

1914. JANUÁR HAVA.

XXXVIII. ÉVFOLYAM.

51. KÖT. 1. SZÁM.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI

MANDELLÓ GYULA

TARTALOM:

Kovács Gábor: A statistika története	1
Laky Dezső: Községi administratio és községi háztartás a statistika mérlegén	14
Szabolcsy Antal: Irányváltozás államvasutunk bevételi politikájában	32
Hirdetések.	

Közlemények és ismertetések	51
Mexico külkereskedelme az 1912-13. évben. (Sch.) — Az életfenntartás költségei Nagybritanniában. (Sch.) — Az új dán munkásvédelmi törvény. (Sch.) — Francia sztrájkstatistika 1912-ből. (Sch.) — A III. német munkáscongressus. (Schiller Ottó.) — Az osztrák államadósság története. (Antal Géza.) — Magyar gazdasági érdekvépviseletek. (Sz.) — A Magyar Közgazdasági Társaság 1913. évi működése. — Egyesületközi Socialpolitikai Bizottság. (M.) — Magyar Közgazdasági Társaság.	

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Szerkesztőség és kiadóhivatal: V., Hold-utca 7.

A „Közgazdasági Szemle“ megjelenik minden hó végén kb. 4¹/₂—6 ivnyi terjedelemben hirdetési függelékkel. **Előfizetési ára egész évre 20 korona; egyes szám ára 2 korona.**

Előfizetéseket elfogad a „Közgazdasági Szemle“ kiadóhivatala (Budapest, V., Hold-utca 7.) és minden könyvkereskedés.

A „Közgazdasági Szemlé“-t érintő közlemények Mandelló Gyula szerkesztő címére küldendők: Budapest, I., Tábor-utca 2.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI :
MANDELLÓ GYULA

1914. — XXXVIII. ÉVFOLYAM. — 51. KÖTET.

BUDAPEST
PESTI KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG
1914

AL-KÖZGAZD. INTÉZET
Számlát. 5/a 42733/55

MAGYAR KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI
EGYETEM KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

1914. XXXVIII. ÉVFOLYAM. — 51. KÖTET.

I. Értekezések.

		Oldal
2.101	Bánfi Oszkár: A pénzintézeti reform	390 — 5
3/1	Buday László: A statistika újabb problémái	73 — 84
204	Csérer Lajos: Új falusi középosztály Erdélyben	298 333.37 — 3
33.01	Dánér István: A szükséglettelítés törvénye	361 — 72
3 31	Farkas Geiza: A parasztbirtok és a hitbizomány	289 333.35 — 9
37.7	Gärtner Henrik: A német gabonabeviteli jegyek rendszere	85 — 1338.4/6647
311	Goldziher Károly: Vizsgálatok a rokkantsági statistika köréből	211 — 84
016	Hóman Bálint: A középkori magyar pénztörténet bibliographiája (1597—1913.)	328 — 39 332.41
311	Kovács Gábor: A statistika története	1 — 12
311	Laky Dezső: Községi adminisztráció és községi háztartás a statistika mérlegén	14 — 1
33.01	Mezey Lajos: A határhaszonelmélet bírálata	186, 265 — 75
365.08	Pereszlényi Pál: Országos kereskedelmi congressus	373 — 89
386.06	Szabolcsy Antal: Irányváltás államvasutunk bevételi politikájában	32 — 50
82.08	Szirt Lajos: Víz közlekedésünk fejlesztése	145 — 10
2.75	Szterényi József: Kereskedelempolitikai szemlélődések	217 — 28
32.11	Varjassy Lajos: A nemzetközi chèque- és giroforgalom	239 — 20
	Werkner Ödön: Az Egyesült-Államok jegybank-rendszerének reformja	105, 195 — 20

II. Közlemények és ismertetések.

Amerikai Statistikai Társaság (M.)	143
Amerikai vasutak 1913-ban	351
Angol állami munkanélküliségi biztosítás tanulságai (Sch.)	212
Angolországi kibocsátások 1913-ban (p. p.)	209
Angolországi szénkivitel 1913-ban (p. p.)	212
Árak ingadozásai 1912—1913-ban (p. p.)	276
Brazíliai válság	349
Budapesti tojástözsde	411
China gazdasági fejlődése és az osztrák ipar	420
Dán munkásvédelmi törvény (Sch.)	54
Deutsche Weltwirtschaftliche Gesellschaft	406
Drágaság kérdése a párisi Statistikai Társaságban (Tomaschoff Albert)	402
Egyesületközi Socialpolitikai Bizottság (M.)	70, 427
Eugenika az északamerikai Egyesült-Államokban	141
Életfenntartás költségei Nagybritanniában (Sch.)	53
Franciaország külkereskedelme 1912-ben (Sch.)	130
Franciaország külkereskedelme 1913-ban	349
Francia sztrájkstatistika 1912-ből (Sch.)	56
Gabonabeviteli jegyek kérdéséhez	401
Gazdasági földrajz (9)	140
Hazai állattenyésztésünk és az 1911. évi állatszámolás (N. F.)	416
Kereskedelmi kamarák congressusa (9)	139
Kivándorlás szervezete Angliában	346
Közgazdasági évkönyv (Sz.)	142
Közgazdasági kutatás nehézségeiről	285

	Oldal
Közgazdasági szövegekönyvek (V. I)	413
Magyar gazdasági érdekképviselők (Sz.)	63
Magyar Közgazdasági Társaság	64, 71, 143, 216, 427
Magyarországi kibocsátások és alapítások 1913-ban	281
Magyarország népességének foglalkozási statistikája (Pereszlényi Pál)	338
Mexico külkereskedelme az 1912—13. évben (Sch.)	51
Montenegró új gazdasági törvényhozása	412
Munkabérek Ausztráliában 1912-ben (p. p)	287
Munkaközvetítés statistikája Ausztriában 1912-ben (Sch.)	214
Munkanélküliek biztosítása Hollandiában (Sch.)	408
Munkásbiztosítás (Sch. O.)	425
Nemzeti vagyon irodalmából (Antal Géza)	354
Német állami szénbányászat	206
Német III. munkáscongressus (Schiller Ottó)	57
Németország külkereskedelme 1913-ban (p. p)	207
Német vasútak az utolsó évtizedben	344
Német világ gazdasági világkiállítás	396
Olaszország külkereskedelme 1913-ban p. p.)	208
Oroszország külkereskedelme 1912-ben (Sch.)	132
Orosz sztrájkstatistika 1912-ben (Sch.)	137
Oszták államadósság története (Antal Géza)	59
Pályázat az oszták kiegyezéséről szóló munkára	406
Panama-csatorna sorsa	204
Porosz állat- és gyümölcsfaszámlálás	399
Poroszországi belső telepítés 1913-ban	359
Román mezőgazdaság (9)	127
Svájczi gyárstatistika (p. p.)	210
Sztrájkok és kizárások Ausztriában 1912-ben (Sch.)	134
Tanoncügy az északamerikai Egyesült-Államokban (Sch.)	409
Tarifaszerződések Németországban 1912. évben (Sch.)	135
Új svájci gyári törvényjavaslat (Sch.)	407
Vámpolitika alapfogalmai (Vágó József)	356
Vereinigung für exakte Wirtschaftsforschung	358
Világ aranytermés 1913-ban	277

III. Ismertetett művek.

A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. Ki- adta a m. kir. központi statistikai hivatal. Budapest, 1913.	337
Fellner Frigyes: Ausztria és Magyarország nemzeti vagyona, Budapest, 1913.	354
Grünwald, Dr. Max: Samuel Oppenheimer und sein Kreis: Ein Kapitel aus der Finanzgeschichte Österreichs. Wien und Leipzig, 1913.	59
Helffterich Karl: Deutschlands Volkswohlstand 1883—1913. Berlin, 1914.	354
Hoffmann Géza von k. u. k. Vizekonsul (Berlin): Die Rassenhygiene in den Vereinigten Staaten von Nordamerika. Lehmann, München, 1913.	141
Jastrow J.: Textbücher zu Studien über Wirtschaft und Staat. Berlin.	413
Katona Béla: Magyarország Közgazdasága. Pénzügyi és közgazdasági évkönyv. Budapest, 1914.	142
Mátyás Jenő: A vámpolitika alapfogalmai. Budapest, 1914.	356
Méhely Kálmán: Munkásbiztosításunk. Irta a Magyar Vasművek és Gépgyá- rak Országos Egyesületének a megbízásából. Budapest, 1914.	425
Reinitz, dr. Max: Das österreichische Staatsschuldenwesen von seinen Anfän- gen bis zur Jetztzeit, München und Leipzig, 1913.	59
Puregger, Dr. Josef: Fünfzig Jahre Staatsschuld 1862—1912. Wien, 1912.	59
Tonelli Sándor: Magyar közgazdasági érdekképviselők, Budapest, az Ország- os Iparegyesület kiadása, 1914.	63

A statistika története.¹⁾

A népesség és a népesedés kérdése — a mi véleményem szerint az egész sociológiának alapvető problémáját teszi — alkotja e nagyszabású munka tulajdonképpeni tárgyát. Historiai jellegű dolgozat, a mely egyik felében főleg Malthusszal, másik felében pedig elsősorban Quetelettel, a népességi statistika e két híres vezérférfiával foglalkozik.

Egyik kiváló közgazdánk mondotta néhány évvel ezelőtt egy népesedéstudományi dolgozat megjelenése alkalmából írt bírálatában, hogy örömmel kell fogadnunk minden oly magyar munkát, a mely részletesen foglalkozik amaz alapvető kérdésekkel, a melyeknek felismerése a klasszikus angol írók elévülhetetlen érdemét képezi. Mennyivel inkább kell hát örömmel fogadnunk ezt a dolgozatot, a mely átvezet bennünket az egész statistika fejlődésén, annak legkezdetlegesebb nyilvánulásaitól kezdve a legújabb időkig s a mely jórésében arra van szánva, hogy eloszlassa azokat a balfelfogásokat, a melyek a „legigaztalanabbul“ támadásnak kitett angol tudós: Malthus népesedési munkájával szemben még manapság is élnek a közgazdaságtanban.

Tudományunk egyik legkiválóbb magyar képviselője e nagy munka szerzője. Az a várakozás, a mely a Láng Lajos munkáival szemben az olvasó részéről méltán támad művei kézbevétele alkalmával, kielégítést talál e munkának figyelmes elolvasásakor s jóleső érzés vesz erőt az olvasón, a kinek gyönyörteljes élvezetet szerzett ez a sehol sem száraz, hanem mindig lebilincselő előadású, tudományos érvelésében mindenkor nagyon erősen megalapozott dolgozat.

A kritikának szava a méltán és általában elismert tudományos tekintélyekkel szemben legfeljebb az alapfelfogás különbözőségének kidomborítására szorítkozhatnak, mely a bíráló és az ismertetett munka szerzője között fennáll. A jelen sorok írója is helyezkedhetnék erre az álláspontra, de őszintén be kell vallania, hogy ez a munka sokban meggyőzte

¹⁾ Báró Láng Lajos: *A statistika története*. Bevezetésül Magyarország statisztikájához. Budapest. (1913.) Grill Károly könyvkiadóvállalata. XII + 435 oldal.

őt Malthusszal szemben eleddig elfoglalt álláspontjának s a népesedés kérdésének vizsgálatánál képviselt módszerének egyoldalúsága tekintetében. Ha nézeteik különbsége így már inkább csak a részletkérdésekre szorítkozik, akkor ezt a különbség-kidomborítást is más alkalomra kell halasztania, akkorra, a mikor egy népesedésméleti dolgozatban körvonalozhatja újra a maga álláspontját.

E helyen az olvasó szempontjából a munka tartalmának részletes ismertetése a fontos: ezt akarjuk az alábbiakban megvilágítani.

* * *

Az előszó Malthus és Quetelet tudományos tekintetben megérdemelt helye megállapításának s a jelenkornak a statistika és a matematika összeműködése tekintetében felmerült feladata kijelölésének van szánva. Itt emlékszik meg Láng a mi nagy Schwartnerünkről, a kire már itt felhivja a művelt közönség figyelmét.

A tulajdonképpeni tárgyalás a »statistika kezdetei« című fejezettel kezdődik. Itt ismerteti Láng a statistikai felfogás kezdetleges nyilvánulásait. Ebből megtudjuk, hogy a chinaiaknál már 2238 évvel Christus előtt felmérték a birodalmat, sőt állítólag már népszámlálást is végeztek. Ujabban ugyan kétségbe vonják egyesek a Chr. e. 826 évnél korábbi időre szóló számítások megbízhatóságát, de az azért kétségtelennek vehető, hogy China, India és Egyiptom sokkal korábban ismerte már a népszámlálásokat, mint Európa.

Érdekes adatokat kapunk a zsidók, valamint a görögök és a rómaiak népszámlálásairól. Ez utóbbiakkal kapcsolatban kiemeli Láng, hogy mennyire tulbecsülték a régiek Rómának és az egész birodalomnak népességét. Beloch megállapításai, a melyek a Hume gondolatát helyezték biztos alapokra, ma már kétségbevonhatatlanná tették azt, hogy Róma népessége a Christus utáni 3 első században mintegy 800.000-re tehető, az egész birodalomé pedig Augusztus halálakor nem többre, mint 54 millióra. Azért kell ezt erősen kiemelni, mert az ókori Rómára vonatkozólag még mindig a Moreau de Jonnés adatait szokták idézni, a melyek sokszorososan felülmulják ezeket a számokat.

A római statistika kezdetei sorából bőséges hely jut az Augusztus breviáriuma ismertetésének és irodalomtörténeti kritikájának. Az Ulpianus évjáradéki táblái, a melyeknek gyakorlati céljuk is volt, t. i. a Quarta Falcidia megállapítása, eredeti szövegükben, számadataik szerint pedig a Hildebrandt összeállításában közöltetnek. Igen érdekesen veti össze Láng az Ulpianus számítását a mai angol biztosító társaságok közös táblázatának s a mi magyar halandósági táblázatunknak adataival. (16. oldal.)

A mórok adatgyűjtésével a frank kapitulárekkel futólagosabban, a Hódító Vilmos Domesday Book-jával már behatóbban foglalkozik (18—22 old.) s itt emlékszik meg a Legenda Sancti Stephani című összeállításról is, a mely Károly Róbert idejében még megvolt királyaink udvarában.

A statisztikai adatgyűjtés fellendülése az itáliai városokban kezdődik, főleg Veneziában és Firenzében (22—23 old.). De mindezeknél fontosabb szerep jut az adatgyűjtés tekintetében az egyháznak, mely a maga anyakönyveivel az első jelentékenyebb adatgyűjtőként szerepel. Azonban rendszeres anyakönyvek csak a XVI. századtól kezdve léteznek, míg teljes anyakönyvekről csak a XVII. századtól kezdve szólhatunk. Ezeknek a nyomán indul meg egy későbbi korban a *kutató statistika*.

Ezzel szemben a *leiró s'atistika* irodalmának bölcsőjét azokban az itáliai városok követői által küldött jelentésekben, relationékban kell keresnünk, a melyek alapul szolgáltak Boterónak és Sansovinónak a különböző államok történelmét, culturáját, gazdasági állapotát, helyzetét ismertető munkáihoz. Botero Magyarországról is megemlékezik, legalább földrajzi szempontból. Ilyen munkálat a Honter János brassói szász lelkész által irt könyv, valamint az Elzevir, amsterdami nyomdászoknak terjedelmes gyűjteménye. Ez Magyarországról egy 330 oldalos kötetben szól.

Az első összefüggő és rendszeres kísérlet a helmstädti Conring Hermann »Saeculi miraculum« című munkája, a melylyel az államisme, vagyis a statistika leiró alakja alapított meg. Láng Conringgal s főleg a rólunk, magyarokról tett megjegyzéseivel több oldalon át foglalkozik s a Conring módszere és philosophiai gondolkodása jellemzésére szembe állítja vele a mi korán elhalt tudósunkat, Apáczai Cseri Jánost. Majd Achenwall munkáit méltatja s a statistika elnevezésének eredetét, a mit közönségesen az Achenwall névéhez szoktak fűzni, a brassói eredetű Schmeitzelnál találja meg s kimutatja, hogy a XVII. század harmadik negyedében már ismerték ezt a tudományos elnevezést.

A leiró statistikának Magyarországon már Achenwall előtt is volt egy kiváló képviselője: Bél Mátyás, a kinek Notitiáját (1735), főleg a Pozsonymegyéről szóló részében kivonatban ismerteti s megemlékezik a Bajtay Antal munkájáról is, a mely azonban messze mögötte marad a Bél Mátyásénak.

Ezzel le is zárja Láng a leiró statistika történetéről szóló fejtegetéseit.

A *kutató statistika* az életjáradékos hitelműveletekből alakult ki. Graunt az első, a ki a halandósági táblák rendszerét összefoglalta. Az ő műve ugyan csak kísérlet volt, de nagy elismeréssel találkozott és csirája lett a későbbi népességi elméletnek. Petty, a politikai számtan

nevének megteremtője, folytatja a népességi tant, a mely azonban a matematikus és csillagász Halley által alapozódik meg tulajdonképpen, a mikor ez a Breslau városában a halálesetekről Neumann által összegyűjtött anyagot az első tudományos halandósági táblázattá dolgozta fel. Halley művének főbb tételei, azoknak Knapp által adott kiegészítése s a Halley munkájának kritikája beható ismertetést nyer Lángnál, valamint ezzel kapcsolatban azok a kísérletek is megvilágíttatnak, a melyeket Deparcieux, Kerseboom és Wargentín készítettek a francia, holland és svéd adatok alapján.

A kutató statistika hódító útjára tulajdonképpen a politikai számtan neve alatt indult. Ennek az eredményeit Süßmilch, porosz tábori lelkész foglalta össze (1741), aki méltán nevezhető a demographia megalapítójának. Láng hosszasan, de mint a többi helyeken, itt is nagyon élvezetesen ismerteti a „Göttliche Ordnung“-ot s annak jelentőségét abban találja, hogy az ediginél jóval szűkebb határok közé szorította a statistikát, azt lehetőleg a népességre korlátozta, de erre vonatkozólag azután mindent összegyűjtött, a mit eddig mások e tárgyban irtak s ezt az anyagot a saját maga által összegyűjtöttel is gyarapította. A népességre vonatkozó nézetei egyszerűen a merkantilista populationistikus felfogás visszhangja, a mely az állam legfőbb feladatát a házasságok szaporításában, a termékenység fokozásában, az agglagények megrendszabályozásában, a sok gyermekű családapák megjutalmazásában, a kivándorlás meggátolásában s a bevándorlás előmozdításában találta. A népességi tannak mélyebb alapot nem tudott adni, de ehhez újabb tudományos haladás is volt szükséges, a mit csak Malthus teljesített s újabb módszer, a mit Quetelet adott meg. (64. oldal.) E fejezetben találunk még fejtegetéseket a Süßmilch s Achenwall-féle statistika harcáról is. Itt ismerteti Láng a Schlözer tevékenységét, a kinek sokat alkalmazott szellemes szállóigéjéről: „Staatskunde ist eine stillstehende Geschichte, so wie diese eine fortlaufende Staatskunde“, — kimutatja, hogy ez tulajdonképpen már Achenwallnál előfordul.

Láng történelmi ismertetései között talán a legérdekesebb, mert bennünket a legközelebbről érintő, a Schwartnerről és a 100 évvel ezelőtti Magyarországról szóló fejezet. Láng a Schwartner statistikájának főleg első részével s annak is a népességre vonatkozó anyagával foglalkozik. Összeveti a születési többletnek s a házassági termékenységek Schwartner által adott adatait a maiakkal s megállapítja, hogy a maiak sokkal nagyobbak, a mit egy bizonyos fokig megmagyarázhat a kétségen kívül csökkent halálozás. A 71. oldalon közölt termékenységi adatokkal s az ezekhez fűzött kommentárral szemben bizonyos ellentmondás látszik lenni a felekezetek szerint elkülönített statistikához a

73. oldalon füzött megjegyzésben, a mely szerint a Schwartner adatai kevés kivétellel mind kedvezőbbek, mint a maiak.

Láng méltó csodálattal adózik a Schwartner nagyságának, a ki Pestről, mint a leendő Londonról beszél, oly időben, mikor annak még 30.000 főnyi lakossága sem volt s a kit büszkeséggel tölt el a népesség absolut száma, a mely Magyarországon több, mint Dániában és Svédországban együttvéve s a mely vetekedik a Poroszországgal. Egy négyzetmértföldre ekkor csak 1.822 lakos esett nálunk. Schwartner — a mint Lángból megtudjuk — valóban nagy optimista volt a népesség megkétszereződése kérdésében, a mit ő 50 esztendőre tett, pedig a valóságban több, mint 100 esztendő kellett ahhoz, hogy a népességünk megduplázódjék. A nemzetiségi statistika körében Schwartner a magyar fajt kevésbé szaporának látta, mint a többi nemzetiségeket. Ez a balhit, a mely nagyrészt az ő írásain alapszik, egész a legújabb időkig fenntartotta magát s a Keleti Károly főérdeme, hogy először szállt szembe ezzel a felfogással. E kérdéshez Láng hozzáfűzi az újabb írók adatait és szembeállítja összehasonlítás végett a Schwartner statistikájával az utolsó négy népszámlálás nemzetiségi statistikájának eredményeit is. Végtelenül érdekes a Schwartner városi statistikája, a melynek köréből Láng az ipari termelésről szóló részben főleg Pest és Debreczen adatait emeli ki, a hol a mai fejlődési állapotok ismertetése kapcsán összehasonlításra bőséges alkalom nyílik. Ez a nagyon részletes ismertetés oda tendál, mint Láng maga is hangsulyozza, hogy bemutassa, minő volt a népesség dolgában hazánk száz évvel ezelőtt és még inkább, hogy miként fejlődött a statistika hazai talajon.

A népességi tannak tudományos alapjait az angol Malthus rakta le. Az ő gondolatpalotáját teljes egészében méltatni s ezt a sok-sok támadásnak kitett tudóst az igazság védelmében részesíteni volt a Láng könyvének tulajdonképpeni feladata. És ez, be kell vallanunk, nagyrésztben sikerül is neki; a Láng fáradozása a Malthus igazsága mellett nem volt hiábavaló. Láng e védelmezés érdekében visz keresztül bennünket az antik Görögország, a pogány Róma és az őskeresztyénség íróinak adatain, a kik a népesség és a népesedés kérdésével foglalkoztak, ezért ismerteti Luthernak idevágó nézeteit, ezért hozza fel XIV. Lajosnak 1666-iki hires edictumát s ezért mutatja be a populationistika két német képviselőjének: Justinak és Sonnenfelsnek tanításait, a melyek mind csak azon a tételen alapulnak, hogy minél nagyobb a népesség, annál hatalmasabb az állam, az egyház, a társadalom, de annál inkább felendül a gazdasági élet is. Messziről kezdett védelem, de nagyon helyes, hogy már itt kezdődik el az: mindez alkalmat nyújt szerzőnknek arra, hogy már itt kidomborítsa Malthusnak ezzel ellentétes felfogását, a min

az egész népesedési törvény sarkallik, hogy t. i. lehetséges a túlszaporodás, hiszen minden élő lény mindig jobban hajlandó szaporodni, mint a fenntartására szolgáló élelem. Ez a Malthus tulajdonképpen gondolata, a miről azonban maga Láng is elismeri, hogy ennek nem annyira a felvetésében, mint inkább következetes kiépítésében rejlik Malthus igazi érdeme.

A túlnépesedés lehetőségéről szóló ezt a gondolatot Láng szorgalmas kutatással felfedezi a „Malthus előzői“ című fejezetben már a Botero, Macchiavelli, Mathew Hale, Montesquieu, Cantillon, Franklin, Townsend, Ortes, Wallace munkáiban is, azokkal a többi ideákkal egyetemben, a melyek Malthusnál feltalálhatók. Szerzőnk tehát a szó legigazibb értelmében megőrzi az objectivitást s nem akar a Malthus javára írni semmi olyast, a mi nem tudható be az ő érdeméül. Pedig hányszor beleesik az ember ebbe a hibába, a mikor a csodálat valaki iránt elragadja s a mikor az ellenszenv elvakítja. Mind e bevezetésnek az a célja, hogy tiszta világításba helyezze a Malthus életét és működését, mert véleménye szerint nincs tudós, a kit oly igaztalanul támadtak volna, de nincs tudós, a kinek tanait annyira elhomályosították volna, mint éppen Malthus.

A Láng munkájának tulajdonképpen gerincze a Malthusszal, elméletével, támadóival s ezek kritikájával való foglalkozás, a mi majdnem 200 oldalt tölt be. Behatóan ismerteti Malthus életét, a Godwinnal való vitáját s újra megállapítja, hogy annak az igazságnak a felfedezése, hogy a népesség nem terjedhet túl az élelem határán, nem a Malthus érdeme, hanem igenis az övé e tétel következményeinek tiszta és világos levonása. Malthus vonta le e tételnek egyedül a consequentiáit, a mikor Godwin túlzásaival és ábrándjaival szemben felállította a maga két tételét. Az egyik ezek közül az, hogy az ember élelem nélkül nem létezhetik, a mit senki sem tagadhat s a másik, hogy a nemi vonzalom férfi és nő közt szükségszerű és meg fog maradni jelenlegi állapotában. Ez utóbbi tételt azért válaszolta Godwinnak, mert ennek állítása szerint lesz idő, a mikor megszűnik a nő és férfi közt a nemi vonzalom. E két alaptételből vonja le Malthus azt, hogy a népességi erő sokkal nagyobb, mint a földnek emberi táplálékot termő ereje. Ennek Láng szerint csak magyarázata az a malthusi tétel, hogy a népesség, ha semmi akadály nincs, mértani arányban növekszik; az élelem csak számtani arányban növekszik. (145. old.) A két eltérő arány adja a Malthus-féle elmélet gerincét. Láng utal arra, hogy a Malthus ellenfelei alig érintik e két arány működésének szemlélhetővé tételekor adott magyarázatait s elfelejtik azt is, hogy a Malthus lelkét az a nemes vágy foglalja el, hogy az alsóbb osztályok szomorú sorsán enyhíthessen s ez ösztönzi arra, hogy

az általa megállapított népességi törvény erejét kellő világításba helyezze. Ennek az igazolására szerzőnk ismerteti a Malthus első, névtelenül megjelent kiadása további részleteit, a Pittel, Godwinnal, Condorcetvel való polémiát, hogy aztán az 1803-ban már a Malthus neve alatt megjelent, átdolgozott és tetemesen bővített II. kiadást, az u. n. Quartót s ennek az I. kiadástól való eltéréseit magyarázza.

Láng szerint tévedés az, hogy az ú. n. moral restraint lenne az új kiadás legfontosabb eltérése s hogy azt egyenesen a Godwin figyelmeztetésének számlájára lehetne írni, mert szerinte a moral restraint nem egészen új mozzanat, a melynek az előző kiadásban semmi nyoma se volna. Csakhogy az I. kiadás polémia Godwinnal, a II. ellenben egy tudományos igazságnak lehetőleg tárgyilagos kifejtése, a melyben Godwin szertelenségei tetemesen háttérbe szorulnak. Az I. kiadás szerzője még Malthus: a pap volt s ennek a helyét a II. kiadásban már a közgazdasági politikus foglalta el. Épp ezért nagy igazságtalanság Malthusban csak a papot látni, a mikor munkájának I. kiadása, a melyben valóban az egyház embereként szólal meg, már csak ritkaságánál fogva is alig lehetett az ócsárlók kezében.

A II. kiadás igen alapos ismertetést talál szerzőnkénél (158—167. old.) legalább is a népességi törvény végösszegezése tekintetében. Ebből két mozzanatra hívja fel a szerző a figyelmünket. Az első az, hogy Malthus előtt eszményképpen a világ benépesítése lebegett, a másik pedig az, hogy az erkölcsi önmeztartóztatást Malthus nem csak ajánlja, hanem erről azt is megállapítja, hogy ez az elv eleven tényezőként működött a történelmi fejlődés folyamán. A moral restraint azonban csak a korai és a könnyelmű házasságtól való tartózkodást jelenti Láng szerint. Ez talán kevesebb, mint a mit véleményem szerint ki lehet olvasni Malthusból, mert ő egy jegyzete szerint a „házasságtól való észszerű okokból származó önmeztartóztatás ideje alatti teljesen erkölcsös magaviseletet” érti a moral restraint alatt. De abban teljesen igaza van Lángnak, hogy a gyermekek számának korlátozása, vagyis a neomalthusianismus nem fér meg a Malthus erkölcsi felfogásával. Ennek Láng szerint az a leg-erősebb bizonyítéka, hogy Malthus, a szegénytörvény adta segélyezés feltétlen ellensége, a hat gyermeknél nagyobb családú munkás részére maga ajánlja a segélyt, de nem mint jutalmat a nagyszámú családért, hanem mint olyan támogatást, a mely ezen előre nem láthatott nagyobb teherrel szemben abba a helyzetbe juttatja őt, mintha csak hat gyermekről kellene gondoskodnia.

Malthus a népességi törvény bizonyítására a különböző műveltségű népek állapotait veti egybe egymással és így úttörője a módszer tekintetében annak a sociológiai irányzatnak, a mely Spencerben érte el

legnagyobb diadalát. Tény azonban, hogy munkájának ez a része, a mely népesedési törvényének történeti igazolását alkotja, a legkevésbé ismeretes és még azok az írók is kevés figyelmet szentelnek e rész ismertetésének, a kik a népesedés kérdésével behatóbban foglalkoznak. Láng keresztül vezet bennünket az egész történelmi részen s kipótolja annak adatait újabb statisztikai tények felsorolásával s mindenhol kidomborítani igyekszik Malthus emberszerető, nemes jellemét. Utal arra, hogy a hagyományos felfogással szemben a legerősebb támadást Malthus azon fejtegetései tartalmazzák, a melyek szerint az alacsony születési és házassági szám s a házasságok kisebb termékenysége nem csökkenti, hanem előmozdítja a népesség fejlődését, mert ez rendszerint alacsony halálozással is jár, míg a magas születési és házassági szám s a házasságok nagyobb termékenysége mellett kisebb lesz a népesség gyarapodása, hisz a magas születési és házassági szám kísérője a magas halandóság és a magas születési és házassági szám, valamint a nagyobb termékenység igen sokszor egyenesen a magasabb halandóság eredménye. (188. oldal.)

Láng élesen kidomborítja Malthusnak ez alapvető mennyiségtani igazságát, a mely diametrális ellenmondásban volt kora felfogásával, mikor mindenki a magas születési és házassági számtól s a házasságok nagy termékenységétől várt minden jót. Annyival inkább csodálkozik Láng, hogy még mindig vannak írók, a kik pusztán a születési szám változásából akarnak következtetéseket levonni. Láng kifogásolja azt a felfogást is, a mely az angol Smith—Malthus—Ricardo-iskolát együtt emlegeti, mert az általános közgazdasági felfogás tekintetében Malthus teljes ellentétben van a másik két íróval. Malthus a Genovesi meghaladott merkantilista felfogása alapján áll s így ellentétben áll Smithszel, de ellentétben van a vámok kérdésében Ricardoval is, a ki — mint köztudomású — kiméletlenül támadja a mezőgazdasági védvámokat, míg Malthus a gabonakiviteli jutalmak s a legmagasabb gabonavámok védelmezője. Ezzel kapcsolatban beszél szerzőnk Malthusnak a szegénytörvények elleni harczáról, a minek köszönhető az, hogy Malthust a gazdagok védelmezőjének s a szegények ellenségének szokták feltüntetni.

Malthus a szegénytörvényeket kettős bűnnel vádolja: azzal, hogy egyszerre gyengítik meg a takarékosagra való képességet és az arra való hajlandóságot is. Minthogy ő a munkás felelősségérzetében keresi a munkáscsalád jólétének legnagyobb biztosítékát, érthető módon tiltakozik az igazság és a tisztesség nevében az ellen, mintha a szegény embernek joga volna a társadalom által való eltartásra. Ebben az egész kérdésben az az alapgondolat vezérli, hogy a társadalom jólétének az önérdek az alapja. Láng ezután hosszasan emlékezik meg Malthus

munkájának a közjótékonyyságra s az angol szegényügyre az 1834-iki reform alakjában gyakorolt hatásáról, de kiemeli, hogy bár Malthus egész érvelését az egyéni szabadság elvére fekteti, ez mégsem akadályozza meg, hogy a munkásosztály jóléte érdekében ne kívánja az állam messzemenő beavatkozását. A tulajdon tiszteletére s az alsóbb osztályok megbecsülésére utal, a mit csak a politikai befolyás adhat meg, ezért kívánja, hogy az alsóbb néposztályok tanítására és nevelésére nagy gond fordítottassék s hogy történjék valami a munkások helyzetének javítására, a munkáslakások építése útján. Ezért azt tartja Malthus fontosnak, hogy a fényűzés minél jobban elterjedjen a nép körében, nem pedig azt, hogy az keveseknél menjen tulzásba.

Ezek után a meleg szeretettel s Malthus iránti ragaszkodással megírt részek után még Malthusról, az emberről is kapunk összefoglaló ismertetést, jellemének s családi körülményeinek lefestésével.

A következő fejezetek Spencernek és a biológiai alapokon felépült sociológiának a népesség kérdésében elfoglalt álláspontja megvilágosítására vannak szánva. Láng szerint Spencer és Malthus felfogása egyáltalában nem ellentétes s a mit Spencer a nagyobb testi és szellemi erőfeszítésnek a termékenységre gyakorolt kedvezőtlen befolyásáról mond, az szerzőnk szerint egyenesen Malthusra emlékeztet. Majd a socialistákról s ezek körében főleg Proudhonról, Marxról és Kautskyról, továbbá röviden a neomalthusianismusról és az eugenikáról kapunk fejtegetéseket. Sokkal alaposabb és behatóbb már a népesedésről szóló nézeteinek tolmácsolása a német és francia íróknak s amazok körében igen erős kritikát találunk a List, Oppenheimer és Hansen munkáiról, beható megbeszélést a Brentano népesedési felfogásáról, emezek körében szintén lesújtóan bánik el szerzőnk Dumonttal, s nagyon melegen, érdemök szerint, az idősebb és ifjabb Bertillonnal és Levasseurrel.

Itt mindenesetre hiányosnak kell látnunk a Láng fejtegetéseit, hogy a midőn az Oppenheimer kritikájával kapcsolatban Wolffal foglalkozik, nem veszi figyelembe ennek 1912-ben megjelent nagy munkáját: „Der Geburtenrückgang. Die Rationalisierung des Sexuallebens in unserer Zeit.“ (Jena. Gustav Fischer. 253. nagy quartoldal), a mely Wolfnak Malthusszal szemben elfoglalt álláspontját még inkább precizirozza s kiterjeszkedik a statistika legújabb adataira s a népesedés kérdésével foglalkozó legújabb irodalomra.

A francia népesedési írók kérdésével kapcsolatban fog hozzá Láng azon kérdés tárgyalásához is, hogy mi a tulajdonképpen oka a francia népesség állandó stagnálásának? Itt Yves Guyot, az ifjabb Bertillon, Foville s többek munkáinak ismertetése s az igen bőséges statisztikai adatok bemutatása után tényként állapítja meg a malthusi tételekkel

összhangban azt, hogy a francia bajnak az oka csak részben van az alacsony születési arányszámban, hanem sokkal inkább az aránylag magas halálozásban. Szerinte nem állhat meg az az ellenvetés, hogy a francia halálozási arány esetleges leszállításával semmit sem használna a szaporodásnak, mert akkor ugyanannyival szállana le a születés is, mert Franciaországban éppen a szükséges arány nincs meg a születés és a halálozás között. Alacsony születési arányszám mellett mindig lehet többlet, ha megfelelően alacsony a halálozási arányszám is. Nem lehet azonban akkor, ha a halálozási arány aránylag magas. Már pedig ez az eset áll Franciaországban. (290. oldal.) Láng még egyszer összefoglalja a franciaországi népesség stagnálásáról szóló nézeteit, összeveti a tényeket a Malthus tanai lényegével, mintegy ebből akarván igazságot meríteni a saját nézetei igazsága számára. Ezért hangsúlyozza, hogy nem szabad a nagy születési számnak olyan nagy jelentőséget tulajdonítani, mert az legtöbbször csak a nagyobb halálozás kísérője s nem szabad ijedeznünk annak csökkenésétől, a mikor azt a legtöbbször csak a halálozásnak a civilisatio okozta áldásos enyhülése idézte elő. (303. old.)

Egy fejezetet szentel a magyar antimalthusistáknak, Kovács Gábor és Balás Károly munkáinak (305—325. oldal), majd áttér a statisztikai hivatalok történetének ismertetésére, az adattömeg feldolgozásának módjaira, az átlagok s az indexszámok, a medián, quartilis, decilis és centilis ismertetésére, Raffmann táblázataira, hogy azután a statistika matematikai irányának régebbi képviselőjét, Laplacet, ismertesse s így jusson el azon másik nagy író működésének ismertetéséhez, a kinek munkája más részében szentelve van. És ez Quetelet.

Quetelettel Láng három fejezetben foglalkozik. Megismertet bennünket általános tanaival a *Physique sociale* és az *Essai sur l'homme* alapján. Kimutatja, hogy a mint Süsmilch isteni rendet talált az emberi jelenségekben, épp úgy akarta Quetelet a csillagászati és physikai törvények uralmát kiterjeszteni az emberi életre. Ez dicséretes törekvés, de egyoldalú s így sikerre nem vezethetett. Lexis fejtegetéseihez fűzve a maga álláspontját, jelzi Láng, hogy csakis azon társadalmi jelenségeknél lehet alkalmazni a természettudományi módszert, a melyek a természet körében maradnak, mint pl. a születés meg a halál, sőt még ezek körében is meg kell állni bizonyos nagyobb tömegeknél s nem lehet lemennünk az egyedig, mint a kísérleti természettudományokban. Így azután meg kell elégednünk a nagy tömegeken kipróbált valószínűségi számításokkal. Azokban a társadalmi tudományokban pedig, a hol nemcsak magyarázni igyekeznek a jelenségeket, hanem azok czélját és okát is kutatják, még kevésbé lehetséges a törvények matematikai kifejezése.

Quetelet azonban maga is elismerte, hogy az ember és a külső természet felett uralkodó törvények nem azonosak. Ezért különböztette meg a physikai törvényektől azokat, a melyek magában az emberi fajban rejlenek s ezért vett fel kétféle okot, a mely alatt az ember áll, t. i. a változhatatlan természeti okokat és a zavaró okokat, a melyek alatt azt a befolyást érti, a mit az ember saját magára és környezetére gyakorol. Bár Queteletnek nem sikerült a népességi tudományt összekötnie a physikával, anthropológiával és astronomiával, ő volt az, a ki új utat jelölt ki a statisztikai kutatásnak, s ez korszakot alkot a statistika történetében. Ez pedig, a mit Láng a Quetelet bűnügyi statisztikai állításainak idézésével is igazol, abban áll, hogy „minél nagyobb a megfigyelt egyének száma, annál inkább eltűnnek az egyéni különbségek . . . s annál jobban domborodik ki az általános tények sorozata, a melyek alapján a társadalom él és magát fenntartja“. Ezzel visszát Quetelet a nagy számok törvényének elméletéhez, a mit ugyan már előtte is ismeretek, de a mit ő juttatott igazi érvényesülésre.

A nagy számok törvényének megérthetése végett Láng előbb a valószínűségi számítás ismertetését, még pedig magának Queteletnek számaival, a ki azt oly világos és érthető alakba öntötte, a mely fényes irányának legszebb példája, bár azok az eredmények, a miket ő e számításal elért, nem feleltek is meg a felkeltett várakozásoknak. Az ismertetés különben a szász-koburg-góthai herceghez a valószínűségi elméletéről írott levelek alapján történik, mert a Physique socialeban csak a végeredmények vannak összefoglalva. Majd az átlagembernek Quetelet által adott fogalmát elemzi, kimutatja tévedését, hogy a mikor az átlagembert typusnak tette meg Quetelet, ugyanakkor egy egyszerű képzeleti lényt vett fel. Ismerteti Herschel, Engel, Knapp, Levasseur, Westergaard kritikáját e fogalommal szemben, — a melyeknek nagy része egyenesen elítélő — de kiemeli annak minden fogyatkozása mellett is termékenyítő hatását a statistika továbbfejlődésére. Hisz az átlagember gyökere a valószínűségi számításban van, ennek közérthető és világos előadását pedig Quetelet alkotta meg. E valószínűségi számítás gyümölcse a mediofrequentia nagy elve, a mi Queteletnél az átlagember fogalmával sikertelen kísérletekre vezetett. De ez a mediofrequentia adta meg a kulcsot a normálemberhez, a melylyel Lexis alapította meg a jelenkori statistika legnevezetesebb tételét. Quetelet a modern statistika megalapítója, mert azt komoly magaslatra emelte, a mikor kötelességévé tette e tudomány művelőinek, hogy a jelenségek osztályozásában tartózkodjanak minden önkénytől s csak arra szorítkozzanak, a melyet tudni vélnek, de akkor is közöljék forrásaikat és a bizalom azon fokát, a mit adataik megérdemelnek. Quetelet szerepe az a statistika fejlődésében,

hogy a mennyiségtant bevitte a statistikába. Nem Kniesé a modern statistika eredetének érdeme, a mint a németek hangsúlyozzák, hanem a Queteleté, mert Knies csak szabályokba foglalta azt, a mit Quetelet tényleg megalkotott.

Még a statistikának Quetelet utáni története foglal el egy fejezetet a Láng könyvében s ebben az újabb fejlődés vázolója van. A speciális tanulmányok ismertetése, a Quetelet által kezdeményezett kongressusok s a Nemzetközi Statistikai Intézet ülései, a statistikai folyóiratok, a biztosítási társaságok alkotta halandósági táblázatok javítása, a hivatalos statistika fejlődése, az önálló tudományos statistika művelőinek felsorolása alkotják ezt a fejezetet, hogy azután a Lexis normálemberének rövid ismertetésével záruljon be az érdekes könyv.

A Lexis normálembere az élettartam tekintetében való typus. Ezt a Raffmann által készített magyar halandósági tábla adatai alapján ismerteti — bár csak egész röviden — s utal arra, hogy a mit eddig főleg az orvosi tudomány igyekezett megállapítani: az emberi élet tartamát, azt Lexis a halandósági táblák által nyújtott tapasztalati tények alapján a matematikai elmélet segítségével oldotta meg.

* * *

Nagyon bő kivonatban ismertettük a Láng munkáját s végig haladtunk minden egyes fejezetén, mert véleményünk szerint ez a kiváló tudással megírt nagyszabású munka a legnagyobb mértékben megérdemli ezt a részletes ismertetést. Ez talán reáfordítja azok figyelmét is, a kik eddig még nem olvasták.

Néhány évvel ezelőtt, a mikor a híres francia statisztikusnak, Levasseurnak 80-ik születése napját ünnepelte a tudományos világ, Láng volt az, a ki Levasseurt a Magyar Közgazdasági Társaságban „a tudomány és tanítás fénylő csillagának s e mellett a tudományos becsületesség mintaképének, a mérséklet, részrehajlatlanság, egyenesség és jószívűség legnemesebb megtestesülésének” nevezte. A mit ő mondott az öreg Levasseurról, azt idézhetjük mi is reá vonatkoztatva: hogy „senki sem tudja ezt jobban, mint a fiatalabbak, kik mesterükül tisztelhetik őt nagy tudománya, fényes szelleme miatt, kinek lelkülete fenkölt nemességében a legkészségesebb utbaigazítót, támogatót, sikereik igazi örvendezőjét, szívének határtalan jóságában pedig a legelőzékenyebb, legmeghittebb és legmegbízhatóbb jó barátot találták fel.” A kik ismerik Láng Lajost és igaznak ismerik ezt a jellemzést, azok megértik, hogy nagyobb szeretettel és melegebb szívvvel az általa ismertett írók és munkáik iránt — még ha azok nem a legelsőrangúak is — könyvet aligha írt még valaki, mint ő. Más írónál, bármilyen kedvvel és ragaszkodással fogjon is tár-

gyához, sohasem csillámlik át könyvén ez a melegség és ezt Lángnál legcsekélyebb mértékben sem szikkasztja az a rengeteg számadat, a mit munkája felölel. Ez a meleg sziv Lángnak, az embernek, a tulajdonsága s ezt nem bírja nála az író sem megtagadni. E mellett a stílusnak is művésze, a ki a maga közvetetlenségével, előadási modora bájával hat.

Mindez azonban csak a külső alak, a forma kérdése. Lehet valamely munkát tisztán a stílus szépségeinek szempontjából élvezettel olvasni, a nélkül, hogy belső értéke, mondanivalóinak igazsága tekintetében legkevésbé is elismeréssel adózhatnánk. A Láng munkájában tudományos szempontból és pedig első sorban ebből a szempontból azt a nagyszabású munkát látjuk, a mely büszkesége lehet hazai tudományos irodalmunknak. Reám, a ki sok tekintetben ellentétes nézeteket vallok a népesedés elméleti kérdései tekintetében, kevés munka gyakorolt oly mély tudományos hatást, mint ez, mert ez meggyőző hirdetett igazságai erejéről még oly helyeken is, a melyek felől más ismeretek alapján egész más véleményeket tápláltam. S ha Láng szerint önelégültséggel lehet visszatekintenünk a lefolyt száz esztendőre, a mely a Schwartner munkájának megjelenése óta eltelt s újabb ösztönzést nyerhetünk és fokozott erőt merithetünk a további, még szebb és még merészebb haladásra, akkor ennek a munkának elolvasása után lehet éreznünk az újabb haladás valóra válását. Elegáns könnyedséggel, tudományos alapozottsággal, nagy áttekintő erővel és messzelátással van megírva, méltó büszkesége és nyeresége irodalmunknak.

Csak az sajnálatos, hogy egyes helyeken sok a sajtóhiba, a mi néha az értelem rovására esik. A sajtóhibák jegyzéke közölve van ugyan a könyv végén, de az itt felsorolt hibáknál több a könnyen észrevehető tévedés. Így a 19. oldalon a második kikezdésben „5 angol hüvelyk“ helyett „15“ lenne olvasandó, a 157-ik oldalon az alulról számított 5-ik sort a 7-ik elébe kell tenni, a 261—262. oldalon „Amon“ szerepel „Ammon“ helyett, a 375-ik oldalon a felülről számított 11-ik sorban „nagyobb“ helyett „kisebb“ olvasandó, a 377-ik oldalon a 23. sorban $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1.2$) helytelen, mert itt az arabs 2. szám a jegyzetet jelenti, nem pedig 2 tizedest stb. stb. Különben is csak a 359. oldalig van végigvezetve a hibák kijavítása. De ez mellékes; csak a könyv technikai oldalát, nem pedig annak tartalmát, érinti.

A Láng munkája nagy nyeresége irodalmunknak és szívből óhajtjuk, hogy a „Statistika történeté“-t, a mely címlapja szerint csak bevezetésül szolgál, mielőbb kövesse „Magyarország statistikája“.

Kovács Gábor.

Községi administratio és községi háztartás a statistika mérlegén.

I.

A községi közigazgatás és a háztartás szorosan egymáshoz tapadnak. Az administratio a közületi feladatok megvalósítása, a végrehajtás azonban gazdasági javak iránt való szükségletet is tételez fel, szolgáltatásokat, teljesítményeket vagy anyagi javakat kíván, a melyeknek megszerzése és célszerű felhasználása már a községi háztartás fogalmát adja meg. A községi háztartás köre a magángazdálkodásával sok ponton határos. A községi háztartás fegyvereivel támogatott igazgatás tulajdonképpen a magángazdaságok gyengeségeit simitgatja ki s a községi közszükségletek is egyéni szükségleteket takarnak, a községi lakósságnak az együttélésből származó összesített igényeit. Feladat és erők bölcsen létrehozott és gondosan megőrzött egyensúlya a községi háztartás sikerességének legnagyobb titka s ha a nyilvános háztartások gazdálkodásában szabályként áll is az elv, hogy a bevételeknek kell igazodniok a kiadások szerint, a költsékezésnek mégis határt szab a pénzügyi lehetőség, mert bizonyos határon túl a magángazdaságok rugalmassága a közhatalom erőinek nyomását nem viselné el. Első sorban ugyan a nemzeti életben érvényesül a tétel, hogy az államiság szilárdságának gazdaságilag erős nép a legbiztosabb alapja, minthogy azonban a község határain belül sok tekintetben mintegy fiók-állami élet alakul ki s a községek nemcsak az állami célok közvetítői, hanem a község lakóit a helyi érdekek tömege is összeköti, a községi háztartásban főirányelvül szolgál, hogy a közfunctiók túlbő táplálása a magángazdaságok fejlődésének absorbeálását jelenti, a túlságos takarékoskodás viszont a községi feladatok megmunkálásának elcsenevészedését. A községi közigazgatás épsége tehát egészséges községi háztartást követel meg és ha a községi gazdaság szerepét — bármi okból — csak fáradtan vagy kimerülve játsza, az administratio munkája is zökkenésekkel teli. Végeredményben a községi háztartás vezetése is közigazgatási tevékenység s a községi közigazgatás útjait is gazdasági érdekszálak mozgatják.

Mindenki magáról tudhatja, hogy még a magánéletben is milyen nagy fontossággal bír a jövedelmi források pontos ismerete s a rendel-

kezésre álló bevételek praktikus beosztása; nemcsak a napi gondokat tartja távol ez a gazdasági tevékenység, hanem a jövőre vonatkozólag is határozott programot ad. Pedig a magángazdaság hibás berendezéséből eredő károk csak a privát embert érintik, mennyivel súlyosabb kritika kíséri tehát azokat az intézkedéseket, melyek a közületi háztartások vezetésére kiszemelt egyének cselekményei. A közületi háztartások közül az államé a parlament ellenőrzésével működik. A parlament az ország intelligentiájából áll, a képviselőház még hozzá a nemzet választottaiból s az országgyűlés a számvevőszék segítségével pontosan számon tarthatja az állam anyagi javaival való sáfárkodást; de az államháztartás menetét az egész ország figyelme is nyomon követi s egy-egy állami költségvetés tartalmát a legkülönbözőbb érdekcsoportok várják mohósággal. A vármegyei háztartás intézését a közgyűlés kezébe tette le a törvény, de a vármegyei gazdálkodás korlátolt erőinél fogva ma már nem kelt élénkebb emótiókat; már csak azért sem, mert a vármegyei háztartásoknak a legjelentékenyebb támasztéka lassankint az állami javadalmazás lett s a vármegyei közczélok is nagyon megfogyatkoztak az idők során. Annál inkább nyomul előtérbe s hova-tovább a közületi háztartások egyik legfontosabbika lesz a községi (városi) háztartás. A községi háztartás rendje ugyanis nemcsak a községi lakók életviszonyaira nézve döntő, hanem messze kihatása van az államiságra is. Ha zilált a községi háztartás állapota, s súlyos pótlások alatt nyög az amúgy is megterhelt nép, az állami adórendszer igazságtalanságai még érezhetőbbekké válnak; ha körütekintés helyett ötletszerűség jellemzi a költségvetés összeállítását vagy hiányt szenvednek a közszükségletek, a községi igazgatás teste olyan sebeket kap, melyeknek lobosodása az állami igazgatás ereiben is zavarja a vérkeringést. Az állami igazgatás karjai nem juthatnak el az állami élet távoli rekeszeibe s a helyi kapcsolatokban a községi szervek segítségét nem nélkülözhetik; ha tehát a községi szervezet egyik vagy másik tagja béna s a község a rásokasodó feladatokat nem tudja hibátlanul ellátni, az állami gépezet munkája is ingadozó lesz. A községi háztartás viszonyait ezért nem lehet a képviselőtestület magánügyének tekinteni s a községi gazdaság helyes kezelésének legéberebb őrévé a nyilvánosságot kell avatni. A publicitást akarja a törvény is megóvni, mikor a költségelőirányzatnak közszemlére tételét rendeli el, a községi háztartásnak azonban az állami háztartáshoz fűződő vonatkozásai komoly szükségké teszik azt, hogy a nyilvánosság szélesebb hullámokat verjen. A községi lakóknak ismerniök kell a község számadásait, hogy meggyőződhesse nek arról, hogy a közigazgatás által nyújtott előnyök arányban vannak-e a hozott áldozatokkal; a községi háztartás tanulságai azonban a többi községek gazdálkodásá-

nak is más irányt szabhatnak, a kormányzat politikájának is új utakat vághat ki a községek gazdaságának sommázata s a tudomány is éles megfigyelési teret nyerhet a községi háztartások tagozódásának vizsgálatában.

A községi háztartás alaptényeinek kimerítő észlelése ezek szerint az állami közhatalomra vár; az államnak mintegy állandó nyilvántartásokat kellene vezetnie a községek vagyonállapotáról, adósságterhéről, a bevételek és kiadások surlódásáról s a községi adózás szerepéről, stb. Úgy látszik azonban, hogy az intéző körök mindeddig nem méltatták érdeme szerint ezt a kérdést, mert a zürichi kantonon és Franciaországon kívül alig van európai állam, a hol a hivatalos statistikának rendes évi munkakörébe beilleszkednék a községi háztartások ügye. A háztartási statistika nyomait ugyan a külföldi országokban már a múlt század közepe óta felfedezhetjük, de leginkább a városi háztartási statistika karoltatott fel, míg a tulajdonképpeni — a falusi községeké — csaknem mindig háttérbe szorult, többnyire a kutatás területe sem volt teljes s a megfigyelés is csak hébe-korba történt, rendszerint valami közigazgatási reform alkalmából. Valóban meglepő az, hogy a statistikai nyomozás éppen azon a talajon halad bizonytalan léptekkel, hol a beszolgáltatandó statistikai anyag bizonyos mértékig már előzetesen is rendezve van; hiszen pl. egy községi zárszámadás vagy kölcsöntörlesztési terv önként kínálkoznak arra, hogy a megkívánt adatokat könnyen ki lehessen belőlük venni s mégis, ha arra kerül a sor, ezernyi akadály tornyosul a felvétel megrögzítése elé. Pedig külföldön a statistika vértete még hozzá erősebb, mint nálunk s a nyugati községi életet is konsolidáltabbá tette a békés fejlődés s ha ott mégis fázik a hivatalos apparátus az általános községi háztartási statistikától, csoda-e, ha Magyarországon közel 30 évnek kellett elmulnia az első kísérletezéstől a községi statistika művelésének terjedelmesebb megismétléséig. A m. kir. központi statistikai hivatal az 1908. évre vonatkozólag hajtott végre egy nagy adatgyűjtést Magyarország községeinek háztartásáról, 1881 óta a másodikat. Hatalmas, másfélezer oldal felé járó kötet tartalmazza az eredményeket s közigazgatásunk gyökeres reformjának előestéjén izgalmas érdeklődéssel forgathatjuk a kitűnő könyvet, melynek szöveges jelentése dr. Buday László tollából eredt, a kinél élesebb szemű bírálója a magyar községi háztartásnak már régóta nem akadt. A magyar községek gazdasága tisztán élénk tárul az író előadásában, sok bajaival és kicsinyeskedésével együtt s az okfejtés minden sorából kicsillog a beteg községi háztartás rendezésének sürgőssége. A kötet gazdag tartalma bizonyára termékenyítőleg fog hatni közigazgatási irodalmunkra, de a statistikai tudománynak is el kell raktározni azokat az eredményeket, melyeket az adatgyűjtés a statistika részére hozott.

II.

A statistikai munka méltánylása csak lassan tud nálunk utat törni magának. A jövedelmi adón nyugvó adórendszerekre szokták mondani, hogy a bevallások helyességét leginkább a fejlett közszellem biztosítja, az a tudat, hogy a hamisan valló tulajdonképpen önmagát csalja meg a nemzetben ; de a statistikai kutatásra is ott nyílik a legjobb alkalom, a hol a népet áthatja a tömegészlelet nagy gyakorlati haszna s maga is rajta van, hogy a statistika teljesítménye minél tökéletesebb legyen. Az elmélet ezért fűz nagy reményeket az önszámlálás körének fokozatos kitágításához, mert az egyéni életnek sok olyan vonatkozása van, melynél a mások által való számbavétel módja csaknem ki van zárva. A községi háztartási statistikánál ugyan az önészlelést abban az értelemben, mint pl. a munkásháztartási statistikánál, alig gondolhatjuk el, mert a községi háztartás szerteszét ágazó útjain az összekötő jogi kapocs a község maga, mint jogi személy s a község csak a szervei közvetítésével adhat magáról életjelt, a községi statistika problémájának universalis érdekessége mégis jogosulttá teszi annak megvitatását, hogy legczélszerűbben miképpen lehetne a községi közigazgatás és háztartás területét is a statistika részére meghódítani.

Legelőször tehát azt a kérdést kellene eldönteni, ki a leghivatottabb tényező az adatszolgáltatásra ; az adatszolgáltató személyének ügyes megválasztása ugyanis egy-egy adatgyűjtés megtervezésének és sikerének legsebezhetőbb pontja s ha az adatgyűjtés végrehajtása nem arravaló kezekbe van letéve, az egyébként gondosan előkészített felvétel is kudarcot vallhat. A községi háztartási statistikáról lévén szó, rögtön a községi jegyzők testületére kellene gondolni, hiszen a jegyzők hivatalos működése sokszorosán kapcsolatos a statistika munkájával. A népszámlálásnál, népmozgalmi statistikánál és egyéb adatgyűjtéseknél is a jegyzők a statistika eléggé begyakorolt katonáinak bizonyultak és szakértő közreműködésüket a háztartási statistikánál annál inkább fel lehetne tételezni, mert a háztartási kérdőívek kitöltése szorosan egybevág a jegyzői iroda egyéb szerepkörével s a községi háztartás ügye állandó vendég ott. A m. kir. központi statistikai hivatal is ebből a felfogásból indulhatott ki, mikor választása a jegyzőkre esett, de az elhatározást kedvezően befolyásolhatta, hogy az egész statistikai munkálatot a magyarországi községi és körjegyzők országos egyesületének szorgalmazására rendelte el a belügyministerium. A jegyzői karnak elvégre legközelebből állott módjában megismerni a községi háztartás züllött viszonyait s a jó helyről jött figyelmeztetés elől nem lehetett kitérni. A szokás hatalma s a mutatkozó készség együttesen hangolhatták

azután úgy a statisztikai hivatalt, hogy ennek a nagyértékű adatgyűjtésnek az intézését is a jegyzőkre bízta, a nélkül, hogy egyéb megoldást csak kombinációba vett volna is.

Négy éven keresztül tartó kemény küzdelem után tudta csak azonban a statisztikai hivatal a háztartási statistika ügyét dülőre juttatni. A közlemény szöveges jelentése hiven beszámol a nehézségekről s bár a baj közvetlen forrását nem nevezi meg, meg lehet állapítani, hogy a legfőbb kerékkötő az adatszolgáltatók statisztikai ismereteinek hiánya, nemtörődömsége s gyakran szándékos hanyagsága volt. Igaz, hogy sok helyen az adatszolgáltatás befejezése kényszerszükségből is késett s nem egy olyan községünk is akadt, melynek az 1908. évi zárszámadása csak az 1913. év tavaszára készült el, kicsufolva a törvénynek azt a rendelkezését, hogy a számadási zárlatok a következő év május hónapjára elkészítendőek, mégis az egész adatgyűjtésnek legnagyobb akadálya az volt, hogy a statisztikai hivatal adatszolgáltatóiban keservesen csalódott. Érdemes ennél a pontnál egy pillanatra megállani. Községi közigazgatásunknak minden szála a jegyző kezében fut össze s mindazokban az esetekben, mikor a törvény vagy rendelet a községet jelöli meg végrehajtójának, a végrehajtás a jegyző nyakába szakad. Ügyesen jegyezte meg egyik szakirónk, hogy a jegyző a falu mindenese. Különösen az állami teendők közvetítése, — ezek között is első helyen az állami adóügy — terheli egyre súlyosabban a községi igazgatást s önkormányzatunk mai szervezete kilátást sem nyújt a viszonyok javulására. A községi jegyző resignáltan veszi tudomásul a folyton tornyosuló hullámhegyet s legtöbbször fáradtan, vagy kevés igyekezettel iparkodik a kapott új intézkedéseket lemorzsolni. A háztartási statistika is merőben új feladat volt a jegyzői munkakörben s nem is éppen könnyű, mert a szétagolt községi gazdaság egészéről kívánt egyöntetű képet. Bármennyire fontos volt tehát ez az adatgyűjtés a jegyzői testület érdekében is, — hiszen a háztartási statistika csak egy tükördarab abból a szélesre tárgult tevékenységből, mely a jegyzői állást a községi igazgatás középpontjává teszi s az állami gépezetnek is nélkülözhetetlen láncszemévé, — a jegyző, mikor adatszolgáltató közeggé vált, a háztartási statisztikában is egy olyan nyűgös kötelességet látott, mely rendes teendői ellátásában zavarja. Hiába magyarázzuk az adatszolgáltatóknak a statistika buvárlatainak a jövőre kiható nagy hasznát, az adatszolgáltatók túlnyomó többsége inkább lemondana arról, csak hogy az adatszolgáltatás kellemetlenségeitől szabaduljon. Most is a statistika évekre visszamenő pótagozási adatokat, a számadás részletezését, a leltár tagolását stb. kívánta az adatszolgáltatóktól, de mikor a jóakaratnak is sokszor állíthatott gátat az elődök hibás kezelése vagy a hirtelen közbejött egyéb

munkatorlódás, mennyivel könnyebb volt azoknak önmosakodása, a kik tudatosan huzták-halasztották az adatszolgáltatás ügyét. Furcsának látszhatik, de a háztartási statistikának egyik érdekes tanulsága az volt, hogy jegyzőinknek igen nagy része alig van tisztában azzal, hogy kell a nyilvánosság részére beszámolni a községi gazdálkodástól. A jegyzők — több-kevesebb sikerrel — eligazgatják a községek ügyeit, de mikor a statistika számon kéri tőlük az eredményt, gyakran olyan tájékozatlanságot, a tényleges viszonyok félreismerését s ellenmondást is mutatnak, hogy aggodalom kísérheti adatszolgáltatásuk minden mozzanatát. A statisztikai adatgyűjtések kiindulása az a föltevés, hogy azok, a kiket a statisztikai központ adatbevallásra felhiv, a megfigyelés alá vett egység szóbanforgó körülményeit értelmesen meg tudják bírálni s felületességtől menten megvilágítani; a háztartási statistika eredménye ennek a feltevésnek a falát hatalmasan megdőngette s bizonyos kautélák megszívlelését sürgeti, hogy a statisztikai alaposság csorbát ne szenvedjen s a gyorsaság is elérhető legyen.

Erre nézve többféle javaslattal hozakodhatunk elő. Első volna a jegyzői testületnek a statisztikai adatszolgáltatásra való céltudatos nevelése. A statistika oktatása ugyanis általában meglehetősen el van hanyagolva tanítási rendszerünkben, pedig ha azt akarjuk, hogy a hazai lakosságban megszűnjék a közöny, mely a statistika minden törekvését fogadja, a közép- és felsőfokú tanintézetekben nagyobb szerephez kellene juttatni ezt a tudományágat. Semmi esetre sem volna szabad azonban kihagyni a statistikát azoknak a gyakorlati tanfolyamoknak a programjából, melyek az életre nevelik a hallgatókat: mert a statistika szövevényes útjain való otthonosság épp úgy előnyére válhatik a jogtudósnak, mint a kalmár üzleti számításainak. Szükségesnek tartjuk tehát rámutatni, hogy mennyire hasznosnak s a gyakorlatiasság szempontjából életrevalónak tartanók azt, hogy a községi közigazgatási tanfolyamok előadásai is a statistika művelésének bizonyos alapfogalmait felölelnék. Ha a jegyzőképzés céljait szolgáló előadások keretében helyet juttatnánk a statistikának, — különösen az adatgyűjtés technikai részéből nyújtva szemelvényeket, de a kiadványok kezelésére is kiterjeszkedve, — idővel olyan generációt lehetne nevelni, mely nem irtóznék a statisztikai munkálatoktól s az adatgyűjtéseknek nyugodt támasza lenne. A magasabb rangú közigazgatási tisztviselők részére rendezett továbbképző tanfolyamokon már több ízben szóhoz jutott a statistika s különösen a statistikának a közigazgatással való kapcsolata képezte megbeszélés tárgyát; nem lehetne-e egy lépéssel továbbmenni s a statistikát azok között is népszerűsíteni, kikkel a statisztikai hivatal olyan sok vonatkozásban van?

Másik módja is volna azonban az adatszolgáltatók statisztikai érvéke növelésének s csak sajnálatos, hogy ez a mód nem jutott eddig megvalósuláshoz. Már a m. kir. központi statisztikai hivatalról szóló 1897. évi XXXV. t.-cz. 10. §-a megemlékezik arról, hogy a statisztikai adatszolgáltatás ellenőrzése részint véglegesen alkalmazott tisztviselőknél a központból való időnkinti kiküldése, részint állandó statisztikai kirendeltségeknek véglegesen alkalmazott tisztviselői útján történik s egyúttal a törvény kimondja azt is, hogy a statisztikai kirendeltségek e végből, egy-egy területre kiterjedő hatáskörrel, a jelentékenyebb városokban szervezendők. Valóságban azonban mindeddig csak Fiumében működik a vidéki városok között statisztikai kirendeltség, mely ott a külkereskedelmi statisztikai adatszolgáltatás ellenőrzésén és a kikötőváros helyi forgalmi adatainak begyűjtésén kívül esetenként más statisztikai munkálatoknál is segédkezik s szervezése mindenesetre nagyon üdvös eredményeket mutat fel. A statisztikai kirendeltségek szükségességéről megoszlanak a vélemények, pedig az egyre előretörő magyar statisztikai kutatásnál mindig érezhetőbbé válik az adatszolgáltatókkal való közvetlen érintkezés. Az ipari és socialis élet haladása s a közigazgatás és a jog birodalma stb. mind sűrűbben vetik nálunk is fel problémáikat s fordulnak kérő szóval a statisztikához; hogy a felelet gondos és alapos legyen, nagyon előmozdithatná az adatszolgáltatásnak közelebbről való szemmeltartása. A helyzet ma az, hogy a statisztikai hivatal nagyon messze esik az adatszolgáltatóktól, pedig a statistika tekintélyét s ennek folytán belső tartalmát is igen emelné az, ha az adatszolgáltató közelebb érezné magához a statisztikai mechanizmust s nemcsak a távolról jövő utasítások hangja jutna el hozzá. Sőt a statisztikai szolgálatnak más szempontból is hasznára lenne a kirendeltségek felállítása. A statisztikai hivatalnak az a főfeladata, hogy az ország közállapotait figyelemmel kísérje; ez az állandó szemle azonban nem nélkülözheti a helyszíni kutatásokat sem. A központból való kiküldetés azonban felette sok költséget emésztene fel s valóban ritkán jön is alkalmazásba. A kirendeltség tisztviselője azonban ott élne a vidéki élet forgatagában, közelről ellenőrizhetné a dolgok menetét s minthogy hivatása lenne az éber megfigyelés, bizonyára sok becses tapasztalattal gazdagítaná jelentését. Látszólag talán némileg el is tértünk a tárgyunktól, lényegileg azonban nem, mert kétségtelen, hogy a statisztikai kirendeltségek munkája a községi jegyzők adatszolgáltatását is csak javíthatná. Kisegítőképpen még azt az ideát sem tartjuk egészen elvetendőnek, hogy a statisztikai hivatal időnként az ország különböző részén előadásokat tartson az adatszolgáltatók részére az adagyűjtések sikerének elősegítésére. Ilyen előadások a népszámlálások idején szokásban is vannak s a népszámlálási munkára gyakorolt előnyös be-

folyásuk nem tagadható. Miért ne lehetne ezeket a népszerű előadásokat állandósítani, meghatározott program szerint mintegy vándorgyűléseket tartva egy-egy vidék góczpontjain; néhány év múlva a fáradozás gyümölcse nem maradhatna el.

Addig is azonban, míg a háztartási statistika adatszolgáltatóinak kiképzéséről így gondoskodnánk, egyéb módozatok előnyeit és hátrányait is szemügyre vehetjük, hogy a felvételnek esetleg a közel jövőben való megismétlésénél miképpen törekedjünk a most tapasztalt réseket betölteni. E sorok írójának volt alkalmá a kérdésről elismert nevű közigazgatási szakférfiakkal is eszmecserét folytatni és a beszélgetések során felmerült az a terv is, hogy nem lehetne-e úgy a községi háztartási statistika adatszolgáltatásának hibáit enyhíteni, hogy a kérdőíveket a statisztikai hivatal a vármegyei központi vagy a járási számvevőségeknek küldené ki s az adatbejegyzést ezek végeznék el. A lehetősége ennek az eljárásnak mindenesetre meg van adva azzal, hogy a községi zárszámadások jóváhagyás végett a járási főszolgabíró útján a vármegyei közgyűlés elé terjesztetnek; a számszerű ellenőrzést s a közgyűlési határozat érdemét ügyis a járási számvevő, illetőleg a központi számvevőség készíti el. Ámde arról mégis azonnal le kell mondanunk, hogy a községi statistikát a vármegyei pénzügyigazgatóság mellé rendelt számvevőség munkakörébe utaljuk. Egyik-másik vármegye községeinek száma három-négyszáz körül jár, másoké is megközelíti a százat s ha tudjuk, hogy egy-egy kérdőív kiállítása legalább is egy-két napi figyelmes munkát igényel, rögtön kitűnik ennek a tervnek a kivihetetlensége. Bizonyos mérvű egyöntetűséget biztosítana a járási számvevők munkája is: legalább egy-egy közigazgatási kerület községeinek adatösszeállításában egységes befogás domborodnék ki. A járási számvevőség csekély személyzete azonban itt is természetes akadályá lenne az összes számadások feldolgozásának, s a községi zárszámadások egyébként is legtöbb helyen olyan kezdetleges beosztással készülnek, hogy a statistika céljaira való felhasználásuk csak a pénztári naplók segítségével történhetik. A járási számvevőségnek a pótdófkönyvek, kataszteri birtokívek stb. sem állanának rendelkezésre s az a veszély fenyegetne, hogy a számvevő a statisztikai hivatal által kért felvilágosítások megszerzése végett rendre a községhez lenne kénytelen fordulni s így az egész elintézés rendkívül meglassudnék.

Leghelyesebb volna tehát olyan modust teremteni, mely az adatszolgáltatás súlypontját a statisztikai hivatal működésére helyezné át, a mi a következőleg történhetnék. A statisztikai hivatal az országgyűlés által jóváhagyott munkatervében felhatalmazást nyerne, hogy a munkatervben foglalt háztartási statistika adatait a községek által beterjesztett zárszámadások, adófékonyvek, vagyonleltár, kölcsöntörlesztési könyvecskék,

kataszteri birtokívek stb. alapján központilag maga állapíthatná meg. Ha az adatgyűjtés kezdetétől olyan időpontot választunk, mikor a községi zárszámadások már elnyerték a törvényhatósági jóváhagyást s az ország egyes vármegyéit tervszerű sorrendben szőlítjük fel a számadási okmányok bemutatására, úgy hiszszük, a fenti eljárásnak semmi akadálya sem lenne s a statisztikai hivatal személyzete bizonyára gyorsan és szakszerűen tudná kihámozni az okiratokból a szükséges adatokat. Óriási előnye volna még az ilyen adatgyűjtési technikának az, hogy a nyert eredmények minden ízükben homogének lennének; a községi háztartások páratlanul változatos berendezése folytán a mai rendszer mellett gyakran nincs módunk ellenőrizni az anyag besorozását, de ha ezt a munkát egyetlen hivatal teljesíti, a heterogén elemek összehozása jobban sikerülne. Persze a statisztikai hivatal azért szükségképpen rászorulna a községek közreműködésére, mert felmerülhetnének egyes kétes kérdések, melyekre a választ csak a specialis helyi körülményekkel ismerős jegyző tudná megadni s az adatgyűjtés olyan közérdekű viszonyok jellemzését is követelheti, melyekre vonatkozólag a számadásokból nem meríthető útbaigazítás, ezek a kérdések azonban az egész adatgyűjtés adattömegének csak kisebb részét tennék s a válaszok megszerzése már aránytalanul kevesebb fáradságot okozna. A statisztikai törvény 10. §-a, mely az adatszolgáltatás helyszíni ellenőrzését megengedi, tulajdonképpen szintén tovább fejlesztenék ily módon s míg egyfelől a statisztikai hivatal feltétlenül hiteles adatokhoz jutna, azt a néhány adatot, melyet az adatszolgáltatóktól kellene beszerezni, bizonyára több kedvvel és nagyobb alapossggal vallanak be a kötelezettek. Azok az adatok, melyeket a háztartási statisztikai kiadvány tartalmaz, most már hitelesek ugyan, de a revisio százszoros rostáján mentek keresztül, míg a hitelesség bélyegét rájuk lehetett ütni. Mennyivel practikusabb volna s a községi közigazgatás életének állandóbb megfigyelése érdekében észszerűbb, ha a statisztikai hivatal a jövőben hosszú levelezések helyett az ősforrásból meríthetné a szükséges felvilágosításokat.

III.

Az olasz irodalomban találkozhatunk azzal a felfogással, hogy a községi háztartási statistika művelésének előfeltétele az egységes községi számvitel s hogy a költségvetési forma, zárszámadási beosztás, vagyonszámlák kimutatások, stb. szabályozása nélkül a háztartási statistika lejtőre kerül. Ha ennek a nézetnek fenntartás nélkül meghódnánk, sohasem valósulhatott volna meg a magyar községi háztartási statistika. Községeink háztartását ugyanis még mindig az 1886. évi XXII. t.-cz. sok-

ban elavult intézkedései igazgatják, melyek leginkább csak a vagyongezelésre és a pótdó kivetésére nézve tartalmaznak irányelveket s noha többször felbukkant már a terv, hogy a törvényhozás vagy a belügyi kormányzat a községek számvitelének ügyét is munkába vegye, egyelőre még mindig a jámbor óhajások sorába tartozik a reform kidolgozása. Pedig a mai körülmények mellett tényleg a legnagyobb visszaágók szölőoka lehet a kötelező zárszámadási alak hiánya. Sok községünk költségvetésében pl. a címek és tételek megnevezése évtizedekkel ezelőtti időből származik, a községi jegyző hűségesen készíti el évről-évre az előirányzatot a régi sablon szerint s minthogy a községi élet fejlődése új meg új feladatokat és kiadásokat tol előtérbe, az új költségek mind az előirányzat nélküli költségek tömegében bujnak meg; egyik község a hármass pótdókivetésnek megfelelően készíti el a költségvetését, a másik a rendes és rendkívüli vagy átfutó tételeket sorolja fel zürzavaros rendben, a harmadik az alapok és a közpénztár kezelését keveri össze, stb., úgy hogy a községi költségvetések vizsgálatának első eredménye egy szörnyű chaos, melyből csak nagy elmésséggel lehet a rokon adatokat összeválogatni. A magyar községektől begyűlő háztartási statisztikai adatok megállapításánál tehát ezerféle számadási rendszer számadatait kellett a statisztikai hivatalnak közös alapra préselni s részben ez is okozta, hogy az adatgyűjtés befejezése oly hosszúira kinyult. A m. kir. központi statisztikai hivatal az olaszországi előfeltétel nélkül is megtudott birkózni kényes feladatával, de ha az állam a községek háztartását rendszeresen szem előtt akarja tartani, a számviteli rendtartás megalkotása is elodázhatatlan lesz a közel jövőben.

A meddig a községi számvitel ügye nem rendeztetik, arról sem lehet szó, hogy a községi költségvetések bevételi és kiadási összegeit is a statisztikai vizsgálódás körébe vonjuk. A most végrehajtott adatgyűjtés a zárszámadási adatokra támaszkodik, ezek között is a lerovásiakra, arra az állásontra helyezkedvén, hogy a költségvetés a községi háztartásoknak csak képzeleti terve s az, a mi a tervekből tettekké vált, a zárszámadásból tűnik ki. A statisztikának különben is mindig a tényleges viszonyokkal kell számot vetni s ezért esett a választás a zárszámadásnak előirási és lerovási adatai között is az utóbbiakra. Előírás és lerováás között ugyanis alig lehet különbséget tenni, sőt az előírás bizonyos tekintettel teljesebb képét adná a községi háztartás munkájának, mert azokat a bevételeket és kiadásokat foglalja magában, melyek egy-egy évre, mint az az évet illető bevételek és kiadások vétettek számba, melyeket tehát, ha hátralékban maradnak is, előbb-utóbb okvetlenül ki kell fizetni, vagy a közpénztárral szemben ki kell egyenliteni; csak hogy az ilyen hitelettolódások minden évben elő-

fordulhatnak s egy-egy év gazdasági életének valódi tükrét csak az effectív pénztári forgalomból ismerhetjük meg.

A községi gazdálkodás kritikája szempontjából az előirásnál sokkalta tanulságosabb eredményekkel kecsegtetne bennünket, ha a zárszámadás adataival a költségvetések adatait is szembeállíthatnók. Költségvetés és zárszámadás egyensúlya vagy különbözősége élesen bevilágítaná a községi gazdálkodásnak egy ma is sötét területébe s az okszerűség megítéléséhez sima alapot szolgáltatna. Ámde addig, míg a községi számvitel reformja életbe nem lép, vajmi keveset érne a költségvetési adatok feldolgozása. A községi költségvetések adatai ugyanis sokkalta színtelebbek, mint azok, melyeket a hivatal a zárszámadások segítségével tud előhívni. A községi költségvetések nagy általánosságban mozognak s azok a részletek, melyeket a statisztikai hivatal a községek zárszámadási bevételei és kiadásaiént szerepeltet, gyakran hosszas kutatás, legtöbbször a pénztári naplók szakszerű feldolgozásának az eredményei. A költségvetési tételek szétbontására azonban egyelőre nincs ilyen mód s így e két fő háztartási művelet összehasonlítása is meddő munka volna. Ha majd a tervezett számviteli reform megvalósul, bizonyára szóba fog kerülni a háztartási statistika ilyen irányú kibővítése s mivel a költségvetés és zárszámadás széttagolt fejezetei, címei, rovatai és tételei meg fognak egymásnak felelni, a párhuzamot könnyen meg lehet köztük vonni.

Az egységes községi számvitel megvalósítása a háztartási statistika ügyét más oldalról is kedvezően befolyásolná. Fentebb egy ízben érintettük, hogy a háztartási statistika igazán csak úgy tölthetné be a hivatását, ha nemcsak rendkívüli munkát lenne, hanem a statisztikai hivatal adatgyűjtései között rendszeresen helyet foglalna. A mai viszonyok mellett azonban még csak kétséges sem lehet az ilyen kívánság sorsa. Bizonyos ugyan, hogy a felvétel nehézségei az ismétlésnél kissé enyhülnének, de még mindig akkorák lennének, hogy csak a statisztikai hivatal tetemes erőinek hosszabb ideig tartó lekötése árán lehetne egy újabb adatgyűjtést befejezni. A helyzet nehézsége az, hogy a jelen körülmények mellett a háztartási statistikát csak a mostani nagy keretek között lenne érdemes újból végrehajtani, mert ha a kereteket szűkíteni akarnók s az adatokat a régi adatszolgáltatóktól beszerezni, hiába volna a bevételeknek és kiadásoknak, vagyonaalkatrészeknek néhány jellemző adatra való sűrítése, mihelyt az összevonást a községekre biznók, tudományos használatra való tanulságokat nem tudnánk kideríteni. Az újabb háztartási statistikát csak maga a statisztikai hivatal készíthetné el s ha a hivatal már hozzáfogott az eredeti községi számadások feldolgozásához, alig volna értelme, ha csupán a legfontosabb tételeket ragadná ki. Mi tehát úgy véljük, hogy egyelőre a statisztikai hivatalnak csak öt éven-

ként kellene a községi háztartási statisztikai adatgyűjtést megindítani, azon a széles kimerítő alapon, mint 1908-ban történt, a jövőben azonban, ha az összes községek költségvetési formája azonos lesz, az egyes bevételi és kiadási csoportokról, főbb vagyontömegekről s a zárlatok végösszegeiről évente is szükséges volna kimutatásokat beterjeszteni. Akkor a háztartási statisztikai kérdőív kérdőpontjai teljesen simulnának a megszabott számviteli formákhoz s a kérdőpontok kitöltése mindössze a rovatok lemásolásából állana.

A községek nagy száma s az ennek folytán keletkező rendkívüli adathalmaz lehetetlenné teszi azt, hogy a községek összes adatai egyenként is kimutattassanak. Az egyénenkénti közlés különben is látszólag ellentétben van az 1897. évi XXXV. t.-cz. 17. §-a betűszerinti értelmével, mely a statisztikai hivatalt arra kötelezi, hogy a statisztikai adatokat nem egyénenkénti, hanem területi vagy tárgyszerinti összefoglalásban tegye közzé. De mikor a törvénytervezet készült, a codicator az egyén szót bizonyára az egyes emberre értette, s ezenkívül kivételképpen állította oda azokat az adatokat, melyek törvény alapján vagy máskülönben amugy is nyilvánosságra hozatnak. A községi költségvetések, számadási zárlatok, adólajstromok stb. pedig kétségtelenül a nyilvánosságnak vannak szánva s ha vannak is a községi gazdálkodásnak egyes ágai, melyek kezelése nem közöltetik évenként a lakossággal (alapok, számadása, vagyon elhelyezése stb.), ezek a számadatok is szervesen összefüggnek a többiekkel s külön-külön való kimutatásuk vita tárgya sem lehet. Sőt a községi háztartási statistika bizonyos szempontokból nem is nélkülözheti azt, hogy az egyes községeknek is némely adatai kiemeltessenek, mert csak így lesznek észrevehetőek azok a szélsőségek, eltérések, melyek a községek háztartását jól megalapozottá vagy pedig ingoványossá teszik. A kiemelés kétféleképpen történik: vagy a főbb adatcsoportoknak községenként való részletezésével vagy pedig a curiosumoknak a szöveges jelentésben való megragadásával. Az első mód mindenestre — nagy helyet elfoglaló terjedelme daczára is — jogosult, de csak hosszabb időközökben; a főbb egyéni érdekességeknek felemlítése azonban az adatoknak évenkénti közrebocsátásánál is kívánatos volna. A háztartási statisztikának helyi használatra való alkalmassá tétele végett az sem volna rossz ötlet, ha időközönként egy-egy vármegye községeinek háztartási adatai önálló füzetekben is megjelenének. Azt hisszük, hogy ezek a monographiák hamarosan népszerűségre vergődnének s a statistika iránt való hajlandóságot is előnyösen ébresztgetnék. A népszámlálásnál és állatszámolásnál eddig is szokott a statisztikai hivatal ilyen különlenyomatokat kiadni s eleven érzékéről tenne tanuságot, ha a különlenyomatokat ilyen irányban is kiterjesztené.

IV.

Vizsgáljuk meg már most röviden, hogy az előttünk fekvő kötet kötet minő helyet foglal el statisztikai irodalmunkban. A statisztika irodalmát nálunk ugyanis a hivatalos statisztika munkásai is ápolják; nem is csoda, hiszen a statisztikai központban felhalmozódó adatkincs első-sorban a hivatásos statisztikusoknak nyújt módot arra, hogy az anyaggal behatóan foglalkozzanak. A szakértő sem tud mindig találni érdekességeket a számcsoportok elhelyezkedésében, szükség van tehát arra, hogy maga a statisztikai hivatal, mielőtt útjára bocsátaná egy-egy adatgyűjtés egyenlegét, bizonyos legfelsőbb kritikát gyakoroljon az adatok felett s irányítással szolgáljon a számrengetegben való tájékozódásra nézve. Ez a szükség hozta létre a statisztikai kiadványok szöveges bevezetését; a statisztikus, a ki az egész felvételt a kezdeményezéstől a technikai munka befejezéséig figyelemmel kíséri, rögzíti meg ebben észrevételeit. Az ideális mérték az lenne, hogy a szöveges jelentés olyan formában készüljön el, hogy annak tanulmányozása a külön számtáblák átvizsgálását feleslegessé is tegye; valahogy egybe kellene olvasztani a betűket a számokkal, hogy a szó és a mennyiség összefonódjék. A hol a hivatali viszonytól független gárda is intensíven műveli a statisztikát, ezt a munkát nem a statisztikai centrumnak kell elvégeznie, itt elég csupán a legfőbb konturoknak a megrajzolása, részletek kidolgozását teljesíti a független elem; a hol azonban a statisztikai kutatás csak újabban vesz lendületet, a közállapotok szabatos és meggyőző képét kell a statisztikai kiadványoknak szövegben is bemutatni. A községi háztartási statisztika ebben a tekintetben új iskolát nyitott s ha a statisztikai kiadványok között keresgélünk, nem sokat találunk, mely hasonló széles alapon és hasonló lelkiismeretességgel készült volna.

A kötet imponáló megjelenésű, másfélezer oldalhoz is közel jár s három főrészt oszlik. E részek közül elsőnek az utolsót említjük meg: a háztartási statisztikai adatoknak községenként való közlését. A 12.000-et is meghaladja a községek száma, melyeknek háztartásából itt szemelvényeket nyújt a kötet. Persze a községenként való közlés — mint fentebb is említettük — nem lehet kimerítő s az egyes községek gazdálkodásának minden kis részletét nem mutathatja be — a szegényügyre, községi adózásra, a községi bevételekre és kiadásokra s a községi vagyoni és adósságra stb. azonban még így is olyan tanulságos adatokat találunk, hogy egy-egy vármegye határain belül is világos fogalmat szerezhetünk a törvényhatóság kebelébe tartozó községi individuumok háztartási viszonyairól is. A megfigyelt egységek nagy tömege hozza azonban magával, hogy a községi háztartási statisztika anyaga igazán csak

úgy ragadható meg s hozható hozzánk közelebb, ha a községek adatait szűkebb egységekbe tömörítjük. A területi összefoglalás rendes alapja kiadványainkban a vármegye, s a vármegyei összefoglalás a községi háztartási statistikánál annál inkább jogosult, mert egy-egy törvényhatóság határain belül a szomszédság nagyban elősegíti a rokon háztartási szokásokat, valamint a vármegyei közgyűlés határozatainak közös gyökere is. Harmincznégy táblázat kombinálja a községek háztartási adatait vármegyei összesítésben s ezek a combinatiós táblák annyi ötletességgel, olyan sok oldalról bonczolják részekre a községek pénzügyeit, a minék párját a külföldi statistikai kiadványokban sem igen találjuk meg. Külföldön általában az a vélemény uralkodó, hogy az egyes község adatait kell minél bővebben feldolgozni, a magyar kiadvány azonban a statistika célját jobban megközelíti, mikor a számokban uralkodó törvényszerűségeket nagyobb közvetlenséggel maga iparkodik kibogozni. Ezek a táblák önként kínálkoznak az elmélyedésre: csupa beszédes szám fekszik egymás mellett s mindazok az adatok, melyek községenként részletezve talán szürkén merednének reánk, társaikkal megerősödve a községi igazgatásnak összefoglaló birálatát adják meg. Rendkívül értékes vonása ezeknek a tábláknak, hogy az országrész-összegek után mindenütt kimutatják a nagy- és kisközségek részesedését is; a községek két csoportja között ugyanis nemcsak szervezeti különbségek vannak, de a lakosság és a vagyoni viszonyok eltérősége s a feladatkörök elkülönülése háztartásuk belső viszonyaiban is más-más utakat vág, a mi élénken megnyilvánul a statistikában is. A kisközségnek drágább az administratioja, mint a nagyközségé, messzebb kapja az orvost, a gyógyszerért, a kisközségek közül több szorul pótdóira, magasabb is a pótdó s a nyomasztó pótdókulcs is sűrűbben előfordul köztük, több az adóhátralék, hátrányosabb a kiadások fejlődése, súlyosabb a kölcsön kamatlába stb. A táblás résznek ez a fele a közigazgatási személyekkel, a községi adózással, a bevételek és kiadásokkal, a községi alapok számadásaival, a községi vagyonnal és a községi értékek gyümölcsöztetésével, az adósságok 1908. évi állagával s végül a közbirtokosságok vagyonkezelésével foglalkozik. A táblázatok anyaga láthatólag aprólékos gonddal készült s a rendezésen szembetűnő a szándék, hogy a gyakorlatban senkinek se okozzon nehézséget a kötet forgatása. A könnyű kezelhetőség egyik legfőbb eredménye a munkának, a mit még fokoz az, hogy a táblák már maguk is tartalmazzanak bizonyos olyan adatcomplexumokat, melyek a községi igazgatás egy-egy ágára vonatkozó összes tudnivalókat egy helyen, közös cím alatt mutatják be. A községek közlekedésügyi kiadásairól s a községi szegényügyről pl. egy-egy külön táblázatban összehordva látjuk

mindazt az adatot, mely csak valakit is érdekelhet, de a többi táblák rovatai is mindmegannyi őrszemek a községi háztartás bonyolult területén.

Utoljára emlékezünk meg a kötet szöveges jelentéséről, de csupán a logikai rend kedvéért, mert a jelentés megírásának talaját a táblás kimutatások anyaga készítette elő. Első sorban is le kell szögeznünk azt a tényt, hogy ez a bevezetés rendkívül vonzó olvasmány; nem a belső tartalomra célzunk most, hanem a külső megjelenési formára. Statistikai kiadványokban ritka eleven toll vezet végig bennünket a tanulságokon s a laikus közönség is kedvvel lapozgathatja ezt a munkát, mely a községi háztartás súlyos problémáit kellemes, szórakoztató módon s mégis kimerítően tárgyalja. A statistikai igazságoknak általában is szükségük van arra, hogy hozzáférhetőbbek legyenek, a merev számoszlopokat életre kell kelteni s csak örülni lehet, hogy a közigazgatás reformjánál annyira fontos községi háztartás statistikájának tudományos feldolgozása oly avatott kezekbe került. Egyébként talán leghívebben úgy jellemezhetnők ennek a jelentésnek az értékét, hogy az se nem az összefoglalása a táblázatban található adatok vizsgálatának, sem pedig a táblák nem mellékletei ennek a jelentésnek. A bevezetés ugyanis sokkal többet nyújt annál, mint a mit a táblák felölelnek; az az anyag, mely a táblázatokon foglalt helyet, a statistikai megvilágítás legkülönbözőbb eszközeivel munkáltatik meg s a jelentés önmagában is tudományos becsessel bíró munka, mely szegényes közigazgatási szakirodalmunkban régi hézagot pótol.

A jelentés a községi háztartás múltjának ismertetésével kezdi. A középkori község háztartásáról kevés nyom van okleveleinkben s a háztartás szervezetének szabályozásával csak a múlt század első negyede óta találkozunk sűrűbben törvényeinkben. Nagy szolgálatot tett a jelentés a köznek különösen az 1859. évi császári pátens főbb rendelkezéseinek kivonatolásával. A második fejezet a községi háztartási statistika előzményeinek s az adatgyűjtés ismertetésének volna szentelve. Az előzményekkel s magával az adatgyűjtés kérdőívével bőven foglalkozott a Közgazdasági Szemle 1909. évi június havi száma s e helyen csak azt a szigorú kritikát véljük szükségesnek kiemelni, melylyel a statistikai hivatal nem csupán a beérkezett adatokat javította, hanem a mely innen kezdve végig vonul a szövegíró fejtegetéseiben. A kritika mindig kettős. Egyfelől a rendelkezésre álló adatokat bírálja felül, nem szorulnak-e alátámasztásra, meddig lehet építeni rájuk, másfelől pedig, az adatok valóságos értéke így megállapíttatván, azonnal azoknak a viszonyoknak egyéni és relatív értékét igyekezik megállapítani, melyekre az adatok vonatkoznak: előbb tehát pontosan megméri a statistikai adat súlyát, hogy azután hibátlanul körvonalozhassa a községi háztartás helyzetét.

A harmadik fejezet mintegy általános bevezetése a továbbiaknak. A községek száma, közigazgatási és közegészségügyi beosztása s tisztviselői személyzete és ezek illetményei a főbb pontjai ennek a résznek s legérdekesebb közülök a személyzet és a javadalmazás kérdése, melynek taglalása azt eredményezi, hogy a községi szervezet alacsonyabbrendűségével fokozatosan mindig több költséget emészt fel a szorosan vett administratió. A községi pótdózásra vonatkozó okfejtés is tele van tanulsággal. Egyre csökken a pótdóhoz nem nyuló községek száma, más a pótdózás módja, az állami adóalap csoportosítása, mint a hogy a törvény előírja, a községek egy ötödrésze vet ki 80%-nál magasabb pótdót, — az összes községeket tekintve a kisközségek közül kétszer annyian, mint a nagyközségek között, — harmincz év alatt megháromszorozódott a pótdókivetés összege stb. Külön is érdemesnek tartjuk felemlíteni, a lakosságra nehezedő közterheket, melyek országos átlagban egy főre 15·7 koronára mentek községeinkben. A közterheknek azonban túlnyomó része, csaknem kétharmada, nem a községi kötelékből származik, hanem az állampolgárság következménye s a köztereknek csupán körülbelül 28%-át okozta a községi kapcsolat.

A bevételek és kiadások fejlődésének tanulmányozása is arra vezet, hogy községeink bevételei és kiadásai az utolsó három évtized alatt szintén körülbelül 3-szorosra emelkedtek, míg azonban a kisközségek bevételei valamivel erősebben szaporodtak, kiadásai növekedése alatta maradt a nagyközségekének. A költségvetések végeredménye különben igen szűkös viszonyokra enged következtetni; községeink közül tizezernek a kiadásai a 10.000 koronát sem érték el, olyan pedig, mely 100.000 koronánál magasabb budgettel dolgozik, mindössze csak 124 volt. Szomorú nevezetessége a háztartási statistika kutatásainak, hogy az egész országot véve, a bevételek 37·6%-a eredt pótdóból, a mi a közigazgatási bevételek e legsúlyosabb fajának nélkülözhetetlenségét mutatja, míg az ingatlan vagyon, mely a községi törvény intentiói szerint a községeknek fő jövedelmi forrásuk lenne, csupán 21·2%-kal szerepel a bevételek között. Igen nagy jelentősége van a községi bevételek között a kölcsönfelvételnek is; az a 12½ milliónyi kölcsönösszeg, mely 1908-ban a hitelintézetek pénztárából vagy más hitelezőktől a községek rendelkezése alá került, a mi viszonyaink között nagy összeg, bár egy rendszeres községi beruházási program erősen megdagasztaná még a hitelszükségletet. A kiadások legnagyobb része, egyharmada, közigazgatási természetű, második helyre azonban már a kölcsöntartozás törlesztése kerül 11·6%, megelőzve a közművelődési kiadásokat. Ugy a bevételeket, mint a kiadásokat szinte aprólékossáig menő gonddal részletezi a szöveges jelentés s mindegyiket megvilágítja ugy az egyes

bevételi és kiadáscsoportok, mint az összes bevételek és kiadások között elfoglalt jelentőségében.

A községi háztartásban a háztartási alap mellett nagy szerepet játszik az alapokkal való gazdálkodás is. Az alapok előfordulása ugyan nem oly sűrű, mint a vármegyei háztartásban, mely egyenesen az alapszerű gazdálkodásra van berendezve, mégis igen nagy vagyontömegek fekszenek az alapokban s a községi feladatoknak egy igen nagy részét a községek úgy vélik biztosíthatni, hogy a szükségletek kielégítéséről nem a háztartási alap rendes hitele terhére, hanem külön letett vagy gyűjtött s külön számadással bíró alapok költségvetésében gondoskodnak. A községi alapokról eddig valóban semminemű adattal nem rendelkezünk, adat hiányában azok jelentőségével tisztában nem lehettünk, pedig a községi alapok elég jelentékeny helyet foglalnak el a községek háztartásában: az összes községi bevételeknek több mint 12⁰/₀-a, a kiadásoknak 11⁰/₀-a, a vagyomból pedig 8⁰/₀-a községi alapokra esik, sőt a nagyközségekben az alapoknak a bevételekben és kiadásokban való részesedése még jóval erősebb. A szöveges bevezetés alapról-alapra menve tárgyalja azok életképességét s a községi reform munkálatainál bizonyára számításba fog jönni a szövegírónak nem egy megjegyzése, melylyel a létjogosultsággal nem bíró alapok megszüntetése mellett emel szót.

A községi vagyontra vonatkozó fejtegetések mindennek előtt a községi vagyommérlegek hiányait világítják meg. E hiányok legfontosabbika, hogy a községek vagyonszámlájára megközelítőleg sem tünteti fel hiven a község valódi vagyonszállapotát. A községi törvény rendelkezése, hogy a vagyon évente leltározandó, a gyakorlatban éppen nem érvényesül községeinkben, s nem ritka eset, hogy a vagyonbecslés tizenöt-husz évvel azelőtti időből ered, pedig a rendszeres becslésnek annál nagyobb jelentősége volna, mert a községek vagyonának fele földbirtokban fekszik, rendszerint a községek közvetlen közelében fekvő földbirtokban, melynek értéke a földárak általános emelkedése mellett is leginkább szembeötlő. A második helyet a községek vagyonában az épületek foglalják el, míg az értékvagyon (készpénz, takarékbetét, értékpapír, követelés), csak együttesen tudnak az épületek elé kerülni. A községi vagyon megoszlásának különben éppen ebben az utóbb jelzett körülményben bizonyos hátrányát látjuk; mert az ingatlan vagyonrészek túlnyomósága folytán a község sűrűbben kénytelen kölcsönhöz nyulni, míg az értékvagyon czélyszerű növelése mellett inkább tudhatná a maga hiteligényeit kielégíteni. Ugyancsak nagyon szerény szerephez jutnak a községi vagyonban a községi üzemek is, mindössze 38 millió koronát kitevő értékükkel. Valószínű ugyan, hogy kizárólag a községi üzemek kérdésével foglalkozó adat-

gyűjtés a községi üzemek vagyonát nagyobb összegben állapítaná meg, kétségtelen azonban, hogy még így is a magyar törvényhozásnak és belügyi kormányzatnak lesz egy közel jövő feladata, hogy a községeknek módot nyujtsanak a községi üzemi alakulatok megkedveltetésére. Merőben újszerűek azok az észrevételek is, melyekkel a szövegíró a községi értékek elhelyezését és gyümölcsoztetését kíséri. A kölcsönadott tőkék, a takarékbetétek és értékpapírok, a címletek és a kamatozás nagysága szerint való megvilágítása nagyon értékes része a kötetnek, melyet különösen az egyes községek vagy a több község által felállítandó községi takarékpénztárak ügyénél lehet felhasználni.

A községek adósságára vonatkozó rész meggyőző kritikáját nyújtja a községek kölcsönügyének s különösen érdekes a kötetnek az a tanulsága, hogy míg a kölcsöntartozásoknál az átlagos kamatszázalék 5·30/o, addig az elhelyezett községi tőkéknél csak 3·50/o. A községek tehát jóval nehezebb feltételek mellett tudnak csak hitelhez jutni, mint a hogyan ők gyümölcsoztetik értékeiket s a községi politikának szintén egyik feladata kell hogy legyen ennek a különbségnek az enyhítése. A jelentés különben az adósságok nagyságkategóriáit, sőt csoportjait is tárgyalás alá vonja s a kölcsönök hováfordításáról is értékes tanulságokkal szolgál.

Szorosan nem is a községi háztartás körébe tartozik a községi közbirtokossági vagyon ügye, de mivel eredete gyakran összefügg a községi vagyonnal s a közbirtokosságok sok helyütt községi célokat is szolgálnak, a szöveges jelentés azzal is foglalkozik. Leginkább ingatlanokban fekszik a közbirtokosság vagyona s érdemes megemlíteni, hogy a közbirtokossági vagyon értéke az összes községi vagyonnak körülbelül kétharmad része; nagyközségekben azonban csak egyharmada, kisközségekben másfélszerese.

A szöveges jelentés utolsó tíz lapja az úgynevezett egyéb közczélú vagyonok vagyonkezelésének ismertetésével foglalkozik. Ezekről a közczélú vagyonokról, a szász egyetem és szász hétbírák vagyonáról, a sajkáskerületi vagyonról, a román és szerb bánági közvagyonról, a naszódvidéki alapról, a naszódvidéki közvagyonról s Csikvármegye magánjavairól eddig jóformán semmit sem tudott a közönség, csak mindig működésüknek nemzeti szempontból való káros voltát hallotta s ha a közvetlenül érdekelt hivatalos köröknek volt is tudomása e közczélú vagyonok erejéről s az erők felhasználásáról, a közügynek igazán nagy érdekére szolgált, hogy ezek az adatok exclusivitásukból napfényre kerültek. Talán a rövid ismertetés is hozzá fog járulni ahhoz, hogy az alapítványoknak munkáját a magyarság fokozottabb figyelemmel kísérje s hogy ezt némi részben a községi statistika elősegítette, a munkálatnak mindig egyik legnagyobb érdeme marad.

Laky Dezső.

Irányváltás államvasutunk bevételi politikájában.

Az államvasutakba, részben a magánvasutak megvásárlása (államosítás), részben eredeti építés¹⁾ és a vonalak műszaki tökéletesbitése (kiegészítő munkák) révén, az 1909. év végéig 2.672,475.692 koronát fektetett be az államkincstár.²⁾

Ezt az államvasutakba fektetett tőkét hitelműveletekből fedezték. A magyar államadósság egész álladéka az 1909. év végén 5.075,376.000 korona volt s így az államadósságnak 51·38⁰/₀-a terheli az államvasutakat az abba befektetett tőke révén.

Ha az államvasutak jövedelmezőségének mérlegét meg akarjuk állapítani, úgy első sorban az államvasuti befektetésekre fordított hitelösszegek kamatszükségeit kell az államvasuti bevételek és kiadások közt mutatkozó üzleti felesleggel szembeállítanunk.³⁾

¹⁾ Az államvasutak 8.091 km.-nyi hálózatából és 2.672,475.692 koronányi tőkéjéből ugyanis esik:

államosított vonalakra 5.081 km. = 62·80⁰/₀ és 1.171,714.829 K = 43·84⁰/₀
eredeti állami építkezésekre . 3.010 » = 37·20⁰/₀ » 1.500,760.863 » = 56 16⁰/₀

²⁾ Az 1909. év végével kimutatott beruházási tőke a következőkép tagozódik:

Eredeti építés	1.067,064.269 K = 39·93 ⁰ / ₀
Kiegészítési munkák	482,870.712 » = 18·06 ⁰ / ₀
Forgalmi eszközök	606,111.853 » = 22·68 ⁰ / ₀
Leltári tárgyak	49,202.215 » = 1·84 ⁰ / ₀
Időközi kamatok	69,844.492 » = 2·62 ⁰ / ₀
Összes tényleges befektetés . .	2.275,093.540 K = 85·13 ⁰ / ₀
Kibocsátási veszteségek	397,382.152 » = 14·87 ⁰ / ₀
Egész (névleges) tőke	2.672,475.692 K = 100 ⁰ / ₀

³⁾ Ezt a szembeállítást a kereskedelemügyi ministerium által kiadott: *Adatok a magyar vasutak állapotáról és üzleti eredményéről* című kiadványba foglalják bele néhány év óta, e cikk írójának ebben a tekintetben történt felszólalása alapján. Minden esetre még megfelelőbb volna ezt az államvasutak mindenkorai pénzügyi helyzetét megvilágító szembeállítást az államvasutak üzletjelentésébe, illetőleg a kereskedelmi kormány költségvetésébe, zárszámadásába és kormányjelentésébe belevenni, hogy az államvasutak ügyeit ellenőrző, illetőleg azokban intézkedő tényezőknek állandó tájékozódottságuk legyen ebben a tekintetben.

Az államvasutaknak 1909-ben volt:

bevétele	310.481.653 K
kiadása	245,521.560 »
tehát az üzleti fölösleg	64,960.093 K
Ezzel szemben az államvasutakba befektetett, még törlesztetlen adósságteher 1909. évi ka- mat és törlesztési szükséglete volt	107,682.093 »
1909-ben tehát az államvasutak kereseti mér- legének passivitása	42,721.994 koronát tett.

Ez más szóval azt jelenti, hogy az államvasutak 1909-ben 42,721.994 koronával jövedelmezett kevesebbet, mint a mennyi a benne fekvő tőke kamat és törlesztési igényeinek fedezésére szükséges volt, vagyis az államnak ily összeget kellett adójövedelmekből az államvasutak üzletének fenntartására fordítania.

Az államvasutak üzleti mérlegének ez a kedvezőtlen financiaális helyzete nem újabb keletű jelenség. Az 1909. évet megelőző tíz év alatt ugyanis az államvasutakba beruházott tőkének kamat- és törlesztési szükséglete egyrészt, az üzleti fölösleg másrészt, a következő képet mutatja:

Év	Az államvasutak beruházási tőkéje	Az államvasutak üzleti fölslege	Az állam- vasutakban fekvő tőke kamat- és törlesztési szükséglete	A mutatkozó hiány, illető- leg fölösleg
1900	2.174,013.933	83,415.476	94,630.559	— 11,215.083
1901	2.205,432.232	76,668.265	100,272.018	— 23,603.753
1902	2.236,332.689	81,198.068	100,414.722	— 19,216.654
1903	2.274,364.187	84,057.181	97,060.238	— 13,003.057
1904	2.282,679.440	88,128.079	95,250.931	— 7,122.852
1905	2.316,952.698	91,349.602	95,854.866	— 4,505.264
1906	2.354,079.558	104,770.835	98,035.794	+ 6,735.041
1907	2.400,709.936	88,997.853	99,043.422	— 10,045.569
1908	2.527,862.704	69,933.584	102,986.605	— 33,053.021
1909	2.672,475.692	64,960.093	107,682.087	— 42,721.994

Az itt közölt adatokból megállapíthatjuk, hogy e tíz év alatt — az 1906. év kivételével, a mikor is az államvasutak üzleti fölslege 6,735.041 koronával volt nagyobb, mint az államvasutakba beruházott tőke kamat- és törlesztési igénye, — az államvasutak üzleti fölslege sohasem fedezte még a kamat- és törlesztési igényeket sem. Különösen feltűnően meg-
nagyobbzott ez az államvasutakat terhelő hiány az utolsó években.

Még súlyosbitja az államvasuti üzlet terhére mutatkozó államhá-
tartási hiányok államgazdasági szempontokból való jelentőségét, hogy az
államvasutak beruházott tőkéjüket, illetőleg az annak megfelelő államadós-
ságokat nem törlesztik, a mennyiben a 2.672,475.691 koronányi tőkéből

1909. év végéig csupán 64,698.000 koronát, vagyis összesen az egész adósság 2·42⁰/₀-át törlesztették le.¹⁾

Államvasutunk e passiv kereseti helyzetével szemben — eltekintve a magánvasutaktól — a legtöbb, különösen német államvasut üzleti mérlege activ.

Igy a porosz államvasutak mérlege így zárult 1904—1908. években az ebben a tekintetben rendelkezésre álló adatok szerint:²⁾

Év	Üzleti fölösleg	Ebből a kamatok fedezetén felül egyéb állami célokra volt fordítható
		Márkákban
1904	614,066.000	429,729.000
1905	661,031.000	473,383.000
1906	678,747.000	533,308.000
1907	718,602.000	591,089.000
1908	703,268.000	579,724.000

A porosz államvasutak e szerint bevételi politikájában egészen az adózási politikát kiegészítő államgazdasági szerepbetöltésig jutott el, a mennyiben nemcsak minden pénzügyi (kamat, törlesztés) igényét elégíti ki maga, hanem évenként több száz milliót kitevő összeget juttatott az államkincstárnak egyéb állami szükségletek fedezése céljából.

Természetesen a porosz államvasutak ezen hatalmas államgazdasági szerepbetöltése egyedül álló, de azért mégis kétségtelen gyakorlati igazolása annak, hogy az államvasutak eljuthat az adózási politikát kiegészítő államgazdasági szerepbetöltésig.

¹⁾ Az illetékes parlamenti és kormányzati tényezők ugyan azt mondják, hogy a rendszeresebb törlesztés azért nem szükséges, mert a pálya- és járművek fenntartására szükséges kiadások egy részét az üzleti kiadásokból fedezik. Ez azonban nem helytálló, a mennyiben viszont ugyanezen kiadások jelentékeny részét az üzleti mérleg megjavítása érdekében a beruházások terhére szokták írni. Egyébként éppen az államvasutakba beruházott tőke államháztartási szerepbetöltésének és a törlesztési kötelezettségeknek tisztázatlansága miatt a beruházások fogalomköre sincs helyesen megállapítva. Akárhányszor az üzleti mérleg stabilitása, illetőleg kedvező alakulása érdekében olyan szükségleteket fedeznek a beruházások contójára, a melyeknek helyes distinctio mellett az üzleti számból kellene kitelniök. Ugyancsak itt jegyezzük meg, hogy az államvasuti hiánymérleg feltétlenül kedvezőbb képet mutatna, ha számításba vennők azt, hogy a legutolsó években több, mint 15 millió koronányi szállítási adóbevételt szállított be az államvasutak az államkincstárnak. Ámde a szállítmányoknak a megadóztatása annál kevésbé írható az államvasuti hiánymérleg javára, mert — mint azt később látni fogjuk — az államvasutak tarifáikat a legutolsó alkalommal éppen ezen szállítási adóknak (személyszállításnál 18⁰/₀, gyorsárúknál 7⁰/₀, teherárúszállítmányoknál 5⁰/₀) mérvéig emelte föl. Lásd bővebben szerzőnek *Vasutgazdaságtan, különös tekintettel államvasutunkra* cz. munkáját.)

²⁾ Lásd bővebben: Dr Ing. M. Alberty *Der Übergang zum Staatsbahnsystem in Preussen* (Verlag Gustav Fischer, Jena 1911.)

A német vasutak legnagyobb része azelőtt passiv mérleggel dolgozott, vagyis ezeknél sem fedezte az üzleti fölösleg a kamat- és törlesztési szükségletet. Ma már a legtöbb, államvasutunkéhoz hasonló kiterjedésű vasuté, activ. Activ annyiban, a mennyiben a szállítmányoknak a tarifák útján való megadóztatása révén az üzleti kiadások fedezésén felül olyan feleslegekhez jut, melyből nemcsak kamat és törlesztési igényeit tudja kielégíteni, de abból már egyéb államháztartási célokra is szolgáltat, habár szerény, fölöslegeket.

Igy 1911-ben a bajor államvasutakba befektetett (875,974.255 M) tőke 5·13⁰/₀-ot, a szász államvasutakba fektetett tőke (1.180,351.765 M) 5·49⁰/₀-ot jövedelmezett, míg e tőkék kamatszükséglete mindkét államvasutnál jóval 4⁰/₀ alatt volt. A porosz államvasutak tőkebefektetése (11.967,789.707 M) 1911-ben 6·95⁰/₀-ot jövedelmezett, ugyancsak 4⁰/₀ alatt maradó kamat- és törlesztési igényekkel szemben.¹⁾

Ezzel szemben kétségtelen, hogy államvasutunkon kívül még vannak más államvasutak is, a melyek passivan zárják üzleti mérlegüket. Ezek között a legfeltűnőbb példát éppen az osztrák államvasutak szolgáltatja, a mely vasutat az osztrák kormány tudvalevőleg főleg tarifa és forgalompolitikánkat az osztrák közgazdaság javára e'kensúlyozó szerepbetöltésre használja ki s így azt minden közlekedéspolitikai és államgazdasági belátás ellenére kezeli. Az osztrák államvasutak üzleti mérlegének képe az 1908 – 1910. években ugyanis a következő:

Év	Üzleti fölösleg	A kamatszükséglettel szemben mutatkozó hiány
	koronákban	
1908	95,853.914	20,159.320
1909	68,853.881	56,710.762
1910	154,064.568	33,632.518 ²⁾

Nézzük már most, hogy a magyar köz- és államgazdaság különleges helyzete szempontjából milyen elbirálás alá esik államvasutunknak passiv kereseti mérlege, mit tettek az államvasutak ügyeit intéző kormányzati és administratív tényezők ezen üzleti helyzet megjavítása érdekében s milyen kilátások vannak a jövőben abban a tekintetben, hogy államvasutunk államháztartási mérlegének aktivitása tekintetében legalább a kisebb német államvasutak államgazdasági szerepbetöltéséig eljusson.

¹⁾ Ezen adatok a német vasutegylet 1911. évi kiadmányából (*Statistische Nachrichten von den Eisenbahnen des Vereins Deutscher Eisenbahnverwaltungen für das Rechnungsjahr 1911*) valók.

²⁾ 1910-ben az osztrák államvasutak 5,578,384.437 koronát kitevő beruházási tőkéje csak 2·76⁰/₀-ot jövedelmezett. Lásd bővebben Aloys Freiherr von Czedik: *Der Weg von und zu den österreichischen Staatsbahnen* (Verlag Karl Prochaska, Wien 1913.)

A tudományos elméletben és gyakorlatban ma már teljesen tisztán álló tétel ugyanis az, hogy az államvasutaknak nem csak államgazdasági, de közlekedéspolitikai szempontból is olyan jövedelmek elérésére kell törekednie, a melyből nemcsak a tőkében fekvő államadósságoknak kamat- és törlesztési szükséglete kiteljék, hanem, a melyből az állam egyéb szükségleteinek fedezésére szolgáló fölöslegek is maradjanak.¹⁾

Minél inkább kell az adózásnak a közgazdaságilag fejlődésre szoruló és socialisan gyengébb elemek megterhelésével az államháztartás egyensúlyát biztosítani, annál inkább indokoltabb a forgalomba kerülő vagyoni fölöslegek racionálisan megszabott tarifákkal való megterhelése révén az államvasutak kereseti mérlege aktivitásának fokozása.²⁾

Állami költségvetésünk tételeinek birálatából, valamint az új adók behozatalára nézve történt kísérletek kudarczából megállapíthatjuk, hogy nálunk az adózóképeség erősen ki van merítve és az államgazdaságnak feltétlen az adójövedelmeket kiegészítő egyéb jövedelmekről kell gondoskodnia. Így azután önként ráterelődött s mind inkább ráterelődik a figyelem államvasutunknak államgazdasági szerepbetöltésére.

Az államvasutaknak ezt az államgazdasági hivatottságát nemcsak a kormányzati és államvasuti administratív tényezők, de a magyar társadalomgazdaság egésze is mindinkább átlátja s így az az államvasutak jövő közlekedéspolitikai magatartásának vezetőeszméjévé lesz.³⁾

¹⁾ Lásd bővebben szerzőnek *Mennyit kell az államvasutaknak jövedelmezniök* (Hornýánszky Viktor kiadása 1907) és *Vasutgazdaságtan, különös tekintettel államvasutunkra* (Wodianer F. és Fiai kiadása 1909) című munkáit, mely munkákban a külföldi irodalom és gyakorlat álláspontja is feldolgozást nyert.

²⁾ Az 1909-ben 1.750,783.000 koronát kitevő állami bevételeknek 24·5%-a, ha pedig az államvasutakat a számításból kikapcsoljuk, 33·7%-a olyan adójövedelmekből került ki, melyek inkább a szegényebb osztályokat terhelik (mint fogyasztási adók, egyenes adók egyrésze, sóadó), illetőleg ezek culturalis elmaradottságára vannak felépítve (alkoholismus, nikotinélvezet). A bevételek százalékos sorrendjében második helyen álló fogyasztási és italadókból legalább 150 millió korona a szesz, bor és sör megadóztatásából kerül bevételekre, 58 millió korona a cukornak különféle formában való megadóztatásából, 15 millió korona pedig a petróleum megadóztatásából ered.

³⁾ Szerző nem mulaszthatja el, hogy rá ne mutasson arra, hogy már idézett munkáival, valamint: *A vasutak adminisztrációja, különös tekintettel államvasutunkra* (Wodianer F. és Fiai kiadása 1909.) cz. munkájával, a »Vasuti és hajózási hetilap«-ban és a »Vasuti és közlekedési közlöny«-ben megjelent cikkeivel, úgy az államvasutak tarifapolitikai elhatározásaihoz, mint egyáltalában az államvasutak vasutpolitikai irányváltozásához számos adatot és támpontot szolgáltatott. Ezen irányzat teljes jellemzését illetőleg lásd a kereskedelmi kormány és az államvasutak igazgatóságának megbízásából irt utolsó munkáját is: *A m. kir. államvasutak személytarifáinak emelése* (Wodianer F. és Fiai kiadása 1912.)

Az államvasutak az államháztartásban már ma is az összes kiadásoknak több mint 20%-ával, a bevételeknek pedig több mint 23%-ával szerepel. Minél jobban érti meg a parlament, a kormány és a közvélemény az államvasutak államgazdasági szerepét, annál inkább lesz az az államháztartásnak mind jobban fejlődő jövedelmi elemévé.

Az államosítások befejezése után az államvasutak egységes nagy hálózatával a közgazdaságnak óriási szolgálatokat tett. Magyarország közgazdasági élete minden irányban rohamos fejlődésnek indult. A mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem, úgy a belső, mint a külső forgalom óriási arányokban lendült föl. Ezt a föllendülést, noha benne igen sok politikai, társadalmi és közgazdasági tényező működött közre, úgyszólván egészben a vasutak javára irták. A vasutak, és ezek között az államvasutak, jutottak közgazdasági jelentőség tekintetében a legelső sorba. Azt hitték, hogy a közgazdasági élet minden eredménye az államvasutak államosítás után megalapozott forgalmi és tarifapolitikájának változatlan fentartásától függ s azon változtatni nem szabad.

Az államvasutak bevételi politikájának e megváltoztathatatlanságába vetett hit igen sokáig tartotta magát. Bármilyen olcsók voltak is az államvasutak személy- és árútarifái, azon változtatni az államvasutak vezető adminisztrátorai és az egymást fölváltó kormányok nem igen mertek. Hiába romlott meg fokozatosan az államvasutak jövedelmezősége, inkább közvetlen adójövedelmeket kerestek, inkább megszorították az államtól kielégítést váró culturalis és socialis szükségleteket az egész vonalon, inkább visszatartották az államvasuti személyzet fizetési igényeinek kielégítését évtizedeken keresztül, semhogy az államvasutak bevételeinek megjavítására, illetve az olcsó személy- és árútarifák megváltoztatására határozták volna el magukat.

A tudomány és a gyakorlat adataira támaszkodva ma már kétségbevonhatatlanul megállapítható, hogy az egyes államokban bekövetkezett rohamos közgazdasági fejlődést több közgazdasági és közlekedéspolitikai tényezőnek együttes szerepe idézte elő. Ezek között a tényezők között kétségtelenül döntő szerepe van a vasutnak, mint új közlekedési eszköznek a szárazföldi közlekedés terén. Ámde a vasutnak a közgazdasági életet fejlesztő hatása inkább keresendő annak nagy teljesítőképességében, megbízhatóságában, mint az olcsó tarifákban.

A közgazdaságnak a vasut részéről a szállítóképességgel számoló, állandó jellegű és az egyenlő elbánás elvére fektetett tarifákra van szüksége. Hogy aránylag magas, de az állandóság és az egyenlő elbánás elvére fektetett tarifákkal valóban nagy közgazdasági fejlődést lehet el-

érni, erre élénk példát szolgáltatott Poroszország. Ez az ország államvasutjának tarifáit évtizedeken át változtatlan merevséggel tartotta fenn és ennek daczára minden más szomszédos államot meghaladó fejlődést mutat közgazdasága.

Viszont azok az államok, a melyek minden conjuncturalis közgazdasági incidensnek engedve változtatták és tették olcsóvá, de ingadozó alapúvá tarifáikat, a melyek az egyes magángazdaságok között kedvezményes tarifák engedélyezésével tettek különbséget, ez által megrontva az egyenlő elbánás elvét, azok nemcsak nem tudták szilárd alapokra fektetni közgazdasági életüket, de egyuttal teljesen aláásták államvasutaik jövedelmezőségét is. Az államvasutak jövedelmezőségének ez a megromlása azután az egyes államok mindinkább kiélesedő közgazdasági versenyének idejében teszi szükségessé az államvasutaktól várandó bevételek, s ez által a tarifák emelését.

Ámbár a tudományos elmélet s a gyakorlat is kétségtelenné tette, hogy az állandó és egyenlő elbánás elvére fektetett tarifa jobb az olcsó tarifánál s hogy a forgalom ilyen bevétel (tarifa) politikai alapon való megterhelése a leghelyesebb államgazdasági és közlekedéspolitikai irányzat ¹⁾ az államvasutak részéről; noha ebben a tekintetben az államvasutak administratiója maga is többször tett kezdeményező lépéseket, a parlament és az egymást fölváltó kormányok babonás félelemmel tartották fenn az államvasutaknak úgy az üzemgazdaság, mint a közgazdasági helyzet szempontjából lejárt tarifáit.

Nézzük csak államvasutak ezen államgazdasági és közgazdasági politikai szempontból késedelmeskedő bevételpolitikájának főbb mozzanatait.

A m. kir. államvasutak tarifális sémái és barémjei 1909-ig a következő fejlődési képet mutatják.²⁾

A magyar királyi államvasutak tarifasémája és barémje volt 1876-ban: ³⁾

Kilométer	Darabárú osztályok		Kocsirakományú osztályok		
	I. oszt.	II. oszt.	A. oszt. és 1. külön díjszabás	B. oszt.	C. oszt. és 2. külön díjszabás
	100 kg.-ként fillérekben				
1-től 50 km-ig	1·2	0·88	0·64	0·52	0·42
51-től 150 „ „			0·56	0·44	0·34
151-től 250 „ „			0·48	0·36	0·26
250 km.-en felül			0·40	0·28	0·18

¹⁾ Lásd erre vonatkozólag részletesen Acworth: *A vasutgazdaságtan elemei* cz. munkáját. (Szerző fordításában, Lampel-féle kiadásban magyarul is megjelent.)

1881-ben az 1876-iki olcsó tarifa barèmen csak annyiban változtattak, hogy az új sémában az A. osztály és I. külön díjszabás, illetőleg a C. osztály és II. külön díjszabás díjtételeit különválasztották. Az I. külön, illetőleg a II. külön díjszabás részére meghagyták a fentebb közölt közös díjtételeket, az A., illetőleg a C. osztály egységtételeit pedig egy néhány század fillérrel felemelték.

1887-ben, a mikor az államvasuti rendszer azon a réven, hogy az összes vasuti hálózat 45%-ánál több került az államvasutak kezébe, már eldöntöttek tekinthető, az államvasutak új tarifát adtak ki, a melynek tarifális sémáját teljessé tették, egyes kocsirakományú osztályok díjtételeit helyesebb alapra fektették, de nagyban és egészben azon a tarifapolitikai elven, hogy az olcsó díjtételeket megbolygatni nem szabad, nem igen változtattak. Mint az államvasutak 1887. évi, alább bemutatott barèmjé is mutatja, abban csak a darabárú-osztályok részesültek némi, teljesen jelentéktelen emelésben.

Az államvasutak tarifa-(bevételi) politikájának teljes képét akarva adni, egész terjedelmében közöljük úgy az 1887-iki, mint a barèmtávolság megszabása tekintetében megváltozott 1891. évi díjszabási sémát és barèmet.

2) *Séma* az áruosztályozási rendszer keretét, a *barèmt* pedig a díjtételek képzésének rendszerét és egységtételeit juttatja kifejezésre.

3) A magy. kir. államvasutak tarifapolitikájának teljes szemléletét akarván nyújtani, ideiktatjuk, hogy a m. kir. államvasutak első 1869-ben kiadott díjszabásában a következő tarifaséma és barèmt volt megállapítva :

A magyar kir. államvasutak díjszabási sémája és barèmjé 1869-ben.

	I. oszt. árúknál	II. oszt. árúknál
	100 kg és 1 km. után fillérben	
darabárúknál	0·80	0·526
10.000 kg. feladása esetén	0·422	0·316

A fenti egységtételek alapján képezett díjtételekhez 100 kg.-ként 4 fillér kezelési illetéket számítottak. (Tarifapolitikai szempontból feljegyzésre méltólag érdekes, hogy 10.000 kg. mennyiség nem volt egy kocsiban való feladás föltételéhez kötve, a minek nagy forgalompolitikai hátránya elképzelhető.)

1874-ben az elszász-lotharingiai vasut díjszabási rendszere nyomán kocsirendszerű díjszabást léptettek próbaképpen életbe. Az új díjszabás csak egy darabárú-osztályt ismert, a melyben 100 kg.-ként és mértföldenként (7·58 km.) a díj 5·6 fillér, legalább 5000 kg. feladása esetén pedig 2·2 fillér. Ezenkívül 100 kg.-ként 4 fillér kezelési illetéket számítottak. A kocsidíjszabási rendszer csak két évig volt életben, a mikor is a m. kir. államvasutak a fenti sémák szerint épült reformdíjszabási rendszert léptette életbe, a mely a kocsi ür- és az értékdíjszabási rendszer összeegyeztető alapján épült fel.

A m. kir. államvasutak 1887. évi díjszabási barémje:

Kilométer	Közönséges Mérsékelt és különösen mérsékelt	gyorsárúk	I.	II.	Terjedelmes árúk sorozatába	A.	B.	C.	1.		2.
			darabárú osztályba	kocsirakományi osztályba		külön díjszabásba					
						5.000	10.000	10.000			
						kg. felad.			felad.		
	szállítási díj 100 kg -ként fillérekben										
1— 50 .	2.4	1.8	1.4	1.0	2.4	0.70	0.52	0.42	0.70	0.64	0.42
51—100 .	2.4	1.8	1.4	1.0	2.4	0.70	0.52	0.42	0.60	0.58	0.42
101—200 .	2.4	1.8	1.4	1.0	2.4	0.60	0.44	0.32	0.50	0.48	0.32
201—300 .	2.4	1.8	1.4	1.0	2.4	0.50	0.36	0.28	0.42	0.40	0.28
300-on felül	2.4	1.8	1.4	1.0	2.4	0.50	0.36	0.26	0.36	0.32	0.26

Az államvasuti rendszer terjedésével egyidejűleg igen sok közgazdasági és közlekedéspolitikai tényezőnek együttműködése folytán Magyarország közgazdasági élete — mint a környező külföldé is — óriási fellendülésnek indult, a melyet főleg az államvasuti díjtételek olcsó megszabásának javára irtak. Így aztán ezeket a díjtételeket nemcsak, hogy nem merték emelni, hanem újabb közgazdasági eredményeket remélve, az államvasutak államgazdasági hivatását teljesen elhanyagolva, még továbbmenőleg leszállították.

1891-ben ugyanis az államvasutak árúdíjszabási barémjét a következőleg állapították meg:

A m. kir. államvasutak 1891. évi díjszabási barémje:

Kilométer	Közönséges Mérsékelt és különösen mérsékelt gyorsárúk	I.	II.	Terjedelmes árúk sorozatába	A.	B.	C.	1.	2	3.
		darabárú osztályba			kocsirakományi osztályba			külön díjszabásba		
		tartozó teherárúk								
		szállítási díj 100 kg.-ként fillérekben								
1—200 .	2·6 1·2	1·44	1·04	1·8	0·64	0·42	0·32	0·54	0·32	0·26
201—400 .	2·0 1·0	1·04	0·84	1·6	0·48	0·34	0·26	0·30	0·26	0·20
400-on felül	2·0 1·0	1·04	0·84	1·6	0·32	0·20	0·18	0·20	0·18	0·14

Az államvasutak 1898-ban, 1900-ban és 1908-ban adták ki újból helyi díjszabásaikat. Ezekben a kiadásokban az olcsó díjszabási barèmváltozatlan maradt. ¹⁾

A mint az államvasutak bevételi politikájának itt közölt adataiból megállapíthatjuk, e bevételi politika az államosítási rendszer befejezésétől kezdve egész 1909-ig az államvasutak államgazdasági hivatásának teljes elhanyagolásával állandóan a minél olcsóbb tarifák irányzatát követte.

Hogy ez az államgazdasági szerepbetöltéssel ellenkező, a közgazdasági conjuncturákat helyesen meg nem becsülő bevételi politikai irányzat mennyire elfajult, azt mi sem bizonyítja jobban, mint, hogy a rendes árútarifákon kívül 1909-ben 195 árúcikk részére 24 kivételes díjszabás állott fenn az államvasutakon, ²⁾ 1904-ben pedig még 505 volt azoknak a rovatolási és vissztérítési díjkedvezményeknek a száma, a melyeket egyes magángazdaságok conjuncturalis, sokszor monopolistikus közgazdasági törekvéseinek támogatására engedélyeztek.

Ezeknek a kivételes és kedvezményes díjszabásoknak nagy köz- és közvetve államgazdasági jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint, hogy az államvasutak forgalmának jelentékeny része, — egy korábbi tanulmányunkban történt megállapítás szerint — 53⁰/₀-a kivételes és kedvezményes díjszabások alapján bonyolódik le és csak 47⁰/₀-a kerül a rendes árúdíjszabási sémák, illetőleg barèmek alapján elszámolásra.

Az államvasutaknak ez a modern államgazdasági és közlekedéspolitikai szempontból helytelenítendő bevételi politikai irányzata nem annyira az államvasutak administratív tényezőinek, mint inkább az államvasutak bevételpolitikai irányzatában közreműködő államhatalmi tényezőknek rovására irandó, másrészt pedig annak oka azokban a sajátos poli-

¹⁾ Némely változtatást csupán az egyik kocsirakományú osztály (az A. osztály) díjtételeinél eszközöltek, a mennyiben azt 1898-ban némileg felemelték, de már 1900-ban újból leszállították.

Ezekben az években ugyanis az A. osztály díjtétele a következő volt:

1898-ban:		1900-ban:	
1—200 km.-ig . . .	0.70 fillér	1—200 km.-ig . . .	0.64 fillér
201—400 » . . .	0.52 »	201—400 » . . .	0.48 »
401 km.-en felül . . .	0.36 »	401 km.-en felül . . .	0.32 »

²⁾ E kivételes díjszabásokból 11-nek önálló díjtétele volt, 13-nak kedvezményes díjszabási elbánása pedig abban jutott kifejezésre, hogy a rendes árúosztályozással szemben az ezen kivételes díjszabásokban foglalt árúcikkekre nézve declassificatiót állapítottak meg.

tikai viszonyokban keresendő, a melyek országunk politikai alakulását az utóbbi időkben megbizhatatlan és állandóan változó alapokra fektették. Ausztriával való viszonyunk rendezetlensége és a belső politikai kérdések erőszakos ellentétei miatt a politikai pártárnyalatok az utolsó évtizedben tudvalevőleg nálunk állandóan változtak. A parlament és a kormányzat a politikai pártok ilyen változó gazdasága mellett az állam és az egyes állami intézmények gazdasági életének irányításában állandóságot létrehozni nem volt képes.

A politikai viszonyok állandóságának hiánya természetesen magával hozta a kormányok folytonos változását is, a mely változások mellett a kormányok által képviselt és irányított közgazdasági és közlekedéspolitikai kérdésekben évtizedekre előre látó, határozott irányzat megállapításáról nem lehetett szó.

A mindenkori kormányoknak, hogy positiójukat megtarthassák, illetőleg, hogy a politikai életben csak némi állandóságot biztosítsanak, a politikai pártoknak és a közvéleményt irányító érdekeltségeknek igen nagy concessiókat kellett tenniök. És a kormányoknak administratív vonatkozásokban való nagy hatalmi körök mellett módjában is állott ilyen concessiók megadása.

Az egymást föl váltó, folytonos politikai nehézségekkel küzdő kormányok az államvasutaknak az államháztartásban való, az előzményekben kifejtett helyes szerep betöltése helyett, a pártpolitikának és a közvéleménynek teendő concessiók fejében tartották fenn az államvasuti tarifa- (bevételi) politikának az olcsó díjszabásokra alapított és az államvasutak közlekedéspolitikai és államgazdasági szerep betöltésével össze nem egyeztethető irányzatát.

Ime itt is egyik documentuma annak, hogy milyen — lassanként országunk existenciáját aláásó — következményeket idéznek fel a nálunk dúló áldatlan politikai harcok.¹⁾

Az államvasutaknak mindinkább megromló teljesítőképessége az egyik oldalon, a pénzügyi egyensúly megromlása a másik oldalon, dacára a vázolt politikai bonyodalmaknak, mégis halaszthatatlan és erélyes intézkedéseket követelt a kereskedelmi kormánytól és az államvasutak administrációjától.

¹⁾ Hogy a politikai élet fluctuációjának a kormányzat mennyire ki volt téve, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy 1867 óta a vasútpolitikai kérdéseket irányító ministerium hússzor változtatta vezetőjét. Az ezen ministerium élén álló ministerek közül csak három volt, a ki 4 évig vagy ennél tovább ministerkedett volna. A legutolsó hat év alatt a kereskedelmi tárca élén öt minister váltotta fel egymást. Akárhányszor csak hónapokig áll ennek a tárczának élén, a mely pedig leginkább kíván állandóságot, egy-egy minister.

Az államvasutak adminisztrációja, mint azt már megemlítettük, évek óta sürgette ezt, az államvasutak bevételi (tarifa) politikájában szükséges irányváltást. Mikor pedig 1909-ben az államvasutak pénzügyi mérlegének 42 milliós passivitása nyilvánvalóvá lett, a kereskedelmi kormány is belátta, hogy az államvasutak közlekedéspolitikai irányzatán sürgősen változtatni kell s az államvasutaknak is rá kell térnie arra az államgazdasági szerepbetöltésre, a melyen a külföld számos vasútja a közgazdasági élet ártalma nélkül, sőt mint már egy ízben erre utaltunk, hasznára, olyan nagy eredményeket ért el.

Nyilvánvalóvá tette ennek a közlekedéspolitikai irányváltásnak szükségességét az államvasutak bevételeinek — a követett bevételi politika mellett érthető — stabilitásával szemben a kiadásoknak rohamos emelkedése is, a mit alábbi adataink tüntetnek fel:

A kiadások ugyanis voltak:

1905-ben	166,092.230 korona,
1909-ben	270,008.140 „
az emelkedés tehát . . .	103,915.910 korona = 62·56%.

Ezzel szemben a bevételek voltak:

1905-ben	257,441.830 korona,
1909-ben	334,963.230 „
az emelkedés tehát	77,521.400 korona = 30·11%.

Az 1909 és 1905 között mutatkozó kiadási többlet e szerint az ugyanezen időszakban jelentkező bevételi többlet 134·16 %-ának felel meg.

Az államhatalmi tényezők az államvasuti bevételi politika változtathatatlanságába vetett hitükben minden igényt, a mely az államvasutak mérlegét megrontani alkalmas volt, évtizedeken át visszaszorítottak, különösen a megélhetési viszonyok folytonos rosszabbodása daczára az államvasuti alkalmazottak socialis igényeit (fizetés, jobb munkabeosztás stb.) annyira, hogy végre az alkalmazottak, daczára az államvasutaknál uralkodó igen nagy arányú disciplinának, sztrájkban törtek ki, mely az államvasutak forgalmát néhány napra megbénította és az egész ország közgazdaságának mérhetetlen károkat okozott.

Ilyen tényezőkre volt szükség, hogy a parlamentet és a közvéleményt meggyőzzék az államvasutak bevételpolitikai irányzatának tarthatatlanságáról.

A sztrájk lezajlása után az államhatalom nem zárkozhatott el az államvasuti alkalmazottak igényeinek kielégítése elől. 1907. és 1909-ben

a személyzeti illetmények emelése címén évenként 22 millió koronával, a munkabérek emelése címén pedig 3 és $\frac{1}{2}$ millió koronával terhelte meg az államvasutak kiadási budgetjét.

De megrontotta a kiadási oldalt az is, hogy az anyagárak (ezek között különösen a felépítményi és a tüzelő anyagok) 1908. óta évenként 15–20 millió koronával emelkedtek. A kiadásoknak ez a folytonos és még mindig tartó emelkedése egyrészt teljesen megrontotta az államvasutak üzleti mérlegét, másrészt a parlament és a közvélemény elé került újabb adójavaslatokból megállapították az államhatalmi tényezők azt is, hogy az állami bevételeknek újabb adóforrások, illetőleg az adókulcsok megváltoztatása révén való emelése nemcsak, hogy igen nagy nehézségekbe ütköznék, de a kormányzat népszerűségének sokkal többet ártana, mint az államvasutak tarifarendszerének céltudatos megváltoztatása.

Ezért a kormány az államvasutak tarifarendszerének gyökeres és fokozatos megváltoztatására határozta el magát.

1910-ben tehát úgy a darabárú-osztályokra, mint a kocsirakományú osztályokra kiterjeszkedőleg lényegesen emelve az egységtételeket, azokat a 45. oldalon levő barém szerint állapították meg.

Az 1910-ben véghez vitt taritaemelés azonban az államvasutak pénzügyi egyensúlyának helyreállítására és az államvasutak államháztartási szerepbetöltésének kielégítésére elegendőnek nem bizonyult, s ezért 1912 január 1-étől számítandó hatálylyal az ezen barémokban leközölt egységtételeknek: gyorsárúknál 7, teherárúknál 5%-kal való újabb emelését határozták el.¹⁾

De nemcsak a rendes díjszabások keretén belül maradt az államvasutak bevételi (tarifa) politikájának a bevételek emelésére törekvő munkája, hanem azt kiterjesztették a kivételes díjszabásokra és díjkedvezményekre is, a mely téren, különösen a díjkedvezményeket illetőleg már az előző években is elhatározó lépések történtek, a minek eredménye abban jut kifejezésre, hogy az 1904-ben 505-re rugó díjkedvezmények száma 1909-ben már csak 278 volt !

Már az árútarifák első emelésénél, 1910-ben, elhatározta az államvasutak adminisztrációja, hogy az 1889. óta, tehát két évtizede változatlan és aránytalanul olcsó személydíjszabásokat is, az azzal összefüggő szolgáltatások színvonalára fogja emelni. Két évi állandó törekvés után végre

¹⁾ Ez a 7, illetve 5%-os emelés a gyors- és teherárúkat terhelő szállítási adótételnek felel meg, a mely szállítási adót eddig az államvasutak a díjtételbe betudottaknak vettek és külön nem róttak ki.

A magy. kir. államvasutak 1910. évi díjszábsí barème-je.

Kilométer	T e h e r á r ú k										egységtétel fillérben 100 kg.-ként										rakterületi m ² -ként fillérben																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																															
	Gyors- árúk		közönséges		mérésékelt és különösen mérésékelt		I. osztály		II. osztály		terjedelmes áru		A. B.		C. kocsi- rakományi osztály és külön díjszabás		1. külön díjszabás		3. külön díjszabás és külön díjszabás		II. kivételes díjszabás		feladásánál				VI. kivételes díjszabás. Hazai barnaszén, portladék-koks		VII. Iovak, csikók, ponnyk és öszvérek kocsi- rakományok- ban		VIII. szarvasmarha, borjúk, ser- ték és egyéb aprómarha kocsi- rakományokban		IX. Budapest és Köbányán leadásra kerülő sertések, ju- hok, kecskék és egyéb apró- marha kocsi- rakományokban																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																			
																									III. kivételes díjszabás. Gyűjtő áru díjszabás		IV. kivételes díjszabás A. oszt. árú 10000 kg.		V. kivételes díjszabás konyhasó		5000 kg.		10000 kg.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																			
1 — 100 .	3·00	1·60	1·60	1·20	2·40	0·80	0·52	0·37	0·60	0·30	0·24	1·20	1·00	0·70	0·92	0·82	0·30	3·00	1·66	1·40																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																

a kormány hozzájárult a személytarifáknak, a népszerű zónatarifának megreformálásához is.

Az államvasutak bevételi (tarifa) politikájának teljes szemléltetéseül ide iktatjuk a személytarifák történetének főbb mozzanatait is.

Az államvasutak vonalain 1889-ig a következő személydíjszabási séma volt érvényben:

A m. kir. államvasutak 1889. évi személytarifája:

	I. oszt.	II. oszt.	III. oszt.
	k i l o m é t e r e n k é n t		
Személy- és gyorsvonaton . . .	10 kr. (20 f)	7 kr. (14 f)	5 kr. (10 f)
Vegyesvonaton	9 kr. (18 f)	6 kr. (12 f)	3 kr. (6 f)

1889-ben ezt a díjszabást zónarendszerű sémává alakították át a következő díjmegállapításokkal:

A m. kir. államvasutak 1889. évi zónadíjszabása:

		Szállítási díj személyenként						
Zóna	Távolság kilométerekben	személy-, omnibusz- és vegyes vonatokban			gyorsvonatokban			
		I. oszt.	II. oszt.	III. oszt.	I. oszt.	II. oszt.	III. oszt.	
szállítási adó és bélyegilletékkel együtt korona és fillérekben								
Szomszédos forgalom	{ 1.		0·60	0·30	0·20	—	—	—
	{ 2.		0·80	0·44	0·30	—	—	—
Távolsági for- galom	{ I.	8 — 27	1·—	0·80	0·50	1·20	1·—	0·60
	{ II.	— 40	2·—	1·60	1·—	2·40	2·—	1·20
	{ III.	— 55	3·—	2·40	1·50	3·60	3·—	1·80
	{ IV.	— 70	4·—	3·20	2·—	4·80	4·—	2·40
	{ V.	— 85	5·—	4·—	2·50	6·—	5·—	3·—
	{ VI.	— 100	6·—	4·80	3·—	7·20	6·—	3·60
	{ VII.	— 115	7·—	5·60	3·50	8·40	7·—	4·20
	{ VIII.	— 130	8·—	6·40	4·—	9·60	8·—	4·80
	{ IX.	— 145	9·—	7·20	4·50	10·80	9·—	5·40
	{ X.	— 160	10·—	8·—	5·—	12·—	10·—	6·—
	{ XI.	— 175	11·—	8·80	5·50	13·20	11·—	6·60
	{ XII.	— 200	12·—	9·60	6·—	14·40	12·—	7·20
	{ XIII.	— 225	14·—	10·60	7·—	16·80	13·—	8·40
	{ XIV.	—	16·—	11·60	8·—	19·20	14·—	9·60

Ezen a személydíjszabási sémán az 1889. év óta bizonyos bekövetkezett díjszabási anomáliákra való tekintettel csak lényegtelen változtatásokat tettek, úgy hogy ez a séma 1912. év elején a következő képet mutatta:

Az államvasutak zónadijszabásai az időközben keresztülvitt változtatások figyelembevételével az 1912. év elején:¹⁾

		Szállítási díj személyenként							
		Távolság kilométerekben	személy-, omnibusz- és vegyes vonatokban			gyorsvonatokban			
Zóna			I. oszt.	II. oszt.	III. oszt.	I. oszt.	II. oszt.	III. oszt.	
			szállítási adó és bélyegilletékkel együtt korona és fillérekben						
Szomszédos forgalom	{	1.	1— 10	0·60	0·30	0·20	—	—	—
		2.	11— 15	0·80	0·44	0·30	—	—	—
		3.	16— 20	1·—	0·60	0·40	—	—	—
Távolsági forgalom	{	I.	21— 27	1·50	1·—	0·60	1·80	1·20	0·70
		II.	28— 40	2·40	1·60	1·—	3·—	2·—	1·20
		III.	41— 55	3·60	2·40	1·50	4·50	3·—	1·80
		IV.	56— 70	4·80	3·20	2·—	6·—	4·—	2·40
		V.	71— 85	6·—	4·—	2·50	7·50	5·—	3·—
		VI.	86—100	7·20	4·80	3·—	9·—	6·—	3·60
		VII.	101—115	8·40	5·60	3·50	10·50	7·—	4·20
		VIII.	116—130	9·60	6·40	4·—	12·—	8·—	4·80
		IX.	131—145	10·80	7·20	4·50	13·50	9·—	5·40
		X.	146—160	12·—	8·—	5·—	15·—	10·—	6·—
		XI.	161—175	13·20	8·80	5·50	16·50	11·—	6·60
		XII.	176—200	14·40	9·60	6·—	18·—	12·—	7·20
		XIII.	201—225	16·20	10·80	7·—	21·—	14·—	8·60
		XIV.	226—300	18·—	12·—	8·—	24·—	16·—	10·—
		XV.	301—400	21·—	14·—	9·—	27·—	18·—	11·—
		XVI.	401—	24·—	16·—	10·—	30·—	20·—	12·—

A személydijszabások felemelését nem csupán az eddigiekben fejtegetett államgazdasági, hanem a vasutüzlettel összefüggő üzemgazdasági szempontok tették indokoltá. A személyforgalom ugyanis sokkal nagyobb tétellel terheli meg a kiadásokat, mint a milyen tételt a bevételek javára szolgáltat. 1910-ben a szállítási bevételekből 71·4⁰/₀ az áruszállításra, 21·3⁰/₀ pedig a személyszállításra esik. Evvel szemben e tanulmány írójának megejtett számításai szerint a kiadásoknak 37⁰/₀-át foglalja le a személyforgalom és csak 63⁰/₀-át az áruforgalom. Ezért az államvasutakat terhelő hiány legnagyobb részét is a személyszállítás okozza, a mely nagy kiadásai révén a megejtett számítások szerint csak 2·53⁰/₀-kal járul hozzá a jövedelmi fölösleghez.

Ezért állam- és vasutüzemgazdasági szempontból talán még indokoltabb volt a személydijszabásoknak 1912. évi július hó elsején keresztül vitt reformja, mint az árudíjszabásoké.

¹⁾ Az 1889. évi díjakkal szemben mutatkozó eltérések közül a szomszédos forgalomnak megosztásában jelentkező változtatást 1896-ban, a vonalszakaszok kibővítését 14-ről 16-ra pedig 1903-ban vitték keresztül.

Az új személytarifa-rendszerben a zónarendszert teljesen elvetették és e helyett a 10 kilométeres (myriametrikus) alapra fektetett új díj-szabási rendszert fogadták el, a mely a következő díj-szabási alapra, illetőleg egységtételekre van fölépítve:

1-től 30 kilométerig terjedő 10 kilométerrel kitágított szomszédos forgalmi körletben a jelenlegi tarifák mintegy 20%-os emelésének megfelelőleg alábbi díjak nyernek alkalmazást:

Távolság kilométerekben	Menetdíjak koronákban					
	gyorsvonalaton			személy- és vegyesvonalaton		
	I.	II.	III.	I.	II.	III.
	osztályban a szállítási adó és kincstári bélyegilletékekkel együtt					
1—5				0·60	0·30	0·20
6—10				0·60	0·40	0·24
11—15				0·90	0·60	0·36
16—20	3·60	2·40	1·50	1·20	0·80	0·50
21—27				1·70	1·10	0·70
28—30				2·40	1·60	1·00

A 30 kilométernél nagyobb távolságok egységárai pedig a személy-vonat III. kocsiosztályára nézve ezek:

31—250 km. távolságoknál kilométerenként	3·5 fillér
251—300 » »	2·5 »
301—400 » »	1·0 »
401—800 » »	0·5 »

A 800 kilométernél hosszabb utazásoknál a 800 kilométeren tuli utra az egyes nyriaméterekre (1—10 km. stb.) eső menetdíjakat a 800· kilométeres .menetdíjakhoz hozzáadják.¹⁾

A személyvonat többi kocsiosztályainak és a gyorsvonati kocsi-osztályoknak díjait a III. osztály alapul szolgáló egységtételei alapján a következő arányszámokkal képezik:

Személyvonat			Gyorsvonat		
III.	II.	I.	III.	II.	I.
1·0	1·6	2·4	1·6	2·2	3·4

Adatainkból megállapíthatjuk, hogy az 1910-ben és ezt követőleg 1912-ben véghezvitt nagyszabású árú- és személydíj-szabási reformok révén az államvasuti administratio, illetőleg a kereskedelmi kormány az

¹⁾ A rendes díj-szabáson kívül tudvalevőleg több menetdíj-kedvezményt, különösen kedvezményes bérlet- és füzetjegyeket (munkásoknak, tanulóknak, utazóknak stb.) adnak az államvasutak, a mire itt, a tarifapolitikának csak államgazdasági szempontból fontos mozzanatait óhajtván kidomborítani, nem térünk ki.

államvasutak államgazdasági hivatásának betöltése tekintetében arra az útra tért, a melyet e tekintetben a tudomány és a gyakorlat, mint egyedül követendő jelöl ki. Az állami jövedelmek kimerültsége, socialisan helytelen megoszlása egyrészt, az államvasutak teljesítőképességének emelése tekintetében folyton fokozódó igények másrészt, biztosítékot nyújtanak arra nézve, hogy az államvasutak ügyeinek intéző tényezői ezen az úton ki fognak tartani, arra törekedve, hogy az államvasutak kereseti szerepbetöltése ne csak a kamat és törlesztési igények kielégítésére szorítkozzék, hanem azt jelentékenyen meghaladva, az államvasutak szolgáltatásképes eszköze legyen az államháztartás egyéb feladatköreiből is.

A mikor 1912 július havában az árúdíjszabási reformokat gyorsan követőleg határozták el a zónatarifák megváltoztatásával a személydíjszabások emelését, akkor a tudomány és a gyakorlat emberei közül igen sokan azt állították, hogy az olcsó tarifákhoz szoktatott magyar közgazdasági élet nem fogja megszokni tudni a felemelt árú- és személytarifákat s hogy így az államvasutak államháztartási mérlegének megjavításához fűződő remények nem fognak valóra válni. Ezzel szemben e tanulmány szerzője a külföldi vasutak tarifareformjait követő forgalompolitikai és finansziális eredmények alapján rámutatott arra, hogy rationalisan (a szállításra kerülő objectumok fizetőképességének mérvéig) megszabott tarifák mellett a forgalomból kimaradnak ugyan a különféle conjuncturákat hajszoló, megbízhatatlan közgazdasági existenciák, de viszont ezeknek kimaradásával állandó jellegű, nem ötlepszerűen változó és fizetőképes forgalom fog kialakulni. Az ilyen tömörülő forgalom az államvasutak teljesítőképességének jobb kihasználását és nagyobb finansziális eredményeket is biztosít.¹⁾

Az államvasutak administrációjának és a kereskedelmi kormányának az államgazdasági bevételi politika idejének elérkeztében való bizalma, és szerzőnek a tarifaemelés alkalmából kiadott munkájában lefektetett következtetések valóra váltak, a mennyiben a személydíjszabás emelését követő első évben, vagyis 1912 július 1-étől 1913 július 1-éig a személydíjszabásból eredő tiszta bevétel (adó és bélyegilleték nélkül) 102,004.074 korona volt, vagyis 9,366.082 koronával több, mint az 1911 július 1-től 1912 július 1-ig terjedő személydíjszabási bevétel.

Ha pedig a három legutolsó év személydíjszabási bevétel emelkedését állítjuk szembe, akkor megállapíthatjuk, hogy míg az 1909/10. évi bevételekkel szemben az 1910/11. évi bevétel 7·10/-os, ezzel szemben

¹⁾ Lásd szerzőnek már idézett: *A személytarifák emelése az államvasutaknál* című munkáját.

az 1911/12. évi 7·9⁰/₀-os emelkedést mutat, addig a felemelt tarifák után való bevételi emelkedés 10·1⁰/₀-nak felel meg.¹⁾

De hogy az államvasutaknak ez az államgazdasági szerepbetöltéssel számoló közlekedéspolitikai irányváltása mennyire vált be, még jobban szemléltetővé válik, ha az 1909. évben még 42 millió koronát kitevő államvasuti hiánynyal szemben megállapítjuk, hogy ez a hiány a legutolsó 3 évben annyira redukálódott, hogy annak eltüntetésére elegendő volna akármelyik nagyobb pénzértékű, a mai közgazdasági viszonyok közt nem indokolt kivételes, illetőleg kedvezményes díjszámításnak megszüntetése.²⁾

Az államvasutak államháztartási mérlege ugyanis a legutolsó 3 évben a következő képet mutatja:

Év	Üzleti főlőség	Kamat- és törlesztési szükséglet	Hiány
		k o r o n a	
1910	93,221.089	111,782.542	18,561.453
1911	109,217.012	115,674.902	6,457.890
1912	110,132.405	122,196.629	12,064.224

A mikor a parlament és a kormány az államvasuti rendszer erélyes követését határozta el, aggodalmas hangok keletkeztek, a melyek az államot a vasuti üzlet vitelével és forgalmi functióinak ellátásával járó bonyodalmas munkára képtelennek tartották. Erős akarattal, az egész vonalon helyesen alkalmazott üzleti disciplinával az államvasutak irányító tényezői csakhamar bebizonyították, hogy mennyire alaptalan volt ez az aggodalom. Ugyanigy leszünk az államvasutak államfinanciális szerepbetöltésével is. Az államvasutaknak az állam bevételi politikájában elfoglalt helyzete, az államvasutak teljesítőképességi színvonalának helyreállításához fűződő nagy közforgalmi és közgazdasági érdekek, elkerülhetetlenül szükségessé teszik, hogy az államvasutak a politikai élet conjuncturális bonyodalmaitól függetlenül, kitartó energiával folytassa azt az utat, a melyre bevételi politikájának megváltoztatása, illetőleg államháztartási szerepbetöltése tekintetében lépett.

Dr. Szabolcsy Antal.

¹⁾ Az államvasutak személyszállításból eredő tiszta bevételei (adó és bélyegilleték nélkül) voltak ugyanis:

Időszak	Bevétel	Többség az előző év hasonló időszakában elért bevételekkel szemben
	koronában	%-ban
1909 július 1-től 1910 július 1-ig . . .	80,160.062	—
1910 „ 1-től 1911 „ 1-ig . . .	85,850.026	7·1 ⁰ / ₀
1911 „ 1-től 1912 „ 1-ig . . .	92,637.986	7·9 ⁰ / ₀
1912 „ 1-től 1913 „ 1-ig . . .	102,004.074	10·1 ⁰ / ₀

²⁾ Például a czukkorrépa kivételes díjtételeinek fölemelése, illetőleg a helyi érdekű vasutakról kedvezményes alapon képzett közvetlen díjtételeknek normális alapon való képzése stb.

Közlemények és ismertetések.

Mexico külkereskedelme az 1912—13. évben.

A hivatalos statisztikai kimutatás az államháztartási év adataira terjed ki, a mely 1912. július 1-én kezdődik és 1913. június 30-án végződik. Ebben az időszakban Mexico külkereskedelmének két főtétele a következő: behozatal 195,772.339 peso, kivitel 300,405.617 peso. (Egy peso = kb. 4 korona 76 fillér.) A behozatal 13,110.028 pesóval (7·17%), a kivitel 2,416.487 pesóval (0·81%) emelkedett. A külkereskedelmi mérlegnek jelentékeny aktivitása annyiban csak látszólagos, a mennyiben a gazdasági üzemek túlnyomó része külföldi tőkéseknek van a kezükben, az export ellenértéke tehát a külföldön marad.

A behozatal végösszegét a hivatalos kimutatás árúk szerint a következő csoportokra osztja fel:

	Összes behozatal pesokban	
	1912—13.	1911—12.
Állati termékek	18,041.419	16,466.311
Növényi termékek	31,569.545	31,285.563
Ásványi termékek	47,446.906	46,711.978
Szövött és kézműárúk	25,886.353	21,281.571
Vegyészeti termékek	12,617.026	12,074.088
Italok	6,851.784	6,744.083
Papir és papirárúk	5,287.741	5,120.770
Gépek és készülékek	24,498.683	23,383.811
Járművek	5,106.629	4,600.890
Fegyverek és robbanó anyagok	7,737.568	5,388.344
Vegyesek	10,728.678	9,604.897

A legnagyobb az emelkedés azokban a cikkekben, a melyeknek a szükséglete a kormány és a forradalmárok közötti háboruszkodásra vezethető vissza. Csaknem az egész behozatalt Észak-Amerikából (95,591.002

peso) és Európából (91,234.372 peso) fedezi; csakhogy a míg az északamerikai behozatal ennek dacára némileg csökkent (1,799.249 peso-val), addig az európai behozatal értékelkedése úgyszólván felméri az egész import-többletet (13,062.912 peso). Az egyes európai államok közül a behozatalból esik: Angolországra 25,900.093 peso (+ 4,393.786), Németországra 25,220.769 peso (+ 1,375.550), Franciaországra 18,337.955 peso (+ 2,719.696), Spanyolországra 10,530.641 peso (+ 4,630.207), Ausztria-Magyarországra 1,901.160 peso (— 189.638), Svájcra 1,892.166 peso (+ 327.609), Olaszországra 1,884.191 peso (— 65.301). A behozatal várható irányát illetőleg meg kell jegyezni, hogy a forradalmi állapotok különösen a textilipartól vontak el sok munkaerőt, tehát előreláthatólag textilcikkekben a behozatal emelkedni fog. A textilipar valószínű pangása mellett az a körülmény, hogy a forradalmárok a nyersgyapot-raktárakat felgyújtották, a nyersanyagok importjában kevésbé fog jelentkezni.

A kivitel főbb osztályai a következők:

	Összes kivitel pesokban	
	1912—13.	1911—12.
Ásványi termékek	189,648.610	186,206.803
Növényi termékek	85,942.954	83,586.951
Állati termékek	19,837.832	19,861.196
Kézműárúk	3,345.264	6,603.577
Vegyesek	1,630.955	1,730.602

Noha a kivitel végeredményben emelkedett, a szerencsétlen politikai viszonyok éppen a legfontosabb gazdasági üzemekben visszaesést idéztek elő. A mezőgazdaság terményeinek kivitele 23.363 pesoval csökkent, az ipar már a dolog természeténél fogva is még jobban szenvedett, nem is szólva arról, hogy a forradalmárok számos ipartelepét és cukornád-ültetvényt hamuvá égettek. Hanyatlott a termelés kávéban, kaucsukban, gummiban és tengeriben, főleg pedig a bányák nemes érczeiben. Az ásványi termékek nagy kivitele részint a petroleumra esik (+ 10.3 millió peso), részint pedig a vert ezüstpénzekre, a melyeken a mexicói kereskedők még a valuta nagy árfolyamcsökkenése előtt igyekeztek a külföldre túladni. Az export földrajzi irányát illetőleg, annak túlnyomó nagy része Észak-Amerikába tart (233,523.245 peso, + 8,063.333), Európába jóval kevesebb (62,429.936 peso, — 5,729.262). Az európai államok között legerősebben Anglia (31,147.103 peso, — 9,051.552), Németország (16,438.019 peso, +

6,121.288), Franciaország (7,151.018 peso, — 1,178.803) és Belgium (5,151.249 peso, — 1,203.394) vannak képviselve; Ausztria-Magyarországra csak elenyészően csekély rész (7.000 peso, — 207.527) jut.

Sch.

Az életfenntartás költségei Nagybritanniában.

Az angol kereskedelmi ministerium egy terjedelmes kékkönyvet adott ki a legfontosabb szükségletekre (lakás, élelmiszerek, szén és ruházat) vonatkozó ármozgalmakról. A felvételek 1912-ben történtek, ugyanazzal a módszerrel, mint 1905-ben, úgy hogy az összehasonlításnak formai akadályai nincsenek. Mint a fölvetel idejében uralkodó különleges viszonyok megemlítendőek: a nagy sztrájkmozgalmak, a megelőző év rendkívüli szárazsága és az Írlandban veszélyesen elharapódzott állatbetegségek.

A lakásbérek 1905 óta kevés kivétellel csak gyengén emelkedtek (körülbelül 1·8⁰/_o-kal), sőt Londonban mintegy 4⁰/_o-kal csökkentek. Ennek daczára Londonban a bérek 66—79⁰/_o-kal magasabbak, mint a vidéken, aminthogy a fővárosban az életáltalában 11—12⁰/_o-kal drágább, mint egyebütt az országban. Élelmiszerekben és szénben erős az áremelkedés (13·7⁰/_o), úgy hogy az életfenntartás összes költségei, ha még a ruházatot is beleveszszük, 1905 óta 10⁰/_o-kal kerülnek többbe. Ha az 1896. évet választjuk számítási alapul, akkor a drágulás még sokkal nagyobb: 25⁰/_o, viszont a mai árak nem magasabbak, mint voltak a nyolczvanas évek elején és különösen nem érték még el az 1870—80. évek árainak a színvonalát. Az életfenntartás 10⁰/_o-os megdrágulásával szemben a tanult munkások munkabére az építőiparban 1·9⁰/_o-kal, a gépiparban 5·5⁰/_o-kal, a nyomdaiparban 4·1⁰/_o-kal emelkedett; a többi munkások még ilyen kedvező arányt sem tudnak fölmutatni. Megjegyzendő, hogy a drágaság hullámvonala Angliában aránylag enyhe. Az egyáltalán végrehajtható hozzávetőleges számítások szerint az áremelkedés mértékét Angliában 15-nek véve, a többi államokban a következő számokat kapjuk: Franciaország 15, Ausztrália 16, Hollandia 23, Németország 28, Belgium 32, Ausztria 35, Magyarország 37, Egyesült Államok 39, Kanada 51.

Sch.

Az új dán munkásvédelmi törvény.

Az új dán munkásvédelmi törvény kiterjed mindenekelőtt minden gyárra és gyárilag folytatott üzemre (közelebbi definitio nélkül), kiterjed továbbá azokra a kisipari üzemekre, a melyek szabály szerint egyszerre több munkást foglalkoztatnak műhelyekben vagy állandó munkahelyeken. A felügyelet szempontjából kiterjed kivétel nélkül minden géppel felszerelt üzemre, még a mezőgazdasági üzemekre is. Az otthonmunka-üzemek különböző fajtáiról a törvénynek egyes paragrafusai külön intézkednek. Az állami és a községi üzemek ugyanolyan megítélés alá esnek, mint a magánvállalatok. Nem tartoznak a törvény alá a majorságok és a gép nélkül működő családi üzemek. A törvény alá nem foglalt üzemekre vonatkozólag is rendeletileg eltiltható az iskolaköteles gyermekek foglalkoztatása és megszorítható a 18 évesnél fiatalabb munkások munkája, ha egészségügyi vagy erkölcsi szempontok kívánják és ha a helyi hatóság megfelelő indítványt terjesztett elő.

A munkahelyek berendezését illetőleg az az általános szabály, hogy a munkások életét és testi épségét úgy munka közben, mint egyébként a munkahelyen való tartózkodás alatt kellőleg meg kell védeni. Tűzvész és más elemi jelenségek ellen is óvóintézkedések teendők. A munkahelyiség kötelező magassága legalább 2·5 m., minden munkásra minimalisan 8—12 m³ levegő számítandó. Gondoskodni kell az egészséges szellőztetésről, a por, füst, gőz és bűz eltávolításáról, a rendszeres tisztogatásról, a hygienikus világításról, fűtésről és falfestésről. Az étkezések számára alkalmas helyiségeket és berendezéseket követel a törvény, a mely praeventive utasítja a felügyeleti hatóságokat, hogy az iparosoknak a szükséges útmutatásokat megadják. A belügyministernek joga van egyes üzemekre még szigorúbb intézkedéseket elrendelni, az érdekelt munkások és munkaadók meghallgatása után; a vállalkozók a rendes bíróságokhoz felelősek.

Külön fejezete a törvénynek szól a balesetek elhárításáról. E fejezet szakaszai érvényesek minden szárazföldön működő gép üzemére, a mely valakinek az életét vagy egészségét veszélyeztetheti s a melyet tetszőleges erővel hajtott erőgépek hoznak mozgásba. A gáz- és az elektromos telepek kötelesek beszolgáltatni az összes üzemeknek a jegyzékét a melyeknek motorjai számára hajtóerőt szállítanak; ugyancsak jelentést tartoznak tenni a gépek és motorok eladói minden egyes ügyletről. Részletesen meg vannak állapítva a törvényben azok a feltételek, a melyek mellett erő- és munkagépek felállíthatók, villamos áramvezetékek felszerelhetők stb. A gépek közötti szabad helyre, a gépek megindítására,

megállítására, tisztítására is már a törvény állapít meg szabályokat. A mezőgazdasági üzemek kivételével iskolaköteles gyermekek gépek mellett egyáltalán nem alkalmazhatók, 16 évesnél fiatalabb fiúk vagy lányok csak veszélytelen és különös szakismeretet nem kívánó gépeket kezelhetnek. A mezőgazdaságban a 10 évesnél fiatalabb gyermekek a gépek közeléből egészen ki vannak zárva, a 12 évesnél fiatalabbak csak szülői felügyelet alatt dolgozhatnak gépeknél. Nagyon veszélyes gépek kiszolgálására vonatkozólag a belügyminister külön szabályzatot bocsáthat ki, szakvizsgákat rendelhet el, vagy az illető gépek alkalmazását meg is tilthatja. A gépek szállítói és eladói felelősek a gépekhez tartozó védelmi berendezésekért, tiltott gépek forgalomba hozataláért pedig büntethetők.

A munkaidő tekintetében a következő intézkedések állanak fön: 14 évesnél fiatalabb (iskolai kötelezettségüket még nem teljesített) gyermekek egyáltalán nem foglalkoztathatók. A fiataikorúak védelme a 18. életévig terjed. Mindkét nembeli munkások, ha 18 évesnél fiatalabbak, naponta legföljebb 10 óra hosszat dolgozhatnak, az éjjeli szünet föltétlenül kiterjed az esti 8 óra és reggeli 6 óra közötti időre. Munka közben több ízben legalább $\frac{1}{2}$ órás szünetek engedélyezendők. Az éjjeli munkaszünet alól kivételeket ismerhet el a belügyminister a 15 évesnél idősebbek részére. A nők éjjeli munkaszünetjét nem mondották ki, elfogadva a feministák érvelését, hogy a nők kenyérkeresetét korlátozni nem szabad. Megjegyzendő azonban, hogy Dániában a tényleges állapot — úgy férfiak, mint nők számára — már ma is a 10 órás munkanap és éjszaka csak alig néhány száz nő dolgozik 1—2 kopenhágai nyomdában. A különösen veszélyes vagy megerőltető üzemekből a nők egyébként, épúgy, mint a fiataikorúak, mégis kizárhatók. Az ilyen üzemekben specialis munkaidő is állapítható meg (hygienikus maximális munkanap). Az egyházi ünnepeken a gyárak és a gyárszerű üzemek munkája szünetel; ha a munka természete a folytonosságot megkívánja, akkor legalább minden második vasárnap kapnak a munkások szabadságot. A vasárnapi munkaszünet föl van függesztve tisztító és javító munkákra, továbbá vis maior esetén hatósági engedély alapján és végül, ha a felek a felfüggesztésben megegyeznek. 14—18 éves munkások csak oly orvosi bizonyítvány fölmutatása mellett alkalmazhatók, a mely szerint az illető személy testi fejlettsége, vagy egészségi állapota nem szenved a tőle követelt munkától. Munkásnők a szülés után 4 hétig nem kényszeríthetők munkára; oly üzemekben, melyek legalább 25 női munkást foglalkoztatnak, külön helyiséget kell berendezni a gyermekek szoptatására. Az otthonmunkásokról névjegyzék vezetendő és a minister különleges rendelkezéseket bocsáthat ki a munkahelyiségül használt lakóhelyi-

ségekre vonatkozólag. Az otthonmunka-üzemek az általános iparfelügyelet alá tartoznak.

Ez az iparfelügyelet áll egy központi hatóságból (igazgató, technikai és socialökonómiai képzettségű közegek), továbbá helyi szervekből. Az utóbbiak szolgálatát 20 férfi és női parfelügyelő, 7 assistens és a községenként választott gépfelügyelők látják el. Az egészségügyi ellenőrzés külön hatósági orvosok dolga. A munkásvédelmi törvény, a rendeletek és az iparfelügyeletet gyakorló közeg pontos címe a gyárakban, a munkásoknak könnyen hozzáférhető helyen kifüggesztendők. Ellenőrző hatásköre van a munkásügyi tanácsnak is, mely a belügyministeriumban van szervezve, úgy, hogy 10 tagja közül 3—3-at a munkaadó- és a munkásszervezetek jelölnek ki. A felügyeleten kívül ez a tanács véleményezésre is hivatott a munkásvédelmi joganyag értelmezése körül. Ily módon a munkások és a munkaadók maguk is befolyáshoz jutnak a munkásvédelmi ügyekben.

A törvény büntető rendelkezései úgy a munkást, mint a munkaadót sújtják, ha a kötelező óvintézkedéseket nem tartják be; a munkaadók büntetése azonban súlyosabb. A gyermekeknek jogosulatlan dolgoztatásáért a szülőket büntetik.

Az elmondottak jobb méltatására kiemelendő végül, hogy a tényleges állapot szerint Dániában a közép- és a kisüzemek vannak túlsúlyban. A bányászat, a kohászat és a nagy vasipar aránylag jelentéktelen. A mezőgazdasági üzemek igen magas fejlődési fokon állanak és nagy mértékben géperővel dolgoznak.

Sch.

Francia sztrájk-statistika 1912-ből.

Franciaországban a sztrájkmozgalmak száma az előző évekhez képest 1912-ben csökkent: 1910-ben 1.502, 1911-ben 1.471, 1912-ben 1.116 sztrájk volt. A mozgalmakban résztvevő 1910-ben 281.000, 1911-ben 230.000, 1912-ben 267.000 munkás. Az elveszett munkanapok száma 2·3 millióra rúgott, szemben az 1910. évi 4·8 és az 1911. évi 4·1 millióval. Teljesen eredményes mozgalomra tekinthet vissza a sztrájkolók 6·8⁰/₀-a, részben elérte célját 26·7⁰/₀, minden előny nélkül fejezte be a mozgalmat 66·5⁰/₀. 508 sztrájk 40.000 munkásnak összesen 2½ millió frank veszteséget okozott, ellenben a mozgalmak útján kivívott béremelkedés, 300 munkanapot számítva, kerek számmal 3·3 millió frankra becsülhető. A mérleg tehát a munkásokra 714.000 frank nyereséggel

zárult, vagyis egy munkásra esik átlagban 17·6 frank évi bértöbblet. Az előző évekhez képest ez a munkásságra nézve igen kedvező eredmény, hiszen 1910-ben pl. a sztrájkok által előidézett összes bérvesztés 12 millió frankot tett ki, míg a béremelkedés (300 munkanapot számítva) csak 9 millió frankot, az egy munkásra eső átlagos deficit tehát 31·8 frankot. Igaz, hogy a hivatalos statistika sem lehet annyira pontos, hogy figyelembe vehesse az éjjeli munkákért és a túlórákért fizetett béreket, továbbá a ritka munkák accordbéreit, a melyek csak átmeneti jellegűek.

Sch.

A III. német munkáscongressus.

A III. német munkáscongressuson 1,250.000 munkás volt képviselve. Egyfelől a socialisták, másfelől az u. n. sárga szervezetek teljesen távol tartották magukat a congressustól, a mely e szerint a keresztény és a nationalisták szervezetek vitáinak vált a színhelyévé. A congressust legáltalánosabban úgy lehet jellemezni, hogy az öntudatosan kidomborította és megvédte a munkásság osztályérdekeit, de nem ment bele semmiféle államellenes elméletbe, sőt mindjárt kiinduláspontul tagadta a fokozatos történelmi fejlődés tagadhatóságát. A napirend első pontja ugyanis „a nemzeti fejlődés és a socialis mozgalom“ közötti összefüggést tárgyalta és a congressus egyhangulag hozzájárult ahhoz a referatumhoz, a mely a résztvevők monarchistikus elvi álláspontját hangsúlyozta, azzal az indokolással, hogy az ebben az elvi álláspontban rejlő eleven erőnek végül is győzedelmeskednie kell a socialdemokrata theoria holt számbeli túlsúlya ellen. A második előadó „a német socialpolitika ellenségei“ fölött tartott seregszemlét. Az ipar azon panaszkodik, hogy már nem bírja el a socialpolitika terheit, holott ezzel a külföld előtt diszcreditálja a saját versenyképességét. A munkásság egyesülési joga ellen indított hadjárat is megbosszulhatja magát, mert könnyen fölboríthatja az egész socialis békét, vagy legalább ennek egyik lényeges intézményét, a tarifaszervezéseket. A munkaadók és nevezetesen a kartellek egyetlen mentsége, hogy reakciónk a socialdemokrata terrorismusnak a következménye. Semmi mentsége nincs azonban a középosztálynak, ha a nagytőke szekerébe hagyja magát fogni, mert a fogyasztási szövetkezetek kérdésén kívül minden más kérdésben a munkássággal vannak közös érdekei. Az elfogadott határozati javaslat szerint a congressus határozottan tiltakozik az egyesülési jognak minden csorbitása ellen és kívánatosnak tartja

a felvilágosító propagandát a munkásvédelem és a biztosítási törvényhozás fontosságáról. Stegerwald referálta „az élelmiszerek drágaságának és a közélélmezésnek“ a kérdését. Kifejtette, hogy a lakosságnak a városokban való mai centralisatiója mellett az eddigi termelési politikát egy fogyasztási politikának kell fölváltania. A legfontosabb intézkedések vámpolitikai természetűek. Az élelmiszerek lehetőleg vámmentesek legyenek, a létező vámokat semmi esetre sem szabad emelni; a behozatali jegyeknek nem szabad export-jutalmak gyanánt működniök. A takarmányvámokat mérsékelni kell, az agrárius államok állatállományai számára meg kell nyitni a határokat és a járványok veszedelmét olyan conventiókban kell elhárítani, a melyek nem használhatók föl az élelmiszerek mesterséges távoltartására. A gyarmatokban fejleszteni kell az állattenyésztést és ugyanott a conservipar is támogatandó. A belső colonisatio problémáját sürgősen meg kell oldani, állami és hatósági élelmiezési hivatalokat, hizlalótelepeket stb. kell létesíteni, a tengerentuli fagyaszott hús behozatala elé nem szabad nehézségeket gördíteni. Az ipari munkásságnak a vidéken, az önsegély egy formája gyanánt, magának is az állattenyésztők sorába kell lépnie franczia mintára. A fogyasztási szövetkezeteket, a melyek a mellett, hogy a drágaságot jelentékenyen enyhíteni tudják, a középosztályra nem válhatnak veszedelmesekké, mert az összes munkás-fogyasztásnak alig 30%-át elégítik ki, meg kell védeni minden támadástól. Végül a csatornahálózatok fejlesztendők.

A legkimerítőbb vitát az egyesülési jog kérdése provokálta. Az előadó állást foglalt mindazon munkaadó-érdekképviseltek (köztük a Hansabund) ellen, a melyek a dolgozni akarók védelme és a sztrájk-örszemek megtiltása czímén akarnak a munkásmozgalmak szabadságához hozzáférközni. Holott, mondta az előadó, jobb, ha egy dolgozni akaró szenved sérelmet, mintha az egész munkásosztály kezéből csavarják ki az osztályharcz fegyverét. A munkások terrorizálnak, de terrorismus nélkül nincs osztályharcz s éppen ezért a munkaadók is terrorizálnak. A fekete lista, a kizárás, az egyoldalú munkaközvetítés, a solidaritást megtagadó munkaadó bojkottálása is terrorismus; az is terrorismus, ha a nyomdák csak a socialista szakszervezet tagjait alkalmazzák egy oly szerződés értelmében, a mely a socialismus karjaiba kergeti a más pártállásúakat, a socialismust nem-akarókat is. A munkásság solidaritása nem más, mint a polgári foglalkozásuaknál a kari becsület. Az egyesülési jogot annál jobban kell védeni, mert ha egyenesen megsérteni nem merik is, de próbálják kijátszani. Hivatásos sztrájktörőket alkalmaznak, vagy ráhuzzák a tényállásra a büntetőtörvénykönyvnek a zsarolásról szóló paragrafusát. Az egyesülési jog intézményesen biztosítandó, nevezetesen a sztrájk-örszemek állítása, mint a gazdasági harcz egyik eszköze, a rendőri

önkénnyel szemben megvédendő. Az egyesületi jog az egész birodalomban egységesen építendő ki és a tarifaszerveződések előmozdítására és biztosítására egy központi birodalmi békéltető szervezet létesítendő. Ennél a pontnál szólaltak föl a „catholicus munkásegyletek“ delegátusai is, a kik a keresztény szervezetek működését intransigensnek mondták, olyannak, a mely az igazi keresztény szellemmel ellentétben egyenetlenséget támaszt a társadalom rétegei között. Ezeknek a delegátusoknak a módosításait azonban óriási többséggel leszavazták.

A lakáskérdést illetőleg az építési költségeknek 39, a telekáraknak pedig egészen 208⁰/₀-kal való emelkedését panaszolták föl. Orvosszerű ajánlották: az örökbérlet mellett való építkezést, a telekérték megadóztatásának reformját, a telek értékétől független amortisatiós jelzálogkölcsönök előmozdítását, a kislakás-biztosítások népszerűsítését, a socialis szempontok figyelembevételét az építési szabályrendeletekben, a munka- és a lakásbérleti szerződéseknek teljes elkülönítését. A napirend utolsó pontja a munkanélküliség kérdése volt. Németországban mintegy félmillió munkanélküli czáfolja meg azt a polgári közmondást, hogy „a ki dolgozni akar, az talál munkát“. A belső colonisatio, vagy még sürgősebben a genti rendszer szerint való biztosítás, segíthet a bajokon. Különösen fontos, hogy az állam és a községek ne játsszák el az időt azzal az illetékességi kérdéssel, hogy kinek kell a feladatot elvállalnia.

A congressus végül hódoló táviratot intézett a császárhoz, a ki azt felelte, hogy a jövőben is a szíven fogja viselni a munkásság érdekeit, éppenúgy, mint a többi osztályokéit és a társadalmi béke érdekében is azon lesz, hogy a német munkásságot az egész világ érdeme szerint megbecsülje. A közmondásokat romboló congressus tehát nem törődött azzal a régi megállapítással sem, hogy nem jó nagy urakkal egy tálból cseresznyét enni. Pedig itt is úgy áll a dolog, hogy egy közmondásossá vált hazugságban valami igazság mégis lappang.

Schiller Ottó.

Az osztrák államadósság története.

Grünwald, Dr. Max: *Samuel Oppenheimer und sein Kreis: Ein Kapitel aus der Finanzgeschichte Österreichs*, Wien und Leipzig, 1913.; Reinitz, dr. Max: *Das österreichische Staatsschuldenwesen von seinen Anfängen bis zur Jetztzeit*, München und Leipzig, 1913.; Puregger, Dr. Josef: *Fünfzig Jahre Staatsschuld 1862—1912*. Wien, 1912.

Az osztrák államadósságról eddig Beer, Hauer és Schwabe régebbi munkáin kívül Mensinek a 18. század 4 első tizedét tárgyzó monographiája

s az Österreichisches Staatswörterbuchban „Staatsschuld“ cz. alatt megjelent cikke nyújtottak történelmi ismertetést. A múlt év azután egyszerre 3 monographiával ajándékozta meg a közgazdasági irodalmat, melyek közül Reinitz az osztrák államadósság egész történetét, a másik kettő pedig annak egy-egy fejezetét tárgyalja.

Grünwald műve Oppenheimer Sámuelről az osztrák államadósság kezdetére vezet bennünket; írójuk a rendelkezésre álló források lelkiismeretes felkutatásával élénk képet rajzol azokról a viszonyokról, melyek I. Lipót uralkodása alatt állampénzügyi tekintetben uralkodtak. „Rex noster non est oeconomicus“ — így ítélte Magyarország hercegprímása I. Lipótról s ha nézzük, hogy hogyan bánt Lipót a pénzzel és különösen, hogy miként hajszolta fel és milyen feltételek mellett — feltétlenül igazat kell adnunk a nem épen enyhe ítéletnek. Az uradalmak, regaliák majdnem mind meg voltak terhelve, vagy elzálogosítva. A korona-ékszerek és evőeszközök zálogba rakva. Hivatali állások pénzért voltak vehetők s a kötelességükről megfélelmező hivatalnokokkal szemben azért nem lehetett gyakran eljárni, mert állásukat úgy vásárolták meg, vagy maguk is magas kamat mellett hitelezői lettek a császárnak. Ily körülmények között érthető az a befolyás, melyre a pénz előteremtésében rendkívül ügyes Oppenheimer Sámuel „Kaiserlicher Kriegssoberfaktor und Jud“ — amint az udvari kamara őt hivatalosan nevezte — jutott. Ő volt Lipót alatt az egyetlen és legfontosabb hitelforrás és Savoyai Jenő, kinek ugyancsak keserűen kellett sokszor panaszkodni a pénztelenség miatt, joggal nevezhette el Oppenheimer Sámuel „szabadító“-nak a háborus inség idején. Grünwald, kinek műve a „Rappaport Stiftung“ jutalmával koszoruzva jelent meg, tömördek adatot hoz fel annak a világstalan helyzetnek illusztrálására, amelyben Ausztria pénzügyi állapota Lipót alatt voltak, hogy így annál élénkebb világításba állítsa Oppenheimer működését, kit nemcsak, mint Lipót korabeli legügyesebb financier-t, hanem mint a bécsi zsidó hitközség megalapítóját is meleg rokonszenvvel rajzol.

Reinitz munkája felöleli az osztrák államadósság történetét Lipót korától kezdve a legújabb időkig. Külön fejezetekben szól azokról a hitelműveletekről, melyeket az említett Oppenheimer Sámuel, azután Wertheimer, Bolza, Gaun, Zanchoni, Carrara stb. segítségével eszközölt Lipót 12—18% kamat mellett. Szól azután a higany és rézbányászat elzálogosításáról és különösen a higanyra és rézre Hollandiában adott zálogokról. A zsidókra és a papságra kirótt kényszerkölcsonokról. Összehasonlítja a Lipót és Károly korabeli osztrák államfinanciákat az angol és francia államok pénzügyeivel, melyek közül különösen az utóbbi sok hasonlóságot mutat az osztrák pénzügyekkel. Rövidebben foglalkozik Mária Terézia korával,

hogy több tért szentelhessen a XIX. századbeli államfinanciáknak és ezek között különösen az 1811-iki állambankrottnak. A „modern államhitel” fejezete alatt nemcsak a szorosabb értelemben vett állami pénzügyekre terjeszkedik ki, de a közgazdasági helyzetet is vázolja és különösen azt a fellendülést, melyet a XIX. század folyamán az ipar és kereskedelem Ausztriában vett és mely egyeseknél nagy vagyonszerelemre vezetett. Fejtegeti azokat az eszközöket, melyeknek igénybevételelől remélhetné Ausztria, hogy tartozása a külfölddel szemben egyre csökkennék és az államhitel kielégítése belföldön volna eszközölhető. Szól az államháztartás néhány visszasságáról és ezek között főképp azokról a költséges építkezésekről, melyek milliókat nyelnek el állandó közgazdasági haszon nélkül. Ide vonatkozó megjegyzései találnak a mi viszonyainkra is, a mennyiben e tekintetben igazán hűen utánozzuk nyugati szomszédunkat. „A luxust — írja — a mit a nyilvános épületek tekintetében Ausztriában üznek, nincs még egy állam, mely utolérné. Megfigyelték, hogy az állami épületeknek fogadóhelyiségei milliókba kerülnek. Mindenütt óriási méretű dísztermek freskókkal és festményekkel, melyek csak ünnepélyes alkalmakkor szolgálnak fogadótermekül, foyerek és lépcsőházak, melyeknek fenntartása maga is sokba kerül. És ezek a tulajdonképpen felesleges beruházások arra kényszerítik a kormányt, hogy néhány hivatal részére csakhamar új hivatali helyiségeket készíttessen vagy pótló építkezéseket foganatosítson.” Írójuk — ezt elismerjük — nem téved a tény leírásában, hanem abban igen, hogy az ilyen luxusépítkezéseket kizárólag Ausztriának vindikálja, mert e tekintetben nem ismerhetjük el — fájdalom — Ausztria elsőbbségét.

A cím alatt jelzett 3 mű közül a harmadik az osztrák államadósság utolsó 50 esztendejével, tehát annak legújabb történetével foglalkozik. Abból az alkalomból készült, hogy a birodalmi gyűlés államadósságellenőrző bizottsága 1910 dec. 2-án tartott gyűlésén elrendelte az államadósság-ellenőrző bizottság 50 éves történetének megírását, mely természetesen magában foglalja magának az államadósságnak 50 éves történetét is. Szerzője, dr. Puregger József, tiltakozik ugyan az ellen, hogy ez az emlékirat az osztrák államadósságról való pénzügytani monographia volna. Annyiban igaza is van, hogy inkább anyagot nyújt, melyből egy ilyen monographiát a szó valódi értelmében megírni lehet. De az anyagnyújtásba annyira bele vitte a maga rendező szellemét, hogy ha nem is a szó valódi értelmében, mégis monographiának kell az előttünk fekvő művet tekintenünk és pedig annyival becsesebbnek, mert sok tekintetben saját állami pénzügyeinkre is használható forrásmunkául szolgálhat.

Ez utóbbi szempontból kevésbé érdekelnék bennünket azok az évek, melyek a parlamenti államadósság-ellenőrzés kezdetétől 1862 — 1868. elteltek és melyeknek Puregger két fejezetet szentel. Sokkal fontosabb ránk nézve a műnek 4. fejezete, melyben míg egyrészt az Ausztriával kötött pénzügyi kiegyezésünk osztrák megvilágítását kapjuk, másrészt a további 40 év alatt a mienkhez hasonló helyzetekben hasonlóan eljáró osztrák kormány és parlament eljárásának hű felmutatását. Különösen az aranyjáradék kibocsátása, a boszniai occupatiót követő hitelműveletek, az 5⁰/₀-os adómentes papíráradék, a valutaszabályozás, az egységes járadék convertálása 1903-ban és a magyar block 1907-ben, illetőleg az ezekkel párhuzamosan haladó kibocsátások és tárgyalások minálunk — sokkal jobban érthetők és méltathatók, ha olvassuk az osztrák kormány előterjesztéseit, a bizottságok és parlament tárgyalásait, mintha ezek nélkül tekintenők tisztán csak a magunk dolgait. Az osztrák-magyar bank 80 milliós adóssága, mint szintén az osztrák kormány által kibocsátott kincstári jegyek és felvett folyószámlai hitelek tárgyalása a könyvben élénk világot vet saját pénzügyi helyzetünkre és azokra az okokra, melyek a magyar kormányt is megfelelő eljárásra indították.

Az emlékiratot néhány táblázat zárja be, melyek közül az első a járadékkibocsátásokat mutatja fel az utolsó 50 esztendő alatt, a második a koronajáradék 20 esztendő történetét hozza szemünk elé, feltüntetve táblázatosan azokat a czélokat, melyekre a koronajáradék különböző években kibocsátott, a harmadik a kibocsátott koronajáradék névleges értékét és a tényleg befolyt összeget mutatja fel, míg további táblázatok az összes államadósságok állagát az egyes évek végén, az ezekre szükséges évi költségvetési összeget és az államadósságok emelkedésének összehasonlítását a népesség emelkedésével s az egyenes és közvetett adószolgáltatás fejlődésével foglalják magukban. A 4. nagy gonddal kidolgozott graphikon „az összes államadósságokról,” „az államadósságokra szükséges kamatösszegekről,” „a vasuti adósságok kamataira és a tőke visszafizetésére szükséges összegekről” és végre „a járadékok árfolyam-ingadozásáról” egy pillantással áttekinthetőleg állítja eléünk az előző táblázatokban foglalt gazdag anyag legnagyobb részét.

Az emlékirat, mely mint fentebb is jeleztük, a magyar pénzügyek szempontjából is sok érdekes és becses adalékot foglal magában, meleg érdeklődésre számíthat a magyar pénzügyekkel foglalkozók részéről is.

Antal Géza.

Magyar gazdasági érdekképviselések.

Tonelli Sándor: *Magyar közgazdasági érdekképviselések*. Budapest, az Országos Iparegyesület kiadása, 1914. Ranschburg Gusztáv bizománya. Ára 3 kor. 50 fillér.

Tonelli Sándornak most megjelent munkája, a magyar gazdasági érdekképviselésekről, symptomája gazdasági életünk fejlődésének. Fejlődést jelez és mutat ez a munka, mert tartalmával igazolja, hogy az érdekképviselési ügy, a mely a gazdasági társadalom érdekcsoportok szerint való tagozódásának és ezzel együtt az egész gazdasági élet differentialódásának concret kifejezője, fejlődésében oda jutott, hogy mint önálló társadalmi jelenség, monographia keretében tudományosan tárgyalható. A feladat időszerűségét Tonelli felismerte és munkájával, a mely az első kísérlet az érdekképviselések ügyének egységes, önálló feldolgozására, a feladatot teljes sikerrel meg is oldotta. A könyv egész feldolgozását adja a themának, kimerítően tárgyalja az érdekképviselési ügy elméletét és pontosan ismerteti a magyar érdekképviselések multját és jelen állapotát. Az utóbbi a mai helyzet objektív, világos leírásával teljes és a célnak mindenképen megfelelő rajzát adja a magyar érdekképviselések ügyének, a melynek történeti becse is van. Tonellinek sikerült itt az érdekképviselés gyakorlatában szerzett tapasztalatait és a tiszta, erős és világos látását, a mely egyéb munkáit és egész tevékenységét jellemzi, egészen és hiánytalanul értékesítenie. Az egész munkán érezhető, hogy megfigyelései és észrevételei nem kieszeltségek, hanem közvetlen tapasztalatokon alapuló, az élő anyag közvetlen, pontos ismeretére támaszkodó megállapítások. A magyar viszonyok kitünő ismerete, az érdekképviselések fogalmának, lényegének, sajátos alakulásuknak magyar példákkal való magyarázata és illusztrálása, ez a munka elméleti részének is egyik legkiemelkedőbb tulajdonsága.

A munka kilencz cím alatt az érdekképviselési ügy minden vonatkozását érinti. Külön fejezetben behatóan tárgyalja a szerző az érdekképviselési tisztviselők képzésének ügyét, melynek szervezésére nézve értékes javaslatokat tesz. Az általános részt Tonelli az idevonatkozó igen jelentékeny külföldi irodalom felhasználásával és a nagyobb multú külföldi érdekképviselések tapasztalatainak értékesítésével dolgozta ki. A fontosabb forrásmunkákat a könyv végén fel is sorolja. A monographia hasznos, hűzágpótló feladatot teljesít, megírásával Tonelli kétségkívül hozzájárult egy tisztább és a valóságnak megfelelőbb vélemény kialakulásához az érdekképviselések hivatásáról és rendeltetéséről.

(Sz.)

A Magyar Közgazdasági Társaság 1913. évi működése.

Társaságunk az 1913. év folyamán több kitűnő tagját veszítette el. Ezek közül első helyen említjük Társaságunk ellenőrét, lovag Falk Zsigmond udvari tanácsost, kinek érdemeit a Közgazdasági Szemle 1913. évi márcziusi számában méltattuk. Társaságunk az elhunyt sirjára koszorút helyezett és a gyászoló családhoz részvétíratot intézett.

Igazgató-választmányi tagjaink közül elhunytak: Hatvany-Deutsch Sándor báró főrend, Hatvany József báró főrend, Heltai Ferencz főpolgármester, főrend és Singer Zsigmond főrend.

Mindannyian gyakorlati közéletünknek kiváló férfiai voltak. A két Hatvany báró a magyar nagyipar megteremtése körül szerzett nagy érdemeket. Hatvany-Deutsch Sándor báró, mint a Gyáriparosok Országos Szövetségének és mint a Magyarországi Középeurópai Gazdasági Egyesület alelnöke, úgy szintén mint számos hazai ipar és pénzintézeti vállalatnak vezetője, közgazdasági életünkre nagy befolyást gyakorolt. Hatvany József báró ugyancsak részese volt ezen vállalatoknak és mint a magyar kormány technikai szakértője, a bruxellesi czukor-conventión képviselte Magyarországot.

Heltai Ferencz mint közgazdasági író, mint politikus, mint a városi ügyek egyik alapos ismerője, majd mint a fővárosi gázgyár igazgatója és mint főpolgármester nagy tevékenységet fejtett ki. Különösen meg kell emlékeznünk Heltairól azért is, mert 1887—1888-ban Szemlének szerkesztője volt.

Singer Zsigmond a journalistika terén tűnt ki; mint a Neue Freie Presse levelezője, majd pedig mint a Pester Lloyd főszerkesztője számos közgazdasági kérdéssel foglalkozott.

Társaságunk rendes tagjai közül elhunytak: Leipziger Vilmos a magyar szeszipar egyik megalapítója, és Eisner Frigyes fiatal közgazdasági író.

Az elhunytak emlékét tisztelettel meg fogjuk őrizni.

Társaságunk a Magyar Jogászegylettel, a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületével, a Nemzetközi Munkásbiztosító Magyarországi Egyesületével, és a Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesületével együtt Egyesületközi Socialpolitikai Bizottságot szervezett. E bizottság 1913. deczember 11-én megtartotta alakuló ülését; ügyvezető alelnöknek dr. Mandello Gyulát, titkárnak dr. Varró István kereskedelmi és iparkamarai fogalmazót választotta meg. A bizottság

socialpolitikai congressusnak előkészítései határozta el és az erre vonatkozó munkálatokat megkezdte.

Társaságunk elnöksége 1913. november 27-én az új kereskedelemügyi ministert, báró Harkányi Jánost üdvözölte.

A Társaságunk 1913. február 20-án tartott rendes közgyűlésén elhatározott alapszabály-változtatásokat a belügyminister úr 1913. április 5-én jóváhagyta.

Társaságunk pénzügyi helyzete az elmúlt időszakban ismét javulást mutat, a mint azt az idecsatolt zárszámadások igazolják. Különösen kiemelendő, hogy Társaságunk vagyona 1912. évről 1913. évre 23.709.46 koronáról 24.000 koronára emelkedett, jölehet vagyonkimutatásunkban a 7.390 koronát kitevő tagdíj hátralékkal szemben 4.390 koronás hátralék-tartalékot állítottunk be.

Az 1913. évben 16 új tagot vettünk fel; 26 tag kilépett, illetve meghalt.

Az 1913. év folyamán Társaságunkban a következő előadások, illetve viták tartottak:

Január 16-án, Bud János dr. ministeri titkár: *Ujabb adatok a drágaságról.*

Február 20-án, Baumgarten Nándor dr. egyetemi magántanár: *A vezérigazgató.*

Márczius 6-án, Antal Géza dr. országgyűlési képviselő: *Államvagyon-leltár és költségvetés.*

Márczius 27-én, Havas Mór ny. máv. ellenőr: *Vám- és tarifapolitikánk hatása gabonatermelésünkre és malomiparunkra.*

Május 29-én, Kvassay Jenő ministeri tanácsos, Hoszpötzky Alajos ministeri tanácsos, Gelléri Mór igazgató: *A hajózható víziutak kérdéséről.*

Október 23-án, Buday László dr. ministeri osztálytanácsos: *A községi alapokról.*

Október 30-án, Cs. Szegh Dezső: *Gazdasági feladataink Albániában.*

November 20-án, Havas Mór ny. máv. ellenőr, Matlekovits Sándor v. b. t. t., Kvassay Jenő ministeri tanácsos: *A hajózható víziutak kérdéséről.*

November 27-én, Pap Antal dr. pénzügyigazgató: *A községi pótdózás és reformja.*

Deczember 4-én és 18-án, Sándor Lajos műszaki tanácsos, Szekula Gyula vasuti igazgató, Török Emil dr. igazgató, Sugár Ignác dr. kamarai titkár, dr. Weiss Béla, Kvassay Jenő ministeri tanácsos, Matlekovits Sándor v. b. t. t.: *A hajózható víziutak kérdéséről.*

Társaságunk kiadványait illetőleg jelentjük, hogy hivatalos közleményünk, a *Közgazdasági Szemle* 1913-ban is az előirt terjedelemben

gazdag tartalommal megjelent. A Közgazdasági Szemle melléklete, a *Társadalomgazdaságtani Bibliographia* új alakot nyert; a Fővárosi Könyvtár közreműködésével, a decimalis osztályozás alapján jelenik meg.

Kiadványaink közül előkészületben van a *Mérnökök közgazdasági képzése*-ről szóló kötet, a mely az 1914. év folyamán fog megjelenni; igazgató-választmányunk továbbá *Közgazdasági Olvasókönyv* kiadását tervezi, melynek előkészítése az 1914. év folyamán, az első kötetnek kiadása az 1915. év folyamán várható.

Jelentésünkhöz csatoljuk a zárszámadási munkálatainkat és a számvizsgáló bizottság jelentését, mely zárszámadásainkat, valamint vagyonskimutatásunkat tételenként megvizsgálta, a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találta és az elnökség részére a felmentés megadását ajánlja.

Ügyszintén idemellékeljük az 1914. évi költségvetés tervezetét és annak elfogadását kérjük.

A alapszabályok 15. §-a értelmében az 1914. évre az elnöki állás betöltendő. Társaságunk ellenőre lovag Falk Zsigmond elhunyván, az ellenőri állás is betöltendő. Miután továbbá Társaságung főtitkára, Tonelli Sándor dr. Budapestről Szegedre helyezte át működési körét és főtitkári állásáról lemondott, egy főtitkári állás is betöltendő. Az igazgató-választmány Tonelli Sándor dr. érdemeit méltányolva, fáradhatatlan, lelkes működéseért neki jegyzőkönyvileg köszönetet szavazott. Betöltendő továbbá 6 igazgató-választmányi tag helye. A főtitkár és a 6 igazgató-választmányi tag megválasztása az alapszabályok 15., illetve 18. §-ában megállapított három évi turnusból, még egy évi időtartamra szól. Az alapszabályok 9. §-ának 3. pontja értelmében az 1914. évre 5 számvizsgáló választandó.

Az eddig tanusított megtisztelő bizalomért hálás köszönetünket kifejezván, felkérjük a t. közgyűlést, hogy az igazgató-választmány jelentését tudomásul venni, a zárszámadásokat helyesnek elismerni, az elnökség részére a felmentést megadni, az 1914. évi költségvetést elfogadni és az új választásokat megejteni méltóztassék.

Az igazgató-választmány

1914. évi január hó 15-én tartott üléséből.

I. A Magyar Közgazdasági Társaság tag- és tagdíjforgalma az 1913. évben.

A) Tagforgalom.

Taglétszám 1912. XII. 31-én	Törles halál vagy kilépés miatt	Átirás	Új belépés	Összesen	Taglétszám 1913. XII. 31-én
Alapító tag 6	—	—	—	—	6
Fővárosi tag à 20 K . . 360	—23	—15	+12	—26	334
Vidéki tag à 20 K . . 21	—	+14	+3	+17	38
Vidéki tag à 10 K . . 49	—3	—	—	—3	46
Az alapszabályok 5. §., illetve 7. §. 2. pontja szerinti tag —	—	+1	+1	+2	2
Összesen : . . 436	—26	—	+16	—10	426

B) Tagdíjforgalom.

Taglétszám az 1913. évben	Előirányzat 1913. évre	1913. évben befolyt tagdíjak
Alapító tag 6	— K	Régi hátraléokra . 505 K
Fővárosi tag à 20 K . 334	6.680 „	1913. évi tagdíjra 4.450 „
Vidéki tag à 20 K . . 38	760 „	1914. évi tagdíjra — „
Vidéki tag à 10 K . . 46	460 „	Összesen : 4.955 K
Az alapszabályok 5. §., illetve 7. §. 2. pontja szerinti tag 2	80 „	
Összesen : . . 426	7.980 K	
	Az 1913. évre előirány- zott tagdíjból már 1912. évben befolyt és így levonásba hozandó 40 K	
	Tényleges elő- irányzat 7.940 K	

C) Tagdíjhátralék.

a.	b.	c.	d.	e.
Hátralék 1912. XII. 31-én	Előirányzat 1913-ra	Hátralék- törles 1913- ban (l. az l. jegyzéket)	Befizetés rég hátralékra	Befizetés 1913. tagdíjra
5.000	7.940	595	505	4.450
Összesen : 12.940		Összesen : 5.550		
Külömbözet : 7.390				

Régi hátralék :

$$[a - (c + d)] = [5.000 - (595 + 505)] = 3.900$$

1913. évi hátralék :

$$[b - e] = [7.940 - 4.450] = 3.490$$

Hátralék 1913. XII. 31-én :

$$[(a + b) - (c + d + e)] = 7.390$$

Mandelló s. k., igazgató.

II. A Magyar Közgazdasági Társaság 1913. évi zárszámadása.

Tételszám	Bevétel	Összesen		Tételszám	Kiadás	Összesen	
		K	f			K	f
1	Befolyt tagsági díj	4955	—	1	Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez . . .	4550	—
	Hátralékra	505	—	2	Hozzájárulás a Társadalomgazdaságtani Biblio- graphiához	400	—
2	Segélyek	3807	50	3	Irodai, nyomdai és postaköltség	3000	—
3	Kamat és nyereség	736	54	4	Berendezés	1000	—
	Kamat	299-68		5	Értékpapírvásárlás (6000 K n. 4 ¹ / ₂ M. tak. kp. Jzgbank záloglevél)	5689	50
	Szelvény	450—		6	Pénztármaradvány 1913. évi XII. 31-én . . .	11499	—
	Összesen	749-68					
	Költség banknál	13-14					
	Összesen	736-54					
4	Térítmény a költségszámla javára	504	46				
	(1912. nyomda számla kiegyenlítésére 425-54) (1913. irodai és postaköltség 2070—)						
5	Térítmény a berendezési számla javára	1000	—				
6	Pénztármaradvány 1912. év XII. 31-én	15135	—				
	Főösszeg	26138	50			26138	50

Budapesten, 1913. évi december hó 31-én.

Vargha Gyula s. k., *Huszár Gyula s. k.,* *Mandello Gyula s. k.,* *Baumgarten Nándor s. k.,*
elnök. *pénztárnok.* *igazgató.* *h. ellenőr.*

Ezen zárszámadást tételeinkint megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal összehasonlítván, helyesnek találtuk; miért is az elnökség részére a felmentvény megadását ajánljuk.

Budapesten, 1914. évi január hó 10-én.

A számvizsgáló-bizottság:

Baross Géza s. k. *Beck Dénes s. k.* *Schöber Béla s. k.* *Szekely Ferencz s. k.* *Zsengery Manó s. k.*

III. A Magyar Közgazdasági Társaság 1913. évi december 31-iki vagyonkimutatása.

Tételszám	Vagyon	Összesen		Tétel-szám	Teher	Összesen	
		K	f			K	f
1	Pénztármaradvány 1913. XII. hó 31-én	11499	—	1	Nyomda-tartalék	499	—
2	Értékpapírok [névértékben] (ebből alapítványi tőke 2000)	10000	—	2	Hátralék-tartalék	4390	—
3	Hátralékos tagsági díj	7390	—	3	Egyleti vagyon : a) alapítványokban b) vagyontöbblet	2000 22000	—
	Összesen	28889	—		Összesen	28889	—

Budapest, 1913. évi december hó 31-én.

Vargha Gyula s. k., Huszár Gyula s. k., Mandello Gyula s. k., Baumgarten Nándor s. k.,
elnök. pénztárnok. igazgató. h. ellenőr.

Ezen vagyonkimutatást tételesen megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találtuk.

Budapest, 1914. évi január hó 10-én.

A számvizsgáló-bizottság.

Baross Géza s. k. Beck Dénes s. k. Schóber Béla s. k. Székely Ferencz s. k. Zsengery Manó s. k.

IV. A Magyar Közgazdasági Társaság költségvetési előirányzata az 1914. évre.

Kiadás		Összeg		Bevétel		Összeg	
		kor.	fil.			kor.	fil.
1	Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez	4470	—	1	Pénztármaradvány 1913. XII. 31-én	11499	—
2	Hozzájárulás a Társadalomgazdaságtani Bibliographiához	400	—	2	Tagdíj	4600	—
3	Irodai, nyomdai és postaköltség	3000	—	3	Hátralék befolyásából . .	670	—
4	Kiadványok	1000	—	4	Segélyek	3250	—
5	Congressus	250	—	5	Kamat	601	—
Összes kiadás .		9120	—	Összes bevétel .		20620	—
				Előírányzott kiadás . . .		9120	—
				Várható több bevétel . .		11500	—

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának 1914. évi január hó 15-én tartott üléséből.

Mandello s. k.,
igazgató.

Egyesületközi Socialpolitikai Bizottság.

Az Egyesületközi Socialpolitikai Bizottság 1913. évi december hó 11-én tartotta meg alakuló ülését.

Jelen voltak :

A Magyar Jogászegylet részéről: Concha Győző, Fodor Ármin, Szladits Károly. A Magyar Közgazdasági Társaság részéről: Farkas Geiza, Mandello Gyula, Vágó József, Varró István. A Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete részéről: Baumgarten Nándor, Heller Farkas, Szántó Menyhért. A Nemzetközi Munkásbiztosítás Magyarországi Egyesülete részéről: Kis Adolf, Pap Géza, Szemenyei Kornél. A Munkánélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesülete részéről: Ferenczi Imre, Hahn Dezső, Jezsovits János, Pap Dezső, Somogyi Manó.

Mandello Gyula és Ferenczi Imre előterjesztést tett socialpolitikai congressus előkészítéséről, melynek tárgyául: A lakáskérdés, a munkaviszony, a socialis biztosítás, a socialpolitikai közigazgatás kérdéseit ajánlják. A congressus 1915-ben, illetve 1916-ban megtartandó. Behatóbb tárgyalás után az E. S. B. azt határozta, hogy ez ügyben körlevelet intéz a bizottság összes tagjaihoz és a beérkező válaszokat egy újabb ülésen megvitatja.

Az E. S. B. továbbá a megbízó egyesületeknek átiratilag ajánlja az egyenes adók, valamint a polgári törvénykönyv socialpolitikai hatásának vizsgálatát.

Az E. S. B. végül foglalkozott avval, hogy a megbízó egyesületek előadásait a jövőben időbeli collisió nélkül tartsák és hogy a közös érdekű előadásokra szóló meghívók az összes megbízó egyesületek tagjainak szétküldessenek.

M.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgató-választmányi ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató-választmánya 1914. évi január hó 15-én Halász Sándor dr. ministeri tanácsos alelnök elnöklete alatt ülést tartott.

Igazgató bemutatta az 1913. évi működésről szóló jelentést és az 1913. évi zárszámadást, mely tudomásul szolgált, továbbá az 1914. évi költségvetést, melyet az igazgató-választmány részletes tárgyalás alá vett és elfogadott.

Igazgató bemutatta a Közgazdasági Szemle szerkesztőjének jelentését az 1913. évről, melyet az igazgató-választmány helyesnek talált és tudomásul vett.

Az igazgató-választmány az 1914. évi közgyűlést 1914. évi február hó 12-én délután 6 órára tűzte ki.

Rendes tagokul felvételtek 1914. évi január hó 1-i hatállyal: Gyulay Tibor dr., Kreutzer Lipót dr., Pallay Béla (Nagyvárad), Ullmann Jenő dr. (Bécs).

Közgyűlés.

A Magyar Közgazdasági Társaság évi *rendes közgyűlését* 1914. évi február hó 12-én, csütörtökön délután 6 órakor új helyiségében (V., Mária-Valéria-utca 11., Magyar Folyam- és Tengerhajózási palota, I. emelet) tartja meg.

Napirend:

1. Elnöki megnyitó.
2. Az igazgató-választmány 1913. évi jelentése.
3. Számvizsgáló-bizottság jelentése az 1913. évi számadásokról.
4. Az 1914. évi költségvetés megállapítása.
5. I. Az 1914. évre az elnök,
II. egy ellenőr,
III. egy főtitkár,
IV. öt igazgató-választmányi tag,
V. öt számvizsgáló-bizottsági tag megválasztása.
6. Indítványok. (Az alapszabályok 9. §-a értelmében a közgyűlés elé viendő indítványok legkésőbb három nappal a közgyűlés előtt az elnökséghez benyújtandók.)
7. Vargha Gyula dr. ministeri tanácsos előadása: *Gazdasági erőnk kibontakozása.*

A statistika újabb problémái.

(A nemzetközi statisztikai intézet Bécsben.)

I.

A nemzetközi statisztikai intézetnek az 1911. év őszén Hágában tartott XIII. ülészakához a két év múlva tartandó legközelebbi sessio helyéül két indítványt, illetőleg meghívást terjesztettek be. Az egyik Belgiumé volt, mely Quetelet városába, Brüsszelbe hívta az intézetet, a másik Ausztriáé, mely Bécs vendégszeretétét ajánlotta föl. Bár Brüsszel a nemzetközi statisztikai intézetet még egyáltalán nem látta vendégül falai közt s az első nemzetközi statisztikai congressusnak, az 1853-iki brüsszeli összejövetelnek éppen hatvanadik érfordulója közeledvén, bizonyos jubiláris alkalmosságokkal tehette meg a meghívást, mégis erősebbnek bizonyult egy másik jubiláris dátum, Ausztriáé, a mely viszont ötvenéves évfordulóját ünnepli ez évben a cs. kir. statisztikai központi bizottságnak.

Igy történt, hogy a statisztikai intézet XIV. ülészaka a múlt év szeptember havában, 8-ikától 13-áig Bécsben gyűlt össze. Az ülészak chronikájához hozzátartozik bizonyos mértékben a külsőségek ismertetése is, a külsőségeké, a melyeknek az intézet összejövetelén most már nem kis szerepük van. Fogadtatás az udvarnál, a vallás- és közoktatásügyi s a pénzügyministereknel (Ausztriában tudvalevőleg a statisztikai központi bizottság az előbb említett tárczának van alárendelve), lakoma a város-házán, ünnepies összejövetelek a rendező bizottság vendégszeretetéből, színházi előadások, kirándulások a városnak valóban festői vidékére: ez volt ime a külső keret, a melyet a rendezőségnek minden részletben figyelmes, sok izléssel és ötletességgel gyakorolt vendégszeretete töltött ki.

Hogy azonban mi is gyakoroljuk a vendégeknek azt az ősi szokását, a mely távozóban kritizálni kezdi a házigazdát, nem hallgathatjuk el, hogy szivesebben láttuk volna az ünnepségek redukálásával inkább Bécs

város egy-két olyan ipari, vagy socialis berendezkedésének bemutatását, a mely a közgazdát s a statistikust közelebből érdekli.

A sessio tárgyalásainak szentelt órákban a nagyvárosok gazdasági és statisztikai problémái közül nem egyet hallottunk figyelemreméltó fejtegetésekben bemutatva: tanulságos illustratiója lett volna ezeknek s egyéb hasonló kérdéseknek is, ha a kétmilliós nagyváros életébe nyerhettünk volna némi közelebbi bepillantást, szakavatott kalauzolás mellett.

Nem csupán a bécsi ülésszak provokálja ezt a megjegyzésünket. Az előzők sem voltak jobbak; pedig az életet, a tömegjelenségeket figyelő statisztikusok bizonyára hálás közönsége lettek volna minden olyan bemutatásnak, mely a nagyváros tömegeinek érdekében létesített intézményeket ismerteti.

Egy érdekes s a statisztikai központi bizottság ötvenéves jubileuma alkalmából actualis történeti kiállítás szolgált azonban okulásul a vendégeknek: az osztrák statistika régi documentumait összegyűjtötték, formulárékat, hivatalos és magánjellegű kiadványokat, hatalmas nyilvántartások fólióit. Ma részben csak curiosus emlékek, hajdan a statisztikának sokra becsült eszközei és termékei ezek; az aggodalmas pontossággal készült, de primitiv rubrikáktól a statisztikai központi bizottság mai műhelyében berregő villamos számlológépig mindenesetre óriási a haladás.

Történeti visszapillantást nyújt az osztrák statisztikai központi bizottság jubiláris emlékfüzete is, egy külső kiállításában igen díszes, tartalmában tanulságos, komoly egyszerűséggel megírt munka. Méltán csatlakozik ehhez egy másik kiadvány „Adalékok az osztrák statistika történetéhez” czímen, néhány magvas tanulmánygyal. Osztrák collegáink különben — az ülésszak napirendjére tűzött dolgozataikon kívül, a melyekről alább emlékezünk meg — még számos statisztikai értekezésüket ajánlották föl a sessio résztvevőinek. Ezeken kívül főleg orosz statisztikai publicatiók kerültek szétosztásra, egyebek közt egy vastag füzet igen szemléltető — ha typographiailag nem is kifogástalan — grafikonok egész sorozatával.

A bajor statisztikai hivatal külön füzetben büszkélkedett el újabban elért nagy fejlődésével.

Székesfővárosi statisztikai hivatalunk derék vállalatából, a nagy városok statisztikájából is megjelent egy részlet: ez azonban a szakosztályi üléseken is napirendre került s így alább még visszatérhetünk rá. Az angol-osztrák bank fennállásának ötvenéves évfordulója alkalmából szintén praesentált egy kis jubiláris füzetet, az osztrák és magyar monarchia

gazdasági fejlődésére vonatkozó adatokkal; sok tanulságos részletet tartalmaz ez a füzetke, de sok problematikus értékű, kritikátlanul összegyűjtött adatot is.

II.

A nemzetközi statisztikai intézet bécsi tárgyalásai a már szokásos hármastagozásban folytak le; egy szakosztály a methodikai és demographiai kérdéseket tárgyalta, egy másik szakosztályban a közgazdasági tárgyak kerültek össze, a harmadik pedig a socialis statistika problémáival foglalkozott. A szakosztályi megállapodások jóváhagyása s az intézet szervezetét érdeklő fontosabb kérdések tárgyalása az összgyűlés programját képezte.

A demographiai szakosztály előadásait a belga *Nicolai* kezdte meg a házasságok termékenysége s a házasságok gyermeklétszámára vonatkozó tanulmányával; a hozzákapcsolódó vita főleg azon kérdés körül forgott, hogy mint vétessenek számba a házasság előtt született gyermekek. A francia *Huber* a franciaországi házasságok tartamáról szerkesztett táblázatot mutatta be, összehasonlítva annak az eredményeit a hasonló számításokkal Berlin városra vonatkozólag. Az összeállítás alapja volt az 1906-ban házasságban élő egyének száma, combinálva házasságuk időtartamával (a mire vonatkozólag külön kérdés vétetett föl a számlálólapjukra), azután az 1906. és 1909. évek közt elhalt házasság egyének száma, végül ugyanebben az időszakban az elválások száma.

A születések, továbbá a halvaszületések s koraszülések statistikája több ízben is szóba került. Az orosz *Csuprov*-nak volt érdekes tanulmánya erről a kérdéstről, s figyelmeztetett arra, hogy a törvényes születéseknél a fiútöbbség hanyatlónak látszik. A halvaszületések s koraszülések, s illetve elvetélések statisztikai számbavételének nehézségeit is ő tárgyalta először; majd *Dudfield* terjesztett elő indítványt arról, hogy mely szülöttek tekintessenek a statistikában halvaszülötteknek. A tárgyalás azzal a határozattal végződött, hogy a nemzetközi orvosi szervezeteket fogják megkérni a halvaszületés pontos definitiójának megszerkesztésére; azt hisszük azonban, hogy a statisztikai följegyzések szempontjából ennek a tudós meghatározásnak nem sok haszna lesz, mert a statisztikus mindig kénytelen lesz megelégedni az anyakönyvek kevésbé körülményes megfigyeléseivel. A szakosztály különben bizottságot is küldött ki annak a megvizsgálására, hogy a születések és halvaszületések statistikáján micsoda javítások volnának szükségesek.

Ezeknél a nagyon is részletekbe mélyedő vitatkozásoknál bizonyára

érdemlegesebb eredményt jelent a francia *Lucien March*-nak, a nemzetközi népmozgalmi statistika állandó rapporteurjének a bejelentése, hogy először 1907-ben kiadott nemzetközi népmozgalmi statistikájából az újabb kötet sajtó alatt van, a népmozgalom minden jelenségére vonatkozólag jelentékeny tartalmi bővüléssel.

A matematikai statistikát a berlini *Bortkiewicz* előadása képviselte, az események időrendjéről, s az osztrák *Forcher*-é, a valószínűségi számítás alkalmazásáról a matematikai statistikában. A dolog természete szerint ezek az elméleti témák nem sok hozzászólásban részesültek; hallottunk azonban oly véleményt is (a svéd *Fahlbeck*-é), a mely sokalni látszik a matematikai elem szerepét a statistikában.

Az osztrák *Blaschke* a biztosítottak halandóságáról értekezett különböző időszakokban, constatálva a nagy fejlődést a biztosítottak élettartamában.

Figyelmet érdemlő téma lett volna az, mely a statistika főiskolai oktatásáról kívánna beszámolni a különböző államokban; sajnos, a rapport ez idő szerint még igen hiányos. A belga *Waxweiler* nem tudott elkészülni referátumával, a német *Schmid*, a ki a német statisztikai társaság megbízásából kezdte gyűjteni nemzetközileg az ide vonatkozó adatokat, szintén csak hiányosan tudott beszámolni törekvéseiről. Referátumában említette, hogy a legjobb és legteljesebb anyagot e tekintetben Magyarországból kapta. Statisztikai hivatalunk csakugyan igen kimerítő beszámolót tudott nyújtani a statisztikai oktatásról főiskoláinkon és szakiskoláinkon. Alkalmilag még vissza szándékozunk térni erre a tanulságos anyagra, annyival is inkább, mert nemcsak arra volnának megjegyzéseink, hogy hol, mely intézetekben hiányzik nálunk eddig mindenféle statisztikai oktatás, holott nagyon is helyén volna, hanem, mert úgy találjuk, hogy még ott is veszedelem fenyegeti a statistikát, a hol eddig biztonságban érezhette magát. A budapesti egyetem idei rektora legalább székfoglaló beszéde szerint a statistikát törölni szeretné a kötelező tárgyak sorából, mert csak methodikai jelentőséget tulajdonít neki.

A nagyvárosi néptömörülések, s a városba tóduló vándormozgalom kérdését három érdekes előadás is tárgyalta. Kettő ezek közül a francia *Meuriot*-é, a ki már a harmadik ülészen foglalkozik ezzel a témával, s ezuttal Páris, London és Berlin néptömörülését, s a két elsőnek vándormozgalmát vizsgálta. Az olasz *Giusti* pedig nagyon figyelemreméltó tanulmányt mutatott be a tiz legnagyobb olasz város tömörülési viszonyairól; elméleti meghatározásai és sok tekintetben új szempontjai nemcsak ott az ülésen voltak érdeklődést és vitát keltők, hanem arra is

ösztönözték az intézetet, hogy bizottságot küldjön ki a fölvetett eszmék megvizsgálására.

S a nagyvárosokról emlékezvén meg, térjünk ki *Thirring Gusztáv* előadására, a ki a nagyvárosok statisztikai évkönyvének eddig elkészült részeit mutatta be, beszámolván azokról a tanulságos tapasztalatokról, a melyek a szerkesztés eddigi munkájában is már felhalmozódtak. Fővárosi statisztikai hivatalunknak már nemes hagyománya a nagyvárosi statisztika cultiválása, s *Thirring* új vállalkozása nagyon hasznos és értékes munka. Ezen a véleményen volt az Institut is, s állandó bizottságot küldött ki a nagyvárosok statisztikájának fejlesztésére, s rendszeres nemzetközi évkönyvének lehető kiadására.

Még a vallások statisztikája került szóba a demographiai osztály ülésein, *Meuriot* tanulmánya alapján, a ki gondosan összegyűjtötte az anyagot arra vonatkozólag, hogy az egyes államokban a felekezetekhez való tartozást a statistika milyen mértékben és hogyan veszi számba.

Godfrey Kanada statisztikájának szervezéséről szólt, *Echegaray* a mexikói egyesültállamok népességéről, *Kiaer* — régi tanulmányaihoz hiven — azoknak az országoknak a népességéről, a melyekben nem tartatnak népszámlálások, s végül *Colesco* a romániai népszámlálás technikai berendezéséről. Kár, hogy ez utóbbinak a szövegét a szokástól eltérően nem osztották ki, s így nem tudtuk megállapítani, mit értékesítettek a romániai népszámlálásnál azokból a tanulságokból, a miket föl vételük alkalmából a magyar statisztikai hivatal elismerten jó népszámlálási technikájának tanulmányozása során szerezhettek.

III.

A közgazdasági szakosztály programja még gazdagabb volt, sőt azt mondhatjuk, tarkább is, mert nem egy előadása annyira fontos socialis vonatkozású volt, hogy szinte hiányzott — a harmadik szakosztály programjából.

Sorrendben az első volt — és értékben is az első közlő — e szakosztályban *Lucien March* és az olasz *Ricci* egymást kiegészítő előadása a mezőgazdasági statisztikáról. Mióta a római nemzetközi mezőgazdasági intézet működik — melynek statisztikai osztálya éppen az említett *Ricci* vezetése alatt áll — azóta a nemzetközi mezőgazdasági statisztika problémái sokkal élénkebb megvitatásban részesülnek. S csakugyan problémák ezek a szó szoros értelmében, mert a statistika minden technikai fejlődése daczára a mezőgazdasági statistika általában igen primitiv eszközökkel kénytelen dolgozni most is, s a tapogatózó kísér-

letek egyöntetűségét biztosítani, azok sikerét valamennyire biztosítani valóban nagy feladat. *Ricci* még az 1911. évi hágai ülésen terjesztett elő javaslatot a termésbecslések statistikájáról, a melyet egy bizottság rostáján át bocsátva, a bécsi ülészen *Lucien March* ismertetett újra, és toldott meg újabb előterjesztésekkel. *Ricci* most terjedelmes tanulmányban folytatta javaslatait a vetésterület s a terméseredmények statistikájáról. E kérdések egész complexumát az Institut egy bővebb bizottsághoz utalta, a melynek a hivatása lesz a legközelebbi ülészen előtt az ügy minden részletéről referálni. A római mezőgazdasági intézet folytonos törekvése különben, hogy adatszolgáltató államairól minél egyöntetűbb anyagot kapjon, a gyakorlatban legalább is oly hatásosan előmozdítja a kérdés megoldását, mint bármily bizottsági tárgyalás.

Ugyancsak a római intézet viszi elő a gyakorlatban az orosz *Anziferoff* óhaját is, a ki a szövetkezeti statistika nemzetközi művelésére kíván egységes megállapodást. *Anziferoff* előadásából irigykedve láttuk, mily hatalmas lendületet vett Oroszországban a szövetkezeti mozgalom. A mozgalom társadalmi jelentőségének a mérlegelése minden statisztikusra izgató feladat lehet, de ehhez sokkal finomabb megfigyelések szükségesek, hogy sem még ezt a részletet is nemzetközi vizsgálódás tárgyává lehetne tenni, mint *Anziferoff* óhajta; a római mezőgazdasági intézet által kért adatok hosszú ideig elégségesek lesznek arra, hogy e téren nemzetközi kíváncsiságunkat kielégítsék.

A gazdasági tényezők kölcsönös hatásáról, s ezek alapján egy-egy állam gazdasági erejének megméréséről s a legalkalmasabb módon való megérzékítéséről három érdekes, és methodikai szempontból is fontos előadást hallottunk. Az első, a francia *Yves Guyoté* még leginkább általánosságokban mozgott; *Mortara* Olaszország, *Sorer* pedig Ausztria gazdasági helyzetének jellemzésével mutatta be módszerét. Az előadásokat élénk vita követte, a melynek eredményül külön bizottság fog foglalkozni a statisztikai semiologia módszerével.

Érdekes problémával foglalkozott a bajor *Zahn* Frigyes is, a ki az állami pénzügyek nemzetközi statistikájához állított össze formulákat. Az elég egyszerű, s a részleteket gondosan kerülő kérdőív egyöntetű kitöltése is — a mint *Zahn* előzetes tapasztalatai s az ülészen történt felszólalások mutatják — sok nehézségbe kerül. Az állami pénzügyek terén az egyes országokban annyi különleges, egyéni vonás van — gondoljunk csak Ausztria és Magyarország példájára, s közös költségeink fedezésének módjára, — hogy a nemzetközi összeállítás igen sok akadályba ütközik. Hány helyen képez bizonyos költségek fedezése állami terhet, míg másutt azt az önkormányzatok látják el! *Zahn* tervei között ott van

az önkormányzati pénzügyek nemzetközi összehasonlíthatóságának kérdése is, a mi még keményebb dió lesz. De mindenesetre tanulságos probléma mind a kettő. Az Institut is úgy találta, s e kérdés tanulmányozására már 1909-ben kiküldött bizottság mandátumát újból meghosszabbította.

Az árstatistika kérdése csak az előzetes napirenden volt illően képviselve, magán az ülészakon nem. Elmaradt *Földes Bélán* a gabona-áralakulásokról hirdetett előadása, s elmaradt az amerikai *Irving Fisher* felolvasása is, a ki nemzetközi congressus összehívásán és nemzetközi bizottság kiküldésén buzgólkodik néhány év óta a drágaság kérdésének tanulmányozása érdekében. Az egyetlen előadó, a francia *Simiand* sem a mai ármozgalmak égetően aktuális problémájával foglalkozott, hanem Nyugat-Európa XVI—XVIII. századbeli árhullámzásait ismertető tanulságos munkáját mutatta be.

A jövedelem-megosztásnak és a nemzeti vagyonnak kérdései bennünket közelről érdeklő módon kerültek tárgyalásra, mert *Fellner Frigyesnek* Ausztria és Magyarország nemzeti vagyonáról tartott előadása az ülészakon is abban a megérdemelt méltánylásban részesült, a melylyel azóta a sajtó is kitüntette ezt a tartalmas és eredeti munkát. Osztrák szomszédainkat még bizonyára polémiára fogja serkenteni *Fellner* összeállítása, elismerésüket azonban nem tagadhatják meg tőle, s a tudós *Meyer Róbert* „höchst elegante Arbeit“-nak nevezi *Fellner* összeállítását.¹⁾ A statisztikai intézet ülészakán nem az előadás adatai, hanem módszere került inkább vita alá; a *Fellner* módszeréhez hasonlóan konstruálta azonban meg a svéd *Fahlbeck* is a maga országa nemzeti vagyonának képét, míg a másik skandináv, a norvég *Kiaer* az adózási engedmények alapján, az úgynevezett subjectiv módszerrel jut a vagyon- és jövedelembecsléshez. Az Institut mind a két módszert méltónak találta arra, hogy a további kutatásoknak előmozdítója legyen.

A háztartási budgeteknek *Schnapper-Arndt* hatása óta elárvultnak látszó kérdését az osztrák *Schiff Walter* vette gondjaiba, beszámolván arról az adatgyűjtésről, a mely most Bécsben folyik ezen a téren. Sajnos, eredményeket még nem hallottunk, csak a módszer érdekes ismertetését. Úgy látszik, hogy az ily detailműveletekre nehézkesnek tartott hivatalos statistika Ausztriában sikerrel fog megbirkózni feladatával. A statisztikai intézet egy külön bizottság gondjaira bízta a háztartási budgetek módszerének sok részletkérdését; talán ennek a bizottságnak a munkája, s az osztrák kísérletnek várható engedménye másutt is több kedvet csinál hasonló fölvételeknek tervszerű és rendszeres végrehajtására. Az

¹⁾ *Statistische Monatschrift*, 1913. nov. füzet.

árstatistikák számfalanxait részünkről ily kutatások nélkül hiányosaknak tartjuk; az árhullámzásoknak hatása, a fogyasztásnak alkalmazkodó képessége ezekből a budgetekből ítélhető meg leginkább.

IV.

A háztartási budgetek kérdését a socialis osztály programjából vonta el a közgazdasági szakosztály; viszont azonban adott cserébe egy-két, inkább a gazdasági statistika körébe vágó dolgot, a minő az orosz *Wendrich*-é is a közlekedési statistika köréből.

A francia *Schelle* az államok és önkormányzatok ipari vállalkozásairól mutatott be terjedelmes tanulmányt s javaslatot a kérdés további tanulmányozására. A közüzemeknek sokat vitatott és mindig általánosabb érdeklődést keltő problémáját ugyan szélesebb keretekben tárgyalja, mint általában szokás — a postát, távirdát és telefont például annyira megszoktuk eminens állami feladatnak tekinteni, hogy a közüzemekről folytatott vitákban ezekről rendszerint nem esik szó — de ezzel is csak teljesebbé teszi összeállítását. Magyarországi adatai közül a vidéki városokra vonatkozók érthető okokból elég hiányosak. *Schelle* kérdőív-mintát is mutat be a közüzemeknek nemzetközi egyöntetűséggel való fölvételére, félő azonban, hogy, mint a nemzetközi pénzügyi statistika, ez is ezer és egy nehézségbe ütközik majd az üzemek legkülönbébb módzatok közt való alapítása miatt. Mindenesetre szükséges azonban, hogy a legújabb időknek ezzel az egyre növekvő fontosságú problémájával *Schelle* módjára nemzetközi összehasonlításokban is minél többet foglalkozzanak, ha mindjárt nem is lehet egyöntetű statistikai táblázatokba sorakoztatni a tanulságokat.

Rokon téma volt némileg *Cadoux*-é, bár szűkebb körre szorítkozó: Párisnak a város modernizálása érdekében 1853 óta végzett munkáit ismeriette.

Az osztrák *Hoegel* egészen más mezőkre vezet el bennünket, a morál-statistikához, a bűncselekmények okainak statistikájáról tartott értekezésében. Hibáztatja, hogy azokat a következtetéseket, a melyeket a bűncselekmények okaira vonatkozólag le szokás vonni, az ítéletek megállapításaihoz fűzzük, s így egy ingatag, bizonytalan alapra építjük elmélkedéseinket. Az előadás nyomán támadt vita úgy találta, hogy *Hoegel* túlsötéten látja a kérdést, s kárhoztatásában nagyon is messze megy; az ily kételkedő szózatot azonban mindig hasznosnak tartjuk, még túlzásaiban is.

Van der Borcht, a német birodalmi statistikai hivatal volt elnöke *Silbergleit*-tal készített tanulmányában a nemzetközi lakásstatistika szük-

ségéről és fontosságáról értekezett. Nagyon helyes az a feltogása, hogy a lakáskérdés helyi feladat lévén, a lakásstatistika is az. Csakugyan, a lakásstatistikának azt a sok aprólékos, finom megfigyelését, a mi szükséges e kérdés socialis vonatkozásainak kellő megvilágításához, leg-helyesebben csak kisebb anyaggal dolgozó kisebb szervezet végezheti el. De a hol nincsenek ilyen kisebb helyi szervek — a minthogy nálunk Budapest kivételével nincsenek — ott mégis a statistika nagy központi műhelyeire vár a feladat, hogy a lakásstatistikát népszámlálásai alkalmával intensivebben, s a kérdés socialis oldalát jobban kidomborítva karolja föl. *Van der Borgh* meg is jelölte a részleteket, a melyekre szerinte a nemzetközi lakásstatistikának ki kellene terjednie: ennek a tárgyalására is külön bizottság alakult.

Nagyon tanulságos összeállításokat mutatott be a bajor *Zahn* a nők szerepéről a kereseti tevékenységben. A nőkérdés oly hirtelen nőtt nagyra, hogy időszerű figyelmeztető a *Zahn* előadása: foglalkozzék többet a statistika a kereső nőkkel, és világítsa meg közelebbről számaival azt a térfoglalást, a mit a női munka elért. Az adatok, a melyeket nagy területről — jóformán az összes kulturállamokból — begyűjtött, már is nagyon praegnansak, pedig távolról sem elég tagozottak. Ehhez a kérdéshez is annyi socialis vonatkozás fűződik, hogy a foglalkozási statistikáknak meglehetősen át kellene alakulniok, s a merev üzemszempontokon kívül egyéb irányokba is tekinteniök, ha kellő világításban akarjuk látni a dolgozó nőnek egyre növekvő fontosságú problémáját.

Ha még megemlékezünk *Lucien March*-nak az alkoholstatistikáról előterjesztett raportjáról, s *Fillassier* jelentéséről a szajnai departement elmebetegének statistikájáról, akkor eljutottunk a socialis szakosztály témáinak utolsó csoportjához, a munkáskérdéshez.

Julin, a belga munkásügyi hivatal igazgatója, a belgiumi üzemi balesetek statistikájáról értekezett, a francia *Fuster* előadása pedig a nemzetközi baleseti statistikáról szólott, melyet a Comité permanent international des Assurances Sociales megbízásából és kiadványaként állított össze. Igen gazdag anyag van ebben az összeállításban egybegyűjtve, kár, hogy Magyarország néhány évvel elmarad a többi államokból közölt adatoktól. (Általában fölpanaszolhatjuk, hogy a hazai munkásbiztosításra vonatkozó adatok állandóan megkésve látnak napvilágot, s a munkáskérdéssel foglalkozók újabban a legszükségesebb tájékoztatásokra is hosszabb ideig kénytelenek várni).

Még nagyobb érdeklődést keltett az ugyancsak francia *Bellom* előadása a rokkantsági biztosítás nemzetközi statistikájáról. A rokkantsági biztosítás a socialis törvényhozásnak még legtöbb helyen megoldatlan

problémája, s a statistikának csakugyan fontos feladata volna, hogy már előre adatokat gyűjtsön ily törvényhozási actio esélyeinek és várható terheinek kiszámítására. *Bellom* előadása — a tárgy nehézségeinek és feladatkörének gondos ismertetésével — alkalmas ösztönzőül szolgálhat erre, s ezért a szakosztály bizottságot is küldött ki a kérdés további tanulmányozására.

Mayr és *Varlez* közös rapportja a munkanélküliség statistikájáról szólt. A nemzetközi statistikai intézet, továbbá a munkanélküliség elleni küzdelemre alakult nemzetközi egyesület közös bizottságai 1912. őszén Zürichben tartottak értekezletet a munkanélküliség statistikája tárgyában, az egyes államok szakreferenseinek tanulmányai alapján. (A magyar előadónak, *Kenéz Bélának* és *Bud Jánosnak* javaslatait l. a Közgazdasági Szemle 1913. évi májusi füzetében.) A zürichi értekezlet megállapodásait tárgyalta most a nemzetközi statistikai intézet bécsi ülészsaka, élénk vitával commentálván az ott elfogadott határozatokat. Az intézet csekély módosítással hozzájárult az értekezlet javaslataihoz, s most a munkanélküliség elleni egyesülettel egyetértően kíván érvényt szerezni indítványainak.

V.

A szakosztályokban elfogadott határozatok az Assemblée Générale jóváhagyása elé kerültek; ugyanitt döntöttek az Intézet belső életét és szervezetét illető ügyekben.

A repraesentativ jellegű szónoklatokon (megnyitó beszédek stb.) kívül egy-két szakelőadása is szokott lenni az Assemblée Généralnak. Itt terjesztette elő a francia *Neymarck* a mobil értékek nemzetközi statistikájáról ülészsakról-ülészsakra ismétlődő előadását, s itt hallottunk *Meyer Róberttől*, az osztrák központi statistikai bizottság elnökétől, egy igen distingvált hangú, tárgyilagos s mégis önérzetes előadást a fennállásának ötvenedik esztendejét ünneplő statistikai központi bizottságról.

Meyer Róbertet, a ki ennek a bizottságnak már másodízben elnöke, s a ki a bécsi ülészsakot, mint a szervező-bizottságnak igen körültekintő s figyelmes elnöke készítette elő, az intézet azzal honorálta, hogy egyik lemondott (azóta már meg is halt) alelnöke, az orosz *Troinitzky* helyére alelnökkül választotta; új alelnök a francia *Delatour* is, a tavasszal elhalt *Foville* helyén.

Közelebbről érdekelnek azonban bennünket a tagválasztások, a melyek a magyarság súlyát is növelték az intézetben: tudós pénzügy-ministerünk, *Teleszky János* került legujabban az intézet tagjai közé.

Az intézet jövőjét illető legfontosabb esemény azonban, a melynek emléke a bécsi üléshez fűződik, az, hogy elhatározták a nemzetközi statisztikai hivatal felállítását. A kérdés előzményeit az 1911-iki hágai üléshez megállapodásáig a „Közgazdasági Szemle“ 1912. évi január havi füzetében ismertettük. A Hágában kiküldött bizottság 1913. tavaszán Rómába gyűlt össze; a különféle állásfoglalások még egyszer összemérték erejüket, de ezuttal már létrejött a végleges megegyezés, a melyet beható vita és némi módosítás után a bécsi ülés egyetemes ülése is szentesített.

A nemzetközi statisztikai hivatal tehát létrejön, ha mindjárt szerényebb keretek közt is, mint a hogy azt a vérmesebbek tervezték. Az új hivatal nem lesz önálló, hanem a statisztikai intézet kebelében, mint annak állandó szerve fog működni, a mindenkori főtitkár vezetése s az elnökség felügyelete alatt. Az elnökség jóváhagyásával a főtitkár alkalmazza a hivatal személyzetét és jelöli ki annak osztályvezetőit.

A hivatal feladatát a bécsi ülés által elfogadott tervezet a következőkben körvonalozza: Könyvtárában s irattárában gyűjti, rendezi s megőrzi a különböző államok s nemzetközi intézmények statisztikai anyagát s ezekből a nemzetközi összehasonlításra alkalmas adatokat, különösen a demographia körére vonatkozókat kijegyzi. Állandó actióval igyekszik megkönnyíteni a módszereknek, a kérdőíveknek, a számlálási eljárásnak s a közlés módjának az egységesítését, hogy az eredmények az összehasonlításra a lehető legalkalmasabbak legyenek. Mihelyt lehetséges, nemzetközi évkönyvet ad ki, továbbá időszaki folyóiratot, s ha lehetséges, egyéb kiadványokat is, a melyekben a statisztikai táblázatokon kívül bibliographiát is közöl, továbbá az egyes államok statisztikájában történt újítások, módosítások ismertetését. Az új hivatal feladata lesz továbbá az, hogy az intézet elnökségét támogassa az ülésszakok programjának előkészítésében.

A hivatal költségeit a kiadványok elárúsításából, adományokból és hagyományokból befolyó jövedelmeken kívül a nemzetközi statisztikai intézetnek az Assemblée Générale által megállapítandó összegű subventiójából s államoknak és testületeknek hozzájárulásaiból kívánják fedezni.

Minthogy a nemzetközi statisztikai intézet főtitkársága ez idő szerint Hágában van s így ott fog megalakulni az új hivatal is, Németalföld kormánya már meg is szavazott évi 6.000 frcs subventiót a hivatal részére. Hága városa az első évekre 5—5.000 francot ajánlott meg, a németalföldi nemzetgazdasági társaság pedig egyszersmindenkorra 5.000 francot.

Úgy tudjuk különben, hogy a többi művelt államokhoz is eljutott már az intézet kérése az iránt, hogy évi hozzájárulási összeget ajánljanak meg az új hivatal részére, s így rövid idő alatt megbizonyosodhatik, mekkora összeg áll majd rendelkezésre a hivatal évi budgetje részére, s így mily keretek közt lehet az új szervezetet megalkotni.

A hivatal létesítését azonban már az eddigi adományok is biztosítják, s így megvalósul a félszázad óta szövögetett álom, a nemzetközi statistikának saját állandó organuma lesz. Ha beválnak azok a remények, a melyeket tudósaink fűznek hozzá, s ha meg tud felelni annak a hivatásnak, a mit a tervezet eléje szab, akkor a statisztikai intézet bécsi ülőszakához egy nagy és nevezetes alkotás emléke fog fűződni.

Buday László.

A német gabonabeviteli jegyek rendszere.

A német gabonabeviteli jegyek 1894 óta fennálló rendszerének első összefoglaló ismertetése csak 1910-ben jelent meg abban az emlékiratban, melyet a német birodalmi kancellár a Reichstag elé terjesztett. A maga nemében értékes, tárgyilagos munkát, mely főleg igen becses statisztikai anyagot tartalmaz. Rendeltetésénél fogva a tárgy tudományos feldolgozását nem ambitionálta. Azóta tudományos tárgyalásban is részesült ez az anyag, még pedig két monographiában: Friedrich Beckmann, *Einfuhrscheinsysteme*, Karlsruhe 1911 és dr. Gottfried Junge, *Die Getreideeinfuhrscheine im Rahmen unserer Zollpolitik*, Berlin 1912. Mind a kettő a tudomány igényeit kielégítő, alapos tanulmány. ¹⁾ Ezekre támaszkodva ismertetjük a következőkben a német beviteli jegyek rendszerét.

A rendszer keletkezése.

Az 1879-ben inaugurált védővámok, melyek az addig külön csapáson haladt, importra szoruló nyugati Németországot és az exportra utalt keleti Németországot egy egységes vámhatárba egybefoglalták, jelentékeny hátrányokat vontak maguk után mind a kereskedelem, mind a malomipar, mind a mezőgazdaság számára. A gabonavám nemcsak az addigi nagy transito-kereskedelmet korlátozta szabad mozgásában, hanem a

¹⁾ Mindkét mű a védővámrendszer keretében kimerítően vizsgálja a beviteli jegyek intézményének keletkezését, fejlődését és czélszerűségét. Beckmann művét különösen kitünteti az átgondolt conceptio, mintaszerűen systematikus feldolgozás, az anyag legkisebb részletén való uralkodás, rendkívüli átlátszóság és igen éles argumentatio. Módszere szinte contradictorius eljárásban való mérlegelése a pro és contra szóló érveknek. Junge műve előadás, szerkezet és módszer tekintetében nem vetekszik Beckmannéval, de részletekben és adatokban bővelkedik és elfogulatlanabb. Mind a kettő a beviteli jegyek intézményét mint a német védővámrendszer kiegészítő részét elvileg helyesli és e szerint tulajdonképpen a termelés álláspontján áll, a mi különösen Beckmannál kidomborodik. Ő annyira megy, hogy a fogyasztás illetékességét, ezen kérdés rendezésébe beleszólni, egyszerűen tagadja. A rendszer kinövéseit csak annyiban itéli kinövéseknek, a mennyiben magát a rendszert veszélyeztetik és alapgondolatával ellentétbe jönnek.

kiviteli kereskedelmet is erősen megbénította, különösen az 1885. s 1887-iki vámemelések után. A belkereskedelem nem tölthette ki ezt a rést, mert egyrészt a keleti gabona szállítási költsége a nyugati fogyasztási területre túlságosan magas volt, másrészt a nyugati és déli fogyasztók a megszokott jobb minőségű külföldi árú helyett a silányabb keletnémet provenientiával nem akartak megbarátkozni.

Hasonló károsodás érte a német kiviteli malmokat. Ezek a sikerben szegény és keményítőben dús német búzát jól süthető liszt előállíthatása végett állandóan keverték sikerben gazdag, idegen származású búzával. De a belföldi fogyasztásnak dolgozó rozsmalmok sem igen nélkülözhatték a német rozsnál finomabb, vékonyhéjú orosz rozst. Afféle keverékek egyébként nemcsak a malmoknál dívtak, hanem a kereskedelemnek is tárgyai voltak.

De még a keleti mezőgazdaságra is háramoltak hátrányok a vámrendszerből. Azelőtt ugyanis a keletnémet gabona keverés céljára az északi országokban nagyon keresett volt és Angliában pl. magasabb áron kelt, mint déli és nyugati Németországban. Ez a kivitel megszűnt, midőn a vám emelése következtében a német gabona ára az éppen akkoriban súlyedő irányzatú világpiaczi ár fölé emelkedett.

A német birodalom kivitele volt:

	Buzából	Rozsból
	tonnákbán	
1880-ban	178.169	26.586
1884-ben	36.193	6.286
1887-ben	2.839	3.137
1893-ban	233	270

A kivitel ezen teljes eldugulása azzal a következménnyel járt, hogy a keleti gabona a belpiaczra veti magát és ott lenyomja az árakat.

*

Még mielőtt az új vámrendszer több rendbeli hátrányai érezhetőkké válhattak, történtek máris némi praeventiv intézkedések. Nevezetesen maga az 1879-iki vámtarifatörvény 7. §-a az átviteli kereskedelem fenntartása céljából 20 helyen transito-raktárak felállítását engedélyezte olyképpen, hogy ezen raktárakba szabad volt külföldi gabonát vámmentesen behozni, hogy ha az illető importeur igazolta, hogy ugyancsak ő ugyanabból a raktárból ugyanilyen nemű külföldi gabonának megfelelő mennyiségét kivitte. A hely, személy és árúnem azonosságának ezen hármas igazolása az Identitätsbeweis névvel szokott jelöltetni. Ez az intézkedés, mely csupán a külföldi gabona vámmentes transito forgalmát akarta lehetővé tenni, kiinduló pontja lett a beviteli-jegyrendszernek.

A malomipar számára hasonló intézkedést tartalmaz az említett törvény. Kimondta ugyanis, hogy kivitel esetén a kivitt malmi termékben felhasznált külföldi gabona százalék-arányában elengedtetik a vám, ill. vámmentes bevitelre jogosító igazolvány adatik ki 80 kg. buzalisztért 100 kg. buzára és 70 kg. rozslisztért 100 kg. rozsra. De itt is az azonosság szigorú igazolásától függött a vámvisszatérítés. Hangsúlyozandó, hogy az azonosság igazolása is csupán csak a transito-raktárakból, ill. malmi raktárakból való kivitelnél adott jogot a vámelengedésre, más esetben nem.

Azonban sem a kereskedelemnek, sem a malomiparnak nem használt ez a jog. Mint előbb láttuk, a buza- és rozskivitel teljesen megszűnt, a malmokra pedig, melyeknek mindegyike külön, féltett titokként őrzött, receptum szerint keverte a buzát, az azonosság igazolása teljesíthetetlen feltételt rótt. Csakhamar — egyéb okok is közrehatván — egy hatalmas crisis szakadt le a német malomiparra, mely odavezetett, hogy 1882-ben novellaris úton az igazolási szigort lazító azon intézkedés lépett életbe, hogy a malmoknak kivitel esetén ugyanakkora vámot engednek el, a mennyi a malomba hozott külföldi gabona mennyiségének megfelel, tekintet nélkül arra, hogy a kivitt árú kül- vagy belföldi gabonából készült, m. p. 100 kg. gabonából 75 kg. buzaliszt- és 65 kg. rozslisztnyeredéket véve alapul. Ezzel már most a gabona nemére és eredetére nézve az identitás igazolása meg van szüntetve. Megjegyzésre méltó, hogy az első lépés az azonosság igazolásának megszüntetésére a malomipar érdekében történt. A rendszer kiépítése és óriás jelentősége azonban a mezőgazdaság érdekeihez fűződik.

*

A keletnémet mezőgazdaság az új vámaerában elvesztette külföldi piaczeit. E mellett a fokozott vámvédelem alatt sem emelkednek az árak annyira, mint Nyugat-Németországban. E bajok orvoslására egyelőre kísérletet tesznek a kelet feleslegének nyugatra való áttérelésére az akadályul szolgáló magas vasuti fuvar leszállításával és e célból 1891 szept. 1-én életbe léptetik a lépcsőzetes tarifákat. De a kísérlet nem vált be.

A keleti és nyugati mezőgazdaság illetén egybefoglalása meggyűlölt, a változtatás szüksége elodázhatatlan lett. A probléma már most az volt: visszaadni a keletnek a védővám által elvett versenyképességét, a nélkül, hogy a vámvédelem csorbát szenvedjen. Erre nézve megadta az irányítást az a tény, hogy a német nyugat állandó importra, a kelet exportra szorul. Ez ugyanis arra a gondolatra vezetett, hogy mivel a mi kivitel az egyik oldalon van, szükségszerűkép a másik oldalon bevitt idéz elő és így az exportálót is a vámvédelem hatálya alá helyez-

hetni az által, hogy a (mintegy ő általa előidézett) bevitelnél fizetendő vámösszeget neki engedik át. Mind határozottabban hangzott fel az Identitätsnachweis megszüntetésének követelménye, vagy helyesebben mondva az a követelmény, hogy az addig csak a transito-raktárakból és malmi raktárakból történő kivitel számára fennálló vámviisszatérítés kedvezménye minden kivitelre kiterjesztessék. Ez mutatkozott legalkalmasabb eszköznek a keleti termelés feleslegeinek külföldre való levezetésére és ezzel együtt a nyugatnak a keleti versenytől való megszabadítására és így az egész vonalon a teljes vámvédelemnek a belföldi árban való érvényesítésére. Hosszas vajudás után, melynek története azt mutatja, hogy az eszme csak lassan ért meg és hogy ezen rendszabály lényege és hordereje felől barátainak és ellenzőinek egyaránt zavaros nézeteik voltak, 1894 április 14-én létrejött az Identitätsbeweis megszüntetéséről szóló törvény. Ez oldotta meg a feladatot: a vám árdrágító hatását a belföldi fogyasztás alá kerülő termelésre nemcsak fenntartani, hanem teljesen érvényre juttatni, de egyuttal a kivitelre kerülő rész számára megszüntetni.

Ezen törvény szerint búzából, rozsból, árpából, zabból és hüvelyesekből minden legalább 500 kg.-nyi kivitel után az exportáló egy a tulajdonosra, nem névre, szóló igazolványt kap, mely a jegy vámértékének megfelelő mennyiségű árú vámmentes behozatalára jogosít. E jegyek tíz hónapig érvényesek. Az első négy hónapban csak gabona, még pedig csak ugyanolyan nemű gabona elvámolására használhatók, a milyenre kiállítottak, pl. buzajegygyel rozs vámját nem lehetett fizetni; a következő két hónapban tetszés szerint vagy gabona vagy olyan külföldi termékek elvámolására, a melyekre Németország rá van utalva (ilyenek: petroleum, olaj, kakao, fűszerek stb.), az utolsó négy hónapon csakis ez utóbbi cikkek elvámolására fordíthatók.

Ezek a törvény főbb határozmányai. 1906 január 1-étől fogva (az 1902 december 25-iki törvény értelmében) a következő módosítások léptek érvénybe: A gabonanem korlátozása megszűnik, minden beviteli jegygyel akármily fajta gabonát lehet elvámolni (kivéve kukoriczát), azonkívül petroleum és kávé elvámolására is szolgálhat. Érvényességének tartama pedig leszállítottatik 6 hónapra. A legutóbb említett két határozmányt az 1911-ben a bevitelijegy-rendszer ellen kifejtett rendkívül erős agitatio következtében oda módosították, hogy a beviteli jegyek többé petroleum és kávé elvámolására nem vehetők igénybe és hogy érvényességük tartama csupán 3 hónap.

A rendszer.

A bevitelijegy-rendszer elég paradoxul úgy praesentálja magát, mint egy szabadkereskedelmi rendszabály a védővámrendszer keretében ugyan-

csak a védővám erősítésére. A kikészítési eljárásban alkalmazott vám-visszatérítés elvét az ipari térről átviszi a mezőgazdaságra s arra olyképp adaptálja, hogy elejtve a kikészítés, nemesítés feltételét — és természetesen az azonosságét is —, csupán csak a kivitel és bevitel egymással való correspondeálásának gondolatát tartja meg. A gabonakivitel számára helyreállítja a szabadkereskedelmi állapotot, a vám gátja által meg nem akasztott forgalmat. Az a látszólagos korlátozás, hogy a kivitel ahhoz a kényszerhez van kapcsolva, hogy a vámnak megfelelő bevittel compen-sálódjék, nem mehet korlátozás számba, mivel Németország gabona-beviteli szükséglete jóval felülmúlja kiviteli képességét. Ez a szabad forgalom azonban nem a kereskedelem, nem a kivitel érdekében létesül, hanem kizárólag a mezőgazdaság kedvéért és a kivitel lehetőségének megteremtése is csak eszköz a mezőgazdaságot támasztó gabonaár biztosítására. Erre irányul az egész conceptio. Tulajdonképpen célja a gabonavámot keleten is érvényre juttatni. Eléri ezt pedig az által, hogy a localis felesleget keletről elvezeti a külföldre és a vámrestitutio révén megfelelő mennyiségű külföldi gabonát nyugaton megint bejuttat az országba. Ilyképp a külföldi kerülőn át a kelet feleslegét mintegy külföldi gabonává transformálva vezeti át nyugatra. Mint alapvető megállapításból, keleti és nyugati Németország azon viszonyából, hogy emez bevitelre, amaz meg kivitelre szorul, és az erre támaszkodó azon feltevésből indul ki, hogy kivitel és bevitel a közlekedő edényekhez analog olyan kölcsönhatásban vannak, hogy az egyikben támadó vacuum megfelelő nyomással érezteti magát a másikban. Az a tény pedig, hogy Németország sokkal kevesebb gabonát termel, mint a mennyit elfogyaszt, keretül és biztosításul szolgál a rendszer azon functiója számára, hogy minden kivitel nyomán a kiszolgáltatót vám-igazolvány értékesítéséhez szükséges bevitel mulhatatlanul támad.

*

Ezen functiónak mechanismusa, a rendszer intentióit legtökéletesebben szolgáló szerszáma, a beviteli jegyek.

A megoldásra ugyan többféle mód is kínálkozott. A mire első sorban gondoltak, a vámnak a kivitelkor készpénzben való visszatérítését, bár technikailag a legegyszerűbb megoldás, azért tartották elvetendőnek, mivel nem érezteti a kapcsolatot a kivitel és bevitel között és főleg azért, mert egy fix készpénzfizetés formája a széltiben ellenszenves állami subventiónak szemet szuró látszatát keltette volna.

Ezen lehetőség elkerülésének óhaja szülte a vámvisszatérítésnek az exportálóról az importálóra való átruházhatóságának eszméjét, mely forma a

kivitel és bevétel individualis összefüggését megőrzi és a melyben magán-személy ruházza át az importálóra a vámvisszatérítést és ez pótolja az állam odiosus készpénzfizetését, az állam pedig a bevételi vámbevételről a kivitel erejéig lemond.

Az eszme keresztülvitele egyaránt kiindulhatna a bevételből és a kivételből. Ha a bevétel vétetik alapul, akkor bevételkor adatnék a lefizetett vám összegéről szóló nyugta, melynek ellenében aztán megfelelő gabona kivitele esetén a vám visszafizettetnék. Ezen módozat mellett azonban, nemcsak hogy az államnak megint csak készpénzfizető gyanánt kellene szerepelnie, a mit el akartak kerülni, hanem a rendszer intenciói nem jutnának elég praegnans kifejezésre. Míg ugyanis a rendszer célja a kivétel megkönnyítése, ebben a formában nem a kivétel, hanem a bevétel lenne a folyamat primär és irányító eleme, a mi egyéb inconvenientiák mellett azzal a veszélylyel fenyegetne, hogy a bevétel nagy túlsúlyban lévén a kivétel felett, vámnyugták feles számban állíttatnának ki, a melyek értékesítésének kényszere folytán azután a kivétel mesterséges forcírozása kapna lábra, nagy kárára a birodalmi vámpénztárnak és ellentétben a rendszer céljával.

Ilyképp a rendszer vezéreszméjével legjobban egybevágó módozat a kivételből való kiindulás. Az exportáló a kivétel alkalmával egy átruházható jegyet kap, mely arányos mennyiségű gabona vámmentes behozatalára jogosít. Minthogy ezen jegy mindenkor eladható, az exportáló által elért gabonaár akkora, mint a világpiaczi ár vámmal nagyobbítva, még olyankor is, mikor a belföldi árban a vám nem jut teljesen kifejezésre. Ez meg visszahat a belfogyasztási árakra: a kivétel állandó lehetősége a belföldi árt közel az exportparitás magasságáig emeli. E szerint a bevételi jegyek tökéletesen szolgálják a rendszer célját.

Gyakorlatilag a készpénzben való vámvisszatérítéssel egyenértékűek és az 1902-iki intézkedések következtében, melyekkel alkalmazhatóságuk még fokozóttabban biztosítva lett, végül valóságos vámpénzzé lettek. Mindenkor vámfizetésre használhatók és mindenkor szinte idő- s pénzvesztés nélkül készpénzre válthatók fel. Egész kereskedelem fejlődött ki e jegyekben. Az 1906 előtt még 1·5⁰/₀ disagio, 1906 óta 0·15⁰/₀-ra ment le. Tehát a forgalmi érték alig marad mögötte a név-értéknek.

*

A bevételi jegyek körül keletkezett számos vitapont közül elméletileg s gyakorlatilag a legfőbb: 1. vajjon praemiumot jelentenek-e s 2. vajjon a birodalmi pénztárt károsítják-e?

Vajjon exportpraemiumnak tekintendő-e a beviteli jegy, egészen attól függ, hogy milyen tágra vagy szűkre fogjuk a praemium definitióját. A különféle pro és contra érvek bozótját elkerülve, annyit kétségtelenül megállapítottunk vehetünk, hogy ha szorosan véve nem is kiviteli praemium a beviteli jegyben rejlő vámvisszatérítés, de sok tekintetben úgy hat és erős ösztönzés a kivitelre. Maga a tény, hogy a beviteli jegyek intézménye következtében a kivitel fellendült, erre elég bizonyíték. Bár másrésről arra utalnak, hogy ezen hatás nem a kivitelijegy-rendszernek, hanem a vám magasságának folyamánya és azzal argumentálnak, hogy jóllehet a takarmányárpa is beletartozik a rendszerbe, mégis az 1902/6-iki vámemelés után ezen cikk kivitele szinte teljesen megszűnt, míg a magas vámu gabonafajták kivitele hatalmasan felszökkent. Mindenesetre a kivitel azon részére, a melylyel a kivitel meghaladja a behozatalt (mely jelenség rozsnál s zabnál észlelhető), a vámvisszatérítésnek praemium jellege elvitázhatlan.

Talán a legtöbb harcz azon kérdés körül dult, vajjon a beviteli-jegyek rendszere nem okoz-e a birodalmi pénztárnak (Reichskasse) jelentékeny veszteséget. Az összegek, melyekről beviteli jegyeket kiállítanak, évről-évre nőnek.

1894-ben	6·76 millió márka		
1899-ben	20·13	»	»
1904-ben	31·38	»	»
1906-ban	56·74	»	»
1908-ban	90·70	»	»
1909-ben	100·37	»	»
1910-ben	121—	»	» volt.

Ennyivel nagyobb lett volna a birodalmi pénztár mindenkori vámbevételre, ha nem beviteli jegyekkel, hanem készpénzzel történik a lerovás. Hogy jelent-e és mennyiben veszteséget, az a kérdés objectiv bizonyossággal el nem dönthető. Mert a rendszer alapvető ténye, hogy t. i. Németország a maga gabonaszükségletét saját termelésével fedezni nem képes, (a rendszer megteremtése idején minden gabonanemből jelentékeny bevételre szorult) legfeljebb csak valószínűséggel ruházza fel ama soha be nem igazolható, de soha meg nem czáfolható hypothesisist, mely pedig a rendszer tengelye, hogy minden gabonakivitel olyan hézagot vág, melynek betöltése bevétel útján elmaradhatatlan, úgy hogy a birodalom gabonabehozatala a maga egészében véve mindig az előfordult kivitel pótlását is tartalmazza, mert ezen bevétel létre sem jött volna a kivitel nélkül. Ha e feltevés helytáll, abból csakugyan az következne, hogy a mi vámot beviteli jegyekkel egyenlitenek ki, az a beviteli jegyek

segítségével történt kivitel nélkül egyáltalán nem lett volna lerovandó és így a kincstár a beviteli jegyek kiállításával csak olyan bevételről mond le, a mely meg sem illetné, tehát azzal nem is károsodik. Csak a mennyiben olyan bevétel bonyolódik le a beviteli jegyek révén, a mely a nélkül is bekövetkezett volna, áll elő az illető beviteli jegy összegéig a vámbevétel megrövidítése, tehát a vámpénztár károsodása. Ezen felfogás hívei mindaddig, míg a gabonabevitel nagyobb, mint a kivitel, tagadják a birodalom károsodását. Az ellenkező végletbe esnek azok, a kik azt vitatják, hogy a beviteli jegyek intézménye nélkül is egészen vagy megközelítőleg ugyanakkora volna a gabonabehozatal, mint a milyen, tehát a beviteli jegyek teljes összege vámvesztésnek mondandó. Ez nyilvánvaló túlzás. Viszont az egyáltalán nem mondható kizártnak, hogy a rendszer működésébe csakugyan belevonódnak olyan bevitel, melyek tulajdonképp nem megelőzött kivitel pótlásai, melyeknél tehát a jeggyel történő vámkiegyenlítésből veszteség háramlik a vámpénztárra. Complicálja a kérdést különösen az a körülmény, hogy 1906. óta a beviteli jegyek nemcsak annak a gabonanemnek elvámolására használhatók, melyre kiállítottak, hanem minden gabonanemre, úgy hogy ha pl. rozs-ból nagyobb is a kivitel, mint a behozatal, a többlet jegyei buza, árpa vagy zab beviteli vámjának kiegyenlítésére fordíthatók. Tehát mindamelllett, hogy a kivitel valamennyi gabonafajból együttvéve alatta marad a bevitelnek, mégis egyes fajtákból nagyobb lehet a kivitel, mint a behozatal. Az ezen többletért kiszolgáltattott beviteli jegyek, a melyek más-nemű gabona vagy petroleum, ill. kávé elvámolására fordítottak, kétség-telenül a vámpénztár megrövidülését involválják. Ezek ugyancsak tiszta kiviteli praemiumok. Hogy rozs-ból s zabból mily mértékben fejlődtek ilyen többletek, alább látni fogjuk.

Csak röviden megemlítendő még, hogy az egészen 1911-ig kávé és petroleum elvámolására szolgált beviteli jegyek összege sem jelent-heti a pénztár veszteségét, mint sokan vélik. A gabonabevitel vámmilletéke ugyanis mindenkor jóval nagyobb lévén, mint a beviteli jegyek összes értéke, a mily összegű jegyeket kávé és petroleum elvámolására használtak fel, ugyannyival több volt a pénztár készpénzbevételé gabona-vámért. Tehát a kávé- és petroleumvám minusa kiegyenlítődik a gabona-vám pluszával. A kávé- s petroleumvám leróhatása beviteli jegyekkel csak technikai könnyebbséget, bizonyos kényelmet nyújtott, de nem volt a pénztár hátrányára. Hogy ezen kedvezmény nem érintette a rendszer lényegét, kitűnik abból, hogy 1911-ben megszüntették, a nélkül, hogy ennek bármi nyoma észlelhető volna.

A beviteli jegyek rendszere, mint kifejtettük, a védővámpolitikának kitünő szerszáma. A jegyek nemcsak biztosítják, hanem még fokozzák a vámok hatását. A vám mint olyan — a viszonyokhoz képest — nem érvényesülhet mindig, ellenben a beviteli jegy mindig a vám teljes összegét biztosítja az exportálónak, tehát a vám teljes összegéig érezteti hatását. Ebbeli gazdasági funkciójukat a beviteli jegyek csak az által képesek teljesen betölteni, hogy értékük nem süllyed a névérték alá. Ennek biztosítására szolgáltak az 1906-ban foganatosított módosítások. Ezen időig a beviteli jegyek érvényessége tíz hónapig tartott; az ezen terminus vége felé felhasznált jegyeknél elég jelentékeny kamatveszteség támadt és ily veszteség lehetősége az árban is kifejezésre jutott. Ezen disagio csökkentésére az érvényességi időtartamot leszállították 6 hónapra. Mivel továbbá azelőtt az őszi forcirozott kivitel alkalmával kiállított jegyek nagy része csak tavasszal az emelkedő gabonabevitel mellett volt beváltható, kávé és petroleum beváltására pedig az eredeti rendelkezések szerint csak a kiállítást követő négy hónap elteltével voltak használhatók s ilyképp a jegyek nagyrészt csak négy és még több havi kamatveszteséggel voltak értékesíthetők, megengedték most az első négy hónapban is kávé és petroleum elvámolására való felhasználásukat és kiterjesztették érvényességüket valamennyi gabonaneműre (kukoricza kivételével), úgy, hogy minden jegy bármely más fajtájú gabona elvámolására szolgálhat. Kivált ezen utóbbi, a jegyek teljes értékének fenntartása végett tett intézkedés, melynek akkoriban nem tulajdonítottak nagy jelentőséget, csakhamar az egész rendszer legfontosabb alkatrészévé nőtte ki magát. Egyesesgyedül ezen intézkedés tette lehetővé, hogy a belföldi szükségletet messze meghaladó, soha nem sejtett túltermelés zabban és különösen rozsban lefolyást talált a buza- s árpa-bevitel révén való compensalódással.

A rendszer hatása.

Midőn a rendszer hatását vizsgáljuk, nem szabad szem elől tévesztünk, hogy — miként egyébiránt minden közgazdasági tényező — nem izoláltan fejti ki hatását, hanem egybeforrvá a termelési viszonyokkal és különösen a vámrendszerrel, annyira, hogy a legtöbb ponton lehetetlen szétfejtetni, hogy mi szorosán az egyiknek hatása és mi a másiké, mert egyik a másik nélkül ki sem fejthetné hatását.

Ennek előrebocsátása után rátérhetünk annak megállapítására, hogy a rendszer történetileg két egymástól elhatárolódó időszakra válik szét: (I. 1894—1905-ig s 2.) 1906-tól napjainkig. Voltaképpen célját már az első időszakban is elérte: mindenekelőtt helyreállította Kelet-Németország termelői számára a vám által elvesztett árparitást s ez által ver-

senykéességüket a világpiaczon. Mig Németország kivitele 1892-ben még csak

	Buza	Rosz tonnákban	Zab	Árpa
	244	591	472	9.567
addig				
1894-ben	79.171	49.712	22.759	19.495
1895-ben	69.911	35.992	51.427	49.014
1896-ban	75.214	38.321	30.377	20.968
1900-ban	295.080	76.092	105.998	30.348
1905-ben	164.657	319.942	102.404	14.452

A kivitel ezen emelkedése maga után vonta a gabonaárak emelkedését s a vámot érvényre juttatta. Úgy, hogy a keletnémet és a külföldi ár között nagyobbodott a differentia, mig keleti és nyugati Németország között mérséklődik. Ily módon a keleti mezőgazdaság előnye nem járt a nyugatinak hátrányával. Az a félelem tehát, hogy a beviteli jegyek rendszere nyugaton a gabonaárakat le találná nyomni, alaptalannak bizonyult. Nemcsak a nyugatnémet gabonaárak egybevetése a külföldi árakkal igazolja ezt, hanem az a körülmény is, hogy a beviteli jegyek forgalmi értéke alig tért el névértéküktől. Csak abban az esetben gyakorolhattak volna a beviteli jegyek a nyugati mezőgazdaság érdekében nem egyező befolyást, hogy ha névértéküknél tetemesen alacsonyabb áron kerülhettek volna oda és ily módon, mintegy leszállított vámmal, olcsóbb gabonának nyitottak volna utat.

Ennek illusztrálására szolgáljanak a következő összehasonlítások:

A Königsbergben tonnánként fizetett árak magasabban álltak mint Amsterdamban:

		Átlagban		
	buzáért	a vám 0/0-a	rozsért	a vám 0/0-a
1887—93 (50 márkás vám mellett)	36·2 márka	72·4	23·1 márka	46·2
1894—99 (35 „ „ „)	34·3 „	98·—	20·9 „	59·7

a Mannheim és Amsterdam közötti differentiák:

1887—99 (50 márkás vám mellett)	67·— márka	134·—	51·1 márka	102·2
1894—93 (35 „ „ „)	57·9 „	165·4	42·7 „	122·—

a Mannheim és Königsberg közötti árkülönbözetek:

1885—93 (50 márkás vám mellett)	31·4 márka	—·—	28·5 márka	—·—
1895—05 (35 „ „ „)	22·1 „	—·—	19·7 „	—·—

1895—1905-ig Königsberg és Mannheim között a rozsár 8·8 márkával, a buzaár 9·3 márkával közeledett egymáshoz m. p. azért, hogy

Königsbergben emelkedtek az árak, míg Mannheimben az azonosság megszüntetése nem befolyásolta az árakat.

Még 1—2 példa az utolsó időszakból:

	A buza		A rozs	
	ára tonnánként		márkában	
	Königsbergben	Londonban	Königsbergben	Odessában
1907-ben . . .	198	144	183	132
1908-ban . . .	200	150	176	144
1909-ben . . .	222	174	169	132

A kenyérgabonát illetőleg tehát a rendszer nyilvánvalóan a vámvédelem kiépítését jelenti, a mennyiben a vámoknak a forgalmi viszonyok által nem eléggé biztosított hatását tökéletesen kiváltja. Azaz megdrágítja a kenyérgabonát.¹⁾ És ez a rendszer elleni támadásoknak legfőbb célpontja. Különösen azt vetik szemére, hogy a mikor Németországnak jó termése van, a világpiaczon ellenben rossz termés következtében magas az ár, megakadályozza a belföldi ár süllyedését, úgy, hogy a jó aratás dacára is drágaság uralkodik. Ez a panasz kétségtelenül jogosult. És mivel a rendszer ezen hatása a rendszer célzatával egybevág, természetes, hogy a kenyérgabona drágasága miatt való elégedetlenség elvileg a rendszer ellen és nemcsak a rendszer túlzásai vagy kinövései ellen fordul.

A támadásoknak hevesységét azonban csak a rendszer második, 1906 után bekövetkezett phasisa fakasztotta ki. A beviteli jegyek intéz-

¹⁾ Az áremelkedés még zabnál is kifejezésre jutott, mely czikk árát az előbbi 28 márkás vám nem bírta keleten emelni, míg most a Königsbergben fizetett árak körülbelül a vámemelés felével közelebb kerültek a mannheimi jegyzésekhez. Junge id. m. 88—92. l. azt a furcsa tételt bizonyítja, hogy a zab nem részesedett az áremelkedésben, mert igaz ugyan, hogy a königsbergi ár a londonihoz képest magasabb mint azelőtt, de ez szerinte nem annak a következménye, hogy a königsbergi ár emelkedett, hanem annak a folyamánya, hogy Londonban az árnyiveau süllyedt, m. p. a német fokozott zabkivitel nyomása alatt. Ezen okoskodás helyességét azzal véli igazolhatni, hogy az új aerában a königsbergi és a budapesti ár egymáshoz való viszonya nem változik, ellenben a londonihoz viszonyítva emelkedést mutat a budapesti ár. Csakhogy Junge arról az egy fontos momentumról feledkezik meg, hogy Budapesten is az új aerában magasabb vám érvényesült és azért halad árfejlődése párhuzamosan Königsberggel, míg Londonban vámhatás egyáltalán nem volt. Hogy nem a londoni ár hanyatlott, eléggé kiderül ebből az összehasonlításból: 1903—5. a londoni átlagár 123 марка tonnánként, 1906-ban 133, 1907-ben 136, 1908-ban 129, 1909-ben 137, tehát az átlagos áremelkedés 11 марка. Ezzel szemben Königsbergben az 1903—5-iki átlagárhoz képest az 1906—9-iki emelkedés 33·4 марка, azaz a vámemelés leszámításával éppen 11 марка; Budapesten pedig az ár 1903—5. átlagban 109 марка, 1906—9. átlag 139, tehát az átlagos emelkedés 30 марка, a 25 márkás vámemelés leszámításával pedig csak 5 марка.

ményének akkori szabályozása, mely minden intézkedésével a jegyek alkalmazhatóságát tetemesen fokozta, rendkívüli kiterjedést adott a forgalomnak. E tekintetben különösen az az intézkedés vált elsőrendű tényezővé, mely a jegyeket az egyes gabonaneműek közt permutabilissá tette. De ebből az intézkedésből is a benne szunnyadó minden potenciát csak a vámoknak egyidejűleg történt emelése szabadította fel. Ez a beviteli jegyeken keresztül egy nagy praemium erejével stimulálta a kivitelt. A buza vámja métermázsként 2 márkával (57⁰/_o-kal), a rozsé 1·50 márkával (42⁰/_o) és a zabé 2·20 márkával (81⁰/_o) emelkedett, az árpáé ellenben, mely eddig 2 márka volt, differentiálódott: sörárpáé 4 márka s takarmányárpáé 1·30 márka. A vámemelés különösen az értékükhez képest túlságosan magasán tarifált rozsrá s zabra hatott erős ingerként.

Hogy milyen volt az új szabályozás hatása, kitűnik a következő adatokból:

	Buza-		Rozs-		Árpa-		Zab-	
	bevitel	kivitel	bevitel	kivitel	bevitel	kivitel	bevitel	kivitel
	1000 tonnákban							
1906	2.008	200	648	242	2.093	2·9	645	243
1907	2.455	96	608	333	2.115	1·8	323	349
1908	2.090	261	347	586	1.986	1·8	300	495
1909	2.433	209	275	650	2.570	1·8	530	300
1910	2.344	281	389	820	3.000	2·1	458	437
1911	2.488	309	614	768	3.636	1·8	628	296
1912	2.297	306	316	790	2.969	1·2	666	384

A kiviteli adatok erős reliefet nyernek, ha a kivitelt egybevetjük a bevittel, a melylyel a rendszer mechanismusánál fogva szoros kölcsönhatásban áll. A buzakivitel emelkedését absorbeálja, sőt meghaladja a bevitel emelkedése, jeléül annak, hogy ebből a cikkből a fogyasztás növekedésével a belföldi termelés nem tarthat lépést. Zabból a kivitel nagyarányú fokozódásával párhuzamosan a bevitel néhány évig hanyatlik, sőt a kiviteli mennyiség alá süllyed és csak a legutóbbi években tüntet fel megint emelkedést. A rozsbekhozatal pedig, mely még 1907-ben jelentékenyen meghaladta a kivitelt, azóta mind rosszabbodó arányban messze elmarad a kivitel mögött. Hogy ez a hatalmas kiviteli többlet hol fejtette ki ellenhatását a bevételben, világosan mutatja az árpa-bekhozatal szédületes felszökkenése. Ezen jelenségek összefüggése a beviteli vámok 1906-iki szabályozásával és azzal, hogy egyidejűleg a beviteli jegyek valamennyi gabonafajtára permutabilissá váltak, nem kétséges. A magasabban tarifált zab és rozs aránylag igen magas vám-visszatérítése egyrészt minél nagyobb kivitelre csábít, másrészt pedig ugyanezen magasabb vámú s ennél fogva drágább takarmánycikkek bel-

földi fogyasztásának lehető megszorítására s az olcsóbb árpával való pótlására ösztökél. A ki egy tonna zabot vagy rozsot kivisz, ennek vámjegye fejében három tonnánál több árpát hozhat be. Ennek arányában Németország árpabehozatalának növekedése kb. háromszorosát teszi a rozskivitel növekedésének.

Tekintve, hogy a vámbevétel gabonából nem lett nagyobb, mint azelőtt, a ki- és beviteli viszonyok ezen hatalmas eltolódása a beviteli jegy-forgalom keretében ment végbe. Lehetségessé csak azáltal vált, hogy a bevitt meghaladó rozskivitel feleslege búzává és árpává convertálva kerülhet vissza az országba.

Az a most már állandósult jelenség, hogy a rozskivitel túlszárnyalja a bevittet, messze túlmegy a rendszer tulajdonképpeni célján. Életbeléptetésekor azzal az eshetőséggel, hogy a kivitel valamely cikkből felülmulhatná a behozatalt, nem is számoltak. Minthogy ez a kiviteli többlet nem származhatik egyedül a keleti és északi tartományokból, megszűnik a rendszer eredeti funkciója: a kelet és nyugat közötti kiegyenlítődés, a rendszer elveszti localis jellegét, a helyi termelés korlátján túl kihat az egész birodalmi termelésre. Egy olyan túltermelést helyez vámvédelem alá, mely messze meghaladja a nemzeti fogyasztás szükségletét. Mig így Németország az egyik oldalon a külföldet jelentékeny rozsmennyiséggel alimentálja, a másik oldalon nemcsak búzával, hanem árpával is mindjobban rászorul a bevételre, tehát kettős függőségbe kerül a külfölddel szemben. Ennek a fejlődésnek mind iránya, mind aránya a rendszer megrendítéséhez vezethet.

*

Annál inkább, mivel az egész alakulás szerves összefüggésben áll a német mezőgazdaságban észlelhető mélyreható változásokkal.

A buza-termelés mennyiségileg némi növekedést tüntet fel, de ez csak a hektaronkinti hozam növekedésének eredménye (1900-ban 18·7 q, 1906—10 : 20·01 q), mert a bevetett terület kisebbedik. 1900-ban volt legutoljára 2 millió hektaron felül, 1912-ben 1,925.796 ha. De a fogyasztás emelkedik és ennek következtében a bevétel is.

A rozs termelése hatalmasan növekedett. A bevetett terület 1902 óta állandóan 6 millió ha-on felül van, 1912-ben már 6,268.251 ha. A hektaronkinti hozam is emelkedett (1900 : 14·4 q, 1906—10 : 17 q), a termelés fokozása óriási: 1900-ban 8,551.100 tonna, 1912-ben 11,598.000 tonna.

A zab-termelés is fokozódott a bevetett terület csekély emelkedése, de kivált a hozam megnövekedése folytán (1900 : 17·2 q, 1906—10 : 19·5). A termelés 1900-ban 7,091.000 t, 1912-ben 8,520.000 t.

Az árpa-termelés is valamivel megnövekedett, de kizárólag a hozam fokozódása folytán (1900 : 18 q, 1906—10 : 19·6), mert a bevetett terület inkább kisebbedett.

Kitűnik ebből, hogy a zab, de különösen a rozs termelése mind a terület kiterjesztése, mind a hozam növekedése által fokozódott m. p. jelentékenyen a belföldi szükségleten felül. Az új vám s vámvisszatérítés mellett a rozs termelése, mely különben is kevesebb munkát és termelési költséget igényel, rentabilisabbnak mutatkozott mint a búzáé és árpáé. A rozsszal bevetett terület növekedése nagyobb mint a buzaterület csökkenése.

A hozam megnövekedése leginkább a közép- és nagyüzemeknek köszönhető, melyek intensív munkával, mesterséges trágyázás és a haladó tudomány s technika utbaigazításainak figyelembevételével voltak képesek ezt elérni. Ez a többtermelési képesség még nem jutott el határáig.

A gabonatermelés ezen nagy fokozódásának főoka a védővám, melynek 1906-ban történt emelése a magas gabonaárakat stabilizálta s ezzel a mezőgazdaság tőkeerejét gyarapította s áttérését az intenzívebb üzemre megkönnyítette. Keleten ezen magasabb vámok hatását csakis a beviteli jegy-rendszer juttatja kifejlésre.

A beviteli jegy-rendszer azonban túl is megy a védővám kitűzött célján. Ez ugyanis a nemzeti mezőgazdasági termelés védelme a nemzeti fogyasztás határáig. A vám csak a belföldön hat, a beviteli jegy-rendszer azonban a vámvédelmet kiterjeszti a nemzeti fogyasztást meghaladó és a külföldre vándorló termelési többletre.

A fejlődésnek ezen az eredeti medren való tulcsapongását a rendszer védelmezői több szempontból is aggodalmasnak találják. Nemzeti szempontból, mivel fokozza Németország függőségét a külföldtől, egyrészt a buza s árpa behozatala, másrészt a rozs és zab kivitele tekintetében. A mezőgazdaságra is hátrányos a rozstermelés egyoldalú túltengése. A fiscus is károsodik a rendszer eredeti gondolatától eltérő mind nagyobb kivitelek praemiálásával. És végül politikailag is féltő, hogy minél inkább benyomul a német gabona állami rendszabályok segítségével külföldi versenyterületekre, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy a külföld retorsiókhoz nyul, a mi Oroszország részéről már is megtörtént.

*

Végül hadd említsük, hogy az a vád, mely szerint a beviteli jegy-rendszer az állattenyésztésre káros befolyással volt, be nem igazolható.

Az állatszámítások adatai szerint az állatállomány gyarapodása a német birodalomban lépést tartott a népesség szaporodásával. Volt:

	Ló	Marha	Sertés
	d	a r a b	
1892-ben	3,836 000	17,555.000	12,174.000
1900-ban	4,195.000	18,939.000	16,807.000
1907-ben	4,345.000	20,630.000	22,146.000

A takarmányozás minőségének rovására sem mehetett a gabona-termelésben beállott változás. A zabfogyasztás sem relative, sem absolute nem csökkent, úgy hogy a lóanyag silányosodása tekintetében táplált aggodalmak alaptalanok. A rozstermelés rendkívüli megnövekedése mellett az ezen czikkből takarmányozási célra fordított hányad aligha csökkent. Az árpabehozatal hatalmas megdagadásában pedig mint igen nevezetes tényező hatott a megváltozott állattartási mód. Régebben ugyanis leginkább nehéz rozslisztet használtak a sertéshizlaláshoz, ujabban rátértek az árpalisztra, mely jobban megfelel a mai kereskedelmi jellegű sertéstartásban kedvelt finomcsontú disznó szükségletének. Ez és az árpa s kukorica differentiált vámemelése magyarázza egyuttal a kukoricza-behozatal jelentékeny apadását.

A német malomipar és a beviteli jegyek.

Nálunk a beviteli jegyek rendszerének meghonosítását mindig a malomipar szükségletével kapcsolatosan hangoztatják. Azért nem lesz érdektelen, a beviteli jegy-rendszer szerepét a német malomiparban is röviden megvilágítani. Németországban a beviteli jegyek rendszere ugyan a malomiparból csirázott ki, de a rendszer kialakítása kizárólag a mezőgazdaság érdekében ment végbe, mindig csak mellékes tekintettel a malomiparra.

Az 1879-iki vámemelés a nyersárú megdrágítása által a német malmok kivitelét teljesen megbénította. A kikészítési eljárás megengedése elvben ugyan a kivitel fentartását lehetővé tette, de gyakorlatban az azonosság szigorú igazolása miatt keresztülvihetetlennek bizonyult. A kivittől elzárt termelés a belföldön keresett elhelyezést, a mi olyan válságos állapotba sodorta a német malomipart, hogy a törvényhozás kénytelen volt, az 1882-iki novellával megint szabaddá tenni a kivitel útját. Ez a rendezés akkor megfelelt az egész német malomipar érdekének és kívánságainak. A kis- és nagymalmok, kiviteli és belfogyasztásra dolgozó malmok, a keleti s a többi német malomipar közötti érdekellentétek csak később jelentkeznek.

Az új regulativum szerint a molnár annyi külföldi gabonát hozhatott be vámmentesen, a mennyi lisztet kivitt, 75⁰/₀ buzalisztet s 65⁰/₀ rozslisztet véve

a nyerstermény 100⁰/o-a aequivalensének. A nyerstermény és gyártmány közötti arány sok vitára s harcra szolgáltatott alkalmat és több ízben meg is változtattatott. Az ellenőrzés eredetileg úgy történt, hogy a fenti arány szerinti lisztminták a vámhivataloknál lettek elhelyezve és ezekkel hasonlították össze a kivitelre kerülő liszteket. Minthogy a malomtechnika a törvényben megállapított százaléknál kedvezőbb nyeredék elérését lehetővé tette (hivatalos megállapítás szerint egész 87·5⁰/o-ig), az alacsonyabb rendű lisztek kivitele folytán nagyobb mennyiségű gabonát lehetett importálni, mint a mennyi a törvényes aránynak megfelelt. Azaz több gabonáért kaptak kiviteli visszatérítést, mint a mennyi a lisztben tényleg kivitelre került. Így tehát jelentékeny kiviteli praemiumban részesültek. Ez annál hevesebb támadásokat idézett elő, mivel ezen praemium folytán a finom liszteket olcsóbban bocsáthatták a belföldön árúba. A rendszer ilyképpen Németországban éppen annak ellenkezőjéhez vezetett, a mit nálunk a kikészítési eljárástól várnak: szaporította a finomliszt-készleteket a belföldön és a sötétebb lisztek kivitelét fokozta.

Azok a malmok, a melyek vagy nem rendelkeztek transito-raktárakkal vagy csak a helyi fogyasztás számára dolgoztak, erősen hátrányba jutottak. Azért és mivel azonkívül a vámpénztár is károsodott, a nyeredék-arány szigorúbb ellenőrzés alá helyeztetett, a nélkül, hogy ezzel a támadásoknak véget vethettek volna. 1899-ben végre különböző nyeredék-osztályokat állapítottak meg, m. p.:

Rozsliszt	I. o.	1—60 ⁰ /o	nyeredék,	az	elszámolásban	60 kg.	liszt =	95 kg.	rozs.
"	II. "	60—65 ⁰ /o	"	"	"	5 "	" =	5 "	"
Buzaliszt	I. "	1—60 ⁰ /o	"	"	"	30 "	" =	48 "	búza.
"	II. "	30—70 ⁰ /o	"	"	"	40 "	" =	47 "	"
"	III. "	70—75 ⁰ /o	"	"	"	5 "	" =	5 "	"
"	IV. "	1—70 ⁰ /o	"	"	"	70 "	" =	95 "	"

Oly lisztek számára pedig, a melyek a 75, ill. 65⁰/o-nál magasabb nyeredékarányban készültek, egyáltalán nem adtak vámengedményt.

1906-ban ezen osztályokhoz rozsból még egy 3-ik és búzából még egy 5-ik osztály járult, de a panaszok és támadások ezzel sem szüntek meg végképp.

A nagymalmok azért kifogásolják ezt a rendezést, mivel 1-ször: a 75, ill. 65⁰/o-on felüli lisztek kizárása folytán a jobb, termelékenyebb gabonafajták teljes kiőrlése gátolva van; 2-ször: a típusok szigorú betartása azt eredményezi, hogy a kivitelre dolgozó malom, hogy a megállapított osztály túllépését elkerülje, rendesen jóval az illető osztály határán alul marad és ezáltal kevesebb visszatérítést kap, mint a mennyi megilletné. Azonkívül az osztályozás éppen olyan lisztfajtákat zár ki a kivitelből, a melyeket külföldön keresnek.

A kismalmok viszont az ellen támadnak, hogy a gabonából kivont utolsó százalékok (60–65, ill. 70–75) tulságosan magas visszatérítésben részesülnek. Ezek a lisztfajták állítólag oly alacsonyrendűek, hogy kevesebbet érnek, mint ugyanakkora mennyiségű gabona. E szerint ezen lisztek valósággal kiviteli praemiumot élveznek.

Midőn 1887-ben felmerült az az eszme, hogy az azonosság igazolásának megszüntetését kiterjeszszék a kereskedelemre és a mezőgazdaságra is, a malomipar ez ellen állást foglalt, mivel versenyképességének csökkentésétől tartott az által, hogy a gabonakivitel megkönnyítése következtében a külföld liszt helyett inkább gabonát fog Németországból importálni. Aggodalmait nem vették figyelembe, viszont az 1894-iki törvény a beviteli jegyek kedvezményét a malmokra is kiterjesztette, a mellett, hogy a malmi (transito) raktárak és malmi contók (Mühlenconto) berendezése továbbra is fennmaradt. Ezen utóbbi kedvezmény erős támadások céljául maradt. A transitoraktárakban elhelyezett gabona ugyanis három hónapig vámmentességet élvezett, ha ezen idő alatt megint kivitelre került, ill. három havi vámhitelt, ha feldolgozásra került. Az 1902-iki törvény megszüntette ezeket a szabad raktárakat és vámhiteleket, minthogy a beviteli jegyeknek megadott tágabb alkalmazhatósággal feleslegessé váltak, és 4⁰/₁₀ kamatfizetés kötelezettségét állapította meg a raktárba helyezéstől kezdve a raktárba kerülő minden gabona számára.

Csak ezen új rendezés hozta meg a német malmoknak a teljes mozgási szabadságot. Mert addig a vámvisszatérítés kedvezményében csak vegyes, azaz külföldi és belföldi gabonából készült termékek kivitele esetén volt részük (az általuk importált gabonát csak feldolgozniok volt szabad, eladniok szigorúan tiltva volt), most azonban a beviteli jegyek révén ezen kedvezmény minden kivitelükre kiterjedt. Tehát teljes szabadsággal választhatják meg a nyersterményt. Ezen előny a magasabb vámból eredő magasabb visszatérítéssel kapcsolatban fennhirdítette a kivitelt.

Mindamelletts hátrányokkal is járt az új berendezés, különösen a keleti kiviteli malmok számára. Nyugaton, ahol a rendszer nem érezte áremelő hatását, a malmokat nem érintette. Szintúgy a belfogyasztásra dolgozó malmok sem érezték meg. Keleten ellenben a malmok üzeme nagyon megnehezült az által, hogy a beviteli jegyek segítségével a német gabona külföldre özőnlík, a mi gyakran nagy hiányt nyers árúban és az árú megdrágulását idézi elő. Ez a külföldi vevőkre nem volt áthárítható, annál kevésbbé, mivel a szomszéd külföld olcsó német gabonához jut, a mi a határhoz közel erős külföldi malomipar fejlődését elősegíti. Az orosz malmok olcsóbban szerzik be a német gabonát,

mint német versenytársaik, a mit főleg a német határszéli malmok érznek meg.

A malomiparra háramló ezen hátrányok mellett is a beviteli jegy-rendszer a német kiviteli malomipar számára mindaddig, míg a mai vámrendszer és vámpolitika fennáll, mulhatatlan létfeltétel. Mindazonáltal a beviteli jegy-rendszer, mint láttuk, nem a malomipar érdekében létesült és azt a nálunk annyira homloktérbe tolt felfogást, mely szerint az ország érdeke megköveteli, hogy a termés lehetőleg nem nyers, hanem feldolgozott alakban vitessék ki, a német malomipar mellett fel sem vetődik a discussióban.

Beviteli jegyek nálunk.

Legvégül még néhány megjegyzéssel legyen szabad arra is kitérni, vajjon lenne-e és esetleg hogyan a beviteli jegyek rendszere nálunk is alkalmazható.

Azok a sajátságos viszonyok, a melyek ezt a sehol másutt nem található intézményt a német talajból kisarjasztották, nálunk nincsenek meg. Mindamellett azok közül a főbb tényezők közül, a melyeknek együtthatása a rendszert functióban tartja, kettő nálunk is megvan. Az első a gabonavám, ill. buzavám magassága. Nálunk afféle vámvisszatérítési forgalomban jóformán csak buzalisztnek jutna szerep, a buza váma pedig megközelítőleg ugyanakkora, mint Németországban. A beviteli szükséglet állandósága: ez a másik döntő tényező, a mely, teljes mértékben ugyan nem, de bizonyos fokig szintén megvan és minden jel szerint fejlődőben van. Igaz, hogy nagyarányú forgalomnak nem szolgálhat támasztékul.

Ellenben hiányzik nálunk legfőképpen az a complementarius viszony a nyugatnémet fogyasztási terület és a keletnémet termelési terület közt, mely az egész rendszernek regulatora. Nálunk mesterségesen kellene afféle regulatort teremteni. Erre lehetőséget az a momentum nyújt, hogy nálunk nem a mezőgazdaság, hanem az ipar, nevezetesen a malomipar, segítségére létesülne az intézmény, a mi lényeges különbség és az egész berendezkedés szempontjából döntő. Németországban ugyanis a beviteli jegyeknek teljes névértékükig való feltétlen érvényesülését az ő állandó hatalmas importszükséglete biztosítja, mely garantiája annak, hogy a visszatóduló gabona hiányt pótol és nem nyomhatja mesterségesen az árakat. Nálunk az importszükséglet korlátolt volta mellett az ilyen biztosíték nincs meg. Németországban minden egyes gabonanemből a beviteli szükséglet mindig felülmulta a kivitelt; a rozsforgalom fejlődése éppen azért rendszerellenes, de az abban rejlő veszélyt elhárította a beviteli jegyeknek permutabilissá tétele. Nálunk az importszükséglet szűk mérete

elvileg megköveteli, hogy a beviteli jegyek ne legyenek a gabonanem azonosságához kötve. Csak a lehető legtágabb forgalmi keretben lenne elkerülhető, hogy a beviteli jegyek funkcióját esetleg importszükséglet nélkül való importkényszer ne szabályozza. Az őrlési forgalomnak is annak idején az ország egyoldalú exportszükséglete mellett legnagyobb szervi hibája a rendszer merevsége: a helyhez s gabonanemhez való kötöttsége volt. A beviteli jegyeknek tehát mulhatatlanul minél több cikkekre kellene felhasználhatóknak lenniök, hogy a mindenkori beviteli szükséglethez alkalmazkodhassanak. Már a kikészítési eljárás eszméjéből folyik az a követelmény, hogy érvényességük mindenestre buza behozatalára is kiterjedjen, de viszont egészséges működésük érdekében okvetlenül fel kell ruházva lenniök azzal a képességgel is, hogy cserében kivitt lisztért bármely más cikk, főként takarmánycikkek, bejutását előmozdithassák.

Ilyféle berendezés egyrészt megszüntetné az agrár körök aggodalmait, mert hisz a behozatali érdeket nagy mértékben elterelné a búzától, másrészt a malomipar körén belül netán fennálló érdekellentéteket is elsimitaná, a mennyiben a vámbelföldön bárhol fekvő malomnak módot nyújtana lisztet exportálni és az ennek fejében nyert beviteli jegyet korlátlanul értékesíteni. Még az osztrák malomipar is, ha felszabadul azon előítélet lidércnyomása alól, hogy a magyar malomipar minden előnye az ő hátránya, szintén felismerheti hasznát az ilyképp konstruált intézményben.

*

Mig tehát Németországban a permutabilitás nem alapfeltétele a rendszernek (eredetileg nem is volt benne), nálunk elengedhetetlen kelléke lenne. De van még egy lényeges különbség. A gabonatermelés kevésbé tagítható természetes korlátok közé van szorítva, az ipari termelés ellenben szinte tetszés szerint fokozható. Ennek következtében az elvileg constans viszony a termelés, bevétel és kivétel közt, mely egészséges beviteli jegyrendszernek elmaradhatatlan feltétele,¹⁾ nagyon ingadozóvá válik. Már pedig a vámviisszatérítési forgalomnak, a malmi termelés expansióképessége folytán lehetséges, túlságos kiterjesztése ellenkezik a mezőgazdaság érdekével. Így tehát a Németországban a bevétel és kivétel közötti természetadta konstans viszony megteremtésének nálunk megfelelő szabályozás útján kellene történnie: a vámviisszatérítési forgalom contingentálásával.

¹⁾ Beckmann i. m. 17. l. "Ein festes Verhältniss zwischen diesen drei Grössen aber ist unbedingte Voraussetzung eines gesunden Einfuhrsystems".

A contingentálás gondolata, bármily idegenszerűnek tessenek, a beviteli jegy-rendszernek iparra való alkalmazásának logikus folyománya. Gyakorlatilag pedig nemcsak hogy keresztülvihető, hanem megadná a lehetőséget, hogy a beviteli jegy-rendszer teljesen a viszonyokhoz hozzá-simuljon. A malmi nagyipar szervezettségét felhasználva, a contingentálás technikai keresztülvitele nem ütközhetik számottevő nehézségbe. Maga a kontingentálás ténye a beviteli jegyek fentemlitett permutabilitásával kapcsolatban a mezőgazdaság legparányibb aggodalmát is eloszlatná. És ha a contingentálás olyformán történik, hogy, egy bizonyos kezdő-quantumot megállapítván, szabad kezet hagyna a kormánynak, hogy a viszonyok fejlődéséhez mérten egy percentualiter vagy számszerűleg előre meghatározott mennyiséggel emelheti, akkor minden érdekelt tényező igényét ki lehet elégíteni. A kontingentálás ily módon a fejlődést szabályozott mederben tartaná és egyszersmind magára az intézményre nézve üdvös védő intézkedés volna. A malomipar pedig nem érezné korlátozásnak. Mert nemcsak hogy a külföld felvevőképessége magyar liszt — de egyáltalán liszt — számára eléggé szűk határú (a Németbirodalom lisztkivitelének fejlődése sem tart lépést gabonakivitelével), hanem egy — tegyük — $1-1\frac{1}{2}$ millió q kezdőquantumra limitált mennyiség kivihetése is már felszabadulást jelentene kb. azon teher alól, mely az utóbbi években a malmokra nehezült. Ilyen körülmények közt a kontingentálás a malmok számára nem volna gátló korlát felállítása, hanem a természetes helyzet törvényes rendezése. A kontingentálás végül határt szabna a fiscus esetleges veszteségének, ill. kockázatának, mely a beviteli jegyeknek pénzügyi vámok fizetésére való felhasználásából származhatnék.

Ezek nagy vonásokban azon módozatok, melyek mellett a beviteli jegyek rendszere hozzánk célszerűen átültethető volna. A tárgy vámpolitikai vonatkozásait vizsgálni, kívül esik ezen cikk keretén.

Gärtner Henrik.

Az Egyesült-Államok jegybank-rendszerének reformja. I.

I. Az 1863 előtti állapotok.

Az Egyesült-Államok bankrendszerét mai alakulatában az 1863-iki „nemzeti bankokról” szóló törvény teremtette meg. Ezt megelőzőleg a bankügy szabályozása az egyes államok jogkörébe tartozott, s e jogkörök, bár kisebb mértékben, még ma is fennáll. Központi jegybank is fennállott már két ízben is az Egyesült-Államokban, noha erős kételyek merültek fel annak idején arra nézve, vajjon az alkotmány e kérdés rendezését is a szövetséges szervek hatáskörébe utalta-e. A kérdést Washington, különösen Hamilton véleménye alapján, igenlő irányban döntötte el, s ez volt az egyedüli kivétel az egyes államok ez irányú autonómiája alól, mert a papírpénz kibocsátásának tilalma az egyes államok részéről, szorosan véve, nem idetartozik.

Hogy az 1863-iki törvény egynémely intézkedését s a mostani helyzetet megérthessük, egynéhány pillantást kell vetnünk az 1863 előtti állapotra.

Mind az első (1791—1811.), mind a második (1816—1836.) központi jegybank nagyjában megfelelt hivatásának, s megszűnésük jórészt politikai okokra, másrészt meg arra vezethető vissza, hogy az „állami” bankok („state banks”) mindent elkövettek, hogy a központi bankok rájuk nézve terhes concurrentiájától megszabaduljanak.

Állami bankoknak ama bankokat nevezték, melyek concessiójukat az egyes államoktól nyerték. Nem mintha a bankügyletekkel való foglalkozás általában concessióhoz lett volna kötve. Erre csak az esetben volt szükség, ha a felelősséget az alaptőkére vagy annak többszörösére akarták korlátozni.

Eme állami bankok száma a II. jegybank bukása után kezdett rohamosan növekedni; szaporodásukra különösen az hatott serkentőleg, hogy az Egyesült-Államok kormánya, központi bank hiányában, náluk helyezte el az állami letéteket, még pedig kamatmentesen.

Fő üzletáguk a bankjegykibocsátás volt, s e téren uralkodtak a legnagyobb visszásságok. Hogy csak egy-kettőt említsek, bankjegyeiket

nem a főintézetnél váltották be, hanem egy fiókuknál, melyet egyenesen e célra alapítottak, bölcs előrelátással valamely földrajzilag távolfekvő s nehezen megközelíthető helyen. Kölcsöneiket kifejezetten azon feltételhez kötötték, hogy a kölcsönvevő bizonyos időn belül nem nyújtja be bankjegyeiket beváltásra.

Egyes államok igyekeztek ugyan a bankügyet, különösen a jegybankügyet, törvényhozásilag szabályozni, de a törvények megtartásáról nem történt kellő gondoskodás. Zavarólag hatott ezen kívül, hogy az egyes államok néha homlokegyenest ellenkező elveket juttattak érvényre törvényhozásukban. S e tekintetben, nem egy esetben, nemcsak a közjólét volt az irányadó. Egyes államok terhes ellenszolgáltatásokhoz, leginkább kölcsönök nyújtásához kötötték a concessio megadását. Más államok ismét részvényesei voltak a bankoknak s bankjegyek tömeges kibocsátásával játszották ki a papírpénz kibocsátásának tilalmát.

Mindazonáltal már ez időben is történtek komoly kísérletek a bankügy, első sorban a jegybankügy rendezésére, melyek a későbbi törvényhozásra is nagy hatást gyakoroltak.

Első sorban az ú. n. „suffolki rendszert“ kell itt megemlíteni, a mely azonban nem törvényhozási intézkedésen alapult. A jegybankügy terén, mint már megemlítettem, a legnagyobb baj a bankjegyek nehézkes beváltásában, s nagyrészt ebből eredő disagiojukban rejlett. Ezen segített, a Suffolki bank Bostonban kimondta, hogy az Új Angol államok bankjegyeit névértékükön fogadja el, kötelezte azonban eme bankokat, hogy bankjegyeik beváltásáról valamely alkalmas helyen önmaguk is gondoskodjanak, vagy e célból nála megfelelő pénzösszeget tartsanak. A mely bank e kívánalmakhoz nem alkalmazkodott, azt az illető bank bankjegyeinek hirtelen és tömeges bemutatásával igyekezett arra kényszeríteni.

A második megemlítésre méltó kísérlet New-York államban történt, a melyet röviden „Safety Fund System“-nek („biztonsági alap rendszerének“) neveznek. Egy 1829-iki törvény kimondta, hogy minden egyes bank évenként alaptőkéjének $\frac{1}{2}\%$ -át egy az állam által kezelendő biztonsági alapba fizesse mindaddig, míg e hozzájárulásuk alaptőkéjük 3% -át el nem érte. Bukott bankok tartozásait (a részvénytőke kivételével) azután az állam fedezte ebből az alapból, a mennyiben a bank activái erre fedezetet nem nyújtottak.

A törvény, úgy alapeszméjében, a bankok közötti solidaritást növelni kölcsönös felelősségük által, mint egyéb intézkedéseiben, teljesen el volt hibázva. A jól vezetett bankok feleltek a kevésbé jól vezetettek veszteségeiért; a betevők és egyéb hitelezők követeléseit védelemben részesítette, de a részvényesekét nem.

A legvégzetesebb hiba azonban az volt, hogy mindjárt a törvény alkotásakor ki nem mondták, hogy ez a biztonsági alap egyedül a bankjegytartozás fedezésére szolgál, úgy a mint ez Canadában történt, a hol e rendszer még ma is fennáll. De még így sem érhetne volna el a célját. A fedezeti alaphoz ugyanis csak akkor volt szabad nyulni, a midőn a bank összes egyéb activái már fölemésztettek. A bankjegyek tulajdonosainak így néha évek hosszat kellett várniok, a míg kielégítették őket. Természetes következménye ennek az volt, hogy ily bankjegyek értéke erősen névértékük alá szállt. Canadában ezt is elkerülték sikeresen, amenynyiben bukott bankok bankjegyei, beváltásukig 5%-os kamatot hajtottak.

Ilykép nem is csoda, hogy a törvény teljesen csődöt mondott, oly annyira, hogy 1845-ben 6%-os államkölcshöz kellett felvenni, hogy az állam a bukott bankok tartozásait kifizethesse, s a megmaradt bankoknak egész 1866-ig kellett évenként alaptőkéjük $\frac{1}{2}\%$ -át ez államkölcshöz törlesztésére fordítani.

Az 1838-as New-York állambeli banktörvény volt a legnagyobb figyelemreméltó kísérlet rendezett állapotok megteremtésére e téren, s ez a törvény gyakorolta egyúttal a legnagyobb hatást az 1863-as évi törvényhozásra.

A törvény hozatalának indító oka nem az 1829. évi banktörvény hiányainak orvoslásában keresendő, a melyek csak később váltak érezhetővé, hanem abban, hogy szakítani akartak a „concessio” rendszerrel és oly normatív szabályokat akartak megállapítani, melyeknek megtartása mellett bárki, minden további formalitás megkivánása nélkül, akadálytalanul foglalkozhatott bankügyletekkel.

E törvény főbb vezérelvei a következők voltak. Bankügyletekkel és bankjegykibocsátással csak oly bank (magánbank v. részvénytársaság) foglalkozhatott, melynek alaptőkéje egy bizonyos minimumot meghaladt. A hitelezők követeléseinek biztosítására kötelesek voltak azonban a pénzrendszer ellenőrének (comptroller of the currency) egy biztosítékot tartani állami vagy általa megengedett más papírokkal. Ha egy bank tartozásainak 10 napon belül nem tett eleget, úgy a hitelezők ezen alaptőkéből elégítették ki, mely esetben a bankjegyhitelzők elsőbbséggel bírtak.

Semmi sem bizonyítja jobban e törvény népszerűségét, mint az, hogy bár hibái, melyekről később lesz szó, nyilvánvalóak voltak, 1863-ig bezárólag mégis 16 államban hozattak teljesen analog intézkedések.

A polgárháborúnak kellett azonban bekövetkeznie, hogy az Egyesült-Államok az oly rég óhajtott egységes jegybankrendszert megkaphassák.

Az okozati összefüggés a polgárháború és az 1863-iki banktörvény között egy sokat vitatott probléma. Vannak írók, kik azt állítják, hogy

e törvény a polgárháború szülöttje, a mennyiben az 1863-as törvény legfontosabb intézkedése, mely a bankjegykibocsátást állampapírok u. n. bondok letételéhez kötötte, tisztán abból a célból történt, hogy a háború viselésére szükséges kölcsönöket minél könnyebben elhelyezhessék. Ezzel szemben, az ellenkező nézetten levők, ez argumentum megerősítésére az 1838. newyorki banktörvény analog intézkedésére és e törvény nagymérvű adoptatiójára utalnak a többi állam részéről, melynek elfogadása az összes államokról, szerintök az idők folyamán a polgárháború közbejötté nélkül is minden kétséget kizárólag bekövetkezett volna.

E vitatkozás teljesen meddő valami, az 1863-i nemzeti banktörvény hibái egyaránt nyilvánvalóak, akár az egyik, akár a másik félnek van igaza.

II. Az 1863. nemzeti banktörvény.

Az 1863-iki „nemzeti banktörvény“ a „nemzeti bank“-okat ruházta fel a bankjegykibocsátás jogával. Nemzeti bankoknak ama bankokat nevezték, melyeknek szervezete az 1863-i törvény rendelkezéseinek megfelelt. Az állami bankokat nem fosztották meg bankjegykibocsátási joguktól; többféle kedvezmény biztosításával azonban arra akarták őket bírni, hogy nemzeti bankokká változzanak át. E kedvezmények közül a legjelentősebb talán az volt, hogy nemzeti bankokká való átválásuk esetében is megtarthatták már létező fiókéntézteiket. Mikor azonban úgy látták, hogy a kilátásba helyezett kedvezmények dacára sem akart az állami bankok eme transformatiója a törvényhozás által contemplált mértékben végbemenni, bankjegyforgalmukra 1865-ben 10%-os adót vetettek, mely, természetesen, teljesen prohibitív jellegűnek bizonyult.

Minden nemzeti bank köteles volt a kincstárnoknál üzleti tevékenységének megkezdése előtt egy fedezetet egyesült államokbeli járadékokban (röviden „bond“-okban) elhelyezni, akár szándékozott bankjegykibocsátással foglalkozni, akár nem. E fedezet minimuma a befizetett alaptőke egyharmadrésze volt, de 30.000 \$-nál kevesebb semmi esetre sem lehetett. Az alaptőke-minimumot, egy eset kivételével (mikor 50.000 \$ lehetett), 100.000 \$-ban szabta meg a törvény. E fedezet ellenében jogukban állt a bankoknak bankjegyeket kibocsátani, még pedig egy 1865-ös módosítás szerint, a letett bondfedezet piaci értékének 60—90% erejéig (az alaptőke növekedésével fordított arányban), a névérték 90%-ánál azonban semmi esetre sem többet. Alaptőkéje nagyságát azonban egy bank bankjegyforgalma sem haladhatta meg. Ha a bondok árfolyama annyira alászállt, hogy a fedezet nem éri el a törvényben megkívánt mértéket, a hiányt pótolni kellett. Az összes nemzeti bank részé-

ről kibocsátható bankjegyek összegét a törvény 300 m. \$-ban állapította meg. Törvényes fizetési eszköz jellegével a bankjegyek csak korlátolt mértékben birtak.

Mint már megemlítettem, némelyek a bondfedezet tartásának szükségét a polgárháború okozta hitelszükségletre vezetik vissza. Minthogy azonban ez intézkedést már az 1838-iki newyorki banktörvényben is megtaláljuk, kell, hogy mélyebben fekvő oka legyen. Nézetem szerint ez az intézkedés főleg történeti okokra vezethető vissza. Mérhetetlen volt a kár, melyet a bankjegybirtokosok az 1863-at megelőző időkben a bankjegyek hiányos fedezete folytán szenvedtek. Ez aztán maradandó nyomot hagyott a későbbi törvényhozáson, innen ez intézkedés, a mely első sorban a beváltás biztosságát célozza. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy a polgárháború okozta hiteligenyek kielégítése is játszott szerepet emez intézkedés meghozatalában.

Ezt a célját a törvény el is érte; a mi a bankjegyek beváltásának biztosságát illeti, a legkisebb texasi bank bankjegyei egyenrangúak egy newyorkiéval; hisz úgy szólván állami garantiával vannak ellátva, mert ha a bondfedezet nem bizonyulna elegendőnek, a kincstár a beváltást mégis eszközli. De a bankjegybeváltás biztossága a dolognak csak egyik oldala. A bankjegyforgalom ruganyossága, alkalmazkodó képessége a változó szükséglethez, épp oly fontos követelmény, s e szempontból az amerikai fedezeti rendszer teljesen csődöt mondott.

A bankok ugyanis a jegybanküzletet kizárólag nyereszkeszési szempontból kezelték. Ha a bondok árfolyama emelkedett, eladták őket, bankjegyforgalmukat meg korlátozták; a midőn meg árfolyamuk esett, épp megfordítva cselekedtek. A bondok magas árfolyama azonban rendszerint jó conjuncturával esett össze, s a forgalomnak épp ilyenkor lett volna szüksége a bankjegyforgalom kiterjesztésére.

Hibáztatni azonban a bankokat igazán nem lehetett eme politikájukért; itt tényleg a rendszerben rejlett a baj. A bankjegyüzlet ugyanis minimális haszonnal járt. A nagy kereslet folytán ugyanis a bondok árfolyama erősen pari felé szökkent, a mi a bankokra két okból volt hátrányos. Az egyik az volt, hogy bankjegyeket legjobb esetben is, csak a bondok névértékének 90%-ig bocsáthattak ki (később névértékük erejéig), s mivel bondokat csak jóval parin felül kaphattak, az agiótól ilykép eredő kamatveszteség őket terhelte. Ez agiot, ezenfelül, a bondok névértéken történő beváltásáig törleszteni kellett, a mi nyereségüket ismét csökkentette.

A nyugati államokban, különösen a vidéken, a kamatláb jóval magasabb, mint a keleten; hogy ezért az állapotért mennyiben felelős a nemzeti banktörvény, azt később fogjuk látni. A bankoknak ekkép sokkal renta-

bilisabb volt, bondletétel és bankjegykibocsátás helyett, az ott uralkodó magas kamatlábat kihasználva, egyszerűen kölcsönöket nyújtani, annál is inkább, mert ily fix kölcsönügyletnél állandóan húztak kamatot, bankjegyhitelnél azonban csak akkor, ha a bankjegyeket tényleg forgalomban is tudták tartani. Így magyarázható meg ama jelenség, hogy mikor még a bankjegyforgalom 300 m. \$-ra volt contingálva, a nyugati államok a rájuk eső contingenst ki sem használták, s a bondfedezetet illetőleg is, épp-hogy a minimumra szorítkoztak. Pedig épp a nyugati államok szorúlnak legfőképp egészséges bankjegyforgalomra, mert a chèque-forgalom épp ott a legfejletlenebb.

Nehézkes és költséges a bankjegybevonás módja is. Ez úgy történik, hogy a bankok a kincstárnoknál deponálják a bevonandó bankjegyek ellenértékét törvényes pénzben; de csak a midőn a kincstár már nagyobb összegű bankjegyet váltott be, kapják vissza a megfelelő bondmennysiséget. Tehát ismét csak kamatvesztéssel jár a dolog, s azonkívül a bevonás összes költsége a bankokat terheli; s hogy még nehezebbé s költségessé tegyék a dolgot, 1882-ben kimondták, hogy a bankok összessége 1 hónapon belül 3 m. \$-nál több bankjegyet nem vonhat be, s bevonás esetén 6 hónapon belül a bank nem terjesztheti ki újból bankjegyforgalmát. E rendelkezés oka egyrészt abban rejlett, hogy a bondok vétele és eladásából eredő speculatiót meggátolja, másrészt pedig egy 1881-es törvénytervezetben leli magyarázatát, mely a 3%-os bondokat akarta a kibocsátás alapjává tenni, a bankok meg, hogy a 2%-os bondok előrevárható nagy áreséséből túlnagy kárt ne szenvedjenek, rohamosan kezdték visszavonni 2%-os bondfedezetüket. Ezt akarta az 1882-es törvény említett intézkedése megakadályozni. Az eredménye azonban az volt, hogy a bankok attól való féltükben, hogy bankjegyforgalmukat adott esetben nem korlátozhatják szabadon, tartózkodtak a kiterjesztésétől még akkor is, mikor nagy szükség lett volna rá.

A rendszer mindezen kívül még rendkívül nehézkes is. Legjobb bizonyítékát ennek az 1907. évi crisis szolgáltatta, a mikor a bankjegyforgalom megnövekedése csak akkor állott be, mikor már nem volt szükség reája; amin nincs is semmi csodálni való, ha meggondolja az ember, hogy mi mindent (bondok árfolyam értéke, 5%-os beváltási alap, adó, szállítási és előállítási költség stb.) kell egy banknak tekintetbe vennie, ha arról akar meggyőződni, vajjon rentabilis-e számára a bankjegykibocsátás vagy sem.

Nem a legkisebb hátránya e fedezeti rendszernek az, hogy az államnak más mint pénzügyi szempontokra is tekintettel kell lennie az államadósság törlesztésénél, t. i. hogy a bankoknak mindig kellő bondmennység álljon rendelkezésre a fedezet céljára. Jellemző erre az az eset,

hogy ha a spanyol háború ki nem tört volna 1898-ban, a mi aztán új állam-adósság kibocsátására vezetett, úgy az egész rendszer közel állt volna már az összeomláshoz, az államadósság törlesztése folytán a rendelkezésre álló bondmennység olyannyira megcsökkent.

A nemzeti banktörvénynek másik nagyon is kifogásolható intézkedése, mely még az előbb említetttnél is összehasonlíthatatlanul károsabbnak bizonyult, a betétek ellenében tartandó tartalékok törvényes meghatározása. Vajjon mi vezethette a törvényhozást arra az Európában nagyon is szokatlan lépésre, hogy előírja a tartalék nagyságát, melyet a bankoknak betétek ellenében tartaniuk kell.

Némelyek azt állítják, hogy a törvényhozás előre látta a fejlődés menetét, hogy e jegybankokból idővel főleg a betéti üzlettel foglalkozó bankok lesznek, s így mindjárt ezt az üzletkört is szabályozni akarta; de hogy e szabályozást miért tartotta egyáltalán szükségesnek, arra e felfogás hirdetői nem felelnek. Én ellenkezőleg azt hiszem, hogy épp a jegykibocsátásra való tekintettel történt ez intézkedés. A jegybankok üzletkörét épp a bankjegyek biztosságára való tekintettel mindenütt korlátozták. Úgy gondolták, hogy a jegybankoknak, ha sikeresen akarják megoldani feladatukat, a banküzlet egyéb ágaiban is épp oly biztosítékokat kell nyújtaniuk, mint a bankjegykibocsátási üzletben. Törvényes intézkedésre a tartalékok tekintetében azonban már azért is szükség volt, mert a bankok nagy számára való tekintettel az ellenőrzés a nyilvánosság részéről nem lehet oly intensív, mint Európában. Az intézkedés szerintem a korlátozások ugyanama kategóriájába tartozik, mint a jelzálogüzlet tilalma, vagy az, hogy egy bank kötelezettségei sem haladhatják meg alap- és tartaléktőkéje összegét stb. Persze, hogy az intézkedés elérte-e tulajdonképpen a célját, az más kérdés.

A törvény tehát kimondja, hogy a bankok, melyek nem egy „reserve city“-ben (értelmét l. később) vannak, betétjeik ellenében 15⁰/₀-os tartalékot, egy „reserve city“-ben levő banknak 25⁰/₀-ot kell tartania törvényes pénzben. Az első csoportba tartozó bankoknak megengedi a törvény, hogy tartalékuk $\frac{3}{5}$ -öd részét egy a törvényben felsorolt városok valamely bankjában tartsák, mely városokat épp ez okból hívják „reserve city“-knek. Ilyent a törvény 17-et sorol fel, de kimondja, hogy a pénzrendszer ellenőrének engedelmével minden város, melynek lakossága a 25.000-et meghaladja, a benne levő nemzeti bankok $\frac{3}{4}$ -ed részének kívánságára, ily „reserve city“-vé, tartalékot tartó várossá, válhatik. Utóbbiak törvényben meghatározott tartalékaik felét New-Yorkban (később Chicagóban és St.-Louisban is) tarthatták, mely a „central reserve city“ jellegével bírt. Ilyenné válhatott, a fenti feltételek fennforgása esetén,

minden város, melynek lakossága a 200.000-et meghaladta. Eme városok nemzeti bankjainak szintén 25%-os tartalékot kellett tartaniok.

Kétség férhet mindenekelőtt ahhoz, hogy helyes volt-e a tartaléktartás kötelezettségét egyáltalán s különösen annak mértékét törvényesen szabályozni. Mert világos, hogy egy bizonyos nagyságú tartalék, mely egy banknál elegendő, egy másiknál nem az. Vannak bankok, melyeknek betétei már közel állnak a takarékbetétek jellegéhez, huzamosabb ideig maradnak ott s lehetnek bankok ugyanabban a városban, melyeknek betétei csak átmenetileg vannak ott elhelyezve. Utóbbiak ellenében nagyobb tartalék tartandó, mint az előbbi esetben; s itt nem lehet az a döntő, hogy a város lakossága 25.000-en felül vagy alul van-e. Ezenkívül a törvény ezen intézkedése ama téves hitre vezetett, hogy a bankok a liquiditást illető kötelességüknek teljesen megfelelnek, ha csak a törvényben megkivánt tartalékokat tartják; a mi azonban, mint a tapasztalat megmutatta, teljesen hibás felfogás.

Teljesen elhibázott dolog volt azonban az, hogy a bankoknak megengedték, hogy tartalékaik egy részét más bankoknál tarthassák; mert, hogy az utóbbiak, emez összegeket, melyet maguk részéről máshová fektettek be, nem folyósíthatták minden perczben, az nyilvánvaló. Tételte még ezt a már magában is visszás állapotot az, hogy a reservákat tartó város bankjai, a vidéki és kisebb városok bankjainak eme betéteiért kamatot is fizettek. Volt ugyan idő, mikor ez rentabilisnak bizonyult számukra, de a concurrentia aztán arra készítette őket, hogy e kamatot változtatlanul akkor is fizessék, mikor azt se tudták már, hogy mibe helyezték eme pénzeket. Minthogy európai értelemben veendő váltópiacza az Egyesült Államoknak nincs, nem maradt más hátra, mint az, hogy a liquiditásnak legalább a látszatát megtartsák, emez összegeket a tőzsdén helyezték el, napi pénz (call money) formájában, annál is inkább, mert a newyorki tőzsdén, a határidőüzlet tilalma folytán, utóbbiakat is készfizetés mellett bonyolítják le.

A helyzet most már a következő. A vidéki és kisebb városok bankjai, tartalékaik megengedett százalékát a reserv városok bankjaiban, utóbbiak ismét sajátjaikat a központi reservvárosok bankjaiban, de legfőként New-Yorkban tartják. Ez aztán két irányban is káros hatással járt. A vidéken és különösen a nyugaton a kamatláb felszökött, a reserv városokban, de mindenekelőtt New-Yorkban alászállt, a mi csak a speculatio malmára hajtotta a vizet.

A másik meg a következő. Ha bármely okból pénzszüke támad, rendszerint aratás idején, a vidéki bankok bevonják követeléseiket a reservvárosok bankjaitól, utóbbiak meg New-Yorkból, Chicagóból stb. Az utóbbi bankok, nem tehetnek egyébként, szintén bevonják kinlevő-

ségeiket; de nem a tőzsdén elhelyezett napi pénzeiket első sorban, mert ezzel csak legjobb üzletfelüknek, a „broker“-nek (alkusz) ártanának, s mert ez a „call money“ (napi pénz) korántsem liquid, hanem kereskedőknél, iparosoknál korlátozzák a nyújtott hiteleket. Következésképp kell elképzelni a dolgot. Betétek, „deposit“-ok alatt, az Egyesült Államokban (és Angliában is) nem csak azt értik, a mit minálunk a continensen, hanem a bankok részéről bárkinek nyújtott folyószámla hitelt is. A „betétek“ e fajtájára is fennáll azonban a 15, ill. 25⁰/o-os tartaléktartási kötelezettség. Ha most a vidéki vagy a rezervvárosok bankjai követeléseiket bevonják New-Yorkból, a newyorki bankok minden visszavont dollárért, 4 \$-ral kénytelenek az üzletfeleiknek nyújtotta hitelt („deposit“-okat a fenti értelemben) korlátozni. A vidéki és a rezervvárosok bankjai pénzszüke esetén attól való féltükben, hogy később csak nagy nehézségek árán kaphatnák meg newyorki kinnlevőségeiket, mindjárt a pénzszüke felléptekor igyekeznek minél nagyobb összegeket bevonni, többet, mint a mennyi szükségletüknek megfelel. E nagy hitelmegvonások aztán nyilvánosságra jutnak a newyorki clearing house kimutatásaiban, s minél közelebb ér a newyorki bankok készpénztartalékának és „betéteinek“ aránya a törvényben meghatározott mértékhez, annál idegesebb és feszültebb lesz a hangulat, míg aztán egy pánik és crisis ki nem tör.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az épp elmondottak káros hatásukban semmiben sem maradnak el a nem eléggé elastikus bankjegyforgalom okozta károk mögött; s ezért egyesegyedül a nemzeti banktörvény felelős. Egyrészt az által, hogy megengedte, hogy a bankok tartalékaik egy részét más bankoknál tarthassák, másrészt meg azért, hogy a jelzálogüzlet eltiltása folytán úgyszólván kényszerítette a bankokat, hogy rendelkezésükre álló pénzeiket, ne a közvetlen környezetükben helyezték el. Segíteni a mai rendszeren belül, csak úgy lehetne a dolgon, ha kimondanák, hogy a bankok tartalékaikat csak önmaguknál tarthatják. Vagy ha ez túl radikálisnak látszanék, legalább azt kellene megtiltani, hogy a rezervvárosok bankjai a náluk elhelyezett tartalékokért kamatot fizessenek. Kötelezni kellene továbbá őket, hogy a náluk elhelyezett banktartalékok ellenében maguk részéről is magasabb tartalékot tartsanak, mint egyéb betéteik ellenében. Viszont meg kellene engedni a nemzeti bankoknak, hogy legalább takarékbetéteik egy hányadát a jelzálogüzletbe fektethessék.

Hibás a törvénynek ama rendelkezése is, a mely kimondja, hogy ha egy bank betéteinek és készpénztartalékának aránya a törvényben meghatározott mértéket eléri, úgy kötelezettségeit nem nagyobbíthatja, legfeljebb csak látra szóló váltókat discontálhat. Így hát feszült pénzvizonyok, pánikok idején, midőn csak egy meglehetősen liberális hitel-

politika segíthet, hathat megnyugtatólag a kedélyekre, a bankok keze meg van kötve.

Itt is figyelembe kellene venni legalább Sprague harvardi tanár ama javaslatát, mely szerint a bankoknak egy bizonyos kulcs szerint meghatározott díj (Sprague „fine“-nek, büntetésnek nevezi) fizetése esetén meg kellene engedni, hogy kötelezettségeiket még akkor is nagyobbíthassák, ha a készpénztartalékuk a törvényes minimumot elérte is.

A nemzeti banktörvény harmadik nagy hibája, hogy a kincstár és bankok viszonyát közgazdasági szempontból igen szerencsétlenül szabályozta.

A nemzeti banktörvény idevonatkozó rendelkezései szerint a kincstári államtitkárnak jogában áll az állami pénzeket, a vámbevételek kivételével (1907-ben e korlátozás megszűnt) a nemzeti bankoknál elhelyezni bond és másnemű fedezet ellenében, kamatfizetés kötelezettsége nélkül (1908-tól fogva kamat ellenében). Kimondta továbbá, hogy az állami letétek az egyes államok bankjai közt lehetőleg egyenlően osztassanak el.

E szerepükkel a nemzeti bankok hivatva lettek volna némely tekintetben a hiányzó központi jegybank szerepét pótolni, de másrészt a kincstári államtitkár e joga révén nagy befolyást gyakorolhat a pénzpiacz alakulására és a bankok egész üzletmenetére.

Hogy a helyzetet megérthessük, néhány pillantást kell vetni az 1863 előtti állapotokra. Fennállásuk alatt a két központi jegybank kezelte az állami pénzeket, náluk helyezték el, nem ugyan kizárólag, de túlnyomó részben az állami pénzfölöslegeket. A második jegybank megszűnésével az állami bankok vették át e szerepet. Mivel azonban e szerepüket nem végezték kifogástalanul, 1840-ben meghozták az első „Subtreasury Bill“-t (a kincstári fiókokról szóló törvény), mely szerint állami pénzeket nem volt szabad ezentúl bankoknál elhelyezni. Igaz ugyan, hogy 1841-ben a törvényt visszavonták, de 1846-ban ismét életbe lépett; 11 kincstári fiókot (subtreasury) létesítettek, de a kívánt célt, hogy az állam pénzügyeit, a bankok segítsége nélkül intézze, még sem tudták elérni, egyrészt azért, mert a kincstári fiókok száma aránylag túl kevés volt ahhoz, hogy az állami jövedelmek gyors összegyűjtését és széjjeloszlását biztosítsa, másrészt meg a kölcsönök felvételénél rá voltak utalva a bankokra. Így mindössze 17 évig tartott a „Subtreasury Bill“ teremtette állapot, mert habár a törvény jogilag még ma is fennáll, a valóságban a főbb intézkedései már rég hatályon kívül helyeztetek.

Az 1863-iki nemzeti banktörvény tehát ismét megengedte, hogy állami pénzeket a bankoknál helyezzenek el.

Ha az Egyesült-Államokban akár egy központi bank, akár egy más bank azzal lenne megbízva, hogy miként az Angol bank, a kincstári pénzfölöslegek kamatmentes elhelyezése ellenében az állami fizetéseket

is végezze, ki lenne zárva annak a lehetősége, hogy a forgalomtól oly nagy pénzösszegek vonassanak el, mint a hogy ez az Egyesült-Államokban tényleg megtörténik. Az állami bevételek sokkal egyenletesebben oszlanak meg, mint a kiadások, melyeknek legnagyobb része minden harmadik hónapban, az államadósság kamatainak fizetésekor válik esedékessé s így elkerülhetetlen, hogy a kincstárban nagy pénzösszegek ne halmozódjanak fel. Ehhez járul még, hogy az Egyesült-Államok valutapolitikájának kifolyásaként a kincstár tartja az egyedül számbajöhető nemesércztartalékokat. Minthogy a kincstár eme rendelkezésére álló pénzösszegek elhelyezésével a pénzpiacot nagyon befolyásolhatja és valóban befolyásolta, idők folytával oly feladatok teljesítését kívánták meg tőle, melyek rendszerint a központi jegybankok feladatkörébe tartoznak. Így nem csak crisisek esetén, hanem localis és általános pénzfeszültség esetén is egyaránt a kincstártól várják az első segítséget. Sőt manapság már a közfelfogásba ment át, hogy a mint odaát nevezik, az aratás „finanszírozása”, a kincstár feladata.

De minthogy a kincstár eredetileg éppenséggel nem volt erre a feladatra szánva, a segítség módja nagyon is korlátolt, mert ily esetekben más mód, mint az állami pénzek kamatmentes elhelyezése a bankoknál nem kínálkozott, s még ennek is megvoltak a korlátai, a mennyiben ezeket a törvény rendelkezése értelmében az egyes államok bankjai közt lehetőleg egyenletesen kellett megosztani, noha tanácsosabbnak mutatkozott volna ezeket főleg a pénzügyi centrumokban elhelyezni. Ehhez járul még, hogy számos nyugati bank az ezen letétek ellenében megkívánt bondfedezetet nem tudta előteremteni.

Sokkal súlyosabb feladatok háramlanak a kincstárra crisisek idején, a mikor a puszta letételhelyezés nem nyújt elegendő segítséget. Mily eszközökhöz folyamodik ily esetekben a kincstár, hogy azt a segítséget nyújtsa, melyet mindenki egyesegyedül tőle vár?

Három mód jöhet e szempontból tekintetbe: 1. bondok visszavásárlása az állam részéről; 2. az államadósság kamatainak esedékeségük előtti kifizetése; 3. az államadósság conversiója.

A bondvásárlással a kincstár azt célozza, hogy a pénztáraiban felhalmozódott összegek ismét forgalomba jussanak. Hogy közgazdasági szempontból e mód nagyon is fogyatékos, azt szükségtelen fejtegetni. Minthogy azonban a kincstárt eredetileg nem szándékozták felruházni egy központi jegybank functióival, amaz eszközöket sem biztosították számára, melyekkel a pénzpiacznak leghatásosabban jöhet segítségére, s most, hogy oly functiókat kell néha végeznie, melyek máshol a központi jegybankok feladatkörébe tartoznak, oly eszközökhöz kell nyulnia, melyek épp rendelkezésére állnak.

Hitelváltások idején a hitelnyújtásnál az lenne a követendő főelv, hogy mindenki, a kinek rá szüksége van és a ki arra érdemes is, a szükséges hitelt megkapja, de másrészt a hitelnyújtási feltételek mégis oly szigorúak legyenek, hogy a jogosulatlan igények ki ne elégíthetessenek. Ezt biztosítja Európában a központi bank kamatlábának változó magassága; és ez az, ami a bond-visszavásárlásnál egyáltalán nincs biztosítva. Olyanok is eladják ilyenkor bondjaikat, a kiknek pénzre nincs szükségük, hanem csak az ilyenkor rendszerint magas árfolyamot akarják kihasználni, és a pénzüket aztán, mint az 1907-ben történt, a forgalomtól elvonják, tesaurálják. A bondvásárlás folytán továbbá a bondok árfolyama emelkedik, s ez a mint láttuk, a bankjegyforgalom korlátozására vezet; a mit tehát nyernek a révén, elvesztik a vámon. Rendkívül hátrányos ezenkívül az államkincstárra a dolog, mert a névértéken való visszaváltás helyett, a bondokat magas piaczi árfolyamukon kell megvásárolnia.

A másik két móddal alig érdemes foglalkozni. Az államadósságok kamatainak esedékességük előtti kifizetésével, és a conversióval is arra törekszik a kincstár, hogy pénzt juttasson a forgalomnak. (A conversiónál a praemiumok révén.) Mindkettő sérti azonban a hitelező jogait. A conversio ezen kívül még arra is szolgált, hogy (2%-os) bondfedezetet szolgáltasson a bankoknak.

A kincstár, vagy a mint odaát nevezik, az „Independent Treasury” így is, nem egy esetben nagy szolgálatokat tett a pénzpiacznak, de egy egészséges bankrendszerrel megkívánhatnák, hogy önmagában is boldoguljon s ne szoruljon idegen segítségre. Annyival inkább, mert számos esetben viszont a kincstár politikája nagyon is szerencsétlen volt. Ezen azonban éppenséggel nem lehet csodálkozni, mert sem a kincstár, sem pedig a kincstárnok nem volt predestinálva arra a szerepre, melylyel az idők folytán, a dolgok természetes folyásaként, felruházták.

A kérdést teljesen kielégítően csak egy központi jegybank létesítésével kapcsolatban lehetne megoldani; de enélkül is javíthatnának a mai állapoton, ha törvényileg kimondanák, hogy a nemzeti bankok legyenek az állami pénzek gyűjtőhelyei, ha a kincstári kanczellárt felhatalmaznák, hogy ezek felett a szükséghez képest chèque útján is rendelkezzenek. Némelyek szerint, emez intézkedés egymagában minden további törvényhozást e téren feleslegessé tenné.

Ezek volnának a nemzeti banktörvény legtöbb bajt okozó intézkedései. Különbösen még a jelzálogüzlettel való foglalkozás megtiltása, (a miről már volt szó), és a fiókalapítás tilalma hatottak felette károsan. Utóbbi két okra vezethető vissza. Először arra, hogy a bankjegyüzlettel folytatott legnagyobb visszaélések 1863 előtt, épp a fiókok létesítésével

váltak lehetővé (l. a bevezető fejezetet). Másrészt e tilalommal akarták meggátolni, hogy egy bank annyira ki ne terjeszthesse befolyását, hogy a törvényhozó egyenes intenciói ellenére egy nagy központi jegybankká változhassék. De ugyanez az intézkedés volt aztán nagyrészt az oka annak, hogy a bankok közt a solidaritás érzete teljesen hiányzik, ez felelős nagyrészt a bankoknak ama „sauve qui peut” politikájáért, mely ha nem okozta is a krisiseket, de intenzitásukban mindenesetre csak növelte. A külföldi fiókok hiányának meg az amerikai kereskedelem fizette meg az árát.

Ha a nemzeti banktörvény radikális reformjára mindmáig nem is került a sor, hibáin és hiányain azért számos intézkedéssel igyekeztek segíteni. Így 1874-ben hozták be a bondvisszavonás ma is fennálló módját. Ugyanekkor mondták ki, hogy a nemzeti bankok bankjegyeit a kincstár váltsa be Washingtonban, s e célból arra kötelezték a bankokat, hogy bankjegyforgalmuk 5%-ának megfelelő beváltási alapot tartsanak törvényes pénzben Washingtonban. Ez összeget azonban beszámíthatták a betétek ellenében tartandó fedezet összegébe. 1875-ben szüntették meg a bankjegyforgalom contingentálását. 1882-ben mondták ki, hogy az összes nemzeti bankok, alaptőkéjük nagyságára való tekintet nélkül, a letett bondok piaci árának 90%-a erejéig bocsáthatnak ki bankjegyeket.

Mélyrehatóbb reformra azonban csak 1900-ban került a sor. Öt intézkedéssel akarta az ez évi „Currency Act” az 1863-as banktörvény legsúlyosabb hibáit orvosolni.

1. Az alaptőke minimumát, különös tekintettel a nyugati államok viszonyaira, 25.000 \$-ban állapította meg. 2. Bankjegyeket azontul a fedezetül letett bondok névértékének összegéig lehetett kibocsátani, de az a rendelkezés, hogy egy bank bankjegyforgalma sem haladhatja meg befizetett alaptőkéjének összegét, érvényben maradt. 3. 3%-os és 5%-os bondok 2%-osra convertáltattak, melyek ezenkívül 30 évig felmondhatatlanok voltak, s mindez csak azért történt, hogy a bankok bonfedezetüket megnagyobbíthassák, s hogy a risicojukat csökkentsék. 4. Eltörölték az 1882-iki törvény ama rendelkezését, mely szerint, ha egy bank bankjegyforgalmát csökkent, azt az azt követő 6 hónapban újra ki nem terjesztheti; de az a rendelkezés, mely megállapította az egy hónapban visszavonható bankjegymennyiséget, elég helytelenül, továbbra is érvényben maradt, mindössze annyi történt, hogy ez összeget 3 m. \$-ról 9 m. \$-ra emelték fel. 5. Némi adókedvezményben részesítette a bankjegyforgalom ama részét, melynek fedezetül a convertált bondok szolgáltak.

A törvény emez intézkedéseinek kétségtelenül megvoltak a jó hatásai. A nyugoti államokban sok új bank keletkezett, a bankjegyforgalom

is megnövekedett és megnagyobbodott a bankoknak a bankjegyzüzetből eredő nyeresége is. De mindez csak ideig-óráig tartott. A mit az adókedvezményen nyertek a bankok, azt elvesztették a bondoknak gyorsan a magasba szökő árfolyamán; s ezután ismét minden úgy lett, mint a hogy régen volt, ismét csak a tisztán lucratív szempont lett a bankjegyforgalom kiterjesztésénél és korlátozásánál az egyedül irányadó. Kitünt, s ezt különösen az 1907-es crisis mutatta meg, hogy részleges reformmal nem érnek el semmit, annál kevésbbé, ha ez a reform, mint az 1900-iki, a tartaléktartási rendelkezések módosítására ki nem terjed.

Az 1907-iki crisis végre meggyőzte a törvényhozást a bankreform („currency reform”) szükségességéről. 1908-ban megalakították a „National Monetary Commission“-t a törvényhozás mindkét házának tagjaiból, de addig is, míg ez concret javaslatokat proponálhatott, egy törvényt hoztak, melyet tervezőiről „Aldrich-Vreeland Act“-nak neveznek. Átmeneti jellegét az bizonyítja legjobban, hogy 1914 jun. 30-án automatikusan hatályát veszti. E jellegének megfelelőleg intézkedései nem annyira preventív jellegűek, hanem inkább egy már beállott pénzfeszültség, pénzcrisis bajain akar segíteni.

III. A reformtörekvések.

- a) Az 1908. Aldrich-Vreeland-törvény.
- b) Aldrich senátor terve.
- c) A Glas-Owen-javaslat.

a) Az 1908. Aldrich-Vreeland-törvény célja pénzszűke esetén a bankjegyforgalom gyors és nagymérvű kiterjesztését lehetővé tenni. Ezt két módon igyekszik elérni.

I. Módot nyújt a bankoknak, hogy váltó- és értékpapírállományuk lombardirozásával bankjegyforgalmukat kiterjeszthessék. E végből, legalább is .10 bank, melyek befizetett alaptőkéje összesen minimum 5 mill. \$-t képvisel, úgynevezett „National Currency Association“-t („nemzeti bankegyesület“-et) alakíthat; megkivántatik, hogy egy ilyen egyesületet alkotó bankok lehetőleg egy földrajzilag és gazdaságilag összefüggő területről vétessenek, s egy városban csak egy ily egyesület lehet. Ehhez az egyesülethez kell benyújtani a váltókat, értékpapirokat; s ha az igazgatóság a biztosságot illetőleg kielégítőnek tartja őket, a kincstári államtitkárhoz fordul megfelelő bankjegymennyiség átutalása céljából, a mit az utóbbi meg is tesz, ha a biztosítékot és az egyesületet alkotó bankok státusát kielégítőnek és a bankjegyforgalom kiterjesztését a maga részéről is szükségesnek tartja. Állami és városi kölcsönlevelekre értékük 90%-ig lehet kölcsönt nyújtani, váltókra és egyéb értékpapírokra csak értékük 75%-ának erejéig. A váltóbiztosíté-

kokon alapuló bankjegyforgalom a bankok alap- és tartaléktőkéjének 30%-át meg nem haladhatja.

II. A bankjegyforgalom kiterjesztésének másik rendkívüli módja abban állt, hogy azok a nemzeti bankok, melyek bizonyos követelményeknek megfeleltek, a kincstári államtitkár engedelmével, fedezetül a bondokon kívül, a törvényben megjelölt más obligatiókat is használhattak (az egyesületek közvetítése nélkül).

Azonban még e rendkívüli bankjegyforgalom tekintetével sem haladhatja meg egy bank bankjegyforgalma befizetett alap- és tartaléktőkéje összegét.

A fenti két módon kibocsátható bankjegyek összege 500 mill. \$-ra van contingentálva. Ebből minden államra oly hányad jut, mint a hogy az illető állam nemzeti bankjainak alap- és tartaléktőkéi az összes államok nemzeti bankjainak alap- és tartaléktőkéihez aránylanak. Ha azonban egy állam bankjai a rájuk eső contingenst fel nem használják, az szükség esetén egy más állam bankjai részéről használható fel.

E rendkívüli bankjegyforgalomra (emergency currency), hogy e „szükségpénz“ jellegét még jobban biztosítsák, magas adó van róva, mely az első hónapban az átlagforgalom 5%-ára rug, havonta 1%-kal emelkedik, a míg a 10%-ot el nem éri. A bankjegyforgalom eme részére nem vonatkozott az a már megemlített intézkedés, hogy a bankjegybevonás egy hónapban 9 mill. \$-t meg nem haladhat.

Minthogy e törvény már eredetileg is csak időleges jellegűnek volt contemplálva, s alkalmazására nem igen kerül már a sor, felesleges kritikai méltatása. A legsúlyosabb kifogás, melylyel illették, az, hogy preventiv hatással nem bír, másodszor meg, hogy az általa behozott bankjegyforgalomnak szükségjellege olyannyira élesen van kidomborítva, hogy annak már pusztá igénybevétele is pánikot képes előidézni.

b) Sokan azon a véleményen vannak, hogy a központi jegybank hiánya felelős a krisisek gyakoriságáért az Egyesült-Államokban s a kik a bankrendszer egészséges reorganisatióját egy központi jegybank létesítése nélkül el sem tudják képzelni.

Egy központi jegybank létesítését eddig első sorban politikai okok akadályozták meg. Az Egyesült-Államokban általában bizalmatlanok a bankokkal szemben, sőt azt lehet mondani, hogy igen nagy animositással viseltetnek irányukban. Egy központi jegybank felállítása esetében még az a félelem járul hozzá ehhez, hogy a központi jegybank Wall Street (a tőzsde és „trust-mágnások“) befolyása alá kerül s ekkép a speculatio és a trustök önző érdekeit fogja első sorban szolgálni. Még a mai nemzedékből sem vészett ki ezenkívül ama nagy politikai harcok emléke, melyek a II. központi jegybank megszűnésére vezettek s ép ez

alapon mondja White Horace, az amerikai bankrendszernek legkiválóbb ismerője, hogy a mint tisztán politikai okokból bukott el a II. központi jegybank, ugyanezen fog első sorban hajótörést szenvedni minden erre irányuló kísérlet.

De felhoznak tisztán gazdasági okokat is egy központi jegybank létesítése ellen. Utalnak arra, hogy Angliában, Franciaországban és Németországban a központi jegybankok úgyszólván maguktól fejlődtek ki s már a pusztá tény, hogy egy ilyen az Egyesült-Államokban ki nem fejlődött, a legékesebb bizonyítéka annak, hogy nem felel meg az ottani szükségletnek. Azt persze, hogy a törvényhozás a maga részéről mindent megtett (különösen a fiókéntézetek alapításának tilalma által), hogy ily központi intézmény kifejlődését megakadályozza, elhallgatják. Utalnak tovább arra, hogy Európában a jegybankokat hosszú multuk és a traditio révén oly nimbus övezi, hogy senkinek sem jut eszébe pénzügyi politikájukat kritizálni, még kevésbbé politikájuk jóhiszeműségét kétségbe vonni. Az Egyesült-Államokban ez is máskép lenne. Az egyes érdekek ott annyira ellentétesek, a bankrendszer annyira decentralizált (szerintök ez a főkülönbség az európai és amerikai bankrendszer közt és nem a központi jegybank hiánya), hogy nem lehet mindnyájukat egyszerre kielégíteni s az elégedetlenek rögtön Wall Street a trustök befolyására vezetnék ezt vissza. Különben is az európai központi jegybankok főleg krízisek idején tettek a pénzpiacnak nagy szolgálatokat. (Politikájuk preventiv hatásáról megfeledkeznek!) Ily krízisek esetén minden törekvésük abban culminált, hogy nemesércz-tartalékukat, a mennyire csak lehet, megnagyobbitották, különösen a váltóárfolyamok befolyásolása által. De a mint Sprague harvardi professor kifejtette, az amerikai krízisek súlypontja nem ebben rejlik s így kérdéses, hogy az európai jegybankokhoz hasonló intézetek megfelelnek-e a szükségletnek.

De a legnagyobb akadály nem az eddig említettekben rejlik, hanem abban a nagy különbségben, mely az idegen váltó (elfogadvány) relative csekély elterjedtsége folytán az Egyesült-Államokban, az európai és amerikai bankrendszer közt fennáll. Hisz már Európában is észrevehető az a folyamat, hogy a váltóhitel rovására a hitel egyéb formái mind gyakoribbá válnak s részint ez által, részint a nagy bankok nagy concurrentiája folytán a jegybankoknak mind nagyobb nehézségébe kerül tőkéik elhelyezése céljából a megfelelő váltóállományt megszerezni.

Az amerikai üzleti élet azonban, mint már megemlítettem, az idegen váltót alig ismeri, hanem inkább a „promissory note“-tal, a mely a mi saját váltónknak felel meg, dolgozik. Nyilvánvaló, hogy ez nem nyújt akkora biztosítékot, hogy egy jegybank tőkéi legnagyobb részét ilyenekbe

helyezze. Nem pedig azért, mert a kibocsátó hitele nem elég garancia. Nem így áll a dolog pl. Németországban. Ott egy váltó, melyen egy nagy bank vagy elsőrangú iparvállalat mint elfogadó vagy akár csak mint forgatmányos szerepel, első váltóvá, ú. n. „prima discount“-tá lesz, mely jogi nyelven szólva, elveszti egyedi jellegét s faji, helyettesíthető szolgáltatássá válik. S épp ez utóbbin van a hangsúly, mert igaz ugyan, hogy a saját váltó (promissory note) is discountálható egy banknál, mely a kibocsátó hitelét ismeri, de rediscontálásra már nem alkalmas, mert, teszem, egy new-yorki bank nem lehet kellőleg informálva a kaliforniai váltókibocsátók ezreinek hitele felől. Épp ezért egy esetleges központi bank sem lenne abban a helyzetben, hogy ily saját váltókat visszleszámitoljon, pedig crisisek esetén ez lenne a főfeladata s még kevésbé helyezhetné el e váltókat az idegen (londoni) piacokon. Nem így Európában; a mely váltón egy nagy bank szerepel mint elfogadó, az mindenütt és mindenkor leszámítható és visszleszámitolható. Eltekintve attól, hogy a bankok saját váltóállománya a fent mondottak alapján éppenséggel nem liquid, az idegen váltó hiánya folytán, az amerikai bankok tőkéiket sokkal nagyobb mértékben voltak kénytelenek értékpapirokba fektetni, mint az európaiak, a mi ismét csak a liquiditás rovására megy s még más szempontokból is aggályos.

Az idegen váltónak eme relative csekély elterjedtségeért azonban nagyrészt szintén a nemzeti banktörvény felelős, mely a váltóacceptálást nem engedte meg kifejezetten a nemzeti bankoknak, s egy legfelsőbb törvényszéki határozat ezt egyenesen megtiltotta. Abban azonban igaza van Morawetznek, az Egyesült-Államok egyik legtekintélyesebb bankárjának, hogy az amerikai üzleti viszonyok manapság már annyira alkalmazkodtak a hitelezés egyéb formáihoz, hogy az idegen váltók piacát, mely pedig egy központi bank nélkülözhetetlen előfeltétele, törvényhozási úton megteremteni, egyenesen forradalmi s valószínűleg meddő kísérlet volna.

Egy más dolog, a mi az Egyesült-Államokban egy központi jegybank felállításának útjában áll, az, hogy ott az európai értelemben vett bankkamatláb (a jegybank kamatlába, a Reichsbankdiskont) nem létező valami. A „call rate“ (napí pénzért fizetett kamatláb) nem fedi az előbbi fogalmát, nem annyira a rövid idejű elhelyezést kereső tőkék keresletének és kínálatának arányától, mint inkább a speculációtól függ, egy nap szinte káprázatos magasságig emelkedik, másnap már megint a normálisnál is alacsonyabb lehet. Épp ez az oka, hogy mindenkori magassága absolute nem irányadó az európai tőkének Amerikába való özőnlését illetőleg. Ha még meggondoljuk, hogy a pénzviszonyok mily consolidáltsága, mily megállapodottsága szükséges még Európában is

ahhoz, hogy a jegybankok kamatlábpolitikája a kívánt célzt elérje, akkor megérthetjük, hogy miért mondják azt, hogy az Egyesült-Államokban, hol a pénzvviszonyok e megállapodottsága („stability of financial conditions“ mondja Morawetz) korántsincs meg akkora mértékben, a jegybankkamatláb alkalmazkodik majd inkább az adott viszonyokhoz, semmint, hogy azokat befolyásolja. Nem lesz meg a constructiv s épp e miatt a preventiv jellege sem.

Ezeket kellett előrebocsátani, hogy a „National Monetary Commission“ 1911-iki javaslatát, melyet a bizottság elnökéről röviden „Aldrich-Plan“-nak (Aldrich tervnek) neveztek el, megérthessük.

A bizottság, noha kétségtelen, hogy a többsége a központi jegybank hívének vallotta magát, nem javasolta egy az európai értelemben vett központi jegybank felállítását.

Tekintettel ama balitéletekre, melyek e téren fennállanak, s tekintettel a nemzeti bankoknak „szerzett jogaira“, egy oly bank „National Reserve Association“ (Nemzeti tartalék egyesület) felállítását tervezte, melynek tagjai csak a nemzeti bankok lehetnek (későbbi módosítás szerint állami bankok és trust-társaságok¹⁾ is), s a mely üzleti tevékenységében egy-két kivételtől eltekintve a kormányra és az őt alkotó bankokra van korlátolva.

A kifejtettekhez képest célja három irányú. 1. Új, egészségesebb alapra akarja fektetni a bankjegykibocsátást. 2. Központosítani akarja a bankok tartalékait s az által, hogy az állami fizetéseket ő eszközli s ő egyúttal az állami pénzek főgyűjtőhelye, meg akarja akadályozni azt, hogy a kincstárban nagy összegek heverjenek parlagon. 3. Az Egyesült-Államokban idegen váltók részére egy nagy piacot akar teremteni.

A mi a Nemzeti tartalék egyesület (National Reserve Association) szervezetét illeti, az alapgondolat, mely áthatja: a mennyire csak lehetséges, már előre megakadályozni, hogy akár egy bank, mely tagjai közé tartozik, akár egy kívül álló tényező, a Nemzeti tartalék egyesület politikájának irányításában döntő befolyást szerezzen. Ez a magyarázata annak a rendelkezésnek, mely imperative megállapítja, hogy egy-egy bank mennyit jegyezhet a Nemzeti tartalék egyesület alaptőkéjéből, s megtiltja ennek átruházását más bankokra. Ez a magyarázata annak a szerfölkött complicált választási rendszernek, mely szerint a központi s az egyes helyi szervek igazgatóságát választják, úgyszintén a kincstári államtitkár számára biztosított nagy befolyásnak is.

A főintézet székhelye Washington lenne. A törvénytervezet egyelőre 15 fiók felállítását, „District Association“, tervezi. Ezekből a „District Asso-

¹⁾ Trust társaság alatt a bankok egy specialis fajtát értik az Egyesült-Államokban.

ciaton“-ektől (kerületi egyesület), megkülönböztetendők a „Local Association“-ek (helyi egyesületek), melyeket az 1908. törvény „Currency Association“-einek mintájára legalább is 10 bank alapíthat, melyek alap- és tartaléktőkéinek összege minimum 10 millió \$. Szerepükről később lesz szó.

A concessio, hogy a politikai harcok gyakori megújulását eleve kizárják, 50 évre szólna, a mi azonban kétségkívül több szempontból is aggályos.

Alaptőkéjének nagysága nem lenne határozottan megállapítva; mind-egyik csatlakozó bank alaptőkéje 20⁰/₀-ának megfelelő összeget lenne kénytelen a Nemzeti tartalék egyesület alaptőkéjéből jegyezni. Hogy utóbbi működését megkezdhesse, ahhoz azonban szükséges, hogy alaptőkéjéből legalább is 200,000.000 \$-t (később ezt 3.010,000.000 \$-ra emelték fel), jegyeztek legyen, s hogy ebből 100 millió \$-t tényleg be is fizettek; 5⁰/₀-nál magasabb osztalékot a Nemzeti tartalék egyesület nem fizethet; ha nyeresége ezt az összeget meghaladja, úgy a többlet az államkincstárba folyik.

A mi a bankjegyforgalom újjászervezését illeti, a tervezet a bond-fedezeti rendszer fokozatos megszüntetését tartja szem előtt. Egy nemzeti bank sem terjeszthetné ki bankjegyforgalmát azon határon túl, mely a törvénytervezet esetleges törvénynyé válásakor fennállott. Ha bankjegyforgalmát egyszer korlátozza, ezt újra ki nem terjesztheti. Ha bankjegykibocsátási jogáról egészen vagy csak részben le akar mondani egy bank, a mire azonban nem kényszeríthető, a Nemzeti tartalék egyesület köteles a megfelelő bondmennységet a keletkezésétől számított év végéig, névértéken átvenni. Minthogy azonban e bondok árfolyama fedezeti jellegük megszűnésével valószínűleg erősen alászáll, a kincstárnak a Nemzeti tartalék egyesület kívánságára 3⁰/₀-os bondokkal cserélheti be, s a tervezet módot nyújt arra is, hogy idővel ezektől is megszabaduljanak. Bankjegykibocsátás alapjául e 3⁰/₀-os bondok azonban semmiképp sem szolgálhatnak.

A mi a tervezet által contemplált új fedezeti rendszert illeti, különbséget kell tenni a tervezet eredeti és módosított alakja közt. A tervezet, mondhatni, a német fedezeti rendszert akarta, kis eltérésekkel, az Egyesült-Államokban meghonosítani. Az eredeti tervezet szerint a naponta esedékes kötelezettségek 50⁰/₀-a ellenében a Nemzeti tartalék egyesületnek arany- ill. más törvényes pénztartalékot kell tartania (a tervezet módosítása e határt 33¹/₃⁰/₀-ban állapítja meg), e fajta kötelezettségeinek másik fele ellenében a kereskedelmi forgalomból eredő váltókat kell fedezetül tartania. Ha a Nemzeti tartalék egyesület arany ill. más törvényes pénzben álló tartaléka fentemlitett kötelezettségeinek

50⁰/₀-a alá süllyed, a hiány minden 2¹/₂⁰/₀-áért 1¹/₂⁰/₀-os adó fizetendő. Ha azonban a tartalék a naponta esedékes kötelezettségeknek már csak 33¹/₃⁰/₀-ára rúg, a bankjegyforgalom nem növelhető. A naponta esedékes kötelezettségek összegéből levonandó azonban ama 2⁰/₀-os bondok értékének a fele, melyet a Nemzeti tartalék egyesület a nemzeti bankoktól vett át, s a melyek azokat bankjegyfedezet céljaira használták.

Ha a Nemzeti tartalék egyesület bankjegyforgalma, beleszámítva a nemzeti bankokét, meghaladja a 900 m. \$-t, úgy e többlet után, ha csak nincs ellenében teljes egészében arany vagy más törvényes pénzbeli fedezet, 1¹/₂⁰/₀-os, ha pedig az 1.200 m. \$-t meghaladja, 5⁰/₀-os adó fizetendő.

A nemzeti bankok tartalékainak centralisatióját azáltal akarja elérni, hogy kimondja, hogy a Nemzeti tartalék egyesület csak oly bankok váltóit discontálhatja, melyek nála egy bizonyos letétet tartanak, melyekért azonban kamatot nem fizethet; hogy mennyit, azt nem szabja meg. Nyilván azon az állásponton van, hogy az előbbi rendelkezés, úgyszintén a Nemzeti tartalék egyesület által meghonosítandó átírási (Giro) forgalom oly nagy előnyöket biztosít a bankoknak, hogy minden további kényszerítő rendelkezés nélkül is, eleget tesznek majd a törvény intentiójának. Feltehető ezenkívül, hogy pénzszüke és crisisek idején a bankok nem vonják oly lázasan és oly nagy mértékben vissza tartalékaikat a Nemzeti tartalék egyesülettől, mint ma a tartalékokat tartó városok bankjaitól, mert előbbihez valószínűleg nagyobb lesz a bizalmuk, mint manapság az utóbbiakhoz, s mert a Nemzeti tartalék egyesület szerte elágazott fiókhálózata révén a bankok sokkal hamarabb jutnak pénzüik birtokába, mint ma, s így mindig csak annyit vonnak majd vissza, mint a mennyire ép szükségük van.

A mi a Nemzeti takarékos egyesület váltóleszámítolási tevékenységét illeti, a tervezet szerint semmiféle eltérés se le, se fel, a hivatalosan közzétett discontlábtól, nincs megengedve. A váltókat ama fiókhálózathoz kell leszámítolás végett benyújtani, melynek kerületéhez az illető bank, mely a váltót leszámítoltatja, tartozik. A mi a Nemzeti tartalék egyesület által discontálható váltók speciális kellékeit illeti, a főfeltétel, hogy a váltó kereskedelmi forgalomból származzék, az utolsó forgatmányos vagy ennek nem léteben az elfogadó egy bank legyen, mely a Nemzeti tartalék egyesület kötelékébe tartozik, s nála egy bizonyos letétet tart.

Különbséget kell tenni továbbá a váltók közt, a szerint, hogy csak egy helyi egyesület (Local Association) kezességével vagy pedig e nélkül is discontálhatók.

Utóbbiak ismét 3 félék lehetnek. 1. Váltók, melyek esedékessége a discontálásuktól számított 28 napnál későbbre nem esik, s melyeknek ere-

dete, ugyanattól az időponttól számítva 30 napnál korábbra nem nyulik vissza. Az egyedüli korlát, melyet a tervezet a váltók eme categoriájának discountálható mennyiségére nézve felállít, az, hogy ez az összeg a leszámítoltató bank alaptőkéjét meg nem haladhatja.

2. Elsőrendű elfogadványok; a tervezet „prime bill”-eknek nevezi, melyeket. t. i. a piac ilyeneknek ismer. Csak oly bankok lehetnek eme váltók elfogadói és leszámítoltatói, melyek a Nemzeti tartalék egyesület kötelékébe tartoznak. Elfogadó és leszámítoltató azonban egyazon bank nem lehet. Esedékességük a discountálástól számított 90 napnál későbbre nem eshetik. Ily váltókat azonban a Nemzeti tartalék egyesület csak akkor discountálhat, ha, mint a tervezet mondja, a körülmények megkövetelik.

3. Devizák, melyek lejáratí ideje 90 napnál nem hosszabb.

Egy helyi egyesület kezessége szükséges, melynek elvállalása fejében a helyi egyesületnek egy bizonyos jutalék fizetendő, a váltók két csoportjának leszámítolásához.

1. Öly elfogadványok leszámítolása esetén, melyeknél maga az elfogadó bank, egyúttal a leszámítoltató is. Ily váltókat azonban csak az esetben szabad leszámítolni, ha a közérdek megköveteli s a kincstári államtitkár kifejezetten beleegyezik. A leszámítoltató banknak ezenkívül biztosítékot is kell szolgáltatnia értékpapírokban, s utóbbiak értékének 75⁰/₀-áig discountáltathat csak váltókat.

2. Egy helyi egyesület kezessége szükséges ezenkívül oly váltók leszámítolásához, melyek esedékessége a 28. napnál, de négy hónapnál semmi esetre sem későbbben áll be. Külön biztosíték követelése a helyi egyesület igazgatóságának belátására van bízva.

Egy helyi egyesület sem kezeskedhetik azonban nagyobb összegért, mint a mennyi a Local Associationba egyesített bankok alap- és tartaléktőkéinek összege.

A tervezet egyéb intézkedései közül azok a legfontosabbak, melyek a nemzeti bankokra vonatkozó eddigi rendelkezések megváltoztatásáról szólnak.

A nemzeti bankoknak megengedi a tervezet 4 hónapnál nem hosszabb váltók elfogadását. Ebből eredő kötelezettségeik azonban nem haladhatják meg alap- és tartaléktőkéik összegének a felét, s egy személynek vagy testületnek ily módon nyújtott hitelük, a fenti összeg tizedrészénél nagyobb nem lehet. Utóbbihoz hasonló intézkedést már az 1863-as törvényben is találunk.

Jelzálogüzletekkel is foglalkozhatnak ezentúl korlátolt mértékben, akép, hogy takarékbetétek 40⁰/₀-át ily üzletekbe fektethetik.

A mi a tartaléktartási kötelezettségüket illeti, a naponta esedékes

betéteket illetőleg, az eddigi rendelkezések maradnak továbbra is érvényben.

Betétek ellenében, melyek egy határozott időpontban lesznek esedékesek („time deposits“), az esedékességüket megelőző harminczadik napig egyáltalán szükségtelen bármily tartalékot is tartani; az esedékességüket megelőző harminczadik naptól fogva azonban ugyanoly szempont alá esnek, mint a naponta esedékes betétek.

Takarékbetétek ellenében a betétek első categoriájára előírt tartaléknak 40%-a tartandó.

A Nemzeti tartalék-egyesület bankjegyei, úgyszintén a bankoknak nála levő letétei, beszámíthatók a tartalékösszegbe.

Az állami bankokra és trust-társaságokra, melyek tagjai a „Nemzeti tartalék-egyesület“-nek a tartaléktartási kötelezettséget illetőleg, ugyanezen rendelkezések az irányadók.

Nevezetesebb rendelkezés még az, mely a nemzeti bankoknak megengedte, hogy alaptőkéjük 20%-ának erejéig részt vehetnek oly külföldi bankok alapításában, melyeknek főcélja az Egyesült-Államok nemzetközi kereskedelmének támogatása.

Azon általános ellenvetéseken kívül, melyeket egy központi bank ellen, mert bárhogya is nevezzék, a Nemzeti tartalék-egyesület lényegében mégis csak az, az Egyesült-Államokban felhoznak, az Aldrich-senátor javaslatát még más, egész speciális kifogásokkal illették, még olyanok is, kik különben a központi bank hívei.

Kifogásolják a concessió hosszú, 50 évre szóló tartamát; s joggal, mert bármily kívánatos is megakadályozni, hogy egy ily kiváló fontosságú gazdasági intézmény politikai küzdelmek cél táblájává ne váljon, a mi biztosan bekövetkeznék, ha a concessió rövidebb, teszem azt, 10 évre szólna, a tervezetben javasolt 50 év alatt azonban a viszonyok annyira megváltozhatnak, hogy a ma korszerű reformok addigra már rég elavulhattak.

Túlnagynak tartják az egyesület 300,000.000 m. \$-os alaptőkéjét is. Noha van valami abban az érvben, hogy még csak meg se lehet becsülni, hogy a Nemzeti tartalék-egyesület a tervezetben kimondott kötelezettségénél fogva fennállása első esztendejében mily bondmennységet lesz kénytelen a nemzeti bankoktól átvenni, kétségtelen, hogy túlnagy alaptőke rentabilis elhelyezés szempontjából nem egy esetben már sok gondot okozott és sokszor nem épp kívánatos hatással járt (a speculáció támogatása). A jegybankok meg általában nem szorulnak nagy alaptőkére, bankjegy-kibocsátási joguk folytán.

Az a rendelkezés, hogy a Nemzeti tartalék-egyesület 5%-nál nagyobb osztalékot semmi esetre sem fizethet, sok kisebb bankot, mely

azt a luxust, hogy alaptőkéje ötödrészét mindössze 5%-kal gyümölcsöztesse, magának meg nem engedheti, visszatartat a Nemzeti tartalék-egyesületbe való belépéstől. A nagy bankok épp ezáltal szerezhethék meg azt a nagy befolyást, melynek elérését a tervezet mindenkép megakadályozni igyekezett.

A mi a bankjegy kibocsátás reorganisatióját illeti, azt mindenki elismeri, hogy teljesen lehetetlen volna a mai bondfedezeti rendszertől egyszerre, minden átmenet nélkül megszabadulni. De igenis kérdéses, hogy a tervezetben nyújtott, s már megemlített előnyök elég nagyok lesznek-e ahhoz, hogy a nemzeti bankokat bankjegyforgalmuk vagy annak egy részének önkéntes feladására bírják. Némelyek szerint egy alternatíva elé kellett volna őket állítani és pedig, hogy vagy megtartják bankjegy kibocsátási jogukat, de akkor nem részesülnek azokban az új jogokban, melyekben a tervezet a nemzeti bankokat részesíteni szándékozik, vagy fordítva.

A mi a tartalékoknak a Nemzeti tartalék-egyesületnél való összpontosítását illeti, igen kérdéses, hogy elegendő hatása lesz-e pusztán annak a két rendelkezésnek, mely szerint a Nemzeti tartalék-egyesület csak oly bankoknak nyújthat visszleszámitolási hitelt, melyek egy bizonyos letétet tartanak nála s annak, mely az átírási (giro) forgalmat honosítja meg, arra nézve, hogy a bankok tartalékaik túlnyomó részét a Nemzeti tartalék-egyesületnél tartásák. Mert világos, hogy az a tény, hogy a többi nemzeti bank továbbra is fizethet kamatot a vidéki stb. nemzeti bankok tartalékainak náluk való elhelyezéseért, míg a Nemzeti tartalék-egyesület nem, könnyen arra az eredményre vezethet, hogy a mai állapot marad továbbra is összes káros hatásával érvényben.

Annak is megvan a maga hátránya, hogy egy-két kisebb jelentőségű kivételtől eltekintve, a Nemzeti tartalék-egyesület csak azokkal a bankokkal állhat üzleti összeköttetésben, melyek egyúttal alkotó tagjai is. Ennek az lehet a következménye, hogy a pénzpiaczczal nem lesz abban a szoros contactusban, mely épp a jegybankoknál mulhatatlanul szükséges. Semminemű preventív hatást a pénzpiacra eképp nem gyakorolhat. A nemzeti bankok a hitelnyújtásban teljesen szabadjára lesznek eresztve és mikor a pénzviszonyok rosszabbá válnak, a Nemzeti tartalék-egyesülethez fordulnak majd visszleszámitolási igényeikkel. Hasonló lesz a helyzet ahhoz, mely még nem régiben, sőt részben még ma is a német birodalmi bank s a többi német jegybank közt fennállott, ill. fennáll. Jól mondták némelyek, hogy a Nemzeti tartalék-egyesület ilykép egy tiszta „emergency institution“-ná válnék, egy intézménynyé, mely csak akkor segíthetne, ha már itt a baj, de preventív hatása, mint már mondtam, egyáltalán nem lenne. Ebben azonban

nagyon eltérne európai mintaképeitől, melyeknek legfőbb törekvésük, hogy befolyásukat a piacra minden áron fenntartsák s melyek tevékenysége manapság inkább a crisisek elhárítására, mint a már beállott crisisben való segítség nyújtásra irányul.

Azt is kifogásolják sokan, hogy a hivatalosan közzétett leszámítási kamatláb egységes legyen az Egyesült-Államok egész területére s a váltók összes fajára egy és ugyanaz legyen. Helyesebb lett volna, a német birodalmi bank módjára megengedni, hogy elsőrendű váltókat („Primadiskonten“ németül) a hivatalos rátán alul discountálhassa a Nemzeti tartalék-egyesület, mert különben félő, hogy épp a legjobb váltóanyag kerül majd más bankok kezeibe; a mint erre Németországban is meg van a tendentia. Különben ismét csak Wall Street kedvezésében részesítésének a félelmén mulott, hogy a hivatalos bankkamatlábon aluli leszámítolást a váltók bizonyos categoriájára nézve nem engedték meg.

Kisebb jelentőségű intézkedései közül különösen az talált a kezeség elvállalásáért nagyobb ellenszenvre, mely a helyi egyesületnek fizetendő jutalékról szól, s a mely végeredményben csak a kereskedő és iparos hitelét drágítaná meg, s a mely jutalékot különben kisebb bankok meg sem tudnak fizetni.

(Folytatása következik.)

Werkner Ödön.

Közlemények és ismertetések.

A román mezőgazdaság.

A román földművelésügyi minister most tette közzé az 1912. őszére és 1913. tavaszára vonatkozó mezőgazdasági statisztikai adatokat. Az erre vonatkozó kimutatások legfontosabb tételeit az alábbiakban mi is közöljük.

1913-ban 1,623.105 ha. terület volt búzával bevetve az 1912. évi 2,069.420 és 1911. évi 1,930.164 hektárral szemben. E két utolsó évvel szemben tehát a bevetett terület körülbelül egy ötöddel csökkent.

Tengerivel volt beültetve 2,146.971 ha., az 1912. évi 2,079.220 és 1911. évi 2,085.251 hektárral szemben. A tengerinél tehát némi emelkedés tapasztalható a megelőző esztendőkhöz szemben.

Árpát 562.529 ha. területen termeltek. 1912-ben volt a bevetett terület 499.885, 1911-ben pedig 507.201 ha. A bevetett terület így 1913-ban jelentékenyen emelkedett, de még mindig nem érte el az 1908. esztendei 620.190 hektárt.

A rozstermelés 90.403 hektárra terjedt ki, az 1912. évi 107.244 és 1911. évi 131.796 hektárral szemben. A csökkenés így elég jelentékeny.

Zabot 522.149 hektáron termeltek, az 1912. évi 381.785 és 1911. évi 401.415 hektárral szemben. Eddig 1913-ban volt a legnagyobb terület zabbal bevetve.

A kisebb fontosságú gabonaféléket elmellőzve, az összes gabona-termelésre használt terület 5,080.533 ha. volt az 1912. évi 5,246.374 hektárral szemben; vagyis a csökkenés körülbelül 150.000 hektárra rúg.

Természetes rét volt 1913. tavaszán 400.070 ha.; ezzel szemben 1912-ben 380.869 és 1911-ben 398.507 ha. Mesterséges rét volt ugyan-ezen években 188.075, illetőleg 171.420 és 161.094 ha.

Szőlőterület volt 1913-ban 90.026 ha., a melyből 45.401 ha. bel-földi, 27.183 ha. pedig amerikai vesszővel volt beültetve. Ebből termő-képes volt 72.183 ha., melylyel szemben 17.441 ha. új ültetés még nem

termett. Ez évben a szőlőtermelés, a mely állandóan emelkedő tendenciát mutat, 3.000 hektárral növekedett.

Romániának tudvalevőleg jelentékeny a szilvatermelése is. A szilvákertek ez évben 76.935 hektárra terjedtek ki, melyből 2.000 ha. az új ültetés. E területből azonban 68.077 ha. nyolcz hegyvidéki megyére esik (Mehedintzi, Gorj, Vâlcea, Argech, Muscel, Dambovitza, Prahova, Buzău).

Az egész mezőgazdasági termelés ez évben 6,003.520 hektárra rúgott, az 1912. évi 6,126.127 és 1911. évi 6,021.168 hektárral szemben. A mezőgazdasági termőterület az ország egész területének 46·12⁰/o-át foglalta magában.

A mi a mezőgazdasági üzemek nagyságát illeti, 100 hektáron felüli birtok volt 3.500, az üzemek 0·31⁰/o-a, és 100 hektáron aluli birtok volt 1,140.507, vagyis az 1,144.007 üzemnek 99·69⁰/o-a. A kisebb birtokokra nézve kedvező arány megváltozik azonban, ha a 100 hektáron felüli, illetőleg aluli birtokok összes kiterjedését vesszük tekintetbe. A 3.500 nagyobb birtokra ugyanis 1,696,906 hektár, vagyis az összes mezőgazdasági művelés alá vont területnek 28·27⁰/o-a esik, míg az 1,140.507 kisbirtokra 4,306.614 hektár, vagyis a termőterület 71·73⁰/o-a.

9.

Francziaország külkereskedelme 1912-ben.

Francziaország összes külkereskedelmi forgalma a végleges adatok szerint 1912 ben 14.943 millió frankot tett ki, szemben az 1911. évi 14.143 millió frankkal. Az összes forgalomban az emelkedés tehát 800 millió frank, a miből 635 millió esik a kivitelre és csak 165 millió a behozatalra. Megjegyzendő, hogy a külkereskedelmi forgalomnak megfelelő emelkedése 1911-ről 1912-re Angliában 2.686, Németországban 2.267, az Egyesült-Államokban 1.396, Argentínában 868, Ausztria-Magyarországon 729 millió frankra rúgott.

A francia külkereskedelmi mérleg erősen passiv: 6 712 millió frank kivitel mellett a behozatal 8.230 millió frank. A három legfőbb árucsoportban a behozatal és a kivitel mennyisége, illetőleg értéke így oszlott meg:

	tonna	Behozatal		tonna	frank
		1911-ben		1912-ben	
		frank		frank	
Élelmiszerek	6,470.000	2.020,056.000	4,661.000	1.803,437.000	
Nyersanyagok . . .	32,683.000	4.525,299.000	33,739.000	4.813,196.000	
Gyártmányok . . .	1,275.000	1.520,473.000	1,345.000	1.614,213.000	

	1911-ben		Kivitel	
	tonna	frank	tonna	frank
Élelmiszerek	1,260.000	736,869.000	1,364.000	849,773.000
Nyersanyagok . . .	13,474.000	1.830,102.000	16,733.000	1.944,868.000
Gyártmányok . . .	2,170.000	3.509,888.000	2,230.000	3.917,939.000

Százalékokban kifejezve: az élelmiszereknél az import mennyisége 27·96⁰/o-kal, értéke 10·72⁰/o-kal csökkent, az export mennyisége 8·68⁰/o-kal, értéke 15·52⁰/o-kal nagyobbodott; a nyersanyagoknál a behozatal mennyiségileg 3·23⁰/o-os, értékileg 6·36⁰/o-os, a kivitel mennyiségileg 24·19⁰/o-os, értékileg 6·27⁰/o-os emelkedést mutat; a gyártmányok behozatala mennyiségben 5·49⁰/o-kal, értékben 6·17⁰/o-kal, kivitele 2·76⁰/o-kal, illetve 11·63⁰/o-kal haladta túl az előző év eredményeit.

Részletezve az egyes árucikkek szerint a következő érdekesebb adatokat kapjuk. A gabonaneműek kivitele stagnál: 1911-ben volt 3,218.154 q és 77,934.376 frank, 1912-ben 3,216.394 q és 83,875.496 frank. Burgonyában igen gazdag termés ütött be, a minek következtében a behozatal 2,992.197 q-ról és 48,155.516 frankról 1,673.439 q-ra, illetve 18,946.010 frankra esett. A rizstermés ellenben rossz volt és a behozatal, ha nem is érte el az 1911. évit, ismét igen magasan mozgott (1,996.140 q, 51,620.884 frank értékben). A pálinka- és szeszipport mennyiségileg csökkent (197.000 hl.-ről 187.000 hl.-re) és értékben is kevesebbet tett ki (20,887.000 frank, 1911-ben 21,309.000 frank). Az export 308.300 hl.-ről és 54,321.000 frankról 318.500 hl.-re és 62,153.000 frankra emelkedett. A borpálinka 1912-ben a kivitelben 80.948 hl.-rel és 21 millió frankkal foglal helyet szemben az 1911. évi 83.690 hl.-rel és 23 millió frankkal. A bornak, e rendkívül fontos francia mezőgazdasági terménynek a behozatala 41.736 hl.-rel lett kisebb, viszont a likőrök és az édes borok behozatala emelkedő irányzatot mutat. A lóbehozatal hanyatlott: 9.604 darabról és 6,847.000 frankról 7.962 darabra, illetve 5,377.000 frankra; a kivitel ellenben számszerint 35.046 darabról 36.236-ra, érték szerint 34.751 frankról 38.233 frankra emelkedett. Az élőállat-behozatal 1911-hez képest (1,215,726 darab, 64,739.000 frank) csak jelentéktelenül változott (1,231,486 darab, 73,326.000 frank). A Franciaország mezőgazdasági termelésében előkelő szerepet játszó tejtermények külkereskedelmi forgalma így alakult:

	1912-ben		1911-ben	
	behozatal	kivitel	behozatal	kivitel
Vaj {	64.317 q, 19,908.090 fr.	170.424 q, 53,729.850 fr.	90.443 q, 28.775.110 fr.	128.011 q, 41,110.715 fr.
Sajt {	215.721 q, 48,350.270 fr.	125.599 q, 27,003.785 fr.	224.183 q, 52,277.474 fr.	142.147 q,

A különböző bőrök behozatala 717.053 q és 203,374.000 frankról 718.107 q-ra, illetve 222,293.000 frankra emelkedett. A kivitel 650.368 q-t és 164,249.000 frankot képviselt az előző évi 637.020 q-val és 151,346.000 frankkal szemben. A nyersanyagok közül megemlítjük végül a fát, a melyből a behozatal 1,883.658 tonnát és 191,996.000 frankot tett ki (1911-ben 1,845.791 tonna, 170,872.000 frank), a kivitel pedig 1,187.720 tonnát és 62,521.000 frankot (1911-ben 1,166.026 tonna és 62,460.000 frank).

A egyes főbb ipari gyártmányok importját és exportját a következő összeállítás tünteti föl:

	1912-ben		1911-ben	
	behozatal	kivitel	behozatal	kivitel
Gyapjufonál . . {	1,145.000 kg. 7,167.000 fr.	— —	1,101.000 kg. 770.000 fr.	— —
Gyapjuszövetek . {	4,912.000 kg. 486.000 fr.	— —	4,234.000 kg. 796.000 fr.	— —
Gyapotsfonalak és szövetek . . {	5,683.000 kg. 31,645.000 fr.	6,636.000 kg. 17,212.000 fr.	4,668.000 kg. 28,366.000 fr.	5,367.000 kg. 15,013.000 fr.
Bőrök és bőrárúk {	7,563.000 kg. —	14,798.000 kg. 157,021.000 fr.	7,488.000 kg. 59,547.000 fr.	12,575.000 kg. 132,597.000 fr.
Asztalos-, bútór- ipar stb. . .	52,797.000 fr.	246,348.000 fr.	45,724.000 fr.	231,047.000 fr.
Papiros, könyv és metszetek .	85,329.000 fr.	139,993.000 fr.	74,832.000 fr.	119,815.000 fr.
Szerszámok fém- ből {	74,193.000 kg. 89,329.000 fr.	122,542.000 kg. 118,899.000 fr.	64,825.000 kg. 77,429.000 fr.	120,059.000 kg. 106,656.000 fr.
Gépek {	210,375.000 kg. 298,615.000 fr.	78,591.000 kg. 115,395.000 fr.	207,776.000 kg. 286,728.000 fr.	75,086.000 kg. 113,624.000 fr.

Megjegyzendő még, hogy szemben az 1907—1911. évek átlagával, a behozatal emelkedése 1912-ben 17⁰/₀, a kivitelé 20⁰/₀ volt.

Sch.

Oroszország külkereskedelme 1912-ben.

Míg a nemzetközi kereskedelemben vezető szerepet játszó államok közül Nagybritanniának, Franciaországnak, Németországnak és az Egyesült-Államoknak a külkereskedelme 1912-ben hatalmas módon fejlődött, addig Oroszország külkereskedelmi forgalmában négy évi emelkedés után visszaesés állt be, a mi részint az 1911. évi gyenge gabona-termésre vezethető vissza. Az egész külkereskedelmi forgalom, beleértve

a Fekete-tengeri és a Finnországgal való forgalmat, 2.461·5 millió rubel értéket képviselt, 75·2 millió rubellel, vagyis 3⁰/₀-kal kevesebbet, mint 1911-ben. Ezt a kedvezőtlen eredményt a maga egészében az export-kereskedelemnek kell tulajdonítani, melynek értéke az előző évihez képest 87 millió rubellel, azaz 5·7⁰/₀-kal csökkent (1.427 millió rubel, 1.514 millió rubellel szemben). Az import ellenkezőleg 11·8 millió rubellel (1·1⁰/₀) emelkedett és abszolút összegben 1.034·5 millió rubelt tett ki, a mivel egy eddig még soha nem észlelt magasságot ért el. A kiviteli kereskedelemnek hanyatlását első sorban az okozta, hogy az élelmiszerek (gabona, cukor stb.) kivitele 1911-hez képest 200·1 milliónyi kevesebbet mutat, a mi 20·2⁰/₀-os minusznak felel meg. Igaz ugyan, hogy az ipari nyersanyagok és a félgyártmányok (főleg len, bőrök és prémek, gyapjú, olajos növények, kőszén, ásványok) exportja éppen 1912-ben recordszerűen emelkedett (105·2 millióval, vagyis 22·2⁰/₀-kal), végeredményben azonban a kivitel hanyatló tendenciája maradt győztes. A beviteli kereskedelemnek az értékét különösen a fűtőanyagoknak, fémeknek, fémgyártmányoknak, gépeknek és a mezőgazdasági gépeknek az importja befolyásolta kedvezően. A gépbehozatal 68·7 millió rubelre rugott, a miből textilgépekre esett 1·1 millió, gőzgépekre 3·3 millió, locomobilokra 1·4 millió, nyomdai gépekre 1·3 millió, famegmunkáló gépekre 1·1 millió, varrógépekre 6·4 millió, gáz- és naphtamotorokra 8·9 millió, szivattyúkra és tűzoltókészülékekre 5·3 millió, fémmegmunkáló gépekre 1 millió. A gépbehozatalban a többi államokat messze fölülhaladó mértékben (56·3 millió rubel erejéig) Németország részesedett. A gépalkatrészek behozatalának az értéke 14·6 millió rubelre rugott (+ 2·9 millió), a mezőgazdasági gépeké 49 millió rubelre (+ 4·7 millió). Az összetett szerkezetű mezőgazdasági gépek behozatalát vámmentesség mozditotta elő a belterjesebb gazdálkodás érdekében; ezzel áll némileg összefüggésben a trágyázásra szolgáló anyagok behozatalának állandó emelkedése, már a 9 milliót is meghaladó értékben. A legerősebben csökkent a behozatal a szövetféleknél, a mi a textiliparnak szinte sanyarúságos helyzetével magyarázható.

Mindent összevéve az orosz külkereskedelem 1912-ben activ volt, csak hogy a kiviteli fölösleg 491 millióról 393 millióra csökkent. Az import erősödésével kapcsolatban különös figyelmet érdemel, hogy az egyes államok között a következő sorrendben oszlott meg: Németbirodalom 519·1 millió rubel (1911-ben 476·8 millió), Nagybritannia 139·3 millió rubel (153·9 millió), Egyesült-Államok 85·7 millió rubel (100·8 millió), Franciaország 55·2 millió rubel (56·2 millió), Ausztria-Magyarország 32·1 millió rubel (33·8 millió).

Sch.

Sztrájkok és kizárások Ausztriában 1912-ben.

Az osztrák kereskedelemügyi ministerium munkastatistikai hivatalának kiadványa 1912-ben 761 sztrájkmozgalmat jegyez fel Ausztriában 120.953 résztvevővel. E mozgalmak összesen 2.818 üzemet sujtottak, melyekben a munkások száma 211.743 volt. A sztrájkok számában az 1911. évhez képest emelkedés észlelhető, a sujtott üzemek száma viszont valamivel csekélyebb lett, hasonlóképpen a sztrájkolók száma is; a mozgalmak által érintett üzemek átlagos terjedelme a legutóbbi tíz év alatt ezúttal volt a legnagyobb. Földrajzilag a legtöbb mozgalom Csehországra esett (42·70/o), azután Alsó-Ausztriára, Morvaországra és Galiciára; a résztvevő munkások számát és az érintett üzemek nagyságát illetőleg ez a sorrend némileg megváltozik. Az összes esetek közül 591-szer a munkások kezdték a harczt, 102 ízben ellenben csak védekezésből szüntették meg a munkát. Siker szempontjából 150 mozgalom a munkásság teljes győzelmével végződött, 374 részben sikerült, 237 eredménytelen maradt. 341 sztrájk 1—5 napig tartott, 129 sztrájk 6—10 napig, 114 sztrájk 11—20 napig, 58 sztrájk 21—30 napig, 69 sztrájk 31—60 napig, 24 sztrájk 61—90 napig, 26 sztrájk 90 napnál is tovább. Nagyüzem volt az említett 2.818 közül 1.060; 596 mozgalom csak egy üzemre terjedt ki, 165 többre. Az összes sztrájkolók nemek szerint így oszlottak meg: férfi volt 102.067, nő 18.886. 86 esetben az alkalmazottaknak csak $\frac{1}{5}$ -e, 94 esetben $\frac{2}{5}$ -e, 112 esetben $\frac{3}{5}$ -e, 157 esetben $\frac{4}{5}$ -e vett részt a munkabeszüntetésben, 312 esetben még nagyobb százalék sztrájkolt. Az elmulasztott munkanapok száma végeredményben 1,862.027 napot tett ki. Az egyes iparágak közül a legtöbb mozgalom (130) az építőiparra esett, a legtöbb sztrájkoló (54.003) a bányászatra és a textiliparra (20.497). Az elmulasztott munkanapokat véve alapul az első a textilipar (459.618), a második a gépipar (326.789 elmulasztott munkanap, 7.311 sztrájkoló), a harmadik a bányászat (318.523 nap).

A kizárások száma mindössze 40 volt. Ezek 203 üzemre és 24.295 munkásra terjedtek ki, úgy, hogy 23.799 munkás a munkájához ismét visszatérhetett, 345-öt elbocsátottak, 151 nem jelentkezett többé, 175-öt a kizárások alkalmából vettek föl újonnan. A munkanap-vesztesség aránylag igen magas volt, összesen 471.267 nap. Az 1911. évhez képest a kizárások száma megkétszereződött, a kizárt munkások és az elveszett munkanapok száma a négyszeresre emelkedett, csak a mozgalmakban résztvevő üzemek száma csökkent 50/o-kal, vagyis a mozgalmak a nagyüzemekben játszódtak le. A legtöbb kizárás (18) Csehországnak jutott (81 üzem és 13.005 kizárt munkás). A 18 legnagyobb kizárás közül

6 végződött szerződéskötéssel, 7 béremeléssel, 5 munkaidő-megrövidítéssel, 4 esetben a harc nem eredményezett változást. A mozgalmaknak aránylag legnagyobb része (10 kizárás) a textiliparra esik, a legtöbb kizárt munkás (12.510) és a legtöbb harcoló üzem (66) a gépiparra.

Sch.

Tarifaszerződések Németországban 1912 végén.

A német császári statisztikai hivatal jelentése szerint 1912 végén kerek számokban 11.000 tarifaszerződés állott Németországban érvényben 160.000 üzemre és 1·6 millió munkásra. A bányászat kivételével nincs már Németországban számottevő iparág, a mely a tarifaszerződésekkel ne kísérletezett volna; kétségtelen, hogy a fejlődés a tarifaszerződéseknek, mint az osztályharcz legsikeresebb békeinstrumentumainak, kedvez. 1907 óta a fejlődést a következő számok mutatják:

	Tarifa- szerződések	Üzemek	Munkások
1907 végén	5.324	111.050	974.564
1908 »	5.671	120.401	1,026.435
1909 »	6.578	137.214	1,107.478
1910 »	8.239	173.727	1,301.086
1911 »	10.520	183.232	1,552.827
1912 »	12.437	208.307	1,999.527

Ez a táblázat azonban csak a fejlődés illusztrálására használható, a mai helyzet abszolút megítélésére nem, mert a statisztikai felvételnél ugyanazt a szerződést több helyről is bejelentették, úgy, hogy a pontos adatok megállapításához bizonyos reductiókra volt szükség. Ezeknek keresztülvitele után kiderült, hogy 1912 december 31-én 159.930 üzem és 1,574.285 munkás állottak egymással tarifaszerződéses viszonyban és az így egyszerre többekre kiterjedő közös tarifaszerződések száma 10.739-re rugott.

Iparágak szerint volt:

	Közös tarifaszerződés	Üzemre	Alkalmazottra
Mezőgazdaság, kertészet, állat- tenyésztés stb.	90	532	4.243
Bányászat stb.	3	3	77
Kő- és földipar	610	4.000	59.528
Érczárú- és gépipar	1.291	17.678	199.156
Vegyészeti ipar	61	66	5.814
Erdészeti melléktermények . . .	54	60	4.285
Textilipar	206	577	15.895
Papíripar	166	2.292	41.039

	Közös- tarifasz Szerződés	Üzemre	Alkalmazottra
Bőripar	245	4.842	32.057
Fa- és faragóipar	1.264	18.912	155.109
Élelmiszeripar és élvezeti cikkek	2.167	11.754	120.284
Ruházati ipar	719	19.916	139.767
Tisztítóipar	104	2.378	5.564
Építőipar	2.466	56.980	596.273
Grafikai ipar	80	9.723	85.319
Kereskedelem	637	2.723	39.073
Közlekedés	336	5.228	59.595
Szálloda- és vendéglőipar . . .	218	1.596	6.174
Színház, zenekarok	12	44	303
Egyéb	10	426	4.730
Összesen . . .	10.739	159.930	1,574.285

A szerződésekben munkásoldaltól 3 eset kivételével mindig a szervezetek szerepelnek. A munkaadók részéről a szerződések többségét egyes cégek kötötték meg, ha azonban azt vesszük alapul, hogy a szerződések hány alkalmazottra terjedtek ki, akkor látjuk, hogy az alkalmazottaknak túlnyomó többségével a munkaadók szintén szervezetekbe tömörülve tárgyaltak és léptek egyezségekre. A közös szerződések közül 73⁰/₀ (az üzemek 20⁰/₀-ára és az alkalmazottak 26⁰/₀-ára) csak egyetlen céggel szemben érvényes, 13⁰/₀ (az üzemek 29⁰/₀-ára, az alkalmazottak 18⁰/₀-ára) az illető községben, 14⁰/₀ (az üzemek 46⁰/₀-ára, az alkalmazottak 50⁰/₀-ára) az illető területen bír hatályal. Az egész birodalomra csak 11 közös tarifasz Szerződés terjed ki, főleg a nyomdászok szerződései; lényegileg azonban az építő-, a fa-, a szabó- és a festőiparosok tarifasz Szerződései is mindenütt egységesek.

A szerződésekben megállapított legalacsonyabb munkaidő (a szünetek be nem számításával) 8 óra. Ennyit dolgoznak télen az építőipari munkások, a kik a tarifasz Szerződésekkel bíró munkásságnak kb. $\frac{1}{3}$ részét teszik ki. 8—8 $\frac{1}{2}$ óra a munkaidő nyáron a szerződéssel kötött munkások 7⁰/₀-ára, télen 12⁰/₀-ára, 8 $\frac{1}{2}$ —9 óra nyáron 28⁰/₀-ra, télen 20⁰/₀-ra, 9—9 $\frac{1}{2}$ óra nyáron 21⁰/₀-ra, télen 12⁰/₀-ra, 9 $\frac{1}{2}$ —10 óra nyáron 37⁰/₀-ra, télen 15⁰/₀-ra. Tíz órán felüli munkaidő csak elvétve fordul elő a szerződésekben. A napközi munkaszünetek 2—2 $\frac{1}{2}$ órában vannak megállapítva. A bérek, a melyeket a tarifasz Szerződések fixíroznak, csak bérminimumok, a melyeknél a valóságos állapotok a munkásságra jóval kedvezőbbek. A szerződéses munkások 72⁰/₀-ánál a tanult munkások órábéré ebben az értelemben több, mint 45 pfennig és pedig 45—55 pfennig mintegy 65⁰/₀-ban, 55—75 pfennig 35⁰/₀-ban. Tanult munkásnak szerződéses órábéré 45 pfennignél ritkán alacsonyabb. A tanulatlan

munkások közül a legtöbb (50%) 35—45 pfennig bért kap, kb. 40% 45—65 pfenniget, vannak azonban elvétve lefelé 25 pfenniges és felfelé 75 pfenniges bérmegállapodások is. Az itt említett bérek csak férfimunkásokra vonatkoznak, a nők bére mindig alacsonyabb. *Sch.*

Orosz sztrájkstatistika, 1912.

Az orosz sztrájkstatistikát az állami iparfelügyelők adják ki. Ebből következik, hogy a statistikába csak azok az üzemek vannak felvéve, melyek iparfelügyelet alatt állanak és így pl. a siberiai, a kaukázusi, a középázsiai üzemek, továbbá a 15 munkásnál kevesebb alkalmazottal dolgozó műhelyek nem szerepelnek benne. 1912-ben a statistika kiterjedt 17.356 üzemre (1906-ban 14.247 üzemre), melyek 2·15 millió munkást foglalkoztattak (1906-ban 1·68 milliót). A felügyelet alá eső üzemek között a nagyüzemek állandóan szaporodnak: 1912-ben átlag 124 munkás esett egy üzemre és az 1.000-nél nagyobb munkáslétszámú gyárak a munkásságnak több mint 38⁰/₀-át kötötték le maguknak.

1912-ben összesen 2.032 sztrájkmozgalom folyt le, vagyis ennyi üzemben történt munkabeszüntetés; a sztrájkolók száma 725.491 volt. Ezek az adatok a munkabeszüntetések nagy elharapódzását mutatják, mert pl. 1911-ben csak 466 sztrájk volt (az összes üzemek 2·8⁰/₀-a), 105.110 sztrájkoló munkással (az összes munkások 5·1⁰/₀-a), 1910-ben plane csak 222 sztrájk (1·4⁰/₀), 46.623 munkással (2·4⁰/₀). Igaz, hogy az állapotok még mindig igen békéseknek nevezhetők, ha pl. az 1905. évet vesszük alapul, a mikor csaknem az összes üzemeket (13.995 = 93·2⁰/₀) utólérte a sztrájkjárvány és 2,863.173 munkás vett részt a bérmozgalomban, vagyis átlag nemcsak valamennyi munkás, de 63·8⁰/₀ két ízben is. Csakhogy Oroszországban a sztrájkoknak nagy része nem gazdasági, hanem politikai természetű volt. Politikai munkabeszüntetés volt:

1905-ben . . .	8.209	összesen	1.424.328	sztrájkolóval
1910-ben . . .	7	„	3.755	„
1911-ben . . .	24	„	8.380	„
1912-ben . . .	1.300	„	549.813	„

A politikai sztrájkok, a melyek tehát 1905-ben még olyan jelentékeny szerepet játszottak, mind ritkábbakká váltak s csak 1912-ben jutottak ismét jelentőséghez.

A nagyobb üzemek a bérharczok alatt aránylag jobban szenvednek. Az arány körülbelül az, hogy az 500 munkásnál többet foglalkoztató üzemekre négyszer annyi sztrájk esik, mint a kisebbekre. Noha az üzemeknek csak 40 — 43 % a fekszik a városokban (a többi a

vidéken), a mozgalmaknak mégis csaknem 80%-a a nagyobb központokban folyik le. A legsztrájkveszélyesebb hónapok a május, június és július, mikor a mezőgazdasági munkabérek igen magasak és csábító hatást fejtenek ki.

Az egyes iparágak szerint a legtöbb sztrájkoló akad a gyapotiparban, azután a fémipar, a gépipar, a többi textiliparok és az élelmiszeriparok következnek. Az illető iparág összes munkásaihoz viszonyítva aránylag a legnagyobb sztrájkoló munkáslétszámot producálja a textilipar és a fémipar, a legkevesebbet az élelmiszeripar és a papiripar. A sztrájkok túlnyomórészt csak rövid ideig (10–20 napig) tartanak, a minek oka a munkások hiányos szervezettsége. Az elveszett munkanapok száma 1912-ben így is 2,375.606 volt, a miből sokkal több jut a gazdasági sztrájkokra, mint a politikaiakra, mert éppen az utóbbiak csak igen rövid életűek. Bérkérdések körül forgott 1912-ben 592 sztrájk, a munkaidőre vonatkozó viták idéztek elő 35 mozgalmat. Megjegyzendő, hogy míg az előbbi években a munkásság inkább béremelésért és a munkaidő megrövidítéseért küzdött, addig ujabban nagyobbrészt a bérek leszállítását és a munkaidő meghosszabbítását kell megakadályoznia, mert a forradalmi korszakra a munkaadók agresszív reakcióval válaszoltak.

A mi a sztrájkok eredményességét illeti, 1912-ben a gazdasági természetű mozgalmak közül 13·7%-nak volt teljes, 38·4%-nak részleges sikere, 47·9%-nak sikertelen maradt. A sztrájkolók számát véve alapul az arány a munkások részére kedvezőtlenebb, mert a mozgalmakban résztvevők közül csak 9% érte el egészen célját, 32·5% félsikert aratott, 58·5% azonban elvesztette a csatát. 1911-ben az említett arányszámok az alkalmazottak szempontjából még sokkal jobbak voltak (27·6%, 30·8%, 41·6%, illetve 17·1%, 33·9%, 49·0%), a minthogy általában a mozgalmak az alkalmazottakra évről-évre szerencsétlenebbül végződnek. Jellemző az is, hogy az elveszett munkanapok legnagyobb része azokra a sztrájkokra esik, amelyekben a munkásoknak semmi sikerük nem volt; ha tehát az első ostrom nem sikerül, akkor a hosszú harcokat a munkásság, úgy látszik, nem bírja ki és kénytelen megadni magát.

Mind kevesebbet fordul elő, hogy ugyanannak az üzemnek a munkásai ismételten sztrájkoljanak: 3–4%-a a sztrájkolóknak azonban még ma is elesik, ha ugyanazokat a munkásokat nem akarjuk kétszer fölvenni a statistikába. A bérharcok által okozott anyagi veszteségeket csak 1908-ig számították ki hivatalosan az elveszett munkabérek és az illető iparágak termelési statistikája alapján. 1908-ban elveszett munkabérekben 0·6 millió rubel, míg a vállalkozók kára 5·2 millió rubelre rugott.

Sch.

Kereskedelmi kamarák congressusa.

A kereskedelmi kamarák és kereskedelmi és ipari egyesületek Bostonban 1912-ben tartott ötödik congressusának amerikai bizottsága most adta ki a congressusról szóló összefoglaló jelentését.¹⁾ Sajnos, hogy ez a máskülönben gyönyörűen kiállított és gazdagon illusztrált kötet nem felel meg azoknak a követelményeknek, a melyeket a congressusi jelentéssel szemben támasztani lehet. Az amerikai bizottság ugyanis igen szépen közreadta a jelentésben a szórakozások programját, írásban és képben ismertette a congressust követő körúton meglátogatott városokat és természeti nevezetességeket, pontos listát adott az összes jelenvoltakról, gyorsírói jegyzetek alapján közölte az ülések tárgyalásait és a hozott határozatokat, de mégsem adta a legfontosabbat, maguknak az előterjesztéseknek az anyagát. A congressus előadói ugyanis kivétel nélkül nyomtatva közreadták reportjukat és az üléseken ezekhez csak hozzászóltak. Ezeket a reportokat a jelentésben nem tették közzé és így beállt az a kómikus eset, hogy a viták részletesen közölve vannak, az előterjesztések ellenben, a melyek alapján a hozzászólások történtek, hiányzanak.

Noha így érdemlegesen a congressus munkálatait méltatni alig lehet, inkább a tárgyak ismertetése céljából, vázoljuk a congressus elfogadott határozatait:

1. Elhatározta a congressus, hogy nemzetközi actiót kezd husvét ünnepének fixirozása és az egységes naptár megvalósítása érdekében;
2. megkereste az Egyesült-Államok kormányát, hogy diplomatai úton kezdeményezze egy választott bíróság létesítését idegen államok és magánosok közötti peres esetekre;
3. javaslatokat tett a chèque-törvényhozás egységesítésére;
4. az 1914-ben Madridban tartandó nemzetközi postai congressusra való tekintettel különböző postai reformokat kezdeményezett. Legfontosabb ezek között a nemzetközi pennyportora és az egyes államok közötti postai viszonyosságra vonatkozó javaslat;
5. ki-mondotta a kereskedelmi statistika egységes alapokon való vezetésének szükségességét és a belga kormányt megkereste a Bruxellesben tervezett nemzetközi statistikai intézet mielőbbi felállítása tárgyában;
6. határozatot hozott a conaissancementek egységes kiállításáról;
7. ugyanigy ki-mondotta az egységes típusú consulatusi facturák szükségességét és a kormányoknak azt a mintát ajánlotta, a melyet a negyedik panamerikai congressus az amerikai államok számára elfogadott;
8. hozzájárult Irving Fisher ismeretes javaslatához, a mely nemzetközi conferentiát

¹⁾ *Fifth International Congress of Chambers of Commerce and Commercial and Industrial Associations. Published by the Boston Chamber of Commerce. 304. pp.*

kíván összehívni a drágaság okainak és esetleges orvosszereinek megállapítására; 9. végül határozatilag kimondotta, hogy kívánatosnak látja a nemzetközi választott bíróságok minél szélesebb körű alkalmazását akár az állam és állam, állam és magános, vagy magános és magános közötti viszonylatokban.

Itt említjük meg, hogy a nemzetközi kamarai congressusok állandó bizottsága most intézkedett a legközelebbi ilyen congressus összehívásáról. A congressus június 8-án és a következő napokon Párisban fog tartatni a következő tárgysorozattal:

1. Jelentés a bostoni congressus határozatai ügyében történt intézkedésekről, esetleg azok végrehajtásáról.

2. Nemzetközi actio indítása a tisztességtelen verseny ügyében, tekintettel az egyes államok mai jogviszonyaira.

3. A választott bíróságokra vonatkozó törvényhozás egységesítése, a különböző államok polgárai között felmerülő jogviszályok eldöntése szempontjából.

4. A warrans-törvényhozás egységesítése, az árúhitel megkönnyítése, kiterjesztése és biztosítása szempontjából.

5. A biztosítási ügy egységes szabályozása a nemzetközi kereskedelemben.

6. A conaissancek ügyének nemzetközi rendezése, ellentmondások és bizonytalanságok elkerülése céljából.

7. Nemzetközi postai chèquek és utalványok.

8. A chèque-törvényhozás nemzetközi alapon való rendezése. (A londoni bizottság javaslata.)

9. A nemzetközi kereskedelmi congressusok milanoi 1906. évi alapszabályainak módosítása és kiegészítése.

9.

Gazdasági földrajz.

„Documents cartographiques de Géographie Économique“ címmel igen érdekes vállalat indult meg legutóbb Bernben Charles Knapp neuchâтели és Gaston Michel freiburgi egyetemi tanárok szerkesztésében. A vállalat évenként négyszer megjelenő füzetekben általános és specialis gazdasági térképekben mutatja be az egyes országok közgazdasági viszonyait és így természetes kiegészítője akar lenni a Stieler, Perthes, Andree, Times stb. physikai és politikai atlaszoknak. A térképek és a hozzájuk kapcsolódó szöveg francia, német vagy angol. Nyelvileg teljesen egységesíteni az atlaszt nem lehetett, viszont még több nyelv alkalmazása a megértés szempontjából mutatkozott aggályosnak. Az 1913. évi füzetek a következő térképeket és a megfelelő szöveget tartalmazzák:

Camille Vallaux: Carte économique de la Norvège.

Ernst Friedrich: Die geographische Verbreitung der Wollindustrie in Deutschland.

Élie Bertrand: La viticulture française.

Gaston Michel und Charles Knapp: Der Eisenbahnverkehr der Schweiz.

Guido Asserto: La sériculture et l'industrie de la soie en Italie (3 térkép).

Léon Dominian: Distribution of mineral products and railways in Asia Minor.

Charles Biermann: Chemins de fer et mouvement de la population en Suisse.

9.

Eugenika az északamerikai Egyesült-Államokban.

Géza von Hoffmann, k. u. k. Vizekonsul (Berlin): *Die Rassenhygiene in den Vereinigten Staaten von Nordamerika*. Lehmann, München, 1913. 273. lap. 5 márka.

Szerző, ki mint alkonzul öt évig tartózkodott Amerikában, összefoglalóan beszámol azokról a törekvésekről, melyek odaát a fajegészségügy gyakorlati alkalmazását célozzák. Az eugenika tanainak rövid megmagyarázása után Hoffmann kimutatja azt az óriási hatást, melyet ezek a nálunk még szokatlan eszmék Amerika közéletére gyakorolnak; ismerteti azokat a rendszabályokat, melyekkel a selejtes népelemek szaporodását igyekeznek megakadályozni (házassági tilalmak, házasság előtti orvosi vizsgálat, a hitványak magtalanítása stb.); majd áttér az amerikaiak cél tudatos bevándorlási politikájának leírására, melynek eredménye, hogy a nem kívánatos tulajdonságokkal rendelkező bevándorlót visszavetik az európai anyaországokra, míg a népáradat legjavát megtartják odaát. Vizsgálja a rendszabályok gyakorlati betartását, hatását, sikereit, kudarcait. Végre a megbeszélte törvények, elsősorban az érdekes sterilizációs törvények szövegét közli Hoffmann, s függelékben idézi s részben ismerteti is az idevágó irodalmat (700-nál több könyv és cikk.) Bár a fajegészségügyet tárgyaló német és különösen angol nyelvű munkák száma nagy, Hoffmann könyvéről mégis egy amerikai, illetékes folyóiratban azt olvassuk, hogy ennél tökéletesebben és áttekinthetőbben sehol sem ismertették még a kérdést.

A könyv annál is inkább számíthat érdeklődésre minálunk, mert itt most folynak az előmunkálatok egy eugenikai szervezet létesítése érdekében.

Közgazdasági évkönyv.

Katona Béla: *Magyarország Közgazdasága. Pénzügyi és közgazdasági évkönyv.* Budapest, 1914. Légrády, 274. old.

Katona Béla, a magyar közgazdasági szakirodalom egyik komoly törekvésű munkása, hosszabb idő óta, minden év kezdetén szemlét jelentet meg, a melyben visszapillant a megelőző év főbb gazdasági eseményeire és összefoglalóan ismerteti az esztendő közgazdasági viszonyait. Ezt a gondnal és okosan megszerkesztett, világosan megírt szemlét meleg érdeklődéssel fogadta mindenkor a közönség, és legutóbb, a mikor a szerző német nyelven is kiadta munkáját, a külföldi sajtó is elismeréssel méltatta. Ez az érdeklődés, a melyet a munka teljes mértékben megérdemel, arra indította a szerzőt, hogy rendszeresebb anyaggyűjtéssel foglalja egybe a lefolyt év gazdasági életének kiemelkedő momentumait és az események sorozatát megfelelően csoportosított statisztikai adatokkal kiegészítve, lehetőleg egységes képet adjon a magyar állam gazdasági tevékenységéről és pénzügyeiről valamint a magángazdasági tevékenység különböző ágairól. Ennek az elhatározásnak az eredménye a most megjelent könyv, a melyet méltán fogadott sympathiával az érdekeltség és a sajtó, minthogy valóban érezni lehetett a hiányát a magyar gazdasági viszonyok ilyen természetű általános leírásának, a külföld számára való ismertetésének.

A kétszázhetven oldalra terjedő munkát rövid általános rész vezet be, a melyben a szerző a külpolitikai viszonyok alakulásával, Ausztria-Magyarország helyzetével, a gazdasági válság problémájával, az aranyválsággal foglalkozik és egy összesített kimutatást közöl Magyarország 1913. évi tökemozgalmairól. A tulajdonképeni munka tizennégy fejezetből áll, a melyekben Katona alapos tájékozottsággal, helyes ténymegállapításra való törekvéssel és a könyv terjedelmének szinte ellentmondó teljességgel emlékezik meg a gazdasági élet minden jelenségéről és az 1913. év valamennyi megemlített érdemlő eseményéről. A tizennégy fejezet a következő címeket viseli: nemzetközi vonatkozású ügyek, állami pénzügyek, Ausztriával közös érdekű ügyek, külkereskedelem, jegybankok, értéktőzsde, pénz- és hitelügy, szövetkezeti ügyek, biztosítási ügyek, ipar, belkereskedelem, mezőgazdaság, közlekedési ügyek és socialis ügyek.

A szerző előrebocsátja előszavában, hogy a munka actualis természete miatt csak kevés idő állott rendelkezésére az anyaggyűjtés, az adatok feldolgozására és a könyv megírására. Mindazonáltal nem elégedett meg az adatok száraz felsorolásával, hanem elismerést érdemlő törekvéssel kutat a jelenségek belső összefüggése után és igyekszik

megvilágítani gazdasági viszonyainkat és helyzetünket. Helyenkint értékes javaslatokat is tesz, melyek közül kiemelendő a nemzetközi valutacongressus összehívására vonatkozó indítványa az aranyválság problémájának megoldása céljából. (Sz.)

Amerikai Statistikai Társaság.

Ezen kitünő, régi, tudományos társaság folyó évi február hó 13-án és 14-én tartja meg hetvenötödik ünneplő közgyűlését.

Az érdekes programmból a következőket idézzük:

North: A statistikának fejlődése és haladása az utolsó 75 esztendőben.

Willcox: A tudományos és a hivatalos statistika közreműködése.

A statistika szerepe:

Kinley: a közgazdaságtanban,

Giddings: a sociológiában,

Hull: a történetben,

Pearl: a biológiában.

Hoffmann: Az Egyesült-Államok gazdasági és társadalmi haladása az utolsó hetvenöt esztendőben. (M.)

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgató-választmányi ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató-választmánya 1914. február hó 12-én Halász Sándor dr. ministeri tanácsos alelnök elnöklete alatt ülést tartott.

Igazgató jelentést tett az elnökség megbízásából azon jelölésekről, a melyek a rendes közgyűlés elé terjesztendők.

Rendes tagokul felvételtek 1914. évi január hó 1-i hatálylyal: dr. Bodor Antal (Miskolcz), dr. Mezey Lajos (Budafok), dr. Szabolcsy Antal, dr. Varjassy Lajos (Arád).

Közgyűlés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1914. évi február hó 12-én csütörtökön évi *rendes közgyűlését* tartotta meg, Vargha Gyula ministeri tanácsos elnöklete mellett.

Elnök sajnálkozását fejezi ki a felett, hogy az elmúlt esztendőben re kívül nagy elfoglaltsága miatt nem olyan mértékben szentelhette magát Társaságunk ügyeinek, mint a hogy azt kívánta volna.

Igazgató bemutatta az igazgató-választmány 1913. évi működéséről szóló jelentését, a számvizsgáló-bizottság jelentését az 1913. évi zár-

számadásokról, előterjesztette az 1914. évi költségvetést és bemutatta a Közgazdasági Szemle szerkesztőjének jelentését az 1913. évről.

A közgyűlés a jelentést tudomásul vette, a zárszámadásokat helyeseknek találta, az elnökség részére a felmentvényt megadta s elfogadta az 1914. évi költségvetést.

Az ezután következő választásokon a közgyűlés megválasztotta az 1914. évre *elnöknek*: Hoszpötzky Alajos ministeri tanácsost; *ellenőrnek*: Baumgarten Nándor dr. közigazgatási bíró, egyetemi magántanárt; *főtítkárnak*: Bud János dr. ministeri segédtitkárt; *igazgató-választmányi tagoknak*: Farkas Geiza dr. közgazdasági író, Lers Vilmos dr. államtitkárt, Kvassay Jenő ministeri tanácsost, Pap Géza dr. ministeri osztálytanácsos bíró, Tonelli Sándor dr. iparkamarai titkárt, Varró István dr. iparkamarai fogalmazót; *számvizsgálóbizottsági tagokul*: Baross Géza ministeri tanácsost, Beck Dénes bankigazgatót, Schober Béla dr. igazgatót, Székely Ferencz vezérigazgatót, Zsengery Manó igazgatót.

Hospötzky Alajos elnök meleg szavakban köszönetet mondott megválasztásáért. Utalt azon nagy szolgálatokra, a melyeket a Magyar Közgazdasági Társaság hazánk közgazdaságának eddig is tett és ígért tett, hogy a Társaság érdekeit tőle telhetőleg előre fogja mozditani és különösen a fiatalabb szakerők tevékeny támogatását kéri ezen igyekezetének biztosítására.

Miután igazgató jelentése szerint a közgyűlés elé terjesztendő indítvány nem érkezett be, az ülés ezzel befejeződött.

Felolvasó ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1914. február hó 12-én a rendes közgyűlés után felolvasó ülést rendezett, melyen Vargha Gyula lelépő elnök előadást tartott a *magyarul tudókról*. Gaál Jenő főrend, műegyetemi tanár meleg szavakban mondott köszönetet Vargha Gyulának érdekes előadásáért, melyben a költő inspirációja, nemzeti szeretete és a tudós alapos ismerete nyilvánult.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1914. február hó 19-én Hoszpötzky Alajos elnök elnöklete mellett felolvasó ülést tartott, melyen dr. Gärtner Henrik *A német gabonabeviteli jegyek rendszere* címmel előadást tartott.

Az előadáson Társaságunk és közéletünk számos kiváló tagja volt jelen és előadás után vita fejlődött, melyben Havas Mór, Bacher Emil és Vágó József vettek részt.

Elnök előadás után meleg szavakban fejezte ki köszönetét előadónak ezen érdekes és tanulságos előadásáért. Az előadást a Közgazdasági Szemle jelen számában közöljük.

Vízi közlekedésünk fejlesztése.

A Magyar Közgazdasági Társaság vitája.

A magyar vízi közlekedés fejlesztésének többévszázados története van. A XVII. század elején történtek már intézkedések a hajózás érdekében, s azóta számos törvény rendelkezett a vízi közlekedés fejlesztéséről. Ezek a törvények, noha nem voltak minden előrelátás nélkül valók, tervszerűség nélkül, mondhatni ötletszerűen rendezték esetenként a belföldi hajózás ügyét. Kidolgozott programja nem volt a vízi közlekedésünk fejlesztésének. Egészen a legujabb időkig, a mikor az 1908. évi 49. törvénycikk megállapította a vízi közlekedés-fejlesztés programjának azt a részét, a mely a folyók hajózhatóvá tételére vonatkozik.

A törvény meghozatala óta azonban súlyos zavarok állottak be forgalmi életünkben, a melyek bizonyos szempontokból kétségessé tették az 1908. évi 49. törvénycikkben megállapított program megfelelő voltát. Fölmerült a kérdés, elegendő-e az, a mit a program magában foglal, főként megfelel-e gazdasági életünk igényeinek az az időtartam, a melyet a törvény az előírányzott munkálatok elvégzésére megállapít? Nem túlságosan lassú-e a program megvalósításának tempója, figyelemmel arra, hogy az államvasutak forgalmi bajai évről-évre szaporodnak, pénzügyi helyzete rosszabbodik, s a különféle okokból beálló közlekedési zavarok katastróphával fenyegetik gazdasági életünket?

Kvassay Jenő vetette föl ezt a kérdést a Közgazdasági Szemlében megjelent tanulmányában, a melyben kifejtette, hogy az 1908. évi 49. törvénycikkben megállapított víziútépítési programot rövidebb idő alatt kell végrehajtani, mint a mennyi időt a törvény előírányoz a munkálatokra, mert közlekedésünk és az egész ország fejlődő gazdasági élete nem nélkülözheti többé a víziutak előnyeit.

A közlekedéspolitikai útmutatás és a víziút-hálózatunk gyors kiépítésére való fölhevítés, a mely Kvassay tanulmányában bennfoglaltott, élénk visszhangot keltett. Vita támadt az egyes állítások körül, napirendre került ismét a víziutaink fejlesztésének egész problema-

complexuma, ezek között a Duna—Tisza- és a Duna Száva-csatorna kérdése is.

Figyelemmel a kérdés fontosságára és a forgalom problémáinak napról-napra növekedő jelentőségére, a Magyar Közgazdasági Társaság jónak látta, hogy foglalkozzék a vízi közlekedés ügyével és tárgyilagosan, minden érdektől elvontan a maga eszközeivel megjelölje a helyes álláspontot a fölvetett kérdésben. Ebből a célból elhatározta a Társaság, hogy a kérdés elméleti tisztázása végett vitát rendez, melynek keretében módot ad a szakköröknek a problema minden oldalról való megvilágítására. A Társaság ezt az elhatározását meg is valósította, a vitát három ülésben¹⁾ lefolytatta. Ennek a vitának az eredményéről óhajtunk az alábbiakban röviden beszámolni, nem közölve szó szerint a résztvevők felszólalásait, csak gondolatmeneteiket követve, argumentumaikat sorakoztatva egymás mellé.

A vita kiinduló pontja Kvassay Jenőnek a víziút-programm végrehajtásának gyorsítására vonatkozó fölhívása volt. Ebből a kiinduló pontból a vita folyamán az a kérdés alakult ki, hogy a víziutak a vasutakkal egyidejűleg fejlesztendők-e, vagy pedig előbb a magyar államvasút bajait kell-e orvosolni, és csak azután kerülhet a sor a víziút-fejlesztés érdekében hozandó áldozatokra.

A témának ez a határozatlansága egy ideig zavaróan hatott a tárgyalások menetére. Hátráltatta az eredmények kialakulását egy ideig az is, hogy míg a résztvevők közül többen a víziutak fejlesztésének kérdését tárgyalták általában, addig mások kizáróan a két csatorna ellen és mellett érveltek. (Az argumentumok szembeállításánál tehát figyelmet kell fordítani arra, hogy mely érvek vonatkoznak a belhajózásra általában és melyek foglalkoznak a mesterséges víziutak építésének kérdésével.) Ezek a félreértések azonban csak kezdetben akadályozták a vita gyors előbbrejutását. Később, a mikor Matlekovits Sándor elnök pontosan megjelölte a kérdést, a mely körül a vita forgott: egyidejűleg fejlesztendők víziutaink a magyar államvasutak bajainak orvoslásával (szükség van-e az 1908. évi 49. törvénycikkben megállapított program gyorsabb végrehajtására), vagy pedig várni kell a víziút-hálózat fejlesztésével addig, amíg az államvasutak ügyei rendbejönnek — egyenes vonalban folytak a tárgyalások.

Mielőtt rátérnénk a felszólalások tartalmának ismertetésére, említést kell tennünk még arról a polémiáról, a mely Kvassay Jenő és Havas Mór között a „Közgazdasági Szemle“ hasábjain lefolyt, s a mely közvetlen összefüggésben van a vitával.

¹⁾ 1913. május hó 29-én, november hó 20-án és december hó 4-én megtartott üléseken.

A polemia *Kvassay Jenő* cikkével¹⁾ indult meg, melyben Kvassay annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy forgalmi bajaink orvoslása és a gazdasági életünk által sürgetett közlekedési program megvalósítása csak a két közlekedési eszköznek, a vasutaknak és a víziutaknak együttes fejlesztésével lehetséges. Hogy a víziúthálózat-fejlesztésnek a közlekedési politikába való bekapcsolásával gyorsabban juthatunk el forgalmi problémáink megoldásához, annak igazolására felhozta, hogy az 1908 : XLIX. t.-cz. alapján részben már beépített és ezentúl beépítendő 250 millió koronával 4000 kilométer elsőrendű víziutat tudunk előállítani, melynek szállítóképessége jóformán határtalan. A víziutak fejlesztését sürgető egyéb okok között utalt arra, hogy az ismételten felemelt vasuti tarifák miatt a csekély értékű tömegárúk hosszabb távolságra nem bírják a viteldíjat, a mi nemcsak egyes kereseti ágakat tesz versenyképtelenné, hanem megakadályozza olyan új vállalatok keletkezését, a melyek a nyersanyagok lelőhelyétől távolabb fekvő vidékeken fekszenek. Az iparnak elsőrangú érdeke fűződik tehát ahhoz, hogy a víziúthálózat minél előbb és minél teljesebben kiépíttessék. Hivatkozott továbbá a vasút tehermentesítésének szükséges voltára és arra, hogy a víziutak fejlesztése aránylag csekély pénzáldozatot igényel a vasút óriási beruházási szükségleteihez arányítva. A víziút fejlesztés programjának első pontjaként a Duna—Tisza és a Duna—Száva csatorna megépítését jelölte meg, — feltételezván természetesen, hogy az elkészülés időpontjára az összekötendő folyó hajózhatóvá tétele is biztosítva lesz — mint-hogy víziúthálózatunk teljesítőképessége csak ezzel a két mesterséges víziúttal lehet megfelelő.

E közlemény nyomán *Havas Mór* tanulmányt²⁾ írt, a melyben vitatta Kvassay álláspontjának a helyességét. Szerinte sem a közérdek, sem a jogosult magánérdek nem indokolja azt, hogy a vasuti bajok orvoslásával egyidejűleg nagyszabású víziútépítési actio indíttassék meg. Főként a Duna—Tisza-csatorna kérdésével foglalkozik és azt hangoztatja, hogy a csatorna megépítésének szükséges voltát nem lehet a hajózás és a vasutak önköltségeivel igazolni; az átlagköltségekkel nem lehet érvelni, hanem csak az egyes útvonalakra eső tényleges költségekkel, ezeket azonban a vasút sem tudja megállapítani. Az idegen vasutak fuvardíjtételeire nem lehet hivatkozni — nézete szerint — mert más országok statisztikai adatai nem mérvadók, főként nem lehet a német közlekedési viszonyokkal érvelni, mert ott a díjtételek egységes alapon vannak construálva, nálunk pedig lépcsőzetes alapon. Azzal az

¹⁾ Kvassay Jenő : *Vizi közlekedési politikánk. Közgazdasági Szemle.* 1912. évf. márcziusi szám.

²⁾ Havas Mór : *A csatornakérdésről. Közgazdasági Szemle.* 1912. évf. 48. szám.

állítással szemben, hogy az államvasutaknak nem szabad a hajózással concurrálnia, utal arra a tényre, hogy a hajózás tényleg concurrál a vasutakkal Magyarországon is. A két közlekedési eszköz igazságtalan megítélésének tartja, hogy míg a vasutaknál a befektetett tőke kamatozása követelmény, sőt a vasút szállítási adót is fizet, addig a hajózásnál a befektetett tőke à fond perdu. Nem fogadja el azt az érvelést, hogy a magyar államvasutak tehermentesítése végett szükséges a víziutak fejlesztése, mert a gyakorlat azt igazolja, hogy a hajózás nem a tömegárú szállításától menti fel a vasutat, hanem a nagyobb értékű áruk forgalmát hódítja el tőle. A víziutak darabárú forgalmát illetőleg figyelmeztet arra a körülményre, hogy a víziutaknak Ausztria, mint gazdaságilag erősebb fél, nagyobb hasznát veszi, mint Magyarország. Végül hivatkozik az érdekeltség, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület és az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés állásfoglalására, melyek szerint a Duna—Tisza-csatorna megépítése nem elsőrendű közgazdasági szükséglet. Ennek a polemiának alapján, illetve annak folytatásaképpen indult meg a vita, a melynek tárgyalásait, a felszólalások sorrendjében, az alábbiakban ismertetjük.

Az első felszólaló *Kvassay Jenő* mindenekelőtt ismertetette az anyagot, a mely a napirendre tűzött kérdés megvitatásánál figyelembe jöhet. Elsősorban arra utal, hogy Poroszországon és Oroszországon kívül Európában nincs egyetlen ország sem, de talán még Amerikában sem, a mely a természetes víziutaknak oly bőségében volna, mint Magyarország. Valóságos hiba és mulasztás volna tehát, hogy ha mi a természetes víziutainknak e gyönyörű hálózatát kellően nem értékesítenők. Egy erre a célra készített térképen bemutatta ezt a hálózatot, a mely körülbelül 4000 kilométer víziutat képvisel. Ennek a körülbelül 4000 kilométernyi víziútnak hajózhatóvá tétele és javítása a törvény értelmében a legközelebbi feladat. A munkálat keresztülvitelére 7 és fél millió korona évi dotatio állott a földművelésügyi ministerium rendelkezésére. Ha ezt a víziúthálózatot, a melyben — mellékesen megjegyezve — egyetlen csatorna sincs, ilyen évi dotatio mellett akarjuk kiépíteni, úgy az mintegy harmincz esztendeig tartott volna. Azt javasolja tehát — és ez volt a conclusiója előadásának, valamint a Közgazdasági Szemlében megjelent értekezésének, a mely kiindulópontja a vitának — hogy ezt a harmincz esztendőt igyekezzünk kisebbiteni és odahatni, hogy a folyók szabályozása sokkal rövidebb idő alatt, legfeljebb 15–20 esztendő alatt befejezhető legyen, hogy így az ország élvezhesse e kitűnő víziúthálózat gyümölcseit. Az nem volna helyes, — hangoztatta — ha Magyarország a víziút kiépítésével várna addig, míg a magyar államvasutak hálózatának kiépítése teljesen befejeztetik, úgy a mint azt a Közgazdasági Szemlé-

ben közölt értekezésében Havas Mór írta, vagy ha a közlekedési politikában azt a sorrendet követnők, a melyet Lukács László miniszterelnök hangoztatott, hogy először következnek a vasutak, azután következnek a közutak, azután a távirda, telefon és utolsó sorban a víziutak.

Tudjuk, hogy a vasutaknak a forgalma évről-évre rohamosan emelkedik. Lehetséges, hogy 10 esztendő alatt még egyszer akkora forgalma lesz a vasutnak, mint jelenleg van. Újból ahhoz a katasztrófhához fogunk akkor jutni, hogy nem tudja a vasút lehonyolítani a forgalmat és megint 1 milliárdot kell sürgősen a vasutakra költeni és a vasutak így megint sürgősebbek lesznek, mint a víziutak, ennél fogva a víziutakra sohasem kerülne a sor. Már pedig a vasutakat kiegészíteni a víziutak vannak hivatva. Lukács ő excellenciája említett nyilatkozatát nem érthette más-ként, mint csak a mesterséges víziutakra vonatkozólag, mert hiszen a természetes víziutakra vonatkozó törvény már megvolt, azokra a sor rá is került, de sokkal kisebb évi dotációval, mint a mennyire szükség lett volna. Azóta ez az évi dotatio két millió koronával emelkedett; ma már határozottan jobb helyzetben vagyunk, a mennyiben évi $7\frac{1}{2}$ millió korona helyett $9\frac{1}{2}$ millió korona áll évenként rendelkezésre.

Ezután felemlítette, hogy Havas Mór a Közgazdasági Szemlének októberi számában a csatornakerdésről cikket írt, a mely az általa felvetett javaslatokkal behatóan foglalkozik és rátért a cikk állításainak czáfolására. Mindenekelőtt kijelentette, hogy Havas Mór félreértette vizi közlekedési politikánkra vonatkozó cikkét, mert Havas értekezése tisztán csak a mesterséges víziutakkal foglalkozik; az ő dolgozata pedig a mesterséges víziutakkal is foglalkozik ugyan, de csak másodszorban, a mennyiben elsősorban a víziutakat veszi egészen általános szempontból tárgyalás alá.

Tudvalevő, hogy a víziutakat is osztályozzák. Vannak elsőrangú víziutak. Ez a tenger, a melyből, sajnos, nekünk nagyon kevés van. A másodrendű víziutak, a nagy folyók és a nagy tavak. Ezek közé tartozik a Duna. Ezután következnek a kisebb folyók, azután a csatornázott folyók és a legutolsó fokon állanak a csatornák, a melyeken a vizi forgalom a legnagyobb vontatással és a legnagyobb költségek árán bonyolítható le a többi víziúthoz képest. A mikor mi valamely csatornát szükségesnek jelzünk, akkor nem minden kritika nélkül hozzuk azt javaslatba, hanem azért, mert a kérdés megoldására más jobb módot találni nem tudunk. Azért emeli ezt ki, mert a vasutasok a víziutak fejlesztésének propagálóit minden kritika nélkül csatornaépítőknak deklarálják, urbi et orbi.

Hogy a folyóvizeket kell elsősorban hajózásra alkalmassá tenni és a vasutakkal kapcsolatba hozni, ebben nincs nézeteltérés. Ha nem vagyunk is teljesen egy véleményen a tekintetben, hogy a Duna—Tisza-

csatornát ma vagy holnap kell-e megépíteni, azonban, hogy a viziutakat fejleszteni kell, abban úgy a kereskedelmi köröknek, mint az Országos Gazdasági Egyesület irányadó köreinek, teljesen megegyező az álláspontja.

Havas Mórnak Lukács Lászlóra való hivatkozásával szemben idézte Beöthy László kereskedelemügyi minister nyilatkozatát, a ki a budget beszédében azt mondotta, hogy az államvasutak tehermentesítése szempontjából igen lényeges szerepe van a viziutaknak. A vasuti és a belhajózási tarifák versenyének kérdésével foglalkozva, kimutatta, hogy csak a nagy viziutak bírnak versenyezni a vasutakkal. Külföldi példákkal igazolta ezt, s felemlítette Németország példáját, a hol a kis viziutak egyáltalában nem versenyképesek a vasutakkal, sőt teljesen lekerültek a használat teréről. Franciaország csatornáinak ősbaja az, hogy csak 200—300 tonna tartalmú, vagy teherbírású hajókkal lehet ott közlekedni. Ha ezen javítani akarnának és a viziutakat versenyképesé kívánnák tenni, arra sok-sok milliárd volna szükséges. Így vannak Angliában is, a hol a kis csatornák még a mult századokban épültek, a mikor, ha egy 100 tonnás hajó végigment, az 1—2 tonnás fuvarral szemben óriási eredmény volt. Azonban a csatornák nem bővültek, nem javították őket és így természetes, hogy a vasutakkal nem tudtak versenyezni. Épp így van Amerikában is. Amerikának legnagyobb csatornája, az Erie csatorna, a mely a Ferencz-csatornákkal egyidőben épült, azzal a különbséggel, hogy míg a Ferencz-csatornán ma is 650 tonnás hajók járnak, addig az Erie-csatornán csak 2—300 tonnás hajókkal lehet közlekedni. A tapasztalat mindenütt azt mutatja, hogy a kis csatornák a vasutakkal nem képesek concurrálni, mert nem járhatnak rajtuk nagyobb hajók. Éppen azért Magyarországon már olyan típusú zsilipeket építettek, a melyeken 650-700 tonnás hajók járhatnak. A németek az Oderán megelégszenek 400 tonnás hajókkal és az ő körülményeik között ez is versenyképes. Ezt a kérdést a philadelphiai congressus alkalmával igen behatóan tárgyalták. Towsend amerikai mérnök kimutatta, hogy Amerikában a Missisipi miért nem versenyképes a vasutakkal. Amerikában ugyanis a sík föld területeken a vasutak odafejlődtek, hogy 50 tonnás waggonok közlekednek, nálunk pedig csak 10 tonnás kocsik járnak, 15 tonnás is jár, de csak kevés. Amerikában egy-egy vonat 60 kocsiból áll, úgy hogy egy locomotiv egyszerre 3.000 tonnát visz. Ezzel a teljesítőképességgel természetesen nem bírnak versenyezni a hajók. A Missziszipin továbbá a hajók legnagyobb része úgynevezett paquebot, vagyis olyan hajó, a mely személyt és árút egyszerre szállít. Könnyen érthető, hogy az ilyen hajónak teljesítőképessége, a tömegárú szállítóképessége minimális és ennek következtében a vasutakkal nem tud versenyezni.

A jó viziut minden körülmények között versenyképes volt és az is

marad. Itt van a magyar folyam- és tengerhajózási r.-t.-nak és a Duna-gőzhajózási társaságnak a kimutatása, a melyek szerint ők a Középdunán gőzöseikkel 6.000 tonna netto súlyt képesek felvontatni 8—10 uszályban.

Havas Mórnak arra az állítására vonatkozó fejtegetéseiből, hogy a csekélyebb értékű árúk szállítása az államvasutnak — nem gazdaságos — két következtetést von le.

Az egyik az, hogy a vasút emelje a tarifát és akkor majd jövedelmező lesz számára a szállítás, a másik pedig az, hogy adja át ezeknek az árúknak a szállítását olyan szállítóeszköznek, a melyre nézve ez a szállítás kifizetődik, t. i. a víziutaknak.

Az önköltség kérdésében a magyar csatornák ügyének tárgyalásánál és eldöntésénél nem szabad a német csatornákat alapul venni. Németországban a csatornák a vasutakkal futnak versenyt és nem kötnek össze két különböző víziutat, hanem annak völgyében haladnak. Ott nem az az irányadó, hogy mi az önköltsége a víziútnak ezen a szakaszon, vagy a vasútnak azon a helyén, hanem az, hogy a 900 kilométernyi utat kell tenni a hajónak, hogy elérjen Szolnokról vagy Csongrádról Budapestre, vagy pedig, hogy mi lesz akkor a költség, hogy ha átlagirányban átmegy az egyik helyről a másikra. Lehet, hogy nagyobb lesz a költség, ámde ez kifizetődik, mert óriási utat takarít meg. Ez a helyzet a Duna—Tisza-csatornán és a Duna—Száva-csatornán is, — a mely két csatorna megépítéséről beszéltek komolyan azok, a kik eddig a csatornák mellett felszólaltak. Egy másik példa erre a Ferencz-csatorna. A Ferencz-csatornának igen magas tarifái vannak és a forgalom ott mégis elég nagy. A forgalma a múlt esztendőben 400.000 tonnára rugott. Miért van ez? Azért, mert hogy ha a Ferencz-csatornán megy a hajó, 30—40—50 kilométernyi útvonalon és onnét kijöve a Dunára jut, a melyen nincsen peage — a Duna olcsóbb tarifája mellett elenyészik a Ferencz-csatorna drága, de rövid viteldíja. Azt az egy pár fillér különbözetet, a mit a csatorna okoz, a szállító sokszorosán visszakapja a Tiszán és a Dunán, a hol olcsón közlekedhetik és a hol neki peaget fizetni nem kell. Ha tehát csatornáról beszélünk, nem szabad minden csatornát egy kalap alá venni, mert nem lehet a Duna—Tisza-csatornát, vagy a Duna—Száva-csatornát a németországi vagy más csatornákkal összetéveszteni. Ha arról van szó, hogy a tiszalök—gyomai csatornát építsük meg, vagy a miskolcz—hatvan—budapesti csatornát, vagy egy hasonló csatornát, akkor megfelelő lenne az a számítási mód és az önköltségi árnak az a megállapítása, a melyet a német csatornáknál alkalmaznak, ámde egyébként nem.

A vízi versenytarifák, véleménye szerint, igaztalanok voltak azért,

mert az adózó polgárok zsebéből fizették meg azt a versenyt, a melyet a magyar államvasutak a hajósokkal szemben alkalmazott. Egy vasuti vállalat, egy állam, a melynek százmillióra rugó bevételei vannak a vasútból, tönkretelheti azokat a hajósokat, a kiknek 10—15—20 millió korona bevételei vannak a hajózásból. De hogy a 15—20 milliós hajózási vállalatok tönkretelgyék a magyar államvasutat, ettől nem lehet tartani. Igaztalanok voltak a vizi versenytarifák azért, mert az országnak fejlődés-képes iparát elnyomták, csak azért, hogy megtörjék a D. D. S. G. uralmát.

A viziutak fejlesztésének indokait illetőleg hangsúlyozza, hogy nekünk a tömegárú, a kő, a kőszén, az építőanyagok stb. stb. szállításának szempontjából van szükségünk a viziutakra. Ezt néhány példa meggyőzően igazolja. A beocsini cementgyár forgalma például évenként 300.000 tonna cementben és antracitban, a melyet a krassószörényi bányákból hoznak. Nemrég adta be a beremendi cementgyár a folyamodványát, a melyben arra kéri a ministert, hogy partbiztosítást csináljon, mert ő kötelezi magát arra, hogy a rakodóparton évenként legalább is 200—300.000 tonna forgalmi cementkövet és visszfuvarként kőszén stb.-t fog forgalmazni. A mikor a viziutak kiépítésének programját kibocsátották, egymásután jöttek a vasgyárak és bejelentették, hogy ha ezek és ezek a viziutak, kiépülnek, kötelezik magukat arra, hogy ennyi és annyi 1.000 tonna forgalmat csinálnak. Így például az Ozdi vasmű, a Rimamurányi vasmű 2—300.000 tonna forgalmat fog a viziutaknak biztosítani, nemkülönben a diósgyőri. Ugyanigy van a Resiczai vasbánya is, stb., stb. Az az állítás tehát, hogy a viziutaknak megépítésére első sorban az iparnak van szüksége, tényeken alapszik. Egy hold földön, ha jó termés van, egy tonna gabona terem s annak sem adják el egészét. Egy-egy ilyen vállalat tehát, mint például a beocsini cementgyár, a 300.000 tonna forgalmával 300.000 hold föld gabonatermésével versenyez szállítás tekintetében. Igen helyesen jár el ennél fogva s kormány, a midőn a viziutak építésénél első sorban az ipar érdekeire, a tömegárú szállítására veti a fősúlyt.

Azok az összegek, a melyek eddig vízszabályozásra kiadattak, nem a hajózás érdekét szolgálták, azok inkább a hajózást akadályozó, mint elősegítő művek létesítésére fordítottak, mert az ármentesítés szempontjából rengeteg átvágás készült, hogy Magyarország földjéből 7 millió catastralis hold földet lehessen megmenteni az országnak. A Duna-gőzhajózási társaságnak még ma is fennáll az épülete Tokajban és Vásárosnaményben, abból az időből, a mikor a hajók idáig jól tudtak közlekedni: a Dráván is jobban tudtak a hajók haladni, ámde a nagymérvű átvágások következtében a hajózás egyrészt megnehezült, másrészt bizonyos helyeken lehetetlenné vált. Azok a költségek tehát, a

melyek e czímen kiadattak, első sorban a mezőgazdaság érdekében adattak ki és nem hajózási célokra. Itt az ideje, hogy az állam közvetlenül a hajózás érdekében is hozzon némi áldozatot.

A mi a jövedelem kérdését illeti, igaz, hogy a vasutak jövedelmet hoznak az államnak, a viziutak azonban nem. Azonban a közutak sem hoznak jövedelmet az államnak. A Duna internationális folyó. Bennünket nemzetközi szerződések kötnek a tekintetben, hogy folyóinkon vámoikat és illetékeket szedhessünk. A viziutakat tehát e szerződések figyelembevételével és a viziutak természete szerint kell megítélni. Ámde a viziutakat egy sablonra huzni a vasutakkal nem lehet. Havas Mór szembeállítja a nagy hajóstársaságokat a kicsinyekkel, azt mondván, hogy a hajóstársaságok mindjobban ráadják magukat a darabárú-forgalomra és így a magyar államvasutakat is károsítják. A meddig ezek a hajóstársaságok a darabárú-forgalomból meg tudnak élni, addig természetes, nem fognak kőszállító fuvarosokkal concurrálni. De megnyugtathatjuk a vasutakat a tekintetben, hogy ez nem sokáig fog tartani, s hogy egy idő múlva ezek a hajózási vállalatok is fognak nekünk követ, kőszemet stb. szállítani, a mint már el is kezdték. Erre már van gyakorlati példa is. Húsz év óta a vízépítési igazgatóság részére egyetlen waggon követ Szolnokra vagy Csongrádra az államvasutak nem szállítottak. Minden darab követ, a mit a Tiszába Szolnoknál vagy Csongrádon beépítettünk, úgy hoztak, hogy Visegrádról, Dömösről vagy Vácra lementek a Dunán Titelig és aztán a Tiszán feljöttek egész Szolnokig. Így állván a helyzet, nem lehet a felett csodálkozni, hogy a vasutak drága díjtételeivel szemben a viziúton maradunk és hogy azt akarjuk, hogy olyan viziutat létesíthessünk, a mely még jobban képes concurrálni a vasutakkal. Végzi a felszólalását annak a hangoztatásával, hogy csak az a közlekedési politika a helyes, a mely a vasutak mellett — tehát nem a vasutak után — a viziutak fejlődésére is ügyet vet. A cél az, hogy a viziutak minél hamarabb kiépítenek, hogy ha olyan idők következnek el, a mikor a vasutak nem képesek feladataikat teljesíteni, akkor ott lehessünk segítségükre a viziutakkal.

Vargha Gyula elnök annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy lehetetlenség, hogy az egész közvélemény meg ne győződjék a belhajózás fontosságáról és be ne lássák, hogy a vasutak és a hajózás között érdekellentét nincs. A vasutakat tehermentesíteni kell, mert különben még nagyobb bajok származnak. Utal példaképpen a műtrágyázás ügyére, a mely Magyarország mezőgazdaságának nagyon fontos kérdése. Intenzív gazdaságot műtrágyázás nélkül ma már alig lehet folytatni, s még kevésbé a jövőben. Óriási mennyiségű superphosphat szállítása válik szükségessé. Algirből s máshonnan hozzák a tengerentúlról, vagy

készen hozzák Németországból és Ausztriából, Fiumében leteszik, ámde a fiumei vonal annyira meg van terhelve, hogy ezt nagyobb tömegárú szállítással még tovább terhelni alig volna lehetséges. Be fog következni tehát, hogy a foszphatot a Dunán fogják felszállítani és ezért első sorban a magyar mezőgazdaság lesz hálás. Felhívja a figyelmet a vízmennyiség kérdésére és arra, hogyan lehetne biztosítani a folytonos hajózást. Meg kell világítani a völgyelzárások kérdését, a vízfelraktározás ügyét. Felveti a kérdést, hogy nem kellene-e a közgazdasági társaságnak ebben az irányban actiót indítania, hogy a bő víz tavasszal el ne pocsékolassék.

Hoszpötzky Alajos szerint a viziutak kérdésében a cselekvés terére kellene lépni, mint azt az előrehaladottabb államokban régen megtették. Ott ugyanis azt tapasztalták, hogy többre mennek, ha nem vitatkoznak a fölött, hogy mi jobb, a vasút-e vagy a viziút-e, hanem úgy osztják meg a forgalmat, a hogy a közgazdaság érdekei kívánják. Az aggodalom, hogy a viziutak ártani fognak a vasutak forgalmának, nem volt egészen alaptalan, de indokolt sem volt olyan mértékben, mint a milyen mértékben a viziutak ellen agitáltak. Számos esetben, a mikor a vasút mellett viziút létesült, a vasút a tömegforgalomban eleinte veszített, de abban a forgalomban, a mely a vasutra nézve jelentékeny hasznot hajt, veszteség nem mutatkozott. Hazai példával is igazolható ez az állítás. 1887-ben kezdték meg a magyarországi felső Duna szabályozását, illetve hajózhatóvá tételét. Ez tartott körülbelül 1895—1897-ig. Belekerült a szabályozás 17 és $\frac{1}{2}$ millió forintba. A mint a szabályozásnak vége volt, a Duna Gőzhajózási Társaság a budapest—bécsi díjtételeit 20%-kal leszállította q-ként. Ebből az következik, hogy lényeges előnyök értek el a szabályozás által, mert különben a Duna Gőzhajózási Társaság nem lett volna abban a helyzetben, hogy e díjtételét a maga elhatározásából leszállítsa. Ebből ismét arra kellene következtetni, hogy ez a két vasút, a mely Budapestről Bécsbe vezet, egyik az egyik parton, másik a másik parton, talán lényegesen veszített a forgalomban. Ámde a forgalom nem csökkent, sőt növekedett, még pedig abban a progressivitásban, mint eddigelé. Ez a példa igazolja, hogy fejlődés-képes országban a viziutak a vasuti forgalomnak nem ártanak, sőt sok tekintetben használnak.

Az önköltségeket illetőleg ismételt számításokkal megállapították, hogy az a vasutaknál átlagban 2 és $\frac{1}{2}$ fillér, a viziutaknál 1 fillér. A különbség tehát igen nagy, bár vannak példák, a hol a vasút és a viziút közötti díjtétel alapjául szolgáló önköltség között a különbség kisebb. Ha versenydíjtételeket keresünk, nem kell messze mennünk, a közeli multban voltak nálunk is, a mint arra Kvassay is hivatkozott.

A vasuti díjtételek ugyanis úgy voltak megállapítva, hogy minél kisebb a távolság Budapestig, annál versenyképesebb legyen a vasuti díjtétel. Így például Szeged 194 kilométernyi távolságban van, itt a díjtétel 960 fillér per tonna volt. Zenta 210 kilométernyire, tehát jóval nagyobb távolságban van, itt a díjtétel kisebb, 860 fillér, és pedig azért, mert Zenta vizen közelebb, vasuton ellenben távolabb van. Ujvidék 271 kilométer távolságban van, ide 840 fillér a díjtétel. Nézete szerint sajátságos állapot volt az, hogy a nemzetközi kötelezettség folytán a nagy kiadások árán nemzetközi hajósvállalatok számára hajózhatóvá tett Dunán a magyar állam által létesített és fenntartott magyar államvasút versenyezzen a Magyar Folyam- és Tengerhajózási R.-T.-gal, a melyet a magyar állam subventionál.

Tagadásba veszik azt, hogy az önköltségi ár 2 és $\frac{1}{2}$ fillér a vasútnál és 1 fillér a hajónál. Hogy ez a megállapítás helyes volt, — a vasutasok tagadják ezt — annak igazolása végett hivatkozik a Kossuth Ferencz által 1906-ban tartott nagy értekezlet eredményeire, különösen pedig Klein Gyula és Sándor Pál felszólalásaira. Ezen az értekezleten a legerősebb argumentum a Duna—Tisza-csatorna megépítése ellen az volt, hogy a csatorna a közgazdaság szempontjából semmiféle megtakarítást nem jelent. Szegedről Budapestre a Duna—Tisza-csatornán át a költség az akkori számítások szerint 323 fillért tett volna, ők pedig akkor Titelen át, aztán a Dunán fél 300 fillérért tudtak szállítani. Igaz, hogy ez kivételes díj volt, mégis jellemző, hogy a hajósok milyen olcsón tudnak szállítani.

Megvizsgálva a díjtételeket, a melyeket Szegedről eddig jegyeztek, constatalni lehet, hogy 1906. óta egészen mostanáig az átlagos díjtétel 67 fillér volt. A szeged—budapesti távolság 637 kilométer. Ha ezt a távolságot elosztjuk az átlagos díjtétellel, akkor megkapjuk, hogy a díjtétel 1 fillér, vagyis olyan, a mely mellett még jövedelem is van. Hivatkozik Klein Gyulára, a ki Die Bayerische Donau, deren Zukunft als Grossschiffahrtsweg című munkájában számításokat végzett, a melyek szerint feltéve, hogy a hajók Ulmig fognak menni, ha a regensburgi hidat lebontják, az egész fuvar költség az osztrák-magyar, román, németországi hajóvállalatok adatai szerint 0.6 fillér lenne tonnakilométerenként. Az 1 fillér tehát indokolt. A Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság rendelkezésére állnak a fuvarozásra vonatkozó adatok, a melyek szerint, ha ők a Dunán szállítanak, a Középdunán Moldovától fel, a zuhatagokat nem említve, átlagos díjtétel 0.8 fillér, a miben már haszon is van. Ime tehát ez az 1913-ban mutatkozó adat a Klein Gyula által 1897-ben történt számítással hajszálynira egyezik, pedig azóta felmentek az árak és személyzeti kiadások. Ezzel ki van mutatva, hogy

az 1 filléres díjtétel kiszámítása egészen gondosan, lelkiismeretesen történt és hogy ezen az alapon bátran lehet indulni további jövedelmezőségi számításoknál.

A szállítási adó eltörlése indokolt volt, mert a magyar szállítási vállalatoknak fizetni kellett az adót, az idegeneknek pedig nem, a minnek az volt az eredménye, hogy a magyar hajózási vállalatok sokkal nehezebb feltételekkel versenyeztek, miát az idegen vállalatok.

A darabárúforgalmat illetőleg nem áll, hogy annak megkönnyítése csak az osztrák iparnak tesz szolgálatot. Mert a Kelet számára mégis lesz iparunk és ha a magyar darabárúforgalom úgy fejlődik, mint most, akkor a hajózással a magyar iparnak is hasznos szolgálatot fogunk tenni. Helytelen dolog, hogy a Magyarország költségén hajózhatóvá tett Dunából mindenkinek haszna legyen, csak a magyar hajózásnak nem. Ez hasonló volna ahhoz az eljáráshoz, a mit a kivándorlási ügyben követtünk. A kivándorlást is magunknak kellett volna a kezünkbe vennünk és nem lett volna szabad azt angol, vagy más vállalatnak átengedni. Nem kellene a magyar államnak a kivándorlásból hasznot huzni, a hasznot a hátramaradottak támogatására lehetne fordítani.

A darabárúforgalom óriási átrakási forgalmat idézett elő a dunaparti teherpályaudvaron. Sokkal korábban kellett volna gondoskodni arról, hogy a dunaparti pályaudvar átrakásra is szolgáljon. A közelmultban volt ugyan arról szó, de intézkedni ebben az irányban nem lehetett, mert a pályaudvar rettenetesen túl van terhelve. Hogy az átrakási forgalmat erősebben hangoztatják, ebből arra lehet következtetni, hogy már átértik a viziutak rendeltetésének fontosságát.

Végül arra a többször felmerült állításra reflectált, hogy a Duna—Tisza-csatorna, amely nem önálló viziút, hanem a nagy vízügyi programnak csak egy kis része, a tőkekamatot nem bírná el. Azokban a számításokban, a melyek közkézen forognak, kifejtették annak idején, hogy ha 156 fillérben számítjuk a szállítási költséget, a vontatási, az uszályköltséget és a szivattyúköltséget, továbbá a tőkekamatot 143 fillérben veszik fel, úgy ez összesen 299 fillért tesz ki tonnánként. Ezzel szemben az a díjtétel, a melyet a Duna—Tisza-csatornára vonatkozó munkában felállítottak Csongrádra nézve, csak 271 fillérben állapított meg. Ez úgy történt, hogy először theoretikus számításokkal kísérleteztek és mikor látták, hogy gyakorlati ember számára csak az lehet irányadó a számításnál, hogy mennyi a haszon, akkor azt mondták, hogy a díjtételek középértéke Budapesten abban az időben Csongrádra tonnánként 571 fillér volt, és hogy 300 fillérrel le lehet menni a csatornán Budapestről Csongrádig. Ámde ha a tőkekamatot és a szállítási költséget össze is

adjuk, a mi a fentiek szerint 299 fillért tesz ki, ez még mindig kevesebb, mint 571 fillér. Végeredményben ahhoz az állásponthoz csatlakozik, a melyet Kvassay fejtett ki, hogy t. i. adjuk meg a vasútnak azt, a mi a vasúté, és a viziutaknak azt, a mi a viziutaké.

Gelléri Mór hangsúlyozza, hogy éppen a magyar ipar szempontjából különös fontossága van a viziutaknak. Az olyan államokban, mint Belgium és Németalföld, ahol nincsenek olyan tekintélyes, nagy folyók, mint Magyarországon, csatornákkal igyekeznek előmozdítani nemcsak a mezőgazdasági cultura, hanem az ipari forgalom fejlesztését is. Nálunk, a hol a természetes eszközök rendelkezésre állnak, viziutaink még igen nagy mértékben kiaknázatlanok. Utal arra a tényre, hogy a magyar államvasutak forgalmi zavarai másfél esztendővel ezelőtt majdnem katasztrófával fenyegették az egész magyar ipart. Ez a katasztrófa még nincsen teljesen elhárítva. Nem szólva arról, hogy a viziutak sokkal olcsóbbak, egyedül ebből a szempontból is rendkívül szükséges volna, hogy a magyar természetes viziutak fejlesztésével és mesterséges csatornák létesítésével az államvasutak tehermentesítéséről gondoskodjunk. A vasuti forgalom és a viziforgalomnak egymást ki kell egészíteniök. Az egyiknek a fejlesztése éppen olyan szükséges, mint a másiké. Minthogy pedig a viziutak tekintetében el vagyunk maradva, ezért itt kettős erővel kell pótolnunk azt, a mivel még hátra vagyunk. Ebből a szempontból a magyar ipar érdekképviselőinek a legmelegebben kell üdvözölni azt a mozgalmat, a melyet a Magyar Közgazdasági Társaság megindított. Ennek az ügynek a gyorsítása, sürgetése és czélszerű megoldása igen hasznos feladat. Utal arra, hogy a vita felszólalói között sokan résztvettek azon az enquêten, a melyet ebben a kérdésben tartottak, a midőn a program megállapításáról volt szó. Minthogy a program, a melyet meg kell valósítani, már megvan, olyan intézkedéseket lehetne és kellene tenni, a melyek gyorsítják a megvalósulás tempóját. Indítványozza, hogy a társaság gyűjtse össze a vita anyagát és küldje meg az érdekképviselőknek és hívja fel az érdekeltséget arra, hogy vegyenek részt abban a munkában, a melynek célja a megpendített eszmék minél gyorsabb és reálisabb megvalósításának előmozdítása.

Havas Mór szerint a kérdés, a mely körül a vita forog, két részre oszlik. A csatornakérdésre, a mely még megoldásra vár és folyóink hajózhatóvá tételére, a mely kérdés törvényhozási uton már rendezést nyert.

Elsősorban a hajózható viziutak még megoldásra váró kérdésével, a csatornakérdéssel kíván foglalkozni.

A kereskedelmügyi minister által kiadott adatok szerint a Duna—Tisza-csatorna megépítése 50 millióba, a Duna—Száva-csatorna

pedig 28 millió koronába kerülne. Ezen összeg kamatoztatására, továbbá a csatorna fenntartására és üzemben tartására évente a Duna—Tisza-csatornánál kb. három és fél, a Duna—Száva-csatornánál pedig másfél millió szükséges. Ezek a kiadások a mi viszonyainkhoz képest elegendő nagyok. A kérdés az, hogy e kiadások ellenében el tudunk-e majd érni oly eredményt, a mely felér az évi $3\frac{1}{2}$, illetve $1\frac{1}{2}$ millió kiadással? Magyarországon az összes hajózható folyóknak bent az országban természetes kapcsolata van, Magyarország hajózható folyói mentén a hajóra rakott árú közvetlenül bent az országban elérhet bármely állomást, tehát a hajózás rendelkezésére áll. A csatornának csak az az előnye, hogy megrövidíti az utat. Ezen útrövidítés kitesz, ha a Duna—Tisza-csatornát a szolnoki irányban építik meg, 690 km.-t, ha pedig a csongrádi útirányban, 512 kilométert, a Duna—Száva csatornánál 407 kilométert.

Az a kérdés, hogy az útrövidítés által elérhető haszon ér-e annyit a hajózásnak, hogy ezért az évi kiadásokat fedező peage-illetéket fizesse? A Kossuth Ferencz kereskedelmi minister által kiküldött szakbizottság adatai alapján Klein Gyula kimutatta, hogy ha a csongrádi útirányban építik ki a csatornát, akkor a csatorna nem fog a hajózásnak semmi előnyt nyújtani, ha ellenben a szolnoki útirányt választják, akkor az 10—15 fillérrel olcsóbb fuvart fog ugyan eredményezni, de a csatornára fordítandó összeg a fond perdu-nek tekintendő. Hivatkozik Kvassay Jenőre is, a ki szintén tagja volt a bizottságnak és a ki kijelentette, hogy sohasem gondolt arra, hogy a csatornába befektetett tőke a kamatait meghozza, mert a csatornaforgalom fejlesztő hatása csak 20—25 év múlva fog jelentkezni.

A mi a Duna—Száva-csatornát illeti, egy kiváló szaktekintély számítása szerint, ha a csatornát magánvállalat fogja építeni, ez csak óriási áldozatokkal teheti azt.

A Duna—Tisza és a Duna—Száva-csatorna jövedelmezősége tehát a messze jövőben van. A közpénzekből létesített műszaki alkotások, mint ezek a csatornák is, azonban akkor is productivnek mondhatók, ha az általuk elért gazdasági előnyök felérnek az érettük hozott áldozatokkal. Az elérhető előny a jelen esetben 10—15 fillér fuvarmegtakarítás, továbbá, hogy a csatorna az értékesítési és fogyasztási viszonyokat javítani fogja.

Ha azt kutatjuk, hogy miféle hatást fog előidézni a 10—15 filléres fuvardíj-megtakarítás, sorra kell vennünk azokat a czikkeket, a melyek a csatorna várható forgalmát fogják tenni. A két legfontosabb cikk: a gabona és a szén. A gabonánál a 10—15 fillérnyi fuvarmegtakarítás szét fog oszlani a gazda, a közvetítő kereskedő és a fo-

gyasztók között; a szétforgácsolás következtében effectiv haszonról szó sem lehet.

A másik cikk a szén. A hivatalos kiadvány szerint 460 ezer tonna zsilvölgyi szén fog Budapestre gravitálni, ha a Marost hajózhatóvá tesszük, továbbá, ha a Duna—Tisza-csatorna kiépül. Véleménye szerint nem 4 millió métermázsa, hanem még 40 ezer métermázsa sem fogja igénybevenni a Duna—Tisza-csatornát; és pedig azért, mert a zsilvölgyi puhaszenet Piskiig vasuton kell szállítani és így a kettős átrakás folytán annyit veszít belértékéből, hogy a fogyasztónak sokkal czélszerűbb lesz közvetlenül vasuton hozatni a darabos szenet. De nem fog a zsilvölgyi szén Budapestre a csatornán át gravitálni azért sem, mert szénkartellünk van és az a jövőben is fenn fog maradni. A szénkartell contingálja a szenet bányák szerint és nem fogja megengedni, hogy a zsilvölgyi aknaszén ide jöjjön Pestre, mert ez a salgótarjáni, bánhídi, tatai szén természetes piacza. Nem fog ide gravitálni a zsilvölgyi szén végül azért sem, mert a zsilvölgyinek nem lesz mit szállítani, oly nagy mértékben emelkedett a szénfogyasztás, hogy a zsilvölgyi bányáknak csak annyi szenük van, mint a mennyi a délvidéknek, illetve a közeleső Balkán-államoknak a szükségletét pótolhatja.

Fontos árúczikk a phosphat, mert a műtrágyaneműek fogyasztása évről-évre emelkedik. Az előállításához szükséges phosphátok azonban a jövőben is Fiumén át fognak behozatni Magyarországra, mert a magyar államvasutak s a többi vasút példájára, a műtrágyaneműeket a legolcsóbb tarifatételek mellett szállítják. Ezért előnyösebb a műtrágyaneműek szállítása szempontjából a fiumei útírány, mint a belvizi út Galaczon át, a mely ma is rendelkezésre áll.

Igy pl. Fiuméba érkezett vasuton 1912-ben 12 millió métermázsa árú, ellenben onnan be az országba csak 6 milliót szállítottak. Ha tehát a phosphatimport, t. i. a fiumei, a mult évben nem egy millió, hanem 5 millió lett volna, az államvasutak ezt lebonyolíthatták volna anélkül, hogy csak egy kocsival is többet kellett volna járatni a fiume—károlyvárosi vonalon.

Abban a tekintetben, hogy mily előnyt fog nyújtani a Duna-Tisza csatorna építése a csatorna mentén fekvő városoknak, a Ferencz-csatornára szokás hivatkozni. A Ferencz csatorna forgalma össze sem hasonlítható a Duna—Tisza-csatorna belforgalmával, mert a Ferencz József-csatorna igen messze esik a fogyasztási piactól, úgy Pesttől, mint Bécstől, Sziszekről, Barcstól, ennél fogva ott az olcsó víziút tényleg kifizetődik a peage-illeték ellenére is. Amde egész másként lesz a Duna—Tisza-csatornánál. Itt a termelés főleg Budapestre gravitál. Már pedig a hajózás rövid távolságra, 100 kilométeren belül, alig versenyezhet a

vasúttal, még akkor sem, ha peage-illetéket nem is kell fizetni. Ha tehát a törvény legközelebb ki fogja mondani, hogy ezt a csatornát megépítik, ez a törvény azt is ki fogja mondani, hogy az érdekelttség tartozik a bettermentet viselni; ennek az eredménye pedig az lesz, hogy nap-nap után ostromolni fogják a kormányt azért, hogy e csatornát ne építse meg, vagy ha megépíti, úgy építse azt más vidéken.

A víziút a mostani viszonyok között inkább Ausztria mint Magyarország érdekeit szolgálja, mert Ausztria gazdaságilag erősebb. Különösen áll ez a Duna—Száva-csatornára, mert nem kívánatos Ausztria részére megkönnyíteni a vízi összeköttetést Boszniával is.

Ezek után rátért Kvassay Jenő ama kijelentésének czáfolására, hogy országos szerencsétlenség volna, hogy ha az államvasutak kiépítésével és kibővítésével kapcsolatosan nem építenők ki párhuzamosan víziuti hálózatunkat is.

Kijelenti, hogy ennek az ellenkezőjét vallja. Álláspontjának igazolására a következőket hozza fel: az államvasutak a maguk 19 ezer kilométernyire vonalukkal kiszolgálják az egész országot, mert rendelkezésére állanak az ország valamennyi vidékének, ellenben a hajóút csak a szállító közönség egy részének áll rendelkezésére. Minthogy pedig az ország igen nehéz anyagi viszonyok között van, nem volna czélszerű ezt a kis erejét szétforgácsolni. Azt a közlekedési eszközt kell kiépíteni tehát először, a mely az egész ország lakosságának érdekeit szolgálja, mert különben a dolog catastrophához vezet, mint például 1911-ben történt. De szükségesnek tartja az államvasutak hálózatának kiépítését azért is, mert a víziút egész éven át nem használható. Télen a fagy, nyáron pedig a kedvezőtlen vizállás miatt.

Hogy mennyire sújtja a forgalmat az, hogy az államvasút nem képes az ország területén lebonyolítani a forgalmat, azt mutatják az 1911. évi forgalmi zavarok, a melyek nagyobbára arra vezethetők vissza, hogy akkor az őszi hónapokban nagy szárazság volt, a mellékfolyók hajózhatók nem voltak és más folyókon is csak nehezen volt a forgalom lebonyolítható.

De szükséges az államvasutak hálózatának kiépítése azért is, mert ennek a hálózatnak a szállítóképessége nagy mértékben fokozható. A statistika azt mutatja, hogy az államvasút egy üzletkilométerére 1911-ben 424 ezer kilométer esett; 1911-ben az osztrák vasútnál 670, a porosz vasútnál 840 ezer tonna. A mennyiben a mai mizériákat a vasútnál elhárítjuk, az államvasút képes lesz hasonló nagy forgalmat lebonyolítani.

Szükséges a magyar államvasutak hálózatának kiépítése azért is, mert az osztó igazságnak ez felel meg. Ugyanis a Máv.-nál a befektetett tőke meghozza a kamatját, ellenben a csatornára fordított összeg a fond perdunek veendő. Vajjon megegyeztethető-e az osztó igazsággal az, hogy a Máv.-ot igénybevevő forgalom drága tarifákat fizessen, csak azért, hogy hogy évről-évre nagy összeget lehessen a csatornákra fordítani? Végül tekintetbe veendő a honvédelem szempontja is, a mely szintén a mellett van, hogy előbb a Máv. hálózatát építsük ki. A modern háborúnak egyik legfontosabb eszköze a vasút, a melynek kötelessége az úgynevezett harcászati felvonulást a lehető legrövidebb idő alatt elvégezni. Ha a vasút ezt a feladatot nem tudja kellően megoldani, akkor a háború kedvezőtlen kimenetele az illető országra nézve már eleve el van döntve. Évente 100 milliókat költünk harcászati dolgokra. Miért ne költsünk megfelelő összeget a Máv. kiépítésére is, a mikor ez béke idején is productiv befektetés.

Végül azt kívánja megindokolni, hogy miért hivatkozik amerikai vasutak példáira. Tulajdonképpen más vasutakra nem is lehet hivatkozni. De ha valamely vasútra nem szabad hivatkozni, úgy ez a német vasút, mert Németországban egész mások a viszonyok, mint nálunk. Az amerikai vasút példája azért helyes, mert ezeket nem hivatalnokok kezelik, hanem magántársaságok, trusttök és kartellek, a melyek a saját jól felfogott érdekükben kezelik a vasutakat. Az amerikai példa továbbá inkább ráillik a magyar viszonyokra, mert Amerika, éppúgy mint Magyarország, agrár állam és a kivitelre kerülő cikkek legnagyobb része agrárcikkekből, a behozatal pedig iparcikkekből áll. Amerikában a 400.000 kilométeres vasuti hálózaton szállított buza egységtétele 2 fillér volt, a széné 2-6 fillér. Ez ideális díjtétel.

Kvassay azt hangoztatja, hogy az államvasútnak nem lehet feladata a hajózással versenyezni. A vasutak létesítése folytán tönkrementek annak idején a fuvarosok és az országuti korcsmárosok tizezrei. A közérdek előtt deferálni kell a magánérdeknek.

Hoszpötzky azt mondja, hogy a vizi verseny díjtételek nagy ravaszsággal voltak kieszelve. Szerinte Verseczről Budapestre a díjtétel 132 fillér volt, ellenben Pancsováról 120 fillér, noha Pancsova távolabb fekszik Budapesttől 70 kilométerrel. Ugyanezt mondhatta a debreczeni civis is, hogy ő fizetett Budapestig 126 fillért, de Baja Budapestig csak 70 fillért. Csakhogy ily panaszok megítélésénél a tényleges állapotokat kell vizsgálat tárgyává tenni. Ha ugyanis a vasút nem vállalja a fuvar 70 fillérért, akkor a bajai forgalmat teljesen elveszíti és így kénytelen a debreczeni 126 filléres díjtételt még emelni. Az állam-

vasutak vizi verseny díjszabása tehát nem ravaszul, hanem csak czél-szerűen volt megállapítva.

Kvassay Jenő megjegyzi, hogy ő nem kíván beleavatkozni az állam-vasutak dolgaiba s nem mondta azt, hogy a vasutakat ne fejlesszék. Ő a viziutak fejlesztését hangoztatta és azt a kérdést vetette fel, hogy azok a vasutakkal szerves összefüggésbe hozassanak.

Sándor Lajos mindenekelőtt rámutatott a viziutak kiépítése érdekében folyó általános nagy mozgalomra, a mely az egész világon tapasztalható, s melynek eredményeiből leszűrhető az az igazság, hogy a vasutak és viziutak egymással párhuzamosan fejlesztendők, hogy azután a helyesen megosztott cél mellett, mindegyik közlekedési eszköz az ő saját rendeltetésének megfelelően legyen képes összpontosítani erejét. Egy víz-rajzilag gazdagon tagozott ország pedig, mint Magyarország is, saját viziútjaiban találja meg a legolcsóbb szállítási eszközt és ez alapon igyekszik a gyakorlati térre lépve viziútjait a kívánt célnak megfelelőnek tökéletesíteni azzal, hogy ott, a hol annak szüksége és czélszerűsége fennforog: a természetes viziutak alkotta közlekedési láncszor-zatba, mint összekötő láncszemet, a mesterséges víziutakat — hajóz-ható csatornákat — iktatja be, hogy ezzel közlekedési eszközeit a kereskedelem, ipar és mezőgazdaság céljaira megfelelő mértékben ren-delkezésre bocsáthassa.

A külföldi államoknak ezt a törekvését példákkal igazolta és fel-sorolta ama nagy pénzáldozatokat, melyeket e törekvések megvalósítá-sára fordítanak, a mely ténykedésből az a következtetés vonható le, hogy minden önálló gazdasági életre hivatott nemzetnek kell, hogy fő-törekvése a közlekedés természetes és mesterséges eszközeinek egymás-sal kiegészítő hálózattá való fejlesztése legyen, hogy mindezek igénybe-vételével a termelés eredményét minél rövidebb úton s a mi fő, minél olcsóbban forgalomba hozhassa.

A hajózó csatornák ellen felhozott kifogásokkal szemben reá-mutat a modern méretű nagy hajózó csatornák szállítóképességére és kiépítésére, melyek már 600 tonnás uszályok méreteihez épül-nek, a melyeken a nagyobb vízszinlépcsők leküzdésére, hajóemelő-k vagy olyan zsilipek épülnek, melyek már 14 méter magasság-kü-lönbség legyőzésére is alkalmasak. E modern csatornákat az őket keresztező vasutak és folyókon át, csatorna-hidakon (aquaduktokon) vezetik keresztül, mint pl. a Dortmund—Ems-csatorna, mely a Lippe és Stéver folyókon lett ilyen módon átvezetve; továbbá a Berlin—stettini új hajózó-csatorna, mely egy 4 vágányú vasúton vagy a rajna hanno-veri-csatorna, mely a Weser folyón és ennek közvetlen közelében egy

közút felett vezettek át ilyen aquadukton. A modern csatornákon a vontatás is mindinkább tökéletesebb, mert ez legnagyobbbrészt csavar-
gőzöskkel, több helyen már villamos erővel is történik. A csatornán
való hajóvontatásra nézve el kell ugyan ismerni, hogy ez óránként
6—8 km., míg ezzel szemben egy tehervonat, ez idő alatt mintegy
30—35 km.-t is megtesz; csak hogy viszont figyelembe veendő, hogy
nagy és sűrű forgalom közben állomásokon ezeknek a vonatoknak
sokat kell vesztegelniök, úgy hogy, bár abszolút gyorsaság tekinté-
ben a vasút fölötte áll a hajózásnak, de teljesítőképesség szempontjából
már nem.

Ha már most ezeket a modern hajózó-csatornákat hasonlítjuk össze
a vasutakkal és teszszük bírálat tárgyává, akkor meg fogunk győződni
arról, hogy ezeken a hajózó-csatornákon a tényleges szállítási költség a
vasuti szállítási költségnek alig $\frac{1}{3}$ -ad— $\frac{1}{4}$ -ed részét teszi, mely körülménynek igen egyszerű természetes okai vannak.

Igy pl. míg egy ló a közúton egy tonnát képes vontatni, ugyan-
ezzel a lóval, vasuti vágányokon már 7·5-szer ennyit, vizen pedig már
30—50-szer annyit lehet vontatni. A vizen való vontatáshoz tehát
 $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{7}$ olyan vonóerő kell, mint a vasuton. Az is figyelembe veendő,
hogy egy uszályt a saját súlyának 3—4-szeresével is meg lehet ter-
helni, míg a vasuti kocsikat annak alig kétszeresével, úgy, hogy ez ok-
ból a vasutaknál, még pedig a nyitott kocsiknál, a holt súly, a mit von-
tatni kell, valamivel több a hasznos súly felénél, sőt a csukott kocsik-
nál a $\frac{2}{3}$ -ad részénél is. Ha mindezekben fölül a járművek beszerzési költ-
ségeit tekintjük, úgy azt fogjuk találni, hogy egy uszály beszerzése alig
 $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{4}$ -rész annyiba kerül, mint ugyanazon teher szállításához szüksé-
ges vasuti park beszerzése; a minek természetes következménye azután
az, hogy a vasúton a terhelhető térfogat is 3—4-szerre drágább, mint
az uszálynál. Mindezek mellett pedig még e kétféle szállító eszköz fennt-
tartási és üzemi költségei között is lényeges különbség van.

Ezekben találjuk tehát annak indokolását, hogy ama tömegárúk,
melyeknél nem a gyorsaság, de az olcsóállítás lehetősége a fődolog,
a viziútra terelendő. A gabonanemű, cukorrépa és egyéb nagyobb
értékű mezőgazdasági termények mellett az említett szempontból még
figyelembe veendő: a széna, szalma, rözse, alom, trágya, nád, fűzfa,
tőzeg, fahulladék, zöldség, takarmányfélék, kő, tégl, kavics, homok stb.
építési anyagok, melyek közül egyik sem alkalmas vasuti szállításra.

Schober államvasuti igazgatónak Havas által idézett állításaira reflec-
tálva, gyakorlati példákkal bizonyítja, hogy a viziutaknak a termelési
vagy fogyasztási helytől való kisebb-nagyobb távolsága éppenséggel nem

akadálya annak, hogy a víziutak nyújtotta nagy előnyök ilyen helyekről forgalomba kerülő árúkra nézve is czélszerűen kihasználtságassanak.¹⁾

Annak az állításnak a megczáfolására pedig, hogy a franczia csatornák a mi csatornáinkhoz képest csakugyan „sik” csatornáknak tekinthetők-e, a következő példákat sorolja fel:

1. Franciaország délkeleti részén, a 323 km. hosszú Rajna—Rhône-csatornán szállított árúk, nem kevesebb, mint 155 zsilipen mennek át, míg az egyik folyó völgyéből a másikba juthatnak.

2. Az északkeleti részen a Marne—Rajna-csatorna, mely 315 km. hosszú szakaszon 85 zsilipen kell az áruszállításnak történni, míg egyik végéről a másikra jut.

3. A Marne—Saône-csatorna a Marne folyó felőli oldalán, 74·5 km. hosszban, 140 m. magasságkülönbség legyőzésére 40 zsilippel és a Saône felől 156 m. magasságkülönbség legyőzésére 52 zsilippel bír; vagyis a két folyó közötti, összesen 296 km. magasságkülönbség legyőzésére 92 zsilip szolgál.

4. A Páris—Charleroi közötti 271 km. hosszú csatornán 59 zsilipet találunk.

5. A Brest—Nantes közötti 392 km. hosszú csatornán 235 zsilip épült, vagyis átlagban 1·5 km. távolságban követik egymást a zsilípek.

¹⁾ 1. A cseh szén előbb vasúton érkezik a Teschen—Laube elbai állomásokra, a hol azután hajóra rakva megy tovább az alsó Elbére, a honnan egy részét megint csak vasúton továbbítják. Hasonlóképpen a Hamburgba érkező árúk sem kerülnek közvetlen vasuti továbbításra, hanem a meddig csak lehet, folyami hajókon a Felső-Elbére szállítják és csak azután továbbítják a vonaton.

2. Nagytömegű és ugyancsak vizen szállított szenet raknak át vasútra Mannheim, Frankfurt és Mainz kikötőiben, hogy az Dél-Németország és Svájc olyan vidékére jusson, melyek a víziúttól több 100 kilométer távolra fekszenek.

3. A veszfáiai szén is vonattal jön Harburgig, viszont a bányafa hajón ér Harburgba; és onnan kerül vasúton a Rhur vidékére; míg viszont a Rhur vidékéről származó szén is olyan helyről jön, mely 40 km.-re van a víziúttól.

4. Felső-Sziléziából Berlinbe szállított szén és vas is előbb mintegy 65—180 km. vasuti úton jut Koselbe, illetve Breslauba és csak azután szállítják a vizen Berlinbe.

5. Németországban az Elbén Torgauba vizen szállított szenet szivesebben szállítják a tőle 4 órányira fekvő községekbe, mint az alig 2 órányira fekvő vasuti állomásokról.

6. Heilbronnból—Teschenbe még a 90-es években szállított nagymennyiségű „szóda” előbb a Neckar folyón ment lefelé Mannheimig és innen nagyobb rajnai hajókra történt átrakás után, Rotterdamba, a hol újabb tengeri hajókra történt átrakás után került Hamburgba és ott ismételt átrakással elbei hajókon az Elbén felé Teschenbe.

7. Stettinből a morvaországi kohókba kerülő vasérczet Koselig az Oderán szállítják és csak onnan vasúton a fogyasztási helyre.

8. A cseh porcellán és üveg is vasúton megy Frankfurtba és onnan a Majnán—Rajrán lefelé Rotterdamba.

9. A magyar és osztrák fakivitelnél a fa is Würzburgig megy vasúton és onnan kerül a Majnán—Rajrán a Rhur vidékére.

10. Ugyancsak tört forgalommal jutnak nyugoti irányban a Dunán felfelé szállított és Passau- vagy Regensburgban vasútra való átrakással továbbított árúink rendeltetési helyükre.

6. A Burgundi-csatorna 242 km. hosszú vonalán 191 zsilip van, vagyis átlagban 1.300 fm.-enként 1—1 zsilip következik.

A felsorolt, az ország különböző részéből vett példákból kitűnik, hogy a francia csatornák éppenséggel nem „sík“, de inkább valóságos „hegyi csatornák“-nak tekinthetők.

Egy pillantást vetve a tervezés alatt álló Duna—Tisza-csatorna irányára, már első tekintetre is meg lehet állapítani, hogy ez a fentemlítettekhez képest csakugyan valóságos sík csatorna. A Budapest—Csongrád közötti irányvonalnál például a Duna felőli 12·5 méter magasság legyőzésére csupán 3 zsilip van tervbe véve és a Tisza felőli lejtőnek 33·85 m. magasságkülönbség legyőzésére is csak 6 zsilip szolgál, azaz a 126 km. hosszú ásott csatornán összesen 9 zsilip tervezetett, de szükség esetén még ennél kevesebb is alkalmazható. Az itt mutatkozó átlagban 14 km. hosszú csatornaszakaszok első tekintetre is óriási előnyöket mutatnak a fentebb említett francia csatornáknál előforduló 1.500—1.300 fm. hosszú szakaszokkal szemben. Az előadottakkal teljesen beigazoltnak tekinthető, hogy :

1. A víziutaknak a termelési vagy fogyasztási helyektől való kisebb-nagyobb távolsága nem befolyásolja azt, hogy a víziút, mint legolcsóbb szállítási eszköz, még az attól távolabbra fekvő helyekről is igénybe vétessék és

2. remélhetjük, hogy mindazon előnyöket Franciaországnak előbb vázolt csatornáin a tömegárúk, bányatermékek stb. szállításával elérni tudnak, a mit csatornáinknál is elérhetünk.

Havas Mór amaz állításának megcáfolására, hogy a mai fennálló kereskedelmi és vámpolitikai viszonyok mellett új víziutak kiépítése alig fog számottevő új forgalmat fejleszteni, mert évezredes kultúrával bíró, különféle szállítási eszközökkel már rendelkező országban új transversalis vasút vagy csatorna még nem létesít új forgalmat, a német és francia csatornák iparfejlesztő hatására utal. Így reá mutat arra, hogy pl. a Rajna—Marne-csatorna egymaga oly ipart fejlesztett, hogy magában ez iparnövekedésből származó tömegárúk úgyszólván a csatorna össz-forgalmának 83⁰/₀-át teszik. A német víziutak forgalmának csaknem 75⁰/₀-a is éppen olyan tömegekből állott elő, melynek nem egy már meglévő forgalmi eszköztől hódítottak el, hanem a melyeket éppen az újonnan létesített víziút, az általa elérhető olcsó szállításból előálló költségmegtakarítás tett forgalomképesé, vagyis a forgalmat éppen az új víziút teremtette magának.

A németországi Plauer- és Finow-csatorna mentén igen tekintélyes iparágak keletkeztek éppen az új víziutak nyomán, mint pl. őrlőmalmok, fűrész-malmok, szeszgyárak, festékgyárak, tégl-, mész- és

czementgyárak, hajóépítő telepek, papirgyárak, patkó- és drótszeggyár, vegyi, aszfalt-, tetőfedőlemezgyár stb., valamint olyan gyárak, melyek legfőként a mezőgazdasággal állanak szoros kapcsolatban, mint pl. a műtrágyagyár.

A Duna—Tisza és a Duna—Száva-csatorna megépítéséből származó előnyök tárgyalására rátérve, mindenek előtt az útrövidülés kérdésével foglalkozik.

A Duna—Tisza-csatorna csongrádi vonala következtében 568 km. útrövidülés érhető el, mert a mai kerülő úton Csongrádtól lefelé a Tiszán és a Dunán felfelé Budapestig fennálló 709 km. víziúttal szemben a csatorna 126 km. hosszú ásott része és folytatásában a soroksári Dunaágban teendő 15 km., vagyis összesen 141 km. hosszúsága állana elő. Ez említett útrövidülés a ma megteendő nagy kerülő úthoz képest nem kevesebb, mint 80%-ot jelent, megjegyezvén, hogy az említett útrövidülés abszolút értéke ugyanaz marad Csongrád feletti összes tiszai, valamint a körösi és a Tisza többi felső mellékfolyóinak állomásaira is.

A Dráva—Száva-csatorna útján elérhető útrövidülések a mai Vukovártól lefelé a Dunán megteendő 167 km. és a Száván felfelé fennálló 310 km., összesen 477 km.-rel a csatornán 56·5 km. út áll szemben, a mi 420 km. útrövidülést jelent. De magában a Tiszáról jövő forgalomra nézve is útrövidülést jelent ez a csatorna, mert a Tiszatoroktól Samacig a távolság ma 355 km., míg ellenben a Dunán felfelé Vukovárig s innen a csatornán Samacig csak 178 km., tehát csupán a fele utat jelenti, vagyis az útrövidülés ez esetben is 177 km.

Havas Mór annak állításaival szemben — hogy a csatorna megépítéséből csak Ausztriának lesz haszna, és hogy egyáltalában fölöslegessé a csatornák, mert folyóinknak természetes kapcsolatuk úgyis megvan — *Sándor* rámutatott arra, hogy éppen az a baj, hogy az említett folyók természetes élő összeköttetések révén fennálló folyásiránya nem felel meg nyerstermelésünk forgalmi irányának, mert míg ez utóbbi nyugatra tart, a Duna és Tisza déli és keleti irányban folyik. Éppen ebből az okból, ezeknek a tisztán hydrographiai hátrányoknak a kiküszöbölésére kell törekednünk. Halasztást nem tűrő szükséglet ama kapcsolatnak mielőbbi létesítése, melynek segítségével az ország legtávolabbra fekvő vidékeinek is, egy az ország központján, székesfővárosunkon keresztül a nyugat felé vivő legrövidebb irányú szakadatlan víziút állhat a rendelkezésre.

Éppen főfolyóink hátrányos természetes összeköttetése oka annak, hogy az ország keleti feléből, a forgalmi csomópont, Budapest felé, a víziút olyan hosszú, hogy a szállítási időtartam miatt, a víziút olcsósága jóformán nem is érvényesülhet; holott általánosan elismert tény, hogy éppen a szállítás valóságos költségeinek megtakarítása egymagában véve

is olyan hasznot jelent, mely a termelő, közvetítő és fogyasztó között megoszlik, míg ellenben annak elmaradása már az egész országra nézve is kárt jelent. A szállítási díj tetemes csökkenésével ugyanis közvagyonosodás jár, a forgalom pedig a termelést, ez viszont az adózást növeli, már pedig az állami jövedelem természetes gyarapodása a közjólétnek fokmérője.

A kivitelben elérhető megtakarítás következtében természetesen a belföldön is emelkedik a termés értéke, mert az eladási piacon az ár növekedik az odaszállítással elért megtakarítás összegével.

Az egyetlen körülmény, hogy az említett kapcsolat létesítésével az Alföld szívéét sok száz kilométerrel hozhatnók közelebb a fővároshoz és egyben a magyar terményeknek is a kivitelre a legolcsóbb vonalat leszünk képesek biztosítani, már magában is eléggé indokoltta teszi a szóban forgó hajózó csatornák kiépítésének szükségességét. Ha azután mindezekkel kapcsolatban természetes víziutaink is akként szabályoztatnak, hogy azokon a hajózás minden körülmények között és minden időben zavartalanul üzhető, akkor azután fáradozhatunk azon, a mit Havas Mórral együtt mindannyian is hangoztatunk, és közgazdasági szükségletnek tartunk, hogy meglévő folyóvizeinken a magyar gazdaságnak tisztán magyar belhajózási vállalat álljon rendelkezésére.

A vita során elhangzott azt az állítást, hogy a tervezett csatornának kiépítése csak akkor volna gazdaságos, ha annak jövedelme a kamatszükségletet és a fenntartási összeget fedezné, nem látja igazoltnak. A szóban forgó csatornák, ha talán kezdetben nem is, de a forgalom teljes kifejlődésével igenis képesek lesznek a létesítéssel járó összerheket viselni. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy a közvetlen hasznok mellett, a közvetett úton elérendő előnyök a befektetett tőkét más módon is busásan kamatoztatják. A külföldi csatornáknál, az eddig elért eredményekből ítélve, éppenséggel nekünk sem lehet okunk arra, hogy ha nem is mindjárt kezdetben, de későbbi években hasonló előnyök előállítására ne számíthassunk.

Azt az általános és serény mozgalmat, mely a természetes víziutak kiegészítését célzó hajózó csatornák létesítése érdekében csaknem az egész világon tapasztalható, nem lehet tisztán fiskális szempontból megítélni. Ezt a mozgalmat annak a biztos tudata vezérli, hogy e létesítményekhez nagyon mélyreható közgazdasági érdekek fűződnek, melyek nem csupán a fiskális szempontból megítélendő közvetlen haszonban, hanem a közvetett úton elérhető és ennél nagyobb értékeket jelentő előnyökben nyilvánulnak. Hogy tehát a gazdasági küzdelemben sikerteljes védelmet fejthessünk ki, okvetlenül szükséges, hogy a magyar államvasutak nagy hálózatához azt a fegyvert is megszerez-

hessük, melyet a gazdasági termelések mindenkori versenyképességének biztosítására a viziutak, a hajócsatornák nyújtanak.

Szekula Gyula a kérdés tarifa-politikai vonatkozásaival kíván foglalkozni, a melyek úgy a vizen, mint a vasuton való szállításnál identikusak. A kérdés elvi oldalát illetőleg azon a véleményen van, hogy a helyes közlekedési politika megköveteli, hogy úgy a vasuti, mint pedig a hajón való szállítás egyforma módon istápol tassék. A mi a vizi versenytől való félelmet illeti, erre nézve megjegyzi, hogy ez a félelem a porosz vasutaknál is sok éven át megvolt. Ott is éveken keresztül a leghevesebb vita folyt, mégis, a mikor a porosz vasutak államosításához fogtak, nem zárkóztak el a már meglévő viziutak fejlesztésétől és újjáépítésétől. Sőt azóta óriási csatorna-építkezések történtek Németországban. Épp így Magyarországon, ebben a gazdaságilag visszamaradt, sokkal szegényebb országban is feltétlenül szükséges az, hogy a mi viziutainkat is fejlesszük. Példaképpen felemlíti, hogy ha a Vág—Odera-csatornahálózat megvolna, az egész szénbehozatalt meg tudnók könnyíteni. Hozzájárul ahhoz az állításhoz, hogy a szénszállítás nem mindig practisálható a viziuton, de nem azokból az okokból, a melyeket Havas Mór felhozott, hanem más okokból, Magyarországon t. i. az a rossz szokás uralkodik, hogy a tömeges szénszállítás rendszerint egy időben történik, a miért azután a vasút nem képes az őszi és téli időben a szállítást nyomban eszközölni. Ha a nagy gyártelepek korábban gondoskodnának kellő szénkészletről, akkor ennek a szállítása a viziuton nagyon könnyen volna lehetséges. Ezek volnának a természetes segélyútirányok — Hilfsruten, — a melyekről, midőn a Budapestre rendelt porosz szén-szállítások minduntalan megakadtak, annyit vitatkoztak az osztrák állami vasutakkal. Minthogy pedig vannak olyan vonalak, a melyek három vágányt is el fognak bírni, az emelkedő ipari kultúránál a viziutak feltétlenül hozzá fognak járulni a fővonalak tehermentesítéséhez. Másrészt mivel a saison-forgalom azért megmarad, a forgalmi torlódások esetén jó szolgálatot fog tenni a folyó, vagy más viziút az államvasutaknak.

Havas Mórnak a tarifa-rendszerre vonatkozó fejtegetéseire reflectálva, megemlíti, hogy erre nézve tényleg tanulmányok történtek. Vissza akartak térni a régi, ú. n. ürtarifális rendszerre, a melyben nincsenek tekintettel arra, hogy mit szállít a waggon, aranyat-e vagy selymet, avagy kavicsot, vagy mészkövet, hanem az árú értékére való tekintet nélkül a tartalomhoz és a súlyhoz képest szabják meg a tarifát. Ámde ettől a rendszertől, melylyel harmincz év előtt először az elzász—lotharingiai, azután Tolnay Lajos elnöksége idején a magyar államvasutakon[†] tettek kísérletet, csakhamar el kellett térni, mert a vasutak gazda-

sági szempontból kénytelenek az árú értékére is tekintettel lenni és olyan tarifát kell megállapítani, a melyet az árú értékénél fogva elbir; annál is inkább, mert a mi különleges államgazdasági helyzetünkben némely árút olyan, — sokszor az önköltséghez közel álló tételek mellett kell szállitnunk, melyeket a gazdasági, kereskedelmi, ipari, vámpolitikai helyzet reánk kényszerít.

Az előadó által említett egységtételekről neki is az a nézete, hogy itt különféle számítások lehetségesek, mert az úgynevezett Vereins-Statistikában tonnakilométerre felvett tételeknél nincsen beleszámítva a tőke, a mi a vasutakban fekszik és a mit kamatoztatni kell és nincsen benne a nagy administrációs költség. De az önköltségeket negligálni nem lehet, bármily különböző alapokon számítják azokat a szakemberek. Ha nem is egész biztossággal, ha nem is egész matematikai pontossággal, de az önköltséget mégis ki lehet számítani. A magánvasutak idejében, a magánvasutak tudták, hogy mennyi az önköltségük, milyen osztalékpolitikát lehet folytatni, mekkora osztalékot lehet fizetni és tudták, hol a határ, a meddig az önköltség dolgában elmehetnek.

Az államvasutak pénzügyi helyzetéről szólván, a három év óta mutatkozó visszaesés egyik okát a személyforgalom feltűnően erős visszafejlődésében látja. Az az általános gazdasági crisis, a mi az áruszállítást befolyásolta, a személyforgalomra is hatott, az utazások számát restringálták, mert ilyenkor mindenki csak akkor utazik, ha erre okvetlen szüksége van. Külön szerencsétlenség volt az utolsó két rossz nyár, a sok folytonos esőzéssel, mert csökkentette a fürdő- és luxus-utiforgalmat, a mi igen súlyos öszszeggel esik számításba. A háború miatt csökkent, vagy teljesen szünetelt a Keletre irányuló személy- és áruszállítás is, a melyből az államvasutaknak nagy transito-bevételeik voltak mindig. Még nagyobb bajt okozott az ipar és kereskedelem pangása folytán a belföldi áruszállításban beállott csökkenése. Ehhez járult a rossz gazdasági viszonyok alakulása, a mely nyomta a forgalmat, és az orientforgalom előbb említett teljes csökkenés, a mi több millió frankot tett ki. Az így előállott kedvezőtlen helyzetet egyenesen aggasztóvá tette a teljes belföldi pangás. Nagy részben ezek voltak az okai annak, hogy az államvasutak bevételei annyira visszamentek. Ámde mindebből azt a következtetést, hogy az államvasutakat el kellene-e adni, vagy bérbe kellene adni, levonni nem lehet. Azt tudjuk, hogy hibák vannak az administrációban, hibák vannak a hálózatban, hibák vannak a teljesítményben. Ezek orvoslása részben administratív, részben pénzügyi intézkedést igényel. Örömmel üdvöznél, hogyha az államvasuti hálózat sebeinek orvoslásával egyszerre hozzá lehetne fogni a hajózható víziutak rendbehozásához, esetleg a két csa-

torna építéséhez. De attól tart, hogy az ország pénzügyi ereje nem elegendő arra, hogy a kettőt egyszerre csinálják. Szerinte a sorrend a fődolog. Először segíteni kell az államvasutak nagy bajain, mert különben a gyáriparnak nem lesz szene, Budapestnek sem lesz szene, — hiszen tudjuk, hogy a torlódások egész Galántáig nyultak. Azt hiszi — hogy első sorban az államvasutakat kell kihozni ezekből a nagy bajokból. Egy egészséges, jövedelmethozó vasuti hálózat majd azután az országot olyan helyzetbe hozza, hogy a viziutak fejlesztésére is gondolhat.

Matlekovits Sándor Szekula Gyula felszólalására megjegyezte, hogy ha arra az alapra helyezkedünk, hogy addig ne foglalkozzunk a viziutak fejlesztésével, a míg az államvasutakat rendbe nem hoztuk, akkor végérvényesen levehetjük a napirendről a viziutak kérdését. Ezt tárgyilagosan meg lehet állapítani. A vasút beruházásaihoz szükséges összegek megszavaztatását megkönnyíti, hogy a vasutakat stratégiai szempontból fel lehet használni. Ha a viziutak révén stratégiai előnyökhöz lehetne jutni, a viziutak fejlesztésével is gyorsabban haladhatnánk.

Kvassay Jenő figyelmeztet arra, hogy az államvasutak bajainak orvoslásához szükséges összegek évről-évre rohamosan emelkednek s már elérték az egy milliárdot. Ehhez viszonyítva a viziutak kiépítéséhez szükséges összeg elenyészően csekély. Ezzel a kis áldozattal — melylyel szemben aránytalanul nagy előnyök állnak — nem lehet addig várni, míg a magyar államvasút teljesen rendbe jön, mert akkor sohasem jut rá a sor.

Török Emil utal arra a jelenségre, hogy a mikor a vasuti hálózat fejlesztéséről, pótló vagy javító beruházásairól szó van, a viziutak hivei közül senkinek sem jut eszébe az erre a célra szolgáló kiadásokat kifizetni, addig minden alkalommal, a mikor a vizi közlekedés fejlesztésének szükséges voltát hangsúlyozzuk, a vasutasok szinte ideges türelmetlenséggel támadják meg e törekvéseket.

Ez a támadó irányzat az államvasutak vezetésében egyéb tekintetben is kifejezésre jut. Így látjuk, hogy nálunk mindenhol, a hol vasút és viziút egymással érintkeznek és e két közlekedési ágazat egybekapcsolására volna alkalom, a m. kir. államvasutak az átrakási forgalmat mindenképpen megnehezíteni igyekeznek. Különböző címen számított drága illetékekkel terhelik meg az átrakást, a mely hol „parti kezelési illeték“, hol „parti vágányilleték“, hol „pótilleték“ címen szerepel és melylyel indokolatlanul megdrágítja a vasút az árúk átrakását a hajóra; holott kétségtelen, hogy a vasutak tehermentesítése érdekében, de közgazdasági okokból is a vasutaknak az átrakási forgalmat meg kellene könnyíteniök és éppen a vasuti forgalomban beállott bajok bizonyították, hogy a vasutak tehermentesítésére szükség van.

Ha a vasutak vezetőségének említett magatartása azzal indokoltatnák, hogy a vízforgalom emelkedése a vasuti forgalmat hátrányosan befolyásolná, úgy ezzel szemben hivatkozni lehet arra, hogy pl. Németországban az 1875-től 1909-ig terjedő időszakban a víziutak kiterjedésének csekély változása mellett a víziuti forgalom 415⁰/₀-kal emelkedett ugyan, azonban ugyanezen időtartam alatt 1875-ben a német vasutak hossza 265.000 kilométerre, melyeknek összforgalma 10 milliárd tonna kilométert tett ki, 1909-ben már a vonalak hossza 54.000 kilométerre, de az összes vasuti teherárú teljesítmény 44·6 milliárd tonna kilométerre emelkedett. Vagyis ezen idő alatt a vasutak vonalhossza csak 104⁰/₀-kal, ellenben teherárú-forgalmuk 300⁰/₀-kal emelkedett; a mi azt bizonyítja, hogy a vasutak szállítási eredményei is igen kedvezően alakulnak akkor, mikor a hajózás fellendül.

Ha pedig a víziút-hálózat fejlesztésétől a vasút jövedelmezőségét féltenék némelyek, akkor arra lehet utalni, hogy Poroszországban, a hol nagy kiterjedésű és folyton fejlődő víziút-hálózat van és a hol a vízforgalom folyton emelkedik, az állami vasutak a befektetett tőke 7·2⁰/₀-át jövedelmezik; utalni lehet arra, hogy Belgiumban, a hol az összes vasutak államosítva vannak és a hol igen sűrű nagy forgalmú víziút-hálózat is van, az államvasutak a befektetett tőkét 4·2⁰/₀-kal kamatoztatják. Ezzel szemben azt látjuk, hogy Ausztriában, melynek nagyon kevés a víziútja, de még nálunk is, az államvasutak a befektetett tőkéket a fentieket még megközelítve sem kamatoztatják.

Szemrehányásként felhozták nálunk a vasutasok részéről azt, hogy a vízi versenydíjtételek megszüntetése károsította volna a vasutakat; pedig ezen verseny megszüntetése, csak jogosulatlan állapot megszüntetését jelentette. Csak nem lehet jogos az, hogy a Budapesthez jóval közelebb fekvő helyekről, mint pl. Szatmárról, Miskolcra drágábban szállítson a vasút árukat Budapestre azért, mert ezen helyeknek nincs víziútjuk, mint a távolabb fekvő Ujvidékről, Pancsováról azért, mert ezeknek van víziútjuk is, a honnan hajóval is szállíthatók az árúk Budapestre. A vasuti versenydíjtételek megszüntetése csak előnnyel járt a m. kir. államvasutakra és jövedelmezőségüket bizonyára nem befolyásolta hátrányosan. A vízi versenydíjtételeket már három éve szüntette meg a Máv., de azért bevételei azóta is jelentékenyen emelkedtek; ellenben például a Kassa-oderbergi vasútnál, melynek sohasem voltak vízi versenydíjtételei, a melyeknek beszüntetéséről sem lehetett tehát soha szó e vasútnál, az áruszállítmányi bevétel pl. 1913. évi januártól októberig terjedő időben kevesebb volt, mint a múlt év hasonló időszakában, a miből látszik, hogy nem a víziutak forgalma csökkent, vagy emeli a vasutak jövedelmezőségét, hanem egészen más okok.

A közlekedésügy terén egyébként kiindulási pontként azt kell tekinteni, hogy a közlekedési eszközök, akár vasútról, akár víziútról, akár közútról legyen szó, nem jelentenek öncélt, hanem ezek egyaránt a forgalom szolgálatára és ebben a tekintetben egymás kiegészítésére vannak hivatva. Irányadó továbbá az is, hogy bár úgy a vasút, mint a hajózás kereskedelmi jellegű vállalkozások is, mégis magának a közlekedésnek nem a közvetlen üzemi nyereség szerzése a főfeladata, hanem az a lényeges, hogy milyen szolgáltatokat tesz a közlekedés a közgazdasági érdekeknek. Azon irányzat is, mely minden vasút államosításának szükségességét hangoztatja, e törekvés jogosultságát kevésbé a fiskalitási érdekekkel, mint inkább azzal indokolja, hogy a hazai termelés, a hazai árúk versenyképességének megvédése érdekében az állam nem elégedhetik meg azzal, hogy csupán a főfelügyeleti jogot gyakorolja a vasutakra, hanem közgazdasági okokból a vasuti közlekedés közvetlen vezetésére és irányítására kell törekedni. Igaz, hogy a befektetések jövedelmezőségének is van jelentősége, de döntő mégis csak az, hogy a vasutak legalább közvetve segítsék elő a közgazdasági fellendülést.

Ezeket a szempontokat figyelembe véve, jogosulatlan az az álláspont, mely a közlekedésnél is a befektetés kamatoztatására és törlesztésére fekteti a fősúlyt, mely álláspont hívei azt állítják, hogy a víziutakba befektetett összegek kamatoztatására és törlesztésére nincs kilátás, úgy hogy az e célra fordított kiadások à fond perdu kiadások.

Ez az okoskodás nem helytálló. A közutakra fordított összegek tudvalevőleg szintén nem kamatoznak, de sok egyéb állami kiadás is van, mely szintén nem hoz közvetlen jövedelmet, de azért sem közutak építését, sem ezen kiadásokat nem szüntetheti be az állam. Különbözik éppen államvasuti részről jogosulatlan az a kifogás, hogy a víziutakba befektetett összegek nem törlesztetnek, mert tudvalevőleg a magyar államvasutak berendezéseiből soha egy fillért nem irnak le és az erős megrongálásoknak és értékcsökkenésnek alávetett üzemi eszközök beszerzésére fordított összegeket is mindig csak a befektetési tőkéhez számítják hozzá.

De egyébként teljesen jogosulatlan azon felfogás, mely a víziuti befektetéseknél bizonyos határidőn belül való törlesztést tart feltétlenül szükségesnek. Eltekintve azoktól a jelentékeny közvetett közgazdasági előnyöktől, melyeket a víziutak az olcsó és nagy teljesítőképesség révén nyújtanak, akár természetes víziutak hajózhatóvá tételéről, akár csatornák építéséről legyen szó, ezek nem pár évtizedes használatra, hanem beláthatatlan időtartamra vannak hivatva szolgálni. Mi értelme van az értékcsökkenési számításnak ott, a hol évszázadokra szóló művek létesíttetnek! Ettől eltekintve senki sem állíthatja — legalább

jóhiszeműleg nem — hogy 30, 50, vagy ennél is több év múlva nem következik-e be a hajózható víziúton olyan forgalmi fejlődés, mely nemcsak bőven fogja megtéríteni a befektetéseket, hanem még pótolni is fogja az addig netán felmerült hiányokat. Franciaország víziuti forgalma 1880-tól 1905-ig 90⁰/o-al, Belgium víziuti forgalma ugyanezen idő alatt 115⁰/o-kal emelkedett, a német víziutak forgalmának nagy fellendüléséről szóló számszerű adatot már előbb említettük; és hogy a hazai adat is szolgálhat bizonyítékként, hivatkozunk arra, hogy Budapest főváros víziforgalma 1906-tól 1911-ig több mint 50⁰/o-kal emelkedett. A forgalomnak a gazdasági fejlődéssel járó fokozódása, a melyen egyik vagy másik évben bekövetkezett visszaesés végeredményben nem változtat, arra enged joggal következtetni, hogy a forgalmi emelkedés, mely a világon mindenütt bekövetkezett, a mi víziutainkon is legalább megközelítőleg elérhető lesz. Hiszen közgazdasági életünk minden részében az utolsó 30 évben jelentékeny fellendülésnek vagyunk élő tanui és nincs semmi ok olyan kislelkű feltevésre, hogy éppen e tekintetben inkább fogunk elmaradni, mint más téren.

Ilyen emelkedés tekintetében nem szabad csupán az elmúlt idők árúforgalmát tekintetbe venni; mert tapasztalat szerint éppen új víziutak létesítése újabb árúk forgalomba hozására ad alkalmat. Sok olyan termék van, mely nem bírja el a drágább vasuti szállítást, ellenben az olcsóbb hajózási díjtételek mellett forgalomképesé válik. A Duna—Oderacsatorna ügyében az osztrák képviselőház elé terjesztett kormányjelentés hangsúlyozza, hogy új víziutak jövedelmezőségének és közgazdasági hasznának mérlegelésénél nem szabad egyedül az ezek forgalmi területét addig kiszolgáló vasutak szállítmányait irányadónak venni és hangsúlyozza a következőket: „Der Verkehr einer neu erbauten Wasserstrasse trägt nicht zum geringsten Teile den Charakter eines originären neu entstehenden Verkehrs, welcher durch die Mobilisierung bisher latenter, der Versandfähigkeit ermangelnder Naturprodukte hervorgerufen wird, zum Teile beruht derselbe auf Umwälzungen der Bezugs- und Absatzverhältnisse in den von der Wasserstrasse beeinflussten Ländern“.

Jogosulatlanak tartom azért, hogy új víziutak létesítésénél csak az illető vidéken levő vasutak teherárúforgalmát veszik kizárólag irányadónak, mert minden új víziút a segélyével forgalomképesé és így értékesíthetővé vált új árútömegekkel is már rendszerint megfelel feladatának. Jogosulatlan, hogy pl. Havas a Duna—Tisza-csatorna várható forgalmánál csak a gabonáról, a szénről és a foszphatról szólva, az egyéb egész árúforgalmat teljesen mellőzi; sőt még a szénre nézve is azt állítja, hogy pl. a zsilvölgyi szén szállítására a Duna—Tisza-csatornán számi-

tani azért nem lehet, mert ezt a szénkartell meg fogja akadályozni és mert a zsilvölgyi szenet a termelés helyén fogyasztják el. Az államvasút jelenleg is jelentékeny mennyiségű zsilvölgyi szenet szállít, különböző fogyasztási helyekre.

Abból, hogy jelenleg szénkartell van, korántsem következik, hogy ez akkor is fenn fog állani, mikorra a Duna–Tisza-csatorna elkészül. A ki a kartellek természetét és működését ismeri, tudja, hogy ha valamely kartellhez tartozó érdekelt fél azt észleli, hogy akár a fogyasztás emelkedése, akár egyéb körülmények folytán árújának kedvezőbb értékesítésére van kilátása, mint akkor, mikor a kartellhez csatlakozott, a részesedési arány és az értékesítési terület megváltoztatására törekszik, úgy hogy gyakran akárhány kartell még a szerződési időtartamon belül is felborul. Semmiféle kartelltől sem kell tehát félteni a tervezett csatornákat.

A magyar vízi forgalom szempontjából legnagyobb jelentősége a természetes víziutaknak van. Ez idő szerinti hajózható víziutaink hossza kb. 2.500 kilométer és ezen hálózat az 1908. évi XLIX. t.-cz. által engedélyezett összegekkel kb. 4.000 kilométerre fog terjedni, az igaz, hogy csak akkor, mikor ezen újabb munkálatok befejeztetnek. De éppen ezen munkálatok hosszú időtartama az, mely hátráltathatja vízi forgalmunk általános közgazdasági érdekből szükséges fellendülését. Ezen hosszú időtartamot kell megrövidíteni, ha természetadta víziutaink kellő kihasználását elérni akarjuk, mert figyelembe kell venni, hogy a hajózhatóvá teendő új víziutak nemcsak azon vidékeket fogják a vízi forgalom részére megnyitni, a melyek eddig az olcsó vízi szállítás előnyeit nélkülözték, hanem tény az is, hogy új mellékvonalak létesítése a fővonalak forgalmát is jelentékeny módon emeli.

Ha egyébként még csak azon árúforgalmat vesszük tekintetbe, a mely az ez idő szerint hajózható magyar víziutakon lebonyolittatik, akkor is joggal mondható, hogy a magyar víziúthálózat nagy nemzeti tőkét képvisel, melynek értéke folyton emelkedik. E nemzeti tőke fel nem használása megbocsáthatatlan mulasztás, sőt kézen fekvő veszteség. A nemzeti vagyont képező természetes víziutakon a szállítás olcsóbb, ezek fokozódott munkateljesítésre nyújtanak alkalmat, a mit az is bizonyít, hogy a forgalmi berendezéseket figyelembe véve a hajózás teljesítőképessége ellen soha sem merült fel panasz. Közgazdasági fellendülésünk egyik nélkülözhetetlen feltétele, hogy ne csak a vasutakban, hanem a víziutakban rejlő segélyforrásokat is egyidejűleg kihasználjuk és pedig annál inkább, mert a víziutak fejlesztésének elodázásával nemcsak a természetadta közlekedési utak vesztenek jelentőségükből, de az ezekre eddig fordított beruházások értékét is csökkentjük.

Indokolatlan kedvezést látnak sokan abban, hogy a viziutakon megszüntették a szállítási adót. A viziutak a nemzetközi forgalom útjai, nemzetközi szerződésekben van a hajózás szabadsága és illetékmentessége biztosítva és ennek következménye az volt, hogy a mikor nálunk a szállítási adó a hajókon szállított árúkra nézve érvényben volt, ez csak a hazai vállalatoktól volt beszédhető; a külföldi hajózási vállalatok ilyen megadóztatására, melyek hazai viziutainkon is járva, a mi vállalatainkkal itt versenyt folytattak, nem volt mód. A szállítási adó fenntartása tehát a hajókon szállított árúknál csak a hazai vállalatok versenyképességét csökkentette, azon kívül pedig a magyar hajósok kétszeres megadóztatását eredményezte, mert a magyar hajós üzeme után is fizetett adót, továbbá sem feladóra, sem átvevőre át nem hárítható szállítási adót is fizetett. Ezeket a visszasságokat szüntette meg a törvényhozás, mikor a szállítási adót a viziutakon hatályon kívül helyezte.

Kiemelték a vita folyamán a vasutak honvédelmi jelentőségét. Hivatkozással arra, hogy a modern háború legfontosabb eszköze a vasút, melynek kötelessége a harczászati felvonulást a lehető legrövidebb idő alatt elősegíteni és a csapatok mozgását, élelmezését lehetővé tenni. Mindez még fokozottabb mértékben érvényes a viziutakra. A modern háborúban igen nagy embertömegek, nemcsak százezrek, de milliók is mozgósíttatnak. Ilyen nagy csapatok az ezeknek szükséges lőszerkészletek, élelmiszerek szállítása valóságos tömegszállítás, erre pedig kétségtelenül inkább nyújt módot a hajózás, mint a vasút. Már egy-egy őszi gyakorlatnál is azt tapasztaljuk, hogy az egy helyre törekvő, onnan elindítandó csapatok szállítása megzavarja a vasuti menetrendet és akárhány vonalon be kell szüntetni az árúforgalmat. Mi fog tehát egy nagy háborúban történni, ha kiterjedt hajózható viziúthálózat nem áll majd a honvédelem rendelkezésére.

A hajózható viziutak egyik nagy közgazdasági előnyét kell még hangsúlyoznom, melyet eddig nem érintettek. Mindazon kedvezések, a melyeket a vasút díjszabási intézkedésekkel a hazai termelésnek nyújt, véget érnek az ország határán és a mint a vasuton szállított árúk elhagyják a határt és idegen állam vágányára érnek, megszűnik a hazai vasut minden díjszabási befolyása. Azon differentiálást, melyre a hazai termelés védelme és versenyképessége érdekében az ország határain belül a vasuti kezelési és díjszabás módot nyújt, hatálytalaníthatja és rendszerint hatálytalanítja is az idegen ország vasútját.

Ezzel szemben a hajó a hazai árút bárhova külföldre addig, a meddig viziútja ér, közvetlenül szállítja, mint azon ország uszóterülete, melynek lobogója alatt jár. Semmiféle kezelési vagy díjszabási differentiálás veszélyének nincs kitéve a hazai árú, még a külföldi területen

átvonuló viziúton járó hajón sem, mert hiszen a viziutak a nemzetközi közlekedés részére mindenkinek egyaránt nyitva állanak. A viziuti áruszállítás ilyen módon olyan előnyöket nyújt a nemzeti termelésnek, melyekkel semmiféle vasuti közlekedés nem rendelkezik.

Azt látjuk egyébként, hogy mindenütt a világon nemcsak a vasuti hálózatot bővítik, de fejlesztik a viziutakat is. Részint a természetes viziutak hajózhatóvá tételére, részint csatornák építésére nemcsak Németország és Franciaország áldoznak jelentékeny összegeket, hanem pl. a kis Svájc is mindent elkövet, hogy a tulajdonképpen csak határfolyót képező Rajna felső részének hajózhatóvá tétele iránt a vizi szállítás előnyeit magának megszerezze. Joggal kérdezhetjük tehát azt, hogy miért akarnánk éppen mi hátramaradni és miért akarnánk éppen mi elzárkózni azon előnyöktől, melyeknek eredményes bekövetkezését Európa többi államaiban napról-napra észlelhetjük. Nálunk is párhuzamosan és egyidejűleg kell fejleszteni a vasutakat és a hajózást és ettől a meggyőződéstől nem téríthet el bennünket semmiféle érvelés.

Sugár Ignác előrebocsátotta, hogy nincs, a ki el nem ismerné a viziutak jelentőségét és így valóban felesleges ennek közgazdasági és forgalmi fontosságát fejtegetni. Nem is arról lehet szó, hogy a viziutak ne fejlesszenek, hanem csupán arról, mi a nézőpont az ország jelenlegi viszonyai s a közel jövőbeli szükségletei alapján. A közlekedő eszköz nem öncél, ehhez a felfogáshoz csatlakozik, de éppen e szempontból kell hangsúlyozni: ma, mikor vasútvonalaink nincsenek kiépítve, megfelelőleg felszerelve és teljesítőképességre berendezve, mikor az ország jelentékeny területein vasút nincs és a mikor egy újabb közgazdasági kiegyezés küszöbén vagyunk, teljes erőnket a vasutak gazdasági harczképességének fejlesztésére kell fordítanunk.

A Németbirodalomra való hivatkozás a mi viszonyainkra nem helytálló. A Németbirodalom nagy vasutai teljesen kiépítvék, úgy hogy ma már csak kis, helyi jelentőségű vasutakat építenek. Ott tehát be van fejezve a vasútépitési program s a Németbirodalom viziutainak tulajdonképpeni kiépítésére tehát akkor került sor, a mikor nagy vasutai megvoltak. De ott más a gazdasági szükség és törekvés. A Németbirodalom gazdasági világhatalommá lett, a mely Angliával, az Egyesült Államokkal felvette a nemzetközi versenyt. Itt már égető szükség van a viziutakra. Különösen hangsúlyozza, hogy a Németbirodalom folyamrendszere szerencsés, egy folyama kivételével, mind a saját állama területén szakad a saját állam tengerébe s mindez megfelel a nemzetközi forgalmi útirányoknak is.

A viziutak jelentőségének megítélésénél a hazai viszonyok talajából kell kiindulni, bármily mérvben ismertessék el elméletileg a viziutak

haszna és fontossága. A mi viszonyaink mellett már csak azért is nagy figyelemmel kell lenni a víziutak megépítésére, mert sok tekintetben kedvezőtlenek a körülmények a vizi közlekedés szempontjából. Főként három körülményre alapítja ezt az állítását.

Az első az, hogy vizeink iránya és kereskedelmi forgalmunk iránya nem esik egybe. Így külső kereskedelmünk, mint áruforgalmi statisztikánk számadatai igazolják, túlnagy zömében nyugat felé irányul, addig folyamaink kelet felé haladnak. A Dunának fokozottabb jelentősége is onnan van, hogy nyugati irányban is kihasználható. Mellőzi a számadatokat, melyek közkézen forognak, de egyébként is közismert, hogy összforgalmunkhoz képest, a balkáni forgalmunk aránylag mily kicsiny. Utal arra, hogy a Balkán-félszigeten beállott újabb politikai helyzet folytán, a mikor Románia kelet felé újabb, de főként Bulgária délen tengerpartot és kikötőt nyert, Szerbiának az adriai-kikötőhöz való hozzájuthatása biztosított, a mikor az államok dél felé, tehát reájuk nézve új tengeri közlekedés felé bővílhettek s a mikor az államok ez utóbbi irányokban nagyszabású vasútvonalakat építenek és Románia Szerbiával új vasútkapcsolatot létesít: akkor a Duna jelentősége is aránylag csökken, mert az újonnan megnövekedett államok minden lehető el fognak követni, hogy a tengerek felől emeljék áruforgalmukat. Hisz Szerbiának a lezajlott háborúval éppen az volt egyik célja, hogy hazánk felől való forgalmi függésétől — csak a Duna és a magyar államterületen átfutó vasútja lévén — lehetőleg megszabaduljon. Ily körülmények között, eltekintve exportképességünk mai fokától, szerfelett óvatosaknak kell lennünk, vérmes reményeket éppenséggel nem lehet táplálni az iránt, hogy a Balkánon beállott helyzet a magyar törekvésekre kedvező hatással lesz.

A második szempont, a melyből kiindul, ipartelepeink földrajzi elhelyezkedése, a melyet a víziutakra nézve nem kedvező. A tulajdonképpen nagy exportiparok — a malmok jó részétől eltekintve — nem vízmentén és úgy vannak megoszolva, hogy csak hosszabb úton juthatnánk a víziúthoz, már pedig köztudomású, hogy ily helyzet a víziutak igénybevételét gátolja, sőt paralizálja. A Duna északi részén Budapesttől—Pozsonyig még van valamelyes ipar, innen is van az északi Dunának nagyobb igénybevétele, de Budapesttől délnek már alig vannak ipartelepek. Még kedvezőtlenebb a helyzet a Tisza partján, mert a folyó egész mentén, fájdalom, alig van exportra törekedő ipartelep. Ipartelepeink zömükben az ország északi részén vannak, tehát a víziutaktól távol. Újabb időben még az ország nyugati részein helyezkednek el újabb vállalatok, a melyek a magyar közlekedést csak részben gyarapítják, mert hamar jutnak a határra és nincsenek víziútra utalva és

berendezve. Általában valamely ipar exportképessége és világpiaczon való megjelenése a víziutak megteremtésére döntő. Sajnos, iparunk jelen állapota, hitel- és kiviteli szervezeteink mai fejlettsége azon nagy törekvéseket, a melyek a víziutak megteremtésének alapját képezik, nem indokolják.

A harmadik szempont a kérdés elbírálásánál városrendszerünk mai kialakulása. Nagy városaink — természetesen Budapesten kívül — lényegben nincsenek s nincsenek különösen vízmentén jól elhelyezve. A Duna mentén, az említett északi folyáson még csak van (Pozsony, Győr, Komárom, Vác stb.) a mi kihat e folyamrész említett forgalmi alakulására, de már Budapesttől délnek nagyobb város nincs. A Tiszának folyása ez oldalról szintén kedvezőtlen, mert Szolnok, Szeged kivételével jelentősebb város nincs. Arad, Temesvár vízmentiek ugyan, de egyéb okok miatt víziútjuk kellőleg ki nem aknázható.

A városrendszer a vízi közlekedésre pedig döntő jelentőségű volna, mert az export mellett a belsőforgalomnak adhatna életet. Ám, fájdalom, városaink iparnélküliek, nyers- és feldolgozási-anyagokra tehát nincs szükségük, nincs tehát elszállítandó ipari termékük. Szükségletük ipari cikkekben éppen ezért passiv mérleget ad, mert oly természetű, a mely vasúti darabárú- és a postai szállítás tárgya. Az élelmezési cikkekben való szükségletük pedig részben nem nagy, részben oly természetű, hogy a víziútat, de gyakorta a vasutit sem igényli. Ennélfogva fejlődésük mai stádiumában nem igényelnek víziútat, illetve azon előnyöket, a melyekkel a víziközlekedés jár, nem is használhatnák ki. És így nem forog fenn indok, hogy városainkat víziutakkal lássuk el.

Mindezek alapján arra az eredményre kell jutni, hogy hazánk jelenlegi gazdasági viszonyai mellett minden erő vasutaink kiépítésére, ezek kellő felszerelésére fordítandó, mert a közelmúlt, így különösen az 1911-iki esztendő eseményei váltig igazolják, mily mélyen hat a nemzet eleven testébe, ha vasutaink nem teljesítőképesek. Nem lehet szem elől téveszteni, hogy vasuti rendszerünk nagy és gyökeres változásra szorulna, ha az állam pénzügyi viszonyai engednék, mert éppen főbb vasutaink oly időben épültek, a mikor nem a magyar gazdasági szempont volt döntő. Ily körülmények közepette nem a víziutak, de új és megfelelő vasuti vonalak kiépítése a közszükség: új vasuti vonalak kettős vágányokkal, megfelelő bő állomási és rakodóhelyekkel, bő kocsi- és vontatási parkkal, szóval harcképes teljesítő erővel.

Erre égető szükségünk van, mert az Ausztriával való kiegyezés küszöbén állunk és nehéz a helyzetünk, mert határainkat $\frac{2}{3}$ részben Ausztria alkotja és Ausztria a maga alkalmasabb víziútjai, vasutjai megépítése és vasútpolitikája révén harczra készül ellenünk és minden

lehető elkövet, hogy mintegy fojtó vasgyűrűvel vegye körül hazánkat. A magyar forgalmi érdekek tehát ez idő szerint parancsolólag követelik, hogy az ország gazdasági helyzetének biztosítása miatt, bármiképp ismerjessék is el a víziutak fontossága, minden erő vasutaink harczképességére fordíttassék és vasuti kérdés helyezettessék mindennek felett előtérbe.

Weisz Béla véleménye szerint a közlekedés főfeladata a közgazdasági élet, a kereskedelem, ipar és mezőgazdaság fejlesztése. Ennek a célnak azzal teszünk szolgálatot, ha nagy távolságokat áthidalva, különböző góczpontokat hozunk egymással közelebbi nexusba. Első sorban arra kell törekednünk tehát, hogy közlekedési eszközeinket a lehető legmagasabb fokra fejlesszük. Figyelmeztet arra a körülményre, hogy midőn ilyen fontos és hosszú időre szóló befektetésekről van szó, a különböző tervek közül okvetlenül azt kell választani, a mely közgazdasági életünkre a leghasznosabb. Véleménye szerint ez ama terv volna, a mely közvetlen összeköttetést létesítene a tengertől a Dunáig az ország területén belül, értve ez alatt esetleg Dalmáciát is, mely közjogilag még ma is Magyarország része.

Az utolsó évek eseményei figyelmeztetnek bennünket arra, hogy mit jelent egy ország közgazdaságára a közlekedés részleges vagy teljes megakadása. A balkáni államok háborúja alatt láttuk, hogy vasuti összeköttetésünk a Balkán felé úgyszólván el volt vágva. Nagyrészt csupán személyforgalomra redukálódott, teherárú szállításunk egyáltalában megakadt, mert nem csupán a balkáni államok háborúja zsibbasztotta erejét, hanem saját országunkban lefolyt mozgósítás is. Vasutaink nagy része nem lévén a kereskedelem szolgálatában, víziutra voltunk szorítva. Csak a Duna állott rendelkezésünkre, mely nyugat és kelet felé az egyetlen természetes közlekedési eszközünk. Ezt az utat azonban szintén nem tudjuk kellőképpen kiaknázni, mert termékeink kivitele nyugat felé nem jelentős, kelet felé pedig a Vaskapun keresztül kétséges. A Kelet fontos piacára csupán egy számottevő út áll rendelkezésünkre, Fiumén keresztül. Ezt az összeköttetést a vasút tartja fenn, a mely még normális viszonyok között sem képes, ha még néhány sinpárat is építenénk, közgazdaságunkat mai fejlődő stádiumában kellőképpen kiszolgálni. Iparunk szempontjából fontos, ha gyárosaink anyagaikat lehetőleg olcsón kapják. Ezek az anyagok tömegárúk, a melyek megkívánják a kényelmes és olcsó szállítást, mert ennek hiánya az árúkat megdrágítja. Első sorban a szén az a cikk, melyre itt gondolni kell. A gabonaneműinkre ez hatványozottan áll. Nem szabad szem elől téveszteni kifejlődött malomiparunkat sem, melynek szempontjából szintén nagy jelentősége van a hajózásnak. Utal még az utóbbi időben nagy lendületet vett cukor-

gyártásra, melynek productumait még Délamerikában is ismerik. Nálunk életkérdés ugyan a vasút kiépítése, de e mellett nem szabad elhanyagolni a viziutak fejlesztését sem. Ha Németország vasuti és vizi hálózatának fejlődését nézzük, láthatjuk, hogy ott felismerték azt az igazságot, hogy a viziút és a vasút karöltve kell, hogy járjanak egymással. Természetesen nem azonnal jöttek rá erre az igazságra, sőt még a XIX. században a vasút versenytársat látott a hajózásban. A szárazföldi közlekedés mindig némi fölényt mutatott a vízzel s első sorban a belvízzel szemben, különösen akkor, a mikor ezek csupán a természetes folyókra voltak utalva s a csatornázás nem igen volt kifejlődve. Sokáig a magántőke is bizalmatlan volt a viziutak iránt, míg a vasút kiépítésére éppen az oly nagyfontosságú magántőke mindig szívesen rendelkezésre állt. Erre mondja *Engel Ernő*, hogy a vasút önmagát építi meg, értve ezalatt, hogy a tőke körforgást végez, midőn a vasút az építéshez szükséges beszerzésekkel támogatja az ipart, viszont a vasutnak az ipar bocsátja rendelkezésre a szükséges tőkét. Csakis így volt lehetséges, hogy 1910. év végéig Németország cca 22 milliárd koronát fektetett be vasuti vállalkozásba, a mi természetesen arányban állott többi közgazdasági factorainak fejlődésével s ezt nagy mértékben előmozdította. Felmenti, hogy a vasutak Németországban 1875-ben hozzávetőleg 28.000 kilométert futottak be, 1910-ben 59.000 kilométerre emelkedett a vasútnak hosszúsága. Ez a fejlődés egy 540.000 m² kilométer nagyságú területen ment végbe. Ha most ehhez hasonlítjuk Magyarországot, mit tapasztalunk? Államunk 1876-tól 1910-ig a magánosok tőkéivel együtt cca két és fél milliárd koronát fektetett be építkezésekbe, úgy hogy a 330.000 m² kilométer nagyságú területen 1910-ben 20.000 kilométer vasuttal rendelkezünk. Ez természetesen nem bonyolíthatja le kifejlődött forgalmunkat. Nálunk egyáltalában ellenkező tendenciák uralkodnak a közlekedési politikában, mint Németországban. Ott jól tudják, hogy a magasabb forgalom alacsonyabb tarifák mellett is nagyobb hasznot hajt, mint a kisebb és folyton csökkenő forgalom az állandóan emelkedő tarifák segítségével is. Meggyőződése szerint a legfontosabb cél a viziutak fejlesztésénél a Duna-összeköttetés meghosszabbítása a tengerig, mert a közlekedési politikának nem szabad megelégednie a belföldi közlekedés kérdésének megoldásával, hanem az ország határain túl levő kapcsolatokra is kellő gondot kell fordítania.

Kvassay Jenő Szekula Gyulának a Vág-csatornára vonatkozó észrevételeit illetőleg megjegyzi, hogy erről, valamint a Karszt-csatornáról nincs szó, az általa felállított reális programban. *Sugár Ignác* felszólalására reflectálva, annak a véleményének ad kifejezést, hogy Sugár téves alaptól indul ki, a mikor a viziutak sürgős fejlesztése ellen foglal állást

azon az alapon, hogy a főfolyóink iránya az áruforgalmunk irányával ellentétes. Az igaz, hogy nyersterményeink nyugatra tartanak, de viszont az iparcikkeink keletre mennek. Ha tehát ipart akarunk fejleszteni, akkor kelet felé kell gravitálnunk, mert az ottani piacokon van a jövőnk. A keleti piacokon való térfoglaláshoz pedig olcsó víziutakra és jó hajókra van szükségünk. Sugárnak a városaink elhelyezkedésére vonatkozó állítását sem fogadja el, mert ő éppen azt látja, hogy egy-két várostól eltekintve, legjelentősebb városaink éppen a jelentős folyóink mentén fejlődtek. Ujból hangsúlyozza a víziutak fölényét a vasutakkal szemben a tömegszállítás tekintetében és ismétli, hogy ennél az oknál fogva is ipart csak úgy remélhetünk, ha annak a fejlődését olcsó víziutakkal kellően megalapozzuk.

Matlekovits Sándor rámutat arra, hogy mikor a vasutak és víziutak fejlesztésének kérdéséről van szó, rendszerint két hamis kiindulóponttal találkozunk. Az egyik az, hogy nem tesznek különbséget új víziutak építése és a természetadta vízi közlekedés között. Más kérdés az, hogy van-e szükség nagy befektetéseket felemésztő csatornákra és ismét más, hogy szabad-e a nagyobb folyókat akár tíz évig is szabályozatlanul hagyni. Azt mindenki elfogadja, hogy a közlekedést a közgazdaság szükségleteinek megfelelően kell fejleszteni, nem lehet tehát azt mondani, hogy a különböző közlekedési utak harmónikus kiépítése helyett egyelőre csak a vasutakra fordítsunk figyelmet és csak ha a vasutakkal rendbe jöttünk, juttassunk valamit a hajózás céljaira is. A vasutak berendezése körül annyi hibát követtünk el, hogy az ország közgazdasága nem várhat addig, a míg mindezt helyrehozzuk. Igaz ugyan, hogy anyagi erőink nem kifogyhatatlanok és a vasutakba a jövőben is nagy összegeket leszünk kénytelenek befektetni, de le kell szögezni azt az elvet, hogy az ország közgazdasága a vasutak mellett a vizen való közlekedést is megkívánja.

A másik hibás kiinduló pont abban az állításban van, hogy nálunk nincsen ipar. Van iparunk. Vannak igen nagy és fejlett iparágaink, mint a cukoripar, malomipar, faipar, a melyeknek minden természetes létfeltételével rendelkezünk és a melyek tömegszállításaiikkal éppen a víziutakra vannak utalva. Ha bizonyos vonatkozásokban igaz volna is továbbá, hogy nincsen iparunk, a közlekedési utak kiépítése éppen arra szolgálhat, hogy ipar keletkezzék. Ott, ahol a közlekedés, a forgalom, a sürgésforgás megindul, ott felpezsdül az egész élet, a termelés és új vállalatok jönnek létre. A külföldi példákat is nagyrészt ebből a szempontból kell nézni.

A vita, mint látjuk, eredménynyel járt, a mennyiben az ellentétes álláspontok és nézetek a vita folyamán erős megvilágítást nyertek. A felszólalók többsége azon a véleményen volt — Matlekovits zárószavai is erőteljesen hangsúlyozzák ezt — hogy a helyes közlekedési politika csak az lehet, a melyik a viziutakat a vasutakkal egyidejűleg fejleszti. Nem egyenlő arányban, de párhuzamosan. Lehetnek különleges okok, a melyek a viziutak fejlesztésének munkáját egy időre lassíthatják, de olyanok, a melyek a munka megszüntetését vagy hosszabb időre való abbanahagyását indokolnák, nincsenek.

Ez a megállapítás természetesen, szinte magától értetődően hangzik. Hogy mégis vitára adott alkalmat a viziutak fejlesztésének kérdése, annak oka a magyar államvasutak abnormisan súlyos viszonyaiban található. Azok a bajok, a melyeket az államvasutak forgalmi zavarai okoztak gazdasági életünknek, sokakban azt a meggyőződést keltették, hogy a vasutak viszonyainak orvoslása mindennél előbbre való, s hogy ennek érdekében indokolt az olyan jelentőségű munkának az elhanyagolása is, a milyennek a viziutak fejlesztését az ellentétes állásponton levők is elismerték. Végig tekintve a vita folyamán elhangzott érvek sorozatán — ebből a szempontból igen eredményes a vita — el kell ismerni, hogy komoly és megfontolást érdemlő argumentumok hangzottak el azok részéről is, a kik a viziutak energikusabb fejlesztésének elébe helyezték a vasutak bajainak gyökeres orvoslását.

A pro és contra elhangzott argumentumokat, figyelemmel arra, hogy azok vázlatosan tájékoztatnak bennünket a közlekedési politikánkban uralkodó nézetekről és felfogásokról a fölvetett kérdésben, könnyebb áttekintés céljából összefoglaltuk és álláspontok szerint csoportosítva az alábbiakban felsoroljuk.

Kvassay Jenő által képviselt álláspont mellett — a viziutak a vasutakkal egyidejűleg és az eddiginél erőteljesebben fejlesztendők — elhangzottak a következő érvek:

1. Magyarország természetes viziúthálózata rendkívül kedvező a vizi közlekedés szempontjából; e nagyjelentőségű természeti előny kiaknázásának elmulasztása súlyos hiba volna.

2. A viziutakon a szállítás olcsóbb, a munkateljesítmény igen nagy. Az olcsó szállítás pedig az összes termelési ágaknak, a fogyasztásnak és az egész közgazdaságnak fontos érdeke.

3. A vasutaknak és a viziutaknak egymást ki kell egészíteniök, egymással harmóniában kell lenniök és ezért fejlődésükben egymással párhuzamosan kell haladniök. Az a közlekedési politika, a mely a viziutat elhanyagolja, egyoldalú és káros következése van a közgazdaságra.

4. Nem lehet addig várni a viziúthálózat kiépítésével, a míg az államvasutak bajai teljesen rendbehozatnak, mert a beruházási szükségletek folytonos emelkedését tekintve, ilyen alapon nem remélhető, hogy a viziutak érdekében hozandó áldozatokra egyáltalán sor kerül.

5. A viziutakra szükség van a vasút tehermentesítése, illetve a vasút túlterheléséből származó forgalmi bajok elhárítása végett.

6. A viziutak lehetővé teszik a tömegcikkék olcsó szállítását. (Ipari érdek és exportérdek.)

7. A viziut közvetlenül szállítja oda az árút, a hová a viziút elvezet, míg a vasutak díjszabási befolyása megszűnik a határon túl. (Sztintn iparfejlesztési és exportérdek.)

8. A viziúthálózat fejlesztése emeli a természetes közlekedési utak jelentőségét és az ezekre fordított beruházások értékét.

9. A viziúthálózat nagy nemzeti tőke, amelynek az értéke folyton emelkedik.

10. Honvédelmi szempontból is nagy fontossága van a viziutak kiépítésének, mert a nagy embertömegek és hadiszerek szállítása az adott pillanatban megzavarja a vasút menetrendjét, míg a viziutak ezt a feladatot akadály nélkül teljesíthetik.

A másik álláspont mellett — a viziutak csak az államvasút bajainak orvoslása után fejlesztendők a jelenleginél erőteljesebben — a következő argumentumok hozattak föl:

1. A viziutaknak Magyarországon nincs nagy jelentőségük, mert:

a) főfolyóink iránya ellentétes árúforgalmunk irányával. Folyóink keletre tartanak, míg kivitelre kerülő árúink nyugatra mennek;

b) ipartelepeink elhelyezkedése nem kedvező a vizi közlekedés szempontjából. Iparunk egész állapota, hitel és kiviteli szervezetünk tökéletlensége nem indokolják a viziutak kiépítésének az előtérbehelyezését;

c) városrendszerünk kialakulása is kedvezőtlen a vizi közlekedés szempontjából. Városaink fejlődésük mai stádiumában nem igénylik a viziutakat, a bennük elhelyezkedett ipartelepek nem használhatják ki a vizi közlekedés előnyeit.

2. Az ország pénzügyi ereje nem bírja a két közlekedési eszköz együttes fejlesztését.

3. A vasút egész éven át rendelkezésre áll, míg a viziút nyáron az alacsony vízállás, télen a fagy miatt gyakran felmondja a szolgálatot.

4. Ausztria vasútpolitikai harcot indít ellenünk most, az új kiegyezés küszöbén; országos forgalmi érdek, hogy a vasutkérdés helyezzessék az előtérbe.

5. A viziutak ártanak a vasutak forgalmának és jövedelmének.

6. A vasutaknak honvédelmi szempontból nagy jelentőségük van, mert stratégiai célokra felhasználhatók.

7. A viziutak csak a szállítóközönség egy részének állanak a rendelkezésére, míg a vasút az egész országot kiszolgálja.

8. A viziutak a mostani viszonyok között inkább a gazdaságilag erősebb Ausztriának, mint Magyarországnak használnak.

9. A vasutakba befektetett tőke meghozza a kamatát, míg a viziutakra fordított kiadások à fond perdu-nek tekintendők.

Az utóbbi ellenvetéssel szemben a viziutak fejlesztése mellett a felszólalók ismét a következőkre hivatkoztak:

1. A közlekedési eszköz nem öncél, a fiskális szempont itt nem döntő, hanem az a közgazdasági szolgálat, a melyet a közlekedési eszköz teljesít.

2. Az az érv, hogy a viziutak nem kamatoznak, nem hozható föl a viziúthálózat fejlesztése ellen, mert a közutak sem jövedelmeznek.

3. A viziutak nem meghatározott időre, hanem beláthatlan időtartamra készülnek, itt tehát nincs helye az értékcsökkenési számításnak.

Ezek voltak azok az argumentumok, a melyek általában a viziutak fejlesztése mellett és ellen felhozattak. A csatornák megépítése ellen emelt kifogások közül megemlítjük az alábbiakat.

1. A csatornák megépítésének költségei, gazdasági viszonyainkhoz mérve túlságosan nagyok.

2. A szóbanforgó csatornák nem fognak jövedelmezni.

3. Nem kecsegtetnek olyan eredményekkel, a melyek fölérték az értük hozandó áldozatokkal.

4. A tömegárúszállítás szempontjából nincs jelentőségük, mert a legfontosabb cikkek közül a gabonánál az olcsóbb fuvar nem eredményez effectív hasznot, a szén és phosphat pedig nem fogja igénybe venni a szóbanforgó csatornákat.

5. A csatornák megépítése a csatornamenti városok számára nem jelent előnyt, mert azokat fogja terhelni a betterment.

Nem volt nézeteltérés a felszólalók között abban a tekintetben, hogy a viziutakat fejleszteni kell. Ennek az elvnek a helyességét egyik felszólaló sem tagadta. Csak a viziutak fejlesztésének sürgőssége dolgában volt véleménykülönbség.

Az az ellenvetés valóban nem áll meg, hogy a megépítendő viziutaink számára nincs forgalmunk; mert a viziutak új árútömegeket tesznek forgalomképpé, új árukat hoznak forgalomba, mint azt a felszólalók egyike kiemelte. Ha lesz jó viziút, lesz forgalom is. Számtalan példa áll rendelkezésünkre annak az igazolására, hogy a közlekedés létesítésével egész közgazdaságokat lehet életre hívni. Eleget kell tenni

annak a föltételnek, hogy az új közlekedő út gazdaságilag fejlett vidéket kössön össze valamely gazdaságilag elmaradt területtel és a közlekedési eszköz gazdasági életet fejlesztő hatása okvetlenül bekövetkezik. Ez áll természetesen a víziutakra is.

Az a kérdés, hogy milyen tempóban, a vasutakra fordított költségekhez viszonyítva, milyen arányban történjék a magyar víziúthálózat fejlesztése, sürgős megoldásra igényel. Ennek a problémának az elintézése és a megvalósítás munkájának a megindítása olyan feladata gyakorlati közlekedési politikánknak, a mely közgazdaságunk károsodása nélkül sok halasztást nem szenvedhet.

Szirt Lajos.

A határhaszonelmélet bírálata. I.

A subiectiv érték.

I. A határhaszonelmélet szerint a jószág értékét a haszna szabja meg. Mivel azonban ugyanazon jószág (pl. hus) nagyon különböző hasznosságok létesítésére alkalmas (éhhál megelőzése, jóllakás, kutyánk táplálása stb.) s mivel az egynemű készlet egyik, akármelyik részének elveszése esetén csakis a lehető legkevésbé fontos szükségletünk kielégítéséről fogunk lemondani (az előbbi példát véve fel, egy kilo hus elveszése esetén kutyánknak nem fogunk adni, ellenben hiánytalanul elégitjük ki a saját táplálkozási szükségleteinket) ezért a jószágkészlet egy része csak annyira fontos, értékes nekünk, a mily fontos az a szükséglet, a melynek kielégítése az illető jószágtól függ. E legkisebb szükséglet kielégítésének haszna a határhaszon. Ez elv alkalmazható a termelő eszközökre is. Ha annyi bőr áll rendelkezésemre, hogy jut belőle egy cipőre, egy táska készítésére s néhány könyvem bekötésére is, akkor a cipőm vagy a táskám elveszése esetén a még megmaradt bőrkészletből nem a könyveimet fogom bekötni, hanem elsősorban az elveszett cipő, illetőleg táska pótlásáról fogok gondoskodni. Ha már most akármilyen becses is rám nézve a cipő: annak értéke még sem lesz nagyobb azon könyvek bekötésével elért haszonnál, melyeknek kötetlenül hagyása árán cipőszükségletemet akármelyik pillanatban fedezhetem. Ha tehát ez esetben azt mondjuk, hogy a cipő értékét előállítási költségei határozzák meg, akkor e „költségek” alatt nyilvánvalóan egy haszonnak (a könyvek bekötése) feláldozását értjük. Szóval a költségek visszavezethetők a haszonra. — Hasonlóképpen az előadott gondolatmenethez: mivel a javak cserélhetők, ennél fogva értékük nem lehet nagyobb, mint azon javak haszna, melyekért cserébe kaphatók. A mi akármely üzletben 10 forintért vehető, annak értéke 10 forintnál nagyobb nem lehet.

Ez alapelveket Böhm-Bawerk azzal egészíti ki, hogy bizonyos kivételes esetekben, mikor a jószág határhasznánál csekélyebb fáradság árán megszerezhető, akkor nem a haszna, hanem a megszerzésére szük-

séges fáradság mérve szabja meg az érték nagyságát. Pl. az ünnepélyre szóló belépőjegyemet elvesztem. A jegy személyes jelentkezés mellett ingyen kapható. Ha az ünnepélyen való részvétel nagyobb élvezetet okoz nekem, mint a jelentkezéssel járó kényelmetlenség, akkor az elvesztett jegyet ez utóbbi szerint értékelem.

Ez az eset lényegesen különbözik az előzőktől. Mig azoknál az értéket mindig a haszonra vezettük vissza, addig itt az érték végső forrásául a fáradságot, egy áldozatot jelöltünk meg. S erre való tekintettel Böhm-Bawerk — főleg az amerikai írók egyre erősödő támadásai által kényszerítve — a határhaszonelméletnek eredetileg egyoldalúan és mereven a „haszon“ jegyében formulázott értéktanát oda módosította, hogy: az érték végső zsinórmértéke két tényezőben, a haszonban és fáradságban keresendő, ismételten hangsúlyozva, hogy a fáradságnak a haszon elve ellenére érvényesülő értékmeghatározó szerepe azokra az esetekre korlátozódik, a mikor a fáradság okozta áldozat kisebb, mint a jószág határhaszna.

Kiterjeszkedik Böhm-Bawerk a termék haszna és az előállítására szükséges fáradság viszonya tekintetében lehetséges másik esetre is, mikor t. i. haszon és fáradság teljesen egyenlők s a mikor egyforma eredményre jutunk, akár az egyik, akár a másik szerint mérjük is az értéket.

II. Ellenben a 3-ik lehetőségről, a mikor tehát a termék haszna kisebb, mint az előállítására szükséges fáradság — a fáradság szerepének vizsgálata közben egyáltalán nem szól, ez esetet, úgy látszik, ki-merítettnek gondolva az által, hogy a termék értéke a rosszul sikerült termelés ez eseteiben a haszna szerint igazodik. Abból, hogy ez eset a kritikusaival folytatott polemiájában sem fordul elő, valószínűnek látszik, hogy ezek közül sem kísérelte meg senki erről az oldalról támadni meg a rendszert. Pedig éppen ez a 3-ik lehetőség a legalkalmasabb a határhaszonelmélet fogyatékoságának kézzelfogható szemléltetésére. A határhaszonelmélet szerint ugyanis a termelőeszköz értékét a terméktől nyeri; a munka termelőeszköz s így értékének egyenlőnek kell lennie a termékének értékével. Már pedig azokban az esetekben, mikor a termék haszna kisebb az előállításával járó fáradságnál, olyan értékelések merülnek fel, a melyek a határhaszonelmélet e tételével homlokegyenest ellenkeznek.

Vegyünk fel egy ilyen esetet. Egy diák, a kinek idejét nagyrészt saját dolgai foglalják el, üres óráiban leczkéket akar adni, mert nagyon szeretné Itáliát beutazni és nincs pénze hozzá. Kiderül azonban, hogy a szükséges összeget csak napi 3 órai instruktoroskodás árán teremtheti elő, holott ő legfeljebb 2 órát hajlandó erre a célra szentelni, noha az utazás a legfontosabb szükséglete a ki nem

elégített szükségletei közül. Ebben az esetben tulajdonképp egy cserealkalomról van szó. A diák szolgáltatást kínálja az utiköltségért, a másik fél pedig az utiköltséget a diák szolgáltatáért. Mivel pedig a határhaszonelmélet szerint is mindenki csak oly esetben hajlandó cserélni, ha a cserébe kapható jószágot értékesebbnek tartja az érte adandónál, a mit kibővíthetünk azzal, hogy minden ilyen esetben (föltéve, hogy előnyösebb cserealkalom nem kínálkozik), szükségképpen cserélni is fog, vagyis csak akkor vonakodik a cseréléstől, ha a saját jószágát értékesebbnek tartja a cserébe kínálnál: ennél fogva nyilvánvaló, hogy a felvett esetben az utazás a mi diákunknak nem érhet többet napi 2 órai munkánál. Ha többet, pl. $2\frac{1}{2}$ órát érne, akkor hajlandó is volna ennyit áldozni; de éppen mert erre nem hajlandó, ez a körülmény világosan mutatja, hogy az utazást sem többre, sem kevesebbre nem becsüli 2 órai munkánál. A napi 2 órai munkával elérhető maximális haszon azonban kevesebb ennél, mert az egy nagyobb, napi 3 órai munkának maximális haszna. A tényállás tehát a következő:

$$\begin{aligned} 2 \text{ óra munka értéke} &= \text{utazás;} \\ 2 \text{ óra munka haszna} &< \text{utazás;} \\ \text{tehát } 2 \text{ óra munka haszna} &< 2 \text{ óra munka értéke,} \end{aligned}$$

szóval ez esetben a munkának értéke nagyobb, mint termékének az értéke.

Azt hiszem, alig kell kiterjeszkednem itt azon esetleges ellenvetésre, hogy az említett esetben a munka nem végeztetik el s így annak, mint nem lévők értékéről nem beszélhetünk. Csak azt jegyzem meg, hogy az értékelés mindig az ügylet realizálása előtt megy végbe s éppen a már meglévő, kész értékelések viszonya dönti el annak sorsát. Ha csak a tényleg elvégzett munkákra vonatkozó értékeléseket volna szabad itt számbavennünk és „értékelés“ jellegével felruháznunk, akkor épp ez alapon ki kellene zárunk az értékjelenségek sorából minden olyan subiectiv értékelést, mely bizonyos cserét lehetetlenné tesz, a mi egyértelmű azzal, hogy subiectiv értékelésünk létezését mások önkényétől tesszük függővé. Böhm-Bawerk akkor nem mondhatná, hogy A. eladónak a saját lova 100 forintot ér, mielőtt ki nem derül, hogy B., a ki meg akarja azt venni, 100 forintnál többre becsüli azt. S akkor a határhaszonelmélet szembe kerülne önmagával, mert azt hirdetné, hogy a subiectiv érték függ a csere sikerülésétől, nem pedig, mint most tanítja, a csere létrejötte a subiectiv értékelések viszonyától.

III. Vegyük már most szemügyre a második lehetőséget a termék haszna és a termelésre szükséges munkaáldozat között, a mikor t. i. a két említett tényező teljesen egyenlő nagyságú. Böhm-Bawerk erre vonatkozó-

lag elismeri, hogy ha a munkás tetszés szerint határozhatja meg a munkaidejét, akkor valóban csak addig fog dolgozni, míg az utolsó órának vagy negyedórának fáradsága egyenlő a vele elérhető haszonnal. Azonban siet hozzáfűzni, hogy e feltételek a mai viszonyok között nagyon ritkán teljesülnek s a munkás többnyire kénytelen egy egész munkanapra (10-12 óra) szerződni, akkor is, ha az utolsó óra fáradsága már nincs arányban a hasznával. Ez esetekben tehát, Böhm-Bawerk szerint, a fáradság elve nem érvényesül.

Elsősorban kiemelendő ezzel szemben, hogy Böhm-Bawerknek ez a lehetőségig szűkre szabott beismerése sem egyeztethető össze a határhaszonelméletnek a termelési eszközökről vallott felfogásával. Ha ugyanis a termelési eszköz s így a munka értékére csakis a haszonnak, a termék hasznának van befolyása: miért nem dolgozik a munkás, ha szabadon határozhatja meg a munkaidejét, az említett határon túl? Hiszen valamelyes hasznot okvetlenül fog szerezni neki ez a túlmunka. Ha ellenben nem dolgozik, akkor elesik ettől a haszontól. Szóval bizonyos „n” nagyságú és „0” (zéró) nagyságú haszon között választhat. Érthetetlen már most, hogy a munkás, a ki gazdasági számításaiban a határhaszonelmélet szerint a kisebb-nagyobb haszon szerint igazodik, a „0” hasznot választja az „n” haszon helyett, felhasználatlanul hagyva, eldobva könnyelműen egy termelőeszközt, a melynek két ségtelen értéke van!

De tovább menve: sajátságos, hogy a theoretikus gondolkozás iránt oly kiválóan fogékony Böhm-Bawerk hivatkozik, mint enyhítő körülményre, arra, hogy bizonyos, az ő elméletének nem conveniáló esetek nem gyakoriak. A theoria helyessége tekintetében az egyedüli ismérv, hogy szabályai alól van-e kivétel vagy sem. Hogy azután ezeknek a kivételeknek a száma 1, 2 vagy 100.000, az tökéletesen mindegy. A theoria feladata: törvényszerűségeket megállapítani. A törvényszerűség az okozati összefüggés kiderítése; „ok”-nak pedig azt a tényezőt nevezzük, melynek fellépésével okvetlenül bekövetkezik az „okozata”. A törvény, az okozatosság fogalma eleve kizár minden kivételt. Ha tehát egy vélt törvény alól kivétel mutatkozik, ez annak a jele, hogy a kutatás nem járt elég mélyen. A gyakorlati élet számára persze nagyon fontos olyan szabályszerűségek megállapítása, a melyek csak az esetek túlnyomó többségére állanak, sőt e szempontból ezek esetleg sokkal fontosabbak lehetnek a végleges magyarázatnál, mert a gyakorlat embere könnyebben alkalmazkodhatik hozzájuk, ismérveik szembeszökőbbek. De a theoretikusnak nem szabad megállapodnia ennél a pontnál. A jelenségek bonyolultsága esetleg több ok összehatásának eredménye s akkor a törvénynek a többféle okot megfelelőleg kell csoportosítania, a helyett, hogy pusztán a legfontosabbra alapítaná a tételt, a többi ok hatását kivételnek minősítve.

Még súlyosabb beszámítás alá esik Böhm-Bawerknek az a megjegy-

zése, mely szerint az említett esetek csak a mai különös viszonyoknak, tehát egy esetleges máról-holnapra megváltozható állapotnak a következtében ritkák. Micsoda törvény az, mely csak bizonyos korra vonatkozik! Az egyes fejlődési stadiumoknak kétségkívül van bizonyos jellegük, a mely módosítólag, mint kisebb ok, mellékincidens, befolyásolhatja a törvény alakulását, de ennek döntő szerepet tulajdonítani vagy plane éppen erre építeni fel egy alaptörvényt, nem lehet. E tekintetben Böhm-Bawerk elmélete, ha ez egyáltalán lehetséges, még hátrányosabb helyzetben van, mint a régi aristotelesi elv, mely szerint az esés gyorsasága a testek súlyától függ. Mig ugyanis a Böhm-Bawerk tételével egybe nem vágó tapasztalatok mégis csak vannak az életben, addig a szabadesés törvénye (lévén a Föld mindenütt légkörrel borítva) sehol nem tapasztalható a természetben, s így csak külön e célra légüresített csövek, holmi mesterseges praktikák segélyével lehet Aristoteles tételét megczáfolnunk!

De hogy egészen végére járjunk a dolognak: csakugyan olyan ritkák a szóbanforgó esetek? Csak azok tartoznak ide, a melyeket Böhm-Bawerk maga is ide számít?

Böhm-Bawerk azon eseteket, a mikor a munkás egy egész napra szegődik, ha az utolsó 1 vagy $\frac{1}{4}$ óra fáradsága nem egyenlő a haszával, kirekeszti azon esetek közül, a mikor a haszon és fáradság fedik egymást, ellenben maga mondja, hogy ha a munkás szabadon határozhatja meg munkaidejét, akkor a határfáradság elve érvényesülni fog. Érthetetlen ez az engedékenységg. Vajjon a mikor 1 vagy $\frac{1}{4}$ órai fáradozásról van szó, miért ne vethetné ellen Böhm-Bawerk épp oly joggal, hogy esetleg a végső 5 vagy 1 percz vagy 1 mp. stb. fáradsága már esetleg nincs arányban az eredményezte haszonnal? Böhm-Bawerk bizonyára maga is tudja, hogy a kísérlet, mely akár 1 vagy $\frac{1}{4}$ órában vagy más meghatározott időmennyiségben állapítaná meg a határt, teljesen indokolhatatlan volna. Böhm-Bawerk álláspontjára helyezkedve az egyetlen logikus megoldás csak az lehet, hogy a határfáradság elvét csak akkor találjuk megvalósulva, ha a munkás addig a pontig dolgozik, a mikor az utolsó, végtelenül kicsiny, tovább már nem osztható fáradságrész éppen egybeesik az általa elért haszonnal. De ha így fogjuk fel a dolgot, akkor hamis Böhm-Bawerk azon feltevése, hogy a szabad munkás a határfáradsághoz alkalmazkodik. Lehetetlen ez már azért is, mert egy termék elkészítése mindig kisebb-nagyobb, de sohasem legkisebb mennyiségű munkaidőt, fáradságot igényel, már pedig a termék, ha egészen nincs elkészítve (pl. gyufaszál fej nélkül) semmit sem ér. Vagy egyáltalán nem termeli a munkás, vagy egészen elkészíti, a mibe belefogott, habár a munka utolsó részei nem hoznak is megfelelő hasznot. Vegyünk egy példát. Egy cipész szeretne moziba

menni s ezért egy czipősarkalással több munkát vállal el, mint különben szokott. E munka 15 perczt veszi igénybe s kap érte 30 fillért. A mozijegy 20 fillér; 10 fillérért cigarettát vesz. Ő tulajdonképp csak a mozi kedvéért dolgozott, a cigarettát szívesen elengedné s ezért, ha fel lehetne osztani a munkát, csak 10 perczig dolgoznék az erre eső 20 fillérért. Mivel azonban a sarkalást $\frac{2}{3}$ -adrészben elvégezni nem lehet, kénytelen vagy teljes 15 perczig dolgozni, vagy lemondani a moziról. Szóval a szabad munkás csakúgy, mint a bér munkás, a határfáradtság elvét nem érvényesítheti, feltéve, hogy olyan értelemben fogjuk azt fel, mint Böhm-Bawerk:

Mindez azonban csak annyit bizonyít, hogy az a fölfogás, mely szerint 1 vagy $\frac{1}{4}$ órai vagy más meghatározott mennyiségű fáradtságnak a hasznával való összemérése esetén nem szükséges azt kifogásolni, hogy a határfáradtság elve esetleg nem érvényesül, ellenben a meghatározottnál nagyobb mennyiségek összehasonlítása esetén már súlyosan esik latba e lehetőség — ez a fölfogás teljesen tarthatatlan és következetlen. Ellenben még nem bizonyítja azt, a mit pedig bizonyítani akarok, hogy a munkás, a mikor egy egész napra szerződik és egy egész munkanap összes fáradtságát hasonlítja össze az egész érte kapható haszonnal (munkabér) s ez alapon dönti el, hogy munkába álljon-e vagy sem, hogy ez a munkás a határfáradtság szerinti értékelést végzett. Ugyanis azt lehetne az előbbiek után mondani, hogy a határfáradtság elve sem a bér munkások, sem a szabad munkások esetében nem érvényesül. E kérdés eldöntése azonban az előbbiek után már nem lesz nehéz. Gondoljunk csak a czipész esetére, a ki a sarkalási munkát oszthatatlansága miatt kénytelen 5 perczig a fáradtságnál kisebb haszonért dolgozni. A felvett esetben ránézve a munka $\frac{2}{3}$ részben előnyös, $\frac{1}{3}$ részben azonban nem. A munka itt különböző értékű részekből van összetéve úgy, hogy az egyes részek egymástól elválaszthatlanok és az összhasznuk nagyobb, mint az össz fáradtság, összáldozat, melynek árán megszerezhetők. Világos, hogy itt a határhaszonelmélet és különösen Böhm-Bawerk által jól ismert, részletesen kifejtett és egy különleges, de az elmélet szabályai alól kivételnek semmiképp nem tekintett azon esettel van dolgunk, a mikor egy több példányból álló készletet a maga egészében kell értékelnünk. Böhm-Bawerk maga magyarázza, hogy ilyen esetekben a készlet értéke a benne foglalt hasznosságok összegével egyenlő. Ha pl. az almát csak kiloszámmra lehet venni s egy kilora 10 darab jut, a melyeknek értéke a vevőre nézve sorban 10, 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1 fillér, akkor az illető abban az esetben, ha 1 kilo alma ára 40 fillér, legjobban szeretne csak 7 almát venni 4 fillérével, minthogy azonban darabszámmra nem lehet vásárolni, kénytelen egy kiloból álló készletet, csoportot, egészében értékelni s mivel ez rá nézve $10 + 9 + 8 + 7 + 6 + 5 + 4 +$

$3 + 2 + 1 = 55$ fillér értéket képvisel, szívesen fog megadni érte 40 f-t, bár az utolsó 3 almát már értékén felül fizette ez által. Ha ez az értékelés Böhm-Bawerk szerint is a határhaszon alapján való értékelések közé tartozik, akkor nem tagadható, hogy a mi czipészünknek az esete, a ki a fáradságot kénytelen ilyen csoportként becsülni, szintén oda-sorozandó a határfáradság szerint való értékelések közé. És továbbá, a mint nem lehet s bizonyára nincs is Böhm-Bawerknek semmi kifogása az ellen, ha épp úgy a határhaszon szerint való értékelések közé sorozzuk azt az esetet, mikor az almanagykereskedőnek, a ki csak métermázsaszámra árulja az almát, 1 métermázsáért annyit fizetünk, hogy egy-egy kilogrammra több esik, mint a 100-ik vagy 99-ik kilogramm alma subjectiv értéke — épp úgy nem lehet kirekeszteni a határfáradság köréből azon eseteket, mikor a gyári munkás egy egész 10—12 órás munkanap fáradságát, mint oszthatlan egységet, hasonlítja össze a hasznával.

Az utóbbiak megerősítésére — ha ugyan erre még egyáltalán szükség van a mondottak után — szolgáljon a következő meggondolás. Ha valaki 10 lovat akar vásárolni, a melyeket egyenként is vehet, a határhaszon szerint igazodva csak úgy fogja mind a 10-et megvenni, ha a 10-ik ló által teljesített haszon, a határhaszon, legalább oly értéket képvisel, mint a ló vételára. Azonban a 10-ik ló által teljesített hasznosságok (fuvar, trágyahordás, sétalovaglás stb.) szintén különbözők s ha azokat pl. 10 részre osztjuk, könnyen meglehet, hogy a 10-ik, azaz legkisebb haszonrész nem éri el a vételár 10-edrészét. Mivel azonban egy $\frac{1}{2}$ vagy $\frac{1}{4}$ stb. ló nincs, kénytelen a gazda a lovat különböző hasznosságok összegéből álló haszon-csoportként értékelni, úgy hogy ez az eset lényegileg nem, csak quantitative különbözik attól, a mikor egy egész ménes megvásárlásáról van szó. Ugyanigy van ez minden más hasznos dologgal is. In ultima analysi tehát az életben előforduló összes (úgy a haszon-, mint a fáradság-) értékelések csoportoknak az értékelései. Ezek a csoportok lehetnek többé vagy kevésbé felismerhetően külön darabokból állók, lehetnek kisebbek vagy nagyobbak, de mindig több tagból vannak összetéve. Ha a haszoncsoportokra nézve megállapítjuk, hogy értékelésük a határhaszon jegyében történik, nem kell-e épp úgy feltalálnunk a határfáradság elvének érvényesülését a fáradság-csoportok értékelésénél? S ha nincs kifogásunk a kisebb csoportok ellen, miért volna a nagyobbakkal szemben?

Most már — azt hiszem — elég világos, hogy az az eset, mikor a munkás egy egész munkanapra szerződik, mivel annak össz fáradsága nem nagyobb a cserébe nyert haszonnál (munkabérenél), semmivel sem kevésbé sorozandó a határfáradság szerint értékelés körébe, mint bármely más eset. Bármily nagy vagy bármily kevés munkába kerüljön

valamely termelés, a várható haszonnak a fáradsággal való összehasonlítása elmaradhatatlan és a munkás szempontjából mindig a határfáradtság elve alapján történik, a mennyiben ez csak akkor fogja magát termelésre szánni, ha a fáradság-áldozata nem több, mint az elért haszon. Persze ez még nem dönti meg Böhm-Bawerknek azon állítását, a miről éppen szó van, hogy t. i. csak csekély számú esetben lesz a határfáradtság éppen egyenlő a haszonnal. De ennek a megdöntése az előbbieket után már fölösleges is, legfeljebb — magának Böhm-Bawerknek állana érdekében. Ha ugyanis az összes esetekre, a mikor munkát vállalunk, áll az, hogy a fáradság nem lehet nagyobb, mint a haszon, akkor az összes esetek két csoportba oszthatók, a mennyiben bennük vagy: $\text{fáradtság} = \text{haszon}$, vagy $\text{fáradtság} < \text{haszon}$. Ha már most — mint Böhm-Bawerk állítja — e kettő közül az egyik eset ($\text{fáradtság} = \text{haszon}$) ritkán fordul elő, akkor ez a ritkaság csakis a másik esetnek válik javára, a két kategóriába tartozó esetek összege minden körülmények közt változatlan lévén s mivel továbbá ez az összeg minden olyan esetet magába zár, mikor munka végeztetik, így az egyik eset ritkasága a másiknak túlságos gyakori előfordulását jelenti.

IV. Ez az utóbbi eset pedig az ($\text{fáradtság} < \text{haszon}$), a mely tudvalevőleg Böhm-Bawerknek a legtöbb gondot okozta s a mely az elmélet megbontására kényszerítette és odavezetett, hogy a határ-„haszon“-elmélet elnevezés az ő rendszerére jogosan nem alkalmazható, mert az értéket részben a fáradságra vezeti vissza. Azokra az esetekre nézve, a mikor $\text{fáradtság} = \text{haszon}$, mégis csak könnyebben el lehet hallgattatni a kételkedőket azzal, hogy ez esetekben az érték a haszon szerint is mérhető. Ha azonban a $\text{fáradtság} < \text{haszon}$ és az érték a fáradság szerint igazodik, itt már semmiféle politika nem segít a haszon-elméleten. Böhm-Bawerk persze siet megnyugtatót bennünket, hogy ezek az esetek szintén csekélyszámúak. Hogy ez a megnyugtató mennyit ér, arra az épp most fejtegetettek után felesleges szót vesztegetni. Hiába, egy rókáról két bőrt nyúzni még sem megy!

De eltekintve attól, hogy még ha tényleg csekély számúak volnának is az idetartozó esetek, ez — mint fent érintettük — mit sem használna és eltekintve attól, hogy világosan látható az eddig mondottakból, hogy a fáradság értékmeghatározó szerepe semmiesetre sem mellékes, hanem a haszonnal legalább is egyenrangú jelentőségű, mindettől eltekintve és Böhm-Bawerk minden tévedését készpénz gyanánt véve is: az ő elméletébe sehogy sem illenek olyan esetek, a melyekben az értéket a fáradság határozza meg. A munkafáradtság ugyanis a hasznával, mint termékkel szemben termelőeszköz; az említett esetekben tehát a termelőeszköz értéke határozza meg a termék értékét, a mi a határhaszonelmélet alapelveivel homlokegyenest ellenke-

zik. Ha tehát Böhm-Bawerk hajlandó volna is a fáradság szempontjából további engedményeket tenni és annak az érték megállapításában jelentős szerepet juttatni: akkor is maradna a rendszernek egy nagy hézaga: a termelőeszközökről vallott felfogása, a mint már különben az előbbi eset (fáradság = haszon) tárgyalásánál láttuk (l. 189. lapot).

V. A munkának a határhaszonelmélet szerint való értékelése még egy másik szempontból sem állja ki a kritikát. A határhaszonelmélet szerint ugyanis, mint minden jószág, a munka is ritkaságának köszöni az értékét. E szerint a munka értékének meg kell változnia, ha ritkasága változik. Ha már most a ritkaságot úgy értelmezzük, hogy minél több a munkás, annál kevésbé ritka a munka, akkor a munka ritkaságától tenni függővé az érfékét nem lehet. Képzeljük el ugyanis azt az esetet, a mikor a munkásság annyira megszorodik, hogy mindegyikük a legnyomorultabb éhbérért, mely éppen csak a legeslegfontosabb szükségletek kielégítését engedi meg, egy tovább már nem nyújtható munkanapon át dolgozik. Ha ez esetben valamely ok (születések) következtében a munkáshadsereg még szaporodik, tehát a munka kevésbé ritka lesz, a bér ennek dacára sem csökkenhet tovább. A munkások egy része „lebukik az élet hidjáról“, de a bér marad változatlanul előbbi magasságában. Az ily esetek megvalósulása hál' Istennek nem valószínű, bár elképzelhető pl. valamely, a forgalomtól elzárt sziget, melynek túlnyomó részét valamely katastropha (előntés) lakhatatlanná tette s a népességet aránytalanul szűk területre zsúfolta össze, hol túlnépesség áll elő stb. Azt hiszem azonban, felesleges ily exotikus lehetőségekre hivatkoznom épp a határhaszonelmélet képviselőivel szemben, a kik elég érzéket tanusítottak mindenha az efajta theoretikus meggondolások iránt olyankor is, ha mindjárt a mindennapi élet — érthető okokból — nem szolgál is annyira kézzelfogható esetekkel, melyek a legföldhözragadtabb inductionistát is észhez térítenék.

(Befejezése következik.)

Mezey Lajos.

Az Egyesült-Államok jegybank-rendszerének reformja. II.

Mint érdekes paradoxonra, a következőre utalnak még. A tervezet megengedi a Nemzeti tartalék-egyesületnek ércfedezet gyűjtése céljából a devisák vásárlását. Valószínű tehát, hogy alaptőkéje egy nem megveendő részét ezek vásárlására fordítja. Így az a különös helyzet áll elő, hogy az amerikai központi bank, melynek első és legfőbb célja az Egyesült-Államok gazdasági életének a támogatása, saját országa bankjai nagy részének (melyek t. i. akármely okból nem tagjai a Nemzeti tartalék-egyesületnek), hitelt nem nyújthat, de a külföldnek igen.

De nem kell azt hinni, hogy a tárgyi kritika buktatta meg Aldrich senator tervezetét. Igaz ugyan, hogy a demokraták, a kik most többségben vannak a congressusban, mindig erős ellenszenvvel viseltettek a központi bank intézménye ellen, de a javaslat sirját a bankok és bankárok, mondhatni egyhangú, mellette való állásfoglalása ásta meg. Akkora a bankok iránti bizalmatlanság odaát, a mi különben csak egy bizonyos irányú megnyilatkozása annak az ellenszenvnek, melylyel a pénzügyi körök („moneyed interests“) ellenében általában viseltetnek, hogy szinte a köztudatba ment át, hogy a mit a bankok helyeselnek, az tisztán csak a saját önző érdekeiknek és nem a közérdeknek szolgál.

Mikép képzelik el tehát azok, a kik az Aldrich senator javaslatát elvetik, az amerikai bankrendszer reformját?

A demokraták javaslatától (mely 1913. decz. 23-án törvénnyé vált) eltekintve egy tervről kell itt még megemlékeznünk, egyrészt, mert sok neves tekintély foglalt állást mellette, másrészt, mert a terv nem a theoretikusok agyában született meg, a mi sokaknál a lehető legrosszabb ajánlólevél, hanem már meglevő és jól bevált intézményekből indult ki.

Hogy ezt megérthessük, ki kell még térnünk arra a fontos szerepre, melyet az Egyesült-Államokban, különösen válságok idején, a clearing intézetek játszanak.

Ezek szerepe az Egyesült-Államokban sokkal tágabb körre vonatkozik, mint általában Európában. Megjegyzendő, hogy odaát is a ban-

koknak teljesen önkéntes egyesülésén alapszanak. Hogy szerepük mi mindenre terjed ki, az nagyon is eltérő. Tulajdonképeni hivatásukon, a clearingen kívül, megállapítják rendszerint a betéti és leszámítolási kamat magasságát, melyhez aztán a kötelékébe tartozó bankok ragaszkodni kötelesek; megállapítják sokszor a jutalékok nagyságát is.

De vannak egész másoldalú, az egész közgazdasági életre kiható határozataik is. Így a newyorki clearing-intézet kötelezte a kötelékébe tartozó állami bankokat és trust-társaságokat, hogy ugyanolyan nagy tartalékokat tartsanak, mint a nemzeti bankok, noha ezt semmiféle törvény nem írja elő. Másutt meg kimondták, hogy ha a clearing-intézet kötelékébe tartozó bank egy ügyfele egy más ugyan e kötelékébe tartozó bankhoz fordul egy bizonyos hitel elnyeréseért, utóbbinak előbb meg kell győződnie, hogy folyamodott-e az illető a régi bankjához ezen hitel elnyeréseért, s ha igen, mely okból tagadtatott meg; s ez informatio szerint szabad csak megadnia a kért hitelt, illetőleg kell megtagadnia.

Tulajdonképeni nagy szerepök azonban a pénzszűke s különösen a válságok idejére esik, működésük súlypontja ilyenkor a „Clearing House Loan Certificate“-ok kibocsátásában rejlik. Mik ezek a „clearing-intézet nyújtotta kölcsönről szóló jegyek“ s mire szolgálnak?

Pénzszűke idején a bankok váltó- és értékpapir-birtokuk nagy részét, minthogy ily időkben ezek máshol nem igen realizálhatók, pénzre azonban szükségük van, a clearing-intézetnél lombardirozzák; hogy az illető papir biztosítékul elfogadható-e, s hogy mekkora kölcsön nyújtható rá (75% a maximális határ), azt a clearing-intézet egy bizottsága állapítja meg.

A kölcsönt a clearing-intézet, minthogy folyó pénz felett nem rendelkezik, ily „loan certificates“-ben, kölcsönről szóló jegyekben nyújtja. Ezek nem az általános forgalom céljaira vannak szánva, hanem tisztán arra, hogy a clearing kötelékébe tartozó bankok egymás tartozásait, illetőleg követeléseit ezekkel elégítsék ki, s közgazdasági jelentőségük abban rejlik, hogy azt a készpénzösszeget, melyet ily módon megtakarítanak, a forgalomnak juttatják. Hogy azonban a bankok ily kölcsönöket indokolatlanul, ha t. i. még elegendő készpénz felett rendelkeznek, igénybe ne vegyenek, meglehetősen magas 5—10%-ig terjedő kamat fizetendő értük, még pedig ama bankok kezébe, melyek e kölcsönről szóló jegyeket, pénz helyett fogadták el.

Hogy ezen intézmények mennyire beváltak, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az 1908. Aldrich-Vreeland törvény „currency association“-einek (bank-egyesületeinek) s Aldrich senator tervezetében előforduló „helyi egyesület“-eknek, ezek szolgáltak mintaképül.

Teljesen helytelen azonban azok álláspontja, a kik azt állítják, hogy csak ezen intézményeket kell tovább fejleszteni, nevezetesen létesítésüket s az összes bank belépését ily szervezetekbe kötelezővé tenni, hathatós felügyeletükről gondoskodni a kormány közegei részéről stb. s az amerikai bankproblema önmagától oldódik meg.

Helytelen első sorban azért, mert a mint az eddig elmondottakból világosan kitűnt, az amerikai bankrendszernek oly hibái is vannak, melyeken a clearing-intézetek sem mai, sem módosított jellegükben sem segíthetnének.

Helytelen másodsorban azért is, mert ez intézményeknek nagy előnyeik mellett, nem megvetendő hátrányaik is vannak.

Legnagyobb ezek közül, hogy, mint a tapasztalat megmutatta, a „kölcsönjegyek“ kiadása nem egyszer a készfizetések megszüntetésére vezetett. Csak egy lépés kellett ugyanis ahhoz, hogy ha már a bankok egymásközi kötelezettségeiket sem készpénzfizetéssel elégítik ki, egyéb csekkeikre is rányomják, hogy csak a clearing útján válthatók be, („only through the clearing house“).

Ezen kívül sokszor előfordult, hogy oly bankok is ily, a clearing-intézet nyújtotta kölcsönről szóló jegyekkel fizették ki tartozásaikat, a melyeknek még jókora pénztartalékuk volt, de ezt túl nagy óvatosságból a zár alatt tartották („hoarding“), eképp vonva el a pénzt azoktól, a kiknek igazán szükségük lett volna rá.

Last, but not least, ezek a clearing-intézmények is, minden jó tulajdonságuk daczára, szintén csak, mint az amerikaiak elnevezték, szükségintézmények — emergency institution — igazi szerepük csak akkor kezdődik, ha már beállott a baj; enyhithetik, csillapíthatják, de megelőző hatással egyáltalán nem bírnak. Ez a főkülönbség köztük és a központi jegybankok közt, s már csak ezért sem helyettesíthetik utóbbit.

c) Aldrich senator tervezetével, ha eredeti formájában ma már nem is actualis, azért kellett részletesebben foglalkozni, mert a demokraták javaslata, mely most már „Federal Reserve Act“ név alatt törvény lett, rajta épült fel, olyannyira, hogy némelyek a kettő közti különbséget nem is annyira lényeginek, mint inkább formainak tartják.¹⁾

A demokraták (mint ismeretes, 1912-ben ők kerültek a hatalomra), politikai álláspontja magyarázza meg a kettő közötti eltéréseket. Ők, kiknél a központi bank és a bankok politikai befolyása elleni küzdelem szinte traditio számba megy, a központi banknak még azt a felette óvatos alakját sem fogadhatták el, a melyet Aldrich senator javasolt, s nem engedhették meg, hogy a bankok ahhoz a nagy befolyáshoz jussanak

¹⁾ Megjegyzendő, hogy e nagy hasonlatosság csak a törvény első formájára, a Glass-Owen javaslatra, vonatkozik.

az egész bankpolitika irányításában, a melyben az Aldrich-tervezet, minden övrendszabálya daczára is, részesítette őket.

A Federal Reserve Act nem tervezi egy központi jegybank felállítását. Minthogy azonban a mai állapot tarthatatlanságát, hogy t. i. a bankjegykibocsátás 7.500 bank közt legyen szétforgácsolódva, mindenki belátja, egyelőre 8—12 Federal Reserve Bank (szövetségi tartalékbank) felállítását célözzák, melyek száma idővel a szükséghez képest szaporítható.

Mint az Aldrich-tervezet központi intézményét, úgy ezeket a szövetségi tartalékbankokat is, kizárólag a nemzeti és némi korlátozással a trusttársaságok és állami bankok alapítják, alaptőkéik 6%-ával kell az alakulásban résztvenniök; de míg az Aldrich-javaslat a nemzeti bankok tetszésére bízta az alapításban való részvételt, a Federal Reserve Act ezt kötelezőnek mondja. Utóbbi szerint se ruházhatják át más bankra részesedésüket, s ha alaptőkéjüket felemelik, e részesedésnek is megfelelően kell emelkednie s fordítva. Egy szöv. tart. bank alaptőkéje sem lehet kisebb 4 millió \$-nál. Ha az alapító bankok hozzájárulása ez összeget el nem érné, úgy egyesek, végső esetben maguk az Egyesült-Államok is vállalhatnak bennök részesedést.

Igazgatósága 9 tagból áll; hatot ezek közül maguk az alakító bankok választanak, még pedig hármat a saját sorukból, hármat meg a mezőgazdaság, kereskedelem és ipar képviselői közül; hármat pedig a mindjárt megemlített „Federal Reserve Board“ nevez ki.

Évi osztaléka a 6%-ot meg nem haladhatja.

A szövetségi tartalékbankok felett, a központi banknak mintegy pótlásaképp, a Federal Reserve Board áll.¹⁾ Tagjai: a kincstári államtitkár, a pénzrendszer ellenőre s a köztársasági elnök által a szenátus beleegyezésével kinevezendő 5 tag, összesen tehát heten. A kinevezettek közül, a javaslat úgy kívánja, hogy volt bankár csak kettő legyen. Ez jellemzi legjobban a demokraták álláspontját.

Mi volna már most ennek a központi testületnek szerepköre?

Ő állapotáná meg végső sorban a kamatláb magasságát, melyen az egyes szövetségi tartalékbankok a hozzájuk benyújtott váltókat leszámíthatják; ő utalja át a szövetségi bankoknak, a szükséghez képest a bankjegyek új faját: a kincstári jegyeket; új szövetségi tartalékbankok felállítását engedélyezheti; a tartalékok tartására vonatkozó összes szabályt felüggesztheti 30 napra, e terminus azonban 15—15 nappal mindig meghosszabbítható; megengedheti az egyik szövetségi tartalékbanknak, sőt

¹⁾ Nehéz egy ily speciálisan amerikai fogalomra megfelelő magyar kifejezést találni. Rövidség okáért s az idegen kifejezések gyakori használatának elkerülése végett, ezentúl „központi testület“ neve alatt idézzük.

követelheti is, hogy egy másik tartalékbank birtokában levő váltókat vagy azok egy részét leszámítolja.

A mi azt a kérdést illeti, hogy kikkel állhatnak a szövetségi tartalékbankok üzleti összeköttetésben, s hogy üzleti tevékenységük mire terjedhet ki, a Federal Reserve Act e tekintetben is nagyrészt Aldrich tervét követi.

Üzleti összeköttetésben ők is csak a kormányval s az alapító bankokkal állhatnak; betéteket csak ő tőlük fogadhatnak el, melyekért azonban kamatot nem fizethetnek.

A mi a discontálható váltók minőségét illeti, a főfeltétel itt is, hogy a váltó a kereskedelmi forgalomból származzék, s lejáratí idejük 90 napnál hosszabb ne legyen. A mezőgazdasági forgalomból eredő váltók lejáratí ideje 6 hónap lehet, de csak bizonyos határig szabad ilyeneket leszámítolnıok.

Leszámítolhatja a nemzeti bankoknak elfogadványait is, (a törvény megengedi váltók elfogadását a nemzeti bankoknak befizetett alap-és tartaléktőkéjük 50%-ának erejéig) de szintén csak egy bizonyos meghatározott összeg erejéig. Sőt a „nyílt piacon“ is felléphet mint váltódiscontáló, ez egyike ama kevés esetnek, a midőn nem szorul egy alapító bank közvetítésére, de az eképp leszámított váltók jegyfedezetül nem szolgálhatnak.

Igen fontos még a törvény ama rendelkezése, mely az egyes szövetségi tartalékbankok által meghonosítandó clearing-forgalomra vonatkozik.

A bankjegyforgalom ujjaszervezésében azonban lényegesen más elveket követ, mint Aldrich senator terve. Minden szövetségi tartalékbank, federal reserv agent-je útján a központi testülethez fordulhat kincstári jegyek (treasury notes) átengedése céljából, utóbbi azonban vagy egyáltalán nem köteles e kérést teljesíteni, vagy nem a kívánt mértékben. A kapott kincstári jegyek erejéig teljes fedezet nyújtandó a már fennemlített váltókban. Ezenkívül a forgalom 40%-a crejéig arany fedezetet is kell tartaniok. A kincstári jegyekért a központi testület által meghatározandó kamat fizetendő. Ha a reserv szabályok felfüggesztése esetén, az arany fedezet 32^{1/2}%-ra süljed, a hiányért max. évi 1%-os adó fizetendő. Minden további 2^{1/2}%-os hiányért min. évi 1^{1/2}%-os. Ez adó azonban a kincstári jegyeket végső sorban átvevő alapító bankokra háritandó. A kincstári jegyek beváltása a szövetségi tartalékbankoknál s Washingtonban történik, s e célból a kincstárnoknál min. 5%-os fedezet tartandó aranyban, ez azonban a fentemlített 40%-os érczfedezetbe beszámítandó. Bevonásuk aranynak, kincstári jegyeknek vagy más törvényes pénznek a kincstárnoknál való letétele által történik. Törvényes fizetési eszköz jellegével csak korlátolt mértékben bírnak.

A bankjegyforgalom mai formájának megszüntetésére vonatkozólag, a következő intézkedéseket tartalmazza. A törvény életbelépésétől számított 2-ik év végétől a 20-ik év végéig a szöv. tart. bankok kötelesek bizonyos arányban ama 2⁰/₀-os bondokat átvenni, melyeket a nemzeti bankok el akarnak adni. Eme bondok névértéki összegének erejéig, a szöv. tart. bankok bankjegyeket bocsáthatnak ki, vagy pedig 3⁰/₀-os járadékokra cseréltetik be, melyek azonban bankjegy kibocsátás alapjául nem szolgálhatnak. Ily bankjegyek kibocsátásánál esik ama korlátozás, hogy a forgalom alaptőkéjük nagyságát meg nem haladhatja, viszont új nemzeti bankoknak semminemű bond letételt nem kell teljesíteniök.

Határozottabb rendelkezéseket tartalmaz a javaslat arra nézve is, hogy reserváik mekkora részét kötelesek az alapító bankok az egyes szövetségi tartalékbankoknál tartani. Aldrich terve nem mondta ki általánosságban a letét tartásának kötelezettségét, még kevésbé annak nagyságát, hanem azon intézkedése által, hogy az általa contemplált központi intézet csak oly bankokkal állhat leszámítolási viszonyban, melyek nála egy bizonyos nagyságú pénztételt tartanak s az átírási (giro) forgalom meghonosítása által akarta a fenti célt elérni.

A betétek ellenében tartandó tartalékokra vonatkozólag a törvény a következő intézkedéseket tartalmazza. A betéteket két csoportba osztja és pedig olyanokra, melyek 30 napon belül esedékesek (demand deposits) és olyanokra, melyek 30 nap után esedékesek (time deposits), ide tartoznak a takarékbetétek is. A betétek eme második csoportja ellenében, az összes banknak különbség nélkül 5⁰/₀ tartalékot kell tartania. A betétek első csoportja ellenében tartandó tartalék a szerint változik, miszerint a bank egy vidéki, tartalék vagy központi tartalékot tartó városban van. A tartalék nagysága e szerint 12⁰/₀, 15⁰/₀ illetve 18⁰/₀.

A vidéki bankok a törvény életbelépésétől számított 3-ik év végéig tartalékaik $\frac{5}{12}$ részét kötelesek önmaguknál tartani, ez után tartalékaik $\frac{4}{12}$ részét. A szöv. tart. bankban az első év végéig $\frac{2}{12}$ rész tartandó, az ezt követő minden 6 hónap után $\frac{1}{12}$ -del több, míg a tartalék eme rész az $\frac{5}{12}$ -et el nem érte. A tartalék még fennmaradó része 3 évig egy „tartalék“ vagy „központi tartalékot tartó“ város bankjában tartható, de ezen időpont után a tartalék eme része is vagy a bankban önmagánál, vagy pedig egy szöv. tart. bankban tartandó, illetve megosztva e kettő között.

Teljesen analog intézkedéseket tartalmaz a törvény a tartalék városok bankjaira vonatkozólag, ama különbséggel, hogy a fenti $\frac{5}{12}$, illetve $\frac{4}{12}$ helyett $\frac{6}{15}$ illetve $\frac{5}{15}$ veendő. A szövetségi tart. bankba viszont az első év végéig tartalékának $\frac{3}{15}$ részét kell elhelyeznie, mely fokozatosan $\frac{6}{15}$ -re egészítendő ki.

A központi tartalékot tartó városok bankjai rezerváik $\frac{6}{18}$ -át kötelesek önmaguknál, $\frac{7}{18}$ -át meg a szöv. tartalékbankban tartani, a fennmaradó részt vagy önmaguknál vagy a szöv. tart. bankban tarthatják, vagy megoszthatják a kettő között, de semmi esetre sem tarthatják, még átmenetileg sem, valamely más bankban.

A bankoknak a szöv. tart. bankokban tartandó rezerváik fele, a törvény 14. szakaszában meghatározott váltókban is tartható.

A szövetségi tart. bankoknak viszont betétek ellenében 35⁰/₀-os tartalékot kell tartaniok, aranyban vagy más törvényes pénzben.

Egyéb fontosabb rendelkezéseiben is, a javaslat Aldrich tervét követi. A jelzálogüzletekkel való foglalkozást azonban, korlátozott mértékben, csak ama bankoknak engedi meg, melyek nem fekszenek központi tartalékot tartó városban, s a központi testület még más városok bankjainak is megtilthatja a velük való foglalkozást.

A szövetségi tartalékbankok teljesítenék az állami fizetéseket és szolgálnának az állami pénzek gyűjtőhelyéül (a mennyiben a kincstári államtitkár úgy akarja). Foglalkozhatnának ama ügyletekkel, melyeknek nemesérctartalék gyűjtése a célja. Fiókokat is alapíthatnak.

Viszont a nemzeti bankok közül azoknak, melyek alaptőkéje a 1,000.000 \$-ot meghaladja, szintén meg van engedve a külföldi fiókok alapítása, de ehhez még a központi testület engedelmé is szükséges.

A mennyiben a Federal Reserve Act Aldrich tervét követi, természetesen, hogy az utóbbiról mondott kritika az előbbire is vonatkozik.

A javaslat eredeti intézkedéseit illetőleg az első kérdés, a mely felmerül, az, hogy mi vezethette a javaslat tervezőit, hogy a központi jegybank tervét elvesseék, s e helyett 8—12 szövetségi jegybankot állítsanak fel, de mindazonáltal egy oly testületnek alárendelve, mely sok tekintetben még egy központi jegybankénál is nagyobb hatalommal van felruházva.

Alig csalódunk, ha ennek okát abban véljük megtalálni, hogy mint már mondtam, meg akarták akadályozni, hogy a bankok egy központi intézet irányításában vezető szerephez jussanak, a mi ellen, szerintük, Aldrich terve nem nyújtott elegendő biztosítékot. A demokratáknak a bankközpontosítás elleni ellenszenvére nem lehet visszavezetni. Mert egy javaslat, mely szerint az eddigi 7.500 nemzeti bank helyett, ezen túl csak 8—12 bocsáthat ki bankjegyeket, és a mely úgy rendelkezik, hogy az állami betétek s a vidéki bankok tartalékainak az a része, melyet nem önmaguknál tartanak stb., kizárólag ezeknél a bankoknál helyezhetők csak el, a napnál világosabban hordja magában a központositás gondolatát.

De érvelésünk helyességét az az intézkedés jellemzi legjobban, a

mely kimondja, hogy a központi tanács 5 kinevezett tagja közül volt bankár csak kettő lehet.

Érdekes, hogy e céljuk biztosításáért, mennyit adtak fel a demokraták politikai elveikből; mert a központi államhatalom jogainak tovább ki nem terjesztése, szintén egyik sarkalatos programpontjuk volt; s most mégis egy teljesen a központi államhatalomtól függő, bürokrata központi testületet ruháztak fel oly feladatokkal, melyeket, mint pl. a leszámítolási kamatláb megállapítása, csak bankárok, kereskedők oldhatnak meg sikeresen, vagy a melyek, mint a tartaléktartásra vonatkozó rendelkezések felfüggesztése, a szövetségi tartalékbankok, igazgatóinak elmozdítása, a politikai befolyásnak tág teret engednek.

Egyszóval, a javaslat decentralisál, de nem oly mértékben, hogy a decentralisatio állítólagos, s centralisál, de nem úgy, hogy a centralisatio sokat vitatott előnyeit biztosítaná.

Preventiv hatást ezek az intézetek sem fejthetnének ki a kívánt mértékben; s nem lenne meg az a hatalmuk, hogy a nagybankokat megakadályozzák, hogy politikájukat ellentétes intézkedésekkel ne keressék; pedig ez Európában is nélkülözhetetlennek bizonyult.¹⁾

A mi a bankjegyforgalom újjászervezését illeti, az elasticitást, a szükséglethez való alkalmazkodás csak az esetben lenne biztosítva, ha az a 100%-os fedezet a törvény 13. szakaszában meghatározott váltókban, mely a kincstári jegyek kibocsátásához szükséges, meg is lenne szereshető. Kérdéses azonban, hogy az idegen váltó relative kis elterjedése folytán, ez el lesz e érhető.

E hátrányok mellett nem nyom sokat a latba az a határozottabb álláspont, melyet a javaslat a letét- és tartaléktartási kötelezettséget illetően elfoglal.

Hogy a bankok kárt szenvednek az által, hogy az állami letéteket a kincstári államtitkár ezentúl vagy egyáltalán vagy nem kizárólag náluk helyezi el, az kétségtelen. Az is bizonyos, hogy a tartalékot tartó városok bankjai ezenkívül még azt is meg fogják érezni, hogy a vidéki bankok a törvény által megkívánt tartalékaik egy részét sem tarthatják majd (3 év múltán) náluk. De másfelől az is igaz, hogy ha meg akarják akadályozni a tartalékok szétforgácsolódását, feltétlenül szükséges volt szigorúbb intézkedésekhez nyulni.

Különben sem szenvednek eme bankok akkora kárt, mint a hogy az első pillanatra látszik. Először, mert e tilalom csak a tartalékokra s

¹⁾ Ama 3%-os járadékoknak fele melyet a szöv. tart. bankok cserekép kapnának a 2%-os bondokért, rövid, egy évi lejáratú lenne, s ezeket pénzbőség esetén arra használhatnák, hogy mint a Reichsbank teszi, a piactól pénzt vonjanak el. De ez önmagában még nem biztosít elegendő befolyást.

nem egyéb összegekre vonatkozik, másodszor, mert a vidéki bankok tartalékainak náluk való elhelyezése, mint már láttuk, több bajt okozott, mint jót.

Hogy mily ellenvetéseket tesznek az osztalék maximum 6⁰/₀-os korlátozása ellen, azt már Aldrich tervének tárgyalásakor láttuk s itt még csak egyre kell kitérnünk. Arra t. i., hogy míg Aldrich terve nem mondta ki kötelezőleg a nemzeti bankokra nézve az általa contemplált szervezetbe való belépést, a Federal Reserve Act ezt megteszi, a mennyiben kimondja, hogy ha egy nemzeti bank a törvény életbelépésétől számított 60 nap alatt a szervezetbe be nem lép, a nemzeti banktörvény értelmében vett tartalékbank jellegét elveszti. Továbbá, ha a belépés a fenti időponttól számított év végéig sem történik meg, teljesen elveszti nemzeti bank jellegét.¹⁾ Tekintettel azonban arra, hogy a javaslat számos előnyt nyújt a szervezetbe belépő bankoknak, valószínű, hogy a nemzeti bankok nagy része a kötelezettség kimondása nélkül is belépett volna.

Werkner Ödön.

¹⁾ Bankjegyforgalmát a szöv. tart. bankok vehetik át, a már fentemlitett mód szerint.

Közlemények és ismertetések.

A Panama-csatorna sorsa.

A Panama-csatorna megnyitásától sokan a világgazdaságnak a világgazdaság közlekedés módosulása folytán beállandó lényeges megváltozását remélték. Újabban elterjedt szakvélemények szerint ez a várakozás legalább is korai volt. Január végén a napisajtóban rövidke hír került nyilvánosságra, a mely úgy szólt, hogy a viz a Culebra átvágásban 30 láb mély és áprilisban már egy gőzhajót szándékoznak átvezetni a csatornán. Egy tekintélyes szakember azt mondja, hogy a milyen megnyugtatóan hat ez a hír a laikusra, a szakértőre nézve a csatorna válságát, ha ugyan nem teljes fiascoját jelenti. Mert ez a jelzett harmincz láb mélység alig több, mint fele a szükséges 47-nek és a nagy oczeánjáróknak 38—40 láb mélység kell. 30 lábbal csak középsúlyú hajók tudnak átmenni. Lehetetlenség a közlekedés a dreadnoughtok számára, pedig ezeknek készült első sorban. Ez a jelentett harmincz lábnyi mélység is csökken napról-napra május végéig, mert a szárazság ideje alatt nincs táplálása; ellenben sokat veszít elpárolgás és elszikkadás folytán, olyanmilyre, hogy némelyek áprilisra már csak 18 lábnyi mélységet jósolnak. A Kaiser Wilhelm Kanal-nak és a Suez-csatornának 36 láb a mélysége, míg a Panama-csatorna 47-re van tervezve.

Egyébként készen áll a csatorna; a nagy művek, gátak, zsilipek, dagasztók stb. elkészültek, az egész mégis rosszul áll. A tulajdonképpeni főcsatornát ismételten földcsuszamlások fenyegetik, mielőtt még az előzők nyomai eltűntek volna. Ez nem volna a legnagyobb baj, mert türelemmel és milliárdos költséggel előbb-utóbb rend lesz. A legnagyobb baj, a legrosszabb a mi történhetett, az a nagymérvű vízhiány, a melynek megszüntetésére semmit sem tudnak legalább egyelőre kieszelni. Nem volna nehéz a vízszerezés, ha az egész csatorna volna; de a Panama-csatorna nem csatorna, hanem egy nagy tó, a mely majdnem akkora, mint a Bodeni-tó, 26 m. magasan a tenger színe fölött, csak tíz kilométernyi valódi csatornával a Culebra magaslat mellett levő vízállásán. A tavak hossza 56 kilométer, a tenger színébe esik ebből 14 km.

Ha itt valódi csatornáról volna szó, azt könnyen lehetne szivattyú-

val táplálni, a mint az sok helyütt történik (pl. Hollandia). De nem tartják lehetségesnek a bizalmatlankodók, hogy oly területű tavat, mint a Balaton fele, 26 m. magasra teleszivattyúzzanak és telve tartsanak, hogy ezzel meg tudjanak tölteni egy tíz kilométer hosszú keskeny csatornát. A gatuni zárótöltést már évek óta építik. Magasságának emelkedésével gyűjtötték a vizet. Az utolsó nyolczhónapos esős idő alatt az esővizet a tóban gyűjtötték. Nem voltak tekintettel a lakosság szükségleteire, a mely a száraz hónapok idejére szokta az „estanques“-ben, gyűjtőtavakban, tartogatni a vizet, házi, gazdasági használatra. Ennek daczára is csak valamivel a felén túl telt meg a tó. Október eleje óta sem szaporodott a víz, bár január végeig száznál több nap alatt $3\frac{1}{2}$ milliárd köbméter víz került bele. A vízmagasság 70 lábnyira a tenger színe fölé, azaz 30 lábnyira a culebrai részben, megállott. Ugyanannyi szikkadt be és párologott el, mint a mennyi beáramlott. A szükséges magasság 87 láb a tenger felett és 47 láb a culebrai csatornarészben. Tizenhét láb hiányzik a teljes vízmagasságig, a mi az összes köbtartalomnak majdnem felét jelenti, mert a tó felülete a vízmagasság emelkedésével igen erősen nő.

Ha a beszikkadás ugyanoly mérvben folytatódik, mint október óta, akkor az egész tó beszárad április végére, mert a szárazság idejében újabb három milliárd köbméter víz eltűnik, a nélkül, hogy jelentékeny pótlás történne. A panamai építő-bizottság ezzel szemben (a Report of Board of Cons. Eng. 75 szerint) nem számolt egyáltalán a beszikkadással. A tó vízszíneének emelkedésére csak az esős évszak előrehaladásával, vagyis ősszel lehet számítani. Teljes megtelésre októberig kevés a kilátás, úgy hogy az 1915. év január hó 1-re hirdetett üzemmegnyitás ugyanazzal a 30 lábnyi vízmagassággal fog történni, a mely egy évvel azelőtt volt elérhető. Ha a szikkadás oly mérvben folyik tovább, mint ezideig történt, akkor csak 10 lábnyi vízmagasságra számítanak, bár a vízmagasság emelkedésével aránylag csökken a beszívódás.

Tehát azt hiszik a pessimisták, hogy nagy szerencséről lehet beszélni, ha az 1915. évi január hó 1-iki ünnepélyes megnyitás harmincz lábnyi magasság mellett történhetik. Az áthaladó hajóknak nem kell teljes terhelésűeknek lenniök, sőt a dreadnoughtokat is meg lehet tetelesen könnyíteni. Nagy vízveszteséget jelent végül a hajók átszállításához szükséges dagasztó vízmennyiség is. Vízveszteség az erőállomások és Colon város vízzel való ellátása is. Vesz végül víz a zsilipek tökéletlensége folytán is.

Azt mondják a beavatottak tekintélyesbjei, hogy nem kell félni a világgazdaság képeének hamaros megváltozásától és hogy vissza kell térni a mocan-csatorna tervére, a melyet Lesseps kezdeményezett.

Német állami szénbányászat.

Egy nemrégiben megjelent megbízható összeállítás szerint¹⁾ 1900 óta csökkent az állami szénbányászat viszonylagos jelentősége Felső-Sziléziában és nevezetesen a Saar-vidéken. Ezekkel szemben az alsó-rajna – westphaliai kőszénvidéken a telepek haladó fejlődésével erősen gyarapodott. Érdekesen tünteti fel mindezt a következő áttekintés:

A porosz állami bányászat részvétele a kőszénbányászatban:

	Ruhr-vidék	Saar-vidék	Felső-Szilézia
1900-ben	0·29	84·42	21·32
1901-ben	0·29	83·98	20·36
1902-ben	0·49	83·21	21·28
1903-ban	0·69	82·46	20·20
1904-ben	1·05	80·65	21·12
1905-ben	1·25	80·57	20·51
1906-ban	1·23	79·48	19·67
1907-ben	1·27	77·96	18·19
1908-ban	1·54	77·62	17·32
1909-ben	2·05	76·84	17·39
1910-ben	2·59	75·10	17·82
1911-ben	3·00	74·29	17·29
1912-ben	3·45	—	—

A mi a széntermelés mennyiségét illeti, megjegyzendő, hogy a westphaliai állami kőszénbányák termelésüket, a mely 1902-ben 287.806 tonnát tett ki, 1912-ig 3,553.972 tonnára fokozták. A felsősziléziai állami szénművek termelismennyisége az utolsó negyven esztendőben közel megnégyszereződött, 1870-ben (naptári év) 1,442.202 tonna volt, míg az 1911-iki költségvetési évben már 6,337.213 tonnát tett ki. Ezzel szemben a saarvidéki állami szénbányák termelése 1870 óta 2,734.019 tonnáról 11,663.118 tonnára szaporodott 1912-ben, a mi több mint négyszeres szaporulatot jelent.

Viszonylag csekély terjedelműek az állami szénbányák a Poroszországon kívüli államokban. Bajorország, a mely állami szénműveiben 1872-ben 198.681 tonnát produkált, ezt a termelését az utolsó negyven év alatt megduplázta, 1911-ben 437.125 tonnányi termelést mutatván ki. A szász királyságban az állami szénbányászat az utolsó időkben nem mutat emelkedést. Az 1911-dik évi termelés (275.670 tonna) csak kevéssel volt nagyobb, mint az 1885-iki (248.792 tonna). A Schaumburg Lippe herczegség Poroszországgal közösen műveli az oberkircheni szénműveket. A herczegség része a szénbányászatban 1880-ban 100.701 tonnát tett, míg 1911-ben 194.866 tonnát.

Messzire vezetne az egész német birodalom állami és magánbányá-

¹⁾ *Stahl und Eisen* 34. évf. 2. sz.

szata fejlődésének teljes képét adni. Csak röviden említhető, hogy az állami szénbányák 1881 - 1885-ben még 17·62⁰/₀-át termelték Németország összes széntermelésének. Ezzel szemben eme részesedésük 1911-ben már csak 13·77⁰/₀-ot tesz. Tömege szerint az állami szénbányászat termelése 1881-től 1911-ig mintegy két és félszeresre emelkedett, nevezetesen 8,535.000 tonnáról 22,134.000 tonnára. Ugyanezen időben a magánbányák termelése 40,135.000 tonnáról 138,613.000 tonnára, azaz háromszorosra szaporodott. A magánproductio százalékokban kifejezve 82·47⁰/₀-ról 86·23⁰/₀-ra szaporodott.

Németország külkereskedelme 1913-ban.

Németország kivitele az elmúlt évben lényeges emelkedést mutat, míg a behozatal nem igen változott. Egyáltalában a németországi kivitel régebb idő óta állandóan emelkedik, így 1911-ben az előző évi kivitellel szemben 632 millió márkával, 1912-ben 851 millió márkával növekedett. Sokkal nagyobb mértékben növekedett azonban az import egészen 1913-ig. Ekkor fordulat állott be, a mennyiben az import megszűnt emelkedni, míg az export továbbra is ilyen hatalmas arányokban nőtt. A kivitel 1913-ban 1.124 millióval nagyobb, mint 1912-ben. A behozatal a múlt évi 10.691 millió márkáról 10.675 millióra csökkent, jóllehet az előző évben 985 millió márka emelkedést ért el. A behozatal főcikkei mezőgazdasági termékek és ipari nyersanyagok. A kivitel növekedésének igen csekély része (253 millió, márka) jut a mezőgazdasági termékekre és élelmiszerekre. Különösen a cukor kivitele emelkedett, 91 millió márkáról 155 millióra. Annál többet vittek ki iparcikkekéből. A behozatal és kivitel nagyságát a következő két összeállítás mutatja:

a) Behozatal.

Árucsoportok	1913	Január—december 1912 millió márka	1911
Mezőgazdasági termékek, élelmiszerek és élvezeti cikkek	7.036·74	3.100·26	6.541·98
Ásványok, fossilis nyersanyagok és ásványolajok	1.087·25	1.045·47	900·12
Kémiai és gyógyszerészeti gyártmányok, festékek és festékárúk	430·38	416·65	346·10
Állati és növényi fonó-szövőanyagok és azokból készült árúk	804·51	839·76	781·91
Bőr, bőr- és szűcsárúk	163·66	166·92	160·21
Nem nemesfémek és azokból készült árúk	689·41	651·63	577·11
Gépek, elektrotechnikai cikkek és szállítóeszközök	140·34	120·07	113·47
Összesen	10.675·40	10.691·39	9.706·63

Árucsoportok	b) Kivitel.		
	1913	Január– december 1912 millió márká	1911
Mezőgazdasági termékek, élelmiszerek és élvezeti cikkek	1.728·16	1.475·09	1.423·98
Ásványok, fossilis nyersanyagok és ásványolajok	869·80	762·88	640·49
Kémiai és gyógyszerészeti gyártmányok, festékek és festékárúk	956·41	824·64	755·60
Állati és növényi fonó-szövőanyagok és azokból készült árúk	1.560·55	1.464·78	1.410·77
Bőr, bőr- és szűcsárúk	553·22	512·72	426·30
Nem nemesfémek és azokból készült árúk	1.905·60	1.664·91	1.436·93
Gépek, elektrotechnikai cikkek és szállítóeszközök	1.143·83	1 025·94	912·71
Összesen . . .	10.080·61	8.956·80	8.106·05

(p. p.)

Olaszország külkereskedelme 1913-ban.

A most megjelent hivatalos statistika szerint Olaszország 1913-ban 3.638 millió lira értékű árút importált és 2.503 millió lira értékűt exportált. A behozatal az előző évinél $63\frac{1}{2}$ millióval kisebb, a kivitel pedig 107 millióval nagyobb, úgy hogy 1913-ban a kereskedelmi mérleg 170 millióval javult, de dacára ennek a behozatal még mindig 1.135 millióval múlja felül a kivitelt. A behozott árúk közül a legfontosabbak: a gabona (503 millió lira), a kőszén (389 millió lira), a nyersgyapot (323 millió lira), fa (131 millió lira), gépek (118 millió lira), gyapju (106 millió lira) és nyersselyem (100 millió lira). Minthogy a fémipar az elmúlt évben nagyon kedvezőtlen helyzetben volt; azért a réz, a szerszámok, az öntöttvas, az ólom stb. behozatala erősen csökkent. A szén behozatala ellenére Olaszország rengeteg vízi erőinek, a melyek electromosság fejlesztésére használtatnak fel, 27 millió lírával emelkedett. Az ország jólétére vall, hogy mind nagyobb mértékben hoznak be drágaköveket, automobilt és kávé.

A kivitelben első helyen a nyersselyem áll 361 millió lírával, de az 1912. évi kivittel szemben ez is 28 millió csökkenést mutat. Azután jönnek a gyapotipar termékei ($200\frac{1}{2}$ millió lira), selyemipar termékei ($108\frac{1}{2}$ millió lira), bor (100 millió lira), déligyümölcsök ($75\frac{1}{4}$ millió lira), sajtok (74 millió lira), kender (64 millió lira), nyersbőrök (63 millió lira), friss gyümölcs ($34\frac{1}{2}$ millió lira), szárított gyümölcsök ($51\frac{1}{2}$ millió lira), tojás ($46\frac{1}{4}$ millió lira), olaj (46 millió lira), liszt és dara ($43\frac{1}{2}$ millió lira), paradicsomconservek ($32\frac{3}{4}$ millió lira), rizs (26 millió lira), szarvasmarha (22 millió lira), friss szőlő ($15\frac{1}{2}$ millió lira), friss

főzelékek (22 millió lira), burgonya (15¹/₂ millió lira), szárnyas (14³/₄ millió lira), hüvelyes vetemények (9 millió lira), vaj (8¹/₂ millió lira). A gyümölcs, bor, nyersbőrök, liszt és dara, friss szőlő, burgonya és sajtok kivitele emelkedett, még pedig igen lényegesen. Ezzel szemben erősen csökkent a szárított gyümölcsök, az olaj, a rizs, a szavasmarha, és a vaj kivitele. A iparcikkek közül emelkedett a kivitele a gyapjúárúknak (10 millió lira), a gyufának (3¹/₂ millió lira). Csökkent a kivitele az automobilo­knak (4 millió lira) és a szerszámoknak (2¹/₂ millió lira).

(p. p.)

Az angolországi kibocsátások 1913-ban.

Az 1913-ik évben nagy szükség lévén mindenütt tőkére, az angol piacot nagy mértékben keresték fel az európai államok tőkeigényeikkel. De a kibocsátási kísérletek egymásután mondtak csődöt, a mi nemcsak a nyugtalan és bizonytalan politikai viszonyoknak, hanem az egész gazdasági helyzetnek volt a folyománya. A tőkeigények, a melyek az elmúlt esztendőben az angol piacczal szemben támasztattak, összesen 196·54 millió márkára rúgtak, míg az előző évben 210·85 millió márkát tett ki ez az összeg. Nem szabad e két szám összehasonlításánál figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy a tőkepiacznak az utóbbi időben nem London, hanem inkább Páris volt a középpontja. London 1913-ban csupán arra szorítkozott, hogy a délamerikai és britt coloniákat lássa el a szükséges tőkékkel. Az utolsó öt év kibocsátásainak összege 1.049 mill £-t tesz ki, úgy hogy az 1913. évi kibocsátás jóval az öt utolsó évi átlag alatt maradt. Az összes kibocsátásokból 26·28 millió £ (előző évben ugyanannyi) jutott a gyarmati kormányoknak, idegen államokra 26·15 millió £ (1912-ben 9·58 millió £), a gyarmati városokra pedig 14·81 millió £ (1912-ben 6·29 millió £) jutott. Legnagyobb tőkeszükséglete Canadának volt: 44·12 millió £ (1912-ben 46·98 £).

A londoni piacon történt kibocsátások a következő módon oszlanak meg az egyes államok között:

	1911 £	1912 £	1913 £
Nagybritannia és Írország	26,145.900	45,335.300	35,951.200
Angol gyarmatok:			
Ausztrália	3,332.900	13,462.400	18,628.900
Canada	41,214.700	46,983.200	44,119.000
India és Ceylon	5,171.100	3,701.200	3,824.000
Délafrika	4,387.100	3,862.600	6,294.700
Más angol gyarmatok	10,889.000	4,626.000	3,270.600
Angol birtokok összesen	64,994.800	72,642.400	76,137.000

	1911 £	1912 £	1913 £
Idegen országok:			
Dánia	—	2,425.000	—
Finnország	970.000	—	—
Norvégia	3,008.500	632.500	2,402.200
Oroszország	5,208.100	10,490.400	8,955.900
Svédország	200.000	—	485.000
Argentína	16,676.900	20,110.200	11,989.600
Brazília	19,210.600	14,353.100	15,093.400
Közép-Amerika	291.000	1,016.700	414.900
Chile	8,270.700	2,252.200	2,699.400
Mexikó	2,649.900	4,085.200	10,461.500
Amerikai Egyesült-Államok	21,314.300	23,634.700	18,746.100
Délamerikai köztársaságok	2,413.600	100.000	525.000
Kína	7,434.500	5,950.000	6,883.000
Japán	—	3,230.800	—
Ausztria-Magyarország	1,653.600	40.000	107.700
Bulgária	215.900	—	—
Görögország	686.800	35.000	—
Franciaország	245.100	692.200	—
Törökország	300.000	—	—
Németország és gyarmatai	223.200	175.800	—
Hollandi Keletindia	568.500	153.500	1,497.700
Kuba	6,501.300	838.000	891.700
Philippiszigetek	—	—	712.500
Perzsia	1,506.200	—	—
Más idegen államok	1,070.000	2,656.500	2,403.000
Összes idegen államok	100,618.700	92,872.300	84,448.200
Teljes összeg	191,759.400	210,850.000	196,537.000

(p. p.)

Svájcz gyárstatistika.

Ez év elején jelent meg az ötödik svájcz gyárstatistika, a mely az 1911. évi viszonyokat ismerteti (felvétel 1911. június 5-én). A statisztikai felvétel úgy történt, hogy minden üzemtulajdonosnak előre elkészített lapokat kellett több példányban kitölteni, a melyeket az illetékes gyárfelügyelőknek (iparfelügyelők) adtak át. Az iparfelügyelők azután egységes módszer szerint dolgozták fel a beérkezett anyagot, végül pedig az egészet egyesítették. A legutolsó (1901) statisztikai felvétellel szemben néhány újítást hoztak be. Így például az 1901. évi statistikában az egész gyáripárt 157 iparágra osztották, most ezt a számot 10-el csökkentették. A munkások éveit feltüntető csoportokat egygyel szaporították. A női munkásokra vonatkozólag másképpen tették fel a kérdést, a munkaidőt részletesebben mutatták ki, végül a csoportosításban is

hoztak be ujtásokat. A statisztikai felvétel 7.785 gyár (a melyek 328.841 munkással dolgoznak) adatait foglalja magában. Az üzemek száma 1901 óta 28⁰/₀-kal, az alkalmazott munkások száma 35⁰/₀-kal gyarapodott. Igen érdekes összeállítás számol be arról, hogy 1882 óta milyen mértékben fejlődött a gyáripár, ettől az időtől 1911-ig csaknem háromszor akkora lett. 1882-ben ugyanis a gyárak száma 2.642, a munkásoké 134.862 volt, 1886-ban 3.786 a gyárak száma, 159.106 a munkásoké, 1895-ben 4.933 a gyárak száma, a munkásoké pedig 200.199, 1901-ben már 6.080 gyár volt 242.534 munkással. Minden kantonban fejlődött a gyáripár, igaz, nem egészen egyenletesen. Figyelemre méltó körülmény az, hogy különösen azokban a kantonokban fejlődött rohamosan a gyáripár, a melyekben azelőtt kevésbé fejlett volt, így az erősen mezőgazdasági jellegű Bern, Waldstätten, Freiburg, Graubünden, Thurgau, Waadt és Wallis kantonokban. A foglalkoztatott munkások száma szerint az üzemek így oszlanak meg:

	üzem	munkás	üzem	munkás
			%-ban	
10 munkásig	2.699	17.379	} 53·0	7·1
11—20 „	1.869	27.788		
21—50 „	1.734	55.833	} 34·8	21·7
51—100 „	830	59.111		
101—200 „	403	55.847	5·0	9·8
201—500 „	192	57.129	4·5	17·1
több mint 500 munkás	58	55.754	2·7	44·3
összesen	7.785	328.841		

A legnagyobb a textilipár, a mely maga 1.584 üzemet foglalkoztat 100.175 munkással. A mi a munkások nemi megoszlását illeti, a statisztikából kitűnik, hogy a női munkások mind nagyobb tért foglalnak el és némely iparágban egészen kiszorítják a férfimunkásokat. A munkások nemek szerint való eloszlásáról az utóbbi húsz évben érdekes képet ad a következő összeállítás, a mely a munkások számának növekedését mutatja 1882 óta:

év	férfi munkások	női számának	összesen gyarapodása % -ban
1882—1888	22·5	12·9	18·0
1888—1895	38·2	11·1	26·4
1895—1901	26·0	14·0	21·1
1901—1911	40·5	27·7	35·5

A férfimunkások száma nagyobb mértékben nőtt, ha a munkások összes számát vesszük tekintetbe, mint a női munkások száma. Vannak olyan iparágak, melyekben a női munkások száma jóval túlhaladja a férfiakét, így a gyapotfonóiparban a női munkások az összes munkások 55·7⁰/₀-át teszik ki, a fehérszövőiparban 71·6⁰/₀-át, a selyemiparban

75·4⁰/₀-át, a csipkeiparban 62·1⁰/₀-át stb. A fiatalkorú munkások az összes munkásoknak 15·5⁰/₀-át teszik. Érdekes, hogy a fiatalkorú munkások között a női munkások vannak túlsúlyban. A 18 éven aluli munkások 41·1⁰/₀-ának életkora esik a 14—16 év közé. Az ötven éven felüli munkások száma 9·5⁰/₀-a volt az összes munkások számának. Az összes női munkásoknak $\frac{1}{4}$ része, azaz 28.332 kénytelen a gyári munka mellett még háztartást is vezetni. Az összes gyári munkásoknak 77·7⁰/₀-a volt 1911-ben svájci, 22·3⁰/₀ külföldi volt, még pedig 8⁰/₀-a német, 1·3⁰/₀ francia, 10·4⁰/₀ olasz (ezek vannak a legerősebben képviselve), 1·8⁰/₀ osztrák és 0·3⁰/₀ más állambeli. A munkások 10·0⁰/₀-a az üzemek 18·0⁰/₀-ában heti 64—65 órát dolgozik, 14·2⁰/₀-uk az üzemek 11·4⁰/₀-ában heti 61 $\frac{1}{2}$ —62 $\frac{1}{2}$ órát, legnagyobb részük, az összes munkások 55⁰/₀-a (az üzemek 49·5⁰/₀-ában) heti 59 órát dolgozik; a minimális munkaidő heti 54 óra (a munkások 6·3⁰/₀-a, az üzemek 9·7⁰/₀-ában). Az electromos erőtelepek száma 1911-ben 4.617 volt. A gőzgépes és benzinmótoros berendezéseket mindinkább electromos erőforrásra alakítják át. (p. p.)

Az angolországi szénkivitel 1913-ban.

Angolország szénkivitele 1913-ban rekordszámot ért el. A szén, koks és préselt szén kivitele összesen 76·69 millió tonnát (egy angol tonna 1.016 kg.) tett ki, az előző évi 67·04 millió tonnával szemben. A kazánszén kivitele 46·54 millió tonnáról 53·62 millió tonnára emelkedett, a gázszén 10·56 millióról 11·53 millióra, az antracit 2·55 millióról 2·98 millióra, a háztartási szén 1·64 millióról 1·77 millióra, a koks kivitele 1·01 millióról 1·23 millióra, a préselt széné pedig 1·58 millió tonnáról 2·05 millió tonnára. Az angol szénnek legerősebb fogyasztói voltak (millió tonnákban): Franciaország (12·78), Olaszország (9·65), Németország (8·96), Oroszország (6·00), Svédország (4·56), Argentína (3·69), Spanyolország és a Kanári-szigetek (3·65), Egyiptom (3·16), Dánia (3·03), Norvégia (2·30), Belgium (2·03), Hollandia (2·02), Brazília (1·89), Portugália, Madeira (1·36), Algeria (1·28), Ausztria-Magyarország (1·06). Hollandia kivételével 1913-ban minden ország több angolszént importált, mint 1912-ben. (p. p.)

Az angol állami munkanélküliségi biztosítás tanulságai.

A múlt hónapban jelent meg az angol kereskedelemügyi hivatal első jelentése a National Insurance Act. II. fejezetében foglalt ama törvény-

nek a gyakorlati eredményeiről, a melylyel tudvalevőleg az első állami munkanélküli biztosítást léptették annak idején életbe. A jelentés a biztosítás első évéről szól. Mint ismeretes, a biztosítottak száma valamivel meghaladta a két és fél milliót, úgy, hogy a munkások és a munkaadók járulékaiból 1,800.000 font sterling folyt be. Az állami hozzájárulással a bevételek végösszege kerek 2·4 millió font sterlinget tett ki. Ezzel szemben a biztosítási kiadások csak 700.000 font sterlingre rugtak, a mi azonban — mint a jelentés ismételten hangsúlyozza — az egészen szokatlanul kedvező gazdasági helyzetre és ritka munkanélkülségre vezethető vissza. Minthogy a biztosítás folyósítása előtt a törvény még egy féléves várakozási időt is rendelt, már is igen szép tartalék (kb. 1,610.000 font sterling) gyülemlett össze.

A biztosítási segélyt mintegy 560.000 esetben 400.000 munkás kérelmezte; vagyis az összes biztosítottaknak 18⁰/₁₀₀-a jelentkezett. Ezek közül ³/₄ rész közvetlenül az államhoz fordult, ¹/₄ rész pedig a munkásszervezetek közvetítését vette igénybe. A biztosításban ekként 105 Trade Union működött közre 539.775 taggal és megjegyzendő, hogy a törvény alá tartozó iparágakban 21 munkásszervezet 86.000 taggal csak a törvény életbelépése óta foglalkozik a munkanélküliek biztosításával. Az említett iparágakban most már úgyszólván az összes Trade Unionok felvették programjukba a biztosítást.

A munkanélküliség tartama az egyes munkásoknál igen rövidnek bizonyult; a jelentkezők 30⁰/₁₀₀-a már a várakozási hét alatt kapott munkát (azaz ilyenkor csak egyszerű helycseréről van szó), 62⁰/₁₀₀-a a biztosítási segélyt a munkanélküliség egész ideje alatt élvezte, és mindössze 1⁰/₁₀₀-a maradt a törvényes segélyezési időn túl is munka nélkül. A jelentkezők 30⁰/₁₀₀-a azonban több ízben is munkanélkülivé vált, egyesek kilencszer, tízszer egymásután.

A közvetlenül az államhoz forduló munkanélküliek közül 10·5 százalékot a hatóság visszautasított. Ezek közül ¹/₁₂ rész felebbezett és a felebbezéseket 1.323 esetben a munkások javára, 1.563 esetben ellenükre intézték el, 23 eset egyezséggel végződött. Rosszhiszemű visszaélés a munkanélküliek részéről alig történt, mert az állami munkaközvetítés ellenőrzése kitűnően bevált. Mindössze 41 munkást büntettek meg a törvény értelmében visszaélés címén, 20-at fogságbüntetésre, 21-et pénzbüntetésre. Viszont 23 munkaadót is meg kellett büntetni az esedékes járulékok visszatartása miatt.

A kényszerbiztosítás mellett megmaradt a szakszervezeteknek államilag támogatott szabad biztosítása is. 275 szervezet, 1,104.000 taggal ilyen módon nyújt a munkanélkülieknek segélyt. A tanulság tehát határozottan az, hogy a biztosítás két rendszere kitűnően megfér egymás-

sal. Mondhatni továbbá, hogy az állami biztosítás kiállotta a tűzpróbát. Administratív nehézségek nem támadtak és egyáltalán nem mutatkozott jogosultnak az az aggodalom, hogy a practicus élet képtelen lesz a munkanélküliség fogalmát a lustaságtól elválasztani. Az állami munkaközvetítés, mint a munkanélküliségi biztosítás segédszerve: kitűnően működött. Igaz, hogy 1874. óta nem volt olyan alacsony a munkanélküliek arányszáma, mint a jelentés évében; a szakszervezetek tagjaira ez az arányszám a legutóbbi 10 év átlagában 8·9 százalékot tett ki, ezúttal pedig csak 2·1 százalékot. Ez a jelenség az, a mely a jövőre vonatkozólag még bizonyos tartózkodást tesz szükségessé, mielőtt végleges bírálatot mondunk az angol állami munkanélküliségi biztosításról.

Sch.

A munkaközvetítés statistikája Ausztriában 1912-ben.

Az Arbeitstatistisches Amt hivatalos kiadványa a munkaközvetítés eredményeiről 904 munkaközvetítő intézet adataira terjed ki. Ezek közül városi, vagy más hatósági közvetítő 291, ipartestületi közvetítő 38, munkaadó szervezet 6, munkás szakszervezet 136, munkaközvetítési egyesület 18, egyéb szervezet 43, engedélyezett szerző-iroda 22, ellátási intézet (Naturalverpflegsstation) 350. Az adatok legnagyobb része (36⁰/o) Csehországból való, a hol (és Galicziában) a nyilvános munkaközvetítés törvényileg van szervezve. Communális közvetítés 11 városban van, köztük Wienben, Innsbruckban, Linzben és Brünnben. A szakszervezeti közvetítők közül 21 esik az élelmiszeriparra, 19 a graphikai iparra, 13 a ruházati és diszítőiparra stb.

A munkakeresletek száma volt a jelentés évében 946.028, a kínálatoké 891.495, a közvetítéseké 645.166. 100 keresletre esett tehát 94·2 kínálat (1911-ben 93·7) és 68·2 közvetítés (68·2). A keresők 58·8⁰/o-a férfimunkát, 37⁰/o-a női munkát, 95·8⁰/o-a akár férfi-, akár női munkát, 4·2⁰/o-a tanonczmunkát keresett. Ezzel szemben férfimunkára kínálat történt az esetek 53·4⁰/o-ában, női munkára 42·8⁰/o-ában, férfi- vagy női munkára 96·2⁰/o-ában, tanonczmunkára 3·8⁰/o-ában. Közvetített: férfi-munka 360.417 (az összes közvetítések 55·9⁰/o-a), női munka 268.588 (41·6⁰/o), férfi- vagy női munka 629.005 (97·5⁰/o), tanonczmunka 16.161 (2·5⁰/o). Foglalkozási ágak szerint a mezőgazdaságra és az erdészetre esett a kínálatok 16·1⁰/o-a, a keresletek 11·7⁰/o-a, a közvetítések 13·2⁰/o-a, az iparra és a bányászatra 48·8⁰/o, 55·5⁰/o, illetve 54·2⁰/o, a kereskedelemre és a közlekedésre 3·9⁰/o, 4·8⁰/o, illetve 2·6⁰/o, a szabad foglalkozásokra 0·9⁰/o, 0·9⁰/o, illetve 0·8⁰/o, a háztartási munkákra 30·3⁰/o,

27·1⁰/o, illetve 29·2⁰/o. A keresletek számához viszonyítva volt a mező- és erdőgazdaságban kínálat 130⁰/o, közvetítés 78·4⁰/o, az iparban és bányászatban 13·2⁰/o és 67·7⁰/o, a kereskedelemben és közlekedésben 76·7⁰/o és 38·5⁰/o, a szabadfoglalkozásokban 88·9⁰/o és 55·1⁰/o, a háztartási munkákban 105·8⁰/o és 74·9⁰/o.

Az egyes munkaközvetítő szervek igénybevételét a következő táblázat tünteti föl:

	Esett százalékokban		
	kínálat	kereslet	közvetítés
Városi és hatósági közvetítőkre	57·3	53·5	56·7
Ipartestületi közvetítőkre	6·6	6·0	7·3
Munkaadószervezetekre	2·3	1·9	2·5
Munkásszakszervezetekre	14·1	15·1	15·6
Munkaközvetítési egyesületekre	7·5	9·9	7·2
Egyéb szervezetekre	7·7	6·2	6·2
Engedélyezett szerzőirodákra	3·1	2·4	3·0
Ellátási intézetekre	1·4	5·0	1·5

100 keresletre esett a hatósági közvetítőknél 100·9 kínálat és 72·3 közvetítés, az ipartestületeknél 104 és 83·4, a munkaadószervezeteknél 112·1 és 88·9, a munkásszakszervezeteknél 88·2 és 71, a munkaközvetítési egyesületeknél 71 és 49·7, az egyéb szervezeteknél 117·6 és 67·8, az engedélyezett szerzőknél 118·3 és 83·5. A közvetítések legnagyobb része a legtöbb intézetnél ipari munkára szól (az összes közvetítések 60–95⁰/o-a), kivételt csak a nyilvános közvetítők és az egyéb szervezetek képeznek, a melyeknél az összes közvetítéseknek 39·2, illetve 25·7⁰/o-a ipari közvetítés, míg pl. az előbbieknél 40·1⁰/o esik a háztartási munkákra, az utóbbiaknál pedig 27·5 a mezőgazdaságra.

A közvetítő intézetek bevételeiről, kiadásairól (ezeknek nagyságáról és minőségéről), különösen a szubvencziókról, a fennálló rendszerekről a tekintetben, hogy ingyenes-e a közvetítés, vagy ha nem, ki fizeti a közvetítési díjakat (a munkások vagy a munkaadók, illetőleg mind a két fél), a szóban forgó kiadvány szintén közöl érdekes, egészben véve azonban mégis hiányos adatokat. A legnagyobb hiba az, hogy nem kapunk tiszta képet a közvetítés gazdasági szervezete és a munkapiaczon betöltött szerepe közötti összefüggésről. A részletes táblázatok a helyi és a vidéki közvetítésről, valamint a közvetítésnek hónaponként való hullámlásáról is felvilágosítanak.

Sch.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó-ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1914. február hó 26-án Paikert Alajos főtitkár elnöklése alatt felolvasó-ülést tartott, melyen Beck Dénes igazgató *Az aranypénz jövőjéről* előadást tartott.

Az előadáson Társaságunk és közéletünk számos kiváló tagja volt jelen; előadás után elnök meleg szavakban fejezte ki köszönetét az érdekes előadásért.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1914. márczius 19.-én Hoszpötzky Alajos elnöklete alatt felolvasó-ülést tartott, melyen dr. Csérer Lajos *Új falusi középosztály Erdélyben* címmel előadást tartott.

Az előadást nagyszámú hallgatóság érdeklődéssel hallgatta. A kérdéshez dr. Farkas Geiza szólalt fel és elnök előadás után meleg szavakban fejezte ki köszönetét az érdekes és tanulságos előadásért.

Az előadást a *Közgazdasági Szemle* egyik jövő számában közöljük.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1914. márczius hó 26-án Hegedüs Loránt, orsz. képviselő elnöklete mellett felolvasó-ülést tartott, melyen dr. Tomaschoff Albert *A francia nagybankok 1913-ban* címmel előadást tartott.

Előadás után elnök meleg szavakban fejezte ki köszönetét előadónak érdekes és tanulságos előadásáért.

Eugenika (fajegészségtan és fajegészségügy) egyesületközi bizottsága.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület kezdeményezésével a Budapesti Kir. Orvosegyesület és az Országos Közegészségügyi Egyesület részvételével *egyesületközi bizottság* alakult, melyben a Magyar Közgazdasági Társaságot dr. Kovács Alajos ministeri titkár fogja képviselni. Az egyesületközi bizottság alakuló ülését április 7.-én délután 6 órakor a Kir. Magyar Természettudományi Társulat (VIII., Esterházy-utca 16., I.) helyiségében tartja meg.

Kereskedelempolitikai szemlélődések.

Alig egy rövidke esztendő még és az osztrák és a magyar kormányoknak ismét össze kell ülniök, hogy a monarchia két államának gazdasági viszonyaira vonatkozó tárgyalásokat az 1917 utáni időt illetőleg megkezdjék. Nem is egészen két esztendő múlva a két kormánynak megállapodásra kell jutnia a jelenleg érvényben levő, lejáratí határidővel kötött külföldi vám- és kereskedelmi szerződések felmondását és megújítását illetőleg; sőt mindössze csupán kilencz hónap választ el már bennünket attól az első határidőtől, a meddig az illető külföldi államokat a felmondás joga 1915 végére megilleti. Nagyon természetes tehát, hogy az érdekelt körök egyre behatóbban foglalkoznak a monarchia jövőendő kereskedelmi politikájának kérdésével és nagyon természetes, hogy az actualis kereskedelempolitikai kérdések egyre nagyobb mértékben tolnak az előtérbe.

Noha ezen stadiumban bizonyos mértékig nehéz állást foglalni olyan kérdésekben, a melyekben a monarchia két állama között érdekellentétek állanak fenn, mégis meg kell kísérelnünk, mert véleményem szerint *nagy általánosságban a két állam közötti érdekközösség sokkal nagyobb és erősebb, mint a minők a gazdasági téren fennálló ellentétek egyáltalán lehetnek.* És éppen ez az érdekközösség, a mely ma erősebben kifejezésre jut, mint bármikor azelőtt, követeli mindkét féltől az egymás közötti becsületes és őszinte megállapodást, hogy szükség esetében a monarchia nagy érdekeit egyesült erővel megvédhessék. Nem azért, mert így *kell* cselekednünk, hanem mert így *akarunk* cselekedni.

1867 óta még sohasem volt a monarchia oly nehéz helyzetben, mint éppen most. Mindkét államban politikailag zilált viszonyok, — olyan mértékben, a minőre még alig volt eset, — a melyeknek orvoslása életbevágó fontosságú mindkét államra, de a monarchiára nézve is. A monarchia nagyhatalmi állása szempontjából ugyanis nagy veszedelemnek kell tekintetünk, ha ezek a viszonyok tovább fennállanak. Gazdaságilag a hosszantartó nemzetközi válság folytán annyira meg vagyunk

gyöngülve, hogy csak az egészséges, erős alapnak köszönhetjük, hogy nagyobb válságok nem következtek be; a pénzügyi viszonyok pedig mindkét államban csaknem komolyan fenyegetők, — ez az a helyzet, a melyben ma vagyunk.

Ilyen viszonyok között kell a még csaknem nehezebbnek készülő külső helyzetet a monarchia vesztesége nélkül megállanunk. Ilyen viszonyok között kell a monarchia életbevágó külső érdekeit megóvnunk, mikor a nehézségek, ha nem is pillanatnyilag, de mindenesetre belátható és talán nem is nagyon távoli időn belül előreláthatólag inkább szaporodni, mint kevesbedni fognak; olyan időkben, mikor a monarchiának erősnek és egységesnek kellene lennie, hogy érdekeit saját erejének tudatában saját akaratának megfelelően juttassa kifejezésre.

De 1868 óta — mikor az első gazdasági kiegyezés kötött Ausztria és Magyarország között — még sohasem állott a két állam ily nehéz gazdaságpolitikai feladatok előtt, mint most, mikor úgy az egymás közötti, mint a külállamokkal való gazdasági viszony ugyanazon időpontra újból rendezendő. Ehhez járul még a Balkánon történt nagy változás, az ottani földrajzi helyzet teljes átalakulása, az államhatároknak és érdekköröknek lényeges eltolódása, — sajnos nem a mi javunkra, — a mely változások sajnos igazolják azt az aggodalmat, melyet egy Prágában 1912 végén tartott előadásomban következőleg fejeztem ki: „A ritka történelmi pillanat gyorsan közeledik. Ne hagyjuk ezt az alkalmat kihasználatlanul, fordítsuk gazdaságilag hasznunkra, különben végeredményében a két állam ipara és e révén monarchiánk fogja a háború költségeit igazában megfizetni.“

Ezeket a költségeket nagyrészt már meg is kellett fizetnünk. És így társul a jelen a multhoz, más okok, de ugyanazok a hatások, *fokozatos elvesztése iparunk legtermészetesebb és századok óta uralt piacának, a Balkánnak.*

Fejtegetéseimet én is a Balkánnal szándékozom megkezdeni és ottani gazdasági helyzetünk fejlődését kívánom röviden vázolni és pedig különösen azért, mert a balkáni szerződések megújítása vagy legalább is lényeges kiegészítése a balkáni béke megkötése óta állandóan napirenden van, noha ezek az államok, különösen Szerbia, e tekintetben valami különös sietséget nem tanusítanak, sőt igen számottevő szerb gazdasági körökben olyan hangok is hallatszottak, melyek szerint ez nekik egyáltalán nincs érdekükben.

Valóban, nagyon messzire e tekintetben nem jutottunk!

E kérdésnél elfoglalt elvi álláspontomból kiindulva, tulajdonképpen nincs ok panaszkodni e késedelmeskedés miatt. Álláspontom ugyanis az, hogy gazdasági és kereskedelempolitikai szempontból nemcsak nem

kívánatos, hanem reánk nézve egyenesen hátrányos lehet, ha a Balkán államokkal ma, egymás közötti gazdasági viszonyaink új rendezése, legközelebbi egész kereskedelem és gazdaságpolitikai programmunk megállapítása előtt, új alapvető szerződéseket kötünk. Előnyöket ez nekünk egyáltalán nem nyújthatna, még ha eltekintünk is attól, hogy azért a rövid időért, a melyre ezek a szerződések megkötethetők volnának, t. i. 1917. végéig, nekünk sokkal többet kellene nyújtanunk, mint a mennyit érte kaphatnánk.

Teljesen tudatában vagyok annak, hogy a Balkánon beállott új rend, az államhatárok eltolódása, különösen Szerbiát és Montenegrót illetőleg, az ezen királyságokkal fennálló kereskedelmi szerződések bizonyos korrigálását és kiegészítését teszi szükségessé, minthogy az ujonnan meghódított területeken azelőtt egészen más vámrendszer állott fenn, mint a melyek az említett kereskedelmi szerződések alapján a királyságok régi területein érvényben voltak. Nem lehet félreismernünk a megegyezés szükségességét a keleti vasutak már ominozussá vált kérdésében sem, sőt ezt egyenesen sürgősnek kell tekintenünk, mert hiszen a beállott helyzet már-már tarthatatlan. Nem kerülte el figyelmemet az sem, hogy Bulgáriával még mindig nincsen rendes tarifaszerződésünk, illetőleg, hogy a Bulgáriával megkötött tarifaszerződés még mindig nincsen elintézve, minek következtében itt még mindig az egyszerű legtöbb kedvezményi állapotban vagyunk, a mely érdekeinknek nem felelhet meg. Hasonlóan a szerencsétlen mazsolaszőlő-ügy mindeddig megakadályozott bennünket abban, hogy Görögországgal normalis kereskedelempolitikai viszonyokat létesítsünk, pedig mindkét területében erősen megnövekedett királyság jelentőségében reánk nézve igen sokat nyert. Mind ezzel teljesen tisztában vagyok. Mindamellelt fel merem állítani azt a tételt, hogy ma nincsen érdekünkben, hogy a Balkán államokkal új alapvető szerződéseket kössünk, hanem elegendő, ha az események által szükségképpen előírt correcturákat eszközöljük és ideiglenes megállapodásokat kötünk, — ezek közé számítván természetesen a fontosabb vasuti és hajózási kérdésekre vonatkozó megállapodásokat is, — egyebekben pedig megvárjuk, míg egymás között teljesen megegyezve, közös viszonyainkat rendeztük és az új cyclusra egész kereskedelmi politikánkat, illetőleg programmunkat felállítottuk. Véleményem szerint ennek már eddig is meg kellett volna történnie, minthogy semmi sem állott annak útjában.

Ilyen előzetes megállapodás nélkül olyan nehézségek állhatnának elő, olyan helyzetek teremthetnének, a melyek csak hátrányosak lehetnek reánk nézve.

Ezt illetőleg csak két momentumra kívánok utalni: a legtöbb ked-

vezmény és a terminus kérdésére. Vajjon kielégítőnek találhatjuk-e továbbra is — különösen a Balkán államoknál — a legtöbb kedvezménynek már magát egyébként is túl élt rendszerét és vajjon alkalmas-e a jelen pillanat az összes többi fontos kereskedelempolitikai kérdések megoldása és egész jövő kereskedelempolitikai program felállítására előtt arra, hogy e kérdésekkel foglalkozzunk és lehetséges-e egyáltalán a jelen pillanatban, hogy e kérdéseket megoldjuk? És hogy oldassék meg a határidő kérdése, mikor mi 1917-en túl semmiféle szerződést nem köthetünk? Vagy alternatívákat állítsunk fel a külfölddel szemben, a melyek kölcsönös viszonyunk esetleges alakulásaira utalnak és ezzel már gyengeségünket egyenesen előtérbe állítják? Mert hogy valami különös erőről nem lenne tanuságot, ha a külállamokkal való tárgyalásokban olyan fenntartásokkal kellene dolgoznunk, a melyek arra utalnak, hogy minek kellene történnie, ha Ausztria és Magyarország egymás között meg nem egyeznék, azt úgy hiszem, nem kell bővebben bizonyítanom.

De még egyet. Lehet-e egy olyan vámtarifa alapján hosszabb időre szóló tárgyalásokat folytatni, a mely időben korlátozva van és 1917-ben lejár, mint az a mi szerződéses vámtarifánknál de facto meg is van? Mert nem szabad elfelejtenünk, hogy Magyarországnak van ugyan határidőhöz nem kötött, önálló vámtarifája, a szerződéses vámterületnek szerződéses vámtarifája azonban határidőhöz van kötve, még pedig 1917. december 31-hez, a mely időpontra túlra semmiféle tárgyalási alap nincs, még ha eltekintünk is a távolabbi időpontra való lekötés egyenes tilalmától. Ha tehát a tilalom mellett is ezen az alapon 1917-en tulmenő időre tárgyalások történnének, az már prejudikálna a vámtarifát illető egymás közötti tárgyalásoknak, a mi kétségtelenül igen veszedelemes lehetne egymás közötti viszonyunk alakulása szempontjából.

Egész röviden akartam ezeket csak érinteni és pusztán annak bizonyítása céljából, hogy az ilyen eljárás mily fontos érdekeket veszélyeztethetne. Igen súlyos természetű nézeteltérések és félreértések származhatnak ebből Ausztria és Magyarország közvéleménye között, mi bizonyára nem volna kívánatos, mert egymás közötti tárgyalásainkat, hogy egy mindkét fél által elfogadható kiegyezéshez jussunk, nagyon hátrányosan befolyásolhatnák.

Ezek előrebocsátása után balkáni kivitelünk alakulásának rövid ismertetésére térek át. E célból a multat és jelent ismertető összehasonlításokat állítok fel a reánk nézve legfontosabb balkáni államokat, Rumániát, Szerbiát, Törökországot és Bulgáriát illetőleg. Görögországot és Montenegrót ezekben az összeállításokban egészen figyelmen kívül hagyom; egyrészt e két állammal forgalmunk sokkal csekélyebb

volt a múltban és csekélyebb a jelenben is, mint a mondott négy országgal, másrészt a fejtegetéseknek tulságos sok számszerű anyaggal való megterhelése nem is mutatkozik czélszerűnek.

Kezdem *Rumániával* és az 1884. évvel, a mely az utolsó normalis esztendő volt a vámháború előtt. Összehasonlításom ezen idő forgalmi adatait az 1910. év adataival, még pedig a román áruforgalmi statistika alapján. Egyáltalán az alábbi összehasonlításokban mindenütt az illető beviteli államok saját statistikáját vettem alapul.

Rumániának összes bevétele 1884-ben 296·5 leire rugott. Ez a bevétel következőképen oszlott meg: Ausztria és Magyarország 129·9 millió = az összbevétel 44·03%-a, Nagybritannia 58·2 millió = 19·74%, Németország 43·3 millió = 14·71% és Olaszország 2 millió = 0·8%.

1910-ben, az új szerződés megkötése után, Rumánia összes bevétele 409·7 millió leire emelkedett. Ebben a beviteli államok következőleg részesedtek: Németország 138·24 millió = 33·74 %, Ausztria és Magyarország már csak 90 millió = 23·9%, Nagybritannia 56·78 millió = 13·86%, Olaszország 21·74 millió = 5·3%.

Mint ez az összehasonlítás mutatja, vezető szerepünket Rumánia bevitelében elvesztettük és Németországnak voltunk kénytelenek átengedni; nem csupán abszolút számokban nem tudtuk vezető helyünket megtartani, hanem az összes bevételnek több, mint 30%-os emelkedése mellett százalékszerűleg is erősen visszamentünk, míg Németország előbbi bevitelének több mint háromszorosával harmadikról első helyre került, Olaszország pedig Rumániába irányuló kivitelét ugyanezen idő alatt tízszeresére emelte.

És hogy állunk Szerbiával? Talán ott javult helyzetünk? Ellenkezőleg.

Szerbia összes bevétele 1884-ben 51 millió dinár volt, a mely 1910-ben 84·7 millióra emelkedett. Ebből 1884-ben Ausztriára és Magyarországra 31·8 millió esett = 62·4%, 1910-ben már csak 16·1 millió = 19·07%. Németországra esett 1884-ben 7·6 millió = 14·9%, 1910-ben 35 millió = 41·3%, Angliára 1884-ben 4·07 millió = 8%, 1910-ben 11·4 millió = 13·5%, Olaszországra pedig 1884-ben 1·3 millió = 2·5% és 1910-ben 3·4 millió = 3·2%.

A vezetőhelyet tehát Németország Szerbiában is elragadta tőlünk, exportunk itt is, az ország bevitelének csaknem 60%-os emelkedése mellett nem csupán százalékosan csökkent, hanem abszolút értelemben is. Figyelemreméltó e mellett, hogy csaknem az összes beviteli államok Szerbiába irányuló kivitelüket jelentékenyen emelték, csupán Ausztria és Magyarország nem, sőt ellenkezőleg a többi államok bevitelczaporodása egyenesen a mi rovásunkra ment.

Sokkal kedvezőbben alakul a kép *Törökországot* illetőleg, noha itt is messze elmaradunk Németország és Olaszország kivitelének adatai mögött, ha nem is abszolút összegekben, hanem az odairányuló kivitel emelkedéséhez viszonyítva.

Törökországnál az 1885/86. és 1910/11. pénzügyi évek adatait állítom szembe egymással.

Az előbbi évben Törökország bevitele 421·3 millió koronára rugott, az utóbbiban 828·5 millióra, az emelkedés tehát csaknem 100⁰/₀. E behozatalban Nagybritannia részesedett 1885/86-ban 184·6 millióval = 35⁰/₀, 1910/11-ben 165·1 millióval = 19·9⁰/₀, Ausztria és Magyarország 1885/86-ban 82·6 millióval = 19·6⁰/₀, 1910/11-ben 149 millióval = 18⁰/₀, 1885/86-ban Olaszország 12·8 millióval = 3⁰/₀, 1910/11-ben 71 millióval = 8·6⁰/₀, végül Németország 1885/86-ban 0·6 millióval = 0·1⁰/₀ és 1910/11-ben 75·9 millióval = 9·1⁰/₀.

• Itt megtartottuk ugyan második helyünket a birodalom bevitelében és a 100⁰/₀-kal megnövekedett importból csaknem 80⁰/₀-kal nagyobb összeggel vettük ki részünket, mégis a rendkívül emelkedett német és olasz bevétel mellett, emelkedő bevitelünk dacára is százalékos részesedésünk némileg megromlott.

Egyedül és kizárólag *Bulgáriában* sikerült vezető helyünket úgy az abszolút számokat, mint a százalékos viszonzyszámokat véve tekintetbe, nem csupán megtartanunk, hanem még meg is javítanunk. Itt az 1886. és 1910. évek volnának egymással összehasonlítandók, mert az egész bulgár államterületre vonatkozólag csak 1886. óta van megbízható statistikánk.

Bulgária összes behozatala 1886-ban 64·2 millió frankra rugott, 1910-ben pedig 177·3 millióra. Ebből Ausztriára és Magyarországra esett 1886-ban 17·6 millió = 26·5⁰/₀, 1910-ben 47·5 millió = 26·8⁰/₀. Angliára esett 1886-ban 18·3 millió = 28·4⁰/₀, 1910-ben 22·6 millió = 12·8⁰/₀, Németországra 1886-ban 2·12 millió = 3·29⁰/₀, 1910-ben 34·1 millió = 19·2⁰/₀, Olaszországra pedig 1886-ban 1·3 millió = 2·1⁰/₀, 1910-ben 2·6 millió = 3·9⁰/₀.

Az egyetlen állam tehát, a melyben második helyről elsőre tudtunk kerülni, a hova kivitelünket két és félszeresével emeltük, a hol csaknem háromszorosára emelkedett bevitelünk mellett százalékosan is jobban állunk, Bulgária. De még itt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy ugyanezen idő alatt Németország Bulgáriába irányuló kivitelét tizenhatszorosára tudta emelni, tehát jóval nagyobb eredményeket tud felmutatni, mint mi.

Igaz, hogy az 1911. és 1912. években Rumániába és Szerbiába irányuló kivitelünk ismét örvendetes emelkedést tüntet fel, a mennyiben

Rumániába irányuló kivitelünk 1911-ben 124 millióra, 1912-ben 134·4 millióra, szerbiai kivitelünk pedig ugyanazon években 37·4 millióra, illetőleg 43 millióra emelkedett, míg Bulgária ugyanezen két esztendőben csekély visszaesést, Törökország pedig kerekszám 50 millióra rugó hatalmas hanyatlást tüntet fel. E számokat tekintetbevéve, a két első államban a százalékos viszony ugyan javunkra megváltozik, de sorrendi helyünket illetőleg változás nem áll be, vezetőhelyünket így is elvesztettük és nagyon valószínű, hogy ezt az előbbi vezetőhelyet már egyáltalán nem is leszünk képesek visszaszerezni, hacsak nagyon rendkívüli körülmények nem állanak be, a mit azonban reményleni alig lehet. Csodák ugyanis a huszadik században már nem szoktak történni és a hol a hatalmas német ipar egyszer a lábát megvetette, ott helyét meg is szokta tartani.

Nem kívánok ez alkalommal részletesen belebocsátkozni annak a kérdésnek fejtegetésébe, hogy mely körülmények idézték elő ezt a mindkét állam ipara szempontjából oly sajnálatos változást. Annyit azonban egészen tárgyilagosan meg kell állapítanom, hogy *ebben a multban követett kereskedelmi politikánknek legalább ugyanannyi része van, mint magának a politikának.*

Hosszú évek óta balkáni politikánkban egyetlenegy örvendetes jelenségre tudunk csak hivatkozni és ez az önálló albán állam megalapítása, a melyhez nagy reményeket lehet fűznünk.

Bármelyek legyenek is az okok, kétségtelen, hogy a balkáni államoknál nem csak rokonszenvet nem tudunk ébresztteni magunk iránt, hanem ott sem tudtuk ezt fenntartani, a hol azelőtt megvolt. Hosszú éveken keresztül mindenféle üzelmek irányultak a monarchia ellen, a melyekkel nem szállhattunk eléggé szembe, nehogy az európai békét veszélyeztessük és így az a látszat keletkezett, mintha a monarchiának nem volna elég energiája, hogy saját érdekeit megvédje. Kereskedelempolitikailag azonban a balkáni államokat egyszerűen eltaszitottuk magunktól és magunk siettettük azt a processust, a melynek mindenestre előbb vagy utóbb automatikusan is végbe kellett volna mennie, ezen államok gazdasági önállósodását.

Másrészt viszont nem tagadható, hogy a monarchia az éveken át tartó és a két államnak egymás között sajnosan ismétlődő küzdelmei folytán nem képviselte kifelé az erőt, a melyre szüksége volna, ha az őt megillető megbecsüléssel, a szükséges tekintéllyel akar fellépni, vagy, hogy egész nyíltan beszéljünk, ha azt akarja, hogy féljenek tőle.

Hogy milyenek lehetnek egy ilyen helyzetnek a következményei, arra classicus iskola példát nyújt a már említett keleti vasutak esete,

melynél jellemzőbbet el sem képzelhetünk. Arról, hogy a keleti vasutak már eredetileg az osztrák-magyar érdekszférába tartoztak, hogy a vállalat 1910-ig mint „Betriebsgesellschaft der orientalischen Bahnen“ Ausztriában bejegyzett cég volt és hogy a monarchia volt birtokon belül, nem is beszélek; valamint azzal a kérdéssel sem kívánok itt foglalkozni, hogy a részvények többségének osztrák és magyar bankok által történt megvásárlása úgy, a hogy történt, állami patronatus alatt és bizonyos ide nem tartozó garantiák mellett, helyes volt-e, mert végre ezek olyan tények, a melyek felett lehet kritikát gyakorolni, de a melyeket megváltoztatni már nem lehet. De hogy Szerbia ezt a vasutat — a mennyiben t. i. szerb területről van szó — egyszerűen lefoglalhatta és mi hónapok óta arról vagyunk kénytelenek tárgyalni, hogy a megszerzett többségből miként szoríttassunk a kisebbségbe, hogy idegen államok, a melyek ebben az ügyben egyáltalán nem, vagy csak alig voltak érdekelve, a mi rovásunkra miként jussanak szóhoz; hogy a Szalonikihoz és az Aegei tengerhez vezető utunk megnehezíttessék, mikor pedig ez lehetett a részvénytöbbség megszerzésének az egyetlen oka, ezek már olyan természetű kérdések, a melyek fölött nem lehet egyszerűen napi-rendre térni, a melyeknél a monarchia békeszeretete erősen próbára tettett és a melyeknél ismét békeszeretetének nyújtotta classicus példáját.

Mert hogy is áll ez az ügy tulajdonképen?

Egy osztrák és magyar érdekcsoport a keleti vasutak részvényei többségének birtokában van. Őt illeti tehát meg a döntő szó és a döntő befolyás. Az egész keleti vasut egységesen igazgatott vasuti társaság maradna, mint eddig is volt, azzal a különbséggel, hogy a részvénytöbbség megvásárlása előtt a német-svájczi érdekeltség volt túlsúlyban, míg azóta helyébe Ausztria és Magyarország léptek. A helyett azonban, hogy birtokállományunkat tiszteletben tartanák, az egységes igazgatásból két társaságnak kellene alakulnia, egy szerbnek a mitrovicza—üszküb—szalonikii és az üszküb—zibefcsei vonalakra és egy görögnek a szaloniki—konstantinápolyi és a dedeagacs—szaloniki—monasztiri vonalakra.

E mellett részesedésünket egy harmadra akarják redukálni és mi kétharmad francia és szerb, illetőleg görög tőkével állanánk szemben, ilyenformán tehát a majoritásból minoritásba jutnánk. Hogy pedig a francia tőke alatt orosz befolyást is kell érteni, legalább is nem látszik valószínűtlennek, sőt a francia részesedésből Oroszország — mint tudjuk — öt százalékot kapna. Ime tehát, egy új érdekeltség ott, a hol eddig nem volt.

A keleti vasutak kérdésével azonban most nem kívánok részle-

tesebben foglalkozni, mert ennek a kérdésnek megfelelő tárgyalása nagyobb teret venne igénybe és hivatalos tárgyalás alatt álló ügy lévén, nem akarok abba zavarólag beleszólni. Csak példát akartam szolgáltatni arra, hogy a balkáni államokban gazdasági érdekeinket milyen mester-séges eszközökkel szorítják vissza.

Ennek közbevetése után visszatérek a tulajdonképeni Balkánkérdés-hez, hogy megvilágítsam azokat a gazdasági okokat, a melyek véleményem szerint, ha nem egészen is, de nagy részben hozzájárultak ottani posztiónk elvesztéséhez.

Ha ezen okok után kutatunk, vissza kell mennünk azokig a heves küzdelmekig, a melyek Németországból kiindulva a múlt század hetvenes éveinek végén kezdődtek, hogy a kereskedelmi politikában az agrárius termények vámvédelmét biztosítsák. Ausztria és Magyarország agrárius körei egyesültek erre a küzdelemre és ma már nagyon nehéz volna eldönteni, hogy a prioritás melyik oldalon keresendő.

A harcz első étappeja a Rumániával szemben alkalmazott határzár és később a rumán vámháború volt. Néhány évvel utóbb jött az örlési forgalom megszüntetése, a mely már nemcsak Rumániát, hanem Szerbiát is erősen érintette. Következése volt ennek az eljárásnak Rumánia és Szerbia elidegenedése.

A több éves küzdelem végül az agráriusok győzelmét hozta meg, a kik kiküzdötték maguknak a megfelelő vámvédelmet, a minimalis vámokat és a ma érvényben levő állat-, illetőleg húsvámokat.

Egyáltalán nincs szándékomban, hogy sorompóba lépjek az agrár-vámok vagy speciális agrárérdekek érdekében, nem tartozom ahhoz a táborhoz, mely az érdekek szolgálatában áll, sőt ennek tulzásai ellen mindig küzdöttem; de bármennyire ellentmond is a mai socialis kor-szellemnek, nem hallgathatom el, hogy a mezőgazdaság megfelelő vámvédelmének jogosultsága — bárminő kellemetlen socialis következményei legyenek is, — nem vonható addig kétségbe, a míg az ipar vámvédelmet követel a maga számára. A védvamos rendszernek a vezető motivuma természetesen nem a fogyasztók, hanem éppen ellenkezőleg a termelők védelme, legyen bár ipari, vagy agrárius termelésről szó. Éppen azért kereskedelmi politikánkban is számot kell vetnünk ezzel a körülménnyel.

Hiába támadják számos oldalról az agrárius vámokat; ha ezek a gazdasági életet erősen megterhelik is, kereskedelempolitikai actió-szabadságunk megbénításának oka nem ezekben a vámokban rejlik, hanem az elzárkózási tendenciákban, a melyek az észszerű kereskedelmi politikával nem egyeztetetők össze.

Hiába állítanak fel követeléseket az agrár-vámok ellen, ha az erő-

viszonyok kellően figyelembe nem vétetnek, eredményhez úgy sem juthatunk.

A ki egész közéletemet az ipar szolgálatában töltöttem és kemény harczokat állottam ki ezen érdekek szolgálatában, rólam talán nem lehet feltételezni, hogy állásfoglalásomnál agrárius tendenciák vezetnének. De a kereskedelempolitika a compromissumok tipikus területe. Mindenütt az, monarchiánkban pedig, a hol minden compromissumokon nyugszik, még sokkalta inkább.

A compromissumok útjára kell tehát lépünk, ha gazdasági viszonyainkra szabott kereskedelempolitikai programhoz akarunk jutni és ha kereskedelempolitikai actióképességünket akarjuk biztosítani.

Két irányban van szükségünk ilyen compromissumos megegyezésre: egyrészt az egymás közötti viszonyt illetőleg, másrészt a külállamokkal és pedig ugyanúgy a nyugati, mint a balkáni és tengerentúli államokkal szemben.

Annál is inkább meg kell ezt tennünk, mert nem lehet figyelmen kívül hagyunk, hogy a jelenleg érvényben levő fontosabb szerződések megkötése óta a nemzetközi gazdasági helyzet lényeges változásokon ment át és nem egy feltevés, a mely az annak idején inaugurált kereskedelmi politikához fűződött, nem ment teljesezésbe.

A mi a nemzetközi gazdasági helyzetet illeti, nem hunyhatunk szemet azon jelenség előtt, hogy agrárius terményekben a világ termelése a fogyasztással lépést tartani nem tudott és hogy az utolsó két évtized alatt a kalászos növények termő területe alig 10%-nál valamivel többlet növekedett, a mi nem volt elég a rohamosan növekvő fogyasztás fedezésére. Arra nem is akarunk utalni, hogy kenyérmagvakban már mi is megszűntünk kiviteli állam lenni és inkább beviteli területté alakultunk át és csak nagyon jó termések esetén tudunk még fölösleget felmutatni. Ugyanez áll a hústermelésre, az állattenyésztésre is. Hogy e tekintetben feleslegről szó nem lehet, azt a számos év óta tartó magas húsárak eléggé bizonyítják. Ezek az árak a legutolsó időben némileg mérséklődtek ugyan, a mi azonban inkább az elmúlt esztendő gazdasági depressiójának tulajdonítandó, mikor is a húsfogyasztás megcsappant.

A mezőgazdasági termelés tekintetében az egész monarchiára, de elsősorban Magyarországra igen nagy feladatok várnak. Agrárius termelésünket erősen növelnünk kell, mert különben a lakosság számának növekedése, Ausztriának és részben Magyarországnak is egyre nagyobb mértékben bekövetkező industrializálódása, továbbá a városi lakosság rohamos szaporodása következtében, — a mely körülmények hasonlíthatatlanul nagyobb fogyasztást jelentenek, — gazdasági és ezzel kap-

csolatos socialis helyzetünk lényegesen megromolhatik és ezzel kapcsolatosan kereskedelmi politikánkban is teljes irányváltásnak kellene bekövetkezni.

A mai állapotnak, a mely szerint buzában és rozsban sokkal alacsonyabb átlagos termésünk vannak, mint Ausztriának, — Németországról nem is szólva, — a mennyiben Ausztria buzánál hektáronként 13 métermázsás átlagot ér el, Magyarország ellenben 12·1 métermázsát, rozsnál Ausztria 13·1, Magyarország pedig csak 11·5 métermázsát — szükségképpen arra kell vezetni, hogy felesleg helyett állandó hiány fog beállani.

Pedig ez összehasonlításnál még tekintetbe sem vettem, hogy a magyar föld köztudomásulag sokkal jobb és termőképesebb, mint az osztrák, minek következtében az eredmény még kedvezőtlenebb a mi szempontunkból.

A mi viszont azon feltevéseket illeti, a melyek 1906-ban inaugurált kereskedelmi politikánkhoz és ma érvényben levő kereskedelmi szerződéseinkhez megkötésük alkalmával kapcsolódtak, csak Németországgal kötött kereskedelmi szerződésünkre utalok, a mely annak idején az összes szerződések közül a legnagyobb fontosságú volt reánk nézve, a minthogy különben is a hatalmas német birodalomhoz való viszonyunk összes kiviteli területeink közül a legnagyobb jelentőségű.

Hogy feltevéseinkben mennyire csalatkoztunk és hogy milyen erős eltolódások következtek be a termelési viszonyokban, arra éppen a jelenlegi szerződés megkötése óta Németországgal való kereskedelmi forgalmunk alakulása nyújt találó példát, a mit számszerű adatokkal kívánok igazolni.

Az 1900—1905. évek átlagában a monarchia két államának kivitele Németországba 961·3 millió koronára rugott, az 1907—12. évek átlagában pedig 1.027 millió koronára, vagyis *a jelenlegi kereskedelmi szerződés tartama alatt Németországba irányuló kivitelünk csak 6·8% emelkedést tüntet fel.* Az 1906. évet, mint átmeneti időt teljesen figyelmen kívül hagytam.

Az említett emelkedés túlnyomó részben az ipar javára esik, bár egyes fontos iparcikkek a német piaczon teret veszítettek. A mezőgazdasági termények sorában különösen tojás, leölt baromfi, komló, főzelékfélék és gyümölcs kivitele emelkedett. A mezőgazdasági termények legnagyobb részénél, különösen vágómarhánál, árpánál és ezzel kapcsolatosan malátánál, nagy visszaesés tapasztalható, a sertéskivitel pedig egészen megszűnt.

Állítsuk ezekkel a meglehetősen szomorú kiviteli eredményekkel Németországnak ugyanezen időszakban Ausztriába és Magyarországra

irányuló bevitelét szembe és akkor azt tapasztaljuk, hogy az 1900—1905. évek 704·7 millió behozatali átlaga az 1907—1912. évek átlagában 1.162·8 millió koronára emelkedett, *vagyis Németországnak hozzánk irányuló behozatala 65·1⁰/₀ emelkedést tüntet fel, még pedig nagyon csekély kivételtől eltekintve, csaknem kizárólag iparcikkekben.*

Nem csodálható, ha a német kereskedelmi forgalomnak ilyen eredményei mellett Németország, a melynek az utolsó években való gazdasági fejlődését egyenesen rendkívülinek kell tekintenünk, — mint ezt a német belügyi államtitkár a német birodalmi gyűlésben és legutóbb a porosz kereskedelemügyi miniszter a porosz országgyűlésben is kifejezte — külföldi kereskedelmi szerződéseit nem akarja felmondani, hanem mai kereskedelmi és vámrendszerénél szándékozik megmaradni.

Németországhoz való gazdasági viszonyunk közelebbi megvilágítása céljából még további adatokra is kívánok hivatkozni.

Németország bevitelében való részesedésünk már az előző szerződés idejében hanyatló irányzatot mutatott és még inkább kifejezésre jutott ez az irányzat az új szerződés tartama alatt. 1900-ban Németország összbevételéből 12⁰/₀ esett Ausztriára és Magyarországra, ez a részesedés 1905-ig következetesen 10·4⁰/₀-ig hanyatlott, az 1906. esztendei 10·1⁰/₀-ról pedig ismét fokozatosan 7·3⁰/₀-ra. Németországnak hozzánk irányuló kivitele viszont 1900-tól 1905-ig összes exportjának 10·7⁰/₀-áról 10·2⁰/₀-ra hanyatlott ugyan, de már 1905-től kezdve 1912-ig fokozatosan 11·3⁰/₀-ra emelkedett. És ha e viszonylatban futólagos pillantást vetünk a német-orosz forgalomra, akkor rögtön feltűnik, hogy a Németország bevitelében való visszaesésünket főként Oroszország pótolta, a mely 1906-ban 13·6⁰/₀-al részesedett Németország bevitelében, de 1912-ben már 14·7⁰/₀-al. Egyáltalán Németországnak Oroszországgal való beviteli és kiviteli viszonya egészen másként alakul, mint a miénk. Ott a mi 6·8⁰/₀-os kiviteli emelkedésünkkel 61·9⁰/₀-os az emelkedés, míg a mi 65·01⁰/₀-os behozatali emelkedésünkkel 75·8⁰/₀ áll szemben.

Sertésxivitelről, sajnos már egyáltalán nem beszélhetünk, ez teljesen megszűnt, igaz, nem a kereskedelmi szerződés következtében. Ezt teljesen Oroszország vette át, a melynek Németországba irányuló kivitele az 1905. évi 8·4 millió márkáról 23·2 millió márkára emelkedett. Ez az összeg eltekintve a más oldalról történt 100.000 márkára rugó behozataltól, Németországnak sertésben és sertéshúsban való összes behozatalát képviseli.

Vágómarhákban a kivitelünk 1905-ben még 79·4 millió korona volt, 1912-ben pedig már csak 29·4 millió korona. Itt ugyan nem Oroszországgal állunk szemben, de annál inkább az árpánál, a mely cikkben

Németország behozatala 1905-től 1911-ig 189·5 millió márkáról 462·1 millió márkára emelkedett. E bevitelből 1905-ben reánk 50·5 millió, Oroszországra pedig 115·2 millió esett. Mig azonban a mi kivitelünk 1911-ig 15 millió márkára hanyatlott, ugyanezen periodusban az orosz kivitel 409·6 millió márkára emelkedett.

Mig a mi kivitelünk túlnyomó részben malátaárpából áll, Oroszország könnyebb takarmányárpát vihet be Németországba. Ez idézi elő azt a nagy visszaállást, a mely a bajor országgyűlésen az árpavámról folytatott tárgyalásoknál is legutóbb világosan kifejezésre jutott, mely alkalommal igen mértékadó hangok emelkedtek a jelenlegi árpavám, illetőleg az árpavámnak kettéosztása ellen.

Nem lennék tárgyilagos ezen fejtegetéseimben, ha a fentebbi számadatakhoz nem fűzném hozzá azt a megjegyzést, hogy téves és igazságtalan volna, ha az agrárius téren mutatkozó kedvezőtlen kiviteli eredményeket, az árpát és a vele kapcsolatos malátaárpát, az élőbaromfit és még néhány más mezőgazdasági terményt kivéve, a kereskedelmi szerződésnek rovására íránk. Kétségtelenül ennek is van bizonyos része benne, de ez a visszaesés túlnyomó részben természetes következménye a gazdasági helyzet említett megváltozásának és annak a nagy eltolódásnak, a mely szerződéses vámterületünkön a termelés és fogyasztás között végbement. A legtöbb fontos mezőgazdasági terményben nem volt és nincs már annyi exportálni valónk mint azelőtt, sőt bizonyos vonatkozásokban magunk is behozatalra vagyunk utalva, minthogy a fogyasztás a szerződéses vámterületen belül olyan mértékben emelkedett, hogy magunk használtuk fel az előbbi feleslegeket is.

A német kereskedelmi szerződés eredményeinek megítélésénél ezek a jelenségek természetesen figyelmen kívül nem hagyhatók. Ezzel szemben azonban a német kereskedelmi szerződéssel kapcsolatban meg kell emlékezni egy olyan rendszabályról, a mely bár nem alapszik a mi kereskedelmi szerződésünkön, de azzal a legszorosabb összefüggésben van és a monarchia, különösen pedig Magyarország szempontjából igen nagy jelentőségű. Érttem ez alatt a német beviteli jegyek rendszerét, a melynek segítségével Németország a mi liszt-kivitelünket eddigi piacairól kiszorítja, sőt a mely lehetővé tette, hogy nemrégiben szerződéses vámterületünkön belül, Csehországban már mint concurrens lépett fel. Hogy a hatalmas német iparral a Balkánon és kevésszámú más kiviteli piacunkon találkozunk és vele szemben mindenütt a rövidebbet húzzuk, a mi szempontunkból sajnálatos ugyan, de a német ipar nagy felsőbbisége mellett gazdaságilag természetes jelenség. Ezt azonban a német lisztversenyről már nem mondhatjuk el, mert ez a verseny egy olyan rendszabálynak a következménye, a mely a kiviteli prémium jellegét viseli magán és így

jogosnak nem tekinthető. Hogy Németország a beviteli jegyek rendszerével milyen eredményeket tudott elérni, mutatja a német lisztnek Svájcba való bevitele, a hol Németország 1908-ban a lisztszükséglet fedezésénél 15·8⁰/₀-al részesedett, míg ma ugyanezen részesedése 80⁰/₀-nál többre rug. Ugyanigy, habár nem is ebben a mértékben, emelkedik Németország buzalisztkivitele Nagybritanniába, Dániába és Németalföldre. Ezzel szemben a mi vámkülföldi lisztkivitelünk mindig jobban és jobban visszafejlődik, a minek következménye az, hogy egyre erősödő küzdelem tapasztalható a szerződéses vámterület határain belül, a hol a magyar malomipar kárpótlást kénytelen keresni kivitelének elvesztéseért. Így a külső piacokon jelentkező német verseny miatt az osztrák és magyar malmok saját vámterületükön erősebb harcot kénytelenek egymással folytatni, mint az esetleg máskülönben történnék.

Ilyenformán a német kereskedelmi szerződés több irányban fontos korrektúrákra és kiegészítésekre szorul és következésképpen úgy, a hogy ma van, egyszerűen nem hosszabbítható meg.

E megállapításnál természetesen csak magyar szempontból nyilatkozom, mert hisz nem tekinthetem magamat illetékesnek arra, hogy osztrák szempontból is véleményt mondjak. Miudazonáltal talán szabad kifejezést adnom annak a nézetemnek, hogy több, ha nem is nagyon számos osztrák iparág részére is egyes correcturák szükségesnek mutatkoznak. A magyar vonatkozásban felhozottak természetesen szintén csak példa jellegével bírnak és nem meritik ki az összes magyar kívánalmakat, mert ezeknek ismertetése nagyon is a részletekbe való bocsátkozást tenné szükségessé.

Végezetül ez alkalommal tisztázandó volna a legtöbb kedvezménynek sokat vitatott kérdése is, a melynek különösen a Balkán államokkal való viszonyunk szempontjából van nagy jelentősége, minthogy az egyszerű legtöbb kedvezmény a balkáni államokkal szemben aligha mutatkozik elégségesnek.

A szerződések egyszerű meghosszabbítása különben sem lehetséges, mert ennek 1907. évi saját kiegyezési szerződésünk áll az útjában, a mely 1917-en túl semmiféle meghosszabbítást nem enged meg és arra az esetre is intézkedik, ha valamely külállam élni akar felmondási jogával, a mely esetre a zárójegyzőkönyv a következőket mondja: „Ha ezen szerződések valamelyikét az illető idegen állam 1915. december 31-ikére felmondaná, úgy ezzel az állammal a kereskedelmi és forgalmi viszonyok szabályozandók ugyan, de csak az 1917. december 31-ig terjedő időre.”

Ha azonban a német szerződést illetőleg vannak is különböző

nehézményeink és kívánságaink, a melyeknek megszüntetését, illetőleg teljesítését kell követelnünk, a kérdés tárgyalásánál egy körülményt nem szabad szem elől tévesztenünk és ez a szoros szövetségi viszony, a melyben Németországgal vagyunk.

Németország arra tanított ugyan bennünket, hogy a külső viszonylatokban a politika és közgazdaság egymástól függetlenek és hogy a politikai barátság gazdaságilag nem fizethető meg, mindazonáltal gazdasági feszültség mellett őszinte és tartós politikai barátságot nehezen képzelhetek el magamnak, mert csak az a politikai barátság lehet értékes és megbízható, a mely — mint éppen a mi Németországgal való szövetségünk — mélyen a lakosság lelkében gyökerezik, a mely a polgárság testébe és vérébe megy át, de a mely polgárságnak érzését, gazdasági érdekei feltétlenül befolyásolják. Ez az összefüggés a politika és a közgazdaság között nem tagadható és ma már igen tekintélyes német politikai körök is elismerik, a minthogy lehetetlen is ezen összefüggés igazsága elől elzárkózni.

Minthogy pedig minden okunk megvan arra, hogy Németországhoz való viszonyunk ne csak meg ne zavartassék, hanem a mennyiben lehetséges, még jobban megszilárduljon és még bensőbb legyen, és minthogy Németországgal való szövetségünk szilárdsága európai, sőt úgyszólván világszükségletnek mutatkozik, ez lévén a békének legbiztosabb záloga és mint arról az utolsó évek alatt ismételt alkalomunk volt meggyőződni, politikai érdekeink megóvásának legerősebb támasza is, arra kell törekednünk, *hogy a közöttünk levő gazdasági viszony megzavarását előre kizárjuk*, feltéve természetesen, hogy Németországnál is azzal az előzékenységgel találkozunk, a melyet Ausztria és Magyarország gazdasági érdekei okvetlenül megkövetelnek és feltéve azt is, hogy azért, a mit nyújtunk, megfelelő ellenértéket is kapunk.

Véleményem szerint tehát *a német szerződés felmondásának még a felmondási határidő előtti megegyezéssel kell elébe vágnunk, hogy így a felmondás kérdése tárgytalanná tétessék*. Ezzel tartozunk egymásnak, ezzel tartoznak monarchiánk és Németország kölcsönösen egymás irányában, mert ezzel tehetnek legjobb bizonytságot az egész világ előtt, szövetségük szilárdságáról.

Hogy azonban ezt idejében megcselekedhessük, *előzetesen saját kölcsönös gazdasági viszonyunkat kell 1917-en tulra rendeznünk*.

Igy jutunk el Magyarország és Ausztria gazdasági viszonyának kérdéséhez, gazdasági kiegyezésünk megújításához, ahhoz a kényes tárgyhöz, a melynek tárgyalása mindkét fél részéről egymással szemben őszinte loyaltást és legszigorúbb tárgyilagosságot követel.

Véleményem szerint *az új kiegyezésnek kell az új kereskedelmi*

politika alapját szolgáltatni. E nélkül új kereskedelempolitikai programot felállítani nem lehet, *ezelőtt* nem lehet és nem szabad semmiféle nagyobb kereskedelempolitikai actióba bocsátkoznunk, semmiféle actióba, a melynek érvényessége 1917-en túl terjedne. És e tekintetben nyomatékosan óva inteném az érdekelt feleket, hogy minden olyan meszterkedéstől tartózkodjanak, a mely részletkérdésekben prejudicálásra adhat alkalmat, mert ez nagy és nem kicsinyelhető horderejű nehéz félreértések magvát rejtheti magában. Sokkal bölcsebb, sőt okvetlenül szükséges, hogy az ellentéteket, a melyek egyrészt Magyarország és Ausztria között az eltérő érdekek folytán, másrészt a mercantil és agrárius érdekek között fennállanak, becsülétesen és nyíltan megtárgyaljuk és kiegyenlítsük. Meggyőződésem, hogy azon nagy érdekek felismerése mellett, a melyek kockán forognak, egymást ismét meg fogjuk érteni, különösen, ha tekintettel vagyunk arra a körülményre, hogy gazdasági téren való megegyezésünk kifelé, egyidejűleg a monarchia tekintélyét is jelenti, a melyre kétségtelenül nem volt hasznos, mikor a monarchia két állama egy évtizeden keresztül a gazdasági perpatvar színjátékát tárta a világ elé. Kívánatos, hogy ez többé ne ismétlődjék.

Ebben a vonatkozásban a mi viszonyunkban a politika még sokkal nagyobb szerepet játszik, mint a monarchia és Németország között, mert egészében érinti egymással és egymáshoz való politikai viszonyainkat. Ezt a körülményt nem szabad szem elől tévesztenünk.

Ennek a körülménynek a felismerése vezette Magyarországot a most érvényben levő kiegyezési szerződés megkötésénél és azoknak az áldozatoknak az elvállalásánál, a melyeket Magyarországnak hoznia kellett, ez a szempont nem játszotta az utolsó szerepet.

Kölcsönös gazdasági viszonyunk az ipari és agrár államnak compromissumán alapul, de természetesen azzal a kiegészítéssel, hogy Ausztria sokkal nagyobb mértékben van érdekelve Magyarország agrárius érdekeinél, mint Magyarország Ausztriának ipari érdekeinél. Ausztriának mezőgazdasága ugyanis a magyar mezőgazdasághoz viszonyítva sokkal erősebb, mint Magyarország ipara az osztrák iparhoz viszonyítva. Sőt a helyzet már olyan, hogy az osztrák ipari államnak mezőgazdasági termelése az agrárius magyar államnak mezőgazdasági termelését már csaknem teljesen elérte és sok vonatkozásban az osztrák mezőgazdaság a magyarnál intensivebb, míg ezzel szemben a magyar ipari termelés az osztrákhoz legfeljebb 1:10 arányban áll.

Nem czélom, hogy e megállapításból esetleges következtetéseket vonjak le, mindössze a való tényállást akartam vele leszegezni.

Véleményem szerint, ha helyzetünket az egymás közötti viszony új szabályozása szempontjából nézzük, főként két momentum veendő

tekintetbe. Az egyik a két szerződő félnek, tehát Ausztriának és Magyarországnak saját gazdasági érdeke; a másik követendő kereskedelmi politikánk szempontjából az az irányzat, a melyet Németország, mint Közép-Európának gazdaságilag és kereskedelempolitikailag vezető állama, elfoglal.

A mi az utóbbi körülményt illeti, a szakkörök véleménye eltérő és már nagyon nyomatékos hangok hallatszottak, hogy nem köthetjük magunkat Németországhoz, hanem abba a helyzetbe kell jutnunk, hogy önálló kereskedelmi politikát folytassunk. Ennek az álláspontnak jogosságát természetesen kétségbevonni nem lehet. Csak az a kérdés, van-e elegendő erőnk hozzá, hogy ezen befolyás alól magunkat emancipáljuk és az a kérdés, hogy mai helyzetünkben lehetséges-e, hogy a védvamos rendszert illetőleg gazdasági politikánkat az általános európai gazdaságpolitikai irányzathoz kikapcsoljuk és hogy e révén nem állhatnak-e elő nagyobb hátrányok, mint a mennyi előny ezen esetleg ilyenformán kínálkozik?

Magam részéről azt hiszem, hogy ez nem lesz lehetséges, bármennyire kívánatos volna is.

Mindkét állam gazdasági érdekei szempontjából nyugodt, consolidált politikai és gazdasági időszakra van szükségünk, még pedig, a mennyiben csak lehetséges, hosszabb időtartamra, mint eddig. A gazdasági életnek a legnagyobb átka a bizonytalanság. Rossz viszonyokkal lehet számolni, de bizonytalansággal nem.

Éppen ezért az az álláspontom, hogy *arra kell törekednünk, miszerint olyan alapot találjunk, a melyen gazdasági viszonyunkat mintegy még egyszer olyan hosszú időtartamra rendezzük, mint eddig történt.* Nem lehet azonban elhallgatnom, hogy egy úgynevezett hosszú lejáratú kiegyezésnek a gondolata Magyarországon ez ideig nem túlságosan népszerű és hogy csak nagyon kevesen vagyunk, a kik ma ezen az alapon állunk.

Esetleges téves feltevések elhárítása szempontjából fel kell világosítanunk Ausztriát abban a tekintetben is, hogy a hosszú lejáratú kiegyezés nem magyar kívánság. Ellenkezőleg, előreláthatólag nagy fáradságba fog kerülni ennek a kezdeményezésnek Magyarországon való keresztülvitele és a terv politikai és gazdasági ellenfeleivel való eredményes megküzdés. Ennek a tervnek ugyanis Magyarországon nemcsak gazdasági, hanem politikai ellenségei is vannak, már pedig a közgazdaságban a legveszedelmesebb, ha a politikával kapcsoltatik össze, mert ez esetben a gazdasági érdekeknek mindig a háttérbe kell szorulniok. A politikának ugyanis az a természete, hogy a prioritást mindig a maga számára követeli. Mióta Magyarország egyik legkiválóbb államférfia, Wekerle

Sándor a hosszú lejáratú szerződés gondolatát felvetette, már bőven volt részünk e terv megtámadtatásában. Mindazonáltal nem lehet kétséges, hogy a mennyiben Magyarországnak jogos kívánságai e mellett megfelelő méltánylásra találnak, — a miben nem akarok kételkedni, — az ellentállást le lehet szerelni, illetőleg azzal meg lehet küzdeni. Ugyanis nem lehet kétséges, hogy ez a megoldás érdekében áll úgy mindkét félnek, mint az egész monarchiának és ez a megoldás javára válnék úgy a mezőgazdaságnak, mint az iparnak. A hosszabb időtartam több lehetőséget nyújt nagyobb beruházásokra, biztosabb alapot az üzleti calculatióra; a hosszabb lejárat a garantált gazdasági béke, a melyre mindkét félnek nagy szüksége van.

Esetleges félreértések elkerülése czéljából ki kell jelentenem, hogy az említett „jogos kívánságok” kielégítését *a mai alapon*, mai vámunióink rendszere mellett, a szabad forgalomnak azon az alapján keresem, a melyen kölcsönös kereskedelempolitikai viszonyunk ez idő szerint nyugszik.

Annak a kérdésnek a vitatásába, hogy ennek az alapnak a fogyasztás és termelés közötti erős eltolódások mellett agrárius szempontból még mindig az a jelentősége van-e Magyarországra nézve, mint a korábbi évtizedekben és hogy ez a jelentőség Magyarországon olyan mértékben fog csökkenni, a mint az ország iparosodása fejlődik, a városi élet növekszik, a saját fogyasztás emelkedik és a mezőgazdaság magában az országban nagyobb fogyasztásra talál, — továbbá, hogy a magyar ipar szempontjából az önálló vámterület természetszerűleg előnyösebb volna, mint a szabad forgalom, mert ilyenformán egészen új alapokat nyerne fejlődése számára: nem kívánunk e helyen részletesen belebocsátkozni. Mind a mellett kölcsönös viszonyunk tárgyalásánál nem szabad e körülményeket szem elől téveszteni. Önámítás volna, ha nem látnók be, hogy ez idő szerint érvényben levő kiegyezési szerződésünk megkötése óta, a mezőgazdaság helyzete a monarchián belül is sokkal kedvezőbben alakult, mint az előtt.

Mégis azt hiszem, hogy ha mindazokat a szempontokat, a melyek gazdasági viszonyunk megítélésénél tekintetbe veendők, tekintetbe vesszük, ez idő szerint a szabad forgalomnak fenntartása a monarchia mindkét államára nézve kívánatosnak mutatkozik, magától értetődően, hogy e mellett meg lehet és meg kell találni mindkét fél érdekeinek méltányos kielégítését, csakis így lévén a megértés elképzelhető. Ez esetre azonban nyomatékosan kívánnám hangsúlyozni, hogy a kérdés megoldásánál kerülendő lenne, hogy az egyik vagy másik félnek pillanatnyi kisebb vagy nagyobb előnyeiből induljunk ki, mert ezek csak kicsinyes momentumok lehetnek, a melyek itt, vagy odaát a pillanatnyi

politika szempontjából kihasználhatók, de a jövő szempontjából annál veszedelmesebbek.

Egymáshoz való gazdasági viszonyunk ugyanis nem pragmatikus közös ügy, hanem tisztán gazdaságpolitikai célszerűségeen alapszik. Természetesen nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt a visszahatást, a melyet a jelenlegi állapot fenntartása a monarchiára általános politikai szempontból is gyakorol.

Éppen azért nem lehet közömbös, hogy a kiegyezés kölcsönös megelégedést idéz elő, vagy ellenkezőleg elégedetlenséget, a mely mind mélyebben és mélyebben ver gyökeret a lakosság érületében. Mert hogy a szabadforgalom és az önálló vámterület kérdésében Magyarországon a vélemények nagyon megoszlanak és hogy igen komoly gazdasági körök mindinkább az önálló vámterület táborába mennek át, arról — azt hiszem — Ausztriában is kellően tájékozva vannak. Csak tulságosan kevés jelentőséget látszanak ennek tulajdonítani. Ezen irányzatot illetőleg symptomatikus jelként utalok Vas Ferenc bankigazgatónak legutóbb megjelent teljesen objectiv és nagyon figyelemreméltó munkájára, a mely ezt az anyagot nagyon behatóan tárgyalja és érdekes számításokkal igyekszik Magyarország szempontjából a jelenlegi állapot hátrányait kimutatni. Utalok továbbá igen mértékadó agrárius körök hangulatára is, a mely szintén ugyanebben az irányban mozog. A nélkül, hogy e kérdés érdemébe belebocsátkoznám, fel akartam ezeket a jelenségeket említeni annak bizonyításául, hogy a nyílt és becsületes megegyezés mily nagy jelentőségű, egymás érdekeinek becsületes méltánylása nélkül e viszony nehezen lenne fenntartható.

A másik momentum, a melyről fentebb említést tettem, a Német-birodalom kereskedelempolitikai irányzata.

A legmértékadóbb német államférfiaknak nyilatkozataiból tudjuk már, hogy Németország meg akar maradni kereskedelempolitikájának eddigi rendszerénél és vámrendszerét és vámtarifáját lényegében változatlanul szándékozik fenntartani.

Véleményem szerint ezzel a vámvédelem mértékét illetőleg már a mi kereskedelmi politikánk útja is ki van jelölve. Mi sem térhetünk el a két oldalú vámvédelmi politikától és — magától értetődőleg saját viszonyainkat megfelelően tekintetbe véve — nekünk is biztosítanunk kell iparunk és mezőgazdaságunk számára ugyanazt a vámvédelmet, a melyet Németország nyújt a saját közgazdaságának.

Ezzel már főbb vonásokban legalább egyik irányban az ipar és agráris-mus között kölcsönös viszonyunkat illetőleg a compromissum körvonalai nagyjában meg vannak adva és csak arra kell törekednünk, hogy bizonyos túlzásoknak az útját álljuk. Egyik oldalon éppen úgy, mint a másikon.

Ilyen túlzásnak kell tekintenünk a húsbehozatalnak contingentálását, a melynek jogossága nem ismerhető el. Természetes az is, hogy a mennyiben a külállamokkal való szerződésekben az ipari vámoknál mérséklések eszközöltetnek, ennek a lehetőségnek az agrár terményeknél is meg kell lenni, persze azokra a cikkekre korlátozva, melyeknél minimális vámok nem állanak fenn. Mint már említettem, a termelés szempontjából az agrárius vámvédelemnek a jogosultságát nem lehet tagadni, de annál inkább kell kétségbe vonnunk az olyan forgalmi korlátozásoknak a jogosultságát, minők a húsforgalom tekintetében fennállanak. Hová jutnánk a kereskedelmi politikában, ha például ezt a rendszert az iparnál is bevezetnénk? Éppen azért a német szerződés megújításánál is a sertésbevitel mai contingentálásához többé nem járulhatunk hozzá, egyrészt elvi szempontból, mert ez a korlátozás balkáni kereskedelmi politikánkra van visszahatással, másrészt, mert nincs kizárva, hogy sertésstenyésztésünk belátható időn belül megfelelően emelkedni fog.

Az élőállat behozatali-tilalomra vonatkozó agrárius követelés jogossága a legutóbbi bulgáriai jelenségek után általánosságban nem vonható kétségbe, mert bár nem valószínű, mégis beállhat a mi állatállományunk veszélyeztetése és a ragályos állati betegségek behurczolásának következményei sokkal súlyosabbak, semhogy állatállományunkat annak kitehetnénk. Elismerem egész mai agrár-vámvédelmünk változatlan fenntartásának jogosultságát is, a mint az Németország kereskedelmi politikájából szükségképpen foly, ellenben a húsbehozatal contingentálása ellen küzdenünk kell úgy Németországgal, mint saját agráriusainkkal szemben, mert a contingentálás az egyenlő kereskedelmi és vámpolitikai elbánás elvével össze nem egyeztethető és a mellett gazdaságilag is semmiféle tekintetben nem látszik indokoltnak.

Hogy ez az agrárius körökre nézve sem lehetne valami nagy veszedelem, igazolják azok a különböző számítások, a melyek arra vonatkozólag eszközöltettek, hogy a mai balkáni húsimport milyen hatást gyakorol húsfogyasztásunkra és húsáraink alakulására. E számítások szerint, ha a balkáni államok felemelt contingensüket, — tehát nem csupán az eredeti megállapodás szerinti 50.000 szarvasmarhára és 100.000 sertésre rugó contingenst, hanem az azóta a rumán, szerb, montenegrói és már szintén megkötött, de még életbe nem lépett bulgár szerződésben is engedélyezett contingenst, — teljesen kihasználnák, a mi ma csak Szerbiánál történik, *ez legrosszabb esetben Ausztria és Magyarország marhahús-fogyasztásának nem egészen 4°/o-ára és sertéshús-fogyasztásának legfeljebb 2°/o-ára rugna.*

De még ez is csak a papíron volna így, mert, mint a statistika

mutatja, Szerbia és Rumánia még 1912-ben sem tudták együttes contingensüket kihasználni; összes behozataluk 28.254 szarvasmarhára és csupán 73.594 sertésre rugott, a szerződésszerűleg engedélyezett 30.000, illetőleg 130.000 darabra rugó behozatali mennyiséggel szemben.

Véleményem szerint egy további követelés volna az agráriusokkal szemben a behozatali jegyek rendszerének és a határszéli forgalmi kedvezményeknek megvalósítása, hogy így alapot teremthessünk a balkáni államokkal szemben az észszerűbb kereskedelmi politika számára

Ha ezekben reámutattam volna az agrárius tábor túlzásaira, nem hallgathatom el, hogy ipari részről éppen olyan túlzás, ha az agrár-vámvédelem jogosultságát kétségbe vonják. Ha a fogyasztók tiltakoznak ez ellen, az természetesen érthető, hisz a vámvédelemnek az élelmiszerek drágulására gyakorolt hatása érthetővé teszi ezt; az ipar szempontjából azonban ez az állásfoglalás jogosulatlan, — a mellett, hogy célhoz nem is vezethet, — mert a munkabérekre gyakorolt visszahatás erre elegendő alapot nem nyújthat.

Legyünk azonban azzal is tisztában, hogy a drágulás kérdésében más tényezők is közrejátszanak, még pedig legalább olyan mértékben, mint a vámok. Ha ez nem volna így, a szabadkereskedelmi államokban, Nagybritanniában, Hollandiában és Dániában a húsnál és más élelmiszereknél hasonló drágulási jelenségek nem mutatkoznának, már pedig azt látjuk, hogy a viszonyok ott sem sokkal jobbak, mint nálunk. Csakhogy nálunk olyan tényezők is közrejátszanak, a melyek ott ismeretlenek, minek következtében nálunk a drágulás nagyobb, noha a körülmények és viszonyok eltérő voltára való tekintettel számszerű összehasonlítások nem tehetők.

Nem akarom ezzel azt mondani, hogy az agrárvámoknak a drágulásban nincs szerepük, — ilyen állítás egyenesen abszurd volna — csak azt állítom, hogy a túlzásoktól tartózkodnunk kell. Így keletkeznek ugyanis az olyan túlzások, mint a minőket a fagyasztott hús kérdésénél tapasztaltunk, a melyhez olyan várakozásokat fűztek, a melyeknek önmaguktól meg kellett dőlniök, mert nem gyökereztek a mi viszonyainkban. Ma, mikor már a kérdés nem aktuális, már szabad megmondanunk, hogy taktikai szempontból nem volt szerencsés, midőn nálunk akkor oly energikusan foglaltak állást a fagyasztott hús behozatalával szemben. Ez ugyanis az egész ügynek olyan fontosságot adott, a minőt önmagában sohasem érhetett volna el, mert magától kiderült volna, hogy ez a hús a mi fogyasztásunkra nem alkalmas és az egész kérdés lekerült volna a napirendről. Reméljük, többé nem is fog már fölmerülni.

Ilyen túlzásokkal célhoz nem juthatunk, legfeljebb egymásnak árthatunk. Csak a monarchia kereskedelmi politikájának mozgási szabad-

ságát béníthatjuk meg és olyan helyzetet teremthetünk, a melyek hátrányokkal járhatnak mindkét félre és a monarchiára nézve; -- de vajjon lehet-e ez célunk?

Végezetül még a vámtarifa kérdésére kívánok röviden kiterjeszkedni. Ugyanugy, a mint Németország nem akarja a vámtarifáját újabb küzdelmeknek kitenni, ugyanugy nekünk is azt a tételt kell felállítanunk, hogy a jelenlegi szerződéses vámtarifát tegyük meg gazdasági viszonyaink szabályozásának alapjául és az esetleg szükségesnek mutatkozó módosításokat csak novelláris úton eszközöljük. Beláthatatlan harcokat kerülünk el ez által és más oldalról megkönnyítjük egész helyzetünket. Néhány kevés számú iparágunk kivételével eljutottunk a vámvédelem határáig. E néhány correcturát azonban novelláris úton is megvalósíthatjuk, a nélkül, hogy keresztül-törnénk szerződéses vámtarifánknak az ipar és mezőgazdaság egyenlő védelmének elvén alapuló rendszerét. Ez a vámtarifa hosszú küzdelemnek eredménye, a melyet újra fölidéznünk nem szabad.

Az általános nemzetközi helyzet, sajnos, nem tulságosan biztató. Valami nyomasztó érzés nehezedik a lelkekre, hogy fenntartható-e a béke hosszabb időn keresztül? A nemzetközi helyzet a monarchia legteljesebb actióképességét követeli meg, ez viszont a belső békét.

Erre a békére kell törekednünk és ennek érdekében ki kell kapcsolnunk mindent, a mi egymástól elválaszthat és keresnünk kell mindent, a mi alkalmas a megértés megteremtésére.

Hozzuk létre éppen azért kölcsönös méltányossággal legalább gazdasági téren a tartós békét és teremtsük meg a monarchia számára azt a gazdasági alapot, a melyen érdekeinket minden körülmények között érvényesíteni tudjuk.

Szterényi József.

A nemzetközi chèque- és giroforgalom.

A XIX. század technikai csodái s az ezek nyomában járó gazdasági átalakulás a társadalmi életnek minden terén egészen új problémákkal lepte meg az emberiséget. Az egyéni érvényesülés határtalan lehetősége, a tulajdonjognak korlátlan jellege, a családfői hatalom autokratikus ereje, a szerződési szabadság mértéktelen érvényesülése kemény harcz és ellenállás után bár, de kénytelen volt engedményeket tenni az új idők szellemének s megtűrni olyan kivételeket, melyek lassanként urrá lettek a kimondott elv felett. A nemzeti elzárkózás gondolata, a vám- és vasuti tarifák chinai fala is lassan bár, de utat kezd engedni a nemzetközi forgalom s a nyomában fakadó nemzetközi solidaritás eszméjének. Az Északamerikai Egyesült-Államok új vámtarifája s azok a munkálatok, melyek a néhány esztendő múlva lejáró kereskedelmi szerződések előkészítését czélozzák s a mely munkálatok progressiv jellegét a Középeurópai Közgazdasági Egyesület f. é. január havában Budapesten tartott értekezlete fényesen jellemzi, mindezek a munkálatok a közeledésnek vágyát és a mindinkább fokozódó egymásra utaltságot juttatják kifejezésre. Ha ezeket a nem véletlenül és nem kivételesen fellépő jelenségeket szemügyre vesszük, azt mondhatjuk, hogy a XX. század többé nem a korlátlan egyéni és nemzeti érvényesülés s ezzel összefüggően az erők szabad, beavatkozástól ment, automatikus játékának irányában halad, hanem a XX. század minden téren a társadalmi és nemzetközi solidaritás gondolatát igyekszik diadalra juttatni s az erők játékának vak szeszélye helyébe a tudományos kutatások által felvilágosított emberi előrelátást kívánja helyezni.

A nemzetközi solidaritásnak és a tudomány fegyvereivel felszerelt előrelátásnak diadalát jelentik azok a kezdeményezések és törekvések is, melyek nemzetközi fizetési rendszerünket kívánják teljesen új alapokra fektetni. Nemzetközi fizetési rendszerünk sokáig nélkülözte az intézményes irányítást s a külföldi követelések kiegyenlítése teljesen az erők szabad játékának volt átengedve. Az intervalutáris árfolyamok egyensúlya nem állami vagy társadalmi intézmények irányító tevékenységének következ-

tében, hanem a speculatio, az arbitrage működése folytán automatikusan jött létre. Az intervalutáris árfolyamok paritásának helyreállítása, melynek érdekében a magánspeculatio — bár teljesen más célzattal — igen értékes tevékenységet fejt ki, nem csekély gondot okozott a jegykibocsátó bankoknak. Különösen három mód az, melylyel a váltó, vagy mint Knapp helyesebben nevezi, az intervalutáris árfolyamok pari alá csökkenését megakadályozni igyekeznek. A legrégebbi és az ország közgazdaságától legtöbb áldozatot követelő módszer: a bankrátnak emelése. A bankkamatlábnak s ennek következtében a magánkamatlábnak emelkedése kedvezőbb tőkeelhelyezésre nyújtván alkalmat, keresletet támaszt a magasabb kamatozást biztosító ország fizetési eszközei iránt s ily módon helyreállítja az intervalutáris árfolyam megingott egyensúlyát. Előnye az, hogy keresztülvitele rendkívül egyszerű; hátránya, hogy az ország közgazdaságát magasabb kamatterhek viselésére kényszeríti. Ennek a bankpolitikának klasszikus képviselője az Angol Bank. Az ország közgazdaságától lényegesen kevesebb áldozatot követel az az eljárás, melyet az Osztrák-Magyar Bank követ igen sok sikerrel s mely sok esetben parin tudja tartani a korona-árfolyamot, a nélkül, hogy a bankrátaemelés odiumát magára vonná. Ez az eljárás a nevezett bank devisapolitikájában áll, mely szerint a külföldi tartozások kiegyenlítésére szolgáló külföldi váltók, devisák, kedvező időben összevásároltatnak s akkor hozatnak nagy mennyiségben piacra, midőn azok kínálatának emelésével a korona árfolyamát vissza kell parira állítani. Ez az eljárás már teljesen szakít a kereslet és kínálat szentségének és sérthetetlenségének elvével, azt okosan befolyásolva s az áldozatot az ország gazdasági szervezetétől elhárítva, jelentéktelen áldozatot ró a jegykibocsátó bank részvényeseire. Végre a harmadik módszer, melyre tudomásunk szerint az orosz birodalmi bank honosított meg, abban áll, hogy külföldi pénzügyintézetek megbizatnak a rubelnek parin való vásárlásával, a rubel pari alá csökkenése esetén is. Itt tehát ismét a jegykibocsátó bank hoz áldozatot az ország közgazdasága érdekében.

Láthatjuk tehát, hogy a nemzetközi fizetési rendszer automatismusaiba ma már a jegykibocsátó bankok a kereslet és kínálat mesterséges befolyásolása útján erélyes kézzel belenyulnak. Míg tehát a különböző pénzegységek árfolyamának az ú. n. intervalutáris árfolyamnak, ha nem is feltétlen állandósága, de az állandóság tendenciája a speculatio automatikus tevékenységén kívül a jegybankok előrelátó s az eseményeket irányítani akaró politikájával biztosítva van, addig a nemzetközi fizetések lebonyolításának terén, kivéve a postatakarékpénztáraknak, illetve postachèquehivataloknak csak rövid multra visszatekintő és csupán néhány ország területére szorítkozó tevékenységét, a teljes szervezetlenség

stadiumában élünk. Pedig az intervalutáris árfolyamok állandóságának biztosítása és a nemzetközi fizetések lebonyolításának technikája szorosan összefügg egymással. Összefügg először is oly módon, hogy a nemzetközi chèque- és giroforgalom minél nagyobb mérvű elterjedésének egyik főakadályát éppen a valuták különbözősége, azok árfolyamának folytonos hullámozása és ennek következtében a nemzetközi chèque- és giroforgalmat lebonyolító intézetek kockázata szolgáltatja. De összefügg ez a kérdés oly módon is, hogy a nemzetközi fizetési rendszer nagyobb tökélyre emelése, az egyéni érdekeken felépülő automatikus lebonyolítás helyett, az előrelátáson, a szervezetségen alapuló, a viszonyokhoz nem alkalmazkodó, hanem azokat irányító intézmények működése az intervalutáris árfolyamok hullámozását a feltétlenül szükséges minimumra fogja redukálni. Ezt az árfluctuatiót teljesen megszüntetni természetesen a legtökéletesebb giroszervezet sem lesz képes, mert hiszen a fémparitástól való eltérésben az egyes országok gazdasági helyzete tükröződik vissza, ennek egyenlősítése pedig a gazdasági helyzet homogenitását tételezné fel. De a nemzetközi fizetési rendszer helyes szervezésével mégis el lehet érni azt, hogy felesleges pénzküldések kiküszöböltetnek, redukálódván ezek a nemzetközi giroforgalomban résztvevő országok egymással szemben fennálló követeléseinek és tartozásainak kölcsönös beszámítása után fenmaradó saldo kiegyenlítésére s el lehet érni azt, hogy az intervalutárius árfolyamok mindenkor az egyes országok gazdasági helyzetének nem pedig pillanatnyi zavaroknak, esetlegességeknek, lesznek kifejezői.

De vannak a nemzetközi chèque- és girorendszer tökéletesebb kiépítésének egyéb előnyei is. Előnye a közgazdaság szempontjából az, hogy a felesleges aranypénzküldést kiküszöbölve, a jegy kibocsátó bankok posícióját erősíti és a gazdasági igények teljesebb kielégítésére képesíti. Előnye az, hogy elejét veszi oly válságok kitörésének, melyek nem gazdasági berendezésünkben, hanem nemzetközi pénzrendszerünk szervezetlen voltában találták magyarázatukat. Előnye az, hogy élesebben világít rá közgazdasági berendezkedésünk tökéletlenségeire, mert ha a nemzetközi giroforgalom teljes kiépítése után is veszélyben forog aranykészletünk, akkor az okot gazdasági szervezetünk hiányaiban s az orvoslást termelési rendszerünk átalakításában kell keresnünk. Előnye a giroforgalmat lebonyolító bankok szempontjából, hogy ily módon azoknál koncentrálódván úgy a belföldi, mint külföldi üzletek lebonyolítása, sokkal alaposabban tudják a velük összeköttetésben álló cégek üzleti viszonyait és hitelképességét megítélni. Előnye végül a magánfelek szempontjából az olcsóság, a lebonyolítás egyszerűsége és veszélytelensége.

Idealis állapot volna tehát nemzetközi fizetési rendszerünk oly módon való kiépítése, hogy a készpénzküldés minimumra való redukálása céljából nemcsak a postatakarékpénztárak, helyesebben postachèquehivatalok, hanem a jegy kibocsátó bankok, sőt nemzetközi összeköttetéseket fentartó nagy bankok is egyezményeket kössenek, internationalis szervezetekbe tömörüljenek. A nemzetközi fizetések lebonyolítása, azoknak közvetítése a nagykereskedelmet illetőleg jelenleg is a nagy bankok kezében van, melyek azt részint devisák, részint chèque-ek vagy ú. n. kifizetések (Auszahlung) eladása útján eszközlik. Nincs azonban sem a jegy kibocsátó bankoknak, sem az ezeknél giroszámlát fenntartó nagy bankoknak olyan szervezetük, mely alkalmas volna a nemzetközi fizetési rendszert a kölcsönös átutalások intézményes szervezésével nemcsak a készpénzfizetés, hanem a bankok ma még kezdetleges, egységes vezetést nélkülöző fizetési mechanikája helyébe állítani. Dr. Julius Wolf a Középeurópai Közgazdasági Egyesület kiadásában megjelent „Das Internationale Zahlungswesen“ cz. művében igen meggyőzően mutat azokra a köz- és magánérdekű okokra, melyek a jegy kibocsátó bankok nemzetközi giroszervezetét ki fogják küzdeni. Valamint egy országon belül a nemzeti bankoknál centralisált giroszámlák és clearinghouse-ok működése ma már lehetővé teszi a legtöbb követelés pénztelen kiegyenlítését, úgy nemzetközi vonatkozásokban is el kell jönnie annak az időnek, midőn a jegy kibocsátó, sőt esetleg a nagybankok szervezkedése véget vet a nemzetközi fizetési rendszer mai anarchiájának. Meg vagyunk győződve, hogy a Kereskedelmi és Iparkamarák Nemzetközi Egyesülete, áthatva a kérdés rendkívüli fontosságától, a nemzetközi giroszervezet kérdését a maga összes vonatkozásaiban fel fogja venni legközelebbi congressusának tárgysorozatába.

Mig azonban a nemzetközi giroforgalom a nagykereskedelemre és nagy összegeket igénylő transactiókra vonatkozólag nélkülözi az egységes szervezetet, addig a postachèquehivatalok nemzetközi szervezete lehetővé teszi a számlatulajdonosok követeléseinek és tartozásainak pénztelen kiegyenlítését. A postatakarékpénztárak, illetve postachèquehivatalok nemzetközi átutalásainak maximális összege ugyan megállapítva nincs, de mivel nagy czégek nagy összegekre rugó külföldi tartozásait többnyire a velők összeköttetésben álló bankok közreműködésével szokták kiegyenlíteni, általában azt mondhatjuk, hogy a nevezett hivatalok a kis- és különösen a középfizetések szempontjából játszanak szerepet. Fennmarad tehát a nemzetközi postautalvány jelentősége azokra a kisebb összegekre nézve, melyeket a postachèquehivatalokkal összeköttetésben nem álló egyének küldenek; azoknak a tartozásoknak kiegyenlítésére pedig, melyeket a számlatulajdonosok nem túlságosan nagy ösz-

szegekkel eszközölnek, legalkalmasabb a posta útján történő nemzetközi átutalás, végül, mint említettük, ennek az internacionális kiegyenlítő rendszernek felső csucsán foglalnak helyet a nagy bankok nagyösszegű transactionai. A postachèque- és girohivatalok tehát elsősorban a középosztálynak, a közép- és kiskereskedelemnek állanak szolgálatában s éppen ez a tevékenységük adja meg az intézménynek demokratikus jellegét.

Minthogy a kereskedelmi kamarák párisi congressusának tárgyszorozatában csupán a nemzetközi postachèque- és giroforgalom szerepel, igyekezni fogunk ez utóbbi történelmi fejlődésének ismertetése után működésének mikéntjét bemutatni és azután a jelenlegi rendszer méltatásával kapcsolatban rá fogunk térni határozati javaslatunkra. A fentieknek talán a kelleténél hosszadalmasabb elmondását azért tartottuk szükségesnek, hogy kijelölhessük azt a helyet, melyet a postai átutaló rendszer nemzetközi szervezete úgy a XX. század reformtörekvései sorában, mint az ezeknek egyik esetét alkotó nemzetközi pénzrendszer evolúciójában elfoglal.

A postachèque- és giroforgalom bölcsője: Ausztria. Ausztriában, ahol az angol Postoffice saving bankok mintájára a szegényebb néposztályok takarékosságának előmozdítása céljából 1882-ben létesítették az osztrák postatakarékpénztár intézményét, 1883-ban olyan rendelkezést statuáltak, mely a betevőknek a kölcsönös átutalást lehetővé tette. Annak következtében, hogy a postatakarékpénztári betétek csekély összege és az igénybevétel gyakorisága az igazgatást igen költségessé tette, különböző kedvezményekkel óhajtották különösen a kiskereskedelem és kézműipar megtakarított tőkéit magukhoz vonni. Egyik ilyen igen jelentős kedvezmény volt az az újítás, mely a legalább 100 koronát tartalmazó postatakarékpénztári betéti könyvecskek tulajdonosainak lehetővé tette, hogy a bécsi központi irodára intézvényezett chèque-ek segélyével a betéti könyvecskében feltüntetett összeg felett rendelkezhessenek. Ez a kitűnő pénzügyi intézkedés tekinthető a postachèque és clearing, helyesebben girorendszer eredetének. Az első, főleg pénzügyi és adminisztratív okokból eredő lépést csakhamar nyomon követte az új rendszer további kiépítése, úgy, hogy a chèque-el való rendelkezést már 1884. szeptember 1-től kezdve kiegészítette a betevőknek, helyesebben most már számlatulajdonosoknak az a joga, melynek értelmében számuk terhére és egymás javára kölcsönös átutalásokat eszközölhettek. Ezt a kizárólag kormányrendeletekkel életbeléptetett rendszert véglegesen szabályozta az 1887. évi november 19-iki törvény, melynek rendelkezései még ma is érvényben vannak. Az osztrák postachèque- és giroforgalmat jellemzi az, hogy a postatakarékpénztár által, bár annak tulajdon-

képeni takarékpénztári teendőitől teljesen elkülönítve és függetlenül nyújt ellátást. Jellemzi továbbá az, hogy egész Ausztriára nézve centralizált, a mennyiben minden rendelkezés csak a wieni központi iroda útján eszközölhető. Minden számlatulajdonos tartozik legalább 100 korona törzsbetétről gondoskodni, mely összeg felett való rendelkezési joga egészen kilépésének bejelentéseig szünetel. A számlatulajdonosok által elhelyezett összegek legfeljebb 2⁰/₀-nyi kamatélvezetben részesülnek, tartoznak azonban számlájuk felett való rendelkezéseik alkalmával kétféle, ú. m. egy fix, továbbá egy a rendelkezés összegéhez alkalmazkodó illetéket fizetni, mely utóbbi alól az átutalások felmentetnek. A postatakarékpénztári chèque- és giroszámla jövedelméből külön alap kreáltatott, mely az esetleges veszteségek fedezésére szolgál. Az osztrák postatakarékpénztár chèque- és giroforgalmában a lebonyolításnak két nemét különböztetjük meg. Az egyik, melyet a pénztelen lebonyolítás szempontjából tökéletesebbnek nevezhetünk, az, midőn a tartozás és követelés kiegyenlítése csupán a számlatulajdonosok között tisztán könyvszerűleg, készpénz igénybevétele nélkül, giro útján történik. A másik, midőn a be- vagy kifizetés alkalmával készpénz kerül forgalomba. Az osztrák postatakarékpénztár chèque- és giroforgalmának emelkedését igazolja, hogy míg 1883-ban csak 167 számlatulajdonosa volt, addig 1911-ben ezeknek száma 110.074. Jelenleg mintegy 130.000. A számlákon eszközölt be- és kifizetések pedig 1911-ben külön-külön mintegy 15 milliárd koronára rugtak. A chèque- és clearingszámlán elhelyezett összegek pedig 1911. évi december hó 31-én több mint 443 millió koronát tettek ki.

A magyar postatakarékpénztár chèque- és clearingforgalma az osztrákéhoz sok tekintetben igen hasonló fejlődést mutat. A m. kir. postatakarékpénztárnál, mely 1886. évi február hó 1-én az 1885. évi IX. t.-cz. értelmében kezdte meg működését, az 1889. évi XXXIV. t.-cz. léptette életbe a chèque- és clearingforgalmat. Ennek a forgalomnak szervezete nemcsak abban a tekintetben emlékeztet az osztrákéra, mert ellátását a postatakarékpénztár vállalta magára, hanem annyiban is, hogy Budapesten centralizáltatott. A törzsbetét itt is 100 korona, mely felett csak a chèque- és clearingforgalomból való kilépés esetén lehet rendelkezni. A számlák dotálása történhetik vagy más számlákról való könyvszerű átírás, átutalás útján, melyet úgy Ausztriában, mint Magyarországon a forgalom centralizált voltára való tekintettel helytelenül giro helyett clearingnak neveznek, vagy pedig készpénzbefizetés útján. Ez utóbbi történhetik a számlatulajdonos vagy bárki részéről pénz tényleges átadása, postautalványon vagy pénzes levélben való elküldése, vagy a mi a leggyakoribb eset, befizetési lapok segítségével. Sőt történhetik a számlák alimentálása oly módon is, hogy postai megbízásból, utánvételes küldeményekből, váltókövetelések rendezéséből

stb. befolyó összegek, a helyett, hogy a számlatulajdonosnak kézbesítették, a chèqueszámlán javára iratnak. A számla terhére történő kifizetés pedig történhetik a számlán való megterhelés, illetőleg más számlán való jóváírás útján vagy pedig a chèque-en feltüntetett összeg tényleges, a budapesti irodában eszközöndő kifizetése által, továbbá postautalvánnyal, pénzeslevél, fizetési utalvány segélyével. Ez utóbbi három kifizetési módot megfelelő rendelkezés alapján a postatakarékpénztár készkiadásainak behajtása ellenében foganatosítja. A postatakarékpénztár számlatulajdonosai igen jelentékeny közjogi kedvezményeket élveznek. Élveznek számlabetétek után adó- és illetékmentességet, a betétek kamatai után adómentességet, bélyegmentességet (ez a kedvezmény azonban nem terjed ki a chèque-ekre, melyeken az 1908. évi LVIII. t.-cz. értelmében darabonként 4 fillér bélyeg rovandó le). Élveznek továbbá portomentességet. A nélkül, hogy a postatakarékpénztár adminisztrációjának részleteibe bocsátkoznánk, még csak azt jegyezzük meg, hogy a chèqueszámlatulajdonosok száma 1912. év végén 24.104 volt (jelenleg mintegy 30.000), mely számok 33⁰/₀-át külföldi számlatulajdonosok szolgáltatják. A postatakarékpénztár chèqueforgalmi osztályának betétállománya 1911. év végén 127 millió korona volt, mely a gazdasági válság folytán 1912-ben 108,500.000 koronára csökkent. A chèque- és clearingforgalom statisztikai adatai az 1911. és 1912. évben a következőképen alakultak:

Év	Betét tételszám	Összeg	Visszafizetés	
			tételszám	összeg
1911 . . .	14,313.046	4.483,568.209	2,776.277	4.455,575.676
1912 . . .	15,065.634	4.839,711.794	3,078.758	4.858,089.359

Feltűnő, hogy 1912-ben a visszafizetések összege meghaladja a betétek összegét, mely kedvezőtlen körülmény oka a Balkán háború által felidézett gazdasági válságban keresendő.

A számlatulajdonosok foglalkozás szerint való percentuális megoszlása Magyarországon a következő:

Kereskedők	36·1 ⁰ / ₀
Iparvállalatok	25·7 ⁰ / ₀
Pénzüintézetek	12·8 ⁰ / ₀
Egyéb foglalkozási ágak	25·4 ⁰ / ₀
Összesen	100

A m. kir. postatakarékpénztár 1911-ben 2,600.719, 1912-ben 2,767.388 korona tiszta nyereséget mutatott ki. Ez a nyereség azonban nemcsak a chèque- és clearingforgalomból, hanem a postatakarékpénztár betéti üzletéből is áll elő. A chèque- és clearingforgalom bevételeit legnagyobb részben a kezelési díjak és jutalékok szolgáltatják. A posta-

takarékpénztár bevételi feleslege az esetleges veszteségek fedezésére szolgáló tartalékalap képzésére fordíttatik, melynek maximális összege törvényhozási úton 12 millió koronában van megállapítva. A postatakarékpénztár üzleti fölöslegeinek a tartalékalapot meghaladó része az államkincstárt illeti. Ez az állampénztárba beszolgáltatandó összeg képezné ellenértékét az állam részéről nyújtott jelentékeny kedvezményeknek, s különösen annak, hogy a postaigazgatás teljesen ingyen áll a postatakarékpénztár betéti és chèqueüzletének rendelkezésére.

Talán kissé hosszasan időztem a magyar kir. postatakarékpénztár chèque- és clearingforgalmának ismertetésénél, de, mint a magyar kereskedelmi és iparkamarák megbízottja, szükségesnek tartottam annak az országnak idevágó rendelkezéseit és e téren elért tapasztalatait bővebben ecsetelni, melyet képviselni szerencsém van s a mely Ausztria után és nyomán a postachèque- és clearingforgalmat szerény gazdasági viszonyainak dacára a legnagyobb tökélyre emelni igyekezett.

Az Ausztriában és Magyarországon észlelt kedvező tapasztalatoknak volt köszönhető, hogy 1906. évi január hó 1-től kezdődőleg Svájcban is meghonosított a postachèque- és giroforgalom. Ennek a forgalomnak szervezése két pontban tér el teljesen az osztrák és magyar rendszertől. Eltér először is abban, hogy a chèque- és giroforgalom lebonyolítását, minthogy Svájcban a postatakarékpénztár intézménye ismeretlen, a postaigazgatás, mint önálló postaforgalmi ágat látja el. Eltér továbbá abban, hogy a chèque- és giroforgalom nem centralizálva, hanem decentralizálva van. Ugyanis mind a 11 kerületi postaigazgatóság mellett fennáll egy-egy postachèquehivatal, melyeken kívül oly helységeken is vannak chèquehivatalok, a hol azt a forgalom igényei megkívánják. Svájcban, bár mintegy 4 millió lakósa van, 23 postachèquehivatal működik. A chèqueforgalomba való felvétel előfeltételeinek Svájcban is könnyű megfelelni, a mi egyébként az intézmény socialis jellegéből folyik. A törzsbetét itt is: 100 franc. A forgalomnak Svájcban is mindkét faja ismeretes. Az, a melyik számlatulajdonosok között egyszerű átutalás alapján bonyolítottatik le s az, a melyiknél vagy a befizető, vagy pedig a kinek javára a kifizetés történik, nem számlatulajdonos. A befizetések számlatulajdonosok javára nem számlatulajdonosok részéről itt is a postautalványt és a pénzeslevelet helyettesítő befizetési lapokkal történnek. A nélkül, hogy a svájci chèquehivatalok által szedhető illetékeket részletesen ismertetnők, idézzük a postachèque- és giroforgalmat szabályozó 1905. évi június hó 16-iki szövetségi törvény 3. §-át, melynek értelmében az illetékeket és a számlatulajdonosok betétei után fizetendő kamatokat úgy kell összhangba hozni, hogy azáltal az adminisztrációnak minden kiadása és risikója fedezetet nyerjen. A postaigazgatásnak azonban

nyeresége nem származhatik. A fizetendő illetékek tehát, melyek legutóbb 1910-ben revideáltattak, elég mérsékeltek, sőt tudomásunk szerint további mérséklésére van kilátás. A számlatulajdonos betéte után 1·8⁰/₀ kamatot élvez. Egy 1907 óta érvényben levő rendelet szerint a postának a számlatulajdonosokkal folytatott levelezése bélyegmentes. A számlatulajdonosok száma 1910. év végén 11.541-re rugott. Az összforgalom 1911. év végén több mint 4 milliárd francra emelkedett. A számlabetétek activ egyenlege ugyanakkor több mint 28 millió francot tett ki. A giróval, átutalással lebonyolított forgalom 1911-ben az összforgalomnak 61·57⁰/₀-a volt.

Németország postachèque- és giroszervezete alapelveiben — csekély eltéréssel — megegyezik a most ismertetett svájczival. Ennek a nagy hasonlóságnak oka az, hogy bár a német chèque- és girorendszer csak 3 évvel később, 1909-ben lépett életbe, a svájci a már korábban napvilágot látott német javaslatok tekintetbevételével készült. A német chèque- és giroszervezet is a postaigazgatásnak külön, önálló ágát alkotja (Németországban sem lévén postatakarékpénztár) s a német rendszer is, úgy, mint a svájci, a decentralisatio elvén épül fel, a mit a birodalom nagyságán kívül, a hatalmas német városok gazdasági igényeinek kielégítése tett szükségessé. Csakhogy Németországban a decentralisatio nincs oly merész következetességgel megoldva, mint Svájcban, a hol — mint említettük — 4 millió lakos daczára 23 chèquehivatal működik. A 65 millió lakost számláló Németbirodalom csak 13 chèquehivatallal rendelkezik, melyből a birodalmi posta területének 9, a bajor területének 3 s végül Würtemberg postaigazgatásának 1 chèquehivatal jut. A chèque- és giroforgalomba való felvétel formaságai, a befizetési lapoknak és a chèque-eknek manipulatiója, az átutalás és a nem számlatulajdonos részére történő kifizetések eszközlése nagyban és egészben megegyezik az osztrák, magyar és svájci rendszerrel. Nagyobb eltérést mutat azonban a kezelési díjak felszámításának és a betétek kamatélvezetének kérdése. A német postachèquehivatalok ugyanis a számlabetétek után kamatot egyáltalán nem fizetnek, nehogy ezzel a takarékpénztáraknak káros versenyt támaszszanak. Ennek daczára elég magas illetékeket szednek, melyek úgy fix, mint arányos tételeket foglalnak magukban. Különös, a többi országokétól teljesen eltérő rendelkezés az, hogy az esetben, ha egy számlán eszközölt műveletek évente a 600-at meghaladják, minden egyes műveletért a rendes illetékeken felül pótlólag 7 pfennig szedetik. Úgy tudjuk, hogy az illetékkirovának e módja ellen, mely a postachèquehivatalok igénybevételét mesterségesen visszatartja, a Handelstag múlt évben tartott ülésén erélyesen állást foglalt. A számlatulajdonosok száma a birodalmi, a bajor és a würtembergi postának területén 1912.

év végén 76.726 volt, melyből a birodalmi posta területére 62.446 esett. A birodalmi postához tartozó chèquehivatalok számlatulajdonosainak számlakövetelése ugyanekkor mintegy 140 millió márka volt. Az összforgalom 80,677.015 tételt s több mint 25 milliárd márka összeget tüntetett fel.

Midőn még megemlítjük, hogy 1906 óta Japánban s 1911 óta a Luxemburgi Nagyhercegség területén is meghonosított a postai chèque- és giroforgalom, áttérünk a belga rendszernek rövid jellemzésére. Belgiumban, ahol a postachèque- és giroforgalom csak 1913. évi január hó 1-én lépett életbe, a fizetéseknek ez a módja nem volt teljesen ismeretlen. Ugyanis 1901 óta azok, akik a Banque Nationale-nál folyószámlát nyitattak, a posta igénybevételével folyószámlájuk javára vagy terhére be- és kifizetéseket eszközölhettek. Tulajdonképeni chèque- és giroforgalom azonban, mint említettük, csak hosszas küzdelem s különösen Hector Denis országgyűlési képviselő agitációja következtében, 1913 óta létezik. Belgiumban ugyanis a postaigazgatás kebelében létesítendő chèque- és girorendszert, a „társadalmi comptabilitás” hívei sürgették, akik ez úton vélték elérhetni eszméik gyakorlati megvalósítását. A belga postachèqueforgalom szervezete az osztrák és a német rendszer elemeit foglalja magában. Annyiban az osztrákhhoz hasonlít, hogy centralizálva van Brüsszelben, annyiban pedig a német rendszerhez közeledik, hogy a forgalmat nem a postatakarékpénztár, hanem külön chèquehivatal bonyolítja le. Ugyanigy mindkét rendszernek elemeit foglalja magában a betétek kamatozása tekintetében. Ad ugyanis kamatot, még pedig 3%-ot, de csak a törzsbetét (dépot de garantie) után, melynek minimumát 100 francban állapítja meg. Az egyes műveletek után történő illetékkirovának az a sajátsága, hogy inkább a műveletek számához, mint az azokban kifejezésre jutó összegek nagyságához alkalmazkodik s ennyiben nélkülözi a demokratikus jelleget. Így pl. minden befizetés, tekintet nélkül az összeg nagyságára, 10 centimes, minden átutalás 5 centimes, a fix tételek mellett arányos illetékek csak kifizetések alkalmával szednek. Statistikai adatok, tekintettel az intézmény rövid múltjára, nem állanak még rendelkezésünkre.

Ezzel felsoroltuk mindazokat az országokat, melyek postachèque- és giroforgalmat tartanak fenn. Kilátás van azonban arra, hogy belátható időn belül Franciaországban, Hollandiában, Olaszországban és Romániában is létesülnek hasonló intézmények. E helyütt csak a francia javaslattal óhajtunk néhány megjegyzés keretében foglalkozni. Franciaországban a postautalványok rendkívül sűrű használata vezetett arra a gondolatra, nem lehetne-e ennek a forgalomnak lebonyolítását a postachèque-rendszer meghonosításával egyszerűsíteni? Millerand kereske-

delmi minister 1901-ben ki is küldött egy szakbizottságot ennek a kérdésnek tanulmányozása czéljából. A bizottság 1902-ben javaslatot terjesztett a minister elé. A javaslat főbb pontjai a következők: Minden fizikai és jogi személynek, a ki vagy a mely bizonyos előfeltételeket teljesít, a postaigazgatás folyó számlát fog nyitni. Befizetések valamely fennálló folyószámla javára minden postahivatalnál úgy a számlatulajdonos, mint bármely harmadik személy által eszközölhetők. A számlatulajdonos bevétele felett chèque segélyével rendelkezik. Átutalások az egyes számlatulajdonosok között is chèque igénybevételével eszközölhetők. A betétek után kamat nem jár s azoknak a mindennapi forgalom által nem igényelt része gyümölcsözőleg el nem helyezhető, hanem vagy az állampénztárban marad, vagy az államnak a Banque de France-nál vezetett folyószámlája javára befizettetik. A tervezet nem valósult meg, sőt az egész kérdés csak 1905-ben került ismét napirendre, midőn Chastenet, a girondi kerület országgyűlési képviselője, a postachèque- és giroforgalom életbeléptetésére vonatkozó javaslatot terjesztett a francia kamara elé. Chastenet javaslata két lényeges pontban tért el a kereskedelmi minister által kiküldött bizottság tervezetétől. Legfeljebb $1\frac{1}{2}\%$ kamatot kíván adni a számlabetétek után és az egyes operációkat teljesen illetékmentesekké kívánja tenni. A javaslat nem emelkedett törvényerőre, sőt, daczára Chastenet képviselő lelkes agitációjának, a postachèque és girorendszer ma sincs életbeléptetve Franciaországban.

Befejezván a postachèque- és giroforgalom tételes ismertetését s megemlékezván néhány szóval azokban az országokban kifejezésre jutott törekvésekről, melyek a forgalom lebonyolításának ily módon való szervezését még nélkülözik, áttérhetünk a nemzetközi forgalom fejlődésének rövid előadására s az ennek keretében felmerülhető vitás kérdések tárgyalására.

Mint már előadásunk bevezetésében jeleztük, a nemzetközi postachèque- és giroforgalom életbelépte előtt, külföldi tartozások kiegyenlítésének két szigorúan elhatárolható módja volt ismeretes. Az egyik a primitívebb mód, mely a posta igénybevételével s a tartozó fél részéről tényleges pénzküldéssel eszközöltetett. Annak oka, hogy a pénz, ha a kiegyenlítés postautalvány segélyével történt, nem továbbított in natura rendeltetési helyére, a postaigazgatásnak nemzetközi megállapodáson alapuló technikai szervezetében keresendő, mely azonban a magánfelet a pénz tényleges feladásától nem mentesíti. Pénzes levél útján való pénzküldés esetén még a postaigazgatások részéről eszközözendő kölcsönös beszámításnak sincs helye. A nemzetközi tartozások kiegyenlítésének másik haladottabb formája az, midőn magánfelek bankok és a tőzsde segélyével s igen gyakran készpénz közbejötte nélkül egyenlítik ki tar-

tozásait. Mivel azonban a nemzetközi fizetések eszközlésének ez a módja csak a nagy bankokkal állandó összeköttetést fenntartó s a tőzsde viszonyait alaposan ismerő nagyobb czégeknek áll rendelkezésére s mivel a kis- és középkereskedelem kénytelen volt a posta útján történő készpénzkiegyenlítés igen magas költségeit és kockázatát viselni, oly módot kellett keresni, mely külföldi tartozások pénztelen kiegyenlítését ezeknek a társadalmi osztályoknak is hozzáférhetővé teszi. A kérdés megoldása legalkalmasabb módjának a postachèque és girorendszer internacionizálása látszott.

Az első lépést a postachèqueforgalom nemzetközivé tétele felé Ausztria és Magyarország tette. Ugyanis 1896-ban az osztrák és magyar kormány között oly megegyezés jött létre, melynek értelmében mindkét postatakarékpénztár számlatulajdonosainak a kölcsönös átutalás lehetővé tételét. A két postatakarékpénztár giroforgalma a következő módon bonyolítottatik le: az összes átutalások, melyeket a két postatakarékpénztár kölcsönösen foganosítani tartozik, naponta jegyzékbe foglaltatnak, mely jegyzékbe foglalt összegek ellenértékével az átutalás foganosítását kérő intézet folyószámlája megterhelhetik. Ugyanis mindkét postatakarékpénztár a forgalom lebonyolításának egyszerűsítése céljából a másiknál folyószámlát tart fenn. Ennek a társtakarékpénztár részére nyitott folyószámlának activ egyenlege kamatélvezetben nem részesül, de viszont kezelési illetékkel sem terhelhető. A két postatakarékpénztár gyűjtőszámlái az összes átutalásokkal elismertetnek, illetőleg megterhelhetnek. A számlatulajdonosok a másik intézet számlatulajdonosai által javukra eszközölt átutalásokról számlakivonat útján értesülnek. A két postatakarékpénztár között az elszámolás úgy történik, hogy a kölcsönös beszámítás után fennmaradó összeg felett az illető intézet chèque útján rendelkezik, átutalva ezt többnyire az Osztrák-Magyar Banknál fennálló giroszámlája javára. Mivel mindkét intézet az Osztrák-Magyar Banknál folyószámlát tart fenn, a leszámolás kiegyenlítésénél is elkerülhető a készpénz forgalomba hozása. Mindkét postatakarékpénztárnak jogában áll a megegyezést 6 hónapra felmondani.

Az Ausztria és Magyarország között fennálló giroszervezet további kiépítését jelentette az Osztrák-Magyar Bankkal 1899-ben történt megállapodás, melynek értelmében lehetővé vált, hogy a két postatakarékpénztár és az Osztrák-Magyar Bank számlatulajdonosai egymásnak kölcsönösen, díjmentesen átutalhatnak. Ez a megegyezés, valamint a postatakarékpénztárak kölcsönös giroforgalma Bosznia és Hercegovina annektálása után, 1911-ben, erre a területre és az ott működő postatakarékpénztárakra is kiterjesztetett.

Bár Ausztria és Magyarország két teljesen független államnak tekin-

tendő, a közöttük fennálló átutalási forgalom mégsem bir a nemzetközi giroforgalom minden ismervével. A vámterület közössége, a közös egyetértéssel intézendő ügyek nagy száma s különösen a valuta azonossága elhárítja azokat a nehézségeket, melyek az idevágó nemzetközi meg egyezések elé torlódhatnak. Ugyesztén nem tekinthető teljesen nemzetközi forgalomnak az az összeköttetés sem, melyet az osztrák postatakarékpénztár a Levantéval tart fenn. A Levanténak nagyobb városaiban u. m. Beirutban, Caitában, Durazzóban, Jaffában, Janinában, Jeruzsálemben, Konstantinápolyban, Salonikiban, Szkutariban, Szmirnában és Valonában az osztrák postaigazgatásnak alárendelt postahivatalok állanak fenn, melyek útján be- és kifizetések eszközölhetők. Az ezekkel a postahivatalokkal lebonyolított forgalom azért nem tekinthető nemzetközinek, mert azt az osztrák postaigazgatás saját szervei közvetítik. Egy fontos pontnál mégis a nemzetközi forgalom jellegét ölti magára s ennyiben haladást jelent az osztrák és magyar postatakarékpénztárak kölcsönös forgalmával szemben. Számolni kellett ugyanis a valuták különbözőségével s a koronaértéknek frankértékre való átszámítása úgy történik, hogy vagy fix árfolyamot vesznek alapul, vagy pedig a bécsi tőzsdének a 20 frankos aranydarabokra vonatkozó pénz- illetőleg áruárfolyamát veszik tekintetbe.

Valódi, a nemzetközi girorendszer minden ismervét feltüntető postai chèqueforgalom csak 1906-tól kezdve létezik, midőn az osztrák postatakarékpénztár a berlini Deutsche Bankkal chèque- és giroösszeköttetésbe lépett. Ezt a megegyezést hasonló megállapodások követték a Banca Commerciale Italianával, az Österreichische Länderbank londoni fiókjával, a Schweizerische Kreditanstalttal, a franciaországi Société Généralevel, a hollandi Amsterdamische Bankkal és végül a Société Générale de Belgiquevel. Hasonló egyezményeket kötött a magyar postatakarékpénztár is, kiterjeszkedve a már említett országokon felül az észak-amerikai Egyesült-Államokra, a hol a mult évben alakult Transatlantic Trust Companie közreműködésével különösen a kivándorlók pénzeinek közvetítését tűzte ki feladatául. A között a kétféle forgalom között, melyet egyrészt az osztrák és magyar postatakarékpénztár egymással, másrészt ezek külön-külön az előbb felsorolt bankokkal bonyolítanak le, a leglényegesebb különbség az, hogy még az előbbi tisztán giroforgalom, az utóbbi a be- és kifizetést lehetővé teszi. Az előbbi ugyanis csak a számlatulajdonosok kölcsönös átutalásainak fogatosításában áll, az utóbbi azonban lehetővé teszi, hogy nem számlatulajdonosok számlatulajdonosok javára, vagy számlatulajdonosok nem számlatulajdonosok részére be-, illetőleg kifizetéseket eszközöljenek. A lebonyolítás technikájának, a valuta átszámításának, a felszámított díjak és illetékek nagyságának, valamint a chèque-

és giroforgalmat közvetítő intézetek elszámolásának kérdését alább fogjuk behatóan tárgyalni.

Mint említettük, a nemzetközi chèque- és girorendszer minden isméréssel fellépő forgalom 1906 óta létezik. Ez a dátum azonban más szempontból is rendkívül fontos. Ekkor tartottak a német, osztrák és magyar Középeurópai Gazdasági Egyesületek Wienben közös konferenciát, melynek tárgysorozatában a többek között a nemzetközi giroforgalom is szerepelt. A wieni konferencia a nemzetközi átutaló rendszer problémájával a maga egészében, azaz nemcsak a postaigazgatás, hanem a jegy kibocsátó bankok és a nagybankokkal való relációban is foglalkozott. A jegy kibocsátó bankoknak szerepe s szervezkedésünknek szükségessége különösen báró Kornfeld Zsigmondnak, a Magyar Általános Hitelbank elhunyt elnökgazgatójának előadásában jutott nyomatékosan kifejezésre. A kérdésnek ez a része azonban még mai napig sem valósult meg. Ellenben annak a kérdésnek előbbre vitelében, mely jelenleg bennünket foglalkoztat, a postachèque- és giroforgalom nemzetközivé tételében igen jelentős lépés történt. Mig ugyanis a jegy kibocsátó bankok internationalis giroszervezetének megteremtése csak a legkezdetlegesebb kezdeményezés stádiumában volt, addig dr. Halász Sándor, a m. kir. postakarékpénztár igazgatója, a ki előadásának tárgyául a nemzetközi postachèque- és girorendszer kiépítését választotta, már a gyakorlatban bevált eredményekre hivatkozhatott. Módjában volt ugyanis már ismertetni azt a kölcsönös átutaló forgalmat, mely az osztrák és magyar postakarékpénztárak között akkor már 10 év óta fennállott és kitűnően bevált, mely azonban a valuta közösségénél fogva nem volt teljesen nemzetközi forgalomnak tekinthető. Módjában állott továbbá az osztrák postakarékpénztár levantei forgalmának következményeit levonni, melybe már, noha mindkét helyen osztrák postahivatalok állottak egymással szemben, a valuta átszámításának kérdése is belejátszott. Végül a wieni tanácskozás időpontjában már érvényben volt az a meg egyezés, melyet az osztrák postakarékpénztár és a berlini Deutsche Bank kötött s mely a nemzetközi giroforgalom összes problémáinak megoldására kényszerített. Ilyen előzmények után csak egy lépés kellett annak az álláspontnak elfoglalásához, hogy az egyes országokban léte sülő postachèque-intézetek nemzetközileg szervezendők. Különös aktualitást adott ennek az állásfoglalásnak az a körülmény, hogy a német postachèque-hivatalok felállításával akkor már komolyan foglalkoztak. Tekintve, hogy a wieni konferencia a nemzetközi chèque- és giroforgalom történetében rendkívül fontos helyet tölt be, szószerint ideiktatjuk a dr. Halász Sándor által előterjesztett határozati javaslatot, melyet a konferencia egyhangulag magáévá tett.

Tekintettel a nemzetközi chèque- és giroforgalom általános jelentőségére s arra a különös érdekre, mely e forgalomnak Ausztria, Magyarország és Németország között való meghonosításához fűződik, a Közép-európai Közgazdasági Egyesületek kívánatosnak tartják

1. hogy a német birodalmi postaigazgatás keretében létesülő, már a birodalmi gyűlés részéről elvben helyesnek ítélt chèque- és giroszervezet a törvényhozás által mielőbb véglegesen létesíttessék s az életbelépés után az osztrák és magyar postatakarékpénztárakkal kölcsönös átutalási forgalomba lépjen;

2. hogy a Német Birodalmi Bank és az Osztrák-Magyar Bank között kölcsönös giroátutalás céljából egyezmény jöjjön létre; végül

3. hogy nevezett jegy kibocsátó bankok és az állami girointézetek (postaigazgatások) kölcsönös giroösszeköttetésbe lépjenek.

A vizsgálataink tárgyát képező kérdés újból felvételre került a Közép-európai Közgazdasági Egyesületek 1909. május havában tartott berlini konferenciájának programjába. Ezuttal azonban a nemzetközi chèque- és girorendszer problémájának csak a postaigazgatással kapcsolatos része tételezett tanulmány tárgyává. A két conferentia közé eső 3 esztendő alatt azonban az internationalis chèque- és girorendszer terén nagymértű haladás volt észlelhető. Először is az osztrák és magyar postatakarékpénztárak időközben nagy külföldi magánbankokkal chèque- és giroösszeköttetésbe léptek, azután Svájcban, majd Németországban életbe léptették a postachèque- és giroforgalmat. Továbbá az osztrák, a magyar, a svájci és a német állami girointézetek a legkomolyabban törekedtek nemzetközi megállapodások statuálására. Ennek a gyakorlati törekvésnek jegyében vétetett fel ez a kérdés a Közép-európai Közgazdasági Egyesületek konferenciájának tárgysorozatába. A kérdés nagy gyakorlati jelentőségére s a közelálló megvalósítás valószínűségére mutatott az előadók személyének megválasztása. Ugyanis német részéről Aschenborn titkos főpostatanácsos, osztrák részről dr. Leth, a postatakarékpénztár helyettes kormányzója s végül magyar részről dr. Halász postatakarékpénztári igazgató tartott előadást. A berlini conferentia, mint említettük, egy rövid időn belül megkötendő államközi szerződés tartalmát volt hivatva tisztázni. Éppen ezért sokkal mélyebben hatolt a kérdés technikai részleteibe, mint ez hasonló egyesületek tanácskozásain szokásos. Az előadások felölelték az összes vitapontokat s különös részletességgel bocsátkoztak a következő kérdések tárgyalásába: 1. A felekkel szemben a pénz átszámításánál minő cursus veendő alapul; 2. a különböző chèqueintézetek elszámolása egymással szemben hogyan történjék s végül, 3. a követelések és ellenkövetelések beszámítása és a fennmaradó saldo kiegyenlítése miképen eszközöltessék. Bármilyen érdekes volna is

a berlini szaktanácskozás idevágó fejtegetéseit részleteiben követni, erről e helyütt le kell mondanunk, mert később, határozati javaslatunk előterjesztése előtt, az összes vitakérdéseket tárgyalni óhajtjuk. A berlini conferentia által egyhangulag elfogadott határozati javaslat a következőképpen hangzik :

Hivatkozással a Wienben 1906-ban tartott conferentiának e tárgyban hozott határozatára, az ülésen résztvevők kimondják :

1. Hogy a conferentián képviselt országok között a nemzetközi postaátutaló forgalmat megvalósítandónak tartják.

2. Az egyes államok chèque- és giroszervezetének különbözősége (az, hogy Ausztriában és Magyarországon a postatakarékpénztárak, Németországban és Svájcban az általános postaigazgatás szervezetébe kapcsolódik; továbbá az első helyen említett két országban centralisatio, az utóbbiakban decentralisatio van) nem szolgálhat a nemzetközi postaátutaló forgalom meghonosításának akadályául.

3. Ép oly kevésbé lehet akadály a valuta különbözősége. Az az elszámolási módszer, mely a tőzsde árfolyamaihoz alkalmazkodik, előnyösebbnek látszik a nemzetközi postautalványforgalomnál szokásos fix cursus megállapításánál.

4. Annak a kérdésnek elbirálásánál, vajjon a nemzetközi átutaló forgalom csak kizárólag állami intézetek között bonyolítottassék-e le, vagy pedig belföldi állami intézetek külföldi magánintézetekkel is keressék-e az összeköttetést, minden ország specialis viszonyai veendőek tekintetbe.

5. Törekedni kell a nemzetközi giroforgalom szabályainak — legalább idővel — teljes egyenlőségére, különösen az átutalás feltételeinek megállapításánál.

Az a gyakorlati siker, melyet illetékes körök a berlini tanácskozáshoz fűztek, teljes mértékben bekövetkezett. Az egyes még addig vitás kérdések annyira tisztáztattak, hogy még ugyanaz év őszén Ausztria, Magyarország, a Németbirodalom mindhárom postaigazgatása és Svájc nemzetközi giroegyezményt kötöttek. Az egyezmény 1910. évi február havában lépett életbe. Tartalma főbb vonásokban a következő:

Minden számlatulajdonosnak jogában áll bármelyik szerződő állam számlatulajdonosainak javára, fennálló számlájából az egyes adminisztrációk által saját hatáskörükben meghatározott összeg erejéig átutalásokat eszközölni. Az átutalást közvetítő hivatalok naponta girolistákon közlik egymással a náluk bejelentett átutalásokat. A listákon az egyes átutalt összegek mindig a rendeltetési ország pénznemében fejeztetnek ki. Az, a kinek javára az átutalás történt, saját országának illetékes intézete útján az átutalás tényéről s összegéről számlakivonattal szerez értesülést. Minden girointézet saját számlatulajdonosaival szemben maga álla-

pítja meg az átszámítás árfolyamát, az átutalásnak ellenértékét és összes feltételeit. Az átutalás ellenértékének megállapításánál az a korlátozás áll fenn, hogy az $\frac{1}{2}$ ezreléket meg nem haladhat. Szabad azonban minimalis tételként legfeljebb 24 fillért megállapítani és a legkisebb pénzegységekben kifejezett összegeket a legközelebbi öttel osztható számig kikerekíteni. A beszedett kezelési illeték vagy jutalék annál az intézetnél marad, mely a feladó számláját kezeli. Az átutalások jóváírásáért nagyobb illetékek nem szedhetők, mint ez a belföldi forgalomban eszközölt jóváírásért történik. Az átutalásra adott megbízás mindaddig visszavonható, míg a jóváírás a másik fél számláján keresztül nem vezetett. A kölcsönös leszámításra vonatkozólag az egyezmény a következő alapelveket állapította meg:

1. Az egy napon átutalt összegek, egészen addig a határig, a meddig fedik egymást, kölcsönös beszámítás alá esnek. Az eljárás az, hogy a megelőző napi tőzsdeárfolyamok alapján a kisebb követelés a nagyobb követelés valutájára számíttatik át. Minthogy azonban a nagyobb követelés pénzneme mindkét ország tőzsdéjén jegyeztetik, a két árfolyam arithmetikai középarányosát veszik alapul.

2. A nem compenzált saldo összegével az adós intézet számláját megterhelik és a fennálló tartozás után kamatot számítanak.

3. Az adós intézet a leszámolásból előálló tartozását egészben vagy részben fedezheti, sőt valószínűleg keletkező tartozásainak fedezése céljából kamatélvezetben nem részesülő előlegeket is befizethet.

A hitelező intézet bármikor követelheti a kiegyenlítést s felszólításának a felmondás kézhezvételét követő 3 napon belül eleget kell tenni. Mindegyik intézet felelős az igazgatási körében előfordult kárért. Ha a kár mindkét igazgatási körében keletkezik, mindegyik annak megfelelő részeért vállal felelősséget. Ha azonban ez az elhatárolás nem vihető keresztül vagy egyáltalán nem állapítható meg, hogy a kár melyik igazgatási körben keletkezett, azt mindkét intézet egyenlően viseli. A giro-intézetek számlatulajdonosaik jegyzékét egymásnak kölcsönösen díjtalanul rendelkezésre bocsátják s gondoskodnak arról, hogy saját számlatulajdonosaik a másik intézet számlatulajdonosainak névjegyzékét szabott áron megkaphassák.

Ha még megemlítjük, hogy Ausztrián, Magyarországon, a Német-birodalman és Svájcban kívül a belga kir. postaigazgatás is belépett időközben a nemzetközi postachèque és giroszervezetbe, befejeztük ez utóbbi fejlődésének történetét. Mielőtt néhány még teljesen nem tisztázott kérdés tárgyalásába bocsátkoznánk, a kép teljessége kedvéért néhány statisztikai adat felsorolására szorítkozunk.

Az osztrák postatakarékpénztár nemzetközi forgalma, a be- és kifizetéseket számításba véve, így alakult:

1910	229.332	tételszám	168,276.430
1911	274.213	„	197,073.784
1912	314 538	„	240,645.399

Mint láthatjuk tehát, az osztrák postatakarékpénztár nemzetközi forgalma folytonos fejlődést tanúsít.

A magyar postatakarékpénztári internationalis giroforgalmát illetően abban a kellemes helyzetben vagyunk, hogy egész a mai napig nyúló adatokkal rendelkezünk. A nemzetközi chèque- és giroforgalom, az összes be- és kifizetéseket, továbbá az állami és magánintézetekkel lebonyolított forgalmat beleértve, a következőképen alakult:

1910	21.538	tételszám	19,979.567	korona
1911	33.191	„	42,440.849	„
1912	40.108	„	53,640.800	„
1913	125.811	„	75.738.525	„

A fokozatos fejlődést e számok élénken illusztrálják. Az 1913-as adatok az előbbi évvel szembeállítva, főleg azért mutatnak oly nagymérvű emelkedést, mert abban az Amerikába kivándorlottak pénzei is bennfoglaltatnak.

Svájc nemzetközi forgalma így alakult:

1910	27.273	tételszám	7,491.404
1911	54.422	„	14,436.950

A Németbirodalom forgalma 1911-ben 135.360 tételt és 58,608.765 márkát tett ki.

A nemzetközi girorendszer történetének és az erre vonatkozó statisztikai adatoknak ismertetése után még két feladat áll előttünk. Az egyik azoknak a még nem teljesen tisztázott kérdéseknek tárgyalása, melyek a nemzetközi forgalom lebonyolításával kapcsolatosak, s melyek a kötendő államközi egyezményben tételes megoldásra várnak. A másik a jelenlegi szervezet esetleges továbbfejlesztésének problémája.

Azoknak a vitás kérdéseknek tárgyalását, melyek a jelenleg érvényben álló rendszeren belül felmerülhetnek s melyek – hogy úgymondjam — a nemzetközi giroforgalom mechanikai berendezésére vonatkoznak, ismét két részre kell osztanunk. Az első rész magában foglalja azokat a kérdéseket, melyek a forgalom lebonyolításánál a girointézet és a számlatulajdonos között keletkeznek; a másik rész pedig a girointézeteknek egymás között való viszonyát szabályozza.

A lebonyolítás, mint már fentebb jeleztük, általában úgy történik, hogy a girointézet naponként listába foglalja az összes beérkezett áttaló rendelkezéseket s a listákat a felek értesítése céljából az illetékes

külföldi intézeteknek megküldi. Az átutalást kívánó belföldi számlatulajdonossal szemben a girointézetnek két kérdést kell tisztáznia, ú. m.: a külföldi pénzre való átszámítás alapjául szolgáló cursusokat és a *chèque*-hivatal közvetítő szolgáltatának ellenértékét. Egyike a legfontosabb és a legtöbb vitára okot szolgáltatott kérdéseknek a felekkel szemben felszámítandó cursus. E tekintetben vagy az az eljárás követhető, mely a nemzetközi postautalványokon szereplő összegek átszámításánál irányadó, hogy t. i. időről-időre fix cursusok állapíttatnak meg, vagy pedig a tőzsdén jegyzett árfolyamok vétetnek az átszámítás alapjául. Elképzelhető még két eset, mely az előbb említett rendszerek combinációjából áll elő s vagy abban áll, hogy rövid időközönként a tőzsdei árfolyamok alapján fix cursusok állapíttatnak meg, vagy pedig a tőzsde mindenkori árfolyama bizonyos előre meghatározott korlátok között vétetik figyelembe. Foglalkozzunk egyenként az itt felsorolt rendszerekkel. Legegyszerűbb megoldásnak az látszott, hogy a nemzetközi postagiroforgalomban az utalványforgalomhoz teljesen hasonlóan bizonyos időszakokra előre megállapított meglehetősen magas fix cursusok szerepeljenek. Előnye ennek a számlatulajdonos szempontjából az volna, hogy előre ismert fix tételekkel dolgozhatnék, a girointézet szempontjából pedig az, hogy az ügykezelést lényegesen egyszerűsíteni és a tételek magassága a közvetítő intézet kockázatát meglehetősen csökkenti. Ha azonban ezt a rendszert, noha hogy a nemzetközi postautalványoknál kitűnően bevált, mégis mindenütt elejtették, ennek oka a postautalványok és az átutaló rendelkezések alapján lebonyolított forgalom teljesen eltérő voltában áll. A postautalvány, már a feladható összeg korlátoltságánál fogva is, csak a kisebb pénzküldeményekre szorítkozik, melyek esetleges árfolyamveszteségeket elbirnak. A postautalványt továbbá a közönségnek az a része veszi igénybe, mely néhány fillérnyi árfolyamdifferentiával egyáltalán nem törődik. A nemzetközi átutalást igénybe venni óhajtókat azonban az árfolyamveszteségek, melyek nagy összegeknél igen tekintélyesek lehetnek, egyszerűen elriasztanak a forgalomnak ettől a nemétől. Míg tehát a magas fixcursusok az egész intézmény célját teszik kétségesse, addig az alacsonyan megállapított fixcursusok szintén nagy veszélyeket rejtene magukban. Ugyanis ez utóbbi esetben a speculációnak egy egészen új faja keletkezhet s nyereszkesedési törekvéseit arra a differentiára alapítja, mely a külföldi pénznemek tőzsdén jegyzett árfolyama és a postagiro-intézet fix cursusa között fennáll. Ha a tőzsdei árfolyam magasabb a girointézet által fixírozott cursusnál, azt a kedvező árfolyamdifferentiát a magánspeculatio nagymértvű átutalások eszközzésével igyekeznék kihasználni. Ezt a nyereszkesedési törekvést az átutalható összegek maximumának megállapításával lehetne korlátozni, de a mennyiben ez

alacsonyra szabatnék, épp a fejleszteni kívánt giroforgalom vallaná kárát. Ha pedig a tőzsde árfolyamai szállanak a postaigazgatás fix cursusai alá, a külföldi tartozások nem giroátutalással, hanem devizák küldésével fognak kiegyenlítést keresni

Mint tehát láthatjuk, a nemzetközi postautalvány-forgalomban oly jól bevált fix cursus, a giroátutalásoknál nem használható. Fennmarad a tőzsdén jegyzett árfolyamok alapul vételének méltatása. A folyton hullámzó tőzsdei cursusedeknek, mint számítási alapnak, elfogadása az igazgatást kétségtelenül komplikáltabbá teszi s arra kényszerít, hogy a mindenkori árfolyamokat nyilvántartsa. Az is bizonyos, hogy a felekkel való elszámolásnak és a girointézetek kölcsönös forgalmából keletkező egyenlegek kiegyenlítésének időpontja között a kérdéses pénznem árfolyamában olyan kedvezőtlen változások állhatnak elő, melyek az átutalások közvetítésének kockázatát növelik. Hogy ez a kockázat miként hárítható el részben a felektől szedhető kezelési díjak segélyével, részben pedig az intézetek kölcsönös elszámolási módjának helyes megválasztásával, arra alább fogunk visszatérni. Az bizonyos, hogy a felekkel történő elszámolás esetén, a tőzsdei cursusedekhez való alkalmazkodás a girointézet igazgatását sokkal hajlékonyabbá, az élethez és gazdasági viszonyokhoz simulóbbá teszi, mint fix cursusedek megállapítása. Mivel pedig az átutalás napján jegyzett árfolyam az átutaló rendelkezés kézhezvételének és végrehajtásának időpontjában igen gyakran még ismeretlen, általában az ezt megelőző napon jegyzett cursusedeket szokták tekintetbe venni. És minthogy a girointézet lehetőleg fedni akarja magát esetleges árfolyamvesztésekkel szemben, ott a hol pénz- és áruárfolyam jegyeztetik, többnyire az utóbbit, mint magasabbat fogadják el számítási alapul. Mint említettük, a fix és a tőzsdei cursusedek elfogadásának olyan combinatiója is lehetséges, mely rövid időközönként a tőzsdei jegyzésekhez igazodó fix cursusedeket állapít meg. Ezt a combinált rendszert fogadta el pl. a német postaigazgatóság; főleg annál az oknál fogva, hogy a német tőzsdéken áru- és pénzárfolyam nem jegyeztetvén, a két elszámolás időközében beálló árfolyamváltozás kockázatát a tőzsdei jegyzésekhez alkalmazkodó fix cursusedek megállapítása útján biztosabban lehet elhárítani. Végül a másik combinatio, mely abban áll, hogy a tőzsdei árfolyamokat csak bizonyos előre megállapított határig engedi érvényesülni, szintén a kockázat csökkentését szolgálja s tudomásunk szerint csak az osztrák postatakarékpénztárnak levantei forgalmában ismeretes. Mindezekből a fejtegetésekből levonhatjuk azt a consequentiát, hogy az előző napi tőzsde (lehetőleg áru-) árfolyamok számítási alapul vétele jelenlegi viszonyaink között leginkább fedi úgy a számlatulajdonosok, mint a girointézetek érdekeit.

A girointézet és a számlatulajdonosok viszonyából keletkező másik igen fontos kérdés a közvetítő szolgálat ellenértékének megállapítása. Ez a kérdés szorosan összefügg a számlabetét kamatélvezetével. Ugyanis azokban az országokban, melyekben a számlabetétek kamatot nem hoznak, ennek a kamatmentes pénznek felhasználhatása már részben ellenértékét képezi a posta administratív munkájának.

Az osztrák és a magyar postatakarékpénztár a betétek után 2⁰/₀ kamatot ad és a belföldi kezelési díjakon felül külföldi átutalások esetén 2.000 korona összegig $\frac{1}{4}^0/00$, 2.000 koronát meghaladó összegek után $\frac{1}{5}^0/00$ illetéket szed. Svájc 1·8⁰/₀ kamatot biztosít 100.000 frankig, ezen felül a kamatozás megszűnik. Szed azonban az első 500 frankig terjedő összegig 25 centimes, ezen felül minden 100 frank után 5 centimes illetéket. Németország a számlabetétek után kamatot egyáltalán nem fizet s szed külföldi utalás esetén $\frac{1}{2}^0/00$, minimális 20 pfennig illetéket. Belgium, mely a törzsbetétek után 3⁰/₀ kamatot fizet, a nemzetközi forgalomban kezelési illeték fejében $\frac{1}{2}^0/00$ -et, minimális 25 centimest számít fel. Mint láthatjuk, a számlatulajdonosok helyzete legkedvezőtlenebb Németországban, a hol a betétek kamatozásának teljes hiánya dacára, elég magas kezelési illeték fizetendő. A gyakorlati élet igényeihez — szerény véleményünk szerint — sokkal inkább alkalmazkodik az osztrák és magyar postatakarékpénztár, mely, míg egyrészt mérsékelt kamatélvezet biztosításával igyekszik a számlatulajdonosok számát emelni, másrészt saját munkájának és kockázatának ellenértékét úgy állapítja meg, hogy az az igénybevétel mérvéhez alkalmazkodik. A postaigazgatás részéről a helyes politika minden esetre az volna, ha a kezelési díjak minimumra redukálásával egyelőre még áldozatok árán is igyekeznék a nemzetközi giroforgalmat fejleszteni, továbbá, ha szabályzataiban nemzetközi egyöntetűsége törekednék.

Mint említettük, az egyes girointézetek, miután a beérkezett átutaló rendelkezések összegével a számlatulajdonos számláját megterhelik, az egyes átutalásokat az illetékes külföldi girointézetek szerint szortírozzák, listába foglalják és továbbítják. A külföldi girointézet pedig a listában felsorolt egyes összegekkel a rendeltvényes számlatulajdonosok számláját elismeri s utóbbiakat ennek megtörténtéről számlakivonattal értesíti. Hogy a két girointézet egymással az elszámolást megejtthesse, szembe kell állítani azt a két végösszeget, melynek az egyes számlákon való jóváírására a másik intézet utasított s azt, melynek jóváírása a másik intézet részéről elrendeltetett. A nehézséget az okozza, hogy a két összeg különböző valutában van kifejezve, melyet egységes alapra kell visszavezetni. Az eljárás rendszerint az, hogy a kisebb követelés a nagyobb követelés valutájára számíttatik át, még pedig, mivel ez két

ország tőzsdéjén jegyzett árfolyamok alapján lehetséges, a két jegyzés arithmetikai középárayosának tekintetbe vételével. Az így egymással szembenálló, ugyanabban a pénznemben kifejezett összegek differentiája képezi azt az egyenleget, melynek összegével az adós girointézet folyószámlája megterheltetik. Ha két oly ország giroforgalmának rendezéséről van szó, melyeknek fizetési mérlege egymással szemben csekély eltérést mutat, a fent említett módon kiszámított egyenlegek készpénzzel való kiegyenlítésére ritkán kerül a sor, mert azok vagy az állami girointézetek folytatólagos kölcsönös követeléséből vagy más intézetek bevonása folytán előálló követelésekből pénztelen kiegyenlítést nyernek. Készpénz csak akkor fog nagy mértékben forgalomba kerülni, ha az egyik ország fizetési mérlege a másikkal szemben állandóan passiv. A giroszervezet kiépítése tehát azonkívül, hogy az ország gazdasági helyzetének többé-kevésbé hű tükre, azzal az előnnyel jár, hogy csak a kölcsönös követelések után fennmaradó saldo kiegyenlítését teszi szükségessé.

De vajjon a már fennálló giroszervezetet nem lehetne-e még tökéletesebbé, készpénz forgalomba kerülését még fokozottabban feleslegessé tenni az által, hogy nemcsak két ország girointézetének, hanem az összes létező girointézetek egymással szemben fennálló s egymást keresztező kölcsönös követeléseit tételnének a saldo megállapításának alapjává, úgy a mint az a belföldi chèqueforgalmat illetőleg a clearinghouse-ban történik. Tisztában vagyunk azzal, hogy egy olyan közös szervnek a létesítése, a hol az összes állami girointézetek forgalmi számai összefutnának, leküzdhetlennek látszó akadályokba ütközik. Ezek az akadályok, fájdalom, mindig előtérbe lépnek, valahányszor a nemzeti feltékenységnek kell magasabb érdekekért áldozatot hoznia. Hogy azonban az állami girointézetek nemzetközi szervezésének vágya mégsem egészen utopia, azt bizonyítja a postautalvány-forgalomnak már fennálló és kitűnően bevált internationalis szervezete. Szilárd meggyőződésünk, hogy ha a kis- és készpénzforgalmat sikerült egy közös nemzetközi szervben egyesíteni, érdemes lesz azt a gondolatot propagálni, hogy a sokkal tökéletesebb girorendszer nemzetközi szervezete is teljesen kiépíttessék. Mielőtt azonban véleményt mondanánk, emlékezzünk meg néhány szóval a nemzetközi postautalványforgalom egységes szervezetéről.

Az 1878-ban Párisban tartott postacongressus fogalkozott először a nemzetközi postautalvány szabályozásával. Hogy a postautalványt mennyire csak a kisforgalom eszközének tekintették, bizonyítja az, hogy az utalványon szerepelhető összeg maximumát 500 frankban fixirozták, melyet csak az 1897-iki washingtoni postacongressus emelt fel 1.000 frankra. A postaigazgatások kölcsönös elszámolása egészen 1892-ig úgy történt, hogy minden egyes postaigazgatás külön-külön ejtette meg a

többivel elszámolását. Csak 1891-ben fogadla el a wieni postacongressus Németországnak azt a javaslatát, hogy a világposta-egyesület közös leszámolóhelyet állítson fel s a kölcsönös elszámolás ezentúl itt ejtessék meg. A közös leszámolóhely, a Bureau international de l'Union postale universelle, tényleg 1892 június 1-én Bernben kezdte működését. Ez állapítja meg az összegeket, melyekkel az egyes postaigazgatások az összeforgalomból előálló kölcsönös követelések betudása után a többi postaigazgatásoknak tartoznak. A nemzetközi postautalvány-forgalomból eredő tartozások és követelések elszámolását havonként eszközlik. Ezeket a számadásokat a fizetési meghagyásokat kibocsátó postaigazgatásoknak átvizsgálás céljából legkésőbb az elszámolást követő hónap végéig megküldik. Az átvizsgálásnak és az erről szóló értesítésnek haladéktalanul meg kell történnie. Azok a postaigazgatások, melyeknek javára az elszámolás *activ saldo*val zárult, tartoznak a számadás megejtése után legkésőbb két hónap múlva egy főelszámolást eszközölni. Utóbbi az adós postaigazgatások által legfeljebb 14 napon belül vagy helyesnek ismerendő el, vagy kifogásolandó. Az elszámolásnál a hitelező ország valutáját veszik alapul.

Mint a nemzetközi utalványforgalom röviden vázolt központi szervezése igazolja, a nemzetközi fizetési rendszer nincs teljesen híján olyan megállapodásoknak, melyek a további fejlődés irányvonalait sejteni engedik. A mi megteremthető volt a kis és készpénzforgalmat közvetítő postautalványokra vonatkozólag, ugyanaz elérhető lesz — talán a fejlődésnek egy későbbi stádiumában — az állami girointézetek forgalmát illetőleg. Végre is elképzelhető egy olyan központi iroda, melynek az összes állami girointézetek az általuk teljesíteni kért átutalások jegyzékét megküldik s mely ezeknek a jegyzékeknek alapján időről-időre megajtja az elszámolást. A központi iroda szervezetének technikai részleteibe természetesen ezuttal nem bocsátkozunk.

Mielőtt eddigi fejtegetéseink alapján határozati javaslatunkat előterjesztjük, még annak a kérdésnek tárgyalását szeretnők megkísérelni, vajjon helyes-e, hogy a jelenleg működő állami girointézetek magánczégekkel is egyezményeket kötnek s a tulajdonképpeni pénztelen giroátutaláson kívül tényleges be- és kifizetések közvetítésével is foglalkoznak. Azok az állami girointézetek, melyek ilyen egyezményeket kötöttek, külföldi forgalomban is azokat a lehetőségeket nyújtják, mint a belföldön. Ugyanis a belföldi forgalom a számlatulajdonosok számláin eszközölt tisztán könyvszerű, készpénzforgalomba hozatalát egyáltalán nem igénylő átutalásokon kívül, tényleges be- és kifizetésekre is vállalkozik. Sőt az ú. n. befizető lapoknak használata mindenütt meglehetősen elterjedtségnek örvend. A külföldi forgalom lebonyolításánál azonban az állami girointézetek csak a folyószámlákon keresztülvezetendő giroátutalásokra vállal-

koznak, készpénz be- és kifizetésének közvetítését azonban, igen helyesen, elhárították maguktól. Oka ennek a magatartásnak az, hogy mivel a számlanyitás feltételei úgyszintén könnyen teljesíthetők, mintegy kényszerítés a külföldi forgalomban érdekelteket arra, hogy nemzetközi kötelezettségeik teljesíthetése céljából a postaigazgatásnál giroszámlákat nyitassanak. A kérdés azonban az, vajon nincs-e inconsequentia oly eljárásban, mely míg egyrészt az állami girointézetekkel való forgalomban, elzárkózik a készpénzben történő be- és kifizetések közvetítése elől, addig a magánintézetekkel kötött egyezményekkel ezt lehetővé teszi. Ellenmondás a kétféle egyezmény között kétségtelenül van s mi mégis helyeseljük azt a politikát, mely a nemzetközi chèque- és giroforgalomba a nem állami intézeteket is bevonni törekszik. Helyeseljük azért, mert az által a postaigazgatás oly országok tartozásainak és követeléseinek kiegyenlítését is feladata körébe vonja, a hol semmi kilátás arra, hogy belátható időn belül állami girointézeteket fognak felállítani. De helyeseljük még azoknak az országoknak magánintézeteivel való megegyezést is, melyeknek állami girointézetével már összeköttetés áll fenn. Először is a magánintézeteknek bevonása a forgalomba a nemzetközi girorendszernek rendkívüli elterjedtséget biztosít s azoknak igénybevételére oly társadalmi osztályokat nyer meg, melyek állami girointézet kötelékébe nem volnának hajlandók belépni. Továbbá a magánintézetekkel lebonyolított forgalom is nagyobb részben könyvszerű átírás útján, tehát készpénz igénybevétele nélkül történik. Ha például a magyar királyi postatakarékpénztár egyik számlatulajdonosa nagyobb összeget akar valamely berlini czéggel szemben kiegyenlíteni, melynek nemcsak a berlini postachèque-hivatalnál, de a m. kir. postatakarékpénztárral összeköttetésben álló Deutsche Bank-nál sincs folyószámlája, ellenben giroösszeköttetésben áll a Német Birodalmi Bankkal, kell-e ez esetben készpénznek forgalomba jönnie? Bizonyára nem, mert a Deutsche Banknak is van folyószámlája a Birodalmi Banknál s így utóbbit fogja utasítani a szükséges átírás eszközlésére. Az eseteknek kisebb száma az, midőn a magánintézetekkel fennálló összeköttetés készpénz igénybevételét teszi szükségessé, sőt ez utóbbi eset is vagy csak a befizetés vagy csak a kifizetés alkalmával állhat elő, lévén vagy a fizetést teljesítő vagy a teljesített fizetés engedményese számlatulajdonos.

Fenti fejtegetéseink alapján a következő határozati javaslatot vagyunk bátrak előterjeszteni:

A kereskedelmi és iparkamarák s a kereskedelmi és ipari egyesületek párisi congressusa kívánatosnak tartja:

1. hogy azokban az országokban, melyekben még állami girointézetek nincsenek, ezeknek életbeléptetése mielőbb megvalósíttassék,

2. hogy az állami girointézetek a nemzetközi chèque- és átutaló forgalom lebonyolítása céljából nemcsak egymással, hanem magánintézetekkel is megállapodásokat létesítsenek. Fontosnak tartjuk ezt általában azért, mert ez által a nemzetközi giroszolgálat nagymérvű elterjedését látjuk biztosítva, de fontosnak tartjuk különösen azokra az országokra nézve, melyek gazdasági intézményeik más irányú fejlődésénél fogva állami girointézeteket belátható időn belül felállítani nem fognak,

3. hogy az állami girointézetek szervezete s adminisztrációjuknak technikája u. m. pl. a felvétel előfeltételeinek megállapítása, a különböző valuták átszámítása, a számlabetétek kamatozása s a közvetítő szolgálat ellenértékének megállapítása, bár az minden egyes államnak teljesen szuverén jogát képezi, a lehetőséghez képest egyöntetűen történjék,

4. hogy az állami girointézetek hasonló alapelvek szerint, mint az a postautalványforgalomból eredő kölcsönös követelések elszámolásánál történik, nemzetközileg szervezkedjenek és jelzett célra nemzetközi irodát állítsanak fel,

5. minthogy az állami girointézetek közvetítésével lebonyolított forgalom, a nemzetközi követelések és tartozások kiegyenlítésének csak egy kisebb részére szorítkozik, minthogy továbbá a kereskedelmi és iparkamarák párisi congressusa át van hatva annak szükségességétől, hogy az egész nemzetközi fizetési rendszer szilárdabb alapokra helyeztessék, ennek a kérdésnek tárgyalása nem csupán a postaigazgatóságok chèque- és giroforgalmára szorítkozva, hanem a jegy kibocsátó és nagybankok szerepének megvilágosítása céljából is, a legközelebbi congressus tárgysorozatába beállíttassék.

Franciaia : **Forrásmunkák:**

Louis Bruneau: Les chèques et virements postaux. Páris 1909.

A. Chevauchez: Traité sur les chèques postaux. Páris 1907.

A. van Gelderen: Le chèque postal.

Georges Jalade: Chèques et virements postaux.

Raymond le Quesne: Virements et chèques postaux. Páris 1910.

Emil J. Robjns: Les chèques et virements postaux. Paris—Bruxelles 1913.

Alfréd Surny: Le chèque postal. (Son origine son organisation, ses avantages).

Német:

Dr. Franz Bubenik: Die Technik des Giroverkehrs bei der Österreich-Ungarischen Bank. Wien 1888.

- Dr. Otto Heyn-Nürnberg : Reform des Postscheckverkehrs. Berlin. 1910.
 Isidor Kanitz : Die Technik des Giroverkehrs. Wien 1896.
 Dr. Manfred Kirchberg : Der Postscheck. Leipzig 1906.
 Georg Friedrich Knapp : Staatliche Theorie des Geldes. Leipzig 1905.
 H. Hartung : Der Scheck- und Giroverkehr der deutschen Reichsbank.
 Berlin 1880.
 Dr. Berthold Michael : Sparkassen- und Scheckverkehr. Berlin 1892.
 Karl Levinsky : Der Postsparkassascheck. Wien Leipzig 1907.
 Dr. Josef Loewe : Der Wechselscheck- und Postscheckverkehr. Stuttgart.
 Dr. John Mez : Der deutsche Postüberweisungs- und Scheckverkehr.
 Stuttgart 1909.
 Karl Oehme : Das Postscheckkonto. Leipzig 1911.
 Dr. Heinrich Rauchberg : Der Clearing- und Giroverkehr in Österreich-
 Ungarn und im Auslande. Wien 1897.
 Werner Riedl : Der Postscheckverkehr. Leipzig.
 Dr. Paul Stähler : Der Giroverkehr, seine Entwicklung und internationale
 Ausgestaltung. Leipzig 1909.
 Dr. Eduard Schill : Der Postüberweisungs- und Scheckverkehr in ver-
 kehrstechnischer und verkehrspolitischer Beziehung. München 1909.
 Dr. Julius Wolf : Das internationale Zahlungswesen. Leipzig 1913.
 Mitteleuropäische Wirtschaftsvereine in Deutschland, Österreich Ungarn.
 (Verhandlung der Mitteleuropäischen Wirtschaftskonferenz in Wien
 und Berlin, 1906—1909.)

Magyar

- Dr. Halász Sándor : A postatakarékpénztárakról, különös tekintettel a gya-
 korlati szolgálatra. Budapest 1895.
 ifj. Koch Antal : Az átírási (giro) forgalom fejlődéséről hazánkban.
 Budapest 1899.
 Trautmann Henrik : A könyvhitelrendszer újabb alakzatai a fizetések
 nagy folyamatában. Budapest, 1890.
 A magyar postatakarékpénztár 1885—1910.
 A m. kir. postatakarékpénztár fennállásának negyedszázados évfordulója
 alkalmával tartott jubiláris díszülésnek jegyzőkönyve. Budapest,
 1911. február 1.

Varjassy Lajos.

A határhaszonelmélet bírálata. II.

Lehetséges azonban a munka ritkaságát a munkások számától függetleníteni, úgy fogván fel a dolgot, hogy a munka fáradságot okoz, minél fogva az emberek a munkát lehetőleg kerülni igyekeznek. Ily értelmezés mellett a munka ritkának mondható túlnépesség esetében is. Azonban egyrészt tagadhatatlan, hogy ilyenkor mégis kevésbé lesz ritka, mint különben s így értékének csökkennie kellene. Másrészt meg tény, hogy bizonyos nagyobb jutalmazásért több munkát vagyunk hajlandók végezni, szóval a munka haszna is befolyásolja a ritkaságát, nem csak a ritkasága a hasznát. De ezek mellett egy sokkal veszélyesebb szempont szól a határhaszonelmélet ellen. A haszonelméletek és a velük concurráló költségelméletek között a legfőbb, illetőleg egyetlen különbséget az képezi és attól függ a sorsuk, hogy az egyik a haszon, a másik az áldozat valamely formájában találja az érték végső forrását. Kölcsönösen elismerik a rivalis tényező fontosságát az értékjelenségek magyarázata szempontjából, de kölcsönösen csak származtatott, közvetítő szerepet tulajdonítanak annak. Csak abban térnek el, hogy in ultima analysi a haszon vagy az áldozat irányadó-e. Ha már most a határhaszonelmélet a munka értékét a ritkaságára, a ritkaságát a fáradságos voltára vezeti vissza, akkor, mivel a fáradság nyilvánvalóan az áldozatnak egy faja, a határhaszonelmélet az érték végső forrását a munkára nézve az áldozatban találja s így éppen az egyedül döntő ponton engedi át a győzelmet ellenfelének.

VI. Összegezve az eddig előadottakat: a határhaszonelméletnek tanítása a munkára és ezáltal a termelési eszközökre vonatkozólag tartathatatlan. Kérdés, hol van az a hiba az elméletnek tagadhatatlanul művészi, logikusnak látszó gondolatmenetében, melynek következtében oly helytelen eredményekre jutott? Feltétlenül helyes az elmélet kiindulási pontja, hogy t. i. a jószágok értéke a jólétünk szempontjából ítélendő meg. A határhaszonelmélet azonban ezt úgy fejezi ki, hogy a jószág értéke attól függ, hogy milyen mértékben képes előmozdítani jólétünket; azaz a hasznától. Ez a tétel végzetesen egyoldalú. Jólétünket ugyanis kétféleképpen lehet befolyásolni: vagy előmozdítjuk azt (élvezet), vagy csökkentjük (szenvedés). A mikor a határhaszonelmélet az értéket a haszonra, az élvezetre vezeti vissza, akkor az éremnek csak

egyik oldalára van tekintettel. Kétségtelen, hogy a legtöbb jószág gazdasági számításainkban csak az élvezet szempontjából játszik szerepet; felhasználásuk kérdésében csak arról van szó, hogy a lehető felhasználási módok közül a legelőnyösebbet választjuk. (Pl. egy becses könyvet, ha másra nem használhatjuk [analphabeta] csomagolópapírral alkalmazzuk inkább, mintsem hogy eldobnók). A legtöbb munka azonban a vele összekötött fáradságnál stb. fogva a szenvedés egy fajtát képezi, úgy, hogy a mikor a munkaerő felhasználásáról van szó, akkor nem okvetlenül bizonyos az, hogy valamely irányban alkalmazni fogjuk, hanem előbb azzal kell számolnunk, hogy a végzendő munka nem rejt-e magában nagyobb szenvedést, mint az a legnagyobb élvezet, melyet szerezhethünk vele. A határhaszonelmélet, mikor a munkának az értékét a vele elérhető haszonban keresi, már ellentétbe jut kiindulási pontjával, hogy t. i. az embert a jólétre való törekvés vezérli. Ha ugyanis a munka értéke hasznától függ, akkor oly esetekben, mikor a munka haszna (azaz a munkával szerezhető élvezet) kisebb, mint a munkában rejlő szenvedés: ilyenkor az alany, a kit kizárólag a haszonra való tekintet vezérel, egy nagyobb szenvedést vállal magára egy kisebb élvezet elérése céljából, szóval a jólétre való törekvés által vezérelt alany öntudatosan és saját akaratából úgy cselekszik, hogy ez a cselekvése jólétét nagyobb mértékben csökkenti, mint gyarapítja!

Élvezet és szenvedés két alaptényezője az emberi jólétérzésnek, a melyek egyikét a másikából származtatni nem lehet. A szenvedés nem pusztán élvezethiány, az élvezet nem egyszerű szenvedésnélküliség. Pedig a mikor a határhaszonelmélet a munkaáldozatnak (egy szenvedésnek) a jólétünkre gyakorolt hatását az általa szerezhető élvezetre korlátozza, akkor ugyanezen az alapon maradva azt az okoskodást sem utasíthatja vissza, mely szerint egy terhes betegség kinos operációival együtt csak annyiban befolyásolja a beteg jólétét, a mennyiben egyes élvezeteket lehetlenné tesz számára; azaz annyira, mintha a betegség idejét valami indifferens állapotban, élvezet és szenvedés nélkül töltené. Így a határhaszonelmélet implicite éppen az ellenjátékát csinálja meg a Schopenhauer philosophiájának, a mely szerint tudvalevőleg az élvezet csak a szenvedés negatiója, míg a határhaszonelmélet szükségképp azon az elven épül fel, hogy a szenvedés csak mint az élvezet negatiója hat a jólétünkre.

VII. Az eddigiekben az értékjelenségeknek csak egyik részével, a munka értékelésével foglalkoztunk. Térjünk át most a használati jószágok értékének vizsgálatára.

A határhaszonelmélet szerint az érték a határhaszontól, a határhaszon pedig a jószág ritkaságától függ, mert minél kevésbé ritka a jószág, annál kisebb szükségletek kielégítésére nyílik alkalom. A legki-

sebb szükséglet kielégítése után fennmaradó jószágpéldányok értéktelenek. Vegyük fel már most a következő esetet: A falunktól félórányira korlátlan mennyiségű erdei gyümölcsöt szedhetek. S én mégis szívesen fizetek a kofának 20—30 fillért egy kilo eperért (tehát az eper nem értéktelen!) a faluban, a mit nem tennék, ha az erdő összes epre nem félórányi távolban szétszórva, hanem kosarakban állana előttem szabad prédául. Ez utóbbi esetben az előbb értékes jószág egyszerre értéktelenné lenne. Miért? A két eset között az a különbség, hogy az erdőben lévő eper szedése fáradságot, áldozatot igényel s ez áldozat teszi azt értékké: hisz látjuk, mihelyt az áldozat elesik, az eper értéktelenné válik. A korlátlan vagy túlságos mennyiségben rendelkezésre álló javak tehát csak az esetben értéktelenek, ha minden áldozat nélkül állanak rendelkezésünkre. De e clausula által becsempésztük egyúttal a tételbe a határhaszonelmélettel össze nem férő „áldozat” fogalmát, a miből következik, hogy a használati javak e csoportjára nézve a határhaszonelmélet s általában bármily „haszon”-elmélet bármily magyarázata tarthatatlan, illetőleg ellentétbe sodorja az elméletet önmagával.

VIII. Következnének már most a „ritka” jószágok: illetőleg, a melyeket ritkáknak mondunk. Tagadhatatlan ugyanis, hogy a Föld belseje rengeteg mennyiségben tartalmazza a ritkának mondott jószágok egyikét-másikat, aranyat, ezüstöt, gyémántot stb. Maradjunk a gyémátnál, a ritkaság e megtestesítőjénél. Tekintve a még ki nem aknázott gyémántbányák rejtett kincseit, továbbá, mivel újabban szénből és vasból is sikerült s később még inkább sikerülhet majd gyémántot előállítani, a szén és vas rengeteg mennyiségét: a gyémátnak abszolút ritkaságáról alig beszélhetünk. Ha valamely kedvező körülmény (pl. technikai haladás) következtében sokkal csekélyebb költségek árán termelnők a gyémántot: akkor az mindjárt kevésbé lenne ritka és értékes. És így van ez az esetek nagy részében: a ritkaság a termelési költségektől függ. E termelési költségek egyike és legfontosabbika pedig a munka. Ha a munka megdrágul, mindjárt kevesebb munkást alkalmaznak a gyémánttermelők, a termelést megszorítják s így a gyémánt ritkább lesz. Mivel pedig — mint láttuk — a munka az áldozat egy neme (melyet a haszonra visszavezetni nem lehet), így hát a ritkasági tényező közvetítése révén a munkának, az áldozatnak értékmegállapító szerepe eliminálhatatlanul belejátszik még a ritka javak értékelésébe is.

Kétségtelenül igaz, hogy ezekben az esetekben az érték teljesen meg fog felelni a ritkasági viszonyoknak s a munkára való tekintet nélkül is helyesen határozhatjuk meg az értéket. Hasonlóképpen igaz az is, a mit Böhm-Bawerk egy helyen hosszan fejteget, hogy az ok-okozati viszonyban az ok maga is visszavezethető mindig más további okokra;

nem végső és tovább nem bontható tényező az, hanem az okok és okozatok végtelen láncolatának oly pontja, melyben minden előtte lévő egyesül s mely, mint valami gyűjtőlencse, egyesíti magában a hozzávezető különböző eredetű sugarakat. Mindezekből kifolyólag az a körülmény, hogy a ritkaság, az érték oka, megint egyéb tényezőktől függ, még nem szólna a határhaszonelmélet ellen. Mivel azonban — mint már érintettük — a határhaszonelmélet és ellenfelei közt éppen az képezi vita tárgyát, hogy az érték végső sorban a haszonban vagy áldozatban keresendő-e: éppen ezért és csak ezért végzetes a határhaszonelméletre az, hogy a ritkaság egyik oka a munka. Mig ellenben teljesen közömbös és egyáltalán nem érinti az elmélet létjogosultságát, hogy pl. a termés bősége, a nap heve, időjárás stb. szintén befolyással lehetnek valamely jószág ritkaságára.

IX. Azon ritka javak értékének vizsgálata van már csak hátra, a melyeknek ritkasága nem függ az élő munkától (ereklyék, régi könyvek stb.). Még az értékjelenségek e körére vonatkozólag sem nyomhatok el egy ellenvetést a határhaszonelmélet magyarázatával szemben. Nézzük ezt közelebbről.

A határhaszonelmélet szerint egy 20 példányból álló jószágkészlet akármelyik tagja a 20-ik felhasználási alkalom értéke szerint, mondjuk a 20-ik jószág értéke szerint igazodik, mert elveszés esetén ezzel helyettesítjük s így ennek hasznáról kell lemondanunk. De mennyi lesz a 20-ik jószág értéke? Nyilván nem mondhatjuk, hogy ez azon 21-ik szükségleten alapszik, melynek kielégítésére nem kerül sor azért, mert a jószágot az előbbi szükséglet kielégítésére használtuk fel. Nem mondhatjuk ezt azért, mert e 21-ik felhasználási mód értéke nyilván kisebb s mivel továbbá a 21-ik szükséglet nagysága éppen nem határozottabb, mint a 20-iké, ennél fogva tovább kellene kutatnunk ennek a nagyságát s ha most egy 22, 23 szükségletre utalunk, e módon arra az eredményre kell végül is jutnunk, hogy az illető jószág értéke $= 0$, a mi absurdum.

A határjószág értéke tehát egyszerűen abban az élvezetben keresendő, a melyet okoz. Ha ez nagyobb, az érték is nagyobb és megfordítva. Mivel azonban az élvezet nagyságára vonatkozólag lehetetlen bizonyos egységet felállítani s lehetetlen azt mondani, hogy ez a jószág 100, amaz csak 90 élvezetegységet tartalmaz, ennél fogva a határhaszonelmélet kénytelen beérni azzal, hogy — mint a tornatanár a növendékeket — nagyság szerint sorakoztatja az élvezeteket, anélkül, hogy egyetlen egynek a nagyságát is meg tudná állapítani. Csak más, hasonlóan ismeretlen nagyságokhoz való viszonyokat ismerünk mindkét esetben, de nem magukat a nagyságokat.

Kérdés már most, vajon az életben is csak az értékek viszonyának

a megállapításáig megyünk-e el? Vagy tán valami határozott nagyságot is tulajdonítunk az értéknek? S ez utóbbi esetben mivel mérjük azt?

Ha az értékeléseinkre gondolunk, tisztában vagyunk azzal, hogy azok nem merülnek ki különböző élvezetek, hasznok összehasonlításában. Pl. meg akarok vásárolni egy nekem becses ereklyét. Először valóban azt fogom eldönteni, hogy nincs-e valami fontosabb dologra szükségem, mint az ereklye, azaz összehasonlítom a különböző nagyságú szoba jöhető élvezeteket egymással. De ha ez alapon az ereklye mellett döntök is, még nem bizonyos, hogy azt tényleg meg fogom venni. Lehetőséges ugyanis, hogy nagyon drágának tartom és lemondok megszerzéséről. Első pillanatra úgy látszik, hogy ez esetben is két élvezetet hasonlítottam össze egymással: az ereklye értékét a vételár által képviselt haszonnal. Ez valóban így is van akkor, ha a pénzösszeg már előzőleg rendelkezésemre áll. Ha van 100 koronám s az ereklye épp ennyibe kerül, akkor csak arról lehet szó, hogy vagy az ereklyét veszem meg vagy más valamit (pl. zsugorgatási hajlamomnak hódolok). Szóval csak az értékelés előbb említett stádiumáig jutok el, t. i. választok különféle élvezetek között és így tulajdonképpen értékelésre nem is kerül sor. Másként áll a dolog, ha az ereklye vásárlására akkor gondolok, mikor még nincs pénzem s mikor még azt nekem, a ki pl. szellemi munkával foglalkozom, meg kell keresnem. Akkor vagy az derül ki, hogy túlságos sokat kellene dolgoznom a szükséges pénzösszeg előteremtéseért vagy pedig, hogy a cél megéri a fáradságot. Szóval az értékelésünk alapját megint a munka, az áldozat képezi ez esetben is. Persze nem az a munka, a melynek közvetlen eredménye a kérdéses jószág, hanem a melyet rászánunk a jószágért fizetendő pénz és így közvetve a jószág megszerzésére. Ekkép az áldozat alapján becsülünk oly javakat is, a melyek közvetlenül egyáltalán nem szerezhetők, nem állíthatók elő munka, termelés útján.

És ne gondoljuk, hogy mindez csak a (testi és szellemi) munkások értékeléseire vonatkozik. A dúsgazdag tőkepénzes sem értékeli más alapon. A realizálásra kerülő legtöbb esetben persze csak addig jut el, hogy — mivel sok pénz, azaz élvezet fölött rendelkezik, melyek között tetszés szerint választhat — különböző élvezeteket hasonlít össze egymással. Azonban az ember szükségletei szinte végtelenek, valamennyinek kielégítésére a legóriásibb vagyon sem elég; ezeknek a megszerzése céljából, mivel értéket képviselnek, bárki hajlandó áldozatokat hozni, pl. dolgozni. Mivel azonban a dúsgazdagok pénze roppant nagy, a munkálkodása ellenben ehhez viszonyítva rendszerint eltörpülő értéket képvisel: éppen ezért alig valószínű, hogy ha a rengeteg vagyon nem futja bizonyos élvezetek megszerzésére, az illető személyes fáradozása

vagy más ilyen áldozatféle, a melyet meghozni hajlandó, elérné e célt; annál kevésbé, mivel a fontos szükségletek kielégítése — a mennyiben egyáltalán megszerezhetők ellenérték fejében — a vagyon által biztosítva lévén, a hátralévő értéktelenebb élvezetekért az illető csakis megfelelően kisebb munka- stb. áldozatot hajlandó hozni. Ennek pedig természetesen az lesz a következménye, hogy mivel az általa kínált áldozatért nem szerezheti meg a kívánt élvezetet, így hát a csere nem jöhet létre s ő nem fog dolgozni. De már maga az a gondolat: „Szívesen dolgoz nék érte ennyit meg ennyit!” — világosan mutatja, hogy a subiectiv érték megállapított s az áldozatnak valamelyes formáján alapszik ez esetben is.

Az obiectiv érték tana.

I. A határhaszonelmélet, illetőleg Böhm-Bawerk eszmemenete az obiectiv értékről röviden a következőkben foglalható össze: Az egyes vevők és eladók (tulajdonképp vevésre és eladásra pályázók) szükségleteik különböző nagysága és vagyoni helyzetük szerint különböző értéket tulajdonítanak az egyes jószágoknak (subiectiv érték). Az eladó nem hajlandó a subiectiv értéken alul eladni, a vevő azon felül vásárolni. 1. Föltéve, hogy B egyedüli eladó 10-re, A egyedüli vevő 100-ra értékeli a kérdéses jószágot, az ár 10 – 100 között lesz. 2. Ha több eladó, a kik közül B_1 10-re, B_2 20-ra értékeli az árut, áll egy vevővel szemben, akkor bár ez (A) 100-ra értékeli is a kérdéses jószágot, az ár 10—20 között lesz. Ugyanis B_1 és B_2 egyaránt szeretne cserélni. De csak egy vevő lévén, kettejük közül csak egyikük érhet célt. Az, a ki olcsóbban adja a jószágot. Ha pl. A 50-et ígér, mindjárt kedvezőbb ajánlatot tesz az egyik, hogy a másikkal szemben előnye legyen. A „licitációban” B_1 győz, mihelyt 20-on alul kínálja az árut és kénytelen 20-nál olcsóbban kínálni, mert egész 20-ig B_2 is hajlandó eladni. Csak olcsóbb kínálattal buktathatja ki versenytársát. 3. Viszont, ha B -nek, mint egyedüli eladónak 10-es értékelésével szemben A_1 100-ra, A_2 80-ra értékeli az árut, akkor az ár 100 – 80 között lesz, mert most a vevők igyekeznek túllicitálni egymást. 4. A legfontosabb eset az, a mikor több vevő áll több eladóval szemben. Vegyük itt Böhm-Bawerk példáját:

A lópiaczon a vevők közül A_1 300 az eladók közül B_1 100	
A_2 280	B_2 110
A_3 260	B_3 150
A_4 240	B_4 170
A_5 220	B_5 200
A_6 210	B_6 215
A_7 200	B_7 250
A_8 180	B_8 260 frt.-ra értékeli egy-egy
A_9 170	lovat.
A_{10} 150	

A_1 , bár hajlandó szükség esetén 300 frt.-ot is adni, igyekszik minél olcsóbban vásárolni s csak addig megy a kínálásban, hogy csere nélkül ne kelljen hazatérnie. B_1 viszont igyekszik minél drágábban adni el a lovát, de szükség esetén 100 frt.-tal is beéri. Ha 130 frt. a kezdő árajánlat, akkor mind a 10 vevő hajlandó venni. Mivel azonban csak két eladó hajlandó ily olcsón eladni, az egyes vevők igyekeznek magasabb és magasabb árajánlatok által maguknak biztosítani a cserét vevőtársaikkal szemben. Közben az eladásra hajlandók száma nő. 150 frt.-nál B_3 , 170-nél B_4 is versenyképeséssé lesz. Az árfelhajtó irányzat mindaddig tart, míg több a cserére kész vevő, mint az eladó. Egyensúlyba kerül a kereslet és kínálat (5—5 tag) 210—215 frt. között. Ha a vevők 215 frt.-nál többet kínálnak, akkor B_6 is csereképeséssé lesz s most a 6 eladó 5 vevővel állva szemben valamelyiknek ki kell buknia, az által, hogy ezek egymást igyekeznek túlkinálni olcsóbb ajánlatokkal, miközben az ár visszaszorul 210—215 frt. közé stb. Így a cseréhez jutók közül utolsó párt képező B_5 és A_5 értékelésein kívül az első kibukott pár (A_6 , B_6) értékelései is befolyással vannak az ár nagyságára, és viszont csak e négy tagnak, a határpároknak van annak meghatározásában közvetlen szerepe.

A határhaszonelmélet itt vázolt ármagyarázata sokkal sikerültebb a subiectív értékről való tanánál. Ez némileg hihetetlenül hangzik, mert hisz az árat az értékből vezeti le. Azonban, a mint valaki egészen jól beszélhet németül, a nélkül, hogy a nyelve fejlődésének dátumait tudná, így a határhaszonelmélet is egészen helyesen kezelheti a subiectív értéket, habár annak keletkezését helytelenül ítélte is meg. A határhaszonelmélet értékelméletének főhibája, hogy annak alapján a munka értékének másmilyennek kellene lennie, mint a milyen tényleg. E hiba az árelméletnél nem érvényesülhet, mert ez a kész subiectív értékelésekkel kezd. Ha valaki 70 frt.-nál olcsóbban nem akar munkába állani, annak subiectív értékelése a munkájára nézve 70 frt. a határhaszonelmélet szerint is. Az árelmélet arról beszél, a mi ez után lesz, az értékelmélet pedig arról, a mi ide vezetett a mi ez előtt volt. De a 70 frt. egy fix pont, nem függ az előzőktől, a mik csak a megmagyarázására szolgálnak ennek a ténynek. (Más volna az eset, ha a határhaszonelmélet pl. azon indokolással, hogy a munka haszna 50 frt.-nál nagyobb nem lehet, 50 frt.-ot tartaná a munkás s. értékelésének.) Éppen, mint a hogy mindenki egyformán ítéli meg, hol van a hegy csúcsa, bár az odavezető utakra nézve eltérnek is a vélemények: úgy a határhaszonelmélet és annak ellenfelei is egyetértenek abban, hogy milyen nagyok az egyes subiectív értékelések.

II. Mindezzel persze nem azt akarom mondani, hogy Böhm-Ba-

werk árelmélete teljesen kifogástalan. Sőt! Egyes fogyatékokaságai annyi bajt okoztak, hogy azoknak pótlása annál szükségesebb, mivel mint eddig, úgy ezután is nem egy jogosulatlan támadásra adhatnának okot. Célzok itt első sorban Macvane s általában azon teoretikusokra, a kik azt vetették a határhaszonelmélet ármagyarázata ellen, hogy az hamis úton jár, mikor a kínálatnak is a kereslettel egyenrangú szerepet tulajdonít az áralakulásnál (határpárok). Hivatkoznak arra, hogy manapság az eladó (pl. cipőgyáros), ki nagy készlet felett rendelkezik, elenyészően csekély subiectiv értéket tulajdonít az árújának s így az ő subiectiv értéke az ár képzésében szerephez nem jut.

A határhaszonelmélet teoretikusai feltűnően gyengén védekeztek e támadás ellen. Heller Farkas: „A határhaszon elmélete“ cz. akadémiai pályadíjat nyert munkájában — a hol e vitapontról azt mondja, hogy „az a határhaszonelmélet ártörvényére nézve u. sz. életkérdés“ — „az egyedül elképzelhető megoldási mód“-ként jelöli meg Philippovichnak álláspontját, a ki szerint az eladó részéről az árú subiectiv csereértéke (= érte kapható javak) képezi az értékelés alapját. E védekezés szerfölötti hiányaival azonban Heller Farkas nagyon is tisztában van, mint hozzáfűzött kritikai megjegyzései mutatják.

Próbáljuk tehát egészen más oldalról fogni meg a kérdést! Érintettük a határhaszonelmélet ármagyarázatának vázlatában azt az esetet, a mikor több vevő áll egy eladóval szemben. (L. fent 3.) Vegyünk fel újból egy ily esetet:

A_1 vevő	200	B_1 eladó	50
A_2 „	180		
A_3 „	160		
A_4 „	140		
A_5 „	120	frt.-ra becsüli az árút.	

Láttuk, hogy az ár 200—180 frt. között lesz. Vegyük fel a fonalat itt, a hol Böhm-Bawerk elejtette. Ha B_2 személyében 70 frt.-os értékeléssel új eladó jön a piacra, akkor persze az ár 180—160 között lesz, mert csak ketten juthatván vevéshez, a két legcsereképesebb vevő túlliczítálja a többit. 160-on alul hárman is versenyeznek, tehát tovább kell liczítaniok; viszont 180-on felül egy vevő áll 2 eladóval szemben s mivel ezek mindegyike cserélni óhajt, most ők fognak kedvezőbb ajánlatot tenni. Ez esetben tehát sem B_1 -nek, sem B_2 -nek a subiectiv értékelése nem játszott szerepet az ár magasságának meghatározásában, érthető okokból. Ugyanigy nem fog szerephez jutni az eladók közé lépő B_3 -nak 90, B_4 -nek 110-es értékelése sem. Mindeddig csak a keresletből alakuló határpáré (nem pároké!) a döntő szó. Ha ellenben B_5 is az eladók közé lép 130-as értékeléssel, akkor ő már bekerül a határpár vagy határpárok sorába. Ugyanigy

ha pl. 10 vevő 5 eladó esetén a csereképesség dolgában 6-ik, tehát már okvetlenül kibukó vevő még mindig nagyobb értéket tulajdonít az árunak, mint az eladók közül akármelyik, akkor az ár az 5-ik és 6-ik vevő értékelései közé esik, tekintet nélkül az eladók értékeléseire. Általában véve, ha „ n ” eladó áll szemben „ $n + m$ ” vevővel és a csereképességre nézve „ $n + 1$ ”-edik vevő subiectiv értékelése felülmulja az „ n ”-edik (tehát legkevésbé csereképes, árúját legmagasabbra értékelő) eladót: akkor nem határpárok, hanem csak egy, a vevők közül alakuló határpár szabja meg az értéket. A határpárok törvénye mellett a több vevő több eladó esetében tehát külön kell foglalkozni a most tárgyalt variánssal. Minél nagyobb a kereslet tábor a kínálathoz képest és minél kisebb értéket tulajdonít ez az árújának, annál nagyobb a valószínűség, hogy az említett eset beáll. A mai forgalmi életben pedig éppen ez a leggyakoribb eset. Szóval éppen az a körülmény, a mire Macvane oly előszeretettel hivatkozik, hogy t. i. az eladók kevésre becsülik portékájukat, éppen ez a körülmény teszi lehetővé a mai forgalmi életnek a határhaszonelmélet szellemében való magyarázását. Ha pl. 200 millió cipő van a világpiacra, éppen mert a gyárosokra a cipő subiectiv értéke rendkívül csekély, a kereslet 200,000.001-edik tagjának értékelése valószínűleg még mindig sokkal magasabb lesz akármelyik gyáros subiectiv értékelésénél s ezért az ár a 200,000.000 és 200,000.001-dik vevő értékeléseinél állapodik meg.

III. Lássuk ezek után az osztrák iskola árelmélete ellen emelhető másik vádat, mely a termelési költségek szempontjából emelhető.

A határhaszonelmélet az árat is a subiectiv értékelésekből vezeti le. A döntő szerepet a határpár, illetőleg határpárok subiectiv értékelései játsszák. Mivel tapasztalat szerint valamely jószág értéke egyszer 70, másszor már 100 forint lehet, tehát kétségtelen, hogy a különböző subiectiv értékelések közül ma ezek, holnap azok az irányadók. Az egyes gazdasági alanyok subiectiv értékelései nagyon különbözők s ha nagyságuknak megfelelő számokban fejezzük ki ezeket, akkor bennük bizonyos nagyon tág határok között a számsornak valamennyi tagját megtaláljuk. Ha tehát ezek közül hol egyik, hol másik juthat a határpárokból, akkor teljes határozatlanságban maradunk az ár felől, ha egyszerűen a határpárookra utalunk. A subiectiv értékelések szerint esetleg a legcsereképesebb kereslet az árút 1.000-re becsüli, sorba jönnek utána 999, 998, 997 3, 2, 1, 0 nagyságú értékelések. Hol fogjuk ezek között kijelölni a határpárt? Feltéve, hogy a kínálatra nézve az árú értéke minimális — ez az egyszerű és egyúttal gyakori eset — akkor a kínálat terjedelme szabja meg, hogy a különböző értékelések közül melyek lesznek az irányadók az ár nagyságára nézve. Ha 600 jószág van a piacon, akkor az ár az említett esetben 400, ha 800 jószágot kínálnak, akkor 200

körül lesz. Ez világos. Azonban a kínálat terjedelme a szaporítható javakra nézve nem fix, adott valami, hanem a termelő tetszésére bízatik, hogy több vagy kevesebb cipőt, ruhát stb. hozzon a piacra. A termelő pedig ismervén a kereslet subiectiv értékeléseit, óvakodni fog attól, hogy ha az említett esetben egy jószág előállítása 300 forintjába kerül, 800 darabot készítsen, mely esetben az ár 200 forint lehet csak. A kínálat terjedelme tehát lehetőleg a költségek szerint fog igazodni, illetőleg a költségek és a kereslet subiectiv értékeléseinek viszonya szerint. Egyszerűen a költségekre hivatkozni helytelen, hisz az eladó gyakran kénytelen költségen alul eladni s amellet egy ily merev költségelmélet lélektanilag sem volna indokolható, a mennyiben érthetetlen, hogy én mint vevő miért fizessek sokat egy áruéért, mely nekem keveset ér, habár az a termelőnek sok áldozatába került is. Sokat fizetek szükség esetén azért, a mi nekem sokat ér, másért nem. Igaz ugyan, hogyha a költségeket nem hívjuk segítségül az ármagyarázatnál, akkor határozatlanságban mozgunk, mint láttuk. Azonban e kiegészítés mellett is áll az, hogy a végső döntés a kínálat terjedelme által kijelölt, a kereslethez tartozó subiectiv értékelések dolga, a melyek a költségek dacára is érvényesülnek. A termelési költségek szerepét az ár szempontjából tehát így formulázhatnók: a termelő úgy igyekszik megszabni termelvényeinek mennyiségét, hogy az ő termelése hozzájárulván az összkínálathoz, ez oly terjedelmű legyen, hogy e terjedelem által határpárul kijelölt subiectiv értékelések nagysága megfeleljen az ő termelési költségeinek. Persze, ha számítása hibásnak bizonyul, azaz ha vagy a kereslet subiectiv értékeléseit vagy a többi termelő által előállított és előállítás stádiumában lévő s az ő termékeivel egyazon piacon egyidőben concurráló termékek mennyiségét helytelenül ítéli meg, akkor esetleg egész a saját subiectiv értékelése erejéig is kénytelen lesz az árat leengedni.

IV. Térjünk át most egyes apróbb fogvatkozásokra! Bántó, hogy Böhm-Bawerk mindjárt árelmélete kiindulási pontjánál circulus vitiosusba keveredik. Azok a subiectiv értékelések ugyanis, a melyekből az árat levezeti, már egyes megalakult árakat tételeznek fel. Böhm-Bawerk felveszi az általa választott példában, hogy A_1 vevő 300 forintra becsüli a lovat. Bizonyos azonban, hogy ugyanez az A_1 inséges időben, mikor a legszükségesebb élelmi cikkek ára felszökik és vagyonának jelentékenyebb részét veszi igénybe, csak 250 vagy 200 forintot lesz hajlandó egy lóért áldozni, viszont kedvezőbb viszonyok között esetleg 350—400 forintig is hajlandó fölmenni. A ló subiectiv értéke tehát egyes egyéb javak árától függ. Nem változtat ezen az sem, hogy az utóbbi javak ára szintén subiectiv értékelések eredménye. Mert még ha igaz volna is — a mi nélkül ez ellenvetésnek nincs értelme — hogy

van olyan jószág, a melynek az értékelése más javak árára való tekintet nélkül történik, ez a körülmény a többi javakra vonatkozólag nem háritaná el a circulus vitiosus vádját. Igaz ugyan, hogy ez esetben az utóbbiak értékelése bizonyos, minden más ártól függetlenül alakuló subiectiv értékelések által képezett árra vagy árakra és így végeredményben független subiectiv értékelésekre támaszkodik, mindazonáltal — mivel az út, mely a független subiectiv értékelésektől a másodlagos subiectiv értékelésekhez visz, a megalkult ár fix pontján halad keresztül — s így az okozati processus az „ár — subiectiv érték — ár“ pályát futja meg s ez a lényeg.

Nem az elméletnek, hanem Böhm-Bawerk személyének a rovására irandó az a másik circulus vitiosus, a melyre végezetül pár szót szentelünk. Böhm-Bawerk az áralakulásra ható tényezők között említi a kereslet terjedelmét is. Ez helyes. Böhm-Bawerk azonban hozzáfűzi, hogy csak az úgynevezett fizetésképes, hatályos keresletre vonatkozik, a mit mond, s ezáltal beleesik ugyanabba a hibába, a melyből az árelméletek sehogysem tudnak kilábalni. Fizetésképes kereslet ugyanis az, a mely hajlandó az árúért annyit adni, a mennyi az ára; az árra való tekintet nélkül nem lehet erről szó; 10 fillér egy ennél olcsóbb tollszárral szemben fizetésképes kereslet, ellenben 10 millió korona egy drágább gyémántra vonatkozólag fizetéképtelen. Ha tehát kereslet alatt a fizetésképes keresletet értjük, akkor az árat (miközben a keresletre, mint ártényezőre utalunk) egy tőle függő tényezőtől hozzuk függésbe. Böhm-Bawerk maga is beleesik ebbe a hibába, annak daczára, hogy a határhaszonelméletnek egyik épen nem megvetendő előnye az, hogy e ponton minden nehézség nélkül kerülheti el a circulus vitiosust. Ha ugyanis nagyság szerint sorakoztatjuk az összes subiectiv értékeléseket és azt mondjuk, hogy az ár ott lesz, a hol ezek a szintén nagyság szerint sorakoztatott kínálattal találkoznak (határpárok), illetőleg a hol a kínálat terjedelme végződik (határpár), akkor minden fizetésképes, hatályos stb. keresletre való utalás nélkül oldottuk meg a problémát.

Mindent összefoglalva tehát: a határhaszonelmélet ármagyarázata megfelel az élet alakulatainak. Hibája, hogy megállapodva a subiectiv értékelésekre való utalásnál, határozatlan marad és így bizonyos értelemben a termelési költségek elvével való kiegészítésre szorul. (Elmélyítése különben is szükséges. Ennek a részletesebb keresztülvitele azonban messze kinyulik e tanulmány kereteiből.) A termelési költségekhez való viszonyát illetőleg is bizonyos azonban, hogy míg a határhaszonelmélet értéktana a munkaáldozatot is a haszonra vezetvén vissza, ellentétbe került a tényekkel, addig a termelési költségek elve Böhm-Bawerk árelméletének nem megdöntésére, megczáfolására, hanem csak — megmagyarázására jó.

Mezey Lajos.

Közlemények és ismertetések.

Az árak ingadozásai 1912—1913-ban.

Néhány év óta a német birodalmi bank pontos és részletes kimutatást készít a fontosabb árú árainak hullámlásáról. Január közepe felé tette közzé a legutolsó ilyen kimutatását, a mely szerint a legfontosabb árú legmagasabb és legalacsonyabb árai 1912-ben és 1913-ban a következők voltak:

	Legmagasabb ár		Legalacsonyabb ár		Utolsó ár
	1913-ban	1912-ben	1913-ban	1912-ben	1912-ben
Buza (Berlin)	213	237 $\frac{1}{2}$	185 $\frac{1}{2}$	203 $\frac{1}{2}$	208 $\frac{1}{2}$
Buza (New-York)	95	126 $\frac{1}{2}$	82 $\frac{1}{2}$	98 $\frac{3}{4}$	87 $\frac{1}{4}$
Rozs (Berlin)	177 $\frac{1}{4}$	199 $\frac{1}{4}$	154—	168 $\frac{1}{2}$	173 $\frac{1}{2}$
Tengeri (New-York)	73 $\frac{7}{8}$	88—	43 $\frac{3}{8}$	52 $\frac{1}{4}$	48 $\frac{1}{4}$
Gyapot (Bréma)	74	70 $\frac{1}{4}$	60 $\frac{3}{4}$	47 $\frac{1}{4}$	65 $\frac{3}{4}$
Gyapot (Liverpool)	7·67	7·27	6·12	4·98	6·87
Gyapjú (Antwerpen)	6·32 $\frac{1}{2}$	5·95	5·87 $\frac{1}{2}$	5·32 $\frac{1}{2}$	5·90
Czukor (Magdeburg)	20·30	33·20	17·65	18·50	18·95
Kávé (Hamburg)	68 $\frac{1}{4}$	72 $\frac{1}{2}$	44 $\frac{1}{4}$	61 $\frac{1}{4}$	68 $\frac{1}{4}$
Petroleum (New-York)	5·25	5—	4·70	4·60	4·80
Salétrom (Hamburg)	12—	11·25	9·80	9·82 $\frac{1}{2}$	11·15
Zsir (Chikago)	11·87 $\frac{1}{2}$	11·17 $\frac{1}{2}$	9·45	8·95	9·57 $\frac{1}{2}$
Ezüst (London)	29 $\frac{1}{8}$	29 $\frac{1}{8}$	26 $\frac{7}{16}$	25 $\frac{3}{16}$	29—
Réz (London)	77 $\frac{1}{8}$	79 $\frac{7}{16}$	62 $\frac{1}{8}$	61—	76 $\frac{11}{16}$
Ón (London)	231 $\frac{1}{2}$	231 $\frac{3}{4}$	178 $\frac{1}{4}$	184—	229 $\frac{1}{2}$
Czink (London)	26 $\frac{3}{8}$	27 $\frac{5}{8}$	20 $\frac{1}{4}$	25—	26 $\frac{3}{8}$
Ólom (London)	21 $\frac{1}{2}$	24—	16—	15 $\frac{7}{8}$	18 $\frac{1}{2}$
Gummi (London)	4·7	5·2	3·1	4·3	4·6 $\frac{3}{4}$
Juta (London)	36 $\frac{1}{4}$	27—	25 $\frac{7}{8}$	20—	26—
Nyersvas (Glasgow)	70—	68·3 $\frac{1}{2}$	49·4 $\frac{1}{2}$	49·1	67·8 $\frac{1}{2}$

Az 1912. évi legmagasabb árral szemben 1913-ban még erősen emelkedett a gyapot, a gyapjú, a petroleum, a salétrom, a zsír, az ezüst, a juta és a nyersvas ára, ellenben lejjebb szállt a buza, rozs, tengeri, a cukor és a kávé ára. Az érczeknek az árai kisebb ingadozást mutatnak. Különösen érdemes a nyersvas árainak rendkívül érdekes hullámlását megfigyelni. Mig az elmúlt év elején az ár görbéje erősen

lefelé ment, addig kevés idő múltán épolyan gyorsan felemelkedett, úgy, hogy májusban el érte a tetőpontját. Ekkor azonban erős áresés következett be, a mely egész az év végéig tartott és majdnem 20 sh-t tett ki. Ugyanilyen módon csökkent az ónnak és a czinknek az ára is. Nagy és erős hullámnak volt a réz, az ezüst és az ólom ára alávetve. A gabonaneműek ára a múlt évi legmagasabb árak alatt maradt. Igen jelentékeny áresés mutatkozott a czukornál. Erősen hanyatló irányt mutattak a kávé, a gummi és a salétrom árai is. A petroleum és juta ára emelkedett.

(p. p.)

A világ aranytermése 1913-ban.

Nagy gazdasági fontosságú körülmény, hogy az aranytermelés huszonnyolcz esztendő óta (eltekintve az angol-búr háború éveitől), tavaly első ízben csökkent, még pedig lényegesen. Az aranyproductio 1885-től, a midőn 500 millió koronányi értékű volt, 1890-ig elérte a 600 milliót, majd hihetetlen felszökkenéssel elérte 1899-ben az 1.600 milliót. 1908-ban az aranytermelés 2 milliárd és 300 milliónál tart. Megszokottá vált ez az emelkedés és az új arany mindig könnyen elhelyezkedett. De 1909. óta mintha csappanás állott volna be. Ebben az évben a gyarapodás már csak mintegy 50 millió. 1910-ben csekélyebb, négymilliós csökkenés következett, majd 1911-ben 35 milliós és 1912-ben újabb 20 milliós.

1913-ban a termelés 61 milliós apadást mutat. Az Unió szakhatósága által végzett előzetes vizsgálatok szerint, a melyeket a newyorki Commercial and Financial Chronicle közöl, az egész világ aranybányászata csak 454,877.708 dollárt tesz, szemben az 1912. év véglegesen megállapított 466,473.573 dollárnyi aranytermelésével. Így az 1906. évi kétmilliárdos niveau, közeledvén a két és feles felé, kezd erősen hanyatlani. Méltán feltehetik a problémát fejtegető közgazdák azt a kérdést, hogy a világgazdaság új fejezetéhez érkeztünk-e. Ama hatalmas expansió után, a mely az utolsó negyedszázadot jellemezte, meg fog-e állani az aranytermelés vagy pedig tovább fog-e csökkenni, mint azt régebben több ízben tapasztalták, így nevezetesen utoljára akkor, a midőn az 1860-ban 800 milliót kitevő évi productio leszállott az 1880-as évekig 500 millióra.

Tekintsük át az aranytermelést attól az időponttól kezdve, a mikor a nyugot-ausztráliai, transvaali és coloradói arany első napvilágra jutásával, a hatalmas expansio kezdődött. Kiindulási pontunk előtt elérte

az aranytermelés a legalacsonyabb fokot a XIX. század közepétől kezdve 1882-ig, a midőn 4,826.000 unciát tett ki:

Tehát a világ aranytermelése 1886-tól 1913-ig következőleg alakult:

Év	Uncia (= 31 gramm)	Millió dollár	Év	Uncia (= 31 gramm)	Millió dollár
1886 . . .	5,044.363	104.2	1901 . . .	12,894.856	266.5
1887 . . .	5,061.490	104.6	1902 . . .	14,437.669	298.4
1888 . . .	5,175.623	106.9	1903 . . .	15,778.016	326.1
1889 . . .	5,611.245	115.9	1904 . . .	16,739.448	346.0
1890 . . .	5,711.451	118.0	1905 . . .	18,290.567	378.0
1891 . . .	6,286.235	129.9	1906 . . .	19,370.658	400.4
1892 . . .	7,041.822	145.5	1907 . . .	19,950.623	312.4
1893 . . .	7,675.236	158.6	1908 . . .	21,506.718	444.5
1894 . . .	8,655.122	178.9	1909 . . .	22,057.384	455.9
1895 . . .	9,652.003	199.5	1910 . . .	22,023.402	455.2
1896 . . .	9,820.075	202.9	1911 . . .	22,352.095	462.0
1897 . . .	11,483.712	237.3	1912 . . .	22,565.697	466.4
1898 . . .	14,016.374	289.7	1913 . . .	22,004.746	454.8
1899 . . .	15,220.263	314.6			
1900 . . .	12,684.958	262.2			

A három főtermelő vidék az egész időszak alatt Transvaal, az Unio és Ausztrália. Az első fokozatosan küzdte fel magát a főhelyre 1898-ig, az utolsó helyen említett párhuzamosan tartotta a második helyet 1905-ig. De azóta veszített. A három jelzett vidék az egész világ aranytermelésének több mint kétharmadát adja. Ezek után következik még hat fontos termelő, nevezetesen: Oroszország, Mexico, Canada, Rhodesia, Brit-India és a többi Délafrika, a melyeknek össztermelése 500 millió körül van és mindeniké külön-külön több, mint 60 millió. A föld többi aranytermelője nem szállít többet, mint 200 milliónyit, azaz kevesebbet, mint az össztermelés egytizenkettédét. 1913-ban a három főtermelő és Mexico, a mely a másodrangú termelők közt második helyen áll, erősen esnek. Oroszország és Canada előretörése és néhány csekélyebb jelentőségű aranytermelő előremenetele nem tudják a deficitet pótolni.

Alább közöljük az Engineering and Mining Journal alapján a legújabb aranytermelési adatokat, a melyek némileg eltérnek a Financial Chronicle-étől. De azért végeredményeik nagyjában oda concludálnak, hogy a termelés értéke mintegy hatvanmillió koronával csökkent.

A nevezett forrás szerint következőleg oszlott meg az aranyproductio 1912. és 1913-ban millió dollárokbán:

	1912	1913
Transvaal	188·5	182·3
Rhodesia	13·1	14·1
Nyugatafrika	7·3	8·2
Madagascar stb.	2·9	3·0
Afrika összesen . .	212·0	207·8
Egyesült-Államok	93·4	88·3
Mexico	22·5	17·5
Canada	12·5	15·3
Középamerika	3·6	3·9
Északamerika összesen	132·1	125·0
Oroszország	27·6	30·0
Többi Europa	5·4	5·5
Europa összesen . .	33·0	35·5
Brit-India	12·1	12·1
Szunda szigetek	4·9	4·8
Japán, Corea	1·1	7·3
China stb.	3·7	3·6
Ázsia összesen . .	27·9	28·0
Délamerika	12·4	12·9
Ausztrálázsia	56·6	53·9
Végösszeg . .	474·3	463·3

A legszembeszökőbb adata ennek a táblázatnak a transvaali aranytermelés csökkenése, a mely 1912-től 1913-ig 30 milliót tesz ki. Ezt az esést a witwatersrandi vidék aranytermelésében beállott megcsappanás okozta. Ennek a termelése 1904 óta 3,653.794 unciától egyenletesen emelkedett 8,753.568 unciára 1912-ben. Ez az összeg 1913-ig megcsappant és csak 8,430.988-at tesz ki. A witwatersrandi csökkenést, a melyre itt bővebben ki nem térhetünk, érdekesen ismerteti a *l'economiste français*.¹⁾

A mi a többi termelőket illeti, figyelemreméltó, hogy az Észak-amerikai Unio termelése is csökkenő tendenciát mutat az utolsó esztendőben. Maximumát 1909-ben érte el 4,821.000 unciával (500 millió korona). 1911-ben 4,687.000 unciát termelt (96,890.000 dollár), 1912-ben 4,521.000 unciát, azaz 93,450.000 dollárt. Az 1913-diki termelés már csak 4,271.000 uncia, azaz 88,300.000 dollár. Tehát a csökkenés a legjobb évben is majdnem 12%. Az utolsó években a legjobban tartotta magát Collorado, a mely majdnem megmaradt régi helyén (18,420.000 dollár) és a melyet csak California hagyott el (20,100.000 dollár), a mely utóbbi sem mutat jelentékeny változást. Azonban Alaska deficitet mutat. (14 millió 780.000 dollár szemben 17,200.000-rel), épígy Nevada

¹⁾ Pierre Leroy Beaulieu az 1914. évi febr. 14. számban.

is (12,300.000 dollárral szemben 13,600.000) és Utah (3,400.000 dollár és 4,300.000). Déldakota (7,200.000) és Montana (3,100.000) is külön külön 600.000 dollárt veszítenek, míg Arizona (3,800.000) és Idaho (1,370.000) tartják magukat úgy, mint Újmexico és Washington, mindkettő kisebb jelentőségű. Csak Oregon mutat emelkedést 760.000 dollárról 1,370.000 dollárra.

Az Alaskában tapasztalt csappanás a legfrappánsabb. Némelyek szerint onnan ered, hogy egyes alluviális telepek kimerültek, mások szerint a rendkívül rossz időjárás csökkentette le a munkaidő a normális alá. Ezzel szemben mostanában kezdődnek igen fontos kutatások a híres Alaska Freadwell közvetlen szomszédságában, a melyektől már a legközelebb jövőre nézve igen sokat várnak és azt remélik, hogy a visszaesés a jövőben nem történik olyan nagy mérvben, mint 1913-ban.

Ausztrálázsiában a visszafejlődés 1913 óta chronikus, a mikor is a termelés elérte maximumát 4,318.000 unciával és a midőn ez a vidék állott az összes aranytermők élén és különösen 1905 óta, a mikor még 4,232.000 unciát produkált. 2,911.000 unciára esett ez a termelésmeny-nyiség 1911-ben és 2,607.000-re 1912-ben. 1913-ban 2,533.000-re száll a termelés alá. Ez az utóbbi fogyási arány azonban némi javulást jelent és nem is egészen általános. Két colonia, a melyek közül a legtermékenyebb Nyugotausztrália 1,304.000 unciával és Újzéland 343.000 unciával, némi emelkedést mutat. Az ausztráliai aranytelepek egyebekben oly szeszélyesek, hogy semmiféle támpontot sem nyújt eddigi fejlődésük a jövőre nézve.

Oroszország aranytermelése több évi visszaesés után újból gyarapodik, de nem érte el az 1910-diki niveaut, a midőn termelése felülmulta a 35 millió dollárt. Az égalji és munkaerőnehézségek különösen megnehezítik a szibériai bányák művelését. A szakértők azt hiszik, hogy a közlekedés javítása és a technikai tökéletesítés még jobban fellendítik az orosz aranybányászatot. A szibériai aranybányáktól sokat remélnék a jövőre nézve. Ugyanez volna mondható Mexicóról, ha nem volna állandó politikai forrongások színhelye, a mi egyedüli oka annak, hogy az aranytermés, a mely 1911-ben 25 millió dollárt ért, 1913-ban 17½ millióra csökkent. Ha a béke helyreáll, ismét emelkedni fog a productio.

Az indiai aranyproductio alig 600.000 koronával szaporodott. Afrikában Rhodesia állandóan többet termelt, de az emelkedés szerény mérvű. Canada újból emelkedik a depressio évei után, a midőn productiója 1907–1911. között 8–10 millió dollár közt mozgott. De még messze van attól a foktól, a melyet 1900-ban ért el, a mikor is aranytermelése 27 millió dollárt ért. Azt hiszik, hogy itt még bő telepekre

akadnak idővel. A jövő kincseit innen várják, valamint Délamerikából. A másodrendű termelők közül a legtöbbet ígérőnek tartják a távol keletet és Nyugatafrikát. Ez az utóbbi vidék sok csalódás után újabban szép eredményeket mutat. Ugyancsak biznak Afrika közepének aranyában is, de ennek felszínre hozatala még csak a távol jövő kérdése.

Magyarországi kibocsátások és alapítások 1913-ban.¹⁾

Deutsch Antal a Handelsmuseumban évek óta ismerteti a magyar emissiókat és alapításokat. Jeles fejtegetései és pontos összeállításaiból meritjük a következő adatokat. Az 1913. évben a következő kibocsátások történtek: Magyar $4\frac{1}{2}\%$ -os járadék 150,000.000, magyar kincstári kötelezőjegy 400,000.000 kor. értékben. Kibocsáttatott ezenkívül Budapest székesfőváros folyószámla-kölcsönképen 85,000.000 korona. A jelzálogintézetek 60,000.000 értékű záloglevelet és obligatiót bocsáttottak ki.

Ujonnán alapított Budapestén (koronákban kifejezve):

	1913-ban	1912-ben
5 bank	535 000	14,610.000
107 más vállalat	57,704.000	57,530.200
10 közlekedési vállalat	55,868.000	53,417.800

Új alapítások vidéken (koronákban):

24 pénzüzet	4,276.000	17,355.000
118 ipari és más társulat	35,761.000	61,276.000

A tőkeszaporítás kitett (koronákban):

7 fővárosi pénzüzetnél	22,636.200	57,720.000
56 ipari vállalatnál	34,109.500	92,611.600
73 közlekedési vállalatnál	45,594.500	—
95 vidéki pénzüzetnél	26,824.400	89,989.300
70 vidéki iparvállalatnál	38,282.000	37,407.680

Az új alapítások és tőkeemelések összege az utolsó esztendőben kitett koronákban:

1913-ban	322,356.800	1911-ben	584,650.050
1912-ben	479,927.180	1910-ben	410.103.270

A kibocsátások összege kitett 1913-ban 972,459.940 koronát az 1912-diki 842·9 és az 1911-diki 1.294 millió koronával szemben. Ha ebből az összegből a beváltásra került 250 millió kincstári

¹⁾ Lásd a *Közgazdasági Szemle* 1912. évi júniusi számát.

utalványt és a 60 milliós fővárosi kölcsönt levonjuk, marad 622 millió. Levonandók még a tőkereductiók a fővárosban és a vidéken 46 millió korona értékben, a mikor is 516 millió korona maradna fenn. Ha még levonjuk a felszámolásokat, nevezetesen 17 fővárosi pénzüintézet és 16 ipari társulatát 47·8 millió koronával és 158 vidéki intézetét 51 millióval, akkor azt tapasztaljuk, hogy a tőke igénybevétele összesen 517·2 millió volt, azaz 246 millióval kevesebb, mint 1912-ben. Mig az összes kibocsátások 1911-ben 1.284 millió koronát tettek ki, azalatt az elmúlt évben lesülyedtek ezen összeg 40⁰/o-ára.

A mi a részleteket illeti, feltűnő az állam szükséglettöbblete. A pénzügyministerium 550,000.000 koronát vett fel a tőkétől. Ebből az esedékessé vált kincstári bonok beváltására fordított 250,000.000 korona, úgy, hogy a tulajdonképeni új szükséglet csak 300,000.000 koronát tett ki. De még ez a tétel is erősen terhelte a piacot.

A jelzálogintézetek súlyos helyzete nem javult, a záloglevél elhelyezés időközönként teljesen megrekedt. Itt-ott megkísérlették magasabb kamatozású kötvényeket forgalomba hozni, a mi azonban nem járt a kívánt sikerrel. Az intézetek igyekeztek megakadályozni a záloglevélárfolyamok erős áresését, a mi áldozatokkal volt csak lehetséges és újabb kölcsönök tekintetében, a melyekért községek sürgősen fordultak, igen nagy tartózkodást tanusítottak. A záloglevélforgalom szaporítását 60,000.000 koronára, tehát a mult évi elhelyezés egyharmadára teszik.

Az új alapításokat tekintve, azt tapasztalni, hogy majdnem teljes mozdulatlanság mutatkozott bankok és takarékpénztárak tekintetében, míg a többi vállalkozások terén még mindig volt némi mozgalom észlelhető, a mely azonban tulnyomórészből az előző évből eredő kezdeményezésre vezethető vissza. 1913-ban úgyszólván teljesen szünetel a vállalkozási szellem. Budapesten összesen öt pénzüintézet alapított, a melyeknek részvénytőkéje 535.000 korona. Ebből a két adatból látható, hogy apró intézetek alapításáról van szó, melyeknek megmaradásával szemben nagy a bizalmatlanság.

Hat közlekedési vállalat keletkezett 1913-ban, a melyek összesen 55·8 millió nominalis tőkét representálnak. Ha az országhatártól Ogulinig vasútépítésre létesült társaságra 40,000.000 koronát levonunk, öt társaság marad, nevezetesen három helyi érdekű vasút 13,500.000 korona tőkével, egy budapesti automobilvállalat 2,000.000 és egy omnibus-társaság 300.000 koronával. A közlekedési vállalatok terén beállott visszaesés nagyon feltűnő, ha meggondoljuk, hogy az előző évben csak helyi érdekű vasutakra 49·9 millió korona vétetett igénybe. Összesen száz különböző kereskedelmi és ipari vállalat alapult, köztük tizennyolcz kereskedelmi vállalat, összesen 1,451.000 korona tőkével. E számadat

mutatja, hogy itt is egészen apró ipari vállalkozásokról van szó, a melyekre nem alkalmas a részvénytársasági forma. Textil vállalkozás három jött létre, a melyek közül jelentékenyebb a Magyar textilose részvénytársaság másfél millió korona tőkével. A faipari vállalatok közül, a melyek összesen 10·1 millió koronát representálnak, két társaság keletkezett magánczégek üzleti zavarai folytán 4·9 millió korona tőkével, úgy, hogy az új alapítások ezen a téren csekély jelentőségűek. Bánya- és fémipari vállalat tizenkettő létesült, összesen 23·2 millió koronával. Ebből jut a magyar ágyúgyárra 13 millió, Koburg Fülöp herczeg bánya- és kohóvállalatára 6·5 millió, a Viktória szerszámgyárra egy millió korona, végül a részvénytársasággá átalakult Láng-féle gépgyárra 1,400.000, a maradék megoszlik egészen apró tételekre. Tizenhat építési társaság 2¹/₂ millió koronát igényel. Tehát itt is gyengén alapozott alkalmi vállalkozásokról van szó. Elevenebb volt az alapítási tevékenység a vegyészeti és rokongyáripár terén. Létrejött tizenhét idetartozó gyár 12·2 millió koronás tőkével. A legjelentékenyebb a tordai cementgyár, a mely a földgázát akarja felhasználni 4·5 millióval és a magyar festékárúgyár 2,000.000, a Fattinger és Társa részvénytársaság 2 millióval. Az 1913. évi 12·2 millióval szemben e téren 1912-ben 16·8 millió koronát látunk szerepelni.

A vidéki alapítások, számukat tekintve, természetesen nagyobbak, mint a fővárosiak és 24 pénzügyintézetet, valamint 118 ipari és kereskedelmi vállalkozást foglalnak magukba. A visszaesés igen erős, a tőkét tekintve, a pénzügyintézeteknél nem kevesebb, mint 10·6 millió vagy közel 70% és az ipari vállalatoknál 25·6 millió, azaz kerek 40%. A hitelintézetek között csak egy van, a melynek 1,200.000 koronányi tőkéje van, míg az utána következő legnagyobbak, a nagymihályi Zempléni takarékpénztárnak, csak 500.000. Az ipari és kereskedelmi alapítások közül felsorolandóktól eltekintve, alig van olyan, a mely különösebb figyelmet érdemelne. Ilyenek a földgázvezető r.-t. Brádban 1,500.000, a marosvásárhelyi cukorgyár 1,500.000, a délmagyarországi asfalttársaság 1,000.000, a debreczeni építőtársaság 1,000.000, a Nekton tengeri halászati társaság Fiumében 850.000, a magyar selyemipar r.-t. (azelőtt Bujatti) 1,000.000 és az eszéki hengermalom egy millió korona alaptőkével.

A tőkefelemelés terén való törekvéseknek is gátat vetettek a pénzügyviszonyok, úgy, hogy csak kevés intézet a körülmények kényszer hatása alatt emelt tőkét. A kik belátták a tőkeemelés szükségét, az elmúlt évek tapasztalatai alapján, kénytelenek voltak szándékukat előreláthatatlan időre elhalasztani. A fővárosra és vidékre egyformán állott ez. Budapesten összesen 7 intézet emelte fel tőkéjét 22·7 millió koronával, még pedig a következők:

Budapesti bank	6,000.000	koronáról	15,000.000	koronára.
Központi kereskedelmi és iparbank	5,000.000	„	6,500.000	„
Magyar bank és kereskedelmi r.-t.	60,000.000	„	66,000.000	„
Magyar-cseh iparbank	2,000.000	„	3,000.000	„
Budapesti megyei takarékpénztár	2,000.000	„	2,660.000	„
M. helyi érdekű vasút r.-t.	16,000.000	„	20,000.000	„
Fővárosi keresk. hiteliparbank	575.000	„	1,050.006	„

Az ipari és egyéb részvénytársaságok tőkeemelései 34,180.000 koronát tettek ki, szemben az 1912-diki 59·4 millióval és 1911. évi 52 millióval. Ezek az emelések 57 társaságra oszlanak meg, a melyek közül itt csak a legfontosabbak emeltetnek ki:

Magyar Siemens Schuckert művek	4,000.000	koronáról	8,000.000	koronára.
Athenaeum könyvnyomdai r.-t.	3,000.000	„	5,000.000	„
Apolló kőolajfinomító	5,000.000	„	7,000.000	„
Lipták-féle építő- és vasipari r.-t.	2,000.000	„	5,000.000	„
Magyar gummiárúgyár	3,000.000	„	4,000.000	„
Magyar textilfestőgyár	450.000	„	2,000.000	„
Ericsson villamossági r.-t.	1,000.000	„	2,000.000	„
Bélaapátfalvi Portlandcementgyár r.-t.	3,350.000	„	4,200.000	„
Beszterczenaszói faipari r.-t.	1,800.000	„	2,300.000	„
Budapesti építő és telekértékesítő r.-t.	300.000	„	1,000.000	„
Hazai kőolajipar r.-t.	900.000	„	1,500.000	„
Magyar-belga fémárúipar r.-t.	1,600.000	„	2,000.000	„
Magyar-galicziai naphtaipar r.-t.	500.000	„	1,500.000	„
Noxos csiszolókoronggyár r.-t.	500.000	„	1,000.000	„
Tudor akkumulatórgyár	1,000.000	„	2,000.000	„
Szadori szénbánya társ.	375.000	„	1,000.000	„
Walea cementárúgyár	3,000.000	„	4,000.000	„
Magnesitipar r.-t.	200.000	„	800.000	„
Budafoki villamossági r.-t.	400.000	„	—	„
Schwarzer-féle San Aorius r.-t.	1,200.000	„	1,800.000	„

A közlekedési vállalatok közül tizennégy emelte fel tőkéjét 134·5 millióról 180·3 millióra, azaz 45·7 millióval, míg 1912-ben ez a felemelési összeg csak 33·1 milliót, 1911-ben pedig csak 21·1 milliót tett ki. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy több helyi érdekű vasút fusiója folytán 29 millió vétetett igénybe, akkor a tulajdonképeni tőkeszaporítás csak 16 milliót tesz ki és ezzel jóval az előző évek mögött maradt.

A vidéki tőkefelemelések, mint fentebb jeleztetett, lényegesen csekélyebbek voltak. 95 pénzintézet emelte fel alaptőkéjét 26·8 millió koronával, míg az azelőtti évben 282 intézet emelte tőkéjét 89·9 millióval, 1911-ben pedig 330 intézet 123·6 millió koronával. Még aztán ez a 26 milliós összeg sem mondható valóságosnak, mert 12 intézetnél a tőkeemelés fusio útján jött létre, a melyek folytán 8,390.000 le lesz vonandó. Így aztán a tulajdonképeni tőkeigénybevétel 16·5 millióra zsugorodik

össze. Az egyéb vidéki ipari és kereskedelmi társaságok tőkefelemelése 70 részre oszlik meg 35,260.000 névleges tőkével. Szemben az előző évi 37,400.000 és az 1911. évi 22,600.000-rel.

Utolsó helyen lesz tárgyalandó a legszomorúbb fejezet, a liquidálások és tőkereductiók fejezete, a melyeket a válságos gazdasági viszonyok idéztek elő. Budapesten tizenhét pénzügyintézet volt kénytelen felszámolni 20·2 millió korona tőkével és hat hitelintézet szállította le tőkéjét 20 millióval. Tehát megállapítható, hogy ezek az intézetek negyven millió koronát veszítettek. A vidéken hetven pénzügyintézet volt kénytelen huszonhárommillió tőkével a felszámolás terére lépni. Ezek közül 26-nak fusiók révén tőkéjük egy részét sikerült megmenteni részvényeseiknek. Az ipari és egyéb vállalatok közül a fővárosban huszonnyolcz szállította le tőkéjét 21·4 millióval, a vidéken 24 vállalat 5·8 millió koronával. Liquidálást mondott ki Budapesten 62 ipari és kereskedelmi társaság, a melyeknél 167 millió koronáról van szó, a vidéken pedig nyolczvan ilyféle vállalkozás 28·1 millió korona össztőkével. Így adódik összesen 72 millió tőkének liquidálása, a mely tőke jórészt elveszettnek tekinthető.

A közgazdasági kutatás nehézségeiről.

Lujo Brentano nemrégiben előadást tartott a müncheni közgazdasági és társadalomtudományi együletben, a melynek érdekes témája a következő volt: „A közgazdasági kutatás nehézségei, a melyek a kutatás tárgyának természetében rejlenek“.

Az előadó abból a tételből indult ki, hogy a tapasztalat, mint minden tudományágnak ősforrása, — a matematikát kivéve — megszerezhető vagy a tökéletlen passiv megfigyeléssel vagy activ kutatással, a beható vizsgálat révén. A közgazdaságtan majdnem kizárólag a passiv megfigyelésre van utalva. Mivel a közgazdaság terén kutató a megfigyelendő történéseket csak a legritkább esetekben látja közvetlenül, más megfigyelők tanuságára van utalva. Ha már a bíró is tanuvalloásokból, a melyek pedig eskü alatt folynak, szabály szerint ellentmondásokkal teli képet nyer, a közgazdasági kutató még rosszabb helyzetben van. Bizalmi emberei nemcsak a történés megállapítására szorítkoznak, hanem következtetésekkel bonyolultabbá teszik, holott következtetéseket csak a kutatónak kellene levonnia. A tények és következtetések összekeverése veszedelmének akkor van különösen kitéve a kutató, ha autoritasokra hivatkozik, oly vélekedésekre, a melyeket a megfigyelők tapasztalataik és tanulmányaik alapján formáltak. Pedig azoknak a száma és neve, a kik valamit állítanak, keveset bizonyít.

Káros tévedések gyakran abból a hibás feltevésből keletkeznek, hogy a tanu saját tapasztalása alapján ad elő valamit. Így például, ha bizalmi emberünk nagyiparos, a ki egész környékének, kerületének, országrészének, sőt országának iparáról állapít meg állítólagos tényeket, holott valóságban csak a maga üzeme áll előtte nyitva. Sőt még ebbe sincs mindig közvetlen és teljes betekintése, és voltaképen talán csak üzletvezetője által elhomályosított adatokat közöl. Előfordul, hogy forrásaink, bizalmi embereink egyes körülményeket, mint novumokat tüntetnek fel, mert nekik személyesen csak újabban tűntek fel, miközben kisül, hogy generációkon át tartó állapotokról van szó. Más kutfőket koruk vagy osztályuk tesz elfogultakká, vagy pedig mint érdekeltek nem tudnak előítéletmentesen nyilatkozni. Az érdekeltek megállapításai a legfontosabbak, de a legveszélyesebbek, legyen szó akár munkaadókról, akár munkásokról. Az érdekeltekhez tartozik a sajtó is, a mely a nap tetszésétől vagy nem tetszésétől függ. Ismét más tévedések onnan erednek, hogy a megfigyelendő tények igen széles körre tartoznak, minél fogva a mérték egysége van veszélyeztetve.

A jellemzett nehézségek leküzdésének eszközeit Brentano az enquêten látja, a mely szakértőknek rendszeres meghallgatása kell hogy legyen, tények megállapítása végett. A magán enquêtek persze sokszor nélkülözik az autoritást, míg a hatósági felvételek gyakran céltudatos megnyugtatósi enquêtek és kevésbé szolgálják a kiméletlen igazságot. Mintaszerűeknek tartja Brentano az angol enquêteket és azt tartja kívánatosnak, hogy a kérdésintézés a statisztikai felvételektől eltekintően szóbeli legyen, hogy a kérdéstevés mesterségesen ne korlátoztassék. Fontos a specialisálás és a vizsgálódás teljes nyilvánossága, a gyakorlati emberek, az érdekeltek, részéről való támogatás, a kiknek nem szabad megtagadni az anyagszolgáltatást, még ha a válaszok nem is sikerülnek a nekik kellemes értelemben. Beszédét Brentano azzal végezte, hogy a ki kapható arra, hogy kutató létére a tudományt más érdekek alá rendelje, megérdemli, hogy korbáccsal üzzék ki a tudomány templomából.

Brentano előadása a német szaksajtóban éles discussio tárgyává tétetett. Különösen gazdasági érdekképviselői férfiak voltak azok, a kik kifogásolták előadása tartalmát, hangsúlyozván, hogy az egyoldalúság lehet jóhiszemű is és nem kell szükségszerűen megbélyegezni. Azt kérdik, nem lehetséges-e, hogy tudományos képzett kutató, a ki nem kezdő vagy kontár, a kit a legjobb akarat hat át, hogy az igazságot szolgálja, oly eredményhez jut, a mely az obiectiv igazság mértékét meg nem üti. Vagyis más szavakkal azt kérdik, vajjon a közgazdasági kutatás nehézségei valóban mindig a kutatási obiectumban rejlenek-e? Nem lehetséges,

hogy a hiányok — mindig hangsúlyozva, hogy jóhiszemű és nem szándékos hibákról van szó — a kutató alanyban rejlenek és okai a tudományos kutatások objektív eredménye hiányosságának-e? A bírálók odáig mennek, hogy megkérdézik, létezik-e egyáltalán közgazdasági kutatás, amelynek eredménye abszolút igazság? A közgazda, még a független közgazda is kerülhet-e abba a helyzetbe, hogy a tényeket tiszta objektivitással tudja megítélni? Erre azt a választ adják, hogy a gyakorlat embere soha, a theoretikus ritkán. Az egyik bíráló hivatkozik két példára, Liszt és Smith példájára, a kik a kereskedelmi politikát illetőleg egymással diametrálisan ellenkező nézeteikkel tulajdonképeni megteremtői a közgazdaság tudományának. Mindkettő igazságot kutatott és ellenkező eredményeket ért el, holott csak egy igazság lehetséges. A mai főiskolai tanító, a ki Smith hive, nem adhat igazat Lisztnek, mert különben újból kellene kezdenie a tanulást. Ugyanez áll a gyakorlat embereire is, a kik mint küzdőfemek állanak egymással szemben. Szóval védik a bírálók a pártfogóikat, a kik a mellett, hogy pártjok szemüvegén át nézik a világot, nem kell hogy rosszhiszeműek legyenek.

Munkabérek Ausztráliában 1912-ben.

Az ausztráliai munkabérek 1912-ben az európai munkabéreknél jóval magasabbak voltak és emelkedő irányzatot mutattak. A minimalis heti bérek (egy hét = 46 munkaóra) felnőtt férfi munkások részére 1912-ben így alakultak:

	Heti bér	
	sh.	d.
I. Faiparban	58	0
II. Fémiparban	56	6
III. Élelmiszeriparban	54	1
IV. Ruházati iparban	51	6
V. Nyomdaiparban	65	6
VI. Kézműiparban	55	3
VII. Építőiparban	62	10
VIII. Bányászatban	60	10
IX. Vasuti szolgálatban	55	11
X. Szállítómunkások (szárazföldi) . . .	47	3
XI. Hajósok és kikötőmunkások . . .	—	— ¹⁾
XII. Mezőgazdasági munkások	—	— ¹⁾
XIII. Szállodai alkalmazottak	42	9
XIV. Különböző	52	10
Átlag	55	4

¹⁾ Az erre vonatkozó adatok nem publikáltattak.

Nem érdektelen megfigyelni, hogy az utolsó évtizedben milyen mértékben nőttek a munkabérek. A munkabérek emelkedését a következő tábla mutatja (az évi munkabér átlagot 1.000-nek véve):

Munkáscsoport	1891	1896	1901	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912
I. Faipari munkások	909	835	906	910	932	934	938	975	1.000	1.017
II. Fémipari »	875	873	888	900	913	930	935	946	1.000	1.038
III. Élelmiszeripari munkások .	751	747	878	895	910	913	922	936	1.000	1.047
IV. Ruházati ipari »	730	725	722	857	872	884	953	995	1.000	1.009
V. Nyomdai »	907	850	866	872	879	888	931	959	1.000	1.034
VI. Kézműipari »	892	861	895	894	893	903	911	935	1.000	1.023
VII. Építőipari »	813	764	866	883	911	919	932	959	1.000	1.027
VIII. Bányászati »	949	880	893	915	935	934	938	978	1.000	1.018
IX. Vasuti »	892	894	918	920	923	927	956	965	1.000	1.046
X. Fuvarozási (szárazföldi) munkások	848	772	874	874	893	919	919	977	1.000	1.091
XI. Hajósok és kikötőmunkások	856	773	862	894	904	904	983	984	1.000	1.082
XII. Mezőgazdasági munkások .	810	779	797	800	870	877	938	951	1.000	1.125
XIII. Szállodai alkalmazottak . .	723	671	674	683	686	706	819	838	1.000	1.008
XIV. Különböző munkások	832	812	817	830	875	883	908	957	1.000	1.093
Átlag	848	816	848	866	893	900	923	957	1.000	1.051

A munkabéreknek ezzel az erős emelkedésével szemben azonban a pénz vásárlóképesége arányosan csökkent, úgy, hogy a munkabérek vásárlóképesége alig valamicskével, sőt bátran mondhatjuk, semmivel sem emelkedett. A pénz vásárlóerejének csökkenését Ausztráliában a következő tábla mutatja:

Év	Sydney		Melbourne		Brigbaire		Adelaide		Porth		Hobart		Átlag	
	sh.	d.	sh.	d.	sh.	d.	sh.	d.	sh.	d.	sh.	d.	sh.	d.
1901	18	2	17	3	15	2	17	1	20	4	17	3	17	7
1902	19	11	17	11	15	10	17	1	21	4	17	9	18	7
1903	19	6	17	6	15	7	16	7	21	5	17	10	18	2
1904	17	9	16	11	14	6	16	1	20	7	17	0	17	2
1905	19	1	17	5	15	2	17	3	20	8	17	7	18	0
1906	19	0	17	5	15	5	17	8	20	3	17	10	18	0
1907	18	10	17	4	15	8	19	6	17	7	17	7	17	11
1908	20	1	18	5	16	11	18	10	19	9	18	3	19	0
1909	20	2	17	11	16	10	19	7	19	6	18	11	10	0
1910	20	3	18	8	17	4	19	11	20	3	18	10	19	5
1911	21	0	18	10	18	1	20	11	22	3	18	11	20	0
1912	23	4	20	11	19	04	22	11	22	10	20	8	22	0

Az ezen táblázatban feltüntetett összegeket ugyanazon meghatározott mennyiségű áruért kellett az egyes városokban fizetni.

(p. p.)

A parasztbirtok és a hitbizomány.

Van-e szükség hitbizományi vagy törzsöröklési intézményekre azért, hogy az élő- és termelőképes parasztgazdaságok minden haláleset alkalmával végveszedelembe ne jussanak, életképtelen törpebirtokokká szét ne hulljanak, vagy ellenkezőleg felvásárló üzerek áldozatául ne essenek? Ez a kérdés már ismételten foglalkoztatta mezőgazdasági köreinket, így az 1911-iki IX. magyar országos gazdacongressuson. Legutóbb a Magyar Közgazdasági Társaságnak is volt alkalma dr. Csérer Lajos nagy-érdekű előadása kapcsán a kérdést vizsgálat tárgyává tenni.

A kik a kis- és kisközépbirtokok együtttartására törzsöröklési vagy egyszerűen hitbizományi intézményeket sürgetnek, ezt rendszerint az otthonmentesítő (homestead) intézmények ajánlásával egyszerre teszik. Tehát először meg akarják védeni az egyes parasztgazdaság birtokosát hitelezői kiuzsorázásától és kisemmizésétől, azután kiválasztanak a gazda örökösei közül egyet, a kit megvédjenek a vele osztozkodó testvérek által való elszegényítéstől. Szemük előtt elsősorban mindenesetre nem a kiscgazdák, mint emberek boldogulása, hanem a kiscgazdaságok, mint életképes üzemek érdeke lebeg. Szószólóik rendszerint azokból kerülnek ki, a kik a nagyobb birtokok összetartását is kívánják és a főrangú családok latifundium-hitbizományait is legfeljebb szabályozni, de nem eltörölni óhajtják.

Feladatuk nehézsége mindenesetre abban a sorrendben növekszik, a mint kívánságaikat itt felsoroltuk. Az otthonmentesítés, a kisember uzsoraadósságok vagy akár csak ismételt súlyos elemi csapások végső következményei elleni védelme egy oly kívánság, melyet el nem utasíthat az, a ki a gazdálkodásnak világszerte nagy nehézségeit ismeri. Már a nagy hitbizományokkal ezeknek sok híve úgy van, mint az állatszelistító veszedelmes fenevadjaival; hasznosaknak tartja őket, de főként, ha nincsenek túlsokan és ha oda lennének összpontosíthatók, a hol különben sem lehetséges vagy kívánatos nagyobb gazdasági élet, élénkebb mozgás kezdeményezése. A kettő közt középhelyet foglal el a paraszt törzsöröklés; e mellett lehetséges valóban tetszetős érveket felhozni, a nélkül,

hogy szükségességükről egykönnyen valóban meg lehetne győzni azokat, a kiknek már nem csupán gazdasági, de társadalmi világnézete is ellene van minden vagyonmegkötésnek és kényszerű összehalmozásnak.

A hitbizományt abban a rideg formában, a melyben a főrangú családok uradalmaira nézve fennáll, a parasztbirtokok számára nem igen igénylik. Nem követelik, hogy az egyszer lekötött kisbirtok örök időig mindig csak egy birtokos kezén lehessen, a ki esetleg jogelődjének csak egy távoli férfirokona, míg az elhalt birtokos leánygyermekai és több fiörökös létében ezek fiatalabbjai a hitbizományi vagyonból a legkisebb örökrészt sem igényelhetnék. Megelégszenek azzal, ha a gazda édes gyermekei közül jelölheti ki azt, a kire birtokát osztatlanul hagyományozni kívánja és azután módját találja, hogy a többi gyermeket egy-egy csekélyebb összeggel, esetleg a magasabbrendű neveltetésére fordított költségekkel, kiházasítással „kielégítse“. Nem semmizik ki tehát tökéletesen a leányokat és fiatalabb fiúkat, csak meghatározzák, hogy csupán a birtok egy mérsékelt (tőkésített hozadék és nem forgalmi ár szerint) számított értékének egy bizonyos hányadából, ($\frac{2}{3}$ — $\frac{3}{4}$) kívánhatnak örökrészt, minden addig reájuk fordított költség és kedvezmény betudásával — és akkor sem természetben, földben, lehetőleg még nem is készpénzben, hanem járadékban. A törzsöröklés szelídebb rendszere az, melynél minden egyes tulajdonos tetszése szerint hozza be vagy mellőzi gyermekei közül a megkülönböztetésnek ezt a módját, szigorúbb az, a melynél az egyszer a törzsöröklési jegyzékbe felvett birtok a család megszakadásáig csakis a törzsöröklési szabályok szerint adható át osztatlanul mindig egy örökösnek. Bármelyiket alkalmazzák ezen rendszereknek — ez mindenesetre az egyenlő jogalapon állók egyenlő kedvezmény igényének feláldozását jelenti egy magasabbnak tekintett gazdasági funktio (a gazdasági üzem összetartása) biztosítása céljából.

Minthogy az egyes parasztgazda örökösei nem egyedül élnek a világban, mindnyájuk számára kínálkozik a szülői vagyonban való részeseedésen kívül más kereseti mód is, sőt az emberiség legnagyobb része kedvezőtlenebb feltételek között, kevesebb vagyonnal, hiányosabb kiképzéssel indul az élet útjára, mint egy módos parasztgazda törzsöröklés útján megszorított fiatalabb gyermeke, elég könnyen belenyugodhatnak a jogi elv sérelmébe, ha ennek nyilvánvaló hasznát láthatnók a társadalomra nézve. Bele kellene nyugodnunk abba is, hogy azon területeken, a hol a törzsöröklés behozatala szükségessé vált, majd minden parasztcsalád kétféle tagokból álljon: olyanokból, a kik már a bölcsőben az önálló gazdasági létre, jó módra, leginkább üzemvezető munkára voltak kijelölve és olyanokra, a kik némely magasabb igények és némi otthoni

segítség reménye mellett a kenyérkereső munka minden nehézségével szembe kénytelenek nézni és e mellett társadalmilag, talán a polgári jogok tekintetében is egy alacsonyabb fokon elhelyezkedni, mint a minőn szüleik és szerencsésebb testvéreik élnek. Még abba is bele kellene törődnünk, hogy a női nem helyzete az egész vonalon megalázottabb legyen; az asszonyok, családanyák, a kik hazulról alig örököltek valamit, a kiket gazdaasszonyokká csakis férjük vagyona tett, gyermekeikkel együtt hallgatva legyenek kénytelenek a kedvező helyzetében elbizakodott, esetleg rossz útra tévedt családfő iszákosságának, durvaságának, ledérségének minden következményét elszenvedni.

De igazán szükség van-e minderre? Igazán széthullanak-e törzsöröklési intézmények nélkül a nemzeteket tápláló életképes kisgazdaságok? És ha széthullanak, nem keletkeznek-e helyettük mások, melyek rendeltetésüknek éppen olyan jól megfelelnek, mint az előbbiek?

A művelt országok mezőgazdasági viszonyainak szemléletéből ezekre a kérdésekre azt a feleletet merithetjük: hogy a törzsöröklési intézmények kellő számú és kiterjedésű életképes kisgazdaság teremtése és fenntartása végett nem szükségesek. Még a hol a kényszerű természetbeni birtokosztály nézetem szerint is túlzó és helytelen intézménye fennáll, még ott sem hullottak szét a termelőképes parasztgazdaságok csupa törpebirtokká, melyen a tulajdonos sem éhen nem halhatott, sem a nemzet számára nem termelhetett. Itt is örökségi kiegyezések, házastársak birtokainak egyesítése, eladóvá tett földrészletek összevásárlása révén nemhogy gyengült volna, de még erősödött az élő és működőképes paraszt középgazdaságok fajtája. Ha e mellett a földbirtok messzebbmenő széteszlása volt észlelhető oly vidékeken, a hol a belterjes gazdálkodás lehetővé vált és lehetővé tette egy-egy család megélését a régibb parasztgazdaságok töredékének megfelelő területeken, ez bizonyára nem bajt jelentett, hanem előnyt. Sőt az lett volna a sajnálatos, ha ily vidékeken törzsöröklési vagy hitbizományi intézmények egyes kezekbe szorították volna azt, a mi több kézben többet hozhatott, ha néhány kövérre hizott, vörösre borozott nagyparaszt gazda elégedetlen bérlőivé, cselédeivé, napszámosaivá lettek volna azok, a kik kedvezőbb jogrendszer mellett valódi dolgozó, törekvő, elégedett, önérzetes kisgazdák lehettek volna.

Különösen hazai jogrendszerünk nem szorul a törzsöröklés vagy paraszthitbizomány irányában kijavításra. Az a két tény, hogy minden örökhagyó tiszta vagyonértékének felével (gyermekek nemlétében az egészszel) teljesen szabadon rendelkezik és hogy az egyes örökösök által az örökhagyónak tett szolgálatok és viszont a tőle nyert kedvezmények javukra, illetőleg terhükre való beszámítása lehetséges, miként

ezt azonnal látni fogjuk, minden kis- és kisebb középgazda számára lehetségessé teszi, hogy birtokát nagyjában egy örököse kezében tartsa össze, ha akarja. Csak éppen a jogrendszer ezen sajátságának közismertebbé tételére és a megfelelő joggyakorlat kialakítására van szükség, hogy a törzsöröklést minden kisebb gazda, a ki óhajtja, a saját családjában, legalább egy nemzedék számára életbeléptethesse.

Tegyük fel, hogy egy gazda vagyonának tiszta értéke 30.000 korona; tehát egy kis közép gazdáról van szó. Négy gyermeke van, a kik közül egy fiút 2.000 K költséggel iparosnak taníttatott ki, két leányt pedig szintén 2.000—2.000 K költséggel kiházasított. A negyedik fiúgyermek ellenben otthon élt és a szülői gazdaságnak szentelte egész munkaerejét, ugyanezt tette utóbb felesége is, a miért családjával együtt csupán ellátást élvezett, pénzbeli külön fizetést nem húzott és így a munkájából megtakarítható többletértéket egészen a szülői birtok gyarapítására, felszerelésére, fenntartására fordította. Miután önálló kereső kora óta a gazdaság legnehezebb munkáinak terhe és még az üzemvezetésben való részvétel is reáharult, megnősülése óta felesége is derekasan segített a gazdaságban, a fiú, majd a pár átlagos évi munkateljesítményének értékét bátran tehetjük 800 koronára. Ezzel szemben ellátása — nőtlen és nős éveinek átlagában — kisebb gazdafiaink életszínvonala mellett nem tehető többre 500 koronánál. Ha tehát csak 10 éven át dolgozott a szülői gazdaságban mint teljes munkaképességű családtag, ezzel már $8.000 - 5.000 = 3.000$ K javára számítására szerzett igényt.

Az örökség elosztása, ha az örökhagyó a birtokot egy kézben kívánná tartani és e szerint rendelkeznék, a következőképpen alakulna:

A hagyaték tiszta értéke	30.000 K
Ehhez a három részben kielégített gyermek-	
nek kifizetett	6.000 K
Összesen . . .	36.000 K
Ebből levonandó mint adósság az otthon	
maradt fiú által a szülői gazdaság ré-	
szére teljesített munkának az ellátással	
nem díjazott része	3.000 K
Felosztandó hagyaték . . .	33.000 K

A törvény szerint az örökhagyó valamennyi gyermeke között egyenlően tartozik felosztani engedni vagyona felét, vagyis a jelen esetben 16.500 K értéket; ennek egy negyedrésze (az összhagyaték $\frac{1}{8}$ -át kitevő köteles rész) 4.125 K. Ebből azonban a kinevelt, illetőleg a kiházasított gyermekek mindegyike megkapott 2.000 K értéket; követelhet tehát még

2.125 K-t. Ez háromszor véve 6.375 K — a hagyatéki vagyon értékének 21·25%-a. Ennyit egy 30.000 K értékű gazdaság hitelművelet vagy megtakarítás útján igenis elő képes teremteni, kivált ha a hagyatéki birtok becslésénél nem veszik fel a netalán elérhető legmagasabb eladási értéket, hanem egy törvényesen elfogadható állandó kulcsot, pl. az adóértéket. Ha a gazdaörökös pénzbeli teher vállalása helyett testvéreit inkább megegyezés útján egy-egy, a gazdaságra nézve kevésbé fontos földdarab, egy távolabb eső parcella, egy háztelek, egy szőlőkert természetbeni étengedésével kívánná kielégíteni, ez még mindig nem egy életképes gazdaság felbomlását, hanem inkább egyes kisebb részletek intenzívebb hasznosítását jelentené. Itt egészen eltekintettünk attól a bizonyára nem túlrítka esettől, midőn a jómódú gazda hagyatéka nem éppen csak egy földbirtokból és tartozékaiból áll, hanem többféle, könnyen elkülöníthető és a gazdaságot át nem vevő örökösök kielégítésére fordítható más értékekből is, úgyszintén a gazda nejének esetleges hozományától, örökségétől is, mely szintén kipótolhatja a testvérek kifizetése által a családi törzsvagyonban ütött részt.

Az itt vázolt, nem egy vidékünk népének jogi felfogásába és gyakorlatába átment örökösödési módozat annál inkább érezteti összetartó hatását, minél kisebb, megterheltebb vagy csekélyebb értékű a szóba jövő birtok, minél nagyobb jelentőséggel bír, tehát hasznosításában a természeti és tőkeerő mellett a kezelő gazda személyes munkája. Ha pl. a birtok értéke csak 20.000 K lenne — még mindig egy család teljes foglalkoztatására alkalmas gazdaság — a többi tényezők változatlan felvétele esetében egy-egy kielégítendő gyermek része: $23.000 : 8 = 2.875$, — $2.000 = 875$ K; a birtok egész örökrész-terhe 2.625 K lenne, a hagyatéki értékének 13·12%-a. 13.000 K tiszta hagyatéki-értéknél pedig a társörökösök $13.000 + 3.000 = 16.000 : 8 = 2.000$ K köteles örökrésze az előre kikapott értékekkel teljesen törlesztve lenne; kifizetésük tehát egy fillért sem vonna el a gazdaságot folytató főörököstől.

Számításaim ugyan némileg módosulnak, ha gazd'uram nem hozott ifjabb gyermekeinek kitaníttatására vagy kiházasítása végett áldozatokat, minden jövedelmét felette, vagy a birtokba fektette és azért mégis azt akarná, hogy egyetlen örököse kapjon meg lehetőleg mindent. Meg akkor, ha nem egy, hanem több gyermeke dolgozott állandóan gazdaságában még felnőtt korában is az ellátáson fölül minden külön fizetés nélkül. Az első esetben a köteles részre szorított gyermekek mindegyikének igénye lenne az előre kiadott értékekkel ki nem egészíthető, ellenben a főörökös meg nem fizetett munkaszolgálmányával megterhelhető hagyatéki értékének teljes nyolczadára, tehát $30.000 - 3.000 = \frac{27.000}{8} = 3.375$ koronára. Ez összesen 10.125 koronának, az érték 33·75%-nak a gazda-

ságból való kivonását jelentené. Ha pedig egy gyermek sem távozott volna el állandóan a szülői földel alól és az idők folyamán mind a négyen egyenlően 3.000 K értékű, az élvezett ellátással nem díjazott többletmunkaszolgáltatást teljesítettek volna, a 30.000 K hagyatékából teherként minden gyermek javára 3.000 K, összesen tehát 12.000 K lenne levonandó; a többi 18.000 K-ból azután a kedvezményezett örökös megkaphatna $\frac{5}{8}$ -ad részt = 11.250 K-t, testvéreinek mindegyike egy-egy nyolczadrészt = 2.250 K. A munkakeresmény-részekkel együtt az előbbinek összjutaléka 14.250 K lenne, az utóbbiaké egyenként 5.250 K; az eredeti gazdaságból 15.750 K érték, az egésznek $52\frac{5}{8}\%$ -a vonatnék ki.

Ezek már súlyosabb megterhelési számok, bár még mindig nem jelentik a feltétlen birtokfeldarabolási kényszert, sem a gazdacsaládnak, mint olyannak pusztulását. Sőt a nem kedvezményezett gyermekek nagyobb összegű részesedése ezeket önálló bérletek, esetleg egyéb természetű gazdasági vállalatok létesítésére képesítheti, a minek haszna a nemzeti gazdaságra nézve esetleg felér egy-egy nagyobb parasztüzem megszűnésének kárával is. A magasabbrendű kitanítás vagy férjhezadás útján jobb sorba nem helyezett gazdagyermekeknek minden áron a tanulatlan és vagyontalan zsellérek közé szorítása, az atyjuk, testvérük kedvéért teljesített munkájuknak véglegesen díjtalanná nyilvánítása, a milyen igazságtalan lenne, éppen olyan káros is a közgazdaságra nézve. Mert csak olyan munka lenne az, a melyről elvégzői eleve tudnák, hogy sohasem fogják ellenértékét megkapni. Különböznél a mely parasztgazdaság önállóan több felnőtt családtagot bír foglalkoztatni, annak jövedelméből már telik a benne végzett munka teljes díjazására is; annak nem szükséges a családtagok egy részének kiaknázásával félingyenes napszámosokat biztosítani.

A paraszt örökösödési rendszer szabályozásánál két dolgot nem szabad szem elől téveszteni. Az egyik az, hogy a nemzeti gazdaság érdeke elsősorban nem bizonyos gazdaságtípusok feltétlen megmaradása, hanem a nemzet élelmezésére, esetleg kiviteli szükségletének fedezésére elégséges terménymennyiségnek bármily típusú üzemekben való előállítás. A másik, hogy a mezőgazdacsaládok tagjai, az idősebbek úgy, mint az ifjabbak, utóvégre is nem csupán csak a társadalomért léteznek, hanem egy kicsit önmagukért is, sőt a társadalom ő értük is létezik. Elhibázott és idővel bizonytalan hatású lenne tehát minden olyan intézkedés, mely a társadalmi termelés némi fokozását a termelők egy nagy részének megnyomorítása árán akarná megvalósítani.

Ha már az egy nemzedékre nézve kimondott törzsöröklés is ily súlyos méltatlanságot jelentene a mezőgazda-népesség egy jelentékeny részére nézve, ez annál nagyobbá lenne a törzsöröklésnek állandóvá tétele, valóságos paraszt-hitbizományyá alakítása esetén. Ily intézmény

mellett a birtokos gazdára nézve teljesen elesnék nem öröklő gyermekei kitaníttatásának, kellő kiházasításának vagy némi tőkével ellátásának jogi és gazdasági szüksége; ezek a gyermekek tehát a mezei proletárság soraiba esnének, a míg a paraszt-hitbizományt öröklő egyén vég nélkül folytathatna lanyha munkát, elavult, rossz gazdálkodást, mert felfogása szerint jó megélhetése így is biztosítva volna, a birtok helyesebb kezelése vagy életképesebb részüzemekre osztása elé pedig legyőzhetetlen jogi akadályok tornyosulnának. Még a birtok kiegészítése, kikerekítése elé is nehézségeket gördítene az a körülmény, hogy a gazda egy üzeme keretében jobban hasznosítható földdarab megszerzése végett nem vagy csak nehezen adhatná el birtoka egy távolabb eső, kevésbé használható darabját vagy a szomszéd földek is megkötött birtokhoz tartozván, vétel, csere tárgyát nem képezhetnék.

A birtokok örökségi osztályok folytán való elaprózásának káros gazdasági következményeit általában nagyon túlozni szokták és ezen örökösödési rendszernek tulajdonítanak olyan bajokat is, a melyek egészen máshonnan származnak. Erre példa többi között hazánk is; a birtokok kisebbséggé válásának irányzata félreismerhetetlen, ez azonban legkevésbé sem sajnálatos akkor, midőn azt jelenti, hogy a gazdasági és műveltségi előhaladás mind több embernek teszi lehetővé, hogy önálló mezőgazdasági üzemet rendezzen be és tartson fenn és mind kisebb terület elégséges egy-egy család eltartására, a haza földjéhez kötésére. Különbözik az elaprózó mozgalom, úgy látszik, csak az igazán nagy birtokok kiterjedésének rovására történik; már a valódi, egészséges középbirtok nemcsak hogy nem hull szét törpegazdaságokká, hanem még teret nyer ott, a hol működésének gazdasági feltételei megvannak. Csak nemrég adta ki az országos statisztikai hivatal az 1910. népszámlálás foglalkozási adatait, melyek szerint 1900tól 1910-ig a 100 holdon alóli kisbirtokosok, kisbérlok, kisbirtokosnapszámosok száma 1,800.355-ről 1,934.180-ra emelkedett fel — a mi még bizonyára ijesztő mérvű szaporodás, kivált ha tekintetbe vesszük, hogy ebbe a kategóriába bérlok és 50—100 holdas paraszt középbirtokosok is kerültek. De ugyanebben az időszakban a 100 holdon fölüli birtokosok száma is emelkedett 13.532-ről 14.344-re — minden törzsöröklés, hitbizománykiterjesztés, sőt még az általam vázolt örökösödési módokat nagyobb mértékű elterjesztése nélkül is. A statisztikai közlemény nem kívánja megállapítani, hogy az új 100 holdon fölüli gazdák birtokai inkább kisebb területek felvásárlása vagy még nagyobbak felosztása útján keletkeztek-e. Azt azonban kijelenti, hogy a szaporodás leginkább az ország déli részére esik, míg az északi részeken, a hegyvidékeken a 100 holdon fölüli birtokok nagyobb arányú elaprózása észlelhető. Ez azonban csak természetes: a hegyvidéken

annyival fáradságosabb és kevésbé gyümölcsöző a mezőgazdálkodás, hogy arra a nagyobb birtokosok mind kevésbé képesek a megkívánt számú és buzgalmú bérmunkásokat megfizetni; át kell tehát adniok a teret olyanoknak, a kik ezt a keserves munkát is vállalják, mert ezáltal a maguk uraivá lesznek. Mig az alföld könnyű talajművelési és gazdálkodási viszonyai között nagyobb gazdaságok összetartása sem ütközik túlságos nagy nehézségekbe.

Az egyenlő örökösödési osztály elvének uralma által előidézett túlságos, egészségtelen birtokelaprózás példaként a székelyföldet szeretik felhozni, melynek népe sokhelyt csakugyan igen szűkös viszonyok között él sok-sok keskeny szalagra szétvagdalt termőföldjén. Bizonyára mindnyájan óhajtanók, hogy összes székely véreink, úgy a gazdálkodók, mint a más módon keresők, az eddiginél jobb viszonyok közé, magasabb életszínvonalra kerüljenek, több gyermek felnevelésére és a nemzeti élet hasznos elemeivé kiképzésére legyenek képesekké. De vajjon elérhetnők-e ezt az örökösödési rend megváltoztatásával, hitbizományszerű intézmények behozatalával? Hiszen, ha a székelyföld nem képes egész mai lakosságának valóban jó életsort nyújtani, ennek nagyon sokféle oka van: a birtokok kicsinysége mellett ezek sokhelyt tagosítatlan volta, szétszórt fekvése, a nép hiányos gazdálkodási iskolázottsága, a kisebb területeken is haszonnal művelhető finomabb termékek piacának hiánya, a forgalmi utak fejletlensége, a mezőgazdaságon kívül eső, első sorban ipari keresetek kevés alkalmá és a nép előtt sem elegendő kedveltsége. A mig az egészséges fejlődés ezen akadályait nem tudtuk az útból elhárítani, igazán kár bűnbaknak előrántani azt az örökösödési rendet, mely mellett a székelység, nemzetünk ezen keleti védsáncza, mégis csak fennmaradt, és pedig olyan viszonyok közt, a melyek ugyan fényeseknek nem mondhatók, de a nép igényeinek mégis jobban megfelelnek, mint például a távolabbi ipartelepekre való elszegődés által nyújtott életlehetőség. Jobb lenne-e a mostani állapotnál, ha egy-két nemzedék mulva az egész székelyföld kevesebb számú, bár a mostaniaknál jobbmódú gazda kezén lenne, de a népesség kis vagyonhoz sem jutó többsége nem is látna maga előtt más utat, mint azt, a mely a romániai uradalmak béresházaiba és munkástanyáira vezet?

A törzsöröklés és hitbizomány kérdésének megítélése különben igen sok embernél világnézet dolga; a mai lélektani tudomány egy kedvelt kifejezésével azt mondhatnók róla, hogy tudat alatti tényezők irányítják és zavarják a tárgyilagos állásfoglalást. Az olyan öröklési rendszer, mely által minden családból csak egy ember lesz vagyon urává, ez rendelkezik azután korlátlan tekintéllyel családjának minden tagja fölött, ez képes esetleg cselédek és bérmunkásokat is fogadni

és a kellő függésben tartani, ez irányítja bizonyos számú hasonlóan szerencsés társával együtt községének egész közéletét is, míg a családok többi tagjainak, majdnem az összes nőknek, a fiatalabb fiúknak és ezek valamennyi utódának sorsa az alkalmazkodás, szűkölködés, engedelmeskedés, az ilyen rendszer azok előtt rokonszenves, a kik a törzsörökös kisgazdákénál sokkal kagyobb arányú születési előjogokat is pártolnak, olykor egyenesen arra számítanak, hogy a különféle gazdasági, politikai és társadalmi előjogok legbiztosabb támaszát egy olyan kis- és középgazda-csoportban találhatják meg, melynek tagjai valamennyien előjogoknak köszönhetik, a nagyobb urakéhoz képest elég kisszerű, de a maguk szűk körében másokénál viszonylag mégis kedvezőbb helyzetüket. Ezzel világért sem állítom azt, hogy a paraszt-hitbizományok hivei csakis a főuri hitbizományok birtokosai és ezek lekötelezett vagy fizetett szócsövei közül kerülhetnének ki. Egyes körzetekben, talán vidékeken mutatkozó részjelenségek általánosítása és helytelen alkalmazása nem egy olyan közgazdát vihet ama legalább is kétélű intézmény pártolására, a kik személyükre nézve sohasem éltek sem a saját hitbizományukból, sem a hitbizományos nagyurak kenyerén. De még az ily értelmiségi embereknél is nem ritkán lappang a tudat alatt bizonyos feudális szellem; ettől várják az összes gazdasági és társadalmi functiók elvégzésére legalkalmasabb elemek kijelölését és kinevelését, ettől még saját tekintélyük, társadalmi állásuk szilárdabb megalapozását is. Olyan emberek ezek, a kik a tisztviselő, az ügyvéd, az orvos, a tanár számára első sorban nem azon a czímen igényelnek a közönséges kézműveseknél nagyobb tekintélyt, mert jogot szolgáltatnak és érvényesítenek, gyógyítanak, tanítanak, a mire kisebb előkészültségű ember nem képes, hanem egyszerűen azon az alapon, hogy a tisztviselők, ügyvédek, orvosok, tanárok urak nem csupán és nem annyira szellemileg, mint erkölcsileg magasabban álló emberek és e réven kell, hogy fölötte álljanak a nem diplomás emberek tömegének, a miként a birtokos gazdák fölötte állanak a nincsetleneknek.

Ennek a világnézetnek egyenes ellentéte az, mely megfelelő munkáért minden embernek mindent megkiván adni, munka nélkül ellenben legfeljebb alamizsnát a tehetetleneknek. Ezzel a világnézettel a törzsöröklési és hitbizományi rendszereknél mindenesetre jobban öszszefér az olyan örökösödési rend, mely lehetővé teszi, hogy egy-egy birtokos kedves gazdaságát egyetlen örököse tartsa kezében, de nem testvérei kisemmizésével valamely törvényhozói kegy, előjog alapján, hanem az elvállalt és becsületesen, valóban elvégzett nehezebb és lekötöttebb munka jogczímén.

Farkas Geiza.

Új falusi középosztály Erdélyben.

I.

A magyar birodalom keleti bástyájának ¹⁾ ezeréves falazata repedezik: a fundamentum (magyarság) porladozóban van s három szittyia nemzet vérével és verejtékével felépített s ezer évnél sokkal régebben turáni szívóssággal megvédett bástya alapkövei elváltnak egymástól, mind kisebbre töredeznek és míg az összekötő téglázatból száz év óta eleinte csak egy-egy darab csuszott le, az utolsó 20 évben már egész sorokat tör le az „idők vasfoga! . . .“

Az erdélyi nemesi földbirtok elmulását, pusztulását akartam költői hasonlatban példázni — de a méléző elgondolkozásból a hideg valóságra ébreszt az 1913 őszén napvilágot látott „erdélyi kékkönyv“, ²⁾ melynek minden lapja egy-egy elmulott erdélyi magyar földdarabot, magyar földbirtokot jelent . . .

Pedig még az imént Kőváry László ³⁾ régies írású könyvét olvasgatva, a birtoktartó ősiség tradíciója tárul elém soraiból: irván, hogy az 1772-iki lélekszámitás szerint akkor 29.510 nemes család és 92.749 polgár (szabad) családok birták Erdélyország földjét és 181.027 lélek birtoktalan jobbágy volt! S ebből is az 1809-iki összeírás szerint a nemesi sessiók száma Erdélyben 127.417 volt — de csak hozzávetőleg, mert: „a nemesek magukat még soha özszeiratni nem engedék, csak annyira is bajosan mentek, hogy nemesi sessiójuk számát felszámitani engedjék! Így Kőváry László — a mai, Tokaji László-féle „Kékkönyv“ 19-ik oldalán pedig 70 egynehány év elteltével megdöbbentő szomorú egyszerűséggel constatálja, hogy a nagy- és főképen a középbirtok Erdélyben a magyarság kezéből kicsuszóban van . . .

És ezen állítását nagy szorgalommal összegyűjtött és igaz fajszeretettel feldolgozott szomorúan részletes statistikai táblázataival igazolja.

¹⁾ Így nevezte Kossuth Erdélyt.

²⁾ Tokaji László: *Eladó ország*. Kolozsvár, 1913.

³⁾ Kőváry László: *Erdélyország statistikája*. Kolozsvár, 1847.

Bizony Kossuth „keleti bástyájának“ a falán már nemcsak repedések, de hézagok is vannak s omlások, melyek magyar vérrel, verejtékkel öntözött porából már idegen növényzet tör az ég felé s habár a „fák nem is nőhetnek az égbe“, de mind erősebbé fejlődő gyökérzetükkel mind mélyebbre ássák magukat a bástya réseibe.

*

De térjünk vissza a költői távlatokból a jelen statisztikai igazsághoz s lapozzuk végig az 1900-iki orsz. mezőgazdasági statistika könyveit, keresvén azokban az erdélyi számoszlopokat. Kőváry szerint tehát 1772-ben még 181.027 birtoktalan volt Erdélyben s ezzel szemben már 1900-ban 465.040 volt a különböző gazdaságok száma, illetve napjainkban az eladások és parcellázások következtében czirka 500.000-re emelkedett a gazdaságok száma s ezek között az 1.000-holdasok már csak 385 birtokkal szerepeltek 1900-ban! Ma?!

Az 1 kat. holdon aluli s 1—20 kat. holdas birtokok az összlétszám 87·86⁰/_o-át foglalják el és a 20 holdas birtoktól kezdve felfelé a nagybirtokok számán át, már csak 12·14⁰/_o esik a gazdaságok számából. És ha az erdélyi jellegű középirtok területét 100 kat. hold és 500 kat. hold közé helyezzük, annak drb. ⁰/_o-száma csak 0·59⁰/_o! Számszerűleg kifejezve 1900-ban volt:

Gazdaságok jellege	Gazdaságok száma darab	Összes területe kat. hold
Nagybirtok 1.000 kat. holdon felül . .	385	1,125.305
» 500—1.000 kat. holdig . . .	403	289.503
Középirtok 200—500 kat. holdig . .	1.062	331.870
» 100—200 kat. holdig . .	1.664	230.083
Nagyparasztbirtok 50—100 kat. holdig	6.326	419.099
Kisparasztbirtok 20—50 kat. holdig .	46.611	1,348.398
Összesen	56.451	3,744.258
Kis-, törpe- s parcellabirtok	408.589	2,405.457
Erdélyben összesen	465.040	6,149.715

Erdély határán tehát a földbirtok eloszlása elérte a tetőpontot. A nagybirtokok itt nem jelentenek feudális túlerőt, viszont a parcella s törpe birtokok révén minden falusi földműves családnak jut egy-egy darab kenyértermő hely s ez fontos ebben a csekély iparú, tehát a tömegeknek egész évben keresetet alig nyújtó országrészben!

A 100—1.000 holdas középirtok azonban régóta — azaz a jobbágy-szabadítás óta — fogyóban, pusztulóban van. Különösen áll ez a régi zsentri (500—1.000 kat. holdas) birtokokra, a melyek különben Európa-szerte ingadoznak és fogyatkoznak és úgy látszik, kevésbé alkalmasak a birtokos „úr“ foglalkoztatására, viszont még alkalmas gazdasági egységek egy bérlőtypus kialakulására;¹⁾ a 100—500 holdas régi kismemesi birtokok még valahogy tartják magukat, mert vagy a gazda alakult át a bankkegyelem útján szivós bérlőnek a saját birtokán, vagy erdélyi gazdatisztek, megtollasodott bérlők, községi tisztviselők stb. kezeibe került s görcsösen fogott birtokterületek, a melyek jelenleg még conservált formát mutatnak s kitartó munkásság, meg az uri igények leszorítása révén a régi falusi (de egykéményű) kuriák feltámasztására alkalmasak, ellenben ha az örökösnek huszárönkéntesi vagy ministeri fogalmazói aspiratiói vannak, csakhamar szétroppan majd a jobb sorsra érdemes „újfajta“ uri birtok is!

Amíg ez a birtokkategoria inog vagy még nem alakult ki, a közép-paraszt (25—50 kat. hold) birtok nagy egységeket s területeket számlál s a szépen felfejlődő nagy (50—100 hold) parasztbirtokkal egyetemben a mai Erdély birtokosságának derékhatát látszik alkotni olyan elem, a mely idegen munkaterületekre már nem szorul, a mely a maga földjén egész évben talál munkát és foglalkozást, a mely birtokából és munkájából egész családjával nemcsak megél, de „már több termelése“ révén biztos adóalany, sőt termelési feleslegéből vállalkozás vagy földbérlet útján újabb vagyont is termel s végeredményben egyik-másik fiát már iparos, kereskedő vagy éppen hivatalnok pályára nevelteti ambícióból, de sokszor kényszerűségből, nehogy a nehezen szerzett birtokvagyon örökösödés útján megoszolják. Az 500 holdon aluli és felüli közép-birtokot conserválni kell ha érdemes kézben van, de a 20—50—100 holdas parasztbirtokkategoria fejlesztendő, erősítendő, sőt kiegészítendő az 500 holdon aluli középirtokból, ha az megélni nem tud.

A közép- és nagy parasztbirtokegységek részben szintén történelmi kategóriák: leginkább a székelyek földjén és más szabad magyarok területén, mint régi pixidáriusok, libertinusok, határszéli katonák, sóvágók, szabad németek, telep jogú örmények stb. mai napig fennmaradó örökségek, de a jobbágyfelszabadítás idejétől kezdve az egyéni kiválás elvénél (és sok-sok parasztverejték földművelő hatásánál) fogva az imént elmúlt generatio is teremtett hangyatuirelemmel s szorgalommal birtokos

¹⁾ Az árendába adott ősi birtok bérösszegéből megél a »régi úr« a városi hivatalban, mert nem kell lovat tartani, — a bérlő úr pedig »honvédlóval« kénytelen megélni.

parasztosztályt s szerencsére mindkét fajtában egységes agráretika alakult ki. Szerintem a magyar nemzet erdélyi ágának ez az ősejű csoportja a törzsök, de egyúttal olyan nemzetfejlesztő alap, melynek egyedei a barázdából parasztszorgalommal, egyszerű erkölcsökkel, kevésigényűséggel, kitartó számítással kiemelkedve, a parasztetika barázdáin óvatosan haladó modern ekével mind mélyebbre szántva, az egyszerű magyar földműveserkölcsök alapján anyagi és erkölcsi értékekhez jutva, minden idegen segítség nélkül alkalmassá válik, egyrészt a családból iskolázás révén kiszakadó egyedei által a magyar értelmiség fejlesztésére, otthonmaradó tagja révén pedig kialakul a falusi új középosztály, az, a mely a mai nemzetgazdasági viszonyok közepette legalkalmasabb a beiterjes termelésre, tehát több termelésre, de a mely új falusi középosztályból több család is szokott lenni egy-egy községben; nagybirtok hiányában munka- és kenyérkeresetet is nyújthat a szegényebb falutársainak, de 10—20 ilyen kis középbirtok is akadván minden faluban, közös érdekeiknél fogva összetartásra vannak utalva.

Ha még az országszerte hivataloskodó, értelmi pályán dolgozó erdélyi embereket számbavehetnénk, beigazolódna, hogy a nem nagyon hosszú és nem széles erdélyi barázdából sokan indultak országgá az aprócska erdélyi kuriáknak becsületet szerezni. Pap, tanító, jegyző, orvos stb. jelöltek legtöbbször ma is az egykéményű házakból indulnak el egyszerű készséggel, hogy idők múlva visszaérkezve, a megbecsült ősi tarisznyából a tudás s okosság ezüstjeit szórják el a barázdához ragadt testvéreik közé. Mondom, nem ellenzem, a régi középbirtokot conserválni lehet, de az új falusi kisközéposztályt fejleszteni, nevelni s erősíteni kell, mert az a földdel együtt él, együtt hal.

II.

Am nézzük meg, hogy gazdasági üzemi szempontból miként alakultak a mai „hatökrös“ parasztgazdaságok? Erdély több vidékéről 14 községből kaptam gazdasági üzemi adatokat (utasításom szerint) 30—100 kat. holdas falusi, nagyobbára középparaszt birtokokról, az adatokat az alábbi táblázatban dolgoztam fel:

Statistikai összeállítás némely erdélyi falusi kis

Sorszám	A birtok fekvése (Megye, község)	A birtokos neve és családtagjai- nak száma	A falusi birtok területe							
			beltelek és kert	szántó	kaszálló, rét	legelő	szőlő	erdő	termékellen	összesen
a) Tagosítatlan										
1	Sóvárad (Maros-Tordam.)	B. E. O. 6	1·96	25	17	9	—	20	1	73
2	Vajola (Kolozsm.)	F. J. (szász) 5	4·569	33·942	16·1281	1·217	—	—	—	5726
3	Hadad (Szilágym.)	P. Gy. G. 4	1	20	4	2	1/2	1	2 1/2	30
4	Oroszhegy (Udvarhelym.)	T. D. 2	3	25	37	7	—	—	—	72
5	Türe (Kolozsm.)	D. J. 6	0·1460	11·27	8·296	6·1050	0·400	10·1360	—	37·256
6	Monorfalva (B.-Naszódm.)	P. M. (román) 9	0·504	20·935	10·989	10·594	—	6·715	0·100	38·637
b) Tagosított határú										
7	Kide (Kolozsm.)	B. A. 6	4	34	12	10	1	17	2	79
8	Ujradna (B.-Naszódm.)	P. N. (román) 9	1/2	1 1/2	53	—	—	14	—	69
9	Mezőköbölkút (Kolozsm.)	K. Gy. 3	1/2	36	4	—	—	—	—	40 1/2
10	Uzon (Háromszékm.)	L. S. 5	0·186	32·355	5·673	—	—	—	0·186	48·300
11	Nagypetri (Kolozsm.)	A. M. 4	0·600	18	12	—	—	4	—	34·600
12	Csiktaplócza (Csíkm.)	G. B. 1	0·800	17	31	7	—	32	—	87·5
13	Almásmező (Fogarasm.)	N. J. (román) 7	0·1084	9	0·720	21·223	—	12·1524	0·72	44
14	Válaszút (Kolozsm.)	K. Gy. 8	1/2	12	19	19	—	—	—	50 1/2

középbirtok területi s gazdaságüzemi viszonyairól.

Hány par- cellából áll a birtok	A birtok állatállománya									A birtok eszközleltára	A birtok épületleltára
	ló és csikó	tehén	növendék sz. marha	ökör	bivaly	juh	sertés	kecske	számos állat		
	darab										

falusi birtokok.

—	4	2	4	2	—	25	12	—	14	Tengeri morzsoló, vető- és kapálógép, 2 vaseke, lánczborona, vasborona, trieur.	Marha és lóistálló, 3 cselédlakás.
142	5	6	7	—	2	40	12	—	23	4 szekér, 3 borona, tengeri vetőgép, 2 vas- eke, kapálógép.	Lakóház, gabonás, gép- szin, szekérszin, csűr, sertésöl, szénatartó, baromfiól.
30	2	2	2	2	—	30	6	—	13	Eke, borona, tengeri morzsoló, rosta.	Lakóház, gabonás, istálló, csűr és sertésöl.
102	9	12	13	2	—	45	10		41	Mindenféle egyszerű gép és lógereblye.	Lakóház, magtár, szin, istálló, 2 gazd. csűr.
70	—	2	2	6	4	12	4	—	15	2 szekér, 2 eke, borona- henger, tengeri mor- zsoló.	Ház, csűr, disznóól, tyúkföl, gabonás, eszközszin.
—	4	2	3	2	—	64	3	—	17	Minden közönséges falusi jármű.	4 szobás ház, sertésöl, 2 istálló, csűr, szekér- szin, szalmatartó.

fekvő birtokok.

12	1	2	5	4	1	18	12	—	16	Kerülő- és váltóeke, rosta, trieur, kapálógép.	Lakóház, istálló, gabo- nás, tyúkföl, juhól, sertésöl, malom.
3	1	12	2	4	—	—	2	—	19	Közönséges gazdasági gépek.	3 csűr, istálló, sertésöl, tyúkketrecz, faszín, lakóház.
2	1	2	2	4	—	20	2	—	12	Szekér, eke, más egy- szerű fogatos eszköz.	Lakóház, istálló, szekérszin stb.
4	1	3	2	2	—	—	8	—	9	Szokásos egyszerű fogatos járművek.	Lakóház, istálló, csűr, szin, ketrecz stb.
4	—	2	8	—	—	18	2	—	9	Szokásos egyszerű szekér, eke, stb.	Csűr, istálló, sertésöl, lakóház.
4	2	8	9	—	—	—	8	—	17	Közönséges eszközü- kön kívül répvágó és szecskavágó.	Istálló, csűr, lakóház, fából (cserépfedéllel) stb.
6	2	2	1	2	—	21	5	—	10	Mindenféle gazdasági eszközökből egy-egy.	Ház, istálló, csűr stb.
11	2	4	8	—	—	15	3	—	13	Váltóeke, lókapu, 3 hen- ger, szekér, stb.	Lakóház, nyárikonyha gabonáspinczével, istálló csűrrel, juhól, sertésöl.

A táblázat adatai nemcsak változatosak, de tanulságosak is. Mind a 14 birtok terület átlaga 53·5 kat. hold, a 6 tagosítatlan határon fekvő birtok átlag területe 51 kat. hold, a tagosított határon fekvő 8 birtok átlaga 56 kat. hold. A tagosítás tehát előnyére van a középparasztbirtoknak, de előnyére van a birtokeloszlás szempontjából is, mert a míg a tagosítatlan községekben 30—142 db.-ból áll a birtok, addig a tagosított határokon 2—12 db.-ból, átlagban 5 db.-ból. Még ez is alkalmatlan eloszlás, de gyakran a különleges erdélyi hegyes-völgyes határfekvések igazolják egyrészt a több darabban való kihasítást, másrészt bizonyos, hogy a felsorolt birtokosok időközönként is vásároltak új földeket. Mindazonáltal bizonyító tény: hogy tagosítás útján is előmozditható egy új középparasztbirtok-typus alakulása.

Socialis szempontból azt igazolja a táblázat, hogy általában soktagú családot foglalkoztatnak ezen birtokok, egy családra átlag 5 tag jut; felső határon 2 oláh 9 tagú családdal, alsó határon egy csiki székely egy taggal és egy udvarhelymegyei család két taggal, pedig az elsőnek 87·5 kat. holdas birtoka van, a másiknak szinte 72 kat. holdja, abban 25 kat. hold szántó, annál inkább etikai szégyen ez, mert még a vajolai szász gazdának is 5 tagú a családja 57 kat. holdas birtokán, — az igaz, hogy 142 db.-ban van, — hát kell a „sok család“ a birtok ellátására.

A birtok műveleti eloszlása szintén változatos. A faluban levő kert és beltelek területe jelentékenyen megkevesbedett a tagosított községekben (a kidei véletlen kivételével), az átlag circa fél hold s ennyi ezen völgyi fekvésű községekben elegendő is. És az sem baj, ha a tagosítatlan községekben fél holdnál nagyobb a beltelek, legalább tagosítás esetén a vagyonsztozás alkalmával könnyen alakulhat új udvar új család részére. Szántóföldje több (22 kat. hold) van a tagosítatlan birtoknak, mint a tagosítottak (18 kat. hold), de a tagosítás révén mégis több a 18 kat. hold átlagterület, mint 100-on felül szétdarabolt nagybirtok. Átlagos mezőgazdasági vidéken elég szántója (20 kat. hold) van a birtoknak, de számba se jöhet az újradnai szántó és nem sok az almásmezei rész (9 kat. hold), de mindkét hely a havasalján fekvő, ebben a circa 800 méter tengerszin feletti magasságban a fűtermőhelyek fontosabbak.

Kaszálója, rétje minden birtoknak van, ez igazolja a jelentős állatlétszámot, éppen megint csak Almásmezőn kicsi a kaszálórész, de sokat pótol a 21 kat. holdas legelő; viszont jelentős Újradnán is az 53 kat. holdas kaszálóterület. Érdekes továbbá, hogy a míg a tagosítatlan községekben minden birtoknak van legelőrésze, addig a tagosított községekben sokban a legelőt is felosztották és ennek hatása az állatlétszámszámok kisebb számaiban is meglátszik. Szőlős területe csak arra való

vidéken van három birtoknak, erdeje 9 birtoknak; terméketlen (!) területe 6 birtoknak, a mi nehezen érthető. Helyrajzilag is jól fekszenek az érdekelt községek, általában arányos eloszlású a hadadi, türei, monorfalvi, kidei és válaszuti birtok.

Az állatlétszám összehasonlításánál kitűnik, hogy tagosított birtokon kevesebb a haszonmarha, mint a tagosítatlan községekben s ezt a kevesebb fűtermő terület okozza. A táblázat utolsó rovatában a vegyes állatlétszám „számos állatra“ van átszámítva a könnyebb összehasonlítás okából. A tagosítatlan határon 20·5 számos állat esik egy birtokra s egy állatra 2·5 kat. hold jut az egész birtokból, a szántóból pedig 1·1 kat. hold. A tagosított határon csak 13·1 db. számos állat esik egy birtokra, egy állatra 4·3 kat. hold, a szántóból 1·3 kat. hold, tehát valamivel több, mint a tagosítatlan birtokon. A számos állat fogalom különben csak az arányok összehasonlítására alkalmas. Az állatlétszám nincs egyenes arányban a birtoknagysággal, így pl. a legnagyobb birtokon — Csíktaplóczán — csak 17 számos állat van, de a kisebb érték-számot a minőségek emelik. Aránylag az uzoni és nagypetrii birtokok vannak a leggyengébben ellátva haszonállattal, viszonyítva a birtokterülethez.

Egy-két ló majd minden birtokon van, u. i. itt már gyorsabb fuvarozásra is inkább van szükség, mint kisebb birtokon. Oroszhegyen a 9 db. azonban már soknak tetszik — ha nem tudnánk, hogy nemcsak jelentékeny az erdei fuvarozás, de ott már jelentékeny lótenyésztés is van — s egy 72 holdas birtokosnak „illik“ lovat tenyészteni!

Főtenyésztési ág a szarvasmarhatenyésztés és minden birtokon végig elég szép a létszám. Legtöbb tehenet (12) Oroszhegyen, Újradnán és Csíktapolczán (8) tartanak; növendék szarvasmarha megint Oroszhegyen, Csíktapolczán, Nagypetriben s Válaszuton van: ez már állatkereskedelemre is mutat. Az ökröt első helyen kellett volna emlitenem, hiszen az u. n. „hatökrös gazdák“ viszonyait tárgyalom itt (ám hat ökre a táblázatban csak türei Deritei Istvánnak van), mégis négy birtok híjjával minden birtokon van egy-két pár ökör. A talajművelés okából és csere-bere szempontjából — különben az ökör még az ekkora birtokokon is nehezen használható ki egész éven át. — A bivaly csak hírmondónak található, mert ezen birtokokon a tehén a tejelő, az ökör és ló az igavonó állat. Már jellegzetes és legtöbb helyütt jelentős a juhlétszám. Hiszen az e fajta birtokos (szerencsére) még a maga szötte gyapjába öltözik s jelentős eledele a juhsajt, meg juhhús is sok kell a munkásoknak, — takarmányt csak talál a „turma“ a közös legelőn. Ugyanúgy a sertés is fontos állatnem ezen birtokokon, részint táplálkozás, részint értékesítés okán.

Még számba kellene vennem a földművelési (igaerő) trágyázási arányokat, de az elmondottakból is kitűnik, hogy úgy a birtokarányok, mint az állatlétszám jó alapjai ezen középparasztbirtok-kategóriának. A táblázatban nagyjából fel van említve a birtokok eszköz- és gépleltára, nyilvánvaló, hogy a közönséges falusi fogatos eszközökön túl már jobb gépek is szereztettek be: mint répa- és szecs kavágó, lókapá, rétborona, lógereblye, konkolyozó henger stb. Tehát a célszerű földművelésnek is meg vannak az előfeltételei. Fejlődött a beltelek építkezése, a lakóház: 2 szoba, konyha, kamrás typustól kezdve a 4 szobás lakásig (pinczével) mindenféle alak található; istálló, csűr, helyenként kettő is, szekérszin, sertésól, tyúkketrecz általános, sok helyen takarmányszín, borjú- és csikókifutó s hírmondónak egy helyen betontrágyatelep is található — s feltétlenül fejlődöttem izlésre vall, hogy általán a W. C. után nem kell a kert végébe kifáradni.

A gazdálkodás faluból történik, akad itt-ott egy-egy távolabbi birtokrészen egy istállós szin — de a legtöbb ingóság a beltelken van elhelyezve — ott van a rakodó (szénás) kert is s talán csak a szalmakazlak maradnak a falu szélén, a közös cséplőszérűn: így rendelkezvén a megyei tűzrendészet.

A szántóföldi művelés, illetve kihasználása más vidékek szerint változatos s első sorban attól függ, tagosított-e a határ, avagy tagosítatlan. Nincs itt terem, hogy mind a 14 birtok vetésforgóját leírjam, csak a jellegzetesebbeket említem: a mezőköbölkúti birtok felén szalmás gabonát, felén tengerit termelnek, tehát kétfordulós alakjával a leg-egyszerűbb ezen példák között; a kidei birtok 34 kat. holdas szántóján 12 kat. holdon őszi buza, 13 kat. holdon tengeri, 5 kat. holdon lóhere volt vetve, a többi ugarnak maradt. A sóváradai birtokon 6 kat. hold buzával, 6 kat. hold tengerivel, 4 kat. hold zabbal, 2 kat. hold mesterséges takarmánnyal bevetve, a többi ugarnak maradt; az oroszhegyi birtokon 6 holdon buza, 3 holdon zab, 2 holdon árpa, 4 holdon burgonya, 2 holdon szálas takarmány termett és 6 hold ugarnak maradt, tehát már igen változatos s célszerű a talajhihasználás; végül ugarmentes az almásmezői birtok: 2 kat. holdon tengerivel, 1 kat. holdon burgonyával. 4 kat. holdon buzával s 2 holdon zabbal, 400 □-öl répával, 60 □-öl kenderrel volt 1903-ban bevetve. Az bizonyos, mihelyt nincs közös nyomásban a birtok s kivált ha tagosított, azonnal fejlettebb termesztő a szántóföldi termés.

Még érdeklődtem a kérdőíveken a főjövedelmi üzemágak iránt s az egész vonalon az állattenyésztés áll első helyen és csak második helyen a földművelés. Persze a részletes adatok szintén igen változatosak: a sóváradai birtok évenként elad 2 db. 4 éves ökröt, 2 db. 3 éves

csikót, 2 db. növendék szarvasmarhát és 2 db. sertést; a mezei terményekből 6 mm. búzát, 4 mm. tengerit és 30 mm. takarmányt ad el — tehát pénzürtékre átszámítva, jól jövedelmező birtok lehet. Közel jár hozzá Vajola; közepes értékesítés látszik Oroszhegyen, hol évente 2 ökör, 1 tehén, 1 ló kerül a piacra, aztán erdélyiesen szólva, 150 véka¹⁾ búzát, 200 véka zabot, 150 véka krumplit. Uzonban évente 2 db. hizott ökröt, 40 hl. ősibúzát, 15 hl. zabot és 15 hl. árpát vihetnek a piacra. A türei gazda évente 6 bárányt, 1 pár ökröt és 1 pár növendékállatot értékesít, mezei terményt semmit. Az újradnai birtokos 10—15 szekér szénát, 4 db. szarvasmarhát és 1 db. lovat visz piacra.

Hogy sikeres lehet az értékesítés, illetve jövedelmezők ezen gazdasági üzemformák, kitűnik kérdőívem 7-ik pontiából, hogy: fogyott-e a birtok átlaga jelenlegi birtokosa kezén, avagy növekedett? Az egész vonalon az utóbbival dicsekszenek és pedig: Sóvárad 20 holddal, Vajola 3 holddal, Hadad 6 holddal, Oroszhegy 2 holddal, Türe 3 hold 400 □-öllel, Kide 72 holddal, Újradna (vételi útján) 20 holddal, Mezőköbölkut 38 holddal, Uzon 7 holddal, Nagypetri 2 holddal, Válaszut 9 holddal, átlagban tehát 16 kat. holddal szaporodott ez a birtokkategória jelenlegi tulajdonosa kezén! Nem lett volna érdektelen kutatni (de már az indiscretio határán járt volna), hogy örökség, vétel, csere vagy éppen házasság útján gyarapodott-e ekkorára a földbirtok — viszont pedant-nak a telekkönyv C. alapjáról is lehetett volna tanúságokat kiolvasni — ám ne fessük az ördögöt a falra s reméljük inkább, hogy takarékköuyvek is vannak a ládafiába — a fejlődés, vagyonosodás stb. eddigi jelei legalább erre mutatnak.

III.

A jövendő erdélyi falusi közép (paraszt) birtok topográfiáját, fejlődési vonalait, alap- és forgótökéje viszonyait stb. fentiekben megrajzolva végső megállapodásunk az volt, hogy a jelenlegi birtokos „hat-ökrös gazda“ nemcsak hogy conservatív jellegű, de épen fejlődésképes, többre törekvő: akkor ezt a régen alakuló, de időközönként egyedeiben széttagozódó (örökség) birtokos osztály megőrzése, fejlődése s megint némely egyedeiben magasabb „kiválásra“ alkalmas nemzetreteget nemcsak gazdaságüzemi, bankpolitikai s általános művelési eszközökkel kell segíteni előretörekvésében, de agrárpolitikai törvényes intézkedésekkel is segíteni és óvni kell, hogy birtokstátusában sokáig háborítatlanul megmaradhasson.

¹⁾ 1 véka = 25 liter.

A multakért is megérdemli ez a birtokkategória a kiváltságos állapotot, hiszen ezen osztály termelte a jobbágyszabadítás előtt is, de azután rendszeresen az erdélyi falusi értelmiség (pap, tanító, jegyző, gazdatiszt) legszélesebb rétegét, mely rétegből a mai időkig tudósok, írók, politikusok, egyházatyák stb. szép számban lettek! Tehát ezt a birtokréteget nemcsak mint az új falusi kisközépbirtok kezdetét akarom fenntartani és fejleszteni, de értelmiségkiválasztó erejénél fogva is.

Mi ennek a schemája? Az általam elképzelt, illetve fenti adatokból kivont átlag középparasztbirtokosnak 3 gyermeke van: az egyik fiú gazdának és örökösnek marad, a másik fiú értelmi pályát választ, a leányt pedig kiházasítják. A birtok tehát megint egy kézen marad s míg az új örökös gyermekei megnőnek, fiatal erővel dolgozva 20—30%-kal növekedhet a vagyon és már 4 gyermeket is elbir: ám a leány megint kiházasíttatik, az egyik fiú iskolákat tanul s diplomával kimegy az ősi házból, a másik két fiú osztozik a közös vagyonon — s új két közép-birtokalakításra törekszik. Ám ez esetben számítás dolga, nem olcsóbb és célszerűbb-e két fiút magasabb életpályára neveltetni s csak egy fiú örökli a gazdaságot, azt a két fiú neveltetési költségei elmulásával igyekszik adósságtól kitisztázva megtartani, hogy talán majd fia fejleszti feljebb? Ha még több (5—6) gyermek van, a birtok szétesése (megint kisebb kategóriára) óvhatlan, de viszont ahol csak két, vagy éppen csak egy (fiú) gyermek van, ott a fenti előfeltételeket supponálva, megkezdődik a (100—200 kat. holdas „mágnás“) parasztbirtok alakulása. Milyen szép fantomok! Ha sok mindenben túl nem az egyenlő örökösödés elve uralkodnék ma az erdélyi birtokokon is!

I. Magyar középparaszti birtok (20—50 kat. hold) létesítését elő lehet mozdítani.

1. Magyar községekben teljes községi határtagosítással, a lehető államsegélylyel és közigazgatási erélylyel.

2. Vegyes ajkú községekben részleges -(dülő) határtagosítással szintén államsegélylyel s igazságos, de erőteljes közigazgatási befolyással, e téren az erdélyi tagosítatlan határú községekben még sok tennivaló van. Ma nem elég buzgók a hatóságok, hogy az új tagosítási törvény előnyeit sikeresen magyarázzák s „bona fide“ erőszakolják legalább a vasútmenti községekben.

3. Tagosított határban egy darabban fekvő magyar kézen levő 30 kat. holdnál nagyobb birtokoknál a tulajdonos kérésére meg kell engedni a közös nyomásos rendszer daczára, hogy birtokát a nyomásból kiemelhesse s azon szabadon gazdálkodjék, esetleg arra állandó tanyát építhessen.

4. Ugyanúgy tagosítatlan határon, ha valakinek 20 kat. holdas bir-

toka legfeljebb két darabban van, a tanyás kirajzást szintén meg kellene engedni, illetve, hogy a két db. birtoktestet, ha nagyobbak 10—10 kat. holdnál — a közös nyomásból kiemelhesse, azon szabadon gazdálkodhassék — feltétel: ha legalább két fia van! Ha az 1894-iki t.-cz. vonatkozó pontjainak megváltoztatásával ezt a fenti két kiváltságot be lehetne az életbe vinni — csakhamar nagy arányokban indulna meg a tagosítás, sőt a nyomásos határgazdasági rendszerek átalakulása is.

II. A fenti módokon kialakult közép parasztbirtok egységét és fennállását facultative és határidőkhöz kötötten biztosítani kell:

5. Legáltalánosabb lehetne a 20—30 kat. holdas közép parasztbirtokokon az otthonmentesítő (homestead) törvény behozatala. Bizonyos feltételekhez s határidőhöz kötve a törvény alapján a telekkönyvi hatóság a fél kérésére kimondaná, hogy az x birtok adósság fejében el nem árverezhető. Ezzel a tulajdonos 10—20 évig időt nyer, hogy birtokát rendbe hozhassa vagy egy emberélet szorgalmával a rendbehozott birtokvagyon állagát felesége holtáig s gyermekei nagykorúságáig minden széttagolás ellen biztosítani akarja vagy a gyámhatóság biztosítja a birtokot az apa tékozlása ellen a feleség vagy gyermekek javára. Mondom, ez lehetne a legkisebb közép parasztbirtok időleges megkötési módja. A hiteligényeket elláthatná a hitelszövetkezet, betáblázva az évi termés és állatjövedelem $\frac{1}{3}$ -ára. Bizonyos kényszerítő esetekben a törvényszék feloldhatja a homesteadot, ritkább esetekben maga a tulajdonos is kérheti a feloldást, de az örökösök is kérhetik a további fenntartást is.

A legújabb német irodalomban arról is van szó, hogy régi kastélyok és kuriák is mentesíthetők az árveréstől a körülök fekvő 4 hektárnyi belsőséggel, hogy a pusztuló család utolsó sarja az ősi házban végezhesse be nyugodtan életét. A homestead a liberalis Északamerikában mindjobban terjedő birtokkiváltság. Ott főczél a messzi pusztákon a farmok létesítése és állandósítása.

6. A 30—50 holdas új középbirtok egysége biztosítható szintén a rövidebb időtartamú homesteaddal, de az általános egyenlő örökösödési jogtól eltérően: a törzsörökösödési kiváltság engedélyezésével. Nem szokatlan ma sem Délmagyarország sok vidékén, hogy az apa úgy osztogatja meg gyermekeit, hogy a fő birtokvagyont legidősebb fiára hagyja, a többinek pedig ingó vagyont rendel. Erdélyben is csak a régi székely kishemesi és szász örökösödési (szokás) jogot kellene felleveníteni, mely szerint a leány (vagy leányok) kiházásittattak ingóságokkal, a kisebb fiú kineveltetett és diplomával ment neki a világnak, az elsőszülött pedig otthon maradt gazdának: kitisztázta a birtokot a leánykiházásitási, illetve öccsei kineveltetési terheitől s új erőre kapva,

hozzá fogott a családalapításhoz. Ma is előfordul számító székely családoknál az ilyen, még életben való rendelkezés, de a szerződésben kikötések vannak, ha az első törzsörökös el akarná adni a birtok-vagyont. Nem lehetetlen, hogy a törzsörökösödés következménye az egy gyermekrendszer lesz, de ha a vagyon eléri az 50 holdat, visszaállana az egyenlő örökösödés elve. Alakulhatna két 25 holdas új középbirtok.

7. Az 50—100 kat. holdas birtokokon fenntartható a törzsörökösödés elve, ha az új családfejlődése érdekében a családtagok lemondanak az egyenes örökösödés jogáról, ha a birtok már igen belterjes, ha ingóságokkal kielégítettnek vagy járadékot biztosítottak maguknak a társörökösök. Ez mehetne, hacsak leányok a társörökösök. A törzsörökösnek már lehet két fia: mert 50—50 kat. holddal már két új középbirtok alakulhat!

8. Másforma az angol entail-rendszer, mely szerint a tulajdonos a birtokvagyon hasznát fiára, de magát a birtokot az unokára hagyja. Így egy generation át megőrizhető a földbirtok egysége. A régi osztrák magánjog alapján régebben Erdélyben szintén szokásos forma volt, — kivált ha a tulajdonos örökös hiányában az unokaöccsre hagyta a vagyont — a mikor a saját testvérük birtokconserváló tehetségében nem igen bíztak.

9. Lehetne még jó kézben levő és fejlődő birtokon 100 holdnál nagyobb birtokra is engedélyezni birtoktartó kiváltságokat (facultatív paraszt hitbizomány), mondjuk, a míg a 100 holdas birtok 200 kat. holdra nő meg. Ennél nagyobb falusi parasztbirtokra már nem lesz szükség mert az örökös könnyen átvedlik „pantallós“ úrrá, azaz egy 200 holdas birtokból már könnyen hasítható ki 2—3 új falusi kis középbirtok!

*

Vázlatos eszmemenetemből kitűnik, hogy conservatív irányban óhajtom Erdélyben megvédeni a falusi középbirtokokat — mert a mai birtokpolitika révén a földbirtok is már ingó-bingó vagyon — csereeszköz lett. Pedig erre a „honalapítók“ és a Tripartitum nem így gondoltak volaha. Javaslataimnak mentsége az, hogy nem általánosságban, csak esetről-esetre kiterjeszthető birtokkiváltságokra gondolok.

Mindehhez pedig sok irányban kell régi törvénymegváltoztatás, új törvényszerkesztés, türelmesebb és igénytelenebb bankpolitika — mert a bank van a földért és nem megfordítva — pedig ma már a földbirtok jövedelméből nemcsak a törvényes kamatokat szorítja a kölcsön, de már-már a tulajdonost megillető tiszta jövedelemből is részt kér; a bank-kamatláb és agio megbizhatatlan változtatása révén.

Csérer Lajos.

Vizsgálatok a rokkantsági statistika köréből.

I. rész: *A rokkantsági táblázatokról.*

1. *Bevezetés:* Rokkant- és nyugdíjegyletek matematikai mérlegének megszerkesztésénél nagyfontosságú annak a kérdésnek eldöntése, hogy a számítások milyen statisztikai táblázatok alapján történjenek. Leghelyesebb, ha az illető, már hosszabb idő óta működő egyesület saját tapasztalataiból vezetjük le a szükséges valószínűségi számadatokat, alkalmazkodván a specialis viszonyokhoz és ügyelve az anyag homogen voltára. Újabb egyesületek megalakításánál vagy rövid idő óta fennálló intézetek esetében lehetőleg hasonló viszonyokból eredő adatokat kell használnunk és e téren a legközelebb fekvő közös követelés, hogy a mennyire lehetséges, hazai megfigyelések álljanak rendelkezésre. A rokkantsági statistika dolgában ez ideig külföldi táblázatokra voltunk utalva és így azt gondoljuk, hasznos munkát végzünk, ha a következőkben egy nagyobb magyar anyag feldolgozásának eredményeit bemutatjuk. Vizsgálataink a Magyarországi Munkások Rokkant- és Nyugdíjegyletének tapasztalataiból erednek és az activok kiválási rendjének egy fontos elemére: a rokkantság bekövetkezésének mértékére vonatkoznak. Mivel az egyesület 1893-ban alakult és tíz évi carentia-idővel nyújt rokkantsági segélyeket és mivel továbbá mérlegmunkálataink 1911. évi december hó 31-ére készültek, az adatok gyűjtésénél csak azok a tagok jöhettek számításba, kik 1893. évi márczius hó 5-étől 1901. évi december hó 31-éig terjedő időközben léptek be.

A hasonló irányzatú statisztikai táblázatok levezetésénél különösen két szempontot kell figyelembe vennünk. Elsősorban ügyelni kell arra, hogy a feldolgozandó anyag lehetőleg homogen (azaz összetételében a vállalt koczkázatok szempontjából egyenlő értékű) legyen, azután arra, hogy az egyes átlagos valószínűségek megállapításánál elegendő nagy anyag álljon rendelkezésre. A rokkantsági vizsgálatok e két követelménynek csak megközelítőleg tehetnek eleget. A homogen összetétel szempontjainak kitűzésénél ugyanis ügyelni kell a második követelményre is, hogy t. i. az anyag ne aprózódjék fel túlságosan. Az ismertebb külföldi

táblázatok legtöbbször egy meghatározott foglalkozási körre terjednek és korok szerint haladnak, ügyelve arra, hogy saecularis változásoktól lehetőleg függetlenek legyenek (hatások állandósága). Az összes követelményt azonban egyidejűleg alig sikerült nagyobb fokú felaprózás nélkül kielégíteni. A kötelező socialis biztosítás korszakában lesz csak lehetséges, hogy minden irányban megfelelő anyagot dolgozzunk fel és a különböző befolyások hatását pontosan tanulmányozzuk. Ilyen nagyobb vizsgálatot végezhettek pl. a német munkások hivatalos anyagán (1894-ig, 1895 – 1897-ig terjedő anyagokon, utóbbinál 175.900 rokkantsági esettel). Nyugdíjintézetek esetében rendszeren a német vasutasok anyagából levezetett táblázatokat alkalmaznak, ezek azonban igen sokfélék lehetnek a feldolgozás szempontjai szerint.¹⁾ A régebbi vizsgálatok (Behm) után Zimmermann (1868—1884), Bentzien és Kihm (1868—1889) nagyobb anyagokat dolgoztak fel, ezekben azonban saecularis változások, még pedig emelkedő irányzattal, érvényesülnek és 1868 – 1876-ig terjedőleg összetételük miatt különben sem nagyon megbízhatók. Már Zimmermann felaprózta később az összes anyagot különböző koczkázatú csoportokra és ezen munkálatot több ízben (különösen az 1884—1889-ig terjedő anyagot) igen nagyfokú specialis felosztásokkal folytatták, mindjobban kisebbitve az anyagot. Karup a saecularis befolyásokat is eliminálni törekedett, midőn 1877 – 1889-ig terjedőleg feldolgozta az ú. n. „Nicht-Fahrpersonal” anyagát, továbbá pontosan rámutatott a különféle koczkázatok befolyására.²⁾ A homogenebb anyagok sorából említjük a Riedel-félét, melyet a magánhivatalnokokra vonatkozó nyugdíjszámításnál szokás alkalmazni és a mely 1882—1889-ig terjed és csak az irodában alkalmazott vasuti hivatalnokokat veszi számításba. De e műveleteknél az eredeti számadatok (Bentzien—Kihm: 3,065.842 megfigyelési év és 33.808 rokkant) nagy mértékben kisebbedtek (Karup: 1,707.817 m. é. és 20.769 r., Riedel: 238.546 m. é. és 1.776 r.³⁾ A nők anyagára vonatkozólag az

¹⁾ L. Czuber: *Wahrscheinlichkeitsrechnung*. (Leipzig, 1910.) II. k. 247—252. §.; Blaschke: *Vorlesungen über mathematische Statistik*. (Leipzig, 1906.) 28. §.; Bein—Bogyó—Havas: *Politikai Számtan*. (Budapest, 1907.) II. k. VII. fej. — A németnyelvű irodalomról I. Neumann: *Systematisches Verzeichnis der Literatur des deutschen Sprachgebietes über das private Versicherungswesen*. (Berlin, 1913.) 122—123. o. és Bohren még idézendő referatúmat. — L. továbbá Weber francia munkáját (Páris, Warnier, 1897.) és Richard-Petit kézikönyvét (*Encycl. scient.*, Páris, Doin, 1908.), II. r. 2. fej., mely a franciaországi vizsgálatokról (Marie) is szól.

²⁾ *Reform des Rechnungswesens der Gotha'schen Lebensversicherungsbank*. (Jena, 1903.) I. k. 6. fej. Már előbb feldolgozta az összes anyagot 1868—1878-ig terjedőleg.

³⁾ L. erről Braun: *Die Sterblichkeits- und Invaliditätsverhältnisse des Lokomotiv-personals deutscher Eisenbahnen*. (Zschr. für die gesamte Versicherungs-Wissenschaft XI. 1911.) 4. fejezet. A német vasutasok anyagának egyéb fontosabb feldarabolásait is részletezi.

irodalomban csak egy példát találtunk: Wolf (Progr. des Städt. Realgym. Leipzig, 1889.) feldolgozta a németországi színházi alkalmazottak nyugdíjegyletének 1873–1887-ig terjedő kis anyagát; rendelkezésére volt a nőkre vonatkozólag: 14.419 activ és 312 rokkant. Ugyancsak Wolf feldolgozta később az 1873–1896-ig terjedő anyagot (l. Amtmann—Pfaffenberger idézendő munkájának 166—167. o.).

A jelzett értelemben a magyarországi adatok specialis birálatot igényelnek. Mindenekelőtt különválasztottuk a férfi-anyagot a nő-anyagtól, a mi — mint látni fogjuk — okvetlenül szükséges volt. Így maradt a figyelembe vehető életkorokat (25—75) illetőleg:

	Megfigyelési év	Rokkant
Férfi	102.971·5	1.080
Nő	11.901	240

Ezt az anyagot tovább felaprózni nem lett volna czélszerű, noha a kockázatok szempontjából homogen anyag megállapításánál az egyes foglalkozási csoportokat is tekintetbe kellene venni. Ilyen értelemben a levezetendő táblázatok csak hazai viszonyaink átlagos tanulmányozására alkalmasak; fontosságuk abban lehet, hogy hazai anyagból erednek. Egy későbbi időpontban lesz csak lehetséges, hogy az egyesület rokkantsági tapasztalatait az egyes főfoglalkozási körökön belül külön feldolgozzuk. Az egyesület sajátos alapszabályai következtében igen széles körben végzi socialis munkáját, erről képet ad a következő rövid áttekintés, mely nagyjában a munkánkat illető időből, az 1904. statistika alapján készült:

<i>Férfiak</i> (összesen 68 alcsoportban):	<i>Nők</i> (összesen 12 alcsoportban):
Kisiparban alkalmazott 53·0	Házi teendőket végző 46·8
Vasutnál alkalmazott és gépész . 11·5	Munkásnő 16·9
Munkás 10·8	Varrónő 15·1
Tisztviselő 5·7	Cseléd 9·1
Bányász 4·8	Szellemi foglalkozások 5·0
Gazdaságban alkalmazott 4·7	Kereskedő és iparos 4·6
Szolga 4·2	Tisztviselőnő 2·5
Kereskedő és gyáros 2·9	
Szellemi foglalkozások 1·3	
Különféle 1·1	

Az anyagban igen sok foglalkozási csoport van képviselve, de az összetartozás szempontját erősíti az a körülmény, hogy az egyesületbe lépés a propaganda mellett különösen a tagok önkiválasztásában nyeri magyarázatát; mivel továbbá a tagok túlnyomó része (91·50/o) a legmagasabb III. osztályba lép be, azt mondhatjuk, hogy a jobb anyagi

helyzetben levő iparos- és munkásosztályok tekintetében megfelelő következtetéseket vonhatunk anyagunkból.

Meg kell jegyeznünk, hogy a beszolgáltatott anyag a carentia-időn belül rokkanttá vált tagokat nem tüntethette fel és így az életkorok szerinti csoportosításnál csak azok szerepelnek, kik 10 évi tagság után váltak rokkantakká. E körülmény azonban nem lehet nagy befolyással a levezetendő valószínűségekre, mivel a megmaradt tagok túlnyomó része arra vár, hogy a rokkantsági segélyre jogosító tagsági időt betöltse (a legtöbb rokkantsági bejelentés a 10—11. tagsági évben történik) és mivel a rendkívül alacsony díjfizetés miatt a reaktiválások lehetősége felette meg van könnyítve. Különben is minden hasonló statisztikai felvétel egyik legnagyobb nehézsége, hogy a rokkantsági igény jogosultságának megállapításánál igen tág szempontok érvényesülnek és hogy a feljegyzések alkalmával a rokkantság különböző nemeit, továbbá az egy foglalkozáson belüli rokkantságot a teljestől nem választják szét.¹⁾ Mindenesetre a 10 évi carentiával dolgozó egyesületek céljainak megfelelnek a táblázatok.

Ennél az első munkálatnál kizárólagosan az életkort választottuk független változónak. Az így nyert összesítő táblázatokat aggregát rokkantsági táblázatoknak nevezhetjük, szemben a több független változóra kiterjedő select rokkantsági táblázatokkal. Ismeretes, hogy az életbiztosítási technika legújabbban az aggregát halandósági táblázatok helyébe azokat a kétszeresen tagolt select halandósági táblázatokat választja, melyek az életkor mellett a biztosítás lefolyt időtartamát is figyelembe veszik (az orvosi vizsgálat hatásának számításba vétele érdekében). A rokkantsági valószínűségek irodalmát tekintve, mai nap ennek a szempontnak érvényesítése²⁾ még nem bizonyult szükségesnek.

Végül utalunk arra, hogy a rendelkezésre álló anyag kicsinysége miatt ezen első alkalommal nem szerkeszthettük meg a rokkantok halandósági táblázatát; e téren külföldi táblázatokra vagyunk utalva.

¹⁾ L. erről Czuber II. k. 204—206. o. és Siefert: *Der Begriff der Erwerbsunfähigkeit auf dem Gebiet des Versicherungswesens* (Berlin, 1908.). Az általános rokkantságtól rendesen csak a balesetít választják el. A feldolgozott anyagokra vonatkozó összefoglaló és részletező tárgyalást ad Westergaard: *Die Lehre von der Mortalität und Morbidität*. (Jena, 1901.) cz. munka.

²⁾ Blaschke (*Verhandl. des internat. Arbeiterversicherungs-Kongresses*, Wien, 1905) igen nagy emelkedéseket tapasztalt, ezzel szemben Karup (*Verhandl. des VI. internat. Kongresses für Versicherungswissenschaft*, Wien, 1909., II. k.) a hatás okait kutatva, a technikára nézve befolyással nem bíró eltéréseket mutat ki és reá utal azokra a finomabb szempontokra (skála menete, tartam minősége, rokkantsági igény különféle előnyei), melyek ilyen vizsgálatoknál tekintetbe veendőek volnának. Hasonló vizsgálatot végzett Iversen (u. o.) a dán hivatalnokok anyagával. E kérdésről az idézett Czuber és Blaschke-féle kézikönyvek is referálnak.

2. *Az anyag gyűjtése*: A gyűjtésnél a legfontosabb mozzanat az életkorok pontos meghatározása; a következő felvétel tekintetében az életkort a belépési korból és a tagság tartamából határozzuk meg. A belépési korok megállapításánál az volt a nehézség, hogy a számláló lapokon csak a születés éve volt reávezetve, úgy hogy a születés idejét átlagosan az év július 1-ére kellett tennünk.¹⁾ Az anyagot a belépési korok szerint kell rendeznünk; a megszámlálás szempontja: a különböző módú kiválások minden belépési koron belül a tagság egyes éveiben milyen számban történtek. A számlálásnál az időtartamok egysége a naptári év. A kiválás különböző módozatai a következők:

önkéntes kiválás vagy törlés (storno):	S
activ állapotban való elhalálozás:	H
rokkantság bekövetkezése: ²⁾	R
1911 decz. 31-én érvényben maradás:	M

Az említett szempont szerinti megszámlálás eredményeit táblázzuk, még pedig a rokkantsági valószínűség kiszámítására szükséges további rovatokkal. Az x életkorú egyén rokkantsági valószínűségét (tehát annak valószínűségét, hogy az x -ik életkort elért egyén az $x \dots x+1$ -ik életkorában rokkanttá lesz) a következő képlettel szokás meghatározni:

$$r_x = \frac{R_x}{A_x + \frac{B_x + C_x}{2}} = \frac{R_x}{E_x}$$

Ebben a képletben:

R_x : az $x \dots x+1$ -ik korközben rokkanttá vált egyének száma,

A_x : azok száma, kik az x -ik kort activ állapotban érték el,

B_x : azok száma, kik az $x \dots x+1$ -ik korközben beléptek,

C_x : azok száma, kik az $x \dots x+1$ -ik korközben, de nem a rokkantság következtében kiváltak.

A képlet megállapításánál abból a feltevésből indulunk ki, hogy az új belépések és a más okokból való kiválások az egy éves korközben egyenletesen, tehát átlagosan a köz felében, történnek. A nevező meghatározásánál két szempont érvényesülhet:

a) a köz haláleseteit teljes számban tekintetbe vesszük: nem független valószínűségek ($C = S + M$);

a) a haláleseteket is átlagosan a köz felére vesszük számításba, megjegyezvén, hogy az activ állapotban meghaltakból rokkantak nem

¹⁾ Tehát ha a belépés hónapja:

január—június: belépés kora = belépés éve — születés éve — 1

július—december: belépés kora = belépés éve — születés éve.

²⁾ Ha szükséges, külön kezelendők (az alábbi táblázatban is) a teljes szolgálat vagy tagság után nyugdíjazottak.

adódnak és így az összes megfigyelési évek meghatározásánál egyenletes haláloszlást véve fel, a halálesetek fele nem jöhet számításba: független valószínűségek ($C = S + H + M$).¹⁾

A következőkben a logikailag megfelelőbb *b)* felfogáshoz csatlakozunk. A két felfogás között numerikusan csak kis eltérések vannak, a *b)* felfogás valószínűségei valamivel nagyobbak, mert nevezőjük kisebb. A független (r_x) és a nem független (r_x^1) valószínűségek közötti fontosabb összefüggések a következők:

$$r_x^1 = r_x \left(1 - \frac{q_x^{aa}}{2} \right) \text{ vagy: } r_x^1 = r_x \frac{1}{1 + \frac{H_x}{2 E_x}}$$

hol q_x^{aa} annak független valószínűségét adja, hogy az x éves aktiv az x -től $x + 1$ -ig terjedő korközben mint aktiv tag elhalálozik. E képletek az átszámításra kevésbé alkalmasak, az elsőnél ismerni kell q_x^{aa} -t,²⁾ mely helyett adott esetben szintén a nem független ($q_x^{aa^1}$) ismeretes; a másodiknál ismerni kell a gyűjtés anyagát. Böhmer³⁾ foglalkozott újabban az átszámítás czélszerű berendezésével és láncztörtalakú összefüggést állapított meg a kétféle r_x és a $q_x^{aa^1}$ között, illetőleg a kétféle q_x^{aa} és az r_x^1 között. Az átszámításnál e láncztörtek egyes, jól használható közelítő törtei jöhetnek tekintetbe. Számbelileg a kétféle sorozat között nagy eltérések nincsenek, a 65. életkor körül kezdődik rendesen a harmadik, majd később a második tizedesben az eltérés. Böhmer értekezéséből idézzük a következő képleteket, melyek abban az esetben használhatók, ha a nem független valószínűségeket kell átszámítani:

¹⁾ A független valószínűségek gondolatát Karup fogalmazta meg legelőször (1875-ben) és érvényesítette tudatosan a halandósági, rokkantsági és házassági statistika terén (*Finanzlage der Gothaischen Staatsdiener und Witwensocietät*, Dresden, 1893). Ezen új definitio jelentősége, hogy a hozzá fűződő nagyszabású irodalmi viták eredménye lett, hogy mai nap a rokkantsági biztosítás elmélete szilárd alapokra építhető fel (l. pl. Bortkiewicz referatuma az *Encyklopädie der math. Wiss.* I. kötetében, Bohren: *Über den Stand der Theorie der Invalidenversicherung, Assekuranz-Jahrbuch* XXXIV. 1913 és Böhmer: *Die Grundlagen der Theorie der Invalidenversicherung, Jahrbuch für Versicherungs-Mathematik* I. 1914). E kérdés elméletét legkimerítőbben tárgyalja: Spangenberg: *Die Karups'sche Theorie der unabhängigen Wahrscheinlichkeiten (Veröffentlichungen des deutschen Vereins für Versicherungswissenschaft* XX. 1911) c. dolgozata; az idevonatkozó problémákat továbbá a VII. biztosítási kongresszus számos referatuma is feldolgozta. (l. *Verhandlungen* II. 1912.)

²⁾ $q_x^{aa^1} = q_x^{aa} \left(1 - \frac{r_x}{2} \right)$ - ban szintén szerepel az r_x

³⁾ L. id. dolgozatának utolsó részét. A gyakorlati átszámításról l. továbbá Karup *Reform* cz. munkájának 64. o.

$$a) \text{ másodrendű közelítés: } r_x = \frac{r_x^1}{1 - \frac{q_x^{aa^1}}{2}} = \frac{2r_x^1}{2 - q_x^{aa^1}}$$

$$b) \text{ harmadrendű közelítés: } r_x = \frac{r_x^1}{1 - \frac{q_x^{aa^1}}{2 - r_x^1}} = \frac{(2 - r_x^1)r_x^1}{2 - q_x^{aa^1} - r_x^1}$$

Rendesen az első képletet használják; ez a közelítés teljesen elegendő is.

A jelzett értelemben a tört nevezője (E_x) a tekintetbe veendő „átélt megfigyelési évek számát“ (exposed to risk) fejezi ki, vagyis az x -ik életkorban megfigyelt és egyévi kockázat alatt állott egyének számát. Az R_x és az E_x meghatározására szükséges adatokat a belépési korok szerint gyűjtött anyagból, a következő számláló-formuláré segítségével nyerjük:

Belépés kora: ...

Tag-ság éve	Kiválás módja :				$S+H+M$	$\frac{S+H+M}{2}$	$R+S+H+M$	A 8. oszlop felösszeg- zése alulról	Első sor $= \frac{1}{2} 9.) - 7.)$ Többi sor : $9.) - 7.)$
	R	S	H	M					
1.)	2.)	3.)	4.)	5.)	6.)	7.)	8.)	9.)	10.)
0—1									
.									
.									
.									

A 10.) oszlop szolgáltatja a nevező kiszámításához szükséges össze-
tevéket; alakja: $A + \frac{B - C}{2}$, a hol:

0—1. tagsági évben: $A = 0$; $B = 9.)$ első adata; $C = 6.)$ első adata

a többi tagsági évben: $A = 8.)$ megfelelő adata; $B = 0$; $C = 6.)$ megfelelő adata.

(A nem független valószínűségek esetében:

$$6.) \text{ oszlop: } S + M, 7.) \text{ oszlop: } \frac{S + M}{2}.$$

Ezen formulárék 2.) és 10.) oszlopainak adatait már most életkorok szerint összefoglaljuk, hogy az egyes R_x -, illetőleg E_x -eket megkapjuk. (Az összegyűjtés legczélszerűbben táblázatos alakban történik, oszlopok: életkorok, sorok: belépési korok.)

3. A rokkantsági valószínűségek kiegyenlítése: Minden életkorra kiszámítható tehát az

$$r_x = \frac{R_x}{E_x}$$

hányados; így nyerjük a rokkantsági valószínűségeknek véletlen hibáktól nem ment ú. n. ki nem egyenlített sorozatát. E számok statisztikai megfigyelések eredményei és így empirikus jellegűek; külön vizsgálatok tárgyát képezi, hogy ezeket az empirikus viszonzyszámokat matematikailag definiált valószínűségek közelítő értékeinek tekinthetjük-e?¹⁾ Mennél nagyobb az anyag, annál megbízhatóbbak az empirikus eredmények; a véletlen hibákkal terhelt sorozat azonban még az erősebben képviselt korcsoportokban is további számítások céljából alig használható és így a ki nem egyenlített sorozat helyébe egy olyant kell választanunk, mely a későbbi gyakorlati célnak jobban megfelel. Így jutunk el a kiegyenlítés műveletéhez, melynek alapgondolata, hogy a gyakorlati cél (üzleti biztonság, számítógépes egyszerűsítések) állandó szemmel tartásával és az eredeti sorozatban észlelhető rendszeres sajátosságok lehető megőrzésével olyan eljárást alkalmazzunk, mely a véletlennek látszó szabálytalanságokat kiegyenlíti. A kiegyenlítésnek ezen alapon két főszempontot kell követnie: a reprodukálás és a simítás szempontját, a mint erre különösen Altenburger Gyula figyelmeztetett. A kiegyenlítés művelete nagy alapossággal van kidolgozva a halandósági statistika matematikai elméletében;²⁾ nagyjában háromféle a módszere: analitikus (tapasztalati törvényszerűség postulálásával a formula állandóinak lehetőleg jó meghatározása),

¹⁾ Ilyen vizsgálatokat (a Lexis-féle dispersio elmélet alkalmazásával) a rokkantsági valószínűségek körében Blaschke (l. fenti idézett könyvének 35. és 36. §-át) és Braun (l. fenti idézett dolgozatának XI. fejezetét) végeztek. L. továbbá Spitz: *Das Stabilitätsproblem im Betriebe der Invalidenversicherung (Assekuranz-Jahrbuch, XXVIII., 1907).*

²⁾ E kérdésnek mai nap igen nagy irodalma van, melyben magyar szerzők (különösen Altenburger a mechanikus kiegyenlítés terén) is közreműködtek. A nagyobb életbiztosítási és matematikai statisztikai kézikönyvek: (King, Czuber, Blaschke, Landré, Broggi, Jörgensen, Richard-Petit, Bohlmann [math. encyclopaedia-czikk] stb.) részletesen foglalkoznak az egyes kiegyenlítő módszerekkel, melyek a halandósági táblázatok elméletében külön nagy fejezetet alkotnak. L. Bein—Bogyó—Havas: *Politikai Számítan* (Budapest, 1907.) II. k., IV. fej. és Goldziher: *A halandósági tábla kiegyenlítése* (Budapest, 1905).

mechanikus (egyres életkorok környezetében való kiegyenlítés számító eljárással) és grafikus (rajzban). Különös óvatossággal kell eljárunk kisebb anyagok vagy kis számban képviselt korcsoportok esetében; ezeknél a mechanikus²⁾ vagy még jobban a grafikus eljáráshoz kell folyamodnunk. A grafikus eljárás azonban a kívánt görbének nem egyszerű belerajzolása, hanem a fenti két szempontot követve, sokszor hosszadalmas és fáradságos munkát igényel. Ez a módszer alkalmazható legjobban a kiegyenlítés eredeti alapgondolatához és igazi korrekt használata még mechanikus elemekkel is tökéletesíthető.

Esetünkben a grafikai eljárást alkalmaztuk abban a mechanikai lépésekkel tökéletesített alakjában, melyet Altenburger dolgozott ki a select halandósági táblázat egyes görbéinek kiegyenlítésére (l. pl. *Zeit- und Streitfragen der Sterblichkeitsmessung, Zeitschr. für die gesamte Versicher. Wiss.* X. 1910. 495—496. o.). A módszer egyik főelőnye, hogy egyes darabokkal külön-külön foglalkozhatunk: javíthatunk rajtuk, a nélkül, hogy az egész sorozatra figyelnünk kellene. Példaként említjük, hogy a nők anyagának 25—39. darabja tipikusan látszó eltéréseket mutat (31-ig emelkedés, azután esés), kérdés azonban, hogy ilyen kis anyag esetében szabad-e az ilyent megőrizni. Egyéb okok miatt (a rokkantak számának lehető megőrzése szempontjából²⁾) megtartottuk e viselkedést, de egész könnyen elsimítható a nélkül, hogy a többi részen változtatni kellene (l. alább). Az eljárás másik előnye, hogy szemünk irányít kezdettől fogva abban, hogy a simítással ne áldozzuk fel a reprodukálást. Erre példaként említjük a férfianyagnak 35—45-ig terjedő darabján észlelhető sajátos görbületi viselkedést (38-nál infexiós pont van), melyet a grafikai kiegyenlítésnél megőrizhettünk. (A magasabb korokban tapasztalható hasonló jelenségeket az anyagok kicsinsysége miatt nem vettük figyelembe.)

A grafikai munkát sokféleképpen készíthetjük elő, régebben számítással megállapított ú. n. középhiba-zónákkal (Lazarus, Thiele) vagy egyenlő súlyú csoportoknak a tapasztalatokhoz való alkalmazása közben nyert átlagértékek kitűzésével (Sprague) jelölték ki a görbe menetének határait. Igen czélszerű a nagyobb ugrásokat mutató daraboknál (különös sikerrel járt ez a nők anyagánál) előzetes mechanikai súlypont-folyamatot alkalmazni; erre igen jól használható a következő egyszerű,

¹⁾ Mechanikus módszert (még pedig a King-félét) alkalmazott ilyen esetben Braun már idézett dolgozatában; l. továbbá: Braun: *Über die Verwendbarkeit der Kingschen Ausgleichungsmethode* (Veröffentl. des Deutschen Vereins für Versich. Wiss. XX. (Berlin, 1911).

²⁾ E darabon felösszegzés után a rokkantak száma (l. később) + 3·4 volna + 0·8-al szemben.

rajzban is követhető eljárás, melynél 3 szomszédos értékből kiindulva a középső ordináta (y_2) helyébe az

$$\bar{y}_2 = \frac{y_1 + 2y_2 + y_3}{4}$$

értékét választjuk, vagyis a középső ordinátának kétszeres súlyt tulajdonítunk. Grafikailag: Az eredeti egyenes vonalú ordináta-összeköttetéseken megjelöljük az egység abscissa-közt felező pontokat, ezeket összekötjük és a rendes ordinátákon kitűzzük az így keletkező metszési pontokat. Tapasztalati tény, hogy ez által a nagyobb szabálytalanságok eléggé kezelhetőkké válnak oly célból, hogy az első grafikai kiegyenlítésnél irányítót nyerjünk.

A grafikai munka részletei már most a következők:

a) az első kiegyenlítés görbájének berajzolása (y_1);
 b) szakaszokban (5—10 érték) való simítás: a szomszédos értékekből számított különbségek (első, esetleg második) sorozatát (Δy_1) grafikailag (vagy mechanikailag) kiegyenlítjük. E munkát azért végezzük szakaszokban, hogy az első kiegyenlítés jobb értékeitől ne térjünk el túlságosan (differentiák új sorozatának felösszegezése);

c) a második kiegyenlítés görbájének megállapítása ($y_2 = y_1 + \Delta y_1$) után kiszámítjuk a nyers sorozat és a kiegyenlített sorozat megfelelő értékeinek különbségeit ($\delta y = y - y_2$) és grafikailag megvizsgáljuk, hogy ezeknek középértékei miképpen oszlanak el a 0-tengely körül. Ez voltaképp a reprodukálás ellenőrzése. Meg nem felelő darabokat ki kell corrigálni, ($\delta^1 y$) és az $y_3 = y + \delta^1 y$ értékeket visszafelé a simaság dolgában újból meg kell vizsgálni. E munka esetleg többszörös próbálgatással jár, de fokozatosan elvezet a javított kiegyenlítéshez (y_4). A férfiak anyagánál már első lépésben eléggé megfelelő különbségeket nyertünk, a nők anyagánál a 40—45. intervallumban végzett közelebbi vizsgálat azt mutatta, hogy itt kis mértékben fel kell áldoznunk a reprodukálást a simaság érdekében;

d) a kiegyenlítés hatásainak ellenőrzése: Előállítjuk a

$$\Delta_x = R_x - E_x \cdot \bar{r}_x$$

sorozatot (\bar{r}_x : kiegyenlített valószínűség), vagyis koronként megalkotjuk a tényleges és a számított szerű rokkantak száma közti különbséget. E differentiáknak lehetőleg váltakozó előjelűeknek kell lenniük még pedig úgy, hogy felösszegezésük után lehetőleg sokszor 0 körüli értékeket nyerjünk. Ebben nyilatkozik meg ugyanis, hogy egyes korcsoportok rokkant-

jait nem osztottuk-e szét túlságosan más csoportokra. A felösszegezés végső eredményének nem szabadna nagyon eltérnie az eredeti rokkantak összes számától ;

e) ha a felösszegezés eredményeit sikerült kellőképpen összhangzásba hoznunk az előbbi pont követelményeivel, a rokkantak összes számának lehető megtartása érdekében végigszorozzuk az $E_x \cdot \bar{r}_x$ -ek sorozatát a következő correctiós tényezővel:

$$f = \frac{\text{tényleges rokkantak száma}}{\text{számitásszerű rokkantak száma}}$$

(férfianyagunknál volt: $f = 1.0194$, női anyagunknál volt: $f = 1.0058$). Ha ilyen módon a Δ_x -ekben és ezek felösszegezésében jobb eredményeket kapunk¹⁾ az \bar{r}_x -ek sorozatát is végig szorozzuk e faktorról és így jutunk el végre a tulajdonképpen kiegyenlített értékekhez. Legczélszerűbb volna e megtartási műveletet már egyes korcsoportokon belül eszközölni ; így járt el pl. Loewy²⁾, kinek kiegyenlítése nagyjában azon alapszik, hogy 5-ös korcsoportokra alkalmazza ezt a műveletet.

A fentiekből kitűnik, hogy a grafikai munka sok fáradsággal jár ; hiszen pl. a d) és e) pontoknál szükséges esetleges javítások mind visszafelé is követendők. Esetünkben már az első lépéseknél olyan kielégítő eredményeket kaptunk, hogy e körülményben nem látunk különös hátrányokat. Nagyobb anyagok körében a módszer még előnyösebben alkalmazható.

Összeállításaink szélső életkorai : 25—75 ; ezeken kívül szükséges esetleges folytatások vagy alkalmas extrapolatio útján³⁾ vagy jól alkalmazható külföldi táblázatokból (az átmenetek megfelelő simításával) pótolhatók ; az alacsonyabb korokban pl. a Riedel-féle táblázat használható a férfianyagra vonatkozólag.

4. *Megjegyzések a levezetett táblázatokhoz* : A II. részben közölt táblázataink tartalmazni fogják :

az R_x -ek, vagyis a ténylegesen megfigyelt rokkantak sorozatát életkorok szerint ;

¹⁾ Így sikerült elérnünk, hogy az összes eltérés a férfianyagnál : +3.08, a női anyagnál : +0.91.

²⁾ *Versicherungsmathematische Prüfung der Arbeiterpensionskasse für die Badischen Staatseisenbahnen und Salinen* (Karlsruhe, 1906. és 1911.) 10. o. és I. táblázat.

³⁾ L. Kihm : *Technische Grundlagen zur Aufstellung der Bilanzen für die Pensions- und Hilfskassen von Eisenbahn-Gesellschaften* (Zschr. für Schweizerische Statistik. 1896.).

az E_x -ek, vagyis a „megfigyelési évek” sorozatát életkorok szerint ;

az r_x -ek sorozatát, vagyis a nyers rokkantsági valószínűségeket életkorok szerint ;

az \bar{r}_x -ek sorozatát, vagyis a végleges kiegyenlítésünk eredményeit életkorok szerint ;

a \bar{R}_x -ek, vagyis a számításszerű rokkantak sorozatát életkorok szerint (hogy kiegyenlítésünk hatását is bemutassuk).

Első megjegyzés: Teljesség kedvéért közöljük a nőanyag 25—39. szakaszára vonatkozólag azokat az értékeket, melyeknél a simítás érdekében feláldozzuk a reprodukálást, azaz, melyeknél a fentemlített sajátos emelkedést elvágjuk :

x	\bar{r}_x	x	\bar{r}_x
25	0.00195	33	0.00252
26	202	34	261
27	209	35	273
28	216	36	291
29	223	37	319
30	230	38	360
31	237	39	417
32	244		

Második megjegyzés: A sorozatok mutatják, hogy a nők rokkantsága az összes korokban magasabb a férfiak rokkantságánál ; a Wolf-féle¹⁾ megfigyelések (1873—1896.) ugyanezt mutatták. Erre vonatkozik a következő táblázat, mely a kiegyenlített értékek alapján bemutatja, hogy hányszor nagyobb a nők rokkantsági valószínűsége a férfiakénál. (Ebből a szempontból 25—39-ig a simított valószínűségek jönnek inkább tekintetbe).

¹⁾ A maximum a Wolf-féle anyagnál 30-nál, a magyar anyagnál 31-nél van : 10.4 ill. 5.8.

Életkor	Wolf	Magyar anyag	
		Közölt	25—39-ig változtatott
20	3·0	—	—
25	3·7	3·2	4·8
30	6·9	10·1	5·5
35	5·6	2·1	1·8
40	4·3	1·3	—
45	3·0	1·5	—
50	2·7	1·2	—
55	2·4	1·2	—
60	1·7	1·3	—
65	1·9	1·3	—
70	(átlag) 2·6	1·4	—
75	—	1·1	—

Az összehasonlító táblázat szemlélteti, hogy Wolf két anyagánál erősebben mutatkozik az eltérés, vagyis, hogy ugyanazon foglalkozáson belül mennyire nem szabad a férfiak rokkantsági adatait a nőkre vonatkozó számításoknál alkalmazni. A magyar anyag egy átlagos képet mutat be és különösen a 45. életkorig igazolja második megjegyzésünket.

Harmadik megjegyzés: A rokkantsági statistika nagy irodalmából számos összehasonlítást végezhetnénk a magyar anyag eredményeivel. A következőkben néhány táblázatot állítunk melléje, utalva arra, hogy e tárgyra vonatkozó összefoglaló munkákban még több példát találhatunk.¹⁾ Az ilyen összehasonlításoknál a független és a nem független felfogással nyert különféle eredményeket előbb közös alapra kell átszámítani, a mi legegyszerűbben a fentemlített másodrendű közelítéssel érhető el, mivel rendesen ismeretesek a megfelelő elhalálozási valószí-

¹⁾ Különösen Amtmann—Pfaffenberger: *Zur Mathematik der Pensionsversicherung* (Jena, 1907) 163—167. o. és Eggenberger: *Übersicht der bisherigen Invaliditätstafeln* (Assekuranz-Jahrbuch XXVI. 1905.).

nüségek. Ezt végeztük a közlendő táblázat két oszlopára, t. i. a német állami rokkantsági statistika és Riedel nem független adataira vonatkozólag.

Összehasonlító táblázataink a következőt mutatják: A nők anyaga jóval kedvezőbb volt, mint a Wolf-féle; a férfiak anyaga a Martin-féléhez van legközelebb. A magyar anyag kedvezőnek mondható, különösen az alacsony korokban. Feltűnő a német állami rokkantsági statistika kedvező volta az 50. életkortól kezdődőleg (ezért pl. Ausztriában az állami rokkantsági tervezet készítésekor a Zimmermann-féle „Nicht Fahrpersonal“ adatait használták) A kizárólagosan irodai alkalmazottakra vonatkozó Riedel-féle számok kedvezőek. Az összehasonlításnál figyelembe kellene venni, hogy az egyes táblázatok különféle módon vannak kiegyenlítve; megjegyzéseink tehát csak tájékoztató jellegűek.

Összehasonlító táblázatok:

a) *Férfiak* (független rokkantsági valószínűségek).

Életkor	Magyar	Nicht Fahrpersonal Karup (1877—1889)	Preuss. Hess. Eisenbahnarb. Martin (1895—1901)	Német állami rokk. bizt. (1895—1897)	Riedel (1882—1889)	Goth. Staatsdiener Karup (1850—1889)
25	0'00041	0'00065	0'00050	0'00131	0'00057	0'00150
30	42	107	133	191	80	230
35	156	238	243	261	194	310
40	375	477	452	382	342	410
45	601	835	787	624	474	540
50	1283	1574	1372	1019	932	780
55	2424	3074	2680	1769	1816	1350
60	4983	6474	5428	3095	3682	2400
65	10640	12550	9307	5415	7992	4300
70	17786	20000	20709	9796	13650	8500
75	30325	26140	30519	16221	25840	17000

b) *Nők* (független rokkantsági valószínűségek).

Életkor	Magyar	Német szinh. alk. Wolf (1873—1896)	Német szinh. alk. Wolf (1873—1887)
25	0·00 { 195 131	0·00142	0·00142
30	{ 230 424	506	413
35	{ 273 330	1301	1239
40	486	2790	2481
45	881	3259	2911
50	1531	5236	3770
55	2859	8190	6795
60	6410	13492	13034
65	14408	19533	21537

Goldziher Károly.

II. rész.

*Magyar anyag alapján szerkesztett rokkantsági táblázatok.**(Goldziher Károly és Sós Ernő számításai.)*

(L. 326. és 327. old.)

II. rész. Magyar anyag alapján szerkesztett rokkantsági táblázatok.
(Goldziher Károly és Sós Ernő számításai.)

a) Férfiak.

Életkor	Megfigyelési évek száma	Tényleges rokkantak száma	Ki nem egyenlített rokkantsági valószínűség	Kiegészített rokkantsági valószínűség	Számítás- szerű rokkantak száma
x	E_x	R_x	r_x	\bar{r}_x	R_x
25	1334.5	—	—	0.00041	0.55
26	1654	1	0.00060	41	0.68
27	1951	1	51	41	0.80
28	2242.5	—	—	41	0.92
29	2523.5	3	119	41	1.03
30	2772.5	2	72	42	1.16
31	3010	1	33	44	1.32
32	3227	—	—	49	1.58
33	3432.5	2	58	63	2.16
34	3607.5	2	56	100	3.61
35	3726.5	5	134	156	5.81
36	3776.5	10	265	224	8.46
37	3810	13	341	285	10.80
38	3852	12	312	332	12.79
39	3868	14	362	357	13.81
40	3852	16	416	375	14.45
41	3821.5	11	288	396	15.13
42	3751.5	23	613	421	15.79
43	3668	15	409	467	17.13
44	3638.5	16	440	526	19.14
45	3548.5	23	648	601	21.38

b) Nők.

Életkor	Megfigyelési évek száma	Tényleges rokkantak száma	Ki nem egyenlített rokkantsági valószínűség	Kiegészített rokkantsági valószínűség	Számítás- szerű rokkantak száma
x	E_x	R_x	r_x	\bar{r}_x	R_x
25	122.5	1	0.00816	0.00131	0.16
26	132	—	—	166	0.22
27	151.5	—	—	221	0.33
28	167.5	1	597	291	0.47
29	188	—	—	362	0.68
30	213.5	1	468	424	0.90
31	234	2	855	459	1.08
32	257	1	389	448	1.15
33	275	1	364	416	1.15
34	295	—	—	372	1.10
35	310	2	645	330	1.02
36	321.5	1	311	308	0.99
37	346.5	1	289	313	1.08
38	368.5	1	271	358	1.31
39	388.5	2	515	420	1.62
40	397.5	3	755	486	1.92
41	399	1	251	555	2.22
42	407.5	4	1082	629	2.56
43	411	1	243	706	2.91
44	421	5	1188	790	3.33
45	421.5	3	0712	881	3.70

46	3425·5	28	0·00817	0·00695	23·81	46	418	4	0·00957	0·00983	4·10
47	3267·5	29	888	810	26·47	47	417	3	0719	1089	4·54
48	3126·5	23	736	949	29·67	48	419·5	6	1430	1204	5·05
49	2972·5	34	1144	1108	32·94	49	415	6	1446	1345	5·58
50	2802	39	1392	1283	35·95	50	405	4	0988	1531	6·21
51	2590·5	40	1544	1475	38·21	51	390·5	9	2305	1752	6·85
52	2364·5	35	1480	1688	39·91	52	363·5	6	1651	1993	7·25
53	2141·5	44	2055	1920	41·12	53	341	6	1760	2255	7·70
54	1937·5	35	1806	2164	41·93	54	321	12	3738	2537	8·15
55	1756·5	42	2391	2424	42·58	55	296·5	7	2361	2859	8·47
56	1549·5	41	2646	2710	41·99	56	282	5	1773	3231	9·10
57	1356·5	47	3465	3077	41·74	57	265	11	4151	3734	9·90
58	1180·5	37	3134	3586	42·33	58	233·5	10	4283	4438	10·35
59	1023·5	45	4397	4218	43·17	59	207·5	13	6265	5334	11·07
60	872	45	5161	4983	43·45	60	181	14	7737	6410	11·60
61	729	40	5487	5910	43·08	61	148·5	10	6734	7668	11·39
62	608·5	34	5592	6991	42·54	62	123	8	6504	9126	11·22
63	511	49	9589	8163	41·71	63	106	13	12264	10776	11·42
64	409	46	11247	9387	38·39	64	83·5	13	15569	12557	10·47
65	322	36	11180	10640	34·26	65	64	6	09365	14408	9·21
66	252	19	7541	11894	29·97	66	54	12	22222	16299	8·80
67	208·5	35	16787	13158	27·43	67	39·5	6	15190	18231	7·20
68	152·5	25	16393	14524	22·15	68	30·5	8	26229	20182	6·16
69	107·5	13	12093	16054	17·26	69	20·5	6	29268	22154	4·54
70	80	9	11250	17786	14·31	70	15	3	20000	24146	3·62
71	60·5	11	18182	19723	11·93	71	11·5	3	26087	26148	3·01
72	42·5	13	30588	21915	9·31	72	7·5	1	13333	28160	2·10
73	25·5	8	31372	24362	6·21	73	6	2	33333	30182	1·81
74	15·5	2	12903	27114	4·20	74	4	1	25000	32214	1·29
75	13	6	46154	30325	0·39	75	3	1	33333	34256	1·03
					1076·92						239·09
					1080						240

A középkori magyar pénztörténet bibliographiája.¹⁾ (1597—1913.)

1. Bibliographia.

- Barcza Imre. A magyarországi középiskolai értesítőkből megjelent gazdaságtörténelmi értekezések. 1850-től 1885-ig. (M. G. T. Sz. IV. 1897.)
- Barcza Imre. Az 1860—75. években folyóiratokban és évkönyvekben megjelent gazdaságtörténelmi cikkek. [M. G. T. Sz. VI. 1899.]
- Barcza Imre. Az 1860—75-ig megjelent magyar gazdaságtörténelmi könyvek. [M. G. T. Sz. IV. 1897.]
- Barcza Imre. Az 1876—1885. években megjelent gazdaságtörténelmi könyvek. [M. G. T. Sz. VI. 1899.]
- Barcza Imre. Közgazdasági irodalmunk 1886—1900. [M. G. T. Sz. VIII. 1901.]
- Barcza Imre. Gazdaságtörténelmi irodalmunk 1901-ben, . . . 1902-ben. [M. G. T. Sz. IX, X. 1902—3.]
- Engel Keresztély János. Visszapillantások a Magyarországon e század elején történt érmészeti törekvésekre. [Arch. K. IX. 1873.]
- Gárdonyi Albert. Széchenyi Ferencz gróf éremgyűjteményének katalogszára. [Num. K. II. 1903.]
- Gárdonyi Albert. Széchenyi Ferencz gróf éremgyűjteményének megalapítása 1791—1807. [Num. K. III. 1904.]
- Gohl Ödön. Weszerle József. [Num. K. VI. 1907.]
- Harsányi Pál. A magyar nemzeti muzeum száz éves éremtára. [Num. K. X. 1911.]
- Magyar Könyvszemle 1894—900. [Pótlék a Magy. Közg. Lexikon bibliographiájához: M. G. T. Sz. VIII. 1901.]
- Magyar Közgazdasági Lexikon. I. Budapest, 1898. 733. s. köv. I. [Gazdaságtörténet. címszó alatt.]
- Mangold Lajos. Könyvészet. [Árpád és az Árpádok. Budapest, 1907.]

¹⁾ Ez összeállítás, különösen a folyóirati cikkeket illetően, — mint első kísérlet — egyáltalában nem tarthat igényt teljességre.

[Miller, Jacobus.] Supplementum ad elenchum librorum de numis Hungaricis et Transilvanicis agentium. [Appendix ad Catalogum . . . 111—114. 1.]

Rupp Jakab. Kútfők és magyar pénztudományi írók. [Magyarország ekkorig ismeretes pénzei. (I.) VIII—X. 1.; (II.) 137—138. 1.]

[Schoenwisner, Stephanus.] Librorum de numis Hungaricis, ac Transilvanicis agentium elenchus. [Catalogus . . . inst. Széchényiani: Pars III. 294—302. 1.]

Szinnyei József. Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertoriuma. I. oszt. Történelem és segédtudományai. 1—2. — Budapest, 1874—1885.

2. Folyóiratok.¹⁾

Archaeologiai Értesítő, (Arch. É.). Szerk. Rómer Flóris, Henszlmann Imre, Pulszky Ferencz, Hampel József. I—XIV. Évf. Budapest, 1869—83. Új folyam. I—XIX. 1884—1902.

Archaeologiai Közlemények. (Arch. K.) I—XXII. köt. Kiadja a M. T. Akad. Archaeol. bizottsága. 1859—1902.

Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. (M. G. T. Sz.) Szerk. Tagányi Károly, majd Kováts Ferencz. I—XII. évf. Budapest, 1894—1905.

Numismatische Zeitschrift. I—XLIV. Bd. Wien, 1870—1913.

Numizmatikai Közlöny. (Num. K.) Szerk. Gohl Ödön. I—XII. Budapest, 1902—1913.

3. Forrásgyűjtemények.

a) Éremtáblák és leírások, éremgyűjtemények, leletek.

Gr. Andrassy Manó. Kiadatlan magyar érmek és pecsétgyűrűk. [Arch. K. II. 1861.]

Berg, Adam. Münzbuch. München, 1597. Képekkel. [Az első irodalmi mű, a melyben magyar pénzek is vannak leírva.]

Bernegger, Mathias. Disertatio de regno Hungariae. Accedunt numismatum Hungaricorum aliquot icones. Argentorati, 1629.

Börzsönyi Arnold. Szent László-féle éremlelet Kiliti határában. [Num. K. II. 1903.]

Éber Lászlóné. A richárdpusztai éremlelet. [Num. K. III. 1904.]

Engel Joh. Christ. Aufforderung eines Deutschen Gelehrten zu einem histor. Verzeichniss des antiken u. modernen Münzsammlungen in Ungern u. Siebenbürgen. [Zeitschrift von u. für Ungern. V. 1804.]

¹⁾ A folyóiratok egyes cikkei közül csak a nagyobb terjedelműeket és nevezetesebbeket soroljuk fel külön a 3—6. részben.

- Érdy János. A boszna és szerb régi érmek. (Akad. Évkönyv IX. 1857.)
- Érdy János. Erdély érmei. Pesten, 1862.
- Érdy János. Kiadatlan magyar érmek az Árpádok korából. [Arch. K. V. 1865.]
- Éremleletek, éremgyűjtemények és kiadatlan érmek. [Kisebb czikkek az Archaeol. Értesítő, Archaeol. Közlemények és Numizmatikai Közlöny hasábjain.]
- Finály Henrik. Érmészeti közlemények. [Erdélyi Muz. Egly. Évkönyve. III. 1865—6.]
- Gohl Ödön. A korponai középkori éremlelet. [Num. K. VI. 1907.]
- Gohl Ödön. Salamon korabeli éremlelet Nyitra-Ludányban. [Num. K. VII. 1908.]
- Győrök Márton. Magyarország érmei. [Pozsonyi ág. ev. lyceum értesítője. 1885/6. 1—105. l.]
- Hagen, I. G. F. Conventions Münz Cabinet. Nürnberg, 1771. (13—17. és 186. s köv. l.)
- Hampel József. A honfoglalási kor hazai emlékei. [Magy. Honfoglalás kútfői. Budapest, 1900.]
- Hampel József. Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Budapest, 1907.
- Harsányi Pál. Árpádházi királyaink kiadatlan pénzei. [Num. K. XI. 1912.]
- Harsányi Pál. Az Aba-pusztai frisachi fillérlelet. [Num. K. XI. 1912.]
- Kalocsay Endre. A szoros értelemben vett Magyarország érmei. Az Árpádházbeli királyok érmei. [Csurgói ref. főgymn. 1901—2. évi értesítője.]
- Kertay Viktor. Egervideki pénzlelet. [Num. K. V. 1906.]
- Kovács Ede. A sólyomkői éremlelet. [Num. K. IV. 1905.]
- Krónika. Magyar Régészeti—. Ipolyi Arnold, majd Róbert Flóris-tól. [Arch. K. II—VII. 1861—68.]
- Luczenbacher János. A szerb zsupánok, királyok és czárok pénzei. Buda, 1843.
- Mader, Joseph. Kritische Beyträge zur Münzkunde des Mittelalters. I—III. Bd. Prag, 1803—13. (III. köt. 50—109. l.)
- Mátyus Joh. N. Catalog von altgriechisch, römisch, ungarisch, siebenbürgisch und polnisch, dann mittelalterlichen Münzen u. Medaillen. Pest, 1872.
- [Miller, Jacobus Ferd.] Appendix ad catalogum numorum Hungariae ac Transilvaniae instituti nationalis Széchényiani. Pesthini, 1810.
- Palma, Franciscus Carolus, Heraldicae regni Hung. Specimen. Vindobonae, 1766. (cum tabulis numismatum.)

- Posta Béla és Tergina Gyula. Erdély emlékérmek. [Történelmi Tár. 1893.] — Pótlék u. o. Veress Endrétől.
- Reisenberger, Ludwig. Die siebenbürgischen Münzen des freih. Bruckenthalischen Museum. [Nagyszebeni ev. gymn. értesítője. 1878—1881.]
- Réthy László, Corpus nummorum Hungariae. I. Árpádházi királyok kora, II. Vegyesházi királyok kora. Budapest, 1899—907.
- Réthy László. Kiadatlan Érmek. [Állandó rovat volt az Archaeol. Értesítőben.]
- Rhé Gyula. Adatok a Kilitin lelt Szent László-féle éremlelethez. [Num. K. IV. 1905.]
- Rómer Flóris. Éremlelet. (Béla hg. és Salomon korából.) [Arch. Ért. III. 1870.]
- Rómer Flóris. Éremtani adalékok. [Arch. K. VIII. 1871.]
- Rupp Jakab. Magyarország ekkorig ismeretes pénzei. Budán, 1841—1846. I. Árpádi korszak. II. A vegyes házakból királyok korszaka.
- Rupp, Jacobus. Numi Hungariae hactenus cogniti. Budae, 1841—46. I. Periodus Arpadiana. II. Periodus mixta.
- Schmeitzel, Martin. Erläuterung Gold u. Silbernes Münzen von Siebenbürgen. Halle, 1748.
- [Schoenvisner, Ttephanus]. Catalogus nummorum Hungariae ac Transilvaniae instituti Nationalis Széchényiani. Pass I—III. Pestini, 1807.
- Stipsics, Aloys. Emanuel. Anzeige und Erläuterung einiger seltenen Münzen aus den Antiquitäten-Kabinete der k. Uneversität in Pest. [Zeitschrift von u. für Ungern. VI. 1805.]
- Végh Ödön. Nehány kiadatlan magyar érem az Árpádok korából. [Arch. K. VII. 1867—8.]
- Welzl, Léopold de Wellenheim. Catalogue de la grande collection des monnaies et médailles. Vol. I—II. Vienne, 1844—45.
- Weszerle József. Hátrahagyott érmészeti táblái. Pest, 1873.
- Zimmermann Lajos: Árpádházi magyar pénzek. (Pótlék Réthy Corpusához.) [Num. K. II—III. 1903—4.]
- Zimmermann Lajos. Pótlék a Corpus Nummorum Hungariae I. füzetéhez. Budapest, 1907.

b) Oklevelek, törvények, középkori írók.¹⁾

- Chronicon Dubnicense. 52. Caput. (I. Béla pénzreformja.) [Florianus: Fontes Domestici. III.]
- Chronicon pictum Vindobonense. Cap. 52. (I. Béla pénzreformja.) [Florianus. II.]

¹⁾ Az általános oklevéltárakon (Fejér, Wenzel, Anjoukori okmánytár stb.) kívül.

- Corpus Juris Hungarici. Szerk. Márkus Dezső I. 1000—1516. Budapest, 1899.
- Fejérpataky László. Magyarországi városok régi számadáskönyvei. Budapest, 1885.
- Kovachich Joh. Nicolaus. Sylloge decretorum comitialium incl. regni Hungariae. I. Pestini, 1818.
- [Kovachich, Martinus Georg.] Accessiones novae ad sylloge constitutionum [Miller ; Appendix. 163—252. 1.]
- [Kovachich, Martinus Georg.] Sylloge constitutionum aliquot monetarium et metallicarum Regni Hungariae. [Schoenvisner: Catalogus. III. 303—399. 1.]
- Magyar Numizmatikai Adattár. [A Num. K. melléklete a IX. évfolyamtól.] Monumenta Vaticana Hist. Regni Hungariae Illustrantia. Series I. Tom. I. II. Budapest, 1885—7. [Pápai számadáskönyvek.]
- Szekfü Gyula. Oklevelek I. Károly pénzverési reformjához. [Történelmi Tár. XII. 1911.]
- Závodszy Levente. A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények. Budapest, 1904.

4. Alapvető külföldi pénztörténeti művek.

- Ambrosoli Solone. Manuale di numismatica. 3. Ed. Milano, 1903.
- Babélon, Ernst. Traité des monnaies grèques et romaines. I. Partie: Théorie et doctrine. Paris, 1901.
- Blanchet I. A. Nouveau manuel de numismatique du moyenâge et moderne T. I—II. Paris, 1890.
- Dannenberg Hermann. Die deutsche Münzen d. Sächsischen u. Fränkischen Kaiserzeit. I—IV. Bd. Berlin, 1876—905.
- Dannenberg, Herm. Grundzüge der Münzkunde. 2. Aufl. Leipzig, 1899.
- Del Mar, Alexander. History of Money in various countries. London, 1885.
- Engel-Serrure. Traité de numismatique du moyen age. Tome I—III. Paris, 1891—905. [II. 884—890.; III. 1319—22. lapon a magyar pénzekről.]
- Grote, Heinr. Münsstudien. Bd. I—VIII. Leipzig, 1857—77.
- Guilhiermoz. Note sur les poids du moyen âge. Paris, 1906. [Bibliothèque de l'école des chartes. Tome 67.]
- Hilliger, Benno. Studien zu mittelalterlichen Maassen u. Gewichten. [Historisches Vierteljahrschrift. III. 1900.]
- Hilliger, Benno. Der Schilling der Volksrechte u. das Wehrgeld. [U. ott. VI. 1903.]

- Hilliger, Benno. Der Denar der Lex Salica. [U. ott. X. 1907.]
- Hultsch, Friedrich. Griechische und römische Metrologie. 2. Bearb. Berlin, 1882.
- Inama-Sternegg, Karl Theodor. Deutsche Wirtschaftsgeschichte. I. Bd. 2. Aufl. II—III. Bd. Leipzig, 1891—99.
- Lamprecht Karl. Münze, Maass u. Gewicht. [Deutsche Wirtschaftsleben, im Mittelalter. II. Leipzig, 1885. 351—512 l.]
- Luschin von Ebengreuth, Arnold. Allgemeine Münzkunde u. Geldgeschichte. München u. Berlin, 1904.
- Luschin von Ebengreuth, Arnold. Der Denar der Lex Salica. [Sitzungsberichte d. Kais. Akad. d. Wissensch. in Wien. Phil.-Hist. Classe. Bd. 163. 1910.]
- Luschin von Ebengreuth, Arnold. Zur Österreichischen Münzkunde des XIII. u. XIV. Jahrhunderts. [Archiv. f. Österr. Gesch. XLI. Bd. Wien, 1869.]
- Muffat, Karl August. Beiträge zur Geschichte des bayerischen Münzwesens, von Ende des XII. Jahrh. [Abhandlungen d. Hist. Classe d. kgl. Bayer. Akademie. XI. Bd. München, 1870.]
- Muffat, Karl August. Über das Gewicht und den Gehalt der österreichischen Pfennige von der Mitte des dreizehnten Jahrh. [Abhandlungen . . XII. Bd. München, 1874.]
- Queipo, Vasquez. Essai sur les systèmes métriques et monétaires des anciens peuples. Tome I—III. Paris, 1859.
- Rentzmann Wilhelm. Numismatisches Legenden-Lexicon des Mittelalters und der Neuzeit. I. II. u. Nachträge. Berlin, 1865—78.
- Rietschel, Siegfried. Die Münzrechnung der Lex Salica. [Vierteljahrschrift f. Sozial- u. Wirtschaftsgeschichte, IX. Berlin, 1911.]
- Schmiedler C. Christ. Handwörterbuch der gesammten Münzkunde. Halle, 1811.
- Seeböhm, H. On the early currencies of the German tribes. [Vierteljahrschr. f. Soz.- u. Wirtschaftsgeschichte. I. Leipzig, 1903.]
- Soetbeer, Adam. Beiträge zur Geschichte des Geld- und Münzwesens in Deutschland. [Forschungen zur Deutschen Geschichte. Bd. I., II., IV., VI. Göttingen, 1862—66.]

5. Összefoglaló művek. Általános rész.

- Balogh Albin. A magyar pénz története az Árpádok idején. Budapest, 1912.
- Belházy János. A régi magyar pénzverési súlymértékek. Selmeczbánya, 1889.

- Bohdaneczky Imre. Magyarország pénz- és súlyviszonyai az Anjouk alatt. Budapest, [1910.]
- Engel Zsigmond. A pénz keletkezése és fejlődése. Budapest, 1902.
- Erekly Alfonz. Mérték-, súly- és pénzisme. Székesfehérvár, 1881.
- Finály Henrik. A régi magyar súlymérték. [Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyve. IV. 1866—7.]
- Finály Henrik középkori magyar metrologiája. Közzéteszi Finály Gábor. [Num. K. VII. 1908.]
- Harkó Gyula. A pénz története Magyarországon 1526—1608. Kolozsvár, 1912.
- Kautz Gyula. A nemes érczek az emberiség történetében. [Budapesti Szemle. XIII. 1877.]
- Kerékgyártó Árpád. A műveltség fejlődése Magyarországon. I. Középkor. Budapest, 1880. [IX. és X. fejezetben.]
- Kováts Ferencz. Pénztörténet. [Magyar Közgazdasági Lexikon. III. Budapest, 1901. 202—206. 1.]
- Noback, Christian und Friedrich. Vollständiges Taschenbuch der Münz, Maass- und Gewicht-Verhältnisse. Leipzig, 1848—50. F. A. Brockhaus.
- Ortvay Tivadar. Súlyok, mértékek, pénz. [Pozsony város története. II. 2. Pozsony, 1898. 451—502. 1.]
- Pauler Gyula. A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. 2. kiad. Budapest, 1899. [Különösen jegyzetekben.]
- Peer, Jacobus. Res numaria regni Hungariae. 1778. [Kéziratban a Nemz. Muzeumban. Ismert.: Gárdonyi Albert. Num. K. III. 1904.]
- Rupp Jakab. Pénztani Böngészet. [Magyarorsz. ekkorig ismeretes pénzei. (II). 150—174. 1.]
- Salamon Ferencz. Pénz, súly, érték. [Budapest története. III. köt. Budapest, 1885. 85—245. 1.]
- [Schoennis, Stephanus.] Specimen dissertationis de praestantia et usu numorum Hungariae ac Transilvaniae. [Catalogus inst Széchényiani. P. III. 49—281. 1.]
- Schoennis, Stephanus. Notitia Hungaricae rei numariae. Buda, 1801.
- Schwarz, Godofredus. Rei numariae e medio aevo specimen. Osnabrugi, 1747.
- Thallóczy Lajos. A kamara haszna története, kapcsolatban a magyar adó- és pénzügy fejlődésével. Budapest, 1879.
- Timon Ákos. Magyar alkotmány és jogtörténet. 4. kiadás. Budapest, 1910. 233—6. 1.
- Tóth Sándor, kovásznai —. [Metrologia]. Marosvásárhely, 1780. [Kézírtos művét kiadta Dékányi Kálmán. Num. K. X. 1911.]

Végh János. A nyugoti és keleti érmészet befolyása Magyarország érmészetére a középkorban. Pest, 1867.

6. Különös rész.

Acsády Ignác. A magyar jobbágyság története. Budapest, 1908. 23—26., 125—128 l. stb.

Belházy János. Magyar pénzek értékei a mai korona valuta szerint. [Magyar Nemzetgazda. XIII. 75. l.]

Belházy, Johann von. Die Wiener Mark vor 1694. und die Wiener Pfennige im XIV. Jahrh. [Numismatische Zeitschrift. XXVIII. Wien, 1897.]

Birk Ernő. Adalék Magyarország pénzügytörténetéhez V. László idejében. [Uj Magy. Muzeum. 1853. I.]

Brunšmid József. A legrégibb horvát pénzről. [Num. K. IV. 1905].

Cornides M. Daniel. Erläuterung einer merkwürdigen ungrischen Münze aus dem XII. Jahrh. [Ungar. Magasin. 1783.]

Csánki Dezső. Hazánk kereskedelmi viszonyai I. Lajos korában. Budapest, 1880.

Despinitz Péter. Liliomokról az Anjouházi magyar királyok pénzein. [Emlékkönyv. Temesvár, 1873.]

Érdy János. Stíria mint magyar vezérség és érmei. [Akad. Értesítő. XVIII. 1858.]

Érdy János. Van-e Róbert Károlynak szerb veretű érme? [Akad. Értesítő. XII. 1852.]

Fejér, Georgius. Indiculus valoris numorum. [Codex diplomaticus. Tom. VII. Vol. 2. Budae, 1832.]

Finály Henrik. Debreczeni László aranyfinomító könyve. [Erdélyi Muz.-Egyl. Évkönyve. IV. 1866—7.]

Fridrich István. Befolyások I. Mátyás érmeire. [Századok. II. 1868.]

Gálócsy Zoltán. Esztergom-e vagy Székesfehérvár? (Regia Civitas). [Num. K. V. 1906.]

Gohl Ödön. Adatok pénzverdénk technikai felszerelésének történetéhez. [Num. K. II. 1903.]

Gohl Ödön. Numizmatikai ritkaságok. [Num. K. évfolyamaiban.]

Gumowski Marián. A magyar pénz szereplése Lengyelországban a XI. században. [Num. K. IV. 1905.]

[Haliczky Antal.] Értekezés a Pénzékről és a Pénztudományról (Numismetica). [Tudományos gyűjtemény. 1821. I.]

Hanovius, Mich. Christ. Samuel rex Pannoniae e numo argenteo exhibitus. Gedani, 1749.

- Horvát István. Miért találtak gyakran a pénzgyűjteményekben Szent István, Péter, Sámuel és I. András magy. királyok pénzei, mintsem az ezek után uralkodott magyar fejedelmeknek [Tudományos Gyűjtemény. 1834.] pénzeik.
- [Jankovich Miklós] Venczel magyar királynak tulajdonítható, mindeddig meg nem határozott és esméretlen pénzeiről. [Tud. Gyűjtemény. 1827. VII.]
- Jerney János. Közlemények a IV. Béla korabeli ismeretlen rézpénzekről. [Athenaeum. 1842. I.]
- Jeszenszky Géza. Egy lappangó vegyesházi denár. [Num. K. IX. 1910].
- Kemény Lajos. A kassai pénzverőház. [M. G. T. Sz. IX. 1902.]
- Kiss Ferencz. A karikapénz. [Arch. K. I. 1859.]
- Kollányi Ferencz. Az esztergomi érsek pisetum joga. Budapest, 1889.
- Kovács Ede. Árpádkori királyaink pénzeinek technikájáról. [Num. K. II. 1903].
- Kovács Ede. IV. István aranypénze. [Num. K. IV. 1905.]
- Kovács Ede. Hibás köriratú magyar aranyak. [Num. K. II. 1903.]
- Kovács Ferencz. Pénzértékviszonyok Pozsonyban 1435—60 közt. [M. G. T. Sz. VII. 1900.]
- Kovács Ferencz. Pozsony városának háztartása a XV. században. [M. G. T. Sz. IX. 1902.]
- Kovács Ferencz. Tanulmányok a magyar középkori pénzverés köréből. 1. A Boldogasszonyos aranyforintok érmészeti fejlődése. 2. Az aranyforintok körirata. [Num. K. VIII. 1909. és X. 1911.]
- Kovács Ferencz. Városi adózás a középkorban. Pozsony, 1900. 9—17. lap.
- Kovács Ferencz. Velencei dukátus árfolyama Pozsonyban 1443—55. [M. G. T. Sz. XI. 1904.]
- Kovács, Franz. Über die Nachmünzung der Wiener Denare in Pressburgetc. [Numism. Zeitschrift. XXXIV.]
- Krizskó Pál. A körmöczi régi kamara és grófjai. Budapest, 1880. [Értekezések a tört. tud. köréből. VIII.]
- Kropf Lajos. A magyar aranyforint árfolyama Danczkában 1399—1452-ig. [M. G. T. Sz. VI. 1899.]
- Kropf Lajos. A magyar forint értéke 1410-ben Thorn-ban. — A m. forint értéke 1462-ben. [M. G. T. Sz. VII. 1900.]
- Kropf Lajos. A magyarországi pápai adószedők számadásai a XIII. és XIV. században. [M. G. T. Sz. VIII. 1901.]
- Kropf Lajos. A 13 szepesi város adójához 1450 körül. [M. G. T. Sz. VI. 1899.]
- Kropf Lajos. Könyvismertetés. (Luschin v. Ebengreuth: Allg. Münzkunde-je.) [M. G. T. Sz. XII. 1905.]

- Kropf Lajos. Középkori pénzek értéke, [M. G. T. Sz. VII. 1900.]
- Kropf Lajos. Magyar viasz, arany és ezüst Flandriában a XIII. sz.-ban. [M. G. T. Sz. V. 1898.]
- Kropf Lajos. Münzer. [M. G. T. Sz. VI. 1899.]
- Kropf Lajos. Szent István király ezüst denárjai. [M. G. T. Sz. VII. 1900.]
- Kropf Lajos. Szent István „pensa auri“-ja. [M. G. T. Sz. VI. 1899.]
- Kropf Lajos. Mégegyszer Szent István „pensa auri“-ja. [M. G. T. Sz. VI. 1899.]
- Kropf Lajos. Wolfger püspök utiszámadásai 1203/4-ből. [M. G. T. Sz. VI. 1899.]
- Leszih Andor. Mária magyar királynő obulusa. (Num. K. XI. 1912.)
- Luczenbacher János. A „moneta“ magyar neve ügyében. [Társalkodó. XIV. 1845.]
- Luschin von Ebengreuth, Arnold. Die Wiener Pfennige. [Numismatische Zeitschrift. Bd. VIII—IX. Wien, 1876—77.] (A magyarországi bécsi denárokról is.)
- Mandelló Gyula. Adalék a középkori munkabérek történetéhez. Budapest, 1903.
- Mayer, Theodor. Der auswärtige Handel des Herzogthums Österreich im Mittelalter. Innsbruck, 1909. (A magyar „bécsi denárok“-ról.)
- Mellen, Jacobus. Series regum Hungariae e numis aureis. Lubecae, 1699.
- Miller, Ferdinand Jacobus. Positio historico-eritica: Effigiem B. Marie Virg. auro Hungarico probabilius Mathias Corvinus primus impressit. [Simonchiaz: Disertatio . . .]
- Miller Jakab nyomán Virág Benedek. Különös letzke a' Szűz Mária képéről a' magyar aranyon. Pesten, 1804.
- Pauler Gyula. Szent István „pensa auri“-ja. [M. G. T. Sz. VI. 1899.]
- Pósta Béla. Érmészeti bizonyítékok Magyarország történetéhez. Budapest, 1886.
- Pósta Béla. Hazai érmészetünk és a bécsi denárok. (Arch. É. Új folyam, V. 1885.)
- Raimann. Der Münzfund zu Dorosma. [Numismatische Zeitschrift. IX. Wien, 1877.]
- Réthy László. A Béla s István-féle pénzek első megfejtője. [Num. K. X. 1911.]
- Réthy László. II. Géza és III. Béla érmei [Forster: III. Béla emlékezete. Budapest, 1900.]
- Réthy László. Magyar numizmatikai adatok Oroszországból. [Num. K. II. 1903.]

- Réthy László. Magyar pénzverő izmaeliták és Bessarábia. Arad, 1880.
- Rómer Flóris. Kettős kereszt. [Arch. É. IV. 1870.]
- Rómer Flóris. Régi aranyforintok bélyege. [Arch. É. V. 1871.]
- Rosnak, Martinus. De imaginibus Dei parae in numis Hungaricis. Ed. altera Xysti Schièr. Wiennae, 1766.
- Rosos Miklós. A magyar pénzisméhez. [Győri tört. és rég. füzetek. III. 1865.]
- Rosty Zsigmond. Egy kis éremtan. [Család könyve. 1857. és Num. K. X. 1911.]
- Rupp Jakab. A' magyar pénzekén ábrázolt tárgyak és azok jelentése. [Életképek. 1845. I.]
- Rupp Jakab. Magyarhon egykori pénzviszonyairól. [Életképek. 1845. I.]
- Sándor István. Mátyás király aranyjairól. [Sokféle, 1801. VIII.]
- Sándor István. A mostani kelő Pénznek Neveiről 's Kezdetéről. [Sokféle, 1801. VII.]
- Sándor István. IV. Bélának réz Pénzéről. [Sokféle, 1801. VII.]
- Schoenvisner, Stephan. Über die ungrischen Blechmünzen. [Zeitschrift von und für Ungern. I. 1802.]
- Schwarz, Godofredus. Samuel rex Hungariae, qui vulgo Aba audit. Lemgowiae, 1761.
- Simonchicz, Innocentius. Dissertatio de numismatica Hungariae diplomaticae accomodata. Wiennae, 1794.
- Szentgáli Károly. Egy középkori magyar bárcza. [Num. Közl. XI. 1912.]
- Weszprémi István. Magyarországi öt különös elmélkedések. IV. Némelly régi magyar királyok ritka pénzeikről. Pozsony, 1795.

Gyűjtötte: *Hóman Bálint*.

Közlemények és ismertetések.

Magyarország népességének foglalkozási statistikája.

A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. Kiadta a m. kir. központi statisztikai hivatal. Budapest, 1913. 72 + 1.092 oldal.

Márczius elején hagyta el a sajtót az 1910. évi népszámlálási statisztika második része, a mely a népesség foglalkozási adatait dolgozza fel. A hatalmas kötet rendkívül értékes adatai tiszta képet nyújtanak egyrészt az ország társadalmi tagoltságáról az 1910. évben, másrészt pedig arról a fejlődési irányról, a melyben az ország halad. Nyolcz foglalkozási főcsoportba osztották a lakosságot. A főcsoportok a következőképen oszlanak alcsoportokra: Az őstermelés (I.) alcsoportjai *a)* mezőgazdaság és kertészet (4 szakcsoport), *b)* erdészet és vadászat, szénégetés (2 szakcsoport), *c)* méhészet, selyem- és haltenyésztés (3 szakcsoport), *d)* halászat (2 szakcsoport). A bányászat és kohászat, ipar, kereskedelem és hitel, közlekedés (II.) alcsoportjai: *a)* bányászat és kohászat (14 szakcsoport), *b)* ipar (ez az alcsoport a statisztikai felvételeknél általánosan elfogadott XIV. ipari csoportra oszlik, a melyek 199 szakcsoportot ölelnek fel), *c)* kereskedelem és hitel, a mely 18 alcsoportot foglal magában 78 szakcsoporttal, *d)* közlekedés 6 alcsoporttal és 22 szakcsoporttal. Azután következnek a polgári és egyházi közszolgálat és ügynevezett szabadfoglalkozások (III.) 10 szakcsoporttal; a védőerő (IV.) 4 szakcsoporttal; a különböző gazdasági ágakban és változó munkanemeknél alkalmazott és külön meg nem nevezett napszámosok (V.); a nyugdíjasok, tőkepénzesek, életjáradékosok, házbirtokosok és magánzók (VI.) csoportja 7 alcsoporttal; az egyéb foglalkozások (VII.) 10 alcsoporttal és végül a foglalkozás nélküliek és ismeretlen foglalkozásúak (VIII.) csoportja 10 alcsoporttal. Az összes 1910-ben 20,886.487 lelket számláló lakósságból (ebből városi lakosság 2,336.672 volt) 13,465.653 (5,600.602 kereső + 7,865.051 eltartott), vagyis az összes népesség 64·5⁰/₀-a élt őstermelésből; 214.714 (72.833 kereső + 14.881 eltartott) (ö. n. 0·4⁰/₀-ka) bányászatból és kohászatból;

3,361.135 (1,460.493 kereső + 1,900.642 eltartott) (ö. n. 16·1⁰/₀-a) iparból; 722.352 (300.799 kereső + 421.553 eltartott) (ö. n. 3·5⁰/₀-a) kereskedelemről; 630.029 (203.492 kereső + 426.537 eltartott) (ö. n. 1·7⁰/₀-a) közlekedésről; 686.641 (275.128 kereső + 411.513 eltartott) (ö. n. 2·1⁰/₀-a) közszolgáltatásból és úgynevezett szabadfoglalkozásokból; 166.804 (141.743 kereső + 25.061 eltartott) (ö. n. 6·9⁰/₀-a) volt a véderő létszáma; napszámos volt 501.370 (225.936 kereső + 275.974 eltartott) (ö. n. 1·8⁰/₀-a); 431.146 (390.824 kereső + 40.322 eltartott) (ö. n. 1⁰/₀-a) házicseléd volt; az egyéb és ismeretlen foglalkozásból élők száma 706.643 (285.612 kereső + 421.031) (ö. n. 2·0⁰/₀-ka) volt. Az összes népességből kereső volt 8,956.922, eltartott 11,929.566, vagyis minden 100 keresőre átlagban 133 eltartott (1900-ban csak 118) jutott. Az 1900. évi népszámlálás adataihoz képest az elmúlt tíz év alatt az őstermelésből élő népesség 68·4⁰/₀-ról 64·5⁰/₀-ra csökkent, míg a bányász és ipar-forgalmi népesség 19·6⁰/₀-ról 23·6⁰/₀-ra szökött. Ezt a szaporodását az ipari népességnek növeli még az a körülmény is, hogy az összes népesség szaporodása kisebb volt. 1900—1910-ig a tényleges összes szaporodás 71·3⁰/₀-a jutott az ipar-forgalmi és bányászati népességre. Az ipari népesség tehát erős mértékben gyarapodott, még pedig az egész birodalomban mindenütt, de Horvátországban sokkal kisebb mértékben, mint az anyaországban. A városokban volt a legnagyobb az ipari népesség, mégis még mindig vannak városaink, a melyek erős mezőgazdasági jellegüket megtartották, így Hódmezővásárhely (lakossága 64·1⁰/₀-a őstermeléssel foglalkozik), Kecskemét (58·2⁰/₀) és Szabadka (53·5⁰/₀). Érdekes, hogy nem Budapest az a város, a mely lakosságának legnagyobb része ipari népesség, hanem Győr (46·8⁰/₀), míg Budapest lakosságának csak 45·2⁰/₀-a ipari népesség. Nagy emelkedést mutat a közlekedési népesség száma, a mit a sok új vasút tesz érthetővé. A házi cselédek és napszámosok száma csökkent. Az eltartottak száma a legnagyobb az őstermelésben, legkisebb a termelő osztályokban (tehát leszámítva a véderőt) a házi cselédekénél. Az iparban 130 eltartott jut átlagban 100 keresőre. A birtokeloszlásban igen lényegtelen változások állottak be, csupán az az egy körülmény érdemel megemlítést, hogy a kisbirtokosok száma — bár igen szerény méretek között — mégis valami emelkedést mutat majdnem minden törvényhatóságban. A mezőgazdasági népesség egyáltalában alig szaporodott valamit, a mit az ipari pályákra való átpártolással és a mindig növekvő kivándorlással magyarázhatunk meg. Annál érdekesebbek az iparra vonatkozó adatok, a melyek öröndetes fejlődésről tesznek tanulságot.

Az iparosnépességből 1,476.952 egyén volt kereső, 1,900.642 pedig eltartott. Igen érdekes az a körülmény, hogy a tulajdonképpeni iparban

a kereső női munkások száma jobban emelkedett, mint a kereső férfi-munkásoké; a míg ugyanis a férfimunkások száma 29·4⁰/o-kal (897.887-ről 1,161.940-re) növekedett, addig a női munkásoké 35·7⁰/o-kal (179.339-ről 243.384-re). Az önálló iparosok száma 1910-ben 439.778 volt (1900-ban 381.664), a segédszemélyzeté 965.546 (1900-ban 695.562). Ezek szerint 100 önálló iparosra 1910-ben 219 segédszemély jutott (1900-ban csak 182). Igen fontos az a tény, a mit a statistikából világosan megállapíthatunk, hogy a nagyobb üzemek rohamosan terjeszkednek a kisebb üzemek rovására, a mi azt jelenti, hogy az ipari concentratio nagy lépésekkel halad előre. Különösen az bizonyítja ezt a tényt, hogy a segédszemélyzet száma, néhány törvényhatóság kivételével, mindenütt nagyobb mértékben szaporodott, mint az önálló iparosoké. Az önálló iparosok és a segédszemélyzet közötti átlagos arányszám a vármegyékben 179, a városokban 401. Legmagasabb ez az arányszám Selmeczbányán (695), Budapest csak a negyedik helyen következik (526-tal), a legkisebb pedig Hódmezővásárhelyen (161). A segédszemélyzet megoszlását az egyes kategóriák szerint a következő összeállítás mutatja (a nemkeresők figyelembevétele nélkül) tisztviselő volt 34.083; segítő családtag 13.875; művezető, előmunkás, altiszt 24.436; segéd, munkás 645.953; tanoncz 178.781 és szolga 68.418. Legerősebben növekedett a tisztviselők száma, a mit a gyáripár üzleti életének nagy fejlődése tesz érthetővé.

Áttérve most már az ipari vállalatokra, itt is igen erős fejlődést állapíthatunk meg. 1900 óta az iparvállalatok száma 63.637-tel szaporodott és így 533.196-ra emelkedett, a mi 13·5⁰/o növekedésnek felel meg.

Az iparvállalatok nagyságszerinti megoszlása a következő:

segédnélküli vállalat	330.975
1 segéddel dolgozó vállalat	98.305
2 » » »	45.323
3—5 » » »	39.059
6—10 » » »	10.991
11—20 » » »	4.523
20-nál több segéddel dolgozó vállalat . . .	4.020
Összesen . . .	533.196

Legkevésbé a segédnélküli vállalatok szaporodtak, míg a nagyipari vállalatok, vagyis azok, a melyek 20-nál több segédet foglalkoztatnak, tíz év alatt 77⁰/o-kal növekedtek. Daczára ennek kisiparunk még igen erősen megállja a helyét, sőt némi fejlődést is mutat, annyira, hogy összes iparvállalataink 62⁰/o-a nem alkalmaz egy segédet sem, 18·4⁰/o-a pedig csak egyet alkalmaz. A nagyipari vállalatok összes vállalatainknak csak 0·8⁰/o-át teszik, de ezzel szemben az összes segédszemélyzetnek

43⁰/₀-át, majdnem a felét foglalkoztatják. Kisebb vállalatok a társországokban inkább vannak túlsúlyban, mint az anyaországban. A vállalatok földrajzi eloszlásának megvilágosítására szolgáljanak a következő adatok: A 4.020 nagyipari vállalatból 3.749 esik Magyarországra s csak 271 a társországokra. A vármegyékben a segédnélküli üzemek az összes üzemek 64⁰/₀-át teszik ki, a városokban csak 53⁴/₀-át. Legtöbb segédnélküli üzem volt Varasdmegyében (78⁹/₀), legkevesebb Liptóme gyében (54⁷/₀). Nagyipari vállalat legtöbb van természetesen Budapesten 1.298 (az összesek 3⁶/₀-a), vagyis az összes nagyipari vállalatoknak majdnem harmadrésze. (Aránylagosan azonban legerősebben ipari jellegű városa az országnak Győr, a mely ilyen módon még Budapestet is megelőzi.) Budapest után következnek Fiume (2⁸/₀), Zágráb (2⁷/₀) és Pozsony (2⁵/₀). A vármegyék közül legerősebben ipari jellegűek Liptó (1⁴/₀), Zólyom (1⁴/₀), Szepes (1³/₀) és Esztergom (1²/₀). Ipari elmaradottságánál fogva érthető, hogy Horvát-Szlavonországban az ipari vállalatok jobban szaporodtak (23⁶/₀), mint az anyaországban (12⁵/₀). A törvényhatóságok közül csak négyben csökkent az iparvállalatok száma. Legtöbb új iparvállalat keletkezett Eszéken (szaporodás 43²/₀), Szegeden (36⁶/₀), Kolozsvárt (33²/₀), Nagyváradon (32⁶/₀). A vármegyék közül Varasd (33²), Kolozs (30²/₀), Csik (29³/₀), Zágráb (28⁵/₀) és Pestmegyében (27⁵/₀).

Iparágak szerint a keresők így oszlottak meg:

I. Vas- és fémipar	158.469	11 ³ / ₀
II. Gép- és hajógyártás	112.501	8 ⁰ / ₀
III. Kő-, föld-, üveg- és agyagipar	67.597	4 ⁸ / ₀
IV. Fa- és csontipar	129.622	9 ² / ₀
V. Bőr-, sörté-, szőr- és tollipar	20.411	1 ⁴ / ₀
VI. Fonó- és szövőipar	51.624	3 ⁷ / ₀
VII. Ruházati ipar	356.892	25 ⁴ / ₀
VIII. Papirosipar	12.400	0 ⁹ / ₀
IX. Élelmezési ipar	168.140	12 ⁰ / ₀
X. Vegyészeti ipar	24.055	1 ⁷ / ₀
XI. Építőipar	24.460	1 ⁷ / ₀
XII. Sokszorosító és műipar	166.086	11 ⁸ / ₀
XIII. Szállodás-, vendéglős- és kávéipar	112.278	8 ⁰ / ₀
XIV. Egyéb	789	0 ¹ / ₀

Nagy fejlődést tapasztalunk a vegyészeti és papirosiparban, valamint a gépgyártásnál és a fonó-szövőiparban. A vas- és fémipar leginkább Komáromban, Budapesten, Kolozsvárt, Pécsen, Sopronban, azután Moson vármegyében fejlődött; a gép- és hajógyártás különösen Nagyváradon, Pestmegyében, Nógrádban, Pozsonyban és Szegeden, valamint

Fiumében. A fa- és csontipar fejlődését a nagyobb mértékben megindult erdőkihasználás mozdította elő, kiváltképpen az erdélyi vármegyékben. A vegyészeti ipar nagyon szépen terjedett Pestmegyében és Budapesten. A szállodás-, vendéglős- és kávéipar fejlődése szerényebb keretek között mozgott.

A népességi és vállalati viszonyok ismertetése után áttér a statisztika a húsznál több segédszemélyt foglalkoztató bánya- és iparvállalatok adatainak ismertetésére. A magyar birodalom területén 1910-ben 223 olyan bányavállalat volt, a mely húsznál több segédszemélyt foglalkoztatott (1900-ban 213). Ez a 223 bányavállalat 74.024 munkásnak adott munkát (1900-ban csak 57.318-nak). Az alkalmazott segédszemélyzet szaporodása tehát 29·2⁰/. A 223 bányavállalat közül 17 dolgozott 501—700 munkással, 10 vállalat 701—1.000 munkással dolgozott, 13 pedig 1.000-nél is többel. Ez a 13 vállalat maga 27.370 munkásnak adott kenyeret. A bányavállalatoknál a concentratio még sokkal nagyobb-mérvű volt, mint az iparban. A nagyvállalatok az összes bányamunkásnak 61·4⁰/-át foglalkoztatták. Bányamunkásaink nagy része nem magyar állampolgár, így 3.742 osztrák, daczára ennek az idegeneket rohamosan szorítják ki a magyar munkások.

A nagyvállalatok száma, mint már fentebb említettük, az 1900-tól 1910-ig eltelt 10 esztendő alatt 2.261-ről 4.020-ra emelkedett, a bennük foglalkoztatott segédszemélyzet száma pedig 230.641-ről 416.543-ra. A fejlődést általánosnak mondhatjuk az egész országban, csupán 10 megyében fogyott meg a nagyipari vállalatok száma. Budapesten a nagyipari vállalatok száma 10 év alatt 622-ről 1.296-ra szökött. A legnagyobbak az 500 munkásnál többet foglalkoztató vállalatok, a melyeknek a fejlődését az alábbi összeállítás mutatja:

	V á l l a l a t o k			
	száma		személyzet	
	1900	1910	1900	1910
501— 700 munkással	28	51	16.139	30.448
701—1.000 munkással	12	46	9.697	38.295
1.000-nél több munkással	29	37	49.346	68.191
	69	134	75.182	136.934

A nagyipari vállalatoknak 1910-ben 3·3 százaléka foglalkoztatott 500 munkásnál többet, az összes nagyipari vállalatokban foglalkoztatott munkások 32·9 százalékát. 1.000-nél több munkást foglalkoztató gyár 37 volt, ebből 17 Budapesten és környékén.

A nagyipari vállalatok segédszemélyzete közül 337.757 volt férfi és 78.786 nő. Tisztviselő volt 23.964 (ebből 201.045 igazgatási, 3.919 műszaki tisztviselő), művezető, előmunkás stb. 13.765 és egyéb segéd-

személyzet 378.814. Az összes segédszemélyzetnek 93·1 százaléka volt magyar állampolgár.

Az alapos és szép munka három főrésze oszlik: az összefoglaló bevezetésre, a melyet *Kovács* Alajos kiváló demografiai tudósunk irt meg 21 oldal terjedelemben igen áttekinthetően, azután jönnek az általános jelentéshez tartozó összefoglaló táblák (ez 49 oldalt foglal el), végül a részletes kimutatás következik 1.089 oldalon.

Pereszlényi Pál.

A német vasutak az utolsó évtizedben.

A német birodalmi vasútügyi hivatal tudvalevőleg évenként statisztikát szokott kiadni az üzemben levő német vasutakról (Berlin, Mittler). Ha ennek a harminczhárom év óta folyó ciklusnak utolsó kötetét összevetjük a tíz év előttivel (1902—1912), meg kell állapítanunk, hogy a lakosság szaporodása mellett első sorban a német ipar óriási mérvű fejlődése tette lehetővé ezen legfontosabb közlekedési eszköz ilyen fejlődését. Az említett időszakban a német széles nyomtávú vasutak vonalhossza 52.004 kilométerről 60.751-re emelkedett (+16·8%). Mig 1902-ben ebből 47.410 kilométer (91·2%) esett az államvasutakra és 4.594 kilométer (8·8%) a magánvasutakra, azalatt az államvasutak aránya 1912-ben 57.228 kilométer volt (94·2%), szemben a 3.523 kilométernyi magánvasutakkal (5·8%).

Az államterület 100 négyszögkilométerére 1902-ben 9·61 kilométernyi vasút, 1912-ben pedig 11·19 kilométernyi esik. Tizezernyi lakósra esett 1902-ben 9 kilométer, 1912-ben 9·15 kilométernyi vasút. Ha a lakosság aránya erősebben emelkedett is, figyelembe veendő, hogy az emelkedő forgalom nemcsak a hálózat továbbfejlesztésével, hanem a már létező vonalak intenzívebb kihasználásával is kielégíthető.

A rendelkezésre álló lokomotivok száma 1902-vel szemben százhoz számítva 39·8%-kal, a személyszállító kocsiké 51·8%-kal, a podgyász- és teherkocsiké 52·8%-kal szaporodott. A belföldi és idegen mozdonyok 1912-ben 1.208·95 millió locomotivkilométert tettek meg. A megfelelő kocsitengelykilométerek (bel- és külföldi személy-, podgyász-, teher- és postakocsi) száma 31.907·15 millió.

A szállított teher, amely a továbbított személyekből, kézipodgyászokból (75 kilogrammal számítva), a feladott podgyászból, kutyákból és mindennemű teherrakományból áll, az 1902. évi 38.303·63 tonnakilométerről 1912-ig 68.968·98 millió tonnakilométerre, tehát 80·1 a százhoz, a holt teher (a kocsik, mozdonyok stb. önsúlya) ugyanezen

idő alatt 109.808·24-ről 208.432·24 millió tonnakilométerre vagyis 89·8⁰/₀-kal emelkedett. A teherszállítmányképpen továbbított vasuti járművek a saját tengelyükön 1902-ben 13·28 millió, 1912-ben pedig 72·57 millió tonnakilométert tettek meg, azaz 446·5 százalékos többletet. Az átlagos üzemhossz minden kilométerére 4·56 millió tonna esett, szemben 1902-vel, amikor ez az átlag 2·86 volt, vagyis + 59·4⁰/₀. A rakodósúly kihasználása az 1902. évi 24·65-ről 25·37⁰/₀-ra és a teherkocsiknál 2·44-ről 2·48-ra emelkedett, míg a teherkocsiknál 65·43-ról 64·11-re csökkent. Az egyes (üres és megrakott) teherkocsitengelyre teher 2·78 tonnáról 3·20 tonnára emelkedett.

Igen tekintélyes a személyforgalom emelkedése. Az 1902-iki 577·34 millió márkás bevétellel 984·52 millió márkás bevétel áll szemben 1912-ben, ami 70·5 százalékos emelkedést jelent. A megtett személykilométerek száma 21.104·61 millióról 39.932·96 millióra emelkedett. (A szaporodás 89·2 száztóli.) Százalékokban kifejezve következőleg állanak egymással szembe állítva az egyes vasútosztályok kocsiszáma 1902-ben és 1912-ben: I. osztály: 1·51—0·91; II. osztály: 12·78—9·68; III. osztály: 47·46—40·45; IV. osztály: 33·42—44·87; katonaszállító-kocsik: 4·83—4·09⁰/₀.

Valamint a személyforgalom, éppúgy a teheráruforgalom is lényegesen emelkedett terjedelem és jövedelmezőség tekintetében 1902-től 1912-ig. Míg a bevétel e téren 1902-ben 1.298·34 millió márkát tett, azalatt 1912-ben 2.252·24 millió márkára látjuk felnövekedni, a mi 73·5⁰/₀-os emelkedést jelent. Minden kilométerre 25·713-nyi bevételt jelentett 1902-ben, ezzel szemben 37·459 márkát 1912-ben, vagyis 48·8⁰/₀-kal többet. A teherkocsik ezernyi tengelykilométerére számított bevétel is 908 márkáról 110 márkára emelkedett 1912-ig. Az összbevételből a teherforgalomra 64·65⁰/₀ esett 1912-ben szemben 1902-vel, a midőn ezen arány 64·01⁰/₀-ot tett ki. A teherárúknak 1 tonnakilométerére számított átlagos bevétel 3·68-ról 3·58 pfennigre, azaz 2·7⁰/₀-kal süllyedt.

A német vasútügy emelkedő irányzata látható az építésre fordított összegekből (1902: 13.223·45 millió márká, 1912-ben: 18.230·06 millió márká), az üzemi bevételekből (1902: 2.021·37 millió márká, 1912-ben: 3.473·85 millió márká) és az üzemi kiadásokból (1902: 1.286·88 millió márká, 1912: 2.304·84 millió márká). Az üzemi bevételek többlete az üzemi kiadásokkal szemben 1902-ben 734·49 márkát, 1912-ben pedig 1.169·01 millió márkát tett, vagyis 59·2⁰/₀-kal emelkedett. Az átlagos üzemhossz egy kilométerére 1912-ben 19·337-et jövedelmezett szemben az 1902-iki 14·196 márkával, a mi 5·141 márkás, azaz 36·2⁰/₀-os többletet jelent. Ha az üzemben levő vonalakba befektetett tőkét vesszük alapul, akkor az üzemfelesleg 1902-ben 5·50⁰/₀-ot, 1912-ben 6·43⁰/₀-ot tett ki.

Az alkalmazottak és munkások száma 36·5⁰%-kal 743.944 személyre növekedett, míg ezalatt az összvasutak vonalhossza csak 16·8⁰%-kal nőtt. A fizetésekre fordított és egyéb személyi kiadások 763·77 millió márkáról 1.425·73 millió márkára emelkedtek. Ide van számítva közjóléti célokra fordított 162·19 millió márka, a mely utóbbi összegben a porosz-hesseni vasutak 80 millió márkányi nyugdíjakra, özvegy- és árvapénzekre fordított összegei is bennfoglaltatnak.

A közforgalmat szolgáló keskenyvágányú vasutak hossza — nem számítva a kisvasutakat — 1902 végén 1.879 kilométert tett ki, míg 1912 végéig 2.213 kilométerre, vagyis 334 kilométerrel, illetve 17·8⁰%-kal emelkedett. A keskenyvágányú vasutak kocsiparkja kitett 1912-ben: 528 lokomotívot, 1.422 személykocsit és 11.379 podgyász- és teherkocsit, míg 1902-ben csak 406 mozdony, 1.397 személykocsi és 8.764 teherkocsi és podgyázkocsi állott rendelkezésükre.

Kivándorlás szervezete Angliában.

A kivándorlás problémája Angliában azáltal, hogy eme birodalom a világ összes államai közt a legnagyobb gyarmatok fölött rendelkezik, egészen sajátágosan alakul. A kivándorlás lebonyolítása is viszonylag elég simán megy. Jó ideig teljesen a magán kezdeményezés és speculatio kezében volt a kivándorlás egésze, a míg olyan elfajulási tünetek nem mutatkoztak, a melyek elkerülhetetlenné tették az államhatalom beavatkozását. A liberális Gladstone kormány volt az, a mely e rendkívül fontos társadalomgazdasági téren először rendet teremtett és e célból 1886-ban nagyszabású hatáskörrel felruházott állami központot az Emigrants Information Office-t¹⁾ megalkotta. Ez a hivatal nagy kitartással és gyakorlati érzékkel ragadta meg és oldotta meg ezen problémát, igyekezvén a kivándorlást rationalisan elosztva a saját gyarmatok és a külállamok felé terelni. Így aztán lassanként kiszorult a magánspeculatio és bekapcsoltatott a közjóléti egyesületek idevonatkozó munkája.

Tudvalevő, hogy a közpénzekből fenntartott állami, kerületi és községi közjóléti intézményeken kívül majdnem nyolczszáz nagy magán jótékonyági egyesület működik Angliában, a melyek évenként kerek nyolczmillió font sterling összegű kizárólag önként nyújtott adományok felett rendelkeznek. Ezen társaságok közül néhányan vagy mellékesen vagy kizárólag a honi tengerentúli kivándorlók érdekeinek előmozdításával

¹⁾ Működésének leírását A. Wagner egy kitűnő ismertetéséből meritjük. *Das Handelsmuseum* márcz. 12. sz.

foglalkoztak. de versengésük és gyakorlatiatlan munkájuk nem sokat ért. Csak a midőn az Emigrants Office vette át a vezetést és közvetlen lökést adott ezen közjóléti ágak nevezetes szaporítására és a rokon-célokat szolgáló egyesületeiket közös céltudatos munkára birta rá, állott be e téren hatalmas fordulat. Ma Angliában negyvennégy közjóléti egyesület működik,¹⁾ a melyek a mintegy évi 340.000 főnyi kivándorló tömeget mintaszerű módon irányítják útjuk célja felé és egyszersmind a visszavándorlásról is gondoskodnak. Több egyesületnek, így a valóban mintaszerűen vezetett dr. Barnardos Homes-nak a gyarmatokban saját gyűjtőfarmjaik vannak terjedelmes rationalisan kezelt gazdaságokkal. Ezekre szállíttatnak a rendesen fiatalkorú kivándorlók, hogy ott szakszerű vezetéssel több évi kemény munkában mezőgazdasági vagy ipari kiművelést nyerjenek, hogy így előkészítve kezdhessék gyarmati munkájukat. Külön leányotthonokban neveltetik a női fiatalság a legkülönbözőbb munkákban.

Az Emigrants Office szükséges értesüléseit részben a consulatesoktól, a gyarmati kereskedelmi kamaráktól és gazdasági szakegyesületektől, részben a kivándorlási területekre küldött saját állandó bizalmi embereitől nyeri.

Az állandóan befutó óriási anyagot bámulatos gyorsasággal és áttekinthetően dolgozza fel mindenekelőtt havonként és negyedévenként megjelenő jelentéseiben, a melyeket ingyen és portómentesen terjeszt rengeteg példányszámban. Évenként vagy legfeljebb kétévenként terjedelmesebb nyomtatványok adatnak ki az angol dominionokról és koronagyarmatokról, valamint a nagy idegen tengerentúli államokról, amely nyomtatványok autentikus anyag alapján mindazt a tudnivalót magukban foglalják, a mi ezen területekről, mint kivándorlási területekről tudni fontos. Statistikai táblázatok és jó térképmellékletek csak emelik ezen kiadványok értékét, Ezen nagyobb munkákat is nagyszámban ingyen terjesztik az anyaországban. Az angol gyarmatokra vonatkozó munkákat a kivándorlási központ ugyancsak ingyen küldi, a külföldre vonatkozókat pedig 2—4 penceért. Egy példásan vezetett kartotékgyűjtemény lehetővé teszi, hogy a legtávolabb fekvő vidékeknek minden, a kivándorlással bármi távoli összefüggésben levő gazdasági kérdésére azonnali szó- vagy levélbeli értesítés adható. Bonyolult szakkérdéseket illető specialis kívánságokat a központ úgy old meg, hogy azokat haladéktalanul az illetékes forum elé juttatja elintézés végett. A fő munka

¹⁾ A legnevezetesebbek: *Central Emigration board, dr. Barnardos Homes, Salvation army, British Women Emigration Association, Charity Organisation Society, Church army and emigration society, Colonial Nursing Society. East End Emigration Fund stb. stb.*

azonban a honi kivándorlási mozgalomnak minden fázisában való állandó vizsgálatában és vezetésében áll. Tizenkét állandó fiókinézet, a melyek a fő kikötőkben és a nagy ipari központokban működnek, támogatják a középponti vezetőséget. E nagyszabású állami intézmény évi költségvetése kerek 7.000 fontról, azaz 125.000 koronáról számol be.

A kivándorlóknak rendeltetési helyükre való eljuttatásáról a közjótékonyági egyesületek gondoskodnak. Minthogy mindegyik állandóan több ezer főnyi contingensekkel dolgozik és az összes idevonatkozólag szükséges intézkedéseket kizárólag bizalmi emberei útján végzi, a nagy hajóstársaságoktól, honi és gyarmati vasutaktól a legkedvezőbb szállítási díjtételeket eszközli ki védenczei számára. Minden kivándorló-csoportot egy bizalmi férfi vagy fiatalabb szerzetes kísér, a ki a védelmére bizottaknak nemcsak testi jóvoltáról gondoskodik, hanem gyakorlati tanácsokkal is ellátja arra nézve, hogy miképpen kezdjen hozzá tengerentúli életéhez. Az érkezési kikötőkben a kivándorlók útjuk végcélja szerint csoportokra osztatnak és állandó ügynökök felügyelete alatt továbbíttatnak. Végcéljukhoz érkezve, ott járatos emberek várják őket, a kik mindenképpen kezükre járnak. Épp így történik a visszavándorlás lebonyolítása is. A pénzküldést és az otthonmaradottakkal való levelezést kívánatra ugyancsak ellátják az egyesületek bizalmi emberei.

E nagyszabású szervezet harmadik tényezője újabban a nagy gyarmatok bevándorlási biztosai, a kiknek Londonban van állandó székhelyük és akik az összes behajózási állomásokon ügynökökkel képviseltetik magukat. Ezek a functionariusok állandó összeköttetésben vannak az állami központtal és a közjóléti egyesületekkel, ellátják mindannyit, valamint a napisajtót állandó tudósításokkal, szigorú ellenőrzést gyakorolnak arra nézve, hogy az ő területükre nekik nem kívánatos elemek ne kerüljenek, másfelől pedig a kormányaiktól meglehetősen bőkezűen rendelkezésükre bocsátott készpénzzel odahatnak, hogy a kivándorlási mozgalom az ő területük irányában egyenletes legyen. A kanadai biztosnak pl. minden felnőtt kivándorlóra egy font sterling áll rendelkezésére. Ezen összeg egy része általános propaganda célokra, hirdetményekre, falragaszokra és hasonlókra megy el, de még ezen felül mindig marad 10—12 shilling fejenként. Ezt az összeget az illető közjótékonyági egyesületeknek adják költségeik egy részének fedezésére. Az ausztráliai biztos legújabbán felhatalmazást nyert arra, hogy az ő gyarmata számára különösen értékes kivándorlóknak (több tagú földművelő családok, mezei munkások, kertészek, bortermelők és női cselédek) egész hajóútját megfizesse. Mindezekre való tekintettel nyilvánvaló, hogy az angol ki- és visszavándorló tömegek útjukat a képzelhető legkedvezőbb feltételekkel tehetik meg.

Franciaország külkereskedelme 1913-ban.

A francia árubevitel értéke az 1912. évi 8.230·85 millió frankról 1913-ban 8.508·35 millió frankra emelkedett. Egyidejűleg a kivitel értéke 6.712·58-ról 6.875·39 millió frankra nőtt. A bevitel emelkedését főleg a következők idézték elő (millió frankokban): gabona és liszt 246·66, szén 73·79, külön meg nem nevezett táperezű lisztek 24·42, olajmagvak etc. 18·67, gyapjú 14·25, bőrök és irhák 11·27, építőfa 9·95, kender 8·24 és kávé 7·88 millió frank. Visszafejlődött a bevitel a következő árucsoportokban (millió frankokban): a legjelentékenyebb tétel a cukor 85·27, majd a borok következnek 45·35 millió frankkal. A borbevitel csökkenése onnan ered, hogy az algiri és tuniszi borok behozatala megszűnőben van. Nagyobb mértékben visszafejlődtek a következő behozatalok: közönséges agyag- és fayenceárúk 17·88 és olívaolaj 17·31 millió frank. A kivitel emelkedése 1912-től 1913-ig a következő cikkekben tapasztalható: selyem szövetárúk 82·32, kocsik 39·71, könyvek, metszetek stb. 24·77, gyapjúsövetek 20·55, selyem és selyemhulladékok 14·02, cukor 10·81, érczek 9·89, bőrök és irhák 7·74, gépek és gépalkatrészek 7·30 millió frank. Egyes cikkek kivitelében jelentékeny csökkenés is tapasztalható, a mely millió frankokban kitett: gyapjú 68·29, bor 28·50, nyers kaucsuk 22·73, divatcikkek, művirág 21·14, félgyapjúárúk és gyapot-hulladék 21·08, gyapotszövetek 17·31 és 13·17 millió készbőrök.

A következő államoknak Franciaországba való bevitelének emelkedést mutat 1912-től 1913-ig (millió frankokban): az angol bevitel 85·67-tel, a német birodalmi 75·01-gyel, az argentinai 62·57-tel, a spanyolországi 56·25-tel, az oroszországi 29·67-tel, a belgiumi 29·41-gyel és az olaszországi 28·72 millió frankkal. Egyidejűleg csökkent az algiri francia bevitel 96·59 millióval, az Északamerikai Egyesült-Államoké 19·57-tel, a svájci 12·41-gyel és a törökországi 11·93 millió frankkal. A francziországi kivitel 1912-től 1913-ig a következő államok felé mutat emelkedést. Szaporodott az Angliába való kivitel 84·09 millió frankkal, a Németországba irányuló export 47·76-tal, az oroszországi 23·20-szal, a spanyolországi 11·20-szal, az argentinai 10·27 millió frankkal. Megcsappant Franciaországnak a következő államokba irányuló kivitele: Belgium 24·55 millió frankkal, Algír 16·74, Svájc, 11·75 és az Északamerikai Unióba irányuló kivitel 10·54 millió frankkal.

A braziliai válság.

„A braziliai közgazdaság felépítése — úgymond a Frankfurter Zeitung¹⁾ — példája annak, hogy miként nem szabad gazdaság-

¹⁾ No. 74. márcz. 15.

politikát üzni.“ Ez a kifogyhatatlan gazdaságú és természeti kincseiben hihetetlenül változatos ország productióját úgyszólván két cikkre alapította: a kávéra egyfelől, a mely kiviteli statistikájában állandóan visszatér és a melyre 1913-ban az összes kivitelnek 70⁰/₀-a esett. A mi a délnek a kávé, az az északi államoknak a kaucsuk. Minden egyebet majd hogy teljesen el nem hanyagoltak Braziliában, holott a föld valósággal áhitozott más kulturák után. Különösen az északi államokban boszulja ez most meg magát, a hol éveken át csak gyűjtötték a kacsukot, de új gummifákat nem ültettek, nem is szólva arról, hogy gabonát sem termeltek és a rendkívül hálás állattenyésztést sem űzték. Az egyoldalú gazdálkodás fölötté veszedelmes volt kezdettől fogva. A mi pedig a braziliai állami pénzügyeket illeti, azoknak ismerői majdnem botrányosaknak mondják. Egy huszonnégymillió lakósú és fejletlen országnak, azt mondják, milliárdos adóterhei vannak, a melyek az államszövetség, az egyes államok és községek között oszlanak meg. Ebből az adósságból a legtöbb a külföldön van elhelyezve, nevezetesen Londonban majdnem 100 millió £ államszövetségi adósság, Párisban 300 millió frank. Brazília tehát jövőbeli fejlődésébe hatalmas adóssággal megterhelve kezd bele. Évek óta deficizzel zárul az állami költségvetés, a melyet improductiv befektetések okoznak. A hadsereg és tengerészet péld. az utolsó évben kétszázmillió koronát nyelt el, vagyis az összes kiadások egynegyedét. A midőn az ország rövidesen egy dreadnoughtot eladott Törökországnak, a befolyt összegből, azt erősen megtoldva, újabb csatahajót szereztek be. Még sokkal többet nyel el a kamattörlesztés és a sokfejú hivatalnokság tartása. A bevételek ingó alapon állanak, főleg vámjövedelmeken épülnek fel, nevezetesen kiviteli vámokon. Ha például, mint ép mostanában is pang vagy megakad a külkereskedelem, ez alatt Braziliában nemcsak a közigazdaság szenved, hanem az állami pénzügyek egyensulya is meginog. Az igen magas vámnak fiskális céljain kívül a honi ipar fejlesztését is szolgálnia kellene.

A védvámnak a drágaságra gyakorolt hatását még csak kiélezi azok a hihetetlenül magas illetékek, a melyeket a vasuti teherárúszállításra róttak, úgy hogy ezek az összes országokéi közt a legmagasabbak. E mellett az egész vasutügy is igen sok gondot okoz az országnak. Az üzemben levő nem egészen 24.000 kilométernyi vasútvonalhosszból 5.000 kilometer a Brazil Railwayre esik, a mely magánvállalat igen nagy optimismussal alapított és a mely a miatt is sokat szenved, hogy az állam nem tesz eleget a vele szemben vállalt kötelezettségeinek. Az államnak magának is vannak vasutai; mintegy 10.000 kilométernyi vonalat tart üzemben.

Még egy év előttig a lakosság nem igen nyomasztóan érezte a

drágaságot, mert a kávéárak magasak voltak és az angol tőke beáramlása erős volt. Nagy volt a telekspeculatio és az európai árúbehozatal túlzásig ment. Az európai tőkeválsággal fordulat állott be és fenyegetővé kezdett válni a krízis. Anglia, a mely Brazília főhitelezője és a mely az utolsó években nem kevesebbet, mint 148 millió £-t küldött, abbahagyta a kölcsönzést. A közönség gyanút fogott, mivel a sajtó (kivéve az Economist-ot, a mely idejekorán látta a bajok közeledését) azelőtt túlzott optimismusba ringatta volt. Az árak kezdtek esni. A kávé ára, a mely 1911-ben és 1912-ben időnként 84 fillérig emelkedett, folyton esett és ez idő szerint 56 körül mozog. Még rosszabbul áll a dolog a kaucsukkal. Ez idő szerint 3 sh. körül áll, szemben az 1910. évi lemagasabb 12 sh. $4\frac{1}{2}$ d-s. árával. A helyzet megromlását legjobban tükrözi az 1913-dik év rossz kereskedelmi mérlege, a mely évek óta először passiv. Mert mialatt a kivitel értéke 64·61 millió font sterlingre sülyedt (szemben az előző évi 74·65 millióval), a bevétel 67·17 millióra emelkedett (63·42). A főbaj a kávéban beállott baisse. A kávékivitel értéke ugyanis 6 millió fonttal $40\frac{3}{4}$ millióra esett, a gummikivitel pedig 6 millió eséssel 10 millió font sterlingre sülyedt. A kereskedelmi mérleg passivitása tehát $2\frac{1}{2}$ millió £. Ezenfelül Braziliának a Brazilian Review szerint évenként 20 millió fontot kell elfizetnie a külföldnek kamatban és osztalékképen. Legsúlyosabban károsodik az északi országrész, mert úgy látszik, az ottani egyes államok és községek csak nehezen tudnak eleget tenni belső fizetési kötelezettségeiknek. Legnagyobb kihatással van a válság az alsó rétegekre, a melyek a drágaságot és munkanélküliséget ez időben fokozottan érzik. Ezek a körülmények magyarázzák az utolsó idők forradalmi jellegű kitöréseit. Némiképen enyhítette a válságot a conversiós pénztár aranya egy részének elszállítása. Ez által az aranyállomány eredeti 25·45 millió fontos állapotából 18 millióra csökkent, a mi a belföldi forgalmat még inkább megnehezítette, de a megbillent egyensúlyt helyreállítani nem tudta. Az egészségesebb helyzet visszatérését egy általános pénzügyi és államhitelreformtól és ezzel párhuzamosan folyó nagyobb takarékoságtól remélik.

Az amerikai vasutak 1913-ban.

A newyorki Financial Chronicle nemrégiben közölte az Északamerikai Egyesült-Államok üzemi bevételeinek és kiadásainak statistikáját. Ezek az adatok hivatalosak, összegezései azon havi kimutatásoknak, amelyeket az egyes társaságok kötelesek egységes minta alapján az Interstate Commerce Commissionnak beszolgáltatni. Ez alól a statiska-

gyűjtés alól csak azok a társaságok vannak felmentve, a melyeknek nyers bevételei nem érik el az évi 100.000 dollárt, vagyis ezek csak igen csekély számú és jelentéktelen helyi érdekű vonalak. Vagyis a rendelkezésünkre álló adatok 241.931 mértföldnyi, azaz 389.500 kilométernyi vasuti vonalra vonatkoznak.

A mi a nyers bevételeket illeti, a melyek mindig fölötté érdekesek a megfigyelésre, mert egyike az ország gazdasági élete talán legjobb kritériumainak, az 1913. évet a kielégítő haladás jellemzi. Ez az emelkedés igen erős az év első felében, majd lassodik a nyár folyamán, majd pedig megakad októbertől kezdve. Ez onnan ered, hogy dacára azon zavaroknak, a melyeket az értékpiacon a legkülönbözőbb körülmények, úgymint: nemzetközi nyugtalanság, pénzszűke, kormánytámadások a tőkék nagy agglomerációival szemben, idéztek elő; az utolsó év az Unióra nézve az utolsó negyedek kivéve iparilag kedvező volt. Kevésbé volt kedvező a mezőgazdaságra, a melynek csak egy ága, a gabonatermelés volt jó helyzetben, míg a többi termékek közepes volta befolyásolta ősztől fogva a vasutak jövedelmezését.

A jelzett bruttóbevételekkel szemben sokkal kedvezőtlenebb a jövedelem. A nyers bevételek tekintélyes gyarapodásából semmi sem maradt a társaságok pénztárában. Mindent elnyelt az üzemköltségek hihetetlen növekedése. Az összes anyagok és felszerelések drágasága, a mely már évek sora óta tart és fokozódik, még érezhetőbbé vált az által, hogy nagy lehívásos rendelések köttettek le abban a reményben, hogy a nagy drágulást áresések fogják követni. Azonban az ipari hausse tovább tartott. Ezzel szemben a kiadások nemcsak aránylag, hanem absolute véve gyorsabban emelkedtek, mint a nyers bevételek.

	1913	1912	Növekedés	
			abszolút számokban	százalékokban
Vonalhossz mérföldben . . . (1610 méter)	241.931	239.625	+2.306	+0.96
Nyers bevétel millió dollár .	3.162.4	3.019.9	+142.5	+4.72
Üzemköltség	2.255.4	2 079.4	+176.0	+8.45
Netto bevétel . . .	907.0	940.5	— 33.5	—3.52

A mi aggasztó az amerikai vasutak helyzetét tekintve, az az, hogy az imént 1913-ra nézve megállapított jelenség, a mely accentuáltabb, mint az előző éveké, nem kivételes jelenség. 1912-ben 221 millió dolláros bruttójövedelem-emelkedésre csak 60 millió esett a nettójövedelem gyarapodásra. 1910-ben 239-re maradt 9, 1907-ben 197 millió dollár bruttójövedelemmel szemben négy és fél milliós minus mutatkozott a nettobevételnél. Az újabb évek közt csak az 1909. évben maradt 282 millió dollár bruttójövedelem-szaporulat mellett 151 millió netto.

A következőkben a Financial Chronicle alapján mutatunk be egy táblázatot, amely jelzi 1900 óta az amerikai vasutak bruto- és netto-jövedelmének alakulását. Az összehasonlítás teljessége végett kihagyatott néhány társaság, a melyek az előző években nem adtak számadást. Tehát az Unió vasutainak bruto- és nettojövedelme következőleg alakult 1900-tól 1913-ig millió dollárokbán:

	Nyers bevétel			Tiszta bevétel		
	adott év	előző év	emelkedés csökkenés	adott év	előző év	emelkedés csökkenés
1900	1.374	1.265	+ 108	461	432	+ 29
1901	1.522	1.383	+ 138	528	464	+ 64
1902	1.528	1.446	+ 81	489	493	— 3
1903	1.733	1.547	+ 186	552	503	+ 48
1904	1.774	1.766	+ 8	553	557	— 3
1905	1.895	1.745	+ 150	591	543	+ 48
1906	2.103	1.894	+ 209	665	592	+ 72
1907	2.287	2.090	+ 196	660	665	— 4
1908	2.235	2.536	— 301	694	648	— 53
1909	2.605	2.322	+ 282	901	750	+ 151
1910	2.836	2.597	+ 239	909	900	+ 8
1911	2.805	2.835	— 30	883	907	— 24
1912	3.012	2.790	+ 221	937	877	+ 60
1913	3.162	3.019	+ 142	907	940	— 33

Ezen táblázat áttekintése mutatja, hogy néhány ritka megszakítástól eltekintve, a tiszta bevétel növekedése majdnem állandóan és értékelhető mértékben történik, aránylag gyöngébb, mint a bruto bevételé és ennek következtében a kiaknázási coefficiens növekedik. Ma eléri a 71%-ot. Az amerikai társaságok tudvalevően nagyon takarékosak, ha a kiadások és bevételek közt nagy disparitás mutatkozik, különösen, ha a bevételek erősen csökkennek. Így pld. 1913. első negyedében, midőn a nyers bevétel 1.502 millió dollárral emelkedett, szemben az 1912. év megfelelő szakának 1.366 milliójával az üzemi kiadások 993 millióról 1.102 millióra, azaz 100 millióval emelkedtek. A második félévben, a midőn a bevételek nem nyertek többet, mint 6 millió dollárt, az 1912. év második hat hónapjában 1.654 millió dollárt tevén és az 1913. év megfelelő időszakában 1.660-at, a kiadások emelkedését képesek voltak 67 millióra redukálni (1.153 millió az 1912. év második félévének 1.086 milliójával szemben).

Az Egyesült-Államok különböző hálózatait különböző módon érintették azon behatások, amelyek az utolsó évben érezhetők voltak úgy a nyers bevétel, mint pedig a tiszta jövedelem tekintetében. A Dél, a Kelet nagy államai (Newyork, Pennsylvania, New-Yersey stb.) és az Északnyugati államok voltak azok a részek, a melyekre legtöbb haszon

háramlott a nyers bevétel emelkedéséből. Ellenben a csendes tengeri oldalnak és a délnyugoti résznek kevés haszna volt belőle. A mi a tiszta jövedelmet illeti, egyrészt csak a déli vasuti hálózatok és az északnyugotiak másrészt mutatnak fel némi előnyt. A legismertebb csoportok közül a pennsylvániai 14 millió dolláros nyersjövedelem-emelkedést és ezzel szemben $7\frac{1}{2}$ milliós tisztajövedelem-csökkenést mutat ; a Newyork-central $16\frac{1}{2}$ milliót nyer brutto, de majdnem 9 milliót veszít netto ; a Baltimore and Ohio $3\frac{1}{2}$ milliót nyer brutto, de veszít $2\frac{1}{2}$ milliót netto ; a Newhaven bruttóbevétele állandó és 5 millió tiszta jövedelmet veszít. Nyugaton az Union Pacific nyers bevétele $3\frac{1}{2}$ millióval emelkedik, ellenben netto jövedelme esik 500.000 dollárral. A Southern Pacific nyer majd kétmillió brutto és veszít hármát netto. Ellenben Great Northern hatmillió bruttójövedelemre megtartja fél millió netto jövedelmét és a Chicago Milwaukee ötmillió bruttójövedelem-emelkedésével szemben megtartja nettójövedelmének 700.000 dolláros emelkedését. Általában elmondható, hogy az eredmények nem kedvezőek.

A nemzeti vagyon irodalmából.

Fellner Frigyes : *Ausztria és Magyarország nemzeti vagyona*, Budapest, 1913.
Karl Helfferich : *Deutschlands Volkswohlstand 1888 – 1913*. Berlin, 1914.

A nemzeti vagyonbecslés nemcsak theoretikus szempontból érdemel figyelmet, fontos gyakorlati tekintetből is, különösen, ha különböző időpontokból vett becsléseket hasonlítunk össze egy és ugyanazon országra vonatkozólag, vagy ha ugyanazon, vagy lehetőleg közel fekvő időpontokban eszközölt vagyonbecsléseket hasonlítunk össze különböző országok közt.

Fellner Frigyes, kinek e téren mozgó dolgozatai joggal szereztek írójuknak elismert nevet, két önálló államnak, Ausztriának és Magyarországnak nemzeti vagyonát kívánja megállapítani művében, melynek címét fentebb közöltük. Az összehasonlítás e két állam közt könnyebben eszközölhető, mint valamely más európai állammal való összehasonlítás, mert a számítás alapját képező adatok meglehetősen azonos módon szerezhetők meg mindkét államban, illetve állnak a kutató rendelkezésére. Fellner Frigyes az adatokat az u. n. objectiv módszer segítségével állítja össze egy összképpé, mely módszer az egyes gazdasági javak (épületek, földbirtok, bányák) számszerű értékmegállapítását célozza. Az így nyert adatokat a De Foville-féle módszer segítségével ellenőrzi, mely módszer a javaknak az örökösödés útján bizonyos számú évek multán új tulajdonosra való átmeneteléből következtet a javak összegére oly módon, hogy az egy évben átment javak értékét megszorozza az illető ország lakosságának átlagos élettartamával, természetesen kiegészítve az így nyert számot

azon javak értékével, melyek tulajdonost nem cserélnek, mert jogi személyeknek (társulatok, községek, törvényhatóságok, egyház, állam) tulajdonát képezik.

Nem kísérhetjük nyomon a nagy körültekintéssel eszközölt számításokat, csak a végső eredményeket soroljuk fel, melyek szerint a nemzeti vagyon Magyarországon következő elemekből áll:

	Korona
a) földbirtok	19.818,717.646
b) bányák és kohók	2.223,185.592
c) épületek	8.574,937.027
d) közlekedési eszközök	5.797,322.352
e) ingó javak	13.309,570.984
f) külföld elleni követelés	192,254.152
az összes nemzeti vagyon értéke . . .	49.915,987.753
külfölddel szemben fennálló tartozások, (államadósságok, záloglevelek) . . .	8.395,398.380
úgy hogy a tiszta nemzeti vagyon . .	41.520,589.373

Az osztrák birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országokban a nemzeti vagyon becslése így alakul:

	Korona
a) földbirtok	28.955,301.651
b) bányák és kohók	5.629,888.920
c) épületek	14.981,578.973
d) közlekedés	10.505,951.396
e) ingó javak	26.413,736.537
f) külföld elleni követelések	5.169,218.293
az összes nemzeti vagyon értéke . . .	91.655,675.770
tartozások a külfölddel szemben . . .	6.925,393.716
tiszta nemzeti vagyon	84.730,282.054

Szélesebb mezőket ölel fel Helfferich könyve, u. i. Németország egész gazdaságának fejlődését tünteti fel az utolsó 25 év alatt. A rendkívül tömören és egyúttal plasztikusan írt könyv egyes részleteivel nem foglalkozunk, mert nagyon hosszúra nyulna ismertetésünk, hanem megelégszünk tisztán csak annak felmutatásával, hogy a munka a népesség szaporodásától kezdve a technika fejlődésének plasztikus rajzán keresztül röviden, de teljesen kimerítően foglalkozik a német birodalom gazdasági szervezetével, termelésével és pedig úgy a mezőgazdasági, mint az ipari termelésével, a forgalommal épűgy, mint a fogyasztással, hogy mint végső célhoz: a német nép vagyonának felmutatásához vezesse az olvasót. Fellner Frigyes fentebb ismertetett munkájára való tekintettel e műnek is csak a nemzeti vagyont ismertető részével óhajtunk foglalkozni, hogy így Ausztria és Magyarország nemzeti vagyona mellett a németbirodalmi nemzeti vagyonról nyújtott képet is láthassuk.

Helfferrich a következő 6 tétel alatt sorolja fel a németbirodalmi nemzeti vagyont:

	Milliárd márka
a) tűzkár ellen biztosított ingók és ingatlanok . . .	200
b) föld (beleértve a városi földterületeket) . . .	70
c) bányák	6
d) hajók, útban levő árúk és fémpez	6
e) tűzkár ellen nem biztosított közvagyon (beleértve a vasutakat is)	30
f) tőkeelhelyezések külföldön	20
összesen	332

Tekintve a számítások labilitását, Helfferrich 40 milliárd márka spatiumot vesz fel, a nemzeti vagyont legalacsonyabban 290 milliárd márkára, legmagasabban 330 milliárd márkára becsüli s körülbelül 300 milliárd márkának veszi fel azt az összeget, mely a tényleges viszonyoknak leginkább megfelel.

Helfferrich e számítások után a német nemzeti vagyont összehasonlítja úgy összegében, mint fejenként a francia, angol és az amerikai nemzeti vagyonnal. Talán nem lesz érdektelen ez összehasonlítással kapcsolatba hozni Fellner Frigyes kimutatását s így nézni, hogy a fentebb említett nemzeteknél és nálunk összesen és fejenként mekkora a nemzeti vagyon.

Az északamerikai egyesült államok nemzeti vagyona kerek 600 milliárd K, fejenként 6.600 K. A németbirodalmi nemzeti vagyon 360 milliárd K, fejenként 5.400 K. Angolországban a nemzeti vagyon 300 milliárd K, fejenként 6.800 K. Franciaországban a nemzeti vagyon 280 milliárd K, fejenként 7.100 K. Ausztriában a nemzeti vagyon 84.73 milliárd K, fejenként 2.965 K, végre Magyarországon a nemzeti vagyon 41.52 milliárd K, fejenként 1.988 K. Látni való az összehasonlításból, hogy a nyugati államok mindegyikénél a nemzeti vagyon akkora, hogy abból fejenként legalább 3-szor akkora összeg jut, mint a mekkora a tőkeszegény Magyarországon, a mi, ha nem újság is, mégis ily szám-szerű megállapításban ritkán kerül az olvasó szeme elé. *Antal Géza.*

A vámpolitika alapfogalmai.

Mátyás Jenő: *A vámpolitika alapfogalmai.* Budapest, 1914. Ráth Mór, 170 old.

Az 1917. évi kereskedelempolitikai üstökös-év a közgazdasági irodalomban is érezteti hatását. Gombamódra jelennek meg a különböző érdekeltségek vitairatai, különösen a külföldön. Ilyenkor mindig szükségét érzik a vámpolitika előkészítése terén hivatottsággal bíró szervezetek annak, hogy az érdekeltek körében elfogulatlan vámpolitikai pozitív tudást terjesszenek. Dr. Borgius is ezért adta ki nemrég „Zollpolitisches ABC-Büchle“-jét, amelyet e folyóirat hasábjain már méltattak. E szem-

pontból vezéreltetve a Magyar Vámpolitikai Központ megbízásából Mátyás Jenő aradi kamarai s.-titkár is igen czélszerű és úgy kezdőknek, mint beavatottaknak egyaránt hasznos szolgálatot tenni alkalmas kézikönyvet irt most „A vámpolitika alapfogalmai“ czímen. A munka megíratására az a tapasztalat indította a Vámközpontot, hogy sokan azok közül is, a kik igen közélről vannak érdekelve Magyarország és a szerződéses vámterület külkereskedelmi és vámpolitikája alakulásában, alkalmas magyar nyelvű munka hiányában több tekintetben tájékozatlanok a vámpolitika terén felmerülő igen nagyfontosságú elméleti és gyakorlati problémák felől. Már pedig bizonyos fokú tárgyismeret hiányában az érdekeltek még a saját igyekvésüknek sem tudnak megfelelő kifejezést szerezni.

Máris folyamatban vannak az 1917-ben lejáró osztrák-magyar vám- és keresk. szerződés és számos más külön egyezmény (pénz- és érmeügy, jegy-bankügy, quota-ügy stb.) megújítása iránti tárgyalások, a melyeket nyomon fognak követni a külállamokkal kötendő kereskedelmi szerződéseink előkészítési munkálatai. Magyarország jövőjére nézve mérhetetlen nagyfontosságú kérdések várnak a tárgyalások során megoldásra. A magyar érdekek védelme, a magyar törekvések kielégítése e tárgyalások folyamán csak úgy remélhető, ha a megoldásra váró kérdések horderejét tökéletesen ismerő, a vám- és kereskedelmi politika bonyolult útjain teljesen jártos közvélemény áll a tárgyaló kormány mögött. A magyar kereskedelemnek és iparnak erre való felkészülését kívánta a Vámközpont e munka kiadásával megkönnyíteni. Mátyás Jenő könyve ennek a czélnek tökéletesen meg is felel. Világos, könnyen érthető nyelven ismerteti meg olvasóját egyrészt általánosságban a vámpolitikában felmerülő problémákkal, másrészt pedig az Ausztriával és a külállamokkal fennálló gazdasági összeköttetésünk minden fontosabb részletkérdéseivel. Igazán jól sikerült és páratlan lelkiismeretességgel megírt munkát kapott szakirodalmunk a szerzőtől. Tömör és egyszerű, de a mellett pontos és megbízható minden részletében. Emellett az első közgazdasági munka e téren, amely a vámpolitika minden problémáját a magyar közgazdasági törekvések és viszonyok szemszögletéből tárgyalja s amelyen vörös fonálként húzódik végig az a komoly és tudományos igyekezet, hogy ne egyoldalú gazdasági pártszempontból tárgyalja a magyar külkereskedelmi politika kérdéseit. A mű tudományos értéke nem gátolja azonban gyakorlati hasznosságát. Az elméleti fejtegetéseket nyomon követi bennük nemcsak az Ausztriával kötött kiegyezés minden lényeges rendelkezésének ismertetése, hanem külön függelékben ismerteti a külállamokkal kötött összes kereskedelmi szerződéseink főbb tartalmát is, kiegészítve azt az illető országokkal fennálló áruforgalmak főbb adataival. A munkához Matlekovits Sándor irt tartalmas előszót.

Vágó József.

A Vereinigung für exakte Wirtschaftsforschung

nem régiben tartotta évi közgyűlését Berlinben gróf York zu Wartenburg elnöklésével. Ehrenberg beszámolván az egyesület tevékenységéről, kifejtette, hogy összekötő kapocsként kíván szolgálni a különböző politikai irányok között. Arra törekszik, hogy harmonikusan működtesse együtt az elméletet és gyakorlatot és a különböző eszmék harcában objectiv ítéletet akar találni.

Jelentés tétetett az egyesületnek ama bizottság munkájáról, a mely a parasztságnak kistelepítések és a mezei munka számára való fenntartását czélozza. Ez a bizottság megállapította, hogy a falu újból való benépesítésére, különösen pedig a belföldi mezőgazdasági munkások megtartására Arbeitereigentumsstellekre és falusi bérlakókra volna szükség, a kiknek gazdasági boldogulásáról gondoskodni kellene. A nagyobb paraszti birtoknak és a nagybirtoki üzemnek a kellő számú mezőgazdasági napszámoson kívül nagyszámú szabad munkásokra is van szüksége, hogy a nyári munkaerőszükséglet fedezhető legyen és így idővel emancipálhassa magát a földbirtok a külföldi munkásság beözönlésétől. Ehhez járul, hogy a fiatal mezőgazdasági munkások egy része ugyan szerződésesen állandósított béresviszonyba lépni nem akar, de hajlandó szabad munkásként falun maradni. Ezeknek, hogy az iparba és városokba való elvonulásuk megakadályoztatható legyen, alkalmat kell adni a faluban való letelepedésre. Ez az alkalom általában nincs meg ezidő szerint. Fiatal házas munkások gyakran szeretnének földet és házat bérelni, a mire ma alkalmuk nincs. Ezt az alkalmat meg kellene teremteni.

Kívánatos volna, hogy a község vagyonát tevő földek szaporíttatnának avégből, hogy a mezőgazdasági munkásbirtokoknak a tehéntartásra szükséges kis föld bérbe legyen adható. Az eféle községi birtok meg-nagyobbítása birtokeladások alkalmával vagy telepítésekkel kapcsolatban eszközölhető. Oda kell hatni, hogy az egyházi és iskolai birtokok kis bérletekbe tagolva adassanak ki.

Az istállókkal ellátott jó bérlakások szaporítása a falvakban vagy a község által vagy magánépítési tevékenység útján történhetik. Az iparszerű építési vállalkozókon kívül a béres lakások létesítése terén olyan magánosok is tekintetbe jönnek, a kik lakásuk építésekor bérlakásokat is építenek. Különösen oly községekben, melyeknek már némi ipari jellegük is van. Szívesen telepednek meg mezőgazdasági munkások is, ha kapnak lakást. Az ily községekre különös tekintettel kell lenni.

A munkaerő lekötéséhez a megfelelő bérlakások biztosításán kívül kellőleg díjazott állandó munkaalkalomra is van szükség. Csak kis

parasztbirtokos falvakban, a melyeknek közelében kevés a nagyobb mezőgazdasági üzem, kedvezőtlenek a mezőgazdasági munkaviszonyok. Az ily vidékek ifjú nemzedéke kénytelen a gyárba vonulni.

A falusi lakosság szaporodásának akadályai a törvényhozásban és közigazgatásban a jelzálogügy az építésrendészet és telepítési törvénykezés terén szüntetendők meg. Az iskolai és szegényügyi terhek mai állása is nagy akadálya a mezei lakosság szaporodásának. Az egyesület a falusi lakosság kérdését oly fontosnak tartja, hogy nagy közpénzek befektetését is kívánatosnak mondja arra, hogy a községi birtokok nagyobbíttassanak és bérlakások létesíttessenek. A bizottság vizsgálódásainak eredményei az illetékes hatóságok elé fognak terjesztetni.

Érdekes összehasonlításra ad alkalmat a szóban forgó munkálat a Verein für Socialpolitik rokontárgyú munkálataival, a melyek a 90-es években jelentek meg. A szónokok hangsúlyozták, hogy a mai vizsgálatok sokkal exactabb eredményekre vezettek.

Érdekes tárgya volt a közgyűlésnek a magán és közüzemek rentabilitásának összevetése is. Hangsúlyoztatott e kérdés tüzetes tudományos vizsgálatának szükségessége, amennyiben még egyáltalán nincs tisztázva ez a jövedelmezőségi kérdés. Socialpolitikai szempontok ugyancsak felette kívánatossá teszik, hogy tisztáztassék a különbség a magán- és közüzembeli munkáskérdés között.

Poroszországi belső telepítés 1913-ban.

A mult hetekben terjesztették a berlini képviselőház elé a belső telepítésekről szóló emlékiratot,¹⁾ a melynek tartalmából nem lesz érdektelen néhány fontosabb adatot közölni. A telepítési bizottságnak 1913-ban 129.490 hektár területű 269 birtokot és 272 parasztbirtokot ajánlottak megvásárlásra, utóbbiakat 12.794 hektár területtel. (Ezek között volt 33 birtok 10.784 hektár és 12 telekkomplexum 573 hektár.) 1913-diki 142.284 hektárnyi birtokkinálatban foglaltatik olyan 19.930 hektárnyi területű kilenczven birtok, a melyeknek megvásárlása már előbbi években visszautasított. A telepítési bizottság 1913-ban egy nagybirtokot, helyesen uradalmat (Herrschaft), 11 Rittergutot és huszonöt egyéb birtokot vásárolt meg 15.568 hektárnyi és 25 parasztbirtokot 794 hektárnyi területtel; ezeken kívül kilencz állami birtokot 2.479 hektárral kárpótlás ellenében vett át. Az előző évben a megszerzett földterület 25.321 hektárt tett ki. A megszerzett birtokok közül: három Rittergut, 10 más birtok és 17 parasztbirtok, összesen 4.313 hektár lengyel kézben volt.

¹⁾ *Ansiedlungsdenkschrift für 1913* benyújtott 1914 márcz. 11-én.

Ezekbe 8,332.571 márka fektettetik be. Az előző évi szerzeményekkel együtt a telepítési bizottság vásárlásai 1913 végén 438.560 hektárt tesznek ki, a melyek 448,989.949 márkába kerültek. Ebből német kézből való 568 birtok és 337 paraszt gazdaság 313.657 hektár területtel és 124.903 hektárnyi területű 210 birtok és 257 paraszt gazdaság lengyel kézből. A német kézből eredő birtokok tehát 72, a lengyelből megszerzettek pedig 28 százalékot tesznek ki. Az évi átlagárak 1913-ban 1.821 márkát tesznek ki, szemben az előző évi 1.400 márkás árral. A régi német birtokosságnak a telepítési provinciákban való megerősítése egyenletes fejlődést mutatott. 1.799 birtok nyert támogatást, azaz megerősödést, köztük harmincz Rittergut. Eddig összesen 17.020 indítvány tétetett birtokmegszilárdításra, köztük 413 nagyobb birtokokra nézve. Végrehajtatott ezen eljárás 9.373 paraszt birtoknál és 209 nagyobb birtoknál. A megerősítést nyert terület 180.619 hektárt tesz ki a parasztbirtokokra és 99.466 hektárt a nagyobb birtokokra nézve. A telepítési alapból a birtokmegerősítésre fizetett tőke 130,673.575 márkát tesz ki. A mi a telepítési eljárást illeti, 1918-ban 7.874 új telepítési ajánlat tétetett. Ezenkívül régebbi évekből 2.965 jelentkező maradt, 1.109 telepes szerződés kötött és 823 hely adatott át végleg. 1913 végéig összesen 21.257 telepes hely töltetett be. A telepítettek közül 5.384 külföldi volt, 241 katolikus. Az 1913. év telepítési eredménye megfelel körülbelül huszonnégy négyszáz hektáros talu alapításának. Összesen mindezideig 21.372 telepes családot helyeztek el, a kik családtagjaikkal együtt 128.232 főt tesznek. A telepítési bizottság fennállása óta 303.342 hektár föld telepített be. A telepes községeken kétezer német kézműves és munkáscsalád és hatezer egyes munkás és munkásnő bír állandó lakással. A telepes birtokok és telepes községek összes német lakossága mintegy 151.000 lélek.

Az emlékirat részletesen beszámol arról, hogy miként történik önálló német munkások telepítésének elősegítése prémiumokkal, mint igazgattnak a megszerzett birtokok a telepítési eljárás befejezéséig, a telepítés előkészítéséről, a talajjavításról, a telepesek építőanyagának beszerzéséről, a telepek állat- és gyümölcstermeléséről. A telepítési alap állapotáról azt mondja az emlékirat, hogy 1886-tól 1913-ig kiadatott a telepítési alapból 913,878.000 márka, gyarapodott az alap 292,556.000 márkával, tehát a kiadások a bevételeket 621,316.000 koronával haladták túl.

A szükséglettelítés törvénye.

A gazdaságphilosophia tanítása szerint az ember szükségletei a természeti világgal való érintkezés folytán hosszabb-rövidebb időre megszűnhetnek. Ezt a tűneményt közönségesen a szükségletek kielégülésének nevezik. E kielégülés a gazdaságphilosophia további tanításai értelmében nem egyszerre, hanem fokozatosan következik be; más szóval az érintkezés első pillanatától kezdve minden további érintkezésnek kisebb és kisebb mértékű szükséglettel akad dolga. Ebben áll a szükségletek fokozatos-kielégülésének, illetve a szükségletek fokozatosságának a törvénye.

A szükséglettelítési törvény uralmának a közkeletű felfogás semmi korlátot nem szab. E szerint a szükségletfogalom bármely értelmezése mellett lehet szó a szükségletek teljes, valamint fokozatos kielégüléséről és a törvény egyaránt érvényes akár a szükségletek egész komplexumára, akár egy-egy szükségletre alkalmazzuk.

A szükségletelmélet két gondolatkörből meríti a szükségletfogalom elemeit. Egyik felfogás psycho-physiologiai alapon képzei el a szükséglet keletkezését. A másik felfogás gazdaságtani absractiókkal tölti meg a szükséglet fogalmát.

Az első irány a szükségletet elsősorban érzelemnek tekinti, még pedig az érzelmeknek ama legalacsonyabb rendjéből, mely közvetlenül az érzethez csatlakozik. Ez érzelem természete tekintetében ismét szétágazók a vélemények. Egyesek csak a hiányérzetet követő érzelmehullámokat tekintik alkalmasaknak arra, hogy a gazdasági tevékenységet megindítsák. Ez az irányzat a gazdasági életben csak bizonyos physiologiai nyomás alatt keletkezett, tehát kellemetlen érzelemnek tulajdonítanak fontosságot. Mások viszont kiterjesztik a szükséglet fogalmát az elemi érzelemvilág egész körére és nem csupán a hiányérzelmet, hanem a kellemes érzelmeknek, illetve a hozzájuk fűződő emlékképzeteknek is szerepet juttatnak a gazdasági tevékenység megindításában. Ez az árnyalat az utilitarianismus eszméit plántálja át a gazdaságphilosophia mezejére. A szükségletek ilyen felfogása mellett a szükséglet-

kielégítés a különböző színezetű és intenzitású hiányérzelmek megszűnésében, illetve a különböző színezetű és intenzitású örömérzelmek feltámasztásában áll.

A gazdaságtani irány, — melyet abstract felfogásnak is nevezhetünk, — a szükségletet az érzelemvilágtól elkülönítve fogja fel. Ez a felfogás is subjectiv elgondoláson alapul; e fogalmat azonban, szemben az előbbi irányokkal, nem érzelmi, hanem tudati elemek alkotják. E tudati állapot kereteit annak az elgondolása tölti ki, hogy a javak bizonyos körére az élet folyamán az embernek szüksége van. E tudati állapot objectiv megfelelője a készlet, azaz az egyén létfenntartására szolgáló javak összege. A szükségletkielégítés maga egy tudati folyamatot jelent, mely a szükségesség gondolatának a javak bizonyos körére való kiterjesztésében áll. E tudati folyamat akaratbeli megfelelője a szerzés, azaz a szükségesnek ítélt javak bevonása a készletbe.

E tartalmi különbségen kívül a szükséglet fogalom terjedelem tekintetében is kettős jelentéssel bír. Szükségletnek nevezik röviden az ember egész szükségletvilágát és ugyanezzel a szóval jelöli a gazdaságtan a szükségletvilág egyes elemeit: a szűkebb értelemben vett szükségleteket.

* * *

A szükséglettelítés törvénye a szükségletek egész complexumára alkalmazva — a szerint, a mint psycho-physiologiailag vagy gazdaságtanilag fogjuk fel a szükségletet — a következő állításokat tartalmazza.

I. A szűkebb értelemben vett szükséglettelítés, azaz a teljes kielégülés értelmében:

1. a szervezet a szükségletérzelemtől mentes állapotba juthat;
2. a tudatban a szükségesség gondolata teljesen elhalványulhat;
3. minden egyes szükségletérzelem hosszabb-rövidebb időre teljesen elnémulhat;
4. minden egyes jószág szükségességéhez fűződő meggyőződésünk hosszabb-rövidebb időre megszűnhetik.

II. A szükségletek fokozatos kielégülése értelmében:

1. az egyes szükségletérzelmek akként váltakoznak, hogy minden kielégített szükséglet egy gyengébb szükségletérzelemnek ad helyet;
2. az egyes szükségességi meggyőzések erősségük szerint állandó sorrendet foglalnak el tudatunkban;
3. a szükségletkielégítés alatt a szükségletérzelem intenzitása fokozatosan csökken;
4. az egyes jószágelemekhez tapadó szükségességi meggyőzések fokozatos sorrendet alkotnak a tudatban.

I.

1. Szükségletérzelemtől mentes állapot a szervezet életében nem fordulhat elő. Ha a szükséglet fogalmát a legszűkebb körre szorítjuk is, azaz csupán a hiányérzelmet tekintjük a szükséglet constitutív pszichikai elemének, a hiányérzelem teljes hiánya a szervezetnek olyan tökéletes zavartalan működését tételezné fel, a minőre a valóságban nincsen példa.

Teljes harmónia a szervezet működésében csak akkor jöhet létre, ha minden szövet el van látva azzal az energiamennyiséggel, mely saját funkciójának ellátásához szükséges. Ennek első feltétele az, hogy az egész szervezet el legyen látva kellő mennyiségű energiával, másik feltétele pedig az, hogy ez az energiakészlet a szövetek között arányosan oszoljon meg.

Az első feltétel teljesülése nem ütközik nagyobb akadályba. Annál nehezebben teljesülhet azonban a második. A szervek energiakészlete a valóságban soha sincs egyensúlyi állapotban, mert a legegészségesebb szervezet sem képes energiakészletét úgy szétosztani szervei között, hogy azoknak egyike vagy másika hosszabb vagy rövidebb ideig szükségletet ne szenvedne.

Még kevésbé beszélhetünk érzelemmentes állapotról, ha a szükségletet nem egyetlen érzelmiránynak, hanem összetett érzelmefolyamatnak tekintjük, melyben hiányérzelmek és örömérzelmek találkoznak. Nyilvánvaló, hogy ha ennek az összetett folyamatnak már egyes elemei nem némulhatnak el teljesen, maga az egész érzelmecomplexum, mely dinamikai megjelenésében mint vágy ismeretes, állandóan ébren tartja a szervezetnek azt a törekvését, hogy energiakészletét kiegészítse, illetve a szövetek energiakészletéről gondoskodják.

A gazdaságban maga sem állítja határozottan, hogy a szükséglet-érzelem teljesen kiküszöbölhető volna. Egyes írónál nyíltan kifejezésre is jut az a meggyőződés, hogy a szükségletek kimeríthetetlenek és a végtelenségig terjeszthetők. Sőt a szükséglettelítés törvényével párhuzamosan szokta a gazdaságtan emlegetni a szükségleteknek azt a tulajdonságát, hogy az egyes szükségletek elnémulása után új és új szükségletek jutnak szóhoz és minden kielégített szükséglet új szükségletérzelmek forrása. Egyesek éppen a szükségletek eme kielégíthetetlenségének tulajdonítják a gazdasági élet változatosságát és a szükséglet ki nem elégíthetőségét tekintik a gazdasági élet alaptüneményének.

2. Gazdaságtanilag fogva fel a szükségletcomplexumot, a szükséglet végleges kielégítése — ha csak pillanatnyilag is — szintén elképzelhetetlen. A tudatban a szükségességről való meggyőződés egy pillanatra sem halványulhat el. Nincsen a világnak olyan jelentéktelen porszeme,

a melynek hasznavehetőségét valamely időben és valamely helyzetben fel ne tételeznők és nem képzelhető el olyan telített készlet, hogy azt a jelen és jövő örömeiért fáradozó ember ne igyekeznék legalább egy parányival megtetézni.

Nincs olyan telt pohár, hogy egy rózsaszírom meg ne állna rajta, mondja az arab közmondás. Nincs olyan szénás szekér, melyre egy villa széna még fel ne férne. Ha a közmondásnak, mint a néppsyché spontán megnyilvánulásának, bonyolult pszichológiai kérdések eldöntésében némi szerepet tulajdonítunk — a mi a pszichológiai kutatás szellemével nem áll ellentétben — a keleti ember psycho-physiologiai felfogásából származó megfigyelés és a gazdaságtani felfogást tükröző magyar közmondás egyaránt a szükségletek kielégíthetetlenségéről tesznek tanúságot.

3. Az egyes szükségletfajok keretén belül folytatva vizsgálódásainkat azt találjuk, hogy a szükséglettelítési törvény a psycho-physiologiai felfogás mellett igazolásra talál. Ez nem is lehet másképp, mert az egész törvény a szükségleteknek psycho-physiologiai felfogásán alapul és megalkotója csupán az egy-egy szükséglet mögött álló pszichológiai rugókra, nem pedig a szükségletek egész complexumára volt tekintettel. A szükségletek kettős körének megkülönböztetése későbbi beható elemzés eredménye és önmagában helyes megfigyelésen alapul ugyan, de annyiban controversiára vezetett, hogy nem vette észre, mennyire nem alkalmazható a szükséglettelítés törvénye az így szétválasztott fogalomkör egyikére, tudniillik a mely a szükségleteket a maguk összességében fogja fel.

A másik fogalomkörre, mely az egyes szükségleteket (Böhm-Bawerk szerint: részszerkezeteket) a maguk elszigeteltségében tekinti, méltán alkalmazható a szükséglettelítés törvénye. E törvény egyébként nem más, mint annak a physiologiai igazságnak gazdaságtani értékesítése, hogy a szövetek functióképessége nem határtalan. Ellenkezőleg: egy-egy szövet aránylag kevés energiakészlettel rendelkezik, melynek felhasználása után mindaddig szünet áll be, míg a szervezet egyéb szöveteinek energiafőleslegéből, vagy ujonnan felvett energiák útján a szövet működéséhez szükséges energiamennyiség pótoltatik.

4. Mihelyt azonban a psycho-physiologiai nézőpontról a gazdaságtani felfogás alapjára helyezkedünk, a szükséglettelítés törvénye elveszíti alkalmazhatóságát. Az eredmény itt lényegében ugyanaz, mint a melylyel a szükségletek egész körének vizsgálata járt. A mint a gazdálkodó, főként a jövőről gondoskodó alany számtalan szükséglete között a legjelentéktlenebb dolognak is tulajdonít jelentőséget az életfenntartás szempontjából, éppen úgy nem lehet neki teljesen közömbös, — bár-

mennyire is bővelkedjék javakban — ugyanannak a szükségletnek szolgáló legjelentéktelenebb jószággrész sem.

A szükséglettelítés törvényének az az állítása tehát, hogy a szükséglet telíthető, azaz a szükséglet a telítés folyamán teljesen megszűnhetik, csak arra a megfigyelésre vonatkozhatik, hogy a szükségletek egyenként elérhetik a telítettség fokát olyan értelemben, hogy a szükséglet mögött álló pszichológiai működésekben élettani okokból kifolyólag bizonyos időre szünet áll be.

II.

A szükséglettelítés törvényének másik állítása szerint a szükségletek között erősségük, illetve fontosságuk szerint fokozati különbség van, ami abban nyilvánul, hogy a szükségletkielégítés folyamán minden következő szükséglet kisebb nyomást gyakorol az alanyra, mint az előbbi.

1. Ez az állítás a szükségletek egész körére alkalmazva a pszichofiziológiai felfogás mellett kevés hitelre tarthat igényt. E törvény szerint azok az érzelmek, amelyek az egyes szükségletek mögött állanak és azok kielégítésére ösztönöznek, nem birnak egyenlő erővel, hanem közöttük bizonyos hierarchikus lefokozódás van. A közkeletű gazdaságtan meg is egyezett az első szükségletek sorrendje tekintetében s egyhangúlag a táplálkozásnak tulajdonítja az elsőséget, mely után nyomban a ruházkodás, majd a lakás szükséglete sorakozik.

A szükségletérzelmek összehasonlítása háromféle alapon történhetik. Vagy keletkezésük sorrendje, vagy elérhető intenzitásuk vagy az érzelem figyelembe nem vételével járó hátrány lehet a fokmérő.

Ha a két legnyomósabb szükségletet, a táplálkozást és ruházkodást hasonlítjuk össze, arra az eredményre jutunk, hogy a szükségletérzelem felébredésének sorrendje szerint a ruházkodás szükségletét illetné meg az elsőség, mert a mennyiben a kielégítettség pillanatában eltávolítjuk a szükséglet kielégítését előidéző külső hatást, tehát a táplálékot az éhség csillapítása után vagy a felmelegedett testről a ruhát, a fázás érzelme előbb jelentkezik, mint az éhség. Áll ez abban az esetben is, ha a táplálék eltávolítását a legradikálisabb értelemben gondoljuk, azaz nemcsak a szájtól, hanem valamely orvosi műtét útján a gyomortól is elvonjuk a tápláló anyagot.

Ha pedig a hiányérzelem elérhető legmagasabb fokát vesszük az összehasonlítás alapjául, az elsőség akkor sem jut a táplálkozás érzelmének s a két szükséglet legalább is egyenlő súlylyal esik a mérlegbe. Igen bajos volna eldönteni, hogy az éhség kínjai vagy a megfagyás kínjai borzasztóbbak-e és ha valakinek a megfagyás vagy éhenhalás

között kellene választania, aligha nyulna habozás nélkül az első halál-nem után.

Ha végül a szükséglet figyelembe nem vételével, azaz a szükséglet ki nem elégítésével járó physiologiai hátrányt vesszük alapul, a két szükséglet egyenjogúsága akkor is kétségtelen, mert a halál, azaz a legnagyobb physiologiai rossz, éppen úgy bekövetkezhetik a táplálék teljes hiánya, mint az életműködéshez szükséges hő hiánya nélkül.

Ennek az összehasonlításnak természetesen csak olyan viszonyok között van értelme, a hol a ruházkodásra a test hőjének megőrzése végett szükség van. Tagadhatatlan, hogy az emberiség igen nagy hányada él olyan éghajlat alatt, hogy a levegő hőmérséklete nem kívánja meg a ruházkodást. Ilyen viszonyok közt azonban a ruházkodásról, mint szorosabb értelemben vett szükségletről nem is beszélhetünk. Mihelyt a ruházkodás physiologiai szükségletet képez — egyenjogúsága a táplálkozás mellett elvitathatatlan.

Hasonló eredményre jutunk, ha a szervezet zavartalan működéséhez szükséges egyéb feltételeket vonunk az összehasonlítás körébe. A test anyagállományának túlnyomó részét alkotó víz hiánya például éppen olyan gyötrő érzelmeket indukál, mint a táplálék vagy a hő hiánya és a szomjúság szavának figyelembe nem vétele épp oly súlyos következményekkel járhat, mint a táplálkozás és ruházkodás elhanyagolása.

Általában megállapítható, hogy azok a szükségletek, melyek a szervezet működésének anyagi és energiabeli feltételeivel vannak kapcsolatban, körülbelül egyenlő helyet foglalnak el az ember érzelmi világában és egyenlő befolyást gyakorolnak akarátára. Psycho-physiologiai felfogás mellett tehát az elsőrendű szükségletek között erősség tekintetében fokozati különbségeket tenni nem lehet.

Még kevésbé lehet osztályozni azokat a szükségleteket, a melyek a szervezet működésével nincsenek közvetlen függőségi viszonyban. A társadalmi, kulturális, szellemi s a többi elnevezés alá foglalt szükségletek sorrendje tekintetében maguk a közgazdasági írók sem jutottak megállapodásra s hogy mennyire ingatag alapon áll ezeknél arányfokozatról beszélni, semmi sem bizonyítja jobban, hogy a legtöbb író nem is bocsátkozik bele a rangsor megállapításába.

Minden, a mit a szükségletek hierarchikus sorrendjére vonatkozólag mondani lehet az, hogy a szükségletek két nagy csoportot alkotnak. Az első csoportba tartoznak azok, melyek a szervezet működésével vannak szoros összefüggésben. A második csoportot ezzel szemben azok a szükségletek alkotják, melyek a physiologiai működés szempontjából különös fontossággal nem bírnak. E két csoport között kétség kívül tetemes különbség van az érzelmek intenzitását és az egész szükségletnek az

életműködésre való hatását tekintve. De az egyes csoportokon belül rangfokozatokat megállapítani nem lehet s így a szükséglettelítési törvénynek olyan értelemben, hogy az egyes szükségletek lépcsőzetesen sorakoznak egymás mellé, psycho-physiologiai felfogás mellett semmi létjogosultsága nincs.

2. A szükségleteknek az említett két csoportra való tagozódása a gazdasági felfogás mellett is észrevehető. Itt azonban nem olyan nyilvánvaló a két csoporthoz tartozó szükségletek jelentősége között fennálló különbség. E különbséget ugyanis a szükségletek magvát tevő érzelmek élesítik ki, a melyeknek a szükségességről való meggyőződésre különösebb befolyása nincsen. A gazdaságtani felfogásnak sokkal jellemzőbb sajátysága az, hogy az egyes psycho-physiologiai szükségleteknek megfelelő kategóriákon belül, mint pl. táplálkozás, ruházkodás, stb. számos szükséglet különböztethető meg azon az alapon, hogy a szükségességi meggyőződés nem csupán a physiologiai nyomás, hanem még inkább a külvilágból szerzett benyomások hatása alatt áll. Gazdaságtanilag a szükséglet képzete inkább a jószághoz tapad s a szükségletek elnevezése is egy-egy jószág után igazodik. Így beszélünk a táplálkozás keretén belül kenyérszükségletéről, hússzükségletéről stb. s így beszélünk a ruházkodás keretén belül fehérnemű-, téli ruha- stb. szükségletéről.

A szükségletek ilyen felfogása mellett a szükségleteknek rangsorba való sorozása nem nélkülöz minden alapot. A jószágokat ugyanis a szerint a mint a szükségletkielégítés célját, a mi végeredményben nem más, mint a psycho-physiologiai kielégülés, több vagy kevesebb sikerrel szolgálják, többé vagy kevésbé alkalmasoknak ítélhetjük a szükségletkielégítésre, tehát a szükségességükről táplált meggyőződésünk erősebb vagy gyöngébb lehet.

A tápláló anyagokat például a szerint osztályozzuk, a mint az étvágy csillapítására alkalmasak. Hogy az osztályozásnál a jószág tápláló értéke vagy izletessége játszik-e nagyobb szerepet, az egyének szerint változik, de bizonyos, hogy két táplálék étvágycsillapító képességéről különböző a meggyőződésünk és egészséges izlés azt a táplálékot tartja előbbrevalónak, a mely táplálók és izletesebb. Így a búzakenyérszükségletünk mindig erősebb lesz, mint a burgonyaszükségletünk, mert a búzakenyér jobban kielégíti az étvágyat s az ahhoz fűződő kívánságokat, mint a burgonya.

Éppen így teszünk különbséget a ruházkodásra használt jószágok között is. Itt is több követelmény szolgálhat az osztályozás alapjául és egy szövetet vagy hőszigetelő képessége vagy tapintásának kellemes volta vagy színének és fényének tetszetőssége szerint tarthatunk a ruházkodás céljaira többé vagy kevésbé alkalmasnak. E mérlegelés követ-

keztében a finom posztószövetet többre fogjuk becsülni a ruházkodás szempontjából a darócnál, mert nyilvánvaló, hogy a posztó jobban szolgálja azokat a célokat, a melyeket a ruházkodással elérni akarunk.

Gazdaságtani felfogás szerint tehát a szükségletek osztályozása következő alapon megy végbe. A szükségletcomplexum feloszlik szükségletkörökre, melyek megfelelnek a psycho-physiologiai szükségletelemeknek (táplálkozás, ruházkodás stb.). A szükségletkörökön belül aztán megkülönböztetünk számtalan részsükségletet, melyek egy-egy jószághoz fűződnek és nevüket is a jószágtól nyerik. A szükségletkörök egymással körülbelül olyan viszonyban vannak, mint a psycho-physiologiai nézőpont alapján megállapított szükségletek, azaz a szükségletkörök két csoportba oszlanak: az elsőbe a létfenntartás nélkülözhetetlen feltételei, a másodikba a többi vágyak és törekvések tartoznak. Az első csoport elsősege a másodikkal szemben itt is fennáll. A szükségletkörökön belül viszont a szükségletek hierarchiája is megállapítható s így a szükségletek lefokozódása, ha nem is az egész szükségletcomplexumon keresztül, de legalább a szükségletkörökön belül alapul szolgálhat a fokozatosság teoriájának.

3. Hátra van még, hogy a szükségletek fokozatos kielégíthetésének kérdését az egyes elszigetelten tekintett szükségletek szempontjából is tisztázzuk. A kérdés itt az, vajjon a szükséglettelítés törvénye fennáll-e abban az értelemben, hogy a szükséglettelítés fokozatosan megy végbe, azaz minden további actusnál gyöngébb és gyöngébb lesz a szükséglet nyomása.

Ha a szükségletet abban a szűkebb értelemben fogjuk fel, a melyet neki a legtöbb író tulajdonít: hogy a mögötte álló psychikai folyamat nem más, mint a hiányérzelem, tehát egy kellemetlen, nyomásszerű érzés, a fokozatos kielégülés, a táplálkozás szükségletét véve alapul, igazoltnak vehető. Nem ugyan teljesen abban a formában, a hogy az elmélet elképzei, hogy t. i. a hiányérzelem megszűnése egyenletesen megy végbe, hanem olyan formán, hogy az első érintkezési actus után az éhség, ha még olyan erős volt is, hirtelen alászáll és egy alacsony nívóról sülyed aztán fokról-fokra mindaddig, míg a szükséglet ki nem elégül, az az a gyomor meg nem telik.

Csakhogy a szükségletnek ez a szűk felfogása ellentétben áll a a psychologiai tényekkel. A táplálkozás szükségletét csupán a hiányérzelemre korlátozni annyi, mint azt állítani, hogy a táplálkozás csak kellemetlen érzelmek elhárítására alkalmas, de kellemes érzelmek forrásául nem szolgálhat.

A táplálkozás közben végbemenő érzelemhullámok legfutólagosabb elemzése is meggyőzhet bárkit arról, hogy a táplálkozás nemcsak az

éhség ellen irányul, hanem a jóllakáshoz fűződő kellemes érzelmek felkeltését is feladatának tekinti. Ezek az érzelmek nem csupán a hiányérzelem megszűnésével járó megkönynyebbülésnek pszichikai járuléakai, hanem *sui generis* élvezetérzelmek, melyek az idegek mérsékelt foglalkoztatásának köszönik eredetüket. Ezek az örömérzelmek éppen olyan önálló érzelemcsoportját alkotják a táplálkozást kísérő pszichikai folyamatoknak, mint a hiányból fakadó érzelmek. Mig azonban a hiányérzelem — miként láttuk — csökkenő irányzatot mutat, addig az örömérzelmek a táplálkozás folyamán egyre nyernek intenzitásban, úgy, hogy éppen akkor érik el a legmagasabb fokot, mikor a hiányérzelem megszűnt.

A táplálkozás szükségletének ez a felfogása nyilvánvaló ellentétben áll a közkeletű felfogással, mely azt tanítja, hogy a táplálkozás folyamatában szereplő érzelmek a kezdet pillanatában birnak legnagyobb intenzitással és fokozatosan gyöngülnek egész a kielégülés pillanatáig. Ezzel szemben fenti megállapítás szerint a táplálkozás első actusánál ugyan erős intenzitású érzelmek éreztetik hatásukat, ezek azonban rövidesen elveszítik domináló erejüket, hogy átadják a szót egy olyan érzelmfolyamatnak, mely a táplálkozás első actusától kezdve folytonosan erősödik egészen a kielégülés pillanatáig. A táplálkozás végén az érzelmek mérlege, ha nem is mulja felül a kezdetnél jelentkező érzelmeket, velük legalább is egyenlő erővel bir, a mi azt jelenti, hogy a jóllakottság maga külön érzelemszinezettel bir és ez az érzelem felér intenzitás tekintetében a táplálkozás folyamatát rendszerint bevezető hiányérzelemmel.

Hogy a táplálkozás lefolyásának a közkeletű szükségletelmélettel ellenkező eme felfogása nem egyoldalú megfigyelés eredménye, a néplelek megnyilvánulásai és a mindennapi tapasztalat is bizonyítja. Ha a magyar embert olyasmivel kínálják, a miből előreláthatólag nem elégítheti ki étvágyát, azzal a tréfás mondással szokta visszautasítani a kínálkozást: köszönöm, nem akarom megbosszantani a szájamat. Nyilvánvalóan az a tapasztalat szülte ezt a szólásmódot, hogy az éhség könnyebben elviselhető, mint a félig lakottság, mert azok a vágyak, a melyek a táplálkozás félbeszakításakor kielégítetlenül maradnak, parancsolóbb szükségletet képviselnek, mint a hiányérzet, mely a táplálkozásra hiv.

Még általánosabb felfogást tükröz vissza a következő közmondás: Evés közben jó az étvágy. Bizonyos, hogy az étvágy az a parancsoló érzelmi erő, mely a táplálkozás szükségletének legsajátosabb alkatrésze. Nos, mit bizonyít ez a közmondás, mely szinte minden nép nyelvén él? Nemde azt, hogy a szükséglet parancsoló ereje nem az evés kezdetén, hanem a táplálkozás előhaladottabb stádiumában erősebb.

Régi tapasztalat s különösen a gyermekvilágban gyakran megfigyelhető, hogy az ember étkezésnél nem tulajdonít a tányérán levő falatoknak egyforma jelentőséget, hanem azokat izletességük szerint osztályozza és az osztályozás sorrendjében fogyasztja el, még pedig akként, hogy a legjobb falatokat utoljára hagyja és akkor fogyasztja el, mikor éhsége már jóformán teljesen csillapult. A gyermek a mákoskalácsból kiszedi a mákot és gondosan őrzi addig, amíg a kalács elfogyasztása után a mák élvezésére kerülhet a sor. Mi ez, ha nem az „utolsó helyen alkalmazott növedéknek” különös megbecsülése, a mi annak a tapasztalatnak önkéntelen felhasználásából származik, hogy a később élvezett falatoknak több esélyük van az intensív örömezzelmek felkeltésére, mint azoknak, a melyeket éhgyomorral fogyasztunk el.

Nem szorul további bizonyításra, hogy a szükségletek fokozatos kielégülésének elmélete a táplálkozásra mint psycho-physologiailag értelmezett szükségletre nem alkalmazható. Rövid vizsgálódás arról győzhet meg, hogy egyéb szükségletekre még kevésbé illenek a törvény szavai.

Ha a fokozatos kielégülés gondolatát a ruházkodásnál próbáljuk értékesíteni, a ruházkodás folyamatát egy hosszabban tartó eljárásnak kellene elképzelnünk, melynél a kielégítés fokozatosan megy végbe. A ruházkodás azonban mint egy szükségletérzelem megszüntetésére irányuló tevékenység rendesen egyetlen mozzanatból áll: a ruha felvételében, illetve a test betakarásában. Ezzel a ténnyel rendszerint megtörténik a kielégülés, ha csak a felvett ruhadarab nem bizonyul elégtelennek a test hőmérsékletének megóvására. Ekkor természetesen újabb actusra van szükség és ha a felveendő ruhadarab melegtartó képességéről a ruházkodónak előzetes tájékozottsága nincs, ez az actus többször ismétlődhetik. De ki fogja a ruházkodás szükségletének ezt a kétségkívül fokozatos kielégítését a ruházkodás rendes módjának tekinteni!

Ha pedig a ruházkodás szükségletének kielégítését a ruha viselésében látjuk, tehát a szükségletkielégítést tartós folyamatnak fogjuk fel, a mi a szükségletek tágabb értelmezésével vág össze, mely a meleg kellemes érzelmét, valamint a ruha tapintásával járó kellemes érzelmeket is a szükséglet körébe vonja — ekkor sem észlelhetünk fokozatosságot a szükséglet kielégítésében, mert ugyanaz a ruha napokig, sőt hónapokig ugyanolyan mértékben tartja meg a test melegét és ugyanolyan mértékben szolgálja a szükségletkielégítés egyéb követelményeit is.

Hasonló eredményre jutunk a többi szükséglet megfigyelésénél is. Talán a szellemi szükségleteknél van némi létjogosultsága a fokozatos kielégülés gondolatának, a mennyiben fel lehet tételezni, hogy az az élvezet, melyet teljes szellemi frissességgel fogunk fel a később jelent-

kező örömnél nagyobb hullámokat kelt kedélyünkben. Nagy érzelmi különbségről valamint lépcsőzetes lefokozódásról azonban itt sem lehet szó s igazán bajos volna eldönteni, hogy egy operaelőadáson az ouverture vagy a finale nyújt-e nagyobb műélvezetet.

4. Hátra van még a gazdaságtani felfogás mellett szemügyre venni a fokozatos kielégülés elméletét és azt vizsgálni, hogy az egyes szükségletelemekre mennyiben alkalmazhatók e törvény megállapításai.

Gazdaságtani nézőpontból a szükséglet fogalma mindig bizonyos időtartamra való tekintettel utal a jószágok bizonyos mennyiségére. Így beszélünk napi, heti, havi, évi, stb. szükségletéről. Ha általában van szó szükségletéről, rendszerint korlátlan mennyiségű idő értetődik. Így egy ember kenyérszükséglete alatt a kenyér jelen és jövő szükségességéről való meggyőződés összeget értjük, a minek tárgyi megfelelője minden kenyér, a melyre az alanynak egyáltalán szüksége lehet.

Igy fogva fel a szükségletet, az egy-egy jószágelemre irányuló meggyőződés nem lehet egyforma, hanem közöttük bizonyos rangfokozat jelentkezik a szerint, hogy a szükségesség milyen mértékben képes a meggyőződést befolyásolni.

A jószágok pedig a szerint képesek tudatunkat maguk felé irányítani, hogy élvezhetőségük valószínűsége milyen mértékű. Mennél valószínűbb, hogy egy jószág csakugyan a szükségletkielégítés körébe juthat, annál erősebb a reá irányuló szükségletmeggyőződés és viszont minél kisebb a valószínűsége annak, hogy egy jószág csakugyan szükségletünk kielégítésére fog fordíttatni, annál kevésbbé képes tudatunkat lekötöni.

Az élvezhetési valószínűség pedig elsősorban az időtől függ. Mennél távolabbi időben kerülhet a sor valamely jószág elfogyasztására, annál kisebb a valószínűsége annak, hogy a fogyasztás csakugyan bekövetkezik, viszont minél közelebbi időpontra jelöltetik ki egy jószág felhasználása, annál valószínűbb is, hogy a felhasználás valóban megtörténik.

Az idő eszméjének befolyása, jobban mondva a valószínűség gondolatának szerepe meggyőződésünk kialakulásában azonban nem olyan mértékű, hogy arra a szükségletek fokozatosságának törvényét a maga teljességében fel lehetne építeni. Ez a fokozatosság csak a legközelebb eső szükségletek tekintetében áll fenn s csak azoknál teljes, a melyeknek felhasználási valószínűsége abszolút. Bizonyos határon túl a javak közötti különbség pszichológiai reflexe mindinkább elmosódik, úgy hogy a jószágelemek nagy része és pedig túlnyomó nagy többsége között a szükségességre irányuló meggyőződés már nem distingvál.

*

Összefoglalva a szükséglettelítési törvény érvényessége tekintetében folytatott vizsgálódásaink eredményeit a következőkben állíthatjuk fel egyrészt a szükségletek teljes kielégítése, másrészt a szükségletek fokozatos kielégítéséről és a szükségletek fokozatosságáról szóló elméletek mérlegét:

A teljes szükséglettelítés elve csak egy esetben nyerhet alkalmazást, ha a szükségletet psycho-physiologiai értelemben fogjuk fel és ha a szó jelentését a psycho-physiologiai jelenségek egyes phasisaira korlátozzuk.

A szükségletek fokozatos kielégítésének és a szükségletek hierarchikus sorrendjének gondolata viszont csak gazdaságtani felfogás mellett tarthat — legalább részben — méltánylásra igényt. Fokozatos ki-elégülésről a szükségletek egész complexuma esetében lehet szó, de csak annyiban, hogy a psycho-physiologiai szükségleteknek megfelelő szükségletkörökön belül a részszerkezetek hierarchikus sorrendet alkotnak. Ezenkívül az egyes szükségletelemek között is van bizonyos fokozati különbség, azonban a lefokozódás itt sem teljes, hanem csak kezdetben áll fenn, míg a szükségletelemek túlnyomó többsége egyenlő súlylyal esik az osztályozás mérlegébe.

Dánér István.

Országos kereskedelmi congressus.

Egyik legnagyobb gazdasági érdekképviselőnk, az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés, ülte meg május elején tízéves fennállásának évfordulóját nálunk szokatlan fényvel és impozánsan. A mi ezt a jubileumot kiemelte az egyesület magánügyeinek keretéből és igazán országos jelentőségűvé tette, az az a kereskedelmi congressus volt, melyet ebből az alkalomból rendezett és a melynek napirendje felölelte actualis gazdasági kérdéseinknek csaknem valamennyiét. Az elmúlt évek gazdasági válsága, jogrendünk számos ágának részben már elkészült, részben most készülő reformja és az 1917. évre való készülődés, ezek azok a körülmények, melyek gazdasági életünket az új problémák egész complexuma elé állították és a melyek szükségessé tették, hogy szakköreink e problémákat megvitassák, tisztázzák. Ezt a célt szolgálta az az országos kereskedelmi congressus is, a mely ha nem is oldotta meg e fontos kérdéseket, megközelítő képet adott arról, hogy az elkövetkező gazdasági harcokban kereskedőink mind nagyobb fontosságra szerttévő osztálya milyen álláspontot fog elfoglalni. Impozáns volt a congressus nemcsak azért, mert az ország minden részéből idesereglettek a kereskedők, hanem azért is, mert a kormány is képviseltette magát báró Harkányi János kereskedelemügyi és Teleszky József pénzügyminister, valamint Vargha Gyula és Vadász Lipót államtitkárok által. Messze vezetne bennünket, ha mindazt a kérdést és az azokról folytatott vitát ismertetni akarnók e helyen, a melyek a congressus napirendjén szerepeltek. Ezért csupán a tisztán gazdasági jelentőségű kérdésekre kívánunk e helyen kiterjeszkedni, különösképpen pedig a vám- és kereskedelempolitika kérdésére. Ez az a kérdés ugyanis, a mely köré úgyszólván minden más kérdés csoportosul, a mely két pártra szakítja az országot: az önálló vámterület és a közös vámterület pártjára. Nemcsak azért kell ezzel foglalkoznunk, mert ez legfontosabb problémája jelen és jövőbeli gazdasági életünknek, hanem azért is, mert legkiválóbb szakembereink oly magasnívójú vitát rendeztek róla, a mely minden tekintetben megérdemli a figyelmet. A kérdés előadója világhírű vámpolitikusunk dr. Mat-

lekovits Sándor volt. Még a congressust megelőzőleg megjelent előadói javaslata könyvalakban, „Vám és Kereskedelmi Politika“ címmel, a mely könyv megjelenése közgazdasági irodalmunkban nagy eseményt jelentett. Ezzel a könyvvel itt nem foglalkozunk részletesen, lapunk más helyén emlekezünk meg róla. Ezen a helyen kivonatossan csak a congressuson előszóval elmondott beszédét fogjuk ismertetni.

Ha azokat az irányelveket akarjuk vázolni — mondta — a melyek szerint jövőbeli vámpolitikánk igazodni fog, mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy lehetetlen teljesen független, ideális vámpolitikát folytatnunk. A mint a gazdasági politikában, úgy a vámpolitikában is lehetetlen független utakon haladni és egy szomszédunkra sem lenni figyelemmel. Cél tudatos vámpolitika megköveteli tehát, hogy mindenekelőtt megállapítsuk az elérni szándékozott célokat és hogy tisztába jöjjünk azzal, mely államok birnak a nemzetközi vámpolitika alakulására döntő befolyással. Hosszú időn keresztül Franciaország szabta meg a nemzetközi vámpolitika irányát, de már a hetvenes években elvesztette ezt a befolyását. Anglia kereskedelme mindig hatalmas volt, de minthogy még mai napig is a szabadkereskedelem elvéhez ragaszkodik és minden nemzet árúit vámmentesen engedi be, nélküli azokat a hatalmi eszközöket, a melyekkel a gazdasági politikának irányát megszabhatná. Az északamerikai Egyesült-Államok is igen hatalmas gazdasági területet képeznek, de ez a terület olyan nagy, hogy teljesen maga tudja a saját sorsát intézni és a mely állam vele szemben ellenséges gazdasági álláspontot foglalna el, csak magának ártana. Így hát a nagy nemzetek közül csak Németország marad hátra, a mely ország nemcsak a mi, hanem az egész európai gazdasági politikát vezeti. Azt a kérdést tette azután kutatás tárgyává, hogy tulajdonképpen milyen hatásai voltak az 1906-ban életbelépett új vámpolitikai aerának. Németország három cél tűzött maga elé: 1. pénzügyi cél, vagyis a vámbevételek fokozását; 2. agrár cél, azaz a mezőgazdasági termelés védelmét és 3. az ipari védővámot lehetőleg minél hathatósabb keresztülvitelének célját. Mind a három irányban a legteljesebb sikert érte el Németország, a mennyiben a vámbevételek 12 év alatt 492 millió márkáról 775 millióra emelkedtek. Az agrár cél is teljes siker koronázta, a mi különösen a német mezőgazdaság általános fejlődésében, valamint a behozatali jegyek intézményének meghonosításában nyilvánult. E behozatali jegyek meghonosítása következtében nemcsak lisztet, hanem gabonát is exportált. Végül az ipari vámvédelem nemcsak hogy az egyes termelési ágakat fejlesztette erősen, hanem Németország külkereskedelmének, kivitelének hatalmas fejlődését idézte elő. Az tehát csak természetes ezek után, hogy Németország a mai helyzettel a legteljesebb mértékben meg van elé-

gedve, azt az ideális állapotnak tekinti. Van ugyan egy ellenzék, a fogyasztók ugyanis, a mely a védvámok által okozott drágaság ellen panaszkodik, de ez az ellenzék teljesen tehetetlen. A monarchia az új kereskedelmi szerződésekkel ugyanazt a czélt követte, a mit Németország. Különösen a magas agrárvámok állták meg fényesen a helyüket és mezőgazdaságunknak igen nagy hasznot hajtottak. A ki tehát az Ausztriától való vámelszakadást követeli, az idealista és a városi polgárság részéről igen nagy hiba, hogy az önálló vámterületért szállt sikra. Legkevesebb sikert értünk el az ipari védvámokkal, mert a mig behozatalunk 67 perczenttel emelkedett, addig kivitelünk csak 25-el. A mi azt a kérdést illeti, hogy Németországgal szemben az 1917. évben megkötendő szerződéseknél milyen magatartást tanusítsunk, három fő sérelem orvoslását kell követelnünk. Az első sérelem a behozatali jegyek intézményének meghonosítása. Ez ellen az intézmény ellen tulajdonképpen nem lehet semmit felhozni, mert ez mégis csak belső gazdasági intézkedésekben gyökeredzik. A mig tehát a behozatali jegyek a külkereskedelmi szerződéseket nem érintik, vagyis a mig nem jelentenek rejtett kiviteli jutalmakat, addig mit sem lehet ellenük tenni. Részünkről annál kevésbbé volna ennek értelme, mert a behozatali jegyek rendszerét mi is meg akarjuk honosítani. A második sérelem az árpa vámjának különválasztása, takarmány- és sörárpa megkülönböztetése révén; a harmadik sérelem pedig az állatforgalom megnehezítése. Előadása végén oda concludált, hogy a vámpolitikában a kereskedelem szabadságának lehetőleg biztosítva kell lenni; a vámtételekre vonatkozólag pedig fogadjuk el legmagasabb határol a concurrens államoknak vámtételeit, a melyeken túl rendszerint nem szükséges menni. A mostani vámok pénzügyi szempontból megmaradhatnak mai magasságukon. Az állatforgalomnak a szabadságát nemzetközi úton kell szabályozni.

Fürst Bertold udvari tanácsos speciális kereskedelmi szempontból vizsgálta a vám- és kereskedelmi politika kérdéseit, de hangsúlyozta, hogy ezt az álláspontot korántsem egyoldalú érdekek határozzák meg. A kereskedőknek az ipar és mezőgazdaság fellendülése és megerősödése épp olyan érdeke, mint maguknak az iparosoknak vagy mezőgazdáknak. Ha hibás vámpolitikai intézkedések révén a versenyképességét egy magyar árú elveszti, akkor azt a kereskedő épp úgy megérzi, mint az azt előállító iparos. Javasolja tehát, hogy mondja ki a congressus, miszerint kívánja az agrárvámok mérséklését és a takarmányneműek vámjának eltörlését. Az ipari vámok terén a félgyártmányok, valamint az ipari további feldolgozásra szolgáló kész gyártmányok vámjának mérséklését, az egyes iparcsoportoknak megadott vámvédelemnél mutatkozó aránytalanságok kiküszöbölését és az egymással kapcsolatos iparcsopor-

tok vámvédelmének országos érdekeknek megfelelő arányosítását. A kikészítési eljárás liberális reformját követeli, a keleti államokkal való forgalom érdekében pedig olyan vámpolitikát, mely a keleti országokban a magyar iparnak és kereskedelemnek biztosítja egykori posztóját.

Matlekovits határozottan a közös vámterületért szállt síkra és ideálistának nevezte azt, a ki a vámszakadást követeli; Fürst Bertold, bár nem nyíltan, de mégis szintén a közös vámterület mellett érvelt. Velük teljesen ellentétes álláspontot foglalt Székács Antal udvari tanácsos, a kinek a felszólalása nemcsak azért érdemel figyelmet, mert nagy tudással van megalapozva, hanem azért is — és ez a fontosabb — mert a mit ő mondott, az körülbelül az ország közvéleményének is az álláspontja. Nehéz feladatnak tartja Matlekovits véleményével és érvelésével szembe szállani, mégis kénytelen kijelenteni, hogy annak sem indokolását, sem conclusióját magáévá nem teheti. Az előadói vélemény — szerinte — egy alaphibában szenved, midőn nem azt keresi, hogy Magyarország közgazdasági helyzete és fejlődése mily kereskedelmi- és vámpolitikát követel, hanem mindig a monarchia nézőpontjából és statisztikai adataiból indulva ki, a monarchia kereskedelmi és vámpolitikáját vizsgálva, állítja fel előadói javaslatát. Az előadói vélemény a közös vámterület aprioristikus álláspontját foglalja el. Tudja, hogy Matlekovits meggyőződésből hiva a közös vámterületnek, sőt azt is kénytelen megállapítani, hogy bizony mióta a függetlenségi párt letért az önálló vámterület útjáról, ez a kérdés inkább politikummá lett és kilátásai nagyon meggyengültek. De Matlekovits annyira ment, hogy az önálló vámterület híveit idealistáknak nevezte és szinte minden komolyságot megtagadott tőlük. A maga részéről ezzel szemben büszkén vallja, hogy az önálló vámterület kérdésében mindig idealista volt és az is fog maradni. Az önálló vámterületet megvalósítható ideálnak tekinti, mert az ahhoz való jogunk törvényben, alkotmányunkban van biztosítva. De ha nem így állana a dolog, akkor is igen rossz szolgálat úgy az országnak, mint a kormánynak önálló gazdasági berendezkedésünknek, mint megvalósíthatatlan utópiának a beállítása. Magyarország gyarmatállapotából csak gazdasági önállóság megteremtése által emelhető ki, gazdasági, sociális, valamint kulturális fejlődése a nyugati államokhoz mért arányokban csak az önálló vámterülettel érhető el. Két kiváló tudós: Liebig és Carey egész más utakon jutottak ahhoz a megdönthetetlen axiómához, hogy egy országnak, mely állandóan őstermékeket visz ki és ipartermékeket hoz be, feltétlenül abba a helyzetbe kell jutnia, hogy kénytelen embert exportálni. Hogy nálunk ez az axióma mennyire bevált, nem igen kell bizonyítani. Mig Amerikának rengeteg emberadót fizetünk, addig Ausztriának gazdaságilag vagyunk tributáriusai. Tíz év előtt Magyarország

összbehozatala gyártmányban 467 millió volt, addig 1912-ben Ausztriából egyedül 1418 millióért importáltunk gyártmányokat és félgyártmányokat. Kivitelünk azonban alig emelkedett. Így kereskedelmi mérlegünk passivitása hozzájárul a fizetési mérleg passivitásához, mindjobban növelve eladósodásunkat. Ausztria mezőgazdasági termelése utólérte a mienket, addig ipari termelésünk úgy aránylik Ausztriáéhoz, mint 1 a 10-hez. Körülbelül ily arányban áll az az előny, melyet a magyar mezőgazdaság élvez az érvényesülő vámvédelemből szemben azon előnyökkel, melyeket az osztrák ipar élvez. Rettenetes gazdasági alárendeltségünknek oka ipari elmaradottságunk. Pedig az ország iparosítása úgyszólván előfeltétele a mezőgazdaság intensívvé tételének, egy helyesebb birtokpolitikának és többtermelésnek. A nemzet vagyonosodásának és kulturális előhaladásának elengedhetetlen feltétele az ország minél sürgősebb és minél nagyobb arányú iparosítása. Tagadja azt, hogy az ország iparosítása közös vámterületen lehetséges volna. És itt hivatkozott Szende Pál „önálló vámterület és osztályharcz” című munkájára, mely 400 évre visszamenőleg mutatja ki, hogy a Magyarországon uralkodó osztályok érdekében csakis az önálló és sohasem a közös vámterület állott. Nincs a közgazdaság történetében egy példa sem arra, hogy valamely állam más módon vetette volna meg iparának erős alapjait, mint védővám, sőt gyakran az elzárkózás segélyével. Röviden utal Anglia, Franciaország és Németország, valamint Ausztria történetében azokra az időkre, a mikor az uralkodók és kormányok megvetették a négy nagy nemzet iparának alapjait. Kimutatta ezek alapján, hogy bizony a mai iparállamok egyike sem bizta a véletlenre, a szélre, hogy országában elhintse az ipar magvait, hanem mindegyik maga hintette el és egyszersmind gondoskodott a csira védelméről mindaddig, míg ellentálló fává nőtte ki magát. Sehol sem sikerült tehát védővám nélkül jelentékeny ipart teremteni, miért akarjuk mi ezt mindenáron, hiszen iparfejlesztő politikánk már is csődöt mondott. Hogy az önálló vámterület az egyedüli eszköz, mely az ország nagyarányú iparosításához vezet, annak fényes és megdönthetetlen bizonyítéka az a lendület, mely átmenetileg abban az időszakban mutatkozott az iparalapítások körül, mely a koalíció kormányrajutása előtt az önálló vámterületért folytatott erős agitatio jegyében állott. A mint vége volt a reménynek, vége volt az iparfejlesztésnek is, mert közös vámterület mellett az osztrák iparos inkább Ausztriában nagyobbítja gyárát, semhogy Magyarországon telepedjék le. Minden állam a saját termelése, a nemzeti munka védelme szempontjából intézi kereskedelmi és vámpolitikáját, miért legyen Magyarország az egyetlen, mely ez alól kivételt képez, midőn nem a hazai, nem a nemzeti, hanem az osztrák-magyar nemzeti munkát védelmezi. A milyen képtelenség az

osztrák-magyar nemzeti munka, az osztrák-magyar haza, az osztrák-magyar nemzet fogalma, olyan képtelenség az a vámpolitika, melyet a közös vámterület fenntartásával folytatunk! Mindezek alapján kéri a következő határozati javaslat elfogadását: „Mondja ki a kereskedelmi congressus, hogy kereskedelmi és vámpolitikánkban az önálló gazdasági berendezkedést, az önálló vámterületet tartja kívánatosnak. A mennyiben pedig ennek megvalósítása az idő rövidségénél fogva 1917-ig lehetséges nem volna, akkor Ausztriával és a vámkülföldi államokkal való kereskedelmi és vámszerződések megkötését legfeljebb 10 évre tartja megengedhetőnek.“

Gratz Gusztáv országgyűlési képviselő csatlakozott Székács Antal álláspontjához. Hiba volna, ha a kereskedelmi congressus elvileg lekötne magát a közös vámterület mellett. Hisz azt sem tudjuk, milyen feltételek mellett lesz lehetséges a közös vámterület fenntartása és hogy nem fognak-e osztrák részről oly követelésekkel előállni, a melyekkel szemben egyenesen kénytelenek leszünk az önálló vámterület alapjára helyezkedni. Ily körülmények között súlyos elvi és taktikai hiba volna, ha a congressus magát a közös vámterület mellett leszögezné. Részletesen és igen behatóan foglalkozott az agrárvámok kérdésével, kiterjeszkedvén birtokpolitikánkra is, a melyre vonatkozólag igen megszívlelendőket mondott. Végeredményben elfogadta Székács Antal indítványát. Még néhányan vettek részt a vitában, mindegyik kisebb jelentőségű ügyeket említett fel. Így Vágó József az élelmiszereknek a vámkezelésnél való vizsgálatáról és dr. Katona Sándor a kikészítési eljárásról. A lényeges azonban csak az önálló vámterület kérdése volt. Mindkét részről olyan erős érvek merültek fel, hogy felületesség lett volna ott hirtelenében itélni és az egyik vagy másik álláspontot foglalni el. Ezért a congressus nagy bölcsen egy határozati javaslatot fogadott el, a melyben kimondták, hogy az országos kereskedelmi congressus úgy az előterjesztett referátumokból, mint az elhangzott felszólalásokból megállapítja, hogy a napirenden szereplő kérdésekben lehetetlen megnyugtató álláspontot elfoglalni, mielőtt a vámterület kérdésében, tehát a közös vagy önálló vámterület kérdésében nem határoz a congressus. A congressus helyeslőleg veszi tudomásul az OMKE. elnökségének azt a bejelentését, hogy ősszel nagyszabású országos enquêtet rendez ez ügyben. Az indítványokat tehát odautalja és utasítja az elnökséget, hogy azokat az összehívandó értekezlet elé terjessze. Azt azonban már most kimondta a congressus, hogy a kereskedelmi szerződések és a kiegyezés megkötését 10 évnél hosszabb időre kívánatosnak nem tartja.

A vám- és kereskedelmi politikán kívül a következő csoportokban tárgyalattak az egyes fontosabb kérdések: közlekedési politika, igaz-

ságügyi reformok, kereskedelem és iparfejlesztés, kereskedelem és köz-igazgatás, kereskedelmi szakoktatás, a fogyasztási szövetkezetek és az adópolitika. A közlekedési politika keretén belül megvitatásra került a vasuti beruházások, a tarifapolitika, a budapesti kereskedelmi kikötő, a tengerhajózás, a folyamhajózás és az idegenforgalom problémája. Csapó Béla dr. a vasuti forgalomban előforduló károkról és kártérítésekről beszélt. A visszafizetett kártérítések hiányért és sérülésért az utóbbi években igen nagy mérveket öltöttek. Sok minden körülmény járult ehhez, így pl. az, hogy a munkások száma igen megszorodott s így nem lehet csupa jó munkást alkalmazni stb. Ismertette az üzletszabályzatnak hibás paragrafusait, a melyekre való hivatkozással a jogos követeléseket is meg lehet tagadni. Mindezek alapján a következőket javasolta: a vasút a forgalmi szolgáltatban fordítson nagyobb gondot az árúk kezelésére. Azon rendszeresen feladásra kerülő árúknál, melyek különleges bánásmódot igényelnek, a lehetőség szerint szakmunkásokat alkalmazzon és rendszeresítsen külön felügyeleti szolgálatot a káresetek állandó megfigyelésére, a munkások kioktatására és fegyelmezésére. A vasuti üzletszabályzatnak a kártérítésre vonatkozó általános jellegű rendelkezései díjszabási úton részletesebben rendezést nyerjenek. E célból pedig kívánatos, hogy elkészítsék a kereskedelemben szokásos árúk megnevezésének lajstromát, utalva egyúttal az áruosztályozás megfelelő tételeire. A lajstrom tartalmazza minden egyes áruóra nézve annak a sajátos természetű minőségének megnevezését, a melyből eredő károkat a vasút nem tartozik megtéríteni, valamint azt is, hogy a szabványos súlyvesztés szakasza alkalmazást nyer-e. Minden egyes árucikkre nézve állapíttassék meg a szokásos kereskedelmi csomagolás, melyet a vasút mint külsőleg kifogástalant ismerjen el. A kártalanítási eljárásban a vasút irányelvre a méltányosság legyen, különösen pedig a lényegtelen formahibák ne szolgálhassanak alapul arra nézve, hogy a vasút az egyébként jogos igényt visszautasítsa. A congressus a javaslatot elfogadta.

Vasuti tarifapolitikánkat Havas Mór ny. máv. főellenőr ismertette igen érdekesen. A magyar államvasutak jelenlegi pénzügyi helyzete — mondotta — igen kedvezőtlen. A máv. múlt évi mérlege legalább 25 milliós hiánnyal zárult. A folyó év első két hónapjában államvasutaink üzleti bevételei körülbelül $3\frac{1}{2}$ millió koronával kisebbek voltak, mint az előző év megfelelő szakaszában. A magyar kereskedelemnek nem szabadna elzárkóznia azon felfogástól, mely szerint elsőrendű országos érdek, hogy államvasutaink üzemi kiadásai és a beruházási tőke kamatszükséglete fedezetet találjon ezen állami üzem bevételeiben. E kívánság mellett szól az is, hogy nekünk nem progressív, hanem inkább degressív adórendszerünk van s így joggal kell attól tartani, hogy állam-

vasutaink deficitjét azokkal fogják megfizettetni, a kiket a mai adórendszer úgy is nehezen sujt. Figyelembe veendő az is, hogy a kereskedelem érdekét nem annyira az egy-két fillérrel olcsóbb tarifák szolgálják, mint inkább az állandó és nem máról holnapra változó tarifák, továbbá, hogy a vasutak, szállítási nehézmények esetén, különféle álürügyek alatt ki ne bujhassanak kártérítési kötelezettségük alól. Sajnálattal kell tehát constátálnunk, hogy államvasutaink kedvezőtlen mérlege, mai tarifarendszerünk mellett, évről-évre rohamosan rosszabbodik. Felvetődik most már a kérdés, mily tarifapolitikát kellene államvasutainknak folytatniok, hogy legfontosabb bevételi forrásukat, az árúszállításból eredő bevételeiket lényegesen fokozhassák a nélkül, hogy a forgalmat bénítsák. E tekintetben constatálhatjuk, hogy Magyarország földrajzi fekvése, termelésünk és fogyasztásunk minéműsége, végül vám- és kereskedelmi politikánk irányzata lehetővé teszi, hogy államvasutaink árúforgalmukból eredő tiszta bevételeiket lényegesen fokozhassák a nélkül, hogy a honi termelést vagy fogyasztást károsan befolyásolnák. Államvasutaink, követve az amerikai vasutak példáját, akkor folytatnának üzleti azaz észszerű tarifapolitikát, ha árútarifáikat a szomszédos és középtávolságú forgalomban emelnék, ellenben a nagy távolságokra szóló tarifákat lényegesen csökkentenék. Az ország keleti részének termelése úgyszólván nyugat felé gravitál, ellenben a behozatalra kerülő iparcikkek és szén nyugatról keletre veszik útjukat. Az ország keleti részeinek termelését terheli a közös vámterület nyugati részeihez esedékes fuvar költség, másrészt Magyarország keleti részeiben fogyasztásra kerülő iparcikkeket és szén szintén a megfordított irány tarifái drágítják meg. Ha már most tekintetbe vesszük, hogy a közös vámterület tarifarendszerei folytán a tekintetbe jövő távolságokra a fuvar költség gabonaneműek és őrlmények után kitesz métermázsánként öt koronánál is többet. A behozatalra kerülő széneműek métermázsáját pedig körülbelül két korona fuvar költség terheli, megkapjuk annak a magyarázatát, miért nem tart lépést mezőgazdaságunk belterjes volta a nyugati államok avagy csak Ausztria mezőgazdaságának intensitásával. Elhibázott dolog, hogy az utolsó években a magyar államvasutak barémjük megállapításánál az osztrák és német vasutak díjképzését utánozták, holott ezen államokban, melyek mezőgazdasági termények behozatalára szorulnak, a távolság növekedésével egyenletesen emelkedő fuvardíjak az ottani mezőgazdaságnak az agrárvámok mellett még külön védvámul szolgálnak. Ezzel szemben lényegesen emelni kellene államvasutaink tarifáit a szomszédos és középtávolsági forgalomban. Igaz ugyan, hogy a megdrágított tarifák terhét a közeli forgalom viselné és e teher főleg az ország nyugoti és az északi országhatárokhoz közeleső vidékekre hárulna.

Csak hogy ezzel szemben tény az, hogy éppen ezen országrészek földrajzi fekvése vámpolitikánknál fogva a legkedvezőbb.

Elsőrendű közgazdasági szükséglet, hogy államvasutaink a reexpeditionális kedvezményben részesítsék a honi ipart és kereskedést, eltekintsenek az árú azonosságától, a reexpeditionális kedvezményt a magánraktárakra is kiterjesszék, végül, hogy a reexpeditiót bármely útirányban engedélyezzék. E kedvezmény kiterjesztése nagy mértékben hozzájárulhatna ahhoz, hogy a honi fogyasztás lehetőleg honi terményekre szorítkozzék. Ugyanis a kereskedésnek engedélyezendő e kedvezményt főleg a honi terményekre kellene kiterjeszteni. Mindezek igazolják tehát, hogy államvasutaink fiskális érdeke összeegyeztethető gazdasági életünk jól felfogott érdekével.

A budapesti kereskedelmi kikötő kérdését rendkívül érdekesen fejtegette Végh Károly, a budapesti árú- és értéktőzsde alelnöke, a M. F. T. R. igazgatója. Elsősorban röviden ismertette Németországnak Odera, Elba és Rajna melletti hatalmas kikötőit, majd áttért a dunaiak felsorolására. A Duna kereskedelmi kikötők tekintetében még szegény. Tulajdonképpen ez idő szerint csak egyetlen kész kereskedelmi kikötője van, a regensburgi, a melyet 1910-ben adtak át a forgalomnak. A külföldi kereskedelmi kikötők felemlítésével csak arra kívánt rámutatni, hogy a hajózási forgalom fejlődése a forgalom góczpontjain kereskedelmi kikötők létesítése nagy mértékben tovább fejlesztette az egyes városok hajózási forgalmát. Áttérve Budapest hajózási forgalmi viszonyainak ismertetésére, nem tartotta szükségesnek megemlíteni, hogy a fővárosunkban rendelkezésre álló rakodópartok, rakodási és tárházi berendezések már régen nem állanak semmiféle arányban az örömdetesen folyton fokozódó hajózási forgalommal. Ennek a hátrányos helyzetnek káros következményeit a kereskedelem talán még fokozottabb mérvben érzi, mint maguk a hajózási vállalatok. A rakodópartok elégtelen voltát és az ezzel járó kalamitásokat az idézi elő, illetőleg az a körülmény fokozza, hogy a Dunának két partján levő rakpartok nem egyenlő mérvben vannak igénybevéve. A főváros kereskedelmi élete túlnyomó részben a balparti városrészekben folyik le és a balparti rakpartok sokkal nagyobb mérvben vannak igénybevéve, mint a jobbpartiak. Ezen talán némileg változtatna a hidvám eltörlése, de mesterséges eszközökkel nem igen lehet ezt az aránytalanságot megszüntetni. Különösen a pesti részen levő rakpartok, kikötőhelyek és árúraktárak bizonyulnak túlságosan szűkeknek. Itt szoktak gyakori árútorlódások beállani, a melyek a forgalmasabb tavaszi és őszi hónapokban óriási mérveket öltve, a forgalom sima és rendes lebonyolítását lehetetlenné teszik. A dunaparti teherpályaudvar is immár túlságosan szűk, az ott hajóról vasútra és viszont vasútról

hajóra irányuló átrakási forgalom sinyli meg. Mivel pedig sem a rakpartok a főváros belső területén nem szaporíthatók, sem a dunaparti teherpályaudvar jelenlegi helyén tovább nem fejleszthető, elkerülhetetlen kényszer teszi szükségessé, hogy valahol a székesfőváros külterületén gondoskodás történjék megfelelő rakodópartokról, illetve megfelelő átrakó helyről. Ez csak kereskedelmi kikötő létesítésével oldható meg. Ismertette ezután a kormány részéről felmerült terveket, a melyek kivitele a 100 millió koronát megközelítik. Éppen nagy költségüknél fogva a közel jövőben nem igen valósíthatók meg e tervek. Szerencsés megoldásnak jelezhető tehát a kereskedelmi kormányynak újabb terve, a mely a költségek szempontjából is előnyösen kapcsolódik bele a soroksári Dunaág rendezése és hajózhatóvá tételére az 1907 : XIV. t.-cz.-kel elhatározott munkálatokba, a mi által magának a kereskedelmi kikötőnek költségei is számottevően csökkennek. Ezenkívül ennek a tervnek megvalósítása nem akadályozza az eredetileg tervezett nagyszabású kereskedelmi és iparkikötő végleges megoldását. Részletesen foglalkozott ezen újabb tervvel, a melynek szerkesztője Hoszpotzky Alajos min. tanácsos. E terv kivitele $7\frac{1}{2}$ millióba kerülne, a mely költséggel olyan kereskedelmi kikötő volna létesíthető, a mely által a jelenleg általánosan érzett kalamitások hosszú időre eliminálva lennének és a mely kikötő által meg lenne vetve az alapja a későbbi időkben a hajózási forgalom remélhető továbbfejlődésével arányosan továbbfejlesztendő nagy kereskedelmi kikötőnek. Ehhez a kérdéshez hozzászóltak még Hoszpotzky Alajos min. tanácsos, Herzfeld Frigyes és dr. Vita Emil fővárosi tanácsnok.

A magyar folyamhajózás fejlődéséről, jelenlegi állapotáról és kívánságairól Trébitsch Miksa, a M. F. T. R. főfelügyelője referált. Ismertette a hazai közlekedési viszonyok fejlődését Széchenyi István gróf tevékenységétől kezdve. Elmondta, hogy a vasut fejlesztését és kiépítését tartották először fontosnak és erre annyit költöttek, hogy a vízi utak kiépítését kénytelenek voltak elhanyagolni. Az utóbbi évtizedekben mind élesebben megnyilvánuló gazdasági verseny folytán azonban a hajózás visszanyerte és pedig még fokozottabb mértékben régi jelentőségét. E gazdasági versenyben a hajózás három tulajdonságánál fogva képes a közgazdaságnak különösen hasznára lenni. Ezek : a szállítás olcsósága, a hajózásnak nemzetközileg meg nem kötött, tehát korlátlan tarifaszabadsága, végül, hogy e korlátlan tarifamegállapítási jogát a politikai határokon túl is gyakorolhatja. Ismertette azokat a folyami utakat, a melyek közgazdaságunknak rendelkezésére állanak. A magyar hajózásnak a magyar közgazdaság érdekében álló kívánságait a következő pontokban foglalta össze : 1. Budapesten kereskedelmi kikötő sürgősen létesíttessék. A vonatkozó terveket a kereskedelmi miniszter már kidolgozta.

A vidéki forgalmasabb városok rakpartokkal láttassanak el. 2. A hajóállomásokhoz vezető jó és minden időben használható közutak létesítenek. Mindama bármi néven nevezendő kedvezmények, a melyek a vasuti állomásokhoz vezető utak készítése és fentartására engedélyezettek, teljes egészükben a hajóállomásokhoz vezető utakra is kiterjesztessenek. 3. Mindenütt, a hol csak lehetővé válik, átrakóállomások létesítenek és a már meglévők a forgalom igényeinek mindenben megfelelő berendezésekkel, raktárakkal sürgősen elláttassanak. 4. Az 1908. évi XLIX. t.-cz.-kel elhatározott folyamszabályozási munkálatok a tervbevett időhatárnál lényegesebben rövidebb idő alatt hajtassanak végre. 5. A Duna—Tisza és a Duna—Száva csatornák létesítésének munkálatai lehetőleg mielőbb vétessenek foganatba. Javaslatait a congressus elfogadta. Ezután dr. Siposs Aladár tartott az idegenforgalomról igen érdekes előadást.

A napirend következő pontját az igazságügyi reformok egész sora képezte. Bennünket e helyütt — közgazdasági szempontból — a kérdések jogi oldalairól nem érdekelnek, de mindegyiknek közgazdasági életünkre olyan fontos kihatásai vannak, hogy ismertetésüket nem mellőzhetjük. A legfontosabb és — sajnos — nálunk mostanában igen aktuális kérdés: a csődjog kérdése volt. Dr. Schreyer Jakab udvari tanácsos, a Magyar Kereskedelmi Csarnok elnöke rendkívül nagy hatást keltett előadásában vázolta a csődtörvény reformjának kérdését. Egy modern és jó csődtörvénynek szerinte oda kell törekednie, hogy: 1. a hitelezők egyforma kielégítésének elve minél hatályosabban érvényesüljön; 2. hogy megfelelő intézkedések által a csődügy gyors lebonyolítása lehetővé tétessék; 3. hogy a csődeljárás folytán felmerülő költségek a lehetőség végső határáig redukáltassanak. Előadás végén a következő határozati javaslatot terjesztette a congressus elé: *A)* Mondja ki a congressus, hogy függetlenül a csődtörvény megalkotásától, legsürgősebbnek tekinti a csődönkívüli kényszeregyezésről és a csődönkívüli támadójogról szóló törvények megalkotását. *B)* Hogy emellett szükségesnek és sürgősnek tekinti egy új modern csődtörvénynek a megalkotását, a melynek irányadó elvekül kell követni: *a)* hogy a hitelezők egyforma kielégítésének elve minél hatályosabban érvényesüljön; *b)* hogy a csődügy minél gyorsabb lebonyolítása lehetővé tétessék; *c)* hogy a csődeljárás folytán felmerülő költségek a lehetőség végső határáig redukáltassanak. Drucker Géza szintén a csődönkívüli kényszeregyezés sürgős megalkotását kívánja és kéri, hogy a congressus felterjesztéssel forduljon ez ügyben az igazságügyi és kereskedelmi kormányhoz. Brázay Zoltán a csődben való megtámadásról beszélván, arra a conclusióra jut, hogy kimondandó volna, miszerint a csődbeli megtámadásnak jelenlegi jogszabályaink és bírói gyakorlatunk alapján való szabályozását a ke-

reskedelem érdekei szempontjából hátrányosaknak tartják és a csődtörvény küszöbön álló revisiója alkalmával kívánják a megtámadási jognak az előadott keretek között mozgó, a mainál méltányosabb rendezését. A csődjogra vonatkozó referátumok igen magasnívójú és élénk vitának szolgáltak alapul, a mely vitában dr. Szászy-Schwarz Gusztáv egyetemi tanárral az élén legkiválóbb jogászaink vettek részt. Sőt maga dr. Vadász Lipót igazságügyi államtitkár is felszólalt és igen szép beszédben mondott a congressusnak köszönetet, hogy e fontos kérdést napirendre tűzte és a figyelmet ismét reá irányította. Egyszersmind bejelentette, hogy a csődönkívüli kényszeregyezség ügye már munkában van és rövid időn belül befejezést fog nyerni, a mit a congressus köszönettel vett tudomásul. A könyvkivonati illetékesség megszűnéséről és az ezzel összefüggő, az új polgári perrendtartás életbeléptével fellépő, a kereskedőkre rendkívül hátrányos következményekről dr. Halasi Béla, az OMKE titkára beszélt igen nagy alapossággal. Előadásának lényege az volt, hogy miután a meglevő állapoton már változtatni nem tudunk, kénytelenek vagyunk keresni azokat a módokat, a melyekkel a kellemetlenségeket eliminálhatjuk és lehetőleg fenntarthatjuk a mai állapotot változatlanul. Az egész eljárásnak az alapja egy határozottan kereskedelemellenes hangulatban és áramlatban keresendő. Nem a törvény kijátszásáról, hanem a kereskedők jogos igényeiről van itt szó, a melyről azt hiszi előadó, hogy a bíróságoknál teljes méltánylásra fognak találni. Javaslati a következőkben csúcsosodnak ki: mondja ki a congressus, hogy a perrendtartás illetékességi szabályainak kereskedőellenes irányzatával szemben kívánatosnak tartja, hogy a kereskedők a védekezés minden eszközét megragadják s hogy ebben a tekintetben a szükséges útbaigazítások és felvilágosítások a kereskedőosztály részére idejekorán megadassanak. Ezen védekező intézkedések között első sorban kiemeli a teljesítési hely kitüntetésével ellátott megrendelő jegyeknek a kereskedelmi életbe való bevezetését. Tekintettel arra, hogy a már jelenleg megszerzett követelések is esetleg az új polgári perrendtartás illetékességi szabályai alá fognak esni, szükségesnek tartja, hogy a kereskedők hitelezés esetén ezt a rendszabályt haladéktalanul életbeléptessék. A congressus ezeket határozattá emelte. Dr. Varjassy Lajos foglalkozott a csekkjog nemzetközi egységesítésével. Kívánatosnak tartja az egységes megállapodást, de az egyes országok speciális viszonyait honorálni kell. A congressus ennek az álláspontnak képviselőjére kérte fel az igazságügyministert. Dán Leó a tömeggondnoki intézmények reformjáról szólván, a csődtörvény revisiója alkalmából kívánatosnak tartja a csődtömeggondnoki intézmény oly reformját, hogy ilyen tisztségre ne csak ügyvédek, de kereskedők is neveztesse ki.

A kereskedelem és közigazgatás összefüggését dr. Harrer Ferenc, dr. Vita Emil fővárosi tanácsnokok, dr. György Ernő, Lendvai Jenő, dr. Sugár Ignác és dr. Balkányi Kálmán, az OMKE titkára fejtegették. Különösen kiemelendőnek tartjuk dr. Harrer Ferenc tanácsnok alapos és felette érdekes előadását, a mely világos képét adta annak, hogy a közigazgatás terén mire kell a kereskedőknek törekedni. Dr. Balkányi Kálmán indítványára elhatározta a congressus, hogy az OMKE keretében egy bizottságot fog létesíteni, a mely bizottságnak feladatát a közigazgatási ügyeknek figyelemmel kísérése fogja képezni. Dr. Baumgarten Nándor közigazgatási bíró érdekes felszólalásában a kétfokú közigazgatási bíráskodás meghonosításának szükségességére mutatott rá, a mely már Wlassicsnak volt az eszméje. Harrer tanácsnok indítványára ez a kérdés is az alakítandó bizottsághoz utaltatik. Kunz József, az OMKE alelnöke, előadásában a budapesti kir. kereskedelmi és váltótörvényszék fenntartását követelte. Lénárd Jenő a kereskedelmi választott bíróságok intézményéről referált és annak előmozdítását, fejlesztését kívánta.

A következő nagyfontosságú kérdés a kereskedelmi szakoktatásügy kérdése volt, a melynek referenséül a congressus az ország legilletékesebb emberét: dr. Schack Béla főigazgatót kérte fel, a ki nagy tetszéssel fogadott előadást tartott. Eleve tisztáznunk kell egy téves felfogást — mondotta — a melyben kereskedőink még most is gyakran osztoznak. Azt szokták ugyanis mondani, hogy a kereskedelmi iskola nem nevel kereskedőket. Természetesen nem kereskedősegédek nevelnek a felsőkereskedelmi iskolák, mert hisz ezek a kereskedelmi tudást kívánó közgazdasági pályákra készítenek elő szakszerűen és az élet követelményeinek megfelelően. Statistikai adatokkal bizonyítja, hogy a felső kereskedelmi iskolát végzett ifjaknak körülbelül 74%-a él kereskedelmi szakismereteiből. Ismerteti kereskedelmi szakoktatásunk rendszerét, a melynek törzsét felső kereskedelmi iskoláink alkotják, melyekből ma 54 áll fent az országban. Elmondta, hogy most van kidolgozás alatt a kereskedelmi iskolák tantervének reformja, a melynek legfontosabb újítása a hároméves tanulási időnek négy évre való kiterjesztése. Ezek után megemlékezett a kereskedőtanoncz-iskolákról, a női kereskedelmi szaktanfolyamokról, a keleti kereskedelmi akadémiáról, a budapesti és kolozsvári akadémiáról és a fiumei kiviteli akadémiáról. Végül a kereskedelmi tanárképző intézetet ismertette.

A legközelebbi jövőben megoldásra váró problémák közül kiemelte a speciálisan kis- és középarúüzletre kiképző két osztályú alsóbbfokú kereskedelmi iskola létesítését. Ezt az előadást élénk vita követte, a melyben résztvettek Tamássi István, Szénássy Béla, Lénárd Jenő, Dán

Leó, Bárdos Géza és a Nőtisztviselők Országos Szövetsége nevében Gergely Janka, a ki a női szakoktatás kérdésével foglalkozott, köszönetet mondva Schack Béla főigazgatónak, a kinek az érdeme, hogy a női szakoktatás már olyan fejlett fokon áll. A felszólalásokra Schack Béla főigazgató röviden reflektált. A congressus elhatározta, hogy az OMKE.-ben kereskedelmi szakoktatási szakosztályt létesít, a melynek elnöke dr. Schack Béla főigazgató lesz. Ehhez az alakítandó szakosztályhoz utalta a felmerült indítványokat a congressus.

Nem kevésbé volt érdekes Balkányi Bélának a felolvasása a kereskedők szakoktatása és a többtermelés címmel. Már a kérdésnek beállítása is elsőrangú fontossággal ruházta fel a kérdést, a melyet előadó mindvégig legszebben és legvilágosabban tárgyalt. Jó kezekben látja letéve a jövőendő magyar kereskedő nemzedék sorsát, csak egy dolog aggasztja, hogy a kereskedelmi iskolát végzett ifjaknak aránylag igen kis része megy tényleges kereskedő pályára; legnagyobb részük olyan pályákra megy, a melyek már is túl vannak zsufolva. Keresni kellene tehát egy olyan pályát, a melyre a nem kereskedői pályára menő kereskedelmit végzett ifjak utasíthatók, vezethetők volnának. És ezen a helyen kapcsolódik belé a kereskedelmi szakoktatás kérdésébe a többtermelés problémája. Magyarország agrár állam és termőföldjének, természeti kincseinek és még ki nem aknázott erőforrásainak a kihasználása igen nagy mértékben függ a kereskedők ambíciójától és tudásától. A kereskedő, a ki a modern mezőgazdasági gépeket terjeszti, vagy vetőmagot, műtrágyát hoz forgalomba, a ki a gazda terményeit elviszi a fogyasztóhoz, — ha tanult és nyitott szemű ember — akkor észreveszi, hogy az ő érdeke az, hogy minél több modern haladó gazda legyen. A kereskedőnek már a saját érdekében is fel kell használni a rábeszélés minden fegyverét, hogy a gazdát jobb termelési módra bírja. A közös érdek azután igen sokszor közös érdekeltséget is teremt. Igen sok esetben a kereskedőből lett gazdák voltak, a kik a speciális növények termelését meghonosították, a kik modern gépek használatát vezették be, a kik úttörők voltak a piac számára való termelésben.

Ez magyar problema, mélységében és jelentőségében egyike a legrosszabbaknak. A falusi kereskedőnek évtizedeken át szerzett kis tőkéje, a melyet az ifjú generatio kereskedői és gazdasági szaktudással a magyar föld termőerejének a fokozására használhatna fel, legtöbbször nyom nélkül vész el a nagyvárosi háztartás első berendezésénél. A harmadfélezer fiatal ember közt, a kik a felsőkereskedelmi iskoláinkban évente érettségi vizsgát tesznek, nagyon sok a falusi középbirtokos, bérlő, falusi boltos gyermeke, a kik több ismerettel és a mezőgazdasági szaktudás-elemeivel új éltető elemei lehetnének a vidéki közgaz-

dasági életnek. A magyar közgazdasági viszonyok sok tekintetben más feladatot állítanak a kereskedő elé, mint a nyugati népekéi. Ehhez a magyar kereskedőhöz méltó nagy feladathoz fontos lánczszem: a mezőgazdasági ismereteknek, mint facultativ tantárgynak bevezetése a kereskedelmi középiskolákba!

A kereskedők feladata a hazai iparpártolás terén czímmel Gelléri Mór, az Országos Iparegyesület igazgatója tartott mélyen átgondolt, igen nagy hatású előadást. Ismertette a fontos kérdésnek történetét, a melynek majdnem minden egyes mozzanata az ő nevéhez fűződik; így a szegedi és miskolczy congressusok határozatait, az OMKE. iparpártolási programjának első tervezetét. Végül a következő javaslatot terjesztette a congressus elé: 1. Felkéri az OMKE.-t, hogy állandó iparpártolási központot szervezzen, melybe — a Bosnyák központ mintájára — az összes, e kérdés által érdekelt szaktestületek és intézetek bevonandók. 2. Az a központ az eddig e tárgyban hozott és a fentebbiekben jórészt felsorolt határozatok figyelembevételével és szakértők véleményének kikérése után kidolgozza a maga tüzetes programját. Ennek a programnak a főbb pontjait is felöleli a határozati javaslat. 3. A hazai gyárak és egyéb ipartelepek felkérendők ez actió leghathatósabb támogatására, esetleg collectiv-utazó rendszer szervezése által. 4. Ez] actio eredményéről az OMKE. évi közgyűlésén mindenkor beszámoló jelentést kell tenni, s ez alkalommal ki kellene fejezni az elismerést oly kereskedők és kiválóbb alkalmazottai irányában, a kik a lefolyt évben úttörő, számottevő eredményeket tudtak elérni. 5. Az évi eredményhez képest a központ vezetője e jelentés kapcsán jelölje meg azokat a concrét feladatokat, a melyek az actio további sikere érdekében évről-évre programmszerűleg tervbe veendők. Tamássi István]és dr. Vita Emil tanácsnok hozzászólása után a congressus a határozati javaslatot magáévá tette.

A szövetkezeti jog revisiójáról Szendrői Mór, a győri kamara titkára tartott előadást és a következő javaslatot terjesztette elő: Mondja ki a congressus, hogy a szövetkezeti jog revisióját a kereskedelemben megkivántató egyenlő elbánás és egyenlő verseny érvényesítése és a szövetkezeti eszmével üzőtt visszaélések meggátlása czéljából szükségesnek tartja. Szükségesnek tartja továbbá, hogy a közhatóságok fogyasztási szövetkezetek alapításában részt ne vehessenek. Fogyasztási szövetkezetek részére dohányeladási és italmérési jog a jövőben nem engedélyezhető. A nem tagok részére való árusítás eltiltandó. A fogyasztási szövetkezetek üzletvitelének és a törvényes szabályok betartásának ellenőrzésére a kereskedelmi és iparkamarák feljogosítandók. A congressus így határozott. A fogyasztási szövetkezetek statistikájáról Faragó Rezső igazgató

beszért. Ismertette az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés-nek a fogyasztási szövetkezetek ellen indított actióját, a melynek során igyekezett azoknak visszaéléseit a nyilvánosság elé vinni. Ennek az actiónak egyik következménye, hogy a kormány néhány év óta a Statistikai Évkönyvben közzéteszi a fogyasztási szövetkezetekre vonatkozó adatokat. De ez a statistika nagyon hiányos és nem nyújt a szövetkezeti mozgalom lényegéről kellő képet. Ezért az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés maga rendezett ily statistikai felvételt, a melynek feldolgozása az ősszel fog megtörténni. Szükségesnek tartjuk az adatgyűjtés folytatását.

Az utolsó előadást Szende Pál dr., az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés főtitkára tartotta adópolitikánk jövőjéről. Röviden vázolta, hogy a végleges adóreformnak milyen alapelvekkel kell majd birni, majd a következőket javasolta: A végleges adóreformnak az állami élet terheit azokra a társadalmi osztályokra kell fokozatosan áthárítani, a melyeket az eddigi adórendszer legjobban megkímélt s az új terhek létesítésében kiméletesebben kell eljárni azon rétegekkel szemben, a melyek eddig is a többiekénél súlyosabb adóterhet viseltek. A kisebb existenciáknak adott könnyítéseket minden társadalmi osztály és foglalkozási ág körén belül a nagyobb adóerejű rétegnek kell viselni. Az adóreformnak célja nem csupán az állami bevételek fokozása és biztosítása legyen, hanem az adótörvényhozás egyúttal törekedjék a nemzeti vagyon és jövedelem igazságosabb elosztására is közrehatni. Az adóalap megállapítása minden társadalmi osztálynál és foglalkozási ágnál egyenlő elvi alapon történjék. Az állami költségvetés pontos elemzése útján megállapítandó, hogy az állami kiadások mely társadalmi osztálynak és foglalkozási ágnak válnak leginkább előnyére és az új adók terhe elsősorban ama rétegek vállaira hárítandók, amelyek a kiadások hasznaiban inkább részesülnek. A jövő adórendszer gerincze az általános jövedelmi és az általános vagyonadó legyen. Az örökösödési illetékre vonatkozó szabályok teljes átdolgozásával modern alapelvben nyugvó örökségi adó létesítendő. Az 1909 : IX. t.-cz. teljes reformálásával az általános kereseti adó külön ismérveken nyugvó tárgyi adóvá alakíttassék át. Az adóreformmal egyidejűleg a jövedéki büntető eljárás is teljesen modern alapokra fektetendő. Az adóreform ne csupán az állami adókra terjedjen ki, hanem egyidejűleg az összes helyhatósági szolgáltatásokra is. A mezőgazdaság, ipar és kereskedelem hivatott testületeinek legteljesebb mértékben való közreműködése a reform helyességének elengedhetetlen feltétele. — E határozatokat a kongresszus elfogadta.

Nem szükséges a congressuson tárgyalni ezen kérdéseknek fontosságát kiemelni, avagy hangsúlyozni, hiszen ezeket mindenki tudja. Mindenesetre megállapíthatjuk azt az egyet, hogy ha nem is oldotta meg

az egyes problémákat a congressus, mégsem végzett hiábavaló munkát, sőt — bátran állíthatjuk — igen hasznos munkásságra tekinthet vissza. Nemcsak elméleti szempontból fontosak a congressus megállapodásai, hanem gyakorlatiból is és reméljük, hogy a kormány, a melynek képviselői nagy elismeréssel adóztak kereskedő osztályunknak, annak igen impozáns formában kifejezett kívánságait teljesíteni fogja. A congressus sikeréért az elismerés az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés tisztikarát, különösen pedig dr. Szende Pál főtitkárt illeti.

Itt említjük még meg, hogy az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés ebből az alkalomból rendkívül értékes munkát adott ki „A magyar közgazdaság és az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés tevékenysége 1904—1914” czimmal, melyet dr. Szende Pál főtitkár szerkesztett. Erről a könyvről legközelebbi számunkban fogunk beszámolni.

Pereszlényi Pál.

A pénzügyi reform.

A pénzügyministerium költségvetésének tárgyalása alkalmából ismét a pénzügyi reformról esett szó. A pénzügyminister kijelentette, hogy a reformot szükségesnek tartja, a kivittel azonban várni kíván, a míg a közelmúlt válságnak hullámai teljesen elsimulnak.

Ez a hivatalos kijelentés még vajmi csekély biztonságot nyújt a reform közeli végrehajtása tekintetében, mert két évtized óta még majdnem minden pénzügyminister ajkáról elhangzott. A közelmúlt válság tapasztalatai és tanulságai sem teszik a kérdést aktuálisabbá, mint eddig volt. Az utolsó két évtizedben több válságon estünk át, a melyeknek mindegyike, mint gazdasági válságok általában, igen közről érintették pénzügyeinket. A legutóbbi válság ebben a tekintetben nem ütött el annyira elődeitől, hogy az illetékes tényezőket éppen ennek a válságnak lefolyása ösztökélné, hogy menten hozzálassanak a kérdés megoldásához. Pénzügyeink ezt a válságot is fényesen megállották. Néhány sajnálatos eset miatt nem szabad pénzügyeink felett pálczát törnünk, mert ezek az esetek eltörpülnek azon óriási szolgálatok mellett, a melyeket az ország közgazdasága körül szereztek.

Daczára ennek, a reform kérdése már nem odázható el soká, csak-hogy szükségességének okai mélyebben keresendők. Két főokot látunk, a mely ezt a kérdést a közel jövőben megoldandó kérdések homlokterébe állítja. Először a közlelkiismeret megmozdult, mert mindinkább terjed a tudat, hogy törvényhozásunk széles néprétegeink takaréckillérei-nek nem nyújt kellő védelmet, másodszor kezdik felismerni, hogy a hazai befektetési értékeknek, elsősorban az államadóssági címleteknek a belföldön szélesebb piacot kell teremteni és hogy ezen az úton a takaréktőke egy része a nemzetgazdaság szolgálatában hasznosítható.

A véleménynyilvánítások eddig még csak az első körül forogtak. A másodikról óvatosan hallgatnak, bár a kettő között a fontosabbik, mert nemcsak ok, hanem cél és eszköz a cél elérésére.

Tizenegy évvel ezelőtt, a „Közgazdasági Szemle“ 1903. április havi számában tanulmányt közöltem a pénzügyi reformról. (Címe: A takarékpénztári reform.) A cikk átnézése után két tényről állapítok meg.

1. A reform autonom megoldására tett két kísérlet, miképp annak idején megjósoltam volt, meggyűsült. A központi jelzálogbank által alapított „erkölcsi szövetség” meddő elméleti kísérletnek bizonyult, míg a versenycsoport által alapított központi hitelbank megbukott.

2. A reform kérdése azóta egy lépéssel sem haladt előre és még mindig megoldásra vár.

Ennek a két ténynek felismerése azonban egy, a megoldás mikéntjére nézve igen értékes tanulsággal jár, azzal u. i., hogy a kérdés autonom úton meg nem oldható. Nem marad tehát más hátra, mint a törvényes úton való megoldás.

A reform célja — bevallás szerint — a betevő védelme a betétintézettel szemben. Szakemberek igen jól tudják azonban, hogy nem kevésbé fontos célja a betétintézetek oltalma a betevőkkel szemben. Az állam- és nemzetgazdasági szempontból fontos reformcél, a belöldi befektetési piac bővítését és szilárdítását, agyonhallgatják, legfeljebb a cél elérésére alkalmas eszköznek szerény köntösében mutogatják.

Ellentétben a közfelfogással, rögtön le kell szögezni azt a körülményt, hogy a reformnak sohasem lehet célja más hitelezőknek, jelesen a visszleszámitolási hitelezőknek védelme. A törvényhozásnak csak az a feladata, hogy a tapasztalatlan és jóhiszemű betevőt a szakszerűtlen és rosszakaratú üzletvitel esélyei ellen megvédje, mert elsőrangú államérdek, hogy a takarékoskodó néprétegek veszteségek és visszaélések ellen megvédessenek és hogy takaréktőkék gyűjtése lehetőség szerint előmozdítottassék. Az azonban nem kívánható, hogy a törvény a visszleszámitolási hitelezőt, a kinél a kellő szakképzettség és kereskedői gondosság feltételezhető, nagyobb védelemben részesítse, mint kereskedelmi törvényünk amúgy is teszi.

*

A reform megvalósítására nézve már a legkülönbözőbb tervek merültek fel. Közös biztosítási alapra, minimalis alaptőke megszabására, az üzletkör megszorítására vonatkozó indítványokon kívül leggyakrabban a hivatalos számvizsgálók beállítására vonatkozó eszmével találkozunk a pénzügyi reformnak indítványokban bővelkedő leltárában. Az idevágó előterjesztések rendszerint azzal indokoltatnak, hogy pénzügyeink igazgatóságaiban és felügyelő-bizottságaiban kevés a szakértelem. Hogy mily kevésbé helytálló ez a vélemény, azt mi sem bizonyítja jobban a tönkrement Központi Hitelbank példájánál. Igazgatóságában és felügyelő-bizottságában legelőkelőbb vidéki pénzügyeink vezetői foglaltak helyet, szakértelemben tehát ott bizonyára nem volt hiány. És lám...!

Feltéve azonban, hogy a törvény a zárszámadásoknak diplomás és felesketett számvizsgálók által történendő ellenjegyzését rendelné el, az

lesz eldöntendő, vajjon a számvizsgálók autonom testületnek (czésnek) tagjai, vagy pedig állami hivatalnak alkalmazottai lesznek-e? Az első esetben új üzletág fejlődnek ki és joggal merülhetnének fel kételyek az egyik vagy másik cég vagy egyén megbízhatósága iránt. Ha pedig állami hivatal állíttatnék fel, ugyanez a lehetőség megmaradna, csak hogy a visszaságot öregbítene, hogy ezzel a rendszerrel az állami felügyeletbe vetett bizalom által a betétesek jóhiszeműsége és gondatlansága még fokoztatnék. Eltekintve attól az igen nagy költségtől, a melyet az ilyen hivatalnak gondos és lelkiismeretes szervezése és továbbvitele igényel, felmerül az az igen jogosult kérdés, hogy szabad-e az államnak polgáraival szemben ilyen erkölcsi felelősséget vállalni a nélkül, hogy szükség esetén közegeiért anyagilag is szavatol?

A betétek biztosításának csak egy módja van: a betéteknek bizonyos, törvény által megszabandó hányada mindenkor mobil papirokban, tehát államkötvényekben helyezendő el és ezek a papirok olyan helyen őrzendők meg, a mely feltétlen biztosságot nyújt és a melynél a papirokra szükség esetén bármikor előleg kapható.

Ez a megoldás eleget tesz azoknak a követelményeknek, a melyek a reformmal szemben méltányosan támaszthatók:

a betét biztosítva van, ha a törvény fentemlitett alapvető intézkedése kiegészítettik egyéb szabványokkal, a melyekkel alább foglalkozom;

az intézet biztosítva van, mert ha betéteit tömegesen visszakövetelik, könnyen tud pénzt csinálni, a hitelezők nyugtalansága és bizalmatlansága pedig évszázados tapasztalat szerint csakis készpénzfizetéssel oszlatható el;

az állam kötvényei részére belföldön széles, felvevőképes piacot teremt.

*

Ha a megalkotandó törvényre gondolok, mindenkor az 1876. évi XXXVI. t.-cz. lebeg előttem mintaképpül. Ez az egyidejűleg szabadelvű és gyakorlati törvény beéri azzal, hogy megszabja a záloglevéltermelés széles kereteit a nélkül, hogy ezt az üzletágat kicsinyes és zavaró részletintézkedésekkel terhelné. A törvény célját teljesen elérte, mert nemcsak a záloglevélüzlet nagyarányú fellendülését tette lehetővé, hanem az érdekelt intézetek, felismerve a törvény szellemét, versenyezve tesznek eleget intézkedéseinek és szigorú önellenőrzést gyakorolnak. Bizonyos, ha a pénzügyi törvény is ilyen szellemben, kicsinyes és alkalmatlan intézkedések nélkül jön létre, az eredmény hasonló lesz, mert az intézetek önmaguk lesznek legéberebb őrei és végrehajtói.

A törvény összes intézkedései azon sarkalatos elv körül csoportosulnának, hogy takarékbetétek elfogadására csakis azok a pénzügyi

zetek jogosítvák, a mely takarékbetétek bizonyos hányadát, kizárólag a betétek biztosítására, a törvény által meghatározandó papirokban annál a jegybankfióknál helyezik letétbe, a melynek körzetébe intézetük székhelye esik. A hányad maximuma 50% és az intézetek saját tőkéje és betétállománya arányában bizonyos kulcsban állapittatik meg. Régi, consolidált és nagy helyeken működő intézetek természetesen nem mérhetők egy mértékkel az újabb keletű és kis helyeken működő intézetekkel. A törvény végrehajtása bizonyos időre elosztva foganatosítandó. Új (tehát alakulandó) intézetek csak akkor foglalkozhatnak takarékbetétek elfogadásával, ha az üzem megkezdése előtt 250 000 K-t helyeznek el a fentirt módon takarékbetét-biztosítóalapként. Kétszer évente minden betétek elfogadásával foglalkozó intézet zárószámadását és a betétbiztosítási alapot képező értékpapírok részletes kimutatását a hivatalos lapban és körzetének egy alkalmas lapjában közzétenni tartozik. A kimutatást az illetékes jegybankfiók saját könyvei alapján ellenőrzi.

A betétbiztosítási alap a betevők és betétintézetek érdekeit egyaránt szolgálja. A jegybank a legalkalmasabb letéthely, mert nagy fiókhálózattal bír és szükség esetén a legközelfekvőbb és legerősebb segélyforrás.

A törvény amaz intézkedésének, hogy ujonnan alakult pénzügyintézetektől, ha takarékbetétek elfogadásával óhajtanak foglalkozni, még az üzem megkezdése előtt a betétbiztosítási alap letételét követeli, az a célja, hogy törpebankok alapítása megakadályoztassék. Minthogy a pénzügyintézetnek a priori negyedmillió készpénzt kell saját tőkéjéből kihasítania, természetes, hogy félmillió alaptőkénél kisebb alakulás nem igen fog létrejönni, mert jövedelmezőségére nincs remény. A jegybank lévén a letéthely, a papirokat in natura kell elhelyezni, mert azokat a jegybank hitelbe nem adhatja. Fingirozott letétek vagy más machinatiók tehát igen megnehezítettnek.

A törvény által lesz meghatározandó, hogy a biztosítási alapba el nem helyezett takarékbetétek milyen üzletágakban helyezhetők el. Így pl. egy aláírással váltók csak különfedezettel (jelzálog vagy tőzsdén jegyzett értékpapírok) volnának megengedhetők. Értékpapírelőlegek csakis abban az esetben szolgálhatnak betétek elhelyezésére, ha tőzsdén jegyzett papirokra, kellő túlfedezettel nyújtatnak. Folyószámlakölcsön alakjában vagy kötvény formájában nyújtott jelzálogkölcsönök a betételhelyezésből kizárva.

Tehát az értékpapírokba el nem helyezett betétek immobilisációjának is eleje vétetnék. Állandó lekötést igénylő üzletekhez csakis az intézetek saját tőkéje és az e célra szintén lekötött hitelekben folyó pénzek állnának rendelkezésre. Hogy a rendes visszleszámitolásból eredő pénzek ne immobilisáltassanak, arra a visszleszámitolóknak kell ügyelni.

Azokra a tőkékre vonatkozólag, a melyek a pénzügyintézeteknek takarékb-

betéteken és folyószámlapénzeken kívül rendelkezésére állanak, tehát (fél-millió koronánál kevesebb takarékbetéttel dolgozó új intézeteknél) a saját tőkének arra a részére nézve, a mely a betétbiztosítási alapba nem helyeztetik el és a visszleszámitolás útján nyert összegekre nézve, a törvény nem intézkedik, hanem az intézeteknek szabad kezet hagy.

Számolok azzal az ellenvetéssel, hogy ilyen intézkedések az intézetek üzleti tevékenységét és jövedelmezőségét korlátozzák. Bizony megnehezítenék, hogy egyesek harmadik személyek pénzével kényük-kedvük szerint bánjanak, de hiszen éppen ez a célja a törvénynek! A saját tőke és a hitel rendelkezésre áll. A törpebankok azonban megszűnnének és a visszleszámitolási hitel is helyes arányba kerülne az intézetek tőkeerejével. A mi pedig a jövedelmezőséget illeti, alig hiszem, hogy pro saldo nagyon mögötte maradna a mostani átlagnak, természetesen a szolid alapon dolgozó intézeteket véve mintául. A takarékbetétek után térítendő kamatláb, ha józanul állapíttatik meg, mindenesetre hagy egy bizonyos nyereséget a biztosítási alap hozadékával szemben, míg a többi pénzek és a visszleszámitolás jövedelmező kihasználásának mi sem állja útját. A leírások is jóval kisebbek lesznek a jelenlegiekénél. Kisebb kamatot csak a betevő fog kapni, de a különbözetért tőkéjének feltétlen biztonsága busásan kárpótolja.

Kifejezetten hangsúlyozandó, hogy az említett intézkedések kizárólag a felmondási határidővel elhelyezett takarékbetétekre vonatkoznak, nem pedig kívánságra azonnal (látra) visszafizetendő folyószámlapénzekre. Az utóbbiakra nézve is intézkednie kell a törvénynek, csakhogy nem egy kalap alatt a takarékbetétekkel. A folyószámlapénzeket illetőleg mintául vehetnők az északamerikai Egyesült-Államokban bevált National-Bank törvényt, a melyet áttéve a mi viszonyainkra, minden vidéki pénzügyintézet folyószámlabetéteinek egy részét körzetének központján egy olyan pénzügyintézetnél tartoznék folyószámlán elhelyezni, a mely a törvény által előírt kellékekkel rendelkezik (saját tőke, fennállási idő stb. stb.). Ezek a letéthelyek — mondjuk tartalékhelyek — ugyancsak köteleztetnének az ő folyószámlabetéteik egy részét alkalmas fővárosi intézetnél folyószámlára elhelyezni.

Ennek a szervezésnek a pénzügyintézetek fokozott mobilitásán és a folyószámlaforgalom biztonságán és igen kívánatos központosításán kívül meg volna az a nagy előnye, hogy végre a takarékbetétek és folyószámlapénzek különválasztását eredményezné. Közismert tény, hogy nálunk takarékbetétek folyószámlán és folyószámlapénzek takarékbetétkönyvben kamatoztatnak, és ennek következtében a látra visszafizetendő folyószámlakövetelés igen gyakran ugyanazt a magas kamatot élvezi, mint a felmondáshoz kötött takarékbetét. Ha tehát valamely

pénzügyintézet a saját folyószámlakövetelése után is csak minimális kamattérítést fog kapni, akkor ő sem adhat magas kamatot, ha csak a pénz nem helyeztetik el nála felmondás ellen takarékbetétkönyvre, mert akkor kereshet rajta a biztosítási alapba való elhelyezéssel vagy más üzletágban.

A törvény intézkedéseinek pontos végrehajtása ellenőrzési szabályokkal biztosítandó. Első sorban az üzletvitel messzemenő nyilvánossága kívánandó, hogy a pénzügyintézetek tényleg nyilvános számadásra kötelezett vállalatok legyenek. Az eddigi törvény holt betüibe az új törvénynek életet kell öntenie. Másodsorban gondoskodni kell egy alkalmas ellenőrző hatóságról, a mely időközönkénti vizsgálatok segítségével örködné a törvény szigorú és lelkiismeretes alkalmaztatására. Ebben az értelemben van helye a pénzügyintézeti kamarának, a melyet a törvény alkotna meg, a melynek keretében azonban az érdekelt pénzügyintézetek autonóm önellenőrzést gyakorolhatnak.

Mi volna az előrelátható eredménye a reformkérdés fent körvonalozott megoldásának?

A sokbankrendszer, a törpebankok lehetősége megszűnnék. A kistőkéjű pénzügyintézetek, a hivatalos uzsoraszabadalom és a mások pénzének büntetlen eltérőzésére nyújtott engedély megszűnnék. Törpebankok a jövőben nem alakulhatnak, a fennállóknak, kis intézeteknek, választani kellene másokkal való összeolvadás vagy a felszámolás között. Következésképpen a reform nagyobb intézetek alakulásának elősegítése és az intézetek számának apasztása által pénzügyintézeti organiszációnk igen kívánatos centralisációjának egyengetné útját.

Üzletileg számos változás járna a reform nyomában. A belföldi befektetési piacot erősítené, a takarékbetétüzletet biztos alapra helyezné és a folyószámlaüzletet józan keretekbe terelné. A visszleszámitolási üzlet az intézetek számának csökkenése daczára fontosság tekintetében nyerne, mert kisebb számú, de nagyobb intézet aránylag nagyobb és állandóbb hitelt élvez, mint számos kis intézet, másrészt az intézetek kényszerítetténe a visszleszámitolási hitel intensivebb igénybevételére, hogy jövedelmezőségük érdekében a rendelkezésükre álló pénzforrásokat kihasználják.

Ilyen alapon a pénzügyintézeti reform pénzügyintézeteinknek modern és egészséges fejlődését biztosítja.

Bánfi Oszkár.

Közlemények és ismertetések.

A német világgazdasági világkiállítás.

Frankfurtban már régebben tervezgetnek efélét, míg a tervezgetések egy május 15-i határozattal szilárdabb formát nem öltöttek. A városi tanács tizezer márkát kér egy 1918-ban tartandó nagy világgazdasági és forgalmi kiállítás előmunkálataira.

Az eddigi európai és amerikai világkiállításoknak alapeszméjében — úgymond a Paquet-féle kiállítási tervezet — ott lappangott elmosódott formában a népek kölcsönös megértésének gondolata. De eddig még sehol sem képezte központját a kiállításoknak — a mint az kívánatos lett volna — a modern gazdasági és forgalmi élet világraszóló jelentőségének tudományos alapon való bemutatása. Kétségtelenül nagy szolgálat tétetnék a világbékének, hogy ha a kereskedelem és forgalom útján való nemzetközi érintkezés érthető formában tudomására juttatnák a legszélesebb néprétegeknek és bemutatnák azokat az érdekeket, a melyek az egyes népeket egymással ezúton összekötik és békés megértésre utalják.

Németországban még nem volt világkiállítás. Ilyennek rendezését, a szakkiállítások korában a külföldi minták képére, a rendezésre hivatottak nem tartanak célravezetőnek. Ama nagy sikerek, a melyeket a német kiállításügy eddigelé felmutathatott, mindenekelőtt tudományosságában és specializálásában rejlenek. Ezen az alapon lehetségesnek tartják a világkiállítás fogalmának újraalakítását oly értelemben, hogy universalitásra törekszenek a rendezésben, a nélkül, hogy minden, megválasztás nélkül elveszne a rengeteg anyag tömegében. Eddig — úgymond a tervezet — még nem kísérelték meg a földet a kutatás tárgya, az emberi igazgatás tárgyaképpen kiállítás középpontjává tenni. Az utazás és annak rendezett mind jobban és jobban áttervezett közlekedésügygyel mindinkább lehetővé tétele, a föld szépségeinek élvezete és ennek előkészítése a modern ember világérzésében, kifejezést nyerhetnének egy nagystilű és a nemzeti keretet túlhaladó kiállítás körében. Csak az olyan kiállítás, a mely minden gazdaság- és közlekedésgeografiaiilag fontosat összefoglal, érdemelné meg valóban a világkiállítás nevét és a lekoptatott fogalomnak oly tartalmat adna, a melyből új,

jelentékeny ösztönzések fakadnának. A kérdésnek e tudományos megragadása ad okot arra, hogy a kiállítás programját e helyen részletesebben ismertessük.

A kiállítást, tervezői két egymástól függő és egymást kiegészítő részben képzelik. A nagy Festhalleban volna egy nagy tudományos kiállítási osztály „A föld” és külön pavillonokban az országok, közlekedési intézmények és iparok egyes kiállításai. Ez a második főcsoport volna az „országok piacza” (Markt der Länder) nevezetű.

A tudományos csoportnak feladata volna a legfontosabb gazdaság- és közlekedésgeografiai áttekintéseket, gazdag, szigorúan tudományos, szakszerű alapelvek szerint előre meghatározott és összeállított modellekből, eszközökből és használati cikkekből stb. álló kiállítási anyagban szemléltethetővé tenni. Célja bemutatni a természeti kincsek, a feldolgozási és felhasználási területek megoszlását és képet adni a lakosságok eloszlásáról és rétegződéséről. Ehhez szükséges az újkori közlekedésügy legjelentékenyebb és tipikus alakjainak és teljesítményeinek áttekinthetősége. Így adódik „a föld” tudományos csoportjának következő szempontok szerint való felosztása:

1. A föld betelepítése.
2. A világ forgalma.
3. A világ gazdasága.
4. A világ felkutatása.
5. Az utazás tudománya.

A tervezők azt vélik, hogy a ki egyszer látta egy olyanfajta szakintézetnek eredeti modelljeit és bemutatásait, mint a milyen a berlini Museum für Meereskunde, az nem lesz zavarban az iránt, hogy bőségben lesznek a kiállításnak „clou“-i. Felsorolunk ime néhány kérdést, a melyeket a rendezők a népszerűsítő bemutatásra valósággal áhítózó problémák tömegéből ragadtak ki.

Ilyenek például:

Mi történt eddigelé a mértékek, és a hely és idő normáinak egyezésítésére?

Miként befolyásolják a közlekedési utak a gazdasági utakat?

Hogy rövidíti és olcsóbbítja az ipar az anyag útját a munkahelyhez?

Hogy oldja meg a nagyváros közlekedési problémáit?

Hogy szabályozzák egyes országok a ki- és bevándorlást?

Hogy oszlanak meg a nyersanyagok az egyes országokra?

Mily feltételekkel lehetséges bizonyos kulturák (növényi és állati) elterjedése?

Hogy oszlik meg a kínálat és kereslet a munkapiacra?

Miként befolyásolják egymást életmód és iparosodás?

Hogy történik a természeti erőknél nagy távolságokra való hasznosítása?

Minő hatásai vannak a tengerkutatásnak és meteorológiai megfigyelésnek a tengeri- és léghajózásra?

Az országok kutatásának mely módszerei voltak eddig a leghasznosabbak a gazdasági és közlekedési élet céljaira?

Az emberi élelmiszerek kiaknázása miként biztosítható, fokozható és javítható?

Miként fedhet fel magának az emberiség új kőszénpótló erőforrásokat?

Minő nemzetközi munkaegyesítés létezik és hogyan működik az a klimatológiai kutatás, földmérés és földrengéskutatás terén?

Minő gazdasági előnyöket köszönhetnek bizonyos gyógyvidékek földrajzi sajátosságainak?

Mik a legalkalmasabb gyógy- és télisport időszakai nagyobb vidékeknek klimatikus és földrajzi megállapítások szerint?

Ezek és sok más tudományos, főleg gazdaságtudományi kérdés, amelyek azonban a népművelés szempontjából is igen jelentékenyek, az újabban magasra fejlődött előadási technikával pompásan szemléltethetők schematikus alakokon és diagrammokon, plastikus modelleken, vetített képek és a kinematografia segítségével. A ki a dresdai egészségügyi kiállításon látta a híres „Der Mensch” csoportot, az méltán várhat az 1918-diki frankfurti világ gazdasági kiállítástól is meglepő, az anyag bőségénél fogva rendkívül sokoldalú képet. A tudományos osztály kiállítóiképpen elsősorban hatóságok és tudományos intézetek jönnek tekintetbe. A megfelelő összeállítás és bemutatás az e célra létesítendő tudományos büro és modellműhely feladata lesz.

A második csoportban, az „országok piacán” német és külföldi hatóságoknak alkalom nyílik sajátosságaik önálló bemutatására, különös tekintettel országuk vagy vidékük forgalomelőmozdító berendezéseire. Ezen osztály középpontjául békepalotát vagy nemzetközi jogi palotát képzelnek, mely többek közt, diplomáciai kiállítást, vöröskeresztkiállítást és hasonló humánus és nemzetközi intézményeket tartalmazhatna. Eme központ körül collectív kiállítók vagy nemzetek kiállításainak pavilonjait képzelik. A mi azokat az iparokat illeti, melyek a dolog természeténél fogva közlekedési eszközök előállításával és a szó legszorosabb értelmében vett utazás számára szolgáló cikkekkel vesznek részt a kiállításban, ezeknek bő alkalmuk nyílik az érvényesülésre. Mindenekelőtt az általános osztályon belül szükség esetén kis jelentékeny speciális külön kiállításokon. Itt különösen a következő iparok jönnek számba: motorgyártás,

a vasuti szükségleteket ellátó iparok, hajógyártás, automobil- és repülőgépipar, finom mechanikai-, optikai ipar, tudományos eszközök ipara, conservipar, szállodaipar, fürdők, sportipar, utazási ipar. A mennyiben az első csoport tudományos szempontjai megengedik, már ott is érvényesülhetnek a precíziós iparok, nevezetesen a tanszer és tudományos eszközök iparai a kiállító hatóságok tudományos- és kutatóintézetek mellett.

Mindezek mellett módot fognak nyújtani az egyes országoknak az általános osztályban arra, hogy táji és gazdasági különleges voltukat oly módon mutassák be, a mely a közlekedést és turisztikát előmozdítja. Vasuti és hajóstársaságok igyekezni fognak üzeik műszaki tökéletességét és előnyeit belsejük bemutatásával forgalmi és fogyasztási adataikkal a biztosítási szolgálat terén való újításaik előadásával kiállítani. Közlekedési egyesületek, tudakozódó intézmények, utazóirodák beküldik az általuk művelt területre vagy üzletágra vonatkozó adataikat, utazási irodalmat, terveket, vezetőket. Fürdők bemutatják gyógyyerőiket, sportjaikat stb.

A tervezők, hogy jelezzék, hogy minő bő lehetőségei vannak a kiállítóknak, rámutatnak az európai turistaforgalom főországaira, mely ujabban Egyiptomra, Algirra és az északi fokig kiterjed. Az afrikai gyarmatoknak, az ázsiai birodalmaknak, Dél- és Északamerikának, az angol világbirodalomnak, Oroszországnak Finnországgal, a civilisatiójuk emelésére törekvő balkán államoknak sokat és érdekeset volna alkalmuk bemutatni.

A rendezők visszapillantanak a kiállításügy történetére, megállapítják, hogy a világkiállítások az 1851-diki londoni világkiállítás óta, a mely pompás volt és nagy benyomást keltett, állandóan veszítenek és teljesen lejárták magukat. Nem a kiállító és a kiállítás mindig nagyobbodó tömegéé, hanem a kiállítás minőségét emelő, a tudományos és gyakorlati szempontokat összhangba hozó rendezése a jövő. Reméljük, hogy még lesz alkalmunk a minket közletről érdeklő kiállításra visszatérni.

A porosz állat- és gyümölcsfaszámlálás.

A mult év végével eszközölt állatszámolás ideiglenes eredményei az előző évben tapasztalt visszaesés után helyenként újból javulást mutatnak. A szarvasmarhaállomány 391.324 darabbal, azaz 3:30 százalékkal emelkedett és újból túlhaladja 168.331 darabbal az eddigelé legmagasabb 1908-iki állapotot, a mely mögött az utolsó négy év eredményei mindig elmaradtak. Ennek dacára szó sincs arról, hogy ez az állomány szaporodásában lépést tartana a népesség szaporodásával. Ezuttal azonban a sertésállomány is erősebb mérvben szaporodott, miután 1912-ben a husinség akut elmérgesedése épen áltál keletkezett,

hogy a szarvasmarhaszaporodás elégtelenségéhez a sertésállomány csökkenése is járult. A disznóállomány, a mely 1912-ben 1,787.116 darabbal csökkent, ez alkalommal 2,538.599 darabbal, vagyis 16·40 százalékkal emelkedett és oly niveaut ér el, a mely az eddigi 1911-es culminatiót még 769.483 darabbal szárnyalja túl.

Az utolsó negyven év fejlődését tünteti fel a következő táblázat:

Számlálási év	Ló	Szarvasmarha	Juh	Sertés
1873 (január 10.) . . .	2,282.435	8,639.514	19,666.794	4,294.926
1883 (» 10.) . . .	2,417.367	8,737.641	14,752.328	5,819.136
1892 (december 1.) . .	2,653.661	9,871.521	10,109.594	7,725.601
1897 (» 1.) . .	2,808.419	10,552.672	7,859.096	9,390.231
1900 (» 1.) . .	2,923.626	10,867.972	7,001.518	10,966.921
1902 (» 1.) .	2,927.484	10,405.769	5,917.698	12,749.998
1904 (» 1.) . .	2,964.408	11,156.133	5,660.529	12,563.899
1906 (» 1.) . .	3,018.443	11,646.908	5,435.053	15,355.959
1907 (» 1.) . .	3,046.304	12,011.584	5,408.867	15,095.854
1908 (» 1.) . .	3,062.835	12,089.072	5,268.238	13,422.373
1909 (» 1.) . .	3,077.946	11,763.161	4,975.632	14,172.367
1910 (» 1.) .	3,128.535	11,592.521	4,632.069	16,491.559
1911 (» 1.) . .	3,171.579	11,682.234	4,372.489	17,244.855
1912 (» 1.) . .	3,193.279	11,866.079	4,111.929	15,457.739
1913 (» 1.) . .	3,216.257	12,257.403	3,819.885	18,014.338

Feltűnő apadást mutat a juhtenyésztés, a minek oka, összefüggésben a legelőviszonyokkal, ismeretes. Ezzel szemben a legerősebb emelkedést a sertésállomány mutatja, a melyről alább még lesz szó.

Igen érdekes, hogy a nagybirtok részesedése ezen emelkedés előidézésében jóval az átlag alatt marad, különösen a sertésenyésztésben. A nagybirtokok állományában 24.002 szarvasmarhával számlálnak többet, absolute véve kevesebbet, mint a városi területeken, a hol a szaporodási plus 24.536 volt, míg a falusi szaporodás 342.786 darabbal való gyarapodást mutat. Ilyenformán a gyarapodási arány a nagybirtokot illetőleg 1·26⁰/₀ (1,924.873-ra), a gyarapodás a kisbirtoknál 3·65⁰/₀ (9,732.051-re) és a városoknál 4·26⁰/₀ (600.479-re). Még feltűnőbb ez az arány, mint említve volt, a sertéseknél. Állományuk a nagybirtoknál 9·15⁰/₀-al 1,882.632 darabra emelkedett, ellenben a kisbirtoknál 17·06⁰/₀ al 1,461.413 darabra és a városokban 19·80⁰/₀-al 1,517.515 darabra. Igen figyelemre-méltó körülmény, hogy a két főállatfajnál a szaporodás legnagyobb a városokban és legkisebb a Gutsbezirkekben. Ha ez így tart néhány évig, nagyobb lesz a disznótartás a városokban, mint a birtokokon.

A gyümölcstermelés terén a nagybirtok ezen inferioritása már rég meg volt, de újabban még sokkal szembeszökőbb. Az 1913-diki számlálás ugyanis 9,315.848 gyümölcsfát mutat ki a nagybirtokra, a mi 48.484 darabbal, azaz 0·52⁰/₀-al való szaporodást jelent az 1900-diki

számlálással szemben. Ezzel szemben a falun a gyümölcsfák száma 1900-al szemben 12,453.864 darabbal, vagyis 18·07 százalékkal 81,374.140-re emelkedett. A városokat illetőleg ez a szaporodás viszonylag még sokkal erősebb, azaz 33·44⁰/₀. Ugyanis ezekben 4,080.086-al többet számláltak, mint 1900-ban, vagyis 16,280.880-at. Egész Poroszországban 1900-tól 1913-ig a gyümölcsfák száma 18·35⁰/₀-al, vagyis 16·58 millióval szaporodott, úgy hogy ott ma 106,970.868 darab gyümölcsfa virágzik.

A gabonabeviteli jegyek kérdéséhez.

Dr. Gärtner Henriknek a Közgazdasági Társaságban a német gabonabeviteli jegyek rendszeréről tartott előadása alkalmából az előadás nyomán keletkezett vitában többek között felszólalt Bacher Emil, a Viktória-gőzmalom vezérigazgatója is, aki a Gärtner által elfoglalt állásponttal szemben tiltakozott a német gabonabeviteli jegyrendszernek Magyarországon való meghonosítása ellen, és az őrlési forgalom sürgős visszaállításának szükségességét hangsúlyozta. Az előadásról szóló közlésünk kiegészítéséről az alábbiakban ismertetjük a fölszólalás lényegét.

A fölszólalás szerint lehetetlenség, hogy Magyarország épen most térjen rá a gabonabeviteli jegyrendszereknek arra a fajtájára, a mely most Németországban életben van, a mikor az összes államok intézkedéseket akarnak tenni a burkolt német premium ellen, a melyet Németország a jövőben nem is tarthat fenn.

Mi a német rendszer következtében jelentékeny kárt szenvedünk. A német rozs fölveheti a versenyt a belföldi termeléssel Ausztriában és körülbelül 9 koronával elvámolva hozható be Csehországba akkor, mikor a rozs Budapesten drágább, és amikor Ausztriával való vámszerződésünk alapján joggal foglalhatnak le az osztrák területet a magunk részére. A német rozsossal ily módon nem tudunk versenyezni és a belföldi termelésünk részére szolgáló védvám nem érvényesülhet. Oroszország minden valószínűség szerint rozsvámmal fog védekezni és Oroszországban és Finnországban ez elegendő lesz a német import meggátlására. Nálunk ez nem elegendő. Látjuk, hogy Németország ezen a réven rozstermését és exportját nemcsak erősen fokozni tudja, hanem élvezi a világpiaci árat plus vám és így az öt márkás vámrestitúció kijátszása egy Ausztriával szemben megszerzett vámvédelmünknek. Ez ellen állást kell foglalni, és az Egyesült Államokhoz hasonlóan megfelelő retorzióval kell élni. A német burkolt prämios rendszernek okvetlen revisió alá kell kerülni. Ezenfelül a német liszthozadáki skála is úgy van megállapítva, hogy azzal a német lisztexport előnyösebb helyzetbe került. Nálunk 1896-ban elrendelték, hogy a malmok minden 100 kg. bevitt

buza ellenében 100 kg. lisztet kötelesek kivinni, holott a német malom minden 100 kg. kivitt liszt után 160 kg. buza vámját kapta vissza. Már ezáltal is, de különösen az őrlési forgalomnak 1900-ban történt beszüntetése folytán a mi lisztkivitelünk a vámkülföldön teljesen háttérbe szorult. — A magyar lisztkivitel helyreállítása érdekében a beviteli jegyrendszernek olyan fajtáját kell választani, a mely nem kényszeríti retorzióra a külföldi államokat és tekintettel van az osztrák-magyar vámbelföldi fogyasztás és termelés viszonyaira. A mi viszonyaink merőben különböznek a német állapotoktól, nem lehet tehát analogia alapján a német rendszert átültetni Magyarországra. Ausztriába irányuló lisztkivitelünk 90%-a fehér liszt, oly megoldást kell tehát találnunk, hogy a fehér liszt árnívóját az értékének megfelelően növeljük. Enélkül az Ausztriával kötött vámszerződés legnagyobb előnyétől esünk el, mert míg Ausztria iparcikkeit teljes vámmal megterhelve kapjuk, Ausztriából kevesebbet kapunk, mint amennyi bennünket a buzavámhoz, illetve a buza árához mértén megilletne. A magyar lisztkivitel újból való föllendítése érdekében célszerű volna, hogy a tengerhajózás a magyar lisztkivitel szolgálatába állíttassék. Ez a kívánság különösen indokolt most, a mikor a kormány a kiviteli forgalom növelése céljából nagyszabású törvénnyel biztosított támogatást engedélyezett a magyar tengerhajózásnak. A hajóvállalatoknak is érdeke ez, mert a fejlett lisztkivittel emelhetik a jövedelmüket.

Németország nem fog boldogulni az exportprämios rendszerével, mert a kulturállamok módot fognak találni arra, hogy a burkolt prämiumok ellen védekezzenek. Németország, a mely a beviteli jegyeknek pénzügyi vámok fizetésére kiterjedő érvényességét máris beszüntetni kénytelen volt, tovább haladva ezen az úton, kénytelen lesz az 1917. évre az úgynevezett *Gattungs-Identität* elvét adoptálni, továbbá a lisztskálának azt a megállapítását, melyben szintén burkolt prämium rejlik, megszüntetni. A liszthozadáki skála igazságos megállapítása fontos, e körül fognak mozogni a legközelebbi tárgyalások.

A drágaság kérdése a párisi Statistikai Társaságban.

A párisi Statistikai Társaság a múlt hónapban megtartott vitaülésén a drágaság kérdésével foglalkozott.

A vitaülés előadója, Edmond *Théry* szerint, számos nemzetgazdász azt tartja, hogy ezen drágulás legfontosabb oka az emberi élet fenntartásához szükséges javak termelése és kereslete közti egyensúlyi viszony megbomlásában keresendő. A fogyasztás a népesség száma emelkedésének

és az egyéni jólét nagyobbodásának függvényeként emelkedik, de a statisztika azt bizonyítja, hogy az emberi szükségletek fedezéséhez szükséges javak termelése sem szűnik meg igen nagy mértékben gyarapodni. Így a legutolsó 18 év alatt a világnak gabonatermelése 54⁰/o-kal, a legfőbb textilnövényé pedig 64⁰/o-kal, azaz sokkal nagyobb arányban nőtt meg, mint a népesség.

Théry tehát sok más nemzetgazdászsal egyetértve azt állítja, hogy az általános drágulás indító oka az egyetemes fizetési eszközök mennyisége és az ezek működésének alávetett jószágmennyiségek közti egyensúly hiánya. Bizonyosága ennek az Amerika fölfedezése után Európaszerte, de főleg Franciaországban tapasztalható általános áremelkedés és mindennemű haladás. Másfelől a californiai és ausztráliai aranybányák termelésének 1850 és 1860 közti tüneményes emelkedése úgy Európában, mint Amerikában az árak általános emelkedését vonta maga után.

Théry megállapítja, hogy az új aranytermelés a legutolsó 10 évben mily mértékben járult az egyetemes fizetési eszközök mennyiségének szaporodásához és arra az eredményre jut, hogy 1902-től 1912-ig a világ pénzszerpét betöltő arany mennyisége 14 milliárd 705 millióval, azaz 53·7⁰/o-kal nagyobbodott.

De a javak értékének elméleti mértékéül szolgáló arany mennyiség távolról sem képviseli egyedül ezt az értéket; a pénz szerepét betöltő arany mennyiség mellett van számos más fizetési eszköz, a melyek mennyisége évről-évre sokkal nagyobb mértékben gyarapszik, mint a forgalomban lévő aranyé.

E fizetési eszközök között a legfőbbek: a bankjegy, a chèque és a kereskedelmi értékpapírok. Hogy ezek a pótló fizetési eszközök a forgalomban mily óriási jelentőséggel bírnak, fogalmat alkotunk magunknak, ha meggondoljuk, hogy Angliában, a hol az ércpénz össz mennyisége alig haladja meg a 3 milliárd francs-ot (a Bank of England érckészletét beleértve), az évi clearingforgalom több, mint 450 milliárd, hogy Franciaországban pl. a hol az ércpénzmennyiség kb. 10 milliárd francs, a három párisi nagybank által évenként leszámított váltóforgalom közel 80 milliárd és a Banque de France giroforgalma pedig közel 300 milliárd!

Az értékpapírok szintén fizetési eszköz gyanánt szerepelnek és mennyiségük jelenleg Neymarck számításai szerint 900 – 1.000 milliárd francsra rug. 1903. évi január hó 1-étől 1912. évi december hó 31-éig az újonnan kibocsátott értékpapírok mennyisége 175 milliárd francs volt, a melyből 135 milliárdot európai tőkepenzesek jegyeztek. Jelenleg tehát az egyetemes fizetési eszközök tömege nemcsak a pénz szerepét betöltő aranyból, hanem ezenfelül aranypénz igérvényt képviselő mindennemű

jelekből vagyis természete szerint aranyra többé vagy kevésbé könnyen convertálható „papírpénzből“ áll.

Ilyen körülmények közt logikus arra következtetni, hogy ha az ezekből az elemekből alkotott egyetemes fizetési eszköztömeg egyik időpontból a másikig nagyobb mértékben gyarapszik, mint a többi javak mennyisége, vételértéke csökkenni fog; ennek viszont a nem pénz szerepét betöltő más javak árának általános emelkedése lesz szükségszerű megnyilatkozása.

Az árak általános emelkedésének tehát így az aranytermelés bármily nagyarányú emelkedése is, sem egyedüli, sem legfőbb okozója. Théry szerint ezen áremelkedés valódi oka egyfelől az egész világ által manapság fizetési eszköz gyanánt alkalmazott különböző hiteleszközök óriási mértékben való szaporodása, másfelől pedig a nemzeti vagyonnak democratisatiója, a mely a fogyasztók tömege vételerejének nagyfokú emelkedésével jár.

Neymarck szerint a Théry által kifejtett elmélet abban az egy kérdésben synthetisálható, vajjon az arany, ezüst, a pénzfiduciarius és hiteleszközöknek milyen a jelenben, milyen volt a múltban és milyen lesz a jövőben a befolyása az árak általános niveaujának emelkedésére, esésére vagy pedig stagnációjára?

Hajdan azt állították, hogy túlsok az arany a forgalomban és hogy egy részét meg kellett pénz szerepétől fosztani; majd azt, hogy túlságosan sok az ezüst és hogy ennek legnagyobb részétől kell a pénzforgalom kiváltságát megvonni; végül nagy és heves viták dultak a monometallismus és bimetallismus kérdése fölött. Ezen különböző elméletek mögött a nemzetgazdasági tudomány legélesebbeszű mesterei állottak. De ritkán vetették föl ezideig a tudományos világban azt a kérdést, vajjon e különböző papirok és hiteleszközök emelkedése, váltóleszámitolás, compensatiók, chèque, bankjegy stb. nem gyakoroltak-e az általános gazdasági tevékenységre és jelesen az árakra sokkal nagyobb befolyást, mint az anyagi arany és ezüstpénz?

Ha gondolatban 20, 30, 40, 50 évvel megyünk vissza, kétségtelenül világszerte a föld- és ipari — véglegesen gyártott vagy csak átalakított — termékek és a kereskedelmi forgalom óriási mértékű emelkedését tapasztaljuk. Azt is látjuk, hogy minden országban a fogyasztás is nagy arányokban gyarapodott. Miért van ez így? Azért, mert megnöttek a szükségletek, mert minden egyén akarta és elérte a nagyobb jólétet, szükségleteinek nagyobb mértékű kielégítését, több élvezetet.

A kívánságok és szükségletek megnövekedése kifejlesztette a fogyasztást és serkentőleg hatott a termelésre. Mi által volt ez lehetséges? Az által, hogy minden országban a köz- és magánvagyon nagyon megszorodott.

A társadalom összes rétegeiben tapasztalható kétségtelen javulás, a mely, mint Thiers mondta, annak köszönhető, hogy a világ halad, hogy mindenki fáradhatatlan munkája következtében nemcsak a saját, hanem a köz jólétéhez járul.

Ezen mindinkább növekvő termelés, fogyasztás és szükségletek következtében a különböző hiteleszközök születtek meg és fejlődtek ki: La fonction a créé l'organe. Ami pl. az érczpénzt és a hiteleszközöket illeti 1 fillér érczpénznek vagy egyetlen bankjegy mozgósítása nélkül óriási tőkék változtathatnak helyet: elég egy levél, egy távirat, egy telefonmegbizás, egy számlaátutalás (virement).

Ha megállapítjuk a világon forgalomban levő arany- és ezüstmennyiséget és ha ehhez a bankjegyeket adjuk, Neymarck számítása szerint 1912 december 31-ikén alig jutunk 150 milliárd francs érczpénzhez és $41\frac{1}{2}$ milliárd bankjegyhez.

Az európai jegybankok arany és ezüst készlete 1890 végén 6.925 millióra, 1912 végén pedig már 15.341 millióra rugott. Ugyanezen idő alatt a bankjegyek forgalma 13.276 millióról 25.173 millióra emelkedett. Ezek olyan számok, a melyeket elődeink mesébe illőknek gondoltak volna és mégis mily elenyészők a világon létező, forgalomban levő 850 milliárd értékpapir mellett. Mik ezek az értékpapírok? Államjáradékok, vasuti részvények és kötvények, bánya és más ipari, bank, biztosítási értékpapírok stb.

A francia nemzet értékpapir tárczája 115—120 milliárd értékpapírt foglal magában, a melyek közül kb 80 milliárd francia honosságú. A megmaradó 40 milliárd közül 20—25 idegen állampapir és 10—15 részvény és kötelezvény.

Újabb kérdés: mi volt ezeknek az értékpapíroknak a szerepe? Az, hogy a hitel által az emberi tevékenység összes elemeibe újabb életet öntött. Az értékpapírok kereskedelme nem más, mint tőkekereskedelem és innen óriási fontossága.

Neymark azután megemlékezik azokról a legfőbb okokról, a melyek következtében a legutolsó években a legszilárdabb hitelű államok járadékainak árfolyamai estek, a vitatott pénzügyekkel bíróké pedig emelkedtek. Kimutatja egyfelől a leszámítolási kamatlábnak az állampapírok árfolyamaira, másfelől pedig az állampapírok árfolyamainak a leszámítolási kamatlábra gyakorolt hatását, illetve azt, hogy a nagy államok értékeinek esése és jövedelmük csökkenése miért gyakorol kihatást úgy a leszámítolási kamatlábra, mint általában a tőkék bérértékére.

Conclusiója a következő:

A hiteleszközök voltak azok, a melyek az érczpénz hiányát pótolták. A hitel alapja a bizalom, mert a bizalom teszi lehetővé, hogy tőkék

különböző alakban bocsáttathatnak kölcsönképpen államok, társaságok és magánosok rendelkezésére. Éppen azért ezen bizalom fölött kell féltékenyen őrködni. Veszélyes volna a hitelt, a bizalmat, előre eléggé nem tanulmányozott, meggondolatlan intézkedésekkel megrendíteni. Az egész világon, a kereskedelem, ipar, pénzügy bonyodalmas és törékeny hitel-szervezeten épül föl és a világ a hitelnek köszönheti a jelenkor bámulatos gazdasági, kereskedelmi, ipari és pénzügyi fejlődését.

Tomaschoff Albert.

Deutsche Weltwirtschaftliche Gesellschaft.

Nemrégiben alakult meg Berlinben ezen új világ gazdasági társaság vagy ahogy második neve hangzik: a világ gazdaság kutatását és tanítását célzó egyesülés, a mely feladatául a világkereskedelem, világforgalom és más világ gazdasági viszonylatok kutatását és az ezek iránt való érdeklődés terjesztését tűzte ki. A vezetőségből nem hiányzanak neves német tudósok és gyakorlati férfiak, de feltűnő, hogy több olyan név hiányzik, melyek az új tudományág iniciálásával és rendszerbe foglalásával összeforrtak. Csak példakép említjük Bernhard Harmsot és Schildert. Az első helyen említettnek érdeme, hogy a világ gazdaság tudományának első rendszeres kézikönyvét megírta és az első világ gazdasági intézetet megteremtette. De ez nem jelenti azért, hogy az új egyesület nem fog jól működni.

Pályázat az osztrák-magyar kiegyezésről szóló munkára.

Az alsó-ausztriai iparegylet (Niederösterreichischer Gewerbeverein) utolsó közgyűlésén bejelentette Bressler elnök, hogy Magyarország ipari és kereskedelmi érdekképviselői testületei múlt évi bécsi látogatásuk alkalmával a Niederösterreichischer Gewerbevereinnek egy összeget bocsátottak rendelkezésére, a melynek kamatai két évenként oly gazdasági kérdések kidolgozásának jutalmául szolgáljanak, a melyek Austria és Magyarország iparát és kereskedelmét egyformán érdeklik. A Niederösterreichischer Gewerbeverein a maga tagjai körében ugyanily nagyságú összeget gyűjtött és így 12.000 koronás alap létesült, a melynek két évi kamatai (1.200 korona) ezúttal először kerülnek kiadásra. A pályamunka tárgya: „Az Austria és Magyarország között való gazdasági kiegyezés története és fejlődése.” Pályázhat minden osztrák és ma-

gyar állampolgár. A dolgozatok 1914. évi december hó 31-ig nyújtandók be a Niederösterreichischer Gewerbevereinnél, Wien I., Eschenbachgasse 11.

Az új svájcki gyári törvényjavaslat.

A még most is érvényes svájcki gyári törvény 1877-ből való és akkoriban a socialis szempontból legelőrehaladottabb ilyenmű törvénye volt a világnak. Minthogy a svájcki gyáripár az elmúlt negyven év alatt igen nagy fejlődésen ment keresztül (1882-ben a gyári törvény rendelkezései alá tartozott 2.642 üzem 135.000 munkással, 1911-ben 7.785 üzem 330.000 munkással), természetesen a gyáriparra vonatkozó szabályok új codificálása vált szükségessé. Az új törvényjavaslatot már azért is nagy érdeklődéssel lehetett várni, mert az organikus haladás elvénél fogva ismét egy legmodernebb színvonalon álló munkát ígért. A javaslat előkészületei pedig még jobban felhívták magukra az érdeklődést, mert nem kevesebb, mint tiz esztendőtt vettek igénybe, mindjárt kezdetben a munkaidő megrövidítése és általában a munkásság socialis helyzetének a javítása jegyében indultak meg, az iparfelügyelőknek, mint a legpártatlanabb gyakorlati szakembereknek a véleményén alapultak és végül úgy a munkaadóknak, mint a socialdemokratáknak a közös tárgyalásain nyertek befejezést. Ma még a nemzeti tanácsnak a javaslat-hoz való hozzájárulása van csak hátra, a mi június folyamán kétségtelenül meg fog történni. Akkor aztán a törvény, a mely így az összes érdekeltel közreműködésével és végül mégis majdnem egyhangúlag jött létre, életbeléphet, hacsak 50.000 választó ad referendum a néphez való vitelét nem fogja kívánni.

Az új svájcki gyártörvény, a melynek tehát egyik főérdekessége a meghozatala módjában van, tartalmilag a következő nevezetesebb szabályokat állapítja meg. A gyárak normális napi munkaideje az összes munkásokra nem- és korkülönbség nélkül a mai 11 órával szemben 10 óra. Szombaton azonban csak 9 órás a munkanap, úgy hogy a heti munkaidő végeredményében 59 óra. Vasárnap elvileg általános munkaszünet van és éppen úgy elvileg tilos minden éjjeli munka; kivételek azonban mindkét tekintetben fennállanak. A fiatakorúság korhatára a 18. életév. 14 évesnél fiatalabb gyermekek, sőt azokban a cantonokban, a melyekben az iskolakötelezettség csak később ér véget, még az idősebbek is, gyári munkával egyáltalán nem foglalkoztathatók. A fiatakorúak éjszaka és vasárnap semmiféle körülmények között nem dolgozhatnak és túlórák munkát is csak 16. életévük betöltése után végezhetnek. Nők számára az éjjeli és a vasárnapi munka hasonlóképpen kivétel nélkül

tiltva van. Háztartásban alkalmazott női munkások a törvény életbe léptetése utáni 5 éves átmeneti idő elteltével a szabad szombat délutánt is igényelhetik. Gyermerágyas nők a szülés előtt és után 8–8 heti szabadságot kapnak.

A munkaadó fegyelmi hatalmát az új törvény több tekintetben megszorítja. Így pl. a bírság a napi bérnek a negyedrészt nem haladhatja túl, büntetésképpen a munkást a munkából bizonyos időre kizárni nem lehet.

Korlátoztatott a munkaadó felmondási joga is, a mennyiben kötelező katonai szolgálat vagy négy hétnél tovább nem tartó betegség miatt semmiféle kategóriába tartozó munkásnak sem lehet felmondani. A gyári rend szabályozását illetően a törvény kimondja, hogy a munkások a gyári pénztárak igazgatásában részt vehetnek, ha a költségekhez hozzájárulnak. A gyári rendet a hatóság jóváhagyás előtt véleményezésre bemutatja a munkásságnak, úgy hogy ez közvetve befolyást gyakorol a rend szabályozására. A cantonok a munkások és a munkaadók collectiv vitáinak az elintézésére békebiróságokat fognak szervezni, melyek előtt a felek díjmentesen tárgyalhatnak. Hygieniai szempontból megemlítendő az a törvényszakasz, a mely a szesztartalmú italoknak a munkások között munkaközben való árúsítását, illetőleg kiosztását tiltja meg.

Sch.

Munkanélküliek biztosítása Hollandiában.

A nemzetközi szakszervezeti nyilvántartás szerint Hollandiában 1911-ben 504 egyesület működött 43.601 taggal, melyek a munkanélküliség esetére való biztosítást gyakorolták. 1912-ben 535 ilyen egyesület volt 48.482 taggal, 1913-ban 655 egyesület 58.876 taggal és 1914 első negyedében 770 egyesület 70.481 taggal. A fejlődés tehát különösen a legutóbbi időben rohamos, nyilván a munkanélküliségnek a gazdasági depressióval kapcsolatos fokozott jelentősége miatt, bár másfelől nem egészen plausibilis, hogy a munkanélküliség ellen való biztosítás gondolata már magában a munkanélküliség okozta szűkös periodusban jusson érvényre, annál kevésbé, mert hiszen a biztosítás előnyeit a biztosított csak bizonyos várakozási idő eltelte után élvezheti.

Az említett egyesületek közül 1911-ben 209 (18.226 taggal), 1912-ben 248 (24.268 taggal), 1913-ban 281 (29.313 taggal), 1914 elején 306 (34.533 taggal) községi munkanélküliségi pénztárakkal állott kapcsolatban és ennél fogva nyilvános támogatásban részesült. A biztosító egyesületek közül munkásszakszervezet volt az 1914. évi adatok idején 742 (68.361 taggal), vagyis, különösen a tagok számát illetően, a túlnyomó rész.

A legnagyobb volt a munkanélküliség, az egyes szakmákat tekintve, a gyémántcsiszolóiparban, évi átlag szerint 23·8⁰/₀, 1912-ben 14·8⁰/₀, 1911-ben 4·8⁰/₀. Az építő munkások közül nem talált munkát az év folyamán 4·7⁰/₀, 1912-ben 4·3⁰/₀, 1911-ben 5·6⁰/₀. Az összes többi iparágakban az átlagos munkanélküliség csekélyebb volt, mint a megelőző években. A munkanélküliség címén fizetett segélyek összege a nevezett egyesületek részéről 335.650 holland forintot tett ki, szemben az 1912. évi 110.605 forinttal és az 1911. évi 58.259 forinttal. A községi pénztárakhoz csatlakozó egyesületekre ebből esett 64.968, illetve 50.190 és 45.968 forint. A községi pénztárak hozzájárulásai 1913-ban 51.098 forintra, 1912-ben 42.070 forintra, 1911-ben 37.906 forintra rugtak. Bármennyire ki nem elégítő Hollandiában is a munkanélküliség ellen való biztosítás mai állása, a fejlődésnek kétségtelen jelei észlelhetők, még pedig inkább az önálló és semmiféle támogatásban nem részesülő biztosító pénztáraknál.

Sch.

A tanonczügy az északamerikai Egyesült-Államokban.

Nálunk a tanoncznevelés és ezzel az ipari szakképzés nagyobbik része még mindig a kisipari termeléssel van szoros összefüggésben, a mely termelési mód pedig a modern gazdasági életben mindinkább háttérbe szorul. Az északamerikai capitalistikus termelés mellett kialakult tanonczügy tehát némileg a jövőbe mutató példa érdekességével bír.

A tanonczügy irányítására az Egyesült-Államokban két forum gyakorol befolyást: az egyik a törvényhozás, a másik a munkásszakszervezetek. Az egyes államok törvényhozási intézkedései a tanonczkérdésekben szerfelett különbözők és csak három ponton állanak egymással összhangban. 1. Minden állam megengedi tanonczoknak szerződés útján való szegődtetését bizonyos jogi következményekkel. 2. Minden államban a nagykorúság elérése az a végső határ, a melyen túl a tanonczidő nem terjedhet (férfiaknál a 21., nőknél a 18. életév vége). 3. Női tanonczok szerződési kötelességei megszűnnek férjhezmenésük esetén.

Ezen a három ponton kívül azonban a tanonczügynek természetesen még számos oldala van, a melyekre vonatkozólag az egyes államokban más és más rend uralkodik. New-York államban van minimális és maximális tanonczidő, az előbbi 3, az utóbbi 5 év. (Ez egyébként ha nem is valamennyi, de mégis a legtöbb államban a gyakorlat.) A mester a szerződésben kötelezettséget vállal, hogy a tanonczot szakmája minden ágában ki fogja taníttatni és hogy a tanoncznak ilyen és ilyen nagyságú bért fog fizetni. A szerződés mondja ki azt is, hogy a tanonczidő alatt

ellátásban, lakásban, orvosi segélyben a mester, az apa vagy a gyám részesíti-e majd a tanoncztot. A mesternek mérsékelt büntetési hatalma van és a tanonczidő lejártával bizonyítványt adni köteles.. Massachussets államban az apa vagy a gyám által tanoncságba adott fiú szerződése csak akkor érvényes, ha az utóbbi kifejezetten megfelelő értelemben nyilatkozik a szerződésben. Nem a tanoncznak a szülőkkel szemben való socialis védelmére, hanem inkább gazdasági helyzetének az erősítésére szolgál az az intézkedés, hogy New-Jersey államban a kiskorúak apai vagy gyámi beleegyezéssel, de mégis önállóan köthetnek tanoncz-szerződéseket. A tanoncz általánosabb műveltségét több állam igyekszik biztosítani. Így Rhode Islandban a mester köteles a tanoncznak megengedni, hogy írni, olvasni és számolni tanuljon. Ohio, Mississippi és Texas államokban pedig saját maga köteles őt évente legalább 12 héten át az iskolába küldeni. Számos törvényben találjuk meg azt a pontot, hogy a mester a tanoncznak a tanonczidő végén esedékes járandóságait előre biztosítani köteles. Viszont a tanoncznak is szigorúan be kell tartani, a mit ráró a szerződés és nevezetesen a szökött tanonczot karhatalommal is vissza lehet vezetetni. Sokszor a szökésnek az a büntetése, hogy a tanoncz másutt nem állhat munkába, viszont Kentucky állam már az egyszerűbb szerződésszegést is 20 napig terjedhető fogházzal bünteti a tanoncz oldalán. A legtöbb törvény megtiltja azt a kikötést, hogy a tanoncz felszabadulása után bizonyos helyen nem folytathatja iparát; kötbér megállapítása ilyen esetben semmis.

Az északamerikai munkásszakszervezetek a tanonczok szellemi és anyagi erejének növelése érdekében sokszor fellépnek. Teszik ezt nemcsak a majdani osztályközösségből folyó solidaritásból, hanem azért is, mert már akkor is vannak azonos érdekeik a jelen és a jövő munkásainak, a mikor az utóbbiak még csak tanonczkorukat élik. A hajóépítők és a kazánkovácsok trade unionjai pl. ott avatkoztak be a tanonczügybe először, mikor kimondták, hogy minden üzemben öt munkásra legföljebb egy tanoncznak szabad esnie. Így nyilván megakadályozzák, hogy a tanoncz olcsóbb munkaereje a munkások bérét lenyomja, de a tanoncz is jobban tanulhat, ha több idő esik a vele való foglalkozásra és nem kell a tanulástól független folyó munkát végeznie. A mázolók és festők trade unionja általában korlátoztatja a tanonczok számát üzemenként 3 tanonczczal, tekintet nélkül az üzem munkásainak a számára. A kovácsok szakszervezete kisipari műhelyekben legföljebb 1 tanoncz alkalmazását engedi meg. A tanoncz nem lehet fiatalabb, mint 16 és idősebb, mint 20 éves. A mester és a tanoncz között fölmerülő vitás esetekben az úgynevezett műhelyi tanács dönt. Valósággal autokratikusak a nyomdászok szervezetének a tanonczügyre vonatkozó szabályai. A ki tanoncz-

nak jelentkezik, az előbb vizsgát köteles tenni a szervezet két tagja és a szóban forgó vállalat művezetője előtt. Tehát a tanoncz szerződtetése a szervezettől függ. Igaz viszont, hogy a szervezet szigorúan utasítja tagjait a tanonczok kiművelésének szakszerű előmozdítására. Ujságnyomdákban 10 munkásra eshet 1 tanoncz, a többi nyomdában 5 munkásra. A tanoncz darabbére nem lehet alacsonyabb, mint a munkásoké. A tanoncz belépését a pontos idő megjelölésével a vállalat azonnal köteles bejelenteni a szervezetnek, melynek kötelékébe a tanoncz már utolsó tanonczéve alatt beléphet. Érdekes még, hogy néhány trade union maga is formális szerződésre lép a tanonczokkal, bizonyos magatartást ígérve és követelve.

A trade unionok beavatkozása a tanonczügybe annyiban mérsékelt hatású, a mennyiben az Egyesült-Államok óriás üzemeinek nagy része a munkásszervezetek befolyását teljesen távol tudja tartani. Ezek a vállalatok sok ezer munkást és sok száz tanonczot foglalkoztatnak, de a trade unionokhoz tartozó munkásaik nincsenek, ennél fogva tanonczügyeiket is egészen önállóan intézhetik. Megjegyzendő, hogy a tanonczok helyzete ezeknél a vállalatoknál is, különösen a mi a szakképzésüket illeti, kielégítő, a mi az amerikai nagyüzemeknek arra a belátására vezetendő vissza, hogy kézművesmesterek hiányában az amúgy is sokszor nélkülözött tanult munkásanyagról saját maguknak kell gondoskodniok.

Sch.

A budapesti tojástözsde.

A budapesti tojástözsde a minap adta ki működése első teljes évről szóló jelentését. Tojástermelésünk és forgalmunk szabályozására hivatott organum beszámolójából azt látjuk, hogy az 1913-as válságos év a tojáskereskedelemre is hátrányos volt. A balkáni összeköttetések megszakadtak, az általános gazdasági depressió a tojásnak, mint nálunk sajnos, jó részben luxus cikknek fogyasztásában is érezhetővé vált. A jelentés megállapítja, hogy a budapesti tojáskereskedelem fejlesztése és föllendítése érdekében kifejtett tevékenysége mindezideig nem járt a kívánatos eredménnyel, a mi az ismeretes mostoha gazdasági viszonyoknak tulajdonítandó. A tözsde és az érdekeltség törekszik a székesfővárosban központi tojás- és baromfikereskedelmi telepet létesíteni, a melytől, valamint a számára kieszközlendő reexpeditionális kedvezménytől várja a közélélmezés e fontos két ágának újjászületését. Remélik, hogy e telep Budapestet tojás- és baromfikereskedelmi gócponttá fogja emelni, a Balkánnal szemben pedig főirányító piacczá teszi.

A tojáskereskedelmi érdekeltség nehézményezi, hogy a községi élelmszerűzem a tojáskereskedelemre is kiterjed és oda kíván hatni, hogy ez

a tojásosztály működését szüntesse be, kilátásba helyezvén, hogy ennek beszüntetése esetén a tojástőzsde és a budapesti kereskedelmi és iparkamara odahatna, hogy a kicsinyben való tojásárúsítás is egészségesebb mederbe terelődjék. Foglalkozott a tojástőzsde a nyílt piac rendezésének és a tőzsdei biráskodásnak kérdésével is, a mely utóbbi kérdés még nyílt problema. Rendkívül értékes az új tőzsde árstatistikája, a melyről, először jelenvén meg, érdemes kissé bővebben foglalkozni. E statisztika hasznos lesz a jövőben a tojáskereskedelmet érintő összes kérdésekben. A hozatalok és elszállítások pontos statisztikája akkor lesz szerkeszthető, ha egy központi telep létesítése után mód lesz a számontartásra. A fentemlitett statisztikai táblázat az úgynevezett „tiszavidéki eredeti“ valamint az 1440 darabos tételekre vonatkoztatva átszámított „kosáráru“-nak árhullámozását mutatja. E két fajta áru jelentkezik piacunkon rendszeresen s csak ezek voltak alkalmasak arra, hogy feldolgoztassék forgalmuk. A többi proveninczia (erdélyi, bácskai, szerb stb.) nem kerül rendszeresen a fővárosi piacra és így, sajnos, nem dolgoztattott fel. A legmagasabb árak december második hetében (120—6, 131—5), a legalacsonyabbak április elején (74—6, 78) jegyeztettek. Nem érdektelen e helyen megemlíteni a titkárságtól nyert amaz információt sem, hogy a tőzsdének körülbelül 150 tagja van. Évi kivitelünk tojásban 40 millió koronára rug. Budapest napi tojásfogyasztása 300—350 láda (à 1440 darab). A jelentés dr. Krejcsi Rezső és dr. Szegő Ernő tojástőzsdei titkárok műve.

Montenegro új gazdasági törvényhozása.

A háború óta Montenegro néhány fontos gazdasági vonatkozású törvényt hozott, a melyek érdemesek arra, hogy rövid tudomást vegyünk róluk. A f. évi márczius hóban szentesített állami egyedárúsági törvény szerint állami monopolium tárgyai lesznek a jövőben a só, szivarkapapír, gyújtó, kőolaj és szesz behozatalának, feldolgozásának, gyártásának és nagyban való elárúsításának jogai. Ezeket a jogait az állam a saját közegeivel gyakorolja. Az administratio a pénzügyministerium alá tartozik. A vonatkozó törvény meghatározza a kezelés módját és gondoskodik a csempészet megakadályozásáról is.

Egy másik ugyancsak márcziusban szentesített törvény a vámraktárügyet szabályozza, megengedvén, hogy a kereskedelem könnyebbége érdekében kereskedők magánraktárakat létesítsenek, a melyekben elvámolatlan árukat törvényes szabályok betartásával tarthatnak. A törvény gondoskodik a kellő ellenőrzésről.

A harmadik fontos törvény a Montenegro által újabban szerzett területek betelepítését célozza. A törvény szerint állami javaknak tekintetnek azok az újonnan szerzett területek, a melyekről a birtokosuk nem tudja tulajdonjogát jogérvényes okmánnyal igazolni. A Montenegroi viszonyok ismerői azt tartják, hogy, tekintettel a telekkönyv hiányára és az általános analfabetismusra, úgyszólván minden új montenegroi terület államtulajdonnak fog deklaráltatni. Az új területek czélszerű betelepítésének lehetővé tétele végett fentartja magának a kormány az elővásárlási jogot állampolgárokkal és külföldiekkel szemben. A mely bel- vagy külföldön élő tulajdonos birtokát eladni szándékozik, tartozik eme szándékát az új területek betelepítésével megbízott bizottságnak bejelenteni, a mely bizottság köteles félévén belül vagy megengedni az eladást vagy pedig gyakorolni az állam elővásárlási jogát. Az ellenkezőleg gyakorolt ingatlaneladás érvénytelen. A megtelepítés az új területeken csak állampolgároknak vagy olyanoknak van megengedve, a kik az állampolgárságot megszerzik, továbbá csak földmivelőknek vagy oly iparosoknak, a kiknek foglalkozása a mezőgazda lakosság szempontjából szükséges. A telkek települőknek ingyen adatnak, ha csak az állam azokat nem pénzen szerezte meg; ez utóbbi esetben az állam csak önköltsége megtérítését kívánja. Egy-egy földmives család 15—30 holdnyi területet kap és külön 4000 négyszögmétert házhelynek; házközösségek települése esetén minden férfitag további 5—5 holdat kap. Iparúzők csak hat holdat kapnak és 5000 négyzetmétert házhelynek. A telepes köteles négy éven belül földjét megmivelni, különben ezután ugyanoly adót fizet, mintha mívelve volna. A telepes szükség esetén 1200 korona jelzáloghitelt kap az állami földhitelbanktól. A kölcsön csak házépítésre és gazdasági hasznos beruházásra fordítható. Természetben is kaphatja kölcsönét. Az átengedett telepesbirtokok tíz éven át haszonélvezetteknek tekintetnek és csak ha előírt módon felépítette házát a telepes, válik ezen idő után tulajdonává. Három éves adómentességet élveznek a telepesek és falvakba tömörülven, megfelelő közigazgatásban részesülnek.

Közgazdasági szövegkönyvek.

Jastrow J.: *Textbücher zu Studien über Wirtschaft und Staat*. Berlin: G. Reimer 1912—4.

A közgazdaság tudományát tanítók rég rájöttek arra a bajra, hogy a tanulók nagy része (eltekintve ama nagy tömegtől, mely kényszerből tanulván, semmit sem tanul) az előírt *tan- vagy kézikönyvön* kívül nem jut szakolvasmányhoz. Csak a legkevesebben keresik fel az ősforrást, a melyből mestereik is csak nagy ritkán merítenek, az *auctorokat*,

magukat. Hisz ma majd mindenki legjobb esetben is csak a könyvekről irt könyveket olvassa és nem magukat a könyveket. Nehéz is ezt sok oknál fogva követelni, elismerjük. De az bizonyos, hogy a főiskolákon kátékból tanítani nem lehet és érdemes, ha nem is úttörő munkát végzett Jastrow az ő szövegkönyveivel, a midőn lehetővé teszi velük, hogy a tanuló könnyű szerrel jusson a fentérintett forráshoz. E szövegkönyvek azért korántsem teszik feleslegessé sem a tan- és kézikönyvet, sem a tanítót, sem pedig az excerpált eredeti forrást. Csak könnyebbé teszik a tanítást és tanulást.

Az első kötetecskéje ezen szövegkönyveknek a kereskedelmi politikával foglalkozik, nevezetesen a kereskedelempolitika történetével és jelenével. A történelmi részben megolvashatjuk Smith főhelyeit a merkantilismusról és a szabadkereskedelemről. A szabadkereskedelemnek Poroszországban való meghonosítására jellemző szövegeket találunk. Nevezetesen a Stein Hardenberg-féle Geschäftsinstructiont, az 1818-iki tarifatórvényt és e vámtarifa sémáját. Az anti-corn-law-liga jellemzésére közöltetik a manchesteri kamara kérvénye, a manchesteri papi tanácskozmány határozata és egy cornlaw-gúnyvers. Szemelvények következnek List Nationale Systemjéből. A legtöbb kedvezményzáradék történeti fejlődése Franciaország kereskedelmi szerződésein, nevezetesen a Cobden-félén, a Belgiummal (1861), a Zollverein-nal (1862) és a Németbirodalommal (1871) kötötteken mutattatik be. Következik Bismarck két beszéde, híres decemberi levele (1878) és Caprivi egy beszéde. Bezárja az egész históriai részt a kereskedelmi politikai fontosabb dátumait magában foglaló történelmi tábla.

A jelenkorról szóló részt bevezeti a német vámtarifatórvény és vámtarifa sematikus bemutatása. Következnek ezután kereskedelmi szerződés-típusok, egy kis táblázat, mely a német gabonavámok fejlődését mutatja be 1879 óta. Majd példáit látjuk a passiv és activ kereskedelmi mérlegnek, áttekintését kapjuk a világkereskedelem néhány fő cikkének. Értékes táblázat állítja elénk a világkereskedelem fejlődését 1891-től 1910-ig, a német külkereskedelmet. Aránylag nagy fejezet foglalkozik a mai Angliában tapasztalható kereskedelempolitikai ellentétekkel. Nem kevésbé érdekes fejezet az, a mely az egyes német pártok állásfoglalását mutatja be a „Schutz der nationalen Arbeit“ elvével szemben. Gyakorlati adatok a könyvecske végén: a világ napisajtója kereskedelempolitikai pártállása szerint sorakoztatva és a vámpraxis bibliographiája. Függelékben kapjuk a brüsseli czukoregyezmény magyarázatos szövegét.

A második könyvecske a munkásvédelemről szól és ugyanazok szerint az elvek szerint készült, mint az első. Ennek elkészítése talán még

szükségesebb volt, mint az előbbié, mert a legtöbb idevonatkozó törvény kezdő számára nehezen kezelhető. A német socialpolitikára vonatkozó eszmék fejlődését jól tükrözik vissza a kommunista kiáltványból a híres „rerum novarum“ encyclicából vett szemelvények, nemkevésbé a híres 1880- és 1850-diki császári rendeletek. Jó sémák mutatják be a német és az angol (ausztráliai) munkásvédelem legfontosabb etappjait. A munkásvédelem nemzetközi vonatkozásai is kellőképen ki vannak domborítva, a berni egyezmények úgy lévén közölve, hogy egyben a nemzetközi jogi egyezmények külső formalitásainak mikéntjébe is betekintést engednek.

Benn találjuk a könyvecskében a német érvényes munkásvédelmi jog egészének áttekinthető vázlatát és a végrehajtási rendeletek, helyhatósági rendeletek, munkarendek, szakszervezeti alapszabályok, egyéb szakszervezeti sémák, tarifaszerveződések stb. példáit. Jastrownak: a munkásvédelem mivoltáról szóló rövid dolgozata jó betetőzése a fejezetnek. A könyv végén újból hasznos adatok és tudnivalók. Munkásvédelmi folyóiratok, hivatalos és informatív helyek, szaklapok, érdekképviselői testületek felsorolása, a szakszervezeti organisatio áttekintése.

Hiba volna azt hinni, hogy itt kompilációról van szó. Így összeállítani csak a materiát jól ismerő tudós és a jó pedagógus tud, a ki a magáéból is sokat tett hozzá a forrásokhoz. Mint legelől érintettük, Jastrow oda akar hatni, hogy a közgazdaságtudományt tanulók eredeti forrásból merítsenek. Ezt helyesen igyekszik elérni, a midőn a Textbücher 3-dik köteteként Adam Smith-antológiát ad. Smith világhírű könyve a 19. század 70-es évéig generációk fegyvertára volt, mignem a tankönyvek sorából kiszorult. A mai tanuló már nem is igen tudna az eredeti Smith-tel elindulni, a Jastrow-adta összevont munka ellenben tanulási célokra felette alkalmas. A teljesen elavult részeket ugyanis elhagyta és az összevonásban részben Ashley nyomán járt el, a ki egyszer — persze angol nyelvű Smith kátéjában — pompás mintát szolgáltatott. A fordításban Stirnert követi. Helyes, hogy a könyvecske végén az eredeti Smith tartalom-mutatóját is adja. Végül ad egy kis Smith-életrajzot és rekapitulálja azt, a mit a fent ismertetett Handelspolitik című könyvecskében Smithről mint szabadkereskedőről mondott.

Az eddig megjelent negyedik kötet a pénzről és hitelről szól (1914) és mint az első kettő, történelmi bevezetéssel kezd, a melyben az újkorba való átmenettől (Luther: Kaufshandlung und Wucher) igyekszik a fejlődést bemutatni. Az olvasónak az a benyomása, hogy e kötetben túlteng a történelmi és kevés az aktualitás. A 167 oldalas könyvecskéből 137 oldal historicum, még hozzá régi historicum. A 110. oldalon még Göthe

Faustjánál tart, a 120. oldalon a Peel-féle bankaktánál. Mai érvényű, úgyszólván csak a német aranyvalutáról szóló törvény szövege és az 1909-es német Münzgesetz, valamint a 13-as finánczreform, végül a 75-ös és 909-es banktörvény. Azért e kötet sem nélkülöz néhány praktikus táblázatot (a világ jegybankjai, váltóárfolyamtáblázat, stb.). Záradékol az Egyesült-Államok függő bankreformja tárgyalatik.

V. I.

Hazai állattenyésztésünk és az 1911. évi állatszámolás.

Az 1911. évi márczius hó 1--15. között fogatosított állatszámolás a második hazánkban. Ha ezen állatszámolás eredményeit vizsgáljuk és egyrészt az 1895 novemberében eszközölt első számolás adataival, másrészt a mezőgazdasági és birtokstatistikával, valamint a külföldi adatokkal összehasonlítjuk, érdekes jelenségek megállapításához juthatunk.

Ámbár már három év telt el az állatszámolás megejtése óta, az adatgyűjtemény csupán múlt év tavaszán látott napvilágot és a hozzáfűzött általános jelentés, valamint az eddig megjelent ismertetések csupán a szorosan vett adatok válogatott ismertetésére szorítkoztak, a nélkül, hogy tágabb látkörbe külső, de a kérdéssel kapcsolatban érdekes világot vető adatokkal való összehasonlításhoz felemelkedtek volna és így érdekes lesz az alábbi néhány összehasonlítás.

Mindenekelőtt érdekes szembeállítani egyes állatfajoknak a terület és népszámhoz viszonyított országos arányszámait a külföldi, valamint a hazai korábbi ugyanilyen arányszámokkal. E szerint:

Állam	Évszám	10 lakósra esett			10 kilométer területen		
		ló	szmarha	sértés	ló	szmarha	sértés
Német birodalom . .	1907	6·9	33·0	35·4	8·0	38·1	41·0
Belgium	1895	4·0	21·1	12·9	9·2	48·2	39·4
Dánia	1903	18·3	68·9	54·2	12·1	45·5	35·8
Franciaország . . .	1905	8·2	36·5	20·4	5·9	26·7	14·9 ¹⁾
Olaszország	1890	2·2	15·7	5·6	2·5	17·5	6·3
Ausztria	1900	6·5	36·4	17·9	5·7	31·7	15·6
Schweiz	1906	3·8	42·5	15·6	3·3	36·2	13·3
Magyarország	1895	12·0	35·6	38·7	7·0	20·7	22·5
„	1911	10·9	33·8	35·1	7·9	21·9	22·7

Ebből a tabellából elsősorban kiderül az, hogy Dániát kivéve minden más európai állammal arányos az állattenyésztésünk, hogy ha a

¹⁾ Ezen állatok csupán mezőgazdaságokban levők.

lakosság számát hozzuk az állatok számával viszonylatba. Csupán Schweiz az, mely számbavehetőleg több marhaállományyal bír népességéhez viszonyítva. Ellenben, ha az ugyanazon területre eső állatállományt nézzük, akkor messze mögötte maradunk a legtöbb államnak, habár e tekintetben az 1895-iki és 1911-iki állatszámolások eredményei után ítélve némi haladás is tapasztalható. Micsoda csekélység azonban ez akkor, midőn a lakosság számához viszonyítva az állatállomány jóval elmaradt a népesség szaporodása mögött. Grunzel szerint 1863-ban volt hazánkban 14·7 millió lakos, 1900-ban 19·3 millió, állategység pedig 1863-ban 81·3 millió, 1900-ban pedig 88·5 millió, vagyis míg a népesség 37 év alatt 31⁰/₀-kal emelkedett, az állatállomány csak 9⁰/₀-kal.¹⁾ Ez ugyan általános európai tünet, azonban nálunk, a hol a területegységre annyival kevesebb állat esik, ennek még nem szabadna úgy lenni. Németországban ugyanazon területre csaknem kétszer annyi szarvasmarha esik s ennek dacára a lakosság 47⁰/₀-os emelkedésével szemben 37⁰/₀-os állatállományemelkedés volt 45 év alatt. Ez az arány nálunk a legrosszabb a nagy európai államok között.

Ha az állatállománynak a területhez és lélekszámhoz viszonyított arányszámainak kitüntetésénél azt kell kifogásolnunk, hogy az internationális usustól eltérőleg nem 100 lélekre és 1 négyszögkilométerre, hanem 1000 lélekre és 100 négyszögkilométerre mutatja ki az arányszámokat, a mi azonban inkább csak szépséghiba, annál inkább kell az összefoglaló jelentés szükségességét kifogásolni, melylyel elmulasztja az állatállományt a „mezőgazdasági“ területtel szembeállítani, valamint birtokkategóriánként kimutatni.

Ezt pótolandó megállapítjuk, hogy az 1895. évi statistika szerint Magyarország (mindig csak a tulajdonképpeni Magyarországról van szó) mezőgazdasági területe 21,210.047 hektár s így 100 hektár mezőgazdasági területre esik az 1911. évi állatszámolás szerint:

ló: 9·4, szarvasmarha: 29·1, sertés: 30·3, juh 36·3.

Az 1895. évi szerint pedig esett:

ló: 7·0, szarvasmarha: 20·7, sertés: 22·5, juh: 25,
ellenben Németországban:

ló: 10·4, szarvasmarha: 52·2, sertés: 41·7, juh: 38·7.

Sokkal több világot vetünk azonban állattenyésztési viszonyainkra, ha birtokkategóriák szerint állapítjuk meg az egyes kategóriák mezőgazdasági területére eső állatállomány arányszámait. Ezek a fenti átlagarányszámoktól messze elesnek.

A mint említettem, a statisztikai hivatal által közölt adatok erre

¹⁾ Grunzel: *Sieg des Industrialismus*. 39. old.

támpontot nem nyújtanak. Nem tehetünk tehát egyebet, minthogy az 1895. évi statistikából ismeretessé vált adatokat viszonyítsuk a jelenlegiekhez s akkor feltéve, hogy a helyzet a birtokkategóriák állatállományának viszonylagosságában nem változott, a következő adatokat nyerjük:

Birtokkategória	Esik 100 hektárra			
	ló	szarvasmarha	juh	sertés
50 holdig . . .	16·8	47·5	35·5	47·9
50—100 » . . .	9·2	20·5	26·1	22·4
100—500 » . . .	4·3	17·8	28·0	15·9
500—1000 » . . .	3·0	16·6	41·7	17·0
1000 holdon felül . . .	1·7	10·4	39·6	13·3

Állítsuk ezen statisztika eredményét szembe a német 1895. évi statisztika eredményével, mely ugyan más kategóriákkal dolgozik, de a hol a két hektáron alóli kategória számai ugyanezen sorrendben: ló 4·9, marha 78·3, juh 31·2, sertés 191·7 és az 5—20 hektáros kategória számai is: ló 11·8, marha 47·1, juh 35·5, sertés 43·3. Ellenben a 100 hektáron felüli összes birtokok kategóriájában: ló 8·3, marha 25·0, juh 78·7, sertés 11·4. De míg Németországban a 200 hektár, azaz 347 holdon felüli birtokok a mezőgazdaságilag megművelt területnek 17·45⁰/o-át¹⁾ teszik, addig hazánkban az 500 holdon felüli birtokok annak 38·36⁰/o-át alkotják. Nálunk tehát viszonylag kétszernél is több az 500 holdon felüli nagy birtok, mint Németországban a 347 holdon felüli.

Statistikai táblázatunk az állatállomány sűrűségének a nagybirtok felé irányuló rohamos, óriási lépcsőfokokban való csökkenését mutatja. Legszembetűnőbb ez a legfontosabb marhánál, de éppen olyan állandó a lónál, sőt a sertésnél is. Utóbbi legfeljebb azt bizonyítja, hogy a legbelterjesebben kezelhető nagyobb birtok mégis az 500—1000 holdig való, mely megfelelő gazdasági viszonyok mellett nagybani sertéstenyésztésre alkalmas.

Ha pedig nálunk az 500 holdon felüli nagybirtok csak olyan arányban volna képviselve, mint Németországban a 347 holdon felüli, úgy az kitenne állatállományban 550.000-el több lovat, 1,400.000-el több szarvasmarhát és 650.000-el több sertést, pénzben 600.000.000 nemzeti vagyon-többletet.

De vizsgáljuk meg azt is, vajjon a mi kisgazdáink nem-e éppen olyan elmaradottak szemben a német kisgazdálkodókkal, mint nagybirtokosaink s így nem-e általános, vagyis természetszerű elmaradottságunk tünetével állunk-e szemben. Itt viszonylatot kell vonni egyrészt a német

¹⁾ Illetve az összehasonlítás tárgyát képező 1895. évi állatszámolás évében 19·33⁰/o-át. Tehát 12 év alatt 1·88⁰/o-kal csökkent a 200 hektáron felüli birtok része a mezőgazdasági területből.

és a magyar kisgazdaság állattenyésztése közt, másrészt a különböző nemzetbeli nagybirtoké közt, illetve azt kell megállapítani, vajjon ugyanolyan távolság választja-e el a német kisgazdát a német nagybirtokostól, mint a magyar kisgazdát a magyar nagybirtokostól.

Ha a magyar és német ez irányú statisztikai adatokat összehasonlítjuk, már a mennyiben a kategóriakülönbségek engedik, akkor azt látjuk, hogy míg az 50—100 holdig (tehát a gyengébb rétegét vesszük) terjedő mezőgazdasági birtokon a 100 hektárra esik holdanként 20·5 szarvasmarha, 9·2 ló és 22·4 sertés, addig az 5—20 hektár terjedelmű német birtokra esik 64·1, 11·8, illetve 43·3, a mi mindenesetre lényeges különbség, azonban a kategóriakülönbség ebből sokat levon.

Ennek ellenére azonban a magyar 500 holdon felüli földbirtok állatállományát viszonyítva a német 100 hektáron felüli birtokéhoz, a mi — bár az alsó határ csak 347 hold — nem tekinthető a magyar nagybirtokra nézve hátrányos összehasonlításnak, mégis sokkal nagyobb különbségekre találunk: 100 hektáron van

Magyarországon 500 holdon felül: ló 1·9, marha 11·4, sertés 13·9.

Németországban 100 hekt. felül: „ 8·3, „ 25, „ 11·4.

Nagybirtokosaink tehát sem a ló, sem a marhatenyésztés terén nem érik el a német átlagot. A lótenyésztésnél szembeötlő az aránytalanság, de a marhaállományánál is sokban hasonló eredményre jutnánk, hogyha az ökrök számát ki tudnánk vonni a marhák összegéből, a mire azonban igazán nincsen adatunk.

Ellenben, ha a kisbirtok helyesebb összehasonlítása érdekében megkíséreljük kivenni a magyar 5 holdon aluli birtokot és úgy a 100 holdon aluli egész kategóriát hasonlítjuk össze a német 2—20 hektár közötti birtokkal, kivéve tehát a 2 hektáron alulit, amott — mindkettőt az ismert német viszonyoknak megfelelő arányszámítással (ez is a magyarra nézve hátrányosabb) — akkor a következő eredményhez jutunk 100 hektárra:

magyar 5—100 holdas birtokon: ló 15·4, marha 37·2, sertés 32·1,
német 2—20 hektáros „ „ 10·5, „ 69·1, „ 49·5.

A magyar kisgazdák állattenyésztése tehát, ha elmaradt is némileg az összehasonlítás tárgyául szolgáló német kisbirtok állattenyésztése mögött, távolról sem mutat akkora különbséget, mint a német és magyar nagybirtok.

Végül közöljük összeállítását annak, hogy — százalékokban — a nemzeti állatállománynak milyen részét birják az egyes birtokkategóriák nálunk és Németországban:

<i>Magyarországban :</i>	Ló	Marha	Sertés	Mezőg. terület
50 holdon alul : . . .	81·3 ⁰ / ₀	74·8 ⁰ / ₀	72·7 ⁰ / ₀	45·79 ⁰ / ₀
50 » felül : . . .	18·7 ⁰ / ₀	25·2 ⁰ / ₀	27·3 ⁰ / ₀	54·21 ⁰ / ₀
<i>Németországban :</i>				
20 hektáron alul : . .	44·27 ⁰ / ₀	61·2 ⁰ / ₀	73·7 ⁰ / ₀	44·48 ⁰ / ₀
20 „ felül : . .	55·73 ⁰ / ₀	38·8 ⁰ / ₀	26·3 ⁰ / ₀	55·52 ⁰ / ₀

Íme, hogy mennyivel jobban nyugszik az állattenyésztés feladata Magyarországon a kisbirtokon, mint Németországban, ez legjobban ezen statisztikai táblázatnak a fentebbiekkel való összevetéséből világlik ki.

Ha tehát Magyarországon az állattenyésztés fejlesztéséről beszélünk, akkor első sorban a nagybirtok gazdálkodását kell belterjesebbé tenni, a vagy pedig szaporítani kell a kisbirtokot, a mivel magától emelkedni fog az állatállomány is.

De ezek a statisztikai összehasonlítások még egy érdekes dologra vetnek világot, ami tárgyunkkal szorosan nem függ össze. Nevezetesen azt mutatják, hogy a kisbirtok hazánkban eléggé elterjedt, ellenben az 50—1000 holdig terjedő kategóriák azok, melyek legmostohábban vannak hazánkban képviselve. Vagyis: a helyes értelemben felfogott középbirtok ma csak akkor boldogul, ha tulajdonosa gondosan és belterjesen maga vezeti.

Ezek a birtokkategóriák hazánk mezőgazdaságilag művelt területének csak 14·51⁰/₀-át, Németországban pedig a 20—100 hektár közötti birtokok a terület 31·09⁰/₀-át foglalják el. Pedig, miként a sertés tenyésztésnél az 500—1000 hold közötti kategória kiemelkedése is mutatja, ezeknek a közép nagyságú birtokoknak fontos hivatásuk lenne az állattenyésztés terén is.

N. F.

China gazdasági fejlődése és az osztrák ipar.

E címen chinai követünk, Rosthorn nagyérdekű előadást tartott nemrégiben, a mely tárgyánál fogva oly érdekes, hogy egyes részeit reprodukáljuk e helyen is. Rosthorn Chinának kitűnő ismerője. Harmincz év óta foglalkozik ezzel a csodaországgal szeretettel, intensív érdeklődéssel. Az elmúlt két évben China nagy változásokon esett át. Ellentétben Japánal China elmulasztott egy fél századot minden reform nélkül, a minek főoka az özvegy császárnő conservativismusa volt. Ennek politikája abban állt, minden külföldi befolyást távoltartani és minden idegen reformtörekvést gyökerében elfojtani. Az 1894-iki kina-japáni háború eredménye megmutatta, mire képes a szervezőtehetség és hazafiság a tizszeres nyers túlerővel szemben. Mig Európában mindenki azt hitte, hogy feltétlen

China győz, ez ütközetet ütközet után veszített, Peking kapui nyitva álltak, China sietett békét kötni. De a háború nagy hatással volt. Az utolsó évek politikai fejlődésének Rosthorn által adott világos leírását mellőzzük. Ma, tudjuk, China köztársaság név szerint és az elnök diktátor. Rosthorn szerint China ezt a situációt talán elfogadja addig, a míg az ország jól igazgattatik és békésen fejlődhetik. Ezen feltevéssel az ország közjogi főkérdésének megoldása ránk nézve indifferens is lehet. Az ugrás az absolutismusból a köztársaságba látszólag igen nagy volt. A valóságban csak a nevek változtak. Valamint Franciaországban az a közigazgatási rendszer, a melyet Napoleon teremtett a királyság és a második köztársaság alatt úgyszólván változatlanul megmaradt, úgy Chinában is alig érintette az átalakulás a közigazgatás legalsó fórumait, a melyekkel a lakosság széles rétegeinek dolguk van. Ebből érthető, hogy a köznép a hatalomért való küzdelemmel szemben, a mely a magasabb körökben folyik és a birodalom kevés pontján tömörült, egészen passzív viselkedik.

A chinai politikai reformoknak már azért is háttérbe kell szorulniuk a gazdaságiak mögött, mert nagy mértékben függenek tőlük. Nem képzelhető a közigazgatás modernizálása a pénzügyek alapos revíziója nélkül. China költségvetése 1900-ig nem tett ki többet kerek 300 millió koronánál. Azóta a kormány bevételei, szorosabb központosítás és meghatározott célokra kivetett illetékek szedése folytán, megháromszorosodtak. Három korona esik ebből egy lakóra. Nyilvánvaló, hogy ez a budget nem futja, ha China a modern állam követelményeinek meg kíván felelni. Különben az országos pénzügyek a forradalom folytán teljesen desorganizáltak és a tetemes deficitet idegen kölcsönökkel kellett kiegyenlíteni. Adóreformra van szükség, mindenképpen, mert addig China a külföld pénzügyi segítségére van utalva. A központi kormány bevételei a lakosság lényeges megterhelése nélkül feltétlenül szaporíthatók. Sir Robert Hart, a ki e téren szaktekintély, néhány év előtt számításokat végzett, a melyek szerint a földadó, a mely az 1912-es költségvetésben a bevételek hatodát, azaz mintegy 150 millió koronát tett, 1.200 millió koronát kellene hogy hozzon. Az ezirányú reform egyedüli nehézsége a provinciák aránylag izmos autonómiája.

A pekingi kormánynak igen meg kell erősödnie, mielőtt arra gondolhatna, hogy a provinciák eme legfontosabb bevételi forrását a maga céljaira használhassa fel.

A sóadó külföldi controle-ja, a mely az öt hatalom kölcsönével összefüggésben van tervbe véve, nagy jövedelmi többletet, talán megkétszereződését fogja előidézni ama jövedelmeknek, a melyek ma 140 millió koronára becsültetnek.

Nagy tömege létezik az adóknak, a melyeket Chinában hirből sem ismernek. Így pl. a házbéradó, bélyegilleték és mindenekelőtt a személyi egyenes adók. China eddig a világ legkevésbé megadóztatott országa volt. Ez az óriás birodalom, melyben épp a vagyonos osztályok eddigelé úgyszólván teljesen kivonták magukat a megadóztatás alól, igen jól megterhelhető új adókkal. Hogy azonban az ország a fokozottabb megterhelést nyugodtan fogadja, szükséges lesz, hogy a lakosság jóléte emelkedjék, a belső forgalom akadályai megszűnjenek, a közlekedés javuljon, az ipar és bányászat fejlesztessék, szóval alapvető gazdasági reformok iniciáltassanak.

China eddig majdnem kizárólag agrár állam volt. Nincsenek mezőgazdasági nagyüzemei, hanem apró birtokokra oszlik és igen intensive műveltetik. A középtartományok túlnépesek és a bő termés dacára gyakori a munkahiány és inség.

A partvidéken a túlnépesedésen a kivándorlás enyhít. A kivándorlók rendszerint újból visszaáramlanak, ha az idegenben megszerezték jövőjük anyagi alapjait. A kivándorlás lehetősége áldás Chinára. A lakosság megoszlása az ország belsejében is egyenlőtlen. Egyes vidékeken nyomor van a túlnépesség miatt, másokon megint nagy területek műveletlenek munkaerő hiánya folytán. Így volt ez Mandsuriában is, míg a vasút meg nem nyitotta e gazdag országot és a kormány a gyarmatosítást rendszeresen meg nem kezdte. Sok várható a jövőben a közmunkáktól is, a melyeket a kormány az utolsó száz esztendőben elhanyagolt. Mindenekelőtt azonban a vasútépítés, bányák feltárása, ipari vállalatok létesítése fog bő munkaalkalmat nyitani.

Fentebb említettett, hogy Chinának nincs szoros értelemben vett ipara. Ez furcsán hat, ha meggondoljuk bizonyos chinai iparok, nevezetesen kézműiparok, mily magasra emelkedtek. Gondoljunk a szövésre, keramiára! Az ok kettős. Egyfelől a mandzsuk vak politikája valósággal megakadályozta az ipar keletkezését, a mennyiben a gépbevitelt, mint a külföld ördögi művét, tiltotta. Csak a szerencsétlen kimenetelű china-japáni háború után kellett ezt a tilalmat a japániak követelésére visszavonni. Ezóta azt látjuk, keletkezett némi gyáripar a szerződéses kikötőkben, nevezetesen textilgyárak, üveg, gyufa, tojáskészítményű stb. gyárak. Azonban a birodalom belsejét eme fejlemények érintetlenül hagyták. A mi a kérdés másik részét illeti, nevezetesen, hogy a chinai maga hazájában kevesebb jogvédelemben részesül, mint a külföldi. Innen van, hogy ha idegennel nem egyesülhet és így magának valamely külhatalom jogvédelmét nem biztosíthatja, nem bocsátkozik könnyen ipari vállalkozásba, félvén a hatósági zaklatástól és kizsákmányolástól. A gazdag chinai pénzt földbe vagy pénzkölcsönzésbe fekteti, de

nem gyárba. Ennek az állapotnak meg kell változnia, a mi nem könnyű dolog és nem is megy gyorsan. Különösen pedig a jogbiztonság és a hatóságok túlkapása ellen való védelem a legszükségesebb feltétele China gazdasági fejlődésének. Jó törvény nem elegendő, annak kezeléséhez jó tisztviselői kar kell, a mi máról-holnapra nem remélhető. Addig is kíváncsatos, hogy a külföldiek fölött való ítélkezés európai kézben maradjon és mód adassék arra, hogy külföldiek és chinaiak közös vállalkozásra egyesülhessenek. Az eféle társulás czélszerű, mert az üzem olcsóbb és kevésbé kelti fel az idegengyűlöletet, mint a tisztán európai vállalkozás. Így idővel China industrializálódni fog, amittől pedig az európai export fél. Ezen félelem két tévedésen alapul. Először azt tartják, hogy Európa nem tud versenyezni az alacsony chinai munkabérekkel. Pedig ezek csak addig olcsók, a míg nincs ipar. Mihelyt van ipar, a munkabérek is emelkednek. Azonkívül tudvalevőleg a legmagasabb munkabéreket fizető iparok a legversenyképesebbek. (Pl. Anglia, Amerika.) A másik tévedés az, hogy ha China iparosodik, megszűnik az export. Ellenkezőleg. Mentül inkább iparosodik valamely ország, annál nagyobb lesz vásárlóképesége. Nem ugyanazt veszi, mint előbb, de többet. Japán importja, a mióta részlegesen bár, de industrializálódott, megduplázódott.

Érdekesek Rosthornnak az Osztrák-magyar monarchia chinai érdekeiről szóló fejtegetései. A midőn ő Chinába érkezett, 1883-ban az egész külkereskedelem értéke kereken 1·2 milliárd koronát tett, 1911-ben 5¹/₂-et. Ebben a kereskedelemben részt vett annak idején Anglia 760 millió koronával, azaz 63 % -kal, a chinai parti kereskedelem 310 millióval vagy 26⁰/₀-el, következett ezután Németország 3¹/₂⁰/₀-kal, Franciaország 2·8⁰/₀-kal, Japán 1¹/₂⁰/₀-kal és Oroszország 1·3⁰/₀-kal. 1911-ben Anglia kereskedelme 2·4 milliárdra, Chináé 1·2 milliárdra, Németorszáé 444 millióra, Franciaorszáé 205 millióra, Japáné 945 millióra és Oroszorszáé 205 millióra emelkedett. Az össskereskedelem százalékaikban kifejezve az egyes országok részvételének aránya igen különböző volt. Angliáé 63-ról 42·8-ra, Chináé 26-ról 22⁰/₀-ra süllyedt, ellenben Németorszáé 3¹/₂⁰/₀-ról majdnem 8-ra, Franciaorszáé 2·8-ról 3·6⁰/₀-ra, Japáné 1¹/₂-ről 16·8⁰/₀-ra, Oroszorszáé 1·3⁰/₀-ról 3·7⁰/₀-ra emelkedett. Viszonylag tehát Japán, Oroszország és Németország kereskedelme emelkedett legjobban. Monarchiánk kereskedelme, a mely 1883-ban az egész vonalon 0-kal szerepel, 1911-ben China kereskedelmében csak 18 millió koronával, azaz 0·34⁰/₀-kal participált. Ez a szám némileg corrigálandó, a mennyiben különösen az osztrák kereskedelem egy része Hamburgon át megy.

Chinával való kereskedelmünk absolute és relative elenyésző. Ezt

látjuk, ha figyelembe vesszük, hogy a künn élő osztrák és magyar cégek száma úgy aránylik a németek számához, mint 1:10-hez vagy az angolokéhoz, mint 1:25-höz, a cégek nagyságáról és tekintélyéről nem is szólva. Az ok a követ szerint nem Chinában, hanem az itthoni viszonyokban rejlik. Az első főok, hogy azon cikkekben, a melyek Chinának kellene, a világpiaczon nem vagyunk versenyképesek. Hogy gyapottárúkbán nem vagyunk versenyképesek, az érthető, e cikkben Anglia valamennyi ország között vezet (évi szükséglet 430 millió korona), de már gyapjuszövetekben versenyezhetne monarchiánk éppugy, a mint versenyez Perzsiában és Törökországban. Nem lévén jelentékeny vegyi iparunk, nem szállíthatunk festéket, de fémiparunk, a zománczedény kivételével, miért nem tud többre menni, az érthetetlen. Volt gyufaexportunk, elvette Japán, kísérleteztünk bosnyák cigarettával, kiszorított Amerika, próbálkoztunk mással is, kezdetben eredménynyel, de később lemaradtunk. Majd romlott az árúminőség, majd nem tartatott be a szállítási határidő, vagy nem volt megfelelő a csomagolás, a mi által az illető cikkek hosszú időre kompromittáltak. Sokat tudnának erről a konzuli jelentések mesélni. Az a hit, hogy „Chinának minden jó“, Rosthorn szerint végzetes tévedés! Nincs jobb kereskedő, mint a chinai, minden laikus tudja, mi az ára bizonyos fajta cikkeknek. Ezek a részletkérdések összefüggnek a kezdőknél tapasztalható pontatlansággal és idővel eltűnnek. Nagyobb baj, hogy a legtöbb monarchiánkbeli gyár vagy csak a belföldi piacra, vagy pedig csak bizonyos piacokra dolgozik. Egyes gyárak, ha a belföldi üzem nincs kellőleg foglalkoztatva, vállalnak külföldi rendelést, sőt futnak utána, mihelyt azonban megy az ott-honi üzlet, elhanyagolják a külföldet. Az ilyen termelők nem hódíthatnak tengerentúli piacokat. Azok sem, a kik nem tudnak a külföld igényeihez alkalmazkodni. Egy német szakértő kereskedő így nyilatkozott monarchiánkról: „Önöknél csak igen nagy gyárak vannak, iparkirályok, vagy pedig kis emberek. Azok nem akarnak, ezek meg nem tudnak exportálni. Hiányzik a széles ipari középosztály, a mely Németországban oly fontos szerepet játszik.“ Hiányzik éppúgy a kereskedői karnak az eféle üzlethez szükséges eleme is. Nagy pénzt fordít Austria is, Magyarország is keleti kereskedők képzésére, utazási ösztöndíjakra, de ezek nem állnak arányban az eredménynyel. Csak nagy anyaházakból rajzanak ki igazán jó exportkereskedők. Az en gros üzletnek specialistákra van szüksége, teaültetőre, selyem- és prémszakértőre stb. Az import és export Chinában szorosan összefügg. És a mi exportunk talán még rosszabbul áll odakünn, mint bevitelünk. Teánkat Anglián vagy Hollandián át, selymeinket Franciaországon át, prémjeinket Németországon át kapjuk és oly nagystilű házunk, mint a nagy angolok,

nagy németek nincs Chinában. Nagy hátránya kereskedelmünknek, hogy nincs bankunk odakünn. A koronának Chinában nincs árfolyama, minden fizetés London, Páris vagy Berlinen át történik és kereskedelmünk ennél fogva $\frac{1}{2}$ —1⁰/₀-os hátrányban van a többi Európával szemben.

Az is baj, hogy az egyetlen monopólos hajóvonal teherjáratai subventionáltak, gyorsvonalai nem. Célyszerűbbnek tartaná Rosthorn a gyorsvonal támogatását. (Ezt a szempontot az előadást követő vita során a felszólalók erősen czáfolták.)

Szükségesnek tartaná Rosthorn, ha a jövőben monarchiánk érdeklődnék a rentabilis chinai vasútépítés iránt és főleg ha honi bankjaink elhatároznák magukat a chinai bankalapításra. Egyelőre azonban mindez csak még a jövő zenéje.

Munkásbiztosítás.

Méhely Kálmán: *Munkásbiztosításunk*. Irta a *Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének a megbízásából*. Budapest, Patria, 1914. 149 old.

A munkásbiztosítási törvénynek a közeli jövőben várható reformja előtt szerző munkásbiztosításunknak főleg elméleti alapelveit világítja meg. A kötelező kényszerbiztosítást illetőleg constatálja, hogy az általános érvényűnek mondható, mert még a szabadságszerető Anglia is átvette. Belenyugszik tehát abba, hogy „a kényszerbiztosítás elve ellen most már hiába küzködnénk.” Szerző egész világfelfogása azonban jobban szereti a társadalmi iniciatívát, mint az állami pártolást — hiszen ez a világfelfogás egy erős társadalmi osztály érdekeinek a képviselésével kitűnően összefér — végső conclusiójában ennél fogva a törvény kényszerét a szabad társadalmi fejlődés előmozdítására kívánja korlátozni. A betegsegélyezési és a balesetbiztosítási ágak egyesítését a dolog mélyebb természetéből kifolyólag tartja helytelennek. A betegsegélyezés a munkások restaurálását célozza, ez tehát a munkások és a munkaadók közös érdeke, a baleseti segély ellenben merőben humanistikus tehervállalás a munkaadók részéről. A betegbiztosítás administrációjában ennél fogva a munkások és munkaadók együtt vehetnek részt, a mivel szemben a balesetbiztosítás kizárólag az utóbbiak által intézendő. Az 1907 : XIX. t.-cz. legfőbb hibája éppen az, hogy az egyesítés elvét viszi keresztül s még hozzá egyoldalúan csakis az administrációban, míg a biztosítás költségeit illetőleg különbséget tesz a két ágazat között, a balesetbiztosítást egészen a munkaadókra hárítva, a betegsegélyezést pedig megosztva a két fél között. A centralisatio, a mely pedig általában beleesik abba az irányzatba, hogy a biztosítási veszély minél nagyobb tömegek között osztassék meg, a gyakorlatban szintén nem vált be, mert a kerületi

pénztárak közös háztartása az egyéni felelősséget és a gazdaságosságra való ambíciót megszüntette. Az egységesítés elvének kimondása nem számolt az ország különböző vidékein uralkodó különböző gazdasági viszonyokkal és igazságtalanságokra vezetett, vagy papirosan maradt. A paritásban a szerző egy túlzó teoriát lát, a mely gyakorlatilag kivihetetlen. Ezért a betegsegélyezésben hajlandó inkább elismerni a munkások $\frac{2}{3}$ többségét, ellenértékül azonban még kiköti a költségekhez való hozzájárulásnak ugyanilyen arány szerint való megosztását.

A ma érvényben levő munkásbiztosítási törvény alapelveinek ismertetése után a szerző áttér a magyarországi betegsegélyezés és balesetbiztosítás történelmi fejlődésének a vázolására. Nem foglalkozva a detailokkal, főeredményül azt vonja le, hogy az 1891 : XVI. t.-cz. daczára is a munkásság által társadalmi úton fenntartott intézmény, az Általános Pénztár teljesítette sikerebben a hivatását. A döntő súly arra a lelki beállításra esik, hogy az Általános Pénztár vagyonát a munkásság a sajátjának tekintette, a mai pénztárakét ellenben az államénak, illetőleg a mint ez nálunk egy sajátságos associatiónál fogva kifejlődött, a senkiének: szabadon prédálható közvagyonnak. A balesetbiztosításnál a szerző visszautasítja azt a felfogást, mintha a biztosítás a munkaadók kötelessége volna, költségeit pedig minden körülmények között át lehetne hárítani a fogyasztókra. Az államosítás tervét ellenzi, mert ez az administratiót csak még drágítaná és a biztosítás iránt való minden elégtelenséget természetesen az állami rend ellen fordítana. Az állam hozzájárulását a biztosítás költségeihez, tekintettel a biztosítás közérdekű hatásaira, méltányosnak tartja, de úgy, hogy ez által az állam ne ragadjon magához túlságos befolyást az igazgatásban.

Munkásbiztosítási törvényünket kezdetben a munkások támadták leghevesebben, a kiknek a törvény megszüntette a $\frac{2}{3}$ többségét a betegsegélyezésben. De a munkásság hamar rájött a törvény gyengéire és teljes erővel kihasználta azokat magának: a paritást és a balesetbiztosításra gyakorolható befolyást. A törvénynek az életben való ilyen functionálása most már a munkaadókra jelentett elviselhetetlen terheket. Szerző javaslata az, hogy adjunk a munkásságnak önszántunkból meg mindent, a mire méltányosan igénye lehet, nehogy még a lehetetlent is követelje. A betegsegélyezésben a munkásság $\frac{2}{3}$ többségével szemben a balesetbiztosítást a munkaadók collectivitása intézze. Ezen az alapon már a pusztá társadalmi mozgalom 20 évvel ezelőtt, tehát sokkal fejletlenebb ipari viszonyok között is szép eredményeket ért el.

Szerző kétségtelenül nem tud mindig tárgyilagos maradni. Felül-emelkedik ugyan a köznapi conservatív érvelésen, de, mint maga mondja, minden újítást gyanus szemmel néz, a mi legalább is olyan egyoldalú-

ság, mint a reformokért való vak lelkesedés. A centralisatio és a biztosítási ágak egyesítése ellen elfoglalt álláspontjai ennek daczára alighanem tárgyilagosan is igazolhatók; már a paritásról való lemondást, helyesebben azt a propositiót, hogy a munkaadók a járulékaik csökkenése fejében lemondjanak egy tényleg amúgy is nehezen érvényesíthető jogukról, könnyebben kritika tárgyává lehet tenni. A könyv stílusa eleven elbeszélő modorú, bár a tárgytól sokszor feleslegesen elkalandozik.

Sch. O.

Egyesületközi Socialpolitikai Bizottság.

Az *Egyesületközi Socialpolitikai Bizottság*, melynek megalakulásáról folyó évi első számunkban emlékeztünk meg, április hó 30-án ülést tartott a socialpolitikai congressus tárgysorozatának megállapítása tárgyában. Az *E. Szp. B.* tagjai által javaslatba hozott kérdések közül a következők tűntek ki, mint olyanok, a melyek fontosságuknál fogva tárgyalásra legalkalmasabbak.

1. Mivel mozdíthatja elő a közhatalom (törvényhozás és helyhatóságok) a magános vállalkozást, hogy állandóan elegendő, olcsó és egészséges kis lakás épüljön?

2. A társadalmi béke intézményei a közgazdaságban.

3. A socialis biztosítás közgazdasági, társadalmi alapjai és jelentősége.

Az *E. Szp. B.* Baumgarten Nándor, Ferenczi Imre, Szemenyei Kornél, Szladits Károly és Varró István bizottsági tagokat küldte ki, hogy úgy a program részletei, mint a congressus munkájában résztvevők tárgyában concret javaslatokat tegyenek.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgatóválasztmányi ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1914. évi május hó 28-án Hoszpotzky Alajos elnök elnöklése alatt ülést tartott, melyen rendes tagokul dr. Csérer Lajos, Kolozsvár, dr. Gerber Raoul, London, dr. Günther Mihály Pécs, dr. Lórenc Artur, Budapest, dr. Tomaschoff Albert, Páris, dr. Werkner Ödön, Berlin, Országos Iparegyesület, Budapest (alapszab. 5. §. utolsó bekezdés) felvételtek.

Bernát István igazgatóválasztmányi tag hosszabb előadásban megindokolta indítványát *a fővárosi társadalmi viszonyok tanulmányozása* tárgyában. A főváros létesülésének 40 éves jubileuma alkalmából meg-

jelent adatgyűjtemény és az ahhoz fűzött socialpolitikai program birálatából indul ki és rámutat arra, hogy úgy az adatgyűjtemény, mint a program alig van figyelemmel a középosztályra. A középosztály gyengülését veszi észre, de mindenesetre a kapcsolatos vagyon megoszlási tüneményeket tanulmányozandónak tartja. Indítványozza, hogy a Magyar Közgazdasági Társaság hasonló célú egyesületekkel és a főváros hatóságaival karöltve indítson részletes kutatásokat a fővárosi középosztály társadalmi viszonyaira vonatkozólag és azok eredményéhez képest foglalja össze a teendőket, melyek valószínűleg az eddig követett politika kibővülését és módosítását fogják maguk után vonni.

Az igazgatóválasztmány hosszabb eszmecsere után, melyen Ferenczi Imre, Bud János, Farkas Geiza, Fenyvessy Adolf vettek részt, elhatározta, hogy a fővárosi középosztály társadalmi viszonyának tanulmányozását a Társaság munkaprogramjába felveszi. E végből bizottságot alakítottak meg, melynek tagjai: Bernát István, Bud János, Farkas Geiza, Fellner Frigyes, Horváth János és Somogyi Manó.

Igazgató előterjesztésére az igazgatóválasztmány újból megalkotta az alapszabályok 11. §-a értelmében a *kereskedelepitolikai szakosztályt* s elnöknek dr. Matlekovits Sándor v. b. t. t., alelnöknek dr. Hegedüs Lóránd orsz. képviselőt és dr. Mandello Gyula műegyetemi tanárt, előadónak dr. Bud János ministeri titkárt, osztálytitkárnak dr. Szirt Lajost választotta meg.

Felolvasó ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság a Munkanélküliség Elleni Küzdelem Magyarországi Egyesületével együttesen Földes Béla igazgatóválasztmányi tag elnöklése alatt 1914. évi június hó 4-én felolvasó-ülést tartott, melyen dr. Ferenczi Imre székesfővárosi socialpolitikai szakelőadó *A munkanélküliek összeírása Budapesten és környékén* címmel előadást tartott.

Az előadáson Társaságunk és közéletünk számos kiváló tagja volt jelen; előadás után elnök meleg szavakban fejezte ki köszönetét az érdekes előadásért.

1914. JULIUS—AUGUSZTUS HAVA.

XXXVIII. ÉVFOLYAM.

52. KÖT. 1—2. SZÁM.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA
HOZZÁJÁRULÁSÁVAL A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI

MANDELLÓ GYULA

TARTALOM:

Neubauer Ferencz: „Érték“ vagy
„ár“ 429

Barthos Andor: Részletek a gazdaságosság érvényesítéséhez az államvasutak üzemében 456

**Lendvai Jenő: A tisztességtelen
verseny nemzetközi szabályozása 475**

Varró István: Gazdasági archivu-
mok 483

Hirdetések.

Közlemények és ismertetések 526

A népesség csökkenő szaporodása és a fajegészségügy (eugenika). (Hoffmann Géza.) — Közgazdasági alapfogalmak. (Lorenc Artur.) — Német közgazdák előképzettsége. — A Suez-csatorna újabb fejlődése és jövőbeli kilátásai. — A francia „Canal du Nord-Est” terve. — Japán külkereskedelme 1913-ban. — Finnország külkereskedelme 1913-ban. — A brünni gyapjuárúipar. — A francia cukoripar. — A jövő fő gyapottermő országai. — Németország húsfogyasztása 1913-ban. — Községi üzemek Olaszországban. — Küzdelem az éhínség ellen Oroszországban. — A betegbiztosítás Németországban és Ausztriában. — Az államrendőrség 1913-ban. — Adóreform. (—o—) — Magyar Közgazdasági Társaság.

Melléklet: Társadalomgazdaságtani Bibliográfia 1914. jan.—ápr.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

Szerkesztőség és kiadóhivatal: V., Hold-utca 7.

A „Közgazdasági Szemle“ megjelenik minden hó végén kb. 4¹/₂—6 ivnyi terjedelemben hirdetési függelékkal. **Előfizetési ára egész évre 20 korona; egyes szám ára 2 korona.**

Előfizetéseket elfogad a „Közgazdasági Szemle“ kiadóhivatala (Budapest, V., Hold-utca 7.) és minden könyvkereskedés.

A „Közgazdasági Szemlé“-t érintő közlemények Mandelló Gyula szerkesztő címére küldendők: Budapest, I., Tábor-utca 2.

M. KÖZGAZD. EGYETEM
Sz. Hely. sz. 5/a42733/56

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

KIADJA A M. T. AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA HOZZÁJÁRULÁSÁVAL
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:
MANDELLÓ GYULA

1914. — XXXVIII. ÉVFOLYAM. — 52. KÖTET.

BUDAPEST
PESTI KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG
1914

M. KÖZGAZD. EGYETEM
KÖNYVTÁR

TARTALOM.

1914. XXXVIII. ÉVFOLYAM. — 52. KÖTET.

I. Értekezések.

	Oldal
Barthos Andor: Részletek a gazdaságosság érvényesítéséhez az államvasutak üzemében	456
Fayer Pál: A nemzetközi kereskedelmi statistika egységesítése	585
Ferenczi Imre: A háború sebesültjeinek gazdasági jövője	677
Goldziher Károly: A rokkantsági statistika újabb irodalmáról	698
Lendvai Jenő: A tisztességtelen verseny nemzetközi szabályozása	475
Makai Oszkár: A jegybank nemesérczpolitikájának főbb irányai	558
Mezey Lajos: A javak értéke	549
Móricz Miklós: Külkereskedelmi mérlegünk passivitása	605
Móricz Miklós: Az európai egyensúly gazdasági alapjai	628
Neubauer Ferencz: „Érték” vagy „ár”	429
Ruttkay Vilmos: Munkáskérdések Angliában	617
Schlesinger Károly: Bankpolitika a háború idején	689
Szirt Lajos: Hatodik nemzetközi kereskedelmi congressus	593
Varró István: Gazdasági Archivumok	483
Varró István: Adatok a főiskolai gazdasági oktatás kérdéséhez	704

II. Közlemények és ismertetések.

Adóreform	548
Adózás és a háború	785
— Argentínai válság	665
— Államrendőrség 1913-ban	545
Belgium közgazdasági helyzete a háború előtt (p. p.)	781
— Belgium külkereskedelme	661
Betegbiztosítás Németországban és Ausztriában (Sch.)	544
— Brünni gyapjúipar	536
Budapesti részvénytársaságok 1909-ben (p. p.)	779
Dánia mint Németország élelmiszerszállítója	663
Francia „Canal du Nord-Est” terve	530
— Francia cukoripar	538
Francia földbirtokstatistika legújabb eredményei (T. A.)	666
Francia törvény az alkalmazottak óvadékáról (Sch.)	675
— Finnország külkereskedelme 1913-ban	535
Fiume hajó- és áruforgalma 1912-ben (p. p.)	651
Háború és közgazdaság (Sz.)	632, 770
Háború hatása az orosz iparra (p. p.)	786
Ingatlan tulajdon védelme a háború alatt (Sch.)	645
— Japán külkereskedelme 1913-ban	534
— Jövő fő gyapottermő országai	539
Közgazdasági alapfogalmak (Lorencz Artur)	528
— Községi üzemek Olaszországban	541
— Küzdelem az éhínség ellen Oroszországban	541

	Oldal
Lakáskérdés megoldásának egy érdekes kísérlete Párisban (Tomaschoff Albert)	671
Lakásügy a háborúban (Sch.)	643
Magyar Közgazdasági Társaság	548, 799
Magyar Közgazdasági Társaság 1914. évi működése	793
Monarchiánk pénzügyi helyzete (Sz. I.)	647
Munkásbiztosítási törvény Belgiumban (Sch.)	674
Németbirodalom fegyverkezési költségei (Pereszlényi Pál)	787
— Német csődök apadása	666
Németek által megszállott ellenséges területek vám- és adóviszonyai (p. p.)	786
— Német közgazdák előképzettsége	529
— Németország és Anglia gazdasági erői	654
— Németország húsfogyasztása 1913-ban	540
Népesség csökkenő szaporodása és a fajegészségügy [eugenica] (Hoffmann Géza)	526
— Oroszország külkereskedelme	656
Pályázat az egyházi kötött birtokok kérdéséről	676
Rendkívüli intézkedések a német jogszolgáltatásban (Sch.)	646
— Suez-csatorna forgalma	650
— Suez-csatorna újabb fejlődése és jövőbeli kilátásai	530
— Török capitulatiók felfüggesztése	664

III. Ismertetett művek.

A budapesti részvénytársaságok állapota és üzleteredményei 1909-ben és a részvénytársaságok statistikája az 1873—1909. években. (Budapest székesfőváros statisztikai hivatala, Budapest, 1914)	779
Curt Calmon: Volkswirtschaftliche Betrachtungen über Belgien. 1915. (Verlag für Fachliteratur G. m. b. H. Berlin)	781
Erzberg M.: Die Rüstungsausgaben des Deutschen Reichs. (Finanzwirtschaftliche Zeitfragen 14. Heft.) — Stuttgart, 1914.	786
Hegedüs Loránt: Pénzügyeink és az adóreform reformja. Külön lenyomat az Adó- és Illetékügyi Szemléből. Budapest, 1914.	548
Magyar Statisztikai Közlemények, 49. kötet. Budapest, 1914	651
Oswalt H.: Vorträge über wirtschaftliche Grundbegriffe. Jena, 1914	528

„Érték“ vagy „ár“.

(Cairnes—Conrad—Dibblee.)

A közgazdaságtan német művelői már évek óta kemény harcban állnak egymással. Nemcsak hogy kétségbe vonják egymás tudományos eredményeit, hanem ezen felül még azzal is megvádolják egyiket-másikat, hogy tudományos formában adott véleményük nem elméjük igaz meggyőződése, nem az általuk vizsgált jelenségek pártatlanul levont tanulsága, hanem egyes érdekköröknek propagandáját szolgálni hivatott érvelések. Az egyik socialistasággal vádolja meg a másikat, ez pedig viszont üzleti körök uszályhordozójának nyilvánítja amazt.

A „közgazdaságtan válsága“¹⁾ címe alatt csatáznak és ez, de főleg, hogy nem is tartják lehetőnek egymás meggyőzését, kelti, első-sorban a pártatlan szemlélőben, annak a már régen, úgynevezett „nem tudományos“ körökben hangoztatott vádnak alapossága iránti érzést, mintha igaz lenne, hogy a közgazdaságtan mai megjelenési formájában inkább egy gondolattorna vagy adathalmaz, mint oly tan, melyet tudománynak nevezhetnénk.

Nagyon eltérők már arra nézve is a nézetek, hogy az emberi cselekvésekre, társadalmi jelenségekre vonatkozólag mennyire lehet „törvényeket“ felállítani és lehet-e ezeket tudománynya egyesíteni oly módon, mint más elméleti vagy természettudományokat. De míg a többi szellemi tudományok, vagy az ember egyenlő fejlődésnek alávetett belső világát véve bonczolás alá (psychologia) vagy pedig tételes rendelkezések és berendezések magyarázatát nyújtva (jogtudomány és közjog) jutnak többé-kevésbé általánosan elismert végeredményekhez, a közgazdaságtan egy jó része, főleg elméleti tételei teljesen osztják még az általános bölcséleti rendszerek sorsát, hogy maradandólag elismert érvényű törvényekhez nem, csupán korszakok szerint eltérő közfelfogást visszatükröző általánosításokhoz vezet el, sőt a közgazdaságtan nagyobb rögöz

¹⁾ L. Pohle: *Die gegenwärtige Krisis in der deutschen Volkswirtschaftslehre*. 1912.

R. Ehrenberg: *Zur gegenwärtigen Krisis in der deutschen Wirtschaftswissenschaft*. Arch. f. ex. Wirtschaftsforschung. 4. kötet 5. oldal.

kötöttsége mellett Smith Ádám óta általános időszaki közvéleményt sem tudott kelteni, a miben vele szemben a bölcseletnek előnye a tágabb tér, szabadabb phantasia, de még az, hogy ma már a természettudományokból és pszichológiából táplálkozva ez is többre tudja vinni.

Ellenben a közgazdaságtant a nagy közönség nem érti, nem igyekszik iránta érdeklődni sem s éppen azok, akik „naiv lélekkel és pártatlan elmével“ közelítenek hozzá, megrémülnek a közlőről eléjük táruló chaostól, elmélet- és czáfolattengertől, melyet csak a pártállást már foglalt éppen valami érdekcsoport egyoldalú szempontja által beléje oltott előítéllettel közelítő szem nem vesz észre, mert ezeknek már meg van előre kedvencz elméletük.

És hogy ha az eddig elért és annyira vitatott elméletek és vélemények egyikét vagy másikat igaznak el is fogadjuk, akkor is elénk tárul az a kérdés, hogy vajjon ezeket az elméleteket lehet-e tovább fejleszteni, nevezetesen elérhető-e, hogy eredményeiknek legalább bizonyos része általános érvényűnek elfogadtassék és ez a része [bővíthető-e az idők folyamán! ?

Biztató feleletet erre adni senki sem tud, mert hiszen válaszára készen állanak százszámra a czáfolatok. Pedig kétségtelen lévén, hogy ezen a világon minden ok és okozat s minden jelenség szükségszerűen kapcsolódik bele a többiekbe, de még inkább látva a mai gazdasági élet óriási méreteit és az azokon belül való tervszerű cselekvést, be kell látnunk, hogy az emberi cselekvésnek ezt a nagy és fontos terét vizsgálat alá venni szükséges, az észlelő érzékei által megfogható tipikus jelenségeinek meg kell hogy legyen a multja és jelenje, meg kell hogy állapítható legyen úgy az, hogy miből és hogyan lettek, mint jelenbeli létezésük alapja és szabályai.

Mindennek egy oly tudománynak kell lennie, melynek állításai adatokkal ellenőrizhetők, tehát általános érvényük éppen úgy kideríthető, mint a milyen mértékben eddig megczáfolhatók voltak. A közgazdaságtan tudománya tehát lehetséges.

A közgazdaságtan eddigi története csak részben emelkedik fölébe a megelőző időkben is létezett oly tanoknak, melyek bizonyos gazdasági tényező tervszerű eljárásának kijelölése érdekében létesültek és hangoztattak általános igazság színébe öltöztetett tételeket is. Smith Ádám korszakalkotó műve ugyan azt a benyomást kelti a szemlélőben, mintha tényleg minden előítéllettől és czélirányosságtól menten összegyűjtött és csoportosított, az akkori kor viszonyaihoz mérten példátlan kiterjedésű adathalmazból kivont empyrikus megállapításokat tartalmazna. Egyéni meggyőződése az; azonban sokan azt állítják, hogy az időszerű angol gazdasági politika irányának igazolását szolgálja s ha ez a vád nem is

egészen alapos, mindenesetre Smith Ádám művének oly gyengeségein alapul, melyek a benne foglalt tudománynak kezdetlegességei.

Smith utódai az ő adathalmazából és empyrikus megállapításaiból, mely utóbbiak egynémely ellentmondását is kimutatták, egységes gondolatiskolát törekedtek csinálni, a mely némely részben és némelyek előtt még ma is érvényesnek tekintetik, de ott is úgy átalakítva és szétbontva, hogy eredeti létesítői ezekben a fennmaradt igazságokban nem ismernének gondolataikra, nagyobb részben azonban hol ez, hol amaz czáfolta meg a Smith—Ricardo—Mill-féle tudomány tételeit eredeti formájukban s igen helyesen lehet ezeket a néhány kiválasztott empyrikus tételből tovább következtetett elméleteket Ehrenberggel a túlkorai (vor-eilige) deductio,¹⁾ a kellően meg nem alapozott elmélet korszakának nevezni.

A legtöbb tétel igaz voltát általában sohasem sikerült elfogadtatni és a mai socialistikus és nemzeti irányú közgazdasági rendszerek száma több, a melyek főleg a Smith utáni tudósok tanait teljes egészükben elvetették. Ez elméletek azonban, ha más eredményhez jutottak is, ugyanazt a módszert alkalmazták. A gyökeres ellenhatást mégis csak a német történelmi iskola képviseli, mely nem is vitatkozik az előbbiekkal, hanem egyszerűen figyelmen kívül hagyja elméleteiket azon az alapon, hogy azoknak komoly alapjuk nincsen, nemcsak nem igazak, hanem ezekkel a kérdésekkel nem is kell foglalkozni. Ezek azután az inductióra helyezték a súlyt, mindenképpen adatokat gyűjtöttek, egyes jelenségek multját és jelenét igyekeztek leírni és a közgazdasági életről nagy vonásokban adtak képeket anélkül, hogy törvényekké sűrítették volna az észleleteket, anélkül, hogy a történelem és jelenkor adta jelenségek lényegét külön kiragadták volna. A mi az előbbieknél fontos volt: tőke, munka, járadék, kamat, csere, árúforgalom, azt ezek csak mint történelmi erőket ismerik és az árúforgalmat sem a maga megjelenésének alapjaiban, hanem a nemzetek közti és belföldi forgalom méretei szerint ismertetik.

Ez az iskola megtanított minket a jelenségek objectív leírására és nagy contourjaik vázlataira, ennyiben kiterjesztette az érdeklődést sok olyanra, a mi az előbb említett fogalmak okoskodási körén kívül esik, azonban tudományt nem adott, mert ilyet adni sem akart. Persze a fokozat sokféle tudós és tudós szerint, de mihelyt az a tudós, lett légyen az Wagner Adolf vagy Brentano, elméleti térre kalandozott, megállapításai sem részesültek általánosabb elismerésben²⁾.

¹⁾ R. Ehrenberg id. m. 14. o. Mann kann sie auch »scholastische Methode« nennen.

²⁾ Így Wagnernek élesen kategorizált fejtegetései az emberi jogokról, vagy Brentano crisiselmélete.

Igy azután az osztrák-amerikai elméleti iskola ismét visszacsapott az elméleti térre. Hogy pedig tételeinek biztosabb érvényt és alapot szerezzen, még megszükitette a Smith-utáni elmélet elég szoros körét is és lényegében az árúforgalom, az adásvétel alapjainak kutatására szorítkozott. A kereslet és kínálat, az adó és vevő helyzetének és az ezen alapon kifejlődő ár — helyesebben, ez elmélet szerint — a cserét lehetővé tevő „értékelés“ az, melynek megfigyelésére összpontosította törekvését. És ebben annál inkább, mert számítani biztos eredményekre támaszkodott, mert megállapításainak alapjává kétségbevonhatatlanul helyes logikai igazságokat¹⁾ tett és azokból következtetéseit, mondhatni matematikai combinatiók útján vonta le. És ha a szükségletek kielégítésének módozataira, azok fokozataira, a javak e szempontbóli hasznosságára vonatkozó és absolute helyes logikai okoskodáson alapuló megállapításait tekintjük ez iskolának, úgy nemcsak azt kell elismernünk, hogy az adott praecis feltevések mellett levont tételeik igazak, hanem azt is, hogy az „értékelés“ pszichológiai alapjának és logikailag helyes módjainak, szóval annak a kérdésnek, hogy „miért kell, hogy az ember, mint ember, fontosságot tulajdonítson a javaknak?“ mikéntjét sikerült megoldaniok. De evvel egészen el is távolodtak a valódi gazdasági élettől és nem ennek jelenségeit magyarázzák, nem ezek szabályait vonják le, hanem néhány lélektani igazságon felépülő gondolatpalotát emelnek, melynek elméleti tisztaságával együtt nő a való élettől való távolsága s így annak fényessége mind kevesebb világosságot vet erre, holott ennek vizsgálata és homályainak felderítése lenne feladata a közgazdaságtannak.

És még egy hiba üti fel magát ez új elméleti irány okoskodásában, mihelyt gyakorlatibb, tehát a tényleges gazdasági körhöz tartozó kérdéseket vesz vizsgálat alá.. Fényes példa erre Böhm-Bawerk nagy tanulmánya a — kamatról. Itt először konstruál magának BB. egy olyan kamatfogalmat, mely a közfelfogástól távol esve, magában foglalja a vállalkozói nyereséget is. Azután pedig nem ad felvilágosítást egyáltalán arról, hogy miképpen jelentkezik a tőkekamat a közgazdaságban, milyen szerepet vitt a történelem folyamán, vagy milyen törvények igazgatták és igazgatják emelkedését és sülyedését, hanem kizárólag létrejötte okát keresi, ez irányban sem elégszik meg „gazdasági“ magyarázattal, hanem lélektanilag és mennyiségtanilag akarja lekövetkeztetni az adott tőke-mennyiségből, mérhetetlen nehézségeket gördít a maga nyakába s végül kilyukad annak az egyáltalán nem „gazdasági“ kérdésnek megvitatásához, hogy jogos-e a kamat vagy sem, a mi már legfeljebb sociálpoli-

¹⁾ Lásd Ehrenberg id. művében Wundt meghatározását a „scholastische Methode“-re nézve !

tikai, de semmiképpen tudományos kérdés. Vajjon nem volna-e annál tudományosabb foglalkozás az, mely a ma kétségbevonhatatlanul „létező“ és évezredek óta „létezett“ kamat megjelenésének és gazdasági hatásának törvényeit kutatná s állapítaná meg? Mint nem tisztán gondolkozási munka, ez talán nehezebb, hosszadalmasabb, nem is adhat olyan kristálytisztá végeredményeket, de bizonyára kétségbevonhatatlanabb és üdvösebb megállapításokhoz vezetne.

Az újabb elméleti közgazdaságtani iskola e szerint iskolázta az elmét, gazdagította becses részletekkel a psychológiát, melybe sikeres megoldásai tulajdonképpen tartoznak, de a „közgazdaság“ problémáinak megértéséhez vajmi kevés járul hozzá, s hogy végeredményben mire vezethet, igazolja Schumpeter példája, a ki legújabb könyvében a gazdaság fejlődéséről egy teljesen lehetetlen elméletet állít fel, tisztán logikai alapon.¹⁾

Itt áll a közgazdaságtan ma. És nagyon nehéz megjelölni jövőbeli kilátásait. Mindenesetre az első feladat magának a tudomány körének és feladatának megállapítása. Nem szabad statikát és dynamikát megkülönböztetni. A gazdasági életben nincs megállás. Az adott mennyiségek permutatioja, variatioja és combinatioja csak játék és legfeljebb arra jó, hogy más, hasonlólag kellően meg nem alapozott elméleteknek a hibáit fedje fel.²⁾ Egyetlen nézőpont a helyes: szembe nézni a való élet formáival és azokból vonni le a felderülő tudományos igazságokat.

A tudományos munka célja az, hogy törekedjünk minél igazabb képbe süriteni a való élet jellegzetes tüneteit úgy 1. egymásmelletteiségükben, mint 2. egymásutániségükben.

A tudománynak az emberiség előhaladására nézve üdvös voltát csak a közgazdaságtannak olyan meghatározása tartalmazza, a melyet arról Lexis ad s a mely szerint a közgazdaságtan feladata azt vizsgálni, hogy „miként jön létre bizonyos adott társadalmi rend mellett a termelés folyamata, mint társadalmi jelenség és miképpen részesülnek az abban különbözőképpen közreműködő egyesek ezen társadalmi folyamat által előállott javakból?“³⁾ Más szóval kevésbé tudományosan, de közvetlenebbül: mik a létező gazdasági termelés és létező gazdasági jövedelem eloszlás törvényei és mik voltak ezen létező állapot keletkezésének okai.

A Smith-utáni elméleti kísérletezések gondolatokat keltettek és megjelölték azokat a jelenségeket, a melyek kiemelkedő jelentőségűek és különös érdekességűek, a történelmi iskola óriási adathalmazzal gazdagította

¹⁾ J. Schumpeter, *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*. 1912.

²⁾ Lényegében ezt teszi Schumpeter további munkájában: *Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie*. 1910.

³⁾ Lexis: *Allg. Volkswirtschaftslehre*. 2. old.

történelmi tudásunkat a létező gazdasági állapotok előzményeire nézve, az újabb elméleti iskola a közgazdasági jelenségek lélektani vonatkozásait derítette ki s első sorban sok téves elméleti állítás czáfolatával adott anyagot a tudomány új konstruálásához, mintegy eltakarítván a romokat, immár a tudományos módszerek tökéletesebb igénybevételével egy oly tudomány keletkezésének nézhetünk elébe, a mely Lexis tág compositióját is betölti és az egyes kiemelkedő gazdasági jelenségek törvényeit is adni lesz képes.

Theoretizálás közben az első szabálya a közgazdaságtannak: soha a valóságot szem elől nem téveszteni.

Minden elméleti lépésnek meg legyen controllja a valóságban.

Valamikor, ha tűrhető egészlet akart nyújtani a tudós hallgatónak vagy olvasónak, nem voltak meg mindig eszközei erre s túltette magát, mert jobbnak látta az elméletnek e nélkül való hirdetését, mint azt a lehetetlen munkát, mely valami csekély részre kiterjedve is mérhetetlen akadályokba ütközött.

Ma már nagyra nőtt a statistika és már nemcsak egymás melletti, hanem egymásutáni adatcsoportokat is szolgáltat. De ha még utóbbi esetben is ez a segédtudomány csupán szervetlen tömegét adja a számoknak, itt van Ehrenbergnek, általa nagyra tartott, sokat csúfolt, de mindenesetre komoly méltánylást érdemlő exact kutató módszere, melynek alapgondolata éppen, hogy egy összefüggő gazdasági folyamat számadatait és tüneteit oly gondosan válassza ki és állítsa össze, hogy azok szerves kapcsolatban tüntessék fel az egyes adatok jelentőségét.

E két, mindinkább tökéletesülő és érvényesülő módszerrel felfegyverkezve, immár lehetségessé lesz a közgazdaságtan művelőjének nemcsak a történelmi iskola szellemében vázolni a gazdasági élet fővonásait, hanem az egyes jelenségek törvényeit és előidéző okait is felfedni, mert most már van eszköz és anyag, melyen elindulva, a valóságon alapuló elméletet lehet felállítani. Hogy ebben mindamellett igen óvatosnak kell lenni, nyilvánvaló, mert most már be kell látnia mindenkinek, hogy a valóságon túlmenő theoria játék, nem komoly munka.

A közgazdaságtan elméletének művelői a közelmúltban legértékesebb eredményüknek az értékelmélet kifejtését tartották. Az „érték“ fogalmában vélték megjegeczesedve látni a közgazdaságtan quintessenciáját és erre vonatkozó tanaik lélektani igazságait törekedtek minden gazdasági jelenségre rá szabni. Az ember vágyai és szükségletei alkotják az „érték“ alapját és az „értékelés“-re, tehát az ember vágyaira és szükségleteire vezették vissza az ember összes gazdasági cselekvését, ezt vették mindannyinak indokául.

Mindjárt az érték fogalmi meghatározásánál eltértek azonban a való-

ságtól, Mert csupán annak lélektani rugóit vették alapjául és nem azt kutatták, hogy mint „gazdasági jelenség“ mi tartozik meghatározásához. Közgazdaságtant akartak művelni, de mindig csak az egyént vették szemügyre s így meg sem kísérelték annak megállapítását, hogy az „érték“-nek van-e közgazdasági jelentősége, és micsoda.

Igy aztán az értéknek oly szerepet tulajdonítottak a gazdasági életben, a mi egyáltalán meg nem illeti. A forgalmi gazdaságban az egyéni „értékelés“ tisztán a vágyak és szükségletek szempontjából vajmi csekély szerepet játszik, mert senki sem tulajdonít neki fontosságot és nem juttat eljárásában szerepet neki mindaddig, míg teljesen kívül eső okokból saját értékelésénél jóval alacsonyabb áron szert tud a jószágra tenni. Igaz ugyan, hogy egy elszigetelt gazdaságban bizonyos jószágnak a szerint tulajdonítunk kisebb vagy nagyobb értéket, hogy több vagy kevesebb-e a rendelkezésünkre álló mennyisége, azonban ennek az értékelési folyamatnak a mai közgazdaságban jelentősége csekély, mert nem igen jut senki abba a helyzetbe, hogy bizonyos szükségletek kielégítésére használni szokott jószágot más, alacsonyabb szükségletének kielégítésére fordítsa, mert a forgalom gondoskodik a helyenkint jelentkező többlet elhelyezéséről és azt is megelőzi, hogy az összszükségletet sokkal felülhaladó kínálat érvényesüljön. Csupán elmaradt és elzárt viszonyok, tehát a nagy általánosságra jelentőséggel nem bíró körülmények közt van a határhaszon-elméletnek tevőleges jelentősége. És az értékelés a való életben nem is olyan ruganyos, mint az elmélet feltételezi, mert a legtöbb ember subjectiv értékelése nem az ár szerint hajlik, hanem igen állhatatos és szükséglete is meghatározott korlátok között marad, még ha az ár lejjebb száll is vagy feljebb megy is.

De a jószágok egy igen jelentékeny részénél és a közgazdaság folyamatába legjobban belényúló egyéneknél nem is az egyéni vágyak és szükségletek alkotják az értékelés alapját. A közgazdaságot a javak forgalma alakítja, melyben a végső fogyasztók csupán szenvedőleges szerepet visznek, a maguknak termelők pedig egyáltalán nem játszanak szerepet. A közgazdasági forgalom tényezői ma csupán azok a termelők, a kik eladásra termelnek s azok az üzletemberek, a kik az eképpen termelt javakat a fogyasztókig eljuttatják. Ezeknek cselekvései tárgyai a közgazdaságnak, ezek tetteinek rugói kutatandók, a melyekben és intézményeikben rejlő törvények adják a közgazdaság törvényeit.

Az érték tisztán lélektani, rationalistikus fejtegetése ezek eljárásának rugóira nem vezetett rá. Éppen a gyakorlati üzletemberek nevelték ki legjobban az elméleti okoskodásokat. Könnyen megtehették ezt, mert az értékelméleteknek a valósággal való érintkezése sohasem vezetett el valamely kérdés kielégítő magyarázatához. A mai gazdasági élet legfőbb

problemája az áralakulás. Az ár mikénti alakulásától függ manapság nemcsak a termelő és fogyasztó boldogulása, hanem egyuttal a termelés kiterjesztésének s vele a közjólét mértékének lehetősége is. Az ár magassága teszi lehetetlenné sok ember szükségletének kielégítését s ugyancsak az ár mérsékelt volta akadályozta az előbbi fizikailag lehetségesé tevő többtermelésnek. Az egész emberiség problémája benne van abban a kérdésben, hogy akkor, midőn van anyag és munkaerő, mégsem lehet a szükségleteket kellően kielégíteni. A lábbelivel tele, mégis a létért keservesen küzdő czipős-üzlet előtt ögyelgő mezitlábás kamasz kifejezője az egész socialis problémának. Már pedig a boltos azért nyomorog, mert illő áron nincs elég vevője, a mezitlábás kamasznak pedig kellene a czipő, de nem bírja megvenni.

Az értékelés rögtön felmondja a szolgálatot, mikor a nervus rerum gerundarum tiltólag közbelép s a boltosnak értéktelen czipőt nem enged a kamasznak odaadni, ha pár fillérrel meg tudná is fizetni és hogyha a kamasz magas értékelését ezek a fillérek nem fedezik. Ugyanott állunk, a hol az új elmélet által is átvett rikardiánus költségtörvénynyel tartottunk, melyre Dibblee azt mondta, hogy „a termelési költség a kereslet nagyságától függ, a kereslet nagysága az ártól, az ár pedig a termelési költségtől.“¹⁾ „Circle“ ez, mely határozott választ az árakra, melyek a gazdasági életet irányítják, nem ad. Mert hiszen napról-napra látunk termelési költségen aluli eladásokat, és minden törekvés csak arra irányul, hogy e költségeket jóval felül haladó árakat érjünk el.

Az összes értéktörvények megszűnnek ilyen esetekben hatni. Ezért nem vezettek eredményre a járadéknak és a kamatnak ugyanezen rationalistikus alapon megkísérelt megfejtései. A „Zurechnungstheorie“ nem a termelési eszközök tulajdonosainak, hanem maguknak ezeknek juttat részt a termelés eredményéből és ezek értékéből akarja levezetni a termelési eredmény értékét. Holott, mint Conrad igen helyesen rámutat, éppen ezen utóbbi érték, helyesebben ár dönti el előbbiek értékét, mely jövedelmükből, illetve annak tőkésítéséből származik.²⁾ Ez ismét circulus vitiosus. Ugyancsak az ezen alapon való kamatelmélet, helyesebben nyereségelmélet az előálló „Mehrwert“-et azért nem tudja eléggé megmagyarázni, mert nem hozható összhangba a termelési eszköz „érték“-ével, melyet illet. Pedig nem is azt illeti, az megmarad olyannak, a milyen volt, vagy beolvad a termelvénybe, hanem a tulajdonosát, a kinek igazán nem fáj az, hogy honnan ered az ő jövedelme, elég az, hogy megvan. Ezt a „meglevőt“ kellene a tudománynak fejtegetnie s

¹⁾ Dibblee: *The laws of supply and demand etc.* 1912. old. 65.

²⁾ Conrad: *Die Lehre vom subjektiven Wert als Grundlage der Preistheorie.* 1912. old. 83.

ennek jelenségei lennének meghatározandók s létrejötte annyiban, a mennyiben az a mai gazdasági viszonyok létrejöttével együtt kideríthető.

A kamatot is az árból fizetik. Minden, a termelés, szállítás, továbbeladás, az egész közgazdaság a maga sokféle jelenségével és intézményével ma attól várja boldogulását, arra felé néz tapadó figyelemmel, hogy miként tudja eladni termelvényét, továbbeladásra vásárolt javait, a minek meghatározója az az ár, a melyért az eladást megvalósíthatja. Ez az ár pedig csak akkor válik valósággá, midőn eljut a jószág ahhoz, a ki felhasználja s mindig csak attól függ az illető részéről, hogy milyen előnyt érhet el vele. Ennyiben az értékelméletek is egyeznek velünk, de már eltérünk akkor, midőn megállapítjuk, hogy a mai közgazdaságra nézve sokkal fontosabbak azok az adásvételek, melyeknél a vevő nem saját szükségletét veszi mértékül, hanem a melyek a gazdasági forgalom által elérhető haszonra számítva jönnek létre. A mi alatt nem egyszerű továbbeladásra vonatkozó vételeket értünk, mert ezek átmeneti tételek, hanem azok vételeit, a kik termelésre, új gazdasági javak előállítására használják a vétel tárgyát. Ezeknél a közgazdasági csereüzleteknél egyedüli irányítója az árnak a jövőben elérhető haszon, a mely haszonnak mértéke ismét a termelvényért remélhető ár. Ennek a lánczolatnak semmi köze sincs a termelési költségekhez. Abszolút úrként irányítja az ár létrejöttét s megfizeti a termelési eszközért azt, a mit a jövőben remélt haszon megenged, hogy ha sokkal felülhaladja is az eladó termelési költségét, ellenben az eladóé a veszteség is akkor, hogy ha elszámítva magát, többet költségeskedett kínálatának tárgyára, mint a mennyit a vevő, a kit egyedül az említett szempont vezet, érte adni hajlandó. Sőt egészen meg is állhat a folyamat, napról-napra látjuk rossz speculatiók létesítményeit, melyek semmi áron sem kelnek el, bár sokba kerültek. A gazdasági siker útja ez, melyben a két fél csak arra törekszik, hogy a kilátásban levő haszonból ő vegye ki a nagyobb részt. Ha jól megy minden, akkor mindkettő boldogul, ha nem, akkor egyik vagy másik, esetleg mindakettő pusztul.

Bizonyos, hogy van bázisa ennek a folyamatnak, de azt messze hátul a természeti erőiben, az emberi munkaerőben kell megtalálnunk, mely bizonyos gazdasági lehetőségekig juttatta el az emberiséget mérhetetlen idők kapcsolatos haladása útján. Ennek a felderítése is a közgazdaságtan feladata, hogy ha a jelenkor gazdasági kérdéseit, melyek gyökere az áralakulás problémája, megoldani akarja. Ez lesz a közgazdasági jelenségek genesisének tudománya.

A legújabb időben beállott „drágulás“ elméleti megoldása ismét felfedte a racionalistikus értékelméletek meddőségét. A fokozott érdeklő-

dés annál feltünőbbben észlelte, mennyire nem képesek ezek az elméletek az árra nézve semmit sem felderíteni.

Az elméletek rationalistikus értéke egy bizonytalan, subjectiv valami, az ár ellenben valóság. A kettő pedig nem függ össze úgy, a hogy azt az elméleti tudósok gondolták. Nagyon helyesen mutat rá Dibblee, a piaci áralakulás, vagy a hogy ő nevezi, a kereslet és kínálat törvényeinek vizsgálatáról írott és az alábbiakban bővebben méltatandó művében arra, hogy „a gazdasági fogalmak nem a közgazdászoktól erednek, hanem a komplikált üzleti használatból lettek általuk átvéve“¹⁾ s így a tudományos használatban nem eltávolodni kell a közéleti értelemtől, hanem ahhoz lehetőségig ragaszkodni. Ha pedig a való életben nézzük, hogy az „érték“ kifejezés mikor lép előtérbe, fogjuk csak meglátni, hogy az elmélettől mennyire eltérő közéleti használata.

Hogy „bizonyos tárgynak értéke mennyi“, azt így magában véve a gazdasági forgalomban soha nem is kérdik. Határozott formát az „érték“ csak akkor ölt, mikor egy egyén magára nézve nem is az értéket határozza meg, hanem csak azt mondja, hogy „nekem mit ér“. Ennek fokmérője pedig a gazdasági forgalomban ismét csak az általa elérhető jövőbeli haszon, a továbbeladási ár, vagy a termelvények árainak összege. Ez azonban csak speculációs becslés és nem valóság, mely azzá csak az árban lesz és sokszor a vevőre nézve utólagos csalódással jár. Ekkor már alig fog érni annyit az a tárgy, tehát az ilyen „érték“ végtelenül labilis.²⁾ Ezen kívül némileg objectivizálva előfordul az érték, mint „becsérték“, „beszerzési érték“ és hasonló kapcsolatokban, a melyekben azonban csak a megbecslése annak, hogy bizonyos körülmények közt milyen „árt“ érhet el. Ez tehát csak becslés, „Abschätzung“, mint Conräd mondja, mely nem is olyan értékre céloz, a melyent az elméletek felállítanak, hanem csak az elérhető árt akarja precizirozni, quasi minimumát adni. De hogy az ilyen becsérték is milyen távol áll a valóságtól, mutatják a perek, melyekben ilyen szóba jön s hogy mennyire kifogásolják azt az érdekeltek s mennyire nem tekintik a valóságos anyagi érdeknek megfelelőnek, a mely pedig, subjectiv voltában legjobban megfelel az elméleti értéknek.

Cairnes már 1874-ben megmondta az értékről, hogy „a piaci ár tekintetéből a tudományos játék alig éri meg a vele való fáradságot“.³⁾

¹⁾ Dibblee id. m. IX. old.

²⁾ Ennek illusztrálására legjobban szolgálhatna egy csödteltár, melyben meg van ugyanazon jószágnak 1. beszerzési ára, 2. becsértéke. Mindkettő becslés alapján. Végül pedig a csökkenő fokozat legalsóbb lépcsője : az ár, melyért a jószágot a csödtömeg értékesíti.

³⁾ Cairnes : *Vezérelvek a közgazdaságtan köréből*, magy. ford., 95 old.

Akkor azonban Cairnes még annyira szemben állott a régi értékelméletek uralmával, hogy művében maga is „piaczi érték“-nek nevezi az árt, csak úgy, mint Conrád, nem tud az értékelméletekkel eléggé szakítani legújabb művében, melynek egész értelme pedig csak az, hogy kimutatja, hogy az értékelméletek az áralakulás magyarázatát nyújtani egyáltalán nem képesek.

Dibblee is rákényszeríti magát arra, hogy valami „értékfogalmat“ konstruáljon, habár azt azután művén végig nem használja, csak addig, míg ki nem mutatja a vele kapcsolatos költségtörvénynek hatálytalanságát és ürességét.

Annál érdekesebb munkája azonban e kettőnek, Dibbleenek és Conrádnak az, a mit az első az áruforgalom igazi törvényeinek felderítésére nézve nyújt és a mit a másik megerősít akkor, midőn kimutatja az értékelméletek eredménytelenségét. Dibblee egy autodidakt, hasonlítható Careyhez vagy Bagehothoz, tehát az ő megállapításaival könnyen szembehelyezhető a tudománytalanság vádja, ellenben Conrád vérbeli elméleti tudós s így ha ő is arra az utra téved, melyet Dibblee követ, bizonyítja ennek helyességét. Legérdekesebb azonban az egészben az, hogy a ki Cairnes „Vezérelvek“ című 1874-ben megjelent és általánosan elismert munkájának a piaczi értékről szóló IV. fejezetét elolvassa, ugyanazt fogja ott leírva találni, a mihez a tudomány most, egy emberöltővel később ismét visszatér, illetve, a hol folytatnia kell munkáját.

Conrad mindenekelőtt rámutat arra, hogy a csereforgalmon alapuló gazdasági berendezkedésnél a legtöbb adás-vételt hivatásos termelők és üzletemberek bonyolítják le,¹⁾ a kik javaikból a szükségleteiket sokszorosan felülhaladó bőséggel rendelkeznek. Hiányzik tehát az értékelés feltétele náluk, egy kielégítetlen szükséglet fenforgása. Az áru az eladásra nézve nem bír értékkel és így nem is értékeli azt. Azért az eladók értékelése nem is bír hatással az ár kialakulására, csak annyi áll, hogy az eladók minél drágábban szeretnének eladni. A „kereslet“ az, mely az áralakulás magyarázatára kizárólag rendelkezésünkre áll. E tekintetben jelentőséget tulajdonít Conrad az értékelméleteknek, melyek a szükségletek racionalistikus magyarázatával a keresletet fejtegetik.²⁾

Különbséget tesz azután Conrad oly javak közt, melyeknél a tömeg határozza meg az árt, viszont a melyeknél az ár határozza meg a tömeget. Az előbbieket a ritkaságok, versenyen kívül és versenyen felül álló

¹⁾ Conrad id. m. 23 old.

²⁾ Conrad lényegileg negatív álláspontjainak következménye, hogy ezen üzletembereknek a kínálat szabályozásában megnyilvánuló befolyását az árra teljesen figyelmen kívül hagyja.

javak, utóbbiak az u. n. tetszés szerint szaporítható javak. Előbbieknél a magyarázatot kielégítőnek találja, utóbbiaknál az ár meghatározását szerinte átveszi az u. n. költségtörvény. De mindjárt kifejti, hogy igazán tetszés szerint szaporítható javak nincsenek, ilyeneket csak teljesen szabad verseny mellett lehetne találni, másrészt, hogy a „költség“ kifejezés nem jelent egyebet, mint a vonatkozó jószág előállítására fordított termelési eszközök „árát“. (Circulus Vitiosus.)¹⁾ A költségtörvény e szerint részekre bontja az árt, de a részeket meghatározni nem képes. „Nem lehet céltni érn, ha az árat más árakból magyarázzuk“. Megállapítja tehát az eddigi árelméletek csődjét, legyenek azok akár haszonelméletek (Böhm-Bawerk), akár költségelméletek (Dietzel). Mikor e két tudós egymást czáfolja, mindkettőnek igaza van.

Conrad már most tovább halad rationalistikus alapon s azt mondja, hogy „egy adott közgazdaságban a meglevő javak egyeteme mindig korlátolt, mert korlátolt az előállításukra rendelkezésre álló termelési eszközök tömege“. Ezen egyetemes tömegből kell levezetni az árat. Ezen tovább vezetett rationalistikus okoskodás is ismert és ismeretlen tényezőkkal akar mennyiségtanilag operálni. Az ismert mennyiség itt a termelési eszközök lennének, de a melyeket Conrad, Böhm-Bawerk egy fejtegetését idézve, úgy ír le, hogy azokban nem ismerünk egyébre, mint a létező gazdasági viszonyokat lehetővé tevő összes természeti, lélektani stb. erők összességére.²⁾ Vagyis arra, a mit úgy lehet kifejezni — és ez feltétlenül igaz, — hogy valamely gazdasági jelenség összefüggésben van az emberiség egész helyzetével. Ez a helyzet pedig csak empirikus és genetikus alapon, a már fentebb jelzett út követésével ismerhető meg.

Conrad persze kitér ez elől és mindezt egyetlen jelenségre: a munkaerő megoszlására akarja visszavezetni.³⁾ Már korábban rámutatott arra, hogy a tetszés szerint szaporítható javak tényleg még sem ilyenek. Most azután még terjedelmesebben kifejti Böhm-Bawerk után azt, hogy a szabad verseny érvényesítését miféle körülmények akadályozzák. Utóbb azután azt is elismeri, hogy a munkapiacra is nagyon messze eltávolodunk a valóságtól a szabad verseny feltevésével. Mégis visszatér a munkaerőmegosztás rationalistikus vizsgálatához és azt állítja, hogy a vállalkozók versenye folytán a javak ára kapcsolatos a munka-

¹⁾ Conrad id. m. 29. old.

²⁾ Conrad id. m. 32. oldal: „Die letzten ursprünglichen Produktivmittel, über welche die Volkswirtschaft verfügt, der Boden und die Arbeit. Dazu kommen als bestimmendes Moment noch die technischen Bedingungen der Produktion (Stand der Technik, Organisation der Produktion)“.

³⁾ U. o. 32. old.

bérrel. A javak tömege határozza meg a munkabér magasságát, tehát az ár is, melyet hiszen ugyanez határoz meg s melynek főalkatrésze úgyis a munkabér.¹⁾

Conrad itt nem veszi észre, hogy visszakerült a *circulus vitiosus*ba, melyből csak a meglevő javak összömege válik ki önálló mennyiségképpen, mely a múlt hagyománya, a gazdálkodás pedig a jövő feladata. A tömeg mikéntjét az emberi fejlődés története dönti el, tehát ez határozza meg az árat is. Már pedig a gazdasági jelenségek történetét nem ismerjük, tehát a jelenlegi árakat sem tudjuk megfejtetni.

Épp olyan *rationalistikus* az a tétele, mely szerint „az egyensúly akkor áll be, ha az ár olyan, melynél a termelésnek nincs oka sem a kiterjedésre, sem az összeszorulásra, azaz azon ár mellett, mely a normális költségnek megfelel.“ Vajjon ez a helyzet be fog-e valaha következni a valóságban?!

Fejtegetéseivel végül oda lyukad ki, hogy „minden elgondolható árconstellatio közül az áll be tényleg, melynél a keresletek összessége fedi magát a kínálatok összességével. A lehetséges kínálati összességek közül pedig az valósul meg, melynél minden munkás alkalmazásra talál és mind egyenlő bért kapnak“.²⁾ Ezt tartja Conrad az árelmélet eddigi végeredményének. Vajjon ez a tétel hozzájárul-e a gazdasági jelenségek ismeretéhez? és vajjon olyan eset beáll-e, a hol csak helyesen is értelmezve minden munkás egyenlő bér mellett alkalmazva van? Bizony erre is csak Cairnes fenti idézetét kell elménkbe visszaidéznünk.

A fent felhozottakból is az volt a helyes, a mivel Conrad kimutatta az eddigi *rationalistikus* kutatás helytelenségét, most is az lesz azután legérdekesebb mondanivalója, a mivel ismét az értékelméletek eredménytelenségére mutat rá. Helyesen idézi Conrad, egy régebbi munkájából, hogy tényleg végig kell tekinteni „a társadalmi termelés teljes, nagy összefüggésén, úgyszólván egész terjedelmében és egész mélységében“,³⁾ hogy a költségek magasságának kérdésére a választ megtaláljuk. Ugyanez az út vezet el az árprobléma megoldásához.

Ismételten rámutat Conrad arra, hogy azok a lélektani rugók, melyeken az értékelméletek és a szükségletek tana felépül, a kínálat kialakulásánál ható tényezők lenni megszűnnek. Egészen más „hasznossági“ szempontok azok, melyek a kínálatot nyújtó emberek részén megnyilvánulnak. A munkásnak, a termelőnek, a kereskedőnek nagyon mindegy, hogy az általa termelt vagy forgalomba hozott árúk milyen

¹⁾ Conrad id. m. 36. old.

²⁾ U. o. 38. old.

³⁾ Conrad, Lohn und Rente 223. old. E munkájában azt fejtegeti *rationalistikus* kiindulással szerző, hogy a járadék a munkás munkatermékének megrövidítése.

hasznát nyújtanak. Őket egyedül az a törekvés irányítja, hogy munkajükkel és árúikkal a lehető legnagyobb nyereséghez jussanak. Ezt pedig nem az „érték“, hanem az „ár“ dönti el. Tehát elhatározásuknak alapja nem „értékelés“, hanem mindig az ár kiszámítása, speculatio, illetve calculatio az, ami maguktartását meghatározza. Nem értékbecslés, hanem megfigyelése az uralkodó és kiszámítása a jövőbeli árak az,¹⁾ ami a munkaerő és jószágmenyiség különböző szükségleti ágakra való felosztása és vele a kínálat kialakulására döntő hatású.

Ezekkel a megállapításokkal maga lerontja azt a racionalistikus gondolatépületet, melyet — kiindulva az értékelméletből — az áralakulásra nézve felállított. Jellemző az eljárása arra a módra, melylyel még nem akar szakítani a racionalistikus elméletekkel, hanem azokat javítva, de alapul véve akar ugyanazon módszer szerint tovább haladni. Megállapításai azonban, melyekkel a jövő kutatási irányra akar pillantást engedni, többet rontanak az eddigi alapzaton, mint a mennyivel hozzájárulnak továbbfejlesztéséhez.

Mennyivel érdekesebbet, önállóbbat és igazabbat tud elmondani a közgazdasági forgalomra, az áruipiaczi alakulásokra, tehát az árkérdés s vele a kínálat és kereslet tulajdonságaira nézve George Binney Diblee említett munkájában. A gyakorlati üzleti életben szerzett mély és igazi tapasztalatok eme leszűrődése mondhatni korszakalkotó új igazságokkal szolgál a mai közgazdasági forgalom megértéséhez. Mert nemcsak kétségtelenül igaz megfigyeléseket nyújt, hanem annak is a módszerét nyújtja, hogy a puszta valóság éles megfigyelésével és az attól való minden racionalistikus eltávolódás nélkül mennyivel több kétségbevonhatatlan érvényű tudományos igazságot lehet felfedezni, mint mennyiségek és logikai kapcsolatok elvont combinációival.

Diblee kiinduló tétele Millnek a kereslet és kínálatról szóló törvénye. Kapcsolatban annak közéleti használatával arra mutat rá, mennyire semmitmondó, felderíthetetlenségeket leplező ez a törvény abban a formájában, ahogy eddig használták és értették. Nem mondja ugyan egyenesen ki azt, hogy a kereslet és kínálat kiegyenlítődése a valóságban absurdum, hanem sorban czáfolja azon feltevések helyességét, melyek e törvénynek alapfeltételeihez tartoznak és kimutatja valósággal ellenkező voltukat. Szabad verseny, korlátlan világpiac nincs. De nemcsak tetszés szerint szaporítható javak nincsenek a valódi áruforgalomban, de a kereslet is oly korlátozott, hogy a gazdasági elméletekben eddig teljesen figyelmen kívül hagyott jóllakottság oly tünet, melytől a mai üzletembernek állandóan tartani kell.

¹⁾ Conrad id. m. 67. old.

Mindenekelőtt a rationalistikus áremelkedési és süllyedési elméletet s abból levont consequentiákat corrigálja. A valódi üzleti életben sokszor emelkedő ár mellett megmarad, sőt emelkedik a kereslet, mert az üzletembereknek, termelőknek fedezniök kell magukat. Ellenben az ár esése esetében fokozódik ugyan egy ideig a kereslet, bizonyos mértékig leérve, rohamos bevásárlást idéz elő, azonban még lejjebb süllyedve, egyszerre megszűnik minden kereslet. Ez a „glut“. A jóllakottság, mikor semmiféle áron az az árú — legalább egy ideig — nem értékesíthető. Érdekes új igazságokhoz vezet ezen eddig mellőzött jelenség vizsgálata.

A kereslet és kínálat már azért sem állítható szembe úgy, a hogy azt eddig tették és nem kezelhetők mennyiségtanilag azért, mert nem hasonnemű jelenségek. Az eddigi elmélet a kereslet és kínálatban árú-mennyiségeket helyezett egymással szembe, holott ezek a mennyiségek sehol sem léteznek.

A kínálatnál ugyan figyelembe jön a létező javak, a készlet mennyisége, a mely árral kapcsolatban mérhetővé válik, vagy legalább a jövőben létezendő javak előrecalculálása szolgál bázisul, ellenben a kereslet egészen más természetű. Az üzletember egész életét áldozza ennek tanulmányozására. Csak a múltban jelentkezett kereslet ismeretes, melyről az árak történelme szolgál adatokkal. De a jövőre nézve a keresletet „mennyiségileg“ meghatározni nem lehet.

A forgalmat irányító jövőbeli kereslet ki nem puhatolható, meg nem jósolható, mindig a speculatio körébe tartozik.

Hogyan viselkedik e helyzettel szemben a közgazdasági forgalomban élő üzletember? Erre soha még a közgazdaságtan választ nem adott, de még nem is keresett. És így döntő igazságként hat Dibblee megállapítása, hogy „a forgalom lebonyolítását mai állapotunk mellett csak az a terjedelmes szervezet teszi lehetővé, melyet a gazdasági világ termelő oldala tart fenn azon célból, hogy a keresletet kezelése alatt tartsa, hogy egyszer elnyomja, máskor meg életre keltse.“¹⁾

A kínálat az eladónak a múltban eszközölt tényleges áldozatain alapul. A kereslet a vevők kilátásban levő jövőbeli áldozatainak alakulata. Az eladó, midőn áldozatot hoz, akkor a hagyományos viszonyokat kell alapul vennie, kockázattal kell felbecsülnie a jövőbeli keresletet, míg a vele szemben álló vevő áldozatát csak a vétel pillanatában kell megbecsülnie s alapja ennek sok oly közvetve összefüggő körülmény, melyekről az eladó nem tud tájékozást nyerni. A keresletben a megvalósulás utolsó pillanatában változás állhat be személyes indokok alapján. A

¹⁾ Dibblee id. m. 15. old.

modern kereskedelem egyik legfőbb célja ennek a személyes indoknak befolyásolása.

Az eladó kínálatának tárgya meg van határozva s csak a magasabb vagy alacsonyabb ár kérdéses, a vevő azonban sokféle szükséglet kielégítése közt választhat. Sok ily szükségletkielégítés csak eszköz távolabbi cél érdekében.

A cél változatlan lehet s a mellett az eszköz felcserélhető. A szükséglet kielégítésének módja még a legszegényebb ember táplálkozásában is változhatik.

Viszont a sokféle szükséglet és vágy közt van a mai embernél egy széles, felületes réteg, mely a közép és felső osztályok kiadásában jelentékeny részt foglal el s a mely felül áll az emberek belső óhajtásán.¹⁾ A fogyasztás szokásai szabályozzák, hogy a vevő mit vegyen és mennyit áldozzon érte. De bár e szerint értékelésnek is veti alá a vevő a javakat, nem ő határozza meg egyedül az árúkat. Ez az eladó joga, a kinél az hasonló vágy és áldozat közti belső kiegyenlítődés eredménye.

Ezután belebocsátkozik a mai piaczi forgalom alapját képező árúértékesítési folyamat vázolásába. Kiindulásul megállapítja, hogy „több töke szükséges manapság egy árúcikk eladásához, mint termeléséhez.“²⁾ Minden eladó egy termelő helyzetét foglalja el, mert — továbbeladás céljára vevén — magához váltja a termelő koczkázatát. Célja nem a fogyasztás, hanem ellenérték elérése az általa hozott áldozatért. Minden vevő ismét a fogyasztó intentióit bírja, mintha a végleges fogyasztó helyett cselekedne. A gazdasági fogalom igazi résztvevői azonban ezek a közbenső vevők és eladók.

Miután pedig Dibblee sem meri teljesen mellőzni az érték fogalmát, viszont azonban be is akarja illeszteni felfogásába: érték alatt a remélhető élvezet mérvét érti.³⁾ Nem egyébbé zsugorodik ez tehát nála, mint az elérhető jövőben húzható előnyé, melyet az áralakulás mérvadó tényezőjeként emlegettünk fentebb. De Dibblee ehhez is hozzá teszi mindjárt, hogy „csak ha az árral egyezővé lesz s így piaczi értékévé valósulva, lép napvilág elé az „érték“ és járul hozzá a számítás mértékéhez.“⁴⁾ Vagyis: csak az árrá kristályozódott értéknek van közgazdasági jelentősége. Nem létező dolog az „intrinsic value“.

Az árt is definiálja Dibblee. Az ár szerinte a pénzben kifejezett mértéke azon ellenértéknek, melyet az eladó, vagyis a termelő vagy he-

¹⁾ Dibblee id. m. 24. old.

²⁾ U. o. 30. old.

³⁾ U. o. 32. old.

⁴⁾ U. o. 33. old.

lyettese követel azon közvetlen vagy közvetett áldozatokért, melyekkel a jószág és piacra hozatala járt. Ez egy oly egyoldalú meghatározás, a milyen az írónak a kereslet és kínálat különmeműségéről való tanáiból folyik, azonban kétségtelen, hogy a pusztán valóban létező ártól eltérő, tehát már is racionalistikus elhajlás a piaci érték, tehát az értékelméletek felé.

Igazolja ezt mindjárt Dibblee maga, midőn előadja, hogy ezt az árt az eladó csak rövid ideig tarthatja, mert idővel kiadásai emelkednek és akkor ezek további elkerülése végett kevesebb nyereséggel, sőt veszteséggel kell, hogy eladjon. Ime egy eminenter, a racionalistikus értékelméletek kerekdedségén rést ütő, feltétlenül helyes észlelet.

Visszatérve azután a mai piaci árforgalom magyarázatához, rámutat arra, hogy a jelenkori ipar követelményei: 1. nagy előrelátás, hogy minden egyes jószág keresletét előre kiszámítsa, 2. jelentékeny tőke, hogy a termelési eszközöket magának megtartsa és 3. még nagyobb tőke, hogy a javak készleteit a piac számára készen tartsa. A mai ipar-nak nemcsak sok tőkét kell fordítani a termelési költségek csökkentésére, de még többet a javak piacra hozatalának gépezetére, a mely oly célú eszközök rendszere, hogy fenntartsák a folytatólagos árszinvonalat. Innét: manapság többbe kerül az árúk eladása, mint termelése.

Ezért van, hogy mindig a kereskedő városok voltak a gazdagok és nem az iparvárosok. Az értékesítés az, mely nyereséggel jár.

Megkülönbözteti tehát 1. a termelési költséget és 2. forgalombahozatali költséget. Utóbbi a drága, előbbi az olcsó. Más a készgyártmány ára és más az az ár, melyért a végső fogyasztó megszerzi.

A forgalombahozatali költség részletezése és nagyságának példákkal való szemléltetése után megállapítja, hogy a kiskereskedő a legszilárdabb áremelő, a kit a nagybani árak hullámozása nem befolyásol. Ezen hullámozás kockázatát a termelő és nagykereskedő viseli.

A hol pedig az ár hullámozása nagy, oka sohasem a termelési költségben, hanem a forgalombahozatali költségben keresendő, mert ez viseli a kiterjedés és összeszűkülés okozta piaci változások terheit.

A forgalombahozatali költségek kiemelésével czáfolja meg Dibblee a régi kereslet és kínálati törvény utolsó feltevését is, a termelési költség-törvényt. Rámutat a már említett körforgásra, azonban egyuttal kimutatja azt is, hogy a költségtörvény a közgazdászok amaz általános feltevésén alapult, a melylyel a forgalombahozatalt pusztá mechanikus folyamatnak tartották, melyet rendes haszonrészesedés ellenében látnak el s így az egyetlen változó tényező az ipari termelési költség.

A régi közgazdászok legalább azt állították fel törvényképpen, hogy hosszú idők folyamán (in the longrun) a termelési költséghez alkalmaz-

kodek az ár. Dibblee felhívja figyelmünket arra, hogy Viktoria királyné uralkodásának kezdete óta bizonyára hosszú idő telt el és az árak a termelési költségtől csak eltávolodtak.¹⁾ Legfeljebb annyi igaz, hogy a termelési költség az a legalsó határ, melyen aluli ár a termelést vissza-riasztja.

Rátér ezután a kereskedő eddig elméletileg negligált feladatának fejtegetésére. A kereskedő feladata a piaci áralakulással szemben kettős: 1. a kínálat ellenőrzése, 2. a kereslet szabályozása és idomitása. E feladatok nagy gazdasági jelentőségét bizonyítja az, hogy intézményeik régebbiek, mint a termelés szervezése. Ezek szolgálják a nagy célt, hogy az árak állandósulása mellett a termelőnek és segítő társának, a kereskedőnek biztosítsák illő fizetségét.

A kínálat ellenőrzése a nagykereskedők és nagytőkések által történik, a kik felraktározzák az árúkat és csak kellő mennyiségben bocsátják piacra. Ez az ellenőrzés nem mindig kifejezett szervezettségű, sokszor hallgatólagos. Minden emberre nézve szükséges, hogy a nyereség mérvét megőrizze. Ez nyújt alapot arra, hogy a kínálat hallgatólagos ellenőrzéssel szabályoztassék.

A kereslet szabályozását és idomitását a kiskereskedők, boltosok teljesítik, midőn megfigyelik a kereslet symptomatikus jelenségeit. Ezekből a symptomatikus jelenségekből a keresletre vonatkozó igen érdekes törvényeket konstruál Dibblee. Ezen törvények kapcsán, melyek a fokozódó, mással pótló, kielégítés folytán eltűnő, időnként visszatérő, ennek folytán korábban előhívható, rétegenként feltűnő, közvetlen, másod sorbani és első sorbani és közvetett keresletre vonatkoznak, végtelenül sok újat mond nemcsak a keresletre, hanem az árak alakulására, a monopolium és bőség mikénti hatására s így az egész mai közgazdasági forgalomra nézve a szerző.²⁾

Mindezek alapján igyekszik ő is felállítani egy törvényt a kereslet és kínálat kiegyenlítődéséről. E szerint: „ha a kínálat, azaz az eladásra kész árúk mennyisége megközelítőleg — és nem teljesen — egyenlő a kereslet által kívánt mennyiséggel, illetve a vevők összalkotta szükséglete megfelel az áraknak, minden kiterjedése a kínálatnak sülyedő ár-hullámozást idéz elő, a mi emeli a keresletet és minden kiterjedése a keresletnek emelkedő ár-hullámozásra vezet, a mi a kínálatot terjeszti ki. Ha azonban egy piacon nagy a kínálat kiterjedése, a piacz egyensúlyát csak a kínálat egy nagy részének visszatartásával és felraktározásával lehet fentartani, mert ellenkező esetben a sülyedő árak nem tágitják

¹⁾ Dibblee id. m. 99 old.

²⁾ U. o. 108—129 oldalakon.

többé ki a keresletet. Ha pedig egy piacon a kereslet terjed nagy mértékben ki és a kínálat akár természettől, akár mesterségesen korlátolt, habár a kereslet kifejtett symptomatikus törvényei értelmében ennek nagy része a fokozódó árakhoz mérten meg fog szünni, végeredményben a kereslet többé nem fog csökkenni, hanem vevő marad mindaddig, míg anyagi ereje engedi“. ¹⁾

Ime „az élet törvénye“, mely bizony sok gondolni valót ad a határhaszon racionalistikus elméletén csügghőknek.

Rámutat Dibblee arra, hogy az elméleti közgazdaságtan eddig még mindig a meglevő javak eladását könnyűnek vette és olyannak, mely az ár csekély lejjebb szállítása mellett feltétlenül eszközölhető. Holott — a kereskedő, tehát a közgazdaság szempontjából is — ma már igen sokszor nehéz probléma az értékesítés és eladhatatlansággal kell küzdeni. „A világ előhaladásával a [mindig nagyobb és olcsóbb termelékenység felé, mely mind nagyobb tőkesegítséget igényel, a forgalomban az irányítás mindinkább a kereskedő kezébe kerül“. ²⁾

A hirdetés és a kereslet minden előidézésének feladata, hogy elkerülje a pusztító krisist a természettől fogva visszatérő kereslet periódusai közt.

Érdekeset tud mondani Dibblee a válságokról és a hitelről is. A válságokat annak tulajdonítja, hogy az értékesítésre nézve elszámították magukat az emberek. Az nem sikerül akkorra, mire várták, hanem tovább kell tartani az árút, a minek folytán „a kereskedelmi költségek nőnek és mind távolabbra viszik el a termelés nettó költségétől a cikk árát“ ³⁾ vagy pedig — és ez a valóság — nem fedezi többé az ár ezeket a költségeket. Ime egy, a subjectiv értékelés által figyelembe nem vett „érték“ csökkentő tényező.

Egyáltalán Dibblee nem győzi eléggé hangsúlyozni azt, a mit fentebb magunk is kifejtettünk, hogy az ármeghatározás a jövőre való tekintettel történik. Ő itt ugyan a „time element in value“-ról beszél, de nyilván, hogy tulajdonképpen árt ért alatta és nem az elmélet subjectiv értékfogalmát.

A drágaságról is oly találót tud mondani Dibblee, a milyenre eddig még, szerény véleményem szerint, nem találtam. Nevezetesen ő az általa kiemelt „forgalombahozatal“, a mi sem „termelés“, sem „felosztás“, hanem egy hasonjelentőségű gazdasági folyamat, helytelen tulfejlődéséből magyarázza. Egyrészt a javak utáni kereslet óriási növekedése,

¹⁾ „to the limit of capacity“ Dibblee id. m. 139 old.

²⁾ U. o. 178 old.

³⁾ U. o. 195. old.

melyet az általános jólét idézett elő, másrészt a kereskedők szervezkedése, hogy ebből még rendkívüli hasznot is huzzanak, oka, szerinte, a drágaságnak.¹⁾ Véleménye a valóságnak igen megfelelő.

Dibblee munkája, bár direct nem foglalkozik az áralakulás jelenségeivel, mégis rendkívüli mértékben szolgálja az árelméletet az által, hogy az áralakulásra döntő befolyással bíró forgalmi tényezők közül annak szempontjából vizsgálja a jelenségeket, a kinek szempontjára eddig az elméleti közgazdászok legkevésbé fordítottak figyelmet, az üzletemberéből. Látjuk az ő művéből, hogy ott, a hol az elmélet közvetlenül összekapcsolta a termelést a fogyasztással, van még egy harmadik tényező, mely nemcsak, hogy legalább ugyanazon rangú, mint az elméletben eddig is említett másik kettő, hanem egyenesen kezében tartván a mai közgazdasági forgalmat, eljárásából, felfogásából erre nézve több szabály deríthető ki, mint a másik kettőből együttvéve.

Dibblee ugyan még a jövőbeli előny bázisára helyezett érték kifejezéssel operál, melylyel mintegy kapcsolatba akarja hozni az ő empirikus megfigyeléseit a „tudományos“ tanokkal, de minden állításából világos, hogy nem ért alatta egyebet, mint a „jövőre nézve számításba vett árt“. Mert bárminek nevezzük is azt, a mi a kínálatot szabályozó és a keresletet tanulmányozó és idomítani törekvő üzletemberek szeme előtt lebeg, az, a mi kizárólagos céljuk, az az ár, mely eljárásukat, tetteiket meg fogja jutalmazni. Ez a lidércz az, mely a mai gazdasági életben minden cselekvésnek egyetlen alapja.

És most térjünk vissza 40 teljes esztendővel. Cairnes említett művében, miután az ő korában divatban volt értékfogalmakkal és kapcsolatban Jevons-al való vitájával végez s áttér a „piaczi érték“, a hogy az árat nevezi, tárgyalásához, ugyanonnan indul, a miből Dibblee, t. i. J. St. Mill keresleti és kínálati törvényéből. A „rendes“ érték fogalmát mellőzi akkor, midőn „a tényleges adásvételi műveletek kérdésével kell foglalkoznunk.“²⁾

A Mill-i törvény circulus vitiosusban szenvedő mivoltát Cairnes következő remek okadatolásával bizonyítja „A piaczi ár mellett mutatkozó kereslet és ugyanazon ár mellett mutatkozó kínálat természetesen és szükségkép egyenlő egymással, ha a keresett mennyiség nem jelent mást, mint a tényleg megvett, a kínált mennyiség pedig nem jelent mást, mint a tényleg eladott mennyiséget. A kettő szükségkép egyenlő egymással, mert hiszen egy és ugyanazon mennyiséget jelent. Mill tana tehát akképp korlátozva, a hogy ő korlátozza (ha t. i. csak a tényleg

¹⁾ Dibblee id. műve 225. old.

²⁾ Cairnes id. m. 82. old.

eladásra kerülő mennyiség a kínálat és csak az effektív kereslet a számbajövő) tagadhatatlanul igaz; csak azt nem látjuk, hogy belőle miféle világosság eshetik arra a problémára, a melyet meg akar fejteni és hogy mennyiben lehet e tant úgy tekinteni, mint a piaci árak törvényének kifejezését.¹⁾

A kereslet és kínálat „hatásuk módját kell behatóbb vizsgálat tárgyává tenni“. Ezt tette Dibblee, mint fentebb láttuk. És midőn Cairnes is megkísérli ezt, útja, melyen tapogatódzva előre halad, ugyanaz. Az egymással kereskedők, tehát az üzletemberek eljárását figyeli meg ő is, midőn azt mondja, hogy „a piaci árra hatást gyakorló kínálat alatt értendőnek tartom azt a mennyiséget is, a mely bárhol van is jelenleg, eladásnak van szánva és a melyről a bizonyos piacon egymással kereskedők tudják vagy hiszik, hogy bizonyos határidőn belül felhasználható annak a keresletnek a kielégítésére, a mely az ő üzleti körükbe tartozik. Kereslet alatt pedig egészen hasonló felfogással értenünk kell a vevő erővel párosuló és bárhol mutatkozó óhajtat, a mely a jószág megszerzésére irányul és a mely az adott piacon egymással kereskedők vélekedése szerint bizonyos határidőkön belül a hozzáférhető kínálat által kielégítést nyerhet.“²⁾ Kiemelendő ezen idézet kapcsán nemcsak az, hogy az üzletemberek, tehát a gazdasági forgalom szempontjából kell vizsgálni a dolgokat, hanem az is — a mi az érték- és határhaszonelméletek idevágó hasznavehetetlenségére mutat — hogy csak az a kereslet vizsgálendő, mely „kielégítést nyerhet“. Mert az árra csupán ez gyakorol hatást.

„Azt a felfogást, mintha bizonyos viszony egyfelől a kereslet és a kínálat, másfelől a piaci ár között való összefüggés megértésére valamiféle kulcsot szolgáltatna, el kell ejtenünk.“³⁾ És tovább „mennyiségekre alapított formula helyett meg kell elégednünk a tüneménynek lehető megközelíthető leírásával.“⁴⁾ Vissza kell térni az élethez, annak jelenségeit kell leírni és — azután — tipikus megjelenéseit megállapítva, társadalmi törvényeket konstruálni.

Nagyszerű összetalálkozása Cairnes-nek Dibblee-vel, midőn megállapítja, hogy az üzletember meggondolások alapján megállapítja magában, mekkora árt lesz hajlandó inkább megadni, semhogy a jószág nélkül maradjon.⁵⁾ Ime Conrad „Abschätzung“-ja, az árt irányító jövőbeli remény kombinációja.

¹⁾ Cairnes id. m. 87. old.

²⁾ U. o. 88. old.

³⁾ U. o. 90. old.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Cairnes id. m. 91. old. — U. o. 92. old.

Dibbleenek a keresletre vonatkozó tipikus jelenségek megállapítását tartalmazó törvényei is azt mutatják, hogy — nagyon természetesen — a végleges fogyasztó körülményei, vagyis nem csupán az értékelméletek áliai vizsgált lélektani rugói, hanem egyéb, a fogyasztó eljárását irányító lehetőségek (a melyek épen ezen lélektani rugók hatását módosítják és a környezet, vagyis a létező gazdasági élet rá való hatását jelentik) figyelembe vételével construálják meg a gazdasági conjuncturákról, vagyis árhullámozásokról, piaci lehetőségekről, a nagystilű gazdasági factorok vezető üzletemberei véleményüket. Mint már említettük, itt figyelembe jönnek oly kapcsolatok is, melyeket az értékelméletek dolgoztak fel, de egészen más szempontokból és egészen más megítélés mellett. Itt nincs matematika, nincs bizonyosság s minden olyan, mint a delejtű lengése, mely egy pont körül történik, de teljesen soha meg nem áll. Cairnes ezen üzletemberek tág látkörű átnézetét, mely hasonlítható a katonai manőverek resuméjéhez, gyönyörűen jellemzi művében és mutatja vele, hogy a piaci lehetőségek előre kigondolása mily remek szellemi munka, de sohasem tartalmaz positivumot, hanem mindig csak bizonyos kilengések határainak jelzését. És a piaci lehetőségeknek ez a hozzávetőleges meghatározása sem az egyes, sem az összes fogyasztók agyában alakul ki, nem is vesz részt cselekvésük irányításában, hanem ellenkezőleg, csupán egyes vezető üzletemberek oly combinatiója, mely az emberek sokaságának cselekedeteiben rejlő tipikus hasonlatosságot anticipálja. Semmiképen sem subjectiv okoskodási vagy matematikai művelet.¹⁾

Igaz, hogy ezen okoskodásai kapcsán Cairnes is beleesik abba a hibába, hogy „helyes piaci ár“-t akar construálni, mely „teljesen összeesik a fogyasztó érdekével“ és a mely szerinte az említett üzletemberek helyes ítélőképességének megfelelő árt jelenti. Az az ár lenne az, mely a fogyasztást feleslegesen nem korlátozza, de a termelés költségeit fedezi. Hogy az ilyen ármeghatározás — eltávolodás a valóságtól, az világos. Sem a fogyasztás felesleges korlátozása, sem a termelés méltányos költségeinek mértéke tudományosan meg nem állapítható. Már magában a „helyes“ jelző értékelést, ítélkezést tartalmaz, a mint Pohle mondja „Werturtheil“-t s így a tudomány objectiv keretein kívül álló dolog.

Rámutat Cairnes arra is, hogy a hivatásos vevők és eladók az ár szabályozására irányuló munkájukkal „fontos szolgálatot tesznek a köznek is“. Még nem merül fel azonban nála az öntudata a külön forgalomba hozatali gazdasági folyamatnak, forgalombahozatali költségeknek, melyek kérdését Dibblee műve tárgyalja. Hogy azonban alapjában véve

¹⁾ Cairnes id. m. 92. old.

gondolt ezekre, azt igazolják a nagy és kiskereskedelmi árakra s ezen foglalkozásokra vonatkozó megjegyzései. Maga elismeri, hogy az, a mit ő az áralakulásra, kereslet és kínálatra nézve előad, kizáróan a „nagyban való adásvétel“-re vonatkozik. Ime ily szűkre vonja az áralakulás kérdésének vizsgálati körét. Ez óriási ellentét szemben azzal, a milyen tanokat az osztrák-amerikai iskola az értéken és határhasznon keresztül az árra alkalmazni akart.

Nagyszerű megfigyelései a kiskereskedelmi áraknak, hogy „a vevő gyakran előnyösebbnek fogja találni magára nézve, hogy az eladó számára vakon elhígyje az általa kért ár megfelelő voltát“. Továbbá „ugyanazon árú a kiskereskedésnek nagyon szűk körében, mondhatni egy és ugyanazon piacon sokszor nagyon különböző árakon adódik el.“ Vajjon ezeket a jelenségeket az értékelméletek meg tudják-e fejteni? Pedig nem lehet kivételekről beszélni, ezek tipikus jelenségek és a közgazdasági élet lényegéhez tartoznak.

Cairnes, miként más körülmények közt Dibblee, azonban rögtön adja megfjtésüket. Ezt „az az előny teszi, melyben az eladó az ő magasabb tudása következtében a vevővel szemben van.“¹⁾ „Itt a csere-művelet nem olyan emberek között történik, kik a csere tárgyát tevő árúra nézve a viszonyok egyforma ismeretével bírnának, hanem történik egyfelől a dologban járatos, másfelől olyan emberek között, a kik a legtöbb esetben semmit sem tudnak a piacra most befolyással levő körülményről.“ Hát az az elméletileg felfogott arány a kereslet és kínálat közt hogy befolyásolhatja ezek cselekvését? Hiszen a kiskereskedelmi árak mutatják, hogy még a nagybani árak sem adják vissza hiven azt a gazdasági erőt, melyet a javakért a végleges fogyasztók cserébe adnak.

Érdekes megjegyzése Cairnesnek a kiskereskedelemre vonatkozólag az, hogy drágító hatása (melyet Dibblee is megállapít) ottan van, hogy beléje aránytalanul nagy tőke van befektetve és így „e tőke megfelelő kamatoztatása végett magasabb árakat kénytelenek szabni.“²⁾ Ma, midőn a boltosság túltengése még sokkal érezhetőbb, mint Cairnes idejében, hozzátehetnők, hogy az aránytalanul csekély tényleges és hasznos munka után igényelt magas díjazás az a kiskereskedelemben, mely a drágulás lényeges tényezője.

Visszatérve az áralakulás kérdéséhez, Cairnes végre kijelenti, hogy fejtegetései nem elégíthetik ki azokat, a kik abban biznak, hogy találhatunk módot rá, hogy mikép kell közgazdasági elveket (elv, kitűnő

¹⁾ Cairnes id. m. 96–97. old.

²⁾ U. o. 98. old.

szó, mert tulajdonképen nem éppen törvényt, hanem meghatározott egyéni szempontot jelent) mennyiségileg meghatározott formákba foglalni. „A piaci ár tekintetéből a tudományos játék alig éri meg a vele való fáradságot.“

Viszont azonban „azok a körülmények, melyek az utóbbi értelemben fogott árakat irányítják, a melyek a különböző fajta javak rendes cseréjének viszonyát szabályozzák, a melyek okozzák, hogy a fogyasztás legfontosabb tárgyát tevő némely cikkek ára állandóan magasabb az egyik, mint a másik országban, bizonyára a tudományos kutatásnak legjelentősebb körébe tartoznak és a legszorosabb összefüggésben állnak a nemzeti és az osztálybeli jólét legfontosabb kérdéseivel.“¹⁾ Vajjon az eképen kitűzött feladatot képes-e az értékelmélet valaha is betölteni vagy csak észrevehetően és kétségbevonhatatlanul előmozdítani?

Noha az áralakulás törvénye matematikailag az érték- és határhasonelméletek módszere szerint meg nem konstruálható „a piaci árnak igen is van törvénye, ha mi talán nem is tudjuk e törvényt felfedezni, van törvénye, mint a természet minden tünetényének, abban az értelemben, a melyben a természeti jelenségek törvényeiről egyáltalán beszélhetünk, értve e szó alatt azt az állandó összefüggést, mely egyfelől a tények, másfelől az őket előidéző feltételek között konstruálható.“²⁾

Ezt az összefüggést azonban nem az egyes megállapított feltevésekből tisztán gondolkozási úton alkotott tetszésszerűnti kapcsolatok deríthetik fel, hanem a „tények és az őket előidéző feltételek“ gondos vizsgálata és az ezen alapon kiemelt tipikus tünetek megállapításával, tudományos szabályokká, törvénynyé sűrítése. Tehát nem a Jevonsok, Böhm-Bawerkek, Clarkok és a még mindig ide kapcsolódó Conrádok szellemi tornája, hanem az utóbbiak negatív munkája mellett a Cairnesek becsületes megfigyelésén tovább építő Dibbleek és Ehrenbergekek tökéletesebb, részletesebb és gondosabb módszereken alapuló fáradságos előhaladása, szigorúan ellenőrzött megfigyelése.

Az igazi közgazdaságtan, a létező gazdasági élettel foglalkozó, ennek jelenségeit megfigyelő és megfejtetni törekvő tudomány körén belül az érték és az ár fogalmainak és szerepeinek körét vázolni a következőkben kíséreljük meg:

Az osztrák-amerikai közgazdaságtani elméleti iskola értékfogalma nem közgazdasági jelenség megjelölésére szolgál. Az érték, mint ilyen, nem fejezhető ki határozottsággal és közvetlen befolyást a gazdasági

¹⁾ Cairnes id. m. 95. old.

²⁾ U. o. 83. old.

cselekvésre nem gyakorol. De ha ezen elméleti iskola külön fogalmi constructiójától el tekintünk is, akkor sem határozott jelenség az, a mit az emberi nyelv érték alatt ért. Nem hiába hozták jövőbeli elemekkel kapcsolatba mind erősebben az értéket, mert ez mutatja, hogy bizonyos jövőbeli gazdasági előny lebegett szemük előtt. Ezen előny „megbecslése“ (Abschätzung) az, a mit értékelés alatt értünk s így csupán az erre a jövőbeli előnyre való közvetlen figyelem hozza a gondolatunkat a valósággal kapcsolatba.

A mai gazdasági életben ennek a jövőbeli előnynek, mely az értékeléskor szemünk előtt lebeg: ár a neve. Mert akár magunk fogyasztjuk el az óhajtott tárgyat, akár termelésre, továbbeladásra használjuk, mindig az ár lesz basisa cselekedetünknek, illetve az a lidérc, mely ter-
vünkben vezet bennünket. Az ár a fokmérője a termelési, de ez a fokmérője a fogyasztási lehetőségeknek is, melyek a közgazdaságot ma kiteszik, de a melyek tágulása, kiterjedése jelenti az emberi fejlődést is.

A termelési lehetőségek, ez a kínálat s így az ár ez irányú hatása vizsgálendő. A közgazdasági intézmények, a termelési és forgalombahozatali tényezők működésének vizsgálata felfedi előttünk a kínálat kialakulását és az arra való hatásukat, functiójukat, mely a piaci ár szabályozásában megnyilvánul.

A fogyasztási lehetőségek, vagyis a kereslet evvel szemben két ágra oszlik. Az egyik kereslet az, mely előtt ott lebeg az „ár“ lidércze közvetlen hatásában az által, hogy akár saját formájában, akár átalakítva akarják a jószágot tovább adni, sőt a mi a leggyakoribb, más, továbbeladásra termelt jószág előállításához szükséges az nekik. Ezt a folyamatot, melyben a tulajdonképpeni gazdasági élet lüktet, ismét kínálat zárja be, úgy kapcsolván a kínálat által befolyásolt árt össze a kereslet jövőbeli remény-szülte árával egy folyton előrecsavarodó fejlődési folyamatban.

A másik kereslet azon végleges fogyasztó kereslete, a ki már úgy használja el a jószágot, hogy avval nem függ össze gazdasági ujjaszületés. Ez a kereslet az, melyre alkalmazhatók lennének az értékelmé-
tek és határhaszonelméletek rationalistikus speculatiói. Sajnos azonban, hogy bár a kereslet hullámzásaiban e lélektani rugók sokban részt vesznek és hatással is bírnak, a végleges fogyasztók ezen subjectív óhaj-
tásai azért nem érdemelnek tulságos figyelmet a közgazdaságtan részé-
ről, mert ezek, miként megállapítható, — lényegében a kiskereskedelem ármegállapítási jelenségeiből, de ezen javak magas subjectív értékével ellentétes csekély áraiból is — hogy teljesen szenvedőleges szerepet játszanak a gazdasági jelenségek kialakulása szempontjából, mely tekin-
tet nélkül belső értékeléseikre, a termelési és forgalombahozatali lehe-

tőségek szerint határozza meg az árat és evvel beállítja a fogyasztást, tekintet nélkül a fogyasztásra ezen felül megnyilvánuló óhajtasokra.

A jövőbeli tudományos kutatás feladata az ár és vele kapcsolatos gazdasági jelenségek vizsgálata. A kínálat és keresletnek, az áremelkedés és süllyedésnek nem viszonylatai¹⁾ derítendő ki, hanem tünetei és okai. A tüneteket adja a mai gazdasági élet és ezeket szolgáltatja az a valósághoz ragaszkodó vizsgálat, melyen Dibblee elindult s melynek tudományos módszerét Ehrenberg igyekszik felfedezni. Az okokat pedig a gazdasági élet időbelileg kapcsolatos tényeivel és a gazdasági fejlődés kérdésének felderítésével lehet majd megtalálni.

A közgazdaságtan elméleti feladata a mai gazdasági jelenségek tipikus tüneteinek megállapítása kell legyen. Nagy lépés történt ez irányban Dibblee művével, a ki a termelés, elosztás és fogyasztás jelenségei mellé a „forgalombahozatal“ legalább is egyenértékű jelenségét kapcsolta és először igyekezett a létező közgazdasági élet szempontjából nézni a jelenségeket. Az elmélet első feladata ennek a folytatása.

A második nehezebb, mert a valósággal való kapcsolat itt nehezebben tartható meg, ha általánosabb tételekhez akarunk jutni, a közgazdasági genesis tudománya. Minden gazdasági jelenség minden más-sal egybekapcsolva fejlődött azzá, a mi. Csak úgy lesz kideríthető ugyanis az, hogy miért fejlődött gazdasági életünk csak eddig, miért csak ilyenek a jelenségek. Miért nem lehet ma még valahol, bizonyos körülmények között, de nagyobb általánosságban is többet, olcsóbban termelni és a sok vágyat és fedezetlen keresletet oly kevésbé kielégíteni. Mindezt csak a termelési és fogyasztási, tehát piaci lehetőségek gondos és a történelemmel kapcsolatos fejlődésben való tanulmányozásával lehet majd megállapítani.

Minden egyes kiemelkedő gazdasági jelenség igazi természetének megállapítása csak ez úton lesz elérhető: tanulmányozni kell a jelent és kutatni kell a multat.

A mai cseregazdasági és piaci közgazdaságban a súly a tovább-eladásra végzett munka lehetőségén fekszik, melynél az ár a mértéke és célja a cselekvésnek. Más volt az akkor, midőn valamikor magának termelt az ember. Teljes vagy csoportos izoláltság esetét feltételezve a subjectiv értékelés jelentősége itt feltétlenül nagyobb volt. Hogy ez azután miképpen csökkent a gazdasági forgalom terjedésével s miként szűnt meg a gazdasági cselekvésre irányadó lenni, ennek kiderítése a közgazdaságtani fejlődéstan feladata.

Nem a kamat, járadék, munkabér, üzleti nyereség jogosságát bi-

¹⁾ Aquilibrium, Curve, Verhältniss, Gleichgewicht, Relation stb.

ráljuk, ne azt kutassuk, hogy kitől mit vesz el a másik ma, a mi amannak járna, hanem azt állapítsuk meg, hogy mi van tényleg ma, mert nem ismerjük ezt sem, azután pedig hogyan történt és miért van az, hogy ma így van és nem másképpen. Ez fogja az igazi közgazdaságtani tudományt megteremteni.

Egy régebbi értekezésben¹⁾ igyekeztünk kimutatni a földjáradék racionalistikus elméleteivel szemben, hogy azok helyüket meg nem állván, a járadéknak forrását nem is találjuk természeti okokban, hanem emberi viszonyokban. Ezeknek a viszonyoknak tanulmányozására, mint a járadékelmélet helyes forrására rámutatva, szükségszerűleg ott is ahhoz lyukadtunk ki, hogy ezek a közgazdasági okok állapítandók meg az emberi viszonyok vizsgálata útján.

A mai drágaság azért izgatja annyira a kedélyeket, mert még vizásabban mutatja az emberiség hiányos ellátásának következményeit, szemben az emberi tudomány tág lehetőségeinek be nem váltottságával. Ezt a meghasonlást keltő érzést a tudás, a tudomány csak úgy tudná enyhíteni, ha a gazdasági állapot szükségszerűségét keletkezési folyamatának felderítésével igazolná, a mihez a létező jelenségek és multjuk ismerete vezethet el.

Ez a tudomány, midőn a változandóság történetével megismertetne, talán a létező állapotokat megrendítő felfogások érvényesülését is elősegítené, épp úgy, a hogy a radikális lehetőségek hívei részéről a létező szükségszerűségének kimutatása miatt érhetné támadás. Ugy eshetne tehát, hogy két malomkő közt rossz sorsa lenne, de bármilyen nehezen, mégis köztudatba kerülne lassan az, hogy van egy új közgazdaságtani tudomány, mely kivezette ezt a lenézett kétséges elméletet a scholasticismus racionalistikus gondolattornájából és — jó szerrel — megtámadhatatlan igazságokkal gazdagította az emberi ismeretek táráát.

Neubauer Ferencz.

¹⁾ *Közgazdasági Szemle* 1912. évf. júniusi szám.

Részletek a gazdaságosság érvényesítéséhez az államvasutak üzemében.

A magyar államvasutak a magyar állam vagyonának legnagyobb részét képezik, ha tehát az államvagyon e részének jövedelmezősége az e vasutakba fektetett tőkének törlesztési és kamatszükségletét nem fedezi, akkor az állam egyes szükségleteit kielégítetlenül hagyni, vagy pedig az adózókat jobban megterhelni kénytelen.

A kereskedelemügyi miniszternek 1906—1909. években kifejtett tevékenységéről szóló jelentése szerint az államvasutak befektetési tőkéjének évi kamatszükséglete 115¹/₂ millió koronát, 1908-ban az államvasutak üzleti feleslege pedig kerekén 70 millió koronát tett ki, az államvasuti beruházás kamatszükségletének fedezésére tehát — mondja ez a jelentés — igen tekintélyes összeget kell ez idő szerint az adózó közönség filléreiből a közjövödelmekből pótolni.¹⁾

Az államvasutak befektetési tőkéjének²⁾ kamat és törlesztési szükséglete 1912-ben 122,196.629 K, az üzleti fölösleg 110,132.405 K volt, a hiány tehát még mindig 12,064.224 koronát tett ki.

A magyar közvélemény az előbb említett, tehát hivatalos jelentésben foglalt megállapítás dacára sem mutatott nagyobb érdeklődést az államvasutak jövedelmezőségének kérdésében. Az érdeklődés csak legújabbban kezd jelentkezni és az érdeklődés felkeltésére a legnagyobb befolyást — kétségtől — a pénzügyminiszternek a múlt év október havában³⁾ a képviselőházban tartott ismert beszéde gyakorolta, melyben az államvasutak jövedelmezőségének kérdését a magyar állam legfontosabb pénzügyi problémájának jelentette ki.

A pénzügyminiszter az államvasutak bevételeinek kedvezőtlen voltát hangsúlyozva, rámutatott, hogy míg az 1913. év első felében a tiszta fölösleg 47,100.000 koronát tett ki, addig 1892-ben ugyanebben az időszakban a tiszta fölösleg az 55 milliót meghaladta.

¹⁾ 130. old.

²⁾ 1912-ben a tényleges befektetési tőke 2.566,399.360 koronát, a névleges tőke 2.972,424.823 koronát tett ki.

³⁾ Október 30-án.

A tiszta üzleti fölösleg, mely 1912-ben kereken 111 milliót tett ki s melyet 1913-ra 132 millióra irányoztak elő, a pénzügyminister e beszéde szerint valószínűleg csak 100 milliót fog elérni, holott már 1906-ban 104 milliót értünk el.

1906 óta az árúdíjszabás emelése kétszer — a pénzügyminister szerint — „elhibázottan, nem elég körültekintéssel és kis mértékben, a személyi díjszabás emelése pedig egyszer következett be, mely tarifa-emelések, az 1913. évi forgalmat alapul véve, körülbelül 26 millió többletet jelentenek, míg ezzel szemben 1906 óta 596 milliót fektettünk be 1912 végéig a magyar államvasutak új beruházásaiba és ezen beruházásoknak és ezen tarifaemeléseknek ez az eredménye“.

Az állam pénzügyi érdekeit első sorban gondolni hivatott tényezőnek ezek a kijelentései és az azóta bekövetkezett az a tény, hogy az államvasutak folyó évi bevételei a tavalyi mértéket alig érték el:⁴⁾ a legkomolyabb és időszerű kérdéssé tették az államvasutak jövedelmezőségét.

A kérdésnek megoldása attól függ, vajon sikerül-e az államvasutak üzemében a gazdaságosság elvét érvényesíteni.

A gazdaságosság elvének az államvasutak üzemében való érvényre juttatása valamennyi alkalmazott kötelessége, ezt az elvet elsősorban mégis azoknak kell szem előtt tartaniok, kik a vasutüzemhez szükséges anyagokat beszerezik és azokat kezelik.

Az államvasutak üzemében milliókra menő anyagok beszerzésénél a jutányosság, kezelésénél az anyagmegóvás, a felhasználásnál a takarékoság szempontjai irányadók.

A beszerzéssel megbízott közegeknek ezért az anyagok beszerzési forrásai, előállítási módjai, minősége, tehát értéke és használhatósága tekintetében alapos szakismeretekkel kell rendelkezniök.

Az anyagok mennyiségi és minőségi ellenőrzésére kiterjeszkedő átvételénél közreműködő közegeknek ezenfelül az üzleti élelmesség által használt fogásokat is ismerniök kell.⁵⁾

⁴⁾ A magyar kir. államvasutak 1914. évi január havi bevételei 1,418.404, február havi bevételei pedig 1,954.057 koronával tettek ki kevesebbet, mint 1913. év január, illetve február havában. A m. kir. államvasutak 1914. évi márczius havi bevételei a múlt évi márcziusi bevételeket 675.803 koronával multák felül. A f. évi január 1-től márczius végéig az összes szállítási bevétel 2,696.658 koronával volt kevesebb, mint az 1913. évi első három hónapnak bevételei. A f. é. április hóban elért eredmény 1,266.135 K-val kedvezőbb a múlt év ugyanazon hónapjában elért bevételnél.

⁵⁾ A kereskedelemügyi minister f. é. április hó 30-án tartott beszédében elismerte a reorganizálás szükségességét és kijelentette, hogy az anyagbeszerzést teljesen üzleti alapokra kívánja fektetni.

A megrendelés és átvétel szakszerűsége nemcsak a vasut intézet érdekeit óvja meg, hanem egyúttal nevelő hatást gyakorol a vasutak részére szállító kereskedőkre és iparosokra (gyárakra), mert ezeket szolid munkára kényszeríti. Ez a hatás nem csekély jelentőségű, mert a vasutak egyes iparágakban a legnagyobb fogyasztók.

A gazdaságosság elve megköveteli, hogy a megrendelés terjedelme a fogyasztáshoz, a fogyasztás pedig a valódi szükséghez alkalmazkodjék.

Ez a követelmény azonban sem az államvasutaknál, sem az államot pénzügyileg érdekelt kassa-oderbergi vasutnál érvényesülni nem tud, legalább erre lehet következtetni a készletek fölöslegeinek évről-évre való emelkedéséből és az anyagpazarlásról elterjedt hírekből.⁶⁾

Az államvasutak beszerzései az 1901. évben 63,031.033 koronát tettek ki, 1911-ben ezek 148,305.273 koronára rugtak. A beszerzéseknek egy évtized alatt ez ijesztő mérvű növekedése azt parancsolja, hogy a beruházásokat az elkerülhetlenül szükségesre szorítsák úgy tárgyilag, mint terjedelmileg. Az illetékes tényezőkre hárul az a nehéz feladat, hogy az egyes szolgálati ágak részéről támasztott igények elbírálásánál a legnagyobb gondossággal és körültekintéssel járjanak el. Az egyes szolgálati ágak közegeit egyébként dicséretes egyszerűségük — gyakran egyoldalúságuk — arra ragadják, hogy kívánságaikat elengedhetleneknek tüntessék fel. Ezeknek megbírálás nélkül való teljesítése épp oly helytelen lenne, mint megtagadni olyan természetű kiadásokat, a melyek végeredményükben takarékossgot jelentenek.

A mi a kocsik beszerzését illeti, az ez iránt támasztott igényekkel szemben — nézetem szerint — a gazdaságosság elve, ha nem is megállást, de mindenesetre nagy visszatartást igazol.⁷⁾

A tulajdonképeni kocsihányt nálunk főleg az a körülmény okozza, hogy a legjelentékenyebb tömegszállítások, nevezetesen a szén-, a cukorrépa-⁸⁾ és a gabonaszállitmányok a legnagyobb forgalom idejére esnek és a nehézségeket növelik az ősszel tartott nagy hadgyakorlatok céljaira szolgáló katonai szállitmányok is.

⁶⁾ A kereskedelemügyi minister e tekintetben kijelentette, hogy gondoskodni kíván arról, hogy a készletek a szükséges minimumot meg ne haladják.

⁷⁾ Az 1910. évvel szemben az 1911. év e tekintetben lényegesebb csökkenést mutat, a mennyiben a vasuti kocsik beszerzési összegénél 10,952.370 korona, a mozdonyok és szerkocsik beszerzési összegénél pedig 2,515.368 korona csökkenést látunk.

⁸⁾ A »Mercur« m. é. szeptember hó 1-jei számában foglalt közlemény szerint a vasutaknak szeptembertől decemberig négyszázezer waggon répát kell a cukorgyárakba és csaknem ugyanennyi répaszeletet az ellenkező irányban szállítaniok.

Az érdekeltek köréből minduntalan felhangzó panaszok helyett czél-szerűbb lenne, ha maguk a nagyobb tömegszállításai által érdekelt tényezők, így a czukorgyárak és különösen nagy szénbányavállalataink szereznének be, vagy kölcsönöznének ki néhány vonatot kitevő kocsikat, a mit mint nagy tőkeerős vállalatok könnyen megtehetnének.

Az ilyen megoldás gyakorlati jelentőségét külföldi példák bizonyítják.

Amerikában általában szokásban van, hogy a nagyipari vállalatok saját kocsijait bocsátják a vasut rendelkezésére.

Németalföldön a Ruhr-vidékről történő szénszállítások előmozdítására a hajósvállalatok és az érdekelt gyárak az egész zárt vonatokhoz szükséges kocsikat maguk szolgáltatják.

De hivatkozhatom hazai példára is. A győr-sopron-ebenfurti vasut a nagyczenki és a petőházai czukorgyárakat, valamint az Esterházy-uradalmat kocsik kikölcsönzésére és azoknak a vasut rendelkezésére való bocsátására birta rá, a mi a forgalom lebonyolítását lényegesen megkönnyítette és lehetővé tette azt, hogy a rendkívül nagy forgalom daczára is a gyáraknak a campagne alatt a feldolgozott répánál mindig nagyobb mennyiség állott rendelkezésükre.

Hivatkozhatom végül a sör-, szesz- és ásványolaj-tartánykocsiknak az illető vállalatok részéről való beszerzésére.

E példák után indulva, az államvasutaknak tárgyalásokat kellene kezdeményezniök a hazai szénbányavállalatokkal modern vasuti szénszállító kocsik beszerzése, vagy legalább kölcsönzése iránt. E vállalatokkal meg kell értetni, hogy a kocsiknak általuk való beszerzése vagy kikölcsönzése a saját érdekükben áll, mert az államvasutak a kocsi-beszerzéseknél a végletekig nem mehetnek, vasutaink forgalma pedig a jövőben csakis emelkedhetik, minélfogva a kocsihiánynak is jelentékeny mérvben kell növekednie, a felvetett eszme megvalósításának szüksége tehát előbb vagy utóbb okvetlenül elő fog állni.

A saját vagy idegen üres kocsiknak visszutjokban való kihasználása egyenletes forgalommal bíró vasutaknál rendszerint gazdaságos eljárás, melyet az államvasutak is követnek, sőt állítólag az idegen üres kocsiknak éppen az államvasutak által való túlzott felhasználása vezetett a kocsiszabályzatnak a közelmúltban keresztülvitt módosítására, nevezetesen az üres kocsik használati díjának felemelésére.

Az üres kocsiknak egyes állomásokra megrakás nélkül való visszaküldése különleges viszonyaink mellett gyakran elkerülhetlen, sőt szükséges is, a mit időszakos tömegszállításaink egy példája élénken igazol.

Egyes különben kisebb forgalmú állomásainkról bizonyos időszakban káposztából igen nagyszámú kocsirakomány kerül feladásra (3—4 egymás mellett fekvő állomásról néha 2.000—2.500 kocsi), mivel azonban az ilyen állomásokra aránylag igen kevés rakott kocsi érkezik, az említett árú természete pedig a gyors elszállítást megköveteli, a kocsiintézés akkor jár el helyesen, ha ezekre az állomásokra bármily távolságokról is üres kocsikat küld, nehogy az árú romlásnak induljon. Annak tehát nem volna szabad előfordulnia, hogy ily esetben az üzletvezetőség a vizsatérő üres kocsikat gyors szállítást egyáltalában nem igénylő árúk fuvarozására visszatartsa, illetve felhasználja és a központi kocsiintézésnek⁹⁾ a tényleg rendelkezésre álló üres kocsik számánál kisebbet jelentsen be.

Egyes üzletvezetőségeknek ily eljárása helytelen és csak a periculum in mora által igazolt felsőbb parancs szigora által szüntethető meg. A baj ugyanis az, hogy az üzletvezető a hatalmas iparvállalatok vagy a vállalatokban érdekelt pénzintézetek nagy befolyással bíró igazgatósági tagjainak közbenjárása elől nem mer elzárkózni.

A kocsihiányt egyébiránt gyakran azonosítják a legsűrűbb forgalom idejére eső árútorlódással. Ily időleges árútorlódásokon pedig a kocsik számának szaporítása¹⁰⁾ nem segíthet, sőt bizonyos határon túl az állomási vágányzat bővítése sem, mert az állomások vonat- és árúbefogadó-képessége bizonyos mértéken túl nem növelhető.

Az árútorlódásnak egyik oka az, hogy a raktárakat és rakodókat nem az illető állomás különleges forgalmi igényeinek figyelembevételével, illetve az ott valószínűen fejlődő forgalom előrelátásával, hanem szabványtervek szerint állították elő, mely körülmény a késedelmes be- és kirakást eredményezte.

A torlódásnak további oka a be- és kirakás lassúsága.

Hogy az árútorlódásokat mennyiben okozza a szabványokhoz való

⁹⁾ A kereskedelmi miniszter idézett beszéde a kocsikezelési szolgálat ujjaszervezését helyezi kilátásba.

¹⁰⁾ Ugyanezt a nézetet vallja James Hill, ki a „Railway Bussiness Association“-ban tartott felolvasásában előadta, hogy az emelkedő conjunctura alkalmával mindig kocsihiányról beszélnek és a közönség azt hiszi, hogy ha elég kocsi áll rendelkezésre, akkor azok szállítása is akadálymentes. A valóságban nem a kocsik számában, hanem annak forgalmában vannak meg a nehézségek. Egy teherkocsi átlag 40 km.-t fut be. Tehát naponként átlag 2 óra hosszat mozog. A többi 22 órát a meg-, ki- és átrakás céljaira és az állomásokon való tartózkodásra használják fel. Ha az állomások megfelelő terjedelműek, úgy a baj a kocsik számának emelkedésével csökkenthető, ellen esetben azonban a kocsik mennyiségének emelkedése a nehézségeket megnöveszti. („Vasuti es Hajózási Hetilap“ 1914. évi január hó 31. sz.)

merev ragaszkodás és mennyiben a be- és kirakásnak lassúsága, tanulmányozást igényel.¹¹⁾

A tanulmánynak arra is ki kellene terjeszkednie, hogy mely nagyobb forgalmú állomásokon lenne indokolt a rakodásnál gépi berendezések alkalmazása, mely berendezésekre — a külföldi vasutaknál elért eredményeket figyelembe véve — mielőbb át kellene térni.

A poroszok például a cukorrépának a vasuti kocsikból való kiürítését vízi erővel eszközlik. Ez az eljárás az árúnak nem árt, sőt használ, mert a cukorgyárak a cukorrépát felhasználás előtt ugyanis megmossák, mihez járul az az előny, hogy a víz magát a kocsit is megtisztítja.

Az 1906-iki nagy forgalmi torlódás a legnagyobb mérvben a budapesti és a Budapesttel szomszédos állomásokon jelentkezett, élénken utalva arra, hogy a hatvan—váczi vasútvonalnak államvasuti elsőrangú vonalként leendő létesítése nélkülözhetlenül szükséges.

A vác – gödöllői vasút jelentéktelen teljesítőképessége miatt a vác—hatvani elsőrangú államvasuti vonalat ugyanis helyettesíteni nem képes, ez utóbbi létesítésének szüksége tehát ma is fennáll, mert a nélkül a budapesti (környéki) állomásokat a nyugatra menő forgalomtól leterhelni nem lehet.

Az árutorlódásnak, illetve a kocsihiánynak egyik oka kereskedőinknek az az eljárása, hogy áruikat aránylag hosszú ideig nem váltják ki, hanem azokat a vasútállomásokon hagyják feküdni. Ez az eljárás abban találja indokát, hogy kereskedőink árúraktárakkal többnyire nem rendelkeznek, az árukat pedig közraktárakba azért nem raktározzák be, mert a beraktározásból eredő költség rendszerint nagyobb lenne, mint a mennyit fekbérilleték címén a vasútnak fizetnek.

A vasutak ezt a visszasságot észlelvén, azon a mellékköltségek felemelése által kívántak segíteni. Vajjon az emelés a hatást a várt mértékben elő fogja-e idézni, ma még kérdéses; ha azonban ez az intézkedés sem vezetne a kellő eredményre, tanulmányoztatni kellene azt, hogy a vasuti forgalom gyorsaságára káros hatással bíró e jelenség

¹¹⁾ A tanulmányozást azonban sem kizárólag műszaki közegekkel, sem kizárólag a ministeriumba szolgálattételre berendelt államvasuti közegekkel nem kellene végeztetni, és minden esetre meg kellene hallgatni erre nézve a rakodásnál és a raktári szolgáltatnál tényleg működő tehetséges alkalmazottak közül a legkiválóbbakat. Műszaki közeg kizárólagos megbízatása ellen szól az e közegeknél némelykor tapasztalható egyoldalúság. A berendelt államvasuti közeg kizárólagos megbízatása pedig azért esik kifogás alá, mert minden efféle megbízatás lényegében az államvasutak eddigi eljárásának kritikáját eredményezi, az államvasutak létszámába tartozó közeg pedig minden szaktudása dacára is erő és biztonság érzete hiányában tartózkodni fog ilyen természetű kritikától.

ellensúlyozására minő további, illetve minő más irányú intézkedést lehetne segítségül hívni.

A vasuti kocsik jutányos beszerzésének figyelemreméltó példáját adja a győr—sopron—ebenfurti vasút.

Ez a vasút négy új másodosztályú személykocsit kívánt beszerezni. A hazai kartellált gyárak nevében az illető gyár egy másodosztályú személykocsiért 31.200 koronát követelt. Ezt az árat azonban a vasútigazgatóság túlmagasnak tartván, a négy másodosztályú személykocsit a vasút soproni műhelyében készíttette el. A kísérlet kedvező eredménnyel végződött, mert e négy kocsi előállítása az illető gyár által kívánt 124.800 korona helyett 81.150 K 56 f-be került, az említett vasút tehát 43.649 K 44 f-t takarított meg,¹²⁾ mely kedvező eredmény alapján a vasút elhatározta, hogy kocsijait a jövőben maga fogja előállítani.

Megjegyzendő, hogy itt első kísérletről volt szó és a kísérlet nehézségei dacára a kocsik minőségileg jobbak, mint a minőket a gyárak ajánlottak.

Az államvasutak a gyárak túlköveteléseivel szemben egy izben állítólag hasonló eljárást követtek, s nézetem szerint ezt az eljárást folytatniok is kellene, hogy a gyárak igényeit mérsékelve, üzemüket olcsóbbá tegyék.

Az államvasutak műhelyeinek ily munkákat nagyobb munkanélküliség eseteiben vagyis munkanélküli munkások foglalkoztatásával kellene végezniök, mi által a gazdaságosság elve szociális célzattal lenne tár-sítható.

Az államvasutak eljárásának szabályozó hatása nem maradhatna el, mert a gyárak nem lévén tájékozva az iránt, hogy ajánlataikat az államvasutak mely ajánlati csoportnál fogják figyelmen kívül hagyni, tartózkodni lennének kénytelenek az árak túlcsigázásától.

Az anyagszerkezelnél az anyagoknak szakismeretet igénylő meg-óvása érdekéből szigorúan ahhoz kellene alkalmazkodni, hogy az anyagokat a szertárakból a beraktározás sorrendjében szolgáltatassák ki.

Az anyagelosztásnál a gazdaságosság követelménye, hogy a vasut a saját üzeméhez szükséges szállitmányait lehetőleg üresen visszatérő kocsikban és olyan időben küldje el rendeltetési helyeikre, a mikor a fizető szállitmányok forgalma a legkisebb, de semmi esetre sem a legnagyobb forgalom idejében. A beszerzések lehetőleg a felhasználás helyén vagy közeléről eszközrendők, hogy a nagyobb távolságra való szállítás költségei megtakaríttassanak.

¹²⁾ A vasút által előállított kocsik gázvilágítással és kettős rugó felfüggesztéssel vannak felszerelve. Ha ezt a magasabb értéket is figyelembe vesszük, az összmegtakarítás 46.449 korona 44 fillérre tehető.

Az anyagok takarékos felhasználására eddig kellő figyelmet nem fordítottak, s az e tekintetben is szükséges ellenőrzésről sem történt gondoskodás.¹³⁾ Annak sem volna szabad előfordulni, hogy a vasut céljaira még használható anyagokat elárusítsanak.

Az ócska anyagok elárusításánál nem a gazdaságosság elvének érvényesülésével, hanem egyenesen a vasut kárára üzött rendszeres visszaéléssel találkozunk.

A visszaélés abban áll, hogy a pályázók a „legjobb“, azonban a valódi értéken jóval alul maradó ajánlatra nézve egymással előre megállapodnak. A tulajdonképeni versenytárgyalás csak az ócska anyagoknak értéken alul történt megvásárlása után kezdődik, a mikor is a pályázók az anyagok felett megalkusznak és az elért hasznot egymás között megosztják.

Ugyanezt a visszaélést tapasztaljuk a talált tárgyak elárverezésénél és gyakran találkozunk összebeszélésekkel a szállításoknál.

Az államvasutak érdekeire sérelmes visszaéléseket meg kell akadályozni s az értékesítésnek, illetve a szállítások kiadásainak valamely más, alkalmasabb módját kell választani.

A gazdaságosság elve megköveteli, hogy az alkalmazottakkal felesleges munkát ne végeztessünk, vagyis ott, a hol lehetséges, a munkát, illetve a munkaerőt megtakarítsuk.

Ezt a célt kívánta szolgálni Ferenczi Benő államvasuti ny. főfelügyelőnek az az indítványa,¹⁴⁾ melynél fogva a felvevő állomáson csakis azoknak az illetékeknek kiszámítása és a fuvarlevélbe, valamint a rovatlapba való jegyzése tartassék fenn, melyek a felvevő állomáson keletkeztek és a melyekért ez az állomás felelős: az átutalt fuvardíj kiszámítása és annak más leadási mellékkilletékekkel együtt a fuvarlevélbe és a rovatlapba való bejegyzése ellenben, a rendeltetési állomás számadójára ruháztassék át.

Az indítványnak indokát az a tapasztalat képezi, hogy a felvevő állomás számadói az átutalt fuvardíjaknak és a leadási mellékkilété-

¹³⁾ Az államvasutak szolgálati és illetmény szabályzatának 116. §-a szerint: »Az alkalmazottak némely szolgálat gazdaságos ellátásáért jutalékban vagy jutalékpótlékban is részesíthetők. A részesítés mérvét külön utasítások vagy szabályzatok állapítják meg.« A kereskedelmi miniszter többször idézett beszédében annak kiemelése mellett, hogy jutalék a tüzelő-, kenő- és tisztítóanyagoknál nálunk is adatik, odanyilatkozott, hogy az üzemnek csak bizonyos ágaiban lehet direct ellenőrzést gyakorolni, úgy hogy a jutalom vagy a jutalék direct arányba hozható az illető eredménnyel.

¹⁴⁾ »A vasuti kereskedelmi szolgálat különböző részeinél beosztott munkaerők kiképzéséről«. »Vasuti és Hajózási Hetilap« 1901. évi április 7-ik és április 14-ik számai.

keknek helyes megállapítására felelősségük hiányában gondot nem fordítanak.

Ezt a javaslatot eddig figyelemre nem méltatták, holott ha az abban foglalt változtatás a gyakorlatban beválnék, a feladási számadások szerkesztése nem igényelne olyan nagyszámú személyzetet, mint ma.

A javaslat horderejének megvilágítására felhozott adatok szerint az 1901. évnek amúgy is gyenge forgalmú és csak 28 napot kitevő február havában a feladási havi számadás állott:

Budapest nyugati pályaudvaron	3.701 ívből
» dunaparti pályaudvaron	1.900 »
» Józsefváros pályaudvaron	1.862 »

Az indítvány szerint a változtatás egyelőre kísérletképen az államvasutaknak helyi és a kezelésükben álló helyi érdekű vasutaknak helyi és csatlakozási forgalmában lenne behozandó.

Nézetem szerint a változtatás kísérletképen való behozatala is csupán az államvasutak helyi forgalmára volna szorítandó.

A szóban levő javaslat értelmében a bevételelőrzést decentralizálni kellene. Az üzletvezetőségek kebelében felállítandó osztályokban a naponként oda beküldött rovatlapokat gyakorlott hivatalnokok azonnal tényleg szakszerűen egyéni felelősség mellett felülvizsgálnák, a hibákat megghiányolnák és azok rendezéséről az osztályok 8 nap alatt gondoskodnának. Semmi esetre sem volna szabad a felülvizsgálásra olyan közegeket alkalmazni, kik maguk számadók nem voltak, mert kezdőknek ily célra való felhasználása a vasutaknak jelentékeny kárával járna.

Centralizálva kellene maradnia a bevételek összesítésének és az idegen vasutakkal való leszámolásnak.

A most ismertetett eljárás beválása esetében leapadna a vissztérítési osztály munkahalmaza és megfogyna a nálunk egyre szaporodó reclamatiós irodák száma, mely irodák Ausztriában és a Németbirodalomban alig találhatók.

Ha az ellenőrzésnek ez a módja elrendeltetnék, vagyis a szóban levő decentralisatio megvalósíttatnék, az államvasuti igazgatás immár halaszthatlan reformja alkalmával az egyes üzletvezetőségeknek üzletigazgatóságokká való előrelátható átszervezésekor az általános decentralisatio e részben már kész helyzetet találna.

A díjszabásoknak a közelmúltban keresztülvitt emelésével szemben díjszabásoknak további emelése ez idő szerint kizártnak lévén tekintendő, az a kérdés igényel megfontolást, vajjon az államvasutak jövedelmezőségét nem lehetne-e emelni a díjszabások leszállítása által?

Az árúdíjszabások tekintetében a kérdésre alig lehet határozott

választ adnunk, mert igaz ugyan, hogy olcsóbb díjszabások a piacképesség, nevezetesen a távolabb fekvő piacok elérése szempontjából a termelést lehetővé teszik, vagy a termelés fokozását előmozdithatják, egyéb tekintetben azonban az alacsony díjszabások hatása alig érvényesül. A többtermelés ugyanis a vállalkozó tőkeerősségétől, hitelképességétől, a munkabérek magasságától és különösen a még elérhető piacoknak fogyasztási szükségletétől, helyesebben e piacok vevőképességétől, tehát olyan feltételektől függ, melyeket a vasut nem ural.

Más elbírálás alá esik a felvetett kérdés a személydíjszabás tekintetében.

A személyszállítást illetőleg szerzett tapasztalatok szerint a díjszabások olcsósága ugyanis úgy a forgalomnak, mint a bevételeknek emelkedését vonja maga után.

Himmel Rezső államvasuti főfelügyelő „A magyar királyi államvasutak 1870—1900. évi üzleteredményei” című összeállításában az 1888—1899. években a személyforgalom emelkedésében 20⁰/o-ot tulajdonit kizárólag a zónadíjszabás hatásának.

A zónadíjszabási rendszertől a reformok kezdetben alig tértek el, a jövedelmezőség fokozásával indokolt további változtatások azonban a rendszernek teljes felhagyására és a rosszabb miriaméteres rendszerre vezettek.

A zónarendszernek minden elfogulatlan bírálója kénytelen elismerni, hogy ez a rendszer az államvasutak személyforgalmát nem remélt arányokban emelte, továbbá, hogy a rendszer elérte azt a célját, melynél fogva az utazásra kevésbé hajlandó magyar közönséget az utazásokra rászoktatta, s végül, hogy a magyar államvasutak bevételeinek emelkedését eredményezte.

A zónadíjszabásnak a személyforgalomban való behozatala eredményezte Budapest és a vidéki nagyobb városok forgalmának fellendülését. A közönség a városokban gyakrabban megfordult, a vételalkalmak vásárlási kedvét fokozván: bevásárlásokat eszközölt, minélfogva a zónarendszernek különösen a belkereskedelem látta nagy hasznát.

A zónarendszer tette lehetővé, hogy az ország legtávolabbi részeiből is olcsón lehetett a fővárosba jutni, mely körülmény sok nemzeti-ségű országunkban, különösen a túlnyomólag románok által lakott erdélyrészi vármegyék tekintetéből jelentőséggel bír.

Az utóbbi szempont jelenleg, illetve a jövőben még fontosabbnak látszik, mint a minő az a Baross idejében volt, mert a szomszéd Romániának területi gyarapodása folytán politikai ereje növekedni és így hatása a magyarországi és különösen a tőszomszéd erdélyrészi románokra is fokozódni fog.

Minthogy a zónarendszer városaink forgalmának előmozdítására és így, mint említettem, belkereskedelmünk fejlődésére előnyös hatást gyakorolt, a még mindig istápolásra szoruló városaink érdekei szempontjából a rendszer felhagyása — nézetem szerint — időelőtti volt.

A zónarendszerű díjszabásnak a személyforgalomba való visszaállítása indokoltnak látszik, mert e rendszer ismert előnyeit ez idő szerint is újból meghozná s mert a restitutio az államvasutak pénzügyi érdekeit nem sértené, sőt feltehetően kedvezően befolyásolná.

A visszaállítással egyidejűleg önként érthetőleg revisio alá volnának veendő az utazási kedvezmények, melyek megszorítása elkerülhető nem lenne.

A visszaállításig is sürgősen kellene intézkedni a szabadjegyek és kedvezményes igazolványok tekintetében lábra kapott visszaélések megakadályozása iránt. Nem volna szabad tovább tűrni, hogy a szabadjegyekkel és a kedvezményes igazolványokkal valósággal üzérkedjenek.

A gazdaságosság elvét kell szem előtt tartani a díjkedvezmények engedélyezésénél is.

Az államvasutak pénzügyi érdekeit csak akkor szabad ez irányban is háttérbe szorítani, ha azt közgazdasági érdekek nyomtatékosan megkövetelik. Olcsóbb díjszabások alkalmazása és díjkedvezmények engedélyezése tehát csak akkor indokolt, ha az olcsóbb díjszabások, illetve a kedvezések a hazai termelés és kereskedelem előmozdítására, vagy az állam által gondozott egyéb érdekek istápolására szolgálnak.

Az akár rovatolás, akár visszatérítés útján érvényesített díjkedvezményeknél ennél fogva arra kell törekedni, hogy a kedvezést valóban az illetékes tényező élvezze, ellenben a díjkedvezmény hasznában az illegitim tényező túlnyomó részben, vagy éppen egyedül ne részesülhessen.

Ezzel a felfogással homlokegyenest ellentétben áll a minimális mennyiség elszállításához kötött (speditör) díjkedvezmények engedélyezése, mert az ilyen kedvezmények által elért haszonban vajmi csekély rész jut a termelőnek, vagy a valódi kereskedőnek, annyi t. i., a mennyit az élelmes szállítóczég abból nekik átenged. Az elért haszonnak nagy részét az illető czég magának tartja meg, holott az élelmességen kívül egyéb érdeme nincsen, mert a kijárónak díjazását, tehát a corruptio előmozdítását talán még az ilyen czég sem tekinti érdemnek.

A minimális mennyiség elszállításához kötött díjkedvezmény az egyenlő elbánás elvének egyenes negatioja, mert az ilyen díjkedvezményeket mindenki nem veheti igénybe, hanem ellenkezőleg, csakis az, a ki az illető díjkedvezményt kigondolta, kieszközölte és meghirdettette.

Mivel ezek szerint a minimális mennyiség elszállításához kötött díjkedvezmények túlnyomó részben egyes szállítmányozó cégek meg

nem érdemelt hasznára szolgálnak és a haszonban a termelés és a valódi kereskedelem tényleg csak igen kis mértékben részesül, ily kedvezmények engedélyezését és fenntartását közgazdasági érdekek nem követelik. A vasutak jövedelmezőségi érdekei pedig egyenesen tiltakoznak az efféle kedvezmények ellen, minthogy azok a vasutak bevételeit minden elfogadható indok nélkül csökkentik, mihez járul a leszámolásnak nem kis munkája, tehát költsége is.

A díjkedvezmények rendszere eredményezte azt, hogy az amugy is felette bonyolult díjszabási ügyet a díjkedvezményi jegyzék, valamint a folytonosan hirdetett díjkedvezmények még nehezebben áttekinthetővé teszik, mi mellett jelentékeny költségek is mutatkoznak.

Poroszországban a valódi szükséghez képest tesznek ugyan díjszabási intézkedéseket, de teszik ezt az egyenlő elbánás elvének sérelme nélkül, rendszerint declassificatio útján és elsősorban vasutpénzügyi, másodsorban közgazdasági érdek indokából, díjkedvezményeket azonban egyáltalán nem engedélyeznek.

Nézetem szerint a már megkezdett úton tovább haladva, a díjkedvezményeket további alapos revisio alá kell venni s jövőben bárminő díjkedvezmény csakis a hazai termelésnek idegen verseny ellen való megvédése céljából lenne engedélyezendő.

A magyar vasutak jelentékeny anyagi hátrányát okozza, hogy a vasuti díjszabási határozmányok nem eléggé szabatosak. A szállító felek ezt a körülményt a saját előnyükre igyekeznek kihasználni s a vasuti fuvarozási ügyletekből eredő perek elég gyakran a vasutakra kedvezőtlenül végződnek.

Hazai bíróságaink ugyanis rendszerint a feleknek adnak igazat azzal az érveléssel, hogy a vasutaknak módjukban áll a díjszabásokban a határozmányokat világosan, tehát minden kételyt kizáróan megszövegezni, minélfogva az ilyen határozmányok homályosságának hátrányait a vasutak tartoznak viselni.

A díjszabási határozmányok nem szabatos szövegezése onnan ered, hogy az osztrák-magyar közös általános vasuti díjszabási határozmányokat német szövegben állapítják meg, és a német szöveget nem értelem szerint, hanem szó szerint fordítják le.

A vasutak pénzügyi érdekeire nehezedő említett hátrányokat szabatos, vagyis a fogalom lényegét kifejező szövegezés által kellene megszüntetni, mely szövegezést vissztérítési és bevételellenőrzési közegek közbenjöttével kell eszközölni.

Az államvasutakról egyes alsóbb rendű vasutakra menő szállitmányoknak a vasutak csatlakozási állomásain szükséges átrakása hosszabb időt igényel, minélfogva az állomások a szállítási határidőt, illetve a

megállapított próbahatáridőt nem képesek betartani. Mivel a vasutak a késedelemért az igényjogosult féllel szemben kártérítéssel tartoznak, az államvasutaknak az ilyen forgalmakból eredő amúgy is csekély jövedelme még inkább csökken.

Ezen a visszásságon az által lehetne segíteni, ha az ilyen alsóbbrendű vasutak a közvetlen fuvarozásból kikapcsolatnának.

Nem érvényesül a gazdaságosság elve az államvasutak által kezelt helyi érdekű vasutak üzemvitelénél.

A magyar helyi érdekű vasutak finanszírozásával foglalkozó tőke a helyi érdekű vasutaknak az államvasutak által való kezelésében a jövedelembiztosítás letűnt rendszerének helyettesítőjét látja. A tonnakilométerikus szabványszerződésen s újabban a jövedelemnek százalékos megosztásán alapuló állami üzletkezelés volt képes leginkább finanszírozásra bírni különösen a külföldi tőkét, mely különben alig lett volna hajlandó az önálló üzletkezelésnek kockázatát viselni.

Az államvasutak kimutatása szerint az állami vasutintézet 22·5 millió koronát¹⁵⁾ fizet rá évenként az általa kezelt helyi érdekű vasutak üzemére és azt a hiányt 1.920-ra 35 millió koronára becsülik.¹⁶⁾

A ráfizetés kérdésének vitájában résztvenni nem kívánok, mivel azonban a motorkocsiknak a személyforgalomba való bevezetését nemcsak szakemberek tartják gazdaságosnak, hanem mivel a motorforgalom bevezetése által a porosz-hesseni, valamint az aradi és csanádi egyesült vasutak tényleg nagy eredményeket értek el, azok mellé sorakozom, a kik ezt a fontos kérdést a napirendről levenni nem akarják.

A porosz—hesseni vasutak üzemében 4 952 km. hálózaton 200 motorkocsi tesz szolgálatot és a porosz vasuti minister 1913. évi jelentésében kijelentette, hogy a motorkocsikba fektetett 13 millió márka jól

¹⁵⁾ Sármezey Endre szerint a ráfizetés nem 22·5 millió koronát, hanem 25 milliót tesz ki évenként. Mandelló Gyula szerint az államvasutak által kimutatott ráfizetés a tényeknek nem felelhet meg. A ráfizetés — véleménye szerint — csakis az államvasutak könyvelési rendszerének a folyománya lehet, mert ha más lenne, akkor a hiba a kezelésben, helyesebben a rendszerben van. Ez esetben e rendszer gyökeres megváltoztatásában kell a baj orvoslását keresni, mert abban nem lehet és nem szabad megnyugodni, hogy az államvasutak megfelelő kezelés mellett pályakilométerenkint — a mint ezt Sármezey kimutatja — 2.649 koronát fizetnek rá az üzemvitelre. Ily ráfizetés, amely meghaladja azt az összeget, mely mellett más vasút — 5.770 korona bruttó bevételnél — az üzemet lebonyolítja, helyesnek nem fogadható el. (Közmunka 1914. február 22-iki száma.)

¹⁶⁾ »Közmunka« id. száma. Az 1914/1915(iki költségvetésben a h. é. vasutak üzemvitelénél felmerülő költségek 65 millió koronával vétettek fel. A 38 millióval előirányzott bevétellel szemben tehát 26·4 millió K különbség mutatkozik.

kamatozik és mivel a kis lokomotivok használata szóba nem jöhet: a motorkocsiüzemet tovább fogják fejleszteni.¹⁷⁾

Az aradi és csanádi egyesült vasutak személyforgalma 1902-ben, midőn naponként $2\frac{1}{2}$ személyszállító lokomotiv-vonatpár közlekedett, 180.000 korona hiánnyal járt, ugyanezen a vasutakon ma, a mikor minden irányban 9 személyszállító vonatpár közlekedik, a személyszállítás évenként 650.000 korona üzleti fölösleget eredményez. Ez a hazai vasút az általa a motorüzembe befektetett 3·1 millió tőkét csak a személyforgalom üzleteredményét tekintve, 27⁰/₀-kal kamatoztatja.¹⁸⁾

Sármezey Endre, ki ezeket az adatokat a magánmérnökök országos szövetségének 1914. évi február hó 14-én tartott ülésében felhozta, felemlítette még, hogy Amerikában és Svédországban vállalatok alakulnak, melyek vasuti motorkocsikat adnak kölcsön és jó üzleteket csinálnak.

A motorforgalommal az államvasutak tudvalevőleg kísérleteztek, azonban eredménytelenül. Ezeknek az eredménytelenségeknek a porosz — hesseni és az aradi és csanádi egyesült vasutak említett sikereivel való szembeállításából a kísérletezés helytelenségére kell következtetnem.

A helytelenségnek azonban nem szabad azt a még nagyobb helytelenséget eredményeznie, hogy a motorforgalom bevezetését elejtsük.

A motorkocsi-üzemet a gazdaságosság érdekében az államvasutak által kezelt helyi érdekű vasutakon tehát be kell vezetni, mert olyan vasútvonalon, melynek vonatain rendszerint 15—25 utas van, nem szabad járatni 150—200 ülőhelyes egész vonatokat, ha ugyanezt a 15—25 utast motorkocsival is el lehet szállítani.

Az a kérdés, vajjon a motorkocsikat az államvasutak szerezzék-e be, avagy a beszerzést az illető helyi érdekű vasút eszközölje-e, a két fél között létesítendő megállapodás tárgyát fogja képezni, és nem hinném, hogy e részletkérdés tárgyalásánál a főkérdés a motorkocsiforgalom kérdése, mely mindkét szerződő félnek előnyös, áldozatul essék.

Arra azonban úgy ennél a kérdésnél, valamint a budapesti pályaudvarok állítólag szükséges kihelyezésének kérdésénél is kiváló súlyt kell fektetni, hogy az üzérkedés illegitim hasznot ne huzzasson: a közvagyon kárára.

Ezt a kérdést a kereskedelemügyi minister többször említett beszédében érintette, kijelentvén, hogy a „kihelyezés“ helyett két nagyobb pályaudvar építését tervezi.

A balkán államok előrelátható erőteljes gazdasági fellendülése folytán jelentőségükben növekvő balkán-piaczok megnyerése egész Közép-

¹⁷⁾ „Közmunka“ id. száma és Zeitung D. E. V. 1913. III. 13.

¹⁸⁾ „Közmunka“ id. száma.

Európa és különösen Ausztria, valamint a Németbirodalom törekvésének tárgyát fogja képezni.

A Németbirodalom teljes erejével oda fog hatni, hogy a német kereskedelem és ipar javára különösen tekintettel a német érdekszférába tartozó Anatoliai és Bagdad vasutakra minél nagyobb tért hódítson.

Az új helyzet kialakulásával különösen számolnia kell vasuti díj-szabási és forgalmi politikáknak is, mint a melyeknek a mindenkori helyzet és a valószínű fejlődés igényeihez kell előreláthatólag alkalmazkodniok.

A Balkán gazdasági fejlődése nagy mértékben fogja növelni a Közép-Európából a Balkán felé és azon túl, valamint viszont irányuló vasuti átmeneti forgalmat, melynek zömét földrajzi fekvésünknel fogva a magyar államvasutaknak kellene lebonyolítaniok.

Földrajzi fekvésünk daczára egy irányban már is jelentkezik velünk szemben a vasuti átmeneti forgalomban a verseny, t. i. a román és az osztrák államvasutakon Galiczián át.

Románia érezve szintén földrajzi helyzetének előnyét, a vasuti forgalom megosztása iránt a külföldi vasutakkal kötött egyezményeit felmondotta, mi által abba a helyzetbe kívánt jutni, hogy a szállítmányok irányítása tekintetében önállóan intézkedhessék: hogy tehát ezentúl ne legyen kénytelen a kartell megállapodásokhoz alkalmazkodva, a szállítmányokat Orsován, Vöröstoronyon, Predeálon vagy Gyimesen át irányítani, hanem azokat az érdekeinek legmegfelelőbb határállomásokon adhassa át, esetleg az árukat saját leghosszabb vonalain szállíthassa fel Jczkanyig.

Az osztrák és román vasutak versenye átmeneti forgalmunkra éreztetni fogja hátrányos befolyását, a mennyiben a Rumániából Észak- és Nyugat-Ausztriába és azontúl, valamint viszont irányuló átmeneti forgalom egy részét el fogja terelni a magyar államvasutakról.

Még nagyobb jelentősége lesz a román-osztrák versenynek abban az esetben, ha a Duna áthidalásával a román vasutak a balkán vasutakkal közvetlen csatlakozást nyernek, mert ebben az esetben a Balkánról az előbb említett irányban mozgó forgalomnak még jelentékenyebb része fog eltereltetni a magyar államvasutakról.

E verseny ellensúlyozása érdekében szükségesnek látszik az apahida—szászrégeni vasútvonalnak államvasútként való mielőbbi kiegészítése, mely által a Fekete-tengerhez legegyszerűsebb magyar útirány lenne megteremtve.

A Nyugot-Balkánról különösen Ausztria nyugoti részébe és azontúl, valamint viszont irányuló forgalomban igen erős verseny fog létrejönni abban az esetben, ha a banjaluka—jajcei, továbbá az uvac—mitroviczai

vasútvonalak megépülnek. Ezt ellensúlyozni lesz hivatva az általunk megépítendő samacz—doboji vasút, valamint a doboj—sarajevoi keskeny vágányú vasútvonalnak rendes nyomtávú vasúttá való átalakítása.

A versenyhelyzet ily kialakulása megköveteli, hogy az egész saloniki—mitrovicza—uvacz—sarajevo—jajce—banjaluka—doberlini versenyútirány díjszabási versenyképességét csökkentsük, a mit egyedül az által vélek elérni, ha a samacz—doboji vasútvonal hossza alapján állapítjuk meg a sunja—doberlini vasútvonal virtuális hosszát.

Ezt az osztrák államvasutak annál kevésbbé kifogásolhatják, mert ugyanezt az eljárást követték velünk szemben az által, hogy a marchegg—gänserndorf—brünni vasútvonal távolságát a marchegg—wien—brünni vonal távolságában 50 km.-rel magasabban számítják.

Ezzel kapcsolatban felemlitem az osztrák államvasutaknak azt az intézkedését is, hogy a tarvis—pontafeli vasútvonalat az egységes díjszabásból kikapcsolva, mint külön díjszabási egyedet kezelik, hogy ez által az olasz versenyútirány erejét Triest érdekében csökkentsék.

A jelzett intézkedésen kívül szükséges, hogy a magyar kormány teljes erejével gyakoroljon befolyást arra nézve, hogy az annektált tartományok vasúti díjszabási politikája ellenünk ne irányuljon, a mit hozott áldozataink után egyébként méltán meg is követelhetünk.

Kiviteli érdekeink öntudatos és határozott védelmére kényszerít minket az osztrák államvasutak magatartása, mely vasutak gyorsan romlandó árúknak és az élőállatoknak, különösen a baromfinak Ausztrián át a Nyugatra való szállításához megfelelő csatlakozó vonalakat nem bocsátanak rendelkezésünkre. Jellemző e vasutak magatartására egyébiránt az is, hogy gyorsvonatainkhoz csatlakozásokat sem Grác, sem Lemberg irányában nem adnak.

Élénk emlékezetünkben van még az annabergi csatlakozás létesítésének ellenzése is. E részben ismeretes, hogy Hieronymi minister az osztrák kormánynak azzal a követelésével szemben, hogy az oderbergi átmeneti útirány teljes forgalma a marcheggi útiránynak engedtesse át: az annabergi csatlakozást állította fel *conditio sine qua non* gyanánt, miként ezt a Wienben megjelenő Österreichisch-Ungarisches-Eisenbahn-blattnak 1910. évi 4. száma közli, melyből egyébiránt az tűnik ki, hogy a német vasúti közösség hatása alatt álló osztrák kormánynak szóban levő követelésébe az akkori kormány bizonyos recompensatiók ellenében hajlandó volt beleegyezni és a megállapodás véglegesítését csak a Hieronymi határozott állásfoglalása hiúsította meg.

Czél szerűnek látnám, hogy a legtehetségesebb munkaerőkből egy díjszabási vezérkar állittassék össze az államvasutak igazgatóságában, azzal a kizárólagos feladattal, hogy figyelemmel kísérve az állam-

vasutakkal szemben intézett támadásokat, azok ellensúlyozása megfelelő díjszabási intézkedéseket hozzon javaslatba. Ennek a csoportnak kellene tehát a forgalom-megosztási egyezményeket is tanulmányoznia: a magyar érdekek öntudatos védelme szempontjából.

A nélkül, hogy e tanulmányoknak elébe vágni kívánnék, elvileg azt az álláspontot vélem megállapítandónak, hogy felmondandó minden olyan kartell, mely érdekeinket sérti és recompensatio nélkül semmiféle kedvezést nem szabad nyújtani, továbbá kivitelünk érdekében feltétlenül kikötendő, hogy a Magyarországból a nyugati vámkülföldre irányuló forgalomban Ausztria a keleti egységtételeket bocsássa rendelkezésre.

Nem nagy kívánság ez, hiszen ez által csupán azt érnők el, hogy a magyar küldemények Ausztria részéről egyenlő elbánásban részesüljenek a Balkánállamok vasuti szállitmányjaival.

Ezt a kikötést mindenesetre annál inkább támasztanunk kell, mert azt a Széll—Körber-féle megegyezés már magában foglalta.

Kivitelünk, valamint az átmeneti forgalom érdekei szempontjából a már említett apahida—szászrégeni és hatvan—váczi államvasuti vonalak kiépítésén kívül szükségesnek tartom, hogy a nagytapolcsány—bossány—trencsényi helyi érdekű vasutnak nagybossány—trencsényi vonalát az államvasutak az ungvölgyi h. é. vasut módjára bérbe vegyék és elsőrangú vasutvonallá átépítsék, szükségesnek tartom továbbá, hogy Nagybossánytól Léván át Váczig egy elsőrangú államvasuti vonal mielőbb megépíttessék és mihelyt az állam pénzügyi viszonyai kedvezőbbekké válnak: szükségesnek vélem végül, hogy Vámosgyörktől Püspökladányig leg-egyenesebb irányban szintén elsőrangú államvasuti vonal építtessék.

A vác—léva—trencsényi elsőrangú vasutvonal által a marcheggi és a brucki vasutvonalak leterelhetők lennének és megteremtenék ez által egy új kiviteli útvonalat Északcehországba és azon keresztül a Németbirodalomba és ez által a vonal által ellensúlyozhatnók az osztrák államvasutak részéről a marchegg—gänsersdorf—brünni vasútvonatra megállapított virtuális hosszának hatását.

A vác—léva—trencsény—vlarapassi vasút vonal díjképző útirány lévén, azt létesítenünk kell még akkor is, ha az osztrákokkal kénytelek lennénk a forgalom megosztása iránt egyezményre lépni; kartell megszüntetés esetében pedig éppen nélkülözhetetlen ez az útirány, mert annak díjszabási erejét Ausztria, illetve az osztrák államvasutak nem lennének képesek letörni.

Ha pedig a vlarapass—hatvani egyenes összeköttetésen kívül a vámosgyörk—püspökladányi és a többször említett apahida—szászrégeni elsőrangú államvasuti vonalak is létesíttetnének: a Keletről Északcehországba és Északnémetországba a legegyenesebb díjképző útirány kelet-

keznék, mely éppen ezért a román-osztrák galicziai útirány ellensúlyozására volna alkalmas.

Ha az állam pénzügyi viszonyai az itt szóban levő nagy érdekeink daczára sem engednék meg, hogy a vámosgyörk—püspökladányi leg-egyenesebb összekötő vasútvonal megépíttessék, figyelembe jöhetne egy olyan megoldási mód, hogy ez a vasút és szükség esetében az apahida—szászrégeni vasútvonal is helyi érdekű vasutak gyanánt létesíttessenek ugyan, az állam által adott nagyobb támogatás ellenében, mégis első-rangú vasuti alépitménynyel és felépitménynyel.

Ennek példáját Ausztriában látjuk, a mennyiben a marienbad—karlsbadi vasútvonalat helyi érdekű vasútként ugyanily módon létesítették és ezen a vonalon tényleg express-vonatok közlekednek.

A vasuti hálózatunkat nem annak rendszeres megállapítása alapján létesítettük, hanem a francia példától eltérőleg, úgyszólván ötletszerűen építettünk vasutakat. Ez az ötletszerűség eredményezte azt, hogy a túlnyomólag államosított vasutakból álló államvasuti hálózat sok helyen revisióra, illetve helyesbítésekre szorul.

A revisio kérdését napirendre kellene hoznunk és megállapítanunk, hogy melyek azok a correctiók, melyek az állampénzügyi viszonyok kedvező alakulása esetében, mint kiegészítő vasútvonalak államvasuti vonalakként, esetleg a fentemlített módon, mint helyi érdekű vasutak létesítendőek lennének.

A helyi érdekű vasutak létesítését még fokozottabban jellemzi az ötletszerűség, mint egyéb vasuti hálózatunkat. Helyi érdekű vasutaink létesítésének főindító oka, úgyszólván lelke, egy-egy befolyásos egyén volt, ki a községekben és a törvényhatóságokban, valamint az államnál a hozzájárulásokat biztosítani képes volt.

Igy úgy szólván lehetetlen volt bárminő rendszernek kifejlődése, ha csak az államvasuti üzletkezelést rendszernek nem tekintjük.

A gazdaságosság elvének mindezekben az irányokban és általában az államvasutak egész üzletében való érvényre juttatását a bürokratiz-mushoz szoktatott személyzettől nem várhatjuk. Miután pedig a vasút-üzlet természetével össze nem egyeztethető bürokratizmus az államvasutaknál, különösen az igazgatóságban sajnos nagy tért hódított, a vezetésnek és különösen a kormánynak ez ellen minden lehetőt el kell követnie és oda hatnia, hogy az alkalmazottak kereskedői szellemben működjenek.

Az államvasutak alkalmazottait egyenesen fel kellene szólítani, hogy a gazdaságosság érdekében és egyáltalában a vasútüzletre vonatkozólag javaslatokat tegyenek, miként ezt porosz vasutaknál látjuk.

Szükségesnek tartom, hogy a legkiválóbb erőket megjelölt feladattal

külföldi tanulmányutakra kiküldjék, és a jelentéseket, valamint általában a javaslatokat ne ad acta tegyék, hanem érdemlegesen tárgyalják és a javaslattevőkkel javaslataik elutasításának indokait közölgék.

A gyakorlatilag bevált javaslatok tevőit erkölcsi és anyagi előnyökkel kellene jutalmazni. (Soron kívüli előléptetés, külön jutalom, kitüntetés.)

Csak az üzleti szellemhez szoktatott, nagyobb látkörrel bíró ambi-tiójában kielégített és az üzlet jövedelmezőségében egyéni érdeme által elért mérvben anyagilag is érdekelt alkalmazottól várható a vasútintézet pénzügyi érdekeinek megóvása, mert különben az alkalmazott csak annyit és úgy dolgozik, hogy biztosított előléptetésétől el ne essék, hiszen tudja, hogy előmenetelét szolgálattételének még oly buzgósága sem mozditja elő.

Ha ellenben az államvasutak alkalmazottai látni fogják, hogy külön igyekezetüket honorálják, hogy a valódi tehetségnek és a kiváló szor-galomnak érvényesülésére újra tér nyílik, ha látni fogják, hogy minden előmenetel érdem és nem protectio alapján történik, akkor remélhetjük, hogy az üzleti szellem a szolgálat előnyére tért fog hódítani.

Barthos Andor.

A tisztességtelen verseny nemzetközi szabályozása.¹⁾

A tisztességtelen verseny kétségtelenül a modern gazdasági élet terebélyes fájának egyik fattyúhajtása. Ha ezzel nem is kívánjuk azt állítani, hogy a primitivebb gazdasági viszonyok között, a szűkebb körű kereskedelmi forgalomban nem ismerték a tisztességtelen verseny fogalmaként ma a köztudatban élő, illetve a vonatkozó törvények által a kereskedelmi tisztesség vagy a jó erkölcsök megsértése miatt annak minősített cselekményeket, annyi bizonyos, hogy a hűségre és bizalomra épített üzleti elvek megváltozását, gyöngülését, sőt igen sokszor eltűnését korunk rohanó, komplikált, találékony, hatalmas arányú kereskedelmi forgalmának terhére kell róni. Az existenciális küzdelem élesedése, a technikai haladás következtében óriási új értékeknek máról-holnapra való produkálása és ezáltal a ma elismert értékeinek könyörtelen lerontása, a szükségletek nagymérvű emelkedése és az általános erkölcsi és társadalmi felfogások átfarmálódása az üzleti verseny eszközeinek megváltoztatásában mindinkább jobban érezteti káros hatását. Minél fejlettebb egy ország ipara és kereskedelme, annál élesebb versenyt mutat fel a közforgalom, annál több és annál raffináltabb az üzleti tisztességbe vágó eljárás, szóval annál érezhetőbben nyilvánul meg a tisztességtelen concurrentia. A tisztességtelen versenyről szóló második német speciális törvény hozatala óta még csak négy év mult el és máris több irányban való kiegészítését és szigorítását követelik. A németországi állapotok csupán jellemzők, de nem egyedülállók. Ellenkezőleg. A világ kereskedelmileg fejlett államaiban, — kivételre alig lehet hivatkozni — mindenütt tapasztalhatni a versenyviszonyok elfajulását és mindenütt azon vannak, hogy a meglevő törvények szigorításával vagy megfelelő törvények alkotásával védjék meg a kereskedelmi forgalom tisztaságát. Ez a tényeken nyugvó megállapítás a leghatározottabb módon dönti el azt a kérdést, melyet a napirenden levő tétel tárgyalásakor elsőnek fel

¹⁾ A kereskedelmi kamaráknak f. évi június hó 7—10-én Párisban tartott nemzetközi congressusa által tárgyalt javaslat.

kell tenni: szükséges-e a tisztességtelen versenynek speciális törvénnyel való szabályozása és nem célszerűbb-e az üzleti hűség és bizalom elvének oltalma végett a Code civil 1.382. és 1.383. cikkéhez hasonló általános érvényű büntetőjogi szabályt, illetve kártérítési kötelezettséget kimondani, a mely a tisztességtelen verseny minden esetére alkalmazást talál. A számottevő országok többsége által nyújtott példával igazolt gyakorlat a speciális törvény rendszerét fogadta el helyesnek, a továbbiakban arról kell tehát szólni, lehetséges-e és szükséges-e ezeknek a speciális törvényeknek a főbb elvekre nézve nemzetközi értelemben való egyöntetűvé tévése.

A tisztességtelen verseny megszokott categoriái — az ipari tulajdonjogra vonatkozó visszaéléseken és az inkább rendőri természetű kihágásokon (élelmiszerhamisítás, a súlynak és darabszámnak, a mértéknek helytelen megjelölése stb.) kívül — a következők:

1. Megtévesztő megjelölések és valótlán adatok közzététele (reklám, kiállítási érmek használata, áruk származási helye, név-, cég-, mennyiség- és ármegjelölés stb.)

2. A vásárlási kedvnek meg nem engedhető módon való felkeltése (végeladások, hólabda-rendszerű eladás, a vevőknek ajándékok adása).

3. A versenytárs ócsárlása.

4. Az üzleti titok elárulása.

5. Az alkalmazottak megvesztegetése.

A tisztességtelen verseny fogalma alá tartozó delictumok túlnyomó többsége minden országban az első két csoportba sorozható. Az üzleti eljárás jó hírét sértő valamennyi cselekmény közül az ebbe a két categoriába tartozóra azért is kell külön rámutatni, mert ezek egyes fajainál nyilvánulnak meg főleg azok a jogi különbségek, a melyek az internacionális elvek megállapításakor számba veendők. A versenytárs ócsárlásának, az üzleti titok elárulásának, az üzleti alkalmazottak megvesztegetésének megbüntetését a tisztességtelen verseny ellen védelmet nyújtó specialis törvények alig fogják mellőzni, az üzleti hirdetések tartalma tekintetében, nemkülönben az áruk származási helyének, továbbá súly- és darabszerint való megjelölését illetőleg azonban az országban uralkodó szokáshoz és a szükséghez képest más és más jogi szabályok érvényesülhetnek. Hasonlóképen eltérés mutatkozhatik és mutatkozik is a végeladások engedélyezésének, a hólabda-rendszerű eladások eltiltásának, sőt a vevőknek ajándékok adása dolgában. Ezek közül a cselekmények közül egyeseket egyes országok egyáltalában nem minősítenek tisztességtelen versenynek, egyes delictumok jogi megítélése pedig országonként más és más.

Ha ezektől az eltérésektől — a melyek a nemzetközi egységesítés

nézőpontjából tulajdonképpen nem is esnek súlyosan latba — eltekintünk, azt kell constataálnunk, hogy a kifogásolható cselekmények a számba jövő országokban nagyjában és egészében ugyanazok, annak *lehetősége* tehát, hogy az üzleti verseny tisztessége egyenlő elvek szerint védessék meg az erre hajlandóságot mutató államokban, a szabályozás alapjának hasonlósága miatt minden bizonynyal megvan. A delictumok azonossága azonban még nem meríti ki a tisztességtelen verseny ellen való védelem jogi alkotó elemeit. Minden törvénynek, melynek az a célja, hogy az üzleti hűség és bizalom ellen vétőkkel szemben megtorló értelemben eljárjon, a tisztességtelen verseny fogalmának meghatározása mellett ki kell terjeszkedni a vádindítvány jogának, az eljárásra illetékes hatóságok, az abbanhagyás intézményének, a kártérítés kötelezettségének, az elévülés idejének, a büntetés módjának és mérvének és más jogi körülményeknek megállapítására. Hogy a cselekményt csupán magánvádra üldözik-e, vagy megindíthatják az eljárást hivatalból is és magánvád esetén kiket illet meg az indítványtétel, hogy a tisztességtelen verseny valamennyi esetének elintézése a polgári vagy büntető bíróságra, vagy a közigazgatási hivatalokra tartozik-e, vagy hogy az illetékesség megoszlik, hogy a kártérítési igényt elismerik-e és ha igen, milyen mérvben, hogy a büntető sanctio a pénzbüntetésben merül-e ki, vagy hogy az ítéletek szabadságvesztésre is szólhatnak, hogy a szabadságvesztés-büntetés mely feltételekkel változtatható át pénzbüntetéssé, hogy a büntető rendelkezéseket anyagi szigorúság, vagy inkább az erkölcsi megtorlás intentiója vezeti-e, ezek mind oly kérdések, a melyeknek megoldását a törvényt alkotó ország viszonyai alapján mutatkozó szükségre kell bízni. Ezeknek a jogi institutióknak törvényben való kifejezésre juttatása annyira függ az illető ország közgazdasági viszonyaitól, annyira összefolyik az általános erkölcsi felfogással, annyira belevág a bíróságok és közigazgatási hivatalok feladatkörébe, annyira érinti az állam büntető-, magán- és közigazgatási jogának egész rendszerét, hogy a szabályozás egész mezejére kiterjedő, egyenlő elveket construálni nem lehet. A Németbirodalomnak az 1909. évből származó törvénye szerint végeladás hirdetéséhez csupán az ok megjelölése szükséges és csak bizonyos esetekben kell az illetékes hivatal engedélyét kérni. Az 1884. évből származó magyar ipartörvény értelmében az, a ki végeladást akar hirdetni, minden esetben köteles az iparhatóság előzetes engedélyét megszerezni. A magyar törvény a leltári és idényárúk kiárúsításának intézményét nem ismeri, ellenben bizonyos esetekre díjat állapít meg, mely a község lakosságának számához képest 40—200 koronát tesz ki és azonkívül arra kötelezi az engedélyt nyert üzlettulajdonost, hogy a végeladás alatt befolyt bevétel 10⁰/o-át ipari és kereskedelmi oktatási czé-

lokra lefizesse. A német törvény százötven márkáig terjedő pénzbüntetést szab ki arra, a ki csődtömegből származó árúkat hirdet, a magyar ipartörvény ezt a cselekményt végeladás engedély nélkül való folytatásának minősíti, büntetést szab ki és a szabályszerű díj, valamint az említett 10⁰/o lefizetését írja elő. Azt, a ki végeladást folytat és új árúkat szerez, a német törvény egy évig terjedhető fogházbüntetéssel és 5.000 márkáig terjedhető pénzbüntetéssel sújtja, míg a magyar ipartörvény csupán 600 koronáig terjedhető pénzbüntetést mér az illetőre. A felhozott példák is eléggé igazolják azt, hogy a napirenden levő kérdés megítélésénél az egyes államok speciális viszonyait kellőképpen számba kell venni. Alig tételezhető fel, hogy egy ország csak azért fog eltérni a számos vonatkozással megokolt, sociális, közforgalmi és jogszolgáltatási tényezők által teremtett törvényalkotás elveitől, hogy a tisztességtelen versenyre vonatkozó határozmányokat a külföld idevágó kötelező jogszabályaihoz hasonlóvá tegye. Az üzleti hűség és bizalom megvédésének módját illetőleg az egyes országoknak társadalmi és jogi berendezéseikben gyökerező speciális szükségletei vannak, a melyek az internationális szabályozás lehetőségének a tisztességtelen verseny említett csoportjainak nagy részben való megegyezésével teremtett körét bizony több irányban szűkítik. Hogy ebben a tekintetben mennyire feszélyezők a merev szabályok, arra nézve jellemző például szolgálhat a tisztességtelen verseny ellen való védekezésről szóló magyar és osztrák törvény, melyeknek tervezete esztendőök óta készen van, melyeket azonban nem lehet a parlamentek elé terjeszteni, mert a Magyarország és Ausztria között a kereskedelmi viszonyok szabályozása tárgyában kötött szerződés értelmében a két törvény főbb elveinek hasonlóknak kell lenni, a két kormány pedig még mindig nem tudott megegyezni egymással.

A vázolt nézőpontok tehát határt szabnak az egységesítési törekvéseknek, a melyeknek megnyilvánulását mindenestre örömmel lehet üdvözölni, a melyeknek megvalósítása azonban korántsem oly könnyű, mint azt felületes megítélés alapján hinni lehetne. A főbb tételekben az egyenlő eljárás mindazáltal lehetséges. Ha a részletkérdések megoldásának módjába a nemzetközi szabályozás parancsa nem szól bele, ha az egyes országok önrendelkezési joga az ajánlott elvek elfogadása által csorbát nem szenved, az államok bizonyára nem fognak idegenkedni attól, hogy törvényükkel a nemzetközi megállapodások lánczába lépjenek. Egyelőre tehát csupán oly vezető elvekben kellene megállapodni, a melyek lehetőleg minden állam vonatkozó törvényében kifejezésre juthatnak. Az a kívánság, hogy a tisztességtelen verseny ellen való védekezés módjának egyöntetűvé tételére vonatkozó mozgalom minél

több államra terjedjen ki, elsősorban az ipari tulajdon védelmére alakult nemzetközi Unio tagjaiként szereplő országoknak szól.

A párisi Unio 1911-ben Washingtonban átvizsgált szövegének 2. cikke szerint: „A szerződő országok mindegyikének alattvalói vagy állampolgárai az Unio bármely másik országában a találmányi szabádmak, a használati minták, az ipari mustrák vagy minták, a gyári vagy kereskedelmi védjegyek, a kereskedelmi név, a származási jelzések, a tisztességtelen verseny elleni oltalom tekintetében ugyanazokat az előnyöket élvezik, a melyeket a vonatkozó törvények a belföldiek részére jelenleg biztosítanak, vagy jövőben biztosítani fognak. Ennélfogva a belföldiekkel egyenlő védelemben részesülnek és a jogaik ellen irányuló minden támadás miatt ugyanazokkal a jogorvoslatokkal élhetnek, mint azok, feltéve, hogy azokat a feltételeket és alakságokat teljesítik, a melyek a belföldiek részére meg vannak szabva. Azok, a kik az Uniohoz tartoznak, nem kötelezhetők arra, hogy abban az országban, a hol az oltalmat igénylik, lakóhelyük vagy telepük legyen.”

Valódi tartalmat ez a megállapodás tulajdonképpen csak az eljárások hasonlóvá tétele által nyer. Addig, míg az Unióban egyesült államok legtöbbszörének a tisztességtelen verseny ellen való védelemről szóló speciális törvénye egyáltalában nincsen, vagy az egyes országok erre vonatkozó szabályai elvileg teljesen eltérnek egymástól, az Unio megállapodásainak gyakorlati értéket tulajdonítani nem lehet. A tisztességtelen versenyről intézkedő törvényeknek nemzetközi megegyezésén nyugvó vezető elvek szerint való meghozására nézve különben az Unio államai bizonyos fokig kötelezettséget is vállaltak. A washingtoni szöveg 10 b. cikkének értelmében: „Valamennyi szerződő ország arra kötelezi magát, hogy mindazoknak, a kik az Unióhoz tartoznak, a tisztességtelen verseny ellen hathatós oltalmat biztosítanak.” Hathatós az oltalom csak abban az esetben lehet, ha az első sorban egyenlő. Az az ország, mely külön törvénnyel védekezik az üzleti jó erkölcsök bemocskolása ellen, az Uniónak igen problematikus hasznát látja, a mikor egy olyan állammal kerül szembe, a melynek vonatkozó törvénye nincs, vagy a mely teljesen eltérő alapon intézi a tisztességtelen verseny ügyét. Anglia és Németország például saját alattvalóival szemben szigorú speciális törvénye értelmében köteles eljárni, az ő érdekeik ellenben más országokban sokszor nem részesülhetnek hasonló védelemben, mert az illető országok saját állampolgáraikat sem védik meg a tisztességtelen verseny ellen oly hathatósan, mint Németország és Anglia.

Az Uniónak a tisztességtelen verseny ellen való védekezésre vonatkozó megállapodásai és azok a törekvések, a melyek az üzleti hűség és bizalom megszegői ellen nemzetközileg meghatározott elvek szerint való

eljárásra irányulnak, kétségtelenül kiegészítik egymást, ezért szükségesnek mutatkozik az Unio megállapodásainak tételünk nézőpontjából való vizsgálata is.

Az Uniónak, tagjai által törvényi erővel felruházott határozmányai a tisztességtelen versenyre vonatkozó, előbb említett általános kijelentések mellett — a melyek a kölcsönösség és az eljárás hatályosságának garantiái, — az üzleti tisztességen foltot ejtő néhány eset megnevezésére is kiterjed. A megállapodások kimondják:

„8. cikk. A kereskedelmi név, a bejegyzés kötelezettsége nélkül, az Uniohoz tartozó minden országban védelemben részesül, tekintet nélkül arra, hogy alkatrésze-e valamely gyári vagy kereskedelmi védjegynek, vagy nem.

9. cikk. Minden árú, a mely valamely gyári vagy kereskedelmi védjeggyel avagy kereskedelmi névvel jogosulatlanul van ellátva, a bevitelkor lefoglalás alá esik az Unióhoz tartozó mindazokban az országokban, a hol e védjegynek vagy kereskedelmi névnek törvényes oltalomra igénye van.

Ha valamely ország törvényhozása a bevitelkor való lefoglalást nem engedi meg, a lefoglalást a beviteli tilalom helyettesíti.

A lefoglalást egyaránt foganatosítani fogják abban az országban, a hol az árút a megjelöléssel jogosulatlanul ellátták, valamint abban az országban, a hová az árút bevitték.

Lefoglalásnak mindegyik ország belső törvényhozásának megfelelően akár az államügyészségnek, akár bármely más illetékes hatóságnak, akár valamely érdekelt félnek, egyes személynek, vagy társaságnak kérelmére lesz helye.

A hatóságok nem kötelesek a lefoglalást teljesíteni abban az esetben, ha az árút az országon átviszik.

Ha valamely ország törvényhozása sem a bevitelkor való lefoglalást, sem a beviteli tilalmat, sem a belföldön való lefoglalást nem engedi meg, e rendszabályok helyébe azok a jogcselekmények és eszközök lépnek, a melyeket ily ország törvénye hasonló esetben a belföldieknek biztosítana.

10. cikk. Az előbbi cikk rendelkezései alkalmazást nyernek mindazokra az árúkra, a melyek a származás megjelöléseként valamely meghatározott hely nevével hamisan vannak ellátva, ha az illető megjelölés valamely költött vagy csalárd szándékkal bitorolt kereskedelmi névvel kapcsolatban fordul elő.

Érdekelt félnek kell tekinteni minden termelőt, gyárost vagy kereskedőt, a ki oly árú termelésével, gyártásával vagy forgalomba hozatalával foglalkozik és a kinek akár magán a származás helyéül hamisan

megjelölt helyen, akár azon a környéken, a hol ez a hely fekszik, telepe van.“

A nemzetközi szerződés eme határozmányainak értelmében az Unio tagjai azt a kötelezettséget vállalták, hogy a kérdéses delictumok elkövetői ellen még abban az esetben is eljárhatnak, ha a tisztességtelen versenyre vonatkozó törvényük nincs.

Nyilvánvaló ezért, hogy minél több esetre terjed ki az Unio-egyezmény, annál egyöntetűbbé válik a tisztességtelen verseny ellen való védelem és nyilvánvaló az is, hogy az egyenlő eljárásra hajlandó országoknak a főbb elvekben megegyező speciális törvény hozatalával párhuzamosan az Unio-szerződés megfelelő kiépítéséről is kell gondoskodni.

A tisztességtelen verseny ellen való védekezés irányelveinek egységesítésére irányuló törekvések nézőpontjából értékes szolgálatot tett az ügynek a Középeurópai Gazdasági Egyesületnek e folyó év január havában Budapesten tartott konferenciája, a melyen az egyesület négy államának, nevezetesen Németországnak, Ausztriának, Belgiumnak és Magyarországnak egy-egy képviselője terjesztett elő igen figyelemreméltó javaslatokat. A négy referátum azért is kiválóan becses, mert a tisztességtelen verseny ellen az illető országokban folytatott törvényi küzdelem egész anyagát tárja fel. A konferencia az egyesületbe tartozó négy állam vonatkozó törvényeinek megegyező elvek szerint való meghozatalára nézve 18 pontba foglalt javaslatot fogadott el.

Ezek a javaslatok kétségtelenül kimerítik a szabályozás irányelveit. Egész terjedelmükben a congressus által való elfogadásukat azonban mégsem lehet ajánlani, mert csupán Németországra, Ausztriára, Belgiumra és Magyarországra való figyelemmel jöttek létre, a legtágabb körű nemzetközi szabályozást illetőleg tehát nagyon részletezők. Hogy a megegyezés lehetősége minden államra nézve meglegyen, oly vezető elvekben kell megállapodni, a melyeknek elfogadása nem sérti az országok különféle érdekét.

Javaslatunk ezért a következő:

1. Mondja ki a congressus, hogy a tisztességtelen verseny ellen való védekezés céljából speciális törvények hozatalát tartja szükségesnek.

2. Az egyes államok alkotta törvények a tisztességtelen verseny fogalmának megállapítása mellett terjeszkedjenek ki a következő kategóriákra:

a) megtévesztő megjelölések és valótlan adatok közzététele (reklám, kiállítási érmek használata, áruk származási helye, név-, cég-, mennyiség- és ármegjelölés stb.).

b) a vásárlási kedvnek meg nem engedhető módon való felkeltése (végeladások, hólabda-rendszerű eladás, a vevőknek ajándékok adása).

c) A versenytárs ócsárlása.

d) Az üzleti titok elárulása.

e) Az alkalmazottak megvesztegetése.

3. Az illetékes hatóságok előtt érvényesíthető igény vonatkozhaték abbanhagyásra és kártérítésre.

4. Az eljárást meg kell indítani a sértett, illetőleg károsított előterjesztésére, bizonyos esetekben azonban a hivatalból való eljárásnak is legyen helye.

5. Az elévülési határidők legyenek rövidek.

6. Adassék alkalom a kamaráknak, esetleg más érdekképviseléseknek, a felmerült esetekben szakvélemény nyilvánítására.

7. A szabályozás további részleteit illetőleg a congressus a Közép-európai Gazdasági Egyesületnek 1914. évi január havában Budapesten tartott konferenciáján elfogadott javaslatokra utal.

8. A congressus a tisztességtelen verseny ellen irányuló védekezés egyöntetűvé tétele érdekében az Unio-egyezmény washingtoni szövegének megfelelő kiegészítését tartja szükségesnek.

Lendvai Jenő.

Gazdasági archivumok.

A gazdasági archivumok¹⁾ a gazdasági életre vonatkozó okmányok gyűjtésére szolgálnak. Ez a meghatározás elég általános, a gyűjtés és felhasználás célja tekintetében különböző intézményeket fogunk megismerni e néven. Nem is feszegetjük a definiálást, hanem bemutatjuk, miképen, mely célból keletkeztek, hogyan működnek.

A gazdasági archivumok, melyeknek története igen rövid, keletkezésükben és fejlődésükben a közgazdaság több fontos jelenségcsoportjával függnek össze a legbensőbbben: a nagykapitalisztikus vállalkozási alakulatok üzemével, ezeknek érdekképviselői szerveivel, az exakt gazdaságtudományi kutatással és a modern közgazdasági oktatás módszerével. Lássuk ezeket egyenként és kölcsönhatásaikban.

Üzemi archivumok.

A nagytőke mai gazdasági állása minden gazdasági kérdésben a kiindulási pont. Egy pillantás napjaink tőkeconcentrációjára és már közel vagyunk témánkhoz. Vegyük a nagy bankokat, mint a melyek ujabban az ipar, kereskedelem, közlekedés pacemakerjei²⁾, a gazdasági élet központját, szívének teszik, rendkívül bonyolult mechanizmussal és végtelenül sokoldalú érdekkörrel. Mentül jobban beleszövődnek a nemzetközi élet szálaiba, annál több oldalúvá kell válnia érdeklődésük körének, annál többféleképpen kell tudomással birniok és értesülést nyerniök. Eme szükségletből fejlődtek ki a munkafelosztás törvénye szerint oly berendezések, a melyek csak a gazdasági élet fontos mozzanatait és azoknak nyomtatott nyomait figyelik, gyűjtik az intézetüket illető adatokat, hogy minden pillanatban minden üzleti eshetőségről tájékozódhassanak. Ime a gyakorlati gazdasági archivumok elseje: a modern üzemi archivum.

Tehát: a nagy gazdasági vállalatok üzemszervezetükbe információs célokat szolgáló organumot állítanak be. Ennek célja, a mint neve is

¹⁾ A levéltár szó a régi értelemben vett intézmény számára lévén lefoglalva, megmaradunk az archivum megjelölés mellett.

²⁾ Friedrich, A.: *Bankarchive I. Deutsche Wirtschaftszeitung*. 9. Jgg. 781. I.

mutatja, a vezető egyéneket, üzletkötési esetekre a szükséges tudnivalókkal ellátni. Feltétele jó szervezet és ügyes alkalmazottak, a kiknek van érzékük az üzlet és a kiválasztandó anyag jelentősége iránt.

Nem azonos ezzel az információs szolgálattal, de ennek része, első sorban anyaggyűjtő hely az archivum, a mely mint ilyen, főleg üzleti jelentéseket, prospektusokat, újságkivágásokat, szóval publicistikai anyagot gyűjt, dolgoz fel és aztán rendelkezésre bocsátja a kebelbeli információs szolgáltatnak.

Maga az információ, hogy az összefüggés kedvéért ezt az ismeretes dolgot is emlitsük, az archivális segítségen túlterjeszkedik egy oly többlettel, a melyet az aktákban meg nem levőnek lehet mondani és a mely a levelezésben szigorúan bizalmasként szokott szerepelni és mint ilyen a titkári munkakör felé hajlik.

A tiszta archivális szolgálat gazdasági vállalatok üzemében az anyag felhasználása folytán nyer gyakorlati szellemet a pusztá gyűjtő tevékenységen túlmenőleg. Ez értelemben az archivárius nem csak gyűjtő, hanem feldolgozó és iniciáló. A nagyvállalatoknak ez az ületgyakorlati szükséglete ama folyamok egyike, a melyek anyagtömegüket az archivumok tengerébe osztják, a hol fekvé maradnak és szükség esetén felelevenednek vagy felelevenedhetnek. A másik folyam, a mint látni fogjuk, tudományos szükségleteket szolgáló anyagot szállít.

Az üzemi archivumok munkaterve a vállalatérdekeiből adódik. Nem kevésbbé az is, hogy hol kezdődik és végződik egyes vállalatok üzemében az anyaggyűjtés és az archivum. Világos, hogy érdekeikben országokat vagy egész világot átkaroló, akár ipari természetű vállalatok, akár bankoknak vannak az ő messze szerteágazó érdekeik mellett kül- és belterjesség tekintetében legjobb archivumaik. Főcéljuknak megfelelően, első sorban üzleti céljaikat tartják szem előtt, a mi csak természetes, de azt látjuk, hogy anyagukat a legnagyobb készséggel bocsátják tudományos kutatások rendelkezésére.¹⁾

Ma, — vegyünk német példát — egy berlini nagybank főleg a következőleg működik. Anyaga két főrésztre oszlik: az egyes társaságokra vonatkozókra és úgynevezett generaliákra. Ma Németországban

¹⁾ Pl. az Essener Kreditanstalt archivumában készültek a legujabb időben a következő studiumok: Beiträge zum Studium der Kartelle in der Eisen- und Stahlindustrie, Essener Kreditanstalt 1872—1912. Die oberelsässische Kaliindustrie. Deutsche Provinzbörsen. Die nordeutsche Kaliindustrie, Der Handel in Aktien ohne Börsennotiz. Bedeutung der Industrieobligationen, insbes. der Obligationen des Bergbaues und der Eisenindustrie. A Bayerische Handelsbank kezeli és gyarapítja Hechtnek, a jelzáloghitel nagyhírű specialistájának hátrahagyott jelzáloghitel-archivumát, a melynek kevés gyakorlati hasznát veszi és örömet rendezésére bocsátja a kutatóknak és érdeklődőknek. L. *Wirtschaftsarchivartag* 63. 1.

kereken 6.000 részvénytársaság és sokkal több ezer korlátolt felelősségű társaság működik. Első sorban ezekre a társaságokra vonatkozó adatok gyűjtetnek. Az egy-egy társaságra vonatkozó csomóban az illető társaság üzleti jelentései, alapszabályai prospektusai és más közleményei gyűjtetnek, továbbá a sajtóban rá vonatkozólag megjelenő összes anyag, a melyből a társaságot ért kritika kiviláglik.

A generália-akták ujságkivágásokat tartalmaznak részben árúczikkek (pl. vas, szén, cukor) részben földrajzi felosztás (Argentina, Japán stb.) és egészen speciális szempontok szerint pl. tőzsdetörvényhozás, Stahlwerksverband, Kohlensyndikat stb.) Így a Nationalbank für Deutschlandnak tizezer aktacsomója van, hatalmas és pompás ájour anyag, a mely minden kérdésben való azonnali információt tesz lehetővé. Az archivális osztály élén főarchivárius áll, rendesen akadémikus képzettségű ember megfelelő számú assistenssel és irodaszeméllyel.

A beosztás és kezelés részletes leírását mellőzöm. Az akták vagy abc sorban fekszenek, vagy számozva vannak és mutató utal az egyes aktaszámokra. Az archivumban óriási nagy és végtelenül pontos munka folyik. A Nationalbank für Deutschlandban hetenként 5.000 ujságkivágást helyeznek el. A legfontosabb napilapokat ezenkívül mutatóval ellátva havonként köttetik. Az archivárius feladata az egész üzem ellenőrzésén kívül elolvasni a legfontosabb német ujságokat (kb. 40), néhány fontos külföldit és az igazgatóságnak azaz az összes igazgatóknak előkészíteni minden őket érdeklő hírt és cikket. Egyes nagy intézetekben naponként kora reggel telegraphstylusban kivonatolja az archivum a sajtó aznapi fontos helyeit és konjunktura-barometert szerkesztenek. Ezenkívül feladata az archivumnak exposék, statistikák és más e féle kidolgozása. Egyes helyeken az archivum teljesíti a sajtószolgálatot, végzi a propagandát, miért is tulajdonképpen igazgatósági titkár, közgazdasági syndicus, statisztikus, könyvtáros, propagandafőnök egy személyben az archivárius. A legismertebb és leghíresebb német bankarchivum egyébként a berlini Disconto Gesellschafté. Ma már az összes nagynémet bankoknak van ilyen külön szervük. Egyesek propagandát csinálnak a mellett, hogy a nagy német bankoknak a mellett, hogy a nagy német bankok közös üzemi archivumot tartsanak fenn, de eddig sikertelenül.¹

A jelzett anyaggyűjtés természetében rejlik, a mint azt fentebb érintettük, hogy az úgynevezett actuális anyag hamarosan a múlté lesz és ezzel historikum. Ha tehát a gazdasági vállalatok üzemi archivumai hivatásuknak megfelelően a jelen actuális feladatainak szolgálnak, egyben a kutató studiumának is szolgálnak arra a korra nézve, a mit közel-

¹) L. Rottländer: *Über eine Zentralstelle der Bankarchive*. *Deutsche Wirtschaftszeitung*. 9. Jg. 1913. 880. 1.

multnak lehet nevezni. Mert az actualis anyag rendesen megőriztetik és nem semmisül meg, ha eleget is tett az informatiós szolgálatnak.

Nem pusztá véletlen, hogy a gazdasági vállalatok actualisan tartandó üzemi archivumai a tudomány számára értékes és mindinkább megbecsült anyagot szállítanak. Ez az anyagszállítás ma már mindinkább tudatossá válik. Sajnos azonban, rendszeres gyűjtésről csak a legújabb időben van szó, a régi anyag legnagyobb része menthetetlenül elveszett.

Mire észbekaptak, majdnem késő lett.

Ma már széltében sajnálják,¹⁾ hogy ama közvetlen forrásoknak, a melyek a közelmúlt évtizedek gazdasági viszonyairól felvilágosítást adhatnának, nagy része elpusztult. A kulturás Németország legiparosabb vidékén, a rajna-wesztfáliain, a hol az első nagy gazdasági archivum keletkezett, azt halljuk, hogy: Auf über hundert Anfragen bei rheinisch-westphälischen Bankfirmen z. B. erhielt das Wirtschaftsarchiv keine fünf auch nur einigermaßen tröstliche Antworten. Alles vernichtet.

A tudomány férfiainak kellett felemelniök szavukat, hogy a modern gazdasági fejlődés minden tanujele el ne pusztuljon.

Mielőtt áttérnék az üzemi archivumokkal sokféle és szoros összefüggésben levő másik archivumfajra, a tisztán tudományos gazdasági archivumokra, ismertetnem kellene azt a tudományos mozgalmat, a melynek módszertanával kapcsolatban állanak. A helyszüke itt is rövidsége int.

A gazdasági vállalatok üzemi archivumai, ismétlem, előrelátó gyakorlati férfiak ama tárgyi belátásából keletkeztek, hogy munkamegosztó szervezéssel a vállalat hasznára kell értékesíteni a tudományos irodalmi eszközöket. Az archivumot itt első sorban fructificálható objectumnak kell tekinteni. Ma már persze a nagy gazdasági vállalatok gyakran eltekintenek a kizárólag praktikus szemponttól és, a mint ugyancsak említve volt, nobile officiumnak veszik, hogy nagy költséggel fenntartott archivumaik önérdেকেiken kívül a tudományt is szolgálják.

Ezért nem is lehet túlságosan éles határt vonni a tisztán üzemi és tisztán tudományos archivumok között. A gazdasági vállalatok nem szolgáltathatnak ki jól érthető üzleti okokból minden anyagot mindenkinek, viszont azonban az állami, közhatósági levéltárak sem, ha más okokból is. Ezért azonban senkinek sem jutna eszébe kétségbe vonni tudományos fontosságukat, még ha hovatovább háttérbe is fog szorulni

¹⁾ Fille i. m. 10. s köv. l. — Lenz, F.: *Denkschrift betreffend die Schaffung eines Wirtschaftsarchivs und die Unterstützung privatwirtschaftlicher Forschungen*. Berlin: L. Simion, 1912.

az újabb követelményeknek jobban megfelelő gazdasági tudományos archivumok működése elől.

Az archivális kutatás néhány újabb formája.

A gazdaságtudomány terén úgy a kutatás tárgyát illetőleg, mint pedig a használandó módszer tekintetében újabban mind nagyobb nyugalanság tapasztalható. Azelőtt sem volt túlságosan nagy az egyetértés és a biztonság. Régóta harczban állanak egymással különböző irányok. (Harczaik eredménye az a vonal, melyben a fejlődés folyik.) Csak tán korunkban éppen bizonyos végletek túlhajtása folytán hevesebben érezzük az összecsapást a kutatók között.

Meglehetősen elterjedt véleménynek ad kifejezést Ehrenberg, a midőn a Thünen-Archiv céljait fejtegetvén,¹⁾ abból indul ki, hogy a gazdaságtudományi kutatás módszereinek sürgős szükségük van az eddiginél nagyobb pontosságra és megbízhatóságra. Ez egyformán áll a gazdasági tények megfigyelésére és tudományos értékesítésére. Mint más tudományokban, úgy itt is vagy túlnyomóan deductive vagy túlnyomóan inductive dolgoznak. A legnagyobb erőmegfeszítések daczára, mindkét módon csak kevés biztos eredményt értek el. A kiváltképpen deductive eljáró nemzetgazdasági kutatók egyes pontatlan észleléssel nyert előzményekből indulnak ki, melyeknek helyességét vagy egyáltalán nem, vagy csak a tények utólagos ad hoc gyűjtésével igyekeznek bizonyítani. Ily előzményekből kiindulva, lényegileg logikai deductióval elméleti épületet emelnek, a mely ingadozó alapon állván, könnyen felborul. E módszer eredendő hibáját, az alaptények pontatlan megfigyelését következők logikájával sohasem lehet megjavítani. Végig kíséri a közgazdasági kutatás módszerét Adam Smith óta, megállapítván, hogy főtanai pontatlan megfigyelésekre építvék. Az angol nemzetgazdák hamis politikai következtetései visszahatást keltettek, a mely a német tudományból indult ki, mint „történelmi irányzat“. Daczára annak, hogy már három generatio műveli, köztük oly hatalmas erők, mint Roscher és Schmoller, eredménye elégtelen; az angol iskola helyébe nem tudott jobbat állítani. Hemzsegnek a közgazdasági tudományban az egymásnak ellenmondó eredmények, a különböző elemeket lehetetlen szerves egészbe foglalni. A német közgazdaságtudomány, úgymond Ehrenberg, chaotikus állapotban van és igyekszik bemutatni e zűrzavar hátrányait. A gazdaságtörténeti, valamint a statisztikai ténymegállapítások oly különféle magyarázásokra alkalmasak, hogy a legbecsületesebb kutatókkal is könnyen megesik, hogy gazdaságtörténeti tanulmányaikból oly fejlődési

¹⁾ *Die Ziele des Thünen-Archives I. Thünen-Archiv, Organ für exakte Wirtschaftsforschung, I. Bd. 1906.*

irányzatokat olvasnak ki, a mik megfelelnek politikai tendenciáiknak. A veszély annál közelebb fekszik, minél merészebbekké válnak a fejlődéstörténeti hypothesisok. Pl.: a német elmélet a gazdasági önérdéket nem tekinti a gazdasági cselekvés egyetlen mindenütt és mindig egyenlően ható rugójának; felismervén, hogy az önérdéket ethikai motivumok módosítják. De nem sikerült e motivumok horderejét az önérdékkel szemben tisztán meghatározni. A „közérdek“ elvont dogmatikus formulázása legalább oly káros, mint a gazdasági önérdék abstract dogmatikus szerkezete. Az első a kiméletlen létharcz szentesítésére vezet, melyben a gyengék elbuknak, a második a személyes szabadságot, nevezetesen az erősek, az úttörők szabadságát előlő államsocialismusra. Ehrenberg e fejlődés veszedelmét közel látja. Hibáztatja az osztályérdeknek közérdekké bélyegzését és kárhoztatja, hogy a közgazdaságtudomány pártállást foglalt az osztályharczban, hűtlenné válván ama feladatához, hogy a napi áramlatoktól és érdekektől függetlenül az állandóan lényegeset kutassa. Így aztán nem veheti elejét a tudomány az általános fogalomzavarnak. Ez azért mérgezi meg az érdekharczokat, mert minden osztály oly elméletekkel vonul fel, a melyeknek feltétlen helyességétől annyira meg van győződve, hogy ellenmondást csak rosszakarattal vagy ostobasággal tud megmagyarázni. Ehrenberg a jelzett irányok, valamint az osztrák iskolával szemben érzett tanítványi tisztelete mellett is új utat keres.

Ezt pedig a gazdasági kutatás exakt-összehasonlító módszerében látja.¹⁾

Nem követem Ehrenberget abban az útjában, a melyen a gazdaságtudomány helyét állapítja meg a tudományok családjában, csak következtetéseinek vége felé csatlakozom hozzá, a mint azt mondja, hogy a természettudományok az összehasonlító módszerrel csak akkor élnek, ha már a kísérleti eljárás nem alkalmazható vagy nem elegendő. A szellemi tudományok számára úgyszólván az egyetlen inductiv kutatási mód. Miként az experimentális eljárás a természettudományokban, úgy az összehasonlító a szellemi tudományokban nem mindig egyformán képezhető. Exakt kutatási eszközzé ép úgy mint a kísérlet csak ott fejleszthető, a hol a megfigyelt tények és a köztük levő vonatkozások mérhetők. Ez pedig, a mint Ehrenberg látja, lényegileg csak a gazdaságtudományok esetében áll. A gazdaságtudományok tárgya az emberiség gazdasági élete. Ez pedig ama emberi tevékenységeket öleli fel, a melyek a kültermészet részeit az emberi akarat-, elmebeli- és testi erő megfeszítésével megszerezni és emberi szükségletek kielégítésére felhasználni. Ama megfeszítés, a „munka“ eredménye teszi az emberi

¹⁾ L. u. ott *Die exaktvergleichende Methode wirtschaftswissenschaftlicher Forschung*. 6. l.

gazdaság bevételeit, felhasználása pedig kiadását. „Munká“-val csak azokat a „javak“-at kell megszerezni, melyeket a természet nem bocsát magától kívánt tömegben és minőségben a szükséglet helyén és idejében rendelkezésre. A javak eme természetes megszabottságának „natürliche Güter-Knappheit“ foka határozza meg a legyőzéshez szükséges megerőltetés mértékét és ezzel a javak „értékét“. Ez az érték mérhető az általános értékmérővel, a pénzzel. További részletezésbe nem bocsátkozik. Ha még oly szélesen vonatik is meg szerinte az imponderabiliák köre, elegendő olyan gazdasági tény marad, melynek mérhetőségéhez kétség nem fér.

A gazdasági tények mérése pontos kutatásukat feltételezi és ezzel a gazdasági élet második sajátosságát érinti Ehrenberg, a mely lehetővé teszi, hogy a gazdaságtudományok az összehasonlítás műveletét exakt kutatási eszközzé kiképezzék. Maga a gazdálkodás — úgymond — a legnagyobb mértékben megkívánja a gazdasági tények pontos regisztrálását. De ily pontos regisztrálás csak csekély mértékben történik a „közgazdaság“ és a többi „gesammtwirtschaft“-ban, a melyekkel a gazdaságtudományok eddigelé kizárólag foglalkoztak. Ez az oka Ehrenberg szerint, hogy a „nemzetgazdaságtan“ a maga eddigi módszereivel, még a történeti és statisztikai módszerrel is oly kevés biztos eredményt tudott elérni. A „gesammtwirtschaft“-oknak nincs saját gazdaság-kezelésük, a melynek számára eféle regisztrálás történhetné. Ezt a gazdaságkezelést ama gazdasági egységek (Wirtschaftseinheiten) látják el, a melyekből amaz össze van téve, tehát (I.) a privátgazdaságok, a melyek aztán (1.) kereseti gazdaságok („Erwerbswirtschaften“) vagy vállalkozások és (2.) fogyasztó gazdaságok (Verbrauchswirtschaften) vagy háztartások, valamint (II.) a testületi gazdaságok (Körperschaftswirtschaften), nevezetesen (1.) a nyilvános, közhasznú gazdaságiak (öffentlich wirtschaftliche), a melyen az állam és község is (?), magángazdaságiak (privatwirtschaftliche), egyesületek, szövetkezetek.

Csak a gazdasági egyedeknek van saját gazdaság-kezelésük. Csak ők tudják pontosan megállapítani bevételeiket, kiadásaikat és meg is teszik széles mederben a maguk céljai szolgálatában. A gazdasági tényeknek a gazdasági egyedek által való automatikus feljegyzését, a *könyvelést* tekinti Ehrenberg a legfontosabb eszköznek arra, hogy a pontosan megállapított gazdasági tényekből elegendő anyag legyen nyerhető.

A gazdasági egyedek könyvvezetésében lerakott gazdasági tényekből lehet az összehasonlító módszert exakt kutatási eszközzé kiképezni.

Minden ily módon megállapított gazdasági tény felhasználható össze-

hasonlítási egységként, azaz össze lehet hasonlítani más gazdasági tényekkel, kifürkészendő, vajjon amazokkal összhangzik-e vagy mily mértékben nem hangzik össze.

Módszerét bőven továbbfejtegeti Ehrenberg. Nem követhetjük tovább, hisz láttuk módszerének lényegét. Ha valaki nagy árkot akar átugrani, — ilyfélekép mondja kitünő állambölcsészünk, Kuncz Jenő, az ősemberhez visszatérő Jean Jacques Rousseauról, — néhány lépést kell hátrafelé tennie, hogy nagyobb iramot vehessen. Így tesz Ehrenberg is, a midőn, hogy nagy modern lépést tehessen, visszatér Thünenhez. Ez nem lényege törekvéseinek, azért nem is fessegetjük, hanem röviden végig tekintjük, mily bírálatban részesült elmélete. Áttekintve kritikáit, megállapíthatjuk, hogy nem vert fel nagy port. Eltekintve néhány szélsőséges dicsérőjétől és a professionátus befeketítői szavától — még legtöbb vita tárgya a socialreform érintése és a vállalkozónak, mint gazdasági factornak kiemelése volt. Még a Thünen Archiv megjelenése előtt kiadott kis füzetében fejtegeti egész röviden módszerterveit.¹⁾

Ezt bírálja Schmollers Jahrbuch²⁾, és csinján bánt vele. Conrad Jahrbücher³⁾ már magát a Thünen Archivot bírálja. Bevezetését ugyan itt-ott hibáztatja, de módszerével és az annak segítségével készült munkákról elismeréssel nyilatkozik. Leghevesebb támadója Rohrbeck⁴⁾, főleg modorát itéli el, a melylyel szerinte Ehrenberg az eddigi kutatási módszerekkel végez. Kénytelen elismerni Ehrenberg módszerének helyességét és sokat vár ő is az eddiginél alaposabb megfigyelésektől, csak az eredmények exaktságát vonja kétségbe. A mi az Ehrenberg-féle módszer eredetiségét illeti, azt mondja, hogy az nem új, mert mintegy a levegőben van, a korszellem követelése. És ezzel önkénytelenül is igen helyeset mondott. Azt, a mit Ehrenberg rendszeresen kifejtett, az a mai kor tudományos, praktikus követelményeinek a dolog természetéből folyólag talán kissé túlzott, de lényegében helyes kifejezése.

¹⁾ *Sozialreformer und Unternehmer. Unparteiische Betrachtungen.* Jena: Fischer 1904. A vállalkozóra, mint a gazdasági élet nagy fontosságú factorára tereli a figyelmet. Különösen: Brentano, Lujo: *Der Unternehmer.* Berlin: Simion 1907., Tänzler: *Das gewerbliche Unternehmertum, Seine Bedeutung für Volkswirtschaft und Staat.* Berlin: Cillesen 1909. A részvénytársasági vállalkozási formát illetőleg lásd különösen: Warschauer: *Die monographische Darstellung der Aktiengesellschaften.* Berlin: Vahlen 1910.

²⁾ 29. Jgg. 378. 1.

³⁾ 3. Folge 33. Bd. 567. 1.

⁴⁾ *Kritik der sogen. Thünen-Ehrenbergschen Forschungsmethode.* 1. Ehrenzweig Assekuranz-Jahrbuch 32. Jg. 1911. 101. 1., továbbá *Exakt-vergleichende Wirtschaftsforschung.* 1. Ztschr. für Agrarpolitik. apr. 1911.

Ugyanigy kell, hogy hasson ránk a mai nap másik ez előzővel nemcsak parallel haladó, hanem összefüggő módszertani harcza, a mely a közgazdaságtan törzséről különvált: magángazdasági tudomány és a világgazdaságtan körül zajlik és még korántsem tekinthető befejezettnek. Egyikre sem terjeszkedem ki részletesen, csupán utalok az elsőt illetőleg Weyermann könyvére¹⁾, mint az egyik erős irányzat jellegzetes kifejezőjére és főleg bírálóra, a másikat illetőleg pedig Harmsnak ismét nem mint egyénnek, hanem egy eszmeáramlatot legerősebben kifejezésre juttatónak törekvéseire²⁾ és kritikájukra.

Mind a kettő a lehető legnagyobb exaktságra törekszik és egyformán hangsúlyozza az archivális anyaggyűjtés és feldolgozás szükségességét.³⁾

Tudományos-, oktató- s informatív-archivum típusok.

I.

A tudományos gazdasági archivum kiváló példajaképen ismertetem a következőkben a rheinisch—Westfälisches Wirtschaftsarchivot. (Archiv für reinisch—Westfälische Wirtschaftsgeschichte zu Köln.⁴⁾

1909-ben feltűnést keltett szakkörökben a düsseldorfi kereskedelmi kamarának egy rajna—westfáliai gazdaságtörténeti archivum létesítése érdekében indított actiója. Figyelemreméltón fejtette ki a kamara⁵⁾, hogy a nyugati Németország a gazdasági fejlődés egy oly szakaszának zár-tánál áll, a melynek óriási fellendülése kiváló személyiségek működésének hatása alatt játszódott le, a kik már visszavonultak vagy eltűnőben vannak. Mindinkább a társulati gazdálkodás alakja váltja fel a feltörekvő egyes férfiak működését és munkáját. Ideje volna — úgymond — ha lehetőség szerint összegyűjtenének és az enyészettől megmentetnének azok az emlékes matériák, a melyekből gazdaságtörténet építhető ki. Ezt annál is inkább szükségesnek tartja, mert a munka férfiai kevésbé

¹⁾ *Grundlegung u. Systematik einer wissenschaftlichen Privatwirtschaftslehre etc.* Schönitz-czel mint társszerzővel. Karlsruhe: Braun 1912., továbbá Weyermann: *Das Verhältnis der Privatwirtschaftslehre zur Nationalökonomie*, Bern: Francke 1913.

²⁾ L. *Volkswirtschaft und Weltwirtschaft. Versuch der Begründung einer Weltwirtschaftslehre.* Jena: G. Fischer 1912. továbbá az 1913. óta megjelenő *Weltwirtschaftliches Archiv Zeitschrift für allgemeine u. Spezielle Weltwirtschaftslehre.* Hg. v. B. Harms.

³⁾ Ebben a tekintetben megegyeznek az egyébként sokszor más nyomokon járó Ehrenberggel, a kinek munkájával fent foglalkoztam.

⁴⁾ Összefoglaló ismertetése nincs. Keletkezéséről és fejlődéséről szóló részletek találhatók a *Jahresbericht u. Mitteilungen der Handelskammer zu Cöln*-ben, 1904—1913.

⁵⁾ L. *Handel u. Gewerbe* 12. évf. 60. l.

alkalmasak arra, hogy tollat ragadjanak és emlékirataikat az utókorra hagyják. Ezért minden nagyipari üzemnek sürgősen lelkére kell kötni, hogy valami krónikafélét vezessen, mert ha valaki ma gazdaságtörténetileg akar dolgozni, a legnagyobb hiányokra bukkan. Ennek az összehordásnak nemcsak tudományos becse van, hanem a kereskedelmi kamaráknak gyakorlati munkájukban is hasznukra lehet. Nem könyvtárellátás gyűjtésére gondol, hanem inkább egyes vállalatok alkalmi vagy rendszeres időszaki vagy üzleti jelentéseire, ujságkivágásokra, az ipari élet nevezetes egyéniségeiről készült emlékirataira, kézirati feljegyzésekre stb. Az eredeti terv szerint felszólítás volt intézendő az érdekelt rajna — wesztfáliai kamarákhoz, hogy gyűjtse mindegyik a kezéhez jutó gazdaságtörténeti anyagot egyes iparágak szerint rendezve. Pontos lajstrom lett volna szerkesztendő az egyes kamarák birtokában levő anyagról, a melynek másolatát egy gyűjhelyen tartották volna össze. Úgy képzelték, hogy ehhez a központhoz fordult volna aztán mindenki, a ki gazdaságtörténetileg dolgozni óhajt, hogy megtalálhatja-e és hol az őt érdeklő anyagot.

Ezt az indítványt több érdekelt kamara tárgyalás alá vette és részben el is fogadta. Hamarosán több aggály merült azonban fel. Így pl. a bonni kamara¹⁾ úgy vélekedett, hogy elsősorban nemcsak a kereskedelmi kamarák hivatottak az eféle functióra, sőt az egyoldalúság veszélyének elkerülésére külön kellene választani az ily archivumi tevékenységet a gazdasági érdekképviselői szervektől. Egyes kamarák (pl. a cölni) a teljes centralisatio mellett voltak, mások (pl. m. gladbachi) elvetették a központosítás elvét. Voltak, a kik kezdettől fogva kereskedelmi főiskolához szerették volna az ily intézményt csatolni, de másrésről ez a szándék merev elutasításra talált.

A düsseldorfi terv a legnagyobb komolysággal Cölmben karoltatott fel. A cölni kamarának a düsseldorfi kezdeményezésre adott véleményéből²⁾ azt látjuk, hogy sok körülmény szólt a mellett, hogy az egész német birodalom szempontjából fontos ipari vidék gazdasági központi archivuma Cölmben létesüljön. Cölmben ugyanis már meg voltak a kezdeti a gyűjtésnek és igen tekintélyes szakerők állnak rendelkezésre. Továbbá a főiskola is élénken támogathatná ezt a központot. A Gesellschaft für rheinische Geschichtskunde székhelye is Cölmben van és igen alkalmas a közreműködésre. Végül nem kevésbé a cölni városi könyvtár a maga idevágó értékes gyűjteményeivel. Már 1905-ben a következő concret tervvel lépett a cölni kereskedelmi kamara a rajnavidéki társ-kamarái elé:

¹⁾ L. *Handel u. Gewerbe* 12. évf. 263. l.

²⁾ *Jahresbericht der Handelskammer zu Cöln für 1904.* 377. és k. l.

1. Az Archiv für rheinisch—westfälische Wirtschaftsgeschichte ölelje fel földrajzilag a Rheinprovinzot és Westfáliának ezzel gazdaságilag összefüggő területét (tehát nem politikai, hanem gazdasági határai legyenek).

2. Egyesítse a 19. századbeli modern gazdasági élet keletkezésének és fejlődésének szemléltetésére alkalmas forrásanyagot. Nevezetesen a következőket:

a) a kamarák a régibb, folyó ügymenete szempontjából nélkülözhető aktái, évi jelentései, emlékiratai stb.

b) a kereskedelmi és ipari, vasuti, hajózási, bank, biztosító stb. társas vállalatok régebbi irományai, évi jelentései, emlékiratai stb.;

c) az egyéni cégek üzleti könyvei és levelezései. (E három csoport mint visszavonásig elhelyezett letét képzeltetett);

d) újságkivágások, a gazdasági életben nevezetes férfiak életrajza;

e) kisipari, kézműipari, kiskereskedelmi, socialpolitikai, közjóléti stb. anyag.

3. Az egész vállalkozás hordozói a kereskedelmi kamarák legyenek, a kik a kerületükbe vágó anyagot gyűjtik és egy központba szállítják. E központnak, a melynek felügyeletét a résztvevő kamarák választotta bizottság végzi, feladata a gyűjtés szervezése, a gyűjtött anyag megőrzése, rendezése és tudományosan felhasználhatóvá tétele. Anyagának leltárát rendelkezésére bocsátja az összes kamaráknak, a kiknek kívánatra egyes csoportokat kölcsön is ad.

4. Hogy miért tartottuk czélszerűnek, hogy Cölnben létesüljön az archivum, azt fentebb elmondottuk.

5. Alkalmasnak kínálkozott az új vállalkozásnak Cöln város történelmi levéltárához való csatolása, mert az ingyen elhelyezést nyerhetett és mert e levéltár már is igen dus gazdaságtörténeti adatok felett rendelkezett.

Cölnben rövidesen megkezdtek a szükséges előmunkálatokat. A város rendelkezésre bocsátotta a szükséges helyiségeket és évi hozzájárulást szavazott meg. Az által, hogy a város aegise alá került az archivum, tudományos függetlensége teljesen biztosítottá vált. Az archivum vezetőjét a kamara fizeti.

A vezérlő bizottság 1907-ben megalakult. Az alakulásban tizenöt kamara vett részt és többen bejelentették részvételüket. Ez idő szerint majdnem minden érdekelt kamara pénzsegélylyel járul hozzá az archivum fentartásához.

Az anyaggyűjtést maga a cölni kamara kezdte meg, a midőn teljes nem actuális levéltári anyagát beszállította. Példáját követték a többi kamarák és a magánosok (gyárosok, kereskedők és magánzók), köz-

hatóságok, érdekképviselői testületek hosszú sora. Figyelemreméltó körülmény, hogy a mezőgazdasági érdekképviselők is kiveszik a maguk részét a gyűjtésből.

A gazdasági élet fontos factorai sorban keresik fel az archivumot, hogy történetüket arra hivatottakkal megírassa és ennek fejében nagyobb pénzbeli hozzájárulásaikkal támogatják. Ilyen címen 1911-ben 22.800 márkát kapott az archivum.

Hatalmas intézményként áll előttünk ma a R. W. W. A., a német gazdasági élet egyik diadala. A mint láttuk, lokális féltékenységek nélkül működtek közre létesítésén és fentartásán a polgárság különböző kerületei: város, kamarák, magánosok. Méltán mondhatta róla a Wirtschaftsarchivartag¹⁾, hogy a modern tudományos gazdasági archivumok klaszszikus típusa, ideálja²⁾.

II.

A svájci gazdasági archivum-typussal mint érdekes specialitással külön foglalkozunk. A kezdeményezés e téren 1906-ban történt, a mikor a zürichi Wirtschaftsarchiv mai vezetője a tervbe vett Zentralstelle für Sociale Literaturral kapcsolatban gazdasági archivumot is akart létesíteni. Ez akkor nem sikerült. Bernben is akartak e félét. Majd a Schweizerische Gesellschaft für Kaufmännisches Bildungswesen tervezett egy svájci központi gazdasági archivumot, a melynek a szövetség és a svájci Handels- und Industrieverein közreműködésével kellett volna megalakulnia. Ez a terv is meghiusult, főleg a székhely kérdésén. Végre is a főiskolák mellett gyökeresedtek meg a ma már viruló intézmények. Baselben és Zürichben 1910-ben történt ily irányú kezdeményezés, Genfben és Bernben még később. A két első sorban említett helyen keletkezett intézmények különböző úton fejlődtek. Zürichben oly alapítás történt, a melyben az egyetemi és üzleti világ magánkörei vették át a vezetést és finanszírozást, bár az archivumbizottságban úgy a kanton, mint pedig a város képviselve is van. Hivatalos neve „Archiv für Handel und Industrie in Zürich.“ A „Schweizerisches Wirtschaftsarchiv in Basel“³⁾ állami intézet, a melyet állami tisztviselők vezetnek és a melynek költségeit kezdetben kizárólag Basel város mint önálló kanton fedezte. A növekedő pénzigény és annak a szüksége, hogy szélesebb körök is bevonassanak az intézet tevékenységi körébe, odavezettek, hogy a tisztán cantonális, állami jelleget némileg módosítani kellett. Ma

¹⁾ L. fent 484. old.

²⁾ Ujabbán látunk törekvéseket egy északkeleti német gazdaságtörténeti archivum létesítésére l. *Lenz Denkschrift* 21. l.

³⁾ L. 1—4. *Bericht des Schweizerischen Wirtschafts-Archivs in Basel* 1913—4.

a fentartási költségek egyharmadát subventio formájában a Bund és az Eidgenossenschaft fedezi és a főfelügyelet jogát gyakorolja. Magán gazdasági körök is bevonattak. Kezdetben egyesület szervezését tervezték a Wirtschaftsarchiv támogatására, de ez nem sikerülvén, a magántámogatások egymástól függetlenül egyénileg történnek. A mi az archivum elhelyezését illeti, az egyelőre az állami levéltárban fekszik, a mig külön házat nem kap. Terjedelmileg a Rheinisch-Westfälisches Wirtschaftsarchiv mellett jelenleg a legnagyobb intézet. Térbelileg gyűjtőköre elvben felöleli egész Svájcot. Tevékenysége körét illetőleg nemzetgazdasági és magángazdasági csoportra oszlik.

I. Nemzetgazdasági csoport.

- A) Gazdaságpolitika és gazdasági törvényhozás (általános gazdaságtani anyaggal 1.500 sorozat).
 - 1. Generalia. 2. Pénzügy. 3. Általános országos cultura. 4. Erdészet. 5. Vadászat. 6. Halászat. 7. Bányászat és kohászat. 8. Mezőgazdaság. 9. Kereskedelem, gyáripár és kézművesség. 10. Hitel, bank, pénz- és érmeügy. 11. Biztosításügy. 12. Szállításügy.
- B) Állami cantonális és községi gazdasági jellegű közigazgatási jelentések 160 sorozat.
- C) Consuli jelentések.
- D) Gazdasági érdekképviselői testületek (kereskedelmi és ipari egyesületek, munkásegyletek, mezőgazdasági egyesületek stb. [600]).
- E) Piaczi jelentések. (Pénz-, árú-, munka- és lakáspiacz. [120 sorozat]).
- F) Kiállítások (helyi, cantonális, országos és világkiállítások. [160]).
- G) Gazdasági iskolák, muzeumok, kísérleti és vizsgálati intézetek (200).
- H) Gazdasági statistika (60).

II. Magángazdasági csoport.

- A) Czegarchivumok (üzleti könyvek stb. [20.])
- B) Bankok és takarékpénztárak (645).
- C) Biztosítótársaságok, kölcsönös segélypénztárak (800).
- D) Kereskedelmi és ipari társaságok (és egyéb vállalatok. [900]). Árjegyzékek, katalógusok stb. gyűjteménye.
- E) Fuvarvállalatok (6).
- F) Vasutak (420).
- G) Gőzhajós társulatok (25).
- H) Pósta.
- I) Táviró, távbeszélő.

Különösen figyelemreméltó ezen archivum gazdaságpolitikai része, mint egyetlen a maga nemében. Magában foglalja a teljes községi, cantonális és szövetségi politika anyagát gazdasági téren. A tagozódás szorosán hozzásimul a concret gazdasági törvényhozási anyagokhoz és actióhoz. Ugyanazt a törvényhozási anyagot illető történések docu-

mentumai időrendes egymásutánban egy jelzést, egy közös katalógusszámot, helyet, mappát vagy mappasorozatot kapnak, így pl. jelzálogtvényhozás, találmányi szabadalom, örökösödési adó-, állatjárvány rendészeti stb. törvényhozás. Szétszedik azt az egész vastag köteget, a melyben az ország gazdaságpolitikai törvényhozása szövődik tova, 5—6.000 egyes fonállá (egyeseknél város, kanton és szövetség külön-külön szerepet játszanak). A gyűjtés valamely gazdaságpolitikai actio első gyökereivel kezdődik, törekszik felfogni az arra nézve először elhangzó véleményeket, igyekszik a fejlődést lépésről-lépésre követni, összegyűjtve mindazt, a mi röpiratokban, beadványokban, felterjesztésekben, újságcikkekben, határozatokban stb. napvilágot lát valamely törvény keletkezéseink történetén végig egészen a kész törvényig. A gyűjtés tovább folyik a végrehajtás során keletkező nyomtatványokig. Ha az anyagot a további jövőben törvényhozásilag szabályozzák, az új anyag chronologice csatlakozik.

A svájci gazdasági archivum személyzete az állami levéltár alá rendelt vezetőből, egy női segéderőből, egy második akademikus képzettségű segédmunkaerőből és egy ideiglenesen alkalmazott kereskedőből áll, a ki az üzleti könyvek csoportját rendezi, végül egy raktári segédből. Tehát a mint látjuk, itt felölték a rajna-westfáliai archivum, a főiskolai archivumok anyagát és ezeken kívül még a gazdaságpolitikai részt is.

Visszatérve az archivum pénzügyeire, azt látjuk, hogy a helyiségek és az alkalmazottak részben államiak, a levelezés portómentes. Az állami pénzsegély körülbelül évi 1000 frank. A magánsegélyek évi 5—500 frank között mozognak. A mi az archivum használatát illeti, azt olvassuk, hogy 1913-ban körülbelül 500-an látogatták, felerészben főiskolai hallgatók, írók, üzletemberek.

III.

Nem kevésbé érdekes ismertetni a hamburgi állami gyarmatügyi intézet központját, a mely speciális közgazdaság oktatási célokat sikerrel köt össze nyilvános informatív szolgálattal. Az „Archiv der Zentralstelle des Hamburger Kolonialinstituts“ 1908-ban együtt létesült magával az intézettel.

Legfontosabb feladatának kezdetben azt tartották, hogy a német gyarmatok politikai és gazdasági viszonyaira vonatkozó anyagot gyűjtse. Később belátták, hogy ezen a szűk körön kívül más oly területekre is ki kell terjeszteniök figyelmüket, a melyekkel a német és különösen a hamburgi kereskedelem összeköttetésben áll vagyis gondolniok kell tulajdonképpen az egész világ kereskedelmére. A gyűjteményeknek az a

céljuk, hogy egyfelől anyagot szolgáltatassanak a Kolonialinstitut tanítóinak és tanulóinak tudományos munkálataikhoz, másrészt azonban, hogy minden érdeklődőnek információt nyújtsanak és rendelkezésére bocsássák kincseiket betekintésre. Mindenki díjtalanul kapja meg a kért információt írásban vagy szóban.¹⁾

A két feladat egy nagyszabású kivágásarchívum létesítését kívánta meg, mert az aktuális kérdésekre vonatkozó megkeresések elintézésére az egyszerű könyvtári szolgálat nem elegendő. Nem lehet mindig végig kutatni az összes mutatókat. A kettős cél szem előtt tartásával egyfelől az intézet tanítóira esik az a feladat, hogy kijelöljék az őket érdeklő kérdéseket, a melyek aztán a gyűjtésre útmutatásul szolgálnak. Az intézet hallgatóinak dolgozatai mindig aktuális kérdéseket tárgyznak és számukra is nélkülözhetetlen az ujságarchívum. Ez a gyűjtemény szerény kezdetből sarjadt ki. De már 1913-ban 26.000 márkát fordítottak dologi kiadásokra. A személyzeti kiadások nehezen állapíthatók meg, mert összefonódnak az intézet többi ágazatával. A kivágások túlnyomó részben (120.000 darab 1912/13-ban) saját üzemben készülnek. Ez idő szerint rendszeresen kb. 130 időközi publicatiót dolgoznak fel. Ezek közt szerepelnek a legfontosabb különböző pártárnyalatú német napilapok, a német gyarmati sajtó, külföldi német lapok és idegen nyelvű világlapok legjava. Előfizet azonkívül az intézet egy-egy német, franczia, angol, holland, amerikai és olasz ujságkivágó vállalat megfelelő gyűjtésére. A kivágások nagy számából is lehet következtetni az intézet érdeklődése körének szélességére. Gyűjtetik itt a világ minden országára vonatkozó néprajzi, politikai és közgazdasági anyag.

A Zentralstelle kettős igényeiből kifolyólag, a legfontosabb világ-kereskedelmi cikkek, azok termelése és kereskedelme, valamint e tárgykörrel kapcsolatban növények, állatok és ásványok egész- és félgyártmányok, állati és növényi betegségek és előidézőikre vonatkozó anyagra is kiterjesztett a gyűjtőtevékenység. Mindez az ujságkivágásgyűjteményben van elhelyezve. Az ujságkivágásgyűjtemény főrészét a regionális berendezésű anyag teszi, a mely 269 országcsoportha van beosztva, 134 tárgyi alosztálylyal.

Olyan cikkek, a melyek növényi, állati, ásványi termékekre egész- vagy félgyártmányokra vonatkoznak, külön főosztályban a Produkten-abteilung-ban vannak (abc rendben). Egyes cikkek újabb alosztályozást nyernek, pl. gyapot: nemek, fajok, kereskedelmi szokások, termelési országok szerint stb., úgy hogy magának a gyapotnak 95 alosztálya keletkezett.

¹⁾ 1912/13-ban 427 informatio adatott. Ezek közül a legtöbb (119) külföldi gazdasági viszonyokra vonatkozott. *Bericht d. Hamburgischen Kolonialinstituts. 1912/3.*

E mellett még egy osztálya van az Archivumnak, a melyet az előbbtől megkülönböztetendő, Wirtschaftsarchivnak neveznek és a mely amattól inkább külső megjelenésben különbözik. Mig az újságkivágás-archivum az egyes felragasztott kivágásokat lazán helyezi el felírással mutatós borítékokban, azalatt a Wirtschaftsarchivban szilárd darabok vannak. Itt gyűjtetnek egyes mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi, bányászati, hajózási stb. kereseti társaságok, szervezetek, intézmények, politikai, felekezeti és közhasznú egyesületek és institutiók által és rájuk vonatkozólag kiadott és megszerezhető publicatiók sajtóhírek. Találhatók itt továbbá rendszeres időközökben megjelenő árfolyamlapok, piaczi jelentések.

Eleinte itt is csak német gyarmatügyi szempontok tartattak szem-előtt. Itt is rövidesen belátták, hogy e szűk keretből át kell térni az általános, világgazdasági anyaggyűjtésre, a melynek magva a külföldi, főleg tengerentúli működési körrel bíró vállalatokra vonatkozó anyag. Cooperációs viszonyban áll az intézet a híres hamburgi Commerzkollegiummal, a melynek több idevágó kitűnően működő gyűjteményét (pl. consuli jelentések) használja és egy speciális vámügyi archivum alapjait is letette nemrégiben.

Élénken illusztrálja ezen Archivum coöperatív működését a követ-példa¹⁾:

Valaki a nemrégmúlt kaucsukválság iránt érdeklődik. Először meg-nézik az ő Zentral-katalogjukat (a mely az összes rendelkezésre álló hamburgi szakkönyvtárak könyv- és revue-irodalmi állományáról gyakran kritikai felvilágosítást nyújt) minő munkák, monográfiák stb. vannak a kaucsukról, aztán következnek a Zentralstellenél található cím- és év-könyvek stb. (ebben az esetben pld. a Rubber Scharet Handbook stb.), a melyekből látható, hol és milyen kaucsuk-társaságok léteznek az egész világon (részben mérlegadatokkal), más jelentések, mint pl. a gyarmat-gazdasági bizottság kaucsukcommissiója, Végül következnek az újság-kivágások, társasági évi jelentések hivatalos- és magánjellegű piaczi jelentések.

IV.

Kizárólag a gazdasági felső oktatás céljait szolgáló archivumok sorában részletesebben mutatom be a kölnit. A kölni főiskolák archivumai két részből állanak, a melyek közül az első (I.) közgazdasági és kereskedelemtechnikai tárgyú. 1. csoportja az úgynevezett Persönliche Abteilung bizonyos társaságokra vonatkozó anyagot tartalmaz, nevezetesen mérlegeket, alapszabályokat, prospektusokat és újságközleményeket,

¹⁾ L. Waltz: *Das Archiv des Zentralstelle* stb. Essen: Baedeker: 1914.

a társaságok közgyűléseit és finantztechnikai változásait illetőleg, úgyszintén ünnepi dolgozatokat. A társaságok megválasztása kiterjeszkedik rendszeresen a berlini tőzsdén jegyzett részvénytársaságokra, valamint a Rajnavidék és Westphalia összes részvénytársaságaira és Gewerkschaftjaira. Kiegészül ez a gyűjtemény néhány specialitással, így például gyűjtetnek az összes biztosító társaságok irományai kivétel nélkül. A mérleggyűjtemény tartalmaz:

1. Jelzálogtársaságok	110 mappában,
2. Bankok	128 „
3. Közlekedési vállalatok	164 „
4. Bányák	58 „
5. Kohók, aczél- és hengerművek . .	49 „
6. Gép- és villamossági művek . . .	83 „
7. Vegyészeti gyárak	49 „
8. Textilvállalatok	64 „
9. Különbözők	109 „
10. Biztosító vállalatok	54 „

Összesen 868 mappa (kb. 30.000

darab tartalommal 1913-ban).

A második csoport (II.) Jelentésgyűjtemény egyes gazdasági ágakról, valamint a közgazdaság és kereskedelmi technika fontos fejezeteiről. A gyűjtött anyag: újságkivágások, könyvek, röpiratok. E célból a következő lapok nézetnek át minden nap: 1. Berliner Börsen Zeitung, 2. Berliner Tageblatt, 3. Das Archiv, 4. Der Actionär, 5. Der Tag, 6. Frankfurter Zeitung, 7. Hamburgischer Korrespondent, 8. Kölnische Volkszeitung, 9. Kölnische Zeitung, 10. Neue Freie Presse.

Az összes anyagot a következő elosztásokban csoportosítják: 1. Vas, szén, fémek; 2. árúk, üzletágak szerint; 3. tőzsdék; 4. országok, városok; 5. pénzügyi technika (Finanztechnik); 6. forgalom; 7. különböző. (Összesen 1913-ban 234 mappa, átlag 200 lap tartalommal). A harmadik csoportban (III.) gazdasági corporatiók, szövetségek és más egyesülések kiadványai gyűjtetnek. A negyedikben (IV.) rendszeresen megjelenő tőzsdei és piaci jelentések, valamint bankok heti jelentései, premium és deviza-offertjei.

Az (V.) csoport a kézi könyvtárat, a (VI.) csoport az olvasott és tartalommutatózott szakfolyóiratokat és azokat a napilapokat tartalmazza, a melyeknek fontosabb nagyobb cikkei jegyzékbe vétetnek és a melyeknek teljes évfolyamait megőrzik.

A második rész az Archiv für kommunale und soziale Verwaltung gazdasági és jogi anyagot gyűjt a német főiskolák ezen újszerű ága számára.

Ez az anyag ma már elképzelhetetlenül nagy terjedelmű és sokoldalú.

A tudományos munka a közgazdaságnak ezen rendkívül fontos terén igen nehéz volt, mert nem létezett a nyilvánosság számára megközelíthető gyűjteménye az összes idetartozó jelentéseknek, helyhatósági rendeleteknek, szabályzatoknak, szerződéseknek stb. A gyakorlatban ezenkívül sok munkát gyakran kétszer és többször újra végeztek, mert — különösen új feladatok megnyílásakor — egyik igazgatás sem tudhatta, hogy hol érdeklődtek és gyűjtöttek rokoncélzattal.

A kommunális és sociális feladatok növekedésével mindinkább érzett nehézségeknek akarja elejét venni ez az új archivum. A szükséges anyagot rendszeresen akarja gyűjteni és rendelkezésre bocsátani, hogy ezzel megteremtse a tudományos feldolgozás és gyakorlati tájékozódás alapját, a mely eddig hiányzott. A jövőben megfigyelő állomás akar lenni, a melyről a német községi és sociális igazgatási gyakorlat biztosan áttekinthető és a gyakorlat embereinek is lehetővé akarja tenni, hogy részleges gyűjtemények révén új feladatok megoldásánál biztonság legyen szerezhető az iránt, hogy a birodalom többi részeiben mi történt erre vagy arra nézve.¹⁾

Három feladatkörének megfelelően három részre osztatott ez az új archivumág: 1. községi igazgatás, 2. sociális szervezetek, 3. sociális biztosítás. Hogy minő mérveket fog ölteni ez az archivum, már abból látható, hogy az alapítás óta eltelt nem egészen egy esztendő alatt több mint 200 község küldte be költségvetését és jelentéseit is, hogy a Kommunal-Archiv négy főosztályának (háztartási tervek, helyi törvénygyűjtemények községi statistika, az egyes közigazgatási területek szabályrendeletei és szolgálati utasításai) utolsóját több mint 50 alcsoportra kellett osztani, a melyeknek egyikét-másikát pedig újból tíz részre. A kommunális és társadalmi, közigazgatási archivum beosztásának rövid áttekintése közelebbről megvilágítja ezen új intézmény lényegét, terveit és terjedelmét.

I. Községi ügyek.

- a) községi háztartási tervek,
- b) közigazgatási jelentések,
- c) Bürgerbüche,
- d) városi törvényhatósági ülések,
- e) városi statistika,
- f) községi szabályrendeletek, rendeletek, jelentések, szolgálati szabályok és feltételek következő beosztás szerint: 1. Községi szervezet és beligazgatás. 2. Pénzügyek. 3. Városépítés, útügy. 4. Iskolaügy. 5. Községi

¹⁾ Szó szerint közöltem a fenti sorokban Eckertnek, a kölni kereskedelmi főiskola kitűnő vezetőjének, utolsó jelentésében foglalt kijelentéseit, mert azok majdnem szó szerint találunk a mi viszonyainkra. L. *Die städtische H. Hochschule in Cöln*. 1913. 176. 1.

gazdasági jelentések. 6. Községi sociális statistika. 7. Szegényügy, gyámügy, népjólét. 8. Socialis igazgatás. 9. Iparügy. 10. Népképzés. 11. Egészségügy. 12. Fürdőügy, vendéglő- és szállóügy. 13. Ünnepi dolgozatok. 14. Vegyes. (1913-ban egyedül ezen csoport),

g) községi gazdasági üzemek,

h) reference munkák,

i) ujságkivágások és folyóiratcikkek községi életbevágó ujtásokról, reformokról.

II. Társadalmi szervezetek.

A) Munkaadó szövetségek: 1. egyes organisatiók, 2. központi szövetségek.

B) Munkások szervezetei: 1. Alkalmazott szervezetek: a) kereskedelmi, b) műszaki, c) irodai, d) különböző, e) központi organisatiók (írományok, könyvek, folyóiratok, kivágások). 2. Munkásszervezetek: a) szabad-szervezetek, b) keresztény szervezetek, c) Hirsch—Duncker-féle Gewerkvereinek, d) egyéb (hazafias és független) szervezetek. Továbbá

III. Socialis biztosítás, végül

IV. Szövetkezeti ügy.

A német főiskolai gazdasági archivumok közül különös figyelmet érdemel a mannheimi Handelshochschule nyilvános archivuma is (fennáll 1911. évi február hó 1-je óta)¹⁾ kiegészítője a könyvtárnak és feladata azt az anyagot gyűjteni és rendezni, a mely a gazdasági tevékenység dokumentumaként és a jelenkor gazdasági életének megítélésére jelentőséggel bír. Egyformán szolgálja a tudományt és a praxist, amennyiben úgy a köz-, mint a magángazdasági oktatás és kutatás rendelkezésére bocsátja azt az anyagot, amely a gazdasági megismerés forrása és alapja gyanánt figyelembe jöhet és amennyiben a gyakorlat emberének módot nyújt a gazdasági élet legkülönbözőbb kérdéseiben való gyors és behatós tájékozódásra. Ezen archivum működése a mannheimi kereskedelmi kamara archivumának tevékenységi körétől teljesen külön áll, de azért cooperálnak, támogatják egymást és kicserélik a hozzájuk nem tartozó anyagot. Gyűjteményei a következő csoportokra oszlanak: 1. Kereskedelmi társulatok. 2. Ujságkivágások: a) általános gazdaságpolitikai kérdésekről, b) egyes iparágakról. 3. Gazdasági érdekképviselők kiadványai. 4. Közlekedési vállalatok jelentései. 5. Czégek ünnepi kiadványai. 6. Egyes czégek piaczi jelentései.

Az 1. csoport a magángazdasági kutatás céljait szolgálja. Benne van kb. 800 részvénytársaság és korl. fel. társaság alapszabálya, jelentései és egyéb kiadványai. A létező 6.000 társaság közül úgy történt a selectio, hogy Baden és a szomszédos szövetséges államok felkéretnek jelentéseik beküldésére. A csoporton belül 24 részre van osztva az anyag

¹⁾ Egyes rávonatkozó adatokat l. *Berichte der Handelskammer für den Kreis Mannheim*. 1. Jg. No. 7. A részletes leírást dr. Wencke mannheimi levéltáros úr szíveségének köszönöm.

üzleti ágak szerint. Támogatja a gyűjteményt a „Das Archiv“ című folyóirat beledolgozása. Az intézet rendelkezésére álló folyóiratok tartalmára is történik utalás az egyes dossierk megfelelő helyén.

A mannheimi kereskedelmi főiskola archivuma szoros összefüggésben állván a könyvtárral, adminisztrációját is a könyvtár személyzete végzi, nevezetesen egy könyvtárvezető, egy akadémikusan képzett segéderő és egy ugyancsak tanult kezelő. A praktikus berendezés lehetővé teszi, hogy évi kb. 15.000 db. beérkezés simán kezelhető. Az archivum évi költségei 1914-ben 4.000 márka, amely összeghez a mannheimi kamara 1.000 márkával járult hozzá. Az archivumot tanárok, tanítók, kamara és más hatóságok, valamint kereskedők és iparosok is használják.¹⁾

A többi német kereskedelmi főiskola archivumáról nincs az említetteknel messzebbmenő elmondani való. Úgy a lipcsei, mint a müncheni és königsbergi tisztára oktatási célokat szolgálnak. A mi a magángazdasági anyagot illeti, elsősorban a szorosan vett környék és ország anyagát gyűjtik, a birodalomra csak igen nagy vállalatokat, illetőleg kivételesen terjeszkednek ki.

V.

Közgazdasági viszonyaink rokonságánál és geográfiai közelségénél fogva is különös érdekessége van reánk nézve a nemrégiben létesített bécsi kereskedelmi és iparkamara hírlaparchivumának. Ez a Zeitungsarchiv egyelőre a kamara saját bevallása szerint „szerény keretek közt“ szerveztetett. Igazgatását illetőleg a kamarai könyvtárhoz tartozik. Alapításakor figyelemmel voltak arra is, hogy a gazdaságpolitikai hírlap- vagy helyesebben hírlapkivágás-archivum hivatva van a kamara tevékenységének terére tartozó kérdések későbbi történelmi feldolgozásához való anyag szolgáltatására is. Ennek a tevékenységnek azonban a kamara nem tulajdonít túlnagy fontosságot. A napi sajtó nyilatkozatait — úgy mond²⁾ — korunk nagy irodalmi tevékenysége mellett általában igen hamar felveszik és legtöbbször teljesen feldolgozzák a gazdasági hivatalos- és magántestületek szaklapjai és időszakos kiadványai, majd pedig a könyvirodalom is.

A hírlaparchivum főfeladata tehát az actualis hirszolgáltatási anyag szemmeltartásában és minél gyorsabb hasznosításában áll.

¹⁾ A használatra vonatkozó szabályok nyomtatásban is megjelentek. *L. Benützungsordnung der Bibliothek und des Wirtschaftsarchivs der Hh. Mannheim.*

²⁾ Az itt közölt adatok részben egy *Führer durch die Bibliothek und das Zeitungsarchiv der Wiener Kammer* című készülő munka kéziratából valók, amelyeket egyéb értékes felvilágosítások mellett Knappich Vilmos úrnak, a bécsi kamara kitűnő könyvtárigazgatójának, köszönök.

Ezért úgy szervezték, hogy módjában álljon minden figyelembe-jöhető ujsághírt lehetőleg teljes számban — minél gyorsabban és minél áttekinthetőbb rendezésben — a kamara functionáriusainak rendelkezésére bocsátani.

Minden levéltár három közös feladatának, a teljességnek, gyorsaságnak és rendezettségnek a bécsi kamarai hirlaparchivum a maga sajátos viszonyaihoz képest úgy felel meg, hogy bizonyos korlátolt számú napilapot, továbbá közgazdasági heti és félhavi folyóiratot kísér figyelemmel.¹⁾

Az anyag rendezésében szigoruan alkalmazkodnak a kamara irodájának szervezeti beosztásához. A bécsi kamara az első titkár általános vezetése mellett négy alább részletezendő ügycsoportra oszlik.

Hogy minden kamarai funkczionárius tehát úgy az első titkár, mint a négy csoportfő és az egyes előadók mentül hamarabb hozzájussanak szűkebb vagy tágabb szolgálati ügykörükbe tartozó hirlapanyaghoz, az úgynevezett kamarai napló (Kammer-Journal) készítettik. Ez kemény mappa „Springfolio“ nagy automata kötésberendezéssel és négy különböző színű füzettartóval. Minden tartó egy-egy ügycsoportnak szól és ismét öt részre vagy füzetre van osztva. Beosztásuk a következő:

- I. Ügycsoport (vörös). 1. Külpolitika, nemzetközi jog. 2. Kereskedelmi politika, kiállításügy. 3. Ausztria. 4. A külföld gazdasági jelentései. 5. Ausztria belpolitikája.
- II. Ügycsoport (zöld). 1. Ausztria. 2. A külföld pénzügye. 3. Vasut. 4. Hajózás. 5. Posta, táviró, telefont és általános közlekedési kérdések.
- III. Ügycsoport (narancs). 1. Iparjog, ipari politika. 2. Socialpolitika. 3. Biztosításügy. 4. Közigazgatási reform. 5. Építés- és lakásügy, gazdasági jog.
- IV. Ügycsoport (kék). Jogszolgáltatás, jogtudomány. 2. Kereskedelmi-, váltó- és csődjog. 3. Karteltörvényhozás. 4. Gazdasági érdekképviselő, egyesületi- és tanügy. 5. Bécs városára vonatkozó és vegyes természetű ügyek.

A kamarai napló naponként déli 12 órakor kerül forgalomba és végig vándorol az összes ügyosztályokon. Minden mappa belsejében

¹⁾ A bécsi *Zeitungsarchiv* a következő lapokat dolgozza fel:

A) *Bécsi napilapok*: Neue Freie Presse. Neues Wiener Tagblatt. Die Zeit. Arbeiter-Zeitung. Deutsches Volksblatt. Reichspost. Fremdenblatt. Neue Zeitung.

B) *Külső napilapok*: Pester Lloyd. Pesti Hirlap. Bosnische Post. Sarajevoer Tagblatt. Agramer Tagblatt. Srpske Novine. Osmanischer Lloyd. Deutsches Zeitungsarchiv, Tägliche Ausgabe A und B. Frankfurter Zeitung. Vossische Zeitung. Hamburger Nachrichten. Corriere della Sera. Piccolo Triest. Journal des Debats. Daily Telegraph. St. Petersburger Zeitung. The Times.

C) *Hetilapok, szaklapok stb.*: Das Handelsmuseum. Der österr. Volkswirt. Konsularkorrespondenz. Wochenschrift des n. ö. Gewerbe-Vereines. Wiener Handelsblatt. Wiener Landwirtschaftliche Zeitung. Landwirtschaftliche Genossenschaftspresse. Österr. Agrarzeitung. Landwirtschaftliche Zeitung. Der Morgen. Montagsjournal. Der Deutsche Aussenhandel. Nachrichten für Handel, Industrie und Landwirtschaft. New-Yorker Handelszeitung. Die Industrie. Russischer Kurier.

ellenőrző lap van, a melyen látható, hogy már ki használta a Journalt. A napló körözésének idejét, tekintettel használóinak nagy számára (ez idő szerint 20-nál több), két napra hosszabbították meg. Harmadnapon visszatér a napló a könyvtárba, a mikor is megkezdődik a tulajdonképeni archivumi szolgálat. A kivágásokat mindenekelőtt az e célra alkalmazott tisztviselőnő rendezi, schlagworttal látja el, majd egy segéd-erő kartotékamappákba osztja be. Ezen mappák két címkével vannak ellátva: az egyik a mappa száma, a másikon a Schlagwort, a mely szerint megfelelő szekrényekben abc sorban és aritmetikailag rendeztetnek.¹⁾

Ez az archivum, miként fent említettem, nem önálló intézmény, hanem a könyvtár egy része, miért is a folyó munkálatokkal terhelt könyvtári személyzet nem tudja mind a lapot olvasni. Ezért bevontak ebbe a munkába más, nyelvtudással rendelkező tisztviselőket is és az olvasandó anyagot úgy osztották be, hogy minden ujság megjelenése napján olvastatik, kivágatik és iverre ragasztva, használatra bocsájtható.

A Schlagwort-ok megválasztása ugyanolyan elvek szerint történt, mint a bécsi kamarai könyvtárkatalogusé, azaz minden csoport-systema elkerülésével. Csak az Archivum-nak még nagyobb szabadságot hagytak és a Schlagwort-ok egyenlőneműségétől eltekintettek. Olyanformán, hogy egyik igen nagy fogalmi körrel bíró mellett egészen specialis csoportokat találunk. Arra is tekintettel voltak, hogy a minden, akár legjelentéktelenebb, de hirtelen actualissá váló kérdés azonnal fel legyen vehető a Schlagwort-ok sorába. Az Archivum számára szerkesztett mutató annak áttekinthetőségét és hasznavehetőségét lényegesen megkönnyíti. A kivá-

¹⁾ Az Archivumnak előre megtervezett, de mint jelezve volt, mindenkor bővíthető Schlagwortjegyzéke van. Minden Schlagwortnak bal oldalán jelző mappaszáma áll. A jobboldali számok más csoportra való utalást jelentenek. Példaképen közöljük egy rövid betűjét az E. t.

Edelmetalle 103., 57. Edelsteine 58. Ehereform, Einfuhrscheine 95. Einkaufsgenossenschaften 147 d), 59. Einkommensteuer Österreichs (Anderer Länder, siehe dort sub F.) 60. Eisenbahnen Österreichs: a) Allgemeines. Verwaltung. b) Einzelne Linie (Alpenländer). c) Einzelne Linien (Sudeten, Karpathen). d) Eisenbahn-Personal. e) Finanzielle Ergebnisse, Statistik. f) Wiener Bahnhofsfrage. 61. Eisenbahnbetrieb. a) Allg. Unfälle, Sicherungsdienst. b) Personenverkehr, Fahrpläne. c) Güterverkehr (Wagenstellung). 62. Eisenbahntarifwesen. a) Allg. intern. Verbandstarife. b) Personentarife, Fahrkartensteuer. d) Frachttarife. 63. Eisenbahnwesen, internat. Allgemeines, Gemeinsames Durchgangszüge etc. 64. Eisenindustrie: a) Allgemeines. b) Österreich-Ungarn. 65. Elbeschiffahrt. 66. Elektrizität: a) wirtschaftlich-technisch, b) rechtlich. 67. England, Erbbaurecht 33 d). 68. Erbschaftssteuer, Erntestatistik 93., 69. Erwerbsteuer., 70. Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften. 71. Europa (Allgem. Gemeinsames und Zwergstaaten). 72. Exporttechnik und Organisation (Musterlager, Messen etc.): a) Allgem. und Ausland, b) Österreich-Ungarn.

gások rendszeres registrálásától Bécsben eltekintenek, mert a végtelen sok apró részekből álló anyag sok időt és munkát igénylő apparátust kívánna, a mely nem állana arányban az anyag ephemer jellegével.

Ez a napiértékű karakter teszi szükségessé a már nem actualis anyag kiválasztását. Ezt a könyvtáros végzi időről-időre. Nem fontos, előre meghatározott terminusokkal, hanem a szerint, a mint az anyag úgrásszerű felgyülemzése megkívánja. Az egyenletesen szaporodó anyagot rendszeren év végén. Az archivumból kikerülő anyag, a mennyiben valóban gazdaságtörténeti becsű, alapos megválasztás után könyvtári csomóként schlagworttal és jelzéssel ellátva, a könyvtárba beosztatik.

A mint láttuk, az Archivum Bécsben első sorban a kamara irodájának céljaira szolgál. Külső érdeklődők is használhatják méltánylást érdemlő esetekben a könyvtárban. Hatóságok közül különösen a kereskedelemügyi ministerium veszi igénybe az archivumot.

Ugyancsak említve volt, hogy az archivum a könyvtárral úgy igazgatás, mint költségvetés következtében össze van forrva, miért is nehéz fenntartási költségeit hozzávetőleg is meghatározni. Kizárólag az archivalis munkát két tisztviselő és két segéd végezi. Előbbiek középiskolát végeztek (Lyzealbildung) és állami képesítéssel bírnak az angol és francia nyelvből. A kettőnek a fizetése 3.060 korona. A segédmunkások polgári iskolát végeztek és évi 480–600 koronát kapnak, mint jelezve volt, a könyvtár és a kamara többi tisztviselői is részt vesznek. A fent felsorolt lapok lajstromából az előfizetések költsége is megállapítható, ha figyelembe vesszük, hogy a szétvágás végett mindegyiket két példányban kell tartani.

Az Archiv der Handelskammer zu Berlin, úgy mint a bécsi, naponként körözi a kamara irodáját érdeklő hirlapi anyagot, melyet azután rendszeresen conservál, Ujságkivágásait ez idő szerint 3.139 mappában őrzi.¹⁾ Minden mappa legmesszebbmenőleg részletezve van. (Gyűjtőmappák nincsenek.) Ez a legmesszebb menő specialisálás elkerülhetetlenül szükség, hogy gyorsan meg lehessen találni információadás végett.

Ujságkivágásokon kívül a berlini kamarának egyéb bő és rendszeres archivumanyaga van.

1.700 mappában a gazdasági egyesületekre és kartellekre, tőzsdékre, kamarákra vonatkozó összes nyomtatványokat, 3.000 mappában a részvénytársasági anyagot, továbbá külön kezeli a gazdasági szakoktatást, munkásügyet, szövetkezeti ügyet stb. stb. stb. (Körülbelül mindazt, a mit a colonialis ügyön kívül Hamburgnál és Cölnnél említettünk.) Hasz-

¹⁾ A részletes adatokat dr. Koepp archivarius úrtól nyertem.

nálata általános és erős, Személyi költségvetése 12.000 márka. Személyzete (főfoglalkozásképen) egy vezető archivarius, 2 segéderő (köztük egy qualificált), két napidijas irodatiszt és egy tanoncz. Dologi kiadásai nem kezeltetnek külön. A felsorolt személyzeten kívül még 6 kamarai hivatalszolga mellékesen látja el a manualis kivágást és hasonló munkát.

Összefoglalás.

Láttunk néhány tipikus külföldi gazdasági archivumot, megállapítandók lesznek vázlatosan a gazdasági archivumok szervezésének és gyűjtőmunkájának általános szabályai.¹⁾

A szervezésnek a következő feladatokra kell kiterjeszkednie: 1. Létesítés, beszerzés és kiegészítés. 2. Rendezés és megjelölés. 3. Elhelyezés, megőrzés és kiselejtezés. 4. Az archivum anyagának használata.

Mielőtt az első kérdés technikai részébe belemennénk, felmerülhet a gazdasági archivumok gyűjtési elvének kérdése. Itt csak egy principiumról lehet szó, hogy t. i. nem szabad tervszerűtlenül eljárni; nem lehet a véletlenre bízni, hogy mi gyűjthessék. A kezdettel szokott járni, hogy minden adomány köszönettel vétetik, de az ilyen beszerzésekre szorítkozni nem lehet. A gyűjtőmunkának meghatározott terv kell, hogy alapját tegye és az archivarius feladata leendő a tervben megtestesült ideált megközelíteni. Az ily terv gazdasági vidékek szerint különböző kell, hogy legyen és theoretice sohasem fejthető ki, hanem csak a gyűjtőtevékenység során alakulhat ki teljesen és az idők folyamán meg lesz változtatandó.

Némelyek azt gondolják talán, hogy a legegyszerűbb volna sok okoskodás helyett a gazdasági archivumokat behorgonyozni a már régóta meglevő és bizonyos feltételekkel modern követelményeknek is megfelelni tudó állami vagy törvényhatósági levéltárakba. Igaz, hogy ezek helylyel-közzel conserváltak és conserválnak bizonyos gazdaságtörténeti becsű adatokat, ha azonban közelebbről nézzük őket, látni fogjuk, hogy céljainkra nem alkalmasak.

A régi archivumok nem egyszerű gyűjtőpassiónak köszönik létüket, hanem fontos gazdasági életszükségletnek feleltek meg. Jogi okmányok, privilegiumok őrzői, hiteles helyek voltak a jelen és jövő törvényesítői a mult által.²⁾

Ha az általunk első helyen említett gazdasági archivumokat, az üzemieket, vesszük, újból látjuk a mult hatását jelenre és jövőre. A bank — például — valamely birtokjogot szerzett magának. Ezt egyszer érté-

¹⁾ Lásd bőven *Wirtschaftsarchivartag* 28. k. 1.

²⁾ L. Schwann beszéde a *Wirtschaftsarchivtagon* 20. 1.

kesíteni akarja, tehát kell, hogy számot adjon magának a legjobb értékesítési alkalmakról. Tájékozódnia kell, hogy állnak másutt az őt érdeklő dolgok. Tehát gyűjti mindazt, a mi felvilágosítást tud adni neki arra nézve, hogy biztos informatio alapján végezhesse calculatióját. Miután később is számot akar adni magának eljárásáról, informatiós anyagát is elteszi. A jogcímek — esetleg több száz vagy ezer jogcím — ime az analogia — hat és hordozza az intézet jelenét és a calculatióval a jövő is bevonatik a számítások és tervek körébe. Ezért az ily archivum a jogbiztonság és az üzleti informatio céljaira minden nagy vállalat élet-szükségletévé vált.

Az iskolai archivumoknál ugyanigy áll a dolog. A gazdasági életben van egy nagy megszerzett és leszűrt ismerettőke, a mely rendszerezés folytán tudományyá, hiteles forrássá vált. Ezt kell először biztosítani. A gazdasági életnek szánt főiskolák állandóan kell, hogy e tudományon dolgozzanak és szaporítsák, továbbá a gyűjtött és kritikailag rendezett tudományt tovább adják a jövődönnek, a rájuk bizott tanítványoknak. Ezért szükséges, hogy ne csak olyas elméleti tudást nyujtsanak, a melyet a tudomány régen gyűjtött és feldolgozott. Modern céljuk, a jövő kereskedőjének és vállalkozójának kiképzése és előkészítése tette szükségessé, hogy a növendék közvetetlen a jelen elé állíttassék. Szükségessé vált tehát az elméleti tájékoztatás mellett tanítási anyagot gyűjteni még pedig azt, a mely a mai napi gyakorlati élet tükre.

Ezért gyűjtenek rendszeresen pl. üzleti jelentéseket, tőzsdejelentéseket, export-, importszámokat, ujságkivágásokat és nevezik a legactualisabb eféle anyagot ugyancsak archivumnak. Itt is megvannak a fentjelzett fő elemekkel: a tudomány birtokának rendezésével és megőrzésével, valamint gyümölcsöztetésével a jövő számára. A levéltárak lényegét tevő három főelem tehát a gazdasági archivumok e fajtájánál is megvan. Ha a gazdasági archivumok két felsorolt typusának actualis célja megkivánja, hogy a szorosán vett jelenhez simuljanak, a gazdaságtörténeti archivumok neve is mutatja, hogy főfigyelmüket a multa fordítják. A multa preciz meghatározása nehéz, nyugodjunk meg abban, hogy a gazdasági archivumok egyelőre körülbelül a 19. századot fogadták el multa határvonala gyanánt. A régibb documentumokat úgyis a történeti levéltárak és muzeumok őrzik. Ezzel tisztán látjuk azt is, hogy lényegileg a gazdasági archivumok csak a munkamegosztás parancsára folytatják intensivebben és rendszeresebben, a mit a történelmi levéltárak mellékesen csináltak, azt az új archivumok főfoglalkozásképpen űzik. A létező állami vagy községi levéltárak a maguk mai erejéből nem tudják azt gyűjteni, a mi a gazdasági archivumokban gyűjtendő. Erre sem személyzetileg, sem helyiségileg berendezve nincsenek.

Még egy belső ok parancsolja a gazdasági archivumok működését. Állam és község azt gyűjtik, a mi állami vagy községi kezdeményezésből, hatóságainak munkájából eredt. A mi magán eredetű, azt eddig vagy magánúton, vagy csak mellékesen gyűjtöttek, vagy elpusztult. Pedig nem lehet eleget hangsúlyozni, hogy a gazdasági múlt és félig múlt kutatása nemcsak tudományos luxus, hanem gyakorlati fontosságú újabb megokolásokba bele nem mehetünk, hanem áttérünk a gyűjtés technikájára.

A mi a beszerzést és kiegészítést illeti, az archivum vezetőségének első feladata mindenütt az érdekelt körök figyelmét felkölteni az institúció fontossága iránt. Még a legkulturáltabb országokban is nagy indolentiát tapasztalunk. Azokat, a kiknek megfelelő régibb anyag van birtokában, vagy a kitől actualis jellegű anyagot akarunk kapni, állandóan szorítani kell, hogy a gyűjtemény teljessé válhassék. Felmerül az a kérdés is, vajjon az archivumok hivatalos jellegűek lesznek-e vagy magánjellegűek. A tapasztalatok a hatósági jelleg ellen szólnak, mert a magánosok bizalmatlanul viseltetnek az ilyenek szemben és melléktételeket szeretnek szimatolni. Ellenben mindenütt áldásosnak bizonyult meghagyni az archivumokat magánkezekben és megfelelő közsegélyben részesíteni őket. A közhatalomnak módjában áll magát az archivumot vezető tanácsban vagy elnökségben megfelelően képviseltetni, a nélkül, hogy a gyűjtőmunkát befolyásolná. Így van ez még Baselben is, holott ott a Wirtschaftsarchiv valósággal affiliációja a régi országos levéltárnak. A gyűjtésnek minutiósusnak kell lennie és a gyűjtőnek nem szabad magát elkedvetlenítenie vagy terrorizáltatnia. Azok, a kik a gyűjtő minutiósus tudományos pontosságát nem ártallják lekicsinyelni, rendesen boldogtalanok, ha egyszer szükségük van valamely tudományos kérdés nyersanyagára és nem kaphatják meg a maga teljességében. Nem felesleges hangsúlyozni, hogy az anyaggyűjtés nem másodrendű, szolgai, hanem felette fontos és tudományos munka. Kritikai érzék, nagy ismeretbőség kívántatik hozzá, éppúgy, mint a gyűjtés tervének elkészítéséhez. Nemcsak az üzemi archivum vezetőjének kell tudnia, mire fektesse a gyűjtés körül a főszólyt, hanem a tudományos és iskolai archivuménak is.

Alaposan ismernie kell a gyűjtőnek a gyűjteményt illetőleg számbajövő sajtótermékek általános politikai, gazdaságpolitikai irányát, megbízhatóságát, (amennyire ez emberileg lehetséges) tudnia kell, hogy melyik lap teszi feleslegessé teljesen vagy minő mértékben a másiknak conserválását. Tudnia kell, melyik lap minő kérdésekben számottevőbb a többieknél. Tudnia kell, hogy mely esetben elegendő egy kérdésről egy kivágás és mikor kell belőle több, habár az első pillantásra mind-

egyik ugyanazt is mondja. Hogy ez mennyire fontos és mily nagy készütséget és kritikát igényel, igazolják azok a vélemények, a melyeket az újságkivágó vállalatokra vonatkozólag nyertem a legtöbb megkérdezett archivumvezetőségtől. Majdnem kivétel nélkül oda nyilatkoznak, hogy a kivágó vállalatok csak oly esetben használhatók, ha egészen egyszerű és mechanikus feladat előtt állnak. Pl. meg tudják többkevesebb praecisitással, de sohasem feltétlen biztonsággal figyelni, hogy mit ír a napi sajtó egy intézményről vagy személyről, de már egy gazdasági tárgykörre vonatkozó kimerítő és feltétlenül megbízható observálás túlhaladja képességüket azért, mert jobbára csak mechanice dolgoznak, tehát úgy a hogy a tájékozatlan laikus hiszi, hogy általában dolgozni kell a gyűjtőnek. Egyetlen komoly archivum sincs, a melyik megelégedhetnék csak előfizetett kivágásokkal.

Nemkevesebbé fontos munka a beosztás és rendszerezés. Ujból, nem mechanikus skatulyázásról, „Kopirpressen-Wissenschaft“-ról van szó, mint azt a hozzá nem értő képzelet. Modern könyvtárak vezetői igazolhatják, mily sok szót vesztegetnek még komoly, tudósoknak vélt könyvtárlátogatók is, ha könyvtári systematikáról, beosztásról van szó. (Nem kell systema, a fődolog — azt mondják, — hogy mindent megkapjanak, a mire szükségük van. Ez is álláspont utóvégre!) Ugyanez áll a gazdasági archivumokról is, amelyeknek szervezői és vezetői igen nagy súlyt kell, hogy fektessenek a belső és külső rendszerességre. A gyűjteménybe felveendő periodicumoknak a legritkább esetben van hasznavehető mutatójuk,¹⁾ tehát egy általános jó lajstromra van szükség, a mely minden lehetőségre számítva, mentül részletesebb lesz. Különösen fontos és sok munkát igényel az újságkivágások rendezése. Fix szabályok nem adhatók. Mértékadó kizárólag gyűjtemény feladatköre leend.²⁾

A kiselejtezés időpontját és módszerét nem lehet előírni. A hozzá nem értő könnyű és másodrendű kérdésnek látja ezt is, de a komoly kutató tudva, hogy mi minden pusztított el oktalanul, alaposan megfontolja, míg a selejtezéshez fog. Tárgyi kriteriuma a kiselejtezésre soha sem lesz, csak tudása vezérelte érzése szabhatja meg munkája keretét.

¹⁾ Ez is fájós pont, a melyről sokat lehetne beszélni. Hogy csak itthon maradjunk, nincs Magyarországon 4 folyóirat, a melynek hasznavehető észszerű és pontos tárgymutatója volna. Pedig hány száz és ezer munkaóra pusztul el haszontalan meddő keresgélésekkel. De efélét szóvá tenni kicsinyesség.

²⁾ Legtekintélyesebb archivariusoktól azt hallom, hogy a systematikus és mechanikus felállítás feletti vita, a melylyel egyébként ép a legutolsó német Bibliothekartag is foglalkozott, a gazdasági archivumokat illetőleg úgy dönthető el, hogy mechanikusan kell rendezni a friss anyagot, majd utólag systematice összefoglalni.

A conserválandó anyag tömegétől is könnyen visszariadnak, a kik azt hiszik, hogy a conservált anyag mennyiségével egyenes arányban van a dologi és személyi költség. Pedig ez nem áll. Mutatja többek közt a hamburgi archivum példája, a mely hamarosan elhagyta gyűjtési tervezete szűkre tervezett kereteit a nélkül, hogy fenntartási költségei ugyanabban az arányban növekedtek volna.¹⁾

A mi végül az archivum használatát illeti, itt ismét fontos feladat vár a vezetőre, a kinek a legmesszebb menő felvilágosításokat kell megadni tudnia.

Az archivumokat rendesen csak magában az archivumhelyiségben szokták használni hagyni. Házon kívüli kölcsönzés csak hatóságoknak vagy társarchivumoknak engedélyeztetik, részben a cooperatio folyamánként. A modern anyag nem igen lesz, legfeljebb csak néhány órára nélkülözhető. Az archivumok cooperatiójára, mint modern követelményre, az újonnan keletkezett gazdasági archivumok kezdettől fogva gondoltak. Élénken foglalkozott e kérdéssel a Wirtschafts-Archivtag is. A cooperatio első sorban és főleg csak tisztán tudományos gazdasági archivumoknál képzelhető el. Sőt ezeknél egy az összes cooperatiók anyagát feltüntető központi catalogus szerkesztése sem tűnt föl lehetetlenségnek.

Igazi értelme a nyomtatott catalogusnak²⁾ csak a régi anyagnál van, a mely előre láthatólag alig szaporodik. A folyton gyarapodó anyag nyilvántartása, ha csak rövid időközökben nem akarjuk a catalogus nagy nyomtatási költségeit viselni, csak mobilis czédulakatalogusokkal képzelhető el, a melyeknek czédulái több példányban készülhetnek, hogy egyugyanazon anyag több archivumban nyilvántartható legyen.

Nehezebben megy, ha ugyan egyáltalán lehetséges is, az üzemi archivumok egymás között való cooperálása, bár ezt az eszmét is megpendítették már.³⁾ Az actualis anyag annyira minden üzem legprivátabb üzleti ügye, hogy azt legalább jó időn belül kezéből józanul senki sem fogja kiadni akarni.

Ellenben nagyon is kívánatos az üzemi és szorosan vett gazdaságtörténeti archivumok sajátos cooperatiója a mely abból áll, hogy az actualitását vesztett üzemi archivumi anyag (a mint másutt láttuk, nemcsak a szorosan vett archivumanyag, hanem az üzemi gazdaságtörténeti anyag, tehát könyvek levelezés stb.) kiselejtezés helyett átvándorol a

¹⁾ L. Waltz i. m. 5. oldal.

²⁾ Ez idő szerint tudtommal nyomtatott catalogusa csak a baselinek van, még pedig 1914-ből.

³⁾ Rottländer: *Über eine Zentralstelle der Bankarchive*: = *Deutsche Wirtschaftszeitung* 1613. 880. 1.

conserválásra és feldolgozásra alkalmasabb gazdaságtörténeti archivumba.¹⁾

Az archivum teljes erkölcsi súlyával áll jól azért, hogy először csak komoly kutatók kapják kézhez még az elévült anyagot is, másodszor, hogy a még aktuális anyag a nyilvánosság kizárásával kezeltetik vagy a letéteményező kívánságára lepecsételve zár alatt marad záros határidőig. Sok értékes gazdasági vonatkozású anyagot tartalmaznak bírósági periratok is, a melyek ahelyett, hogy ktssejtezve papírmalomba kerülnének, ugyancsak depotként volnának kezelhetők a míg el nem évülnek. Nem kevésbé áll ez a kereskedelmi és iparkamarák irataira nézve, a melyek még gazdaságtörténeti kiaknázásra várnak. Szóval minden régi irattár kezelése terhes és nehézkes, de azonnal felelevenedik értéke mihelyt archivalis lajstromozott anyaggá válik. Érintetett az imént az archivarius személyes qualificatioja is. Az archivalis munka komolyságából és fontosságából folyik és minden gazdasági archivumnak létkérdése, hogy annak vagy vezetője vagy legalább is a vezető tudományos szaksegéde kizárólag az archivummal foglalkozzék, ne pedig mellékfoglalkozásként üzze ezt a munkát. Ennek a vezetőnek legyen a gazdasági archivum bármilyen fajtájú, a történelmi kutatás elveivel tisztában kell lennie (itt mindig az exakt gazdaságtörténeti kutatásra gondolunk); nevezetesen az archivalis anyag kiaknázásában kell gyakorlattal birnia. Általános közgazdasági és specialis gazdaságtörténeti ismeretekkel kell rendelkeznie és állandóan meg kell találnia az utat a gyakorlati közgazdasági és abstract elméleti gazdaságtudományi bonyolódásokban. Az archivalis munkának technikájában is otthonosnak kell lennie és végül érzékkel kell birnia a modern gazdasági élet és a technika kölcsönhatásai iránt.

Tanulságok.

E dolgozat célja nemcsak a gazdasági archivumok keletkezésének, létező formáinak és azok működésének bemutatása, hanem szerény kísérlet arra nézve is, miként lehetne az e téren tett tapasztalásokat a honi vlszonyokra alkalmazni.

A budapesti műegyetemen 1914 őszén megnyíló közgazdasági szakosztály bizonyára friss csapáson fog járni akarni a közgazdaság művelése terén. A magyar közgazdaságnak maholnap új munkásokat nevel, a kik tanítók vezetése alatt, majd pedig önnállósulva az exakt

¹⁾ Megpendítettett, még pedig magyar részről (a pozsonyi kereskedelmi kamara titkára Wolf Gerő által) a gazdasági archivumok nemzetközi cooperatiojának kérdése is, a melynek keresztülvitele a közel jövőben nem igen remélhető. Lásd *Wirtschaftsarchivartag. Anhang* 85, köv. 1.

közgazdasági kutatás terén akarnak munkálkodni. Ezenkívül évről-évre feltűnően szaporodik ama magyar ifjak száma, a kik külföldi (német, svájci, francia) szakfőiskolákon tanulva, túlnyomórészen magyar témákat választanak dissertatióik tárgyának. Ez a szokás, t. i. dissertatióképen exakt kutatni honi specialis kérdéseket, remélhetőleg a mi egyetemeinken is mindnagyobb teret fog hódítani. Felső szakiskoláinkról (felső kereskedelmi, keleti akadémia, gazdasági, erdészeti, bányászati főiskola) ugyanez remélhető. Mindezeknek égető szükségük van archivális anyagra, ha munkájuk más akar lenni örökös jelentéktelen kérdésnél.¹⁾ A felső oktatásnak elengedhetetlen szüksége van archivumi nyersanyagra, ha a jövőben némi javulást óhajtunk.

Vagy vegyük nyereszkesedésre alapított vállalatainkat (legyenek bár társas vagy magán jellegűek). A budapesti kereskedelmi és iparkamara szolgálatában eltöltött éveim alatt különösen a jobb konjunktura idején állandóan felkeresték ezen testület könyvtárát a legkülönbözőbb vállalatok kiküldött tisztviselői, hogy adatokat szerezzenek új üzletek exposéihez. Gyakran a legjobb ügyhöz méltó buzgalommal kutatnak hétszám adatok után. Legtöbbször keserű csalódással távoznak. Nem mintha ezen könyvtár nem állná meg helyét nemcsak a hazai, hanem a világ összes rokonjellegű intézményei között. Ugyancsak mintaszerűek gazdasági szakkutatói célokra a székesfővárosi nyilvános könyvtár, valamint az Orsz. Központi Statistikai Hivatal könyvtára is. De ezek csak könyvtárak, a melyek ősanyagot csak csekély mértékben tartalmaznak. A hazai közgazdasági irodalom monografiákban szegény. A legtöbb exposekészítőnek rendkívül fáradságos, a modern munkamegosztáshoz nem méltó robinsoni munkát kell végeznie, a mely aztán függetlenül attól, hogy az expose végcélját képező üzlet sikerül-e vagy nem (sejtelmünk sincs mennyi e téren az abortus), örök időkre elveszik. Előfordult praxisomban hogy három vállalat embere járt nálam rövid időközökben egymás után. A másodiknak és harmadiknak azt kellett mondanom, hogy rövid órákkal ezelőtt elvégezte már egy bajtársuk ugyanezt a munkát, négy hétig dolgozott rajta, de munkája eredményét nem közölte, És itt ne hozakodjék elő senki sem az üzleti titokkal mert a második és harmadik kutató is összeállította a végén, a mire igazgatóságának szüksége volt. De bármily jól is dolgozott legyen mind a három exposekészítő, egyformán a bizonytalanság érzésével hagyták abba a munkát, hogy hátha van valami igen fontos adat vagy tabella vagy más eféle stb., a mihez nem juthattak hozzá. Sok szónak is egy a vége. A modern vállalatoknak

¹⁾ Ne vesztessenek meg bennünket a francia vagy német főiskolákon ezrével burjánzó dissertatiók és these-ek, de el kell ismernünk nem csekély tudományos értéküket.

is vitális szükségletük a jól felszerelt és jól működő gazdasági archívum. A nagyobb magyar vállalatok, főleg nagybankok már rájöttek, hogy efélére szükségük van, de mindeztideig titkársági teendőnek vétetett az újságnylvántartás. A titkárság átnézi a napilapokat és néhány folyóiratot arra, hogy irnak-e a bankokról és affiliációkról, vállalataikról, a concurrentiáról stb., de ebben az átnézésben, observer-előfizetésben, kevés vagy semmi a rendszeresség és még kevesebb az előrelátás. Az exposék legtöbbször ad hoc készülnek gyakran sok erőpocsékolással és bizonytalansággal.

Belátták már egyesek,¹⁾ hogy ez így tarthatatlan és be kell látniok különösen, mihelyt a mostani nagy depressio után nagy fellendülés fog következni, hogy rendszeres archivalis szolgálatot kell szervezniök. Minden nagy fővárosi intézetnél van erre alkalmas ember, a ki megfelelő tanulmányozás után szervezni és vezetni tudná vállalata archívumát. A költségek pedig szót sem érdemelnek. A lapokat a vállalatok ma is előfizettetik, újságkivágó vállalatoknál is abonálnak. Azzal az idővel, a mely alatt ma is olvassák a lapokat, hozzáadva azt az időt, a melyet exposé-adatok esetről-esetre való kapkodó és nem megbízható kidolgozására fordítanak és még egy kis plusszal rendes archívumot lehet fentartani, a mely a maga elévült anyagát annak idején bizonyosan be fogja szállítani egy létesülő központi gazdasági tudományos archívumba letétképen. Ismerve a legtöbb fővárosi nagy vállalat felfogását, azt sem tartom lehetetlennek, hogy létesülő archívumaik nem feltétlenül discret részét egyes arra érdemes tudós kutatóknak (nem kezdőknek) rendelkezésére fogják bocsátani.

A magyar gazdaságtörténeti kutatás és a gazdaságtörténet iránt való érdeklődés Magyarországon nem újdonság.

A milyen csábító volna a magyar gazdaságtörténeti kutatás fejlődésén végigmenni, itt meg kell elégednem a puszta példázó rámutatással, a mely távol áll a teljesség árnyékától is. Utalok mindenekelőtt Acsády kiváló kis dolgozatára, a melyben röviden, de áttekinthetően ismerteti a magyar gazdaságtörténet irodalmát az 1890-es évek végéig és bibliografiáját is adja.²⁾

¹⁾ Tudtommal a Pesti magyar kereskedelmi bank és a Magyar Bank és Kereskedelmi r. t. foglalkoznak gazdasági archívum létesítésével. A kereskedelmi bank tisztviselői köréből mozgalom indult ki bank-szakkönyvtár és ezzel kapcsolatos bankarchívum létesítése iránt. Köszönettel tartozom dr. Reményi Rezső úrnak, a ki értékes tapasztalatait rendelkezésemre bocsájtotta.

²⁾ Halász-Mandello *Közgazdasági Lexikon* 1898. 1. Köt. 714. 1. A gazdaságtörténeti bibliografiát a 90-es évekről folytatólagosan feldolgozza Barcza Imre *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 2. köt. 319. 1. 3. köt. 122. 1. A magyarországi középiskolai értesítőkben megjelent gazdaságtörténelmi értekezések 1850—1888-ig.

A magyar gazdaságtörténet régibb művelőin kívül meg kell emlékezni az újabbakról és különösen azokról, a kik a gazdaságtörténet módszerére is súlyt fektetnek. Első helyen kell itt Földes Bélát említeni, a ki 1878-ban megjelent „Bevezetés a gazdaságtörténetbe” című munkájában fejtegeti a gazdaságtörténet és a nemzetgazdaságtan összefüggéseit,³⁾ figyelmeztetvén arra, „milyen fontossága van a gazdaságtörténetnek a nemzetgazdaságtani problémák inductív megoldásánál.”

A magyar közgazdasági társaság 1895-ben alakult gazdaságtörténeti szakosztályának első ülésén mondott elnöki bevezető beszédében is rávilágít a gazdaságtörténet gyakorlati fontosságára⁴⁾ és sok gazdaságtörténeti dolgozatban maga is active foglalkozik exact gazdaságtörténeti kutatással.⁵⁾

Ugyanezen az ülésen tartott előadást Acsády Ignác „A magyar gazdaságtörténet feladatai” címen. Kimutatja, hogy egyéb történetírásunkban gazdaságtörténeti szempontból mily kevés hasznavehető anyag van és minő „roppant feladat vár a gazdaságtörténetre.” E roppant hiányokat pótolni a magyar nemzet életének egyik legszebb mozzanatát a feledés homályából lassankint kiemelni a magyar gazdaságtörténet feladata.⁶⁾

A gazdaságtörténet modern művelői sorában említendő Gaal Jenő is, a ki kisebb dolgozataitól⁷⁾ eltekintve, Berzeviczy Gergely művének kiadásával szerzett magának elévülhetetlen érdemeket.⁸⁾

Fontos helyet tölt be Mandello Gyulának „Adalék a középkori munkabérek történetéhez” című munkája is a magyar gazdaságtörténeti irodalomban a maga új történeti munkabérstatistikai elméletével.⁹⁾

A mint fent említve volt és a mint később még visszatérünk rá, a

U. az u. ott 4. köt. 143., 199. l. Hathatósan támogatja Acsády jelzett könyvészetét Barczának u. ott megjelent *Az 1860—1875-ig megjelent magyar gazdaságtörténeti könyvek* című becses összeállítása. (541. l. 6. köt. 54., 93., 153. l.) Ugyancsak ő állította össze u. ott (246., 292., 341. l.) az 1876—1885. években megjelent gazdaságtörténeti könyveket, továbbá az 1901. évi (9. köt. 128. l.) és 1902-iki bibliográfiát. (10. köt. 185. l.)

³⁾ Budapest. Ráth Mór.

⁴⁾ A M. Közg. Társ. értesítője 1895. május.

⁵⁾ *Közgazdasági értekezések.* Budapest, Politzer Zs. és fia, 1902. 1—2. köt. és új sorozat Grill Károly 1914.

⁶⁾ L. Magy. Gazdaságtört. Szemle 2. köt. 157. l.

⁷⁾ *Magyarország közgazdasági és társadalmi politikája a második ezredév küszöbén. Nemzetgazdasági és társadalompolitikai tanulmányok és beszédek rendszeres csoportosításban.* Budapest, Kilián F. 1907.

⁸⁾ *Berzeviczy Gergely élete és művei.* Budapest: Politzer Zs. és fia 1902.

⁹⁾ *Társadalom- és gazdaságtörténeti kutatások.* 2. Budapest, Politzer Zs. és fia 1903.

magyar közgazdasági társaság állandó figyelmet fordít a gazdaságtörténelemre. Bár újabban gazdaságtörténeti szakosztálya nem működik, Szemléje hasábjain állandóan közöltetnek gazdaságtörténeti munkák. A gazdaságtörténeti kutatás céljait szolgálják megyei monografiái is. Az imént jelzett gazdaságtörténeti szakosztályának megalakításával majdnem egyidőben keletkezik a Magyar Gazdaságtörténeti Szemle,¹⁾ a magyar gazdaságtörténeti kutatás ezen sajnos rövidéletű, de a magyar tudomány történetében mindenkor nagybecsű archivuma.

Munkatársai még ma is nagyrészen művelői a gazdaságtörténeti tudománynak sok oly névvel együtt, akikkel az általános történelmi és más tudományok folyóiratainak hasábjain szoktunk találkozni.

Ugyancsak figyelemreméltó az Országos Iparegyesület idevágó törekvése is. E legrégibb magyar ipari testület két éve hogy megalakította a gyakorlati élet és a tudomány javának bevonásával ipartörténeti szakosztályát. Ennek elnöke báró Kornfeld Móricz, a ki a gazdaságtörténet és tudomány lelkes művelője és meczenása, a szakosztály megalakulásakor előadta annak programját, a mely szerint a szakosztály az ipartörténetnek úgy kezdeteivel, mint pedig a közelmúlt történetével is foglalkozhatnék. Kifejtette, hogy a szakosztály az ipartörténetet²⁾ művelje önmagáért, mindig tudományos alapon és tudományos eszközökkel s ne szolgáljon mellékes célokat. Az eredményes munkához, nagyon helyesen, mindenekelőtt a forráspublikációt jelezte elsőrendű fontosságúnak.

Mi történt Magyarországon az archivalis tevékenység terén? Szem előtt tartva hármas osztásunkat, ki kell emelnünk a régibb gazdaságtörténetet illetőleg, hogy országos levéltárunk köztörvényhatósági és egyházi levéltáraink bővelkednek a régibb időkre vonatkozó gazdaságtörténeti nyersanyagban és a gazdaságtörténeti kutatás iránt sem hiányzik általában az érzék. Magánlevéltáraink anyaga is többé-kevésbé rendelkezésre áll és ha sok idő választ is el bennünket attól, hogy ez a mérhetetlen tudományos kincs lajstromozva áll majd a kutató rendelkezésére, legalább az a megnyugvásunk van, hogy nem veszik el menthetetlenül. Itt túlnyomóan agrártörténeti adatokról van szó. A magyar gazdaságtörténet legfontosabb fejezete, jelesen a multa nézve a tág

¹⁾ Kiadta a földmivelésügyi ministerium, majd később (1896 óta) a magyar tudományos akadémia támogatásával 1894-től 1903-ig az országos magyar gazdasági egyesület. Szerkesztette 1896-ig Paikert Alajos, majd 1897. vele együtt 1901-ig Tagányi Károly. Innen végig Kováts Ferencz marad a szerkesztő.

²⁾ Sok jóakaratról és törekvéstről tanuskodik a Sztudinka szerkesztésében és kiadásában megjelent *Magyar Ipartörténet* című időszakai publicatio, a mely azonban anyagi támogatás híján nem sok eredményt tudott felmutatni.

értelemben vett agrártörténet. Nem is csodálható, ha a magyar gazdaságtörténeti kutatás mennyiségileg és minőségileg e téren produkált legtöbbet. Mindenki, a ki gazdaságtörténettel bármely vonatkozásban foglalkozik, be kell, hogy lássa ezen ágának rendkívül nagy horderejét általában és különösen a mi mezőgazdasági országunkban. Ha mégis kikapcsoljuk *mostanra* ezt az ágat vizsgálódásunk kereteiből, csak azért tesszük, hogy annál nagyobb gondot fordithassunk a többire, a melyek eddigelé még annyi figyelemben sem részesítették.

Magyarország őstermelő ország, de éppen napjainkban tapasztaljuk az iparosodás mind erősebben való előretörését.¹⁾ Egy pillantás az utolsó évtizedek népszámlálásaira, kivándorlási mozgalmára, elegendő. Valamint a Németbirodalom gazdaságtörténetében döntő fontosságú a 70-es évek óta lefolyt idő, ránk nézve is új étapeot jelent az új alkotmányos aera fordulója. Ha Németországban lépten-nyomon azt halljuk, hogy az új alakulások gazdaságtörténeti nyomai tömegesen elvesztek,²⁾ fokozottabb mértékben áll ez a mi forrásainkra.

Tehát ha érdekel bennünket jelenünk, melynek gyökerei a múltba, hajtásai pedig a jövőbe nyulnak és a tapogatódzás helyett exact kézzelfogható eredményekre vágyunk, mindent el kell követnünk, hogy megteremtsük a lehetőségét a gazdaságtörténeti archivalis anyag gyűjtésének, rendszerezésének és feldolgozásának.

Mi legyen ezen gyűjtés célja Magyarországon?

Hogy a régmúlt idők gazdasági emlékeit összeszedve, belőlük a történetíró a mainál pontosabban rekonstruálhassa a fejlődés folyamatát. A régmúlt idők köz- és magángazdaságára vonatkozó történelmi nyersanyag, tekintettel arra, hogy ma már körülbelül mindenki tudja becsét, nem félős, hogy elveszik. Sőt ismétlem, mennél inkább halad a muzeumok és levéltárak rendezése, annál inkább megközelíthető és feldolgozható lesz a történetírók számára. E téren csak oda kellend hatni az arra illetékeseknek, hogy a gazdaságtörténeti anyag specializáltabb lajstromozására minél nagyobb gond fordíttassék.

Sokkal sürgősebbek a teendők annál az anyagnál, a mely gazdasági életünk alig múlt szakára, a közel vagy félig múlt eseményeire

¹⁾ A lefolyt 10 év alatt a népesség kétharmadrészét tevő őstermelő népesség a szaporodásból csak 17·8%-kal részesedett, ellenben az ipar-forgalmi népesség a szaporodásnak több mint 90%-át foglalta le. Magyarország iparosodása e szerint a népesség kisebb fejlődése dacára nagyobb lépéssel haladt előre, mint az előző évtizedben. (*Magyar Stat. Közl.* 48. Népszámlálás 2—6. old.)

²⁾ Jellemzően festi ezt M. Schwann *Wirtschaftsarchiv* című cikkében. *Deutsche Wirtschaftszeitung* 9. évf. 287. l.

tartozik. Itt különbséget kell tennünk a félig vagy szorosan vett köz- és magán gazdasági természetű materia között. A közgazdasági adatgyűjtés a gazdasági élet legkülönbözőbb ágaira nézve hivatalból történik. Statistikai és leíró időközi kiadványok megrögzítik a legfontosabb közgazdasági ágak életét. E téren a helyzet ugyancsak állandóan javul, a mennyiben egyre szaporodik a vonatkozó hivatalos kiadványok száma és figyelmük egyre több és több vonatkozásra és részletre igyekeznék kiterjedni. A statistikai magán gyűjtés itt csak a hivatalos gyűjtés támogatására, még pedig hathatós támogatására fog szorítkozni, úgyszintén az ankétozás is.

Egészen másképen áll a magán gazdasági őszanyag és félig feldolgozott materia kérdése. Hogy csak egy példát említsek, nincs az országnak egyetlen helye sem, a hol a kereskedelmi és iparkamarák nyomtatványai mind megvolnának alapításuktól, vagy akár csak 1868-tól, a ma érvényben levő kamarai törvénytől fogva;¹⁾ nem is szólva a legfontosabb kereskedelmi, ipari, közlekedési stb. vállalatok jelentéseiről és egyéb nyomtatványairól. Hát még a legszorosabb értelemben vett magán gazdasági documentumok: üzleti könyvek, levelezések, üzem- és üzlettervek! Itt menteni kell, a mi még menthető, ha ugyan még nem késő.

Össze volnának gyűjtendőek legelső sorban, egy vagy több coope-ráló²⁾ jól felszerelt és teljesen áttekinthető közgazdasági szakkönyvtárt alapszövet gyanánt képzelve, a következő tárgykörökre vonatkozó documentumok:³⁾

1. Teljes ipari és kereskedelmi kataszterrel összefüggésben a cím- és névtárakat kiegészítő időközi anyag (új bejegyzések, csődök stb. a cézekre vonatkozó adatok).
2. A gazdasági élet szorosan vett socialis vonatkozásait illető adatok.
3. A hivatalos statistikát támogató kiegészítő, bírálóanyag. Nevezetesen:
 - a) általános ipari, mezőgazdasági, külkereskedelmi,
 - b) népességi statistikai szoros összefüggésben,
4. belső vándorlásokkal, kivándorlással és telepítéssel.
5. Mindaz, a mi az árakkal, vállalkozói nyereséggel, conjuncturával, gazdasági válságokkal összefügg.
6. A közgazdasági oktatás ügye.
7. Egyes Magyarországgal gazdasági összeköttetésben álló országokra vonatkozó leíró adatok.

¹⁾ Annak daczára, hogy Szabó Ervin, a budapesti kereskedelmi és iparkamara nagyrértékű könyvtárának kitűnő megszervezője, a kilenczvenes évek végén mindent elkövetett összegyűjtésükre.

²⁾ A közgazdasági könyvtárak együttműködésére e helyen bővebben nem térhetvén ki, külön fog kelleni vele foglalkozni.

³⁾ Ez az összeállítás persze távolról sem teljes és a dolog természetéből folyólag még pillanatnyilag helyes is volna állandó bővítésre szorulnia concret esetben.

8. Munkásügy. Socialpolitika :

a) munkásviszonyok és munkásvédelem :

α) Magyarországon,*β)* Ausztriában,*γ)* a minket érdeklő külföldön,

b) a munkaadó és munkás közötti viszony, munkaszerződés, műhelyrend, békéltetés, munkásválasztmány, munkásjóléti intézmények,

c) munkabér, bérpolitika, bérstatistika,

d) fiatalkorúak, gyermekek munkája,

e) női munka,

f) fogházi és javítóintézeti munka,

g) egyes munkáskategóriák és alkalmazottak, cselédek,

h) otthonmunka,

i) vándormunka,

j) speciális munkásügyi kérdések, munkaidő, munkaszünet, éjjeli munka, munkahelyiségek egészségi és biztonsági szempontból, munkásháztartás, tanonczügy, munkásegyesülések, sztrájk, boycott, dolgozni akarók védelme, nemzetközi munkásvédelem (különösen hazai vonatkozásaiban), munkásviszonyok megállapítására szolgáló magán enquêtes, iparfelügyelet, munkástitkárságok, munkásstatistika, munkaközvetítés, munkásviszonyok közmunkáknál, munkásoktatás.

9. Bank-, pénz- és hitelügy. Tőzsde :

a) Magyarország és Ausztria bank- és hitelügye általában,

b) hitel- és tőzsdeválságok,

c) osztrák-magyar bank, önálló magyar nemzeti bank, jegybankügyünk,

d) takarékpénztárak, postatakarékpénztár,

e) záloghitel,

f) pénzrendszer, valutaügy, pénzverés, papírpénz,

g) tőzsde és tőzsdeügyletek, tőzsdereform, tőzsdeügynökök, tőzsdei szokások, tőzsdejáték és üzérkedés. Arbitrage, határidőüzlet, tőzsdei bíráskodás,

h) hitelügy, nevezetesen : földhitel, tárgyi és jelzáloghitel, kereskedelmi és ipari hitel (külön gyáripari, nagyipari finanszírozás, külön kisipari hitel), tengeri hitel, részletügyletek, könyvkövetelések,

i) check, clearing, giro,

j) kamat, uzsora, adósok védelme,

k) banktechnika, pénzügyi technika.

10. Földtulajdon, földreform :

a) földbirtok, földjáradék,

b) földbirtokviszonyok, nagy kisbirtok,

c) járadékbirtok,

d) közös földtulajdon,

e) otthonmentesítés hitbizomány,

f) kisajátítás.

11. Lakáskérdés, városi telekviszonyok.

12. Szövetkezés, szövetkezeti ügy (a szövetkezetek, különböző nemei szerint tagolva).

13. Állami és önkormányzati pénzügy :

a) Magyarország pénzügye és pénzügyi politikája,

b) az Ausztriával közös és vonatkozásban álló pénzügyek,

- c) állami egyedáruságok,
 - d) az állam magángazdasága és a magángazdaságnak okozott verseny,
 - e) pénzügyi igazgatás, jövedéki büntetőjog,
 - f) egyenes adók (adónemek szerint részletezve),
 - g) közvetett adók (ugyanígy),
 - h) illetékügy, bélyegügy,
 - i) önkormányzati pénzügyek,
 - j) közadósság, nyilvános sorsjáték.
 - k) Vámügy. Nevezetesen : a vámigazgatás, vámtarifa, szabadkereskedelem és védvám, kiviteli jutalom, vámviisszatérítés, egyes árúk vámjá.
14. Mezőgazdaság és mezőgazdasági politika :
- a) agrárpolitika,
 - b) mezőgazdasági verseny,
 - c) mezőgazdasági válság,
 - d) mezőgazdasági érdekképviselő és congressusügy,
 - e) mezőgazdasági szakoktatás,
 - f) speciális hazai mezőgazdasági kérdések,
 - g) a mezőgazdaság egyes ágai : gabona- és terménytermelés, növénytermelés, gyümölcsstermelés, szőlészet, kertészet, állattenyésztés, méhészet, selyemtenyésztés,
 - h) ausztriai mezőgazdaság, érdekközösség, érdekellentét,
 - i) erdészet, fatenyésztés,
 - j) a balkáni mezőgazdasági érdekellentétek,
 - k) mezőgazdasági ipar,
 - l) mezőgazdaság állami támogatása, fejlesztése,
 - m) mezőgazdasági érdekellentétek,
 - n) mezőgazdasági technika, agronomia.
16. Vadászat, halászat. (Halgazdaság.)
17. Ipar és ipari politika :
- a) ipari érdekképviselő, congressusügy,
 - b) ipari szakoktatás,
 - c) Ausztria és a külföld ipara összefüggésben a hazai iparral, érdekellentétek,
 - d) egyes iparágak legmesszebbmenő részletezéssel, nagy, közép és kisipari, gyári és kézműipari tagolással, mindenütt külön csoportban a megfelelő műszaki vonatkozások,
 - e) háziipar,
 - f) gyári és kézműipari szervezkedési formák, iparszabadság, képesítés, ipartestület,
 - g) kartell és trust,
 - h) iparfejlesztés állami, városi,
 - j) ipari település feltételei,
 - k) ipari szervezési technika, ipari finanszírozás, leltár, bérfizetési technika stb.,
 - l) műszaki vonatkozások.
18. Közigazgatás :
- a) közmunkák,
 - b) közigazgatási rendészet,
 - c) közegészségügy,
 - d) élelmiszerrendészet,
 - e) építésrendészet,
 - f) vízrendészet,

- g) mezőgazdasági rendészet,
 - h) önkormányzati közigazgatási ágak,
 - i) ipari közigazgatás,
 - j) kereskedelmi közigazgatás,
 - k) közlekedési közigazgatás.
19. Biztosításügy különböző ágak szerint.
20. Sociális biztosítás.
21. Kereskedelem :
- a) kereskedelmi érdekképviselő, szabad egyesületek,
 - b) kereskedelmi szakoktatás,
 - c) kereskedelmi congressusok,
 - d) kereskedelmi válság,
 - e) a kereskedelem egyes ágai. Nevezetesen a kereskedelem tárgya és mérve szerint.
- Ez utóbbi felosztás értelmében :
- α) belkereskedelem ágak szerint. Személyek : ügynökök, utazók. Kis-, közép- és nagykereskedelem, detailkereskedelem, áruház, vándoripar, házalókereskedelem, megrendelésgyűjtés, fiók stb., a belkereskedelem eszközei és alkalmatosságai, vásárcsarnokok, aukciók, vásárok. Belkereskedelmi politika,
 - β) külkereskedelem és külkereskedelmi politika, kereskedelmi mérleg. Kereskedelmi szerződések, osztrák-magyar vám- és kereskedelmi szövetség, consuli ügy, a külkereskedelem intézményei, kereskedelmi muzeumok,
 - γ) világkereskedelem, a mennyiben abba Magyarország bekapcsolódik,
 - δ) kereskedelmi technika, szervezés, finanszírozás, ellenőrzés, reklám, tudakozódás, könyvvitel, levelezés, irodaberendezés, gép- és gyorsírás stb.
22. Közlekedésügy és közlekedési politika :
- a) posta, táviró, távbeszélő,
 - b) vasutügy és vasuti politika, vasutépítés, áruszállítás, díjszabásügy, üzlet-szabályzat, vasutak és viziutak versenye, technikai vonatkozások,
 - c) viziutak, hajózás és hajózási politika, hajózási congressusok és egyesületek, folyamhajózás, folyami kikötők, csatornák, belhajózási statistika, belhajózási díjszabásügy, szállítási költségek, viziutak versenye, folyam-szabályozás, tavi hajózás, tengerhajózás, kikötők, szabad kikötők, kereskedelmi tengerészet, Fiume és a többi kikötő, Fiume és az osztrák kikötők versenye,
 - d) szárazföldi közlekedés, közutak, hidak, járművek, automobilismus, köz-uti vasutak, léghajózás.
23. Mérték és súly.
24. A gazdasági élettel összefüggő gyakorlati jogi kérdések. Nevezetesen :
- a) a gazdasági törvényhozás általában,
 - b) a magánjog vonatkozó fejezetei,
 - c) kereskedelmi jog, váltójog,
 - d) ipari tulajdon, ipari jogvédelem,
 - e) szellemi tulajdon,
 - f) polgári törvénykezés, igazságügyi szervezet, jogsegély, kereskedelmi és ipari bíraskodás stb.

Ki volna alkalmas egy nagy magyar központi gazdasági archivum létesítésére? Mert, hogy Magyarországon csak centrális archivumról lehet beszélni, ahhoz kétség nem fér. A legtöbb magyar vállalat a fővárosban székel és a főváros egyszersmind a legnagyobb ipari centrum is. Az archivumhoz megkívánt tudományos apparátus egyelőre csak Budapesten van meg. Ez nem zárja ki, hogy az egyes vidéki gócpontokon¹⁾ ne keletkezzenek regionális gazdasági archivumok. Sőt ezek módjával cooperálhatnak is a majdani budapestivel. Központi állami hatóságot (pl. kereskedelemügyi ministerium) nem tartok alkalmasnak fent kifejtett okoknál fogva, úgyszintén a kereskedelmi muzeumot sem. A kereskedelmi muzeumnak van ugyan kereskedelemtörténeti gyűjteménye, de mai egészen más természetű exportpolitikai, informatio és közszállítás ellenőrző működésével az eféle functio csak nehezen volna összeegyeztethető, ha csak mélyreható reformok útján nem.

Kíváncsi volna, ha az új műegyetemi közgazdasági szakosztály, tisztán praktikus oktatási czélokat tartva szem előtt, berendezkednék egy kis magyar mérleg-archivummal, azonban messzebbmenő archivalis működést ettől az intézménytől sem várhatni. Mert főiskolák, ha csak úgy be nem rendezkednek, mint pl. a hamburgi és ennél fogva a folyton fluktuáló tanuló elem munkájára vannak utalva, nem dolgozhatnak teljes sikerrel.

Hátramaradna a budapesti kereskedelmi és iparkamara, mint a mely egyedül látszik alkalmasnak a feladat megoldására.²⁾

Először is megvan a kellő anyagi ereje. A budapesti kamara, annak daczára, hogy viszonylag alacsony kulcsú kamarai illetékből tartatik fenn, minden nagyobb nehézség nélkül előteremthetné az itt tervezett archivum költségeit, különösen könnyen állithatna fel nagystylű eféle intézményt, ha a kereskedelmi kormánytól és a székesfővárostól némi pénzbeli vagy természetbeni segítséget élvezne (székházkibővítéshez telek, portómentesség, segédszemélyzet, házinyomda rendelkezésre bocsátása). A kereskedelemügyi ministerium támogatását indokoltta teszi az a körülmény, hogy egy jó gazdaságpolitikai archivum (a baseli mintára) felette megkönnyitené a ministerium gazdaságpolitikai törvényelőkészítő munkásságát. Másodszor többrendbeli máris meglevő és fejleszthető tárgyi alapja van. Így első sorban értékes irat-

¹⁾ Tudtommal ezideig csak Pozsonyban van eféle törekvés. Wolf Gerő, az ottani kereskedelmi- és iparkamara kiváló titkára, készített e tárgyban tervezetet a *Wirtschaftsarchivtag* számára.

²⁾ A következő fejtegetések tisztára egyéni kezdeményezést jelentenek, a melyeknek közlésére azonban a kamara elnökségének megnyertem szíves beleegyezését.

tára ¹⁾ fentebb említett fejlődésképes és fokozatosan emelkedő dotatiojú szakkönyvtára és bár csirájában, de mégis létező ujságarchivuma.

A kamara könyvtárában nagyon sok valósággal archivumba kívánczó anyag van, a mely a könyvtár kezelését csak nehezíti (alapszabályok, jelentések stb. stb.), de onnan kiemelve alapját tehetné az irattár antiquált anyagával egyetemben az új archivumnak.

Közgazdasági szakköreink már ismerik és megszokták a kamara szakkönyvtárát és nem volna túlnehéz egyrészt különösen a forgalmi, ipari és kereskedelmi érdekeltséget, amellyel a kamara amúgy is állandó érintkezésben van, megnyerni, hogy mindazt az anyagot, a mire az archivumnak szüksége van, beszállítsa, ²⁾ másrészt évek óta nemcsak a budapesti, hanem a külföldi főiskolákat járó magyar ifjúság állandóan igénybe veszi a kamara könyvtárát gazdasági vonatkozású dissertatiók kidolgozásánál.

Mindezen meglévő basisainak fejlesztésére megvan a szándék is, a mely határozott kifejezést nyer egyfelől ama körülményben, hogy a kamara elnöksége sohasem zárkózott el szakoktatási és általános kulturális célok legmesszebb menő támogatása elől, másrészt pedig a budapesti kamara legújabb reorganizációs törekvéseiben. ³⁾

A kamarai reorganizációja egyfelől odatörekszik, hogy a kamara mai működését intenzívebbé tegye. Tehát a már létező intézményeit kívánja belterjesen fejleszteni. Ilyenek többek között a könyvtár és a vele kapcsolatos archivum, a mely utóbbi ezideig főleg a kamara évi jelentésének szerkesztését volt hivatva támogatni. Végül pedig az információs szolgálat, a mely már ezideig is megvolt.

A kamarai reorganizáció másik fontos része az új ügykörök felitélése. Ezek közül kiemelem 1. a gyártelepek tervbe vett kataszterét. Tervbe van véve „a kamarai kerületben (később esetleg az egész országban) létező gyártelepek rendszeres nyilvántartása a kínálkozó összes források felhasználásával és az utóbbiakat kiegészítő s esetről-esetre eszközlendő felvételek adatai alapján. A nyilvántartásban felöle-

¹⁾ Amely irodaigazgatójának Liebsztin Zsigmond ur gondossága folytán kezdet-től fogva selejtezés nélkül megőriztetett.

²⁾ A mezőgazdasági archivum anyagot a példán felbuzdulva az Orsz. Magyar Gazdasági Egyesület, a melynek vezetősége a gazdaságtörténet iránt való érzékének a Gazdaságtörténeti Szemle nagylelkű támogatásával fényes tanujelét adta, bizonyára ugyancsak gyűjtené.

³⁾ Lásd: Krejcsi Rezső: *Titkári előterjesztés a budapesti kereskedelmi és ipar-kamara munkája intenzivításának fokozása céljából kívánatos reorganizáció tárgyában*, továbbá u. annak: *Jelentését a kamara működése intenzitásának fokozása tárgyában tartott szakértekezletről* és végül: *Elnöki előterjesztés a kamarai székház kibővítése végett szükséges telek megszerzése tárgyában*.

lendők lesznek mindazok az adatok, a melyek az illető cégnek ipari és kereskedelmi jogi helyzetét, üzemberendezését, termelési viszonyait és az áruértékesítési módokat megvilágítják.

2. A gyártelepek létesítése és prosperálása általános és lokális jellegű feltételeinek megállapítása és nyilvántartása. (Gyártelepek céljaira alkalmas területek, vízi erők, földkincsek, nyersanyagok bősége, kínáló munkaerők száma és kvalitása, szokásos bérek, építési, forgalmi viszonyok, községi adók stb. stb.)

3. A kamarai kerület törvényhatóságainak és városainak befolyásolása abban az irányban, hogy a gyári üzemek létesítését és fejlesztését elősegítsék . . .

4. A gazdaságosabb üzemvitelt elősegítő haladások tanulmányozása és nyilvántartása különösen műszaki téren.

5. A tanulmányok és eredmények adatainak értékesítése a kamarai kerület gyártelepeinek a javára, első sorban az érdekeltek megkeresésére közvetlenül nyújtott tanács és támogatás útján, másodsorban publikációk, előadások, esetleg kiállítások útján stb.

6. Az érdekeltek által kikért támogatás helyszíni szemléknél, bizottsági hivatalos eljárásokban, különösen telepengedélyezési eljárásoknál.

E pontozatokban összefoglaltak adják meg nagy vonásokban az új munkakörnek kereteit. Hozzáteszi a tervezet, hogy a nyilvántartásban vezetendő és különösen az első pontban összefoglalt adatok csak példa gyanánt vannak felsorolva; valószínű, hogy nem valamennyi adat, illetve nem minden gyártelepre nézve az összes adatok lesznek nyilvántartandók. Csak a gyakorlat fogja igazolni a tényleges szükségességek kerekeit. A gyakorlati igényektől fog függni az is, vajjon programba vétesék-e a gyári katalógusok, árjegyzék, árúminták stb. gyűjtése is“.

Hogy ezen működés mily szorosan kapcsolatba vonható és vonandó az egyéb archivális tevékenységgel, nem szorul bővebb magyarázatra. Ugyancsak idevág a kamarának régóta meglevő és szépen művelt kisipari, azaz kézműipari nyilvántartása, a mely a reorganizációs terv szerint tovább volna fejlesztendő.

A reformra vonatkozó fentidézett titkári jelentésben foglalt az a terv, hogy a kamara kebelében szakcsoportok létesüljenek, már a megvalósulás stádiumában van. A kamara új bel- és külkereskedelmi, gyár-, kézműipari, közlekedési, pénzügyi, sociálpolitikai szakcsoportjainak, a melyeknek fő feladatai közé a kezdeményezés is tartozni fog, bőséges anyagra lesz szükségük, hogy hivatásuknak teljes mértékben megfelelhessenek. Ezt az anyagot (hirlapi kivágások, folyóiratcikkek stb.) is csak egy jól felszerelt archívum szolgáltathatja. Az egyes referensek megjelölnék, hogy mik azok a kérdés-cóplexumok, a melyek őket első

sorban érdeklik és állandóan alaposan ki volnának szolgálhatók, a nélkül, hogy mindegyiknek külön-külön végig kellene rendkívüli fáradsággal mindent böngésznie.

A budapesti kereskedelmi és iparkamara létesítendő gazdasági archivumának feladata volna tehát:

1. A könyvtártól külön választani, kiegészíteni, à jour tartani a magyar activ gazdasági életre vonatkozó archivumanyagot a fent adott általánosságban tartott felsorolás szerint. Kiegészítve
2. a hírlapi kivágások teljes gyűjteményével. Ezenkívül:
3. beállítani és vezetni az ugyancsak jelzett gyár- és kézműipari catasteri.

Mindezek alapján

4. szervezni és fenntartani a kamarának információs szolgálatát.
5. A kamara régi irattárával és a gazdasági körökből letétként megnyerendő documentumokkal megvetni alapját egy magyar gazdaságtörténeti archivumnak.
6. Mindezek alapján megfelelően megtervezett cooperatio révén hasznosítani az új intézményt:
 - a) a kamara irodájának;
 - b) az érdekelt közönségnek gazdasági kérdésekben való információjára;
 - c) a tudományos kutatás;
 - d) a közgazdasági szakoktatás számára.

A mi a keresztülvitelt illeti, az történhetnék teljesen házilag olyanformán, hogy a kamara csak tagjaiból, esetleg a tudomány férfainak bevonásával bizottságot küldene ki az archivum ellenőrzésére, vagy pedig cooperativ alapon, a mikor is a kooperálásra felkért és megnyert felek (állam, főváros, műegyetem, iparegylet, vámpolitikai központ¹⁾ O. M. G. E. stb. stb.) is delegálnák a maguk megbizottait a vezető bizottságba. A cooperatio a szerint alakulna, hogy minü szervezetek volnának e célra megnyerhetők. Az archivum szervezésével és vezetésével kellő tudományos képzettségű, megfelelő önállósággal bíró egyén volna megbízandó, a ki a szükséges segédszemélyzet megválasztására és vezetésére is alkalmas kellene, hogy legyen. Egyébként ezek a személyzeti, ügyrendi részletek már nem tartoznak ide.

Ha ez a dolgozat bármi csekély részben hozzájárulhatna ezen felette hasznosnak vélt intézmény teljes mérvű vagy részleges létrehozásához,

¹⁾ A mely intézmény egyébként igen jól szervezett speciális vám és külkereskedelemügyi szakkönyvtárral és archivummal rendelkezik. Leírását I. részben a *Vámpolitikai Központ jelentésében*.

megirója nagyon örvendene, mert a gazdasági arehivumok kérdése általános jelentőségű. Nem egyes személyiségek vagy egyes helyek ideájáról van szó, hanem az eddigi könyv- és levéltárszervezet általános továbbképzéséről. A gazdasági archivumok oly problémát oldanak meg, a melyet a régi módi levéltárak és könyvtárak rationalisan nem győznek és a mely problema az archivalis feldolgozás, katalogizálás, felhasználás, mindenekelőtt pedig anyagszerzés sajátos módja folytán új szervezeti formákat kíván. Hogy a gazdasági archivumok eszméje ott vagy itt, előbb vagy utóbb érvényesül-e, nagyobb szabással vagy szerényebb módon valósíttatik-e meg, helyi és személyi viszonyoktól függ, továbbá az illető hely gazdasági intenzitásától, hatóságainak és üzleti világának belátásától, gazdasági oktatás ügyének és gazdaságtudományi és gazdaságtörténeti kutatásának állásától. De a mozgalomtól nem tarthatja magát távol egyetlen városi gazdasági centrum sem.

Varró István.

Közlemények és ismertetések.

A népesség csökkenő szaporodása és a fajegészségügy (eugenika).

A német fajegészségtani (eugenikai) társaság idei nagygyűlésén a születéseknek csökkenő számával foglalkozott és a közvélemény, valamint a törvényhozás irányítására határozatokat adott ki, melyek bejárták az egész sajtót és feliratok alakjában a kormányok elé kerültek. Habár német viszonyokról van szó, a kérdés megvitatása, tekintettel az új-malthusi eszmék terjedésére, minálunk is időszerű. A határozatokat jellemzi az erkölcsi tényezők fontosságának hangsúlyozása. Szövegük a következő:

A) *A veszedelem.*

1. A német nemzet jövőjét komoly veszedelem fenyegeti. A német birodalom csak úgy biztosíthatja nemzeti sajátosságát és fejlődésének függetlenségét, ha haladéktalanul és erélyesen hozzálát ahhoz, hogy kül- és belpolitikáját, valamint a nemzet egész életét a fajegészségtan szellemében átalakítsa. Legszükségesebbek az oly intézkedések, melyek az egészséges és értékes családok szaporodását elősegítik.

2. Az egészséges és értékes családoknak rohamosan csökkenő és fennmaradásukhoz sokszor már ma is elégtelen szaporodása néhány nemzedék alatt szükségképpen a német nép kulturális, gazdasági és politikai hanyatlásához vezet.

3. Az elégtelen szaporodást részben a szaporodó képesség csökkenése okozza, különösen a gonorrhoe, syphilis és alkoholismus következtében.

4. Ámde a születések jelenlegi csökkenésének főoka a gyermekek számának folytonosan fokozódó szándékos korlátozása.

5. A gyermekszám korlátozásának indító okai főképpen:

a) attól való félelem, hogy a gyermekek nagyobb számával a család gazdasági állása rosszabbá és a gyermekek gondos ápolása és nevelése nehezebbé válik,

b) az örökösödésre való tekintet,

c) a nő házonkívüli elfoglaltságának összeférhetlensége nagyobb számú gyermek felnevelésével,

d) a nagyvárosi lakásrendszer.

6. A születések csökkenését nagyban elősegíti a fogamzás megakadályozását és a magzatelhajtást célzó szerek gyorsan növekvő tökére-
erővel való előállítása, lelkiismeretlen hirdetése és szervezett eladása,
valamint az ujmalthusi tanok terjesztése.

B) Orvoslás.

Számban és minőségben kielégítő utódok felnevelése érdekében a német fajegészségtani társaság a következőket kívánja:

1. A belső telepítések fokozott elősegítését az örökösödési jog oly értelemben vett rendezésével, hogy a sokgyermekű család kedvezményben részesüljön.

2. Családi otthonok létesítését sokgyermekű városi családok számára (kertvárosi telepítés, kertekkel ellátott kislakások építése közhasznú szövetkezeti alapon, kiskerttelepek stb.)

3. Sokgyermekű családok gazdasági segélyezését tetemes nevelési pótlékkal törvényes anyák, illetve túlélő atyák számára és a gyermekszám tekintetbe vételével a hivatalnokok és alkalmazottak fizetésénél. (Ismeretes, hogy nálunk ez utóbbi kívánság már megvalósult.)

4. Számos férfigivatásnál (katonák, hivatalnokok) fennálló házassági akadályok lehető eltörlését.

5. Szesz-, dohány- és luxusadók felemelését, valamint hadmentességi adó behozatalát a harmadik pontban említett célra.

6. Az eljárás törvényes szabályozását oly esetekben, melyekben a terhesség megszakítása vagy a terméketlenítés orvosilag szükségesnek látszik.

7. Küzdelmet a szaporodási képességet veszélyeztető minden tényező ellen, különösen a gonorrhoe és syphilis, a tüdővész, szeszfogyasztás, ipari mérgezések és a kenyérkereső nőt környékező veszélyek ellen.

8. Egészségi bizonyítványok kölcsönös kicserélését a házasságkötés előtt.

9. Nagy díjak kitűzését kitünő mesterművekre (regények, színművek, képzőművészet), melyek az anyaság eszményét, a családi érzést és az egyszerű életet dicsőítik

10. Áldozatkész nemzeti gondolkozás és az eljövendő nemzedékek iránti kötelességérzés felébresztését, az ifjuságnak ebben a szellemben való erőteljes nevelését.

A német fajegészségtani társaság mindazokhoz, kik a fentiek helyes-
ségéről meggyőződtek, azt a sürgős kérést intézi, hogy vele együtt ki-
tartóan és erélyesen mind szélesebb körök megnyerésében fáradozzanak,
hogy a szükséges intézkedések törvényes megvalósítását el lehessen érni,
mielőtt még késő lenne.“

Hoffmann Géza.

Közgazdasági alapfogalmak.

H. Oswald: *Vorträge über wirtschaftliche Grundbegriffe*. Jena, 1914., Fischer 163 old.

A szerző a meglevő tények megfigyeléséből kiindulva, a közgazdaságtan alapelemeit ismerteti. Fejtegetéseiben a fogyasztó egyént veszi alapul s ebből a szempontból tárgyalja a szükségleteket, az árt, a termelés elemeit s a jövedelem megoszlását.

Először a szükségletekről beszél; ezek huzamosak, visszatérők, vagy egyszer fellépők. Az ezek kielégítésére szolgáló javak szerinte olyanok, melyek a fogyasztás következtében megsemmisülnek, vagy olyanok, melyeknél csak a belőlük folyó haszon fogyasztható. Utóbbiaknál esetleg a használhatóság teljesen elenyész, mely esetben az elhasználódó jelleg van előttünk.

A javak vagy közvetlenül vagy pedig közvetve alkalmasak a szükségletek kielégítésére.

Ha a szükségletek kielégítésére szolgáló javak korlátolt mennyiségben vannak jelen, vagyis ha a szükséglet felülmúlja a készletet, akkor ezek a javak értékkel bírnak. A faktorok, melyek a fogyasztó szempontjából mint értékmeghatározók szerepelnek, kétfélék:

1. előnyösek, ha a korlátolt mennyiséghez a hasznavehetőség járul (pl. egy anyagban valami új hasznavehetőséget fedeznek fel);
2. hátrányosak, ha a hasznavehetőséghez a korlátoltság járul (pl. vízhiány).

Az érték tehát a külső körülmények eredménye.

A kapitalistikus termelés jellege a munkafelhalmozás. A természet javai nem a tőkéhez, hanem a vagyonhoz tartoznak. A kamat azért jogosult, mert a jelenleg szükségelt javak nagyobb értékkel bírnak a fogyasztóra, illetve arra nézve, a ki a tőkét szükségeli, mint a milyennel a jövőben bírnának.

A szükségletek kellő mértékben való kielégítését nevezi a helyes „szükségleti-rend”-nek. Ide sorozandó minden kérdés, mely arra vonatkozik, hogyan és milyen sorrendben elégíttessenek ki a szükségletek, vagyis a jövedelem és költségekkel összefüggő kérdések.

Ennek a gazdasági kérdésnek a megoldása az ár segélyével történik.

A vételnél, illetve az ár megszabásánál a fogyasztó objective mérlegel (mennyi pénz adandó), továbbá subjective (mennyit ér neki a tárgy) és ez befolyással bír arra, hogy mennyi a tárgy értéke.

Lorenc Artur.

Német közgazdák előképzettsége.

Calwer kitűnő „Konjunktur“-ja belevág ebbe a témába, hogy discussiót idézzon elő az érdekelt körökben és ezzel esetleg pozitív eredményt érjen el a modernizálás terén. Maga ezen szaklap irodája is fokozott mértékben érzi ezt a hiányt, bár sikerrel tekinthet vissza néhány hasznavehető erő kiképzésére. Igen sokszor azt a tapasztalatot tette a Konjunktur, hogy a közgazdáknak az a legfontosabb és legértékesebb tulajdonsága teljesen hiányzik belőlük, hogy tisztán gazdasági kérdések iránt nincs érzékük. Az egyik a világot sociálpolitikával akarja megváltani, a másik politikai hajszálhasogatásokban tévelyedik el, a harmadik mindent philosophiailag fog fel, csak ritkán van valakinek igazi érzéke az elsősorban fontos gazdasági kutatás iránt. Keresi ennek okát és abból indul ki, hogy az egyetemi előképzettségben, vagy talán már a középiskolában van valahol a hiba.

Az átlagdiák azért jár az egyetemre, hogy letegye azt a vizsgát, a mely őt valamely életpályára kvalifikálja. A közgazda főtörekvése szabály szerint (eltekintve a jénai diplomprüfungtól) majdnem az első semestertől fogva a doktorátusra irányul. Ha az első kevésbé komoly semestereken túl van, kiadatja magának dissertatiója tárgyát. Ez időponttól kezdve ezen a témán kívül alig érdekli más tudományos kérdés. Ebbe beleássa magát, eltelik 3, 4, sőt 6 értékes félév, a melyek elegendőek lettek volna arra, hogy a diák körültekintsen szaka legkülönbözőbb területein, de sőt a gyakorlati életben is. Ha a jelölt összeállította és forrásműveinek jegyzékével ellátta és elfogadtatta munkáját, nincs akadály a promotiójának. Ezután kezdődik a fiatal közgazda legtöbbször elbátortalanító kálváriája. Bekopogtat kereskedelmi vagy ipari kamaráknál, más érdekképviselői testületeknél, statisztikai hivataloknál, hogy fizetéstelen voluntairi állást nyerjen. Mindenütt azt hallja, hogy vagy túl vannak halmozva voluntairekkel, vagy nem alkalmaznak egyáltalán ilyeneket. A vezetők nem sokat várnak tőlük és nem minden ok nélkül. A nagyobb gazdasági érdekképviselők vezetőjének kevés ideje van a voluntair kiképzésére, tudja tapasztalatból, hogy ez nehéz. Az új doktor gyakran igen nagy véleménynyel van képességeiről. A fentjelzett hibán kívül az is baja, hogy nehezen tud egy meghatározott területen tájékozódni és még nehezebben röviden, de velősen, szóban vagy írásban referálni. Pedig éppen erre van szükség. Kell, hogy ügyesen tudjon levelezni rokontestületekkel, érdekeltekkel stb., tudjon szaklapja számára cikket írni, szükség esetén tanácskozmányon előadni, beszélni. Szóban és írásban járatosnak kell lennie. Kell ezenkívül ismernie a közgazdasági irodalmat, a fontosabb napilapokat és szakfolyóiratokat

a gazdasági statistika fontosabb forrásait, a legjelentékenyebb szakegyesületeket. Mit ér vele, hogy ha tudja a „pénz“ 17 definitióját, de nem tudja megkeresni valamely árúból mennyit importálnak, vagy hogy hol keresse a napi munkakinálatot. E téren szomorúak a tapasztalatok. Nem kutatja a Konjunktur a közelebbi okokat, csak megállapítja, hogy a literatura nagyjában való ismerete és az elméletekben való körülszaglászás nem tekinthető elegendőnek. A jogásztól is elvárjuk az elméleten kívül a főbb törvények ismeretét. Ezért szükségesnek tartja a Konjunktur a doktori vizsgán kívül a Diplomexamant. Nem a vizsga kedvéért, hanem azért, hogy alkalom adassék a tanulónak, hogy a vizsgaletétele előtt 1—2 évig körültekintsen a gyakorlati életben. Ezzel sem válnak feleslegessé a fentemlített többi feltételek. A közgazda par excellence gyakorlati ember és nem lehet bürokrata. Ezért azt mondja, hogy mindenki maradjon távol e pályától, a ki hozzávaló hivatást nem érez. Félős, hogy a Konjunktur csak általánosságokban mozog és a kérdést nem fogta meg egészen helyesen. A gyakorlati érzék hiányát nemcsak a közgazdasági pályán, hanem mindenütt hiányolják. Reméljük, úgy mint Calwer, hogy ezen cikkhez hosszabb alapos vita fog fűződni, a mely hivatva lesz, a Németországban régóta érzett hiányon egészséges, praktikus reformmal segíteni.

A Suez-csatorna újabb fejlődése és jövőbeli kilátásai.

Ezen hatalmas vállalat pénzügyi helyzete, mint eddigelé, úgy most sem fényes. A bevételei 1912-ben kerek 92 millió frankkal haladták túl a kiadásokat. A csatorna könyvelési értéke 670·4 millió frank. Fenntartása 1912-ben öt és fél millió köbméter föld eltávolítását igényelte. Ebből 3·8 millió köbmétert Port-Saidban kotortak ki. 1911-el szemben a port-saidi csatornabejáró fenntartása 740.000 köbméternyi teljesítménynyöbbséget igényelt. Az új munkálatok, a melyek a bevezető rész kimélyítését célozzák, lehetővé teszik, hogy szemben a mai állapottal (8·53) 8·54 méter mélyjáratú hajók (29 angol láb) közlekedhessenek benne. A most lemondott elnök, Arenberg herczeg vezetése alatt az utolsó 17 évben a Suez-csatorna nagy mértékben javult. Mélysége 1896-ban 8½, szélessége egy kis részen 22, általában 37 métert tett. Ma a csatorna minimális mélysége 10 m. és szélessége majdnem mindenütt 45 m. A 160 kilométeres összhosszúságú vonal egy része 100 m.-re szélesedett.

Az 1908-ban elhatározott kiszélesítések és kimélyítések még nem készültek el. A nemzetközi műszaki bizottság kezdeményezésére új munkák határozottak el és kezdődtek. A csatorna végig 12 méternyire fog kimélyíteni. Déli részén 15 méterrel szélesítetik, úgy hogy ott a fenék szélessége

60 m. lesz. Az északi részben, a hol 45 méteres szélesség a nagyobb hajók átbocsátására elegendő, két kitérő készül 60 méter alapszélességgel. Továbbá tervbe van véve néhány éles kanyarulat enyhítése és töltések erősítése a partok védelmére. 1896-ban a port-saidi kikötő viztükre 110 ha volt; ma 263. A port-saidi csatornatorok átlagos szélessége 80 m. volt; mélysége több helyen nem volt több 8·70 m.-nél. Ma a jelzett bevezetőhely 320 m. széles és a bejárat legsekélyebb helye 11·50 m. 8·70 helyett. A kikötőt védő két gát közül a keleti hossza 1.900 méterről 2.400-ra nőtt meg. A nyugati gát, a melynek hossza eredetileg 2.800 m. volt, a ma is folyó munkák befejeztével 5 km. hosszú lesz.

1896-ben 3.409 hajó ment át a csatornán; 1912-ben 5.373. Az összes hajók tonnatartalma 1906-ban 8,560.284 tonna volt; 1912-ben 20,275.122 tonna netto. Ez a mennyiség következőleg oszlott meg a legfontosabb nemzetek közt:

Lobogó	Hajók száma 1912-ben	Tonnatartalom	Az össztonna- tartalom $\frac{0}{0}$ -a
Anglia	3.335	12,847.621	63·4
Németbirodalom	638	3,025.415	14·9
Hollandia	343	1,240.264	6·1
Ausztria-Magyarország . . .	248	813.908	4·0
Franciaország	221	798.822	3·9
Italia	143	367.801	1·8
Oroszország	126	363.817	1·8
Japán	63	319.626	1·6
Dánia	45	138.552	0·7
Svédország	38	138.058	0·7
Norvégia	60	91.357	0·5
Spanyolország	20	72.740	0·4
Görögország	10	27.538	0·1
Siam	9	22.727	0·1
Egyesült-Államok	5	2.944	—
Törökország	1	2.614	—
China	1	1.447	—
Portugália	1	871	—
Rumánia	—	—	—
Egyiptom	—	—	—
Argentina	—	—	—

Az utasok száma egész idő alatt meglehetősen állandó maradt és jelentékeny ingadozásokkal 250.000 körül áll (1912 : 266.403). Daczára a hajók száma szaporodásának és méréseknek, rövidebb lett az átjárási idő és biztosabbá is vált. Az átlag átjárási idő 16 óra 19 p., míg néhány év előtt még 18 óra 38 percz volt. A megfeneklési esetek száma $\frac{2}{3}$ -ával csökkent. Az 1912-ben megakadt hajók száma az 1 $\frac{0}{0}$ -ot sem érte el. 1896 óta a csatornailletékek tonnánként 9 frankról 6·25-re, azaz 30 $\frac{0}{0}$ -kal szállítottak le. Az olcsóbbítással párhuzamosan foko-

zódottak a részvényesek bevételei, mert míg 1896-ban 90, azalatt most 165 frank az osztalék. A tartalék, a mely alapszabályszerűen 5 millió frank, több mint 40 millió frank. Hogy elkerüljék azokat az ingadozásokat, melyek minden csatornailletékeszállítással járni szoktak, még egy külön tízmilliós tartalékot teremtettek. Az amortisatiós alap 64 millió. Nagy érdemei vannak a volt elnökségnek a malária ellen való küzdelem terén is.

Míg régebben több tonnatartalom szállított délről észak felé, azalatt ma megfordítva áll a helyzet. A mi a Panama-csatorna versenyét illeti, ettől az érdekeltek a csatornailletékek leszállítása folytán nem tartanak. Csak akkor lett volna a Panama-csatorna veszedelmes versenytárs, ha nem tágitották és mélyítették volna a Suez-csatornát idejekorán. Tehát ellenkezőleg azt remélik a beavatottak, hogy a Panama csatorna új területeket fog megnyitni a világkereskedelem részére és ezzel a suezi forgalmat is csak növeli.

A francia „Canal du Nord-Est“ terve.

Ez a régi terv, úgy látszik, a közel jövőben valóra válik. Nagy gazdasági fontossága lévén, érdemes lesz röviden ismertetni. Célja a csatornának a Meurthe et Moselle bánya és gyáripari vidékének, a Maasnak, Sambrenak és a francia Seldének egymással, valamint a Nord a Pas de Calais széntelepeivel és dunkerquei kikötővel való összekötése. A csatorna két szakaszra oszlik. Az első, a melyet a Selde-Maas csatorna névvel jelölnek, a Seldénél (Denain) kezdődik és Mézièresnél végződik, az egész terv főrésze. A második szakasz, névszerint Canal de la Chiers Mézières-től követi a Canal de l'Est-et a Chiers völgyében, Longwy felé emelkedik a luxemburgi határnak. Mindkét szakasz már a 80-as évek elején „közhasznúnak“ nyilvánított, de pénzügyi okoknál fogva nem került a terv kivitelre, különösen miután az Északi és Keleti vasúttársaságok díjtételeiket nagyon mérsékeltek. A csatorna különböző szakaszainak hossza a következő: A Seldétől a Maasig (Denain-Mézières) 146 kilométer; aztán felhasználtatik a keleti csatorna 35 kilométer hosszúságban. A tulajdonképpeni második szakasz, a Canal de la Chiers Longuyonig 70·7 kilométer. Az összhossz tehát 252 kilométer.

Az említett kivül még két mellékcsatorna terveztetik. Az egyik összekötné Longwyt és Mont-Saint-Martint a főcsatornával (25 km.), a másik pedig Briey-el és Joeuf-el az utolsó esztendőkből hiressé vált érczbányavidékkel (49 kilométer). A Denain—Longwy szakasz költségeit hivatalosan 150 millióra előirányozták, a Longwy—Mont-Saint-Martin elágazását 25 millióra és a második elágazását 50 millió frankra. Ha egy pillantást vetünk Franciaország politikai és fizikai térképére, látjuk

a csatorna nagy jelentőségét, a mely az északi departementokat, valamint az Aisne vidéket, az Ardenneket, a Maas vidéket és a Meurthe et Moselle vidéket összeköti és ipari és kereskedelmi tekintetben közvetlenül összekapcsolja a dunkerquei kikötővel a Nord, valamint a Pas de Calais szénvidékeivel és egyaránt érdeke a Selde, a Sambre és Maas, valamint a Meurthe et Moselle ipari vidékeinek. Közvetve a csatorna a német és angol ipart is nagy mértékben érinti.

Ismeretes, hogy a francia Lotharingia ércztelepei évről-évre fontosabbakká válnak, nevezetesen a briey-i medenczéi. Hiteles forrás szerint a briey-i telepek bányászata 1904-től 1911-ig 1,647.000 tonnáról tíz millióra emelkedett, míg 1915-re 15 millióra, 1920-ban pedig 20 millió tonnára számítanak. Tudvalevő az is, hogy a német ipar e telepek kibányászásában és a francia Lotharingia feltárásában általában, financiai tekintetben nagy mértékben érdekelve van. A viszony a francia és német ipar között úgy áll, hogy Németország szenet és coaxot szállít e vidékre, míg ezek Németországnak érczet szállítanak. Így elég megbízható számítások szerint Németország 1910-ben kerek számban 2,900.000 tonna szenet és coaxot szállított a Meurthe et Moselle departementba, Belgium 827.000 tonnát és Anglia 3.000 tonnát. A francia lotharingiai ércztelepeket 3 milliárd tonnára becsülik (a középpontok: Longwy, Briey és Nancy).

A Nancy vidéki metallurgiai ipar a külföldről a következő szénmennyiségeket kapja (ezer tonnákban):

4 trimeszter	1909	1910	1911
Németországból	399	541	569
Belgiumból	455	473	482
Nord et Pas de Calais	926	732	978
	1.780	1.746	2.029

A világnak erről az érczben talán leggazdagabb vidékéről nem lesz érdektelen még néhány adatot közölni. Nancynak 1870-ben 48.000 lakója volt, ma 118.000. Az érczbányászat ugyanekkor 500.000 tonnáról 15 millió tonnára emelkedett. Ebből csak Brieyre 12,400.000 tonna esik. A kohók száma 1870-ben 16 volt, ma 68. A vastermelés 99.400 tonnáról 2,750.000 tonnára emelkedett, azaz 2.500%-al; az öntött vasé 7.000-ről 812.000 tonnára. A többi iparok (szóda-, szövőgyárak, villamos, grafikai ipar stb.) is hasonló fejlődést mutatnak.

A Nord-Est csatorna nemzetközi jelentőségéről gróf Saintignon az utolsó nantesi hajózási congressuson nyilatkozott. Szerinte e csatornán Meurthe et Moselle-ba évenként kerek 10 millió tonnát kellene, hogy szállítsanak, a miből a külföldre 8 millió (szén és coax) esnék. Exportálható volna e csatornán körülbelül ugyanennyi tonna ércz, kohászati

fél- és egészgyártmányok, végül a kohók salakja, mint folyton értéke-sebbé váló építési anyag. A jövődöbeli Nord-Est csatorna összes szállí-tása, ha hozzávesszük a luxemburgi gyárak forgalmát is, legalább 24 millió tonnát tenne, azaz még többet, mint a mennyit a tervezett csatorna el tudna látni. Saintignon 3,200.000 tonnára becsüli azt a kül-földi széntöbbletet, a melyre a csatornaépítés után szükség lesz.

A Nord-Est csatornának a francia hajózásra gyakorolt hatását illetőleg beavatott szakértői körök úgy nyilatkoznak, hogy a csatorna főelőnye, hogy a francia Lotharingiát a dunkerquei francia kikötővel összeköti és ezzel a kereskedelmi flottának juttatja azt a teherszállítást, a mely mai pangásából kisegithetné. Ez a stagnatio nemzeti vesze-delem, a mely ellen küzdeni kell. „Szomszédaink, úgymond M. L. Lafitte, a kik előrelátók, kettős tevékenységet fejtettek ki és kikötőiket, nevezetesen Rotterdamt és Antwerpent kibővítették és modernisálták, úgy hogy a meurthe-et-moselle-i, valamint a Lyon környéki iparosok is ezeken a kikötőkön át exportálnak a francia gyarmatokba . . . A Nord-Est csatorna ezeknek a bajoknak véget fog vetni.” Stratégiai cél-szerűségi okok is szólnak a csatornalétesítés mellett.

Japán külkereskedelme 1913-ban.

A nemrégiben közreadott ideiglenes összeállítás szerint a japán kivitel értéke (Korea és Formosa kivételével) 1913 január 1-től december 20-ig kitett 607,874.000 jent, az importé 709,631.000 jent, tehát összesen 1.317,505.000 jent. Összevetve az előző év azonos időszakával, az összforgalom 207,116.000 jen, a miből 101,278.000 jen az exportra és 105,838.000 jen az importra esik. Ha e számokhoz hozzáadjuk az előző évi eredmény alapján kalkulálva az utolsó tíz nap forgalmát, azt mond-hatjuk, hogy Japán kereskedelmi összforgalma 1913-ban felülmúlja az 1.353,000.000 jent. Az 1912-i eredmény az eddigiek közt a legmagasabb volt, a melyet az 1913-i még túlhalad. Figyelemre méltó, hogy a japán kereskedelmi forgalom e szép eredménye sok kedvezőtlen befolyás daczára éretett el. Ilyenek voltak: a második chinai forradalom, a kaliforniai japánkérdés, az ezüstpiacz zavarai és az északjapáni inség. Az egyes országokkal való forgalom az ideiglenes jelentésben nincs specializálva. Az ázsiai forgalom 28⁰/_o-kal emelkedett a kivitelben és 34⁰/_o-kal a bevi-telben; az Európával való forgalom 28⁰/_o-kal emelkedett a kivitelben, 7⁰/_c-al a bevitelben. Az amerikai kereskedelem 8⁰/_o-kal emelkedett az export és 5⁰/_o-kal fogyott az import terén. Az ázsiai import lényeges emelkedését megmagyarázza a nyersanyag (nyersgyapot) és élelmiszer-bevitel (rizs, cukor). A forgalmat jellemzi a következő tabella:

Kivitel	Emelkedő csoportok yenben	Bevétel	Emelkedő csoportok yenben
Nyersselyem	35,662.000	Nyersgyapot	30,747.000
Pamutfonal	17,817.000	Czukor	20,383.000
Pamutgyártmányok	8,162.000	Rizs	17,275.000
Habutaj	7,319.000	Olajpogácsa	11,763.000
Szén	3,071.000	Buza	7,987.000
Réz	2,719.000	Gépek	5,885.000
Fa	2,210.000	Gyapjuárúk	3,544.000
Kötöttárú	1,584.000	Vas (darab)	3.004.000
Porcellán	1,140.000	Kender	2.793.000
Halzsírok	1.250.000	Vascső, rud	1.847.000
	Fogyó csoportok yenben		Fogyó csoportok yenben
Tea	3,347.000	Sinek	2,950.000
Szalma- stb. fonat	1,599.000	Szeg	2,093.000
Kámfor	609.000	Petroleum	1,221.000
		Gyapju	1,295.000
		Bőrök	86.000
		Nyomott gyapotszövet . .	755.000

Finnország külkereskedelme 1913.¹⁾

Az 1913. év kedvező volt az ország kereskedelmi mérlegére. A behozatal már általában és tisztán fogyasztási cikkekre is nagy volt, a miről a magas vámjövedelem is tanuskodik (58·3 millió finn márka, szemben 57·1-el 1912-ben és csak 53·1 millióval 1911-ben). A kivitel, nevezetesen papir- és vajexport is emelkedett 1913-ban. 1912-ben rendkívül alacsony volt a liszt- és gabonabevétel és 1913 elején a készletek majdnem teljesen kifogytak. A két utolsó évi import végeredményei a következők:

	1912	1913
rozs	49·4	65·6
rozsliszt	161·9	196·6
buzaliszt	95·5	114·1

millió kilogrammokban. A gabonaimport kb. 25—30 millióval emelkedett. Érdekes, hogy míg a finnországi gabonaimport 1900 és 1911 között 52·7 millió finn márkáról 101 millióra emelkedett, azalatt Svédországban ezen import 51·8 millió koronáról 48·2 millió koronára csökkent. A gyarmatarú import gyenge volt az elmúlt évben. A két utolsó év végeredményei körülbelül egyformák. Bevitetett

kávé	1912-ben	12·9	1913-ban	12·9
nyers czukor	1912-ben	46·4	1913-ban	47·3
nyers dohány	1912-ben	4·7	1913-ban	4·3

¹⁾ A »Mercator« nyomán.

Az ipari czélokat szolgáló nyersanyagok és félgyártmányok importja általában kedvező volt.

A legfontosabb exportszámok a következők:

	1912 (1.000 m ³)	1913 (1.000 m ³)
árboczok stb. fűrészeltfa	4.61	520
props	1.341	1.818
papír stb.	271	709
négyszögletes gerendák	258	238
palánkdeszka	457	512
battens	938	1.198
deszka	1.552	1.892
fahulladék	159	183

A papírpénztárnak is jó éve volt.

A félgyártmányok, ú. m. faanyag és cellulose exportja fogyott, viszont lemezpapír és papirexport emelkedett.

A két utolsó év exportja következőleg alakult:

	1912	1913
faanyag	50.8	44.9
cellulose	82.3	75.4
lemezpapír	52.7	53.7
papír	129.5	145.6

millió kilogrammokban. Különösen nagy volt a nyomdapapírkivitel 1913-ban; nevezetesen 70.1 millió kg.-mal szemben, az előző év 57.3 millió kg.-jával szemben.

A vajexport is emelkedett némileg.

Az 1913. év kivitele 600.000 kilogrammal, azaz 5%-kal volt nagyobb mint 1912-ben.

A brünni gyapjuárúipar.

A brünni kereskedelmi és iparkamara 1913-ik évi jelentéséből a következőket közöljük a monarchia ezen egyik legfontosabb iparágáról. Az 1912. őszén beállott válságos viszonyok változatlanul tartottak az 1913. év három negyedében. A hónapokon át huzódó háborus veszedelem, az általános hitelkorlátozás és a fogyasztók szaporodó fizetéseképtelenségei a gyapjuárúközvetítő kereskedelmet a legnagyobb visszatartásra, a gyárakat pedig szélső elővigyázatosságra kényszerítették. Természetesen így a vámhatáron belül való árúeladás is igen szűk korlátok közt mozgott, a mi világosan tükrözik a gyapjuárúk Magyarországra vitelének statistikájában. Mivel a balkáni bonyodalmak és a fontos tengerentúli piacok kedvezőtlen gazdasági helyzete folytán az export erősen visszafejlődött, az állami megrendelésekkel jól foglalkoztatott katonai posztógyáraktól eltekintve, a legtöbb üzem kénytelen volt termelését 25—

30%-kal redukálni. Ezt az ipar a munkaidő apasztásával és lehetőleg munkások elbocsátásának elkerülésével igyekezett megvalósítani. A gyengémértékű foglalkoztatás különösen a tömegipari gyártásban ama tényben jutott kifejezésre, hogy az otthonmunka, a mely olcsó czikkek előállításában még mindig nagy szerepet játszott, majdnem teljesen kikapcsoltatott.

A nagy depressio hatása alatt nem történt semminemű beruházás, legfeljebb régi szövöszékek cseréltettek ki itt-ott. Ha rossz mérlege volt a gyáriparnak, még rosszabb volt a nagykereskedelemnek. Hogy nem voltak katastróphális összeomlások, az csak a piacz kipróbált jó megalapozottságának és soliditásának tudandó be. A belpiacz válságos helyzetét 1913-ban azért érezték fokozott mértékben, mert az export is visszafejlődőben van. Kevesebbet szenvedett a viszonylag finomabb árút fogyasztó nyugat, Németország, Franciaország és Anglia. Az olasz export kedvezőtlenebb volt. A romániai piacz felvevőképessége megcsappant ugyan, de a jövő ez irányban elég kedvezően ítéltetik meg. A szerb kivített kedvezőtlenül befolyásolja a monarchia iránti animozitás, úgy hogy a béke helyreálltával sem következett be a várt fellendülés. Bulgária veresége folytán korlátozta vásárlásait. Készletei lepadásai után nagyobb rendeléseket remélnek. A török kereskedelem is visszatartást mutatott. Dicsérőleg emeli ki a jelentés a Balkán soliditását. Sok volt a haladék, de a veszteségek alig érdemelnek említést. Remélik, hogy a görög üzlet, mely eddigelé jelentéktelen volt, a jövőben a területi gyarapodás folytán erősödni fog. A hitelviszonyok romlása folytán a perzsiai üzlet megnehezedett. Csak a készpénzüzlet játszván szerepet, nagyobb forgalomról nem lehet szó belátható időn belül. Chinát nagy jövőjű exportpiacznak tekintik, bár a chinaiak ragaszkodnak régi szokásaihoz és posztóruhát nem igen viselnek. Japánban eddig csekély üzletkötés volt, a melyen talán az exportcégek letelepülése fog némileg javítani. Az Egyesült-Államokban az új amerikai vámtarifa némi javulást idézett elő. Hogy ezt az osztrák posztóipar mily mértékben fogja kihasználni tudni, az a jövő kérdése. Visszaesést idéztek elő a politikai, háborus zavarok Mexikóban, a gazdasági válság Braziliában. Bár a gyapjuipar nemcsak Ausztriában, hanem egyebütt is a depressio jegyében állott, a gyapjuárak meglehetősen állandóságot mutattak az elmúlt esztendőben. Ennek oka, hogy a megcsappant kereslettel megcsappant kínálat állott szemben. Az ausztráliai gyapjubehozatal 1912-vel szemben 167.000 bálnyi apadást mutatott és a laplatai behozatal is 60.000 bállal esett. Ha figyelembe is vették, hogy a Fokföld körülbelül 21.000 bállal többet szállított, együttvéve mégis 300.000 bállal kevesebb gyapju állott rendelkezésre. A gyarmati gyapju fogyasztását a következő táblázat mutatja (ausztráliai és fokföldi gyapju bálokban):

Év	Anglia	Kontinens	Egyes.-Áll.	Összesen	Maradék	Végösszeg
1906	750.000	1,221.000	100.000	2,071.000	2.000	2,073.000
1907	857.000	1,372.000	149.000	2,378.000	14.000	2,392.000
1908	909.000	1,348.000	94.000	2,351.000	11.000	2,362.000
1909	917.000	1,588.000	179.000	2,684.000	3.000	2,687.000
1910	1,008.000	1,650.000	125.000	2,783.000	8.000	2,791.000
1911	1,086.000	1,760.000	52.000	2,898.000	10.000	2,908.000
1912	1,055.000	1,778.000	101.000	2,934.000	2.000	2,963.000
1913	1,043.000	1,670.000	54.000	2,767.000	15.000	2,782.000

Százalékokban nagyjában kifejezve a gyarmati gyapjufogyasztás 1912-ben és 1913-ban következőleg oszlott meg:

	Anglia	Kontinens	Északamerikai Unio
1912-ben . . .	36 ⁰ / ₀	60 ¹ / ₂ ⁰ / ₀	3 ¹ / ₂ ⁰ / ₀
1913-ban . . .	37 ³ / ₄ ⁰ / ₀	60 ¹ / ₄ ⁰ / ₀	2 ⁰ / ₀

Figyelemreméltó Amerika részesedésének visszafejlődése. Megmagyarázza ezt az a tartózkodás, melyet a vámtarifarevisio előtt 1913-ban tanusítottak. A gyarmati gyapjuk behozatalának összértéke 1913-ban 45,870.000 £ volt, szemben az 1912-iki 43,890.000 £-al. A bál átlagos értéke, tekintettel a gyapjunak egész éven át tapasztalt magas árfolyamára, 16¹/₂ £ volt, míg 1912-ben 15 £.

A katonai posztógyárak nagy szükséglete folytán 1913-ban a magyar gyapjuk rendkívül erősen keltek. Az első budapesti árverésen 1913 július 9. és 10-én a középfajta gyapjuk hátonmosva 5⁰/₀-kal, a többiek 10⁰/₀-kal voltak drágábbak, mint 1912-ben, míg keresztezett és cigája-gyapjuk 20⁰/₀-kal emelkedtek árban. A rendelkezésre álló 12.000 bálból 8.500-et adtak el, de augusztus—szeptemberben a katonaposztógyárak még mindig tartó szükséglete folytán az egész készlet elfogyott. Az őszi árverés már gyengén ment. 5.744 bálból 3.200 kelt el.

Francia cukoripar.

A francia cukorgyárosok szövetségének nemrégiben tartott közgyűlésén Viéville elnök azon panaszkodott, hogy a francia cukoripar viszonyai az 1913/14-i campagneban épp oly kedvezőtlenek voltak, mint az előzőben. A főok abban rejlik, hogy a répatermelőknek mind nehezebben sikerül megszerezni a szükséges munkaerőt. Pedig a mezőgazdaság ez ágában fokozott gondossággal dolgozó munkaerőre van szükség. Eltekintve ama törekvésektől, hogy mechanikus segédeszközökkel a répatermelésnél szükséges kézimunka a minimumra szoríttassék, a fősúlyt a cukorrépa vidékek mezőgazdasági munkásainak szaporítására véli fektetendőnek. A cukorgyárosok a répatermelők munkáshiányát, a mely a répaárakat folyton felhajtja, csak közvetve, bár súlyosan érzik. Közvetlenül érzik ellenben a gyárosok, a réparakodó munkások hiányát, a mi a gyártási processust zavarja és feltartóztatja. E téren mechanikus munkatakarító segédeszközökkel jobban lehet segíteni, mint az előbbi

esetben. Sajnálkozva említettett, hogy Franciaországban a cukor 100 kilogrammjára még mindig 27 frank fogyasztási adót vetnek ki. Ezt a tételt az első 1902-iki brüsszeli egyezmény alkalmával állapították meg a régebben még magasabb adótétellel szemben. Ez az adó egyenlő a termelési költségek 80%-ával. Ausztria-Magyarországon a fogyasztási adó 38 korona (= 39.9 franc.) Rámutattak arra a bajra is, hogy a legtöbb gyár régi és teljesítőképessége nem kielégítő. Így Franciaország az 1912/13-iki campagneban 9.6 millió métermázsza cukrot (nyers cukorra átszámítva) 213 gyárban termelt. Ezzel szemben Magyarország ugyanennyi idő alatt 29 gyárban 5.93 millió métermázsát, úgy hogy egy magyar gyárra átlag 204.681 métermázsza productio esik. Persze a magyar cukoripar a legifjabbak közé tartozik Európában és az összes létezett vívmányok felhasználásával rögtön nagy stílusban létesült. A francia átlagnál csak a belga kisebb 41.470 métermázsával, az 1912/13-i campagneban mind nagyon átlagosak voltak. Így Spanyolország gyártási átlaga 54.375, Olaszorszáé 57.738, Svédorszáé 62.865, Oroszorszáé 65.972, Ausztriáé 76.048, Németorszáé 78.974, Hollandiáé 117.102, Dániáé 166.000 métermázsza volt. A jelzett bajok folytán már néhány gyár, a melyek pedig a maguk vidékén áldásosan hatottak, beszüntették tevékenységüket és úgy hirdik, hogy ezt a példát többen követik, ha legalább is az adót le nem szállítják. Pedig erre Franciaország jelen helyzetében nem igen van kilátás.

A jövő fő gyapottermő országai.

Vöjkof A. az Annales de géographie-ban meteorológiai fejtegetések kapcsán kutatja, hogy „hol vannak a jövő pamutországai? A gyapotkulturának sok melege van szükségük és sok napfényre. Igen sok aequatorialis országban sok a felhőzet. Oly országokban, melyekben gyapotot mesterséges öntözés nélkül lehet ültetni, egyformán káros lehet a sok eső, meg a kevés... Azt hitték, hogy Délamerika egyenletes hőmérsékletű keleti országai: északi Argentina, északi Brazília, Paraguay a jövő gyapottermő országai lesznek. De ezekben túlesős az ősz és drága a munkaerő. Kedvezőbb a gyapotnak a mesterségesen öntözhető száraz vidék, mint az esődús vidék. Az új-világnak kevés oly száraz vidéke van, a hol nagy területek volnának gyapottal beültethetők és mesterségesen öntözhetők. Az Unió öntözhető vidékei javarészt nyugaton vannak, ahol túlhideg a temperatura a gyapot számára. Kivétetnek egyes nem túl nagy területek Újmexicóban, Arizonában és Kaliforniában. Itt viszont drága a munkabér és versenyt támaszt a gyümölcs- és luczernatermelés, mert nagyobb aratást nyújtának igen kevés munkával. Délamerikában a folyók legnagyobb részben esős vidékeken folynak. Austráliában a Murray és mellékfolyói nagy

száraz területeket öntözhetnének, de itt is a munkaerő drágasága zárja ki a gyapottermelést.

Az ó-világban más viszonyok vannak. Ott nagy folyók vezethetők sivatagokba. Különösen Indiában sok a tennivaló e téren. Az Indus a hegyek közül kilépven, sivatagon folyik által és igen bő vízzel ömlik az arabs tengerbe. Azok az országok, a melyeken az Indus átfolyik, gyér lakosságúak, a mi magában véve természetes. Idővel, ha az öntöző alkalmatosságok hálózata meglesz, a lakosság is szaporodni fog.

A Kara és Araxes is alkalmasak sok ezer hektár öntözésére, a melyek jól felhasználhatók a gyapottermelésre. E vidékeken már figyelemreméltó termelési törekvések észlelhetők. Mesopotámia sikságait illetőleg ismeretes szakkörökben Willcocks William híres mérnök szakvéleménye, a ki e vidékeket évek hosszú során át tanulmányozta. Szerinte elég vizük van a folyamoknak, hogy egy millió hektárt, sőt többet is termékenynyé tehessenek, a melyek azután művelés alá volnának vehetők. Májustól októberig nincs eső, sok a napfény, a mi kedvező a gyapottermelésre. Orosz-Turkesztán is alkalmas pamuttermelő vidék volna, ha megfelelő csatornázása volna.

Afrikának is két folyama van, a melyek hivatva volnának a pusztaságok életrekeltségére, a Nilus és a Niger. A Sudánban sok termékeny föld vár művelésre, melyek terjedelmesebbek az egyiptomiakéinál. Franciaországnak ott sok alkalmas és nagyjövővőjű területe van.

Németország húsfogyasztása 1913-ban.

Az összes német húsfogyasztás az utolsó két esztendőben 2,649.846 tonnáról 2,595.634 tonnára ment vissza. A fogyasztási minus 1913-ban 54.212 tonna volt. Ha figyelemmel kísérjük 1906 óta a német húsfogyasztást, azt látjuk, hogy az állandóan emelkedett csekély mérvben az abszolút fogyasztás tömege 1911-ig. A két utolsó évben visszaesés mutatkozik. Ha azonban az egész fogyasztott tömeget viszonyítjuk a mindenkori lakósszághoz, akkor a fejenként való fogyasztás már 1908 óta hanyatlást mutat. Csak az 1911. év mutat emelkedést, a mely emelkedés azonban a rossz takarmánytermés folytán beállott fokozott kínálattal magyarázható. A vágások, valamint a be- és kivitel számaiból adódik a következő kimutatás:

	Összfogyasztás tonnában	Fejenkénti fogyasztás kg.-ban
1906	2,259.342	36.91
1907	2,457.278	39.63
1908	2,538.619	40.41
1909	2,561.783	40.20
1910	2,571.240	39.78
1911	2,681.009	41.02
1912	2,649.846	40.02
1913	2,595.634	38.71

A legfontosabb húsnevek fogyasztása következőleg alakult 1909 óta, egy főre számítva

	1909	1910	1911	1912	1913
marhahús	16 31	15 56	14 60	14 27	13 89
borjúhús	3 23	2 93	2 79	2 64	2 44
sertéshús	19 69	20 36	22 76	22 26	21 62
ürühús	0 86	0 82	0 76	0 74	0 70
kecskehús	0 11	0 11	0 11	0 11	0 11

Látnivaló, hogy a marha- és borjúhús fogyasztás évről-évre csökkenőben van. A sertéshús fogyasztás 1911-ig emelkedő irányzatot mutat. Az utolsó két évben azonban ugyancsak apadt. A juhhús fogyasztás is mindinkább apad. A kecskehús fogyasztás minimális és változatlan.

Községi üzemek Olaszországban.

A községi üzemekről szóló törvény most tíz éve van hatályban (1913 március 29). Ez alatt az idő alatt 136 községi üzemigazgatóságot létesítettek és községi üzemekbe összesen 136,511.240 lirát ruháztak be. Ez az összeg következőleg oszlott meg:

20,502.556	lira	30	gázgyárra.
79,718.060	„	42	villamossági műre,
5,460.820	„		olcsó kislakás építésre,
90,421	„	2	aczetilénvilágítási telepre,
230.132	„	9	községi sütőműhelyre,
8,983.860	„	11	vízvezetékre,
17,547.846	„	12	villamos vasuti vállalatra,
128.938	„	6	gyógyszertárra,
327.119	„	2	vágóhidra,
3,521.485	„		különböző vállalatokra.

Ezen üzemek egy részét magánvállalatoktól váltották meg, mások újonnan keletkeztek; csak egészen kevés volt a törvény keletkeztekor községi üzemben.

Vannak ezeken kívül olyanok is, a melyek nem külön, hanem közvetlenül a községek által, házilag kezeltetnek. Ilyen van több mint 5.000 legkülönbözőbb fajta, utczatisztítás, fürdő, csatornázás, jéggyár, vágóhid, vásárcsarnok, temetkező stb.

A fentemlített törvényről azt tartják általában, hogy céljainak teljesen megfelelt. Hasznos volt a községek pénzügyei tekintetében, és előnyös volt az adófizető polgárságra az által, hogy az üzemek javultak és olcsóbbakká váltak.

Küzdelem az éhinség ellen Oroszországban.

Oroszország állandóan küzd az éhinség ellen, a mely ezen birodalomban gyakran hihetetlen károkat okoz. Főoka a nagy sikságokat ismételtelen meglepő szárazság, mely minden vetést elperzsel. Az utolsó nagy

efféle megpróbáltatás 1911—2-ben érte a birodalmat. Az e téren tett régebbi tapasztalatok szerencsére értékesítették, a mennyiben rendszeresítették a segélynyújtást. A belügyministerium egy osztálya nyert megbízást az inség-élelmezésre. Ennek a több európai nyelvre lefordított jelentéséből erednek a következő adatok.

Az 1911-iki gabonatermés, buza és rozs 3,813·8 millió pudra becsültetik (1 pud = 16·38 kilogramm) szemben az 1906—10 évek 3.903 millió átlagával. A csökkenés 1911-ben a búzát és rozstól illetőleg 89 millió volt, a zabot illetőleg pedig 94 millió, szemben az előző öt évi átlaggal. 5.140 millió pud árpa termett 1911-ben, azaz 420 millióval kevesebb, mint 1910-ben. Már 1910. őszén mutatkoztak a rossz termés előjelei, a melyek mind fenyegetőbbekké váltak 1911-ben, úgy hogy idejekorán hozzá kellett látni a segélyactióhoz. Az éhinség-actiókat 1900. évi rendelkezések szabályozzák és bizonyos feltételekhez kötik a segélyezést. Az efféle actiók velejárója a hatóságoknak általánosan elterjedt félrevezetése, a melyet bajos elkerülni. A károsultak eltitkolják igazi állapotukat, hogy többet kapjanak. A ministertanács látva a segély szükségét, kíváncsnak mondotta ki: 1. közmunkák kiírását a provinciális intézmények bevonásával; 2. kerti- és vetőmag önköltségi árban való eladását. Felhatalmaztattak a végrehajtó hatóságok, hogy az általános szabályok szigorát a körülményekhez képest alkalmazzák, enyhítsék. A kormány, a vidéki hatóságok és községek előrelátása pénz- és természetbeni készleteket halmozott fel, éhinség esetére. Hatvan vidéki körzetben, hol segélyactio folyt, 1911. július 1-én kimutatnak:

kormányzósági tőkéket	9,849.160·42 rubel,
községi tőkéket	62,692.552·42 rubel értékben és
községi gabonakészletet	85,163.375 pudot.

Állami tőke 18 millió 700.158 rubelnyi összegben bocsáttatott rendelkezésre. A kormányzóságok jó termésű évekről 6,986.846 rubelt takarítottak meg. Mindössze 126,555.512 rubel állott a kincstár rendelkezésére.

Kiosztottak 43 tartományban 5,406.438 pud gabonát őszi vetőmagnak, a mi 731.694 deszjatinára van számítva; a tavaszi vetésre szolgáló magkölcson 42.107.981 pud volt. Az utóbbi 54 kerületben jutott kiosztásra. 8 pudos átlaggal 5,263.498 deszjatina volna az ezzel bevetendő terület. Az élelmezésre szolgáló gabona 43,608.421 pud mennyiségben osztatott ki 57 provinciában. Az összes természetbeni kölcsönök 93,763.520 pudot tettek ki, azaz 15,080.000 métermázsát. Ezenkívül külön 1,215.715 rubel osztatott ki a kirgiz síkokon. Az állami segélyből (azt a mi rendkívül sürgős volt) 51 millió vasúton, 9 millió vízi úton szállítottatott. A jelentés szerint a segély idejekorán érkezett. A helyi intéz-

mények 32·7 millió pudot szállítottak segényként a maguk részéről, a belügyi kormány alá tartozó szervek külön 33 milliót.

Az éhinségek hosszú sora azt a tapasztalatot érlelte meg, hogy a közmunkák közül azok a leghatalmasabb segélynyújtók, a melyek nem kényszerítik a lakosságot a lakától való messzire eltávolodásra és a melyek tavasszal és ősszel végezhetők. Az erdészeti főhatóság pl. az utolsó években 3,250.000 gyalog és 1,100.000 lovas munkanapot vett igénybe közmunkáinál.

Szemben a magánjótékonysággal, mely nagy dimenziói dacára (pl. egy esetben 25 millió rubel osztatott ki) inkább demoralizálólag hatott, kiemelendők a következő éhinség ellen küzdő factorok: Az udvar házi kincstára, a közmunka ministerium és a kisbirtokos földhitelintézet.

Az inség enyhítésére szolgáló közmunkák 88 kerületben szerveztettek (18 kormányzóság) és egyidőben a háziipar fejlesztésére is súlyt fektettek. A közmunkák műszaki keresztülvitelére kiküldtek 95 főmérnököt, 130 vízmérnököt, 766 mérnököt, 154 erdőmérnököt, 77 műszaki tisztet és altisztet, 3.807 művezetőt, 106 egyéb intézőt. Az inségmunka szervezésére 42,122.582 rubel fordított. Az anyag, szervezés és felügyelet 7 millióba került, a többi (35.120.875), azaz 83·37%, munkabérképpen jutott kiosztásra. A legnagyobb összeg (9·9 millió) Kazan kormányzóságra esett, 7 millió Saratovra, 6 millió Samarára, 4½ Orenburgra stb.

A végzett inségmunka legnagyobb része az utakra esik: 22,100.000 rubel, azaz a munkák 42%-a és a kiadott segélyek 52·46%-a. Eltekintve a létező utak javításától, karbantartásától, hidak árkok készítésétől az inségmunkának 5.200 versznyi (1 verszt 1.066 m. 78) új út köszöni létesítését. Másodhelyen a vízépítési munkák következnek. 15·8 millió fordított rájuk (32·76%) Ide tartozik tavak és mesterséges vízmedenczék medertisztítása, vadmedrek rendezése, gát-, zsilipművek létesítése, folyamszabályozási legkülönbözőbb munkálatok, a melyek a haltenyésztés érdekeire és az árvíz megakadályozására egyformán tekintettel voltak. Említésre méltó közmunkaág volt, bár sokkal kisebb befektetéssel (1½ millió rubel), a homok lekötés. Emlitendők végül a nagyszámú kórház és iskolaépítések is, amelyek ez alkalommal foganatosítottak. Végeredményben 11.089 község lakossága, 3,200.016 személy, vett részt az inségmunkában (több mint két millió Szamarában, Szaratovban, Szimbirszkben és Kazánban) harminczöt millió rubelt költöttek munkabérre. Ebből 25·5 millió akkordmunkabérre, 9·6 millió pedig napszámra esik. A munka szervezésére és felügyeletére 8% esik (3·3 millió).

Figyelemreméltó állami actió a felsoroltakon kívül a szállítási kedvezmény (ingyenes szállítás), a melyben az inséges vidékek részesültek.

Szibériában a vajtermelők felsegélyezésére takarmány adományoztatott. A jelentés számtalan érdekesnél érdekesebb részlete közül kiemelendő a skorbut és typhus ellen való küzdelem is. Tömérdek meleg, különösen növényi étel osztatott ki e czélból. A vörös kereszt is kivette a maga részét a munkából. 255 orvos, 473 segédorvos és 549 ápolónő küldetett külön missióval az inséges vidékekre. A közjótékonyági segély ezuttal 12 millió rubel volt. 124 millió adag ételt osztottak ki és 7.000 iskolában látták el a gyermekeket ingyenes étellel. Magukban az iskolákban 25 millió ebédet adományoztak. Oroszország ezen hatalmas actiója a legnagyobb mértékben megérdemli a figyelmet.

A betegbiztosítás Németországban és Ausztriában.

Most jelent meg, körülbelül egy időben, a német birodalmi statisztikai hivatal kimutatása az 1912. év betegbiztosítási eredményeiről és az osztrák külügyministeriumban vezetett betegpénztári statistika az 1911. évről. A német birodalomban 1912-ben összesen 21.659 betegpénztár működött 13 millió taggal, Ausztriában 1911-ben 3.372 pénztár 3.6 millió taggal. A betegségek száma Németországban a jelzett időben 5·6 millió volt, a betegek száma 5 millió, a betegnapoké 112 millió. Ausztriában kereken 1·5 millió biztosított betegedett meg 1·88 millió esetben, a betegségek tartama több, mint 31 millió napot tett ki. Egy-egy betegre esett e szerint Németországban 8·49 betegnap, Ausztriában 9·18. A pénztárak kifizettek betegség czímén Németországban 150 millió márkát, Ausztriában 42 millió koronát, orvosi költségekre Németországban 86 millió márkát, Ausztriában 16 millió koronát, gyógyszerekre Németországban csaknem 55 millió márkát, Ausztriában 10 millió koronát, kórházi ápolásra Németországban több, mint 53 millió márkát, Ausztriában 6 millió koronát. A tágabb értelemben vett segélyezési kiadások közül Németországban tehát egy biztosítottra esett átlag 27·22 márka, Ausztriában 21·71 korona. A németországi pénztárak összes bevételei 417 millió márkára rugtak, az osztrák pénztárakéi 92 millió koronára. Ezzel szemben a kiadások összege volt Németországban 395 millió márka, Ausztriában 87 millió korona. A kiadásokból, a fenti részletezés alapján, közvetlenül a biztosítottak javára jutott Németországban körülbelül 360 millió márka, Ausztriában 76 millió korona. A pénztárak összvagya Ausztriában 1911. végén meghaladta a 74 millió koronát, Németországban kerek számmal 307 millió márka értéket képviselt.

A részletesebb adatok tekintetében csak magukra az említett statisztikai kiadványokra utalhatunk.

Sch.

Az államrendőrség 1913-ban.

A budapesti m. kir. államrendőrség nemrégiben megjelent utolsó évi jelentése érdekes közgazdasági momentumokat tartalmaz. Szomorú érdekessége a bűnügyi osztály működésére vonatkozó általános észrevételek, melyekből kiviláglik, hogy 1913-ban a rendőrség bűnügyi osztálya 17.937-el több bűncselekményben járt el, mint az 1912. évben. Az emelkedés mintegy 60%-nak felel meg, a mi a jelentés szerint „a bűnözés tömegtermelésében szomorúan jellemző record”-évet jelent.

A jelentés az okokat nagy általánosságban, de találóan kutatja. Rámutat a nagy gazdasági depressióra. A gazdasági pusztulás társ tünetei számonkérő alakban nagyon sok esetben a rendőrségi aktákban elevenedtek fel.

Hogy a gazdasági pangás, elernyedés milyen mérvet öltött, arra a rendőrségi statistikák jellemző magyarázatot adnak. Az ipari és építkezési balesetek pld. a múlt évben feltűnően kevesbedtek. Mert úgyszólván szüneteltek az építkezések — megannyi kereset tápláló forrása és megszűnt vagy redukálódott sok gyári üzem. „Még egy másik ríktő tünet! Nagyon gyakori volt — s ebben majd az összes ker. kapitányságok jelentései megegyeznek — hogy a kihágási úton pénzbüntetésben elmarasztaltak a múlt évben a pénzbüntetések befizetése helyett tömegesen, még az intelligentiához számítók is, inkább a megfelelő elzárásbüntetést választották,” úgy hogy a kihágási pénzbüntetésekbe befolyt összegek csökkenést mutatnak.

Ezzel eleven, szerves kapcsolatban rámutat a jelentés a gazdasági depressio s vele a bűnözés rohamos gyarapodásának egy másik, a már mondottakból folyó okára és magyarázatára: a munkanélkülieknek már évtizedek óta nem tapasztalt nagy felszaporodására. A nyomor pedig a bűnnek veszedelmes tanítómestere: a vagyon elleni bűncselekmények tehát a múlt évben az azelőttihez képest mintegy 70%-kal emelkedtek.

Csak a természetes sorrendhez tartozik, ha a lelki és erkölcsi téren is általános desoláltság mutatkozott. Szaporodtak az ember élete és testi épsége ellen irányuló cselekmények is.

A múlt esztendei kárstatistika némi emelkedést mutat. 11,940.375 koronára rug a bejelentett kár, míg az az 1912. évben 10,937.296 koronának felel meg.

Az emelkedés csekély, holott a bűnesetek száma a múlt évben lényegesen — 61%-kal emelkedett. Így tehát logikusan a kárstatistikának is lényegesen nagyobbak kellene lenni, a mit azonban koránt sem lehet constatálni.

Ezt a tényt összefüggésbe hozza a jelentés a kritikus gazdasági helyzettel, mely a megcsappant forgalomba csak kisebb értékeket s pén-

zeket hozott. A bűnözés mesterkedései is tehát kényszerűen a kisebb haszon, ezzel a kisebb kár körül mozogtak.

A bűncselekmények szerint a kárösszegek következőleg oszlottak meg:

	Kár	Megtérült
Lopás	1,994.346 K	1,031.523 K = 51%
Sikkasztás	2,982.207 „	1,463.458 „ = 47%
Csalás	2,583.599 „	1,246.858 „ = 48%
Vagyonbukás	2,298.692 „	402.667 „ = 18%

Feltűnő különösen a vagyonbukási esetekben a kedvezőtlen kár-megtérülési százalék.

A jelentésben foglalt bűncselekmények szerint tagolt krónikák rendkívül becses kortörténeti, gazdasági vonatkozású adatok, a melyeknek reproductiójától, mivelhogy túl messze vezetnének, el kell tekintenünk.

Röviden meg kell emlékeznünk a jelentésnek minket közvetlen érdeklő közigazgatási részéről is.

A népesség helyi forgalmának rendészetét illetőleg a rendőrségre nézve a lakváltozások is nagyobb jelentőséggel bírnak. Az elmúlt évben 2,360.445 lakásváltoztatást jelentettek be, 280.109-el többet mint az előző 1912. évben. Ebből az állandó lakosok lakásváltoztatására — hozzá-számítva a postán érkezett be- és kijelentéseket is — 1,752.710 esik, 305.475-el több, mint az azelőtti évben.

Az útlevelügyről szóló fejezethől megemlítendő, hogy daczára annak a nagy akadálnak, a melyet a háborús mozgalmak folytán kiadott belügyministeri 192.000/912. sz. rendelet jelentett, a kivándorlók száma jelentékenyen szaporodott. A mi a lakhatási engedélyt kérőket illeti, azok úgy mint az előző években, a múlt évben is leginkább galicziai kívándorlók és német és franczia nevelőnők voltak.

A mi az idegenforgalmat illeti, a múlt évben némi emelkedés mutatkozik. 79.133 külföldi fordult meg 1913-ban a szállodákból és magánlakásokból vett bejelentések szerint. Egy-egy napra esik tehát átlag 220 külföldi. Javulás tapasztalható illetően az azelőtti évekhez képest, ez az idegenforgalom azonban a más, nevezetesen a nyugati metropolisokéhoz képest még mindig oly csekély, hogy némelykor oly gyakran hánytorgatott világváros voltunk mellett egyáltalában nem bizonyíték. (Sőt bizonyára némi összefüggésben van az általános munkanélküliség folytán létező fokozott vándorlásokkal is. Legerősebb volt a külföldiek látogatása márczius, május és szeptember havában. Leggyengébb január és február hóban. A mi a vidékiek forgalmát Budapesten illeti, az arány az azelőtti évekéhez képest nem változott.)

Legnagyobb forgalmi száma van a keleti pályaudvarnak 6·2 millió érkezővel és 6·5 millió elutazóval, továbbá a nyugotinak 6·1 millió érkezővel és 6 millió elutazóval. A déli vaspályán 200.000 volt az induló

és ugyanannyi az érkező. A helyi érdekű forgalomban első helyen áll a szentlőrinczi 4·6 millió érkezővel és ugyanannyi indulóval, majd a cinkotai következik 2—2 millióval, a budafoki és harasztii 1—1 millióval. A közuti vasuti forgalom legnagyobb részét a budapesti közuti villamos bonyolítja 130 millióval, következik utána a városi 63·7 millióval, a BUR. vasút 10 és az omnibus 13 millióval. A földalattin 5 millió ember fordult meg. A csavargőzös forgalom 5·4 millió személy volt. A hidak forgalma 19 millió személy volt. A Ferencz József-hid forgalma a legnagyobb 6 millióval, a többinek forgalma kerekszámban 4—4 millió. (Az újpesti hid személyforgalma itt nincs feltüntetve.)

A közuti vasutak forgalma évről-évre meglepő arányokban növekszik. Maga a Közuti Vaspályatársaság 1912-ben 13 és félmillióval több utast szállított, mint 1911-ben, 1913-ban 16 és félmillióval többet, mint 1912-ben. A Városi Villamos Vasút 1912-ben 4 és félmillióval többet, mint 1911-ben s 1913-ban 7 és negyedmillióval többet, mint 1912-ben. Egyedül ezen két társaság utasainak száma 1913-ban megközelítette a 210 milliót. A rendőrség ismételten panaszolja, hogy a közönség forgalmi igényeinek rohamos növekedésével a szállítási eszközök mérsékelt szaporítása nem tudott lépést tartani. Ennek leginkább az az oka, hogy a fő közlekedési vonalakon a szállítási teljesítmény már elérte azt a maximális mértéket, a melyet mélyrehatóbb reformok nélkül fokozni nem lehet.

A Közuti Vaspályatársaság utasainak száma egy év alatt 11·88%-kal, a Városi Villamos Vasút utasainak száma pedig 10·77%-kal gyarapodott, a mivel szemben az utóbbi társaság kocsiparkját több mint 11%-kal gyarapította, — a Közuti Vaspályatársaság azonban százalékokban alig kifejezhetően, mindössze 6 pótkocsival. A jelentés helyesen állapítja meg, hogy Budapest belső, sűrűn lakott részeiben, a fő közlekedési útvonalakon új közlekedési eszközökre: autobusokra, földalatti vagy földfeletti vasutakra van szükség, — míg a közuti vasutak további fejlesztése a főváros külső, valamint a szomszédos forgalomnak kielégítő lebonyolítására szükséges.

A vasúttársaságok az elmúlt évben 6 kilométert meghaladó hosszúságban építettek új vonalakat, s 596 m. az újonnan létesített kerülő- és hurokvágányok hossza.

A gépjárművek (automobilok) száma az előző évéhez képest 45%-os emelkedést mutat. Az 1912. év végén a főváros területén összesen 1.452, az 1913. év végén pedig 2.106 gépjármű volt forgalomban, számuk tehát 645-el, vagyis 45%-kal szaporodott. Ebből a számból 175 esik a forgalomba hozott gépbérkocsikra, 18 a postakincstár tulajdonát képező gépjárművekre, s 452 a magánhasználatban levő automobilokra és motorkerékpárokra.

A gépjárművek hirtelen, rohamos gyarapodása a közúti forgalom képét megváltoztatta, nemkülönben a baleset-statistikát is és sok munkát adott a rendőri büntető bírónak.

A bérkocsi-közlekedés lényeges átalakulást mutat. Eltűnt 108 kétfogatú bérkocsi, s ezek helyét 175 automobil foglalta el.

Az ipar és kereskedelem fejlődésével mind több és több teherkocsi, teherautomobil kerül forgalomba. Számozott bérkocsi volt az év elején összesen 1.321, és pedig:

egyfogatú	866 és
kétfogatú	455
beváltás folytán megszűnt	108 kétfogatú
úgy hogy 1913 december 31-én maradt	866 egyfogatú és
	347 kétfogatú
	<hr/>
	1,213 bérkocsi.

Adóreform.

Hegedüs Lóránt: *Pénzügyeink és az adórefom reformja. Külön lenyomat az Adó- és Illetékügyi Szemléből.* Budapest, 1914. 30. old.

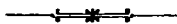
Ezen a címen *Hegedüs Lóránt* orsz. képviselő az Adó- és Illetékügyi Szemlében több cikket írt, a melyek most külön füzetben jelentek meg. Hegedüs munkája bíráló, illetve válasz Szende Pálnak „Az adóreform” című tavaly cikksorozatban és könyvalakban is megjelent dolgozatára. Hegedüs kívánja a modern jövedéki büntetőjog és a progressiv örökösödési adó behozatalát; az új jövedelmi adó megvalósítását a kereseti adónak állandó tételben való egyidejű megmerevítésével és az I. és II. oszt. kereseti adó és a családtagok adójának eltörlésével; az általános jövedelmi pótagó maradjon meg mindaddig, a míg a jövedelmi adó pénzügyi eredménye kipróbált lesz, azután helyébe a kiegészítő vagyonadó volna behozandó

—o—

Magyar Közgazdasági Társaság.

Középosztály-bizottság.

Ezen bizottság (I. Közgazdasági Szemle júniusi szám 427—428. oldal), melynek tagjai Bernát István, Bud János, Farkas Geiza, Fellner Frigyes, Ferenczi Imre, Horváth János és Somogyi Manó, a titkári teendők elvégzését dr. Schiller Ottóra bízta.

A javak értéke.

Közismert biológiai tény, hogy az élőlények kerülnek a szenvedést, keresik az élvezetet. Gyakran előfordul azonban, hogy bizonyos élvezetet csak bizonyos szenvedés elviselése árán szerezhethetünk meg. Ilyenkor számot vetünk azzal, hogy az illető szenvedés 1. kisebb vagy 2. nagyobb mértékben csökkenti-e boldogságunkat, mint a mennyire az általa szerzhető élvezet növeli. Előbbi esetben elviseljük azt az általa nyerhető előny kedvéért, utóbbi esetben lemondunk az élvezetről. Pl. ha a túske-bokorba esett labda megéri a gyerekeknek azt, hogy összeszurkálja érte a kezét, akkor kihuzza, különben nem.

Ugyanez az elemi igazság a kulcsa a nemzetgazdaságtan érték-problémájának. A mikor értékelünk, mindig egy hasznat (élvezet) mérünk össze egy áldozattal (szenvedés). A földművelő munkát áldoz, hogy ezáltal buzára, majd a buza egy részének kicserélése által czipőre, ruhára stb. tegyen szert. Minél több munkát hajlandó áldozni a buzáért, czipőért stb., annál értékesebbeknek mondjuk az ő szempontjából a jószágokat. Semmiesetre sem fog nagyobb áldozatot (szenvedés) hozni egy jószágért, mint annak a haszna (élvezet). Ez a haszon a maximuma a hozható áldozatnak, úgy hogyha ennyi áldozat árán a jószág nem szerezhető meg, akkor inkább lemond arról, hogy bírhasa. Ilyen eset pl., ha egy kosár eperért 4 órát kellene mászkálnia annak, a kinek ez nem ér többet 3 órai fáradságnál. Minden jószág értékére nézve van egy ily határ, melyen túl semmiesetre sem vagyunk hajlandók menni az áldozathozásban. Talán értékmaximumnak nevezhetjük ezt. Az érték-maximum az az áldozat, mely éppen egyenlő a jószág hasznával. E fogalmat jó lesz kissé megvilágítani! Vegyük az áldozatot a gazdasági számításokban leginkább szereplő alakjában, azaz munka formájában. Ez esetben a jószág hasznát azon (áldozat =) munka méri, melynél nagyobbát semmiesetre sem volnánk hajlandók a kérdéses jószágért magunkra vállalni. Tehát Robinson hálójának hasznát az a munka-áldozat fejezi ki, melyet még igen, de melynél nagyobbát már nem szán rá a háló készítésére akkor sem, ha semmi más módon nem tudja is

azt megszerezni (legfeljebb egy mód volna a megszerzésre: ha többet dolgozna érte; úgy hogy ezt a nagyobb munkafáradtság árán való megszerzést visszautasítva, egyáltalán nélkülöznie kell a hálót). Az értékmaximum tehát a jószág értéke a lehető legkedvezőtlenebb körülmények között. Az életben jelentkezik pl. az instruktor azon elhatározásában, hogy 2 koronán alul semmiesetre sem ad órát, akár ha egyetlen tanítványa sem lesz is (a mellett lehet persze, hogy esetleg egy 3 koronás ajánlatot is visszautasít; ha t. i. még jobb ajánlatok is vannak). A 2 korona neki oly haszon, mely éppen egy órai tanítással ér fel.

Az értékmaximum a való életben ritkán jut érvényre. A javak ugyanis rendszerint megszerezhetők kisebb áldozat¹⁾ árán is, mint a melyet az értékmaximum mutat. Mivel pedig az érték az az áldozat, melyet hajlandók vagyunk egy jószágért hozni s mivel továbbá semmiért sem vagyunk hajlandók nagyobb áldozatot hozni, mint a mennyi áldozat árán az legolcsóbban megszerezhető (ha ingyen szedhetek földi epret, nem fogom bérbevenni mástól ugyanezt a jogot), ennélfogva az értéket rendszerint nem az értékmaximum képviseli, hanem azon termelési mód követelte áldozatok, mely módon a jószág legelőnyösebben szerezhető meg. Tegyük fel pl., hogy a cipő oly nagy értéket képvisel számomra, hogy ha másként nem tudnám megszerezni, 100 óra hosszáig is szívesen dolgoznék érte (értékmaximum); azonban van egy módom rá, hogy 50, végül még egy harmadik mód, mely szerint dolgozva 30 órai munkával szerezhetem meg magamnak, ez esetben a cipő értéke 30 órai munkával lesz egyenlő. Az érték tehát 0 és az értékmaximum közt ingadozhat. Az értékmaximum (a jószág haszna) akkor határozza meg az értéket, ha a termelési áldozatok ennek mérvén túlelmelkednének.

Világosan látható a mondottak után mindkét uralkodó értékelméletnek: a költségelméletnek és a haszonelméletnek egyoldalúsága. A haszon nem szolgálhat irányadóul ott, a hol kisebb áldozattal is célzott lehet érni, mint az az áldozat, melynél nagyobbbat semmiesetre sem hoznánk; így az előbbi példában a 100-as hasznú cipő értéke 30 volt. De a költség sem kizárólagos zsinórmértéke az értéknek, hisz gyakran a haszon fölé emelkedik. Egy hajónak, melyet oly súlyosra csináltak, hogy vizrebocsátás esetén elsüllyedne, értéke előállítási költségei alatt marad. A hajó készítője hiába hivatkozik költségeire, senki sem fog neki ennyit adni a hajóért. Sőt nem helyes az a — különösen Marschall nevéhez

¹⁾ Termelési áldozatok alatt úgy itt, mint később is mindenütt az úgynevezett reproductionális költségeket értem; azon áldozatokat, melyeket a jószág előállítása az értékelés idején igényel. Ha pl. a értékelendő gép elkészítése annakidején 100 frt-nyi áldozattal járt, az értékelés idején azonban egy ugyanoly gép előállítása 30 frt-ba kerül, akkor annak előállítási költsége 30 frt.

fűződő — összeegyeztető elmélet sem, mely az értéket a haszon és áldozat együttes mérlegelése eredményének tartja. Az érték ugyanis — mint láttuk — vagy a haszon, vagy az áldozat szerint igazodik, de nem a kettő együttes hatásának eredménye. Igaz, hogy egyes kivételes esetekben e két tényező egyenlő nagyságú, azonban ez esetekben is az összetalálkozás a véletlen eredménye s azonkívül az értékelés itt is alternative történhetik vagy kizárólag a haszon, vagy kizárólag az áldozat alapján s így egyáltalában nem kell mindkettőre tekintettel lenni.

Az eddigiekben az értékelést közvetlenül eredeti alapjában, mint egy haszonnak egy áldozattal való összehasonlítását vettük szemügyre. A mindennapi életben azonban rendszerint két hasznót állítunk szembe egymással. (Pl. azt mondjuk, hogy a szarvasmarha ennyi meg ennyi aranyat ér.) Ez a közvetett értékelés sem alapszik azonban más elveken, mint amaz. Ha a közvetlen értékelés alapján megállapítjuk (rendszerint egészen mechanikus módon, öntudatlanul) külön az egyik és külön a másik jószág értékét, akkor e kettő aránya már magától adódik.

Hangsúlyozom, hogy az értékelmélet körében egyáltalában nem kerülhet szóba az ár semilyen formában sem, tehát mint csereérték, subjectiv csereérték (határhaszonelmélet) stb. sem. A csereérték azon javak értéke, melyeket a jószágért cserébe kaphatunk. Hogy pedig mennyit kaphatunk cserébe, azt az ár határozza meg. A csereérték fogalma tehát magában rejti, feltételezi az árat. Ez végzetes circulus vitiosusba kergeti mindazon elméleteket, melyek az érték elméletét nem tudják a csereértéktől s így az ártól különválasztani. Ha az eddigiekben arról szóltunk, hogy a jószág ennyi meg ennyi áldozattal szereshető: mindig csak az előállítás által való szerzésről (soha a másokkal való cseréről) volt szó. És pedig arról az előállítási áldozatról, melyet a jószág termelése az értékelés alanya által való előállítás esetén igényel (nem pedig más termelők áldozatairól). Igaz, hogy manapság állandóan belejátszik értékeléseinkbe a jószág ára, de azért még ma is kimutatható bennük az alapelem, mely, sőt vannak egész értékelések, melyek az ártól függetlenül alakulnak. Ide tartoznak mindazon esetek, mikor az ár felülmulja az értéket. Ha pl. 10 napi munkámért kaphatok csak annyi jószágot, a mennyiért én legfeljebb 5 napig vagyok hajlandó dolgozni, akkor lemondok a megszerzéséről. Miért? Mert az „nem éri meg az árát”. Viszont, ha fordítva áll a dolog s az ár értékelésem alatt áll, akkor szívesen megveszem az illető jószágot, mert az nekem „többet ér”, mint a mennyibe kerül. E kitételek (nem éri meg az árát, többet ér annál) maguk is mutatják az értéknek az ártól való különbözőségét, bár a mindennapi élet megszokta az érték szóval a csereértéket jelölni

meg. Ezekkel a megjegyzésekkel azt akarom világossá tenni, hogy az az értékfogalom, melyről beszélek, nem üres abstractio, hanem tényleg létező, mindannyiunk öntudatában élő valóság, mely csak a gyakorlati élet szükségelte, a praktikus célok által tendenciózusan befolyásolt szemléletben homályosodik el s tűnik fel mesterkélt, theoretikus kitalálásnak. Pedig ez az értékfogalom annál fontosabb, mert csakis ennek segítségével, ennek alapján áll elő az ár (melynek alakulását az eladók és vevők subjectiv értékelései alapján tudom csak elképzelni, úgy a mint a határhaszonelmélet, s főleg Menger, Böhm-Bawerk által megkezdett theoria tanítja) s így ennek megvilágítása nélkül az árelmélet levegőben lóg.

E kitérés után vegyük fel ismét az elejtett fonalat, nem feledve, hogy ezután is szigorúan tartózkodni fogunk az árnak fejtegetéseinkbe való bevonásától.

Láttuk, hogy az érték két tényező alternatív érvényesülésének produktuma: vagy a haszon (értékmaximum) vagy a termelési áldozat szabja meg nagyságát. Az utóbbi a mindenkori termelési technika függvénye s így nem tartozik szorosan a gazdaságtan körébe; nincs dolgunk vele. A haszonnal azonban kissé behatóbban kell megismerkednünk. Általában azt tartják, hogy minél nagyobb a készletünk bizonyos jószágfajból, annál kisebb egy-egy példány haszna. Ennek lélektani magyarázatát adja a határhaszonelmélet: szükségleteink, pl. táplálkozási szükséglet, a fokozatos kielégítés folyamán egyre csökkennek intenzitásban; legfontosabb s így leghasznosabb a szükséglet első részének kielégítése (táplálkozásnál az éhhalál meggátlása), a további kielégítés (jóllakás, túltáplálkozás stb.) fokozatosan kisebb haszonnal jár; a készlet gyarapodása a távolabb fekvő s így kevésbé fontos szükségletek kielégítését teszi lehetővé s így növekvése mindig kisebb-kisebb haszonnal jár.

Mégis az itt említett esetben a haszoncsökkenés inkább külsőleges. Egyáltalában nem kell miatta elejtenünk azt az eddigi fejtegetéseinkben hallgatag elismert tételt, hogy egy bizonyos jószág haszna (ha a kérdéses jószág önállóan s nem más javakkal való egyesítés által szolgál a szükségletkielégítés céljára ¹⁾) változatlan nagyság. Ez csak annyit

¹⁾ Ez a megszorítás indokolt s éppen nem ellenkezik a mi felfogásunkkal. A haszon, a jószág képviselte élvezet nem más, mint a jószágnak szükségletkielégítésünk szempontjából való fontossága. Ha tehát egy jószág nem önállóan, hanem más javakkal egyesítve szolgál szükségletkielégítésre (toll, tinta, papír), akkor jelentősége is csak a vele egyesített jószágokéval együtt bírálható el, éppen mert ezekkel együtt képez egy »szükségletkielégítési« egységet. Ha az ily jószág önmagában is használható (előbbi példában a papír), akkor mivel önmagában egészen más szükségletre használjuk, mint az előbb említett egyesítés esetén, ezért jelentősége, haszna is egészen más lehet.

mond, hogy pl. az első (az éhhalál meggátlására szolgáló) kenyér haszna mindig egyforma nagy, ellenben nem azt, hogy a második kenyér haszna is ilyen nagy lesz. Sőt! ez szükségkép kisebb kell legyen. És mégis — mondják — az egyik czipó nem lehet értékesebb, mint a másik. Ez a megállapítás nagyon plausibilisnek látszik, pedig nem az. Igaz annyi, hogy a rendelkezésemre álló két czipó közül az egyiket épp úgy használhatom a fontosabb szükséglet kielégítésére, mint a másikat. Szóval a felhasználás előtt kétséges, melyik lesz a hasznosabb. De valamelyiknek kell lennie s mihelyt a felhasználás sorrendjét eldöntöttem, kétségtelenné lesz az egyiknek nagyobb hasznossága. Az egész dologban csak az a különös, hogy a jószág haszna megváltozik külső, objectiv ismérveinek változása nélkül. A mi azonban éppen nem érthetetlen, hisz a jószág haszna nem tárgyi tulajdonságaitól, hanem szükségletkielégítésünk szempontjából való jelentőségétől függ. Elvileg nem különbözik ez az eset attól, mikor két egyenlően kikészített gyűrű közül az egyikbe gyémántot, a másikba topázt tesznek. Csak ezek elhelyezése után lehet megállapítani az elsőbbséget.

Egészen másfajta befolyás az, melyet különböző fajú jószágok egymás értékére ¹⁾ gyakorolhatnak. Nem az oly esetekre gondolok, mikor sok a búzám s így többet adok belőle egy lóért, mint szűk aratású esztendőben, hisz itt a ló értéke nem változott, csak kisebb értékű dologgal fizettük s így ebből többet kellett érte adni. Vannak azonban egészen másfajta esetek is. Így a mikor az embernek ekéje, földje stb. van, sokkal fontosabb s így hasznosabb ránézve egy-egy ló, mint a mikor egyéb gazdasági berendezések híján nem igen tud mit kezdeni vele. Különösen az elsőrendű életszükségletek képeznek oly dologcsoportot, melynek e szempontból nagy jelentősége van, mert hiánya minden egyéb jószág értékét nullifikálja. A ki biztos éhhalálnak néz elé, az semmi becset nem tulajdonít a legszebb ruhának, czipőnek sem. (Viszont az elsőrendű életszükségletek fedezetének értéke minden más jószágtól független, fix nagyság.) Általában: egyes jószágok bizonyos kapcsolatban nagyobb haszonnal értékesíthetők, mint e kapcsolaton kívül s így értékük is különböző lesz aszerint, a mint az illető kapcsolatos jószágok rendelkezésünkre állanak vagy sem. A toll csak tinta és papírral ér valamit, egymagában használhatatlan. Hasonlóképen áll a dolog más jószágokkal is. Nem jelenti ez azt, hogy e javak értéke egyéb javak árától kerül

¹⁾ A javak közvetlenül egymás hasznát befolyásolhatják s csak közvetve értékét is, akkor t. i. ha a haszon (értékmaximum) érvényesül. A most következő fejtegetésekben oly javakról van szó, melyeknek termelés által való pótlása kizárt, tehát amelyek értékét a haszon dönti el s így az érték szó használata ott, ahol egymás hasznát befolyásolják — nem jogosulatlan.

függésbe. Tegyük fel ugyanis, hogy tollam, melynek tinta nélkül nincs értéke, tegnap még drága volt s ma már olcsó. Változik ezzel a tinta értéke? Nem. Hisz ez értékének egyik elemét sem érinti: sem a termelési költségeit a tintának, de a hasznosságát sem, mert ha már a toll megvan, akkor a tinta hozzászerezése ugyanolyan nagyságú haszongyarapodást jelent, akár drága volt a toll, akár olcsó. A tinta haszna tehát igenis függ a toll birásától vagy hiányától, de nem az árától.

Az utóbbi megjegyzésekkel az ugynevezett complementer javak sok vizet zavart problémájához jutottunk el. Complementer jószágoknak azokat nevezzük, melyek egymásra vannak utalva, egyik a többi nélkül értéktelen vagy legalább is kisebb értékű, mint a többiekkel kapcsolatban. Kérdés, mily értéket képviselnek az ily javak külön-külön? Menge (Grundsätze der Volkswirtschaftslehre) szerint egy ily jószágnak értékét az a kár szabja meg, melyet elvesztése jelent. Ha tehát pl. x , y és z a kérdéses jószágok, melyek együttes használat esetén 10-es nagyságú hasznot eredményeznek, míg bármelyikük elvesztése után a másik kettő legjobb felhasználás mellett sem hoz többet 3—3 nagyságú haszonnál, akkor egy ily jószág értéke Menger szerint 4 lesz, mert a másik kettő együtt csak 6-os hasznot eredményez a harmadik nélkül s így ez utóbbinak hiánya 4 egységnyi veszteséget jelent. Azonban helyesen vetette e felfogás ellen Wieser (Der natürliche Wert), hogy ha egy ily jószág értéke 4, akkor a háromé összesen 12 volna, holott a valóságban csak 10. Böhm-Bawerk (Grundzüge der Theorie des wirtschaftlichen Güterwerts; Conrads Jahrbücher 1886) szerint egy-egy ily complementer jószág értékét úgy kapjuk meg, hogy az egész complexum értékéből levonjuk a bizonyos fix áldozat árán pótolható javak értékét. Ha pl. toll, tinta és papír közül a toll elvesztés esetén nem pótolható, ellenben a tinta és papír igen, akkor a toll értéke egyenlő: toll + tinta + papír együttes értékéből kivonva a tinta és papír megszerzésének költségeit. Azonban, a mit szintén Wieser jegyzett meg, ennek a megoldásnak szem-mellátható hátránya, hogy nem ad felvilágosítást arra az esetre, a mikor több tényező (pl. az említett esetben toll és tinta) helyettesíthetetlen. Marad Wieser megoldása. Szerinte (Der natürliche Wert) egy és ugyanaz a complementer jószág különböző viszonylatokban szerepelhet (pl. a papír nemcsak írásra, hanem tüzelésre is használható). Ha több ily viszonylatot veszünk szemügyre s algebrai egyenletek alakjában fejezünk ki (pl. ezt: toll + tinta + papír haszna = 10 így: $x + y + z = 10$ stb.) akkor az ismeretlenek számának megfelelő tagból álló egyenletrendszer véve fel, egyszerű mennyiségtani úton számíthatjuk ki az egyes complementer javak értékét. Azonban Wieser megoldásának is szerfölötti hiányai vannak. Ugyanis valamely többismeretlenű egyenletrendszer egyes

egyenleteiben ugyanazon ismeretlen (pl. x) csakis ugyanazon értékben szerepelhet, míg a komplementer javaknak éppen az a lényeges ismérve, hogy egy bizonyos kapcsolatban nagyobb értéket képviselnek, mint bármely más kapcsolatban. S amellet Wieser megoldása éppúgy ad absurdum vihető egyszerű számításal, mint a hogy a Menger-féle felfogás hiányait ő szemléltette. Tegyük fel ugyanis, hogy legjobb felhasználás mellett $x + y + z = 10$ és $x = y = z$, mely esetben mindegyik ismeretlen értéke Wieser szerint $3\frac{1}{3}$. Ha már most a három közül akármelyiknek haszna a következő legelőnyösebb kapcsolatban csak $3-3$ lehet, akkor egyiküknek elveszése esetén szívesen fogunk megszerzéseért pl. $3\frac{3}{4}$ áldozatot hozni. De hogyan volna lehetséges ez, ha értéke csak $3\frac{1}{3}$ volna? Hiszen a Wieser által is képviselt határhaszonelméletnek szintén alapvető tétele, hogy senki sem hajlandó egy jószágért nagyobb áldozatot hozni, mint a mennyit az illető jószág neki ér.

Szerintem csak a következő megoldás fogadható el:

A komplementer javak mindegyikének értéke attól a legnagyobb értéktől függ, melyet azok a szóban forgó, azaz legislegelőnyösebb kapcsolaton kívül felmutatnak. Ha pl. x, y és z komplementer javak együtt 10 értéket, e kapcsolaton kívül azonban egy-egy közülük csak 3 értéket képviselnek, akkor mindegyikük értéke csak 3 . De hogyan lehet akkor összhaznuk 10 ? Úgy, hogy az 1 egységnyi értéknövekedés azon különös körülmény javára irandó, mely körülménynél fogva a három jószág kapcsolatba hozható volt. Nem irható az sem x , sem y , sem z javára; de nem is osztható fel hármuk közt úgy, hogy mindegyikre $\frac{1}{3}$ jusson belőle, mert hisz ha az egyik hiányzik, a másik kettő nem $\frac{1}{3}$ -dal, de még $\frac{1}{333}$ -dal sem ér többet 3 egységnél. Viszont ha már kettő együtt van, a harmadiktól 4 értékegység birtoka függ. Szóval a kisebb-nagyobb érték a körülmények produktuma. Hogy különös viszonyoknak értékalkotó szerepet tulajdonítunk, ez éppen nem új dolog a nemzetgazdaságtanban: hisz ez elven alapszik a monopolium jól ismert jelensége. Ha tehát az előbbi példában x és y birása esetén z -ért 4 áldozatot hozunk, ez azért van, mert z -vel együtt, vagy mondjuk: rajta kívül egyúttal azt a lehetőséget is megvásároltuk, hogy nagyon előnyös kapcsolatot létesítsünk.

A komplementer javak problémájának jelentősége főleg abban áll, hogy a termelési költségek sokat vitatott kérdésére vet világot. A költségelmélet szerint a javak értéke a termelési költségektől, vagyis azon áldozatoktól függ, melyeket a termék előállítása igényel. Ezen áldozatokat pedig azon javak, a termelési eszközök képezik, melyeket a jószág előállításánál fel kell használni. Egy-egy jószág előállításához rendszerint

többféle termelőeszköz (munka, föld-termékek) szükséges. Az illető jószág tehát csak úgy termelhető, ha a szükséges eszközök mind megvannak. A termelőeszközök tehát többnyire komplementer javak szerepét játsszák.

A termelőeszközöket két nagy csoportra oszthatjuk: 1. emberi munka és 2. mind az, a mi emberi munka nélkül, a kültermészet adományaként jött létre (a 3-ik szokásos kategória a tőke, a két előbbinek összetétele). A termelőeszközök természetesen annál értékesebbek, minél nagyobb hasznot eredményeznek. Termékük értéke tehát visszahat az ő értékükre. A tokaji szőlőföld, mely kitünő bort termel, értékes is lesz, éppen bora miatt. Ez esetben tehát a termék határozza meg a termelőeszköz értékét (a költségelmélet ép az ellenkezőjét tanítja). És így van ez a termelőeszközök egyik egész osztályánál, t. i. a kültermészet szolgáltatotta termelőeszközöknél: értéküket a termékük értéke szabja meg.

Nem így az emberi munka! Az előbbi elv értelmében a munka értékét az általa előállítható javak értéke határozná meg. Ez azonban nem áll. Ha pld. naponta 6 órát vagyok hivatalban s egy különóráért 1 koronát akarnak adni, esetleg nem fogadom el az ajánlatot annak daczára, hogy más módon még egy koronát sem kereshetek. Inkább pihenek és lemondok a koronáról. Már pedig ez lehetetlen volna, ha az egy korona megérné az egy órai munkát. Itt nyilván a kilátásba helyezett legnagyobb haszon (1 korona) kisebb értékű, mint a szükségelt munka, azaz itt a termék (1 korona) értéke a termelőeszközé (munka) alatt marad. Az emberi munka, mint termelőeszköz értéke, tehát egészen más elbírálás alá esik, mint a természet szolgáltatotta javaké. A mi önként folyik az értéktörvény alapelvéből. A javak értéke ugyanis a boldogságunk szempontjából való jelentőségüktől függ. A természet által szolgáltatott javak legfeljebb hasznunkra vannak, de áldozatot részünkről nem igényelnek s így csak a haszon szempontjából esnek elbírálás alá. A munka azonban az ember boldogságszámláján nem csak bevételként szerepel (a termelte javak által), hanem mint áldozat is. A munka egy formája az áldozatnak. S mivel, mint láttuk, az értékelés egy haszonnak és egy áldozatnak összehasonlítása, így a munkának, mint áldozatnak, értékét elsősorban a vele egyenlő nagyságú haszon méri. Ha az instructor 2 koronán alul semmi szín alatt nem ad órát, akkor rá nézve egy órai munka becse éppen 2 korona. A munkának ezen becse — az értékminimum. A munka értéke sohasem süllyedhet az értékminimumon alul. Ellenben föléje kerülhet s kerül is gyakran. Ha pld. a mi instructorunk többféle módon kereshet 3 koronát egy órai munkájáért, akkor annak értéke 3 koronára szökik. Mint a hogy a

termelési költségek szabályozzák a jószágok értékét az értékmaximum vonta határon alul, épp úgy döntenek el a tényleges viszonyok a munka értékét az értékminimumon felül. De áttörni az értékmaximum, illetve értékminimum szabta korlátot — erre nincs hatalmuk.

Az idegen munka, pl. tőkés számára a munkás munkája, az ő részéről nem igényel szenvedést, áldozatot s így csak mint haszon jön tekintetbe a munkás termelte javak révén. Tehát az értékelés szempontjából ugyanazon elbírálás alá esik, mint a kültermészet javai.

Összegezve a mondottakat: Az értékes dolgok két csoportra oszlanak, természeti javakra és munkára. Az előbbiek értékét hol a haszon, hol az előállítási áldozat szabja meg és pedig adott esetben a kettő közül az, a melyik kisebb. Ha pld. a haszon 20, az előállítási költség 15, akkor az utóbbi; ha a haszon 15, a termelési költség 20, akkor az előbbi. Az érték mindkét esetben 15. A munka értékét a munka-fáradtságban rejlő áldozat, illetőleg a vele elérhető haszon szabja meg; t. i. adott esetben az, a melyik nagyobb. Ez az értékelmélet summája.

Mezey Lajos.

A jegybankok nemesérczpolitikájának főbb irányai.

Ha elfogulatlan szemmel vizsgáljuk a jegybankok helyzetét a modern gazdasági életben, úgy minden kétséget kizáróan megállapítható az a tény, hogy helyzetük kedvezősége hátrányukra, többé-kevésbbé eltolódott. A magánbankok (hitelbankok) nagyszerű fellendülése, a rendelkezésükre álló tőkék folytonos szaporodása, nagy agilitásuk és könnyebb mozoghatási képességük a jegybankok praeponderantiáját a pénzpiacra ha nem is egészen illusoriussá, de legalább is problematikussá tették. Ezzel szemben pedig számos, az egész gazdasági életre nézve eminens jelentőségű feladat, melynek teljesítése a jegybankok üzleti működésével — akár törvényhozásilag, akár a közfelfogás szerint — elválaszthatatlanul egybeforrt, egész terjedelmében még mindig az ő vállaikon nyugszik. E fejlődés folyamata — a mely legtisztábban ma Angliában észlelhető — odavezet, hogy a hitelkeresők igényeik kielégítését majdnem kizárólag a magánbankoktól várják s a jegybank meglehetősen izoláltan kénytelen nézni a pénzpiacra lejátszódó eseményeket. Bár a theoria szempontjából helyeselnünk kell azt, hogy a jegybank ne mint egyetlen, hanem csak mint utolsó hitelforrás szerepeljen, hogy ekként tehermentesítve egész üzleti politikáját a gazdasági élet nagy-jelentőségű céljainak megvalósítására szentelhesse: mindamellett épp e politika érvényesülésének első és legfontosabb feltétele, hogy a jegybank megfelelő positiót biztosítva magának, activ szerepet játszó a pénzpiacra és ezáltal szavának és intézkedéseinek mindenkor érvényt és súlyt szerezhessen. E problémának a jegybankokra nézve kedvező megoldására ujabb is a javaslatok egész sora keletkezett, melyek kiindulva a jegybank és magánbankok együttműködésének a szükségességéből, jórészt a törvényhozás segítségével óhajtják a jegybank helyzetét javítani s eredeti súlyát helyreállítani. Bár e javaslatokkal lesz alkalmunk megfelelő helyen tanulmányunk során bővebben is foglalkozni, már itt akarjuk kijelenteni, hogy a törvényhozás által alkotandó szabályok csak a keretet képezhetik, melyet való tartalommal megtölteni a bankvezetőségeknek lesz feladata. A törvényhozás ugyanis mindig csak a jelenségek

egy megrögzített complexumát láthatja maga előtt úgy, amint azok egy adott időpontban összefüggésük törvénye szerint előállnak. A forgalom jelenségeit azonban, a maguk bonyolult és ezerféle változatú alakjaiban az egyoldalúság és szűklátókörűség hibája nélkül rögzíteni aligha lehet. A banktörvények valóságos és gyakorlati értéke amugy is — eltekintve a bankjegy kibocsátására és bizonyos szűkebb keretben a fedezetre vonatkozó kautelákat — nagyon kétes. Angliában, hol a törvény által a jegybank keze leginkább meg van kötve, a helyzet a legkedvezőtlenebb, míg Franciaországban, hol a jegybank actiószabadsága a legnagyobb, szerepe még mindig elsőrangú, bár kétségtelen, hogy ennek okai a két ország specialis gazdasági viszonyaiban is keresendők.

1. Tudjuk, hogy a jegybankokat a fennálló törvények kötelezik arra, hogy forgalomban lévő jegyeik bizonyos mennyiségét nemesérczczel fedezzék, hogy a bankjegyek mindenkori beváltási lehetősége biztosítsék. A jegybankok ezáltal minden ország nemesérczkészletének nagy részét összegyűjtik és elsősorban saját érdekükben őrzik. E körülménynek tulajdonítandó viszont az, hogy a felmerülő nemesérczszükséglet elsősorban a jegybankok felé fordul s onnan igyekszik meríteni, a mi a bankjegypraesentatióval és a letétek felmondásával válik lehetővé. Azon esetek közül, melyekben a bankjegyek beváltása szükségessé válik, a legjelentősebb az, midőn külföldi fizetések teljesítése céljából történik, mert ily esetben a nemesércz a jegybanktól — legalább egy időre — végleg elvonatik, a mi a fedezet rosszabbodását és a fedezetlen jegyforgalom emelkedését idézi elő.

Meg kell tehát állapítani azon esetet, a mikor az adott viszonyoknál fogva a nemesérczmennyiség csökkenésének eshetősége folytán a jegybankokat azon veszély fenyegeti, hogy a törvényesen előirt követelményeknek nem fognak tudni eleget tenni. E kérdés fejtegetése a fizetési mérleghez vezet. A fizetési mérleg problémájával bővebben nem kívánunk foglalkozni, csak utalunk a reá vonatkozó tudományos megállapításokra, melyek tárgyunk szempontjából fontossággal bírnak. A fizetési mérleg valamely országnak a külfölddel szemben fennálló összes követelése és tartozása közt lévő viszony.¹⁾ A fizetési mérleg egyenlege zárulhat követeléssel vagy tartozással. Ez utóbbi esetben a tartozást a külfölddel szemben ki kell egyenliteni vagy rendezni. A kiegyenlítésnek különböző formái lehetnek, nevezetesen: tartozások prolongálása, újabb adósságok contrahálása és a legszokottabb forma: a nemesérczváltó vagy devisa, illetőleg a nemesércz kiküldése. E két utóbbi kiegyenlítési mód az, mely reánk nézve fontossággal bír. A nemesérczváltók árfo-

¹⁾ Fellner: *A nemzetk. fiz. mérleg és alakulása Magyarországon* (Bp. 1908.) 13. és 33. oldal.

lyáma állandó hullámozásnak van alávetve, mely hullámozásokat a váltókötelezettek hitelképessége, a lejáratidő hossza, valamint a kereslet és kínálat ingadozásai idézik elő.¹⁾ A váltóárfolyam két különböző ország között al parin akkor áll, ha ugyanazon egyszerű valutánál és ugyanazon pénzlábnál azonos pénzösszeg képezi a fizetési és kötelezettségi összeget; vagy ha különböző valutánál a fizetési és kötelezettségi összeg belső tiszta ércztartalma azonos, azaz mely teljesen megfelel az arany és ezüst mindenkor forgalmi értékviszonyának.²⁾

Ha a deviza árfolyama parin felül emelkedik, a váltóárfolyamot kedvezőtlennek, ellenkező esetben pedig kedvezőnek szokás nevezni. Ez elnevezés semmiesetre sem találó, mert hisz a „kedvezőtlen“-nek nevezett váltóárfolyam az eladóknak előnyös, míg a „kedvező“ árfolyam pedig csak a vevőnek az. Ez a megkülönböztetés tehát nem erre mutat, hanem azt jelenti, hogy kedvezőtlen váltóárfolyam esetében az ország követelése nem elegendő a külfölddel szemben fennálló tartozásainak fedezésére, a különbözetet tehát nemesérczküldéssel kell kiegyenlíteni. Csakhogy a fizetési mérleg tartozási egyenlege nem szükségképp nyer nemesfémmeel kiegyenlítést, hanem mint tudjuk, részben más úton: nevezetesen tartozások prolongálásával, vagy újabb adósságok contrahálásával, értékpapírküldéssel stb. stb. Míg tehát valamely ország nemesérczkészletét véve tekintetbe, a „kedvező“ és „kedvezőtlen“ váltóárfolyamoknak különösebb gyakorlati jelentőség nem tulajdonítható, addig a jegybankok nemesérczkészlete e részben más szempont alá esik. Mert ha a passiv fizetési mérleg a nemesérczek mennyiségének tartós apadását nem is idézheti elő, de a nemesérczek ideiglenes kiszivárgása folytán a jegybank helyzetét válságossá teheti, a mi az egész hitelélet súlyos megrázkódtatását vonja maga után. Előidézhetheti továbbá az országos valuta ideiglenes elértéktelenedését, — a mivel ugyanazon hátrányok és károk vannak összekötve, — bár időre korlátoltan — mint a valuta teljes elértéktelenedésével. A váltóárfolyamok kedvezőtlen állása tehát jelenti azt, hogy a jegybank nemesérczkészlete a kiszivárgás veszélyének van kitéve. Ha a váltóárfolyam tudniillik a parin felül oly magasságra emelkedik, hogy előnyösebbé válik a nemesércz kiküldése, a vele összekötött költségek dacára is, mint a váltó megvétele, kézenfekvő, hogy az érdekeltek az elsőt fogják választani. A kiviendő nemesércz pedig első sorban a jegybankok pincéiből kerül elő, részben bankjegypraesentációval, részben pedig a letétek felmondásával. Azt a pontot, a hol a nemesércz kiküldése megkezdődik: aranypontnak nevezzük. Felmerül tehát az a kérdés, hogyan kell e ve-

¹⁾ Fellner: i. m. u. o.

²⁾ Fellner: i. m. 34. oldal.

szély bekövetkezését megakadályozni; midőn a kedvezőtlen váltóárfolyamok folytán a jegybank nemesérczkészlete a kiszivárgás veszélyének van kitéve?

Az angol nemzetgazdák álláspontja az volt, hogy az egyensúly a fiz. mérlegben önmagától, külső szervek beavatkozása nélkül helyreáll, s így aranykiviteltől nem kell félni. Ricardó és követői abból indulnak ki, hogy a pénz értéke annak mennyiségétől függ. A klasszikus iskola ezen tétele azonban nem fogadható el, mert kétségtelen, hogy a nemzetgazdaság jelen állapotában e törvény nem alkalmazható. Nem alkalmazható pedig azért, mert a jegybankok nemesérczkészlete megtámadható és csökkenthető a nélkül, hogy az érczfedezet csökkenését a jegyforgalom megfelelő összeszorulása követné. Nevezetesen az aranyexportőrök nincsenek kötve ahhoz, hogy a bankjegyek kivonásával merítsenek a jegybank ércztartalékából. Épp úgy elérhető ez a letétek visszavonásával, valamint hitelműveletek segélyével is. Jelenleg a központi nagy jegybankok nagy mennyiségű letétet vesznek fel. Ha a letevők tulajdonukat visszakövetelik, ez jegyekkel fizettetik vissza. De ezen bankjegyek nem voltak megelőzőleg a forgalomban, s ha aranyra beváltatnak, úgy az érczfedezet csökkenésével nem fog egyszersmind a jegyforgalom is csökkenni. Ha a jegybank pl. rendelkezik 2.000.000 K bankjeggyel, 500.000 K letéttel és 800.000 K érczfedezettel, úgy elvesztheti az érczfedezet nagyobb részét a nélkül, hogy a jegyforgalom a legcsekélyebb megszorítást szenvedne. Ricardó elméletét Goschen módosította. Hangsúlyozza, hogy a váltóárfolyamok correctivumáról lehet szó oly értelemben, hogy nem a váltóárfolyamok tényleges állapota, hanem az azt előidéző tényezők, melyeknek a váltóárfolyamok pusztán kifejezői, javíthatók.¹⁾ A correctivum pedig a bankráta emelése. Hogy e tétel jelentőségét megértsük, szükséges tudnunk azt, hogy a jegybankok a rendelkezésükre álló tőkék nagy részét váltókba fektetik. A bankpolitika azon tétele, hogy rövid lejáratú tartozásokkal szemben rövid lejáratú követeléseknek kell szemben állniok, a jegybankügy terén fokozott jelentőségű. Itt t. i. a bankjegyek kívánatra *azonnal* beváltandó tartozást képviselnek, kell tehát, hogy a jegybank könnyen mobilizálható követelésekkel rendelkezzen. Ennek pedig a legjobb formája a váltó. Azon elvek összeségét, melyek szerint a jegybankok a kamatláb megállapításánál eljárnak, nevezzük discontpolitikának.

A discontpolitika célja kettős, 1. biztosítani a bank képességét, a törvényszerű előírásokat megtartani; 2. biztosítani a belföldi valuta állandóságát. Ezen két cél elérésére irányuló utak részben egy irányban

¹⁾ Goschen: *Theorie der auswärtigen Wechselkurse*. (Dr. F. Stöpel fordítása 109. o.).

haladnak, részben eltérnek egymástól. A jegybankok a saját fizetőképességük biztosításával egyuttal a belföldi valuta árfolyamát is megerősítik a külföldön, mely arra számít, hogy követeléseért mindenkori kívánata szerint pénzt, váltót, vagy saját államának pénzére kiverhető aranyat fog kapni. A külföld bizalmában megerősödik, ha látja, hogy az állam jegybankja megfelelő aranykészlet felett rendelkezik. Mig azonban a külföld ekként a jegybank aranykészletét, mint egy eszközt tekinti az esetleges aranykövetelés kielégítésére, addig a jegybank törekvése éppen az, hogy fizetési képességének biztosítására nemesérczkészletét minden áron megvédje.¹⁾

A jegybankok által a kölcsönüzletre nézve megállapított kamatlábat hivatalos, vagy bankkamatlábnak nevezzük. Ezzel szemben áll a magán v. piaczi kamatláb, mely alatt viszont azon kamatláb értendő, mely a pénzpiaczen kereslet és kínálat mindenkori viszonya szerint alakul. Mások lévén a bankkamatlábra és mások a magánkamatlábra befolyást gyakoroló tényezők: természetesen magasságuk és változásaik időpontja sem lesznek azonosak. Ma a jegybankok kötelességének tartják és teljes joggal, hogy a conjuncturáknak megfelelőleg bizonyos elővigyázattal változtassák a kamatlábat és mindenekelőtt a nemesércztartalék védelmére és a fenyegető túlspeculatio előidézésére azt megfelelően felemeljék. Mondható tehát — tágabb értelemben — hogy a kamatláb megállapítása a bankvezetőségnek a törvény által biztosított souverain joga, bár hangsúlyoznunk kell, hogy ennek változtatásánál a kereslet és kínálat viszonyai nem negligálhatók, ill. nem hatástalanok. Ezzel szemben a magánkamatláb változásai a már említett kereslet és kínálati viszonytól eltekintve, a leszámítolandó váltók mennyiségével és minőségével, a pénzszükséglet mérvével stb. függenek össze. Ha tehát a jegybankok az elérendő cél érdekében tőkebőség idején nem szállítják le a kamatlábat oly alacsonyra, mint a többi bank, természetesen kevesebb üzlethez jutnak, ha tőkeszükség idején viszont magasabbra emelik, mint a magánkamatláb, ismét megszorítják üzletkörüket, de végtére a jegybankoknak nem az a feladatuk, hogy mennél több üzletet kössenek, hanem hogy discontpolitikájukkal helyes módon a gazdasági élet menetére fejlesztőleg hassanak s nemesérczkészletüket megvédelmezzék. Egyébként is, — közbevetőleg megjegyezve — a jegybankok nagy nyeresége nem kedvező gazdasági jelenség.²⁾ Normális időkben, midőn a kamatláb mérsékelten magas, s a jegybank nem mint egyetlen, hanem mint

¹⁾ Schmidt: *Der Einfluss der Bank- und Geldverfassung auf die Diskontpolitik.* 69. oldal.

²⁾ A francia bank legnagyobb nyereségét 1912-ben érte el, midőn a bonyolódott külpolitikai viszonyoknál fogva a pénzpiaczen állandó feszültség uralkodott.

utolsó hitelforrás jön tekintetbe, a jegy kibocsátás privilégiuma csak szerény nyereséget hajt. De rohamosan emelkedik a jegybankok nyeresége oly időben, midőn a gazdasági élet normális állapota megzavartatik s azok a körök, melyekből a hitelszükséglet egyébként kielégítést nyer, kimerültek.

Világos, hogy ha a jegybankok feladatukat teljesíteni akarják, úgy a kamatláb megállapításánál a kereslet és kínálat viszonya döntő nem lehet. Szemünk előtt kell tartani a gazdasági élet egész fejlődését, e fejlődés irányát, a magánbankok, nagyközönség, iparúzők és börze magatartását, sőt az ország határain túl a nemzetközi kereskedelmi, fizetési és pénzmozgalmakat.¹⁾

Kérdés már most, hogy a kamatláb felemelése minő befolyást gyakorol? A kamatláb emelése mindenekelőtt a rövidlejáratú kölcsönök utáni keresletet szorítja korlátok közé. A kereskedő, iparos váltókövetelését esedékességig magánál tartja, a helyett, hogy pénzzé tenné és új üzleteket kezdene, hacsak ez kézzelfoghatólag nem igen jövedelmező, vagy üzleti okoknál fogva kényszerítve van a magas kamatláb ellenére kölcsönt felvenni. Míg tehát egyfelől a keresletet csökkenti, másfelől a kínálat emelkedésére vezet. Azon nemzetgazdasági törvény, mely azt tanítja, hogy a tőke mindig oda vonul, a hol a legkedvezőbb értékesítési viszonyok kínálóznak: teljes mértékben érvényesül. A kamatlábat emelő ország tehát mintegy invitálja a külföldet, hogy feleslegeit rendelkezésre bocsássa.²⁾ A külföldi hosszú lejáratú váltók birtokosai, ne-hogy a kamatlábemelés folytán veszteséget szenvedjenek, a váltókat esedékességükig maguknál tartják s így a külföldi tartozások nem kerülnek érvényesítésre, a kínálat csökkenni fog. Másfelől a kamatláb emelése a külföldet arra indítja, hogy a rendelkezésre álló szabad tőkéket hosszú lejáratú váltókba, vagy oly értékpapírokba fektesse, melyek ára a kamatlábemelésnél fogva csökkent. A hosszú lejáratú váltók vagy értékpapírok viszont rövidlejáratú váltókkal fizettetnek, ennél fogva külföldön a rövidlejáratú vagy már lejárt váltók árai emelkedni fognak.

Ezek után vizsgáljuk azokat a körülményeket, midőn a kamatláb-felemelés szükségessé válik. A jegybankok nemesérczkészlete két oldalról vétetik igénybe és pedig egyrészt a belföld, másrészt a külföld részéről. A belföld részéről való nagyobb igénybevétele a jegybanknak nem oly jelentős, mert egyrészt előrelátható, másrészt pedig inkább csak átmeneti jellegű. Ide tartozik mindenekelőtt azon eset, midőn kedvező conjuncturák és vállalkozási kedv folytán a kereslet rövid lejáratú kölcsönök után emelkedik. A meddig ezen nagyobb kereslet egészséges

¹⁾ Schwarz: *Diskontpolitik* 5. oldal.

²⁾ Földes: *Köz. értekezések*. I. kötet, 212. oldal.

alapokon nyugszik s a gazdasági élet fejlődésének természetes következménye, a jegybank politikája arra irányul, hogy a legitim hitelszükséglet mennél nagyobb mértékben és mennél gyorsabban nyerjen kielégítést; egyúttal azonban éles szemmel kell vizsgálni a helyzet alakulását és azt, hogy a fokozódó gazdasági tevékenység nem csap-e már át a túlspeculatio területére. Ilyenkör energikusan és gyorsan eljárni, egy esetleges krízis bekövetkezését megakadályozni, a hiteligények kielégítését megszorítani: a legnagyobb érdeme egy jó bankvezetőségnek. Megállapítani azt a pontot, midőn a speculatio túlkapása folytán egy krízis kitörése fenyeget: egy jó bankvezetőségnek s oly jegybanknak, mely a pénzpiacczal szoros és élénk összeköttetésben áll, nem nehéz feladat. Mindenekelőtt a váltótárcza állománya fogja ezt jelezni s azok a jelenségek, melyek a tapasztalat szerint a krízis kitörésére mutatnak. Wirth¹⁾ szerint a jelenségek a következők:

1. nagy vállalkozási kedv és speculatio merészsége, — 2. az epidemikusan fellépő törekvés gyorsan meggazdagodni s a lassú de biztos nyereséget megvetni, — 3. a közönség feltűnő hiszékenysége. Hogy a jegybank ilyenkor a hozzáfűzött várakozásoknak s reményeknek meg tudjon felelni, szükséges, hogy a válság készületlenül ne találja. Tehát hangsúlyozni kell a preventiv politika szükségességét. Tőkebőség idejében kell, hogy a bankok nagy érczkészletet tudjanak összegyűjteni, hogy válság esetében a forgalom céljaira rendelkezésre bocsáthassák. Mert, hogy a krízis alatt a restrictiv üzleti politika mily hátrányos, arra a Peel akta felfüggesztésének előzményei épp elegendő tanulságot szolgáltatnak. Míg ha a jegybank a hitelnyújtást nem szünteti be, ha az érdekelt körök tudják, hogy jó váltók alapján — ha drágábban is — de pénzt mindig lehet kapni, gyakran magának a hitelnek csak igen csekély igénybevételel megszűnik az izgatottság s néha a bankviszonyok javulásának pusztá hírére is helyreáll a pénzpiaczon a nyugalom. De még egy körülménnyel számolni kell. Az újabb idők példája t. i. azt mutatja, hogy elmúlt az a kor, midőn a válság a jegybankokra nézve első sorban oly formában jelentkezett, hogy a bankjegyekbe vetett bizalom megszűnt és a jegybank pénztárait beváltás végett megrohanták. A központi jegybankok ma úgyszólván absolut bizalmat élveznek s krízis idején a nyugtalanság nem azért áll elő, mintha attól tartanának, hogy bankjegyek bemutatás esetében nem fognak érczpénzre beváltatni, hanem attól félnek, hogy a fedezeti arány rosszabbodása folytán a jegybank a benyújtott váltókat nem fogja discontálni. Ha a törvényhozás e változott viszonyokkal számolni akar, úgy szükséges, hogy épp válságos időkben a jegybankok ne legyenek kényszerülve a törvény előírásainál

¹⁾ Max Wirth: *Geschichte der Handelskrisen*. (Frankfurt, 1890. 7. oldal.)

fogva a forgalom jelentős és gyors kielégítésre váró szükségleteit negligálni.¹⁾

De a váltótárcza emelkedése és az érczfedezet csökkenése belföldi szükséglet folytán előáll az év folyamán többször is, a nélkül, hogy válság közeledését lehetne belőlük következtetni. Nevezetesen hónapok végén (ultimo) valamint évnegyedkor a magánbankok váltótárczáik nagy részét a jegybanknál rediscontálják. Ősszel a gabonaszállítások következtében, melyek nagy pénzmennyiséget vesznek igénybe, általában feszül a pénzpiacz helyzete. Az évnegyedkor a forgalom rendes szükségletén túl kibocsátott bankjegyek rövidesen visszafolynak a bankhoz, a jegybank túlságos igénybevétele tehát csak átmeneti jellegű. A német banktörvény helyesen számolt e jelenséggel akkor, midőn az adómentes contingenst az évnegyedekre megnagyobbitotta. De más módon is igyekezett a német bank az ultimo-feszültséget ellensúlyozni. Bendigen itt a Reichsbank igen érdekes eljárásaira utal. A gyakorlat a Reichsbanknál t. i. hosszú ideig az volt, hogy míg évközben a lombardkamatlábon annyi időre lehetett pénzt kapni, a mennyire szükség volt, addig évnegyedkor legalább 10—14 napra. Így kényszerítette a Reichsbank üzletfeleit arra, hogy a drága lombardkamatot az ultimot követő 10—14 napon át is fizessék, bár akkor már vagy nem volt azoknak szükségük a pénzre, vagy a piacon azt olcsóbban is beszerezhatték volna. Ez eszköz azonban hatálytalannak bizonyult oly irányban, hogy az igényeket a Reichsbankkal szemben csökkentse. De a célnak nem is felelt meg, mert így az ultimo által előidézett feszültség belenyult a hónap közepéig, mert hiszen természetes, hogy a kinek 10—14 napra kamatot kell fizetni, az nem is fogja ez idő előtt a kölcsönt visszafizetni. Épp ezért a Reichsbank szakitott ezzel a politikával s lehetővé tette, hogy üzletfelei annyi ideig tartsák a pénzt maguknál, a meddig arra tényleg szükségük van, de a kamatra felülfizetést követel, mely $1\frac{1}{2}$ és 2% között váltakozik.

Sokkalta jelentősebbek a jegybankok nemesérczkészletének azon változásai, melyek a külföldi forgalommal függenek össze.

A jegybankok azon törekvéséből, hogy megfelelő érczkészletet tartsanak, t. i. a nemzeti aranykészletek gravitációja áll be. A forgalom és ipar szükségleteivel való minden összefüggés nélkül és e néző pontból tekintve kiszámíthatatlanul és szabálytalanul látszanak fellépni ezen

¹⁾ Ez a felfogás dominál a belga banktörvényben. A törvény ugyanis a harmadfedezeti rendszert írja elő, de ez a fedezeti arány a pénzügyministernek esetről-esetre adandó engedelmével kisebb is lehet. (Raphael Georges Lévy: *Banques d'émission et trésors publics*. Paris, 1911.)

Földes: *Társ. gazdaságtan*, 220. oldal.

aranymozgalmak, ha megfigyelésük csak rövidebb időre történik. Az aranyküldemények chaosából — melyek kizárólag áru- és hitelforgalom közvetítésének szolgálatában látszanak állani — előtűnnek, mennél nagyobb a vizsgálandó időhatár, mind világosabban bizonyos alaptendenciák, melyek az egyes államok pénz- és iparszükségleteihez igazodnak. E jelenség annál pregnánsabban domborodik ki, mennél nagyobb terjedelmű két ország között az áru és hitelforgalom. Másfelől pedig két gazdasági terület közötti hitel és áruforgalom intenzitásával az aranymozgalmak gyakorisága is növekszik, mely indokolva az arany különböző vásárló erejében és kölcsöndíjában, a valuta érdeke ellenére is bekövetkezik és ennek megfelelőleg a természetes vagy discontpolitikával előidézett reakciók is szaporodnak. Lumm az érczkészletnek a külföldről való igénybevételét azzal indokolja, hogy mind több állam lép be a világforgalomba, minek következtében a nemzetközi fizetési kötelezettségek és tőkevándorlások szaporodnak s hogy ezenfelül mind több állam keresi a csatlakozást a világforgalom valutájához — tekintettel kereskedelmi érdekeire — s ez a valuta a mai viszonyok szerint természetesen az arany.¹⁾ Arendt²⁾ említi, hogy az Északamerikai Egyesült-államok minden eszközt felhasználtak arra, hogy Európából aranyat vonjanak el s oly sikeresen operáltak, hogy csak Németországból 1906-ban az amerikai statisztikusok kimutatása szerint 12,342.702 dollár értékű aranyat vontak el s ehhez 1907-ben még 1,033.634 dollár értékűt. E részben különben legkedvezőtlenebb az angol bank helyzete, mint-hogy London az egyedüli szabad aranypiac Európában. A német valuta-reform keresztülvitele alkalmával, a mint Helfferich³⁾ mondja, az arany legjelentékenyebb mennyiségét Londonból vonták el.

Kérdés ezek után, ha a jegybankok érczkészletük fenntartásának céljából a kamatlábat felemelik, mennyiben érvényesülhet ez. Előfeltétele e védelmi eszköz érvényesülésének mindenekelőtt az, hogy a jegybankok a pénzpiacczal állandóan szoros kontaktusban álljanak s túlsúlyok a pénzpiacson biztosítva legyen. Ellenkező esetben t. i. a jegybank elszigeteltetik a pénzpiacztól és a kamatláb felemelésének remélt és várt következményei nem fognak beállni. E tekintetben a jegybankok helyzete igen kedvezőtlené vált. A kamatlábpolitikát t. i. az a veszély fenyegeti, hogy a magánkamatláb felszabadulni törekszik a hivatalos kamatláb uralma alól. Ez utóbbinak emelkedése már nem elegendő arra, hogy a kívánt eredmény elérhetővé váljék, hanem célját csak úgy érheti el, ha mozgalmában a magánkamatláb is követi.

¹⁾ Lumm : *Die Stellung der Notenbank in der heutigen Weltwirtschaft.* (23. o.)

²⁾ Arendt : *Geld-Bank-Börse.* (Berlin 1907. 35. oldal.)

³⁾ Helfferich : *Geschichte der deutschen Geldreform.* (Leipzig, 1898. II. kötet, 237. o.)

A tőkeátvitel megkönnyítése egyik országból a másikba szintén hozzájárulnak a helyzet rosszabbodásához. Különösen a rövidlejáratú kölcsönök azok, melyek úgyszólván kiszámíthatatlanok a discontpolitikára, mert előre nem látható körülmények hirtelen visszavonása adhatnak alkalmat.

Földes szerint szükséges, hogy a kamatlábemelés jelentékeny legyen, mert csekély különbségek nem nyújtanak elég ösztönt a külföldi tőkék felajánlására. Egyben pedig utal a discontpolitika kisebb hatályosságára is, mert a nemesércztartalékok érzékenysége a különböző államok bankjainak bizonyos egyetemlegességét szülte, úgy, hogy a kamatlábemelésre az egyik országban, kamatlábemeléssel felelnek a többi országban is. Az a mit Bagehot mond, hogy a kamatláb felemelésére tódul a pénz a Lombard street-be, ma már kétségtelenül erős túlzás. Hogy tehát a discontpolitika hatásai érvényesüljenek, szükséges, hogy azon országban, hol a váltóárfolyam kedvezőtlen, a kamatláb magasabb legyen, mint a szomszédos államokéban. Feltételezni kell továbbá egyenlő kockázatot, ill. a hitel egyforma szilárdságát, mert máskülönben a kamatlábfelemelés hatástalan marad.¹⁾

Tekintettel a discontpolitikának, mint a váltóárfolyamok correctivumának nagy jelentőségére kísérlet tétetett annak mechanikus szabályozására. A kezdő lépést a német törvényhozás tette. Nevezetesen az 1875-iki banktörvény 9. szakasza elrendeli, hogy ha a jegyforgalom bizonyos a törvény által meghatározott maximumot halad, úgy ez után a többlet után 5% adó fizetendő. A törvény motivációja e részben a következő: „Der höhere Steuersatz veranlasst die Banken steigender Nachfrage des Geldmarktes, mit steigendem Preise zu begegnen, er setzt sie bei gestiegenem Diskontosatze, der die höhere Steuer bezahlt, in den Stand, den ausserordentlichen Bedarf, den diese Steigerung hervorrief, zu befriedigen und wirkt durch die Steigerung der Diskontsätze anlockend auf das Kapital, mässigend auf den Unternehmungsgeist, er gibt endlich den Banken das Interesse, sobald der ausserordentliche Bedarf vorüber ist, mit ihrem Notenumlauf wieder hinter die regelmässige Grenze zurückzuführen.“²⁾ A tudomány álláspontja kezdettől fogva az volt, hogy ez az indirect kontingentálásnak nevezett intézmény célra nem vezet, de a gyakorlatban sem vált oly mértékben, mint azt remélték. Nevezetesen a jegyfedezet biztonságára s ezzel egyidejűleg a discontpolitika helyességére nézve, az érczfedezet és a jegy-

¹⁾ Ansiaux: *Principes de la politique regulatrice des changes*. (107. o. Bruxelles, 1910.)

²⁾ Dr. Walther Lotz: *Geschichte und Kritik des deutschen Bankgesetzes*. (Leipzig, 1888., 171. oldal.)

forgalom közti viszony és nem a fedezetlen jegyforgalom abszolút magassága a döntő. A német banktörvény azonban úgy a Reichsbanknak, mint a magánjegybankoknak a fedezetlen jegymennyiségre abszolút határozott contingenst szabott meg. A Reichsbank üzleti forgalmával érczkészlete jelentékenyen megszorodott, de dacára a kedvező fedezeti viszonyoknak, jelentékeny contingens-túllépés állott be. Ily esetben egyrészt az egész gazdasági élet érdeke, de másfelől a jegyforgalom biztonsága sem tette szükségessé a forgalom érdekeit a discount megdrágításával negligálni s a bankvezetőség ennek tudatában meg is maradt 4, sőt 3⁰/₀-os kamatláb mellett s az 5⁰/₀ adóhoz hiányzó összeget a sajátjából fedezte. Másfelől pedig a pénzpiacz viszonyainak alakulása szükségessé teheti a kamatláb felemelését, a nélkül, hogy a contingens már túl lenne haladva, vagy akár csak meg is közelítve. Mert a discountpolitikára nézve nemcsak a pénzszükséglet terjedelme, hanem annak jellege is jelentős tényező. A rendszeresen visszatérő emelkedése a pénzszükségletnek évnegyedkor vagy év végén, melyek a tapasztalat szerint csak átmeneti jellegűek, mindenesetre más védelmi eszközt igényelnek, mint a jegybank fedezetének csökkenése külföldre való kiszivárgás esetén, habár ez az aranykiszivárgás a fedezetlen jegymennyiség terjedelmére nem is gyakorol oly nagy hatást, mint a rendszeres pénzszükséglet pl. ősszel. Abban is jelentős különbség van, hogy a bank emelkedő igénybevétele a gazdasági élet természetes és egészséges fejlődésével függ-e össze, avagy pedig az üzletek egészségtelen kiterjesztése s a speculatio túlkapásán alapul. Hogy a bankjegyforgalom s a fedezet közötti arány az indirect contingentálás által nem befolyásolható, arra érdekes példát hoz fel Schwarz. Nevezetesen 2 milliárd márka jegyforgalom és 1.500 millió márka pénztárkészlet mellett bár a fedezet 75⁰/₀-os, 28 millió márkával adóba jön a Reichsbank. Mig ellenben 720 millió márka jegyforgalom és 350 millió márka pénztárkészlet mellett, bár a fedezet csak 48·61⁰/₀, nem kell adót fizetnie.¹⁾

E rendszer hivei az adó szerepét a törvény már ismertetett indokolása mellett abban látják, hogy 1. szolgáljon figyelmeztetőül a hitel túlságos igénybevétele miatt, 2. legyen az állam jövő forrása. A mi az első szerepét illeti, úgy kétségtelen, hogy ez irányban hatást csak korlátozott mértékben gyakorol, s a mennyiben gyakorol, még kérdés, előnyös-e a jegybankra nézve. Mert ha a contingens megközelítése egy minden bizonnyal bekövetkezendő kamatlábemelésre mutat, úgy az érdekelt körök az alacsonyabb kamatláb lehető legteljesebb kihasználására törekednek, a mi a jegybank igénybevételét még inkább növelni fogja. Más részről pedig kétségtelen, hogy minden preventiv eszköz mennél

¹⁾ I. m. 67. oldalon jegyzet.

többet alkalmaztatik, hatékonysága annál inkább csökken. Már pedig a Reichsbank jegyforgalma csak 1907-ben 25-ször haladta meg az adómentes contingentst! Wagner elismeri ugyan, hogy intőül szolgál ez az adó, nem helyes módon: „Es verbreitet sich zu frühzeitig und zu stark eine Ängstlichkeit, die darauf hinausläuft, nicht einmal unmittelbar die Spekulation zu dämpfen, das wäre gut, sondern auch normale Kreditgesuche an die Reichsbank möglichst noch früher zu leiten, als es sonst geschehe. Darin kann ich nicht Günstiges sehen. Das Warnungssignal funktioniert hier tatsächlich, aber unrichtig: es verfrüht und steigert gerade die betreffenden Kreditgesuche.“¹⁾

Földes szintén ellene van, azon álláspontjánál fogva, hogy a discontpolitikát merev elvek szerint szabályozni nem lehet, hanem bizonyos mozgékonyaság okvetlenül szükséges, hogy a bankok a viszonyoknak megfelelő helyes intézkedéseket tegyehessék.“²⁾

A mi az adó másik szerepét illeti, hogy t. i. az államnak jövedelmet hajtson, ennek kétségtelenül megfelel s úgy hiszszük, nem csalódunk, midőn ezen intézmény keletkezésének főokául épp az állam azon törekvését tartjuk, hogy jövedelmét szaporítsa. A Reichsbank 1907-ben 5·6 millió márkát volt kénytelen az állam pénztárába befizetni; az o.-m. bank, melynél az indirect contingentálást az alapszabályok 84. cikke rendeli el, ugyanezen czímen 1912-ben 6,345,210·46 koronát fizetett.³⁾ Természetes, hogy a tudomány szempontjából nem tekinthető döntő érvnek az a körülmény, hogy az indirect contingentálás az állam jövedelmeit szaporítja. Fiskális szempontoknak ilyen fontos gazdasági problémánál érvényesülnie egyáltalán nem volna szabad.

Megállapíthatjuk ezek után, hogy az indirect contingentálásnak különösebb jelentősége és értéke nincs. A hol alkalmaztatik — Németországban és az o.-m. monarchiában — nem hatályosul, mert mindkét bank vezetősége ismételten és több ízben kijelentette, hogy kamatlábpolitikáját ezen intézkedés által nem befolyásoltatja. Helfferich már 1899-ben a Reichsbank privilégiumának megújítása előtt hangsúlyozta, hogy az indirect contingentálás teljesen értéktelen. „Der Wert des Systems für eine Zentralnotenbank lässt sich dahin bestimmen, dass es weder zu einer vernünftigen Diskontpolitik zwingt, noch eine unvernünftige Diskontpolitik verhindert.“⁴⁾ A mennyiben azonban a törvényhozás mégis ragaszkodnék az indirect contingentáláshoz, azt a modifi-

¹⁾ Idézve: Obst i. m. 231. oldal.

²⁾ Társ. Gazd. II. 352. oldal.

³⁾ Az osztrák-magyar bank 1912. évi nyereség- és veszteségszámlája. Nagy Imre: Az o.-m. bank 94. o.

⁴⁾ Helfferich: *Zur Erneuerung des deutschen Bankgesetzes* (Leipzig, 1899.) 98. o.

catiót ajánlja, hogy az 5°/o fix adótétel helyett egy változó adó léptes-sék életbe, mely a Reichsbank mindenkori kamatlábához igazodnék. Ez által a Reichsbank discontpolitikája teljesen szabaddá tétetnék s míg a jegyforgalomnak a contingensen túl való kiterjesztéséből haszna nem származnék, másként alacsony kamatláb mellett nem szenvedne veszteséget. Wagner is elvetendőnek tartja az indirect contingentálás intézményét.¹⁾ A Reichsbanknál feltétlenül, a magánjegybankoknál pedig az 5°/o adó helyett inkább egy kisebb általános bankjegyadót ajánl a teljes bankjegyforgalom után, vagy valamivel magasabbat (kb. $\frac{1}{2}$ vagy 1°/o) a fedezetlen jegyforgalom után.

Az országos valuta biztonságára s a pénzforgalom elasticitására vonatkozó általános és egyetemes érdeken kívül nem kevésbé fontos azon érdek, mely az olcsó hitellel kapcsolatos. A jegybank nem ritkán oly discontpolitikára kényszerül, mely csak a pillanatnyi viszonyokra van tekintettel, figyelmét mindig a fedezet nagyságára kell fordítania, s épp ezért azon hatás folytán, melyet a kamatláb felemelése a hosszú lejáratú kölcsönökre az egész országban gyakorol, igen gyakran nem szabályozó, hanem zavaró factora lesz a gazdasági életnek. Ennek érdeke mindenekelőtt a kölcsön rátának lehető állandóságát követeli, melyen az összes vállalkozók számításai felépülnek. Időnkénti nagy olcsóság első-sorban a speculatiót táplálja, vagy legjobb esetben csak az igen nagy vállalatoknak kedvez. A gazdasági életben szereplő vállalatok legnagyobb része azonban éppen a kamatláb állandóságánál vannak érdekelve. A nemesércztartalék védelmére eszközölt — igen gyakran ugrásszerű — kamatlábemelkedések a vállalkozók számításait keresztülhúzzák, esetleg hosszú évek fáradságos munkáját teszik tönkre. Minden szándék és akarat ellenére is szaporíttatnak ennél fogva a jövedelemszerzés aleató-rikus elemei, erősödik a vágy gazdasági eredményeket nem kitartó munkával, hanem szerencsével és a véletlen segélyével hozni létre. Különösen e tekintetben illetik gyakran a jegybank vezetését szemrehányásokkal, hogy a pénzpiacra való minden tekintet nélkül, merőben az érczfedezet nagyobbítására vagy a csökkenés meggátlására irányítják kamatlábpolitikájukat. E szemrehányások csak részben indokoltak. Meg kell mindenekelőtt állapítani, hogy még a leghatalmasabb jegybank sem képes a pénzpiacznak a kamatlábat önkényesen előírni. Már Ricardo mondja: „Die Geldgesuche bei der Bank hängen von der Vergleichung zwischen dem Gewinnsatze, welcher aus der Anwendung des Geldes bezogen werden kann, und demjenigen Zinssatze ab, zu welchem es die Bank herzuleiten Willens ist. Verlangt sie weniger als den Verkehrszinsfuß, so gibt es keinen Betrag von Geld, den sie nicht an-

¹⁾ Schönberg i. m. 483. oldal.

bringen könnte, nimmt sie aber mehr Zins, als den gewöhnlichen Verkehrszinsfuss, so werden sich nur Lumpen und Verschwender finden, um bei ihr Geld zu leihen.¹⁾ Mindenekelőtt nem képes tehát a jegybank a pénzpiacz viszonyától túlságosan eltérő magas kamatlábat sokáig fenntartani, mert ez esetben az általa megállapított kamatláb nem fog hatályosulni, elveszti a pénzpiaczra gyakorolt befolyását s teljesen elszigeteltetik. Túlalacsony kamatláb ezzel szemben a hitelnyújtást és a fedezetlen jegyforgalmat annyira kiterjesztené, hogy egyrészt a kölcsönkeresők igényeinek nem tudna eleget tenni, másrészt a fedezetre vonatkozó törvényes előírásnak nem volna képes megfelelni.²⁾

A jegybankok tehát nagy nehézséggel találkoznak akkor, midőn a nemesércz kivándorlásának megakadályozására szükséges kamatlábat a pénzpiaczon alkalmazni akarják. Kérdés, hogyan lehet ezen politikának teljes hatályosságát visszaállítani, miként lehet a jegybank helyzetét megerősíteni s uralmát a pénzpiaczon biztosítani? Az ide vonatkozó reformjavaslatok a következő pontokba foglalhatók:

1. *A pénzmegtakarító fizetési módok*: a giro- és csekkforgalom fejlesztése. Különösen a giroforgalom az, melynek jelentősége a jegybankokra nézve folyton növekszik, mert a giroforgalom számai a jegybank kezében futnak össze. A jegybankra ez oldalról kettős előny hárul:

1. Lehetővé teszi a jegybanknak a fiókhálózat kiépítésével a forgalomba való nagyobb mérvű behatolást; 2. actióképességét emeli, mert új eszközöket bocsát rendelkezésére. Az, hogy az érczczel és rövid lejáratú követelésekkel fedezett bankjegy a legtökéletesebb fizetési eszköz, nem áll ellentétben azzal a ténnyel, hogy oly államokban is, melyekben a jegykibocsátás nincsen merev szabályoknak alávetve, a bankjegyforgalom mellett a giroforgalom is kifejlődött. Mert egyrészt a jegykibocsátó a fedezet szükségességében természetes határra talál, másrészt pedig technikai okokból is a fizetési forgalom más formái iránt való sürgős szükséglet lépett fel. Minthogy a giroforgalom lényege az, hogy a fél követelése felett bármikor szabadon rendelkezhetik és pedig nemcsak átíráthatja, hanem készpénzben fel is veheti azt, kétségtelen, hogy e tekintetben a bankjeggyel azonos természetű és önként merül fel a kérdés, hogy nem szükséges-e bankjegyekhez hasonlóan ércz-fedezetükről gondoskodni? A girokövetelések felvétele vagy érczpénzben, vagy bankjegyekben történik. Ha a girohitelező érczpénzt kap, úgy a jegybank fedezete épp oly mértékben és arányban rosszabbodik, mint a bankjegy beváltásánál. Ha bankjegyekben fizettetik ki a követelés, úgy viszont a fedezetlen bankjegyek mennyisége fog szaporodni. A giro-

¹⁾ Helfferich: *Zur Erneuerung des deutschen Bankgesetzes* 42. és 43. oldal.

²⁾ *Grundgesetze der Volkswirtschaft in Besteuerung* 332. oldal.

követelés fedezetének, ha mennyiségileg nem is, de minőségileg épp oly óvatosan kell megállapítva lennie, mint a bankjegy fedezetéé. Ezen az alapon a belga és hollandi banktörvény a fedezeti előírást nem a jegyekre korlátozza, hanem kiterjeszti az összes naponként esedékes kötelezettségekre, tehát a girotartozásokra is. Ez előírás — bár mint az érczfedezet szükségességének végső consequentiája kétségtelenül helyes alapon áll — mégis túlszigorú. A tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy a giroköveteléseket bizonyos állandóság jellemzi és hogy épp válságos időkben nemcsak hogy mennyiségileg nem csökkennek, hanem még inkább növekednek. Helfferich ¹⁾ szerint ennek oka az, hogy ha ez intézményt a forgalom megszokta, azt válságos időkben sem nélkülözheti, sőt hogy a forgalom épp kritikus időkben támaszkodik olyan intézményekre, melyeket a legnagyobb és legelőkelőbb bankintézetek a fizetési forgalom megkönnyítésére alkottak. Tekintetbe veendő továbbá, hogy a legtöbb giroszámlatulajdonos érdeke sokkal szorosabb összefüggésben áll a jegybankkal, mint a legtöbb bankjegybirtokosé s a jegybanknál számlával rendelkező üzleti tapasztalata oly nagy, hogy olyan természetű indokolatlan félelem, mely válságos időkben a bankjegybirtokoson erőt vesz, náluk majdnem kizártnak tekinthető.

A mi a csekkforgalmat illeti, ez a letéteken, helyesebben a bankszámlán jóváírt, felvehető vagy átírátható pénzkészleteken nyugszik. Épp ezért mennél nagyobb a csekkforgalom, annál nagyobb tőkét lehet pánik idején visszavonni, annál nagyobb az ür a fizetési eszközökben, melyet a jegybankoknak szükség idején ki kell tölteni. A csekkforgalom kiterjesztése ennél fogva csak ott ajánlható, hol a gazdasági élet egy nagyobb hitelrázkódtatás ellen megfelelő biztosítékokkal rendelkezik, minek első feltétele egy kiválóan erős központi bank. De még ily esetben is a jegybank előnye inkább csak közvetett. Mert a csekk bár a forgalomból kiszorítja a készpénzt, de nem ad a jegybanknak módot és eszközt arra, hogy azt tartósan magánál tarthassa. Az arany koncentrálására a csekkforgalom fejlesztése csak annyiban ajánlható, a mennyiben a csekküzlettel foglalkozó bankok az arany fokozódó kiszorításával mind nagyobb aranykészletre tesznek szert, vagy tartósan magasabb letétek befizetése által a központi banknak lehetővé teszik, hogy érczkészletét nagyobbítsa. De Plenge ²⁾ figyelmeztet különösen arra, hogy a csekk a forgalomból egyelőre inkább a bankjegyet szorítja ki, mint az érczpénzt. Mert az európai államok közül egyedül Angliában hatolt már be a csekkrendszer a gazdasági életkörök alsóbb rétegeibe is. Mig pl. Németországban ott nyomul előtérbe a csekk használata,

¹⁾ *Zur Erneuerung des deutschen Bankgesetzes.* Leipzig, 1899. 30. oldal.

²⁾ *Von der Diskontpolitik zur Herrschaft über den Geldmarkt.* 139. oldal.

hol eddig a 100 és 1.000 márkás bankjegyeket használták fel fizetési eszközökül.

2. *Kisebb összegekről szóló bankjegyek kiadása.* Az eszme nem új. Angliában Goschen ajánlotta már, mint oly eszközt, mely a Bank of England aranykészletének erősödésére vezet. Csakhogy itt felmerül a kérdés, vajjon a forgalom felveszi-e a kisebb típusú bankjegyeket s lehetséges lesz-e tényleg az aranyat a forgalomból kiszorítani? Itt pszichológiai tényezőkkel is kell számítani. Tekintetbe veendő az alsóbb néprétegek bizalmatlansága minden érczpénzhelyettesítővel szemben. Tekintetbe veendő hatások, melyeket a rendezetlen bankjegy- és papírpénz-forgalom úgyszólván Európa összes országaiban már előidézett. Jelentős körülmény az, melyre Földes figyelmeztet¹⁾, hogy t. i. a kisebb forgalomban a bankjegyek könnyen a tényleges, ha nem is jogi kényszerfogam jellegével fognak birni, továbbá azért sem ajánlja, mert a kisebb forgalom körei nem birnak a szükséges kereskedelmi és gazdasági ismeretekkel, hogy a bankjegy jóságát megítélhessék. Ez utóbbi érv természetesen elesik, ha a kisebb típusú bankjegyeket egy az állam felügyelete alatt álló s helyes bankpolitikai elvek alapján vezetett központi jegybank bocsátja ki.

3. *A jegybank alaptőkéjének felemelése.* Ez a nézet abszolút értelemben nem indokolható. Mindenekelőtt hangsúlyozni kell azt, hogy az alaptőke és az érczkészlet között közvetlen összefüggés egyáltalán nincsen. E nézet hívei úgy képzelik a jegybank alaptőkéjének felemelését, mint nemesércz behozatalát a bank pénztáraiba valahonnan az ismeretlen külvilágból. Csakhogy az alaptőkefelemelés eszközei nem teremthetők elő a semmiből, sőt valószínű, hogy valamely formában a szabad forgalomból fognak kivonadni. A befizetés az új részvényekre történhetik, akár közvetlenül érczben vagy bankjegyekben, akár pedig a jegybanknál fennálló girószámla útján, leszámítolásra benyújtott váltókkal vagy értékpapírok lombardirozásával. Ha a befizetés a girószámla megterhelésével történik, úgy tekintve, hogy a jegybankok általában bizonyos összegű minimális letétet kívánnak a számlatulajdonostól, ezt befizetés útján a megfelelő összegre kellene kikerekíteni. Ha a befizetés leszámítolásra benyújtott váltók vagy lombardhitel igénybevételével történik, úgy a váltó vagy lombardhitel lejártakor a kötelezettnek szintén fizetnie kell. Végeredményben tehát úgy tűnik fel a dolog, hogy az érczkészlet direct vagy indirect úton mégis gyarapodni fog. De ez az előny csak látszólagos. Mert azzal a pénzzel, a mi így a jegybankhoz kerül, a szabad forgalomban lenne kevesebb, holott az ott bizonyos feladatokat teljesített. A szabad forgalom szükséglete fiz. eszközök után általános gazdasági viszonyoktól függ s minden

¹⁾ Földes: *Társ. gazd. tan.* II. kötet, 335. oldal.

önkéntes és hirtelen csökkentése a fizetési összegek mennyiségének ürt támaszt, melyet gyorsan ki kell tölteni. E feladat pedig a jegybankra hárul, mert végeredményben hozzáfutnak mindama ilyen természetű szükségletek, melyek a nyílt piacon nem nyertek kielégítést. A tőkefelemelésnek az érczkészletre gyakorolt kedvező hatása tehát jórészen compensálódnék a jegybanknak erősebb és fokozottabb igénybevételével. E processus azonban nem játszódna le ily egyszerű módon, minthogy még számos egyéb körülmény veendő figyelembe. Feltehető, hogy az új részvények egy része külföldön helyeztetik el, mi által a fizetési mérleg alakulása kedvezően befolyásoltatnék. Tekintetbe veendő továbbá, hogy a belföld szükséglete befektetési papirokban az új emissio által a külföldi értékektől ez új irányban tereltetnék, a mi szintén a fizetési mérleg előnyös alakulásának jelentős tényezőjeként szerepelne. Ha ez a javulás nem efemer, hanem tartós jelenség lenne, úgy remélhető volna, hogy a szabad forgalomban a tőkefelemelés folytán előállott hiány nem a jegybank fokozottabb igénybevételével, hanem külföldről befolyó nemesérczczel töltenék ki. Csakhogy a tőkefelemeléssel előidézett időleges javulása a fizetési mérlegnek csakhamar az ellenkező irányban térülne el; a külföldön elhelyezett részvények után fizetendő osztalékok fejében arany küldetnék ki s a külföldi befektetési papirok mellőzése folytán az ezek után járó osztalékok tételével válnék kedvezőtlené a fizetési mérleg.¹⁾

Ujabban 1907-ben a hamburgi bankárgyűlésen foglalkoztak e problémával. Az előadói javaslat szintén azt az álláspontot foglalta el, hogy a Reichsbank alaptőkéjének felemelésére nincs szükség, mert egyfelől a Reichsbank alaptőkéje elegendő biztosítékot nyújt a hitelezőknek kötelezettségeinek pontos teljesítésére, másrészt pedig a bank érczkészletének erősödésére nem vezetne. Az egyhangulag elfogadott határozati javaslat szerint: „Eine Erhöhung des Grundkapitals und Reservefonds der Reichsbank ist nicht erforderlich auch nicht imstande der Status der Reichsbank dahin zu beeinflussen, dass infolge dieser Massnahmen eine andere als die bisher gehandhabte Diskontpolitik befolgt werden könnte“.²⁾

4. *Kamatkozó betétek elfogadása.* A reformjavaslatok közül, melyek a jegybankok megerősítését czélozzák, többen azt ajánlják, hogy fizessenek a jegybankok letéteik után kamatot. A jegybankok érczkészletének jelentős emelkedését remélik ez intézkedés hatásaként s különösen azt, hogy a magánbankok folyton emelkedő súlyával szemben képesek lesznek maguknak a pénzpiaczen megfelelő positiót biztosítani. A Reichs-

¹⁾ Helfferich: *Zur Erneuerung des deutschen Bankgesetzes.* 77. o.

²⁾ *Verhandlungen des dritten deutschen allg. Bankiertages.* 126. o.

bankra nézve az 1875. évi törvény 13. §-ának 7. pontja a kamatos letétek elfogadását lehetővé teszi, de ezek maximumát az alaptőke és tartalék összegéig limitálja. Mégis a Reichsbank 1879 óta e jogával nem élt.

Már ha el is fogadjuk ezt a feltevést, hogy kamatos letétek elfogadása esetén a jegybankoknak rendelkezésére álló tőkekészlet jelentősen gyarapodnék, még mindig kétséges, vajjon származnék-e belőle a jegybankra nézve valamely pozitív előny? Nem hagyható t. i. figyelmen kívül, hogy minden jegybank szigorú szabályoknak van alávetve, szabad tevékenységének köre törvényes intézkedések folytán meglehetősen szűk körre szorul. Nem kell-e tehát attól tartani, hogy a jegybank nem lesz képes a hozzáfolyó összegeket a szabályoknak megfelelőleg felhasználni? Mindenekelőtt hitelnyújtását nagyobb mértékben kellene kiterjesztenie, hogy a kamatveszteségért magát kárpótolja, a miben kétségtelenül veszély rejlik. Az érczkészlet gyarapodása pedig csak akkor következhetne be, ha a befizetések aranyban történnének, holott kétségtelen, hogy nagyobb összegek bankjegyekben fognak elhelyeztetni. Plenge szerint a jegybankoknak a kamatos letétek által nyert nagyobb hitelnyújtó képessége a kamatos letétek be- és visszafizetési természetes hullámozásának hatása alatt áll, mely talán épp ellenkező irányban működik, mint a jegybank kamatlábpolitikája: gyarapodás gazdasági depressio idején, zökkenés kedvező conjuncturák esetében.¹⁾

5. *Kényszerárfolyam.* Kétségtelen, hogy a kényszerárfolyam az érczkészlet megvédésének legbiztosabb eszköze, mert abban áll, hogy a törvény rendelkezésénél fogva a jegybank nem köteles az általa kibocsátott jegyeket érczpénzre beváltani. De a vele összekötött hátrányok oly számosak, hogy a gazdasági fejlődés természetszerű következménye, hogy oly jegybankok is, melyeknek bankjegyei kényszerárfolyammal bírnak, a készfizetések mihamarabbi felvételére törekszenek. A külföldi forgalom feltétlenül az aranyértékben való fizetést követeli. Ha azonban a bankjegyek nem válthatók be aranyra, ha a külföldi hitelező követeléseért csak bankjegyeket kaphat, melyeket külföldön értékesíteni csak akkor tud, ha akad valaki, a kinek éppen azon országban kell fizetéseket teljesíteni, a hol ezen bankjegyek kiadattak: akkor a váltóárfolyam hullámozása teljesen kiszámíthatatlan mérveket és formákat ölt.²⁾ A bankjegyek értéke természetszerűleg csökkeni fog, fellép az agio, melynek hátrányait első sorban az ország ipara és kereskedelme fogja sajnálatosan megérezni. Ha ez az ország tőkeszegény s a külföldre van utalva, a szükséges kölcsönt csak a legnagyobb nehézséggel

¹⁾ Plenge i. m. 200. o.

²⁾ Debreczeni: *Jegybankpolitika* 141. o.

kaphatja meg, mert a külföld nem vállalkozik oly országban, melyről tudja, hogy szükség esetén nem a befektetett összeget, hanem csupán azzal egyenlő névértékű bankjegyeket lesz képes kapni, melyeknek tényleges értéke azok névértékét esetleg meg sem közelíti.¹⁾ Hogy az osztrák-magyar bank, melynek jegyei szintén kényszerfolyam alatt vannak, e káros hatásokat el tudta háritani, az a bank kiváló devizapolitikájának tulajdonítható, melynek jelentőségét és szerepét még fogjuk vizsgálni.

6. *A jegybank és magánbankok közötti viszony szabályozása.* Láttuk, hogy a jegybank discontpolitikájának sikerét főleg az nehezíti, hogy a pénzpiaczon a magánbankok emelkedő súlyánál fogva az általa megállapított kamatláb igen gyakran nem válik effectivvé. Bár tudjuk, hogy a bank és magánkamatláb közötti nagyobb eltérés nem tulajdonítható kizárólag a magánbankok politikájának, de kétségtelen, hogy közvetlenül vagy közvetve egyéb úton megakadályozhatják a jegybank discontpolitikájának érvényesülését. Minthogy az ország hitelszükségletének nagy részét a magánbankok elégítik ki, a jegybank ellenőrző szerepe a pénzpiaczon megnehezül; váltótárczájuk rediscontálásával alkalmatlan időkben a jegybank státusát még kedvezőtlenebbé tehetik. Folytonosan szorosabb összeköttetésük a külfölddel lehetővé teszik a magánbankoknak, hogy a külföldi kibocsátások egy részét belföldi üzletfeleiknél helyezték el, mi által adva van nagy befolyásuk a fizetési mérlegre s a váltóárfolyamokra, mely körülmény természetesen visszahat a jegybank nemesérczpolitikájára. Az együttműködés tehát mindenestre szükségesnek mutatkozik. Ansiaux ajánlja, hogy a jegybank és magánbankok között syndikátus létesíttessék a törvényes valuta védelmére. A nehézség természetesen igen nagy, csak úgy küzdhető le, ha a magánbankok feladatuk magaslatára emelkedve átlátják e célnak a gazdasági életre kiható nagy fontosságát. Hogy ily együttműködés a magánbankok részéről lehetővé váljék, ez csak két úton érhető el és pedig: 1. kényszerrel, 2. bizonyos recompensatiók kilátásba helyezésével. Kényszerrel: ha pld. a jegybank az ellenkező magánbankok váltóinak rediscontálását megtagadja. Recompensatio útján: pld. ha az állam csak a syndikátusba belépő bankoknál helyezne el letéteket, vagy csak ezeket részesítené az állami emissiókban.²⁾

Egyébként újabb időben kétségtelenül haladás észlelhető ezen irányban. Hovatovább terjed a magánbankok közt a belátás, hogy a jegybank nem versenyző üzlettársuk, hanem felettük álló intézmény, mely egész politikáját a gazdasági életre nézve nagyérdekű célok megvalósítására irányítja. Segíteni és támogatni a központi jegybankot:

¹⁾ Debreczeni i. m. 142. o.

²⁾ Ansiaux: *System de la politique regulatrice des changes.*

oly kötelesség, melynek teljesítését elsősorban a magánbankok saját érdeke is követeli. Mert mennél biztosabb és kedvezőbb valamely ország központi jegybankjának helyzete, annál gyorsabban valósulnak meg a gazdasági fellendülés és fejlődés szükséges előfeltételei, melyek a magánbankok eredményes és nyereséges működését lehetővé teszik.

*

2. Az irodalom a praemiumpolitikát discontpolitikával kapcsolatban szokta tárgyalni. Részünkről a szétválasztásnak oka nem elvi, hanem inkább technikai alapokon nyugszik, mert kétségtelen, hogy a praemiumpolitika önmagában nem elég hatályos ahhoz, hogy a jegybank érczkészletét megvédje. Újabban jelentősége a discontpolitikával kapcsolatban is mindinkább csökken. Franciaországban, a praemiumpolitika hazájában, a Banque de France is mind ritkábban nyúl e védőeszközhöz, úgy, hogy bizonyos tekintetben már a múlt requisitumai közé sorolható.

A praemiumpolitika legtökéletesebb definitióját Landesberger adta és ő kísérte meg e politika tudományos igazolását is: „Die Prämie ist eine, in ihrer Höhe wechselnde Vergütung, welche die Bank von Frankreich dafür fordert und erhält, dass sie die ihr obliegenden Zahlungs- und Einlösungsverpflichtungen nicht in coursfähigen Silbercourant, sondern in Goldmünzen oder Barren erfüllt, bezw. ihre Creditwährungen in Gold leistet“.¹⁾

Landesberger szerint a kettős valuta lényegében rejlik az, hogy az az adós, ki fizetését nem a néki kényelmesebb, hanem a hitelezőre nézve előnyösebb pénznemben teljesíti, ezért bizonyos megtérítést igényelhesen. Formailag a Banque de France is ezen magángazdasági és individuális állásponton áll, de ezen eljárás kezei között egy, bizonyos meghatározott szabályok szerint functionáló gazdasági intézménnyé válik.

Gyakran tűnik elő az a jelenség, és pedig annál sürűbben és intenzívebben, mennél jobban hódít tért az aranyvaluta, hogy míg a központi jegybanknak functiója abban áll, hogy a termelésnek és forgalomnak tőkét pénzalakban bocsásson rendelkezésére, addig bizonyos körülmények között e bankkal szemben támasztott igények, nem a forgalomnak pénzalakbani tőke után való növekvő szükségéből származik, hanem az aranyra, mint a világforgalomban pénzül használt áruira irányul.²⁾ Az arany, a mi a banktól ily esetben elvonatik, nem azon czélt szolgálja, hogy más, a termelésre közvetlenül szolgáló javakká alakuljon át; hanem a szándék odairányul, hogy az aranyban beálló locális érték-

¹⁾ Landesberger: *Währungssystem 8 Relation* 91. o.

²⁾ Landesberger: *Über die Goldprämiumpolitik der Zettelbanken* 16. o.

eltolódást közvetlenül kihasználjon. Feltétele ennek, hogy valamely pénzpiaczon hirtelen nagy kereslet álljon be arany után. Oly államban, hol aranyvaluta van, kényszerül a jegybank ily esetben a speculatio miatt, ennek sikeres elhárítására a kamatlábat felemelni. Ott azonban, hol a két fém van törvényes fizetési eszköz jellegével felruházva, a banknak hatalmas fegyver kezében a praemiumpolitika, mert lehetővé teszi, egyfelől az arany nagyobb mérvű exportálásának megakadályozását, másfelől pedig lehetővé teszi, egy a termelésre igen nagy fontosságú tényezőnek, a kamatlábnak függetlenítését az esetleges és ideiglenes aranyértékeltolódásoktól és az ennek kihasználását célzó operációktól.

A praemiumpolitika szükségességét Landesberger szerint az a körülmény igazolja, hogy a discontpolitika az aranykiszivárgás megakadályozására terhes és igen gyakran veszélyes védelmi eszköz. Mert habár az aranykiszivárgás oka nem mindig az ország belső viszonyainak következménye, mégis a kamatlábpolitika a mellett, hogy a nemzetközi viszonyokra akar hatni, melyre elsősorban céloz, hatását a belföldön is érezteti. Ha tehát az aranykiszivárgás merőben speculativ természetű s a jegybank kamatlábat emel, úgy a hitelt megdrágítja azok részére, kik a speculativ aranyküldés okozóival semminemű összefüggésben nem állanak. A discontpolitika ennél fogva igen gyakran gátló mozzanata a gazdasági élet természetes fejlődésének, mely elsősorban a hitel olcsóságát s a kamatláb lehető állandóságát követeli. Mert csak a gazdaságilag érdekeltek legműveltebb osztálya képes megérteni, hogy a kamatlábemelés a termelési és hitelviszonyok egészségtelen alakulásának következménye, avagy csak védelme a nemesércznek. Ezen kedvezőtlen jelenség pedig nem esetleges jellegű, mert a kamatlábemelés természetében rejlik annak hatása a gazdasági élet összes köreire, mely hatások el nem választhatók, szét nem különíthetők. Ezen káros hatások kiküszöbölése végett lép a kamatlábpolitika mellé, részben mint annak correctivuma, részben mint helyettesítője, a praemiumpolitika. A praemiumpolitikának t. i. bizonyos egyoldalúság a sajátossága: megnehezíti az aranyexportot, a nélkül, hogy a pénzpiacz feszültségét idézné elő. Közvetlen hatása abban áll, hogy a felső aranypontot kitolja, míg az alsó aranypontot közelebb hozza.

A discontpolitikával combinált aranypraemiumpolitika intenzívebb hatása azon alapszik, hogy egyrészt jobb differentiálást és a viszonyokhoz való pontosabb alkalmazkodást teszi lehetővé, másrészt pedig azon, hogy az aranypraemium nem tartalmaz heterogén elemeket. Ugyanakkor tehát, midőn az aranypraemium változó magasságával az arany után nagyobb kereslethez alkalmazkodik, a kamatláb a belföldi piacz viszonyainak megfelelő magasságban maradhat. S minthogy az aranypraemium

nem más, mint az emelkedő aranyszükséglet *aequivalense*, ennél fogva mindazokat éri, kik az aranyexportban résztvesznek, de csakis azokat és pedig valamennyit egyenlő mértékben.¹⁾

Vizsgálva a praemiumpolitika lényegét, mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy a praemiumpolitika alkalmazása csak szűk körre szorul: nevezetesen csakis kettős és átmenetileg a sánta valuta országokban alkalmazható. De még úgy is e politika a francia bank sajátos intézménye, mely csak nehezen lenne átvihető más jegybankra még akkor is, ha nem állana útján a valutatörvény. Mert minden oly intézkedésnek, mely a bankjegyek aranyra való beváltását megnehezíti, következménye, hogy passiv fizetési mérleg esetén az országos valuta értéke a külföldön hanyatlani fog. Éppen azért csak egy olyan *par excellence* hitelező állam, mint Franciaország, melynek rendes körülmények között fizetési mérlege is kedvező, űzheti eredményesen e politikát.

A praemiumpolitika hívei abból indultak ki, hogy az aranymozgalmakat önkényesen és internacionális arbitrage idézi elő. E nézet azonban teljesen tarthatatlan. Mert az aranymozgalmakat nem az arbitrage idézi elő, hanem az következménye a nemzetközi fizetési mérleg állapotának. Ha a nemzetközi fizetési mérleg állapotánál fogva az aranykivitel szükségessége áll elő, ennek következménye, hogy a váltóárfolyamok oly magasra hágnek, hogy az aranykivitelt lehetővé teszik, ha már most a felső aranypont a praemium által kitolatik, úgy annak következménye nem lesz az aranykivitel teljes elmaradása, minthogy az azt előidézőfeltételek továbbra is existensek, hanem létrehozza a külföldi váltóárfolyamok abnormis rosszabbodását, vagy a mi ezzel egyetértelmű: időleges valutaelértéktelenedést. A praemiumpolitika ezen hatását e politika hívei is elismerik — többek között maga Landesberger is — de nagyobb fontosságot nem tulajdonítanak e körülménynek, sőt azt állítják, hogy ez által a kereskedelmi mérleg kedvezően befolyásoltatik, mert az exportnak kedvez s az importot megnehezíti. Helfferich²⁾ szerint, míg a praemium néhány ezreléket meg nem halad, addig a hatás egyáltalán nem kerülhet szóba. Ha pedig legnagyobb magasságra emelkedik, úgy az ingadozó valuta hátrányai túlszárnyalják az aranykivitel megnehezítésének előnyeit.

Heiligenstadt³⁾ szerint egyedüli előnye ezen politikának, hogy a kiviteli kereslet a forgalom hátrányára elnyomja. E hátrány pedig abban nyilvánul, hogy a praemium által a forgalom rosszabbodik; a teljes súlyú aranyérmék t. i. a külföldre vitetnek, úgy, hogy a belföldön csak

¹⁾ Landesberger; i. m.

²⁾ *Zur Erneuerung des deutschen Bankgesetzes.* 129. oldal.

³⁾ Heiligenstadt: *Beiträge zur Lehre von den auswärtigen Wechselkurse.* (Conrad Jahrbücher, 3 Folge, 5. Bd., 234. old.)

a kisebb súlyú érmék maradnak forgalomban. S ha egy államnak, melynek fizetési mérlege kedvezőtlen, nincs forgalma annyira arannyal telítve, mint a francziáé, úgy az aranykivitel a praemium által tényleg megakadályoztatik s a mérleg egyensúlya áruküldéssel áll csak helyre. Hogy azonban a belföldi árú külföldön piacra találjon, szükséges, hogy annak ára alacsonyabb legyen, mint bárhol másutt. A belföldi termelők tehát az exportcikkek árainak szükségszerű csökkenése által jelentékenyen károsulnak. Másrészt pedig a külföldről behozott árúk a belföldre nézve megdrágulnak. Mert az importőrnek a behozott árút a külföldi állam valutájában kell fizetnie, melyre a váltók megdrágulnak, minthogy az aranypraemium a váltóárfolyamokat befolyásolja; ő maga azonban az áremelkedést nem fogja viselni, hanem áthárítja a fogyasztókra. Az aranypraemium tehát mind szélesebb körben gyakorolja hatását, mely végeredményben épp oly általános és egyetemes lesz, akár a kamatláb felemelése. Téves és egyoldalú tehát úgy Landesberger, mint általában a praemiumpolitika híveinek azon álláspontja, hogy az aranypraemium csak az arbitrazsöröket éri.

A francia bank aranykészletét a praemiumpolitika egyébként egyideig sikeresen csak azért védhette, mert a francia bimetallismus aránylag izoláltan állott. Ha a bimetallisták célja eléretnék s az egész világon az arany és ezüst declaráltatnék törvényes fizetési eszköznek, úgy nem állhatna elő pénz utáni olyan kereslet, mely kizárólag csak az egyik, vagy csak a másik ércz után irányulna. A praemiumpolitika, mely éppen arra van alapozva, hogy a külföldi pénzszükséglet arany és ezüst között különbséget tesz, a bimetallista cél megvalósulásával hatékonyságát elvesztené.

De ellentétben áll a praemiumpolitika a valutaügy fejlődésének azon természetes céljával, mely a pénzforgalom egységesítésére törekszik. A központi jegybank, melynek feladata volna a rendelkezésére álló eszközökkel e cél elérését előmozdítani, máma is különbséget tesz arany- és ezüstpénz között.

A praemiumpolitika hívei e politika alkalmazását általában Franciaországra való hivatkozással ajánlották, mert ebben találták okát azon szembetűnő nagy eltérésnek, mely a francia és a többi európai jegybank által megállapított hivatalos kamatláb között van. A praemiumpolitika segélyével a kamatlábnak nagyobb stabilitást és alacsonyabb állást remélték biztosítani. Téves azonban a francia alacsony kamatlábat a bank praemiumpolitikájának tulajdonítani. Hogy Franciaországban a kamatláb alacsonyabb, annak oka az, hogy Franciaország tökében leggazdagabb állam, de népessége stagnál s az ipar életereje hiányzik. Ez a tőke kivándorlására vezet. Már pedig a tőkét exportáló

államban a kamatláb mindig alacsonyabb, mint az importálóéban. A praemiumpolitika jelentősége a kamatlábpolitikához viszonyítva inkább abban van, hogy a nemzetközi viszonyoknál fogva szükségessé váló kamatlábemelés elhalasztását, illetve a mennyiben a kamatláb felemelése csak rövid időre szükséges, esetleg annak mellőzését teszi lehetővé. Ha ugyanis a viszonyoknál fogva következtethető, hogy a kamatlábkülönbség Francziaország és a külföld között rövidesen Francziaország javára fog változni az által, hogy a külföldön a kamatláb esni fog, úgy az arbitrazsörök nem fognak aranyat exportcélokra igénybe venni, mert egy ily operáció nyereségét a praemium csökkentené.

Tekintetbe kell továbbá venni, hogy a praemium nemcsak az aranykivitelt, hanem a bevittet is meg fogja drágítani. Mert ha a kamatláb külföldön oly alacsony, hogy a tőkeelhelyezés Francziaországban előnyössé válik, mégis az átvitelről le fognak mondani, hacsak nem várható, hogy a helyzet tartós marad, mert hiszen ha a viszonyok változnak, úgy a Francziaországban elhelyezett tőkék kiviteli költségét a praemium is növelni fogja.

Összefoglalva tehát fejtegetéseinket, meg kell állapítani, hogy a praemiumpolitika nem képes a jegybank érczkészletét a kiszivárgás ellen hathatósan védelmezni. Mert vagy a forgalomból kerül ki a szükséges arany mennyiség, a mikor is a jegybanknak a fizetési eszközökben támadt ürt előbb-utóbb ki kell töltenie, vagy átmegy a praemium hatása a váltóárfolyamokra, a mennyiben a külföldre való aranyküldés a praemiummal megdrágul. Az utóbbi esetben tehát azok viselik, a kik árut vesznek külföldön, hatása tehát ugyanaz, mint a discontfelemelésnek a nélkül, hogy annak kedvező következményeit is létrehozná.

Ez a felismerés eredményezte, hogy a Banque de France vezetősége is mind ritkábban nyúl e védelmi eszközhöz, hanem a többi jegybankhoz hasonlóan az arany védelmére a kamatláb felemeléséhez fordul. Az 1898-iki évi jelentésében a Banque de France vezetősége a következőket mondja: „... im Monat Oktober trat eine heftige Steigerung der Wechselkurse ein und wir mussten daher zu dem einzigen Heilmittel greifen, zu welchem in solchem Falle die Erfahrung rät: zur Discontoerhöhung“.¹⁾

Walther Lotz²⁾ szerint a praemiumpolitika Francziaországban már régtől fogva oly cél szolgálatában áll, melyhez a bankpolitikának semmi köze. Azon szoros összefüggés folytán t. i., mely az állampapírok cursusa és a pénzpiacz helyzete között fennforog, a Banque de France e politikát arra használta fel, hogy a járadékarfolyamokat magasan tartsa.

¹⁾ Dr. Rosendorff: *Die neue Richtung in der Goldpolitik der Bank von Frankreich.* (Bank-Archiv 1907. évf., 5. sz., 73. old.)

²⁾ *Handwörterbuch der Staatswissenschaften.* III. köt., 181. old.

Azok a nehézségek, melyekkel a jegybankok nemesérczkészletük védelmére alkalmazott politikájuk kifejtése közben találkozhatnak, eredményezték, hogy új utakat és módokat kerestek, hogy egyfelől a törvényes követelményeknek eleget tehessenek, másfelől pedig a gazdasági élet menetére fejlesztőleg s ne hátrálólág hassanak. Az új irányban a legjelentősebb szerepet az osztrák-magyar bank játszotta s deviza politikájával az arany védelmére oly hatásos eszköz alkalmazására mutatott rá, mely mintául szolgált az összes többi európai jegybanknak.

Tudjuk, hogy az osztrák-magyar bankra nézve a bankjegybeváltási kötelezettség fel van függesztve. Elméletileg tehát nincs akadálya annak, hogy a váltóárfolyamok az aranyponthoz fölé emelkedjenek, a mi a valuta elértéktelenedésével volna egyenlő. S ha mégis az utóbbi években a külföldi váltóárfolyamok aránylag szilárdan állottak, ez az osztrák-magyar bank devisapolitikájának tudható be. E politika célja a rationálisan üzemeltetett külföldi üzletek segélyével védeni meg a nemesérczkészletet. Általánosságban mondható, hogy a normális körülmények között a jegykibocsátó banktól csak kivitelre vonnak el aranyat jelentős mennyiségben. De a dolog természetében rejlik, hogy senki sem fog külföldi adósságának fedezésére aranyat küldeni ki, ha ezen célját más fizetési eszköz kiküldésével olcsóbban érheti el. A jegybank devisapolitikája tehát oda tendál, hogy a külföldi fizetési eszközök iránti szükségletet, e fizetési eszközökből tartott állandóan nagyobb készlet segélyével elégítse ki, hogy ez által a váltóárfolyamoknak az aranyponthoz való emelkedését megakadályozza.

Az osztrák-magyar bank deviza-politikájának lényege tehát abból áll, hogy a bank azon külföldi piacokra szóló eszközökből, melyekkel szemben a belföldnek rendszerint nagyobb fizetési kötelezettségei vannak, állandóan nagy készletet tart birtokában s ezt szükség esetén s ennek arányában a forgalom rendelkezésére bocsátja a végből, hogy általa a belföld ebbeli igényeit kielégítse, illetőleg, hogy a kínálat növelése folytán a külföldi váltóárfolyamokat a belföldi tőzsdén lenyomja.¹⁾ A fizetési eszközöknek ezen készlete külföldi piacokra szóló váltókból és külföldi folyószámla-követelésekből áll. A külföldi fizetési eszközökből álló ezen készlet segélyével a bank azon helyzetben van, hogy ha a váltóárfolyamok aranyponthoz közelednek, úgy hogy az aranykiküldés előnyössé válik, külföldi váltókat és csekkeket kínál fel a piacon, hogy a váltóárfolyamokat leszorítsa. Nagy devisakészlet tehát a jegybankra nézve lehetővé teszi, hogy discontpolitikáját többé-kevésbé függetlenítse a külföldi pénzpiacra lejátszódó eseményektől.²⁾

Az o. m. bank ebbeli tevékenysége meg van könnyítve az által, hogy mindkét állam kormánya aranykészletének átadásával quasi a kül-

¹⁾ Nagy Imre i. m. 150. oldal. — ²⁾ Nagy Imre i. m. u. o.

földi fizetések teljesítésének monopóliumával ruházta fel a bankot. Az o. m. bank azon helyzetben van, hogy állami fizetések teljesítésének előtte ismeretes időpontjaira nagy deviza-készletet gyűjt, mi által a váltóárfolyamok emelkedését meggátolja. Kiállítja továbbá az o. m. bank az u. n. vámarany-utalványokat, melyek az aranyban fizetendő vámilletékek lerovására használatnak. A két államkincstár a befolyt vámutalványokat a banknak átadja, mely azokat az illető államok kormányainak javára írja s ezzel szemben az ezen utalványokért befolyt arany-érmék felett rendelkezik.

De meg van könnyítve az o. m. bank helyzete ezen részben az alapszabályok 84. cikkében biztosított azon jogánál fogva is, hogy a birtokában lévő külföldi piacokra szóló váltókat és külföldi jegyeket, ha azok aranyban, vagy arannyal egyenértékű valóságos érczértékben fizetendők, legfeljebb 60,000.000 korona erejéig érczkészletébe beszámíthatja. Különösen Bendixen¹⁾ lelkesedik ezen újításért, sőt tovább megy s azt ajánlja, hogy az egész devisakészlet tekintessék egyenlőnek az érczfedezettel. Mert oly érték, ami a külföldre való küldéssel aranyra beváltható, van oly jó fedezet, mint az effectiv arany.

Meg akarván állapítani a devisapolitika jelentőségét, a következőket kell szem előtt tartani: A deviza lényegileg tényleg sokkal közelebb áll az aranyhoz, mint a belföldi váltó. Követelést ad a jegybanknak aranyra, míg a belföldi váltók inkasszálsánál a bank kénytelen a jegyekben való fizetéssel megelégedni. A devisapolitika hatályos érvényesüléséhez szükséges, hogy azon államokban, hol e politika alkalmaztatik, a fizetési mérleg felváltva kedvező és kedvezőtlen legyen.²⁾ Mert állandóan kedvezőtlen fizetési mérleggel bíró országban a devisapolitika nem sokat használhat, mert csak rövid idő kérdése, hogy az aranykiözönlés mikor kezdődik meg. Hisz bármily hatalmas is legyen a jegybank devisakészlete, bizonyos, hogy nem kimeríthetetlen. S kedvezőtlen fizetési mérleg esetén nincs megadva a lehetőség a devisatárcza kiegészítésére, mert ha a jegybank vevőként lép fel s a váltókat nagyobb tételekben vásárolja, úgy még jobban kiélesíti a hausse-t, melyet leküzdeni akar. De más oldalról is jelentkeznek nehézségek. Mindenekelőtt a legnagyobb óvatosságra van szükség a devisák bevásárlásánál, minthogy a külföldi váltóadósok viszonyairól a jegybank nem szerezhet oly pontos és megbízható értesüléseket, mint a belföldiekéről. Ehhez járul még a kockázat, melyet a váltóárfolyamok hullámozásai idéznek elő. Ennélfogva csak oly külföldi államra szóló váltók vásárlása ajánlható, melyeknek valutája oly mértékben rendezett, hogy a váltóárfolyamok hullámozásai a normális keretekben mozognak. Az országok kiválasztásánál természetesen a forgalom érdeke és szükséglete a döntő.

¹⁾ Bendixen: *Geld und Kapital* 151. oldal. — ²⁾ Debreczeni i. m. 146. o.

Egyébként is óvakodni kell a devisapolitika jelentőségét túlbecsülni. A discontpolitikát jól kiegészítheti, de nem pótolhatja, mert végeredményben tartósan nem hozhat létre más váltóárfolyamokat, mint a melyek a fizetési mérleg alakulásából következnek.

A mi azon több oldalról ajánlott újítást illeti, hogy a devisakészlet az érczfedezethez számíttassék, oly problema, melynek megoldása a legnagyobb elővigyázatot igényli. A devisakészletnek az érczfedezetbe való beszámítása majd előnyösen, majd kedvezőtlenül befolyásolná a jegybank discontpolitikáját. Előnyösen akkor, ha a bankkamatláb alacsonyan tartandó, hátrányosan, ha esését kell meggátolni. Tekintetbe veendő továbbá, hogy a devisák beváltási lehetősége csak béke idején van biztosítva.

*

Összefoglalva fejtegetéseimet, megállapíthatjuk, hogy a nemesérczpolitika központjában áll s annak gerinczét képezi a kamatlábpolitika. Bár hatályos érvényesülésének sok akadály áll útjában, mindamellett a nemesérczkészlet legjobb fegyvere. A kamatlábemelés megdrágítja ugyan az összes tőkekeresőknek a hitelt, de egyszersmind módot ad arra, hogy valamennyien, ha drágábban is, de kölcsönhöz jussanak. Kétségtelen, hogy a kamatláb magassága, a mennyiben pusztán mint a nemesérczkészlet védelme jelentkezik, hátrányosan befolyásolja a gazdasági élet természetes fejlődését, melynek főérdeke a kamatláb olcsósága és stabilitása. De végeredményben a jegybankok kezében az egyedüli hatályos fegyver. Nem pótolhatja a kamatlábpolitikát a prémiumpolitika, a mit ez utóbbinak legexponáltabb hivei, mint Landesberger és Arendt is elismernek. De a prémiumpolitika, mint a discontpolitika kiegészítője sem ajánlható, mert a prémiumpolitikának nincs meg az az egyoldalú hatása, mit Landesberger neki tulajdonít. hogy t. i. csak az exporteuröket éri. A prémiumpolitika hatása épp úgy kiterjed a gazdasági élet összes köreire, mint a kamatlábpolitikáé, de a nélkül, hogy annak kedvező hatásait is előidézné. A devisapolitika ezzel szemben fokozott figyelmet érdemel. Mert egyrészt bizonyos korlátok között a jegybank nemesérczkészletének hatályos védőeszköze, másrészt pedig lehetővé teszi a kamatláb függetlenítését a külföldi piacon lejátszódó eseményektől. Ajánlatos tehát a jegybankok részéről a devisaüzletnek nagyobb mérvű cultiválása s hogy ez lehetővé váljék, a törvényhozás nem zárkozhatik el az elől, hogy a nemesérczkészlethez a devisaállomány egy része is hozzászámíttassék. Az egész devisakészletnek az érczfedezethez való számítása azonban nem indokolt, mert egyrészt azoknak pontos beváltása csak béke idején biztosított, másrészt pedig e körülmény a tiszta érczfedezetnek minimumra való leszállítását idézhetné elő.

Makai Oszkár.

A nemzetközi kereskedelmi statistika egységesítése.¹⁾

A múlt század elismerten legmonumentálisabb alkotásába, a bruxellesi Palais de Justice-be ez év júliusában költözik be az új nemzetközi kereskedelemstatistikai hivatal. A Poelaert-téri épület szolgáltat helyiségeket e statistikai hivatalnak, melynek létesítését már több mint félszázada sürgetik.

Alig hogy rendes statistikai feljegyzések készültek az egyes országok külkereskedelmi forgalmáról, máris kitűnt, hogy milyen nehézségeket okoznak az egyes országok statistikaiban mutakozó eltérések. Az 1885-ben alakult Nemzetközi Statistikai Intézet rögtön felvette tárgysorozatába a kereskedelmi statistika egységesítését, és hogy e feladat milyen nagyjelentőségű volt, kitűnik abból, hogy a kétévenként tartott congressusok napirendjén állandóan szerepelt ez a kérdés. A congressusok határozatainak azonban csak kevés gyakorlati következményük volt és még ma is számtalan eltérés áll fenn abban, hogy milyen alapokon készítik a kimutatásokat.

Mindenekelőtt az értéknek miként való megállapítása körül merültek fel vitás kérdések. A jelenlegi statistikák e részben három módot követnek: Az érték megállapítása vagy úgy történik, hogy a kereskedő bevallja az áru értékét, vagy úgy, hogy ezt tekintélyes kereskedőkből és iparosokból összeállított állandó bizottságok évről-évre határozzák meg, vagy pedig úgy, hogy az árúk értékét hosszú időre előre megállapítják. Világos, hogy ez a harmadik módszer teljesen értéktelen, mert egyáltalában nem tart lépést a világpiaczi árak változásaival és hullámzásaival. Az első módszer értéke az egyes országok kereskedőinek megbízhatóságától függ. Ezért ragaszkodnak sok államban ahhoz, hogy az érték megállapításának feladatát bizottságra ruházzák; ezzel inkább vélik biztosítotttnak az adatok helyességét. Különösen olyan országokban, a hol értékvám van életben, nem lehet a statistikának a kereskedők bevallásaira támaszkodnia. De viszont a bizottsági megállapításnak az a hátránya, hogy a bizottság csak évenként egyszer állapithatja meg az értékeket, s ezek azután később, akár estek, akár emelkedtek az

¹⁾ E tanulmány június hóban készült. Az időközben bekövetkezett világháború természetesen egyelőre lehetetlenné teszi a tanulmányban kifejtettek gyakorlati megvalósítását.

árak, a következő évi megállapításig érvényben maradnak. Hátránya még a bizottsági megállapításnak az is, hogy bármily lelkiismeretesek és gondosak a bizottság munkái, mégsem felelnek meg teljesen a cél-nak. A legnagyobb nehézség itt az átlagárak kiszámításában van. Igen értékes adatokkal szolgál e részben W. v. Loefen-nek egy dolgozata (Zur Reform der deutschen Handelsstatistik, Berlin, 1905.), a melyben szembeállítja a német értékmegállapító bizottság árait azokkal az egység-értékekkel, melyeket a brémai és a hamburgi statistikák a tényleges értékbevallás alapján mutatnak ki és a melyek közt igen jelentős eltérések mutatkoznak. A két megállapítás közül pedig kétségtelenül a bevallott értékek megbízhatóbbak.

Ezért mindinkább áttérnek a gyakorlatban az értékbevallási mód-szerre. Természetesen ennek is vannak hátrányai. Ilyen pl. a hamis értékbevallás. Ettől azonban nem kell tartani ott, ahol, mint nálunk is, értékvámok csaknem egyáltalában nincsenek, a kereskedőnek tehát nincs érdekében kisebb értéket bevallani. Ugyanilyen véleményen van Loefen is és a gyakorlat neki adott igazat: Németország svájci példa nyomán 1911-ben arra a módszerre tért át, hogy a kivitt árúknál az értéket be kell jelenteni, a behozatalnál pedig, kevés kivétellel, a bizott-sági megállapítást tartotta fenn.

Nem kell e helyen az árúk értékmegállapításának fontosságáról szólni; fontosabb az, mint pl. az áruforgalom mennyiségi kimutatása, mert a kereskedelmi statistikák alapján készül a kereskedelmi mérleg s ennek értékadatai kerülnek be a fizetési mérlegbe. Ha tehát hamis vagy helytelen alapon történik az érték megállapítása, ez a fizetési mér-legre is kihat.

Hasonló nehéz és vitás kérdés a származási és rendeltetési ország meghatározása. E részben az egyes statistikák összeállításánál a leg-különbözőbb eljárást követik. De eltekintve attól, hogy a statistika mely országot érti származási, illetőleg rendeltetési ország alatt, a világ-kereskedelemnek mai fejlett formája és sokoldalúsága sem engedi meg sokszor, hogy pontosan meg lehessen állapítani a statistika által köve-telt adatot. Sokszor maga a vevő sem tudja, hogy a bizományos köz-vetítésével vásárolt árú mely országnak a terméke és az eladónak sincs tudomása arról, hogy az ő külföldi bizományosa nem adja-e el az árút megint más országba.

A közös vámterület statistikája és a német statistika ugyanazon elv alapján azt a származási országot tünteti ki, a melyben az árút olyan formában dolgozták fel, mint a milyenben az behozatalra került. A kivitelnél azt az országot kell megjelölni, a hol az árút elfogyasztják. Noha hasonló szabályok vannak életben még számos más országban is,

azokat a kifejtett okok miatt nem lehet pontosan végrehajtani. Sok helyen csupán azt az országot kell megjelölni, a melynek kereskedelméből az árú származik. Így meg lehet különböztetni a „pays d'origine“-t és a „pays de provenance“-t. A belga statistika a következő indokolással foglal állást az utóbbi mellett: „La statistique commerciale n'étant pas une statistique de production, mais bien une statistique d'échanges internationaux, ce n'est pas le pays d'origine des marchandises que l'on indique, c'est le pays de provenance. Le pays de provenance est celui d'où la marchandise a été expédiée en destination de la Belgique.“

Megint egészen más alapon készült az angol statistika, a mely tulajdonképen hajóstatistika, mert a hajóokmányok alapján azt az országot tekinti származási országnak, a honnan a hajó a rakománnyal érkezik. Így pl. Szerbia vagy Svájc éppen a statistikában nem is szerepel, noha különösen ez utóbbi országgal Angliának élénk kereskedelmi összeköttetése van. Csupán újabban, 1904 óta ad ki az angol statistikai hivatal egy külön kimutatást, a mely a valódi származási és rendeltetési országokat tünteti ki.

A német birodalmi statistika 1906-ig szintén a „Herkunftsland“ kimutatását követelte és csak az új vámtarifa életbelépte után tért át a jelenlegi helyes módszerre. Világos, hogy az ország kereskedelmi politikájának csak előnyére válik, ha tudja, hogy melyik országból származik az árú, vagyis hogy az illető cikkért történt fizetés tulajdonképen melyik országnak volt javára. Loefen idézett munkájában kimutatja, hogy a tényleges származási ország (Ursprungsland) bevallására való áttérésnél a határos országok behozatala nagy mértékben csökken, mert az új bevallási mód következtében a valódi származási ország behozatalához számítódik az árú, nem pedig a szomszéd országéhoz, a melynek kereskedelméből származik. Így mikor 1891-ben Svájc áttért a jelenlegi módszerre, a németországi behozatal számai feltűnő módon csökkentek. Nevezetesen az 1890-iki 295·5 millió frank német behozattal szemben 227·4 millió frank állott 1892-ben, vagyis 68·1 millió franknyi volt a csökkenés. Ez a helyes és valódi származási ország kimutatásából ered. A régi alapon dolgozó német statistika csak 5·8 millió márka hanyatlást jelzett.

Az eltérések felsorolásában tovább menve, nagy hátrány az, hogy a statistikákban használatos elnevezéseknek, mint „speciális kereskedelem“ (commerce spécial, Spezialhandel), „általános kereskedelem“ (commerce général, Generalhandel), vagy mint a német Gesamteigenhandel, más és más jelentésük van. E tekintetben különösen a kikészítési eljárásnak és az átviteli kereskedelemnek hovatartozása a legnehezebb kérdés, és sok-

szor ez okozza egyes kimutatásokban az eltéréseket. A magyar statistika pl. nem mutatja ki külön a kikészítési eljárást, míg a közös vámterület statistikájában Spezialhandel alatt nem szerepel az az igen jelentős behozatal és kivitel, a melyet az előjegyzési eljárásban hoznak be és később feldolgozva kivisznek. Míg általában az átviteli kereskedelmet mindenütt külön mutatják ki, addig a kikészítési eljárásra vonatkozólag a legkülönbözőbb alapon járnak el.

Ezek az eltérések kivül a statistikai congressusok mindjárt eleinte hangoztatták azt is, hogy az egyes országok árúlistái annyira eltérnek egymástól, hogy talán ez a legfőbb ok, a mely az összehasonlítást kizárja. Egyes országokban a listának a formája alfabetikus, másutt pedig inkább az árúk gazdasági tulajdonságaitól függ a beosztás, de a legtöbb helyen a vámtarifa beosztását követi. Így pl. az osztrák statistika tulajdonkép vámstatistika, míg a magyar inkább az árúk kereskedelmi elnevezéséből indulva ki, a vámtarifa alapján ugyan, de a kereskedelmi életnek inkább megfelelően mutatja ki az áruforgalmat.

A congressusok felfogása szerint azonban éppen a statistikának ezt a formai eltérését legkönnyebb megszüntetni és szerintük, ha általában a vámstatistika elvétől eltérve, egy közösen, nemzetközien megállapított árulajstrom alapján készülnének a kimutatások, ez, az említett többi lényegi eltérés ellenére is, az összehasonlíthatóságot nagy mértékben előmozdítaná.

Az ebbeli törekvésekről érdekes tanulmányt irt Bazant von Hegemark. (Das Problem der Erstellung einer international einheitlichen Warenklassifikation. Wien, 1910.) Kimutatja, hogy az osztrák-magyar, a svájci, a német és a francia vámtarifák tételeit igen könnyen lehetne egységes nevezőre hozni; a tételek jelenlegi szövegezése és beosztása módot nyújt erre, minthogy szerinte a statistikai kimutatások megbízhatóan csak a vámtarifák alapján készíthetők, nem pedig egy esetleg a tarifától független árulajstrom szerint. Különösen a mezőgazdasági és az erdészeti termékeit felölelő tételek és általában a nyersanyagok vámtételei könnyen lennének összeegyeztethetők; már nehezebb ez az ipari gyártmányoknál. Szerinte ilyen egységes beosztású vámtarifa azután a vám-, illetőleg kereskedelmi statistikák egységesítését jelentékenyen előmozdítaná.

Gyakorlati eredményre csak ez utolsó pontban jutottak a congressusok, de a lényegbeli eltérések egyikét sem sikerült kiküszöbölni. Első tekintetre talán túl hosszúnak tetszik az idő, míg ennyit el tudtak érni, mert hiszen már 1885-ben, sőt azelőtt is hangoztatták mindezeket az itt elsorolt hátrányokat. De nem szabad elfelednünk, hogy a kereskedelmi statistikának még sok más hiánya is volt abban az időben és a

congressusoknak ezekre irányuló kívánságai és óhajai már inkább teljesültek.

A nemzetközi statistikai intézet második congressusán (Róma, 1887) máris a legkülönbözőbb javaslatok merültek fel. Ezek a javaslatok két csoportba oszthatók: az egyikbe tartoznak azok, melyek a kereskedelmi statistikák egységes nomenclaturájára irányultak, vagyis tulajdonképen egy külső, formai eltérésnek az egységesítésére, míg a javaslatok többi része: az érték, a rendeltetési és származási országok fogalmának egységes magyarázatát czélozta. A tárgy két referense, Bateman és Caignon egybehangzóan a teljes egyöntetűséget kívánták és a congressus is belátta, hogy igen üdvös lenne, ha a jövőben ennek alapján készülnének a statistikák. De végre is nem várhatta az egyes országoktól sem az árulajstromnak egyforma összeállítását, a mely talán az illető ország gazdasági viszonyainak nem is felel meg, sem pedig a többi kívánságok egyöntetű teljesítését. Így tehát csak az árúk csoportjainak és alosztályainak egységes beosztását javasolta.

Nagyobb súlyt helyezett az előadó a javaslatok többi részére. Ez ugyanis a statistikai adatok megállapításának módjára vonatkozott, vagyis arra, hogy milyen alapon határozzák meg az árúk értékét; vonatkozott továbbá a származási és rendeltetési országok megjelölésére. Ezeket az eltéréseket a mai napig sem lehetett kiküszöbölni az egyes statistikából.

Voltak azonban más olyan kívánságok, melyeknek megvalósítása valóban elsőrendű fontosságú volt. Caignon referátuma szerint az egységes árulajstrom nem nyújt ugyan különös előnyt és így ő inkább tulajdonit fontosságot annak, hogy a statistikában előforduló kifejezések és fogalmak értékével és jelentőségével a kiadványok előszavai megismertessék az olvasót és hogy a kiadványokhoz betűsoros árulajstromot csatoljanak, a melynek alapján az árúra vonatkozó forgalmi adatokat meg lehessen találni. A congressusnak ez a javaslata már régóta megvalósult. Az egyöntetűség elérésére szánt javaslatok azonban még mindig szerepelnek a statistikai intézet kétévenkénti congressusainak napirendjén.

De az egységes kereskedelmi statistika problémáival nemcsak a statistikai tudomány művelői, hanem, főképen gyakorlati jelentőségüknél fogva, a kereskedelmi kamarák congressusai is élénken foglalkoztak. A kamaráknak 1908-iki prágai congressusa, épúgy, mint előtte a milánói, egységes kereskedelmi statistikai kimutatásokat kívánt és az itt elhangzott felszólalásokra Belgium képviselője kijelentette kormánya nevében, hogy a belga kormány az egyes országok képviselőit egy nemzetközi conferentiára Bruxellesbe meghívja. Ez volt a kiindulása a nemzetközi

kereskedelemstatistikai hivatal felállításának. Az első conferentia azután 1910 szeptemberében ült össze.

A conferentiának legfontosabb eredménye mindenekelőtt az, hogy az egységes árulajstromot megállapította. E szerint a nemzetközi árulajstrom 185 tételből áll, a melyek így oszlanak el:

- I. Élő állatok, 7 tétellel.
- II. Élelmiszerek és italok, 42 tétellel.
- III. Nyersanyagok és egyszerűen feldolgozott anyagok, 48 tétellel.
- IV. Készgyártmányok, 84 tétellel.
- V. Nyers arany és ezüst, arany és ezüstpénz, 4 tétellel.

Ez a beosztás már most is sok tekintetben megtalálható az egyes országok statistikaiban. Így pl. a magyar és a közös vámterület statistikai az árukat u. n. sistemikus csoportosításban tüntetik ki és a német statistika is közöl ilyen beosztást, úgy hogy semminemű komolyabb akadályba nem ütközik az itt említett kimutatás összeállítása.

De a hivatal felállítása csak lassan valósulhatott meg és még sok nehézséget kellett elhárítani, míg végre a múlt év novemberében megkezdhetők Bruxellesben azokat a diplomatai tárgyalásokat, melyekből kifolyólag azután elhatározták az intézet felállítását. A november 12-től 15-ig folytatott tanácskozásokon Capelle báró miniszter elnökölt és már csupán arról volt szó, hogy ha a nemzetközi hivatalt felállítják, a statistikai árulajstromok beosztása egyenlő legyen és így alkalmas legyen arra, hogy az egyes országok kimutatásait egymással összehasonlítsuk.

A korábbi két ellentétes felfogás közül, vagyis hogy az árulajstrom, tehát a statistika külső alakja, beosztása legyen-e egyforma, vagy pedig inkább az egyes kifejezések értéke legyen-e egyenlő, az győzött, a melynek megvalósítása kevesebb akadályba ütközött: az egységes beosztás. A diplomatai conferentián szóba sem került az egységes alapokon nyugvó statistikai adatgyűjtés, hanem a kérdés másik részével foglalkozva, az 1910-iki árulajstromot fogadták el alapul, a mely 185 tételt tartalmaz és a mely mégis bizonyos egységet teremt a mai rendszertelenségben. Ennek az egységes lajstromnak mindenesetre meglesz az az előnye, hogy az egyes gazdasági területeknek egymással való áruforgalmát, a kivitelt és a behozatalt, biztosabban és áttekinthetőbben össze lehet hasonlítani, mint a hogy az ma lehetséges.

Természetesen még ez a hivatal sem valósítja meg az ideális czélt, mert csupán 34 állam vett részt a tanácskozásokban és egyik tudósítás szerint a következő 29 állam írta alá a belépését: Anglia, Belgium, Bolívia, Chile, Columbia, Cuba, Dánia, Dominika, Franciaország,

Guatemala, Haiti, Hollandia, Holland-India, Honduras, Japán, Mexikó, Németország, Nicaragua, Norvégia, Olaszország, Oroszország, Paraguay, Peru, Perzsia, Portugália, Svájc, Svédország, Sziám, Uruguay. Ha még a konferentián résztvevő többi öt állam is belép, még akkor sem kapjuk meg az egész világkereskedelemnek a forgalmát, főleg pedig megmarad a fogalmaknak és kifejezéseknek eddigi eltérő magyarázata.

A nemzetközi hivatal kiadványai, melyeknek csupán kevés tétele lenne, természetesen nem helyettesítik az eddigi statisztikai kimutatásokat. A kiadványok a következő táblázatokat fogják tartalmazni: 1. A behozatal és a kivitel mennyiségének és értékének általános áttekintését, de csak a szerződést aláíró államokra vonatkozólag, a következő öt nagy áruosztályról: Élő állatok. Élelmiszerek és italok. Nyersanyagok. Gyártmányok. Arany és ezüst nyersen vagy feldolgozva. 2. A nemzetközi árulajstrom alapján a behozatalt és a kivitelt s itt az egyes államok betűrendben soroltnak fel. 3. Az egyes államok behozatalát és kivitelt az árulajstrom alapján. 4. Az illető államok felsorolását, a szerint, hogy mekkora a kereskedelmük és hogy oszlik az meg a népesség közt.

Ezekhez a kiadványokhoz az egyes államok adják az anyagot és az iroda feladata lesz azt úgy elrendezni és beosztani, hogy az adatok lehetőleg egyformák legyenek. Az első kiadvány 1915 elején fog megjelenni és a fent felsorolt táblázatokat tartalmazza.

Magának a kimutatásnak az összeállítása azonban nem csupán számolási műveletekből, nem csak az egyes tételek összeadásából áll, hanem igen komoly és mély szaktudás és árúismeret szükséges hozzá. Az egyes országok terjedelmes — nálunk, Németországban, Franciaországban is 2.000-nél több tételre rugó — kimutatásait 185 tételbe kell összevonni, úgy hogy a bennük foglalt és a különböző országokból származó adatok teljesen fedjék egymást.

A hivatal költségvetése 35.000 frankra rúg, a melyet az egyes országok hozzájárulásából fedeznek, még pedig úgy, hogy minden ország a maga kereskedelmének nagysága szerint 400—1.200 frankot fizet. A hivatalnokok, a kiket a belga kormány nevez ki, mind belga alattvalók.

A hivatal felállítása csak az első lépés a kereskedelmi statistikák egységesítése felé, mert még mindig nyitva hagyta a származási és rendeltetési országok, az értékmegállapítás, a speciális és transit kereskedelem, a kikészítési eljárás kérdéseit, de sőt még az egységes árúlista kérdését sem oldotta meg tökéletesen, mert minden részletezés nélkül, csak nagyobb árúcsoportokról közöl kimutatást. Nagyföntosságú célok megvalósításáról kellett tehát egyelőre lemondani, mert különben az egész kérdés megoldása kockáztatva volna. A hivatalnak első fel-

adata, hogy működését az itt vázolt keretek közt folytatva, végre, bár kis mértékben, lehetővé tegye a világkereskedelem áttekintését. További működése folyamán majd, minthogy mindinkább növekszik a szükség részletesebb és megbízhatóbb adatok iránt, mindenekelőtt a jelenlegi lajstrom specializálását kell keresztül vinnie. Ezt a talán még korai tervet leghelyesebben úgy lehetne megvalósítani, hogy a jelenlegi elfogadott árulajstromot fenntartva, a mostani 185 tétel gyűjtötételnek tekintessék és ezeken belül kisebb részlettételek állapittassanak meg. Következik ezután sorra a tudományos irodalomban és az érdekelt kereskedelmi körökben nyilvánult többi óhaj megvalósítása. A hivatal végső feladatát tehát nem csak a mostani kiadványok gondos szerkesztésében, hanem abban is kell látnunk, hogy az így megteremtett alapon munkakörét kiterjesztve, a nemzetközi kereskedelmi statistikát minden irányban teljesen egyöntetűvé tegye.

Fayer Pál.

Hatodik nemzetközi kereskedelmi congressus.

A kereskedelmi és iparkamarák, kereskedelmi és ipari egyesületek nemzetközi congressusa az idén, júniusban hatodszor gyült egybe Párisban. Ez az intézmény, a mely a fontosabb világkereskedelmi problémák megvitatását tűzte ki főadatául, eddig erős fejlődést mutatott; eddigi nagygyűléseit folyvást fokozódó érdeklődés mellett tartotta meg, a mely nemcsak a congressuson való tömeges részvételben jelentkezett, — amiben kétségkívül része van egyéb körülményeknek is, — hanem a congressus munkáján való buzgó közreműködésben is. A legutóbbi alkalommal is a programra tűzött kérdések nagyobb részére jelentékeny számú, komoly tanulmányra valló hozzászólás érkezett, a tárgyalásokon megfontolt vélemények hangzottak el, nagyobbbrészt illetékes szakférfiak részéről. Ezeknek a véleményeknek a gyűjteménye értékes anyag azok számára, a kik a programján szerepelt kérdések valamelyikével akár gyakorlati, akár tudományos szempontból foglalkozni óhajtanak.

Az alábbiakban röviden összefoglaljuk és a program sorrendjében ismertetjük a congressus tárgyalásainak eredményeit. A beérkezett és elhangzott véleményeket részletesen nem ismertetjük, minthogy azok az előadói jelentésekben is földolgoztattak és a határozati javaslatok a megtett észrevételek és indítványok figyelembe vételével vannak megszerkesztve. Csak a kérdések lényegére és a fontosabb megjegyzésekre térünk ki és az elfogadott határozati javaslatokat közöljük lehetőleg szó szerint.

A congressus megnyitó ülésén Raoul *Pèret*, akkori kereskedelemügyi minster elnökölt. Az utána megtartott alakuló ülésen megválasztották a tisztkart; elnök lett *Canon-Legrand*, alelnök *David Mennet*, főtitkár *Jottrand*.

1. Jelentés az előző congressusok határozatainak végrehajtásáról.

Az előző congressusok az ünnepnapok fixirozásának és a naptár reformjának, a vámstatistika egységesítésének kérdésében továbbá a penny porto ügyében határozatokat hoztak, melynek végrehajtása az állandó

bizottság föladata volt. Az állandó bizottságnak, illetve a kiküldött al-bizottságoknak és a fölkért hatóságoknak erről a munkájáról számol be a jelentés.

Az ünnepnapok fixirozásának és a naptár évek óta sürgetett reformjának ügye 1907-ben, a congressus állandó bizottságának Ostendében megtartott ülésén került szóba először, amikor a németek ennek a kérdésnek a congressus napirendjére való kitűzését indítványozták. Az indítványt elfogadván, a congressus kétszer, 1908-ban Prágában és 1910-ben Londonban tárgyalta a kérdést. A londoni congressus határozata alapján a congressus felkérte a svájcz kormányt, a szükséges diplomáciai lépések megtételére egy nemzetközi hivatalos értekezlet előkészítése érdekében. Ennek az értekezletnek a feladata lesz a problémák egész terjedelmében való alapos vizsgálata. Az állandó bizottság 1914. év márczius 23-án tartott ülésén külön bizottságot küldött ki a congressuson kifejezett óhajások gyors megvalósítására, illetve az alkalmas eszközök fölkutatására. Ugyanebből a célból a congressus conferentiát is egybehívott Lüttichben 1914. év május 26-án, amelyen valamennyi képviselt országok kiküldöttei, tudósok, a katolikus és református egyház képviselői is résztvettek. A conferentia valamennyi tagja igen sympatikusán nyilatkozott a fölvetett eszméről és elhatározta a lefolyt vita közzétételét is, a mi kétségkívül közelebb fogja hozni a mozgalmat a céljához.

A vámstatistika egységesítésének ügye 1906-ban Milanóban került először a congressus napirendjére. Később a prágai congressus is tárgyalta a javaslatot. A két congressus alapos vita után a belga kormány kérte föl kezdeményezésre, egy nemzetközi kereskedelemstatistikai conferentia összehívására Brüsszelben, a mire a belga kormány vállalkozott is. A conferentia egy tabellának a kidolgozását tűzte ki feladatául, a mely az összes importált és exportált árukat categoriák szerint csoportosítva tartalmazza, s a melynek minden államban identikusnak kell lennie. A conferentia tekintettel a tárgyra a vámstatistikai hivatalok főnökeit kívánta egybehívni. A congressus a conferentia összehívásáról hivatalosan értesülván, fölhívta tagjait, hogy kormányaiknál járjanak el az iránt, hogy azok képviseltessék magukat a conferentián, a mely 1910. év szeptember 19–23. napjain folyt le Brüsszelben. Ez az értekezlet elkészítette az egységes nomenclatura tervezetét, a melyet eddig huszonkét állam fogadott el. Figyelemmel arra, hogy az intézménynek csak úgy van értelme, ha azt minden számottevő állam elfogadja, a congressus fölhívta tagjai közül azokat, a kiknek kormányai eddig távoltartották magukat a reformtól, hogy az intézmény érdekében sürgősen járjanak el.

A bostoni congressus utasította az állandó bizottságot a *penny-portó tarifának és a nemzetközi postareformoknak* a világposta-egyesület figyelmébe ajánlására. Az erre vonatkozólag fölmerült kívánságokat a bizottság tizenkét pontban összefoglalta a madridi nemzetközi posta-konferentián való előterjesztés céljából. A congressus ezenkívül fölhívást intézett tagjaihoz, hogy a kívánalmak teljesítése érdekében kormányaiknál járjanak el.

A jelentést *Canon-Legrand* elnök terjesztette elő. A beszámolót egyhangulag, helyesléssel tudomásul vették.

2. Nemzetközi magánjogi döntő bíróság.

A különböző államok polgárai között felmerülő peres ügyek eldöntése egyike a legfontosabb nemzetközi problémáknak. Vannak bírói intézmények, a melyek ezt a feladatot végzik, s a melyek igen elterjedtek, de a problémát teljesen megoldó, döntő szerv nincs, mert a legtöbb bíróság ítéleteinek nincs törvényes sanctiója. Szükség van — s ez napról-napra erősebben érezhető — olyan nemzetközi intézmény létesítésére, a melynek megvan ez a kelléke is.

A congressushoz több indítvány érkezett erre vonatkozólag. A new-yorki kereskedelmi kamara többek között azt az eszmét vetette föl, hogy a létező bírói intézmények alakítsanak nemzetközi szövetséget, és ez a szövetség legyen a nemzetközi magánjogi perek döntő bírósága. Azonban kétséges, hogy ilyen általános szervezet bírna-e megfelelni azoknak a speciális követelményeknek, a melyeket a felmerülő esetek támasztanak ezzel a bírósággal szemben. Kétségtől inkább megfelel a célnak a speciális szerv. A kérdés előadója, *Pozzi*, milanói ügyvéd, ilyen értelemben tett előterjesztést a congressusnak.

A problema tárgyalását az elnök vezette be. Azután *Pozzi* előadó részletesen ismertette a beérkezett véleményeket, a meglevő intézményeket és a létesítendő szerv előfeltételeit. Végül a következő határozati javaslat elfogadását kérte:

„A congressus utasítsa az állandó bizottságot egy nemzetközi egyezmény-tervezet kidolgozására, mely a különböző államok polgárai között felmerülő peres ügyekben követendő eljárást szabályozza. Az állandó bizottság a tervezet elkészítése céljából hívjon össze nemzetközi conferentiát, a melyre meghívandók az összes megjelent kereskedelmi kamarák, kereskedelmi és ipari egyesületek, valamint a tervezet megszerkesztésén közreműködő jogi szakértők.

A tervezet elkészítése után az állandó bizottság terjesztsze föl az elaboratumot a francia kormányhoz azzal a kéréssel, hogy az egyezmény létrehozása végett hívjon össze nemzetközi diplomatai conferentiát.“

A congressus Collin, Leclerce, Dove, Fairchild, Porges, van Raalte, Barton-Kent, Escalas tagok hozzászólásai után a javaslatot egyhangulag elfogadta.

3. A csekkjog nemzetközi egységesítése.

A bostoni congressus (1912.) egy tizenkét tagból álló bizottságot küldött ki *Faithfull Begg*, a londoni kamara elnökének vezetésével a csekkjog nemzetközi egyesítése kérdésének tanulmányozására. A bizottság föladata volt:

1. Az angol csekkjog tanulmányozása és a csekkforgalom fejlesztése azokban az országokban, a melyekben a csekkforgalom még kezdetleges.

2. A csekkjog nemzetközi egységesítése tárgyában javaslat terjesztése a congressus elé.

A bizottság az első feladatot úgy oldotta meg, hogy a Londonban megtartott conferentia alkalmából kérdéseket intézett a legnagyobb londoni bankok vezetőihez és tájékoztatást kért tőlük az angol csekkgyakorlat legfontosabb sajátosságaira nézve. A nyert válaszokat, a melyek valóban tiszta fogalmat adnak a sajátosan kialakult angol csekkforgalomról, a bizottság jelentésében közölte a congressus tagjaival.

A másik föladat munkálatainál — a melynél az 1912. évben Hágában megtartott nemzetközi conferentia határozatai szolgáltak a tárgyalások alapjául — ismételten constatálta a bizottság, hogy az egységesítés legnagyobb akadályja Angliában van, a mely nem hajlandó a nemzetközi szabályozás kedvéért az angol jognak erre vonatkozó, mélyen gyökerező szabályaitól eltérni. Az angol törvények hosszú, gyakran többszáz éves kereskedői tapasztalat leszűrési. A csekk törvény is ilyen sok éves gyakorlat tapasztalatainak eredménye, kereskedelmi szokásoknak, természetes úton végbement törvénynyé kristályosodása. Anglia — és Amerika is — tehát a maguk fejlett csekkforgalmukkal és kipróbált rendszerükkel nem hajlandók magukat az egységesítés kedvéért alávetni egy fejletlen csekkforgalmat szabályozó törvénynek és bizonytalan jövőjű rendszernek.

Számolva ezzel az akadálylyal, a bizottság egyfelől azt az indítványt terjesztette a congressus elé, hogy a hágai államértekezlet az általa készített tervezet alapján egyelőre Anglia kikapcsolásával igyekezzék az egyes államokat szerződésre bírni a csekkjog tekintetében; másfelől arra a meggyőződésre jutott, hogy egyelőre az egységesítésnél fontosabb föladat a csekk-ügy fejlesztése a többi országokban és intézkedések javaslatba hozása a szóbanforgó országok kormányainál a csekkforgalom fejlesztése érdekében. A bizottság jelentésében ezt hangsúlyozza és javasolja a congressusnak, hogy elsősorban ebben az irányban indítson

mozgalmat és hasson oda a kormányoknál, hogy a szükséges intézkedések minél előbb megtétesse. Ezeket az intézkedéseket a bizottság meg is állapította és a congressus elé terjesztette. A javasolt rendszabályok a következők:

1. a csekk használatának törvényes elismerése és előmozdítása;
2. leszámolóhelyek felállítása, mindenütt, a hol ez lehetséges, ezeknek kapcsolatba hozása a postahivatalokkal, a mint ez Németországban, az osztrák-magyar monarchiában és Svájcban már megtörtént;
3. a csekkbélyeg eltörlése. (Németország 1916-tól kezdődő érvénnyel már eltörölte a csekkbélyeget.)

Az első intézkedések megtétele a kormányok, városi és más hatóságok föladata és kiterjesztendő minden fajta fizetésre kölcsönösen, adók, illetékek, díjak és egyéb tartozások törlesztésére is.

A bizottság ajánlotta a congressusnak a fölsorolt intézkedéseknek illetékes helyeken való előterjesztését.

A bizottság jelentését *Faithfull Begg* elnök terjesztette elő. Rau, Heidelberg, Hervet, Kaempff és Barton-Kent tagok hozzászólása után a congressus a bizottság előterjesztéseit egyhangúlag elfogadta.

4. Nemzetközi postai csekk- és giróforgalom.

A kérdés előadója *dr. Varjassy Lajos*, az aradi kereskedelmi és iparkamara titkára volt, a kinek beható tanulmányát a Közgazdasági Szemle folyó évi április havi számában egész terjedelmében közölte.

Varjassy referatumban ismertette a beérkezett véleményeket, a meglévő postai csekk- és girórendszereket, Németország legújabban hozott postai csekk törvényét, a mely már a törzsbetéteket 100 márkáról 50 márkára leszállítja. Különös részletességgel foglalkozik e tanulmány a cursusok átszámításának módjaival. Vizsgálatainak conclusiója, a melyet határozati javaslat formájában a congressus elé terjesztett, a következő:

A kereskedelmi és iparkamarák és a kereskedelmi és ipari egyesületek párisi congressusa kívánatosnak tartja:

1. hogy azokban az országokban, melyekben még állami giróintézetek nincsenek, ezeknek életbeléptetése mielőbb megvalósíttassék;
2. hogy az állami giróintézetek a nemzetközi csekk- és átutalóforgalom lebonyolítása céljából nemcsak egymással, hanem magánintézetekkel is megállapodásokat létesítsenek. Fontos ez általában azért, mert a nemzetközi girószolgálat nagymérvű elterjedését biztosítja és különösen fontos azokban az országokban, melyek gazdasági intézményeik más irányú fejlődésénél fogva állami giróintézeteket belátható időn belül felállítani nem fognak, minthogy ezen a réven elérhető volna, hogy ezek az országok is belevonatnának a nemzetközi csekk- és giróforgalomba;

3. hogy az állami giróintézetek szervezete s adminisztrációjuknak technikája, u. m. pl. a felvétel előfeltételeinek megállapítása, a különböző valuták átszámítása, a számlabetétek kamatozása s a közvetítő szolgálat ellenértékének megállapítása, bár ez minden egyes államnak teljesen souverén joga, a lehetőséghez képest egyöntetűen történjék;

4. hogy az állami giróintézetek hasonló alapelvek szerint, mint az a postautalványforgalomból eredő kölcsönös követelések elszámolásánál történik, nemzetközileg szervezkedjenek és jelzett célra nemzetközi irodát állítsanak fel. Ez a középponti iroda a nemzetközi clearinghouse jellegével bírna;

5. minthogy az állami giróintézetek közvetítésével lebonyolított forgalom] a nemzetközi követelések és tartozások kiegyenlítésének csak egy kisebb részére szorítkozik; minthogy továbbá a kereskedelmi és iparkamarák párisi congressusa át van hatva annak szükségétől, hogy az egész nemzetközi fizetési rendszer szilárdabb alapokra helyeztessék: ennek a kérdésnek tárgyalását nem csupán a postaigazgatások csekk- és giróforgalmára szorítkozva, hanem a jegykibocsátó és nagybankok szerepének megvilágítása céljából is a legközelebbi congressus tárgysorozatába beállíttassék.

A javaslatot a congressus egyhangúlag elfogadta. Az előadói jelentéshez hozzászóltak: Heyn, Prast, Camescasse és Barton-Kent.

5. A varransokra vonatkozó törvényes intézkedések egységesítése.

A varransokra vonatkozó törvényes intézkedések igen különbözőek az egyes országokban, a miből sok hátrány származik a nemzetközi kereskedelemre. Minthogy az egységesítés számos akadályt megszüntetne, megkönnyitené, kiterjesztené és biztosabb alapokra helyezné az áruhitelt, a congressus mozgalmat indított ezeknek az intézkedéseknek az egységesítése érdekében. Az elérendő előny abban állna, hogy könnyen lehetne olyan okmányformát találni, a mely az előlegezés alapjául szolgáló objektumot representálná nemcsak a származás országában, hanem azokban az országokban is, a melyek az erre vonatkozólag kötendő külön egyezményhez hozzájárulnak. Az okmányok így az esedékesség napjáig vagy a megújításig, mint más kereskedelmi váltók, a forgalomban maradnának.

A kérdés előadói: A. Rau és Jean Fontaines szerint a közraktárakról szóló francia törvény (1870. augusztus 30.) ismert két jegyes (warrant, récépissé) rendszere felel meg leginkább a kitűzött célnak. Ez a rendszer egyfelől a legnagyobb biztosítékot nyújtja a hitelezőnek, mert ennél az előleget igénybevevő warransán kívül az áru maga is a követelés

biztosítékaul szolgál a közraktár aláírása révén, másfelől az árutulajdonos nincs gátolva a megterhelt árú eladásában, mert a warransra felvett előleg lefizetése és az árúnak a közraktárban történt elhelyezését igazoló jegy (récépissé) ellenében az árút mindenkor visszakaphatja.

Ezek az előnyök a francia rendszert valamennyi meglevő warrans-systema elébe helyezik. Ha ez a rendszer általánossá válna, illetve ha a közraktárjegy szövege identikus, vagy legalább hasonló lenne (egyforma garanciákat nyújtana), az egyes államokban, — a warrans és a récépissé együtt vagy különváltva circulálhatnának mindazokban az országokban, a melyek a kötendő egyezményhez csatlakoznak, ami az árúhitelforgalomnak és az árúba fektetett tőkék mobilizálásának kétségkívül előnyére válna.

Ezek alapján az előadók azt az indítványt tették a congressusnak, hogy jogászokból, hivatalnokokból és a kereskedelmi kamarák tagjaiból hívjon össze nemzetközi conferentiát, a melynek feladata legyen a warransokra vonatkozó törvényes intézkedések összehasonlítása és a warrans egységes, nemzetközi szövegének a megszerkesztése.

A congressus az indítványt Tlunpson és Hervet hozzászólása után egyhangulag elfogadta.

6. *A congressus alapszabályának módosítása.*

Az állandó bizottság Brüsszelben megtartott ülésén elkészítette a kereskedelmi kamarák és egyesületek nemzetközi congressusának új alapszabály-tervezetét. A tervezetet, a melyet Canon-Legrand elnök terjesztett elő, a német és amerikai kiküldöttek előzetesen beterjesztett módosításaival, továbbá a congressuson javaslatba hozott és elfogadott módosításokkal kiegészítve elfogadták.

7. *Nemzetközi védekezés a tisztességtelen verseny ellen.*

A congressus állandó bizottsága a tisztességtelen verseny kérdésének napirendre tűzésekor albizottságot küldött ki a probléma tanulmányozására azzal az utasítással, hogy a Párisban megtartandó congressus tárgyalásai számára alapokat gyűjtsön és általában a tisztességtelen verseny ellen való védekezés mai állapotáról részletes jelentést tegyen.

A kiküldött albizottság vizsgálatainak megkezdése után constatálta, hogy az ügy terjedelme, a tisztességtelen verseny módjainak jelentékeny száma és az egyes országok törvényes intézkedéseinek nagy eltérései miatt a kérdés kimerítő tanulmányozása, másfelől a rendelkezésre álló rövid idő alatt lehetetlen. A bizottság ehhez képest a megindított mozgalom sikere érdekében a lépésről-lépésre való haladást ajánlotta a

congressusnak és egy bizottság kiküldését hozta javaslatba, a mely a kérdés minden pontját beható vizsgálat alá veszi és munkájának eredményéről időről-időre jelentést tesz a congressusnak. Javasolta továbbá a bizottság, hogy a párisi congressus ne foglalkozzék általánosságban a tisztességtelen verseny kérdésével, ezt engedje át a következő congressusnak, hanem a probléma egy pontjára, a *megvesztegetésre* korlátozza tanácskozásait. Ezt a kérdést a bizottság alapos tanulmány tárgyává tette és erre vonatkozóan a következő javaslatot terjesztette a congressus elé elfogadás végett:

1. A congressus nyilvánítsa kívánatosnak, hogy minden országban lehetőleg azonos törvényes intézkedések történjenek a vesztegetések megakadályozása érdekében. Ezek az intézkedések mondják ki, hogy a vesztegetés büntetendő cselekmény, a melynek elkövetője törvény szerint büntethető, és egyúttal adjon módot arra, hogy a károsult polgári úton kártérítést követelhessen a vétkestől.

2. A congressus hozza javaslatba továbbá, hogy a hozandó törvényes intézkedések alapján a büntető eljárás könnyen, akadálytalanul folyamatba tehető legyen. Szükséges, hogy az eljárásnak a megindítása nemcsak az államnak legyen jogában, hanem egyesületek és magánszemélyek panaszai is alkalmat adhassanak arra. A határozatok olyan tág értelemben hozassanak, a mennyire azt az illető ország büntető eljárása azt egyáltalán megengedi.

A javaslattal szemben *Lendvai Jenő*, a temesvári kereskedelmi és iparkamara titkára, a kinek a tisztességtelen verseny kérdéséről a congressus számára irt véleményét a Közgazdasági Szemle júliusi számában egész terjedelmében közölte, azt ajánlotta, hogy a kiküldendő szakbizottság a tisztességtelen verseny valamennyi formáját tanulmányozza és a kérdés egész körére kiterjedő referatutumot terjesztszen a következő congressus elé.

A bizottság jelentését *Roosegerde-Bisschop* terjesztette elő. Többek hozzászólása után a congressus az indítványt *Lendvai Jenő* módosításával elfogadta.

8. *Aranytartalékok pénzügyi pánikok elhárítására.*

A kérdés előadója *Faithfull Begg*, a londoni kamara elnöke, a pánikok elhárítása végett nemzetközi szervezet létesítését tartja szükségesnek, a mely az adott pillanatban gyorsan, hatásosan, a kereskedelmi világ érdekében szabályozná az aranykészletek circulálását. Az eszme megvalósítását a következőképen tervezi az előadó.

A nemzetközi intézményt a nagybankok szerveznék közösen. A pénzforgalom szempontjából fontosabb városokban aranytartalékokat helyeznének el azzal a rendeltetéssel, hogy azok válságok esetén a

pánik elhárítására felhasználtassanak. Ezeknek a tartalékoknak teljes biztonságban kellene lenniök, mindig készen arra, hogy rendelkezésre álljanak ott, ahol a pánik kitörőben van. Az intézmény akcióba lépne, a mikor valamely helyen válság fenyeget és közbelépés szüksége mutatkozik. Ez úgy történne, hogy a bankoknak egy erre a célra alakított bizottsága aranyküldeményeket irányítana az illető helyre a szükséges mennyiségben és ezzel a pánik kitörésének elejét venné. Azt az összeget, amelylyel a pénzpiacot meg lehet nyugtatni, az előadó 18 millió fontra teszi. A készletet, a mely a pénzforgalom szempontjából fontos helyeken elosztva (egy helyen 3 millió) volna tartandó, kizáróan a megjelent célra szabadna csak fordítani. Amennyiben Anglia, Franciaország, Németország, az Egyesült-Államok, az osztrák-magyar monarchia és Oroszország az eszméhez hozzájárulnak, a vezető bizottság a hat nagyhatalom nemzeti bankjainak vezetőiből volna összeállítandó. Ez a bizottság gyakorolná az ellenőrzést az aranytartalékok hovaforditása felett, amely előre megállapított terv szerint és előre meghatározott feltételek mellett történhetnék.

Az intézmény működése közérdekű lévén, az aranykészletekről való gondoskodás nem könnyű kérdését a kormányoknak kellene megoldaniok, illetve a kötelezettségeket magukra vállalniok. Minthogy azonban nem lehet remélni, hogy a hat nagyhatalom a közel jövőben hozzá fog látni az intézmény megvalósításához, ajánlatos lenne, ha egyelőre maga a kereskedelem foglalkozna a szükséges alap megteremtésének gondolatával. Felhiva erre a congressus figyelmét, az előadó azt javasolta, hogy a congressus tanácskozzék a kezdeményezés módjai fölött. Az első lépés volna kérdést intézni az említett bankok vezetőihez a felvetett eszme helyességére és keresztülvihetőségére vonatkozólag.

Kifejtve az indokokat, amelyre az intézmény létesítését alapítja, az előadó a következő határozati javaslatot terjesztette elő:

Tekintettel a nemzetközi kereskedelemnek az utóbbi időkben tapasztalt nagy felődésére, a népek egymással való forgalmának ugyan-ebben a periodusban bekövetkezett nagy emelkedésére és a nemzetközi pénzügyeknek és a pénzügyi körök egymástól való kölcsönös függéseinek összebogozódására, a congressus időszerűnek tartja, hogy a kereskedők és iparosok érdekében a legfőbb pénzügyi centrumokban ércztartalékok, különösen arany, létesíttessenek, a jövőben esetleg bekövetkező pánikok és pénzügyi feszültségek megelőzése, illetve elhárítása céljából.

A javaslathoz többen szólottak hozzá. *Kaempff*, a német birodalmi gyűlés elnöke érdekes felszólalásában, azt a nézetet fejtve ki, hogy helyesebb a válságokat megelőzni s hogy a hitelmegszorítás helyes, ha

a speculatio tulzott, — rámutatott azokra a hátrányokra is, a melyek a tartalékul szolgáló értékek immobilizálásából származnak.

A congressus a javaslatot elfogadta és elhatározta, hogy a kérdést a következő congressus napirendjére is kitüzi; a tagokat fölhivta, hogy addig is foglalkozzanak a problémával a saját hazájuk viszonyait és a nemzetközi szempontokat figyelembe véve, tanulmányozzák a kérdést.

9. Az óraidő előretolása a nyár tartama alatt.

Az indítványt dr. *Böttinger* titkos kormánytanácsos, a porosz főrendiház tagja terjesztette a congressus elé. Az emlékiratban, a melyet az indítványozó a congressushoz intézett, beszámol az ebben a kérdésben eddig történetekről és felsorolja azokat az előnyöket, a melylyel az eszme megvalósítása járna. A lényege az indítványnak a nappali idő jobb kihasználása és az ezzel járó megtakarítás. Az intézkedés révén 154 nappali óra volna nyerhető évenként. A megtakarítás Németországban 92·4 millió márkára tehető.

A reform törvényhozási úton való keresztülvitele érdekében több kísérlet történt eddig. Angliában sok hive van az eszmének. Az angol törvényjavaslat a reform révén elérhető előnyöket (1913.) a következőképen foglalja össze:

1. A közegészség állapotának javulása és ezzel az összes osztályok jólétének emelkedése;

2. A mesterséges világítással járó kiadások csökkentése, megtakarítás a kereskedelemben, iparban és a magánéletben.

3. Több idő marad a pihenésre, a mi a munkaadóknak és alkalmazottaknak egyformán érdeke a termelés valamennyi ágában.

Az ipar szempontjából kétségtelen, hogy a reform keresztülvitele előnnyel járna, mert vannak iparágak, a melyek mesterséges világítás mellett, csak jelentékeny nehézségekkel folytathatják üzemüket. A közegészség szempontjából nem szorul indokolásra a javaslat.

A reform ellen többek között azt a kifogást emelték, hogy ezt a változtatást az időbeosztásban önként is megteszik azok, a kiknek erre szükségük van s hogy károkat okozna a világító iparnak. Ezek az ellenvetések azonban csekély jelentőségűek az előnyökkel szemben, a melyekkel a reform járna. Az az érv sem áll meg, hogy a változtatás zavarokat okozna, mert ma is vannak ilyen különbségek az óraidő számításban; (nyugat- és középeurópai idő) s az általános tapasztalat az, hogy az ember a másik időszámítást minden nehézség nélkül megszokja.

Böttinger javaslata szerint a nyári óraidőszámítás tartamának kezdőpontja május elseje, végpontja október elseje lenne, a vasuti menetrendek határidőivel egyezően.

Figyelemmel a reform nemzetközi jelentőségére és a kereskedelem és az ipar szempontjából való fontosságára, az előadó azt indítványozta, hogy a congressus mondja ki annak a szükségességét, hogy a javasolt reform — az óraidő hatvan percczel való előretolása a nyári hónapok tartama alatt — keresztülvitele érdekében nemzetközi egyezmény kötendő.

A congressus a javaslatot egyhangulag elfogadta és utasította az állandó bizottságot a szükséges lépések megtételére.

10. „24“ órás időmegjelölés.

A nap 24 órás időbeosztásának előnyei a 12 órás időmegjelöléssel szemben, nyilvánvalóak. A magánéletben is megkönnyíti az időpont megjelölését, mert fölöslegessé teszi a „délután“ és „délelőtt“ vagy „nappal“ és „éjjel“ hozzáfűzését, de nagyobb jelentősége van a vasút, posta- és táviróforgalomban, a hol lényegesen egyszerűsíti és biztosabbá teszi az időpontok olvasását. A kereskedelmi forgalomban is határozottan célszerűbb ez a beosztás, mert levelek, küldemények, áruszállítványok föladásának és megérkezésének időpontja könnyebben megjelölhető és biztosabban megállapítható.

A 24 órás időbeosztás a kétségtelen előnyeivel sem tudott eddig a kívánt mértékben tért hódítani. Az államok közül eddig csak Franciaország, Olaszország, Belgium, Spanyolország és Portugália fogadták el, a többiek, a szomszédos Németország és az osztrák-magyar monarchia is megmaradtak a 12 órás időbeosztás mellett. Ennek az állapotnak nagy hátrányai vannak, mert a nemzetközi forgalomban kívánatos az egység az időszámításban és időpontmegjelölésben. Ezt pedig nem lehet a régi, kevésbé célszerű időszámításra való visszatéréssel megvalósítani, hanem az újabb és megfelelőbb 24 órás időszámítás elfogadásával kell az időmegjelölést egységessé tenni.

Az egység szükségessége a nemzetközi forgalomban és az iparnak és a kereskedelemnek ehhez fűződő érdekei indították dr. Geery Alfrédet, a genfi kereskedelmi kamara elnökét arra, hogy a svájci kereskedelmi és iparegyesület nevében — melyhez kérdést intéztek ebben a tárgyban — a 24 órás időbeosztás propagálása érdekében javaslatot terjesszen a congressus elé. A javaslatot — a mely a 24 órás beosztásnak az általánosítását kívánja a vasút-, posta- és táviróforgalomban — a congressus egyhangulag elfogadta.

11. Vámbélyeg alkalmazása postacsomagokon.

A kereskedelmi forgalomban meglehetősen általánossá vált a posta útján való továbbítása a kisebb súlyú és terjedelmű áruküldeményeknek. Ezekkel az áruküldeményekkel sok vámvisszaélés történik, a mi arra indította a vámhivatalokat, hogy szigorubb ellenőrzés alá vegyék ezeket a postai szállítmányokat. A vámhivatalok szigorúbb eljárása viszont hátrányosan érintette a kereskedőket, akiknek a küldemények vámmentesítése nagy idővesztést okoz.

A párisi kereskedelmi és iparkamara ennek a postai csomagforgalmat erősen megbénító állapotnak a megszüntetése érdekében vámbélyeg alkalmazását hozta javaslatba a szóbanforgó küldeményeken. Figyelemmel az ügy nemzetközi vonatkozásaira a kamara, indítványát a congressus elé terjesztette.

A javaslathoz többek között hozzászólt *Branet*, francia fővámigazgató is, és arra figyelmeztetett, hogy az indítvány a dolog természeténél fogva csak úgy valósítható meg, ha az államok között erre nézve reciprocitás jön létre. Kifejtette továbbá, hogy a vámbélyeg alkalmazása szükséges remedium a vámhivatalok szigorával szemben, a mi azonban indokolt, mert pl. Franciaországnak két millió frank kárt okoznak évente ezek a visszaélések.

Az indítványt, a melyet a párisi kamara megbízásából *G. Fermé* terjesztett elő, a congressus egyhangúlag elfogadta.

*

A congressus programjának még két tárgya volt: a nemzetközi forgalomban levő biztosítási kötvények szövegeinek összehasonlító tanulmányozása és a *connaissance* egységes típusának tervezete. Tekintettel az idő rövidségére, a congressus a két kérdés tárgyalását elhalasztotta.

Nagy általánosságban a congressus hasznos munkát végzett. Ha nem is sikerül a közel jövőben megvalósítani a júniusi üléseken tárgyalt életrevaló eszméket, — most igazán nem lehet erre gondolni, — a programra tüzött problémák beható vizsgálatával a congressus közelebb vitte a mozgalmakat a célokhoz, a melyek érdekében azok megindítottak.

Szirt Lajos.

Külkereskedelmi mérlegünk passivitása.

- I. (A szerződéses vámterület hangja az európai concertben. Világkereskedelmi vonatkozások. Európa mérlege mindig passiv. Milyen országok dolgozhatnak pozitív árúmérleggel? A külkereskedelmi viszonyok vonatkozásai a tőketartozásokhoz. Az aranyáramlások és az aranymérlegnek az árúmérleggel ellentétesen érvényesülő hatása. Mit lehet olvasni az árúmérlegből?)

Külkereskedelmi mérlegünk néhány éves passivitása szokatlanul nagy mértékben foglalkoztatja közvéleményünket. A nálunk újszerű vámpolitikai mozgolódások fényében különös jelentőséget nyert ez a jelenség s az ország szemében már úgy tűnik fel a külkereskedelmi árúmérleg egyenlege, mintha az ország gazdasági erejének legpontosabb kifejezője lenne s az árúforgalomban újabban mutatkozó hiányt egész közgazdasági életünk csődjére magyarázzák.

Pedig az, hogy az árúmérleg passiv legyen, hogy az ország ne tudja árúkbán megfizetni a kívülről behozott árúkat, csak nálunk újság. Európa mérlege már nagyon régóta passiv a többi világrészekkel való árúforgalmában s az egyes európai államok is mindig s majdnem kivétel nélkül mindannyian passiv árúmérleggel dolgoznak. Ha nyersen össze-számítjuk az európai államok külkereskedelmi mérlegeit, körülbelül ötvenkétezer millió koronára lehet tenni a kiviteli összegeket és hatvan-négyezer millióra a behozatalt. Csak a hiány maga meghaladja a 11 – 12 ezer millió koronát. Olyan számok ezek, a melyek mellett a mi kicsiny külkereskedelmi forgalmunk, s száz millió korona körül ingadozó hiányunk ugyancsak eltörpül.

S igaz ugyan, hogy ránk nézve tökéletesen közömbös az európai államok külkereskedelmi mérlegének alakulása, ha az a passivitás, a melylyel mérlegünk újabban záródik, végül mégis válságossá válik gazdasági életünkre, de másfelől éppen a külkereskedelmi viszonyok alakulásainak kutatása közben nem lehet más államok árúmérlegének megfigyelését mellőznünk. Az egyes gazdálkodó országok között ma nagyon

szoros gazdasági kapcsolatok vannak s ezek között talán legerősebb az árucseréé. Az egyes államok között éppen úgy lehet szó nyereségről, veszteségről, a veszteségek áthárításáról, mint az egyes magángazdaságok között s ha nem is kell okvetlen szükségesnek tartanunk, de csakugyan megeshetik, hogy árumérlegünknek változásait, hiába esünk annyira kívül a gazdasági élet centrumán, egy tőlünk látszólag nagyon távol eső változás idézte elő.

Európa külkereskedelmében a szerződéses vámterület éppen olyan kevésbé számítható a nagyhatalmak közé, mint Ausztria vagy Magyarország külön-külön, bár Ausztriának a külkereskedelme kerekén egy milliárddal nagyobb a szerződéses vámterületénél. Az európai országok sorában a külkereskedelmi mérleg szerint Ausztria a hatodik, Magyarország a tizenegyedik, a szerződéses vámterület pedig magában a nyolczadik helyet foglalja el. Ausztriát Anglia, Németország, Franciaország, Hollandia és Belgium előzi meg s ezek az igazi külkereskedelmi nagyhatalmak. Anglia áruforgalma, együtt számítva a kivitt és a behozatalt, már 1909-ben meghaladta a 15 milliárd koronát és még a gazdasági nagyhatalmak között a legkisebbnek, Belgiumnak összes áruforgalma is felül járt a 10 milliárdon. Ugyanakkor a középnagy hatalmak külforgalma együttvéve sem tett egészen 20 milliárdot. Ezek a hatalmak: Olaszország, a monarchia, Svájc, Oroszország. Ha a monarchia két felét külön választjuk, Ausztria külkereskedelmi forgalmával ennek a sorrendnek élére kerül, megelőzve Olaszországot, Magyarország pedig a sor legvégére esik, de még mindig a középnagy hatalmak közé. A többi európai államok összforgalma együttvéve nem tesz sokkal többet — vagyis 1909-ben nem tett többet — 7 milliárd koronánál.

Ezek az összefoglaló nagy számok azonban nem valók egyébre, minthogy körvonalait adják annak az értéktömegnek, a mely a külkereskedelmi forgalomban az európai piacokon megfordul s arra is csak megközelítőleg; hasznunkra csak a részletek, illetőleg az egyes államok egymáshoz való külkereskedelmi viszonyának ismerete lehet. Azt már említettük, hogy az európai államok majdnem kivétel nélkül passzív árumérleggel dolgoznak: ez a kivétel 1909-ben Oroszország volt és Szerbia. Oroszország árumérlege állandóan pozitív s egészen 1908-ig állandóan az volt a monarchia árumérlege is. A balkán mezőgazdasági államok mérlegének positivitása mindig a terméstől függ s ezeken kívül a Spanyolország és Olaszország mérlege is pozitív néha. Egyébként azonban a pozitív árumérleg az európai államok gazdasági történetében a legnagyobb ritkaság. Franciaországban a hetvenes évek óta egyáltalában nem fordult elő, a többi gazdasági nagyhatalmak előtt pedig szinte ismeretlen ez a jelenség. Úgy látszik ebből, hogy pozitív árú-

mérleggel csak mezőgazdasági termékekkel kereskedő államok dolgoznak, a melyek tökében többnyire szegények. Csak annál bizonyosabbra vehetjük ezt, ha az Egyesült-Államok mérlegét is tekintjük: Oroszországon kívül az egyetlenegy állam, a mely állandóan pozitív árúmérleggel dolgozik s exportált czikkeinek csakugyan kilencztized része élelmiszer és minden legendás tőkegazdagsága mellett évről-évre hatalmas angol, német és francia tőkét sziv fel.

Európa államai között külkereskedelmi tekintetben szinte érthetetlenül kiváltságos helyzete van Németországnak, a mely végeredményben szintén évente több száz millióra rugó árúhiánnyal dolgozik, de a mely Európának (Orosz- és Spanyolország kivételével) valamennyi államával szemben pozitív, különösen az utóbbi években, körülbelül mióta a mi negatív mérlegünk bekövetkezett, és árúmérlegének negativitását tisztán a többi világrészekkel való forgalma okozza. Németország 1911-ben Angliának 230 millió márkával szállított több árút, mint a mennyit onnan importált, Franciaországnak 74 millióval, a monarchiának 175, Olaszországnak 64, Belgiumnak 72, Hollandiának 255, Dániának 40, Svájcznak 205 millióval, s bár Oroszországgal szemben viszont 950 millió márkát mutatott erre az évre árúmérlegének hiánya és Spanyolországgal szemben 76 milliót, egészben véve mégis 379 millió márkányi az árúfölöslege az Európával való forgalmában, végeredményben pedig összesen 600 millió márkányi hiánnyal zárta árúmérlegét.

A mennyire pozitív Németország mérlege Európával szemben, úgyannyira negatív az Angliáé, a mely minden nagyobb európai állammal való árúforgalmát hiánnyal zárja. Ha a többi nagyhatalmak árúforgalmát nem részletezzük is, ebből is megállapíthatjuk, hogy ezek az adatok alaposan felforgatják azokat a magyarázatokat, a melyekkel az árúforgalom jelenségeit magyarázni szokás. Mert Angliának, a világ legelső tőketermelő államának (ebben a tekintetben még Franciaország is messze elmarad mögötte), aránylag nagyon kevés követelése van Európában, — francia becslések szerint 4—5 milliárd frank, — Németországnak viszont kintlevő tőkéinek fele, ugyancsak francia becslések szerint 20—22 milliárd frank követelése van Európával szemben. S mégis Anglia dolgozik negatív mérleggel, holott nincs adósa, a ki kamatokat fizessen neki, legalább is nincsen annyi, hogy Európával szemben való mérlegének körülbelül másfél milliárd koronás hiányát kamatkövetelésekkel egyenlíthetné ki, Németország viszont egész Európától követel kintlevő tőkéi fejében és mégis elárasztja az európai államokat árúival. Igaz viszont az is, hogy a Németországból kiáramló árúk a német tőke terjedését mutatják, de még így sem lehet a tőke és az árú útjait összeegyeztetni egymással.

S különben is, ha az árucseré tulajdonképpen csak a nemzetközi fizetések egy tipikus fajtája volna, az aranyáramlásoknak is követniök kellene az árúk eloszlásának s kicserélődésének útjait. Az aranymérleg azonban még nagyjában sem egyezik az árúmérleggel; ugyanis Európa államai közül csak Olaszország, Spanyolország és Portugália zár a legutolsó tizenkét év átlagában aranyveszteséggel; Franciaország és Németország évről-évre sok száz millióra rugó aranykészletet sziv fel, Anglia pedig idegen európai államoknak nagymennyiségű aranyat közvetít garmataiból, s aranymérlege végeredményben szintén pozitív, azaz behozatali többlettel zár. Az aranymérleg ugyanis a behozatali többlet esetén pozitív s nem kiviteli többletnél, mint az árúmérleg. Az Egyesült-Államok aranymérlege rendkívül változó természetű, végeredményben azonban szintén pozitív.

A kivándorlók, a nemzetközi váltóárfolyamok, első sorban azonban a szükséglet és a termelés nemzetközi viszonyainak alakulásai, a nemzetközi vámpolitikai tendenciók, ezek volnának azok a körülmények, a melyek nélkül a külkereskedelmi mérleg problémája meg sem közelelithető. Mindezek pedig együtt alig valamivel adnak kevesebbet, mint a modern gazdasági életnek egész komplikált szervezetét. A külkereskedelmi mérleg alakulása a gazdasági jelenségek között nagyon is másodrangú kérdés és magában véve megoldhatatlan. Eddig azonban, úgy látszik, hogy a negatív árúmérleg hozzátartozik a gazdasági fejlettség kísérő jelenségeihez s különösen a tőkegazdaságnak fokmérője. Úgy látszik, gazdaságilag fejlett országok a behozott, árúkkal ki nem fizetett árú-mennyiséget is zavartalanul fordítják gazdagodásukra, egyelőre eléggé nem látható utakon és módokon ellensúlyozva azt a terhet, a melyet ez a hiány fizetési mérlegükön okoz.

II. (Ausztriához való viszonyunk. Részvételünk a közös vámterület forgalmában. Ausztria külkereskedelmének fejlődése. Állandó passiv mérlegünk Ausztriával szemben. Ki fizette Ausztriánál áruszámlánkat? A vámkülfölddel szemben való forgalmunk. A hiány, a mely erőfeszítésekre ösztönöz.)

Árúmérlegünk a pozitív 1908. év kivételével 1906 óta passiv, s különösen 1909 óta némi erőszakossággal talán a fokozatosságot is fel lehet fedezni a behozatali többletek összegének növekedésében. De a vámkülfölddel szemben csak 1909 óta passiv a mérlegünk, Ausztriával szemben pedig ritka kivétellel mindig az volt. 1891 óta mindössze három évben, 1900-ban, 1902-ben és 1903-ban volt árucserénk Ausztriával szemben pozitív, míg ugyanez alatt az idő alatt csak egyetlenegy

évben, 1908-ban volt egész külkereskedelmi mérlegünk negatív. Mielőtt tovább mennénk, ez maga is új színben tünteti fel a problémát: mert úgy látszik, kettős jelenséggel állunk szemben: az egyik a vámkülfölddel szemben való mérlegünk passivitása s ez a jelenség még mindössze négy éves, tehát egyáltalában nem idült tünet s éppen e miatt nem tüntetik fel veszedelmesnek sem, a másik pedig az Ausztriával szemben való állandó negatív eredménnyel záródó forgalmunk, a mi viszont komplikált gazdasági folyamatok egyensúlyozódásának eredménye, s ennél fogva nem is nyugtalanító.

Bizonyos, hogy nem követhetnénk el nagyobb hibát, mintha az Ausztriával való gazdasági kapcsolatunkat s összeköttetésünket az árú-cseréből akarnánk megítélni, de bizonyos az is, hogy árúmérlegünk kulcsát az Ausztriához való viszonyunkban kell keresnünk. A szerződéses vámterület forgalmában Magyarország részesedése csak 15⁰%, az egésznek kevesebb, mint hatodrésze, s a közös vámterület mérlegének változásai már ezért sem lehetnek igazán jellemzőek ránk nézve; s csakugyan a közös vámterület mérlege éppen úgy 1908-ban lett negatívvá, mint Ausztriáé: a mi mérlegünk pedig éppen ebben az évben pozitív volt, azaz kiviteli többlettel záródott.

Ausztria árúmérlegének alakulása sok fontos részletében eltér a miénktől. Velünk szemben, mint említettük, mérlege rendszeren negatív, bár az osztrák feljegyzések szerint sűrűbbek a pozitív eredménnyel záródó évek, mint a magyar kimutatások szerint.

A vámkülfölddel szemben azonban mérlege mindössze 1908 óta negatív, pedig árúforgalmának jóval tekintélyesebb részét teszi a vámkülfölddel való forgalma, egész forgalmából csak 36·5⁰% esik Magyarországra, tehát alig valamivel több, mint annak egyharmad része. A behozatalnál és a kivitelnél különben nem egészen egyforma az arány, mert behozatalában Magyarország részesedése kisebb, mint kivitelében: ott 34·1⁰%, itt 38·9⁰% az arány. Felénk irányított kivitelének 78⁰%-a, több mint kétharmad része készgyártmányokra esik és egész készárú-kivitelének 49⁰%-a, alig valamivel kevesebb, mint fele esik a hozzánk való kivitelére. S erre a kiviteli árútömegre jellemző, hogy métermázsánként átlagos ára 120 korona, míg a vámkülföld felé irányított készárúinak átlagára csak 74·4 korona és még ennél is sokkal kevesebb: 45·8 korona az átlagára azoknak a készárúknak, a melyeket Ausztria tőlünk vásárol. Ezek a számok mutatják meg legjobban Ausztriának külkereskedelmi árúpolitikáját: behozatalának kétharmad része esik a nyersanyagokra, s kivitelében ugyanez az arány a készgyártmányok javára. Nyersanyagot vesz, hogy készárút adhasson el — a legokosabb, a legczélszerűbb árúpolitika ez — de míg nyersanyagszükségletének

csak egyharmadát szerzi be tőlünk, készárúinak felét helyezi el nálunk. Ausztria jórészt független tőlünk, mert beszerzéseiben egyáltalában nincs ránk utalva, de kiviteli piacai között mi vagyunk a legelsők és a legértékesebbek, mert legdrágább készárúit adja át nekünk. Ez viszont eléggé megmagyarázza azt, hogy miért vagyunk, illetőleg hogy miben vagyunk állandóan pozitívak Ausztriával való forgalmunkban.

S a velünk szemben való positivitását Ausztria most is megtartotta, úgy hogy árúmérlegének változása más államokkal s más országokkal való összeköttetéseiből fakad. Sajnos, Ausztriának nincs önálló külkereskedelmi statisztikai adatgyűjtése és a monarchia mérlegének alakulásait mégsem vehetjük teljesen az Ausztriáéival egyezőnek, bár, mint mondtuk, Magyarország ebből a forgalomból csak egy hatodrészt foglal le a maga számára. De egyrészt mégis megtörténhetik, hogy ez a kisebb rész idézte elő az egésznek a passivitását, másrészt pedig Ausztriának jóval nagyobb a külkereskedelmi forgalma, mint a monarchiáé: átlag egy milliárd koronával nagyobb.

A szerződéses vámterület adatait mégis, természetesen, inkább az Ausztria külkereskedelmi viszonyaira kell jellemzőeknek vennünk. S a szerződéses vámterület csak legutóbb lett negatív Németországgal szemben, a melynek azelőtt mindig árútöbbletet szállított; ezenkívül Anglia, Olaszország, Svájc, Belgium, Hollandia, ezek az államok azok, a melyekkel szemben állandóan pozitív a monarchia; Franciaországgal szemben a mérleg változó, de 1901 óta, bár nem valami nagy összegekkel, negatív. Romániával és Szerbiával, valamint Oroszországgal és főként az Egyesült-Államokkal szemben állandóan negatív a monarchia mérlege; helyesebben, a Romániával való árúmérleg mindig a mezőgazdasági terméseredményekkel függ össze, de több esztendőben pozitív, mint negatív, — a negativitás összegei viszont rendesen nagyobbak, mint azok az összegek, a melyekkel pozitív mérlegű években a kivitel meg szokta haladni a behozatalt.

Ez az elrendeződés, az idegen államokkal való mérlegeknek ez az alakulása is azt mutatja, hogy ha az árúmérleg első sorban a tőketartozások szerint igazodik, még nagyon sok körülménynek kell lennie, a mely ezt a mérleget befolyásolja. Végül is arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy a kiviteli árútöbblet nem mindig kamatfizetés, vagy tőkeátutalás, hanem az eredeti rendeltetése szerint egyenes pénzszerzésre irányuló eladás.

Ausztriának talán nem egészen ez a vámkülföld államaihoz való viszonya; mert hiszen Románia és Szerbia első sorban a mi mérlegünk kárára vagy javára szól; Német-, Franciaországgal szemben viszont most mi is passívak vagyunk, — de mégis nagyjából és első sorban

mindenesetre Ausztriát jelenti a „monarchia,” — külkereskedelmi tekintetben. S akkor is az a tanuságunk belőle, hogy a negatív mérleg első sorban a mi problémánk. Ausztria mérlege csak négy év óta passiv, és velünk szemben ma sem az: mi azonban állandóan passivában vagyunk Ausztriával szemben, s most már a vámkülfölddel szemben is. Mert 1909 előtt még joggal számíthattunk rá, hogy a vámkülfölddel szemben való fölöslegeink segítenek az Ausztriával szemben fennálló hiányt fedezni, — de most nem így áll a dolog s ha ennek nyomán még sem támadt különösebb feszültség gazdasági életünkben, illetőleg ha az a feszültség, a mely ugyancsak megfekszik bennünket, nem erre az okra vezethető vissza, úgy látszik, a kiegyenlítődésnek új, s még részben ismeretlen tényezői léptek működésbe.

Ausztriával szemben áruforgalmunk fejlődése két évtized alatt ezt a feltűnő jelenséget mutatja: kivitelünkben Ausztriára ma is ugyanannyi esik, mint két évtizeddel ezelőtt, az egésznek háromnegyed része, behozatalunkban azonban Ausztria 11⁰/₀-ot veszített a két évtizeddel ezelőtti állapothoz képest. Akkor külföldről behozott árucikkeinknek több mint négyötödét szereztük be Ausztriában, míg ma az onnan való behozatalunk egész behozatalunknak nem egészen háromnegyed részét teszi. Igaz viszont, hogy éppen készárú tekintetében ma nagyobb mértékben vagyunk Ausztriára utalva, mint 1891-ben, — de egészben véve mégis helyes törekvés ez: megtartani Ausztriát fogyasztási piaczul és a lehetőségig függetleníteni tőle magunkat, mint vásárlót. Tulajdonképpen Ausztriának is ugyanez a törekvése velünk szemben, természetesen jóval kedvezőbb körülmények között.

Egészben véve bizonyos, hogy külkereskedelmi mérlegünk sorsa Ausztrián fordult meg s azon fordul meg ma is. Helyzetünket vele szemben, mint megállapítottuk, az karakterizálja, hogy mindig negatív eredménnyel dolgozunk vele, akkor is, ha mérlegünk a vámkülfölddel szemben pozitív, — s eddig még ez a rendes állapot. Nyilvánvaló ebből, hogy mivel a legfőbb hitelezőnk Ausztria, — hogy csak egy példát említsünk, ipari részvénytőkénnek 10⁰/₀-a van osztrák kézen, és 12⁰/₀-a szétszórva az egész vámkülföldön (3·3⁰/₀ Németországban, 2·6⁰/₀ az Egyesült-Államokban, 1·9⁰/₀ Franciaországban, 1⁰/₀ Belgiumban, a többi egész kicsiny tételekben oszlik el), — a melynek egyúttal legértékesebb kiviteli piacza, vevője is vagyunk, szerződéses államtársunk külkereskedelmi forgalmunkban részben úgy szerepel, mint bankárunk, a mely a vámkülföldre való szállításhoz az eszközöket megadja, részben mint hitelezőnk, a melynek a külföldön szerzett árúkövetelésekkel fizetünk, részben pedig — természetesen — mint vevőnk, a mely azonban az árakat diktálja.

Az Ausztria és a Magyarország összeköttetéséből, árucseréjéből is világos azonban, hogy a külkereskedelmi áruforgalom szerepe és fontossága más tőkeszegény országokban, mint tőkében gazdag államokban. Másfelől viszont, ha az egyes országokat termelőerőiknek fejlettsége szempontjából nézzük, azt kell constataálnunk, hogy az ipari államok minden tőkegazdagságukkal sem tudják az élelmiszereket és a nyersanyagokat kellő mennyiségben megfizetni, a mezőgazdasági államokat viszont minden terménybeli bőségük sem teszi elég erőssé arra, hogy az iparcikkekben való szükségletüket fedezni tudják. Úgy látszik ennél fogva, hogy éppen ez a hiány, a mely mindenütt egyformán jelentkezik, ez az, a mi az egyes országok gazdasági szervezetét újabb és újabb erőfeszítésekre ösztönzi.

III. (Hogy köszöntött be a behozatali többlet? A kivitel és a behozatal változásaiban egymástól teljesen független. Még egyszer az Ausztriához való viszonyunk. Kivitelünk stagnálása, behozatalunk rohamos emelkedése. Kivándorlóink. Van-e nekünk valahol követelésünk? S egyáltalában van-e megoldás a passivitás problémájához?)

Azt a néhány évet, a melyre külkereskedelmi mérlegünk passivitása kiterjed, két részre kell osztanunk. Az első rész mindössze két évet foglal magában: 1906. és 1907. éveket. A pozitív árumérleggel záródó 1908. év után újra negatív évek következnek: 1909., 1910., 1911. és 1912.

Az első, két éves passivitásnak oka egészen más volt, mint az 1909-czel kezdődő passiv szakasznak. Ennek az első két évnek passivitását az Ausztriából való behozatalunk hirtelen emelkedése idézte elő. 1905-ben Ausztriával való árumérlegünk hiánya 18 millió korona volt, 1906-ban pedig, bár kivitelünk Ausztriába 90 millió koronával emelkedett, hiányunk 122 millió koronát tett. Ausztria árumérlege ekkor még pozitív volt. Még 1907-ben is 67 millió korona volt a hiányunk Ausztriával szemben s bár a vámkülfölddel szemben még mindig elég nagy összegekkel voltunk pozitívak, mérlegünk pusztán az Ausztriával szemben való hiányunk miatt passivvá lett. 1909-ben azonban határozottan nem Ausztria, hanem a többi államokkal szemben való árucserénk idézte elő mérlegünk passivitását. Hiányunk ebben az évben 107 millió korona volt s ebből csak 21 millió esett Ausztriára, míg 1906-ban az Ausztriával szemben mutatkozó 122 millió korona hiányunkat a vámkülfölddel szemben való forgalmunkból 46 millióra tudtak csökkenteni.

E szerint tehát reánk az 1909. év volt a kritikus esztendő, míg Ausztriára és a szerződéses vámterületre az 1908. Az előbbi évek hiánya

csak az Ausztriával való viszonyunk terhére megy, s ennél fogva -- nem más okon ugyan, mint a megszokásén, a mely azt mutatja, hogy Ausztriával szemben gazdasági életünk egyensúlyának veszélyeztetése nélkül lehetünk állandóan passivitásban — nem tűnik fel veszedelmesnek: 1909 óta azonban a vámkülfölddel szemben is passivák vagyunk. Ebben az évben árúcserénk egyszerre lett passív Ausztrián kívül, mint már mondtuk, Német-, Orosz-, Franciaországgal és Romániával szemben, holott mindezekkel az országokkal szemben rendesen pozitívak vagyunk.

Itt már csakugyan helyén való az a kérdés, hogy árúmérlegünk passivitását kivitelünk megapadása vagy behozatalunk megnövekedése idézte-e elő. A második tünetből a behozatal emelkedéséből talán inkább következtethetnénk vásárlókéességünk növekedésére, vagy arra, hogy árúk alakjában nagyobb összegű külföldi tőke özönlik be hozzánk, míg az első körülménynek, kivitelünk kisebbedésének legkönnyebben érvényesülő oka termelőkéességünk megállapodása, vagy éppen visszaesése lehet. Természetes azonban, hogy egyik oldalon sem vehetjük ezeket a következtetéseket biztosra, mert a kivitel megcsappanása éppen úgy jelenthetné a belső fogyasztás megnövekedését, mint az árúknak nagyobb arányban történő beözönlése a belső termelés gyengülését.

A monarchia árúmérlegénél erre a kérdésre nem nehéz feleletet találni. Itt a mérleg passivitását szemmel láthatóan a kivitel megapadása idézte elő, pedig olyan országban, a hol a kivitelnek tekintélyesebb része esik készárúkra, a kivitel megcsappanását csakugyan gazdasági válságok okozzák. A monarchia kivitelében — s ismételjük, hogy ebből mindössze 15% esik azokra az árúkra, a melyek tőlünk erednek — az 1907 recordév volt úgy a kivitel értéke, mint mennyisége tekintetében. 200,673.206 mm. árút exportált ebben az évben a szerződéses vámterület, 2,658.000 korona értékben. A következő évre a kivitel 270 millió koronával esett és bár a behozatal is 140 millió koronával csökkent, a monarchia első passív mérlege bekövetkezett. Ausztria mérlegének rosszabbodása még jóval nagyobb volt ebben az évben, mint a monarchiáé: mert kivitele 335 millió koronával esett s ebből 35 millió nyersanyagokra, 60 millió félgyártmányok, 240 millió a készgyártmányok kivitelének csökkenése. A monarchia kivitele súlyra nézve ettől az évtől kezdve fokozatosan kisebbedik, értéke azonban lassanként emelkedik, de 1910-ben még mindig jóval kisebb volt, mint az 1907. évi eredmény.

A magyar külkereskedelmi viszonyok ebben sem egyeznek meg a monarchia viszonyaival. A vámkülfölddel való összeköttetésünk itt is

úgy tünik fel, mint az Ausztriával való forgalmunk függvénye: termelő-erőinket első sorban Ausztria veszi igénybe s csak a mi marad, azt szállíthatjuk a vámkülföldnek.

Hangsúlyoznunk kell különben, hogy az árúmérlegnek két oldala voltaképpen nincs közvetlen kapcsolatban egymással. Különböző természetűek az okok, a melyek a behozatal és a kivitel változásait előidézik, sőt különböző a két oldalon az egy változások, alakulási, fejlődési periodusok lefolyása is. Különösen ha két olyan országnak egymással való összeköttetéséről van szó, mint Ausztria, a mely felénk irányított árúinak több, mint háromnegyed részét készárúkra szánja és Magyarország, a mely készárúszükségletének kilencztized részét fedezi Ausztriában. Sőt rá kell mutatnunk arra a körülményre is, hogy az Ausztriával való forgalmunknak mindkét oldalon, a behozatal és a kivitel oldalán is kényszerjellege van. Mert ha rossz gazdasági évek miatt a mezőgazdasági terményekben kiviteli képességünk megcsappan, kénytelenek vagyunk importból fedezni Ausztriával szemben fennálló kötelezettségeinket. Így 1910-ben romániai és szerb búzát kellett exportálnunk Ausztriába. Ebben az évben 90 millió korona volt a buzaimportunk és 72 millió az exportunk Ausztriába. Ugyanekkor a vámkülföldre irányított buzaexportunk mindössze másfélszázezer koronát tett.

Nyilvánvaló jele ez annak, hogy az Ausztriába küldött árúink tényleg kamatok és törlesztések fejében áramlanak ki, mert különben nem lenne ránk nézve a szállítási kötelezettségnek ilyen kényszerítő ereje, másfelől pedig ugyanez a kényszerűség mutatkozik behozatalunkban is, a melynek 60%-át teszi az Ausztriából importált készárúk tömege. Pedig nyilvánvaló, hogy éppen úgy találhatnánk exportunk számára megfelelő piacokat, mint bevásárlási forrásokat importunk számára. Az Ausztriával való külkereskedelmi viszonyunknak különben nem is ez az igazi jellemzője, hanem az, hogy bár az Ausztriába való exportunknak legnagyobb része tényleg kamatok és törlesztések fejében jut oda, mégis évről-évre nagyobb árútömeget kell tőle átvennünk, mint a mennyit árúkkal visszafizethetünk. Pedig ha a vámkülfölddel való árucserénk nem segít az osztrák tartozások terhének viselésében, tőketermelő erőnk gyengesége mellett ugyancsak könnyen megeshetik, hogy folytonos passivitásunk gazdasági katastrophába sodor bennünket.

Mi okozta hát a vámkülfölddel szemben való mérlegünk megváltozását? Az 1909. év mezőgazdasági export tekintetében kedvezőtlen volt, mert hiszen kénytelenek voltunk román és orosz búzát szerezni export-célokra, de a külkereskedelmi viszonyokon nem lehet mindig közvetlenül megérezni a termésviszonyok hatását. Másfelől pedig az a körülmény, hogy ebben az évben éppen az Ausztriával való mérlegünk

elég kedvezően alakult s hogy német, francia, angol és holland-indiai mérlegünk ugyanebben az évben lett passiv, vásárló képességünk növekedését mutatja. Exportunkról megállapíthatjuk, hogy kivitelre való termelőképességünk már hosszú idő óta stagnál. Mezőgazdasági termelésünk körülbelül 1899. év óta mindig ugyanazok körül a mennyiségek körül ingadozik és még ha a rossz éveket leszámítjuk is, akkor sem mutat semmi határozott fejlődési, terjeszkedési tendenciákat.

Vásárló erőnknek növekedése pedig éppen ilyen körülmények között nehézkesen halad. Jankovich Béla a közfigyelmet a kivándorlók pénzküldeményeire tereli és kimutatja, hogy a monarchia vásárlóképességének növekedését ezek a pénzküldemények okozzák. De mi azt hisszük, ezek a pénzküldemények sokkal többet segítettek Ausztriának, mint nekünk s ha maga Jankovich Béla figyelmeztet a tengerentúli pénzküldeményeknek az utóbbi években való megcsappanására, valószínűnek kell tartanunk, hogy ezt a megcsappanást jobban megérezte a mi többé-kevésbé könnyelmű és előre nem látó népünk, mint Ausztria. S a külkereskedelmi mérleg hirtelen megváltozását nem könnyű összeegyeztetni a kivándorlók küldeményeivel, a melyek természetesen fokozatosan érkeznek.

Különben is az a perspectiva, a mely a kivándorlók pénzén át táruul élénk, nem valami vigasztaló. Kivitelünk utóbbi időben való fejlődése inkább az árakon látszik meg, mint a kivitt árútömegeken, vagyis jórészt a drágulás számlájára írható. Így a kivándorlók segítsége csak ideiglenes lehet, a kivándorlási viszonyairól híres Olaszország is negatív árumérleggel s ugyanakkor aranyveszteséggel is dolgozik. Hiszen a hazaküldött összegek hatása első sorban az áremelkedésekben nyilvánul, tehát jótékony hatása jórészt látszólagos. Gondoljunk csak a földárak horribilis emelkedésére azokon a helyeken, a hol a kivándorlók pénze jobban megérzik.

Külföldi követelésekről, kinnlevőségekről mi sajnos, nem igen beszélhetünk. Természetesen van némi követelésünk Ausztriával szemben s van a Balkán felé is, de távolról sincs annyi, hogy árúhiányunk recompensálásában számbavehetnénk. Különben is gazdasági szervezetünk tőkefelvevő képessége ma még sokkal nagyobb, mint a tőketermelő ereje, a mi szintén eladósodásunk növekedésére nyit perspectivát. Egyetlenegy forrásunk tehát az export számára való termelés fokozása lehetne, sajnos, mezőgazdaságunk mai állapota mellett ez első sorban a jó, vagy rossz esztendőktől függ, másrészt pedig azt sem tudni, hogy egyáltalában kívánatos-e az export számára való tudatos termelés, bár tőkeszegény országban, mint mi vagyunk, talán inkább az, mint nem, mert a tőkék áramlását idézi elő.

A külkereskedelem problémája bizony nem olyan természetű, hogy nagyon közel engedjen magához, de viszont bizonyos, hogy fontossága nem olyan nagy, mint a milyennek az mostanában a közönség érdeklődésének gyújtópontjában állva, feltűnik. Mert valószínű ugyan, hogy passivitásunk csakugyan eladósodásunknak egyik kísérő jelensége, de ha ez az eladósodás productiv célra szolgáló és arra használt tőkék beáramlását jelenti, már magában is jótékony hatású lehet. És végül is, úgy látszik, mindezek olyan problémák, a melyeknek megoldásában nekünk kevés részünk lesz. Mert a hogy vámpolitikánk minden vámpolitikai mozgolódásunk mellett sincs, de facto nincs, éppen úgy nem a mi kezünkben van a kulcsa árúmérlegünknek sem, hanem mint a mezőgazdasági cikketek exportáló államoknál általában, az időjárásában.

Móricz Miklós.

Munkáskérdések Angliában.

Anglia ipari horizonján sötét fellegek kezdenek ismét torlódni és előreláthatólag a legközelebbi évek történetében a munkásmozgalmaknak fog jutni a főszerep. A socialis nyugtalanság tünetei máris olyan erős mértékben jelentkeznek, hogy az Anglia politikai életében lefolyó fejlődési folyamatoknak eseményei is, mint pl. az irországi Home Rule kérdés körül felmerült bonyodalmak, majdnem háttérbe szorulnak. Tényleg az alsóbb néprétegek érdeklődése a politikai és alkotmányos kérdések iránt aránylag csekély és mindinkább általános meggyőződésévé kezd válni az a hiedelem, hogy az 1915. év a munkásmozgalmak eddigi minden arányait felülmúló ipari küzdelmeknek lesz a színhelye.

A jövőt illető pessimistikus nézetnek támpontot nyújtanak a vasuti alkalmazottak, a szénbányamunkások és általában az ipari munkásság körében tapasztalható elégedetlenség és ebből folyólag jelenleg nyílt kitörésre került munkaviszályok.

A külföldi szemlélő szempontjából elegendő, ha a többrendbeli, kevésbbé jelentékeny munkaviszályt tekintet nélkül hagyni, a két legnagyobb munkásmozgalommal, mely a vasuti alkalmazottak és a szénbányamunkások körében van jelenleg folyamatban, foglalkozunk.

I. A vasuti alkalmazottak mozgalma.

Az 1911. évi nagy vasuti sztrájk befejezéseként, a munkásság és a vasuti vállalatok között egy megegyezés jött létre, melynek értelmében a felmerülhető vitás kérdések elintézésére, az 1907. évben a munkások és munkaadók megbizottaiból választott egyeztetési és békéltető bizottsági intézmény, az alkalmazottak kívánságainak megfelelőleg újjászerveztetett. Ezen bizottság hatáskörének érvénye eredetileg 7 évre volt megállapítva és a folyó év végével lejár. Egyrészt, miután a munkásság ezen intézmény működésével nem volt teljesen megelégedve, másrészt pedig, mivel az intézményben való megállapodás lejáratának határideje közeledik, a vasuti munkásszervezetek kebelében a jövőben követendő

eljárást illetőleg mélyreható előkészületek történtek, melyeknek eredményeképpen egy, az összes kívánságaikat felölelő programot terjesztettek a vasutigazgatóságok elé. A követelések között első helyet foglalt el a vasuti alkalmazottaknak régi minden kínálkozó alkalommal hangoztatott azon kívánsága, hogy a vasuti vállalatok — a más iparágakban már általánosan elfogadott példát követve — ismerjék el a szakszervezeti intézményt, mint az alkalmazottak legális képviselőjét. A program további követelései, a 8 órai munkaidő bevezetése és a minimális munkabérnek megállapítása, ezenkívül még több, csekélyebb jelentőségű, az alkalmazottak érdekeit védő feltételek.

A vasutigazgatóságok elkerülni óhajtván egy újabb sztrájk közvetlen kitörésének veszedelmét, az alkalmazottak legfőbb követelését, a szakszervezeteknek elismerését máris teljesítették. Ezen elhatározásukra befolyással birt azon körülmény, hogy legutóbb az alkalmazottak különböző, egymás közt bizonyos fokig antagonizmusban álló szakszervezeti egyesülései, egy az egész országra terjedő, nemzeti szövetségbe olvadtak; ezen amalgamatio következtében a szakszervezeti intézmény tekintélye jelentékenyen megnövekedett és az eddig, a szakszervezeti kereten kívül álló alkalmazottak is csatlakoztak. A munkásságnak ez a tömörülése meghozta a kívánt eredményt, mely szempontjukból igen jelentékeny vívmánynak számítható, tekintettel arra, hogy a 3 év előtti óriás méretű vasuti sztrájk összes tényezőinek pressiója sem volt képes az igazgatóságokat a szakszervezeti intézménynek elismerésére rábírni. Természetes tehát, hogy úgy a vasuti alkalmazottak körében, mint általában a munkásság körében a trade-unionizismus elvének győzelme nagy megelégedést szült.

A vasuti vállalatok egy 7 igazgatóból álló bizottságot jelöltek ki és ezek és az alkalmazottak szövetségének „National Union of Railwaymen“ vezérlő bizottsága között megállapodás jött létre avégből, hogy az alkalmazottak követeléseit az egyeztetési intézmény reformálását és általában a munkaadó és az alkalmazott közötti viszonynak teljes egészében való rendezésének kérdését tanulmány és tárgyalások tárgyává tegyék.

A vasutigazgatóságok részéről a szakszervezetnek, mint a munkásság hivatott képviselőjének elismerése az alkalmazottak elkeseredett hangulatát némileg lecsillapította és így a vitatkozó felek között meginduló tárgyalások elé nagyobb bizalommal lehet tekinteni. Tekintve azonban a munkásság részéről előtérbe helyezett elvi természetű követelményeket, mint a minimális munkabér és a 8 órai munkaidő, melyek a munkaadók felfogása szerint a vasuti üzemben, ennek közérdekű természeténél fogva nem teljesíthetők, nem sok a kilátás, hogy az ellentétes érdekek

kiegyenlítésére vezető megoldás megtaláltassék; mindenestre előnyös kezdetnek tekinthető, hogy az alkalmazottak egyik főkövetelésének concedálása által a vitatkozó felek a tárgyalások megindítását kölcsönösen jóindulatú hangulatban kezdik meg.

II. A szénbányamunkások mozgalma.

Alig két év előtt folyt le Angliának egyik legnagyobb munkásmozgalma, a szénbányamunkások általános sztrájkja, mely hónapokig tartott és melyben egy millió munkás vett részt. Ennek a sztrájknak az indító okát a munkabérekérdés képezte. Egy már régóta fennálló megállapodás értelmében a bányászok azaz szénfejtők nem, a bányában alkalmazotti egyéb munkások munkabérét a kerületi Conciliation Board-ok állapítják meg, a szén piaczi árának alapján, az egyes munkás által produkált szénmennyiség képezvén a napi kereslet mértékét. Egyes kevésbé kedvező bányavidéken a munkásság panaszkodott, hogy nem képes megélhetési munkabért keresni és ezek érdekében az egész munkásság solidaritást vállalt. A munkásság a munkabér minimális mértékének megállapítását követelte, a munkaadók erről hallani sem akartak. A hosszú nyúló sztrájk végre engedékenységre készítette a munkaadókat és a kormány közbenjárásával megállapodás jött létre, mely szerint a bérminimum törvényes megállapítása határozottat el. Így jött létre a „Coal Mines Minimum Wage Act.” Ez a törvény a parlament mindkét házában egy pár nap alatt lett keresztülhajtva, a conservatív ellenzék a szavazástól való tartózkodással hallgatólag támogatta a javaslatot, azon indokolással, hogy egy „nemzeti emergenczia megoldásának imperativ szükségességéről van szó.”

A törvény egy speciális szükség orvoslására szolgáló ideiglenes kísérleti eszköznek tekintetett és mint ilyen 3 évi időtartamra állapítatott meg. A közvélemény, bár sok oldalról aggódva nézték ezt az állami socialismus elvét érvényesítő törvényhozási ítéledést, megnyugvással fogadta a megoldási eszközt, abban a reményben, hogy ez által a valóságos nemzeti katasztrófával fenyegető munkásmozgalom véget fog érni.

Azonban a „les législateurs propose les ouvriers dispose“ travestált közmondás bizonyult valónak. Az érdekelt munkásság nem volt megelégedve; a törvényben csak elvi győzelmet láttak, miután a törvény szövegébe a minimális bérösszegnek számszerűen kifejezett megállapítása nem volt felvéve.

A törvény a minimális munkabérnek meghatározását egy a munkások és munkaadók megbizottaiból kerületenként alapított bizottság

melynek élén egy maguk az érdekelt felek által választott vagy a Board of Trade által kinevezett elnök áll, hatáskörébe helyezi. A munkásvezérek befolyása következtében a sztrájk — mely Angliának mintegy 25 millió font sterling veszteséget okozott — ugyan megszűnt, világossá lett azonban, hogy a kérdés nem nyert végleges megoldást és a leszámolás órája előbb-utóbb elkerülhetlenül be fog következni.

A várakozás teljesülésbe ment és a jelen év kezdetével a szénbányamunkásság körében a szunynyadó szikra ismét lángra lobbant. A mozgalom a Yorkshire-i szénbányavidéken, mely egyúttal fontos textil-, vas- és aczéipari központ is, tört ki. A munkaadók és munkások között felmerült nézeteltérések csakhamar akut viszálylyá fajultak és fokozatosan mintegy 17.000 munkás a szokásos felmondási határidő betartásával megszüntette a munkát. A vitás kérdést a minimális bérmegállapító törvény interpretációja képezi; felmerült ugyanis a kérdés, hogy vajjon a törvény alkalmazása útján fixirozott munkabérösszeghez hozzászámítható-e a szénbányaiparban általánosan elfogadott rendszerből kifolyólag, a munkabér megállapítását eszközlő bizottságok részéről megállapított béremelés. A minimális bér elvi kimondásával foglalkozó 1912. évi törvény ugyanis, a szénbányaiparban általánosan elfogadott bérmegállapítási rendszert nem szüntette meg, ezt csak kiegészítette. A szénbányaiparban az egész ország területére kiterjedőleg tényleg 19 ilyen Conciliation Board és Committee van érvényben, ezek a bérmegállapításon kívül hivatva vannak a felmerülhető vitás kérdések kiegyenlítésére is és az 1896. évi Conciliation Act óta a Board of Trade-nek is jogában áll a munkaviszályok kiegyenlítésébe beleavatkozni. A „Conciliation Board“ tagjai az illető kerületben érdekelt munkaadók és munkásokból választatnak.

Legutóbb a Yorkshire-i kerületre a minimális bérmegállapító bizottság Sir Edward Clarke pártonkívüli elnök döntésével a munkabért napi 6 pennyvel felemelte. A bányavállalkozók egy része kijelentette, hogy ez a béremelés a „Conciliation Board“ részéről nemrég három ízben eszközölt 5⁰/₀-os béremelések helyében lesz fizetve, a munkások ellenben azt kívánták, hogy mindkét rendbeni béremelés helyt álljon. A munkások a munkaadóknak ezen eljárását igazságtalannak tekintették és mivel a 2 év előtti nagy sztrájk alkalmával is éppen a Yorkshire-i bányászok voltak a legelkeseredett harczolók (tényleg a sztrájk, a kérdés feletti szavazás útján, a Yorkshire-i bányászok állásfoglalása ellen, a többi bányavidékek által való leszavaztatás segélyével szűnt meg), most hogy ismét alkalom kínálkozott, ezek minden áron kenyértörésre akarták vinni a dolgot.

A Yorkshire-i bányászok szakszervezetei ismét szavazás alá vették a munkamegszüntetés kérdését; ellenezvén még a vezetők által ajánlott azon engedékenységet is, hogy a munkamegszüntetés legalább csak azon bányákra szoríttassék, melyekben a tulajdonosok nem hajlandók a munkások kívánságait teljesíteni. (A bányavállalkozók egy része ugyanis késznek nyilatkozott a követelések teljesítésére.) A munkásság annyira vágyott sztrájkolni, — tényleg náluk valóságos előszeretettel uralkodik egy-egy „holiday“ élvezetére, a midőn cricket- és football-sport iránti hajlamukat kielégíthetik, — hogy a megejtendő szavazásnál a felnőtteken kívül az ifjakra is — ez az első eset — ki lett terjesztve a szavazati jog.

A munkások vezetői és a kerületi szakszervezet bár ellenezte a munkamegszüntetést, mégis a sztrájk nagy többséggel ki lett mondva. A közvetlen dél Yorkshire-i érdekelt bányákban beállott munkamegszüntetés következtében az összes Yorkshire-i bányák munkásai azután rokonszenvből sztrájkba léptek.

A kerületi szakszervezeti szövetség kénytelen volt pénztárát megnyitni és már az első alkalommal 60 ezer font sterling „strike pay“ lett kifizetve. A követség úgy látszik jól el van látva pénzügyileg, azt mondják, alapja 250 ezer font sterlingre rúg. Közben a Yorkshire-i munkások ügye a központi szervezethez került. „Miners Tederation of Great Britain“ és ez kénytelen-kelletlen anyagi támogatásról biztosította a sztrájkolókat, bár mindent elkövetett, hogy a sztrájk lokalizálva maradjon. Ezen békés indulatnak alapját azonban nem a munkaadókkal való rokonszenvezés képezi, hanem azon körülmény, hogy a jelenlegi viszonyokat nem vélik alkalmasnak egy általános sztrájkra és ennek bekövetkezésére kívánják pénzalapjaikat megőrizni.

Yorkshire ipari vidékei erősen sújtva vannak, a nagy gyári centrumok szénszükségletük kielégítése nélkül nem tarthatják fenn az üzemet, tényleg sok gyárban a munkaadók beszüntették a munkát. Kísérlet tétetett más bányavidékekről szenet szerezni, azonban a bányamunkások boycottal fenyegettek, kilátásba helyezvén az idegen szén szállításának erőszakos megakadályozását. A munkásság közben általános ünneplésnek adta magát és a sportnak és a szórakozásnak élt. Az éremnek másik oldala azonban azt mutatja, hogy sok, különösen családos munkás már kezdte a szükség közeledő terheit érezni, annál is inkább, mivel a munkásság egy részét még a két év előtti nagy sztrájk következtében házbérhátralék és egyéb adósságok terhelik. (E szigetország lakosságának nemzeti jellemvonása a takarékoság hiánya és a gondatlan költekezés.)

A dolgok illetén állása mellett az érdekeltek képviselői, úgy a helyi munkaadó és munkásszervezetek, továbbá a központi szervezetek, valamint a kerületi és az egyesített „Conciliation Board“-ok tárgyalásokat folytattak. Így a „Conciliation Board of the Federated Districts (Yorkshire, Lancashire és Midlands.) az érdekellentétek kiegyenlítésének módozatait, míg a munkások országos szövetsége „Miners Federation of Great Britain“ a munkamegszüntetés további kiterjesztésének czélszerű volta és a „strike pay“ mértékének megállapítása felett vitatkozott. Az ország egyéb bányakerületeiben (olyanok, melyek a jelen sztrájkban nem voltak érdekelve), a munkásszervezetek szintén tanácskoztak a kérdés felett és több helyen, így a Derbyshire-i Miners Association is határozott állást foglaltak egy országos sztrájk ellen. A szénbányamunkásokon kívül más iparágak munkásai is foglalkoztak a kérdéssel, így a vasuti és szállítómunkások szervezetei elhatározták, hogy ez alkalommal nem tartják időszerűnek elvtársaikat támogatni. A támogatás azt jelentené, hogy a vasuti és szállítómunkások a szénnek, a sztrájk által nem érintett kerületekből való szállítását és kezelését megakadályozzák. Ezeknek a sympathikus sztrájkoknak a megtagadása azzal lett indokolva, hogy a trade-uniók egyöntetű eljárása megkívánná, hogy az összes uniók minden adott esetben valamely sztrájk megkezdése előtt határozatot hozzanak. Tényleg Angliában erős propaganda folytatódik azon czélzattal, hogy az összes trade-uniók (a különböző iparágakat mind felölelve) egy országos szövetségben egyesüljenek és ezután az egész országra terjedőleg pressiót gyakoroljanak a munkaadókra.

Munkásrésről általában a kérdés lényegét az képezte, hogy kívánatos-e egy általános sztrájknak a jelen időpontban való rendezése, mert ennek az ő felfogásuk szerint való szükségessége előbb-utóbb be kell, hogy következzen. A kérdés tehát taktikai jellegű; a szénbányamunkásság a Minimum Wage Act. működésével, mint általában a szókásban levő bérmegállapítási rendszerrel (mely még az 1888-ban létrejött egyezségeen alapul) nincs megelégedve és ügyüknek rendezését a Minimum Wage törvénynek legközelebbi lejáratával szándékozzák tisztázni; erre az időpontra az általános sztrájk elvben már el van határozva. Részükről tehát a taktika az, hogy a bekövetkezendő döntő időpontban kellő financiális tartalékkal rendelkezzenek, ez pedig veszélyeztetve lenne, ha addig is, időközbeni sztrájkokra az anyagi erő szétforgácsoltatnék.

A mi közelebbről magukat a jelen vitában érdekelt Yorkshire-i bányászokat illeti, az ő álláspontjuk az, hogy őket érinti leginkább a minimalis bérmegállapító törvény. Localis viszonyoknál fogva ők nyertek legkevesebbet a törvény által, tekintettel a geologikus és egyéb ter-

mészeti okokra. Más kedvezőbb vidékeken a munkások kielégítő keresetet érhetnek el (így pl. a Doncasteri munkások napi 10 shillinget keresnek), ezekre tehát a rendezésnek szükségessége nem annyira sürgetős. A Yorkshire-i kerületekben a munkabérek a Minimum Wage törvény életbelépte óta több ízben felemeltettek és átlag napi 7 shillingre rúgnak, a munkások 5—6 pennyvel többet követelnek.

Végre hosszas tárgyalások után a helyzet odafejlődött, hogy a munkaadók beleegyeztek az 5—6 penny béremelésbe. Ez az engedmény impliciten magában foglalja a munkások azon kívánságoknak teljesítését (mely a viszály kitörésének okát képezte), hogy a Minimum Wage Act alapján eszközölt béremelés a Conciliation Board által megállapított előző felemelt bérekhez hozzászámíttassék. Ennek alapján a kerületi „Conciliation Board” ajánlatot tett a munkások képviselőinek és a Yorkshire Miners Association végrehajtó bizottsága a döntést az érdekelt munkások szavazása elé terjesztette. A ballott április hó 15-én meg lett tartva és a bányászok többsége (15.866 szótöbbséggel) a munkába való visszatérés mellett szavazott. A „Conciliation Board”-ok központi végrehajtó bizottsága Londonban gyűlésre ült össze és ez alkalommal a munkaadók ajánlata és a munkások határozata ratificálva lett. El lett határozva, hogy a Minimum Wage Act értelmében működő „Wages Board” részéről legutóbb 1914. évi január hó 30-án megállapított béremelés érvényét a „Conciliation Board” által előzőleg nyújtott béremelések nem tangálják és az ebből folyólag a munkásoknak járó bérkülönbség utólag kifizetendő.

Érdekelt körökben remélik, hogy ezután a Minimum Wage Act működése kielégítőbb lesz és a Yorkshire-i bányákban a munka ismét megkezdődött; a sztrájk alatt a szakszervezeti pénztár 200 ezer font sterlinget fizetett ki „strike pay” címén.

Ezzel a kérdés egyelőre elintézését nyert, a munkásság és a munkaadók közötti feszült viszonynak javulásáról azonban nem lehet szólni. A minimalis bértörvény az év végével lejár, ugyancsak megszűnik az érvénye a vasuti vállalatok és az alkalmazottak között 7 évre kötött „Conciliation Boards” egyezménynek is; a vasuti alkalmazottak az év végére egy általános sztrájkot terveznek és a bányamunkások részéről is erős a hajlandóság a közöttük és a munkaadók közötti viszonynak az eddigi helyzet és a megállapodásoktól eltérő alapon való rendezését, szükség esetén általános sztrájjal kierőszakolni. Skótiában máris mutatkoznak a csatározás előjelei, a munkaadók a munkabérnek napi 1 shillinggel való leszállítását tervezik és a Conciliation Board legközelebb fog a kérdésben határozni, a kérdés 100 ezer munkást érdekel. A Northumberland-i szénbányamunkások szintén állást foglaltak a Lord

Mersey mint pártonkívüli elnök által a Minimum Wage Act alapján hozott arbitráció ellen.

Mindezen körülmények a trade unió világban egy új politika követését eredményezték, melynek végrehajtása már a legközelebbi jövőben várható. Arról van szó, hogy a három legnagyobb szakszervezeti szövetség, a bányamunkások, a vasuti alkalmazottak és a szállító munkások szervezetei között egy olyan megállapodás jöjjön létre, mely szerint bármely szakmát érdeklő kérdésben egy aktiót indítsanak és kölcsönöségi alagra, együttesen sztrájkoljanak. Ez a kooperáció szintén másfél millió munkás egyöntetű eljárását fogja eredményezni.

III. Conclusions.

Tágabb értelemben vizsgálva meg e kérdéseket, mindinkább az a meggyőződés vesz erőt, hogy az ipari collectiv szerződések és az ezzel kapcsolatos intézmények mint a bérszabályozó és egyeztető bizottságok, sőt még a bérminimum megállapítását célzó törvényhozási intézkedések sem alkalmasak a munkaviszályok és sztrájkmozgalmak megszüntetésére.

Visszatekintve az utolsó 10 év ipari történetére, azt látjuk, hogy a collectiv szerződések Angliában nem hozták meg a várt eredményt. Tényleg bebizonyult, hogy azon iparágakban, melyekben a bérmegállapodások szokásosak, a sztrájkok ép oly gyakoriak, mint az olyan iparágakban, a hol ilyen egyezségek nem léteznek. Az érdekelt felek képviselői mindent elkövettek, hogy gondosan előkészített bérszabályozással, egyeztetési eljárásokkal az ellentéteknek nyílt kitörése megakadályoztassék vagy legalább ezeknek száma csökkentessék. Egész Angliára kiterjedőleg mintegy 280 Conciliation Board van érvényben, több mint 2 millió munkásra kiterjedő hatáskörrel. A Conciliation Board-oknak háromféle formája ismeretes; 1. olyanok, melyeknek csak bizonyos meghatározott iparágakra vonatkoznak, 2. kerületi, azaz „District Boards“, ezeknek hatásköre nem szorítkozik egyes iparágakra (14 ilyen van) és 3. a „General Boards“ (2 van), ezek a szövetkezeti munkásokra vonatkoznak.

A „Conciliation Board“-ok nem mind (bár a legtöbb) foglalkozik viszályok kiegyenlítésével, a legfontosabbaknak első sorban a bérstandardnak a megállapítása a hivatása, főleg azon iparágakban, a hol a munkabér automatikusan, egy megállapított scala (sliding scale), vagy egyezményes kiindulási alapon nyugvó megállapodás alapján, az áru piaci árának figyelembevételével fixiroztatik.

Bár a „Conciliation Board“-ok számos esetben elintézték munkaviszályokat, azonban éppen a legnagyobb munkamozgalmaknál ezen intézmény sikertelennek bizonyult, azon okból, hogy a munkásság a közvetítésüket igénybe nem veszi, vagy pedig határozatuknak nem veti magát alá. Ez volt az eset az utóbbi évek legnagyobb sztrájkjainál, melyek a szénbányaiparban és a vasuti és szállítóiparban felmerültek.

Egyik a tapasztalat által bebizonyult hibája ez intézménynek az, hogy a munkások, felhasználva a kínálkozó alkalmat, gyakran jelentéktelen kérdésekben igénybe veszik az egyeztetési eljárást, tényleg a munkaadók panaszkodnak, hogy idejük és munkájuk sokszor a különböző fokozatos egyetértési eljárásban folytatott lényegtelen ügyekből felmerülő tárgyalásokban telik el.

A „Conciliation Board“-ok egy része a végleges döntést a kereskedelemügyi kormányhatóság a Board of Trade hatáskörébe helyezi, melynek az 1896. évi „Conciliation Act“ értelmében joga van a munkaviszályokba beavatkozni, egy részük pedig egy pártonkívüli, bizonyos időre, vagy ad hoc választott, kívül álló arbitratorra bizza. Papiroson minden a legjobban van elrendezve, a gyakorlatban azonban gyakran olyan tényezők merülnek fel, melyek az intézmény sikeres működését meghiúsítják. Azon gyakori esetekben, a hol a tömegekből indul ki a kezdeményezés és a felelősség a szakszervezetek vezetőinek köréből a tagokra (rank and file) háramlík át, papiroson lévő egyezségek, a mennyiben ezek az ő szempontjukból kedvezőtlennek látszanak, nem nagyon respektáltak. A munkásság a megállapodásokon egyszerűen túlteszi magát és vagy nem veszi az előírt eljárást igénybe, vagy pedig, a mennyiben a döntés reájuk nézve kedvezőtlen, azt egyszerűen nem ismeri el. Az ilyen döntések végrehajthatósága általában egyenlőtlen jellegű. Azon esetben, ha a döntés a munkaadó ellen szól, annak végrehajtása keresztülvihető, a mennyiben azonban a munkásságra hárulnak kötelezettségek, az intézmény felmondja a szolgálatot, miután lehetlenség őket munkába, vagy bizonyos feltételek melletti munkára kényszeríteni.

A trade uniók pedig vonakodnak minden oly irányú törvényhozási intézkedést elfogadni, mely tagjaik szerződésszegése miatt a szakszervezetre, vagyoni jogi felelősséget állapít meg és ragaszkodnak az 1906. évi Trade Disputes Act-hoz, mely még a szakszervezet mint testületnek is vagyoni jogi kártérítési mentességet nyújt.

Egyes elvett esetben, így a cipésziparban sikerült elérni, hogy a szakszervezetek bizonyos pénzösszeget helyeznek letétbe a megállapodások betartásának biztosítékaul. Különben a trade-uniók kiváltságos helyzetüknek megértéséhez szorosan ragaszkodnak. A munkaadók részéről minderősebben fellép a követelés az iránt, hogy az uniók által élvez-

zett kivételes előjog törvényhozásilag megszüntetessék és hogy ugyanazon vagyoni jogi felelősséggel illettessenek, mint magánegyének vagy testületek. A mai liberális kormány, támaszkodni lévén kénytelen a munkás szavazatára, már politikai okokból sem járhat el a trade-unió érdekeltség ellen és általában a még nem régen feudális aristokratikus irányú Anglia annyira átváltozik s közeledik a demokratikus-radicalis irány felé, hogy kétséges, hogy a jövőben bármilyen kormány is legyen uralmon, lehetséges lesz majd olyan irányú törvényhozás, mely az alsóbb néposztályok érdekeivel ellenkezik.

Az 1896. évi „Conciliation Act“ felhatalmazza a kormányt arra, hogy a munkásviszályokban kiegyenlítés céljából közbelépjen. Tényleg a kormány él is ezzel a joggal és minden évben számos eset fordul elő, melyben a kormány, azaz egyes ministerek és administraziojuk a munkaadók és munkások között interveniál. Az ilyen közbelépés következtében a munkaadó nem egy esetben bizonyult engedékenynek, mert bármennyire legyen is a polgári szabadság hagyományos intézmény Angliában, a hatósági közbelépés mégis bizonyos fokig erkölcsi pressiót gyakorol és az utóbbi időben a kormányhatalom hatáskörének fokozatos növekedésével és a burokratizmusnak continentalis példára való átvételével ez a pressio mind erősebb érvényesülést jelent. Mindennek dacára nem mondhatni általában, hogy a hatósági interventio kellő eredménnyel jár és bár fordultak elő esetek, hogy a közbenjárás sikerült, éppen a legnagyobb munkásmozgalmak, mint az utóbbi években lefolyt szénbányamunkások és szállítómunkások sztrájkjánál, a munkásság a megállapodásokat egyszerűen ignorálta, pedig az egyezmények kabinetministerek aláírásaival lettek ellátva.

Az eredményekből vonva le a conclusiókat — pedig minden intézménynek az eredmény képezi a tűzpróbáját — nem mondható, hogy a tapasztalat a hatósági beavatkozás sikerességéről tesz bizonyosságot. Illetékes helyen úgy látszik be is látták ennek az intézménynek célszerűtlenségét és legújabbán egy az ipari érdekeltségek részéről javasolt terv valószínűsített meg, melylyel egy állandó félhivatalos közeg létesített; ez az „Industrial Council“, egy külön erre a célra szolgáló testület, élén a Board of Trade egy tisztviselőjével és az üzleti érdekeltségekből kinevezett tagokkal. Ez az ipari tanács már eddig egy-két nagyobb munkásviszályt közbelépésével békésen megoldott és egy a collectiv ipari szerződések és általában az ipari béke tárgyában megtartott ankét-ról kimerítő jelentést készített.

Az intézmény fennállása újabb keletű lévén, beválásáról még nem lehet ítéletet mondani, tény azonban, hogy Angliában a munkás-néposztályok kebelében mondhatni forradalmi jellegű erjedési folyamat ész-

lelhető és minden jel arra mutat, hogy a közel jövő az eddigi munkásmozgalmakat méreteiben túlhaladó socialis kitöréseknek lesz a színhelye. A munkásság érdekében a lefolyt évtizedben hozott számos mélyreható törvényhozási intézkedések, mint a 8 órai munkaidő és a bérminimum megállapítása, az aggkori nyugdíj és a baleset, betegség, munkakép telenség és a munkanélküliség esetére való kötelező biztosítás, munkáslakásokról való gondoskodó és egyéb népjóléti intézmények, mind nem elégitették ki a támasztott igényeket és a kormány és a parlament kénytelen lesz további, az eddigi kísérleteknél radicalisabb megoldási módokat életbehozni. Előreláthatólag a socialis törvényhozás terén Anglia egy új iránynak lesz az úttörője.

Ruttkay Vilmos.

Az európai egyensúly gazdasági alapjai.

A politikai törekvések irányait ma a gazdasági terjeszkedés szükségessége diktálja, s a politikai alakulások tartósságát a gazdasági alapok biztossága adja meg. A nemzetközi politika igyekszik ugyan lehetőleg önállóan fejlődni, vagy legalább haladásának egyes momentumait úgy tüntetni fel, mintha azok tisztán a politikaért történnének, legtöbbször nagyon könnyű azonban ezeket a mozzanatokat a gazdasági feszültségek eredőjeként megállapítani, mert ahogy ma a népek ereje főként gazdasági javaival fejezhető ki, úgy annak törekvései is gazdasági célok felé vezetnek és ezeknek a törekvéseknek csak egyik eszköze a nemzetközi politika.

Ez a rövid tanulmány a számok nyelvén beszél s nem is igyekszik a számokhoz többet hozzátenni, mint a mennyi éppen szükséges ahhoz, hogy ez a nyelv érthető legyen. Nem keres politikai momentumokat és nem vall közvetlenül politikai célokat sem. Egyszerűen úgy veszi az európai helyzetet, a mint az ma van: a Hármass Szövetség és a Hármass Entente egyensúlyaként és tisztán azoknak a gazdasági alapoknak megkeresésére, megmutatására törekszik, melyek a nemzetközi politikai testek egyesülését megteremtették, mert gazdaságinak kell lenni nemcsak az alapnak, melynek biztossága és változatlansága e csoportosulásoknak tartósságot adhat, hanem azoknak a feladatoknak is, melyek a mai helyzetben talán egykor változásokat idézhetnek elő.

A gazdasági összeköttetések tanuságai ennél fogva könnyen lefordíthatók a politika nyelvére: ez a tanulmány azonban ettől tartózkodik. Legfeljebb néhány alapvető és meggyőződése szerint igazolt politikai megfigyelést ölel fel, gondosan vigyázva rá, hogy tisztán gazdasági maradjon, de e téren sem foglalkozva úgy kicsiny anyagával, mintha ez a gazdasági alapokat és összefüggéseket kimerítené; ezt nem engedi meg az, ha más adatunk nincs, mint a melyek az áruforgalomra vonatkoznak, mert bármilyen fontos is a nemzetek árucseréje, még sem több ez, mint a nemzetközi gazdasági forgalomnak egyik önálló formasága. S még az áruforgalom tekintetében sem tarthat számot teljességre ez a tanulmány, mert csak az anyaállamokkal foglalkozik, az érdekszférák vizsgálatára már nem terjeszkedhet ki.

A számok pedig ezt mondják a két hatalmas politikai test gazdasági viszonyairól:

A Hármasszövetség, ha azt gazdaságilag egységesnek vesszük és úgy vizsgáljuk, mintha a külső forgalomnak közös, vámvonalhoz hasonló határvonala egyesítené az azt alkotó három államot, tehát a belső forgalmat sem a behozatalnál, sem a kivitelnél nem számítva, tehát a Hármasszövetség egész behozatala 1911-ben egészben 14.756.6 millió koronát tett s ebből 5.225.9 millió koronányi eredt az Entente államai-ból, a kivitel ugyanebben az évben 11.223.9 millió koronára rugott, miből 3.722.1 milliónyi irányult az Entente felé.

A Hármasszövetség gazdasági arányai jóval nagyobbak; az Entente egész behozatala ugyanabban az évben 23.322.2 millió korona értéket képviselt s ebből 3.813.7 millió koronányit szállított a szövetség három állama, kivitele pedig 19.627.8 millió koronányira rugott, miből 4.361.4 milliónyi vettek fel a hármasszövetség államai.

A Szövetség árúmérlege tehát az Entente-tal szemben saját kimutatásai szerint 1.502.2 millió koronával, az Entente adatai szerint 547.7 millió koronával volt passív 1911-ben.¹⁾

Ezekben az adatokban először az feltűnő, hogy milyen nagy a gazdasági erőkülönbség a két politikai egység között; az Entente külső forgalma majdnem kétszerte nagyobb árútömegeket mozgat meg, mint a Szövetségé; másodsor pedig, hogy milyen nagy a különbség az egymásra utaltság tekintetében is. A Szövetség árúforgalmának egyharmadát az Entente-tal való forgalom teszi, — a behozatalának 35%-a ered az Entente államaiból, s kiviteléből 33%-ot kell ugyanarra vissza-irányítania, — az Entente érdekeltsége pedig csak ötödrészét teszi egész forgalmának, pontosan 16%-ot a behozatalnál és 22%-ot a kivitelnél.

A gazdasági erőkülönbség, — ha a külső árúforgalmat a belső gazdasági erők hű és megbízható kifejezőjének vesszük, a két politikai egység között csakugyan meglepően nagy Európa három gazdasági nagyhatalma közül kettő van az Ententében és egy a Szövetségben, — szinte azt mondhatnánk, hogy ezek közül kettő alkotja az Ententeot és egy a Szövetséget; e szálon továbbhaladva most részletkérdésekhez jutunk, melyek a nagy alakulásokon belül az egyes államoknak egymáshoz és a politikai egységhez való arányát, viszonyát kutatják. Ezekre a kérdésekre pontos feleletet a részleteket megmutató számok adnak, itt magára a nagy erőkülönbségre vonatkozólag kell még megjegyzést ten-

¹⁾ Az eltérés a két adatszolgáltatás között elég tekintélyes, de e helyen sem a korrigálásra, sem az adatok bírálatára nem vállalkozhatunk. Az adatokat minden államnak tulajdon évkönyveiből vettük, csak az Oroszországra vonatkozó adatokat az angol nemzetközi statisztikai évkönyvből, ezzel törekedvén legalább arra, hogy ha a hiba, mely ezeket az eltéréseket okozza, az egyes államok adatgyűjtő szerveiben van, azok ilyen módon ellensúlyozzák egymást. S az évkönyvekben néha csakugyan feltűnő eltérések vannak: így például a német birodalmi és a francia évkönyvek nem egyszer ugyanarra az évre kölcsönösen pozitívnak tüntetik fel árú-mérlegüket egymással szemben.

nünk. Azt ugyanis, hogy a földrajzi elhelyezkedésben van bizonyos erő, mely a gazdasági erők nagy különbségét ellensúlyozhatja.

Nem szabad elfelednünk, hogy az áruforgalom talán elsősorban földrajz és csak másodsorban gazdaság, olyan nagy szerepe van ebben a földrajzi fekvésnek. A hármas szövetséget egybeforrasztja az, hogy Ausztria és Magyarország csak a Németbirodalmon át érhet világtengert, a másik oldalról pedig az, hogy a Németbirodalom csak rajtunk keresztül juthat a Balkánra és Kisázsiaiba, a melyekre pedig éppen az Entente államainak Németországot a tengerentúltól elzáró gátja miatt feltétlenül szüksége van fogyasztópiacul. S ezt az egységet támogatja az, hogy Olaszország bizonyos mértékben még mindig kívül esvén a világ forgalmi utakon, és a Földközi-tengerre utalva, izolálva van.

Az Entente államai között nincs földrajzi kapocs; ha tehát a Szövetség államainak földrajzi egymáshoz kötöttsége bizonyos tekintetben fejlődési irányokat is diktál, a földrajzi összeköttetéseknek megfelelően szilárd gazdasági kapcsolatok teremtésére utalván ezeket az államokat, — az Entente államai inkább kihasználhatják az önálló fejlődés lehetőségeit. A földrajzi egység a Szövetségre kedvező, mert gazdaságilag is egymásrautaltságot teremt és a Szövetség belső egységét, erejét növeli; a tagolt földrajzi elhelyezkedés viszont más földrajzi körülményekkel egybevetve, az Ententera, mint politikai alakulásra nem kedvező ugyan, mert a belső konszolidáltság így sohasem lehet teljes, kedvező azonban az Entente egyes tagjaira, mert számukra. gazdasági törekvéseiknek tág utat nyitva, gazdasági szabadságot és szabad fejlődést biztosít, s ugyanakkor, mikor a földrajzi elhelyezkedés a Szövetséget éppen általuk zárja el a tengerentúli piacoktól, ezek a piacok számukra a gazdasági regenerálódás kiapadhatatlan forrásaiul szolgálnak. Ez pedig, bár a tengerentúli piacok szerepe és fontossága modern európai gazdasági életünkben még mindig nem alakult ki teljesen, mégis szinte döntő fontosságú. S a másik oldalról is, — ha a földrajzi helyzet a Szövetségre nézve a belső szilárdságnak kedvez, és az egyes államok között fennálló gazdasági korlátok lerombolására törekszik, az Ententenál viszont épen az egyes államok erejét növeli, még pedig olyan hatalmas módon, hogy ebből az erőnövekedésből maga a közös politikai célokra való egyesülés szilárdsága is nyerhessen.

Mindezt megerősíti az, a mit az áruforgalom adatai a két politikai test gazdasági egymásrautaltságának mértékéből elárul. A Szövetséget kifelé irányuló áruforgalmának egy harmadrésze köti az Ententéhez, és külkereskedelmi törekvésein meg is látszik, hogy e nagy hányad mellett a másfelé irányuló tendenciák csak másodsorban jöhetnek számba. A Szövetségnek legnagyobb piacza az Entente és legnagyobb beszerzési forrása is ugyanaz: vagy ha az áruforgalom eredményét vesszük, a

Szövetségnek legnagyobb hitelezője az Entente és a Szövetség áru-mérlege évről-évre növekedőnek mutatja az Ententenak a Szövetséggel szemben fennálló követeléseit. Igazolása ez annak, amit fentebb megállapítottunk, mert azt mutatja, hogy a Szövetség a tengerentuli piacoktól az Entente gyűrűjével jórészt el van zárva, és gazdasági erőfeszítéseivel majdnem ugyan olyan mértékben kell az Ententera támaszkodnia, mint tulajdon szövetségeseire. A gazdasági összeköttetéseknek ez az intenzív volta mindenesetre azt mutatja, hogy a népek gazdasági törekvései gyakran ugyanott teremtenek kapcsokat és függőségeket, a hol a tudatos politikai szándékok ezzel ellentéteseknek látszanak. Azonban a következtetésekben nem akarnak messzire menni: azt megállapíthatjuk, hogy a Szövetség határozottan rá van utalva az Ententera, mert beszerzési piaczáról nem mondhat le és másutt csinált forgalommal így támadó tartozását ki nem egyenlítheti, — az Entente ellenben behozatalának mindössze 16%-át meríti a Szövetségből és azt inkább mint fogyasztót használja ki. Ha tehát a két politikai alakulásnak egymással szemben való viszonyánál gazdasági függőségről beszélhetünk, ezt mindenesetre a Szövetség részéről tapasztaljuk.

Ismételjük: óvakodunk minden olyan megállapítástól, a melynek közvetlenül politikai tendenciái lehetnének s az eddigieket csak a részletek vázlatos megrajzolásával akarjuk kiegészíteni, az egyes tagok egymással szemben elfoglalt helyzetének magyarázására. S a nyers adatokhoz itt is alig teszünk valamit hozzá, de viszont épen a nagyon eltérő adatok ellensúlyozására mindkét oldalról külön-külön felállítjuk a mérlegeket, illetve felsoroljuk az adatokat.

A szövetség behozatala 1911-ben ezekből a részletekből alakult ki (mindenütt a „Spezial-handel“ adatait vettük):

A hármas szövetség behozatala 1911-ben				
	Németbirod. millió márká	Olaszország millió líra	Közös vámt. millió korona	Együtt
Németbirodalom	—	550.159	1.262.7	
Olaszország	284.8	—	141.6	
Közös vámt.	739.1	288.914	—	
Együtt	1.073.9	839.073	1.404.4	3.438.6
	10.5%	24.8%	44%	
Angolország	808.8	509.831	229.4	
Franciaország	524.4	327.182	112.4	
Oroszország	1.684.3	234.781	208.4	
Együtt	2.967.5	1,071.794	550.3	5.140.2
	30.6%	31.7%	17%	34%
Összes	9.705.7	3,389.298	3.191.7	17.992.2
Tiszta behozatal	8.631.8	2,550.285	1.787.2	14.553.6
Behozatal az Entente-on kívüli államokból	5.714.3	1,478.431	1.226.9	9.413.4

Ugyancsak a szövetség államainak kivitele pedig ugyanabban az évben ezeket az adatokat érte el:

	A hármass szövetség kivitele 1911-ben			
	Német birod. millió márká	Olaszország millió líra	Közös vámt. millió korona	Együtt
Németbirodalom	—	301·2	953·5	
Olaszország	348·0	—	222·1	
Közös vámt.	917·8	184·7	—	
Együtt	1.765·8	486·0	1.175·6	3.161·3
	15·6 ⁰ / ₀	22 ⁰ / ₀	48·9	
Angolország	1.139·7	222·8	216·2	
Franciaország	598·6	206·1	74·9	
Oroszország	625·4	50·8	95·5	
Együtt	2.363·7	479·8	386·3	3.683·8
	26·7 ⁰ / ₀	21·7 ⁰ / ₀	16 ⁰ / ₀	33·5 ⁰ / ₀
Egész kivitel	8.106·1	2.204·2	2.404·7	14.247·8
Tiszta kivitel	6.840·3	1.718·2	1.228·6	11.086·5
Kivitel az Entente államain ki- vül	4.476·6	1.238·4	841·9	7.402·7

A táblázatok maguk, szerkezetüket tekintve, igen egyszerűek: előbb az egyes államoknak egymással való forgalmát tüntetik fel, az adatok ellenőrizhetése kedvéért mindenütt az eredeti pénznemben és csak az összegezésnek vannak átszámítva koronára. A függőleges rovatok így feltüntetik a tárgyalt államnak előbb szövetséges államaival való forgalmát és annak az összegét, majd a másik szövetség államaival való forgalmát és külön annak is az összegét; ezután az ismertetett államnak egész kivitelét, illetve kiviteli forgalmának végösszegét, tiszta kivitelét, azaz kivitelének azt a részét, a mely marad, ha a szövetséges államaival lebonyolított forgalmat leszámítjuk, ennek az adatnak természetesen az egyes államokra nézve nem nagy a fontossága, annál nagyobb azonban a szövetségre nézve, s végül feltünteti a kivitelnek azt a részét, mely a szövetséges és az Entente-ban csoportosult államokon kívül esik. Ugyanez a sorrend és a csoportosítás a behozatalnál is valamint természetesen az Entente államainak adatait feltüntető táblázatoknál is.

E táblázatok alapján megállapíthatnók az egyes politikai határokon annak a feszültségnek nagyságát, a mely azokat gazdaságilag egymáshoz köti, vagy egymástól elválasztja. Mindenesetre meglepő, hogy a szövetség államainak egymással való forgalma jóval kisebb, mint az, melyet az Entente államaival bonyolít le s mikor a behozatalnál 5·1

milliárd a Szövetség államainak az Entente államaival való forgalma, 9·4 milliárd az, a mit az Entente-on kívüli külfölddel bonyolít le a szövetség, a mi még kétszerese sincs annak. E kis táblázatok mindkét oldalról szinte kimeríthetetlen anyagot csoportosítanak, a részletezésbe azonban nem bocsátkozhatunk bele. A százalékszámok egészen nyersen, a legfontosabb összefoglaló arányok feltüntetésével, de világosan beszélnek. (A százalékszámokat az egyes államoknál a teljes összeghez — egész kivitel vagy egész behozatal — számítottuk, a Szövetség és az Entente együttes adatait feltüntető számoknál pedig a tiszta kivitel, illetve tiszta behozatal adataihoz, mert felfogásunk szerint itt nem lett volna értelme annak, hogy a belső forgalmat is felvegyük és az ezt is magában foglaló végösszegre számítsuk a másik államcsoporttal elért forgalom arányait.)

Ugyanezek az adatok az Entente feljegyzései szerint és az Entente egyes államaira nézve így alakulnak; a behozatalnál:

Az Entente államainak behozatala 1911-ben				
	Angolország millió font	Franciaország millió frank	Oroszország millió rubel	Együtt
Németbirodalom	43.137	965·0	449·7	
Olaszország	3.858	187·8	16·9	
Közös vámt.	1.517	88·6 ¹⁾	35·0	
Együtt	48.512	1.341·5	501·7	3.706·5
	7·1 ⁰ / ₀	16·4 ⁰ / ₀	46·4 ⁰ / ₀	16·3 ⁰ / ₀
Angolország	—	1.020·8	153·8	
Franciaország	49.072	—	60·9	
Oroszország	41.337	412·6		
Együtt	90.409	1.433·4	214·8	4.082·9
	13·2 ⁰ / ₀	17·5 ⁰ / ₀	20 ⁰ / ₀	
Egész behozatal	680.157	8.160·6	1.084·4	26.868·9
Tiszta behozatal	599.748	6.727·1	869·6	22.786·0
Behozatal a Szöv. államain ki- vül	551.736	4.385·6	367·8	19.079·5

Ez a táblázat mutatja, hogy Oroszországnak Németországgal való nagy gazdasági forgalma nélkül az Entente-nak a Szövetséggel való gazdasági kapcsolata még sokkal lazább és az Entente gazdasági életére kisebb jelentőségű volna, mert Angliának a Szövetség államaiba irányuló kivitele egészen kicsiny és abban is csak a Németországgal szemben való forgalma tesz számot és Franciaországé sem sokkal jelentősebb. A kiviteli viszonyok képe az Entente államaira nézve ez:

¹⁾ 1910-ben.

Az Entente államainak kivitele 1911-ben				
	Angolország millió font	Franciaország millió frank	Oroszország millió rubel	Együtt
Németbirodalom	57.424	819.0	390.6	
Olaszország	14.579	288.2	75.1	
Közös vámt.	6.040	45.9 ¹⁾	49.7	
Együtt	78.043	1.153.2	515.5	4.279.2
	14 ⁰ / ₀	18.6 ⁰ / ₀	35.5 ⁰ / ₀	22.2 ⁰ / ₀
Angolország	—	1.246.9	315.4	
Franciaország	36.091	—	93.6	
Oroszország	22.316	55.4	—	
Együtt	58.407	1.302.3	409.1	3.674.9
	10.3 ⁰ / ₀	21.1 ⁰ / ₀	28.3 ⁰ / ₀	
Egész kivitel	556.878	6.172.0	1.449.0	22.912.5
Tiszta kivitel	498.471	4.869.7	1.039.9	19.237.6
Kivitel a Szöv. államain kívül .	420.228	3.715.3	524.4	14.958.4

Oroszország az egyetlen állam, melynek a Szövetség államaival való mérlege végeredményben negatív, ez azonban nem ellensúlyozhatja a másik két állam nagy positivitását.

*

Nem haladunk tovább maguknál az adatoknál, de konstatáljuk, hogy ezek valósággal kihívják azt, hogy a bennük készen álló anyagok a nemzetközi politika céljaira feldolgozzuk. S ez a munka esetleg annál értékesebb lenne, mert a gazdasági összeköttetések feltárása gyakran leleplezésszerűen hat a csillogó politikai színjátékokra és a gazdasági erőktől diktált irányok megmutatják, hogy e politikának végül is milyen célok és feladatok felé kell haladnia.

Móricz Miklós

¹⁾ 1910-ből.

Közlemények és ismertetések.

Háború és közgazdaság

E cím alatt rovatot nyitunk azoknak a jelenségeknek a számára, a melyek a most folyó háborúval kapcsolatban felmerülnek közgazdasági életünkben. Nem a jelenségek részletes leírását, elemzését, vagy az intézkedések kritikáját fogjuk adni e helyen; ezt a feladatot a Magyar Közgazdasági Társaság más formában szándékozik elvégezni. E rovat célja csak a följegyzésre méltó események és intézkedések egyszerű, minden reflexio nélkül való felsorolása, megemlítése. A felsorolásban sem fogunk kiterjeszkedni valamennyi eseményre és intézkedésre, hanem csak azokra, a melyek jelenségszerűek, vagy jelenségszerű hatást idéztek elő, többé-kevésbé általánosak, a később következő tudományos vizsgálat számára alkalmasak. A felsorolásban törekszünk pontosak lenni, kezdetben csak nagy vonásokban fogunk megemlékezni az észleltekről, utóbb beható, részletes leírásokat fogunk adni.

Az alábbi közleményben az eddig fölmerült jelenségekről és történt intézkedésekről számolunk be. Az ezután következőket további számainkban fogjuk ismertetni.

*

Bevezetésül előrebothsáthatjuk, hogy a háború eddig nem idézett elő olyan változásokat gazdasági életünkben, a melyek közgazdaságunkat alapjaiban megingatták volna. Meglepő jelenségek sem merültek fel. A tüneteket mind ismerjük, egyfelől mint minden gazdasági válság tüneteit, másfelől, mint a háborút kísérő gazdasági tüneteket. Olyan jelenségről, a mely a közgazdaság elméletében ismeretlen volna, egyelőre nem számolhatunk be. Csak a méretek mások, minthogy a most folyó háború arányok dolgában nem hasonlítható össze a történelem egy háborújával sem.

*

Elsősorban a háborús állapot szempontjából egyik legfontosabb tényezőről, a *pénzügyekről* szólunk. Ezen a téren az első esemény a jegybanknak az érczkészletet védő intézkedése volt: a kamatláb föleme-

lése 6⁰/₀-ra, a melyet kevéssel utóbb újabb két százalékos emelés követett. A következő intézkedések a jegybank részéről a fizetési eszközök körül támadt zavarok orvoslása érdekében történtek. Ezek az intézkedések: a bankjegykibocsátás határainak kitolása, a lombard kézi zálogra nyújtható kölcsönök kiterjesztése, kétkoronás bankjegyek kibocsátása, egykoronások szaporítása, — eredményesek voltak; az első ijedelem megszűnt, a nélkül, hogy komolyabb zavarokat okozott volna. A betétkivonás nem volt jelentős, a vidéki pénzüzetek betétállománya például alig 1⁰/₀-kal csökkent. Megállapítható, hogy nagymérvű ijedelem, pánik, megrohanás egyáltalán nem volt, a minek oka egyfelől a közönség erősen bizakodó hangulatában van, másfelől az idejében történt intézkedéseknek és annak a körülménynek köszönhető, hogy a háború az ország területén kívül, a centrumoktól meglehetősen távol kezdődött. Hozzájárult a rend fönntartásához a pénzügyminister rendelete, a papírpénzzel való visszaélések ellen, a melyre itt-ott hajlandóság mutatkozott. Legújabbban, hogy a gazdasági élet kezd a háború által megengedett keretekben visszatérni a rendes medrébe, az osztrák-magyar bank a kamatlábat $\frac{1}{2}$ ⁰/₀-kal leszállította; elhatározta továbbá, hogy a belföldön fizetendő váltók leszámítolását bevezeti. A háború költségeinek fedezése céljából küszöbön áll egy *belföldi államkölcsön* kibocsátása és *hadi adó* kivetése.

A legnagyobb és egyúttal általános közgazdasági hatású intézkedés a pénzügyek terén az *általános moratorium* elrendelése volt. Ez a rendelet aczélujjakkal markolta meg és merevitette meg a gazdasági életet, abban az állapotban, a melyben a háború kitörése találta. Az első, augusztus hó elsején kiadott egészen általános rendelet, a mely általában minden magánjogi ügyleten alapuló kötelezettség teljesítésére, moratóriumot rendel, természetesen ezer panaszt váltott ki. A második, augusztus hó 12-én kibocsátott rendelet már csak a pénztartozások fizetésére rendel kéthónapos halasztást, s számos kivételt állapít meg, a melyek az elhangzott kívánalmak egy részének engednek. Fontos az a rendelkezés, hogy a folyószámla-tulajdonos a munkabérek fizetésére szükséges összeg kivételére jogot ad, ha azt 8 nappal előbb bejelenti. A szeptember hó 12-én megjelent harmadik rendelet többek között rendezi a szállítási szerződések sok jogvitát támasztott ügyét és kiveszi az általános moratorium alól a bérbe vagy haszonbérbe adott ingatlanokon jelzálogilag biztosított tartozások kamatait és tőketörlesztő részleteit. A negyedik (szeptember hó 30.) összefoglalja a három moratorium-rendelet szabályait és ismét fontos eltéréseket tartalmaz.¹⁾

¹⁾ Az új rendelet szerint *mindennemű kamatot, a mely augusztus elsejénél nem régebb idő óta folyik, a moratorium ideje alatt is fizetni kell.* Fizetni kell a mora-

Az egymást követő rendeletek igyekeztek ugyan a gazdasági élet követelményeihez hozzásimulni, mégis általános a panasz, különösen a kereskedelem és az ipar körében a moratorium ellen.

Az érdekképviseltek állandó tanácsa ezeket a kívánalmakat összefoglalta²⁾ és fölterjesztette az igazságügyministerhez, a ki az új rendeletben törekedett is azokat teljesíteni. Különösen hangoztatott kívánság, hogy az állam ne éljen a moratoriummal és hogy azok ne vegyék igénybe, a kiknek nincs szükségük reá. Elhangzott az a kívánság is, hogy a háború által nem sújtott osztályok vétessenek ki a moratorium alól. Fölmerült az az indítvány, hogy az adós adjon váltót, melynek lejáratát a moratorium föloldásának időpontja, a mely váltót a hadikölcsön-pénztár számítoljon le; ha nem ad váltót, legalább ismerje el a tartozását okirattal, a mely a létesítendő segélypénztárnál értékesíthető legyen. Az iparnak és a kereskedelemnek egyértelmű kívánsága a moratorium fokozatos megszüntetése, a mely folyamatban is van.

tórium alatt az augusztus 1. előtt végzett, úgynevezett *szellemi munkateljesítmények* után járó költségekből és díjakból a lejárt *tartozás 25 százalékát*. Fizetni kell továbbá: az *augusztus 1. előtt szállított áruk* és más ingó *dolgok lejárt vételárát* és az augusztus hó 1. előtt végzett ipari munkateljesítmények lejárt ellenértékét október 15-től és a mennyiben később járna le a tartozás, a lejáratától számított havi 10 százalékos részletekben.

A *folyószámláról* járó betétekről a betevő az eddigi kereteken felül a *moratorium* alá nem eső *annuitások és biztosítási díjak* fizetése céljából, valamint a moratorium alól most kivett kamatok és a föntemlitett tőketörlesztések erejéig, ezenfelül pedig az üzeme folytatásához szükséges anyagok és árak beszerzése végett rendelkezhetik.

Pénzintézetek és biztosítótársaságok, más pénzintézetnél lévő folyószámlai betétjeiket igénybe vehetik záloglevelek szelvényeinek, biztosítási összegeknek, valamint az általuk kifizetendő betétösszegeknek fedezése céljából.

²⁾ Az *adós kereskedő kötelezettség* a hitelező számára megküldött könyvkivonat alapján adóssága elismerésére. Adassék mód arra, hogy a hitelező kereskedő számára a magánfogyasztóval szemben a *könyvviteli kötelezettség biztosított* legyen. Az állami üzemek a moratoriumot ne vegyék igénybe. Az új moratorium-rendelet a váltóadósokat az esedékes kamatok megfizetésére kötelezze. Kíváncsús továbbá, hogy a kibocsátandó moratorium-rendelet érvényének ideje alatt a tőketartozás 5%-a lefizettessék. Ezzel párhuzamosan a moratorium-rendeletnek köteleznie kell a pénzintézeteket arra, hogy a betétkönyvecskéken, illetve a folyószámlákon elhelyezett összegek oly arányban folyósítsanak, hogy a betevők hitelezőkkel szemben fönnálló kamattartozásainak eleget tehessenek, valamint a tőketartozás 5%-át is megfizethessék. Az új moratorium-rendelet tegye lehetővé, hogy az iparos, illetve kereskedő nem csupán köztartozásai, bolt- és üzemhelyiség bérei s a munkabérek fizetésére, hanem gyártási, illetve üzem- és üzletfolytatási költségekre is vehessenek föl pénzt betét-, illetve folyószámlájuk után, az elhelyezett összegnek legfeljebb 5%-át. A váltótulajdonos a moratorium ideje alatt a bemutatási kötelezettség alól fölmentessék. A moratorium tartama alatt az óvási kényszer megszüntetendő.

Egy legújabb kibocsátott rendelet ismét tovább megy az ipari érdekeltség kívánalmainak teljesítésében, a mennyiben úgy intézkedik, hogy a folyószámlabetét bizonyos *építési célokra* kivehető összegre való tekintet nélkül. Ugyanez a rendelet megadja a módot a lakbér havonként való fizetésének.

A háború és a moratorium következtében beállott hitelmegszorítás és megvonás elkerülhetlenné tette a *hadikölcsönpénztár* létesítését, a melynek feladata segíteni a hitelében megszorult iparon és kereskedelmen. A kölcsönpénztár augusztus 3-án megalakult s már meg is kezdte működését. Szervezete anynyiban különbözik az ismert német pénztárakétól, hogy a tőkét a jegybank bocsátotta rendelkezésre az állam jóállásával és nem magánosok adták össze. Minthogy a hadikölcsönpénztár csak a nagyiparosok és nagykereskedők számára alkalmas intézmény, actio indult meg a hadi hitelbank intézményének létesítése iránt, a kisiparosok és kiskereskedők hiteligényeinek kielégítése céljára. Ez az intézmény tudvalevően nem zálogkölcsönt ad, hanem nyílt künnlevőségekre váltókölcsönt folyósít. Az intézmény *Magyar Hadi Hitelintézet* címmel, négy millió korona alaptőkével meg is alakult.

A *tőzsdét* a tanács a háború kitörésekor beszüntette. Utóbb a gabonaárak jegyzését újból fölvevették, de határidőüzletek nem köthetők.

A háború szempontjából döntő fontosságú másik gazdasági functio, az *élelmiszerellátás* terén eddig nincsenek aggasztó jelenségek. A szükséglet fedezésére szolgáló készletekről pontos adataink nincsenek ugyan, de komoly becslések alapján állitható, hogy a fedezet a szükséges időre biztosítva van.

Az egyes élelmiszerek közül különösen a gabona ára emelkedett erősen. A háború kitörésekor 28.50 korona volt s ma 41 korona körül van. A liszt szintén erősen drágul, 38 fillérről 60 fillerre szökött, sőt vidéken azon túl is emelkedett. A gabona- és lisztárak alakulását még kedvezőtlenebbé tette a román gabona- és liszt kiviteli tilalom, továbbá a németországi vasutak intézkedése, a melylyel a vámkülföldről érkező lisztszállítmányok részére díjkedvezményt biztosítottak. A kenyérliszt-szükséglet kielégítése végett a malmok kísérltet tesznek egyéb kenyérmagvak őrlésével. 75% búzát 25% árpával kevernek. Ez a liszt mérsékelt áron külön elnevezés alatt kerül forgalomba. A marhaárak 15—17 fillérrel emelkedtek a fővárosban. A húsiparban termelési nehézségek vannak, nagy a munkáshiány és ennek következtében magasak a bérigények. A munkaadó érdekeltség orvoslásul a bérmaximum hatósági megállapítását kívánja. A marhahús hiány elkerülése érdekében a belügyminister fölhivta a lakosságot, hogy a marhahús fogyasztását lehetőleg csökkentse és inkább a sertés- és a juhhús fogyasztására térjen át. A hús-

ellátás megkönnyítése végett a földművelésügyi minister a húsfeldarabolási tilalmat részben megszüntette.

Az élelmiszerdrágaság ellen, mint orvosló intézkedést, az élelmiszer-vámok főként a gabonavámok leszállítását, illetve ideiglenes fölfüggesztését és a hatósági ármegállapítást sürgette a fogyasztó közönség. Az utóbbi érdekében erős mozgalom is indult meg, a melyet az osztrák fogyasztók erélyes föllépése is támogat, a mely sikeres is volt annyiban, hogy a váموkat tényleg felfüggesztették. A későn bekövetkezett felfüggesztésnek azonban már volt eredménye. Újabban a gazdasági közvélemény a készletek megállapítását, a polgári requirálást, sőt a monopolizálást követeli.

Az élelmiszer-ellátás biztosítása érdekében az említetteken kívül még számos intézkedés történt. A belügyminister fölszólította a törvényhatóságokat, hogy a *lakósság és a közüzemek szükségleteiről gondoskodjanak*, hogy az árúforgalomban beálló szünetek ne okozzanak hiányt vagy áremelkedést. A földművelésügyi minister rendeletet intézett az illetékes szakintézményekhez, hogy buzdítsák a közönséget *gyümölcs- és zöldségkonzervek* készítésére. Ugyancsak a földművelésügyi minister megtiltotta a *szeszfőzést* búzából és rozsból. A pénzügyminister korlátozta a só kiszolgáltatását és meghatározta a só árát 1915. év június végéig. A kereskedelemügyi minister utasította a statisztikai hivatalt a gazdáknál és kereskedőknél levő gabonakészletek megállapítására.

A helyenként föllépő élelmiszer-uzsora ellen a főkapitányságok eljárnak. A belügyminister a kamarák közbelépésére elrendelte, hogy a kereskedők és iparosok védelme érdekében a kihágás megállapításánál a kamarák véleménye kikérendő. A húsipari érdekeltség szakértő közreműködését kérte ilyen esetekben.

A fontosabb szükségleti cikkek között leginkább gondot okoz a *szénnek* kellő mennyiségben való beszerzése. A szorult helyzetet a munkáselvonás és a minősége miatt nélkülözhetetlen porosz szén behozatala körül támadt nehézségek okozták. A monarchia részére biztosított 10 ezer tonna porosz szénből egy ideig 2.600, aztán 5.000 tonna érkezett Magyarországra. A forgalmi akadályokon kívül fizetési nehézségek is súlyosbítják a helyzetet, a mennyiben a német bányák márkákat követelnek vevőiktől, s így a szénkereskedők kénytelenek igen magas árfolyamon márkákat venni.

A szénkérdés megoldása érdekében több kíváncsolom hangzott el az érdekeltség körében. Kivánják a bányamunkások fölmentését katonai szolgálat alól, a stájer és cseh szén behozatalának megkönnyítését díj-
szabási kedvezményvel. Fölmerült továbbá az a kérelem, hogy az állam-

vasutak hitelezzék a fuvar, és hogy a hazai bányák termelésének felét, a melyet az államvasut lefoglalt, engedje át a kassa-oderbergi vasut vonalán levő üzemeknek, hogy az 5.000 tonna porosz szén más szükségletek fedezésére legyen fordítható. A mozgalmak a jelzett irányokban folyamatban vannak.

A *közlekedés* a háború megindulása óta természetesen a hadi célok szolgálatában áll első sorban. Ennek a hatását súlyosan érzik azok az üzemek, a melyeknek a gazdasági functiója nincs közvetlen összefüggésben a háborúval. A vasuti forgalmi akadályok megszüntetése iránt a polgári forgalom újból való fölvétele után is folytonos a kérelmezés, a melynek *természetesen* csak annyi eredménye lehet, a mennyit a hadi célok megengedhetnek.

Legfőként a közlekedés akadályai miatt a *külkereskedelem* forgalma igen erősen redukálódott. A tengeri forgalom teljesen szünetel, csak vasutak vehetők igénybe az export és import céljaira. Azok az iparágak, a melyek kiviteltre dolgoztak, kénytelenek termelésüket a minimumra szorítani. A forgalom abnormális alakulásának oka nem a háború által okozott gazdasági depressio, — mint ezt a statisztikai hivatalnak az augusztus havi forgalomról közzétett jelentése is kiemeli, — hanem elsősorban a forgalom korlátozása. Az exportlehetőségek teremtése érdekében több oldalról mozgalom indult meg, számos indítvány hangozott el s a hatóságok részéről is történtek intézkedések, a melyeknek több-kevesebb eredménye is jelentkezett. Enyhített valamit a helyzeten a vasut-, táviró-, telefonforgalom megindulása, a kiviteli tilalmak csökkentése, a csomagszállítás kiterjesztése, s egyes tarifakedvezmények. Jelentékeny akadály a külkereskedelmi forgalomnak a külföldi *devisák* magas árfolyama. Az osztrák-magyar bank október 13-án jelentékeny összegű devisát bocsátott a piacz rendelkezésére, minek következtében a külföldi devisák cursusa egy kevésbé csökkent. Ennek az akadálnak az elhárítása érdekében számos indítvány merült föl, de sikeres intézkedés még nem történt.

A háború folyama alatt *boycott* mozgalmak indultak meg a francia, angol és belga árúk ellen. A jelentős érdekképviseltek úgy Magyarországon, mint Ausztriában a mozgalom ellen nyilatkoztak, minthogy a szóbanforgó államokkal való külkereskedelmi forgalmunk megszűnése reánk néve hátrányos lenne. Más irányú és jelentőségű *Ullmann Adolf*-nak az Országos Iparegyesület végrehajtóbizottságában tett indítványa, a mely szintén az Angliával való kereskedelmi összeköttetés irányul ugyan, de nem boycottot javasol, hanem retorsióra hívja föl a magyar közönséget. Az indítvány arra szólítja föl a behozatali cégeket, hogy árúbevásárlásaikat a tengeren túli országokban ne angol kereske-

delmi cégek útján livre-sterling váltók alapján intézzék, hanem az angol piac teljes kikapcsolásával magyar, vagy osztrák, vagy német kereskedelmi cégekhez forduljanak és kössék ki, hogy az árú Fiuméba, vagy Triesztbe, adott esetben valamely német kikötőbe szállíttassék és a fizetés korona vagy márka értékben történjék. Ez az indítvány élénk visszhangot keltett.

Az ellenséges államok közgazdaságunkat támadó intézkedéseinek ellensúlyozása céljából több rendelkezés történt.

A kereskedelemügyi minister elrendelte a külföldi vállalatok ellenőrzését, a pénzügyminister megtiltotta a fővárosi kölcsön törlesztését és hajlandónak nyilatkozott általános intézkedésre is ilyen irányban. Megfelelő módon ellensúlyoztattak a külföldi államoknak a szabadalmakra vonatkozó intézkedései is. Mozgalom indult meg az ellenséges államok cégeivel szemben fönnálló követelések megállapítása érdekében. *Luzzatti* olasz miniszter ennek a kérdésnek a megoldására egy *nemzetközi kiegyenlítő-iroda* szervezését hozta javaslatba, a melynek feladata lenne a külföldi követelések és tartozások kiegyenlítése. Az indítvány figyelmet keltett.

Külön tartalmas fejezet a háborús gazdasági jelenségek leírásában a *háború társadalmi politikája*. A háború megindulásával a sürgősen megoldandó társadalompolitikai feladatok egész sora támadt. A hadba-vonultak családjainak segítése, a betegsegélyezés, s főként a munkanélkül maradottakról való gondoskodás súlyos problémákat támasztott. Az igen számos feladat megoldásának munkája állami és társadalmi úton folyik.

A *munkanélküliséget* illetőleg, a mely jelentős fejezete lesz a háború gazdaságtörténetének, egyelőre még nincsenek kimerítő adatok. A háború hatása ebben az irányban még nem tekinthető át. Az eddigi kutatások révén nyert, tudományos mérlegelés számára nem elég pontos szám-
adatok szerint a munkanélküliség jelentékeny. A hadi megrendelésekkel nem foglalkoztatott, vagy magánmegrendelés hiánya miatt szünetelő iparágak és szakmák válságát ez a jelenség mutatja.

A baj enyhítése érdekében igen számos javaslat hangzott el. A kereskedelemügyi minister anketjén a főváros társadalompolitikai előadója a productiv munkához való segítségét helyezte az elsősorba. Az előadó szerint a létező munkaalkalmakat kell minél több ember számára kihasználni. Megrövidített munkaidővel kell dolgozni, női és gyermekmunkát nem szabad igénybevenni, a hol még keresetnélküli férfiak vannak. Meg kell szüntetni minden olyan tevékenységet, amely a jótékonyság czime alatt elveszi a szegény ember kenyerét. A munkaközvetítőt céltudatosan kell szervezni. Munkaalkalmakról kell gondoskodni, a hatósági munkák foko-

f zottabb mértékben teendők folyamatba. A társadalmi jólétkonyság az elsőrendű szükségletek kielégítésére irányuljon. Az egész állami társadalompolitikai actio szervezete országos és katonai legyen.

A városházán lefolyt értekezlet annak a véleményének adott kifejezést, hogy a munkaközvetítő egyesületeket egyesíteni kell a munkaközvetítő intézetben, a közvetítés egységesebb és könnyebb intézése végett. A mezőgazdasági munkákra katonák helyett munkanélküli ipari munkások alkalmazandók. Az állam *közmunkákkal* segítsen a munkanélküli iparosokon és munkásokon és az építkezések folytatásának lehetővé tétele végett megfelelő hitelek engedélyeztessenek.

Az Országos Iparegyesület végrehajtó bizottságában *Kornfeld Mór*icz báró azt azt indítványt tette, hogy az egyesület kérje a miniszterelnököt arra, hogy az eddig lefolyt és a még beérkező segélyösszeg egy részét fordítsa a kereset nélkül maradt kisiparosok támogatására.

Az érdekképviselőtköri állandó bizottság a hadseregszállításoknak az iparosok minél szélesebb körében való széjjelosztását hozta javaslatba. A szakszervezeti tanács a munkaközvetítők egységes szervezetét, a munkaalkalmak szaporítását kívánja főleg. Kívánja továbbá, hogy az állam a jövőben ne adjon megrendelést azoknak az iparvállalatoknak, a melyek most korlátozzák az üzemüket. A tömeges elbocsátás meggátolása végett az ipartörvény 92. §-ának fölmondási időig általánosan kötelezővé kell tennie, továbbá rendelet bocsátandó ki, mely a szolgálati szerződés érvényesítését a munkásra nézve megkönnyíti. A mezőgazdasági nagybirtokos osztály teljesítőképesége fontos állami feladatokra nagyobb mértékben igénybe veendő.

Az Országos Hadsegélyző-bizottság kebelében a munkanélküliség leküzdésére alakult albizottság azt az általánosan hangoztatott kívánalmat mondta ki, hogy minden üzem, főként az építkezések folytassák a munkájukat és hogy az állami és városi munkák ne szüneteljenek. (Ez iránt az érdekképviselők együttes felterjesztést intéztek a kereskedelemügyi miniszterhez.) Kimondta továbbá az albizottság, hogy az iparvállalatok üzemben maradása minden eszközzel (nyersanyag, hitel, vasuti forgalom megkönnyítése) elősegítendő.

Fontos intézkedés történt a munkanélküliség enyhítése érdekében a kereskedelemügyi miniszter részéről, a ki az érdekképviselőkhez intézet leiratában felhívta az iparvállalatokat, hogy üzemüket minden áldozat árán tartsák fenn és munkásaikat ne bocsássák el. A miniszter kijelentette ebben a leiratában, hogy minden lehető megtesz a nehézségek elhárítása érdekében, de viszont azokkal a vállalatokkal szemben, a melyek most nem mutatnak áldozatkészséget, a jövőben közszállítá-

soknál és egyéb kérelmek teljesítésénél figyelembe fogja venni ezt a magatartásukat.

A minister rendeletet intézett továbbá a másodfokú iparhatóságokhoz, hogy az elsőfokú iparhatóságok és munkások panaszait soron kívül tárgyalják. A kisipar érdekében a minister egészen concreten is intézkedett, a mennyiben a budapesti kisipar kebeléből alakult alkalmi egyesülésnek 100.000 pár bakkancsra adott megrendelést, kikötve, hogy minden kisiparosnak 6.50 korona tiszta haszon jusson, és ezzel a budapesti cipésziparosokat 600.000 korona készpénzkeresethez juttatta.

A háború erős hatást gyakorolt az Országos Balesetbiztosító és Betegsegélyző Pénztár működésére is, a mely egyfelől a bevételek nagyarányú csökkenésében, másfelől a bevonult tisztviselők nagy számánál fogva az administratio zavaaraiban mutatkozik. A pénztár továbbműködésének biztosítása érdekében, folynak a tárgyalások.

Összefoglalva az eredményeket, nagy vonásokban a következőképen jellemezhető a termelési ágak mai állapota:

A *mezőgazdasági* termelés a nagy munkaerőelvonás és egyéb a háború miatt beállott zavarok következtében nehézségekkel küzd ugyan, de a termények magas árai általában kedvezővé teszik a helyzetet.

Az *iparnak* az a része, mely a hadsereg számára, vagy a hadsereg számára is dolgozik, kedvezően áll; az iparágak többi csoportja pang. Az utóbbiak helyzetét súlyosbitják a képzett munkaerők elvonása, a kiviteli tilalmak, a melyek akadályokat gördítenek a nyersanyag beszerzés elé, továbbá a moratorium, a mely megszüntette a hitelt és lehetlenné tette a künnlevőségek behajtását.

A *kereskedelem*, a termelés, a hitel, közlekedés terén beállott zavarok, továbbá a kiviteli tilalmak, a tengeri hajózás megbénulása, a fizetési eszközök körül támadt nehézségek következtében erősen szenved. A moratorium a kereskedelem viszonyaira is hátrányosan hatott.

Sz.

A lakásügy a háborúban.

Az a kérdés, hogy a lakosság szükségleteit a háború rendkívüli viszonyai között miként lehet kielégíteni, különösen a lakásügyre vonatkozólag termelt számos javaslatot, a mi természetes is, mert éppen a lakásbérleti szerződéseknek a fentartása ütközik a háború alatt kézenfekvő nehézségekbe. A lakás az otthonmaradottak számára tovább is elsőrendű szükséglet marad, a mely aránylag csak nagyobb összegért vásárolható meg. Minthogy a lakbér mint állandó és szerződéses jövedelem van a gazda-

sági életben számításba véve, ez a jövedelem a nemzeti vagyonnak ilyenformán kamatozó tetemes részétől egészen meg nem vonható és legalább is a nem-katonák lakbérfizetéseit kellett a moratórium alóli kivételek közé sorozni. A háborúval kapcsolatos lakásügyi feladatok megoldására a Westfälischer Verein zur Förderung des Wohnungswesens a következő rendszeres programot dolgozta ki: 1. Lakásügyi bizottságokat kell szervezni minden nagyobb községben, az összes érdekeltek (háztulajdonosok, lakók, vállalkozók, jelzáloghitelezők) bevonásával. E bizottságok 3—4 tagú végrehajtó albizottságokat választanak, úgy hogy az ügyek intézésében minden érdek érvényesülne s e mellett a viszonyokban jártas, gyakorlati érzékű és gyorsan cselekvő emberek irányítanak a dolgokat. 2. A lakásügyi bizottságok mindenekelőtt tanácsokkal és egyéb nem-anyagi eszközökkel támogatnák úgy a bérlőket, mint a bérbeadókat. Erkölcsei pressióval lehet fellépni a háztulajdonos ellen, a ki a teljesítésre képtelen sokgyermekű családnak a lakást minden kimélet nélkül azonnal felmondja, esetleg a kilakoltatási eljárást is megindítja. Másfelől a lakók szorúlnak arra a felvilágosításra, hogy a háború nem mentesíti őket végleg a bérfizetés alól, legföljebb halasztásról lehet szó. Sokszor azonban a halasztás a lakónak éppen nem válik a javára, mert a háború után egyszerre esedékességre kerülő nagyobb bérösszeget még kevesbé tudná megfizetni. Ilyenkor tehát már az anyagi segítség valamilyen formájára van szükség. 3. Éppen ezért a jogi és a gazdasági tanácsadáson kívül gondoskodni kell arról is, hogy hatósági és társadalmi segélyek álljanak rendelkezésre és hogy a bérlők, valamint a bérbeadók számára a hitelforrások egészen ki ne apadjanak. Az utóbbi célra szolgálhatnak specialis intézmények (hitelpénztárak), de a lehetőség szerint arra kell törekedni, hogy a méltányos hiteligényeket a rendes szervezetek a háború dacára is képesek legyenek kielégíteni. 4. A bizottságok közvetítenének a lakók és a háztulajdonosok között minden vitás kérdésben, nevezetesen abban az irányban, hogy a fizetőképes lakók a béreket megfizessék és hogy a háztulajdonosok ne álljanak elő uzsora-szerű követelésekkel. Ugyancsak közvetítésnek lehet helye a háztulajdonosok és a jelzáloghitelezők között fizetési halasztások, kölcsönök felmondása stb. tárgyában. Világos, hogy a háztulajdonosok védelme közvetve a lakók terheinek a könnyítésére is alapul szolgálhat, mert szabadelvűbb lesz az a bérbeadó, a ki maga sincs szorongatva. 5. Fontos feladata volna a bizottságoknak a lakásközvetítés, mert a lakáspiacz szervezésének minden kevésbé centralisált módja az izgalmas időkben nem vezetne eredményhez. 6. Végül elláthatnák a lakásügyi bizottságok a hadbavonult háztulajdonosok, vagy helyetteseik nevében a házak adminisztrációját, a mennyiben erre megbízást kapnak.

A lakásnyomor enyhítéséhez a felsorolt intézkedések kétség kívül mind hozzájárulnának. Különösen akkor, ha a lakásügyi bizottságok a specialis célra ugyan, de mégis a többi háborús segítőactioval összhangban és az ezeket irányító központi szervezethez csatoltan működnének.

Sch.

Az ingatlan tulajdon védelme a háború alatt.

Berlinben, városi támogatással, egy közczélú részvénytársaság alakult, melynek neve: másodhelyű jelzálogadósok háborús hitelpénztára. A jelzálogadósok segítésére ugyan maguk a jelzálogbankok is indítottak egy actiót, de ez nem terjedhetett ki a másodhelyű jelzálogokra, mert az említett bankok üzletköre törvényes határok közé van szorítva. Éppen az eddig igen solid üzletfeleknek és jó fizetőknek bizonyult másodhelyű jelzálogadósokat — többnyire járadékukból élő özvegyek, nyugalmazott hivatalnokok stb. — fenyegette azonban a veszély, hogy ha a háború következtében bérjövödelmeik nem fognak akadálytalanul befolyjni, akkor jelzálogtartozásaiknak csak nélkülözések árán lesznek képesek eleget tenni. Az ennek a helyzetnek a megakadályozására létesült részvénytársaság alaptőkéje egy millió márka, a miből 600.000 márkát vett át Berlin város, 400.000 márkát pedig a telektulajdonosok érdekeltsége. A birodalmi bank 10 millió márka váltóhitelt nyitott a részvénytársaságnak azzal a feltétellel, hogy az összeg feléért, vagyis 5 millió márkáért, Berlin város vállal garantiát. Hitelre csak azok tarthatnak igényt, a kiket a háború sodort válságos helyzetbe; azok a jelzálogadósságok, a melyek már a háború előtt is tarthatatlanoknak mutatkoztak, nem részesülnek védelemben.

A másodhelyű jelzálogok segélyezésénél általánosabb munkakörrel nyílt meg a drezdai háborús hitelpénztár. Ez egyfelől maguknak az ingatlantulajdonosoknak (háztulajdonosoknak) nyújt hitelt a jelzálogadósságok törlesztésére és kamatfizetésekre, másfelől a lakóknak teszi lehetségessé a részletekben való bérfizetést. A hitelpénztár a hátralékos bérkövetelések engedményezése fejében váltókat számítol le a háztulajdonosnak, de a leszámított összeget azonnal átutalja a kielégítendő ingatlanhitelezőnek, a ki viszont ezt a háztulajdonossal szemben elismeri. Ehhez járul még, hogy a lakók a hátralékos béreket a pénztárnak megfelelő részletekben is teljesíthetik. Ezzel az egyszerű módszerrel a pénztár eléri, hogy az ingatlanjövödelmek minden érdekelt gazdasági tényezőnél éppen úgy megtartják fundált jellegüket, mint béke idején. A

nyújtott kölcsön a hátralékos bérek biztonságához és a kielégítendő jelzálogkövetelés rangfokához képest a bérek 60—100%-át teheti ki. A váltók lejáratí ideje 3 hónap. A pénztár egy milliós alaptőkéjében felerészben a drezdai jelzálogintézetek, felerészben pedig az ingatlantulajdonosok vannak érdekelve. Drezda város a pénztár tartozásaiért egy millió márka értékéig kezekedik.

Merültek fel még más tervek is az ingatlan tulajdon közvetlen, vagy közvetett védelmére. Így a berlini háztulajdonosoknak egyik egyesülete kérte a jelzálogadósságok kamatainak törvényes leszállítását a tényleg befolyó házbérek csökkenésének arányában. Ez a gondolat azonban nem talált kedvező fogadtatásra, mert maga után vonta volna a jelzáloglevelek, sőt a takarékbetétek kamatainak megfelelő leszállítását is és így végeredményben túlságos eltolódásokat idézett volna elő. E tekintetben legfeljebb a fedezet nélkül maradt kamatfizetéseknek a háború tartamára való kamatmentes felfüggesztése számíthat sikerre. Annál jobban bevált, a német lapok közlése szerint, a lakásügy hatósági szerveinek már a normális időkben is kipróbált működése, mert az ingatlan tulajdon védelmét mi sem biztosítja jobban, mint az, ha ott, a hol a bérlő teljesítőképesége egyáltalán megengedi, a háztulajdonos valamely pártatlan fórum előtt békés úton megegyezik a bérlőjével. A hol a bérlő semmiképen sem tud fizetni, ott a válságos viszonyokat részben az ingatlan tulajdonosának is meg kell éreznie, részben pedig az utóbbi a saját hitelezőjével szemben leginkább akkor számíthat méltányosságra, ha bérjövödelmei csökkenését a legvégső eszközzel, a hatósági beavatkozással sem lehetett megakadályozni.

Sch.

Rendkívüli intézkedések a német jogszolgáltatásban.

A birodalmi törvényszék harmadik büntetőtanácsa kimondotta, hogy a háború tartama alatt esedékes tárgyalásokat elhalasztja, ha az illető perekben szereplő vádlottak katonai kötelezettségüknek tesznek eleget, vagy erre vonatkozólag legalább valószínűség forog fenn (pl. a per irataiból megállapítható, hogy a vádlott katonaköteles). Nem tartatnak meg a tárgyalások akkor sem, ha a vádlott lakhelye szerint valamely az ellenség által megszállva tartott területre illetékes. Olyan esetben azonban, a mikor a bíróság azt látja, hogy a felsőbb eljárás a pert a vádlott javára fogja megváltoztatni, a tárgyalás minden körülmények között lebonyolítandó.

A porosz belügyminister rendeletet intézett a magasabb közigazgatási hatóságokhoz, a melyben irányelvül tűzi ki, hogy a rendkívüli időkben inkább az összesség nagy feladatainak a megvalósítására, mint az egyes egyének ügyeinek legmegfelelőbb ellátására kell törekedni. A hol tehát összeütközés támad, ott a nagy célok érdekében, átmenetileg inkább le kell mondani a kisebb jelentőségű relatiók tökéletes rendezéséről. Így a megtámadott rendőrbíróági ítéleteket a felsőbb közigazgatási bíróságok megsemmisíteni tartoznak, mert ha ezáltal némelyek büntetlenül maradnak is, viszont hadkötelezettségét mindenki zavartalanul teljesítheti. A f. évi augusztus 1. előtt elkövetett vétségekért a legfelsőbb közigazgatási bíróság által kiszabott rendbüntetéseknek még ki nem töltött részeit az említett rendelet szintén elengedi.

Bár a szóbanforgó kivételes intézkedések közjogi természetű ügyekre vonatkoznak, a hadkötelezettek socialis védelmén kívül olyan alapelvek is érvényesülnek bennük, a melyek, mutatis mutandis, a magánjogi és a gazdasági élet területére is teljes indokoltsággal átvihetők volnának.

Sch.

A monarchia pénzügyi harcckészültsége.

Dr. Hantos Elemér, országgyűlési képviselőnek közvetlenül a háború kitörése után fenti címmel munkája jelent meg, a mely azt az actualis és érdekes feladatot tűzte maga elé, hogy a monarchia pénzügyi harcckészültségéről képet adjon. A szerző igyekezett a nem könnyű feladatot az adott és hozzáférhető és felhasználható eszközök keretén belül lehetőleg kifogástalanul megoldani. Könyve több, mint a mennyit a címe mond. Nemcsak a monarchia harcckészültségének kérdését tárgyalja, hanem a háborus közgazdaság csaknem valamennyi eddig felvetett problémájával foglalkozik.

A munka nyolcz fejezetben dolgozza fel az anyagot. Az első öt fejezetben a jövőben háborujának eshetőségei, okai és tényezői, közgazdasági hatása, költségei és veszteségei, a nagyhatalmak katonai készültsége, ennek terhei és hatásuk az államháztartásra nyerne megbeszélést, a következő három fejezetben pedig a pénzügyi készültség, a pénzügyi mozgósítás és pénzügyi hadviselés problémái veszi alapos vizsgálat alá a szerző.

Mint az előszóban is olvassuk: a munka súlypontja az utolsó három fejezeten van. A tulajdonképeni problémát itt tárgyalja a szerző, gonddal kitérve mindazokra a részletekre és vonatkozásokra, a melyeknek a kitűzött feladat megoldása szempontjából fontosságuk van.

A három fejezet közül az elsőben a következőképen foglalja össze a szerző pénzügyi készülségre vonatkozó megállapításait: Pénzügyi készülségünk állapotát megrögzítve azt találjuk, hogy a két állam nemzeti vagyonának erőteljes szaporodása, háztartásaink állandó egyensúlya biztató jelenség a monarchia ellenállóképességére, viszont folytonos adósságcsinálásunk és a törlesztések teljes elhanyagolása árnyékot vet pénzügyi politikánkra. Csekk- és giróforgalmunk fejlettsége békében sem kielégítő, pénzpiacunk külföldi támaszokra nem számíthat, tőzsdéink ellentállóképessége a haza-özönlő értékek nagy tömegével szemben igen csekély. Hitelszervezetünk ugyan megfelel a nyugodt gazdasági élet igényeinek, de a finom mechanizmus a háború megrázkódtatásaival szemben nincs eléggé aczélozva. Pénzügyi szervezetünk gyengéit, liquiditásának fogyatékosságát azonban nagy mértékben ellensúlyozza jegybankunk megalapozott volta és könnyed mozgása, a mely súlyosbodó viszonyok fokozott igényeinek is megfelelni képes. Pénzügyi készülségünk megjavítása, állomhitelügyi és hitelszervezeti rendszerünk több pontján nagyon is kívánatos.

A pénzügyi mozgósításról szóló fejezetben sorra véve a mozgósítás idején alkalmazásba vehető eszközöket, általánosságban fejtegeti valamennyinek a jelentőségét. A jegybankokról szólva, kiemeli, hogy ezek az állam és a magángazdaságok pénzügyi szükségleteinek legfőbb támaszai és végső forrásai. A melyik bank kellő ércz-készlettel rendelkezik, s a melynek jegykibocsátása elég elasztikusan van szervezve, az ellenáll az ostromnak. Legerősebb az ellenállása annak a banknak, a mely minden állami és politikai kényszertől menten, kereskedelmi szellemben mozgékonyan van vezetve s a liquidításra ügyet vet. A monarchia jegybankjának teljesítőképessége mai fedezeti politikája mellett is nagy és a bankvezetőségnek a háború előtt való ügyes műveleteivel fokozható. A háború okozta válság lefolyásának gyorsítása érdekében kívánatos az első ijedelem és bizalmatlansági idejének s lehető megrövidítése, minthogy a legnagyobb pusztítást ez okozta a válság első napjaiban.

A pénzügyi hadviselésről szóló fejezetben a pénzügyi hadviselés ismert eszközeiről: hadi kincs, hadi kölcsönpénztárak, papírpénz, hadisarcz — és a következőket fejti ki: adott esetben mindegyiknek meg lehet a maga jogosultsága. Közvetlenül a mozgósítás elrendelése után elsősorban a pénzügyi készülség szervei a békeállapot berendezkedései fognak fokozott tevékenységet kifejteni és teljes kibontakozáshoz jutni. Köztük a jegybanké a legfontosabb szerep. A mozgósítás költségeihez és még inkább az általános ijedelem csillapításához szükség lesz azonfelül az aranytartalékra és a hadikincsre. A háborus válság enyhülésével sor kerül a legfőbb pénzforrásra, a kölcsönkibocsá-

tásra. Hadiadók kivetése csak a háború befejezése után fog kellő módon érvényesülni és a háborus költségek fedezését és kölcsönök visszafizetését lehetővé tenni. A hadikincs a háború megkezdésének, a hadi kölcsön a háború folytatásának, a hadiadó a végleges fedezés eszköze. Ez volna a háború pénzügyi vezetésének legegyszerűbb képlete. A finanszírozás azonban rendszerint nem folyik le ilyen szabályosan. A szükséglet természete és nagysága, az eddigi adók súlya, a nemzet teherviselő képessége, a külföldi piacok hozzáférhetősége szerint, majd az egyik, majd a másik fedezeti eszköz fog megfelelőbbnek mutatkozni.

A monarchia szempontjából vizsgálva az egyes eszközöket, többek között megállapítja a szerző, hogy ott a rendkívüli adózás csak igen kis részben szolgálhatna fedezetül. Egyenes adók ugyanis a monarchia mindkét államában exorbitáns adókulcsok szerint szedettek be. Magyarországnak, azonfelül nincs is jövedelemadója, a mely a kivetés legigazságosabb alapja. Az egyenesadók jövedelme a monarchiába oly kevés, hogy 50%-os emelésük sem sokat lendítene a helyzeten. Fogyasztási adórendszerünk pedig annyira ki van fejlesztve, hogy további fokozást nem bír el.

Legalkalmasabb módja a háborus költségekre szükséges összegek megszerzésének az államkölcsön. Ennek a módnak például a hadiadóval szemben az a nagy előnye van, hogy gyorsan szolgáltatja a szükséges pénzt. Érdekes a szerzőnek az a megjegyzése, hogy gazdag országok — Anglia és Francziország — képesek lesznek azt otthon megszerezni, továbbá, hogy hitelre csak azokban az államokban lehet számítani, a melyek mint Belgium, Holland, Svájc, Északamerika előreláthatólag semlegeseek fognak maradni. Németország és Belgium e tekintetben örövendetesen nem igazolták a szerző föltevését.

E helyen mások ugyan a bírálat szempontjai, mégis meg kell állapítanunk, hogy a szerző ebben a ritka időpontban igen jó szolgálatot tett munkájával. A könyv — a melyet az akadémia jutalommal tüntetett ki — komoly kutatások eredményein és nehezen hozzáférhető értékes adatokon nyugvó fölvilágosításával sok kétséget oszlat el és tájékoztatással szolgál nemcsak a monarchia, hanem Európa többi nagyhatalmának hadi és pénzügyi fölkészültségéről. Figyelemmel a jelenlegi izgalmas állapotokra, szélesebb körű közönség számára is igen érdekes olvasmány.

Sz. L.

A Suez-csatorna forgalma.

A Suez-csatorna társulat összes bevételei 1913-ban 129,925.949 frankra rugtak, a mi 9,996.690 frankkal jelent kevesebbet az előző évvel szemben. A bevételek csökkenése az utolsó évben arra vezethető vissza, hogy 1913 január hó elsejétől fogva leszállították a csatorna-illetékeket 6.75 frankról 6.25-re megrakott és 4.25-ről 3.75-re üres hajók tonnájára.

A csatorna mindkét irányban való forgalmában a jelentés évében 5.085 hajó (1912-ben 5.373) vett részt 20,033.884 tonna netto tartalommal (1912-ben 10,275.120 tonna). Az északról dél felé való forgalom 2.427 (2.462) hajóval 9,415.769 (9,181.011) tonna nettotartalommal az egész éven át meglehetősen állandó maradt. Az ez irányban közlekedő hajók legjelentékenyebb rakományai Nagybritannia szénküldeményei voltak, továbbá az Adriai tenger kikötőiből való finomított cukor, orosz és amerikai származású kőolaj, algiri és tunisi phosphatok, különösen azonban az Indiába és a távol keletre küldött aczélárúk, gépek és vasuti anyag. A délről észak felé irányuló forgalom 2.658 (2.911) hajóval és 10,618.115 (11,094.109) tonna nettotartalommal szenvedett a különböző indiai gabonanemek küldésének csökkenésével. Ezt a hiányt azonban az olaj-, gyapot- és mangánszállítmányok részben ellensúlyozták.

Nemek szerint azon 5.085 (5.373) hajó közül, a melyek 1913-ban a csatornát átlépték, 3.570 (4.185) tehergőzös volt 13,979.899 (15.394.877) tonnatartalommal, 297 (542) hajó ballasztban 967.962 (4,499.151) tonna, 105 hadihajó (134) és transportgőzös 301.145 (381.092) tonna nettotartalommal. A forgalomban résztvevő:

Nagybritannia	2.951 (3.335)	hajóval és	12,052.484 (12,847.621) t.
Németbirodalom	778 (698)	„ „	3,352.287 (3,025.415) „
Németalföld	342	„ „	1,287.354 „
Franciaország	256 (221)	„ „	927.787 (798.822) „
Ausztria-Magyarország	246 (248)	„ „	845.830 (813.908) „
Oroszország	110 (126)	„ „	340.595 (363.817) „
Olaszország	110 (143)	„ „	290.576 (367.801) „
Japán	68 (63)	„ „	343.732 (319.626) „
Dánia	56 (45)	„ „	171.848 (138.552) „
Norvégia	44 (60)	„ „	93.313 (91.357) „
Svédország	33 (38)	„ „	122.957 (138.058) „
Spanyolország	26 (26)	„ „	75.643 (72.740) „
Törökország	23	„ „	41.648 „
Görögország	17	„ „	54.560 „

Egész jelentéktelen számokkal szerepeltek Amerika, Siam, Persia, China és Portugál.

A személyforgalom a jelentés évében emelkedett. Port Saidon és Suezén át összesen 282.235 (az előző évben 266.403) utas ment át. Ezek közül volt:

Turista	169.641 (164.333)
Katonaszemély	88.748 (73.248)
Zarándok, kivándorló és kiküldött	23.846 (28.822)

Egy hajó átlagos keresztülhajózási ideje 14 óra 18 percz, a csatornában való tartózkodás átlagideje 16 óra 19 percz volt.

A Suez-csatorna társulat munkásságát a kikötő, valamint a csatorna, karbantartás és kimélyítés terén az elmúlt évben is buzgón folytatta. A portsaidi kikötőben összesen 4,350.000 köbmétert kapartak ki. Egyéb munkálatok is serényen folynak.

Fiume hajó- és árúforgalma 1912-ben.

Magyar Statisztikai Közlemények. — 49. kötet. Budapest, 1914. Magy. kir. közp. statisztikai hivatal. 192. oldal.

Kereskedelmi hajóparkunk gyarapítása 1912-ben sokkal kisebb méretű volt, mint az előbbi években. Gőzösállományunk 1911 szeptemberétől 1912. év szeptemberig öttel 133, a gőzösök tonnatartalma pedig 4.930 tonnával 137.413 tonnára emelkedett. Nagyobb emelkedést mutat a vitorlások száma, azonban ez a növekedés csaknem teljesen a kis halász- és élelmezési bárkákra esett, úgy hogy daczára a nagy számbeli szaporodásnak, tonnatartalmuk mindössze 57 tonnával növekedett. 1912 végén egész hajóállományunk 533 hajó volt 139.286 tonnával. A fiumei kikötőben megfordult hajók számára nézve is, de főleg tonnatartalmában újabb növekedést látunk. 1912-ben érkezett 7.192 gőzös (tonnatartalom 2,196.469) rakománnyal és 301 gőzös (tonnatartalom 288.125) rakomány nélkül, vagyis összesen érkezett 7.493 gőzös, a melyeknek tonnatartalma 2,484.594 volt. Vitorlás érkezett: rakománnyal 1.282 (tonnatartalom 54.596), rakomány nélkül 464 (tonnatartalom 25.475), összesen 1.476 hajó 80.071 tonnatartalommal. Elindult gőzös: 7.141 rakománnyal és 362 rakomány nélkül, összesen 7.403 gőzös 2,497.584 tonnatartalommal; vitorlás: 1.406 rakománnyal és 337 rakomány nélkül, összesen 1.743 vitorlás 81,628 tonnatartalommal. Ezenkívül érkezett 1912-ben a fiumei kikötőbe 7.274 tisztán személyszállítóhajó 619.959 tonnatartalommal. Az idegen vállalatoknak kevesebb hajója érkezett 1912-ben, mint az előző évben, ellenben a hazai vállalatok hajójáraitának száma tetemesen emelkedett. A szomszédos forgalmat 84%-ban

túlnyomólag hazai vállalatok hajói bonyolítják le. Fiume 1912. évi hajóforgalmát az egyes országok szerint a következő táblázat mutatja:

Az ország neve	1. Érkezés		2. Indulás	
	gőzös	vitórlás	gőzös	vitórlás
a) A szomszédos forgalomban:				
Magyarország	2.276	109	2.278	93
Ausztria	2.729	376	2.730	344
b) A távolsági forgalomban:				
Ausztria	1.088	496	1.072	444
Trieszt sz. k.	8	4	30	—
Németország	40	—	49	—
Olaszország	646	738	638	827
Franciaország	67	—	81	4
Spanyolország	63	—	53	2
Belgium	1	—	4	—
Németalföld	11	—	8	—
Nagy-Britannia	135	—	106	—
Oroszország	1	—	7	—
Románia	13	—	5	—
Montenegró	8	2	11	3
Görögország	33	2	41	4
Brit birtokok a Földközi- teng. m.	3	—	1	—
Európai Törökország . .	109	2	124	1
Ázsiai „	37	—	40	1
Brit India és Fr. Settle- ment	58	—	30	—
Holland-India	1	—	—	—
Filippini szigetek	1	—	—	—
Japán	11	—	13	—
Egyiptom	6	—	10	—
Tripolisz	6	—	37	12
Tunisz	25	1	9	2
Algír	8	—	5	3
Marokkó	24	—	26	—
Afrikai olasz birtok . . .	—	—	6	—
Északamerikai Egyesült- Államok	42	—	53	—
Brit Nyugat-India	—	3	—	—
Brazília	13	—	12	—
Chile	1	—	—	—
Argentína	21	3	22	—
Ausztrália	7	—	9	—
Egyéb országok	1	—	5	—
Összesen	7.493	1.746	7.503	1.743

Fiumei tengeri áruforgalma az 1912. évben olyan nagy emelkedést mutat, a milyenhez fogható 1893 óta egyszer sem fordult elő. A felvétel évében a behozatal volt: métermázsában 8,791.978; darabokban

11.632; koronaértékben 216,630.914. A kivitel pedig: métermázsákban 10,920.846; darakokban 2.112 és koronaértékben 256,282.425. A kiviteli többlet 39,651.491 korona volt. A behozatal értéke egy év alatt 16·2%-kal, a kivitel 37·9%-kal, az egész forgalom pedig 27%-kal emelkedett. A behozatal és kivitel összege az egyes országok szerint a következőképen oszlott meg:

	Behozatal értéke ezer koronákban	Kivitel
Magyarország	3.333	13.717
Ausztria	29.417	47.919
Trieszt szabad kikötő	1.957	675
Németország	4.611	16.173
Olaszország	21.036	31.878
Franciaország	4.012	12.011
Spanyolország	2.852	2.014
Portugália	29	6.508
Belgium	493	1.572
Németalföld	1.138	4.084
Nagy-Britannia	24.169	54.056
Oroszország	224	236
Románia	5.349	308
Európai Törökország	9.372	5.703
Ázsiai Törökország	3.564	6.366
Brit India és Straits Settlement	45.474	12.643
Egyiptom	5.420	7.437
Északam. Egyesült-Államok . .	27.721	15.748
Argentina	13.442	1.020
Egyéb országok	13.018	16.214

Nem érdektelen felemlíteni azt a tényt, hogy a fiumei kikötő jelentősége a dalmát kikötők felé irányuló szállításban az isztriai kikötők rovására emelkedett, ellenben a Fiuméba irányuló forgalomban az isztriai kikötők részesedése fokozódott. Fiume tengeri áruforgalmának nagy emelkedését főleg a czukorexport kedvező alakulása okozta, a mely egymaga 51 millióval járult a kivitel gyarapodásához.

Az egyes fontosabb áruczikkék forgalma a következőképpen alakult: az 1912. évben: czukor 96,850.541 korona; kávé 7,787.615 korona; narancs és citrom 3,210.580 korona; nyersdohány 14,492.277 korona; buza 4 millió korona; árpa 3,150.611 korona; kukoricza 23,236.403 korona; bab (kivitel) 10,792.350 korona; hántolt rizs 31,113.698 korona; szeszes italok 21,890.741 korona. Ugyancsak emelkedést mutat a kikötő vasuti áruforgalma az 1912. évben. Érkezett 12,377.614 q árú 6,091.761 korona értékben. Elszállított 271,449.756 q árú 211,579.877 korona értékben. Ennek a forgalomnak 77%-a magyar és 19%-a osztrák álmásokkal bonyolódott le.

(p. p.)

Németország és Anglia gazdasági erői.

Nemrégiben angol hivatalos helyről összeállítást bocsátottak ki, a melynek az volt a célja, hogy kimutassa, miként fejlődött a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem az utolsó két évtizedben Nagybritanniában és a német birodalomban. Ez az összeállítás igen kedvező Németországra nézve és világosan tanúsítja Németország növekedő rivalitását gazdasági téren. Ebből az összeállításból a mezőgazdaság fejlődését illetőleg a következő adatokat emeljük ki:

	1893-ban	1913-ban	Gyarapodás vagy csökkenés %-okban
<i>Németországban :</i>			
A beültetett terület volt (millió acreiben)	42·17	45·41	+ 8
Terméseredmény (millió quarterben) :			
Buza	14·52	20·02	+ 38
Árpa	13·34	19·19	+ 44
Zab	33·50	60·19	+ 80
Rözs	37·38	60·29	+ 61
Burgonya (tonna)	27·54	49·40	+ 79
<i>Nagybritanniában :</i>			
A beültetett terület volt (millió acre)	13·99	12·80	— 9
Terméseredmény (millió quarterben) :			
Buza	7·60	7·17	— 6
Árpa	9·62	7·28	— 24
Zab	21·02	20·60	— 2
Rözs		ismeretlen	
Burgonya	5·63	5·73	+ 2

Ezekből az egymás mellé állított adatokból nyilvánvaló az angol mezőgazdaságnak a német mellett való visszafejlődése. Oly nagy túlszárnyalása Angliának az ipar és kereskedelem terén, mint a mezőgazdaságban, Németországban persze nem tapasztalható, de azért ezeken a tereken is hihetetlen nagy lépésekkel halad előre a német birodalom.

Kitett ugyanis:

	1893-ban	1913-ban	Gyarapodás vagy csökkenés %-okban
<i>Németországban :</i>			
A termelés millió tonnákban :			
Nyersvas	4·91	18·98	+ 287
Nyersacél	3·00	18·65	+ 522
Szén	72·66	188·43	+ 159
A fogyasztás :			
Nyersvas	5·04	18·33	+ 264
Szén	65·27	153·55	+ 135

	1893-ban	1913-ban	Gyarapodás vagy csökkenés %-okban
<i>Nagybritanniában :</i>			
A termelés millió tonnákban :			
Nyersvas	6·98	10·48	+ 50
Nyersaczel	2·92	6·90	+ 136
Szén	164·33	287·41	+ 75
A fogyasztás :			
Nyersvas	6·17	9·57	+ 55
Szén	134·99	210·13	+ 56

A mint látszik, e tereken gyorsabb és erősebb fejlődés mutatkozik Németország részéről. Valamivel kisebb a különbség a két állam kereskedelme kialakulásában. Ez a két birodalomban következőleg alakult :

	1893-ban	1913-ban	Gyarapodás vagy csökkenés %-okban
<i>Németországban :</i>			
A bevétel értéke millió fontban :			
Fogyasztásra szolgáló cikkek	194·80	525·86	+ 170
Nyersanyag	87·75	248·97	+ 190
Gyártmányok	44·40	124·11	+ 180
Szabadforgalmi kivitel értéke	152·01	495·63	+ 226
Nyersanyag	32·84	112·74	+ 243
Gyártmány	98·23	332·84	+ 239

	1893-ban	1913-ban	Gyarapodás vagy csökkenés %-okban
<i>Nagybritanniában .</i>			
A bevétel értéke millió fontban :			
Fogyasztásra szolgáló cikkek	345·81	659·38	+ 91
Nyersanyag	100·61	217·87	+ 117
Gyártmány	75·85	164·08	+ 116
Szabadforgalmi kivitel értéke	218·26	525·46	+ 141
Nyersanyag	20·65	69·90	+ 238
Gyártmány	185·93	411·57	+ 121

Bár Nagybritannia az utolsó husz esztendőben is nagy haladást mutat a nemzetközi áruforgalom terén, de Németország majdnem elérte. Németország nagyobb agilitása és fejlődésképesége a gazdasági téren a vasuti forgalom fejlődésében is mutatkozik. Kített:

	1893-ban	1913-ban	Gyarapodás vagy csökkenés %-okban
<i>Németbirodalomban :</i>			
A vasuti áruforgalomból eredő bevétel :			
Összesen millió fontban . .	44·91	108·41	+ 141
Egy angol mértföldre, fontban	1·685	2·910	+ 73

<i>Nagybritanniában :</i>	1893-ban	1913-ban	Gyarapodás vagy csökkenés ‰-okban
A vasuti forgalomból eredő bevétel:			
Összesen millió fontban . .	42·87	64·05	+ 49
Egy angol mértföldre, fontban	2·109	2·732	+ 30

Még az is érdemes a megjegyzésre, hogy a német lakosság 1883-tól, a midőn 50·76 millió lelket számlált, 1913-ig 66·83 millióra szaporodott, azaz 32‰-kal, míg Nagybritannia lakossága 38·49 millióról csak 46·04 millióra emelkedett, azaz csak 20‰-kal szaporodott.

Oroszország külkereskedelme.

A moszkvai főconsulatus 1913-diki jelentéséből azt látjuk, hogy Oroszország külkereskedelme ezen évben bár újból a kereskedelmi mérleg lényeges activumával végződött, de ez mérsékeltebb volt, mint az előző évben. Ez a visszaesés majdnem kizárólag arra vezettetik vissza, hogy a jelentés évében erősebb volt a bevétel, melynek értéke 1.034·5 millió rubelről 1.220·5 millióra emelkedett, míg a kivitel majdnem változatlan maradt és 1·420·9 millió rubelt tett ki az előző évi 1·428 millió rubellel szemben.

A négy nagy árucsoport szerint tagolva, az orosz külkereskedelem az utolsó két évben a következő képet nyújtja (millió rubelben):

	K i v i t e l		B e v i t e l	
	1913	1912	1913	1912
Élelmiszer	807·2	789·3	163	140·7
Nyersanyag és félgyárt- mány	550·2	578·8	600·9	517·1
Állatok	33	30·1	3·1	2·6
Készgyártmányok	30·4	29·9	453·5	376·2

Oroszország kivitele főleg a következő országok felé gravitál (érték millió rubelben):

	1913-ban	1912-ben
Németbirodalom	452·6	453·8
Anglia	266·9	327·5
Németalföld	177·5	154
Franciaország	100·9	98
Olaszország	73·7	52·5
<i>Monarchiánk</i>	65·3	73·4
Belgium	64·6	58·9
Dánia	35·8	38·1
Törökország	34·5	28·8
Rumánia	21·7	20·3
Északamerika	14·2	18
Finnország	55·3	49·6

A legnagyobb szerepet az orosz kivitelen a gabona játssza, melynek exportja a két utolsó évben így alakult (érték millió rubelben):

	1913	1912
Buza	225·1	192·2
Rozs	32·9	29
Árpa	186·1	152·9
Zab	31·8	51·8
Tengeri	25·1	37·8
Korpa	32·6	36·3
Buzaliszt	14·2	7·8
Rozsliszt	7·1	6·5
Összesen . . .	554·9	514·3

A gabonakivitel a jelentés évében 42·8 millió rubellel, azaz 7·8⁰/₀-kal emelkedett 1912-vel szemben, azonban úgy tömeg, mint érték dolgában elmarad az 1909—11-iki gabonakivitellel szemben.

A kiviteli országokat tekintve, a gabonakivitel a következő képet adja (érték millió rubelben):

	1913	1912
Németország	183·2	175·2
Németalföld	127	111·6
Olaszország	68·7	50·9
Anglia	51·2	64·4
Franciaország	47·6	48
Belgium	14·2	10
Monarchiánk	9·1	15·5

Figyelemreméltó az utolsó öt évben más élelmiszerek, úgymint: vaj, tojás, hús stb. kivitelének emelkedése.

Az orosz bevitel az utolsó öt évben emelkedést mutat, mint az a következő adatokból látható (millió rubelben):

1909	1910	1911	1912	1913
785·9	952·5	1.022·7	1.034·5	1.220·5

Az orosz importban a következő országok részesednek (érték millió rubelben):

	1913	1912
Németbirodalom	642·8	521·1
Nagybritannia	170·4	139·3
Északamerika	74·2	85·7
Franciaország	56·0	55·2
Monarchiánk	34·7	32·1
Keletindia	30·0	25·7
Németalföld	21·5	19·1
Törökország	16·9	15·5
Olaszország	16·7	15·6
Svédország	16·2	10·7
China	15·3	13·8
Dánia	12·8	6·4
Finnország	51·0	42·7

E szerint a jelentés évében az előzőhöz képest csak az amerikai import esett, a többi ország orosz bevétele emelkedett. Kiemelendő nevezetesen Németország importja, a mely 121·7 millió rubellel emelkedett, míg az összes többi országok beviteli többlete együtt 624 millió rubelt tesz. Németország tehát több mint fele részben (52·7%) van érdekelve Oroszország összbevételében.

Az egyes árucsoportokat tekintve, a jelentési év bevétele a következő képet nyújtja:

Az élelmiszercsoportban a legnagyobb emelkedés a gabonára esik (ezer rubelben):

	1913	1912
Búza	1.546	850
Rozs	11.105	5.567
Tengeri	818	279
Zab	1.807	630
Összesen	15.276	7.326

Erre a csoportra tartozik főleg a rozsbevétel a porosz-orosz határforgalomban.

A heringek kivételével, melyeknek bevétele 1913-ban némileg csökkent (17·2 millió rubel 18·8 millióval szemben 1912-ben) az összes többi élelmiszerbevétel emelkedett és pedig (1.000 pudban):

	1913	1912
Tea (téglateán kívül)	1.704	1.627
Alkoholos italok	211	191
Narancs	3.728	3.405
Czitrom	2.527	2.449
Dió	1.193	981
Kávé	764	718
Cacao	319	279
Édességek	364	341

A nyersanyagok csoportjában különös figyelmet érdemel a műtrágyák bevitelének rendkívül gyors emelkedése, nevezetesen 26·7 millió pudra 1910 óta, a midőn 17 millió volt. Bevitetnek főleg: Superphosphatok (12 millió pud), thomassalak (11·3), természetes phosphatok (3·3).

Állati termékek közül különben a bőrbevétel emelkedett. A nyersbőrbevétel a jelentés évében 3,483.000 pud volt 28·8 millió rubel értékben (1912-ben 2,667.000 pud 15·3 millió rubel értékben), cserzett bőrbevétel pedig 401.000 pud 20·4 millió rubel értékben (1912-ben 297.000 pud 15·6 millió rubel értékben).

A sertézsir és más állati zsírok bevitelének tömege a jelentés évében valamit engedett, de értéke az 1912. évi 12·9 millió rubelről 13·2 millióra emelkedett.

A textilnyersanyagbevétel úgy tömeg, mint érték tekintetében emelkedett és pedig 164·8 millió rubelről (1912-ben) 193·3 millió rubelre. Mennyiség szerint bevitték (millió pudban):

	1913	1912
Gyapotot	10·—	9·—
Gyapjút	2·4	2·2
Selymet	0·159	0·153
Jutát	2·7	2·9

A középázsiai és kaukázusi származékok fogyasztásának erősödése folytán a külföldi gyapotbevétel csak kevéssel emelkedik. 1908-tól 1913-ig a külföldi gyapotimport átlag 10·6 millió pudot tett az 1903—1907-iki időszak 10·6 millió pudos átlagával szemben.

Ezzel szemben ugyanez időben a többi textilnyersanyagok bevétele erősen gyarapodott, nevezetesen: gyapjú átlag 2 millió pud 1·2-del szemben, juta 2·4 millió 1·9-del szemben, selyem 136.000 pud 90.000-el szemben.

Textilfélgártmányok bevétele a jelentés évében 806.000 pudra emelkedett 33½ millió rubel értékben (1912: 780.000 pud 31·6 mill. ért.). Pamutfonal kivételével az összes textilfélgártmányok bevétele emelkedett. Nevezetesen:

	1913 pud	1912 pud
Gyapjufonál	481.000	405.000
Selyemczérna	18.000	13.000
Kender, juta és lenfonal . . .	22.000	10.000

Textilárúk bevétele az utolsó években majdnem szakadatlanul emelkedik (millió rubelben):

1908	1909	1912	1913
37·7	39·9	54	57·5

A textilárúk importja következőleg oszlik meg (millió rubelben):

	1913	1912
Gyapotárúk	13·9	12·5
Gyapjuárúk	15·2	14·7
Selyemárúk	6·9	5·3
Kötöttárúk	8·7	7·7

A köszénbevétel is állandó emelkedést mutat, daczára az emelkedő belföldi termelésnek: 1913-ban 468·2 millió pud szén vitetett be, míg az előző évben 318·6, 1911-ben pedig 275·2. Kokszot importáltak 59·4

millió pudot, az előző évi 46·9 millióval és az 1911-diki 42·8 millió puddal szemben.

Az 1913-ban bevitt nyersfém összértéke 52·7 millió rubel volt az 1912-iki 43·6 millióval és az 1909-iki 22·6 millió rubellel szemben. Az öntöttvas és réz kivételével az összes nyersfémek bevitele emelkedett. Az öntöttvasbevétel azért csökkent, mert 1912-ben 4·5 millió pud öntöttvas mérsékelt vámmal importáltatott és a jelentés évében csak 0·2 millió pud. Speciális öntöttvas fajták (mangan, chrom) bevitele emelkedett és a jelentés évében 1·3 millió pudot tett az 1912-iki 1·2 millióval és az 1911-iki 0·8 millió puddal szemben. A rézbevétel az emelkedett belföldi termelés folytán valamelyest visszafejlődött.

A fémárúbevétel a jelentés évében 285 millió rubelre emelkedett, szemben az 1912-iki 246·2 és az 1909-iki 159 millió rubellel. A legnagyobb gyarapodás gépekre és géprészekre esik, melyeknek beviteli értéke a jelentés évében 163·7 millió rubelre rugott, szemben az 1912-iki 146·2 és az 1909-iki 95 millió rubel értékkel.

Egyszerű mezőgazdasági gépek bevitele az előző évvel szemben változatlan maradt (4·3 millió pud). Ezzel szemben komplikáltabb szerkezetű mezőgazdasági gépek bevitele erősen megcsappant (2·3 millió pud az előző évi 5·1 millió puddal szemben).

Lényeges importemelkedés volt tapasztalható a következő gépeknél (1.000 pudban):

	1913	1912
Finom megmunkáló gépek . . .	1.132	716
Olajmotorok	922	805
Famegmunkáló gépek	133	107
Gőzgépek	371	325
Malomgépek	154	110
Varrógépek	695	382
Szivattyúk	737	560

Különösen erős emelkedést mutat a dynamo elektromos gépek és mindennemű villamos motorok bevitele; 1913-ban ezek közül a cikkek közül 383.000 pudnyit importáltak, 1911-ben 211.000 pudot, 1909-ben 143.000 pudot és 1907-ben 91.000 pudot.

Említendő az automobilbevétel is, 1913-ban nevezetesen 5.350 darabot vittek be 17,129.000 rubel értékben, az előző évben csak 1·428 darabot 10,716.000 rubel értékben.

Bevittek végül 19.751 kerékpárt 1,850.000 rubel értékben, szemben az előző évi másfél millió rubel értékű 17.377 darabbal.

Belgium külkereskedelme.

Most, hogy ez a pompás fejlettségű kis ország legválságosabb óráit éli, nem lesz érdektelen egyetmást közölni talán utolsó önálló külkereskedelmi statistikájának adataiból. Belgium külkereskedelme az utolsó években szépen haladt, ha nem is oly erős mértékben, mint pl. a Németbirodalomé. De viszont az ipar tüneményes fejlettségű és a lakosság túlnyomó nagy részét foglalkoztatja. A lakosság egy fejeére az évi külkereskedelem értékéből 967 márka esik, szemben a németországbeli 252-vel. Belgium összes bevitele 1908—12-ben 1.631 millió frankkal, azaz közel 50%-kal, összes kivitele pedig 1.545 millió frankkal, azaz több mint 56%-kal emelkedett. A Belgiumba való bevétel terén első helyen Franciaország állott 908 millió frankkal. Ez a tétel az utolsó öt évben 76%-kal emelkedett. Csak utána következett másodhelyen Németország 205 millióval kevesebb bevittel és harmadhelyen Anglia 506 millióval, azaz 197 millióval Németország bevitele után. Érdekeselek a belga Kongóval való kereskedelem számai, a melyek a két utolsó esztendő bevételében 19 milliós csökkenést mutatnak.

A belga kivitelben első helyen áll Németország, a mely 1.007 millió frankos tételével az utolsó hat esztendőben 327 millió frankos, azaz 48%-os emelkedést mutat és így legelső helyen áll. E tételben igen sok a transito árú Antwerpenen át. Millió frankban számítva tett Belgium

	Bevitele			Kivitele		
	1908.	1910.	1912.	1908.	1910.	1912.
	évben					
Összesen	3.527	4.265	4.958	2.506	3.407	3.951

Ebből esik a következő országokra:

Németbirodalom	450	576	703	680	881	1.007
Anglia	376	517	506	334	419	540
Franciaország	516	747	908	465	669	753
Amerikai Unió	341	231	414	73	117	145
Oroszország	203	364	272	38	67	83
Argentina	311	278	306	60	129	93
Rumania	114	205	201	11	17	18
Brit-Keletindia	116	204	250	32	36	40
Németalföld	290	293	356	282	328	368
Belga kongó	53	79	60	16	24	29

A mi a Belgiumban termelt árúkat illeti, megjegyzendő, hogy erősen fejlett a ló-, szarvasmarha- és juhtenyésztés, a melynek kedvező vidék a belga hegyvidék völgyei. Első helyen áll a Németországba való ló-

kivitel 28 millió márka értékben. E mellett áll a nem kevésbé jelentékeny 27·3 millió márka értékű gyapjuexport és merino fésűsgyapju külön 12·5 millió márka értékben. A német-belga kereskedelmi forgalmat ábrázolja a következő táblázat. Belgium bevitt a Németbirodalomba millió márka értékben:

	1912-ben	1913-ban
Összesen	386	344

Ebből volt:

Igásló	25	28
Keresztezett juhgyapju	29·6	27·3
Müselyem	19·3	13·4
Nyers czink	17·6	13·4
Merino	17·3	12·5
Lenfonál	10·4	12·5
Koksz	10·7	11·4
Thomas phosphatliszt	10·2	11·2
Réz, nyers	6·9	8·2
Ólom, nyers	11·9	5·1
Köszén	5·4	4·7
Burgonya	9·7	2·6

A mint látni való, a Belgiumba irányuló német export élén a bányai-
ipar áll. A köszénkivitel 1907 óta több mint kétszeresére emelkedett.
Ugyanigy a nyersvas- és a kokszkivitel is tekintélyes mértékben emel-
kedett.

A Belgiumba való német kivitel értékszámai millió márkákban így
alakulnak:

	1912-ben	1913-ban
Az összkivitel kitett	493	551

Ebből volt:

Köszén	79·8	90·9
Nyersvas	31·3	22·6
Koksz	15·6	19·8
Rozs	9·6	13·1
Prémek	8·9	10·4
Buza	4·6	8·6
Zab	4·1	8·4
Kovácsvas	6·6	7·8
Köszénbrikett	4·8	7·6
Fémfeldolgozó gépek	4·1	6·6
Gyapjuszövet	5·5	6·2
Kátrányfesték	5·1	5·9

Dánia mint Németország élelmiszerszállítója.

Érdekes adatokat tartalmaz hamburgi főkonzulátusunk utolsó jelentése, a mely elmondja, hogy a svájci és németalföldi kiviteli tilalmak, valamint annak következtében, hogy a tengeri forgalom a háború alatt fenn nem tartható, Németország számára nyílt, külföldi piaczként, a melyről élelmiszer importálható, Dánia jó tekintetbe a maga magas fejlettségű mezőgazdaságával és állattenyésztésével. Dánia nagy élelmiszerszállító jelentősége a következő kimutatásból is kitűnik, a mely a dániai mezőgazdasági termékkivitel ábrázolja 1914 júniusában:

A dán kivitel e hóban kitett:

Vajban	{ 175.617 hordót, azaz
	8,956.500 kilogrammot
Valamint (részben friss részben dobo-	{ 9.203 ládát
zokba csomagolt)	230.075 kg.-ot
Szalonnában	11,929.700 »
Füstölt disznóhúsban	82.950 »
Sózott húsban	7.600 »
Tojásban	45,940.320 darabot
Friss marhahúsban	759.000 kg.-ot
Friss ürühúsban	4.600 »
Friss sertéshúsban	29.100 »
Friss és sózott árúk disznóhúsban . .	3,208,300 »
Hurkaárúkban	4.000 »
Tejfölben	1,658.800 »
Tejben	75.800 »
Sajtban	5.500 »
Szarvasmarhában	13.446 darabot
Borjúban	29 »
Juhban	12 »
Lóban	2.893 »

mindezt körülbelül 41,500.000 skandináv korona értékben. Ezen kivitel legnagyobb része útját Angliának vette. Ez a tengeri út megszűnt és csak a Németország felé vezető szárazföldi út marad szabad Dánia és Németország között Vamdrupon át (Fridericia—Vamdrup—Kiel—Hamburg) és biztosított minden esetre úgy, hogy a dániai kivitel mindenképen fenttartható.

Hogy mindenki mennyire tisztában van a dániai piac nagy jelentőségével a német húsellátás szempontjából a háború idején, bizonyítja az a körülmény, hogy a háború első hetében szép kötések történtek Németország számára a kopenhágai piacon. Mindjárt az első napon 350 drb. nagy vágómarha, 500—600 drb. tinó és tehén ment hűtő-

kocsin Németországba via Vamdrup. Ezenkívül Seelandból Fünenen át száz kocsirakomány marha, vaj és szalonna ment Németországba. Semleges gőzösökön rendszeres marhaszállítás folyik Kopenhágából Németországba, a mely, ha meg kellene szüntetni, teljesen pótolható volna a vamdrupi vasuti vonalon. A mint fentebb jelezve volt, a megszűnt angliai forgalom teljesen Németország felé terelődik.

A török capitulatio felfüggesztése.

A török kormány szeptember hó tizedikén a capitulatiókat felfüggesztette. Az e tárgyban a hatalmakhoz juttatott jegyzék a következőket tartalmazta: Az ottomán kormány áthatva az európaiakkal szemben érzett vendégszeretet és barátság szellemétől, megállapította és közölte a hatalmakkal azokat a határozmányokat, a melyeknek alá volnának vetendők ama külföldiek, a kik kereskedni jönnek keletre. E határozmányok, a melyeket a kormány a maga jószántából állapított meg, kiváltságoknak magyaráztattak, bizonyos alakiságok folytán megerősítést és kiterjesztést nyertek és napjainkig „capitulatiók“ elnevezés alatt fennmaradtak.

Ezek a modern jogelvekkel és a nemzetközi souverainitással ellenkező kiváltságok akadályozták Törökország haladását és fejlődését, félreértéseket okoztak a külföldi hatalmakhoz való viszonyban és megakadályozták eme viszony bensővé válását. Nehézségekkel küzdve, követte az ottomán kormány ama reformok újtásának útját, a melyre az 1839-diki császári rendelettel lépett és modern jogszolgáltatási elveket tett magáévá, hogy jogot formálhasson egy helyre a polgárosult európai népcsaládban. Mégis az idegeneknek a capitulatiók folytán való részvétele a jogszolgáltatásban korlátozását jelentette a törvényhozási jognak, a mi abból a tényből adódik, hogy az összes törvények idegenekre nem alkalmazhatók. Abból a körülményből, hogy az ország nyugalma veszélyeztető bűntény szerzője csak azért nem volt üldözhető, mert külföldi, leküzdhetetlen akadályokat gördített a jogszolgáltatás haladása elé.

A capitulációk alapján adómentességet élveztek a külföldiek. Ez nemcsak abban akadályozta Törökországot, hogy reformjai keresztülviteléhez bevételi forrásokat szerezzen, hanem annak a lehetőségétől is megfosztotta a portát, hogy rendes szükségleteit ki tudja elégíteni a nélkül, hogy kölcsönökhöz kellene folyamodnia. A közvetett adók felemelésének lehetetlenségéből adódott a közvetlen adók felemelésének szükségessége, tehát az ottomán adófizetők tulterhelése. A külföldiek teljes adómentessége megengedhetetlen igazságtalanságot jelentett és ellen-

mondásban állott a kormány függetlenségével és tekintélyével. A midőn az ottomán kormány e nehézségek daczára is el volt tökéelve a reformmunka folytatására, fokozta az általános háború az ország pénzügyi nehézségeit és azzal a veszedelemmel fenyegetett, hogy a megkezdett vagy eltökélt reformok hatástalanok maradnak.

A porta meg van győződve, hogy Törökország békéjének egyedüli szere a reformok mielőbbi keresztülvitele és arról is, hogy a nagyhatalmak ezen útján buzdítani fogják. E meggyőződésben elhatározta a porta, hogy 1914 október 1-től megszünteti a capitulatiókat és mindazokat a korábbi vagy későbbi előjogokat és adómentességeket, melyek addig az ország haladását akadályozták és magáévá teszi a hatalmakhoz való viszonyában a nemzetközi nyilvános jog elveit.

A kormány annak biztosításával fejezi be jegyzékét, hogy a capitulatiók felfüggesztésében nem a hatalmak bármelyike iránt való barátságatlan szándék vezérelte, hanem csakis a török haza érdekében cselekedett. A porta hajlandó kereskedelmi szerződéseket a nemzetközi jog elvei szerint kötni.

A portának szeptember 11-én négy nagykövetség által átnyújtott azonos válaszjegyzék hangsúlyozza, hogy a török capitulatiók nem autonom intézkedései Törökországnak, hanem nemzetközi szerződések eredményei, diplomáciai egyezmények és különböző természetű szerződészerű actusok. Ezért a török kormány eme régimet egy részében sem módosíthatja vagy egészében meg nem szüntetheti, hacsak a szerződő államokkal való egyetértésben nem. Ezért ha október 1-éig megfelelő egyezmény létre nem jő, a hatalmak a porta egyoldalú elhatározását nem tekintik végrehajthatónak.

Az argentiniai válság.

Buenos-Ayresből olyan hírek érkeznek, hogy ott hónapok óta valószínűs gazdasági összeomlás tapasztalható, a melynek következményei és hordereje beláthatatlanok. A rossz termések, az ezek folytán, valamint az európai viszonyok következtében előállott pénzhiány, az ezzel összefüggő szörnyű telekkrach az ország fogyasztásával arányban nem álló túlnagy bevétel oly helyzetet teremtett, a mely az eddigi válságokat, a köztársaság fennállása óta rossz termések és forradalmak által felidézett catastrophákat túlhaladja. E jelenségek következése az összes üzletágakbeli kereskedelem teljes megbénulása és a csődök, melyek az utolsó hónapokban 30—40 millió pesót tettek ki havonként. A legjobbaknak ismert házak csődbe jutnak. A bankok minden hitelt megvontak és nem

utolsó sorban okai a helyzetnek, mert jó időkben túlkönnyen hiteleztek, hogy aztán a legválságosabb pillanatban bezárják kapuikat. A vámjövedelem a múlt év első felével szemben felére apadt Argentiniában, ami ugyancsak ékesen szóló jele a helyzetnek. Általában azt hiszik, hogy a helyzet az év vége felé javulni fog, mert a válság elérte tetőpontját, a fizetési kötelezettségek mindinkább apadnak és a bevétel szünetel. Az argentiniai kormány moratóriumos törvényt hozott, amelytől ugyancsak némi enyhülést várnak.

Német csődök apadása.

A Handelsmuseum¹⁾ Hamburgból arról értesül, hogy a hirdetett csődök száma az egész Németbirodalomban 1914 augusztus havában 422-öt tett, a juliusi 118-al szemben és a múlt évi augusztusi 669-el szemben. A folyó év eleje óta csak 5.630 csőd volt a múlt év megfelelő időszakának 6.811 csődjével szemben.

Ez a csökkenés annál figyelemreméltóbb, mert a legnagyobb gazdasági válság idejéről van szó és azt bizonyítja, hogy a német gazdasági élet ellenálló képessége nagy. Egyszersmind folyamánya a különböző védekezési rendszabályoknak, nevezetesen annak a szövetség-tanácsi intézkedésnek, mely szerint az, a ki hadbavonulás folytán nincsen abban a helyzetben, hogy fizetéseit teljesítthesse, a bíróságnál a csődeljárás elhárítását célzó üzleti ellenőrzés elrendelését kérheti. Ezenkívül a Németországban létesített kölcsönpénztárak és hadihitel-bankok, valamint a hitelezők előzékenysége, végül a szállítási és fizetési könnyítések is megakadályozták a csődök felszaporodását.

A francia földbirtokstatistika legújabb eredményei.

Az 1907-ik évi december hó 31-iki állapotra való tekintettel meg-ejtett statisztikai enquête igazán elszomorító jelenség constatálására veze-tett: a francia földbirtok összértéke, a mely 1851-ben 61 milliárd 189 millió és 1879-ben 91 milliárd 583 millió volt, az 1908-iki becslés szerint 61·7 milliárd 757 millióra esett. E számok önmagukban véve is azt mutatják, hogy a francia mezőgazdaság még a mai napig sem tért magához azoktól a súlyos csapásoktól, a melyeket immár több mint

¹⁾ 39. szám.

egy negyedszázaddal ezelőtt Európaszerte beállott mezőgazdasági válság reá mért.

A földbirtok összértéke megállapításának alapjául a földbirtok évi tiszta jövedelme szolgált. E tiszta jövedelem az enquête szempontjából — s ez a definíciója, a mióta csak a francia földadó (contribution foncière) létezik, azaz több mint 100 év óta — annak a bérjövedelemnek összege, a melyet a birtokos földjéből húz, ha azt bérbe adja vagy húzhatná, ha azt bérbe adná. E speciális difinitio szerint azt a bérértéket (valeur locative) nem kell tehát összetéveszteni a föld tiszta hozadékával, mert ez utóbbi a földjáradékon kívül a mezőgazdasági hasznót, azaz tőkét dolgoztató vállalkozó külön renumerációját is foglalja magában.

Az 1908-iki becslés eredményei szerint a földadónak alávetett összes földbirtok Franciaországban 50,982.393 ha. 65 a. Ha levonásba hozunk 338.599 ha.-t, a melynek a statisztikai felvételt elrendelő utasítás szerint semmiféle érték sem tulajdonított, mert e terület a földbirtok különböző járulékait (dépendances) képviseli, a francia földbirtok összes netto területe kb. 50,643.749 hektár, ide számítva az állami erdőket.

Az 1851-iki felvétel szerint a francia földbirtok összes területe 49,325.514 ha., illetve az 1870-ben elvesztett tartományok tekintetbe vételével 47,955.329 ha. volt, 1879-ben 50,035.159 ha., ide számítva Corsicát, az Alpes Maritimes, Savoie és Haute-Savoie megyéket, a melyek csak 1860-ban csatoltattak Franciaországhoz. Ha az utóbbiakat nem vennők figyelembe, a különbség a két utolsó felvétel eredményei közt (az állami erdők nélkül), csak kb. 66.000 ha. volna és magyarázatát az adó alá eső földterületnek — ugyan szűk korlátok közt mozgó — változásaiban találja.

Az összes földbirtokból 1908-ban 23,725.083 ha., azaz közel a fele (46·54%) szántóföld, 9,716.915 ha. (19·06%) erdő; 7,205.648 ha. „landes”; 6,912.508 ha. rét és legelő és 1,499.048 ha. szőlő. Az előző két felvétel e szempontból a következő eredményekhez vezetett:

	1. Szántóföld	2. Erdő	3. „Landes“
1851	25,009.762 ha	7,672.757 ha	7,188.634 ha
1879	26,173.657 »	8,397.131 »	6,746.800 »
	4. Rét és legelő	5. Szőlő	
1851	4,603.418 ha.	2,142.811 ha.	
1879	4,998.280 »	2,320.533 »	

Természetesen ennek az ötféle földnek megoszlása (a mely különben a francia földbirtok összterületének 96·23%-át képviseli, megyék szerint

ez utóbbiak geológiai és éghajlati viszonyai és földrajzi fekvése szerint igen különböző. Van olyan megye, a melyek mindegyikében a szántó-föld terjedelme meghaladja a 400.000 ha.-t és 8 olyan, a hol az erdők több mint 200.000 ha.-nyi területet borítanak.

1908-ban az összes francia földbirtok bérértéke (valeur locative) 2.084,631.537 frank, a miből következik, hogy egy ha. átlagos bérértéke 41 frank. Egyébként e bérérték a legnagyobb a „Nord“ megyében, a hol 138 frankot ér el; az átlagot még 34 megye haladja meg, a melyek közt 11-ben 41-50, 13-ban 51—60, 4-ben 61—70, 1-ben 71—80, 2-ben 87—90 és 3-ban 91—100 frank. Az egyes megyék közt mutatkozó lényeges különbségek oka nemcsak a föld különböző fokú termékenysége és a termékek piaczviszonyai, hanem igen nagy mértékben abban is keresendő, vajjon a különböző megyék földterülete miképpen oszlott meg az egyes mezőgazdasági művelési ágak között. Ilyen körülmények közt ezen átlagok csupán tájékoztatásul szolgálhatnak, de precis adatot nem igen képviselhetnek.

A 2.084,631.537 frank összes bérérték a főbb művelési ágak közt a következőképpen oszlik meg:

Szántóföld	1.089,628.966 fr., az összes bérérték 52·27 ⁰ / ₀ -a
Rét, legelő	447,648.702 » » » » 21·47 ⁰ / ₀ -a
Erdő	172,523.221 » » » » 8·28 ⁰ / ₀ -a
Szőlő	114,610.386 » » » » 5·50 ⁰ / ₀ -a
Kert	77,296.868 » » » » 3·71 ⁰ / ₀ -a

Látnivaló, hogy a terjedelem szempontjából legfontosabb 5 csoport közül 4 a bérérték szempontjából is az első helyeket foglalja el és az összes bérérték 87·52⁰/₀-át képviseli.

A szántóföld bérértéke 19 megyében meghaladja a 20 millió frankot. Legnagyobb Nord megyében 44,320.452 és Pas-de-Calaisban 43,844.914 frankkal.

A rétek és legelők a 20 millió frankot csak Franciaország két legfontosabb állattenyésztő megyéjében (Manche 27,557.555 fr. és Calvado 21,443.597 fr.) haladják meg.

Legnagyobb az erdők vétele Landes (11,549.097 fr. és Vorges (9,765.657 fr.) megyékben, a szőlőké pedig a következőkben: Hérault (19,619.284 fr.), Gironde (12,750.984 fr.), Gard (7,805.879 fr.) és Aude (6,797.851 fr.).

A bértérékből számítható ki a földbirtok vételértéke (valeur vénale). Ez utóbbi 1908-ban — mint említettük — 61 milliárd 757 millió frank volt, a mely szám a főbb művelési ágak közt a következőképpen oszlott meg:

1. Szántóföld . . .	32.937,368.427 fr., az összes vételérték 52·45 ⁰ / ₀ -a
2. Rét, legelő . . .	12.983,659.261 „ „ „ „ 20·68 ⁰ / ₀ -a
3. Erdő	6.025,284.203 „ „ „ „ 9·60 ⁰ / ₀ -a
4. Szőlő	3.047,398.802 „ „ „ „ 4·85 ⁰ / ₀ -a
5. Kert	2.210,325.159 „ „ „ „ 3·52 ⁰ / ₀ -a

A főbb művelési ágak tehát a vételérték szempontjából ugyanolyan sorrendben sorakoznak, mint a bérérték és a terjedelem tekintetében.

Megyék szerint legnagyobb a szántóföld vételértéke, valamint (lásd följebb) a bérérték is Nord (1.417,591.682 frank) és Pas-de-Calais (1,408.159.783 fr.) megyében. A többiben 1 milliárdnál kisebb, de 21-ben meghaladja az 500 milliót.

A rétek és legelők 4 megyében képviselnek 500 millió franknál nagyobb értéket, első helyen itt is Manche megye van 711.789.560 frankkal; 47 megyében a rétek és legelők vételértéke 100—500 millió közt van.

19 megyében az erdők értéke meghaladja a 100 milliót, Vorges megyében 390,631.645 fr., Landesban pedig 362,350.698 fr.

A szőlők vételértéke csak 7 megyében több 100 milliónál. A legmagasabb számokat Hérault (452,375.992) fr. és Gironde (294,558.077 fr.) mutatja.

Az egyes művelési ágaknak megfelelő terjedelmét egybevetve a vételértékkel, egy hektár átlagos vételértéke 1908-ban a következő volt:

1. Szántóföld	1.388 frank
2. Rét, legelő	1.878 „
3. Erdő	620 „
4. Szőlő	2.033 „
5. „Landes“	159 „

Nord megye, a hol a földművelés igen virágzik, a hol az átlagos érték a legnagyobb: 4.332 fr. a szántóföldnél, 4.453 fr. a réteknél és legelőknél és 2.283 fr. az erdőknél.

A két előbbi statisztikai felvétel a földbirtok bérértéke és vételértéke szempontjából a következő eredményekhez jutott:

	Bérérték	Vételérték
1851	1.824,186.246 frank	61.189,030.452 frank
1879	2.645,505.565 „	91.583,966.075 „
(1908)	(2.084,631.537) „	(61.757,233.533) „

Ezen összehasonlításokból kitűnik, hogy a földbirtok bér- és vételértéke 1851-től 1879-ig tetemesen növekedett, de 1879-től 1908-ig

ugyanoly mértékben esett, úgy hogy ma a francia földbirtok bér- és vételértéke alig különbözik attól, a melylyel 1851-ben, 63 esztendővel ezelőtt birt.

Igen érdekes megjegyezni, hogy a legutolsó 29 év alatt a vételérték csökkenése aránylag sokkal erősebb, mint a bérértéke. Amig t. i. a bérérték ezen időszak alatt 21·3⁰/₀-kal esett, a vételértéknél ugyanezen idő alatt a hanyatlás 32·6⁰/₀. E jelenség magyarázatát a következők szolgáltatják: A legutolsó negyedévszázad alatt nagy és mélyreható változások állottak be a mezőgazdaságban. A különböző takarmány- és ipari növények művelése nagyban kiterjedt, a piacok kitágultak, a közlekedési eszközök hihetetlenül fejlődtek ki s mindez igen jótékony befolyást gyakorolt a földbérekre. Viszont a vételárak nem látták ugyanoly mértékben e kedvező körülmények hasznát; a nemzetgazdagság más elemei fejlődtek ki rovására, úgy hogy ma a földbirtok kevésbé keresett, mint hajdan. A múlt század közepe táján, a birtokszerzési vagy nagyobbítási vágy olyan nagy volt, hogy a jövedelmet gyakran feláldozták. A legkisebb földdarabért is számos vevő vetekedett egymással. Korunkban ellenben a tőke mind kevésbé hajlandó földbirtok alakjában immobilizálódni. A hitelintézetek segítségével mind nagyobb mértékben fordul értékpapírok felé, a melyek a capitalista szempontjából számos fontos előnnyel bírnak, mint az elhelyezés rendkívüli mobilitása, igen egyszerű s olcsó feltételek mellett, a jövedelemnek könnyű szerrel való beszedése stb. Innen van az, hogy ma már a kb. 230 milliárd frankra becsült francia nemzeti vagyonnak fele értékpapírok alakjában van képviselve, és innen ered a földbirtok határozott inferioritása, a mely természetesen megfosztja vételértékének egy tetemes részétől.

A földbirtok értékének hullámozása 1851-től 1908-ig az 1 hektár átlagos bér- és vételértékének változásaiban nyer elég hű kifejezést:

	1851	1879	1908
Egy hektár átlagos bérértéke	38	53	41
„ „ „ vételértéke	1.276	1.830	1.244

A főbb művelési csoportok szerint ezen értékek változásai a következők:

	1851	1879	1908
1 ^o . Szántóföld:			
a) Egy hektár átlagos bérértéke . . .	42	57	49
b) „ „ „ vételértéke . .	1.479	2.197	1.496
2 ^o . Rét és legelő:			
a) Egy hektár átlagos bérértéke . . .	73	97	65
b) „ „ „ vételértéke . .	2.256	2.961	1.878

	1851	1879	1908
3°. Szőlő :			
a) Egy hektár átlagos bérértéke . . .	69	130	76
b) „ „ „ vételértéke . .	2.067	2.968	2.033
4°. Erdő :			
a) Egy hektár átlagos bérértéke . . .	20	23	17
b) „ „ „ vételértéke . .	642	745	573

Legnagyobb átlag az elértéktelenedés a szőlőnél: a vételérték 1851-ben 4 milliárd 357 millió, 1879-ben 6 milliárd 887 millió és 1908-ban csak 3 milliárd 047 millió frank volt. A szántóföldeknél a megfelelő adatok 36 milliárd 704 millió, 57 milliárd 514 millió és 36 milliárd 159 millió frank. Legkisebb a csökkenés a réteknél és legelőknél: 10 milliárd 427 millió, 14 milliárd 799 millió és 13 milliárd.

A földbirtokosok száma az 1908-ik évi statisztikai felvétel szerint 7,520.922, a miből következik, hogy 1.000 külön földbirtokra mint adótárgyra (cotes foncieres) 560, 1.000 lélekre 195 és 1.000 családra vagy tüzhelyre 656 földbirtokos esik.

1.000 lélekre legkevesebb földbirtokos Szajna megyében jut (22) és ezenfelül Seine-Inférieure megyében (90). Legtöbb viszont Lotban (377), Artegeben (364) és Basses-Alpesban (357). E szám 7 megyében 130—150, 15-ben 151—200, 25-ben 201—250, 23-ban 251—300 és 9-ben 301—350.

T. A.

A lakáskérdés megoldásának egy érdekes kísérlete Párisban.

A házbérek rendkívüli drágulása miatt panaszkodik nemcsak a budapesti, hanem a párisi közönség is, annál is inkább, mert néhány év óta mind fokozottabb mértékben nyilatkozik itt meg, azaz ugyan másutt is tapasztalható, de sokkal kevésbé erőteljes tendentia, a mely szerint a lakosság minden évben nagyobb mértékben vándorol be a falvakból a fővárosba. Mily szembetűnő a jelenség jelenleg Párisban, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy 1907 óta az évenként a vidékről jövő és a Párisban megtelepülő egyének száma meghaladja a 100.000-t! A város decentralisatiója, a törekvés, a melynek célja, hogy a közlekedési eszközök fejlesztése által a szerény jövedelmű kisemberek a város periferiáin és a környéken telepedjenek le, nem vált be teljesen, a mennyiben a tapasztalat mutatja, hogy valahányszor egy közlekedési eszköz megnyitása a főváros környékének egy-egy pontját a

kenyerüket a város belsejében kereső egyének számára lakhatóvá teszi, a telkek ára itt hirtelenül olyannyira emelkedik, hogy az illetőknek alig van az egészségi szemponton kívül valami érdekük a város belsejét elhagyni.

A párisi községi tanács és a francia nemzetgazdászok ezért már hosszabb idő óta foglalkoznak a házbérek évről-évre való emelkedése következtében mind nehezebben megoldható lakáskérdéssel, főleg abból a célból, hogy a főváros szerény körülmények között élő lakosainak megfelelő lakás biztosítsák. Páris városa rövid idő múlva egy 200 millió frankos kölcsönt fog kibocsátani olcsó munkáslakások építésére, amely lakásoknak $\frac{2}{3}$ -a különben a soktagú családok részére fog fönntartatni, a melyek iránt a francia törvényhozó a faj fönntartása érdekében legújában oly nagy figyelmet tanusít.

Brunet városi tanácsos és Briat, a munkásszervezetek tanácskamrájának vezértitkárja, rövid idővel ezelőtt e kérdés megoldása céljából rendkívül érdekes terv megvalósításához fogtak.

La Sécurité (a Biztonság) címen szövetkezetet alakítottak, a melynek hivatása az, hogy az összes kisemberek: munkásoknak, kereskedelmi és ipari alkalmazottaknak, tanítóknak, állami és egyéb közhivatalnokoknak, kiskereskedőknek stb. az illetők munkaképességének tartama alatt, aggkorukra ingyenes lakást biztosítson egy kollektív épületben. Ezen ingyenes lakáskedvezményében részesedni szándékozók. 25 éven át ugyanolyan, sőt bizonyos esetekben még kisebb összegű annuitásokat fizetnének, mint a milyen lakbért fizetnének közönséges bérházban. 25 év múltán pedig teljesen ingyen élvezhetik lakásukat, csupán azon megszorítással, hogy arányosan hozzájárulván a társaság közös kiadásaihoz. A 25. év után tehát az illető kisember évenként kizárólag személyi adóját fizetni és ezenkívül az általa elfoglalt telek felületével arányos mértékben részesednék a házfönntartás költségeiben és az ingatlant sujtó különböző adókban és terhekben. A társaság már több hatalmas épület építésébe nagy erélylyel hozzáfogott. Aki a Sécurité szövetkezet tagja kíván lenni, azaz aki a kollektív épületben lakást akar szerezni, egy 100 frankos névre szóló szövetkezeti részvényt tartozik jegyezni. Azután, hogy joga lehessen a kívánt lakásba behurczolkodni, be kell a társaság pénztárába annak az értéknek $\frac{1}{10}$ -ét fizetni, a melylyel az illető lakás az egész épületben bir. Példának okáért, ha oly lakásról van szó, a melynek tőkeértéke 5.000—7.000 frank, az illetőnek 500—700 frankot kell lefizetni, mielőtt a neki jutó lakásba behatolhatna. Különben ezt az első áldozatot egy tetszése szerint hosszú idő alatt teheti meg, sőt mí több, bizonyos föltételek mellett egy a Sécurité-vel párhuzamosan működő hitelszövetkezet neki ezt az összeget előlegezi.

Amikor a lakás tőkeértékének $\frac{1}{10}$ -e teljesen be van fizetve, a lakó által fizetendő annuitásoknak nagysága azoktól a föltételektől van függővé téve, a melyek mellett maga a Sécürité szerezte meg az ingatlan építésére szükséges pénzt. Minthogy azonban a Sécürité által fizetett kamat $4\frac{0}{10}$ -ot meg nem haladhatja, a lakótárs tag által évenként fizetendő összeg a lakás tőkeösszegének $6\frac{4}{10}$ -a, a lakó által viselendő összes többi terhek beszámításával pedig $8\frac{5}{10}$.

A terv szerkesztői kiszámították, hogy négyzetméterenként 100 franknál többre nem kerülő telkeknél és a legkitünőbb egészségi viszonyok közt a négyzetméter bérértéke 14 frank 80 centimes. Ennélfogva egy 2 szobából, konyhából és mellékhelyiségekből álló lakás évi bére 430 francs, egy 3 szobásé pedig 607 frank volna.

De minthogy a társtag a tanács tőkeértékének $\frac{1}{10}$ -ét már előre kifizette, az általa évenként az idővel rá ingyen szálló lakásért első példánkban csak 397 frankot, a másodikban pedig 561 frankot fizetne. Igaz, hogy ezenkívül még házfönntartási költség czímén fizetne az első esetben 100 frankot, a másodikban pedig 140-t.

25 év múlva a lakás értéke teljesen amortizálva lesz és a lakónak szabadságában van vagy a lakást eladni, vagy pedig benne maradni, a nélkül, hogy ezentúl valaha kelljen is gondolni házbérfizetésre. Természetes, hogy utána örökösei is élveznék ezt a kiváltságot.

25 év alatt a társtag tetszése szerint kiléphet a társaságból vagy jogait esetleg másra ruházza át. A szövetkezetet egy a társtagok által választott 15 tagból álló tanács igazgatja, a melynek hivatása dönteni az építkezéssel és fönntartással kapcsolatos minden kérdés fölött; a tanács megállapítja továbbá a házbéreket, elfogadja a bérszerződéseket, tudomásul veszi a kilépéseket és megállapítja a szövetkezet általános regie költségeit. A tanács mellett működik minden épületnél egy három lakótárs tagból álló bizottság, a melynek czélja az, hogy az illető épület igazgatására vonatkozólag tegyen javaslatokat.

A Sécürité alapszabályait valóságos házirend kíséri, a mely arra törekszik, hogy eleve oldjon meg minden konfliktust, a mely a lakótárs tagok között esetleg keletkezhetnék. De bármilyen ügyességről tesznek tanúságot e „házirend“ szerkesztői, meg kell vallanunk, hogy kíváncsisággal eltelve várjuk azt az időpontot, a mikor a lakótárs tagok a Sécürité első felkészült házába fognak hurczolkodni. Erre a kérdésre a választ csak akkor adhatjuk meg, ha a lakók már az új épületben lesznek.

Tomaschoff Albert

Munkásbiztosítási törvény Belgiumban.

A mai viszonyok között szinte furcsán hangzik, hogy a belga törvényhozás a munkásbiztosítás kérdésével bibelődjék. Nem csodálatos azonban, hogy az erősen industrialisálódott Belgium néhány hónappal ezelőtt még ezzel a socialpolitikai problémával foglalkozott.

A belga munkásbiztosítás minden ága éveken át merőben önkéntes biztosítás volt. A betegbiztosítást ily módon 3.550 segítőegyesület végezte, mintegy 450.000 biztosított taggal (Belgiumban a bér munkások száma körülbelül 2 millió). A segítőegyesületek segélynyújtása legtöbbször csak betegpénzek fizetésére szorítkozott. A balesetbiztosítás viszontbiztosító pénztáraknak és magánvállalatoknak az ügykörébe tartozott. De létezett egy állami biztosítási alap is, a melyhez az egyébként nem biztosító vállalkozóknak törvény erejénél fogva hozzá kellett járulniok és a melyből a szükséghez képest és a lehetőség szerint kártalanították a balesetet szenvedő munkásokat. Ez az alap összesen 64.000 vállalatot vont be a maga érdekkörébe. A mi a rokkantság és az aggkor elleni biztosítást illeti, az, a mintegy 250.000 főnyi bányász-munkásság kényszerbiztosítása kivételével, szintén önkéntes biztosítás volt. Az állam azonban ehhez a biztosítási ághoz a költségek egy részének fedezése tekintetében (évenként kerek 6 millió koronával) mégis vonatkozásban állott. Aggkor és rokkantság ellen az összes munkásságnak majdnem a fele már eddig is biztosítva volt.

A belga országgyűlés május 8-án 83 szavazattal 57 ellenében elfogadta az új munkásbiztosítási törvényeket, melyek a kényszer elvén alapulnak. A törvények szabályozzák úgy a betegbiztosítást, mint a rokkantsági és az aggkori biztosításokat. A biztosítási kényszer kiterjed minden munkásra és munkásnőre, illetőleg alkalmazottra és alkalmazott nőre, ha az illetők 16. életévüket már betöltötték és 2400 koronánál több bért nem kapnak. Van ezenkívül egy minimális kereseti határ is, a melyen alul senki sem köteles magát biztosítani, úgy hogy a legszegényebbek, a kiknek anyagi helyzetéhez képest a biztosítás nem elsőrendű szükséglet, a biztosítási teher vállalására nem kényszerülnek. De ha mégis kívánják a biztosítást, úgy erre módjuk van, mert a törvények a kényszer elve mellett is meglehetősen tág teret engednek az önkéntes biztosításnak. A bizonyos életkort már elért munkásokra a kényszerítő erő szintén nem vonatkozik.

A biztosítás bevételei a munkásoktól, a munkaadóktól és az államtól származnak. A munkások járuléka évi 24 korona, még pedig betegbiztosításra 12 korona, a másik két ágazatra pedig 6—6 korona. Ha a munkás heti keresménye nem tesz ki 13 korona 20 fillért, akkor az

általa fizetendő járulék is aránylagosan kisebb. A munkaadók minden munkás után 7 korona 70 fillért fizetnek évenként, ebből 1 korona 90 fillért a betegbiztosításra, ugyanennyit a rokkantsági biztosításra és 3 korona 90 fillért az aggkori biztosításra. Ha a rokkantsági biztosítás költségeinek fedezésére az anyagi eszközök egyébként is rendelkezésre állanak, akkor a munkaadók hozzájárulásától ebben a biztosítási ágban el lehet tekinteni. Az államnak minden egyes munkás biztosítása körülbelül 9 koronájába kerül, vagyis az egész biztosítási teher, 2 millió munkást számítva, circa 18 millió korona. A biztosítás szerve az állami általános pénztár, de az állam által elismert viszontbiztosító társaságok is folytathatják működésüket.

A betegbiztosítás alapján a beteg munkásnak igénye van szabad orvosi kezelésre, gyógyszerekre és az u. n. betegpénzre, amely a betegség ötödik napjától fogva három hónapig jár, legföljebb az átlagos bérkereset $\frac{2}{3}$ -ának értékében. Három hónap után a beteget rokkantnak nyilvánítják és mint ilyen a rokkantsági pénzt kapja: 96 fillért naponta. A betegség, illetőleg a rokkantság tényálladekának feltételei a szokások. Specialis betegségek leküzdésére, pl. a tuberculosis ellen sanatoriumokat építenek, a mely célra a kormány 6 millió koronát szavaztatott meg. Betegágyban lebetegedő nők a szülés után külön 28 korona segélyben részesülnek.

Az aggkori nyugdíjjogosultság a 65. életév betöltése után nyílik meg. A nyugdíj egész összege évenként 282 korona; kevesebb azonban, ha a biztosító nem tud legalább 49 éven át teljesített járulékfizetést felmutatni.

Sch.

Franciaia törvény az alkalmazottak óvadékáról.

A folyó évi április hó 2-án hozott francia törvény kötelezi a munkaadót, hogy az alkalmazottai által lefizetett, 1.500 franknál csekélyebb értékű óvadékokról jegyzéket vezessen, magát a pénzt pedig az alkalmazottak nevére valamely takarékpénztárnál helyezze el. A jegyzék a munkafelügyelettel megbízott hatóság kívánságára bármikor előmutatandó. A takarékpénztárnál kezelt összegből valamit fölvenni a munkaadónak csak a hatóság hozzájárulásával van joga, értesítenie kell továbbá előzetesen az illető alkalmazottat is, a ki a maga kifogásait szintén megteheti. A munkaadó és az alkalmazottak között ilyenképpen támadó esetleges vitákban a hozzájárulásra jogosult hatóság dönt. Ugyanez a hatóság

illetékes, ha a munkaviszony megszűnésekor a munkaadó az óvadékot vissza akarná tartani.

- Az 1.500 franknál nagyobb óvadékokat a hivatalos letéti pénztáraknál kell a letét nemének és céljának megnevezése mellett elhelyezni. Az egész összegnek, vagy akárcsak az összeg egy részének a visszadására a pénztár másképp nem kötelezhető, mint vagy a felek egyértelmű kérelme, vagy a jogerős bírósági ítélet felmutatása mellett. A munkaadóknak elsőbbségi joguk van pl. olyan harmadik személyekkel szemben, a kik az óvadékon zálogjogot akarnak érvényesíteni.

A törvény büntető sanctiókat is állít föl, 16-tól egészen 500 frankig terjedhető pénzbüntetések alakjában, a mellett, hogy az óvadékoknak jogtalan visszatartását vagy felhasználását a munkaadó személyes céljaira az általános büntetőjogi törvények is sújtják.

Sch.

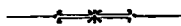
Pályázat az egyházi kötött birtokok kérdéséről.

A Szociálpolitikai Szemle pályázatot hirdet olyan népszerűen megírt tudományos munkára, mely az egyházi kötött birtokok szerepét Magyarországon közgazdasági, socialis, politikai, művelődési és jogi szempontból tárgyalja és a kérdés gyakorlati megoldásának útját is megjelöli.

A pályadíj 1.000 (egyezer) korona, mely csak irodalmi becsű és gyakorlati jelentőségű munkának fog kiadatni.

A pályamunka terjedelme legalább 3—4 nyomtatott ív legyen.

Pályázati határidő 1914. évi december hó 31. Pályázhatni álnéven vagy jelige alatt is.

A háború sebesültjeinek gazdasági jövője.

Ama szociális napikérdések mellett, a melyeket meg kell oldani, hogy a belső hadikészenlétünket megerősítsük, már ma előtérbe lép a probléma, miként fog azoknak a gazdasági jövője alakulni, a kik a háború folytán megrokkantak vagy munkaképességüket részben is elveszítették. A katonai sociálpolitikának igen messzeható tömegproblemájáról van itt szó, a melyet a társadalomnak kétségtelenül dicséretreméltó adományaival a háború egyes áldozatai javára, nem lehet előmozdítani. E végből az egészségügyi, műszaki és különösen társadalomgazdasági rendszabályoknak teljesen átgondolt állami szervezetére van szükség. Nem szabad tünnünk, hogy azoknak a napról-napra szaporodó harczosoknak, a kik egészségüket, testi épségüket feláldozták a hazáért, súlyos gondot okozzon az, hogy miként tudják majd magukat és családjukat a jövőben eltartani.

Nem lehet kétség az iránt, hogy első sorban az államnak, mint ilyennek kötelessége a háború krónikus betegeiről (tüdővész, tifusz, vérhas stb.) és sérültjeiről, a testi épségükben szenvedett kár és illetve a segélyre szorultságuk arányában kielégítő módon gondoskodni. A balesetbiztosítási törvény arra kötelezi a munkaadókat, hogy azoknak a munkásoknak, a kik a munka hevében részben az ő anyagi érdekeikért sebesültek meg, évi járadékot fizessenek. Az állam, mint a társadalomerkölcsi elv legfőbb képviselője, még kevésbé dobhatja oda a nyomor áldozatait azokat a férfiakat, a kik hallatlan fáradalom között a haza fennállásáért küzdöttek. Ama jelentéktelen és sematikus támogatás helyébe, a melyre a háború sebesültjei jelenlegi törvényünk alapján számíthatnak, mielőbb oly irányú reformnak kellene lépnie, a mely a modern járadékfizetési elv alapján épül fel.

Nem kívánunk ezuttal a háborúnak a tisztikarba vagy valamely nyilvános közszolgálati ágazatba tartozó sérültjei sorsával külön foglalkozni. A katonai személyek nyugdíjszerű ellátásáról ma még érvényben álló 1875. évi LI. törvenyczikk értelmében a hadsereg állományába tartozó személyek rokkantsági segélyét nem sebesülésük, krónikus betegségük és illetve évi keresetüknek ez által szenvedett

megcsappanása arányában állapítják meg. A háború ezen áldozatai rokkantságélyt egyáltalában csak a teljes polgári keresetképtelenségük esetén, még pedig az utolsó szolgálati foknak és a beszámítható szolgálati időnek megfelelő mértékben kapnak. Ez a rokkantsági segély, amelynek helyébe adott esetben a katonai rokkantintézetekben való természetbeni ellátás léphet, nem felel meg a legszerényebb létminimum mai követelményeinek. Az említett törvény értelmében a közembernek csupán évi 72 – 92 korona jár és ez az összeg az őrmesternél is csak 168—364 koronára (a tisztnél 600 koronára) emelkedik. A rokkantsági segélytől függetlenül a háborúban szerzett minden egyes sebesülésért és illetve sérülésért jogigény áll fenn sebesülési járulékra, a mely már bizonyos fokozatot mutat a sebesülés foka szerint. Évi 96 korona mint minimum, 192 korona egy kézért vagy egy lábért, vagy a fejnek, mellnek, vagy hasnak olyan sebesüléséért, mely egy fontos életszervnek funkcióját súlyosan zavarja, végül 280 korona két végtagért, vagy mindkét szemért. A tisztek részére a sebesülési járulék 400, 800, 1800 K-ra rúg. Ezen szabályozásnál azonban szintén kifogásolni kell, hogy nincsen tekintettel a korábbi keresetnek csökkenésére. Az 1880. évi XVII. t.-cz. alapján hadmentességi adóból a katonai nyugdíjat rendkívüli sérülések vagy betegségek esetén 2.400 korona maximumig ki lehet ugyan egészíteni, de ez a pótlék mindig csak kegyelmi ajándék, a melyre nézve jogigény nem áll fenn. Ezzel a szabályozással szemben a német rokkant katona összehasonlíthatatlanul kedvezőbb helyzetben van.¹⁾

¹⁾ A katonai rokkantak ellátásáról 1906. évi május hó 31-én kelt német birodalmi törvény értelmében a katonai rend alsó tagozataiba tartozó személyeknek már akkor is joguk van katonai járadékra (Militärrente), ha sebesülés vagy egyéb a katonai szolgálat közben szerzett baleset folytán kereseti képességének egy tizedét elveszítette. A járadék teljes keresetképtelenség esetén a közember részére is évi 540 márka, a mely összeg az őrmesterig 900 márkára emelkedik. Ezek az úgynevezett teljes járadékok (Vollrente); részleges keresetképtelenség esetén ezen összegeknek arányos hányada jár csak a katonának. A járadékra való igényt a háború folytán szenvedett sérülésért még 10 évig a békekötés után is be lehet jelenteni (a háborúban szerzett sebesülés esetén bármeddig). A járadékon kívül járó sebesülési járulékok (Verstümmelungszulage) is jóval magasabbak (havi 27 M, két szemért és örökös tehetetlenség esetén 54 M) és akkor is járnak, ha az illető végtag megmarad, de hasznavehetetlen. A háborúban szerzett sérülések esetén mindezekon kívül havi 15 M háborús pótlék (Kriegszulage) jár. Mindezen katonai járadékok a »Reichsversicherungsordnung« újabb rendelkezései szerint egyáltalában nem érintik a sérültnek a birodalmi biztosításból származó igényét rokkantsági járadékra (Invalidenrente). Megjegyzendő az is, hogy a katonai járadék iránt két katonai feljebbviteli fórum és a rendes bíróság áll a katona rendelkezésére. Ha a fent említett háborús pótlék (havi 15 márka) élvezője 56 éves korában nem rendelkezik 600 M évi jövedelemmel, akkor azontúl aggkori járulékkép (Alterszulage) jár neki az az összeg, a mely jövedelmét 600 márkára egészíti ki.

A sürgős, lehetőleg a legközelebbi országgyűlés elé terjesztendő törvényes reformnak a következő elvek alapján kellene nyugodnia. Átmeneti keresetképtelenség esetén, a mely lényegileg összeesik a gyógyító eljárással, a háborúban megsérült, illetve megbetegedett legény-állománybeli egyénekről való gondoskodást megfelelő gyógyintézetekre, specialis kórházakra és a költségek megtérítése mellett esetleg részben az Országos Betegsegélyző Pénztárra kellene ruházni, a mely az egyetlen erre alkalmas kiépített szervezetünk.¹⁾ Ezen idő alatt a családjukban ápoltt személyeknek megfelelő ideiglenes járadékot kellene biztosítani; azon katonai személyek hozzátartozóinak pedig, a kiket intézetekben gyógyítanak, tovább kellene a hadbavonultak után járó családi segélyt fizetni. Bizonyos idő lejártá után a rokkantaknak beható orvosi vizsgálat alapján és időnkénti utóvizsgálatok kikötése mellett állandó évjáradékot kellene megállapítani. Ezt az évi járadékot a háború minden sérültje részére ama veszteség arányában kellene megállapítani, a melyet évi keresetében szenvedett, még pedig a fent megjelölt legmagasabb összeg (2.400 korona) keretében egész 100%-ig, a hol a megmaradt munkaerő nem elegendő arra, hogy a sérültnek legalább a korábbi kereset egyharmadát biztosítsa. Csak évi járadékok és nem végkielégítési összegek mentesíthetik az államot és a községeket azoknak szegényügyi eltartásától, a kik keresetképességüket elveszítették. Az 1897. évi angol Workmen's Compensation Act ebben az irányban eljlesztő tanulságokat nyújt.²⁾ A katonai személyek ellátásáról szóló törvénynek azt a rendelkezését, a mely szerint mindenkinek szabadságában van évi járadék helyett egyszer és mindenkorra szóló végkielégítést igénybe venni két évi járadék összegében, csak kisebb járadékoknál és az illető jövője iránt való biztosítékok esetén szabadna megfelelő formában fenntartani.

A járadékokat azonban, állami pénzügyeinkre való tekintettel, alapos reform esetén sem lehet oly magasan megállapítani, hogy a megsérült harcosok jövőjét gondoktól mentesítsük. Az ipari baleseti sérülteknek a sérülést követő élet- és kereseti jövője terén végzett vizsgálatok, a melyeket például a frankfurti „Institut für Gemeinwohl“ támogatásával végeztek, igen kedvezőtlen eredményeket igazolt be. A baleseti sérültek, a kiket munkaképességük korlátozása arányában kártalanított-

¹⁾ A százmilliókra menő vagyon felett rendelkező német birodalmi biztosítás rokkantság és aggkor esetére óriási könnyebbséget jelent most. Hiszen egymagában nem kevesebb, mint 140 tüdővész ellen való ingyenes gyógyító intézetet, 1849 diszpanzért és 115 erdei üdülőtelepet létesített!

²⁾ *Break Up the Poor Law and Abolish the Work House.* London, 1909. p. 358.

tak, megmaradt munkaerejüket, minthogy többnyire egészen magukra voltak utalva, általában nem tudták már közgazdaságilag értékesíteni. A sérültek tehát a legalább hat éven keresztül megfigyelt eseteknek kétharmadában mélyen egykorú életnivójuk alá süllyedtek le. Ezeknek a deklasszált, többnyire szakképzett munkásoknak kétharmada vagy teljesen kereset nélkül maradt, vagy csak időlegesen, alárendelt alkalmi munkáknál nyert alkalmazást. Minthogy az önszegély már az ipari baleseti sérültek számára sem bizonyult elégségesnek, annak helyébe olyan hatósági és társadalmi szervezetnek kell lépnie, a mely a most tömegesen fenyegető társadalmi veszélyek leküzdésére alkalmas.

A részben munkaképes háborús sérülteknek számára akkor sem volna szerencse, ha kizárólag a járadékra utalnók őket, ha egykori jövedelmüket ez teljesen pótolná. A legnagyobb jótétemény számukra és a nemzet számára az lesz, ha nekik, illetve családjaiknak is sikerül megfelelő kereseti alkalmat szerezni. Sajnos, sok örökre teljesen rokkant katona és ezek között sok olyan is fog akadni, a kiknek nincs családi támaszuk. Az utóbbiakat külön rokkantotthonokban, falusi telepeken és gyógyintézetekben kell majd elhelyezni és ezeket teljesen az összességnek kell majd eltartani. De megfelelő orvosi kezelés, gyógyító kurák és a hiányzó testrészeknek mesterséges pótlásával idejekorán mindent el kellene követni, hogy ez a legköltésesebb csoport ne növekedjék meg túlságosan és ezzel a közgazdaságnak a lehető legtöbb munkaerőt megóvjuk.

Miként az ipari baleseti sérülteknél, azonképpen a háború sebesültjeinél is kettős, gazdasági és gyógyászati fontossága van annak, hogy régi foglalkozásukat folytassák és a mennyiben ez nem lehetséges, megmaradt munkaerejüket másképpen értékesíthessék. A baleset folytán előidézett kedélyzavarokat és idegmegbetegedéseket, az úgynevezett traumás neurosisokat — a tapasztalat szerint — leginkább a munkaterápiával, azaz a munkára való tervszerű szoktatással lehet gyógyítani. A beteg ugyanis munka közben nemcsak teljesen hozzászokik egyik vagy másik szervnek elvesztéséhez, de a visszanyert és fokozódó munkaképesség visszaadja életkedvét is. A német „Berufsgenossenschaften“-tól berendezett baleseti gyógyintézetek különös súlyt helyeznek tehát arra, hogy a betegeket lassanként ismét munkára szoktassák. Ennek előfeltétele azonban a sérült testi épségének a lehető legmodernebb gyógy módokkal való mielőbbi és a lehető legteljesebb helyreállítása. A német balesetbiztosítás ezért már az első hetekben kiveszi a kevésbé szakszerű betegpénztári kezelés köréből a súlyosabb sérülteket és azokat hygienicus szempontból kifogástalan, az összes fontosabb gyógyító és orthopaedicus berendezésekkel ellátott, szakorvo-

soktól vezetett gyógyintézetekben kezelteti. Az eredményeket mutatja, hogy a gyógyulási folyamat pl. az alsó lábszár törésénél régebben, a mikor a baleseti kezelés csak a betegpénztári várakozási idő után (13 hét) kezdődött, 10 hónapot vett igénybe, jelenleg 3·6—3·9 hónapig tart.¹⁾ Pénzt és időt nem kimélve végzi az ipari balesetgyógyítási technika ma a munkáját a munkaképesség lehető legnagyobb mértékben való helyreállítása érdekében és ennek tanulságait kell mielőbb a háború sérültjeire is alkalmazni.

A munkaképesség helyreállítása érdekében testileg és lelkileg egyaránt idejekorán és helyesen kell kezelni a háború sebesültjeit is. A sebészet tudománya kapcsolatban a célszerűen alkalmazott orthopaedikus kezeléssel e tekintetben csodákat művelhet. A tudomány haladásának köszönhető, hogy a tagok kényszerű elvesztése ma még a csontsérülések esetén is a ritkább esetek közé tartozik. Ha azonban a sérültnek egy testrészét élete megtartása érdekében mégis el kell vesztetnie, akkor ma nem szűnik meg az állam és a társadalom feladata azzal, hogy pl. a féllábú fabotot és mankót kap. A sebészetnek egy külön iparág kelt a segítségére, a mely az ú. n. protesiseket, mesterséges tagokat készíti. Ezek nem a luxust, hanem a munka céljait szolgálják és a nehézkedési erő felhasználásával kitűően használhatók. Egyedüli hátrányuk, hogy költségességük folytán az állam a sebesültek tömegeit nem láthatja el velük — a maximális összeg újabb rendelet szerint 250 korona — és ezért a társadalomnak mindennek előtt ezen a ponton kellene segítőleg közbe lépnie. Lorenz bécsi tanár a gazdaságosság szempontjából azt az eszmét vetette fel, hogy az állam maga állítsa elő egységes elvek szerint a műtagokat.

Azokban az esetekben, a mikor az amputatio elkerülhető (ideg-, izomszakadások, bénaság), a munkaerő teljes helyreállítása érdekében fokozott szükség van a szorosán vett sebészi kezelés után utókezelésre. Minthogy kellő számú modern rokkantintézeteink nincsenek,²⁾ ortopaedikus és medico-mechanikai gyakorlatra szolgáló, szakorvosoktól vezetett külön kórházakra van szükség. Miként most Németországban megkezdették, nálunk is a nagyobb kórházi központokon az egyik kórházat erre a célra kellene kijelölni és a gyógyulóban levő sérülteket itt kellene az elérhető teljes gyógyulásig kezelni. Ezen utókezelés céljából a sérülteket már az állandó tartózkodási helyük közelében levő utókezelő kórházba kellene utalni, hogy már a helyi munkapiaczczal

¹⁾ Paul Kaufmann, *Schadenverhütendes Wirken in der deutschen Arbeiterversicherung*. Berlin, 1913. S. 67.

²⁾ A fővárosban a Nyomorék Gyermekek Országos Otthona (VII., Mexikói-út 63–64.) ilyen irányú modern intézet.

idejekorán érintkezésbe jussanak és lehetőleg csak akkor hagyják el a kórházat, a mikor volt, vagy újonnan tanult foglalkozásukban biztos állásba juthatnak. A régi milieujében a rokkant harcos minden kereseti ágban könnyebben talál állást vagy támogatást, mint egészen idegen helyen. De meg elkerüljük azt is, hogy bizonyos városokban és első sorban a nagyvárosokban tömegesen maradjanak együtt a rokkantak és nyomorékok.

A testi bajok gyógyításával párhuzamosan kell a lelkingevelésnek, a a munkára szoktatásnak folynia. A volt harcos lelkében nem szabad annak a kétségbeejtő gondolatnak befészkelődnie, hogy ő most már többé nem hasznos tagja a társadalomnak és a legtöbbször fiatal életének immár nincsen célja. Biesalski berlini orvostanár egy előadásában elmondotta, hogy az alá rendelt kórházakban tett minden látogatás alkalmával a sebesültek gondolkodását oda igyekszik irányítani, hogy régi foglalkozásukhoz ismét visszatérhetnek, másoknak utóműtéseket helyez kilátásba és azoknak sikereit szemléltető példákön mutatja be. Az ilyen bátorító oktatásnak mindig megvan a jótékony hatása a sebesültre és idejekorán akadályozza annak a rendkívül káros rögeszmének a beidegzését, hogy koldus lesz és könyöradományokból kell megélnie, vagy munka nélkül az államnak kell bőségben eltartania. Pedig itt van az eredő forrása az ugynevezett járadékhysteriának és a társadalommal való közveszélyes meghasonlásnak!

Ezért azoknak, a kik az orvosok véleménye szerint nem tudnak egykori foglalkozásukhoz visszatérni, már a hosszú kórházi tartózkodás, illetve az említett utókezelés alatt hozzá kell fogniok azon foglalkozások egyikének megtanulásához és gyakorlásához, amelyre megmaradt munkaképességük szerint alkalmasak és a melylyel a mérsékelt állami járadékot ki kell egészíteniök. E végből szükséges volna a patronage egy új ágát, a *rokkant-patronage* intézményét kifejleszteni. Az intézmény abban állana, hogy erre alkalmas és erre ráérő urak és hölgyek egyesülnének a végből, hogy a hadi sérültek gazdasági jövőjével lehetőleg egyénekenként foglalkozzanak és azt lehetőleg egyengessék. A sebesült patronusa már a kórházi tartózkodás, illetve az utókezelés alatt igyekeznék megismerni a sebesült multját, előképzettségét, megmaradt képességét és az orvos belevonásával igyekeznék vele megállapítani jövő életprogrammját. Mihelyt az orvos megengedi, a munkához való visszazoktatás végett a nap néhány órájában a helyesírásban, számolásban, az arra alkalmasokat idegen nyelvekben, gépirásban, gyorsírásban maguk az önkéntes védnökök oktathatnák. Különösen a volt ipari szakmunkásokat (géplakatosokat, szerelőket, ácsokat, kőfaragókat, kőmíveseket stb.) lehet — egyesek véleménye szerint — az ipari rajzolásban már a kórházban oktatni és műszaki rajzolókká kiképezni. Másokat akár a

rokkantak eme kórházaival kapcsolatosan, akár azoktól függetlenül megnyitandó kellő számú szakipari tanfolyamnak kellene jövő pályájukra előkészíteni. Ebben az időpontban a sebesült járadékigényét is már tisztázni lehetne és akkor a járadékra támaszkodva bátrabban is fog az új munkaág tanulásába kezdeni, mintha teljesen az abból való keresetére volna utalva.

Csak a köztestületeknek és a társadalomnak egyöntetű eljárása tud majd a háború sérültjeinek megfelelő számú kereseti forrást és munkahelyet rendelkezésre bocsátani. De a rokkantak számára alkalmas munkanemeknek kiválasztásával és előteremtésével, munkaközvetítéssel és új foglalkozások számára való kiképzéssel, mindig a sérültek megmaradt munkaerejének alapos ismerete alapján, rendszeresen gondoskodhatunk a háború sebesültjeiről. Hasonló berendezéseknek hiánya már az ipari baleseti biztosítás keretében is igen kedvezőtlen következményeket vont maga után. Most ajánlatos volna a baleseti és hadi sérültek javára egy közös szervezetet teremteni, a melyet talán idővel megfelelő kapcsolatba lehetne hozni az Országos Munkásbetegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztárral is.

Mi sem természetesebb, mint hogy a sok könnyebb állást, a mely a nagy közkormányzati ágak, magánvállalatok és magánháztartások körében kínálkozik (irodai alkalmazások, szolgák, kocsisok, gépkocsi-vezetők, házmesterek, küldönczök, örök stb.), a jövőben lehetőleg kizárólag és a szokásos egészségügyi feltételek figyelmen kívül hagyásával is, a rokkantak, különösen pedig a valamely új foglalkozásban már alig is kiképezhető idősebb rokkantak számára kellene fentartani. Eme szinte magától értetődő intézkedések mellett valamennyi munkaadónak, ezek között természetesen a nyilvános üzemeknek is, erkölcsi kötelessége lesz, hogy egykori munkásait, bár a háborúban munkaképességük bizonyos fokig megcsökkent is, a megmaradt munkaerő arányában — ha az technikailag valamikép lehtetséges — tovább foglalkoztassák. Az ez év tavaszán keresztülvitt budapesti munkanélküliségi számlálás alkalmával megállapíthattuk, hogy a korlátolt munkaképességű egyének, ha egyszer elbocsátják őket, sokkal tovább maradnak munka nélkül, mert sokkal nehezebben állítják őket újra munkába, mint az egészséges munkásokat.

Egyes német balesetbiztosító intézetek ezért már a gyógyulás folyamata alatt felhívják a volt munkaadó figyelmét arra, hogy a megsérült munkás ismét megkezdheti régi foglalkozását. Ha ebben a tekintetben a „Berufsgenossenschaft“ a korábbi munkaadónál nehézségekre talál, figyelmezteti a munkaadót arra a nagy érdekre, a mely a biztosítottat, a vállalkozót és a biztosító intézetet egyaránt a sérült újra való alkalmazásához fűzi. Az intézet rendszerint megállapodik a vállalkozó-

val, hogy a sérültnek egészen jelentéktelen munkaképesség esetén a teljes, vagy azt megközelítő járadékot fizeti és hogy a járadékot csak akkor csökkenti, ha a munkabér megfelelően emelkedik. Számos német nagyvállalat különösen követendő példát mutat arra nézve, hogy miként lehet és kell a megsérült munkásokkal bántani. Csak a hirneves esseni Krupp-vállalat példáját kívánjuk jelezni, a mely régtől fogva azt az elvet követi, hogy minden megsérült munkását megtartja, a ki bármely az üzemben számára még kínálkozó munkát el tud és el akar végezni. Az ezen vállalatnál nagy számban dolgozó korlátozott képességű munkások egy része a régebbi szakszerű tevékenységét azért folytathatja, mivel a többi munkás tartozik őket támogatni, szükség esetén pedig a tulórázástól, vagy éjjeli munka alól szabaditják fel őket, a munkabérüket pedig a legméltányosabban szabják meg. Ha a sérült a rendes üzemi munkát egyáltalán nem tudja már végezni, akkor u. n. rokkantmunkát kap. Arra nézve, hogy a rokkantakat milyen sokoldalú módon lehet még bányauzem körében is foglalkoztatni, arra nézve is mintaszerű berendezéseket mutat fel a Krupp-cég. A baleseti sérülteket hat különböző csoportban foglalkoztatja, így első sorban a felvonók és emelők kiszolgálásánál, az u. n. helyi munkánál és különös megbízhatóság esetén a raktárak kezelésénél. Más félrokkantakat a tisztogató, küldönc, felvigyázó és egyéb biztonsági szolgálatban alkalmazzák. Soknak az irodai szolgálat, nevezetesen a telefon kiszolgálása és egyszerű irodai munkák nyújtanak foglalkozást. Azok a sérültek, a kik már csak ülve tudnak testileg dolgozni, egy kefégyárban és egy foltozó szabóműhelyben nyernek alkalmazást.

Kevesebb sikerrel jártak, a munkaadóknak húzódozása folytán, azok a kísérletek, a melyek a csökkent munkaképességűek érdekében a közhasznú munkaközvetítők mellett létesített (Hamburg, München) speciális munkaközvetítés útján az általános munkapiacra igyekeznek a rokkantaknak alkalmazást szerezni.

A háború sérültjei érdekében tehát a magyar munkaadók érdekszervezeteinek is ebben az irányban kell tagjaikra morális nyomást kifejteni. Minthogy azonban számos harczost eddigi hivatásában egyáltalán nem lehet majd alkalmazni, a már említett tanfolyamokat illetve a szabad munkapiacra már nem érvényesülők részére kellő számú és modern szellemben berendezett rokkantintézeteket kell majd létesíteni, a melyek őket megfelelő tanulmány alapján megállapítandó kereseti ágakban képezik ki.

A vakokról, süketnémákról és nyomorékokról való modern gondoskodás békeidőben különösen gazdag tapasztalatot nyújt arra nézve, hogy miként lehet fiatalabb korban levő egyéneket bizonyos foglalkozási

ágakban kiképezni és az intézetből való kibocsátás után gazdaságilag önálló helyzetbe juttatni. Különös nehézségeket főleg a vakok és a nyomorékok kiképzése okoz. A vakok intézeteiben különösen a szék-, gyékény- és kosárfonás, a kötélverés, kefekötés és varrómunkák váltak be. Különösen tehetséges növendékeket zenére is kiképeznek, még pedig úgy zongorahangolókká, mint orgonistákká és zenetanárokká.¹⁾ Egy két év előtt készült felvétel szerint a német nyomorék-intézetekben nem kevesebb, mint 75 különböző kiképzési lehetőséggel élnek.²⁾ A legtöbb intézetben a kosárfonást, szabómunkát, czipészetet, könyvkötést, székfonást, asztalosságot, lakatosságot oktatják, sőt az arra való növendékeket könyvvezetésre és gépirásra is kiképezik.³⁾

Minthogy azonban a testi fogyatékoságban és szervi hibákban szenvedő egyének sok esetben nem tudnak a szabad gazdasági életben érvényesülni, számos állandó műhelyt tartanak fenn részükre, a melyekben az intézetekben elsajátított foglalkozást tovább űzhetik. Németországban számos benlakással összekötött intézet áll fenn kivált a vakok számára, a melyekben iparukat élethossziglan folytatják. A legkevesebb, a mit a vakoknak és nyomorékoknak ez intézetek nyújtanak, abban áll,

¹⁾ Hazánkban a felnőtt vakok oktatásával és szakipari kiképzésével a Vakokat Gyámolító Országos Egyesület (VII., Hermina-út 7. szám) foglalkozik. A 32 év óta fennálló egyesület az ország különböző részein létesített telepein a kiképzésre alkalmas vakokat 2—4 évi időszak alatt megélhetésüket biztosító foglalkozásra (kefekötés, kosárfonás, székfonás, harisnyakötés, himzés, zene) képezteti ki. Ezen állami és társadalmi támogatással működő egyesület a kiképzési idő alatt felmerülő tartási költségek felerészét is maga viseli, a másik felerésznek, évi 300 koronának viselését pedig az illetőségi községtől kéri. A rendelkezésre álló, viszonylag igen szerény anyagi eszközök segítségével eddig 500 vakot képezett ki hasznos iparossá és őket részben önállósította, részben pedig foglalkoztató intézeteiben foglalkoztatja. Ujabban az egyesület az önállósított növendékei számára a Kispesti állami munkástelepen bérelt kétszobás lakást, a melynek 220 korona évi béréhez évi 100 korona segélyt ad. Ha számításba vesszük, hogy az országban a háború előtt is már 15.000 vak volt, akkor bizony ezen országos egyesületnek actiója igen szerénynek fog feltűnni és a nyugati államokhoz hasonló törvényhozási actióra volna szükség, hogy a kiképezhető vakok valamennyien iparosokká neveltessenek és ipari termelvényeik a közszállítások révén állandó piacra tegyenek szert. A meglévő intézménynek nagyszabású fejlesztésére, anyagi támogatására és a vele szemben követett közszállítási politika megváltoztatására lesz szükség, ha a háborúban megvakultakról ez úton kívánunk a tudomány és a technika mai állásához képest gondoskodni.

²⁾ Hirschfeld, *Fürsorge für erwerbsbeschränkte Personen*. Zeitschr. f. Armenwesen Jg. XV. S. 311. ff.

³⁾ A vakok ügyénél kevésbé fejlett hazánkban a nyomorékokról való gondoskodás. A Nyomorék Gyermek Országos Otthona az egyetlen nagyszabású intézményünk. Modern szép épülete (mely fennállásának 10-ik évében a Mexikói-út 63. szám alatt jött létre) 120 gyermek befogadására alkalmas, jelenleg azonban az egyesület anyagi erejéhez képest csak 40 gyermeket lát el. A szakipari oktatás körében sikerrel folytatja a bórdíszmű- és szíjgyártóipar oktatását.

hogy az egykori növendékeket szerszámmal látják el, továbbra is beszerzik a nyersanyagot számukra, munkát keresnek és ez úton gondoskodnak arról, hogy a növendékek csakugyan értékesíthessék meglevő munkaképességüket.

Mentől előrehaladottabb korban ér valakit baleset, annál nehezebb valamely új foglalkozásban kiképezni. Mindazonáltal bő tapasztalatok állanak egyes nagy munkaadóknak már említett kísérletein kívül arra nézve is rendelkezésre, hogy ez korántsem lehetetlen feladat. A Berlinben 1909-ben megalapított „Verein für Unfallverletzte“ jó tapasztalatokat szerzett egy műhelylyel, a melyben munkásokat, a kiknek lábszárait szétroncsolták, kefekötésben oktatnak ki.

Számos város szegényügyi igazgatása részben általános foglalkoztató műhelyeiben, részben különös munkaműhelyekben foglalkoztatja a korlátolt munkaképességű egyéneket, nehogy teljesen a szegényügy terhére essenek (faapritó helyek, adományjavítók, közhasznú írószobák, mezőgazdasági üzemek pl. Nürnberg mellett stb.). Külön foglalkoztató műhelyt létesítettek e célból (1912) Duisburgban, a mely jó pénzügyi eredménnyel foglalkoztatja a rokkantakat favágással, hulladékok osztályozásával és eladásával, zsákfoltozással, székfonással, míg a mülheimi városi foglalkoztató gyújtófát, fűrészlisztet, seprűket, keféket készített, továbbá faapritási, mezőgazdasági munkákat, irodai munkákat végeztet a rokkantakkal. A jelentkező személyeket a képességüknek megfelelő osztályokba sorozzák, olyan egyéneket, a kiknek lábszárai fogyatékosak, főleg kefekészítésnél és székfonásnál alkalmaznak.

Különösen a ruházati ipar és egyes háziipari szakmák (szalmafonás, kefekötés stb.) alkalmasak arra, hogy tömeges megélhetési lehetőséget nyújtsanak a háború áldozatainak. Ezért ezeket a munkaalkalmakat a közhatóságoknak, mint a legnagyobb munkaadóknak, első sorban a hadi sérültek javára kellene fentartaniok. Ezek nem volnának költséges inségmunkák, mivel elégséges volna, ha a köztestületek a katonai és polgári igazgatás rendes szükségleteit (kivált a hadfelszerelési szállításokat) a rokkantak intézeteiben és — még többek érdekében — egyszerűen a szerződéses vállalkozókkal oly föltételek mellett készíttetnék el, hogy a szállítóknak ezen munkáknál elsősorban a háborúnak ezen foglalkozási ágakban kiképzett részeseit, illetve azoknak családtagjait is tartoznak alkalmazni. Ezekről az iparszakmáktól bizonyos időre az ifjúságot távol kellene tartani és annak más foglalkozási ágak igénybevételét kellene tanácsolni. A kézműves mestereket külön jutalmakkal is arra kellene buzdítani, hogy a rokkantak kiképzésével vegyenek részt a szociális munkában. Szükség esetén a fegyházi munkát is korlátozni kellene a háború résztvevőinek érdekében.

Azoknak a sérülteknek, a kik előéletük vagy testi hibájuk folytán ipari tevékenységre már egyáltalában nem alkalmasak, lehetőleg családjuk körében kellene maradniok és végkielégítési összeggel és illetve erre a célra gyűjtött társadalmi alapok kölcsönei vagy kamatbiztosítása útján egy kis üzlethelyiség, árusítóhely stb. tulajdonába volnának helyezendők. Az állam vagy a község engedélyétől függő üzleteket (dohányárudákat, piaczi bódékat stb.) elsősorban a háború résztvevőinek kellene fentartani. Még rosszabb esetekben a sérült támasz nélküli családtagjait kellene elsősorban keresettel ellátni (pl. házmesteri állások) és illetve nevelésüket elősegíteni.

A fenti elveket nagyrészt a mezőgazdaságban is meg lehetne valósítani. Mezőgazdasági munkás-gyarmatokat kellene állami, egyházi birtokokon és illetve hazafias nagybirtokosok birtokain létesíteni ama sérültek javára, a kiknek hosszabb gyógyulási folyamaton kell átmenni, vagy pedig egészségüknek súlyos károsodása folytán többé egyáltalában nem tudnak már a szabad versenyben érvényesülni.¹⁾ A könnyebb sérülteket azonban bizonyos, hibáiknak megfelelő szabad mezőgazdasági bér munkáknál (kertészet, főzeléktermelés, állattenyésztés) is lehet majd alkalmazni. Sok esetben kívánatos lesz, különösen a hol gyermekek nőnek fel, hogy az illetőt az állam egy kis földtulajdonhoz vagy földbérlethez juttassa. Ezzel a háború után a népesedésünk körül jelentőségében csak növekvő belső gyarmatosításnak is szolgálatot tennénk.

Reméljük, hogy a kormány a hadsegélyezés keretében mielőbb egy külön országos albizottságot fog a háború sérültjeinek érdekében szervezni, a mely a Vörös Kereszt egyesületen kívül az összes érdekelt hatóságokat és társadalmi köröket (gazdaságpolitikai, orvosi, technikai és paedagogiai) egyesíteni fogja.²⁾ Ezen az uton egy, az összes elvi kér-

¹⁾ Az első ilyen mezőgazdasági gyarmat dr. Rigler kezdeményezésére Eberstadtban Darmstadt mellett nemrég jött létre. Lásd Rigler Otto, *Landkolonien für Unfallverletzte und Invalide und ihre innere Organisation*. Leipzig, 1912.

²⁾ Berlinben nemrég a porosz Vörös Kereszt központja határozta el, hogy egy külön szakosztályt létesít a hadi rokkantak gondozása érdekében. E végből ez egyelőre Poroszország területén igyekszik majd a Vörös Keresztnek, valamint más már létező hasonló célú egyesületeknek (balesetbiztosító-intézetek, nyomorékokat gyámolító egyesületek, otthonok) berendezéseit a közgazdasági körökkel, nevezetesen munkaadó- és munkásszervezetekkel, valamint a munkaközvetítő-intézetekkel kapcsolatba hozni és egy egységesen működő socialis segítőszervezetbe egyesíteni. Az intézmény élére dr. Kaufmann, a birodalmi biztosítási hivatal elnökét sikerült megnyerni. Ez országos szervezettől függetlenül egyes német városokban, pl. Frankfurt a. Mainban, Heidelbergben az összes érdekelt körök (városi hatóság, katonai és kórházi parancsnokságok, az ipari és kereskedelmi körök, orvosi és a socialpolitikai tudomány) képviselőinek részvételével a helyi központ már létre is jött és meg is kezdte működését. (Soziale Praxis. XXIV., 303.)

déseket egyöntetűen intéző állandó központot kellene teremteni a célból, hogy a sebesült harcosoknak sokoldalú és kielégítő gyámolítást biztosítsunk.¹⁾ Ezen gondoskodás gyakorlati lokális szerveiül a helyi hatóságok és a Vörös Kereszt fiókjai mellett ama munkaközvetítő szervezet helyi állomásai is szolgálhatnának, a melynek létesítését a kormány most határozta el. Az egész szervezetet betetőznék a rokkantak patronage-ával foglalkozó helyi egyesületek. Ezeknek a szerveknek volna a hivatása, hogy minden egyes, a gyógyító eljárás befejezése után nekik bejelentendő rokkantról a szükséges adatokat beszerezzék és azokat egészségi állapotukhoz, előképzettségükhöz és megmaradt, illetve az e célból létesítendő tanfolyamokon újonnan megszerzett gazdasági képességükhöz képest elhelyezzék. Ezeknek a szerveknek tehát egyfelől állandó összeköttetést kellene fenntartani a katonai felülvizsgáló hatóságokkal, a melyek a rokkantakat szabadságolják, a kórházakkal, katonai üdülőtelepekkel és esetleg a betegsegélyező-pénztárakkal, a melyek a gyógyító eljárást végzik és a rokkantak egészségi állapotát véleményezik, másrészt azokkal a hatóságokkal és közgazdasági körökkel, a melyeknek módjuk van arra, — kivált, ha bizonyos előítéleteket és rideg anyagi szempontokat mellőznek — hogy a rokkantaknak tömeges munkaalkalmakat nyújtsanak.

A számalom szalmatüzeinek állami intézkedések és társadalomgazdasági berendezések számára kell helyt adnia, a melyek a nemzet köszönetét tettekbe öntik és a rokkantaknak a jövőben is teljes biztosítékot nyújtanak a létre. A kintornás nyomorultak és az utcaszéli koldusok közt nem szabad a háború után harcosainknak tömegesen megjelenniök. A nemzetnek, a mely áldozatkészségének fényes bizonyítékait szolgáltatva, a mikor arról volt szó, hogyan kell a háborút eredményesen folytatni az ellenség letörésére, nem szabad kisszerűnek mutatkoznia akkor sem, a mikor a háború folytán megsérült honfitársainknak jövőjéről van szó. Ha nagy szövetségesünk, a Németbirodalom mintájára, idejekorán megvalósítottuk volna a rokkantsági biztosítást alkalmazottaink érdekében, ma már százmilliók felett rendelkeznének, hogy a háború sebesültjeinek tömegeit saját járulékaik alapján kielégítően biztosítsuk. Most hazánkban a vagyonos osztályoknak kell a törvényhozás útján ama nem csekély pénzeszközöket előteremteniök, a melyek lehetségessé teszik harcosaink számára, hogy egészségüket helyreállítsák és minden kegyelemkenyér mellékizét nélkülöző tisztességes járadékokban részesedjenek. De csak az utóbbi rendszabálynak összekötése a munkateremtés elvével szolgálhat alapul arra, hogy azon a háború legsúlyosabb károsultjainak emberhez méltó jövőt biztosítsunk.

Ferenczi Imre.

¹⁾ Ezt a javaslatomat már a fenti cím alatt 1914. évi december hó 8-án a »Pester Lloyd«-ban megjelent cikkemben fejtettem ki.

Bankpolitika háború idején.

Csak a külső viszonyok nagy és hirtelen változásakor tűnik ki a különbség rutin és észszerűség között. Mig ismerős vidéken minden gyermek tájékozódik, ismeretlen terepre topographiailag képezett tiszt kell: így rendes időkben könnyen és nagy sikerrel, gondolkodás nélkül alkalmazhatók azok a szabályok, melyek a mindennapi élet százszorosan megismétlődött jelenségeiből leszűrődtek vagy az elmélet által bizonyos feltevések alapján levezettettek és könnyen módosíthatók a lassanként változó körülményekhez képest tapogatódzó kísérletezés vagy „józan ész-szel“ eszközölt okoskodás útján; csak akkor kell alkotó elmével egységes terv szerint az egész rendszert újonnan megalkotni, ha az adott tényeket, a melyekre eddig építettünk, egy földrengés keresztül-kasul hányta.

Igy vagyunk azzal a dogmává kövesedett elmélettel is, a mely minden arannyal nem fedezett bankjegyforgalmat szükséges rossznak tekint és szerencsétlenségnek tartja a fedezetarány erős csökkenését, akár a bankjegymennyiség szaporodásából, akár az aranykészlet apadásából származzék is. Az újabb nemzetgazdaságtan ugyan már erősen aláaknázza a classicus angol iskola ezen erődjét, de nem találkozott még senki, aki levegőbe robbantsa és köveiből új elméletet építsen fel, mely nemcsak normális időkre álljon, hanem rendkívüli viszonyok között se akadályozza meg a közgazdaság rendes fejlődését.

Szükséges, hogy a háborúban is elegendő fizetésű eszköze legyen közgazdaságunknak mind a belföldi piacon, mind a külkereskedelemnek még nyitva maradt útjain.

Belföldi vonatkozásban az a feladat, hogy megteremtsük a pénzügyi feltételeket amúgy is erősen megcsökkent termelési képességünk teljes kihasználására; elejét kell venni annak, hogy megismétlődhessenek a háború első heteiben történtek, a midőn olyan termelők is kénytelenek voltak üzemüket pénzhányból beszüntetni, legjobb esetben is erejük és idejük nagy részét pénzért való futkosásban elkölteni, a kiknek lett volna munkaerejük, nyersanyaguk és piacuk gyártmányaik számára és a kik megszavazott, de még igénybe nem vett hitelek, sőt néha folyószámla-

kovetelések felett rendelkeztek. Ez csak úgy kerülhető el, ha a bankok, a mint azt a harmadik moratoriumi rendelet kifejezetten meghagyta, a folyószámlakövetelések kifizetését és azon felül megszavazott hitelek folyósítását is termelési czélokra (nyersanyag, munkabér, stb.) akadálytalanul teljesítik. Minthogy azonban lehetetlen az igényelt pénzeket rendeltetésük szerint megkülönböztetni és — a mint azt alább kimutatni igyekszem — az sem baj, ha többek között bizalmatlanságból felmondott betétek is kifizettetnek, legkivánatosabb az volna, ha a bankok lehetőleg minden betétet és minden megszavazott hitelt különbség nélkül folyósítanának ügyfeleik kívánságára. Ilyen pénzpolitika, mely az Osztrák-Magyar Bank segítségével minden kár nélkül volna keresztülvihető, a távolabbi jövőben is elejét venné sok nehézségnek; valamint minden rendkívüli veszteség, mely háború közben hitelügyletekből származik, hosszú időre a készpénzforgalmat a hitelgazdaság rovására fogja kiterjeszteni, úgy a pénzüzetek tartózkodása ügyfeleik pénzszükségletével szemben arra fog vezetni, hogy béke idején is minden politikai feszültség alkalmából „run“-ök keletkeznek és hitelek még a szükséglet beállta előtt vétetnek igénybe jogosult elővigyázatosságból. Mennél nagyobb mértékben él az ország a moratoriummal, annál több évtizeddel veti majd vissza a háború pénzügyi szervezetünket.

De nemcsak azokat a pénzszükségleteket kell kielégíteni, melyek már régebről jogilag egy vagy más úton biztosítottak, hanem új üzemi hitelekkel is kell támogatni oly vállalatokat, melyek forgótőkéje a háború révén immobilizálódott és lehetővé tenni oly fennálló vállalatok terjeszkedését, újjáaknak megteremtését, amelyek fokozott termelése a megváltozott viszonyok szempontjából kívánatos, vagy mert sürgős szükségleteket elégítenek ki, vagy mert máskülönben teljesen hasznavehetetlen termelési tényezőket foglalkoztatnak, habár csak a távolabbi jövő javára. (Házak, vasutak, világító telepek építése, vízszabályozási, mocsár-lecsapolási műveletek, stb.) A bankok erejét felülmulná, ha ily időben érdekeltségeik számát jelentékenyen szaporítani kellene és ezért az Osztrák-Magyar Bank és a két állam vállalták ezt a feladatot, úgy, hogy német mintára értékpapírok és árúk alapján nyújtandó kölcsönök számára kölcsönpénztárakat létesítettek, egyéb hitelek folyósításának megkönnyítésére — bankok és egyéb gazdaságilag felelős körök hozzájárulásával — hadi hitelbankokat állítottak föl.

A vállalkozási kedv beállott csökkenése mellett alig kell tartani attól, hogy az ily módon forgalomba került pénzek kockázatos és könnyelmű vállalkozásokba lesznek befektetve, melyek a disponibilis termelési tényezőket elpazarolnák, legfeljebb az képzelhető el, hogy azok az erők, melyeket a közvetlen jövő sürgős szükségleteire kell fentartanunk,

oly tervek szolgálatába vétetnek, melyek biztos sikerrel kecsegtetnek ugyan, melyek hasznát azonban majd csak a távolabbi jövő láthatja. (Igy például építkezési kölcsönök folyósítása csak azért oly kívánatos, mert a téglagyárak az ezek nyomába támadó keresletet rengeteg készleteikből elégíthetnék ki és nem terhelnék meg üzemük kiterjesztése által az amúgy is teljes mértékben igénybe vett szénpiacot.) De egy „remedium pirum malo“ volna, ha e veszély úgy háríthatnák el, hogy minden új vállalkozás egyaránt megnehezítették; bár nem lehet rosszalni, hogy a termelés szabályozása a jelen viszonyok között nem bizatik teljesen a szabad versenyre, mégis más eszközöket kell erre a célra találni.

A közgazdaság pénzigényeit végső sorban csak új bankjegyekkel vagy egyéb papírpénzzel lehet kielégíteni.

Németországban az említett valutapolitikai dogmák kedvéért nem akarták a birodalmi bank alapszabályait megsérteni vagy megváltoztatni, kimutatásait a bankjegyforgalom kiterjesztése és a fedezeti arány csökkentése által túlságosan „rosszabbítani“ és ezért a kölcsönpénztárakat feljogosították „Darlehenskassenscheinek“ kibocsátására. A hivatalos commentár ugyan azt mondja, hogy a Darlehenskassenscheinek nem a magángazdaságok közötti forgalomra, hanem csak az állampénztárral és a birodalmi bankkal szemben eszközlendő fizetésekre vannak szánva; az utóbbi beváltásukra is köteleztettek. A gyakorlatban mégis ugyanaz a szerepük, mint a bankjegyeknek, és ez szerencse, mert máskülönben sok felesleges munkával járna, a míg a kölcsönöket felvevő felek pénztárjegyeiket a jegybanknál beváltanák vagy azok kezeibe eljuttatnák, a kiknek az állammal vagy a jegybankkal szemben fizetéseket kell teljesíteniök; így az új pénznem csak szépséghiba a német pénzrendszerben, a mennyiben annak egyöntetűségét zavarja, a nélkül, hogy más bajt okozna. Minálunk a pénztári jegyek kibocsátásában is a német példát követték, ámbár a bankjegyforgalom kiterjesztése nem ütközik többé törvényeinkbe és a jegybank kimutatásainak közzétételét beszüntette; de azzal, hogy csak 500 és 1.000 koronás appointekben bocsátották ki őket, piaczi fogalmukat akadályozták.

Természetes, hogy összes pénzügyeink a jegybank segítségére szorulnak, ha ügyfeleik fokozott igényeit ki akarják elégíteni. Azoknak a millióknak, melyeket nagy bankjai készenlétbe helyeztek, csak hitelpolitikai szempontból van némi jelentőségük, a mennyiben a bankok rendelkezhetnek velük, a nélkül, hogy eladósodásuk az Osztrák magyar banknál fokozódnék. A bankjegyforgalom kiterjesztését ellenben csak azoknak a tartalékoknak felhasználása teszi feleslegessé, melyeket saját pénztáraikban és nem a jegybanknál, girószámlakövetelések alakjában

tartanak pénzügyintézeteink; de még ez a megtakarítás is, a mint az alábbiakból kitűnik, valutapolitikai szempontból egészen lényegtelen.

Nem elég, ha a jegybank esetről-esetre támogatja a pénzügyintézeteket, melyek ily feltételek mellett nem szívesen állanak pénzkészletükkel és pénzközvetítő szolgálataikkal ügyfeleik rendelkezésére, mert nem tudnák, hogy mikor meritik majd ki bizonytalan nagyságú hitelüket a jegybanknál és hogy nem válnak-e ép a legfontosabb pillanatban tehetetlenekké. Legjobban illusztrálja ezt az a helyzet, a melyben a bankok a pénzkészleteiket felszívó járadékkibocsátás előtt voltak, midőn nem tudtak mihez fogni pénzüikkel; hosszabb időre — és csak így lehetett volna azt kereskedelmi és ipari körökben elhelyezni — nem akarták lekötöni és a jegybanknál még fennálló tartozásaikat nem merték törleszteni, attól tartva természetesen, hogy a visszafizetett hitelekkel szükség esetén nem rendelkezhetnek ismét. Ez a helyzet, ha soká tart a háború és a gazdasági pangás, ismét előállhat.

Kivánatos, hogy az Osztrák-Magyar Bank kötelezően nyilatkozzék az egyes bankok részére engedélyezendő kölcsönöknek nagyságáról és feltételeiről; ezek megállapításánál pedig kívánatos, hogy tisztán a hitelek biztonsága (bonitása), nem pedig valutapolitikai szempontok és a hitelek gyors behajthatósága (liquiditása) legyenek irányadók. Necsak áruváltók leszámítolására és lombardkölcsönökre szorítkozzék a jegybank, hanem egyéb künnlevőségek elzálogosítása ellenében is nyújthasson hiteleket, ha kellenek. Hogy takarékbetéteket és a jegybanknál felvett pénzeket nem igen szabad földekbe, házakba vagy gyárakba lekötöni, hanem csakis forgó tőkéül szabad használni, mely rövid időn belül ismét pénzzé tehető, azt közgazdaságunk mindeddig a gyakorlatban túlságosan figyelmen kívül hagyta; de régi bajok orvoslására nem ez a kellő időpont. A mennyiben az igénybe vett pénzek betétek visszafizetésére fordíthatnának, az Osztrák-Magyar Bank úgy is csak a betevők helyébe lépne a nélkül, hogy az illető pénzügyintézet saját vagyona és kötelezettségei között az arány kedvezőtlenebbé válnék. Nem fér kétség ahhoz, hogy a bankok és takarékpénztárak még nagy, elzálogosításra feltétlenül alkalmas activák felett rendelkeznek, de az sem ártana, ha az Osztrák-Magyar Bank leszállítaná azokat az európai jegybankok körében ritka szigorúságú igényeket, melyeket az általa nyújtandó hitelek biztonsága és minősége tekintetében támaszt. A német birodalmi bank már többször el tudott szenvedni nagy veszteségeket is, különösen azokon a kölcsönökön, a melyekkel válságos időkben közérdekből támogatta a piacot; és legkevésbé volnának érezhetőek ilyen veszteségek a jelen viszonyok között, a midőn a fokozott bankjegykibocsátás oly rendkívüli kamatnyereségekkel jár.

Kivánatos továbbá, hogy a jegybank azt a mérsékletet, melyet kamatpolitikájában — a 8⁰/₀-os sajnálatos intermezzótól eltekintve — mindeddig tanusított, ezentúl is gyakorolja. A mint azt a 8⁰/₀ elleni felszólalásokban nagyon helyesen kifejtették, a hiteligények a jelen időben legkevésbé nem csökkennek, ha egy-két százalékkal többet kell fizetni és nem vagyunk olyan szerencsés helyzetben, mint Anglia, mely magas kamatigérekkel saját polgárainak külföldön elhelyezett tőkéit hazavonzani képes; nálunk a magas kamatláb csak fokozott terheket ró a termelő osztályokra az Osztrák-Magyar Bank és a magánbankok javára.

Liberális pénzpolitika addig, a míg a nyomában újból visszatérő bizalom nem vonzza elő a közönségnél thesaurált összegeket, mindenestre a bankjegyprés fokozott igénybevételét jelentené; de ez az igénybevétel nem jelentene egészségtelen inflációt, azaz drágulást.

A drágulás, mely a háborúval jár, abból származik, hogy a hadviselés rendkívül nagy árúszükségletet okoz, míg a kínálat egyrészt az ország termelőképességének csökkenése, másrészt a behozatal nehézségei folytán a rendesnél jóval csekélyebb; ezzel szemben a kivitel is nehezebb lesz ugyan, de a kivihetetlen termékek sok fajtája belső fogyasztásunkban nem használható fel. Bár a termelés csökkenésekor, változatlan árak mellett, a magángazdaságok összesített jövedelme ugyanannyival csökken, árúkeresletük csak kisebb mértékben apad; valamint az állam, úgy az egyén is rendkívüli időkben nemcsak bevételeiből él, hanem vagyonát is igénybe veszi készpénztartalékainak elköltése, követeléseinek felmondása és egyes vagyontárgyainak eladása vagy elzálogosítása által.

A piacz egyensulya, melyet a túlnyomó kereslet a régi árak mellett megbontott, úgy áll helyre, ha az árak emelkedése beszerzéseik és fogyasztásuk mérséklésére kényszeríti a magángazdaságokat; csak a katonai szükségletek elégittetnek ki továbbra is teljes mértékben, az árak alakulásától függetlenül. A többnyire más célokra is használható nyersanyag drágulása és a munkabérek leszállításának nehézségei az áresést többnyire megakadályozzák még azokban a cikkekben is, melyek nagyobb mennyiségben állíthatók elő, mint a mekkorát háború közben a kereslet a megszokott árak mellett felvenne.

Ez a magyarázat egybehangzó nemcsak azzal a tökéletlen elmélettel, mely a pénz vásárló erejét a termelés és a fogyasztás speciális körülményeiből vezeti le, hanem azzal a sokkal mélyebbreható tannal is, mely szerint a pénz vásárló ereje kisebb lesz, ha caeteris paribus a forgalomban lévő javak mennyisége csökken és ha a forgalomban lévő pénz mennyisége emelkedik. Mert mostan is egyrészt a termelésnek,

tehát a piacon forgó javak mennyiségének csökkenésével állunk szemben, másrészt a piacon forgó pénzmennyiség emelkedésével, mely a jegybanknak a magángazdaságok és különösen az állam részéről történő fokozott igénybevételéből ered.

Azt a kérdést kell tehát most felvetni: mennyiben hat a liberális pénzpolitika az árúkeresletre és kínálatra és ezek révén a drágulásra?

I. A betétek, melyeket bizalmatlanságból vonnak vissza és az a pénz, melyet a bevonuló katonák és a rendes bevételeinek pontos esedékessége felől aggódó közönség vesz magához, egyáltalában nem okozhat inflációt, mert csak áthelyeztetett a jegybank pinczéiből magánpénztárakba, anélkül, hogy az árúforgalom közvetítőjeként szerepelne.

II. Az új vállalkozásokba fektetett pénz hatása az árakra nem elemezhető minden irányban, hanem csak legfontosabb és közvetlen vonatkozásaiban:

a) A munkaerők és a gyártásra szükséges (u. n. magasabbrendű) termékek piacán az új vállalkozások révén fellépő kereslet drágítóan hat, a mennyiben olyan termelési tényezőket vásárolnak nagyobb mértékben, melyeknek máskülönben is meg volna kelendőségük; nem érinti az árakat, a mennyiben olyan munkaerők és gyári berendezések jutnak foglalkoztatáshoz, a melyek máskülönben teljesen szünetelnének, vagy olyan raktárak ürülnek ki, melyek árúira egyébként nem volna vevő. Ez utóbbi esetben a piacra kerülő új pénz vele egyenértékű javakat hoz újonnan forgalomba.

b) A fogyasztási cikkek piacán fokozott keresletet, tehát drágulást idéznek elő az új vállalkozások annak révén, hogy a munkásság egy része többet költ azért, mert többet keres, egy másik része, a mely mindaddig munka nélkül volt, azért, mert keresetéből élhet, ahelyett hogy megtakarításait vagy a nyilvánosság támogatását kellene igénybe vennie.

c) Ha az új vállalatok rövid időn belül a termelést a sürgős szükségletek irányában fokozni képesek, egyéb drágító hatásukat saját maguk mérsékelhetik, sőt éppenséggel az árak olcsóbbodását idézhetik elő.

Azzal a fölfogással, mely a termelési tényezők drágításának akarja új vállalatok általános megnehezítésével útját állani, már fentebb végeztünk; a fogyasztásnak oly módon történő csökkentése pedig, hogy egyes munkásrétegek és vagyonos, de készpénzhiányban szenvedő egyének fogyasztása mesterségesen visszafojtatik, közgazdasági szempontból a munkaerő pazarlásával járna, míg socialis szempontból a lehető legnagyobb igazságtalanság volna azok érdekében, a kik vagy fix jövedelemmel rendelkeznek és így a háborútól különben is legkevésbé szenvednek, vagy a háború első napjaiban, mindenfelé pánikot terjesztve,

ellátták magukat készpénzzel. Az alsóbb néposztályok egészben véve — még ha a munkabérek tendenciája, hogy az árak emelkedésével lépést tartsanak, a háború folyamán egyáltalában nem érvényesülne is — az új vállalkozások és a fokozott fogyasztás okozta drágulás alatt nem szenvednek olyan mértékben, mint a mennyire javítja helyzetüket új munkalehetőségek megnyitása.

Pénzvilágunknak a belső piacon reá háruló feladatoknál jóval jelentéktelenebb, de még mindig eléggé fontos teendője külkereskedelmünk czélszerű finanszírozása. Mennél jobban tudjuk behozatalunkat a világpiacz nagy részének elzárása és a fuvarozási nehézségek ellenére is szervezni, annál csekélyebb árúhiány mutatkoznék rendes árak mellett és annál csekélyebb a drágulás. De kivitelünk sokkal kisebb, mint máskor, mert nemcsak az említett általános külkereskedelmi nehézségekbe ütközik, hanem termelőképességünk csökkenését is sinyli; az egyéb fő tételek, a melyekkel máskor kereskedelmi mérlegünk passivumát és a külföldre fizetendő kamatokat és esedékes tőkéket megfizettük, szintén lényegesen csökkentek. Hiányzik a kivándorlók pénzküldeményeinek nagy része; majdnem teljesen hiányzik idegen tőkék behozatala (záloglevél- és egyéb értékpapírkivitel ellenében) is. Ezért áruimportunkat azon az értéken felül, a mely exportunkból az egyéb címen (főképen értékpapírszelvények) külföldre eszközlendő fizetések levonása után marad, csakis arany- és idegen váltókészleteink elidegenítése ellenében fokozhatjuk.

Ez az eljárás a világpiacson éppen úgy drágulási tényezőként hat, mint a papírpénz szaporítása a belföldön; a semleges államokban az aranyexport közvetlenül, idegen váltók, idegen hitelek értékesítése közvetve növeli az ott forgalomban levő pénzmennyiséget, az ennek nyomában járó fokozott árúkereslet a piacz egyensúlyát megbontja és az árakat addig hajtja felfelé, a míg a pénz vásárló erejének csökkenése következtében az összkereslet árúk iránt — a melynek jelentékeny részét most már a hadviselő államok kereslete teszi ki — ismét eredeti terjedelmére apadt.

Nemzeti gazdaságunk szempontjából czélszerű és egyáltalában nem könnyelmű dolog így gazdálkodni, mert rendkívüli időkben, valamint a belföldi piacon az állam és a magángazdaságok, úgy nemzetközi vonatkozásban az ország mint egységes egész jövedelmén kívül vagyonát is fogyasztási céljaira felhasználni igyekezhetik; az eszközöket e gazdálkodás megvalósítására pedig a jegybanknak a háború kitörésekor öt-negyed milliárdon felüli arany- és idegen váltókészlete nyujthatja.

A jegybank azzal, hogy a politikai bonyodalmak kezdete óta nem elégített ki minden keresletet idegen fizetési eszközök iránt, csak elejét vette belföldi tőkék külföldre való hazafiatlan és káros áthelyezésének.

Tartózkodása még oly esetekben is helyes volt, amikor külföldi adósá-
ságok visszafizetését gátolta, bár a nemzetközi moratorium, melyet az
ilyen magatartás jelent, háború után a nemzetközi hitelgazdaságra úgy
hat, mint a belföldi moratorium a belső pénzügyi szervezetre. Más had-
viselő nemzetek többé-kevésbé szintén megtagadták kötelezettségeik
teljesítését a semleges külfölddel szemben is, úgy hogy nemzeti hitelünk
különös rosszabbodásától nem kell félnünk; minden más eljárás kerülő
utakat nyitott volna a tőkeexport számára és mindenkép csökkentette
volna világpiaczi disponibilitásainkat, mert a visszafizetett hitelek helyébe
senki sem nyújtott volna nekünk újabbakat. De a jegybank szabályai
kiegészítésre szorulnak abban az irányban, hogy az importkereskedele-
mnek külföldi fizetési eszközök megfelelő mennyiségben és meghatá-
rozott áron rendelkezésére bocsáttassanak, a mennyiben szükségletét a
nyílt piac kielégíteni nem képes. A szükséglet legitim voltát könnyen
ellenőrizheti a jegybank, ha számlák, vámokmányok vagy fuvarlevelek
felmutatását kívánja.

Az eddigi gyakorlat, mely szerint csak esetről-esetre határozott a
bank afelől, hogy egyáltalán kielégítse-e a keresletet és hogy milyen
árakat szabjon, nem egészen kielégítő. Minden bizonytalanság akadá-
lyozza a gazdasági tevékenységet, mert sok lehetőség kihasználása nem
éri meg a kockázatot. Ezért biztos alapot kell adni az importeuröknek
és a külföldi nyersanyagot feldolgozó gyárosoknak számításaikhoz azáltal,
hogy a jegybank előre megszabott, egységes feltételek és árak mellett
árusítja idegenre szóló fizetési eszközeit. Nem kifogásolható, ha azok
árát a paritás fölé emeli, ezzel a behozott árú belföldi árát megdrágítja
és egyrészt a fogyasztást csökkenti, másrészt a belföldi termelést foko-
zott mértékben védi; de nem lehet a jegybank szándéka, hogy vámpolitikai
hatóságként működjék és hogy a behozatalt egyes esetekben és árú-
fajtákban különösen megnehezítse.

Sokkal könnyebb lélekkel folytathatna az Osztrák-Magyar Bank nagy-
szabású devisapolitikát, sokkal könnyebb lélekkel bocsáthatná érczálló-
mányát a köz rendelkezésére, ha elvben szakítana a valutapolitika elavult
dogmaival, melyek a bank arany- és aranyváltókészlete végső céljainak
a bankjegyforgalom fedezését mondják. E rövid dolgozat keretében nem
állítható helyükbe más, pozitív valutapolitikai elmélet; de azt, hogy a
jelen viszonyok között a dogma hibás, könnyű bebizonyítani.

Nemcsak arról nem lehet szó, hogy mindenkinek bankjegye ellenében
arany vagy idegenre szóló fizetési eszköz bocsáttassék rendelkezésére,
— a dogmának ez a szigorú alkalmazása még sokkal bőkezűbb devisa-
politikát kívánna meg, mint az, melyet ajánlok, — hanem jelenleg még
az sem szükséges, hogy érczkészletünket megőrizzük a paritásnak háború

után való helyreállítása és az ebbe vetett bizalomnak a háború alatt való ápolása érdekében; ez volna ugyanis a régi tan enyhébb interpretációja szerint a fedezet célja.

Háború után szükség lesz ugyan arra, hogy jegybankunknak ismét nagy aranykincset szerezzünk, de ezt a kincset, ha másként nem, nagy külföldi kölcsönök útján csekélyebb áldozatokkal lehet majd refundálni, mint amilyeneket ma behozatali szükségleteink hiányos kielégítése reánk róna. Háború közben pedig — nem is szólva arról, hogy a valuta értékelésénél az érczkészlet nagysága csak a kisebbik tényező, az ország általános politikai és közgazdasági ereje a nagyobbik és hogy bankkimutatások úgy sem tétetnek közzé — sem a belföld, sem a külföld bizalma valutánk iránt nem oly elsőrendű fontosságú, mint békében. Belföldi tökepezésektől, a mint azt már előbb említettük, nem remélhető, hogy jelenleg aranyat vagy idegen váltókat jelentékenyebb mennyiségben szolgáltatassanak be az Osztrák-Magyar Banknak bankjegyek ellenében; a kivitelünkből származó külföldi követeléseket maguk az exporteurök nem thesaurálhatják nagyobb mértékben, mert szükségük van belföldi pénzre, hogy üzletüket folytathassák; ha pedig tökepezések részéről mutatkoznék az a törekvés, hogy a kivitelből támadt követeléseket megvásárolják és bankbetétek alakjában külföldön hagyják, úgy könnyű igen szűk mederbe szorítani devisavásárlásaikat, ha például azok közvetítését a bankoknak megtiltják, sőt esetleg mindenkinek büntetés terhe alatt kötelességévé teszik, hogy eladásra kerülő devisáit előre megszabott árfolyamon mindenekelőtt az Osztrák-Magyar Banknak kínálja fel.

Külföldi fizetési eszközeinket tehát kizárólag csak behozatali szükségleteink szempontjából szabad felhasználni; pazarlás nélkül — el kell készülnie lennünk a háború hosszú tartamára — de kicsinyesség nélkül is, mely gazdasági erőnknek árthatna, ahelyett, hogy kimélné azt. E nagy napokban minden téren a túlzott tartózkodástól is óvakodnunk kell; attól a hibától, melyet Napoleon a borodinoi csatában elkövetett, mikor nem merte idejekorán harczba vinni utolsó tartalékait és kisiklott kezéből a döntő győzelem.

Schlesinger Károly.

A rokkantsági statistika újabb irodalmáról.

1. A „Közgazdasági Szemle“ LI. (1914.) 5. füzetében megjelent *Vizsgálatok a rokkantsági statistika köréből* (311—327. old.) című dolgozatunkban összefoglaltuk azokat az ismereteket, melyek a rokkantsági táblázatok biztosítástechnikai szerkesztéséhez szükségesek. Áttekintésünket sok tekintetben kiegészítheti Maurice Bellom: *La statistique internationale de l'assurance contre l'invalidité* (Paris. Dunod et Pinat, 1913; 8° 47 oldal) című munkája,¹⁾ mely a rokkantsági biztosítással kapcsolatos fontosabb matematikai, technikai és statisztikai kérdések mai állását ismerteti. A statisztikai tárgyalást két részre osztja, a mennyiben a biztosítástechnikai táblázatok szerkesztésén kívül azokat az általános statisztikai felvételeket is részletezi, melyek az üzleti, a népmozgalmi és az orvostani viszonyok alakulásának tanulmányozására szükségesek és a financialis berendezésre elsőrangú fontossággal vannak. E tekintetben általános követeléseit a német hivatalos munkálatok bemutatásával világítja meg. Említett értekezésünkkel szorosabb kapcsolatban vannak azok a fejtegetések, melyek a matematikai elmélet statisztikai elemeire vonatkoznak, vagyis melyek a rokkantsági táblázatoknak, a rokkantak halandósági táblázatainak, az aktivitásba való visszahelyezés táblázatainak, az aktivitási táblázatoknak és az aktivok halandósági táblázatainak irodalmát és szerkesztésük módját tárgyalják. A régebbi kísérletek pontos meghatározása után Bellom különösen az osztrák és a svéd socialis biztosítási rendszerek statisztikai hátterét veszi figyelembe.

Az előttünk levő füzet a nemzetközi statisztikai intézetnek 1913. évi XIV. bécsi ülészakán²⁾ előterjesztett jelentést és javaslatokat tartalmazza. Bellom összefoglalóan reámutat a rokkantsági statistika anyaggyűjtésénél fellépő nagy nehézségekre, melyek szerint elsősorban a következők : a számításszerű rokkantság fogalmának és fajainak pontos meghatáro-

¹⁾ Említendő e helyen Bellom összefoglaló munkája: *Les lois d'assurance ouvrière à l'étranger* (Paris. Rousseau, 1892 óta több részletben), mely a tárgyalt kérdések egész körét nagy részletességgel ismerteti.

²⁾ L. Buday: *A statistika újabb problémái* (Közgazdasági Szemle LI. [1914.] 2. szám) c. referatuma, melyben (81. o.) Bellom javaslatának fontosságát is kiemeli.

zása, a szükséges megosztások tekintetében elegendő nagy anyagok beszerzése, a rokkantság megszűnésének pontos criteriumai és végül a szükséges statisztikai elemek kellő értékelése. E nehézségek egyes nemzeti munkálatok során eléggé kidomborodtak, de még inkább fokozódnak, ha az elintézést nemzetközi alapon kísérelnék meg. Mindazonáltal Bellom szükségesnek véli olyan nemzetközi bizottság szervezését, mely az e téren felmerülő részletkérdéseket egységes alapon tisztázná, hogy így a nemzeti vizsgálatokat irányítván, ezek eredményei az összehasonlító statisztika elvei értelmében egymással összevethetők legyenek. A bécsi ülésen e fontos javaslatot elfogadták és v. Mayr elnöklete alatt megalakult a rokkantsági biztosítás statisztikai kérdéseinek feldolgozására hivatott nemzetközi bizottság, melynek Bellom az előadója. A bizottság munkájától várhatjuk a socialis biztosítás matematikai elméletében sűrűs elintézésre váró problémák alapvetését és így remélhető, hogy széleskörű alapokra építve ezen a téren is eljutunk arra a tudományos magaslatra, melyen a magán-életbiztosítás statisztikai elmélete és gyakorlata van mai nap. A nemzetközi törekvés egyelőre csak az általános keretek pontos megállapítására vállalkozhat, mivel a további feldolgozás lehetősége attól függ, hogy a jövőben elegendő és megfelelő nemzeti anyagok álljanak rendelkezésre, vagyis hogy egyes nemzeti vállalkozások gyakorlati tekintetben kellőképpen támogassák a bizottság törekvéseit. Több országban már meg is találhatók a szükséges igen értékes előmunkálatok; volt alkalmam¹⁾ már reámutatni arra, hogy e téren hazánkban mennyi a tennivaló. A nemzetközi bizottságnak már kezdettől fogva érintkezésbe kell lépnie az egyes nagyobb e téren folytatott hivatalos munkálatokkal.

Hangsúlyozni óhajtjuk, hogy a Bellomtól körülvonalozott programot szüknek véljük, mivel a bizottságnak a socialis biztosítás matematikai-statisztikai alapvetésének egész körére kellene kiterjeszkednie. Többek között említjük például a következő pontokat: a házassági és a családi statisztika sokoldalú fejezeteit; a közönséges (természetes) rokkantságon kívül a többi fontos typus (baleset-, betegség-, complementaris-biztosítás) tárgyalását; a kor, nem, foglalkozás, rokkantsági ok, biztosítási tartam mellett a többi lényeges argumentum befolyásának megállapítását és feldolgozását; az egyes sorozatok stabilitására és saecularis jellegére vonatkozó vizsgálatokat; a görbék kiegyenlítésének problémáit stb. Talán az sem volna felesleges, ha az eddigi idevágó munkálatokról összefoglaló és részletes kimutatás készíttetnék, melyben nemcsak a nagyobb hivatalos, hanem a fontosabb, magánúton készült

¹⁾ Biztosítási és Közgazdasági Lapok XIII. (1907.) februári szám és XIX. (1913.) júniusi szám, továbbá Budapesti Szemle CXLIX. (1912.) 472. oldal.

táblázatok is újból lenyomattatnának; ismeretes, hogy ezeknek beszerzése milyen nagy nehézségekbe ütközik.

2. A rokkantsági biztosítás újabb irodalmának igen értékes terméke And. Lindstedt: *Kostnadsberäkningar* (Stockholm. 1912; 4°.242 + 101 oldal) c. svéd nyelven írt munkája, mely a svéd állami aggkori biztosítás végleges szabályozására kiküldött bizottság jelentésének második köteteként jelent meg. Bellom könyve is részletezi e munka főbb pontjait. Nem vállalkozhatunk arra, hogy e kötet bő tartalmát minden részletében ismertessük; kiemeljük, hogy a socialis biztosítás statisztikai munkálatainak terén mintaképül szolgálhatnak azok a széleskörű vizsgálatok, melyekről Lindstedt beszámol és a melyekre az 1912. évi svéd törvénytervezet javaslatai felépülnek.¹⁾ Érdekesekek általános fejtegetései, melyek a socialis és sajátlagosan a rokkantsági biztosítás alapelveire és a különböző államokban eddig elért eredményeire vonatkoznak; említjük továbbá az általános rokkantsági statisztikai és a magasabb korokra vonatkozó jövedelmi statisztikai vizsgálatokat, végül a költségszámítási javaslatok alapjául szolgáló $3\frac{1}{2}\%$ -os és select módon (az invalidusok halandósági táblájában az első 11 rokkantsági év különválasztásával) felépített technikai táblázatok gyűjteményét.

A statisztikai alapokat illetőleg Lindstedt vizsgálatokat végzett életkorok szerint a néphalandóság, életkorok és tartamok szerint a rokkantak halandósága és életkorok szerint a rokkantsági valószínűségek tekintetében; mindegyik körben különválasztva a férfi-anyagot a nők anyagától. Az általános halandósági táblázat érdekes felépítésű: az 1870—1907-ig terjedő néphalandósági anyagot négy szakaszra osztva, ezek táblázataiból grafikai interpolatio útján olyan feltételes táblázatot vezetett le, mely a halandóság saecularis csökkénésével számolva, az 1911—1920-ig terjedő időközben átlagosan alkalmazható lesz. (Az így nyert svéd halandósági táblázatok a megfelelő magyar táblázatoknál jóval kedvezőbbek.) A rokkantak halandósága terén saját önálló anyag hijján inkább gyakorlati szempontoktól vezérelve, kissé complicált eljárást követett, mely a kiegyenlített select-görbék simaságára némi hatással is volt: A 70-nél magasabb életkorokra vonatkozólag a néphalandóságból levezetett aggregát táblázatokot alkalmazta; a többi életkornál külön választotta az első 11 rokkantsági évet, még pedig úgy, hogy a 12-ik és a magasabb évekre az 1906-ból való német hivatalos táblázat adatait redukálta a 70-ik életkorra vonatkozó svéd és a 12-ik rokkantsági év végén a 70-ik életkorra vonatkozó német adat hányadosával, míg a többi évre nézve a megfelelő német adatból kivonta az

¹⁾ A bizottság munkálatainak I. kötetében található meg a törvényjavaslat és annak részletes indokolása.

illető életkor 12-ik rokkantsági évére vonatkozó német és kiszámított svéd adatok különbségét. E processust úgy indokolta, hogy egyrészt a német quotiensek direct nem alkalmazhatók, mivel a svéd néphalandóság a németnél kedvezőbb, továbbá másrészt a tartamtól független reductio az első rokkantsági év esetében túlzott eredményt adna. Mindenesetre szükséges lesz ezen munkálat revisioja akkor, midőn önálló svéd anyag áll majd rendelkezésre; egyelőre megelégedett Lindstedt azzal, hogy hasonló dán és norvég statistikával való összehasonlítások eljárását nagyjában igazolták.

A rokkantsági valószínűségek dolgában Lindstedt publicatiója igen fontos anyagot tartalmaz, a mennyiben a németországi hivatalos anyagnak egy újabb periodusra: 1906—1908-ig való pontos feldolgozását tartalmazza. E munkálat külön választja a férfi-anyagot a nők anyagától és így teljesül a rokkantsági statistika terén kifejezett régi óhajtás, hogy nagyobb anyagból szerkesztett *nőkre vonatkozó rokkantsági táblázat* álljon rendelkezésre. Említett dolgozatomban közöltem egy magyar anyagból levezetett ilyen táblázatot, de más alkalmas táblázat híján csak egy régebbi és igen specialis kis anyagból eredő táblázattal hasonlíthattam össze. Az új táblázattal való egybevetés alapján a magyar női táblázat menetét kedvezőnek mondhatjuk a 60-ik életkorig; a magasabb életkorokban csekély anyaggal rendelkezünk és irányítva a Wolf-féle vizsgálattól, a kiegyenlítési munkálatnál nagyobbnak ítéltük meg a kockázatot. A régebbi német férfi-táblázattal (1895—1897.) szemben hangoztatott kifogás, hogy az 50-ik életkoron felüli quotiensek túlságosan alacsonyak, beigazolást nyert abban, hogy az újabb férfi-táblázat e korokban tényleg közelebb jutott a magyar táblázat magasabb adataihoz. A következőkben közöljük Lindstedt VIII. táblázatának kivonatát, hogy a dolgozatunkban adott többi, összehasonlítás célját szolgáló és a magyar táblázatokkal az egybevetés eszközölhető legyen:

Német állami rokkantsági biztosítás (1906—1908.).

Életkor	Rokkantsági valószínűség:		Eltérés ‰-ban:	
	Férfiak	Nők	Német anyag	Magyar anyag ¹⁾
20	0·0006	0·0007	16·7	—
25	16	28	75·0	—
30	25	48	92·0	—
35	30	58	93·3	75·0
40	40	75	87·5	29·7
45	62	103	66·1	46·7
50	110	166	51·0	19·5
55	206	309	50·0	18·2
60	438	680	55·3	28·7
65	930	1083	16·5	35·8
69	1420	1365	— 4·0	38·1

¹⁾ 25—35-ig a dolgozatunkban közölt értékek erre a célra alig használhatók.

A táblázat utolsó oszlopában a kétféle quotiens lényeges különbözőséget $\%$ -os alapon mutatjuk be, mellé állítva a magyar anyag megfelelő adatait.

E táblázatok alapján a férfi és a női rokkantság közötti eltéréseket tanulmányozhatjuk; e vizsgálat csak a 35—60-ik életkorig megbízhatóbb, a többinél az anyag csekélyisége miatt a kiegyenlítés irányzatának nagyobb befolyás tulajdonítható. A magyar táblázatban a nők rokkantsága végig nagyobb marad (a 70-ik életkortól kezdve ennél is csökkenés áll be a $\%$ -ban: 70 : 35·9, 71 : 32·5, 72 : 28·3, 73 : 23·8, 74 : 19·3, 75 : 12·9); a német anyagnál a jelváltás a 69-ik kornál kezdődik, feleletre vár ennek a körülménynek közelebbi magyarázata. Feltűnő, hogy a 35—60-ik életkorig a magyar anyagban a $\%$ -os egybevetés jóval kisebb számokat adott.

A milyen tudományos is Lindstedt munkájának felépítése, a milyen teljeseek is az általános rokkantsági statistika körébe tartozó felvételei, még sem hallgathatjuk el, hogy biztosítástechnikai szempontból Svédországban sem rendelkeznek még mai nap saját anyagból szerkesztett, önálló alaptáblázatokkal. E megjegyzésünk még jobban indokolja Belom tervezetének fontosságát, hogy t. i. egységes nemzetközi útmutatásokkal végeztessenek azok a nemzeti anyaggyűjtések és statistikai feldolgozások, melyek a socialis biztosítás rendszeres megalapozásának feltételeit nyújtják.

3. Lindstedt munkájából (6. oldal) megismervén a német állami rokkantsági biztosítás újabb táblázatait, néhány ezekre vonatkozó megjegyzést óhajtunk még közölni.

A német anyag a közönséges, balesetektől ment rokkantságra (természetes rokkantság) vonatkozik; ez magyarázza meg a férfi-táblázat alacsonyabb irányzatát és ez volt az oka, hogy az osztrák tervezetben a Zimmermann-féle nem vonatszémélyzetre vonatkozó adatokat vették alapul, mivel e tervezet nem zárja ki a balesetből eredő rokkantságot. A német táblázatok továbbá — a magyar táblázathoz hasonlóan — nincsenek tekintettel egy meghatározott foglalkozási körre.¹⁾ Mostanában, hogy több időszakból vannak németországi hivatalos adataink, felvethető a saecularis változások kérdése. Erre vonatkozólag közöljük a következő táblázatot, melynek két utolsó oszlopát Lindstedt művéből vettük (6. oldal):

¹⁾ Ilyeneket szerkesztett Behm is 1888-ban; a többi ismeretesebb rokkantsági táblázat egy bizonyos foglalkozási körre vonatkozik.

Német állami rokkantsági biztosítás rokkantsági valószínűségei (férfiak):

Életkor	1894-ig	1895—1897	1900—1902	1906—1908
20	0·0003	0·0005	—	0·0006
25	8	13	—	16
30	13	19	—	25
35	20	26	0·0043	30
40	30	38	70	40
45	47	62	104	62
50	77	101	179	110
55	146	175	340	206
60	260	305	550	438
65	461	530	870	930
70	798	950	1375 ¹⁾	1420 ¹⁾
75	1334	1550	—	—
80	2250	2680	—	—

Az 1894 utáni rosszabbodás részben arra vezethető vissza, hogy a törvényes intézkedéseket csak az első évek lefolyása után használták ki kellőleg; 1897 után a rokkantsági valószínűségek erősen emelkedtek, végül 1904 óta csökkenés állott be (mely az utolsó oszlopban is a 60-ik életkorig észlelhető), ennek oka a rokkantsági igények szigorúbb megállapításában keresendő.²⁾ Annyit mondhatunk, hogy a vizsgált szakasz szélső oszlopainál nagyjában emelkedést mutathatunk ki — a halandósági quotiensek csökkenése daczára.

Goldziher Károly.

¹⁾ 69-ik életkorra.

²⁾ L. erről: *Denkschrift* über die Berechnung des durchschnittlichen jährlichen Beitragserfordernisses in der Invaliden- und Altersrentenversicherung (Wien. 1909.) 8. oldal.

Adatok a főiskolai gazdasági oktatás kérdéséhez.

Bevezetés.

Valamely tudomány oktatásának kérdése olyannyira össze van növe módszerével, hogy tárgyalása emettől különválasztva nem igen képzelhető el. Ha közelebb férközünk a társadalmi tudományhoz, mint a melybe a közgazdaságtudományt beágyazva tudjuk, az első, a mit meg kell állapítanunk, az, hogy sok területrésze oszlik, a melyeknek mindenike egymástól lényegesen megkülönböztetendő, úgy tartalmi, mint módszerei tekintetben. Alapjában nincs is társadalomtudomány, hanem csak társadalmi tudományok léteznek. És ezek együttvéve nem alkotnak egységes épületet, nem tesznek organikus egészet. Különböző szükségleteknek köszönik keletkezésüket és semmikép sem koordináltak. Érdekesen fejtegeti *Schumpeter*¹⁾ az egyes társadalomtudományi disciplinák keletkezését, különválását, új hajtásaik teljesítőkéességét és rámutat, hogy miért felette nehéz a társadalomtudományokhoz vezető általánosan járatos utat mutatni. Ugyanezért felette nehéz a közgazdasági tudomány vagy tudományok oktatásának állását is áttekinthetően leírni, ha csak nem vállalkoznék valaki valamely rengeteg terjedelmű munkának szerkesztésére, mint a milyen például a Dlabac—Zolger-féle *Kommerzielle Bildungswesen*.²⁾ Az ilyen munka önálló készítése az egyéni munkaerőt felülmúlja és legfeljebb csak mint gyűjteményes, egyesületi, vagy kormánykiadvány volna elképzelhető. Nem is ilyen áttekintés nyújtása volt e dolgozat eredeti célja.

A közgazdasági főiskolai oktatás reformjával foglalkozván, mindenek előtt tisztába kell jönnünk azzal, hogy hogyan is állt mostanáig nálunk és külföldön a közgazdasági felső oktatás kérdése? Ilyenkor első sorban a bibliographiákhoz szokás folyamodni, van-e valami

¹⁾ *Wie Studiert man Sozialwissenschaft?* Czernowitz, 1910.

²⁾ *Das Kommerzielle Bildungswesen der europäischen und aussereuropäischen Staaten.* (Wien, Hölder, 1903. 1—7. köt.); pedig ez csak a kereskedelmi szakoktatást öleli fel, országonként felosztott, principiumokkal nem foglalkozó, tisztán intézményeket leíró munka.

összefoglaló munka, a mely megmutatná a kérdés mai állását. Van a közgazdasági felsőoktatás részleteit érintő rengeteg literatura, különösen olyasféle, a mely a közgazdasági tudomány egyes ágainak módszerével és ennek révén az oktatás részletkérdéseivel is foglalkozik, de összefoglaló vagy fő principiumokra és a modern szakoktatási törekvésekre rámutató munkát nem találtam. Mint merőben külső schema, tájékoztatásul szolgálhat — gondolhatta volna az ember talán egy pillanatig — az egyes fontosabb intézetek részletes tanrendje. Már majdnem feladtam a rengeteg anyagot kilátásba helyező *Minerva*¹⁾ tanulmányozását és az adatai alapján való levélbeli ankét tervét, a mikor kezembe került a jenai ismert kiadó Gustav Fischer egy sárga kiadványának hátán a következő hirdetés: „In Vorbereitung B. Harms u. Hillringhaus: Die Wirtschaftswissenschaften an den Hochschulen der Erde“. Bernhard Harms-hoz kérdés intéztetvén e munka megjelenésének idejére nézve, ama választ kaptam, hogy egyelőre csak a nyers anyagjuk van együtt. Betekintve a helyszínén e nyersanyagba, azt találtam, hogy nagy szorgalommal összehordták a világ összes főiskoláinak nyomtatványait és a hol syllabus nem volt, kérdést intéztek az előadó szaktanárhoz, milyen elvek, tankönyvek, syllabus vagy program szerint tanít.

Átdolgozva a rengeteg anyagot, megerősödtem abban, hogy a systematikus feldolgozás évek munkája volna és igazi betekintést az egészbe, mint egységbe még sem engedne. A közgazdasági oktatás fejlődése és mai állása a legtarkább képet mutatja. Elütők voltak a kiindulási pontok, mások és mások az irányító befolyások, különbözők a szem előtt tartott célok, úgy hogy a végeredmény is ezerféle, egységesen meg nem ragadható.

Ezért darabosak e feljegyzések²⁾ és nem túlságosan rendszeresek és a viláért sem arrogálom magamnak, hogy a felső oktatás egyik legfontosabb és legaktuálisabb kérdéscsoportjának módszerét nyújtom. Több mint harminc esztendeje azt írta egy magyar professzor, »jóllehet létezik egyetemi paedagogia, de csak mint ideál, nem mint tapasztalati tény. Az egyetemi paedagogia rendszere még sohasem íratott. Pedig igen üdvös vállalat volna, ha elveit írásba foglalnék tanítók és tanulók számára«. ³⁾

¹⁾ *Handbuch der gelehrten Welt*. Strassburg 1911. Adatokat tartalmaz ezenkívül a semesterenként megjelenő *Vorlesungs-Verzeichnis der Universitäten, Technischen- und Fachhochschulen von Deutschland, Deutsch-Österreich und der Schweiz* is. München: Akademischer Verlag.

²⁾ Nemcsak a kieliek, hanem össze van szedve a legkülönbözőbb helyekről, a mit a közgazdasági felső oktatásra nézve szétszórtan találtam.

³⁾ Medveczky F.: *A szemináriumok feladata az egyetemen*. Budapest, Athenaeum, 1883.

Tudtommal ily munka mind a mai napig sem készült. Talán az itt letett gyűjtemény némileg hasznára lehet annak, a ki a jövőben ilyesfélét akar írni, vagy a ki hivatott alkalmilag adandó reformokhoz hozzászólni.

I.

Ha valaki végig tekint azon a tengernyi tömegben, a mit a világ minden főiskoláin a gazdasági tudományokból tanítanak, könnyen arra az eredményre juthat, hogy nagyjából mindenütt ugyanazt oktatják. E mellett a felfogás mellett látszik szólni az a megállapítás, hogy a collegiumok nevei egymástól alig eltérő, igen keveset mondó szavak. Könnyen lehetséges, hogy valami kis balkáni vagy amerikai iskola szépen megszerkesztett syllabusa többet mond, mint egy igazán jeles nyugat-európai egyetem előadásainak szűkszavú czime.

De a tanrendbeli címek és előadás-syllabusokban, itt-ott elszórtan programokban talált vezéreszméken kívül találunk általános tanulságos módszertani fejtegetések mellett értékes megjegyzéseket arra nézve, hogy egyes kiváló tudósok és tanítók mit, hogy tanítanak vagy óhajtanának tanítani.

Óvakodva minden túlzott historismustól, nem tartom feleslegesnek itt röviden visszapillantani a közgazdaságtudomány oktatásának multjára is. Összevetve régiebb idők tanterveit, közgazdaságtudományi iskolakönyveit a megfelelő korok közgazdasági eszméinek fejlődésével, reformtörekvéseivel és reformjaival, talán következtethetünk, ha nem is mindent és nem is feltétlen biztonsággal, de legalább némileg a mai napra nézve is. A közgazdasági tudományok főiskolai oktatásának történetén végigtekintve azt látjuk, hogy valamint a közgazdaság fogalmának akár legszélesebb értelmű mai conceptiója, úgy modern tanítási módja is csak nagyon vékonyka gyökérszálakkal nyúlik a távolabb multba.

A közgazdasági tudomány oktatásának egészét tekintve, hármas fejlődési vonalat látunk *nagyjában*. Az angolt, a francziát és a németosztrákot.¹⁾ A mi, honi oktatásunk kezdeteire nézve elsősorban utóbbi fejlődési vonal érdekel.

Az első német közgazdasági vagy inkább gazdálkodási collegiumot I. Frigyes Vilmos porosz király iktatta be a hallei egyetemen 1727-ben.²⁾

¹⁾ Pulszky Ágost (*Az egyetemi kérdések Magyarországon*. Budapest, Eggenberger, 1889) pregnánsan és pompásan állítja egymás mellé ezt a hármas irányzatot, melynek főleg állami és társadalomalakulási vonatkozásait domborítja ki.

²⁾ Die Professur in Halle ist die erste kameralistische und wenn man Kameralwissenschaft mit Volkswirtschaftslehre wiedergeben darf, die erste nationalökonomische in Deutschland.“ Stieda: *Die Nationalökonomie als Universitätswissenschaft*. Leipzig: Teubner 1906 = 25 Bd. d. Abh. d. phil.-hist. Klasse der k. sächs. Ges. der Wissenschaften. No. 2. p. 18.

Mert a miről itt szó volt, az tulajdonképen csak gazdálkodás volt eleinte az egész világon: magángazdálkodás és állami. Ékesen világítja ezt meg pár évtizeddel később az Encyclopédie, a melyben Voltaire¹⁾ az économet úgy határozza meg, hogy: ce mot ne signifie dans l'acception ordinaire que la manière d'administrer son bien; elle est commune à un père de famille et à un surintendant des finances d'un royaume. Az Encyclopédie megkülönböztet économie domestique-et és économie publique-et. Az elsőről elmondja, hogy la première économie celle par qui subsistent toutes les autres est celle de la campagne. A többit tudjuk a physiocratákból. Az économie publique-ről azt tartja: l'économie d'un état n'est précisément que celle d'une grande famille.

A magyar közgazdasági felső oktatás is kettősen fejlődik: az egyetemen és a gazdasági szakiskolákon. A gazdasági szakiskolák fejlődését nem állott módomban figyelemmel kísérni. Az egyetemi életben sem kutatjuk a legrégebb nyomokat. Elégedjünk meg a Ratio Educationis korával.²⁾ 1775. óta a politikai és kamarai tudományok a bölcsészeti karon taníttatnak. 1777-ben átteszi a Ratio Educationis a politikai tudományokat, Handlungs- und Finanzwissenschaften, a jogi karba, még pedig az első és második évbe. Ekkor két évből állt a jogi studium. A tanidő felemeltetik három, majd pedig négy évre. A 80-as évek vége felé a jogi karon a negyedik év első és második semesterében mindennap 1—1 órát fordítanak scientia politiae-re és statistica-ra.³⁾ 1788/9. óta a negyedik év első semesterében Prof. Gyurkovits tanítja a Politia et commercii scientiát, Prof. Barits pedig a Statisticát az első félévben; a másodikban előadatik a res aerea et stylus curiae. Statistices continuntur. Tankönyv: Sonnenfels és Achenwall.⁴⁾ 1806/7-ben új tanulmányi rend lép életbe. A jogi tanfolyam ismét három éves lesz. A második év első és második semesterében politikai tudományokat adnak elő. A második félévben jus cambio-mercantilevel

¹⁾ *Oeuvres complètes*. Paris: Firmin-Didot. T. 7. p. 463.

²⁾ *Vindobonae* 1777. Ezért is nem terjeszkedem ki bővebben ama felfogásra, a mely szerint a modern közgazdasági tudomány ősei a régi pénzügyi írók művei közt keresendők. „Les cameralistes ne sont pas arrivés à des idées scientifiques, aussi précises, aussi définitives, sur un point essentiel de l'organisation économique, que les écrivains monétaires; ceux-ci sont les vrais pères de l'économie politique.” L. Leroy-Beaulieu *Traité*. 5. éd. T. I. p. 8.

³⁾ Az egyes collegiumok lényegét igyekezni fogok egy külön dolgozatban megfogni. Ez a magyar közgazdasági oktatás fejlődését fogja speciálisan tárgyalni.

⁴⁾ Achenwall G.: *Staatsverfassung der heutigen vornehmsten europ. Reiche und Völker im Grundriss*. Sonnenfels J.: *Grundsätze der Polizei-, Handlungs- und Finanzwissenschaft*, Wien, 1765—76. Mindkettő évtizedeken át tartotta magát. Nevezetesen Achenwall 1827/8-ig, Sonnenfels még tovább.

egyesítve. A harmadik évben *Statistica Hungariae et aliarum provinciarum* járja. 1809-ben újból változás van. Az első év első semesterében tanítják a *Statistica Hungariae*t, a *scientiae politicae*t a második év első és második felében. Így megy ez 1823/24-ig. Ekkor az első év első semesterében látjuk: *Statistica generalis imperii austriaci tam specialis Regni Hungariae*. A második félévben *Statistica statuum Europaeorum ac aliorum orbis partium*. A második év első és második semesterében következnek a *scientiae politico-camerales*.¹⁾ Az első magyar nyelvű tanrendet 1845/6-ban olvassuk: „elméleti álladalomtan, azután Austriát általánossan és Magyarországot különlegesen“, továbbá „más európai Statusok álladalmát.“ Következik az abszolút kor. Karvasy tanítja a *Politica interna demta Scientia financiae*-t, Laner a *Theoria statisticae et statistica c. collegiumot*. Külön szerepel a *Statistica monarchiae austriacae* (I. félév). — 1851/2-ben lép fel az *Oeconomia nationalis et scientia financiae conjuncta cum examinatoriis hebdomodalibus* (II. semester Karvasy). 1853/4-ben olvassuk: *Scientiae politicae, signanter Propaedeutica scientiarum politicarum, Scientia Politiae et oeconomiae nationalis cum examinatoriis* (Karvasy: mindennap az első félévben). 1857/8-ban (első félév) Karvasy *Scientiae politicae*, nempe *oeconomia nationalis* címen olvas (6 óra). Ugyanazon címen olvas a közgazdaságtan első magyar magántanára, Bidermann, heti 4 órában. Ugyanekkor tanít először Konek statistikát. Nevezetesen: *Statistica statuum europaeorum* (3 ó.), *Theoria statistices* (2), 5 *statuum europaeorum primi ordinis Austriae, Angliae, Galliae, Borussiae, Russiae statistica* (2 ó.). Ugyancsak Konek adja elő: *Doctrinae legum financialium* (3 ó.). Ugyanekkor Bidermann előad: *Historia oeconomiae nationalis singulari respecta ad Hungariae evolutionem oeconomicam* (2) és egy másik magántanár, Steiner: *De economia privatorum* (1 ó.) címen. Érdekes mellékcollegiumai Steinernek 1857/8 (II. sem.)-ben *Politia caristiae et paupertatis* és Karvasynak: *De pauperismo et mediis ei occurrendi in praecipuis statibus* (1 ó.). (Talán az első socialpolitikai előadások Pesten.)

Ez a vázlatos felsorolás tisztára csak a külső kereteket jelzi. Fent érintettem, hogy a camerális tudományok tankönyve és egyszersmind az oktatás irányát és vezéreszméit megszabó forrás magyar főiskolai oktatásban a Sonnenfels-féle volt. Ama körülménynek okát, hogy a Sonnenfelsi rendszeren alapuló gazdasági elvek szolgáltak kizárólagos zsinórmértékül, Kautz igen helyesen abban látja, hogy Sonnenfels „az ausztriai kereskedelmi és közgazdasági politikát ismeretes kézikönyvében mintegy

¹⁾ A politikai tudomány különválását és kifejlődése kitűnően vázolja Pasteiner Iván: *A magyar politika-tudomány*. Bp.: 1914. kl. a Budapesti Szemle 1914. 353—354. sz.

rendszerbe hozva s tudományos köntösbe öltöztetve, leghűbben képviselé: a bécsi kormány által minden birodalmi főiskolában és hazai tanintézetekben is kizárólag követendő szakférfiúnak nyilvánított s így a tanároknak (az akkori vas censura alatt) a legjobb akarat mellett sem vala igen alkalmuk az ez író által képviselt és már jóval meghaladt szűk eszmekörön felülemelkedni s hallgatóikat a már-már köztekintélyre vergődött Smith—Say-féle rendszernek ismeretébe beavatni.

Szóló tanusága ennek az is, hogy az e korbeli tanárok az egyetemen szokásos jogtudori vagy közvizsgálati vitatkozások alkalmával a jelöltek által sohasem vétettek fel más tantételeket, mint a melyek a Sonnenfelsianismus elveivel megegyezők voltak, s bármennyi akkori főiskolai írományokat átnézünk, mindenütt ugyanazon eszmék és iránynyal fogunk találkozni, a mi az elészabott tanrendszer betűihez való szigorú ragaszkodást tanusítja. Leggyakoribb volt ez iratokban a Sonnenfelsi elmélet alaptétele: „complexus principiorum, ope quorum possibilis maximus numerus civium occupatur, scientiam politico-cameralem constituit,” vagy „Incrementum populationis est principium politicae scientiae¹⁾ A midőn az angol közgazdaságtudomány kezd átszivárogni a continensre, már előkészítették útját az úgynevezett camerális tudományok „eine eigenartige Kombination eines sehr mannigfaltigen ökonomischen Wissens.“²⁾ A cameralis tudomány hasznos szabályokat tartalmazott a magángazdálkodásra, műszaki ismereteket a mező-erdőgazdaságra, bányászatra, iparra és kereskedelemre nézve, a beligazgatás egész területére kiterjedő közbiztonsági és közjóléti rendészeti ismereteket, szűkebb tárgyköre pedig az államgazdaság tanait ölelte fel. Tulajdonképeni elmélete, a mely a közgazdasági jelenségek belső összefüggéseit és kölcsönhatásait kutatta volna, nem volt. Tudományos szellemét Lexis (i. m. 3. l.) abban látja, hogy művelői igyekeztek Wolf Keresztély szellemében észszerűen vélekedni („vernünftige Gedanken“ machen) a közgazdasági tényekről és tudományos szellemet messzemenő fogalmi megkülönböztetésekkel tanusítani.

A régi cameralisták rendszerére nézve jellemző az egyetemünkön tanított Sonnenfels-féle hármass osztás: Polizei, Handlung (azonos a kereseti tevékenységgel általában) und Finanz, a mely, mint feljebb jelezve volt, elméleti megalapozás nélkül mindenféle változatokban ismétlődik. A mi a Polizei körét illeti, Sonnenfels bár tágabb mérvben, de mégis csak a biztonsági rendészetre korlátozza. Kitünően vázolja Lexis azt az utat,

¹⁾ Kautz Gy.: *A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon*, Pest: 1868. 225—6. old.

²⁾ Lexis W.: *Systematisierung, Richtungen und Methoden der Volkswirtschaftslehre* = *Die Entwicklung der deutschen Volkswirtschaftslehre* 1908.

a melyet a tudomány fejlődése innen a nemzetgazdaságtannak általános és különös részre való modernebb szétválásáig és a különböző tudomány-mellékágak kirajzásáig tett. (i. m. 7. old.) Méltán jobban megláthatta a fejlődési vonalat a nagyobb területet magasabbról áttekintő Lexis, mint Kautz, a ki még maga is derékig bennállott az átváltozás forrongásában. Az ő fellépése egyébként mind máig kiható nagy befolyással volt a magyar közgazdasági szakoktatásra. (Nagybecsű egyéb tudományos munkálkodásáról itt nem is szólva.) De igazságtalanság volna megfedkezni azokról is, a kik az ő talaját előkészítették. Az első szabadabb fuvalom az egyetem falait Metternich öregedésével kezdi érinteni. Ismerjük más terekről a negyvenes évek elején beköszöntő tavaszodást. Enyhül a censura, lazul a felsőbb oktatásra alkalmazott túlszigorú fegyelem is. A latin holt nyelvet, mint egyik kövesítő tényezőt, felváltja a hazai, a mi a tankönyvek magyarosítását teszi szükségessé. Felszabadul az egyetem a hatóságilag kötelezőleg előírt tankönyvek nyüge alól is. Az egyes tanárok kénytelenek a maguk lábára állni. Legtöbben kézírataikból kezdenek előadni és megszületik az első magyar közgazdasági kézikönyv Karvasyé, a mely a Smith- és List Frigyes-féle tanításoknak először nyit kaput az egyetemi közgazdasági oktatásban, míg pénzügytani része Rau munkáján épül fel.

Tetőpontját a reform a negyvennyolczas törvényekkel éri el, nevezetesen a 48 : XIX. törvenyczikkkel,¹⁾ a melynek hatása azonban a hamarosan bekövetkezett reactióval kevésbé érvényesülhetett. A sok tekintetben senyvesztő absolutistikus irányzatnak, ha a nemzeti fejlődést, a hol tudta, gátolta is, megvolt az a hatása, hogy a hazai tudományosság igyekezett fokozott mértékben kapcsolatot keresni az európai szellemfejlődéssel. Nagy érdeme van e téren különösen Kautz Gyulának, a ki első előadását a pesti egyetemen mint magántanár (ugyanakkor már műegyetemi tanár) 1859/60-ban tartja Karvasyval párhuzamosan. Az első félévben előadásai czíme: *Systema oeconomiae politicae* (4 órában), továbbá; *Doctrinae fundamentales oeconomiae nationalis habita speciali reflexione questionum controvers.* (2 ó.) A második félévben a *Systema oeconomiae politicae* második része következik (részben magyarul, részben németül). 1860/1-ben visszatér a magyar szó az egyetemre. Karvasy fentemlitett előadását „Politikai tudományok, jelesen nemzetgazdászati”-nak nevezi majd „Nemzetgazdászati tudományá”-nak. 1866/7-ben elmarad végleg és külön tudományként szerepel a politika modernebb értelmében és marad a Nemzetgazdaságtan mind a legujabb időig. Kautz kiemeli és külön collegiumban adja elő 1860/1-ben a „Pénz, hitel és bankügyletet”. Érde-

¹⁾ Méltánylását a tanítási és tanulási szabadság tekintetében lásd Kármán: *A magyar egyetemek kérdése 1911.*

kes mellékkollegiumai ezenkívül ugyanebben a tanévben: A mezőgazdasági politika, tüzetes figyelemmel hazai viszonyainkra és a törvényhozásra, továbbá a Socialismus, communismus rendszeres története és czáfolata különös tekintettel politikai és nemzetgazdasági érdekekre, 61/2-ben pedig Gróf Széchenyi, mint politikai bölcsele és nemzetgazda, irodalmi művei alapján és 62/3-ban A társadalom különös tekintettel korunk úgynevezett „sociális“ kérdéseire. 1863/4-ben Kautz átveszi a megüresedő alkotmányjogi katedrát és Karvasy a főcollegiumon újból egyedül marad néhány évig, 1867/8-ig. Fejlődést jelent a modern kialakulás felé Matlekovits Sándornak ezidőbeli fellépése is. Első magántanári előadásai: A nemzetgazdaságtan elvei különösen a mezőgazdaságra vonatkozólag (1866/7.), A nemzetgazdasági irodalom története a 18. század óta című előadása első ilyenmű előadás volt. Ugyancsak úttörő volt következő tanévbéli Kereskedelem és vámügy című collegiuma is. E két férfiutól számítandó tehát a mai értelemben vett közgazdasági oktatás, a melynek kiépítéséhez az azóta működött főiskolai tanárok (különösen Földes, Gaal, Láng, Mandello) is lényegesen hozzájárultak.

II.

A mióta a közgazdasági tudomány magasabb fejlődési fokra emelkedett, nevesebb paedagogusait (a kik legtöbbnyire a tudománynak is jeles művelői voltak) mindjobban foglalkoztatta az a kérdés, hogy mit és hogyan kelljen a közgazdasági tudományból a felső fokon tanítani.

A mióta figyelemmel tudjuk kísérni a közgazdaság felső oktatását, megállapíthatjuk irányelveinek két pólusát: az egyik a hasznos tisztviselők, jó szakemberek nevelésére, a másik az universális képzésre való törekvés. Ezeken kívül a tudós, a kutató képzés mindig csak mellékvágányon haladt.

Nem szándékom az összes véleményeket egymás mellé állítani, nem is tudnám; csak néhány jellemzőt szeretnék közülük bemutatni. Ime:

... A közgazdák nagy része vagy mind, azt hitték, hogy a közgazdaságtudomány megszerzése könnyű és nagy fáradsággal igyekeztek bárkit megtanítani rá. Annyi meggyőződéses ember balsikere minden országban azt mutatja, hogy illúziók áldozatai voltak. Nem látták, hogy e tudomány ismeretének megszerzése sokkal nehezebb, mint másoké, mert megfelelő előkészültség, széles látókör, elme és nagy figyelem az előfeltételei. Ilyen pedig kevés van. Ott, ahol a közgazdaságtudomány tanítása kötelező, szomorúan tapasztalták, hogy a tanulók több-kevesebb helyességgel ismételnék meg nem emésztett formulákat. Nincs se törvény, se szabály, a mely ezt az akadályt kiküszöbölné, mert a dolog természetéből folyik.

Hány ember van, a ki követni tudja és megérti a közgazdasági fejtegetéseket, a legegyszerűbb hypothesiseket? Igen kevesen. Csak ezek vághatnak neki sikerrel a közgazdasági tudomány tanulmányozásának. Így a kiváló Courcelle-Seneuil,¹⁾ a ki a közgazdaság oktatásának másik akadályát sokadmagával abban is látja, hogy a közgazdaság kezdettől fogva kevésbbé volt tudomány, mint politikai pártállás kérdése. A hatalmasok üldözték vagy félrelökték, ha ellenkező eredményekre lyukadt ki, mint a melyek nekik kellemesek vagy alkalmasak voltak. Ráfogták a közgazdaságtudományra, hogy csődöt mondott vagy hogy még gyermek-saruban jár. És ebből azt a tanulságot vonják le mindazok, a kik felfogását osztják, hogy a közgazdasági oktatást az alkalmazás terére kell vinni, mint a mely egyedül alkalmas arra, hogy az emberek nagy tömegét érdekelje és hogy megértsék. Az elméletek vitatása helyett a küzdő individuumok jogait, feladatait és praetentióit kell vitatni. Meg kell mutatni a tömegeknek a sophismákat, a melyekkel tévedésben akarják őket tartani legnyilvánvalóbb érdekeiket illetőleg.

Ezek az érdekek a széles néprétegeké, a gyengéké, akik nem talál-
nak támaszt másban, mint a törvény előtti egyenlőségben. Miután a
tömegek uralma alatt állunk, a nagy tömegekhez kell fordulni. Ennek
az oktatásnak kiinduló pontja és végcélja az igazság és annak alkal-
mazása volna, az érdekek területén. Nem folytatjuk. Látni való belőle
ama kettéválasztási szándék, a mely határozottan és nyíltan külön akarja
tartani a tudomány művelését annak párhuzamos népszerűsítésétől.

Schumpeter, kinek jeles elméleti működését tudjuk, azt kérdi, mint
van az, hogy minduntalan hallani olyféle kérdezősködést, hogyan kell
társadalomtudományt tanulni? Azt nem igen kérdik, úgymond, hogy
lehet physikát tanulni. Persze. Hisz sok száz éves tapasztalat mutatja. De
a társadalomtudományok helye a rendes kiművelődés körében még nincs
biztosítva; aztán meg a közvetlen gyakorlati érdek sok hivatatlant csá-
bitott területére; a kik a benne való maradandó rend teremtésére írá-
nyuló kezdéseket minduntalan el-eltörlik. A társadalomtudomány bele
van szorítva a tanmenet során idegen dolgok közé, a melyek fojtogatják.
Nincs oly systematikája és formatökélye, mint a természettudományi
oktatásnak. Tehát indokolt a fenti kérdés. De a feltett kérdésre kapott
választ is meg kell szivlelni. Fel kell hagyni azzal a nagyon népszerű
gondolattal, hogy társadalomtudományi kérdések tárgyalásába bele lehet
bocsátkozni minden előismeret-szerzés, komoly munka árán való alap-
teremtés nélkül.

A legtöbben ezt sem teszik meg, miért is a társadalomtudományi

¹⁾ L. *Difficulté de propager les connaissances économiques*. Say : *Nouveau diction-
naire d'économie politique*. Vol. 1., p. 771.

irodalom nagy részének nincs is tudományos jellege. Mindenütt dilettantizmus és ennek folytán bizalmatlanság és csalódás uralkodik. Érthető, ha az ily fiatal tudománynak egyáltalán nincs elismert módszere, mint annak, a mely azt évezredes munkával szerezte meg. De a gyakorlati érdek és a népszerűség töviskoronája, a melyet ez a tudomány kétségkívül hord, még rosszabbá teszi a helyzetét. Tisztában kell lenni azzal, hogy a társadalomtudományi problémákkal csak erősen felfegyverkezve lehet szembe szállani és hogy mindazoknak a feleleteknek, a melyeket alkalmilag politikusoktól társadalomtudományi kérdésekre kapunk, nem tulajdonítandó nagyobb fontosság, mint egy vénasszony orvosi tanácsainak. Schumpeter okfejtése oda élesedik ki, hogy a társadalomtudományokat, nevezetesen a közgazdaságtant és jelesen annak elméletét tanítani és — legkomolyabban tanulni kell. Egyes konkrét esetekre vonatkozó kérdésekre, úgymond, ritkán fogunk egészen exacte és úgy felelhetni, hogy az eredmények a gyakorlatra nézve értékesek volnának. A tudomány ismeretértékének azonban ez nem árt. Tanulmányozása más szolgálatot tesz; bevezet a körülvevő dolgok ismeretébe, az egyes momentumokat több-kevesebb élességgel ismerteti meg. Ez bizonyára jó részébe kerül ama frissességnek és gyakran oly fiatalosan szép radicalizmusnak, a melylyel azok szokták a társadalomtudományi kérdéseket megragadni, a kik semmit sem értenek hozzájuk. Mint másutt, úgy itt is karöltve jár megismerés és resignatio. De megtanít, mit kell tartanunk az egyes dolgokról és megismertet azoknak nagy szükségszerűségeivel. Megóv túlzásoktól és reményektől, melyeknek nyomában biztos csalódás jár és azt a megismerést nyújtja, hogy holnap csak az történhet, a mi ma csirájában már megvan, (i. m. 28. l.)

Szándékosan tettem egymás mellé két kiváló elme majdnem azonos kiinduló pontját, a melyről ellentétes eredményekre jutnak. Miért? Ennek magyarázatát abban látom, hogy mindkettőjüket determinálják ama complex históriai, politikai, talán néppszichológiai és egyéb tényezők, a melyek — bár a közgazdaságtudomány fejlődése minden látszólagos módszertani és egyéb másodrendű fontosságú eltérések daczára, magasabbról nézve egységesülő irányzatot mutat, — a közgazdasági oktatást országok szerint ma még gyakorta különböző medrekben kényszerítik folyni.

A Monsban 1905-ben tartott congrès international d'expansion économique mondiale, bár a felső oktatás kérdésével egyrészt az expansio nézőpontjából foglalkozott, a közgazdasági oktatás kíváncsós módszerváltoztatására is kiterjedt. Az előadó¹⁾ felveti azt a kérdést,

¹⁾ Wasserraab: *Methoden-Änderung im volkswirtschaftlichen Unterricht. Congr. intern. d'expansion économique mondiale. Rapports. Bruxelles, 1905.*

vajjon a közgazdasági tanítási módszer a közgazdasági tudományos kutatásbeli haladást magáévá tette-e, vagy pedig a közgazdasági oktatást amannak fellendülése nem-e érintette kellőképpen? Hogy ezt megítélhesse, azt az előzetes kérdést vizsgálja, hogy a közgazdaságtant egységesen, mint zárt egészet adják-e elő mint rendesen Angliában és Franciaországban, vagy pedig szétbontják-e úgy, mint pl. Németországban vagy Ausztriában elméleti és gyakorlati nemzetgazdaságtanra. Ennél az osztásnál, úgymond Wasserraab, mely szerinte több időt is vesz igénybe, több figyelem fordítható a nagy gazdasági foglalkozási ágak, mezőgazdaság, erdőszet, ipar, kereskedelem és közlekedés helyzetére; épígy a gazdaságpolitikai rendszabályokra az agrár-, ipar-, kereskedelmi-, vám- és közlekedési politikai gazdasági törvényhozásra, országoknak állami helyzet, népfejlődés szerint való megkülönböztetésekkel.

A közgazdasági oktatás Wasserraab szerint rendesen nem a közgazdaság legkézzelfoghatóbb tárgyaival kezdődik, hanem az elméleti közgazdaságtan nehéz, részben a bölcsészetbe átnyúló alapfogalmaival és abstractióival, a melyek az összes népek gazdasági életéből, a társadalom egészéből némileg elhalványulva vezetnek le: úgy, hogy a tárgy iránt való érdeklődés mindjárt kezdetben inkább gyengül, semmint fokoztatnék. A tanítás során is gyakran merülnek fel tiszta elméletek, mint a milyeneket például a magas fejlettségű értékelmélet nyújt, oly erőteljes valóságok és égető napikérdések mellett, mint a milyenek a világpiacz vagy osztályharcz, a nélkül, hogy a tárgyalási módban mindig kellőkép kifejezésre jutna az illető részlet fontossága.

A specifikusan gazdasági momentum kiemelésénél, a mi a nemzetgazdaságtan sajátja, egy és más különválasztatik, a mi az életben összetartozik. Így mindenek előtt a műszaki és közgazdasági vonatkozások, azaz üzemvezetés módja és rentabilitása termelési költségek és piaczi árak, tehát igen jelentős kapcsolatok alapján, a melyek régebben technológiai disciplinákra való tekintettel több figyelemben részesültek és csak legujabban bukkannak fel, mint műszaki közgazdaságtan (technische Ökonomie). Erősebben volnának hangsúlyozandók Wasserraab szerint a lélektani és ethikai, illetve vallási összefüggések a szellemi képzésben jellemekben és szokásban, méltányosságban és jogban, valamint az általános társadalmi életnek physikai, jelesen élettani és hygieniai összefüggései a materiális gazdasági élettel: a mi különösen a sociológiai felfogás szerint történik.

Ezzel szemben egymástól távolfekvő és közgazdaságilag nem egyenértékű tárgyak összefoglaltatnak (pl. az ipar). Nagy népéleti-, foglalkozás- és osztálytagozódási átmetszetek egészen elűtő viszonyokat mutató országrészekkel is kapcsolatba hozatnak.

A mai közgazdasági oktatásnak különösen két általános természetű veszélyére mutat rá Wasserraab, a melyek szerinte a legteljesebb tudományosságra való törekvéssel függnek össze. Ez egyfelől a fejlődési tényező túlzott hangsúlyozása a létezők, nevezetesen a honi intézményi rend rovására; másfelől az összrendszernek előtérbe helyezése az effective legfontosabb részletek mellőzésével.

Végeredményben megállapítja, hogy a tanítási módszer a kutatási módszer haladását, különösen figyelembe véve a jelenkor nemzeti közgazdaságának és a világgazdaságnak jelen állását, nagy társadalmi problémákkal, nem követte kellőképpen.

Ezek után kérdi Wasserraab, hogy mi történjék a közgazdasági oktatásbeli nehézségek és hiányok leküzdésére — függetlenül az egyes tanító tanítási képességétől, a mely megfelelő betoldásokkal sokat ki-egyenlíthet — tanmódszer tekintetében?

Ragaszkodik ahhoz, hogy a nemzetgazdasági összrendszer továbbra is az oktatás főalkatrészét tegye; de ne legyen annak sem eleje, se pedig betetőzése. Kíváncosnak tartja, hogy az oktatás inkább inductive kezdődjék a honi népességi tagozódás és a jelenkori nemzeti gazdaságba való szorosra fogott bevezetéssel, a melynek legfőbb vonatkozásai a nemzetközi kapcsolatok és összevetések belefoglalásával socialstatistikailag volnának megvilágítandók. Itt figyelembe jönne első sorban az általános foglalkozási ágak szerint való és a gazdasági — sociális osztálytagozódás: önállóak — eltartottak, munkaadók, munkások. Majd következnenek a nemzetgazdaság alapfolyamatai: mezőgazdasági és ipari termelés, tekintettel tagozódására és üzemére; majd üzleti és piaci forgalom összefoglalva és különösen a commerciális viszonyok be- és kifelé, pénz- és érmeügy, azaz valuta, hitel, bank és tőzsde, szállítás, közlekedés, hírszolgálat; jövedelmi és fogyasztási tagolódás, tekintettel az újabb népmozgalomra és osztályharcra. Másodsorban kíváncosnak tartja a közgazdasági oktatásban, úgy mint más tudományágakban, a főrendszer nyomán a szükséges speciális vagy kiegészítő előadásokat sorakoztatni, minek folytán a rendszer kiegészül és kimélyed, felelevenedik és felujul és jobban kibontakoznak azok az utak, a melyeken tudományos megismerés nyerhető. E célból nevezetesen gyakorlatilag fontos részterületek választandók, a melyek közül hosszú időig a társadalmi kérdés és a mind önállóbban kifejlesztett socialpolitika és világgazdaság fognak első sorban állani.

Vegyük sorba Wasserraab gondolatmenetét nem mint egyéni munkát, hanem mint részben meglehetősen elterjedt nézetek kifejezőjét. A mi közgazdasági oktatási reformjavaslatait illeti, azok részben túlságosan általánosságokban mozgó (és e tekintetben beleillenek a meg-

lehetősen confusus és szétfolyó monsi congressus keretébe) ahhoz képest, hogy értékes tanulságot lehetne belőlük levonni, részben pedig már is keresztülvitettek. A mi pedig azt a megállapítást illeti, hogy a tudomány fejlődését az oktatás nem kísérte nyomon, úgy hiszem, velem együtt mindenki aláírja. De csak bizonyos látószögből. Mert honnan kerültek ki azok, a kik a tudományt akár mint adatgyűjtők, mint analitikusok, vagy mint syntetikusok, mint új rendszerteremtők előre vitték és állandóan előre viszik? Nemde az iskolákból. Még pedig nemcsak bizonyos országok iskoláiból, a melyek a többiektől alapjukban lényegesen eltértek, hanem mindenféle nemzet mindenféle iskoláiból. Mert eddig még senkinek sem sikerült exacte bebizonyítani,¹⁾ hogy bizonyos fajták vagy nemzetek többre vagy kevesebbre volnának hivatottak a tudományos alkotás terén.

Különbséget kell tehát tenni a tudósképzés és az általános főiskolai oktatás közt. A tudós kutató a maga fejlődésében felszivja azt, a mit előtte a tudomány alkotott és tehetsége mérve szerint általában, mestérének segítségével és iskolájának minősége szerint pedig különösen: kisebb vagy nagyobb fáradsággal viszi és fejleszti tovább.

Bizonyos fokig el lehet fogadni Bücher ama nézetét, hogy az egyessel való intézményesen biztosított túlzott egyéni foglalkozás a főiskolákon vagy intézeteikben hamar melegágyává válhat a lagymatag, a jelentéktelen tehetségeknek, a kik az igaziak rovására burjánognak fel. A tudósképzés a mindenkinek egyformán rendelkezésére álló főiskolai eszközökön túlmenőleg (a melyeknek nb. tökéleteseknek kell lenniök) mindig a tanár legegényibb belátásán, kvalitásain, emberségén fog mulni. Erről itt bővebben nem lehet szó. A mi az általános főiskolai képzést és a mi esetünkben különösen a közgazdasági szakoktatást illeti, mondjunk le eleve arról, hogy annak intézményes berendezése, tanrendje teljesen fedje a tudomány momentán legmagasabb fejlődési csúcsait. Még az ideál megközelíthetése is — legalább kétséges. Ez azonban egyáltalán nem zárja ki a haladást. Csak a mindenkori reformatornak igen sok melléktényezővel kell számolnia.

A tudomány egésze módszerének és tartalmának fejlődését újabban mind több internationális tényező befolyásolja. Az oktatás előrevitelét ezzel szemben talán megfordított arányban determinálják locális tényezők.

Egy ország adott időben mint culturális és politikai egész számta-

¹⁾ Az a körülmény, hogy bizonyos divatos faji jelszavak a legemelkedettebb elméket sem hagyták illetetlen és meg a legelvontabb modern munkák — jelesen németek — sem mindig mentek a fajiságra való, szerencsére a lényegét nem túlságosan érintő rámutatgatásoktól, mondom, az a körülmény sem bizonyít egyes fajok mellett vagy ellen.

lan, csak nagyjában mérlegelhető tényező összműködésének eredménye. Több ország culturájának összemérése (mindig közismert értelemben vett culturállamokat és nem primitív népeket értve!) rendesen félszeg és merőben önkényes következtetésekre szokott vezetni. Nem lehet tehát, hogy a magunk eseténél maradjunk, tudományos lelkiismeretességgel azt állítani, hogy pl. Anglia mai közgazdasági felső oktatása absolute jobb vagy rosszabb, mint Franciaországé vagy Németországé. Ez nem jelenti azt, hogy nincsenek culturális különbségek három ország közt. De azok a tényezők, a melyek a culturát jelentik, bár egymás közt sokszorosan összefüggnék, a maguk egyetemességében össze nem vethetők. Az egyikben a, p és z, a másikban pl. l, v és t hat elevenebben. Nem folytatva ezt az okoskodást, túlzás veszélye nélkül mondhatjuk, hogy egy ország sohasem recipiálhatott idegenből gyökeresen büntetlen szerves intézményt. Ha megtette, legjobb esetben sikerült az átültetettet mint idegen testet saját sarjadzásával beilleszteni, de sohasem azonosítani, felszívni.

Tehát e szerint az országok nem tanulhatnak egymástól? Nagyon is. A tudományos belátás diktálja, hogy ez vagy az az intézmény reformra szorul. Reformálni kell az adott szükséglet alapján az adott intézmények keretében külföldön legjobban bevált általános emberi tapasztalatok adoptálásával. Hogy a külföldön bevált berendezkedések közül mi a tisztán technikai elem, a mi az oktatási üzem egyszerűsítését, gazdaságosítását jelenti, mindenki tudja. Itt az átvétel rendesen pénz- vagy inkább kényelmi kérdés.

III.

A mi a recipiálendő intézményeket illeti, azoknak mérve, tempója egyéni bölcs belátás kérdése, a melyre nézve szabályok nincsenek. A külföldön tapasztalatgyűjtő fel kell hogy tételezze, hogy az, a ki jegyzeteit nézi, ismeri a szóban forgó országoknak ama történelmi, politikai, gazdasági stb., szóval összkörülményeit, a melyeknek egy olyan részletkérdés, mint a gazdasági felső oktatás, csak függvénye. Tehát biztosra kellennem, hogy a ki a felső oktatás részletei iránt érdeklődik, az tudja, hogy milyen nagy fontossága van pl. a szabadoktatásnak Angliában szemben az állami *laissez faire*-rel vagy hogy ugyanott minő szervezeti és összetételű a college, hogy miben különbözik az egyes országokbeli főiskolai hallgatóság érettsége, előképzettsége, gyakorlati készsége. Ezeknek előrebocsátásával lássuk most már magát a gyűjtött anyagot.

* * *

Közgazdasági tudományokat ma már úgyszólván minden főiskolán tanítanak. A szerint, hogy milyen mérvben és minő hangsúlyozással, különbséget kell tennünk nagyjában:

1. olyan intézetek, azaz főiskolai fakultások, osztályok közt, a melyekben kizárólag közgazdasági tudományokat művelnek, vagy ezekre fektetik a főszűlyt;

2. olyanok közt, a hol nem a közgazdasági oktatás a főczél, de mégis széles keretek közt folyik és bár nem fődologképen üzetik, mégis mód nyújtatik a közgazdasági kiművelésre;

3. a hol a közgazdasági tudomány csak mellékesen, részben az általános műveltség gyarapítására, részben a szakműveltség támogatására műveltetik.

A mi az első csoportot illeti, több typust kell megkülönböztetnünk,¹⁾ vannak olyanok, a melyek a közgazdasági oktatásnak szélesebb, általánosabb, mások pedig csak szűkebb köreit ölelik fel. Mint ilyen szélesebb körűt első helyen említjük az angol *The London School of economics and political science*.²⁾ Nemcsak nagy apparátusánál és széles oktatási körénél fogva, hanem azért is, mert itt látjuk a közgazdasági felső oktatást a legnagyobb viszonylagos függetlenségben és önállóságban, de a mellett beleillesztve a többi rendszeres felső oktatás keretébe.³⁾ A kilenczvenes évek felé határozták el alapítását, miután régóta panaszkodott, hogy Angliában nincs oly felső fokú egyetemi típusú gazdasági oktatás, mint a continensen vagy Amerikában. A Gresham University Commissioners sürgős szükségességnek mondták ki, hogy a londoni egyetem hallgatói oly oktatásban részesüljenek, mint a minőről Franciaországban az École libre des sciences politiques gondoskodik. A British Association F bizottsága 1894-ben jelenti, hogy az egyetemek és college-eken a közgazdasági tanulmányok állapota elégtelennek tekintendő, ellentétben a continenssel és Amerikával, nincs bennük »regular system«. Egyes tanárok jóindulatától és más ötletszerűségektől függnek. Hivatá-

¹⁾ Ha dolgozatomnak nem az volna a főczélja, hogy a külföldi intézményeket és tapasztalatokat mutassam be, legelső helyen a budapesti műegyetemen 1914 őszén megnyitott közgazdasági osztályt kellene emlitenem, a mely egyedül áll a maga nemében. Célja ma olyanoknak, a kik már főiskolai (egyetemi, műegyetemi, kereskedelmi, gazdasági stb.) végzettséggel bírnak, a magasabb közgazdasági szakműveltséget közvetíteni. Részletkérdéseket illetőleg l. *A m. kir. József műegyetem közgazdasági osztályának szervezeti szabályát*, Budapest, Pesti Lloyd-társ. ny. 1914., továbbá *Tájékoztató a m. kir. József műegyetem közg. osztályáról*.

²⁾ Az egyes intézetekre nézve felvilágosítást nyújtó hivatalos nyomtatványok a közlemény végén betűrendben találhatók.

³⁾ A tisztán vagy túlnyomóan szabadoktatási intézményekre sem terjeszkedek ki.

sukra legmagasabb iskolai kiművelést nem nyertek a közigazgatás férfiai, sem kereskedők, iparosok. Az egyetemeken szórványosan fordult elő, hogy valaki gazdasági témákkal foglalkozott — magától.

Az iskola alapítói mindenekelőtt azt tartották szem előtt, hogy gondoskodás történjék közgazdasági tanulmányozás és kutatás módszereiben való tudományos gyakorlásról és az üzletemberek különböző csoportjai, valamint közigazgatási (állami, törvényhatósági és községi) és közpályára készülők, ujságírók számára való megfelelő szaktanfolyamokról. A felső közgazdasági nevelés elfogadott koncepciója: a system of higher education which stands in the same relation to the life and calling of the manufacturer, the merchant, and other man of business as the medical schools of the Universities to that of the doctor, a system, that is, which provides a scientific training in the structure and organisation of modern industry and commerce, and the general causes and criteria of prosperity, as they illustrated or explained in the policy and the experience of the British Empire and foreign countries.¹⁾

Az intézet megalapítása előtt szorgosan tanulmányoztattak a külföldi főiskolák, meghallgattattak a szakférfiak legkiválóbbikái és megállapítást nyert, hogy nem látszik kívánatosnak idegen intézmény másolása, mert a kontinensen elért sikerek feltételei mások voltak. Az iskola a legmagasabb standardot választotta egész üzemére. Csak az a magas dotatio, melyben része van,²⁾ tette lehetővé, hogy a legkiválóbb elméleti és gyakorlati szakférfiak állanak szolgálatában. Alkotmányának megállapításánál figyelemmel voltak arra, hogy az angol szokás szerint »fixed and inelastic« legyen, de másrészt szerves, élő összefüggésben legyen ama körökkel, a melyekből tanulóit várja.

A mi a felvétel feltételeit illeti: beiratkozhatnak érettségizettek, főiskolát végzett, magasabb kiképzésre vágyó vagy magas tudományos kiművelést igénylő egyének. De olyanok is, kiknek formális képesítésük nincs. Ez utóbbiakra nézve az igazgató írja elő, minő felvételi vizsgát tartoznak tenni.

Az iskola működése a következő tudománycsoportokra terjed ki:

- a) economics,
- b) politics and public administration,
- c) history,
- d) law,
- e) geography,

¹⁾ *Report on the London School of Econ. in Special Reports* (Education Department) 2. köt.

²⁾ Nagy magánalapítványok, ingyenes telek, eleinte 500 £ és 1912 óta 4.500 £ évi állami dotatio.

- f) sociology,
- g) social science and administration,
- h) commerce and industry,
- i) accounting and business methods,
- k) banking,
- l) transport,
- m) librarianship.¹⁾

Ugyancsak fontos typus a *birminghami egyetem közgazdasági fakultása* is. Bár nem a legszorosabb értelemben vett kereskedelmi főiskola, mégis az életpályák szűkebb körét tartja szem előtt, mint a londoni. Ha kissé talán részletesebben ismertetjük, ez azért történik, mert szervezete és céljai sok tekintetben világot vetnek a felső közgazdasági oktatásra vonatkozó angol felfogásra és jórészt a kiváló angol közgazda, Ashley művének tekintendők.

A birminghami egyetem kereskedelmi facultása (tulajdonképpen közgazdasági) működését 1901-ben kezdte. Programmszerű célja²⁾ megfelelő iskolázást biztosítani azoknak, a kik a commerciális pályára akarnak lépni. Nem közkatonákat akar kiképezni, hanem az ipari élet tisztjeit, a kik mint főnökök, igazgatósági tagok, igazgatók, cégvezetők stb. a végeredményben az ország üzleti tevékenységét hivatottak vezetni. Ezenkívül másodsorban kiképez a consuli szolgálatra, közgazdasági zszurnalistikára a „modern sides“ tanárságára, közigazgatási pályára. A vezető motívum az a meggyőződés volt, hogy oly tanterv dolgozható ki, a mely, minden valóban liberális oktatás végcéljának megfelelően, az ítélőképesség erősítését, a látókör bővítését, ennek számára új sphaerák megnyitását lehetővé fogja tenni, az üzleti, mindennapi, reális élet körén belül is.

Az alapítók belátták, hogy az egyetemek, ha standardjukat a modern életben meg akarják őrizni, a mai világ uralkodó érdekeit szem előtt kell tartaniok; hogy nem elégedhetnek meg egyszerűen azzal, hogy csakis oly pályák számára neveljenek, a melyek eddigelé általában „tudományos életpályák“ neve alatt voltak ismeretesek. Igaz, hogy egyes főiskolák az idő szavára hallgatva létesítettek műszaki facultásokat, de a kereskedelmi felsőiskolai képzésre, a mely azok számára volna való, a kiknek vezető pályán nagy anyagi felelősséget kell vállalniok, kezdeneyezniök, disponálniok, különös gondot nem fordítottak. A világnak — úgymond Ashley — elég ideje volt bőséges tapasztalatokat gyűjteni

¹⁾ Az egyes csoportokra vonatkozó feljegyzésre méltó részleteket alább az egyes tárgyköröknél fogjuk közölni.

²⁾ L. Ashley *The faculty of commerce in the University of B.* 1907.

modern termelési és forgalmi eszközök tekintetében és be is látta, hogy a gazdasági pályára lépőknek nemcsak rendszeres bepillantást kell nyújtani a modern üzleti élet feltételeibe, hanem az általános gyakorlatból levont szabályok rendszerét is kezükbe kell adni. A főiskolai tanárnak nem feladata néhány aprioristikus elméletet kidolgozni, hanem kötelessége a gyakorlati tapasztalat tanulságait gyűjteni, rendszerbe foglalni és érthetővé tenni. Ki kell fejtenie és megvilágosítani azokat a kölcsönhatásokat és végeredményeket, a melyekhez a gyakorlati életben szokott az ember magától és egymástól elszigetelten minden rendszer nélkül jutni és beigazolni, hogy ezek a végeredmények nem véletlen szülöttei, hanem adva voltak a fennforgó feltételek folytán.

A még oly jól kidolgozott tanrendszer sem pótolhatja a veleszületett tehetséget és a tapasztalatot. Ez más disciplinákra, pl. az orvostudományra nézve is áll. Az orvosi egyetemi képzés maga nem csinálja a kiváló sebészt; ebből azonban senkinek sem jutna eszébe a magas orvosképzés ellen érveket kovácsolni. Tudva van, hogy a rendszeres orvosképzés csak a legkiválóbb tehetségeknek és csak ezeknek nyújt alkalmat a kifejlődésre és a feltűnésre és hogy főcélja a kar átlagszínvonalának emelése. Ashleynek ez a hasonlata kitűnő. A modern üzleti verseny a gyakorlati életben sokkal több alkalmat nyújt ily kombinációkra, sokkal több vállalkozási szellemet és szervezési képességet igényel, mint az orvosi pálya. A rendszeres üzleti nevelés bizonyára emelni fogja az átlag üzleti világ színvonalát és ha nem is termel genieket, de sok eddigelé elkallódott tehetséget fog kifejleszteni és jó irányba fog terelni. És habár nem írható oly recept, melynek segítségével a fiatal kereskedő (közgazda) azonnal vezető és befolyásos erővé volna tehető, mégis oly eszközöket lehet a kereskedői pályára lépőknek adni, a melyeknek segítségével könnyebben küzd meg a kezdet nehézségeivel, mint eddigelé.

Ama gyakori ellenvetéssel szemben, hogy az üzletet csak az üzletben lehet megtanulni, vagy hogy a főiskolai képzés a fiatal embereket alkalmatlanokká teszi az üzleti életre, Ashley azt feleli, hogy ő sem mondja, hogy a jövődöbeli kereskedőre nézve bárminő egyetemi képzettség előnyös. Azt hiszi, hogy a legtöbb magasabb standardu kereskedőnek szüksége van arra, hogy igényeihez mért egyetemi képzésben részesedjék, a mely legjobban a nagy üzleti centrumokban, mint a milyen pl. Birmingham is, fog kialakulhatni.

Az első ellenvetésre azt hozza fel Ashley, hogy csak gyakorlati kísérlettel bizonyítható, hogy fiatal emberek mily mértékben készíthetők elő az egyetemeken a kereskedelmi (gazdasági) életre. Sok szempont teszi kívánatosná a kísérletezést.

1. Általános panasz, hogy az angol kereskedővilágot értelmetlen tapasztalati formákhoz való ragaszkodás (Unintelligent rule of thumb) jellemzi. Ez úgy látszik amaz eljárás eredménye, hogy 16—17 éves fiukat üzletbe dugnak a nélkül, hogy alkalmat nyújthatnának nekik látóköriük szélesbitésére.

2. Az elmúlt évtizedekben látható gyorsasággal fejlődtek a kereskedelmi és ipari viszonyok. A géptechnika tudományos fejlődése a gyártási eljárás gyakori módosításait involválja. A közlekedési eszközök fejlődése a verseny növekedését és a piacok gyakori helyváltozását idézi elő. Mindez fokozott szellemi mozgékonytságot, találékonyságot, iniciatívát és alkalmazkodási képességet kíván meg. A kereskedőknek ma jobban kell tudni, mint 50 év előtt üzletüket megragadni, az általános színvonal fölé emelkedni és annak lehetőségeit magasabb nézőpontból elbírálni. Több mint valószínűtlen, hogy ezek a tulajdonságok valamely egyoldalú szakma mellékes teendőinek alárendelt routineja által vétetvén igénybe, kifejlesztetnének. Ezzel szemben sok lehetőség van arra, hogy e tulajdonságok kifejlesztessenek magasabb tanfolyamok útján, a melyeknek céljuk rászoktatni a leendő kereskedőt, hogy az ipari vállalkozás széles tereit megismerje, a nagy világpiacok fejlődését megfigyelje és meg tudja ítélni idegen országok felvevőképességét.

3. Gyakran hallani idősebb kereskedőket, gyárosokat panaszkodni, hogy a fiatal nemzedék nincs oly élénk érdeklődéssel az üzlet iránt, mint az ő idejükben volt. Ha közelebbről vizsgáljuk, azt látjuk, hogy az ő idejükön azt értik, a mikor talán maguk alapították üzletüket és hogy a fiatal nemzedék, az ő fiaik és unokáik, a kiknek üzletüket átadják. Biztosak lehetünk, hogy a legközelebbi időben is selfmademen válnak az ipar vezéreivé, a kik munkájukban eléggé kezdeményezők és lelkiismeretesek lesznek. De az üzleti élet nagy része azoknak kezében marad, a kik vállalatukat örökölték és sokat követelnének az emberi természettől, ha azt akarnók, hogy az örökösök ugyanoly buzgalommal szenteljék magukat pályájuknak, mint az alapítók és fejlesztők. Ha nem is pótolható az önverejték árán való alkotás benső öröme, de nagyrészen kiegyenlíthető a hivatás iránt való intellektuális érdeklődéssel. Ez pedig elérhető oly magasabb képzéssel, a minőt az (birminghami) egyetem nyújt.

4. Szerencsétlenségre most Angliában, minél jobbakká válnak a magasabb nevelés lehetőségei, annál nagyobbá lesz az üzleti élet iránt való aversio.

Ashley egy jó ítélőképességű barátja azt írja, hogy az amerikaiaknak nagy sikereik vannak, mert ismeretekkel rendelkeznek és mert jól felkészülve indulnak neki, nem néznek hátra és nem aggályoskodnak. Úgy mennek neki az üzleti életnek, mint a kis kacska a víznek.

Az iskolázott angol ezt nem teszi. Azért áll be az üzletbe, mert beletolják. Nem szereti és felteszi, hogy mihelyt elég pénzt csinált, ott is hagyja. Ez az egyik véget, de igen elterjedt és uralkodó áramlat. Pedig, úgymond Ashley, kereskedelem és ipar sokkal alapvetőbb funktiók, mint pl. az ügyvédi pályáé; tőlük függ nagy néptömegek jóléte és semmivel sem egoistikusabbak, mint más pályák. Ha tehát nincs tekintélyük, ez nem azért van, mert „pénzt csinálnak,” hanem mert nem tétettek értelmileg érdekessé (not been made intellectually interesting). Pedig e szempontból épúgy érdekessé tehetők, mint minden más hivatás. Meglátni-tudása az üzleti elhatározásokban fekvő magasabb szempontoknak, megítélni-tudása, milyen helyet foglal el a saját vállalat az illető iparban vagy világiparban, az egyes üzletekre vonatkozó érvek és ellenérvek mérlegelni-tudása, figyelemmel-kísérése a gyártási eljárásoknak és a nemzetközi kereskedelemnek bel- és külföldi beszerzési és eladási piacokra nézve a legjobb információk nyerni-tudása, mindez bizonyára alkalmas arra, hogy az üzletet kevésbé unalmasnak tüntesse fel.

5. Egy további jele az Angliában eddig divott rendszernek vagy helyesebben rendszertelenségnek, hogy nagy cégek tulajdonosai állandóan panaszkodnak, hogy lehetetlen csak félig-meddig megfelelő embereket kellő számban kapniok, a kik nekik az üzletük vezetéséhez megkívánt magasabb szellemi munkában segítségükre lehetnének. Végrehajtó közegeket még inkább találnak alkalmazottaik közt. De azok közt, a kik egész életükben, mint ilyen végrehajtó szervek szolgáltak, igen ritkán találnak olyanokat, a kikre az üzletük vezetéséből folyó felelősség egy részét átruházhatnák. Ennek oka abban rejlik, hogy üzleti nevelésük nem szoktatta őket rá, hogy mélyebben beletekintsenek az üzleti életbe, hogy gondolkodjanak az üzleti összefüggéseken és hogy a piaci változásokat és átalakulásokat általános és különös okok hatásaiként tudják meglátni.

Ezért kell, hogy a gazdasági kérdésekbe való elmélyedés és azoknak pontos ismerete, a melyre a tanuló a magasabb tanfolyamok hallgatása során tehet szert, igen fontossággal legyen. Nem azért, mintha csak közvetlen tapasztalati tényeket, praecedenseket adna a szájába, hanem mert a szükséges gazdasági gondolkodásmódra serkenti.

6. Végül megjegyzendő, hogy már is utat tör valami olyasféle, habár nem egészen tudatos felfogás, hogy valaminek e téren történnie kell és egyes kiváló üzletemberek maguk kísérleteznek arra nézve, hogy nyújtsanak módot gyermekeiknek az üzlet megtanulására. A gyakornokoskodás még meg van, de csak azt teszi lehetővé, hogy valaki egy korlátolt üzletág kis részleteit megtanulja. Ritka kivétel, ha valamely főnök gyakornokával megbeszéli azokat az okokat, melyek üzleti elhatározásra indit-

ják. Vannak szülők, a kik üzletembereknek meghatározott summákat fizetnek, hogy fiaiknak megengedjék $1/2 - 1$ évig „üzleteiket vezetni.“ Lehet, hogy ez kitűnő tapasztalatok gyűjtéséhez segíti olykor az illetőket, de legtöbbször mégis a véletlenre van bízva, hogy mit és mennyit tanulnak a fiatal emberek. Annyit azonban sohasem használ nekik az eféle, mint a mennyit megfelelően tartott főiskolai folyamokon tanulhatnak. Mások fiaikat utazni küldik, hogy tanuljanak. De a fiatal embereknek sokkal több hasznuk volna az utazásból, ha már volna némi ismeretük a beutazandó ország ipari szervezetről, legujabb történelmi fejlődéséről. Végül gyárosok, különösen olyanok, a kik sok géppel dolgoznak, fiaikat mérnöki tanulmányokra küldik. Ez nagyon helyes, ha az lesz a fiaik hivatása, hogy *kizárólag* ipari kérdésekkel foglalkozzanak. De határozottan veszedelmes az üzletre, — kivéve, ha az atyai üzlet más ágaiba is bevezettetnek — ha kell, hogy a kereskedelmi vezetést is vállalják. Hisz gyakran bebizonyult tény, hogy az egyoldalúan műszakilag képzett ember nagyobb súlyt fektet a technikai tökéletesítésre, mint az üzleti eredményre. És ha gondol is rá, rendesen hiányzik a gyakorlata ahhoz, hogy a commerciális és administratív tényezők relatív fontosságát mérlegelni tudja.

Az eredmény az, hogy sok üzletember kénytelen bevallani, hogy daczára a különböző utaknak, amelyeket atyja előírt, hogy „tapasztalatokat gyűjtsön,“ az iskolából való távozás után következett első évek számára kárbavesztek.

Közlendőnek tartok egyetmást a birminghami Faculty of Commerce tanrendjéből is, mert tanmenete a continentális iskolákétól elütő és jellemző.

A facultás főcollegiumának czíme „commerce“, ¹⁾ a mely végigvonul az egész három évi egyetemi tanfolyamon. Az első két évben általában leíró jellegű. Foglalkozik a világ vezető államai mai kereskedelmi és ipari állapotaival. Nevezetesen az első évben Nagybritanniával és a britt világbirodalommal, a másodikban az Egyesült-Államokkal, a Németbirodalommal, Franciaországgal, Oroszországgal, Délamerikával stb. Ezekben a kurzusokban súlyt fektetnek a modern történelmi és gazdasági földrajzi vonatkozásokra is olyformán fonva őket bele az előadásokba, hogy az előadott tények közgazdasági jelentősége alkalmilag folyton ki-domborodjék. Ezt a czélt szolgálja az Economic Analysis című collegium az első évben (megfelel az elemi közgazdaságtannak, de hozzáteszi Ashley, hogy minden túlzott abstractio kerülésével) és az Econo-

¹⁾ A commerce fogalma nem fedi sem a francia commerce-t, sem pedig azt, a mit a kettős osztású közgazdasági kézikönyvek kereskedelem alatt rendesen érteni szoktak.

mics of transport című a második évben (vasút és hajózás). A harmadik évi commerce-cursus elűt az első két évitől és nehezebb. Tárnya az úgynevezett „business-policy.“ Foglalkozik ama fontos kérdésekkel (questions of expediency), a melyekkel a kereskedő vagy gyáros üzleti életében találkozik. Ezek a kérdések a czélszerűség és hatályosság (efficiency and success) szempontjaiból is fejtegettetnek, de sohasem tévesztetik szem elől a tudományos socialis nézőpont sem. Targyaltatnak nevezetesen a következő kérdések: Telephely, Kapitalisatio, Termelés (on large and small scale) az egyes iparágak differentiatiója és consolidálása, a tőke különböző befektetési módjai (egyéni, társas részvénytársasági stb. formák) előnyeik, hátrányaik; üzemvezetés, alkalmazó és alkalmazott közötti viszony, fizetési módozatok, munkaidő, piacok, propaganda, eladási és önköltségi árkülönbözet, a termelési terhek, hitel stb.) kiegészíti ezt a tanfolyamot egy rövid statistikai collegium: methods of statistics, a mely különösen a statistika gazdasági vonatkozásaira fektet súlyt.

Az accounting-cursus is három éven át folyik. Az első a könyvelés egyszerűbb gyakorlati rendszereit ismerteti sok tárgyi bemutatással. A második bemutatja a könyvelés alkalmazását a különböző üzletágakban és igyekszik arra képesíteni a tanulót, hogy valamely meghatározott vállalat könyvelését be tudja állítani. Erre következik az analysis of accounts, a revisió és mérlegismeret gyakorlati példákkal, a mely a harmadik évben a legmagasabb fokra emeltetik.

A finance-collegium a harmadik esztendőre esik és magában foglalja a bankügyet, a pénzpiacz kérdéseit és a tőzsdét különösen pénzügyi tekintetben. Csatlakozik egy rövid államháztartási és községi háztartási collegium.

Mindenkire nézve kötelező egy idegen nyelvnek három éven át való rendszeres tanulása (német, spanyol, francia vagy olasz).

A commercial literature and correspondence a harmadik év kötelező tárgya. Ennek célja nemcsak az illető nyelvű kereskedelmi levelezés elsajátítása, hanem az is, hogy a tanuló idegen nyelvű kereskedelmi, ipari, pénzügyi és statistikai szakkiadványok tanulmányozásával megszokja azoknak technikáját, nomenclaturáját.

Az előadott mellékcollegiumok közül szabad választás engedtetik mindenkinek. Azok, a kik gyárosok lesznek, valamely alkalmazott tudományt választanak, a mely összefügg az ő jövődöbeli szakmájukkal (vegyészet, villamosság), a melyet különböző rendelkezésre álló műhelyekben, laboratóriumokban gyakorolhatnak.

A leendő kereskedők e helyett egy második idegen nyelvet választhatnak. Végül szabad választás van bármely idegen facultásbeli általá-

nos műveltségre v. specialis szaktudásra irányuló collegium között. De az igazgató tanácsa a választás előtt feltétlenül kikérendő. Ha jól megokolni nem tudja a tanuló specialis kívánságát, melegen ajánlják neki, hogy az 1. évben az államszervezetre vonatkozó collegiumot válasszon (közjoggal és rokon állampolgári ismeretekkel), a 2. évben pedig európai történetet.

Hangsúlyozza a programm ezen cursusoknak fontosságát a gyakorlati emberek társadalmi, közéleti niveauja emelésének szempontjából. A kiknek különös és megokolt hajlandóságuk van a műszaki kiképzés iránt, mellőzhetik az említetteket és az egész 3 év alatt szorosan vett műszaki mellékcollegiumokat választhatnak.

E műszaki folyamokra nézve megjegyzi a programm, hogy nem céljuk szakemberek nevelése, mert hisz a ki az akar lenni, műszaki intézetet keres fel. A cél inkább az, hogy 1. műszaki részletek és vonatkozások ismerete folytán érdekesebbé tétessék az illető üzletág; 2. hogy a vállalatok vezetésére hivatottaknak módjukban álljon a műszaki haladás eredményeit figyelemmel kísérni és látni ama tendenciákat, a melyeknek irányában változások a gyártási eljárásokban előreláthatók v. lehetségesek; 3. hogy lássák az üzletemberek, mely esetekben kell szakértőhöz folyamodniok és minő súlyt kell a szakértő véleményének tulajdonítaniok.

A külföldi intézmények közül ugyancsak közelről érdekelnek bennünket a *német kereskedelmi főiskolák* is, a melyeknek legtöbbször ugyancsak nem tisztán kereskedőket képez ki.¹⁾

Igy pl.: a *Städtische Handelshochschule Cöln*, egyszersmind kereskedelmi iskolai tanárképző-intézet is. Tantervének váza a következő:

1. Volkswirtschaftslehre.
2. Rechtslehre *a)* Bürgerliches Recht, Handels- und Wechselrecht, Prozessrecht; *b)* öffentliches Recht (Staats-, Verwaltungs- und Völkerrecht.)
3. Versicherungs- und Genossenschaftswesen.
4. Geographie, Warenkunde, Naturwissenschaften, Technik.
5. Handelstechnik *a)* Kaufmänn. Betriebslehre; *b)* Verkehrstechnik.

A Korporation der Kaufmannschaft (Ältesten) által fenntartott *berlini kereskedelmi főiskola* tantervbeosztása a következő:

1. Allgemeine Einführung in die Studien.
2. Handelswissenschaften. (Betriebslehre des Handels und einzelner Handelszweige, Handelsjournalistik).

¹⁾ Lásd a német kereskedelmi főiskolákról a *Közgazdasági Szemle* 49. kötetében levő szakdolgozatot, a mely a német iskolákat részletesen ismerteti.

3. Volkswirtschaftslehre und verwandte Fächer.
4. Rechtswissenschaft.
5. Wirtschaftsgeographie und Wirtschaftsgeschichte.
6. Reine und angewandte Naturwissenschaften, Warenkunde, Technologie.
7. Sprachen.
8. Theorie und Praxis des kaufmännischen Unterrichts, Pädagogik.
9. Allgemeine wissenschaftliche Ausbildung.
10. Fertigkeiten.

A *mannheimi Handelshochschule* tanterve következőleg tagozódik:

1. Handelswissenschaften: Buchführung, Kaufmännische Arithmetik, Handelsbetriebslehre, Handelsgeschichte.
2. Volkswirtschaftslehre.
3. Versicherungswesen.
4. Rechtswissenschaft.
5. Naturwissenschaften, Geographie, Technik und Warenkunde.
6. Sprachwissenschaften.
7. Allgem. wissenschaftliche Ausbildung.
8. Gewerbliche Einzelvorträge. Pl. Die deutsche Mühlenindustrie.

Az a problema, hogy az államtudományok — ezek a historiai, de nem túlságosan szerencsés gyűjtőnévvel összefoglalt disciplinák — nevezetesen közgazdaságtan, pénzügytan és statistika, melyik fakultásba sorozhatók be legcélszerűbben, Németországban legújabban az új frankfurti egyetem alapításával merült fel ismét. Ezt a kérdést Németországban nagy részben a bölcsészeti kar javára döntötték el. Az újabb irányzat azonban más megoldást keres. Pohle szerint erre az újabb irányzatra a jogi és gazdasági élet szoros összetartozandóságának felismerése vezetett, ama Stammler-féle elv, hogy az egyik a társadalmi élet alakja, a másik pedig anyaga. Bár a megállapítás magában véve helyes, az intézkedést nem az említett belátás idézte elő legmagasabb mértékadó helyen, hanem úgy vélem, hogy ez inkább csak utólagos magyarázata egy nagyrésztben célszerűségi berendezkedésnek. Maga Pohle is megállapítja,¹⁾ hogy az államtudományok különösen még mintegy ötödik kerekét jelentenek a jogi karokon és kívánatosnak tartja, hogy külön államtudományi karba kerüljenek.

Erre a szükségességre legújabban a német statistika nestora, von Mayr mutatott rá,²⁾ a kit sem a bölcsészeti, sem a jogi karban való elhelyezés sem elégíti ki. Az államtudományok, vagy helyesebben társa-

¹⁾ *Handels-Hochschul-Nachrichten* 1914. évf. 119. old.

²⁾ *Rektori székfoglalójában*, München, 1913.

dalomtudományok, úgymond, mindenkép sajátlagos és önálló tudomány-complexum, a mely önálló fakultásalakítást igényel. Figyelembe veendőnek tartja, hogy ez irányba kényszerít nemcsak az egyes, különböző társadalomtudományok kutatási fejlődése, hanem e nagy tudományterület önállóságának elismerését követeli minden a társadalmi életre vonatkozó, egyrészt behatóan tagolt, másrészt részleteiben különbözőkép összevont tudás.

Mayr helyesen vonta meg a határt, a hol az újabbfajta megoldás előnyben részesítendő, az államtudományoknak a jogi karokhoz való csatolásával szemben. Szerinte külön közgazdaság- és társadalomtudományi kar létesítése különösen ott helyénvaló, a hol egy vagy több termeléstechikai tudományág, mint pl. erdő- vagy mezőgazdaságtan stb. a hozzájuk tartozó alkalmazott közgazdaságtani külön disciplinákkal együtt az egyetemi oktatáshoz vannak csatolva, tehát az egyetem az illető területekre nézve a szakfőiskola feladatait is vállalta.¹⁾ A hol tehát így állanak a viszonyok, a külön facultás felállításának feltételei is meglesznek. Az illető technikai szakok megadják a facultásnak ama lehetőségét, hogy látogatottság tekintetében a többi kar mellett tisztességgel megállhassanak. A hol ellenben a fakultás hallgatósága csupán a közgazdaságtant tanulókból adódik, ott csak kivételesen fog tudni existálni. Ez okból szenvedett hajótörést Mayr szerint a würzburgi egyetemen az államgazdasági fakultással tett kísérlet. Ezzel szemben virul a müncheni államgazdasági és a tübingeni államtudományi facultás, mert hallgatóságának magvát erdészeti hallgatói adják.

Mayr felfogásához hasonló megfontolások vezettek a frankfurti egyetem létesítése alkalmával külön gazdaság- és társadalomtudományi facultás alkotására. Az új kar életképességét látogatottság tekintetében azzal látják biztosítva, hogy a kereskedelmi főiskola szervezetének hordozójává tették. Azért tévedés volna azt hinni, hogy a frankfurti facultás nem több, mint a gyökerét tevő volt kereskedelmi főiskola. Van rendes statistikai tanszéke, továbbá lesz a háború után rendes sociologiai tanszéke, végül rendszeres socialpolitikai kiképzést is nyújt.

A huszonegy német egyetem közül a legtöbbször (12) a közgazdasági tárgycsoport a bölcsészeti karban helyezkedik el. Hét egyetemnek jogi és államtudományi karán, három egyetemen még különállóbb facultáson taníttatnak az államtudományok. Nevezetesen Münchenben Staatswirtschaftliche Fakultät, Tübingenben Staatswissenschaftliche Fakultät és a legújabb egyetemen, a frankfurtin Wirtschafts- und Sozial-

¹⁾ Ez több helyen meg van Németországban és hasonló helyzet áll fenn nálunk Budapesten, a műegyetemen is.

wissenschaftliche Fakultät a neve ama karnak, a mely a közgazdasági oktatást műveli.

A formális képesítés szempontjából ennek nem nagy jelentősége van, a mennyiben a közgazdasági doctorátust (rerum politicarum, oec. publ.) adják egyformán és az elhelyezés a közgazdasági oktatás intenzitását sem befolyásolta, legalább eddigelé constatálható módon.¹⁾ A jövőben, ha a közgazdasági részdisciplinák és pályák jobban kikristályosodtak, bizonyára nagy feladat fog várni ezekre a szakfacultásokra

Az 1914-ben megnyilt *frankfurti egyetem* fentebb érintett új rendszerű közgazdasági facultásának beosztása még kissé zavaros. A kikristályosodás időbe telik. A kereskedelmi felső képzés gerincze a régi kereskedelmi főiskolától vétetvén át, nagyjából megmaradt. Csak a jogi tárgyak vándoroltak át a jogi facultásra. Itt látjuk régi csoportosításban: I. A magángazdaságtant. (Ide tartoznak a könyvelés, mérleg, kereskedelmi számadás, politikai számtan, hitel- és fizetési forgalom, tőzsdeforgalom, árú- és hírforgalom mint általános rész; az ipari, bank- és árúkereskedelmi üzemtan mint különös rész.) Ezek közül az általános tárgyak hallgatása az összes semesterekre ajánltatik, a különös rész tárgyaitak sorrendjére nézve szabad kezet hagy a programm a tanulóknak.²⁾ II. A nemzetgazdaságtan tanulmánya magában foglalja: 1. Az általános vagy elméleti nemzetgazdaságtant. 2. A pénz-, hitel- és tőzsdeügyet. 3. A nemzetgazdaságtan specialis vagy gyakorlati részét. 4. A pénzügytant és 5. a nemzetgazdaságtan történetét. Ajánlja a programm az általános vagy elméleti közgazdaságtannal való kezdést. A többi tárgy sorrendjét a hallgatóságra bizza.³⁾

Mivel ezen a facultáson kereskedelmi iskolai tanárképzés is folyik, külön csoportok vannak a jogtudomány, vegytan, alkalmazott physika,

¹⁾ *Bücher* a frankfurti egyetem tárgyában adott votumában (l. Hochschulfragen Vorträge und Aufsätze. Leipzig: Wörner 1912. — 207. old.) érinti, hogy ilyen külön facultástól nem sokat vár. Jobb szerette volna, ha a frankfurti Akademie für Social- und Handelswissenschaften olyasféle politikai főiskolává alakult volna ki, mint a milyen Amerikában már egynéhány van, de Németországban nincs. Kérdés, hogy éppen arra való tekintettel, a mit fennt az átültetésekről mondtunk, egy ilyen amerikai jó intézmény mit ért volna Németországban?

²⁾ Bár a vizsgálat a magángazdaságtanból, mint főtárgyból, csak az általános rész előadásainak és a különös részből tetszés szerint választott tárgy előadásainak tartalmából történik, mégis ajánltatik a specialis rész másik két tárgyának hallgatása is. A magángazdaságból mint melléktanszakkból való vizsga csak az általános részre vonatkozik.

³⁾ Ezek közül az előadások közül a pénzügytani elesik azokra nézve, a kik a nemzetgazdaságtant mellékszakknak választották, a mennyiben nem az alkalmazott közgazdaságtannak az adóügyről vagy a nyilvános hitelről szóló részét választották, a melyre a vizsgálatnak ki kell terjednie.

földrajz és paedagogia, valamint idegen nyelvek oktatása számára. Kereteink nem engedik, hogy a kereskedelmi iskolai tanárképzésre is részletesen kiterjeszkedjünk. Említettük, hogy a fenti felsorolás nem adja világos képét a tanítás tárgyának, mert a vizsgálati rend és a különböző facultások összefonódása elhomályosítja. Tisztább képet nyerünk, ha magát a hirdetett előadások lajstromát vesszük figyelembe. Taníttatik a facultáson: 1. Általános vagy elméleti közgazdaságtan (heti 4 ó.). 2. Gyakorlati közgazdaságtan (gazdasági és socialpolitika) (4). Világ-gazdaság-politika, gyarmatpolitika (2). 3. Pénz- és hitelügy (2). 4. Pénzügytan (3). 5. A nemzetgazdaságtan és socialismus története (2). 6. Socialismus és communismus (2). 7. Német szegényügy (1). 8. Gyermekevédelem története (1). A biztosítástudomány széles alapokon taníttatik négy collegiumon, és pedig: a biztosítástudomány alapvonásai (1), valószínűségszámítás (2), biztosítási matematika (2), életbiztosítási tarifa-szerkesztés (2). A magángazdaságtani collegiumokat fent említettük.

Külön fejezetekben szerepelnek: gazdaságtörténet, gazdasági földrajz, néprajz és technologia. Ezen collegiumok: a román és germán népek újkori gyarmatosítása (2), Európai Oroszország és Ázsia gazdasági és politikai földrajza (1), A csendes tenger világa (1), A maláj népek (1), A brit világbirodalom (4), Tengerismeret (1). A technológiából: Általános géptan (2), Az alkalmazott vegytan és bacteriologia iparban, kereskedelemben (árúismeret) (2).

Az egyes előadásokon kívül említendő a megbeszélések, gyakorlatok és seminariumok, a melyek a legtöbb fontosabb collegiumhoz csatlakoznak.

Végül megjegyezhető az a többhelyről felhangzott észrevétel, hogy a frankfurti új facultás nem váltotta be azonnal és teljesen azokat a várakozásokat, a melyeket sokan fűztek hozzá, a mennyiben a közgazdasági disciplináknak egységesebb és magasabb oktatását, mint a mely a jobb német főiskolákon már eddig is folyt, nem látszik nyújtani. Némi újításokat tapasztalunk Frankfurtban. Nevezetesen először több kisebb részre látjuk bontva a legfőbb közgazdasági collegiumokat. A mint fent láttuk, a közgazdaságtan általános és különös része mint főcollegium csak heti 4, illetve 3 órával szerepel. Továbbá nem szerepel a statistika mint külön collegium, hanem csak semináriumban oktatatik.

A *müncheni Staatswirtschaftliche Fakultät* a tulajdonképeni közgazdákon, államtudorokon kívül erdészeket is képez ki.

Taníttatik benne külön collegiumokon: 1. Általános vagy elméleti közgazdaságtan. 2. Gazdaságpolitika (iparpolitika, munkáskérdés, agrárpolitika). 3. A közgazdaságtan rendszerének kiépítése sociologiai irányban. 4. Pénzügytan. 5. Az összes sociálpolitika rendszere (beleértve a

szegényügyet és a munkasbiztosítást). 6. Statistika (kül. tek. Németországi gazdasági statistikájára). 7. Gazdaságtörténet. 8. A munkáskérdés irányeszméinek története és kritikája. A jogi collégiumok a jogi facultáson, általánosan képző tanfolyamok a többi karokon hallgathatók. (Továbbá számos agronomiai és erdészeti szakcollégium.)

A mint említettük, nem tulajdonítható legelsősorú fontosság magának ama körülménynek, hogy a közgazdasági oktatás mostanáig hol volt elhelyezve. Legfontosabb, milyen erők, milyen intenzitással tanítják. E tekintetben a német egyetemen a legkülönbözőbb tapasztalatokat tehetjük. A *berlini egyetem bölcsészeti facultásán* a legnagyobb bőséget látjuk a közgazdasági fő- és mellékcollégiumoknak: 1. Általános elméleti közgazdaságtan. 2. A közgazdaságtan bölcsészeti alapjai. 3. Szociológia. 4. Gyakorlati közgazdaságtan. 5. Szociális gazdaságpolitika. 6. Közlekedésügy. 7. Közlekedési politika. 8. Világgazdasági politika. 9. Gyarapításpolitiká. 10. Hitelügyletek, hitelszervezetek. 11. Szociális mozgalmak a kulturállamokban. 12. Pénzügytan. Államháztartás. Pénzügyigazgatás. 13. Pénzhitel-bankügy. 14. Amerikai szociálpolitika. 15. Agrárpolitika. 16. A statistika ált. elmélete. 17. Közgazdaság és statistika. 18. Gazdaságstatistika. 19. Népesedési tan és statistika. 20. Szociálpolitika. 21. Tőke és munka harca. 22. Gazdasági földrajz. 23. Német gazdaság- és társadalomtörténet. 24. Római gazdaságtörténet. Berlinton lefelé a legkisebb egyetemig, a legkülönbözőbb mérvben tanítatják a közgazdaságtan.

A *középtypusu egyetemek* jobb közgazdasági programjai közül kiemeljük példaképen a freiburgit, a melynek következő collégiumai vannak:

1. Bevezetés a közgazdaságtan studiumába. 2. Elméleti közgazdaságtan. 3. Gyakorlati közgazdaságtan vagy közgazdasági politika. 4. Pénzügytan. 5. Pénz és hitel. 6. A német nagybankok (a bankügy magángazdaságtana). 7. Népesedési tan és statistika. 8. Konjunktura-ingadozások és gazdasági válságok. 9. A gazdasági liberalismus alapjai és története. 10. Mezőgazdasági üzemtan. 11. Gyakorlati bevezetés a könyvelés technikájába. 12. Bankszámvitel. 13. Biztosításügy. 14. Szociális egészségügy.

A kis egyetemeken megelégszenek a tantervszabta 3–4 főcollégiummal, a melyekhez néhány melléccollégium járul.

A német egyetemi közgazdaságoktatásban újabban az a mind általánosabbá váló tendencia észlelhető, hogy a nagy általános collégiumoktól áttérnek a kooperáló több kisebb collégiumra. Erre, valamint a mindinkább gyarapodó semináriumi oktatásra még kitérünk. A közgazdasági oktatásban a főfacultás munkájában támogató szerepet játszanak a többi facultások is. A hol magában az illető városban több

főiskola van, ott ezek egymás közt is kooperálnak. (Kereskedelmi főiskola, műegyetem.) Azok az egyetemek, a melyek másik főiskolák kooperációjára nem számíthatnak, kezdik felölelni a közgazdaságtan keretében a magángazdasági és világgazdasági oktatást is. A közgazdasági oktatás súlypontja ma még, eltekintve a kereskedelmi főiskoláktól, az egyetemeken van. De lassanként oly irányzat bontakozik ki, a mely a műegyetemi közgazdasági oktatásra is mind nagyobb súlyt fektet.

A közgazdasági tudománynak a *műegyetemeken* való oktatása nem egyszerű problema. Sok helyen oktatnak közgazdaságtant¹⁾, de ha a számok nem numerantur, hanem ponderantur, azt fogjuk találni, hogy e téren sok a teendő és e tekintetben sokat kell várnunk a jövőtől. A közgazdasági vagy mondjuk helyesebben, társadalmi tudományoknak oktatása a műszaki főiskolákon a főiskolai oktatásügynek egyik legbonyolultabb kérdése. Helyesen látja meg Wiese ama veszélyt, a mely e kérdésnek kicsinyes nézőpontból való megítéléséből ered.²⁾

Nehéz a kérdés előrevitele, mert az első pillanatra egyszerűnek látszik, továbbá mert a tőle távolabb állók rendesen hamar készek ítéletükkel és mert mindenféle előítélet veszi körül. Két véglet áll szemben e kérdést illetőleg. Az egyik így okoskodik: Az ipari gyakorlatban technika és gazdaság keresztül-kasul szövődő egységes egész; egymástól el nem választhatók. Tehát a műegyetemeken, a melyeknek feladata az ipar leendő vezető személyiségeinek elméleti kiképzése, a gazdaságtudományokat ugyanoly intenzíven kell művelni, mint a műszaki disciplinákat. De sőt a műegyetemek nagyobb mértékben praedestinált melegágyai a gazdaságtudományoknak, mint a többi főiskola — ide értve az egyetemeket is.

A másik végleten azok állanak, a kik szerint a mérnök csak mérnök, csak specialista legyen. „Nichts — als — Fachmänner unter den Ingenieuren, wie sie besonders in der älteren Generation der Hochschullehrer hier und da in Reinkultur noch anzutreffen sind die in der Beschränkung des Studiums auf das rein Technisch-Konstruktive, so wie es sich als wissenschaftliche Disziplin — nicht in der industriellen Praxis vermischt mit Wirtschaftsfragen — darstellt, das Heil sehen“.³⁾

¹⁾ Kiemelendő, hogy a budapesti műegyetemen a közgazdaságtani oktatás kezdettől fogva polgárjogot nyert. Részletekre, tekintettel arra, hogy a külföldet figyelem, nem terjeszkedhetem ki.

²⁾ Wiese: *Die wirtschafts- u. staatswissenschaftlichen Studien an den technischen Hochschulen. Abhandlungen u. Berichte ü. Technisches Schulwesen.* Veranlasst u. hgg. v. Deutschen Ausschuss für technisches Schulwesen, Leipzig Teubner 1912—4. Bd. 4, 53.

³⁾ L. Wiese i. h. 54. öld.

A szorosan vett szaktanulmány igen magas követelményeket támaszt. Nemcsak tudást, hanem műszaki ismereteket is kell tanítani a műegyetemen. Minden elterelés az alkalmazott természettudományoktól, szétforgácsolódást jelent. A műegyetemeknek feladatuk, hogy szorosan specialisált, a rajztábla mellett és a constructio teremben dolgozó, nyilvános élettől, kereskedelmtől és piactól elforduló typust neveljenek.

A két véglet közt sok a közvetítő álláspont. Wiese elaboratumaiban ily közvetítő álláspontot foglal el és igyekszik magát az elérhető céloktól és gyakorlati lehetőségektől vezettetni. Mégis figyelembe veszi a következő szempontokat: 1. Az ipar oly mérnököket követel, a kik valamelyest értsenek önköltségszámításhoz és mérleghez, ár- és piaci viszonyokhoz, a kik tudnak érintkezni az iparfelügyelőkkel és hatóságokkal, a kik tudnak rendes beadványt szerkeszteni, statistikát csinálni és tudnak disponálni anyag és munkaerő felett a takarékoság szabályai szerint. Ezekből a körökből sok figyelemre méltó javaslat került már ki, ha részben túlságos mértékben is az a törekvés diktálta, hogy a mérnököt hasznavehető tisztviselővé tegyék.

2. Egy másik, ipari körökből eredő gyakorlati szempont azt követeli, hogy a mérnök a vállalkozói pályára készítették elő. Valamint a vállalkozónak a műszakiak mellett kereskedelmi és socialis feladatai is vannak, ezen szempont hívei elvárnák, hogy a technikai iskolázottsághoz nemzet- és magángazdasági, jogi és socialpolitikai képzés is járuljon.

3. A harmadik gondolatmenet szem előtt kívánja tartani a mérnöki karnak emelését a köz- és államéletben. E szerint a főiskoláknak hozzá kell járulniok, hogy a fiatal technikus felszereltessék azokkal a szellemi fegyverekkel, a melyek lehetővé teszik hatályos és sikeres közreműködését a nyilvános életben, országgyűlésben, községi és egyesületi életben stb. Kívánatosnak tartják, hogy az államszervezetben szabadittaság fel a mérnök a jogász gyámkodás alól és tétessék számára lehetővé a vezető állásokba való felemelkedés. A nagy vállalatokban a kereskedelmi előképzettségűek engedjenek helyet a megfelelő készség mellett nem kevésbé alkalmas technikusoknak. Ezt az álláspontot támogatja az a mind általánosabbá váló belátás, hogy a technikusoknak a politikai élettől való távoltartása az ország összkulturájának rovására esik. Végül:

4. Az államnak és a községeknek mind több műszaki képzettségű oly egyénre van szükségük, a kiknek az állami és communalis élet összefüggésével is tisztában kell lenniök. Mindezen szempontok figyelembe vétele mellett még a következő kérdések adódnak:

1. Minő követeléseket támaszt az ipari praxis a műegyetemekkel szemben?

2. Hogyan felelhetnek meg a műegyetemek a gyakorlat igényeinek, hogy az élet és az iskola kölcsönös támogatása legyen elérhető, a mint az egyes műszaki tereken látható?

3. Mire képes természeténél fogva egyáltalán a főiskolai oktatás? Helyesen hangsúlyozzák angolok, francziák, németek egyaránt (Wiese is, i. m. 56. l.), hogy a főiskoláknak nem szabad feledniök, hogy nekik szellemi kulturát kell közvetíteniök, egyéniségeket művelniök. „Ein banaler Utilitarismus darf ebenso wenig über sie Herr werden, wie unpraktische Weltfremdheit.“ (Wiese u. o.) Érintettük fentebb azt a szétbogozhatatlan összefüggést, a mely közgazdaság és technika közt van.¹⁾ Wiese is rámutat erre és hangsúlyozza, hogy a közgazdasági tudománynak viszonya a technikai szakokhoz éppen ellenkezője annak az állásnak, a mit velük szemben a tiszta természettudományok foglalnak el. Matematika, physika, mechanika a műszaki studium alapjai, míg a gazdasági tudományok e tanmenet végképzését, tökéletesítését jelentik.

Az addig tisztán műszaki studium a műszaki és gazdasági szempontok összefűzésével ipari studiummá válik. Helyesen fejezi ki Wiese azt a különbséget, a melyet ma már mérnök és technikus közt oly értelemben szokás tenni, hogy amannak van összefoglalóbb tudása, a mely összekapcsolja a műszaki gyakorlatot más társadalmi functiókkal. Az a mérnök, a ki nemcsak szerkeszteni, hanem disponálni is tud. A technikus valamely meghatározott részletfeladatot utasítás alapján hajt végre a vállalat szolgálatában, a melyet áttekinteni nem tud; a mérnök nemcsak végrehajtani, hanem vezetni is akar. A szervezés és administratio kérdései is foglalkoztatják a szorosabb értelemben vett technikai feladatok mellett.

A modern mérnöktypus képzéséhez az iskola úgy járulhat hozzá, hogy 1. a műszaki szakoktatás figyelembe veszi a gazdasági szempontokat és állandóan rájuk mutat, 2. hogy ezt kiegészíti az összefüggéseket kifejtő, rendszeres, speciális gazdasági és államtudományi oktatás. Tekintettel a rövid tanidőre (rendesen 4 év), számolni kell azzal, hogy a rendelkezésre álló óraszám felette korlátolt. Ezért nagy óvatosságra int Wiese a mérnökök jogi és közigazgatási oktatása terén és úgy vélekedik, hogy a jogtudományból elegendő, ha csak úgynevezett jogisme-

¹⁾ Igen figyelemreméltó Robert Liefmann *Wirtschaft und Technik* című dolgozata (l. Conrad: *Jahrbücher* 1914. jun. 47. köt. 721. old.), a melyben eddigi fel fogásokkal szemben kifejti a gazdaság és technika közti különbségeket és összefüggéseket. Fejtegetései bár igen nagy elméleti becsűek, témánkat közelebbről azért nem érdeklik, mert nélküle is megállapíthatjuk, hogy a közgazdaságtannak az oktatása mily fontos. A magasabb főiskolai közgazdasági oktatás elvi megállapításait nem fogja nélkülözhetni.

retet (Rechtskunde) tanítanak, vagyis oly collegiumot, a mely a legfontosabb törvények tartalmát nyújtja, lehetővé teszi a törvények használatában való általános eligazodást és rámutat a jog, gazdaság és technika összefüggéseire. A specifikus jogászai gondolkodásra való nevelésre nem lehet törekedni, míg a gazdasági gondolkodásban való iskolázás fontos feladata az oktatásnak.

Felteszi Wiese azt a fontos kérdést is, hogy miként adassanak tehát elő a gazdasági tudományok, a melyeknek tanítása a műegyetemen fődolognak látszik. A különleges követelményeknek megfelelően szükségesnek tartja, hogy az egyetemeken szokásos oktatástól bizonyos eltérések történjenek. Úgy véli, hogy az a mód, a melyen a technikus számára az anyagot az egyetemeken és a tankönyvekben ¹⁾ kezelni szokták, rendesen túl elvont; nem csatlakozik a neki megszokott gondolatmenetekhez. Kell, hogy a technikus az ő szükségletei alapján vezettesék be a gazdaságtudományokba. Ezért itt Wiese szerint a matematikai és természettudományos gondolkodás alapjáról és arról a gondolkodásmódról, a melylyel a technikus nézi a dolgokat, kell hidat verni a gazdaságtudományokban uralkodó, sok tekintetben elütő szellemi irányhoz. Szemléltethetőség, a jelen állapotok jellemzése, bőséges érintkezés a gyakorlati viszonyokkal, statisztikai tárgyalási mód szükségesek.

Elkerülendőnek tartja a túlapró speciális területekre való beosztást. Nem helyes csak a legszükségesebbet és közvetlenül gyakorlatilag alkalmazhatót előadni akarni. Nem szabad feledni, hogy minden elméleti oktatás ép az összefüggések áttekinthetővé tételében van. Ép azon elemeket, a melyek a műszaki oktatásban alkalmilag mellékesen előfordulnak, azt a sok tudáselemet kellett egy rendszerben egységes szemléltetés tárgyává tenni. A műegyetemek számára Wiese a következő tárgycsoportosítást ajánlja: *a)* nemzetgazdaságtan, *b)* műszaki gazdaságtan (technische Wirtschaftslehre, techn. Ökonomie), *c)* magángazdaságtan (Privatwirtschaftslehre), *d)* mint szorosabb értelemben vett államtudomány: közigazgatástan. Ez a négy részre osztás nem kell, hogy négy különböző collegium tárgyát képezze. Előtérben kell, hogy álljon a nemzetgazdaságtan, mert ez az alapvető legáltalánosabb gazdaságtudományi szak, mint a mely az összefüggések adására is legalkalmasabb. Ezzel szemben sokan a magángazdaságtant önköltségszámítással, mérlegismével, könyvvitellel, calculatióval stb. még fontosabbnak tartják a tantervben.

¹⁾ Utalnom kell e helyen több amerikai jó könyvre, valamint irodalmunkban Gaal Jenő jó kézikönyvére: *A nemzetgazdaságtan rendszere*. Bpest Atheneum 1899, Utóbbiról, mint talán első ilyenmű continenális nagyobb szabása kísérletről, Wiesenek — magyar könyvről lévén szó — nem lehetett tudomása.

Azonban ez a disciplina még igen fiatal és viszonylag kevés általános érvényű eredményt mutat fel. Sokat jobb belőle a praxisra bízni, mert ott könnyebben megtanulható, részben routineon mulik. Marad belőle azért elegendő a főiskolai oktatás számára. Hogy ezek a tárgyak önálló előadásokon tárgyalandók-e vagy pedig egyesítendők-e a nemzetgazdaságtanával, a helyi és személyi körülményektől függ. Mindkét mód mellett szólnak érvek. A hol a viszonyok megengedik, hogy külön tanszék szerveztessék a magángazdaságtan számára, ott jól lehet külön előadni, de a magángazdaságtannak csak a nemzetgazdaságtan kiegészítéseképpen lehet fellépnie, mint a melylyel számtalan belső kapocs fűzi össze.

Hasonlóképp állunk a műszaki gazdaságtannal (*Technische Wirtschaftslehre*). Ennek mint tantárgynak önállósulása még kevésbé lesz sürgős, mint a magángazdaságtané. A műszaki gazdaságtan határterülete a gazdaságtudománynak és technikának, a mely túlnyomóan bizonyos technikai szakok keretében és azokhoz csatlakozva (vizgazdaság, gyár-organisatio, gyakorlati géptan stb.) válik előadásra alkalmassá.

A mi a gazdaságtudomány és jogtudomány határán álló szorosabb értelemben vett államtudományt illeti, Wiese az állampolgári képzésre gondol, a melyre nézve függetlenül attól, hogy milyen csoportosításban tanítatják, elvben fontosnak tartja, hogy minden hallgatónak módot adjon, hogy az ország alkotmányáról, törvényhozásáról és igazgatásáról előadást hallhasson.

Azt az érdekes kérdést is felveti Wiese, hogy a gazdaságtudományokon belül a facultásoknak megfelelően differentiálандók-e az előadások, tehát külön előadások tartandók-e építészeknek, gépész-, elektro-vegyész- stb. mérnököknek? Véleménye szerint ott, a hol elegendő a tanerők és a hallgatók száma, ez talán a közgazdaságtanra nézve czélszerű lesz, mert időhiány folytán a közgazdaságtan egésze egyöntetű részletességgel sohasem tárgyalható, sőt az illető hallgatókör számára különösen érdekes fejezetek tárgyalandók behatóbban. E szerint egyes fejezeteknél más kiválasztás fog történni építészek mint gépészmérnökök és elektromérnökök számára. Az általános közgazdaságtannál ez az alkalmazkodás nem szükséges. A szakirányok szerint való specializálás inkább a kis collegiumoknál lesz sikerrel keresztülvihető, pl. lakásügy építészeknek, közlekedésügy mérnököknek, vállalkozók szövetségei gépészmérnököknek, elektromérnököknek, vegyészeknek. Itt is a helyi és személyi viszonyok a mértékadók. Pl. Drezdában szoros kapcsolat szokott lenni a gazdaságtudományok és az építészet, Aachenben pedig amazok és a bánya- és kohószakma között.

Egészen specialisálni kívánná Wiese a közgazdasági és államtudo-

mányi oktatást a közigazgatási mérnökök (Verwaltungsingenieure) számára.¹⁾

A régi vágású technikusok ma hajlandók Németországban a modern iránynyal oly módon megalkudni, hogy az új mérnöktypusnak megengednék a legmesszebb menő gazdasági és jogi képzést, de a többi technikust annál inkább visszaszorítanák a tisztán műszaki képzés keretei közé. Igen helyesen óv Wiese ettől a kibuvótól. Minden tanulónak szüksége van a közgazdasági és államtudományi oktatás egy bizonyos mértékére. Ezért is áll a közgazdasági tudomány műegyetemi képviselőinek legnagyobb része azon az állásponton, hogy inkább sikerüljön az összes facultásokra nézve csekély mértékben kibővíteni a tanrendet közgazdasági irányban, mint új mérnöktypust teremteni, a mely alaposan volna kiképezve az illető disciplinákban.

Azon a fentjelzett tapasztalaton okulva, hogy a létező kézikönyvek és tankönyvek nem fedik a műegyetemi hallgatók igényeit (— agyanis mind-megannyian az egyetemi hallgatókhoz szólnak és részben bölcsészeti-történeti, részben jogi előképzettséget és érdeklődést tételeznek fel—) von Wiese ezen a bajon kívánt segíteni, a mikor a *Wirtschaft und Recht* című gyűjteményes munkát kiadta.²⁾

A két kötet huszonkét fejezetre oszlik és valóságos enciklopediának tekinthető. Első része bevezetésképen a magángazdaság, nemzetgazdaság és technika összefüggéseit kívánja feltárni. Majd következik az általános közgazdaságtan elveinek rövid foglalata (Schwiedland). Külön fejezetek szenteltetnek a mezőgazdaság, bányászat, iparügy és ipari politika, bankügy, belkereskedelem, tőzsdeügy, külkereskedelmi politika, szállításügy, pénzügy, biztosításügynek. A munka első felét a Német-birodalom gazdasági statistikája rekeszti be.

A második kötetben foglaltatnak: *Állam- és közigazgatástan*, kereskedelmi, közlekedési és ipari jog, nevezetesen a polgári jog, a kereskedelmi-, társasági- és építési jog alapelvei; *b)* az ipari jog, bányajog, munkásügy és gyárorganisatio, technikai gazdaságtan, gyári könyvelés, mérleg, önköltségszámítás, ipari egészségügy és balesetbiztosítás.

¹⁾ Ezt a nagyon fontos és új mérnöktypust és irodalmát figyelmen kívül hagyom, részben mert bővebben foglalkozott vele a *Szemle* hasábjain Méhely Kálmán (I. *Közgazdasági Szemle* 49. kötet) és mert túl messze is vezetne.

²⁾ *Wirtschaft und Recht der Gegenwart*. Ein Leitfadens für Studierende der technischen Hochschulen und Bergakademien, sowie für praktische Techniker und Bergleute. Unter Mitarbeit von P. A. Katz, A. Arndt, O. Blum, K. Bornhak, A. Calmes, A. Cohen, M. Eckert, O. Erdmann, E. Francke, A. Günther, J. Hirsch, W. Kähler, A. Macco, R. Passow, E. Schwiedland, Ph. Stein, A. Voigt, A. Weber, herausgeg. v. L. v. Wiese, 2. Bde. Tübingen: Mohr 1912.

A körülbelül 2.000 oldalas nagy octáv munka zárófejezetét a gazdasági földrajz képezi.

Az egyes fejezetek terjedelme, néhány nagyobbtól eltekintve (ált. közgazdaságtan, techn. oekonomia és ipar), a melyek majdnem 100 oldalasak, 30–50 oldalra rug. Az egész munka conceptiója nem mondható túlszerencsésnek. Az egyes fejezeteknek egymáshoz való viszonya nem teljesen egyenletes, ismétlődések is vannak. Érezhető a munkában a sok szerző. Többen kitűnően megoldották feladatukat, mások kevésbé, a miből bizony nem egyszer egyenetlenségek keletkeznek. Ezt a cooperatióból eredő főhátrányt nem mindig tudja kiegyenlíteni a szerkesztő keze. Igérve van az előszóban a technikus, nem historiai, praktikus kíváncsiságához való alkalmazkodás. Ezzel szemben többiben tapasztaljuk, hogy majdnem túlteng a historismus. Így pl. a külkereskedelmi politika 400 oldalas fejezetében 16 oldalas a bevezetés, a míg a fejezet szerzője elér a Németbirodalom létrejötte óta folyó külkereskedelmi politikáig. Mindennek daczára most ez a Wiese-féle könyv az egyetlen e fajta kis lexikon, a mely persze nem tudja helyettesíteni a tanítás mai ideálját, a jó összefoglaló, rendszeres előadást és az individualis seminariumi foglalkozást.

A közgazdasági felső oktatás jövőjét illetőleg figyelemreméltó az a már fent érintett tünet, hogy mindinkább hódít ama felfogás, hogy a közgazdaság oktatásának igazi helye a műszaki főiskola. A Deutscher Ausschuss für Technisches Schulwesen, ez a nagytekintélyű testület utolsó idevonatkozó tárgyalásainak eredményeképen létrejött határozataiban a következőket mondja:

A műegyetemek az ipari és művészi alkotással való szoros kapcsolatuk folytán más főiskoláknál nagyobb mértékben alkalmas művelő helyei a gazdaságtudományoknak. A főiskolai képzettségű technikusok jövőbeli sikeres tevékenységének érdeke, hogy a műegyetemek tanterveibe a gazdasági és jogi szakokban való oktatás minden tanulóra nézve kötelezőleg felvétessék.

A gazdasági és jogi oktatás a technikai szakok különleges igényeihez és a műegyetemek sajátosságához alkalmazandó és tervszerűen kiépitendő.

Első helyre van igényük a gazdasági tárgyaknak a közgazdaságtannal, mint alappal. Különösen értékesnek látszik ebben az összefüggésben az ipari és gazdasági fejlődés története, a melyre nézve Németország gazdasági viszonyai mellett a vele versenyző ipari államok is figyelembe volnának veendőek. Áttekintés lesz nyújtandó a magasabb technikusokra nézve fontos jogi területekről, a pénzgazdaság, ingatlanjog, valamint a socialis törvényhozás alapjairól. Tanítandók lesznek továbbá a pénzügyi gazdaság és statistika alapjai is.

Kivánatos, hogy a közgazdaságtan és közigazgatásban, a pénzügytan és a jogi ismeretek, a mennyiben a tanrendekbe felvétetnek, az összes szakirányú vizsgálatoknál figyelembe vétnének és ezenkívül az oklevélvizsgánál (Diplomprüfung) mint teljes érvényességű, szabadon választható szakmák elfogadtassanak.

Hogy eme szakoknak az őket megillető állás biztosítsák, követelendő, hogy a mennyiben az eddig meg nem történt volna, képviselőik számára rendes tanszékek létesítsenek.¹⁾

IV.

Már az előzőkben bemutatunk néhány tanterváttekintést. Lássuk most már részletesebben az egyes tanított doctrinákat és készségeket

1. Matematikai tárgycsoport.

A matematikai oktatás tekintetében különbséget kell tenni a között, a melyet: 1. az elméleti közgazdaságtan és a statisztikai módszer megértetése végett és azzal kapcsolatban továbbá a között, a melyet 2. a szorosan vett közgazdasági tárgyakkal összeköttetésben tanítanak. Az elsőre nézve a London School of Economics „Mathematics Preparatory to statistics” czímen ad értékes algebrai és trigonometriai stb. syllabust, a melyet a Statistika fejezet alatt mutatunk be (l. 66. sz.). A másodikra nézve a berlini H. H.²⁾ a következő tantervet adja „Kaufmännische Arithmetik usw.” czím alatt:

1. Kaufmännische und industrielle Kalkulation.

Syllabus: Elemente u. Methoden der Kalkulation. Kritische Untersuchung von Kalkulationen aus kaufmännischen und industriellen Betrieben. Kaufmännische Kalkulationen. Industrielle Kalkulationen. Kalkulatorische Bearbeitung der Bilanzen usw.

2. Zinseszins- und Rentenrechnung (2 óra 14 naponként).

Syllabus: Zinseszins-, Diskont- und Rentenfaktoren. Lösung der hauptsächlichsten Aufgaben an der Hand von Tabellen. Aufstellung von Tilgungsplänen für Hypothekar-Darlehen mit gleichbleibenden und steigenden Annuitäten. Tilgung von Obligationen mit und ohne Agio. Berechnung von Anleihekursen, Rentabilitätswerten und Kursparitäten.

3. Die mathematischen Grundlagen der Rechnungen im Bankgeschäft (2 óra 14 naponként).

¹⁾ *Abhandlungen und Berichte über technisches Schulwesen.* Veranlasst u. hg. v. Deutschen Ausschuss für technisches Schulwesen 1909–14. Leipzig Teubner. Bd. 5. 175.

²⁾ HH = Handelshochschule, U = Universität, T = műegyetem, technikum.

Syllabus: Herleitung der Zinsen und der Zinseszinsformel. Berechnung der Zinsen im Kontokorrentverkehr. Mathematischer und kaufmännischer Diskont. Berechnung von Zeitrenten (Annuitäten). Tilgungsgleichung der Anleihen. Aufstellung und Erörterung des Tilgungsplans. Konvertierung einer Anleihe. Berechnung von Kurs- und Rentabilitätswerten.

Figyelemreméltó collegiumok a másik csoportra nézve egyéb intézetekben a következők:

4. *Kereskedelmi és politikai számtan*: Commercial arithmetic. (Edinburgh, T., Nottingham, U. coll.). Politische Arithmetik. (Heidelberg Zürich, Prag, U.) — Kaufmännische Arithmetik (Prag, U.).

5. *Biztosítási számtan*: Einführung in die Versicherungsmathematik (Cöln, H. H.). — Elementare Versicherungsmathematik (Erlangen, U.). Versicherungsrechnung (Göttingen, U.). — Warscheinlichkeitsrechnung und Versicherungsmathematik. (U. o.). — Versicherungsmathematik (Graz, Wien, U.). (l. 80. is.)

2. Történeti tárgycsoport.

Különbséget kell tennünk e helyen a történeti módszer, a gazdaságtörténet és a gazdasági elméletek történetének tanítása közt.

A mi az elsőt illeti, e helyen nem térünk ki rá, mert a szerint, hogy az általános, azaz elméleti közgazdaságtant oktató tanár mily súlyt fektet a történeti módszerre, fog abban a collegiumban kisebb-nagyobb súlyt fektetni rá. Sok helyen a közgazdasági facultás súlyt fektet arra, hogy hallgatói általános történeti tudásukat egy speciális történeti collegiumon szerezzék meg. Ennek megfelelően aztán a történettanárok különös figyelemmel vannak a közgazdász-hallgatókra és igyekeznek előadásaik során kidomborítani a gazdasági momentumokat.

A gazdaságtörténetre különös súlyt fektetnek Angliában és Németországban. Előbbiben vizsgálati tárgy is.

A gazdaságtörténetet Franciaországban sem hanyagolják el. De figyelemreméltó, hogy inkább az elméletek, a tanok azok, a melyekre súlyt fektetnek, semmint a gazdasági tények. Minden jogi karon kötelező a doktorátusra az »histoire des doctrines«. A Sorbonneon intensive művelik. Viszont egyik francia főiskolán sem *kötelező* és nincs is szorosan vett gazdaságtörténelem (histoire des faits et des institutions) és ez nem is szerepel a vizsgarendeken.¹⁾

A közgazdasági elméletek történetének oktatásában két végletes típus van. Minden jellemzésnél jobban megvilágítja őket két tankönyv: a

¹⁾ Gide, Ch. *L'école française dans ses rapports avec l'école anglaise et allemande.* = *Entwicklung der deutschen Volkswirtschaftslehre im 19 Jh. G. Schmoller dargebracht.* 1908. I. r.

Fridrichowitz és a Gide-Rist¹⁾-féle. Behatóan bírálja mindkettőt L. Pohle.²⁾

Fridrichowicz a szélsőséges historismus álláspontját foglalja el, a mely irányban elfogult is lévén, didaktikus szempontból bizonyára kevesebb követője lesz, annál is inkább, mert felosztása sem állja meg teljesen a bírálatot. Tizenkilencz különböző iskolát állít fel, a melyek közül tizenkettőt, a nem-historikusokat, a rationalismus általa elítélt osztályába helyez. A gazdasági rationalismust a következő irányokra taglalja: 1. az individualistikus iskolák, a melyek közé *a)* a physiokrata, *b)* a ponokratikus vagy industrialis avagy klasszikusnak is nevezett, — azonkívül *c)* az extrém vagy anarchistikus individualistikus iskolák tartoznak; 2. a populationista, 3. az antiindividualista, de a mai állami és gazdasági rend alapján álló rationalismus; ez ismét magában foglalja a merkantilista (Carey, Hamilton) *b)* a vallásos, ethikai és socialis rationalismust *c)* a pszichologiai, *d)* a matematikai rationalismust; 4. az antiindividualistikus, de a mai állami és gazdasági rendet ellenző rationalismust, nevezetesen *a)* a foederalistikus, *b)* socialistikus, *c)* kommunisztikus, *d)* földreformer rationalismust.

Gide és Rist felosztása a közgazdasági tanokat a physiokraták óta öt korra taglalja: (1. előszavukat) 1. korszak: A 18. század vége és a 19. század eleje. A klasszikus közgazdaságtan megalapítói: első sorban a physiokraták, Smith és Say, majd a természetes rend addig megállapított hatalmas képét elhomályosító Malthus és Ricardo.

2. korszak: A 19. század első fele. Az ellentábor: mindazok, a kik az elődek felállította elveket támadták és a kiket a fő jelenségek Sismondi, Saint-Simon, az associalisták, Proudhon és List köré csoportosítanak.

3. korszak: A 19. század közepe. A liberális iskola tetőpontja, a mely addig ellenállt a támadásoknak, ha tett is némi engedményeket és a melynek törvényei végérvényes szövegezésüket egyidejűleg nyerték, habár különböző alakban, Angliában Stuart Mill Principles-jében és a franciáknál Bastiat Harmonies-jében.

5. korszak: A 19. század vége és a 20. eleje. Az új tanok, a melyekben már ismert doktrínákkal, új alakban tovább fejlesztve vagy eltorzítva találkozunk; a hedonistikus tanok, a földjáradék-elméletek, a melyek csak egy faja a klasszikus tanok revisiojának; a solidarismus, a

¹⁾ Eugen Fridrichowicz: *Grundriss einer Geschichte der Volkswirtschaftslehre* Leipzig: Duncker u. Humblot, 1912. Charles Gide et Charles Rist *Histoire des doctrines économiques* Paris. Németül: *Geschichte der Volkswirtschaftlichen Lehrmeinungen*. Ford. R. W. Horn. Jena: Fischer 1913.

²⁾ *Zeitschrift für Sozialwissenschaft*. 1914 Heft 1.

mely hidat ver az individualismus és socialismus közé; végül az anarchismus, a mely csak a végletekbe hajtott liberalismus egy neme. A dogmatörténet tanítójára nézve felette fontos irányelv kell hogy legyen az emberileg elképzelhető legnagyobb tárgyilagosság, a mi nem jelenti még a teljes elvtelenséget. Ez jellemzi Gide-et és Ristet.

Legszélesebb körű történelmi és gazdaságtörténeti oktatást a London School ad, hiszen itt a szorosan vett gazdasági pályákon kívül diplomatiái és történészi pályára is nevelnek.

Ennek megfelelően első sorban politikai, diplomatiái stb. története és paleographiát is tanítanak. Így nevezetesen 1. A politikai eszmék története kapcsolatban Európa és az Egyesült Államok történetével. (Ó-kor, középkor, a modern állam 1776.) 2. A modern politikai eszmék fejlődése Franciaországban. 3. Az angol szegényügyi törvényhozás története 1834—1913. 4. Az angol adóügytörténet a 17—18. században. 5. A paleographia és diplomatia elemei. 6. A történetírás forrásai, történeti kritika. 7. A nagyhatalmak helyzete. (1815.) 8. Néhány 19. századbeli államférfi. 9. Anglia politikai fejlődése. (1815.) 10. Francia politikai élet a 19. században (Bonapartismus, Royalismus Republicanismus). 11. Néhány kiváló 19. századbeli (angol, francia, német) történetíró.

A szorosan vett gazdaságtörténeti kollégiumok közül említendők:

6. A középkor gazdasági és társadalmi története (30 lecke).

7. A mai nap néhány gazdasági problémája (10 óra).

Syllabus: A gazdasági élet és nemzetközi viszonyoknak a vasút és gőzhajó által előidézett forradalma. A szabadkereskedelmi mozgalom. Nagybritannia és az amerikai Unió relatioi.

8. Gazdaságtörténet. Az angol ipar fejlődése különös tekintettel az 1760 utáni időszakra (30 óra). Ezen előadásnak bevezető, elemi jellege van.

Syllabus: This course will include a sketch of the development of England up to 1760, the revolution in the iron trade, in intern communication, in the textile industries and in agriculture, the effect of the great wars on English trade and finance, the development of the Factory Acts, Truck Acts, and Employers' Liability and Workmen's Compensation Acts, the growth of trade unions, the changes in the Poor Law, and the legislation with regard to the tariff changes in the nineteenth century.

9. Az angol kereskedelem és gyarmatosítás története különös tekintettel a legujabb időkre (1846 után).

Syllabus: This course will include a short sketch of English commercial policy and colonisation up to the beginning of the nineteenth century, the reaction from the old mercantile system, the tariff changes, the repeal of the Navigation Acts, the revolution wrought by the changes in transport as regards England's commercial position, the attempt to control the railways and railway rates, the problem of the canals, the causes of England's commercial and industrial supremacy up to

1870, and the depression which followed, the more recent developments in English economic policy and trade, such as the Merchandise Marks Acts and the Sugar Bounties question, the changes during the free trade' era in shipping and shipping policy, the revolution in agriculture, the developments in the textile, iron, and coal trades, the policy pursued with regard to Ireland, the period of laissez faire and the colonies, the development of a new Empire, the abolition of slavery, the transplantation of the collier, the emigration of the white man, the Chartered Companies and colonisation, the reaction of the self-governing colonies on English economic policy, the abolition and partial reconstruction of the inter-imperial preference system, and the rearrangement of the commercial relations between Great Britain and the self-governing dominions beyond the seas.

10. Gazdaságtörténet. Anglia gazdaságának fejlődése 1485—1760 (30 előadás).

Syllabus: This course will deal with the economic history of England in considerable detail, and a sketch of the corresponding development of Portugal, Spain, Holland, and France during that period will be given. Among the subjects to be dealt with are the transition to modern times, the effects of the great discoveries, the decay of the guilds, the changes in industrial and agricultural life and organisation, the mercantile system, the growth of shipping, the development of the Poor Law, the regulation of wages, the growth of English commerce in the 17th century, the chartered companies, the development of the English colonies, colonial policy, the plantation of Ireland, the economic questions involved in the Civil War, the Navigation Acts, the regulation of industry, the early Free-trade movement, the Whig protective policy, the Corn Bounty Act, Whig and Tory finance, the Union with Scotland, the colonial policy of the 18th century.

11. Az angol kereskedelem és ipar határkövei (fejezetei) (10 előadás).

Syllabus: The debt of England to the ancient world. The influence of Christianity. England's position in the mediaeval world. The mediaeval trade routes. The manorial system. The guilds and the towns. The great geographical discoveries and their effect on England's commercial position. The national policies of England, Spain, Portugal, France and Holland. Chartered companies as the instruments of trade expansion. The founding of colonies. The old and the new colonial systems. The revolution effected by machinery and rapid transport.

Egyéb általános gazdaságtörténeti collegiumok példái:

12. Aus der Geschichte der menschlichen Wirtschaft. (Berlin H. H. 1.).

Syllabus: Sinn und Bedeutung wirtschaftsgeschichtlicher Vorlesungen. — Die Anfänge der menschlichen Wirtschaft. — Die Wirtschaft der europäischen Völker während des Mittelalters: Dorfwirtschaft. Frohnhofwirtschaft; Stadtwirtschaft. — Die Anfänge des modernen Kapitalismus.

13. Anfänge der Wirtschaft, (Berlin, U.)

14. Verfassungs-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Urzeit bis zum Ausgange des Mittelalters (Heidelberg, U. 4.)

15. Antike Wirtschaftsgeschichte (Breslau, U.)

16. Einführung in die Wirtschaftsgeschichte der Neuzeit (Heidelberg, U. 2.)

17. Recht und Wirtschaft in der Neuzeit (Heidelberg, U. 3.)

18. Histoire du travail (Paris, Collège de France.)

A gazdasági élet egyes ágainak történetéből figyelemreméltó collegiumok.

a) *Mezőgazdaság.*

19. Geschichte der Landwirtschaft (Bonn, U.)

20. Deutsche Agrargeschichte und Agrarpolitik (Berlin, U.)

b) *Ipar.*

21. Industrial history. Részletesen 2 féléven át (Nottingham, U. coll. 3.)

22. Social & industrial history (Liverpool, U. 10.)

23. Modern industrial history of Europe (Boston, Tufts Coll.)

24. Econom. & industrial history of U. S. (U. ott.)

c) *Kereskedelem.*

25. Allgemeine Handelsgeschichte unter Berücksichtigung der welt-historischen Beziehungen. (Herlin H. H)

Syllabus: Der Handel der alten welteinheitlichen Verkehrsgestaltung im Römischen Reich. Zusammenbruch der antiken Kultur. Einfluss der christlichen Kirche auf die mittelalterliche Organisation des Handels. Politisches und merkantiles Vordringen des Islam. — Handelsgeschichtliche Stellung der Juden im Mittelalter. Neue Anfänge des Städtewesens und des Bürgertums. Kreuzzüge. Umgestaltung der Welthandelsbeziehungen seit dem Zeitalter der Entdeckungen. Nationale Staatsbildung und Anfänge grosskapitalistischer Entwicklung. Überseekolonisation und Handelskriege. Schutzzoll und Freihandel. Technische Fortschritte und Verkehrsumwälzungen der neuesten Zeit. Welthandelsmächte und Weltpolitik.

26. Histoire du commerce (Fribourg, U., Nancy, U.)

27. Geschichte des Welthandels. Übungen aus dem Gebiete der Handelsgeschichte (München, T.)

28. History of Industry and commerce (Edinburgh, T.)

29. History and economics of American commerce (Philadelphia, U. Pennsylvania 2.)

30. History of the organisation of industry and commerce (Manchester, U.)

31. Entwicklung des deutschen Städtewesens u. Bürgertums bis ins 19. Jh. in bes. Berücksichtigung des Handels (München, U. 2.)

d) *Különböző gazdaságtörténeti kérdések.*

32. Entwicklungsgeschichte der Technik in Serien (Telegraf Telefon) (Zürich, T.)

33. Fiscal history (Boston, Tufts Coll.)
34. Einführung in die Münzgeschichte (Breslau, U.)
35. Histoire des traités (Paris, U.) stb.

3. Földrajz és földtan.

A földrajz és gazdasági földrajz oktatása körül a képzelhető legnagyobb tarkabarkasággal találkozunk. Ujabban mintha tisztulnának a czélok és módszerek. Nehány újabb congressus nagy mértékben hozzájárult a fogalmak tisztázásához. Így pl. jó megállapítás Mees-é¹⁾, a ki azt mondja, a gazdasági földrajz: *étude géographique raisonnée de la production et du commerce avec les voies et moyens de communication.*

A német geografusok 1903-i kölni (14-ik) congressusa²⁾ részletesen megvitatta a gazdasági földrajz lényegét, határait, feladatait. Megállapítja, hogy a gazdasági földrajz a gazdasági tényeknek a földrajzzal kapcsolatos tanulmányozása. Ez a földrajzzal való kapcsolat választja külön a többi gazdaságtudománytól, a statistikától és szabja meg azt a területet, a melyre kutatásai kiterjednek.

A gazdasági földrajz nem mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi productumokra vonatkozó felsorolások összesége. E tudomány okokat nyomoz, törvényeket állapít meg, szóval rendszeres tudomány-ág. Feladatát lényegesen megkönnyíti a tiszta földrajzi és gazdasági tudományok folytonos fejlődése, melyekkel szoros kapcsok fűzik össze.

A gazdasági földrajz tudománykörébe tartozik: 1. A statisztikai adatok önszempontból való kritikája. 2. A többi források bírálata. 3. Az önálló megfigyelés. A mi a statisztikai adatokat illeti, azok localisatiójának földrajzi megítéléséről van itt szó. A gazdasági földrajz értékes forrásokat lel útleírásokban, consuli jelentésekben, különböző monografiákban, prospectusokban, hirdetésekben. Mindezeket tudománya világánál fogja tökéletesíteni.³⁾

A gazdasági földrajz tanításának előfeltétele az általános és phisikai földrajz ismerete.

Egyébként érdekes és megemlítésre méltó, hogy M. A. Habet⁴⁾ már 1871-ben ajánlja, hogy az ipari földrajz két részre volna osztandó. Az első magában foglalná:

¹⁾ J. Mees. *La géographie économique et son enseignement dans les écoles supérieures de commerce. Congr. int. d'expansion écon. mondiale.* Mons 1905. 3.

²⁾ *Verhandlungen des XIV. deutschen Geographentages zu Cöln.* Berl. 1903.

³⁾ Lásd mindezeket legrészletesebben R. Sieger: *Forschungsmethoden in der Wirtschaftsgeographie.* Verhandlungen des XIV. deutschen Geographentages 91–108.

⁴⁾ *Association des ingénieurs sortés de l'Ecole de Liège. L. Congrès international d'expansion économique mondiale.* Mons, 1905.

a) A nagy (szárazföldi és vízi) közlekedési utak és vámhatárok ismeretét.

b) A központosított nagy iparoknak a szomszéd országokkal való kölcsönös relációt. A második részben szó volna egyrészt:

A szállítási utaknak, vámoknak és földrajzi viszonyoknak az iparra gyakorolt hatásáról, másrészt pedig Európának szénmedenczék és más fő termelési ágak szerint való gyakorlati, földrajzi és földtani felosztásáról. A gazdasági földrajz ipari fejezetének elméleti részében volna célszerűen elhelyezendő a telepítési helynek ujabban mind fontosabbá váló elméleti és gyakorlati tárgyalása. Mások a standort-kérdést inkább más-hol kívánják tárgyalni.

Fontos e tárgy tanításában az is, hogy a kereskedelmi központok, a melyek ezideig gyakran elhanyagoltattak, éppugy ismertettessenek, mint az ipariak.

Méltán nagy súlyt fektetnek a modernebb elemek az ugynevezett nomenclature industrielle-re. Igen fontos a cégismeret minden gyakorlati embernek. A címterek ismerete nem tudomány, de viszont a tudománynak folyton utalni kell a gyakorlati életre. Egy bárhova beosztható praktikumnak utalnia kell a legfontosabb címterekre, meg kell ismertetnie azok szerkezetét, kezelési módját, megbízhatóságát. Habár a cégismeret javarészen routinekérdés, az iskola is hozzásegíthet technikájához. Az ugynevezett industries-typust pedig feltétlenül ismertetni kell.

Végezetül a következőkben néhány kiválóbb syllabust adunk, a melyek a földrajz tanítását a külföldön némileg megvilágítják: A francia főiskolákon (pl. Poitiers) a politikai és kereskedelmi földrajzot több semestereken át adják elő és országok szerint tagolva, heti kevés órában, másutt kevesebb idő alatt, de tömörebben.

36. A kingstoni Queens College & University-n a következőket olvassuk a tanrenden: „Economic geography will be studied mainly with a view to ascertaining the relative value of the material resources available for Canadian industrial development“.

37. Az U. of California (Berkeley-Sanfrancisco) évkönyvében Commercial Geography alatt a következőket olvassuk:

»S. Francisco as a commercial port. Special attention will be paid to the commerce of this port and to conditions existing on the Pacific coasts. Excursions to the water front of Frisco and Oakland-Reports«.

38. A berlini Handelshochschule tanrendjéből kiemelendők a következők: Astronomische Geographie, besonders Gestalt, Grösse und Dichte der Erde, in allgemeiner Darstellung mit Lichtbildern.

Syllabus: Wesen und Bedeutung der astronomischen Geographie als Grenzgebiet zwischen Himmels- und Erdkunde. Gestalt der Erde in den verschiedenen

Stufen der Erkenntnis vom Altertum bis jetzt. Grösse des Erdkörpers aus Gradmessungen, Pendelbeobachtungen und astronomischen Messungen. Metrisches Mass- und Gewichtssystem. Internationale Erdmessung. Dichte des Erdkörpers aus Lotablenkungen, Schwerkraftsmessungen und Wägungen. Neuere Anschauungen über das Innere und die vulkanischen Kräfte der Erde.

39. Instrumentenkunde und Lehre vom Messen, besonders für Ortsbestimmung und Vermessung auf Reisen und in den Kolonien, mit Exkursionen, in mechanischen Werkstätten.

Syllabus: Grundzüge und geschichtliche Entwicklung der Messkunst und Messinstrumente. Hilfsapparate: Fernrohr, Messkreis, Libelle, Bussole und Horizont. Zeitmessende Instrumente: Chronometer und Pendeluhr. Winkelmessende Instrumente und Vermessungsapparate: Sextanten, Libellenquadranten, Theodolite und Universale, Messtisch, Distanzmesser, Basisapparate und Nivellierinstrumente. Bedeutung der Photographie für Ortsbestimmung und Vermessung: photogrammetrische Fernaufnahmen.

40. Übungen für geographische Ortsbestimmung und Vermessung auf der astronomischen Station der Handelshochschule im Anschluss an die Vorlesung über Instrumentenkunde.

Syllabus: Handhabung der zeit- und winkelmessenden Instrumente. Orts- und Zeitbestimmungen. Vermessungen.

41. Allgemeine Geographie als Grundlage der Wirtschaftsgeographie.

Syllabus: Grundbegriff und Gliederung der Geographie. Das Wesen der allgemeinen Geographie und die Stellung der Wirtschaftsgeographie in der Gesamtwissenschaft. Hauptlehren der 1. mathematischen Geographie: Erdgestalt, Kartographie; 2. physischen Geographie: Bodengestaltung, Klimalehre, Kunde der Meeresräume und der Binnengewässer; 3. biologischen Geographie: Verbreitung der Pflanzen und Tiere; 4. Geographie des Menschen: die Rassen und ihre Verbreitung, Geographie der Kulturformen und Staatenkunde, geographische Grundlagen der wirtschaftlichen Betätigung (Produktion, Verkehr und Handel).

42. Spezielle Wirtschaftsgeographie.

Syllabus: Einleitung: Begriff, Voraussetzungen und Methode der speziellen, d. h. länderkundlichen Wirtschaftsgeographie. Der Wirtschaftsraum als Ganzes: Oikumene und Wirtschaftsbereich, die kosmischen Faktoren, die tellurischen Faktoren des letzteren. Die grossen Gesamtzüge des Festlandes, der Wasserhülle, der Luft- hülle, der Lebewelt in ihrer wirtschaftlichen Bedeutung. Die geographische Verteilung der Menschheit als des wirtschaftenden Subjekts.

Europa. Allgemeines: Lage, Raumverhältnisse, Grundzüge des festländischen Baus, der Gewässer, des Klimas, der Pflanzen- und Tierwelt, der menschlichen Besiedelung. Die Hauptwirtschaftsgebiete: Mitteleuropa, Südeuropa, Ost- und Nordeuropa, Westeuropa.

Einzelschilderung: Deutschland. Allgemeines: Lage, Grenzen, Grösse, horizontale und vertikale Gliederung, die geologische Entstehung des Landes und ihre wirtschaftliche Bedeutung; Bodeneigenschaften und Bodenschätze; Gewässer; Klima; Lebewelt. Wirtschaftsgeographische Darstellung der Sonderlandschaften. Die deutschen Alpengebiete und die oberdeutsche Hochfläche, das Südwestdeutsche Stufenland, das niederrheinische Bergland, der Mitteldeutsche Gebirgstreifen, das

norddeutsche Flachland, die deutschen Meeresteile. Ebenso dann: Niederlande Dänemark, Österreich-Ungarn, die Schweiz, Spanien, Italien, Balkanländer, Russland, Schweden, Norwegen, England, Belgien, Frankreich.

Afrika. Behandlung entsprechend Europa; Hauptwirtschaftsgebiete: Die Mittelmeerländer, Sahara und Sudan, das tropische Afrika, Südafrika.

Asien ebenso, Hauptwirtschaftsgebiete: Vorderasien, Russisch-Asien, Zentral- und Ostasien, Südostasien und Indien.

Amerika ebenso. Hauptwirtschaftsgebiete: Die arktischen Gegenden, Kanada, die Vereinigten Staaten, Mittelamerika und die westindischen Inseln, das tropische Südamerika, das subtropische und gemässigte Südamerika.

Australien und Ozeanien ebenso. Hauptwirtschaftsgebiete: Der Osten Australiens, das Innere und der Westen Australiens, Neuseeland, die melanesische Inselwelt, die polynesischen und mikronesischen Inselwelt.

Die Ozeane und Antarktika.

Weltwirtschaftliche Zusammenfassung und Ausblicke.¹⁾

Kiemelendők még a London school következő idevonatkozó fejezetei: „Geography“ alatt. Ez az időbeosztásra nézve is érdekes.

43. Geography (30 lecke).

Syllabus: M. T.²⁾ Asia. The first half of the term will be given to India, which country will be treated as a type for the explanation of fundamental principles.

L. T. The first six lectures will be allotted to the Southern Continents, and the last five to North America, which will be treated in greater detail.

S. T. Europa and the Mediterranean.

44. Geography (30 előadás).

Syllabus: M. T. Asia. The first half of the term will be given to India, which country will be treated as a type for the explanation of fundamental principles.

L. T. The first six lectures will be allotted to the Southern Continents, and the last five to North America, which will be treated in greater detail.

S. T. Europe and the Mediterranean.

45. Historical Geography (15.)

Syllabus: The geographical factor in the political and economic development of Western and Central Europe during the Christian Era.

46. Modern Historical Geography (11.)

Syllabus: The Geographical factor in the Political and Economic development of North America.

47. Climatology, with Special Reference to British Possessions (8.)

Syllabus: The principles and methods of a climatological survey. Meteorological stations and data. The computation of normals. The modes of representation of climatological data. The climates of the sea and their relation to the general circulation of the atmosphere; the contrast between Oceanic and Continental climates. Coastal Insular and Mountain climates. Climates of the North Temperate Zone (British Isles

¹⁾ A cölni iskolára nézve l. a természettudományi csoportnál 765. oldalon.

²⁾ M. T. = 1-ső évharmad, L. T. = 2-dik, S. T. = 3-dik.

and British North America). Monsoon climates (India, Straits Settlements and Bornee). Equatorial climates (Central Africa and New-Guinea). Tropical and Temperate climates of the Southern Hemisphere (Australia and New Zealand), Continental Table-land and Coastal climates (South Africa). Arctic and Antarctic climates.

48. A szemléltető oktatás értéke a földrajz- és történelem-oktatásban. (10 előadás).

49. Részleges földrajz.

Syllabus : The region dealt with in the session 1910—11. will be Northern England : The Counties of the Pennine Axis. The region is taken district by district, and the complete geography built up from the foundations, as an illustration of geographical method. The class consists of combined lectures and discussions, and arrangements are made for lending out to students portions of large scale maps, together with books and periodicals relating to the special districts and to special aspects of the geography.

Some previous knowledge of geography is essential.

Egyéb külföldi földrajzi és geológiai collegiumok közül kiemeljük a következőket :

A) Földrajzi csoport.

50. Geographie der Arbeit, (Geographische Verteilung und Bedingtheit der menschlichen Arbeit ihrer Formen und Ergebnisse). Dresden, T.).

51. Principles of racial, political & economic geography (Liverpool).

52. Political & economic geography (Cambridge).

53. Allgemeine Verkehrsgeographie (Aachen, T. 1.).

54. Industriegeographie (Cöthen, T. 1.).

55. Commercial geography (Edinburgh T.).

56. Geographie commerciale & industrielle (Liège, Ec. sp. de comm.).

57. Pflanzengeographie Racengeographie, (Goeteborg, U. 2.),

58. Kulturgeographie des Meeres (Göttingen, U.).

59. Geographie économique (Fribourg, U.).

60. Geographie von Mitteleuropa mit besonderer Berücksichtigung des Rheingebietes (Cöln, HH. 2.).

B) Geológiai csoport.

61. Oberflächenformen des Festlandes und ihre Entstehung (Cöln, HH. 1.)

62. Einführung in die Wirtschaftsgeologie (München, T. 1.).

63. Economic geology (szén, nemesfém, építőanyag az országban, az ország vízi erői). Lecture & laboratory hours (Cardiff, U.).

64. Nutzbare Lagerstätten Deutschlands (Kohle, Salz, Erze, Bausteine, Petroleum) (Marburg, A. L. U.)

65. Witterungskunde mit Berücksichtigung des deutschen und amerikanischen Wetterdienstes (Cöln, HH. 1.) stb.

4. Statistika.

A statisztikai kérdések iránt érdeklődők legnagyobb részének a statisztikával szemben támasztott követeléseit illetőleg a közkönyvtári tapasztalat körülbelül ilyesfélét állapít meg:

1. A legtöbb adatkereső pl. ilyesféle kérdéssel állít be: Szeretne olyan statisztikát, a melyben össze van állítva, hogy tavaly X külföldi vidékről vagy városból mennyi X árut hoztak be Erdélybe. Vagyis tudni kívánja, hogy valamely egészen specializált árúból egy ipari vidékről (országreszből) egy specialis fogyasztó részletterületre mennyit és lehetőleg mennyi fajtát importáltak legujabban. A legjobb statisztikai adatgyűjtés is — bármely részletezett légyen is — valahol kénytelen korlátot szabni az adatgyűjtésnek, aminek belátása nem szabad, hogy azt az ítélet idézze elő, hogy mindig tudtam, hogy a *mi* statisztikánk nem ér semmit se.

Vagy pl. mezőgazdasági statisztikánk gyengéit mindenki tudja. Nem is védik őket. De mint symptomatikus esetet közlöm egy jogvégzett gyakorlati mezőgazdát, a ki fennakadt azon, hogy nincs olyan mezőgazdasági statisztikánk, a mely a mezőgazdasági munkabérek mellett párhuzamosan azt is összeállítaná, hogy egyes vidékeken a munkabérnek minő gazdálkodás, minő terméseredmény felel meg. Az egyébként műveletlennek nem mondható földbirtokost csak nehezen lehetett kívánsága tájékoztatlanságból eredő túlzottságáról meggyőzni.

Nem ritkák az olyanok sem, a kik azzal jönnek: Rájöttem erre meg arra. Szeretnék arra statisztikát, hogy kitűnnék, hogy ez így és így áll. Véletlenül nem akad statisztika, a mely fedné a kutató tapasztalatait vagy megállapításait. A *mi* statisztikánk kell tehát, hogy ismét rossz legyen. Vagy:

Igen gyakran fordul elő, hogy megbotránkoznak a statisztika keresők, ha az előző hónap részletes statisztikáját nem kaphatják meg. Ha nem kapnak olyan termelési vagy más statisztikát, a mely a concurrencia vagy a concurrálni szándékolt vállalatok üzleti titkait leleplezi vagy olyant, a mely egy hosszadalmas enquête- vagy exposékészítést helyettesítene vagy ha nem lehet könnyű szerrel átugrálni a nemzetközi összevetések számtalan akadályán.

A felsorolt példák elkövetői pedig nem alantas iskolázottságu körökből, hanem a gazdasági élet magasabb pontjain állók közül kerülnek ki és bizonyára alkalmasak annak a bemutatására, hogy mire kell a statisztikai oktatásnak egyebek közt kiterjeszkednie.¹⁾

A közgazdaságtannal komolyan foglalkozóknak azért kell tisztában lenni a statisztikai módszerekkel, hogy a felhasználhatóságukra vizsgálni tudják a statisztikai forrásokat. Tudniok kell, honnan vette ezt vagy azt a statisztikus, mit merített tiszta forrásból, mit tett maga hozzá? Azok az eredmények, a melyekhez a statisztikus jut, gyakran csak a módszertől függnék. A választott módszer szerint diametralisan ellentétes eredményekhez lehet jutni. Fontos a források ismerete és lényeges az adatgyűjtés módja. Sok statisztikai adatnak nincs több értéke, mint hevenyészett számmassának, míg viszont más statisztikai adatok feltétlenül exactoknak tekinthetők. Ezt a közgazdának meg kell tudnia ítélni. Nem szabad felülvizsgálat nélkül megbízni a nyers adatokban, hisz a statisztikának a gyakorlatban alkalmazott módszerei gyakran valóban nagyon is hiányosak. Az oktatóra vár majd az a feladat, hogy egyrészt kellő mértékre redukálja a statisztikai adatokhoz való vak ragaszkodását, a mely hibába a legtöbb kezdő beleesik. Másrészt korlátok közé szorítja azt a tévhitet, a melyet ugyancsak sokan a levegőből szívnak magukba, hogy minden statistika hamis. Kétségtelen, hogy az a mód, a melyen nálunk egyik-másik statisztikai nyersanyaggyűjtés itt-ott készül (különösen vidéki alantas közigazgatási közegek frivol, hasból készített statisztikájára kell gondolni), alkalmas bizalmatlanság felkeltésére az olyanok részéről, a kik kellőleg fel nem világosítottván, a maguk néhány tapasztalatából vonják le általános ítéletüket és ezt életük végéig meg is tartják.

Némelyek ama kérdés eldöntése előtt, hogy a statistikából mi és hogyan taníttassék, azt óhajtanák tisztázva látni, hogy a statistika egyáltalán tudomány-e, vagy csak tudományos módszer. Úgy vélem, ez a kérdés nagyjában tisztázva van, azaz annyira feltétlenül, hogy ez a kérdés a felső oktatás akadályát nem képezheti.²⁾

¹⁾ Utólag olvasom a következőket: Das Grundübel ist die ungenügende Berücksichtigung der praktischen Statistik im Unterricht und anderseits der statistischen Praxis bei den Lehrenden. Was vor allem in Universitätsunterricht not tut ist die kritisch analytische Behandlung, die Heraushebung des Paradoxen, das bei zahlreichen statistischen Untersuchungen erscheint, der Nachweis, dass die Statistik keine wächserne Nase hat, dass sie die Lüge in Zahlen nicht ist, dass vielmehr wie es nur eine Wahrheit, so es auch nur eine statistische Wahrheit gibt. L. Silbergleit: *Die Konjunktur*. 5. évf. 568. l.

²⁾ Jól összefoglalja Pätzner: *Bemerkungen zu der Streitfrage: Ist die Statistik eine Methode oder eine Wissenschaft?* című dolgozatában (Conrad: *Jahrbücher* 103. köt., 640. l.) a vonatkozó megállapításokat.

A statisztikai felső oktatás legjelesebb képviselői abban úgyszólván teljesen megegyeznek, hogy a statisztikának első sorban tudományos módszerei (általános része) tanítandók, a melyek egyébként ellentétben az alkalmazott statisztikával, egységes egészet képeznek. (A mint látni fogjuk, ezt mintaszerűen végzik pl. Londonban.) Hasznosnak találhatik általában a statisztikai technikába való bevezetés. (Mindenesetre kerülendő lesz az az előadási mód, a melyet pl. Ballod¹⁾ követ, a kinek könyve tisztára anyaggyűjtemény.)

Azért szükséges ez a kűtönváltás, mert a statisztikai gyakorlat és statisztikai tudomány külön táborban áll egymással szemben.²⁾ Ez az ellentét — úgy véli Pfitzner — minden valószínűség szerint fenn fog állani a jövőben is és így nem fognak hiányozni egyfelől routineos gyakorlati emberek, a kik az erdőt nem látják a fáktól, másfelől theoretikusok, a kik a statisztikai technika kellő ismerete híján vagy mert nem uralják kellőleg a számanyagot, hibás következtetésekhez v. általánosításokhoz jutnak. Idővel enyhül az ellentét, egyrészt azért, mert a statisztikai szakfoglalkozás mindinkább fizetett szakemberek kezébe jut és másfelől a tudomány mind behatóbban foglalkozik a statisztikával, végül mert egyes statisztikusok a tudományból a praxisba lépnek át és megfordítva, vagy mert mindkettőben egyformán tevékenykednek. A felső oktatásnak ideális feladata lesz, oly alapot nyújtani, a melyen az a ki professionatus gyakorlati statisztikus lesz, tovább építhessen, az pedig, a ki a statisztikát alkalmazni óhajtja, tisztában legyen az alkalmazás elemeivel úgy is mint statisztikakészítő, úgy is mint felhasználó.

A statisztikai módszerek magánúton való tanulmányozása felette nehéz, mert magyar nyelvű (de sőt német nyelvű³⁾ módszertani kézikönyv nincs. Kenéz jó kis könyvecskéje⁴⁾ igen szűkszavú. Ugyanez mondható a német Müllerről,⁵⁾ bár ez valamivel terjedelmesebb Kenézénél. Figyelmet érdemel talán A. Kaufmann Theorie und Methoden der Statistik című munkája, (Tübingen, Mohr, 1913), a melyet kellő vezetéssel a tanuló sikerrel fog alkalmazhatni. A ki angolul tud, annak ajánlandó volna Bowley kitűnő könyve.⁶⁾ Van néhány jó francia kézikönyv is.

Itt fontos feladat vár az oktatóra, hogy a helyi viszonyokhoz és a hallgatók igényeihez mértén bevezetést adjon. Könnyebb a helyzete

¹⁾ *Grundriss der Statistik*. Berlin, 1913.

²⁾ Pfitzner i. m. 647. old.

³⁾ Schumpeter: *Wie studiert man Sozialwissenschaft?* 9. l.

⁴⁾ Kenéz B.: *A statisztika elmélete*. Stampfel.

⁵⁾ Müller E.: *Einführung in die Statistik*. München: Duncker u. Humblot 1912.

⁶⁾ *Elements of statistics*. London 1901.

annak, a ki a kereskedelmi szakoktatásban kizárólag célirányos szakoktatást kíván nyújtani, a mennyiben az ipari és kereskedelmi statistika technikája igen jó feldolgozást nyert Calmes¹⁾ által. Calmes könyvében kizárólag magángazdasági szempontokat vesz figyelembe. Alaposan ismerteti annak technikáját. Rávezet a statisztikai megfigyelés módjára és kiterjeszkedik a magángazdasági statistika egyes területeire is, a vagyonstatistikára, a nyereség-veszteségstatistikára, alkalmazott- és munkás-, valamint bérstatistikára. A foglalkoztatási, leltári, eladási, költség-, gyári és extern statistika mind külön figyelemben részesül.

A mi a tanrendanyagot illeti, figyelemreméltó elsősorban a londoni, a hol a statistika az „economics including statistics“ helyezkedik el. Két főcollegium van. Az első matematikai előkészítése a statistikának:

66. Mathematics preparatory to statistics.

Syllabus: Algebra. Indices, logarithmus. Progressions. Binomial and exponential series. Solution of equations. Limits and approximations. Graphs of simple functions. Direction and the derived function. Maxima and minima.

Trigonometry. Definitions. Ratios for all angles. Approximate values of sine and cosine.

Co-Ordinate Geometry. The straight line, circle, and standard equations of the parabola, ellipse, and hyperbola.

Geometry. Similar figures. Orthogonal projection.

67. A másik tizenöt előadásos tanfolyam a statistika módszereit és alkalmazásait tárgyalja.

Syllabus: Methode of statistical investigation, private and official; the Blue Book. Detailed examination of some special groups of statistics. Conditions of accuracy. Averages, as forming the general method of describing a group. Measures of dispersion. Weighting. Index numbers. Comparison of groups and series. Diagrams.

The whole will be illustrated by current statistical problems.

68. Van ezenkívül eme másodsorban említett kurzus folytatásaként contemplált előadás-sorozat: „a statistika matematikai módszereinek elemei“ címen, a melyhez megjegyeztetik, hogy hozzá közvetítő, közepes matematikai tudás igényeltetik.

Syllabus: Elementary Interpolation. Standard deviation and skewness. Correlation. Method of samples. Representation of curves by formulae. Practical applications of mathematical methods.

69. Továbbá egy „historical statistics“ című 15 órás collegium is.

Syllabus: A review of the statistics non published currently in the United Kingdom. The statistical study of the history of population, occupations, production, foreign trade, wages, incomes, and prices (principally in the United Kingdom) especially since 1850.

¹⁾ Calmes A.: *Die Statistik im Fabrik- und Warenhandelsbetrieb*. Leipzig, Glöckner, 1911.

Ezen utóbbi collegiumra nézve megjegyeztetik, hogy célja elsősorban a gazdaságtörténettel foglalkozók szükségleteit kielégíteni és nem kíván különös matematikai előismereteket.

70. A fontos statisztikai kiadványok ismertetését célozza a „Recent Blue Books in Social and Industrial Progress (2.)

Syllabus: The object of these lectures is to give a short critical account of some of the principal results obtained in the recent publications of the Board of Trade and other Departments on Social and Industrial Questions.

71. Említést érdemel még egy collegium „The Census of an Indian province“, a mely a népszámlálás egy fejezetének ismertetését célozza.

A Montpellier-i egyetem a következő keretben ad statistikát:

72. „Le professeur consacrera en outre une douzaine de leçons à exposer les methodes de travail en économie politique en particulier les methodes générales d'observation et de représentation statistiques“.

Általános és bevezető collegiumok még a következők:

73. A practical knowledge is derived from the handling of statistical dats and in the construction of statistical tables, tabulations, etc. (Lawrence, U. of Kansas.).

74. Allgemeine Einleitung in die Statistik (Graz, T.).

75. Einführung in die Statistik (Aachen, T.).

76. Einführung in die Technik der Statistik (Königsberg, U.).

77. Erläuterungen der wichtigeren statistischen Methoden (Seminaristisch) (Heidelberg, U.).

78. Statistique. Notions préliminaires-théorie-pratique-population-économie-politique-morale (Louvain, U. cath.).

Elméleti statisztikai collegiumok:

79. Mathematische Statistik (Brünn, T., Wien, U., T.)

80. Mathemat. Statistik u. Versicherungsmathematik (Göttingen, U.)

Vegyes alkalmazott statisztikai collegiumok:

81. Wirtschaftsstatistik (Art der Veranstaltung von allgemeinen Berufs- u. Betriebszählungen. Ergebnisse der letzten deutschen Berufszählung (Belin, HH.).

82. Wirtschaftsstatistik unter besonderer Berücksichtigung der Bedürfnisse der Techniker der Praxis (Graz, T.).

83. Bevölkerungsstatistik und Bevölkerungstheorie (Berlin, U. 2.).

84. Die berufliche u. soziale Gliederung des Deutschen Reichs (Tübingen, U.).

85. Statistische Unterlagen der Sozialpolitik (Berlin, U.).

86. Specialis statisztikai fejezetek pl. Alkoholstatistika (Upsala, U.).

5. Jog és közigazgatás.

Minden közgazdasággal foglalkozó nem-jogásznak kell bizonyos általános jogi és közigazgatási ismeretekkel birnia, még pedig általánossokkal és speciálisokkal.

Az általános ismeretek célja kettős. Az állampolgárrá való nevelést minden iskola egyformán kötelességének kell hogy vallja. Tehát mindenkinek, bármely pályára megy is, kell útra adni bizonyos, minden állampolgárt egyformán érdeklő alapvető ismereteket, a melyeket a német nyelvhasználat: Staatsbürgerlehre, vagy Bürgerkunde néven foglal össze. A másik cél fogalmat adni az úgynevezett jogrendszerrel és jogászai gondolkozásról, a melynek nem ismerése, tudomásul nem vétele a nemjogászoknál gyakorta összeütközésekre szokott vezetni.

De specialis jogi és közigazgatási ismeretekre is feltétlenül szükség van. Minden szakmának meg van a maga honi, de igen gyakran nemzetközi vagy idegen állambeli jogi és közigazgatási területe, a melyen annyira el kell igazodnia, hogy tudja, mikor, milyen szakértőt hallgasson meg, hogy kell azt ellenőriznie, esetleg szakértő nélkül is miként lehet és milyen források igénybevételével boldogulnia.

Minél nagyobb anyagi erőssel rendelkezik valamely intézet, annál inkább módjában áll a maga specialis viszonyaihoz alkalmazni a jog és közigazgatási collegiumait és annál messzebbmenőleg fogja specializálni azokat. Kitünő példákat látunk erre Londonban és úgy a berlini egyetemen, mint kereskedelmi főiskolán. Különbözően alakulnak a jogi és közigazgatási mellékcollegiumok az egyes intézetek által favorizált szakiránynak megfelelően is. Ezekből a szempontokból lesznek vizsgálandók a következő tanrendrészletek és syllabusaik.

Mind általánosabbakká válnak az összefoglaló, bevezető encyclopédikus előadások. Ilyen a berlini H. H. itt egészen közölt jogi tanmenetnek első collegiuma: Die Jurisprudenz des täglichen Lebens: Öffentliches Leben. — Privatleben. — Geschäftsleben. — Familienleben. (87.) Következik ezután talán túlmessze vezető részletezéssel:

88. Zivilprozess und Zwangsvollstreckung (mit Übungen) (2).

Syllabus: Grundsätze des gerichtlichen Verfahrens. — Amts- und Landgerichte, Gewerbe- und Kaufmannsgerichte, höhere Gerichte. — Zuständigkeit der Gerichte. — Der Kaufmann als Partei vor den niederen Gerichten. — Der Kaufmann als Richter im Gewerbe- und Kaufmannsgericht. — Klage- und Zahlungsbefehl. — Beweislast und Beweismittel. — Gerichtliche Entscheidungen und deren Anfechtung. — Zwangsvollstreckung in das bewegliche und unbewegliche Vermögen. — Gerichtskosten.

Anleitung zum Entwerfen von Klageschriften und sonstigen Anträgen sowie von Instruktionen für den Rechtsanwalt.

89. Deutsches und preussisches Staatsrecht (2).

Syllabus: Staat und Recht. — Rechts- und Verfassungsstaat. — Das Reich und die Einzelstaaten. — Die Organisation des Reichs (Kaiser, Bundesrat, Reichstag, Reichskanzler und oberste Reichsämtler). — Die Reichskompetenz und Reichsgesetzgebung. — Die Organisation des preussischen Staates (Krone, Landtag, Ministerium). Die preussische Landesgesetzgebung.

90. Deutsche Verfassungsgeschichte (1).

Syllabus: Das alte Reich und die Territorien. — Die Auflösung der Reichsverfassung. — Deutsche Staatslosigkeit. — Österreich und Preussen. — Zusammenbruch und Fremdherrschaft; der Rheinbund. — Die preussische Reform. — Freiheitskriege und Wiener Kongress. — Die deutsche Bundesakte. — Der süddeutsche Konstitutionalismus. — Norddeutschland und Preussen bis 1830. — Zwischen 1830 und 1848. — Die Bewegung von 1848 und die Reaktion. — Der Konstitutionalismus in Preussen: »neue Ära« und Verfassungskonflikt. — Die Krisis von 1866: Norddeutscher Bund und neues Reich. — Die Entwicklung der Reichsverfassung.

91. Bürgerliches Recht. (2)

Syllabus: Allgemeine Lehren. Grundeigentum. Hypothek, Grundschuld. Eigentum an beweglichen Sachen, Pfandrecht, Kauf, Miete, Dienstverhältnis, Gesellschaft und sonstige Rechtsverhältnisse des Geschäftsverkehrs. Schadenersatzpflicht, wegen unerlaubter Handlungen. Haftpflicht. Ehe, insb. eheliches Güterrecht. — Elterliche Gewalt und Vormundschaft. — Gesetzliche Erbfolge und Testament. Rechtsstellung und Auseinandersetzung der Erben.

92. Grundstücksrecht (1).

Syllabus: a) Grundbuchwesen. Erwerb, Veräußerung und Belastung der Grundstücke. Hypothekenwesen. Formelles Grundbuchrecht unter Zugrundelegung des amtlichen Grundbuchformulars. Katasterwesen.

b) Zwangsvollstreckung in Grundstücke. — Zwangsversteigerung, Zwangsverwaltung, Zwangseintragung. Das Reichsgesetz zur Sicherung der Bauforderungen.

c) Kosten und Stempelwesen. — Das Zuwachssteuergesetz.

93. Wechselrecht (1).

Syllabus: Geschichte des Wechsels. — Bestimmungen der deutschen Wechselordnung. — Ausländische Wechselrechte, ihre Grundzüge und wesentlichen Abweichungen vom deutschen Recht. — Internationales Wechselrecht. — Weltwechselrecht. — Wirtschaftliche Bedeutung des Wechsels.

94. Reichsgewerbeordnung. (1)

Syllabus: Entwicklung der Gewerbefreiheit in Deutschland. Entstehung und Geschichte der Reichsgewerbeordnung. Erläuterung der einzelnen Abschnitte der Gewerbeordnung unter besonderer Berücksichtigung der für die Grossindustrie wichtigen Teile.

95. Patentrecht. (1)

Syllabus: Historische Einleitung. Deutsches Recht. Internationales Recht. Rechtsgleichender Überblick.

96. Bank- und Börsenrecht. (1)

Syllabus: a) Münzrecht: Das Münzgesetz vom 1. Juni 1909. Münzgesetze für die Schutzgebiete. Papiergeldgesetzgebung. 2. Scheckrecht. Postcheckrecht. Überweisung und Abrechnung.

b) Bankrecht: 1. Allgemeines. a) Rechtsgrundlagen des Effektenverkehrs unter Zugrundelegung des Berliner Kurszettels; Anleihewesen, landschaftliche und Hypothekenpfandbriefe, Aktien und Obligationen. Kuxe, Kolonialanteile. b) Rechtsgrundlagen der einzelnen Bankgeschäfte: Kontokorrent-, Diskont-, Lombard-, Depot-, Depositen-, Inkasso, Effektenkommissions-, Gründungs-, Emissionsgeschäfte. 2. Notenbanken a) Die rechtliche Stellung der Reichsbank. Bankgesetz, Reichsbankstatut, Geschäftsbedingungen. b) Die rechtliche Stellung der Privatnotenbanken.

c) Börsenrecht: 1. Allgemeiner Begriff und Arten der Börse. Entwicklung der Börsengesetzgebung und der Börsenbesteuerung. 2. Das Börsengesetz vom 27. Mai 1908. a) Allgemeine Bestimmungen (Staatsaufsicht, Börsenordnung, Börsendisziplin). b) Feststellung des Börsenpreises und Maklerwesen. c) Zulassung von Wertpapieren zum Börsenhandel. d) Rechtliche Behandlung der Kassa- und der Termingeschäfte, der Prämien- und der Prolongationsgeschäfte. e) Börsenstrafrecht. 3. Reichsstempelgesetz und Wechselstempelgesetz.

97. Handelsrecht. (3)

Syllabus: 1. Handelsstand: Voll- und Minderkaufleute. Register- und Firmenwesen. Das Personal des Kaufmanns (Rechtsstellung der Prokuristen, Reisenden, Handlungsbevollmächtigten, Gehilfen, Lehrlinge). Handlungsagenten und Handelsmäkler.

2. Handelsgesellschaften: Offene Handelsgesellschaft. Kommanditgesellschaft. Aktiengesellschaft. Kommanditgesellschaft auf Aktien. Stille Gesellschaft. Gesellschaft mit beschränkter Haftung.

3. Handelsgeschäfte: Kauf-, Kommission-, Speditions-, Lager- Frachtgeschäfte.

4. Schiffsverkehrsrecht: Grundzüge des See- und Binnenschiffsverkehrsrechts.

5. Praktische Anleitung: Zum Entwerfen von Registeranmeldungen, Anstellungs-Gesellschafts- Lieferungsverträgen usw.

98. Handelsrecht im Weltverkehr. (1)

Syllabus: Handelsgeschäfte (Handelskauf, Spedition, Kommission, Frachtgeschäft und die Handelsgesellschaften, Offene Handelsgesellschaften, Kommandit- und Aktiengesellschaften) nach den Gesetzen der wichtigsten ausserdeutschen Staaten, wie Frankreich, Gross-Britannien, Italien, Russland und die Vereinigten Staaten von Amerika. — Die allgemeine Charakteristik der Handelsrechte sämtlicher Kulturstaaten in ihrer Bedeutung für den Weltverkehr unter Berücksichtigung der Import- und Exportverhältnisse der betreffenden Staaten. Der Begriff des Kaufmanns der Handelsgeschäfte und der Handelsgesellschaften nach den wichtigsten ausserdeutschen Staaten im Vergleich zum deutschen Recht.

99. Eisenbahnrecht. (1)

Syllabus: Historische Entwicklung des Eisenbahnrechts. Allgemeine Grundzüge. Internes und internationales Eisenbahnfrachtrecht. Vorbereitung. Ausführung und Beendigung des Eisenbahntransports nach dem Handelsgesetzbuch und der Eisenbahnverkehrsordnung, sowie dem internationalen Übereinkommen über den Eisenbahnfrachtverkehr.

A kölni Handelshochschule a következő jogtudományi collegiumokat adja: a) Vorlesungen aus dem bürgerlichen Recht, insbesondere Handels- und Wechselrecht, sowie aus dem Prozessrecht. Einführung in das Rechtsstudium an der Handelshochschule (1). Bürgerliches Recht, I. Teil als Einführung in das Handelsrecht (4). Bürgerliches Recht,

II. Teil (2). Handelsrecht, I. Teil (3). Handelsrecht, II. Teil (3). Wechselrecht (1). Wechsel- und Checkrecht (1). Börsenrecht (1). Kapitalanlage und das Recht der Wertpapiere (1). See- und Binnenschiffahrtsrecht (2). Die Rechtsgrundlagen des Verkehrswesen (2). Zivilprozess (3). Konkurs- und Anfechtungsrecht (2). Einführung in Strafprozess und Strafrecht, mit besonderer Berücksichtigung der strafrechtlichen Bestimmungen des Konkursrechts und des gewerblichen Rechtsschutzes (1).

b) Vorlesungen aus dem öffentlichen Recht [Staats-, Verwaltungs- und Völkerrecht.] Grundzüge des deutschen Staats- und Verwaltungsrechts (3). Deutsches Kommunalrecht (2). Deutsches Kolonialrecht (1). Grundzüge des Völkerrechts als Einleitung in die gegenwärtigen Fragen der internationalen Politik (2). Die Erziehung zum Staatsbürger (1).

Érdemes közölni a *London school of economics* tanrendjének idevonatkozó részét, mint a mely rendszerében elűt a fent közölt németekétől.

A jogi és közigazgatási collegiumok két külön helyen szerepelnek, külön a law és külön a public administration a politikával. Ennek oka az intézet már jelzett specialis céljában is rejlik, a mely ok a nemzetközi jognak erős hangsúlyozását is magyarázza.

100. A „Law“ csoportban első helyen a kereskedelmi törvény áll, két részben. Az első rész (30 előadás) a következőket foglalja magában:

The Place of Commercial Law in the Legal Code, a lecture introductory to the study of Commercial Law.

Syllabus part I. — (30 előadás).

a) General Principles of the Law of Contracts (11 előadás), *b)* Negotiable Instruments (6), *c)* Banking and Guarantee (5), *d)* Sale of Goods (5), *e)* Agency (3).

A második, ugyancsak 30 előadásos collegium part II. beosztása a következő: *f)* Bankruptcy (11), *g)* Carriage by Land and Sea (5), *h)* Marine Insurance (5). *j)* Company Law (6), *k)* The Law of Partnership (3).

101. Külön collegium foglalkozik a kereskedelmi társulatokkal (10 előadás).

Syllabus: 1. Bevezetés. 2. Alapszabály. 3. Tagság, részvény. 4. Részvényátruházás. 5. Közgyűlés. 6. Igazgatóság. 7. Elsőbbségek. 8. Felszámolás.

A „commercialis“ rész után az „industrialis“ jogi rész következik tizenegy előadásban (*Syllabus*a: Ipartörvény a gyárakról és műhelyekről, munkásbiztosítás, Trade unionism). Majd sorrendben a közjog következik: két részben 30—30 előadással.

102. Külön collegium foglalkozik a gyermekek és fiatalok munkájával. (6 előadás.)

Syllabus: 1. Meaning of child and Young person. Legal incapacity. Responsibility for breach of contract and wrongful acts. 2. Rights and duties of parents. Custody, religion, maintenance, chastisement, marriage and property. 3. Employment of ch. in factories, workshops, shops, mines and in public and dangerous perfor-

mances. Workmen's compensation Act 1906. 4. Protection of children from cruelty, neglect, exposure to danger and to degrading and immoral associations. Infant life insurance. 5. Education of children. Civil proceedings by and against children, criminal offences by children. Criminal proceedings. Juvenile courts.

103. A közjog és a közjog története két részben adatik elő hatvan előadásban. I. Rész. (30 előadás.)

Syllabus: M. T. Nature of Constitutional Law. The Royal Prerogative. The Councils of the Crown. — L. T. The Officers of the Crown. Parliament. The Judicial System. Constitution and Historical Development. — S. T. The Subject. The Colonies and Colonial Constitutional Law.

2. Rész. (30 előadás.)

Syllabus: M. T. Local Government. Historical Development and Present Organisation. L. T. Central Government. Its various Departments. The Cabinet System. S. T. The State and Religious Bodies. English Law and International Law.

104. Nemzetközi jog. (30 előadás.)

Syllabus: M. T. The Law of Nations Concerning War. I. Introduction. Settlement of State Differences without War. Negotiation. Good Offices. Mediation. Arbitration. Retorsion. Reprisals. Pacific blockade. Intervention. II. War. Characteristics of War. Causes, kinds and ends of war. So-called laws of war. Region of war. The belligerents. The armed forces of the belligerents. Enemy character. Commencement of war. Effects of outbreak of war. III. Warfare on Land. Violence against enemy persons. The wounded and the dead. Captivity. Appropriation and utilisation of public and private enemy property. Assault, siege, and bombardment. Espionage, treason, ruses. Occupation of enemy's territory.

L. T. The Law of Nations Concerning war (continued). IV. Warfare on Sea. Attack and seizure of enemy vessels. Appropriation and destruction of enemy merchantmen and their goods. Violence against enemy persons. The wounded and the shipwrecked. Espionage, treason, ruses. Requisitions. Contributions. Bombardment. V. Non Hostile Relations of Belligerents. Passports. Safeconducts. Safeguards. Flags of truce. Cartels. Capitulations. Armistices. VI. Means of Securing Legitimate Warfare. Complaints, good offices, mediation, and intervention. Reprisals. Punishment of war crimes. Taking of hostages. VII. End of war. Simple cessation of hostilities. Conquest and subjugation. Treaty of peace. Effects of treaty of peace. Performance of treaty of peace. Postliminium.

S. T. The Law of Nations Concerning Neutrality. I. Neutrality in General. Development of the institution of neutrality. Characteristics of neutrality. Kinds of neutrality. Commencement and end of neutrality. II. Relations between Belligerents and Neutrals. Rights and duties deriving from neutrality. Neutrals and military operations. Neutrals and military preparations. Neutral asylum to soldiers and naval forces. Neutral supplies and loans to belligerents. Neutral maritime services to belligerents. Violation of neutrality. Right of angary. III. Blockade. Strategic and commercial, outwards and inwards. Establishment of blockade. Effectiveness of blockade. Breach of blockade. IV. Contraband. What articles are contraband. Carriage of contraband. Penalty of contraband. Analogues of contraband. V. Visitation, Capture and Trial of Neutral Vessels. Right of visitation. Mode of visitation. Resistance against visitation. Irregularities regarding ship-papers. Capture. Trial of captured, neutral vessels by prize courts.

Érdekes és tipikus amerikai collegium a következő:

105. Business Law. The purpose of this course is to acquaint the student with those legal principles and practices which are essential to a business life and with which every active citizen should be familiar; rights contracts agency, partnerships and corporations bailment, guaranty insurance etc... Text book readings & discussions (Orono, U. of Maine).

106. Cours de droit industriel et commercial gyűjtőcímen ad jogi és közigazgatási előadáscomplexumot a grenoblei Institut electrotechnique.

Syllabus: 1. Partie commerciale. Notions générales sur les contrats. Différents types de sociétés commerciales. Le contrat de transport. Les effets de commerce. Les préparations de banque. Propriété industrielle et commerciale (marques, brevets). 2. Partie industrielle. Contrat du travail. Accidents du travail. Limitation de la durée du travail. Saisie arrêt des salaires. Syndicats professionnels. Droit de coalition. Grève (Grenoble. Inst. Electrotechnique).

Mint jellegzetes egyes collegiumok megemlítendőik példaként még:

Bevezető előadások.

107. Einführung in die Rechtswissenschaft, Reichsenzyklopaedie. (Leipzig H. H. 4).

108. Einführung in die Rechtsordnung (Mannheim H. H. 1).

109. Einführung in das Rechtsstudium (Cöln H. H. 1).

110. Allgemeine Rechtskunde mit bes. Berücks. des Arbeiter und Angestelltenrechts (Breslau T.)

Magánjog stb.

111. Institutions civiles comparées (Gand, U.).

112. Für das praktische Leben wichtige Kapitel aus dem deutschen Zivilrecht (Dresden, T.).

113. Einführung in das Schuld- und Verkehrsrecht (Halle, U.)

114. Einführung in das Verkehrsrecht mit Berücksichtigung des Handelsrechts. (Halle, U.).

115. Die für den Handelsverkehr wichtigen Lehren des Bürgerlichen Rechts (Leipzig H. H. 2).

Szállítási, vasuti jog, vámügy:

116. Eisenbahnrecht (Innsbruck, U.).

117. Eisenbahngesetzkunde (Graz, T.).

118. Legislation comparée des transports (Gand, U.).

119. Legislation comparée des transports et des douanes (Liège, U.).

Ipari jog és rokonterületek:

- 120. Législation industrielle (Paris, U.).
- 121. Ausgewählte Kapitel der Fabriksbetriebslehre und des Industrie-rechts (Zürich, U.).
- 122. Législation et économie industrielles (Paris, U.).
- 123. Gewerberecht und Arbeiterrecht (Ausschliesslich Arbeiterver-sicherung) (Dresden, T.).
- 124. Gewerberecht mit besonderer Berücksichtigung der Grossindu-strie (Danzig, T.).
- 125. Rechtsverhältnisse der gewerblichen Betriebsanlagen (Wien, T.).

Telekkönyv, építés:

- 126. Grundbuchgesetze Baugesetzkunde (Graz, T.).
- 127. Gesetze und Verordnungen über Grundbücher und Grundsteuer (Wien, T.).

Biztosítási jog:

- 128. Versicherungsrecht und Versicherungswesen (Prag, deutsche T.).
- 129. Die rechtl. Grundlagen des priv. Versicherungswesens (Cöln, HH. 2.).

Egyes collegiumok a közigazgatás köréből;

- 130. Regierung und Verwaltung der fremden Grossmächte (Ber-
lin, U.).
- 131. Grundzüge des Staats- und Verwaltungsrechts (Aachen T.).
Kisebb fejezeteket ölelnek fel, pl.:
- 132. Gesetzliche Grundlagen der Seuchenbekämpfung (Berlin, U.).
- 133. Bekämpfung der Volkskrankheiten (Marburg, U.) stb.

6. Természettudományok (technologia).

Valamint gondoskodni kell arról, hogy a nemjogász közgazda a jogi disciplinákat nagy általánosságban ismerje, éppugy szükséges, hogy a nemtechnikus, a ki kezdettől fogva nem részesül exact természet-tudományi oktatásban, betekintést nyerjen oly mértékben a természet-tudományokba, a hogy azt egyrészt általános műveltsége másrészt szak-pályája megkívánja.

Különösen fontos a technológiai előképzettség a közgazdasági érdekképviselői tisztviselők egy bizonyos részére nézve. Már abban a véleményben, melyet a Deutscher Volkswirtschaftlicher Verband a közgazdasági szakoktatás reformja, tárgyában évek előtt kidolgozott,¹⁾ erősen kidomborodott ez a felfogás.

Az a fejlődés, a melyet a szakorganisatio legujabban mutat és a mely tisztára technikai haladáshoz alkalmazkodik, ezt a belátást még pregnánsabban kifejezi. A fentemlitett egyesület legujabb ülésén²⁾ leghatározottabban állítottatott fel az a követelés, még pedig nem technikusok, hanem közgazdák részéről, hogy a gyakorlati közgazdák általános kiképzésében a technológiai szakcsoportnak fontos helyet kell biztosítani. Azt persze nem állítják, hogy nem lehet közgazdaságtant egyáltalán tanulni technikai képzettség nélkül. Másrészt azonban hangsúlyozzák, hogy a közgazdasági tudományok bizonyos területei meg nem foghatók többé-kevésbé alapos műszaki képzés nélkül. Első sorban azokra gondolnak a teljes műszaki képzettséget követelők, a kik mint gyakorlati közgazdák hivatásszerűen a termelési processussal kell, hogy érintkezzenek. A gyakorlati közgazda tevékenysége igen gyakran teljes felkészültségű műszaki embert igényel. Itt figyelembe jönnek pl. bizonyos gépeket gyártók érdekképviselőiteinek vezetői.

Az eféle állásban az érdekeltek műszaki érdekei is védendők és kívánatos, hogy a velük foglalkozó a belevágó műszakiakkal is teljesen tisztában legyen. Olyannyira, hogy az illető szakma műszaki specialistaival műszaki kérdésekben behatóan érintkezni tudjon.

A specialis műszaki ismereteket megkívánó pályák mellett van számban olyan pálya, a melyen elegendőnek tartják az általános technikai ismereteket. A technokameralista képzés részleteire és az arra vonatkozólag kidolgozott tervekre nem térünk ki. Csak érintjük, hogy Németországban ujabban a műegyetemeken kiképzendő spezialtechnischen Volkswirte és allgemeintechischen Volkswirte kérdése aktuális probléma.³⁾

A közgazdasági és specialis kereskedelmi ismereteken kívül a kereskedőnek műveltségéhez hozzátartoznak bizonyos természettudományi és technológiai ismeretek. Ezen ismeretek a már fentebb tárgyalt földrajzi csoporttal kombinálva is szoktak szerepelni. Ugyancsak sok technológiai

¹⁾ *Die Vorbildung für den Beruf der volkswirtschaftlichen Fachbeamten.* Berlin, Verl. f. Fachliteratur 1907.

²⁾ 1914 február 6, Berlin. Jegyzőkönyve az egyesület kiadványaink 5. kötetében fog megjelenni.

³⁾ L. Lang A. *Die Bedeutung der Technologie für den Beruf des praktischen Volkswirtes.* Volksw. Blätter 13. évf. 109. l.

részletet tartalmaz az u. n. áruisme is. Bár mindezek nem tartoznak szorosan a közgazdasági oktatás tárgyköréhez, a teljesség kedvéért említjük.

A német kereskedelmi főiskolákon, nevezetesen a berlini Handelshochschulen bőven foglalkoznak idevonatkozó tárgyakkal szemben a londoni és birminghami iskolákkal, a melyek e tekintetben sokkal szűkebb keretek közt mozognak és inkább a műszaki iskolákra, valamint a gyakorlatra bizzák a technológiai tudás megszerzését.

Lássuk tehát a berlini Handelshochschule programjának idevonatkozó részét: Reine und angewandte Naturwissenschaften, Warenkunde, Technologie címen.

134. Maschinenlehre (3).

Syllabus: Grundgesetze der Mechanik und Wärmelehre. Festigkeitslehre- und Maschinenelemente. A) Antriebsmaschinen: a) Wärmekraftmaschinen: 1. Bezeichnungen für Arbeit, Leistung, Wärmemenge. 2. Einzelteile der Kolbenmaschinen (Zylinder, Kolben, Pleuelstange, Kurbelwelle usw.). 3. Explosionsmotore (für Leuchtgas, Sauggas, Gichtgas, Benzin, Spiritus). 4. Verbrennungsmotore (für Rohpetroleum). 5. Kolbendampfmaschinen und ihre Geschichte. 6. Dampfturbinen. 7. Dampfkessel für 5. und 6. 8. Vergleich der verschiedenen Brennstoffen und Motorarten in Bezug auf wirtschaftliche Verhältnisse und gesetzliche Vorschriften. b) Windmotore. c) Wassermotore: (Wasserräder, Turbinen, Stauanlagen, Talsperren usw.). Anwendung von Elektromotoren (innere Einrichtung wird im Sommersemester in der Vorlesung über Elektrizitätslehre besprochen).

B) Arbeitsmaschinen: 1. Wasserförderung (Pumpen, Wasserversorgung usw.). 2. Gas- insbesondere Luftförderung (Pumpen, Kompressoren, Bomben, Prinzip von Gasbrennern usw.). 3. Kälteindustrie (flüssige Luft, Sauerstoff, künstliches Eis, Kühlhallen).

Lagerungs-, Hebe- und Transportanlagen.

1. Hebezeuge (Flaschenzüge, Krane, Aufzüge). 2. Kontinuierliche Förderung von körnigen Massen (Getreide, Sand usw.). 3. Kleinbahnbetrieb (in Fabriken, Bergwerken auf kurze Entfernungen). 4. Eisenbahnbetrieb auf grössere Entfernungen, insbesondere Lokomotiven. 5. Wassertransport.

135. Experimentelle Elektrizitätslehre.

Syllabus: Elektrostatik (Reibungs- und Influenzelektrizität). 2. Galvanismus (Elemente. Ohm'sches Gesetz). 3. Elektrolyse (Metallausfällung, Akkumulatoren). 4. Magnetismus (Permanente Stahlmagnete, Erdmagnetismus). 5. Beziehungen zwischen elektrischem Strom und Magnetismus (Magnetisches Feld eines Stromes, Induktion eines Stromes). 6. Ferromagnetische Substanzen, insbesondere Eisen. 7. Dynamomaschine für Gleichstrom, Wechselstrom, Drehstrom (Motoren und Generatoren). 8. Transformatoren und Kraftübertragung. 9. Elektrische Apparate (Klingel, Telegraph, Telephon, Uhr, Galvanometer-Zähler). 10. Beziehungen zwischen Elektrizität und Wärme (Houle'sche Wärme und elektrische Beleuchtung, Temperaturkoeffizient, Thermoelektrizität). 11. Durchgang der Elektrizität durch Gase (Röntgenstrahlen, Radium). 12. Elektrische Schwingungskreise. 13. Freie elektrische Wellen (Elektrizität und Licht, drahtlose Telegraphie).

136. Figyelemreméltók a berlini műszaki kirándulások is.

Syllabus: In Aussicht genommen ist die Besichtigung folgender Anstalten:

1. Der technischen Anlagen von Handels-Hochschule und Börse. 2. Einer Sauggasanlage und kleinen elektrischen Zentrale. 3. Einer Automobilfabrik. 4. Einer Diesel-Motoranlage. 5. Einer Dampfturbinenfabrik. 6. Einer elektrischen Haupt-, 7. Einer Nebenzentrale. 8. Eines städtischen Wasserwerkes. 9. Einer Markt- und Kühlhallenanlage. 10. Des kgl. Verkehrsmuseums. 11. Einer Lokomotivfabrik.

Fontos tanítási segédeszköz a három physikai practikum. Az első kettőről a

137. Kleines physikalisch-technisches Praktikum és

138. Mittleres physikalisches Praktikumról a következőket olvassuk:

Syllabus: Mit den praktischen Übungen im physikalischen Institute werden folgende Zwecke verfolgt: 1. Einprägung- und besseres Verständnis der wichtigsten physikalischen Gesetze. 2. Erlernung der wichtigsten Massbezeichnungen. 3. Erwerbung von Sicherheit im Rechnen, insbesondere mit Rechenschieber und Logarithmentafel. 4. Aneignung der praktisch wichtigsten Fertigkeiten, z. B. Messung von Längen, Zeitmessung, Wägen; Anlassen und Untersuchung von Benzinmotoren, Elektromotoren usw. 5. Übung in zeichnerischer Darstellung. Die unter 2., 3., 4. und 5. genannten Zwecke können niemals in einer Vorlesung, sondern nur durch praktische Übungen erreicht werden. Im Verlauf eines Semesters kann im kleinen Praktikum naturgemäss nur eine kleinere Anzahl dieser Aufgaben bearbeitet werden als im mittleren Praktikum.

139. A Grosses physikalisches Praktikum néhány érdekes fejezetet nyújt a természettudomány és technika köréből:

Syllabus: Erwerbung von Vorstellungen und Erfahrungen. Die Sinneswerkzeuge, speziele das Auge. Zeitliche und räumliche Grenzen der optischen Wahrnehmungen. Erweiterungen der natürlichen Grenzen durch apparative Hilfsmittel. Photographie und Kinematographie. Neuere Ergebnisse der Spektralanalyse.

Unsere Vorstellungen vom Wesen der Materie. Problem der Radioaktivität. Natürliche chemische Verbindungen von besonderem technischen Wert. Chemische Synthese organischer Verbindungen. Künstliche Edelsteine und Imitation.

140. A vegyészeti collegiumok közül:

Anorganische Chemie kísérletekkel.

Syllabus: Grundbegriffe: Theorie der Atome und Moleküle. Die wichtigsten Metalloide und ihre Verbindungen. Sauerstoff, Wasserstoffsuperoxyd, Chlor, Brom, Jod und ihre Säuren, Stickstoff, Ammoniak, Silicium, Salpetersäure. Der Schwefel und seine Säuren, Phosphor, Kohlenstoff, Silicium. Die wichtigsten Metalle und ihre Salze. Natrium, Kalium, Ammonium. Gruppe des Kalzioms, Magnesium, Aluminium, Zink, Eisen. Die halbedeln und edeln Metalle.

141. Külön collegium a szerves anyagok kémiai technológiája és kémiai árúismerete kísérletekkel.

Syllabus: Erdölindustrie: Destillation des Holzes. Industrie der Fette und Öle, die trockenden Öle, Lackfabrikation, Linoleum, Seife, Glycerin, Nitroglycerin, Zucker, Stärke, Gärungsgewerbe, Kautschuk-Guttapercha, Ätherische Öle und Kamphor, Industrie der Riechstoffe, Faserstoffe, Papier, Destillation der Steinkohle, Leuchtgas, Kokerei, Steinkohlenteer, Teerfarbstoffe.

142. Ugyancsak külön tárgyaltnak az árúismeret földrajzi alapjai.

Syllabus: Der Anteil der Geographie an der Warenkunde. Begriff der Produktions-Geographie. Einteilung der Rohprodukte nach natürlichen Gruppen. Übersicht der auf die Erdoberfläche und ihre Bestandteile wirksamen Kräfte. 1. Die Rohprodukte der unbelebten Welt. Die energieliefernden Mineralien (Torf, Braunkohle, Steinkohle, Erdöl.) 2. Die Rohprodukte der belebten Welt. a) Pflanzliche Rohstoffe; b) Tierische Rohstoffe. Wirkung der Produktion an Rohstoffen auf den Menschen. Bedeutung für die Entwicklung der Wirtschaftsformen (Sammelwirtschaft, Ackerbau, Viehzucht, Siedelung, Industrie, Handel und Verkehr). Rückwirkung von Handel und Verkehr auf die Erzeugung von Rohprodukten.

143. Végül érdekes speciális beállításban látjuk a vegytant ipari kereskedők számára (kísérletekkel).

Syllabus: Die Atemtheorie. Grundbegriffe der anorganischen Chemie. Die wichtigsten Nichtmetalle, und ihre technischen Verwendungen. Die wichtigsten Metalle und ihre Salze. Die anorganische Grossindustrie. Grundbegriffe der organischen Chemie. Verbindungen der Fettreihe: Die Kohlenwasserstoffe des Erdöls; Destillation des Holzes. Alkohole und Säuren; Cyanverbindungen, Zucker, Stärke, Zellulose; Zyklische Kohlenstoffverbindungen usw. Destillation der Steinkohle. Die organische Grossindustrie.

144. Három órás vegytani practikum tartatik tetszőleges órákban naponként 10—1 és 3—6 között.

Syllabus: Anfängerübungen. Qualitative und quantitative Analyse. Anorganische und organische Präparate und Synthesen. Experimentelle Einführung in technische Verfahren und technische Untersuchungsmethoden, je nach der chemischen Vorbildung und den speziellen Bedürfnissen der Teilnehmer.

145. Végül 6 órás kémiai practicum ugyanezen időben.

A cölni HH. Geographie, Naturwissenschaften und Technik czímen a következő előadásokat hirdeti: 1. Nem nyilvános előadások:

Allgemeine Landeskunde und Wirtschaftsgeographie von Europa (3). — Ausgewählte Abschnitte aus der Schulgeographie [Namen und Zahlen, Lehr- und Lesebücher, Ausflüge]. Für Handels- und Geographielehrer. (1). — Geographie der wichtigsten Nutzpflanzen des Welthandels (2). — Rohstoffe des Pflanzenreiches: Hölzer, Rinden, Wurzeln (1). — Die Entstehung, Beurteilung und Kalkulation von Geweben. [Mit Lichtbildern und praktischen Untersuchungen von Mustern] (1). — Die Beurteilung der Garne und ihr Handel. Anlage und Betrieb von Spinnereien. [Mit Exkursionen.] (1). — Organische Chemie (2). — Färbereitechnik (2). — Chemische Technologie organischer Rohstoffe (2). — Kohle, Torf und Erdöl. [Mit Lichtbildern und Ausflügen] (2). — Elektrotechnik (1). — Eisenindustrie und Maschinenindustrie (2). — Praktische Übungen im chemischen Laboratorium [für Studierende] (9). — Anleitung zur Ausführung wissenschaftlich-chemischer Untersuchungen [für vorgeschrittene Hospitanten]. [Täglich.] — Färbereitechnische Übungen [für Anfänger

und Vorgeschrittene] (2). — Physikalisch-Elektrotechnisches Laboratorium (9). — Grundzüge der Bergbaukunde [2. Teil: Schlagwetter, Rettungswesen, Gewinnung, Förderung, Aufbereitung], in gemeinfasslicher Darstellung [Mit Lichtbildern und Ausflügen] (1).

2. Nyilvános előadások:

Das deutsche Kolonialreich und seine wirtschaftliche Bedeutung. [Mit Lichtbildern] (1). — Funkentelegraphie und Telephonie (1). — Telegraphie und Telephonie (2). — Ausgewählte Kapitel der Photographie. [Mit Demonstrationen] (1). — Die textilen Rohstoffe, ihr Handel und ihre Bewertung in Geweben. [Mit Lichtbildern und Warenproben] (1). — Grundzüge der Geologie und Lagerstättenkunde. [Mit Lichtbildern] (1).

3. Gyakorlatok:

Geographische Übungen (2). — Einführung in die mikroskopische Technik (2). — Übungen in der Textilindustrie. [Mit Besichtigungen von Fabriken] (2).

Bizonyos műszaki összefüggések még a magángazdasági fejezetben kerülnek tárgyalásra.

7. Sociologia.¹⁾

A sociologia behatolása a főiskolai oktatás keretébe külön tárgyalást érdemelne, a melytől azonban e helyen el kell tekintenünk. Csak a teljesség kedvéért térünk ki e csoportra, mint a mely a külföldön már majdnem mindenütt polgárjogra tett szert. Legjobban megizmosodott talán Amerikában, a hol a közgazdasági szakoktatást élénken befolyásolja. Angliában is művelik. Külön rendes tanszékei vannak Franciaországban, Hollandiában és Finnországban. Sok helyen megbízott előadók tanítják. A 31. német jogászgyűlés (1912. Wien) azt ajánlja, hogy a sociologia vétessék fel a jogi studium tantervébe. Az osztrák Ausschuss für Verwaltungsreform is azt javasolja, hogy minden jogászra nézve kötelezőnek mondassék ki egy három órás kötelező collegium. Egy tekintélyes osztrák tudományos egyesület ösztönzésére a bécsi egyetem bölcsészeti és a gráci egyetem államtudományi kara egyhangulag elhatározta, hogy ministeri felterjesztésben kéri a sociológiának mint tantárgynak rendszeresítését. A Deutsche Gesellschaft für Soziologie is

¹⁾ A szorosan vett társadalomtudomány szemben az általános társadalmi tudományokkal (Sozialwissenschaften, a melyekbe jog, közigazgatás, közgazdaságtan egyformán beletartoznak).

elérkezettnek látta az időt, hogy felszólítsa a német és svájci egyetemeket és többi főiskolákat a sociológia fokozott művelésére.

A London Schoolban hatalmas szerepet játszik a sociologia oktatása.¹⁾

146—7. Bevezetésül a sociology csoporthoz a „Logic and scientific method” című collegium szolgál. Követi ezt a „Social evolution” című (10 órás) collegium.

Syllabus: A társadalomtudomány fejlődése. Állambölcselet, történeti elméletek, Hegel, Buckle, Comte. Biológiai elméletek Darwin, Spencer. A biológia helye a sociális elméletben. Eugenika. A sociális evolutio általános feltételei.

148. Összehasonlító lélektan (9 előadás).

Syllabus: Psychological aspect. Field of comparative and social psychology. Mental development in animals and man. Instinct, intelligence, reason, will. Psychological basis of custom, law and ethics.

149—50. Az összehasonlító lélektani collegium bevezetésére szolgál a 15 előadásos Psychology című, ezeket követi a „Comparative institutions, with special reference to ethics and religion” húsz órában és a „social institutions” című 12 előadásos collegium.

Syllabus: A sociologia, mint a társadalmi jelenségek tudománya. A társadalmi jelenségek jellemzői, szemben a biológiaiakkal és lélektaniakkal. A sociologia vonatkozásai a biológiához és lélektanhoz. Az evolutio alapelveinek alkalmazása a sociológiára. A kutatás módszere. A társadalom lényeges ismérvei. Állati és emberi társadalmak. A helyi közelség, vérrokonság és közös vallás, mint az emberi társadalmak alapja. Az anyai és apai leszármazás. A család, a családközösség, törzs, nemzet. A biológiai és pszichológiai tényezők, a melyektől a társadalom alakulása, célja, köre, összetartozása függ. A társadalmi intézmények. Szokások és törvények mint magatartás szabályai. A büntetés eredete és functiója. A büntetésre vonatkozó fontosabb elméletek vizsgálása. A közvélemény mint társadalmi erő. Az erkölcsi helyeslés és gáncs jellemvonásai és eredete. Ezek összefüggése az alapvető erkölcsi fogalmakkal, különösen a társ. kötelességek és jogok fogalmával. A házasságkötés társadalmi szabályozása. Házasságkötés módjai: rablás, vásár, hozomány. Házasság alakjai, tartama, felbontása. Házastársi viszony. A nő helyzete. Szülő és gyermek viszonya. Atyai hatalom.

151. Fontos collegium ezenkívül a „társadalmi jogok és kötelességek” című tizenkét előadásos.

Syllabus: Az élet joga. Háborúra vonatkozó felfogások. Vérbosszú. Váltáság. Főbenjáró büntetések. Kölcsönös segély. Szabadságjog. A rabszolgaság intézménye. Viszony a rabszolgatartó és rabszolga közt. Az idegen helyzete. Vendégjog. Tulajdonjog. A szerzés különböző módjai. Párbaj mint társadalmi intézmény. Udvariassági szabályok. Társadalom és önmaga iránti kötelezettségek. Munka és pihenés.

¹⁾ Az iskola a sociologia ily keretekben való művelhetését Mr. Martin White-nek köszönheti, a ki óriási alapítványt tett, a melynek kamataiból a sociológiai tan-székek és apparatus fenntartatnak.

Viszony élők és holtak közt. Ősök tisztelete. Vallás és varázslat általános jellemvonásai. Vallásos tisztelet. Ima és áldozat. Vallási türelem. Megátkozás, istenítélet, szentély joga. A vallás és varázslat befolyása a vallásra és társadalmi viszonyokra.

152—3. Itt említendőek még a következő kiegészítő collegiumok: Egy bevezető anthropologiai cursus és egy tizenöt előadásos ethnologiai collegium.

Syllabus: Az ethnologia áttekintése és problémái. Az emberi fajtak társadalmi és kulturális jellemző vonásaik. A legfontosabb fajok és népek vándorlásai és más földrajzi megosztásuk. Az ember őskora; a legrégebbi típusok fizikai jellemzői. A történelemelőtti kulturák.

154—6. „Melanesia“ címen külön tíz előadásos collegiumban a világrész leíró társadalomtudományi képe adatik. Van ezenkívül egy rövid somatologiai cursus is. Külön husz órás collegium foglalkozik Anglia társadalmi és gazdasági structurájával.

Syllabus: Ez a collegium az Egyesült Királyság lakosságának különböző osztályairól ad számot. Tárgyalja az ipari forradalom és a rákövetkező gazdasági fejlődés által a népesség viszonyaiban és a brit típusban előidézett változásokat. Megvilágítja a nemzet társadalmi életét néhány intézmény leírásával, mint a milyenek a nagy vallási szervezetek, Trade-Unions, szövetkezetek stb.

157—64. A német főiskolák (egyetemek) közül többen megnyitották kapuikat a sociológiának. Így pl. Berlinben (Winter-Semester 1914/15) Oppenheimer ad elő Soziologie címen (heti 4 óra), Jastrow Philosophische Grundlagen der Nationalökonomie című (2 órás) collegiumában is erősen hangsúlyozza a sociologiai momentumokat. Hoeniger társadalomtörténeti előadása is ide tartozik. (2) Kielben Tönnies ad elő „Anfangsgründe der Soziologie“ címen (1) Münchenben Wasserrab: „Systemausbau der Nationalökonomie in soziologischer Richtung“ címen ad elő és a mint e címből is látszik, a közgazdaságtannak sociologiai alapra helyezésén fáradozik. Ezenkívül külön Soziologie und soziale Frage című collegiuma is van, amelyben társadalombölcséleti rendszert ad elő két részben. Münsterben: Einführung in die soziolog. Literaturt látunk. Breslauban a szóban forgó tárgyat egyszerűen Soziologie néven hirdetik úgy mint pl. Berlinben.

165—7. A bécsi egyetemen Wieser tart sociol. előadásokat Gesellschaft und Volkswirtschaft címen és Bernatzik: Allgemeine Staats- und Gesellschaftslehre címen. Grätzban Ausgewählte Kapitel der sozialwissenschaftlichen Methodenlehre címen találtunk érdekes idevágó collegiumot.

168—71. A svájci főiskolák közül Baselben Michels a modern társadalmi mozgalmak elméletét tárgyalja. Genfben Wuarin: Économie sociale, sociologie appliquée címen hirdet előadást. Lausanneban ren-

des tanszéke van a sociológiának: Milioud Sociologie générale ad elő. Zürichben Eleutheropulos az államtudományok sociologiai alapjait tárgyalja stb.

A francia főiskolák science sociale alatt gyakran bizonyos socialpolitikai fejezetekkel együtt adnak tiszta és alkalmazott sociológiát vagy pedig sociologie címen.

172. A sociologia legkülönbözőbb mellék collegiumainak felsorolása (pl. Social anthropology Liverpool U.) túlmessze vezetne.

(Folytatása következik.)

Varró István.

Közlemények és ismertetések.

Háboru és közgazdaság.

Mult számunk megjelenése óta a legfontosabb gazdasági események a történt közgazdasági vonatkozású törvényhozási és kormányzati intézkedések: hadikölcsön kibocsátása, hadiadó kivetése, élelmiszerek árának hatósági megállapítása, a negyedik moratórium-rendelet kibocsátása.

A pénzügyek terén a legjelentősebb intézkedés az *új kölcsön* kibocsátása volt. A hadiszükségletek fedezéséhez szükséges összegek megszerzése végett a kormány az 1912. évi 43. t.-cz. 17. §-a alapján járadékkölcsönt bocsátott ki. A kölcsön jegyzésének föltételei, figyelemmel a kivételes időkre és kivételes célokra, lényegesen különböznek a rendes kölcsönök föltételeitől. Főczél az lévén, hogy minél nagyobb összegű jegyzés történjék, a föltételek is ennek megfelelően vannak megszabva, hogy a jegyzés, melynek összege nem volt előre megállapítva, még a legszerényebb anyagi viszonyok között élők számára is lehetséges legyen. A kölcsön 6 százalékos járadéktípus; kibocsátási ára azok számára, a kik a jegyzéssel egyidejűleg fizetik be az ellenértéket, 97 korona 50 fillér; azok, a kik a részletfizetés kedvezményét igénybe vették, 98 koronát fizettek 100 korona névértékért. A járadék tehát 6·18 százalék kamatozást biztosít a tulajdonosnak. Azoknak, a kik a járadékot öt évig egyfolytában megtartják birtokukban, a föltételek azt a jogot adják, hogy a hatodik év végén a járadékot fölmondhatják és a névértékben való visszafizetést követelhetik. Az illetők tehát minden 97·50 korona helyett 100 koronát kapnak vissza. Figyelembevée ezt az árfolyamkülönbséget is, a járadék 6·69 százalékos kamatozást biztosít tulajdonosának. A kölcsönkötvények, a melyek bemutatásra szólnak, 10.000, 5.000, 1.000, 100, sőt 50 koronás címletekre van kiállítva. Az utóbbi azért, hogy a legszélesebb rétegek is bevonhatók legyenek a kölcsönjegyzésbe. A kölcsön ebben az irányban oly messzire megy, hogy még azok számára is lehetővé tette a jegyzést, a kik pillanatnyilag nem rendelkeznek a jegyzendő összeg fölött. Az osztrák-magyar bank és a hadikölcsönpénztár ugyanis a mindenkori váltóleszámitolási kamatláb mellett a kibocsátási ár 75%-a erejéig kézizálogkölcsönt ad a járadéokra.

A kölcsönművelet eredménye fölülmulta a várakozást. A jegyzés lezárása után az összeg 1.018 millió koronát tett ki. Ebből bizonyos összegű jegyzést törölni kellett, mert a vidéki pénzüzetek egy részét váratlanul érte a nagymérvű betételvonás, a mely a kölcsön kibocsátása után a harmadik moratórium-rendelet vonatkozó intézkedése alapján megindult. Az a föltevés, hogy a kölcsönművelettel a tesaurált összegek elő fognak kerülni, csak annyiban bizonyult helyesnek, hogy körülbelül 400 milliónyi összeget — a mely a lombardkölcsön leszámítása után fönmarad — tényleg befizettek a kölcsöntjegyzők. A helyzet a művelet befejezése után az, hogy a kölcsönösszeg 75⁰/₀-át az osztrák-magyar bank hitelezi a kötvények vásárlóinak. Nem az állam adósa tehát az osztrák-magyar banknak, a honnan az összeg 75⁰/₀-a előkerül, hanem az egyes kötvényvásárlók. Kiemelendő, hogy a kölcsön elhelyezése kizáróan a *belföldön* történt s így sikere figyelemreméltó.

A hadsegélyezés céljaira a pénzügyi kormány a *jövedelemadónak ideiglenes életbeléptetéséről* törvényjavaslatot terjesztett a képviselőház elé. A törvény a Wekerle-féle jövedelemadót lépteti életbe olyképen, hogy az csak a 20.000 koronát meghaladó jövedelmekre rovaszék ki. Az adóból a kormány 15 millió korona bevételre számít. A kormány a tiszta hozadék egy részét az országos hadsegítő-bizottság, egy másik részét az egyes városok rendelkezésére fogja bocsátani a hadbavonultak családjainak segélyezése és egyéb hadsegítő célokra. Az adót az 1909:X. t.-cz.-ben megállapított skála szerint vetik ki. A kulcs 3·5⁰/₀-tól 5⁰/₀-ig emelkedik, úgy, hogy a 110.000—120.000 koronás jövedelmek 6.000 koronát fognak fizetni, ezenfelül pedig a jövedelem 5⁰/₀-a fizetendő s a fokozatok 5.000 koronánként emelkednek. A kivetés alapja az 1914. évi jövedelem; de az adó megállapításánál figyelembeveendő az 1915. évben várható jövedelem is, s ha kétségtelen, hogy az lényegesen kevesebb lesz, mint az előző évi, az adó mérséklendő. A 20.000 koronánál nagyobb fix fizetések szintén az adó alá esnek.

Az adó ellen sok kifogás hangzott el. *Exner* ellene vetette, hogy a pénzügyigazgatásnak nincs apparatusa az adóalap kinyomázására; mint alkalmasabbat, a lakásadót ajánlja a szóbanforgó célokra. Mások hibáztatták, hogy a törvény a részvénytársaságokat, szövetkezeteket, korlátolt felelősségű társaságokat, biztosító társaságokat és bányatársulatokat kiveszi az adófizetés kötelezettsége alól. Elhangzott az a megjegyzés is, hogy 15 millió korona oly csekély összeg, a miért nem érdemes adókivetési munkálatokkal és adóbehajtásokkal foglalkozni. Viszont más oldalról azt emelték ki, hogy ha a pénzügyminister csupán 15 millió koronát kér azoktól, a kiknek 20.000 koronánál nagyobb jövedelmük van, ez ellen nem lehet fölszólalni. Aggályok merültek föl az iránt is, hogy

a bevallások nem lesznek megbízhatók. Az összeg a háború óriás kiadásaihoz viszonyítva, valóban csekély, hogy túlságos jelentőséget nem lehet tulajdonítani ennek az intézkedésnek. Mint a Wekerle-féle jövedelmi adó próbája, mindenesetre érdekes kísérlet.

A rendkívüli viszonyokra való tekintettel az osztrák és a magyar pénzügyminister egyértelmű intézkedéssel fölmentette az osztrák-magyar bankot a közgyűlés megtartásának kötelezettsége alól és fölhatalmazta a főtanácsot, hogy a mérleg megvizsgálása, lezárása és elfogadása előtt az 1914. év osztalékára további részletfizetést teljesítsen, melynek mértéke a két kormány nyal állapítandó meg. Ezeknek az intézkedéseknek az alapján a főtanács a közgyűlés egybehívását elhalasztotta. A részletfizetésről januárban hoz határozatot a főtanács.

A legfőbb *élelmiszerek drágaságának enyhítése* érdekében szintén igen fontos kormányintézkedések történtek. A kormány törvényjavaslatot nyújtott be az árak hatósági megszabásáról és azonkívül három rendelettel szabályozta a gabona és liszt forgalombahozatalát, illetve előállítását.

A benyújtott és elfogadott törvényjavaslat az első rendű közszükségleti cikkek árának hatósági megállapításáról, a készletek bejelentéséről, a polgári rekvirálásról, a szóbanforgó cikkeket előállító üzemek kötelező fenntartásáról intézkedik. Szövegéből kiemeljük a következőket.

A ministerium rendeletére a közigazgatási hatóság az életszükségleti és elsőrendű közszükségleti cikkekért követelhető legmagasabb árakat megállapítani köteles. A megállapítás ellen csak birtokon kívül van felelősség a kereskedelemügyi ministerhez. A ministerium, vagy annak fölhatalmazásával a közigazgatási hatóság közérdekből elrendelheti, hogy mindazok, a kik ezeknek a cikkeknek termelésével, feldolgozásával vagy forgalombahozatalával foglalkoznak, egész készletüket, vagy annak a saját szükségletet meghaladó részét a hatóságnál jelentsék be. A bejelentést a hatóság a könyvek, raktár stb. megvizsgálásával ellenőrizheti. A ministerium elrendelheti azt is, hogy az illető a készletnek a saját szükségletet meghaladó részét hatóságilag megszabott legmagasabb áron készfizetésért a hatóságnak engedje át. A ministerium kötelezheti a szóbanforgó termelőket, kereskedőket és iparosokat, hogy üzemüket a ministerium által megjelölt módon folytassák, vagy a személyzettel együtt átengedjék. A ministerium elrendelheti bizonyos lisztfajták előállítását és a forgalombahozatal módját, megállapíthatja a keverés arányait is.

Az utóbbiakra vonatkozó rendeletek gyors egymásutánban napvilágot is láttak. Az első november 8-án jelent meg, a mely a közfogyasztásra szánt *búza- és rozsliszt előállítását és forgalombahozatalát* szabályozza. Ezt a rendeletet nemsokára egy másik követte, a mely némileg megváltoztatta az előbbi intézkedéseit és a keverési rendszer életbelépésének

idejét 1914 december 7. napjában állapítja meg. A két rendelet szerint a búza olyan malmokban, a melyek többféle lisztminőséget állítanak elő, legfőljebb 80 százalékig őrlendő ki és abból csak háromfajta (finom, főző és egyfajta) kenyérlisztet szabad előállítani. Olyan malmok, a melyek csak egy minőségű lisztet állítanak elő, a búzát 85 százalékig kell kiörölni. A búzalisztet csak keverve szabad forgalomba hozni, és pedig a főzőlisztet 30⁰/₀, a kenyérlisztet 33⁰/₀ árpaliszttal keverve, vagy az előállítandó lisztkeverék egész súlyának 30 százalékát tevő burgonya-, tengeri-, vagy rizsliszttel (de nem rizs takarmányliszttel) keverve. Rozsból a felőrölt mennyiség legalább 82⁰/₀-ának megfelelő mennyiséget kell lisztté földolgozni, de csak kenyérpótlékkal keverve szabad forgalomba hozni. Búzalisztet rozsliszttel tetszés szerinti arányban lehet keverni. Hasonlóan intézkedik a rendelet az árpáról és tengerilisztről és átmeneti megoldásul megengedi, hogy a malmok a november 25-én már raktáraikban volt nullás-lisztet december 7-ike után is (ellentétben az előző rendelettel), a kiskereskedők pedig a tiszta búza- és rozskészleteiket december 24-éig keverés nélkül eladhassák.

Ezt a rendeletet kiegészíti a *kenyér előállításáról* szóló rendelet, mely szerint az eladásra szánt kenyeret csak a lisztkeverésről szóló rendeletben említett kevert buza- és rozslisztből szabad előállítani, de a pótlóanyagokból az előírt arányszámnak megfelelő mennyiségnél többet hozzákeverni nem szabad. Burgonyát csak olyan kenyér sütéséhez szabad használni, a mely árpa- vagy tengeriliszttel kevert buza- vagy rozslisztből készül. Ellenben ha kenyérsütéshez olyan buza- vagy rozslisztet használnak, a melyhez burgonya- vagy rozsliszt van keverve, a lisztkeverék burgonyát keverni tilos.

Ha a kenyérhez száz súlyrész buzalisztre 20 súlyrésznél több burgonyát használnak fel, a burgonya súlyrészek számát a kenyérre ragasztott czédulán kell jelezni.

A *maximális árakat szabályozó* rendelet főbb intézkedései a következők: A maximális árak megállapítása járások, illetőleg városok szerint történik. A kormány ármegállapító-bizottságokra bizza a maximális árak kiszámítását. A buza és rozs maximális árának megállapításánál az 1914. évi október hó utolsó két hetében elért átlagár az irányadó. Az árpánál és a tengerinél a november hónap első hetében elért piaci átlagár szolgál alapul. Az őrlemények maximális árát úgy kapjuk, hogy a nyersanyag maximális árához ennek bizonyos százalékát ütjük hozzá. Ez a százalék: buzából előállított finom tészta lisztnél 67·5 százalék, buzából előállított főzőlisztnél 57·5 százalék, buzából előállított kenyérlisztnél 17·4 százalék, buzából előállított egyminőségű (simaőrlésű) lisztnél 22 százalék, rozslisztnél 35·3 százalék, árpalisztnél 57·8 százalék,

tengeri lisztnél 45 százalék. A burgonyalisztnél és rozslisztnél az illető járás vagy város területén kialakult piaczi ár az irányadó.

A rendelet mellőzte a *zab* árhatárának a megállapítását, minek következtében a zab erősen drágulni kezdett. Ennek a drágulásnak a meggátlása végett a kormány egy újabb rendeletben megállapította a zab maximális árát és pedig métermázsánként 24 koronában. A megállapított ár december 25-én lépett életbe.

A rendeletek ellen sok kifogás hangzott el az érdekeltség minden rétegéből. A keverésre vonatkozó rendelet ellen felhozták, hogy nem intézkedik arról, hogy a rozslisztet milyen arányban kell keverni a kenyérliszt-pótlékkal. Helytelen többek szerint az is, hogy a rendelet nem vonatkozik a hadseregszállításokra. A buza és a liszt ára közti különbség túlnagy. Nincs megállapítva a kenyér és péksütemény ára és súlya, tehát a pékek szabadon drágíthatják az árat. Az ármaximumról intézkedő rendelet ellen a fogyasztás panaszt emelt a magas árak és a miatt, hogy a hatósági rendelkezés elkésett. A gazdák szerint a megoldás nem kielégítő, mert a nem egységes szabályozás, a körzetenként való ármegállapítás zürzavarra vezetett az egész országban. A városok kénytelenek magas árakat megállapítani, már megállapított árakat fölemelni, mert másképp nem kapnak gabonát. A mezőgazdaság képviselői a kereskedelemügyi minisztériumban megtartott ankéten azt a nézetet fejtették ki, hogy a helyes megoldás a *gabona-egyedárúság* behozatala. A malmok azt hibáztatják a rendeleten — a speciális panaszaikon kívül, — hogy ki fogja küszöbölni a közvetítőkereskedelmet, mert a kereskedő nem fog többet kapni a gabonáért, mint a termelő. Az új rendelet megszünteti a malmok között a versenyt, mivel az ár egységes, megszűnik a liszttel való speculatio. Fogyatékosága a rendeletnek továbbá, hogy a felsorolt kenyérpótló-anyagok között csak az árpa és a rozs jöhet komolyan számításba. A rozsliszt és burgonyaliszt eddig alig került forgalomba és nincs kilátás reá, hogy e két cikknek előállítására iparvállalatok berendezkedjenek. A tengeriliszt pedig a hazai kereskedelmi malmokban alig lesz kivihető, mert ebből a cikkből nagyobb mennyiséget előállítani és raktáron tartani romlandósága miatt kockázatos. Egyébként a malmok az árak megszabásával összefüggésben megváltoztatták az eladási föltételeket. Az új föltételek szerint az árún kívül, zsákot, a melyet az árú súlyába, mint lisztet beszámítanak, külön fölszámítják 1·80 koronával és ezenkívül 1½ százalék skontót nem vonják le. Azonkívül kikötik, hogy a zsákot nem kötelesek visszavenni. Ez ellen ismét a sütők és a lisztkereskedők zugolódnak és mozgalmat indítottak a malmok ellen, a sérelmes föltétel megváltoztatása iránt.

Félhivatalosan a magas ármaximumot és a többi élelmiszer-rendeletet azzal indokolják, hogy a bennök foglalt intézkedések a gabonával, főként a búzával való takarékoskodást kívánják előmozdítani. A rendelet hatásáról, illetve az országszerte megállapított árak magasságáról egyelőre nem szólhatunk, mert az összefoglaló jegyzéket e sorok írásának időpontjában még nem tette közzé a kormány.

Deczember elsején lépett életbe a legújabb, a negyedik *moratorium-rendelet*. Az új rendelet a moratorium hatályát általánosságban további két hónappal, bezárólag 1915 január 31-ig meghosszabbítja, illetve az 1914 november 30-a után és 1915 január 31-ig lejáró pénztartozások teljesítésére 2 hónapi halasztást engedélyez.

A rendelet az előző moratorium-rendeletektől eltérve a magánjogi kötelezettségek körét és a teljesítés mértékét némileg megnagyobbítja. A legfontosabb eltérés abban van, hogy az új moratoriumrendelet értelmében az 1914 augusztus 1-e előtt kelt és október 1 előtt lejárt *váltón alapuló tartozás 10 százalékát is meg kell fizetni* és pedig 1915 január azon napján, mely megfelel a lejárat napjának. *A betéti intézetek* kötelezettsége ezzel szemben nem bővült, mert a rendelet értelmében a moratorium egész ideje alatt az 1914 augusztus elsején fönállott betét-maximum tiz százalékának kifizetését lehet követelni, ezt is csak havi 200[•] koronás részletekben.

A kétoldalú szerződések teljesítésére és a bérleti viszonyra vonatkozó rendelkezések nagyjából változatlanok. A bértartozásoknál különösen az a pont érdemel figyelmet, hogy az olyan üzleti vagy üzemi helyiségnek a bére, a mely üzlet vagy üzem a tulajdonos hadbavonulása ellenére is tovább folyik, nem esik moratorium alá. A költség- és díjtartozásoknál, a hova tartoznak az orvosi, ügyvédi, mérnöki, írói, művészi, alkuszi, közvetítő, ügynöki és bizományosi költségek és díjak is, 25 százalék, illetve, ha már egyszer fizetendő volt, további 25 százalék kifizetését rendeli el az új moratorium. A biztosítási üzletnél a biztosítási díjak legalább 25 százalékának fizetése lesz kötelezővé; ezzel szemben a biztosító társaságok is kötelesek a biztosítási összeg 25 százalékát, de legföllebb 5.000 és legalább 500 koronát az életbiztosításnál, a teljes kárösszeget a tűz- és jégkárbiztosításnál, legfeljebb 4.000 és legalább 400 koronát a többi kárbiztosításnál kifizetni.

A háborús események által közvetlenül érintett adósokról külön intézkedik a rendelet. A váltótartozások törlesztésének kötelezettsége alól kiveszi mindenekelőtt azokat, kiknek állandó üzleti vagy lakóhelyük Bereg, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegye vagy Szatmárnémeti város területén van. Ezenkívül, ha az adós kimutatja, hogy az ellenséges betörés által vagy ennek következtében lényeges kárt szenvedett, úgy, hogy

tartozását teljesíteni nem képes, akkor a bíróság a moratorium alá nem eső tartozásának fizetési határidejét oly idővel hosszabbíthatja meg, a mely alatt az adós teljesítőképességének helyreállása remélhető. Ez történik akkor is, ha az adós a kereskedelemügyi minister bizonyítványával igazolja, hogy vállalata a háború következtében szünetel vagy túlnyomóan exportra szánt árukat állít elő. Az ellenséges betörés helyén, vagy az általa érintett vidéken levő betéti intézetek kifizetési kötelezettsége szintén fölfüggeszthető.

Mint látjuk, az új rendelet a moratorium fokozatos megszüntetésének elvét már keresztül viszi. A fizetési kötelezettségek körét és mértékét megnagyobbitja. Ujítás a rendeletben az is, hogy a háború által sújtott területekre külön moratoriumot állapít meg és hogy meghonosítja a birói halasztás intézményét, az osztrák rendeleténél valamivel szűkebb terjedelemben.

Külkereskedelmi forgalmunk folyvást szenved a háború hatások alatt. A tengeri utak elzárása és a folyton szaporodó, változó kiviteli tilalmak megbénítják a külkereskedelmi forgalmat a semleges országokban is. A statisztikai hivatal jelentése szerint forgalmunk mégis erősebb volt októberben, mint szeptemberben. A legfontosabb behozatali cikkeknel még általános a csökkenés és exportcikkeink közül azonban már többenél nagyobb a kivitel, mint az előző évben volt. Legujabban az olasz kormány nehezítette meg az átmenő forgalmat azzal az intézkedésével, a mellyel megtiltotta, hogy olasz kereskedő nevére olasz kikötőbe érkező áruk exportáltassanak. Ezzel az olasz kormány beszüntette azt az átmeneti forgalmat, a melyet olasz kereskedők közvetítettek. A valuta-nehézségek enyhítése érdekében történt intézkedés, a mennyiben a monarchia két pénzügyministere 300 millió korona értékű kincstári váltót számítottattak le Németországban egy évi lejáráttal, a mely művelet 300 millió korona német pénzhez juttatott bennünket és leszállította a márka árfolyamát. A kormány általában nem zárkózik el az exportot támogató intézkedésektől s az eziránt hozzá intézett kérelmeket lehetőleg teljesíti. Így többek között vállalta concret szállítások eseteiben a hajórakományoknak hadi kockázat ellen való biztosítását s intézkedéseket tett a semleges piacok viszonyainak földerítése iránt.

A *munkapiacz* viszonyairól még mindig nincs oly részletes tájékoztatásunk, melynek alapján a helyzetet az egész országra nézve megállapíthatnánk. A fővárosban uralkodó viszonyokat eléggé megvilágítja *Hazai* Gyulának, a budapesti állami munkaközvetítő igazgatójának a Pester Lloydban közzétett egynéhány adata. Ezek szerint a budapesti munkaközvetítőnél folyó év november 25.-ig 9.951-el több munkást kerestek és 2.923-al többet helyeztek el, mint az előző évben. A munka-

piacz általános helyzete — a számbeli eredményt tartva szem előtt — kedvezőbb a háború évében, mint az előzőben, a mikor a világválság pénz- és hitelválsága gyakorolt nyomást az ország iparára és kereskedelmére.

A munkapiacz viszonyainak a háborúval való összefüggését illetőleg az adatok azt mutatják, hogy a mozgósítás óta eltelt hónapokban a munkanélküliek száma kevesebb, mint az előző év ugyanezen hónapjaiban és hogy ezzel szemben a munkakereslet 80—100 százalékkal emelkedett. Az oka ennek a jelenségnek egyfelől a katonaköteles munkásoknak a behívásában, másrészt egyes iparágaknak a háború okozta erős föllendülésében van. A háborús állapot tehát általában kedvezőbbé tette a helyzetet a munkapiacon, egyes iparágakban azonban épen az ellenkező hatást idézte elő. Súlyosak a viszonyok az asztalosiparban, a szabó-, könyvkötő-, könyvnyomdász-, szállodás, vendéglős, kávésiparban, a kereskedelmi alkalmazottaknál, és különösen a magánhivatalnokok körében. Ugyanez a helyzet a saisoniparokban, de ezekben normális körülmények között is munkahiány van télen.

Több iparágban munkanélküliség és munkáskereslet van egyidejűleg, mert a munkások a fölkinált munkát különböző okokból — vidéken keresnek munkást, alacsonyak a bérek stb. — nem fogadják el. Ez a körülmény azt mutatja, hogy egyes iparágakban, mint például a gépiparban a munkanélküli munkások helyzete nem válságos. Újabban erősen emelkedik a munkanélküli tanulatlan munkások, napszámosok, szolgák és kocsisok száma. Ez a jelenség csak a legutóbbi hetekben észlelhető.

Ezeknek az adatoknak az alapján a munkaközvetítő intézet igazgatója azt a megállapítást teszi, hogy a munkapiacz helyzete a fővárosban kielégítő. A munkanélküliek száma alig nagyobb, mint normális időkben, a munkaalkalmak pedig nem kevesbedtek oly mértékben, mint azt a háború megindulásakor szakkörökben várták.

Ugyanílyen véleményre jut Gratz Gusztáv, a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének igazgatója, az Országos Hadsegélyző Bizottság munkanélküli albizottságának a kormány elé terjesztett jelentésében. „Általános rendkívüli mérveket öltő munkanélküliségről, mely socialis tekintetben aggasztónak volna mondható, s a mely a háború folyamánaként állt elő, Magyarországon nem beszélhetünk“, állapítja meg Gratz Gusztáv. A jelenség okát kutatva, a következőkben találja a magyarországi munkapiacz mai állapotának a magyarázatát:

Először, hogy egyes nagyobb szakismeretet nem igénylő ipari üzemek munkásai, mint pl. építőmunkások, famunkások stb. meglehetősen könnyen és mesterséges apparatus nélkül is megtalálták az utat, a mely

a munkaerőkben szűkölködő *mezőgazdaságban* való elhelyezésüket biztosította. A második ok, mely a munkanélküliséget csökkentette, abban rejlik, hogy a *katonai behívások* következtében az ipari munkásság létszáma is jelentékenyen csökkent, úgy, hogy a restringált munkáslétszám a restringált üzemekben is általában megfelelő keresethez jutott. A budapesti Kerületi Munkásbiztosító Pénztár taglétszámának a háború kitörése óta beállt ingadozásai azt mutatják, hogy az ipari munkásságnak körülbelül 30 százaléka bevonult a katonasághoz. Az üzemek foglalkoztatásának csökkenése azonban átlagban szintén nem tett ki többet 30 százaléknál, ha tekintetbe vesszük, — mint a munkanélküliség ellen ható, harmadik tényezőt — azt a körülményt, hogy a *hadsereg rendkívüli beszerzései*, melyek óriási méreteket öltöttek, igen sok iparágban, melyekben a hadseregszállításokban közvetlenül vagy közvetve részesedett, egyes üzemek foglalkoztatását emelték, úgy, hogy azokban több munkás is nyerhetett elhelyezést.

Hasonlóan nyilatkozik dr. *Ferenczi Imre* a Budapesti Központi Segélyző Bizottság előadója, a ki referatumban kimutatta, hogy a munkapiacz állapota jelenleg kedvezőbb, mint a háború kitörésének első hónapjában. A háború első heteiben teljesen megakadt építőipar a magánépítkezések és a középítkezések befejezése és az új középítkezések (kórházak) folytán kielégítő föllendülést vett. Azok az építőiparágak körébe tartozó szakmunkások és földmunkások, a kik az építkezéseknél munkát nem találtak, bőséges szükségmunkát találtak a főváros környékén végzett földmunkáknál. A munkanélküli nők számára a hadsereg részére való fehérneművarrás nyújt nagyszámú munkaalkalmat. *Számottevő munkanélküliség egyes minősített képzettséget igénylő szakmában mutatkozik, még pedig a nyomdaiparban (500), a könyvkötők között (250), a vas- és fémmunkásoknál (300), a bútorasztalosoknál (400), a sütők között (100) és más szervezett iparszakmák körében (1.000).* Az első három ipari szakmában a munkanélküliség főleg az alkalmazásban levő munkások rövid munkaidejében nyilvánul meg. A legnagyobb számmal a kereskedelmi és üzleti alkalmazottak vannak munka nélkül. *A fővárosban munka nélkül levő ipari és kereskedelmi alkalmazottak száma 6.000-re, a különféle egyéb foglalkozási ágakhoz tartozó, támogatásra szoruló, tisztas és munkabíró keresetnélküliek számát 4.000-re becsüli.* Összehasonlító adatok alapján azonban igazolható, hogy sem a háborús, sem a hadviselő, de a semleges államokban sincsen nagyváros, a melyben a kereseti viszonyok olyan kedvező képet mutatnának, mint Budapesten.

Az év végének közeledésével az üzleti világban az az érdekes kérdés merült föl, hogy figyelemmel a háború által teremtett különleges

viszonyokra, nem volna-e helyes, ha a részvénytársaságok *nem készítenének mérleget* az idén. A kérdés fölvetői azzal indokolták az eszme megpendítését, hogy a jelenlegi viszonyok között az értékek megállapítása nehéz feladat, továbbá, hogy a tisztviselők bevonulása miatt nincs idő a mérleg elkészítésére. A főproblema körül széles körben, élénk vita indult meg, melyben kiváló gyakorlati és elméleti szakemberek szólaltak meg. A vita főpontjai — a főkérdésen kívül — hogy a mennyiben készítenek mérleget a részvénytársaságok, a háború előtti (július 25-iki) árfolyamon, vagy a december 31-iki árfolyamon vétesse-nek föl a mérlegbe az értékek, fizessenek-e osztalékot a részvénytársaságok, vagy nem volna-e helyesebb, ha a kormány rendelettel fölmentené a részvénytársaságokat az osztalékfizetés alól, vagy módot adna kisebb osztalék fizetésére. Figyelemmel az elhangzott érdekes hozzászólásokra a véleményeket és az igazságügyi és a kereskedelemügyi ministeriumban e tárgyban megtartott enquete eredményét következő számunkban összefoglalóan ismertetni fogjuk.

Sz.

A budapesti részvénytársaságok 1909-ben.

A budapesti részvénytársaságok állapota és üzleteredményei 1909-ben és a részvénytársaságok statisztikája az 1873—1909. években. (Budapest székesfőváros statisztikai hivatala, Budapest, 1914. VI + 51.)

A fővárosi statisztikai hivatal megbízásából dr. Rácz Gyula állította össze a budapesti részvénytársaságok adatait 1909. évből. A mennyire fontosnak tartjuk ezeknek az adatoknak a közlését, annyira nem mulaszt-hatjuk el ismételten hangsúlyozni azt a sajnálatos körülményt, hogy fővárosi statisztikai hivatalunk kiadványai mindig olyankor látnak napvilágot, a mikor azoknak adatai réges-régen elavultak. Így a jelen kiadvány adatai is már csak — hogy úgy mondjuk — történeti szempontból érdekelhetnek bennünket, mert hiszen az alatt az öt év alatt, a mely az adatok felvétele és publikálása között eltelt, részvénytársaságaink viszonyai gyökeres változásokon mentek át. Mindezek dacára — újabb adatok hiányában — ismertetni kívánjuk röviden ezeket az öt év előtti adatokat, abban a reményben, hogy e munka bevezetésében ígért 1910—1913. évi részvénytársasági statistika rövid időn belül elkészül és elhagyja a sajtót.

A felvétel évében 56 bank volt Budapesten; az év folyamán 4 megszűnt és 4 új társaság keletkezett. E bankok osztalékra jogosított tőkéje az év végén 341,498.924 koronát tett ki. Ez a részvénytőke az év elejéhez képest 8,607.600 K emelkedést mutat. Az 56 bank közül 54 nyere-

séggel dolgozott, 2 pedig veszteséggel. A nyereséggel dolgozó bankok nyeresége 39,230.972 K volt, ami a részvénytőkéjük (340,298.924 K). 11·5⁰/₀-ának felel meg. Ehhez hozzászámítva az 1908. évről a nyereségáthozatot, 3,157.720 K-t, 1909-ben kiosztásra került 42,339.399 K, a miből volt: osztalék 29,951.748 K (70·7⁰/₀), rendes tartaléka 3,348.395 K (7·9⁰/₀), rendkívüli tartalék 780.172 K (1·9⁰/₀), jutalék (3,504.816 K (8·3⁰/₀), nyugdíj- és segélyalap 477.221 K (1·1⁰/₀), egyéb 459.015 K (1·1⁰/₀), a jövő évre átvitel 3,818.032 K (9·0⁰/₀). A veszteséggel dolgozó 2 részvénytársaság 1,200.000 K részvénytőkével együttesen 30.161 K-t, vagyis 2·5⁰/₀-ot veszített. A földhitelintézetek 1,772.154 K nyereségéből osztalékra jutott 240.531 K, tartalékra 1,225.449 K, jutalékra 147.365 K és egyéb célokra 29.539 K. A tőzsdén 13 bank részvénye került jegyzésre mind névértéken felül. E részvények névértéke 297,626.835 K, árfolyamértékük 561,989.440 K volt. A jövedelmezőség 4·9⁰/₀ volt az előző évi 5·2⁰/₀-al szemben. Betét volt az 1909. év végén pénztárjegyekre, takarékkönyvekre és folyószámlára összesen 745,486.087 K. A váltótárczája a bankoknak 430,109.873 K volt. A földhitelintézetek váltóállománya 10,370.445 K volt. Előlegek értékpapírokra 399,803.927 K-t, jelzálogra 721,881.599 K-t, községeknek és törvényhatóságoknak adott kölcsönök 535,936.369 K-t tettek ki. A két földhitelintézet 599,642.106 K jelzálogkölcsönt adott. Az értékpapírállomány az év végén 308,608.170 K-ra rúgott.

A takarékpénztárak száma 17 volt, részvénytőkéjük 92,150.000 K; kifizetésre került a múlt évi nyereségáthozattal együtt 18,243.429 K. Ebből jutott: osztalékra 13,060.714 (71·6⁰/₀), rendes tartalékra 859.215 K (4·7⁰/₀), rendkívüli tartalékra 9.733 K (0·1⁰/₀), jutalékra 2,007.923 K (11·0⁰/₀), nyugdíj- és segélyalapra 81.305 K (0·4⁰/₀), egyéb 229.211 K (1·3⁰/₀), a jövő évre átvitel 1,995.328 K (10·9⁰/₀). E 17 intézetnél az év végén a betétek összege 594,558.565 K volt, a váltóállomány 308,612.530 K. Előleg: értékpapírokra 113,818.664 K, jelzálogra 471,215.211 K és törvényhatóságoknak 215,303.267 K. Értékpapírállomány 148,648.387 K-ra rúgott. Biztosítóvállalat részvénytársasági alapon 9 volt, 18,200.000 K részvénytőkével; a kifizetett nyereség 7,609.446 K. A tőzsdén öt vállalat papirjai jegyeztettek. E papírok jövedelmezősége 4·7⁰/₀ volt.

A közlekedési vállalatokat a statistika három alcsoportra osztja, még pedig: helyi közlekedés, helyiérdekű vasutak, egyéb közlekedés. Helyi közlekedési vállalat 9 volt, 64,153.400 K részvénytőkével, 7,422.280 K nyereséggel. Helyiérdekű vasúttársaság 3 volt 47,411.600 K részvénytőkével, 1,921.905 K nyereséggel. Egyéb közlekedési vállalat 7 volt 19,065.000 K részvénytőkével és 2,560.787 K nyereséggel. Az összes közlekedési vállalatok részvénytőkéje 130,630.000 K-t tett ki.

Az ipari vállalatokat 11 csoportba osztályozza a statistika, még pedig:

Ipari csoport:	Részvénytőke	Nyereség k o r o n a	Veszteség
1. Malomipar: 11 részvénytársaság . . .	29,462.500	3,664.147	—
2. Sör- és szeszipar: 9 részvénytársaság	26,649.000	2,891.364	—
3. Cukoripar: 4 részvénytársaság	17,500.000	2,957.434	—
4. Egyéb mezeti termékeket feldolgozó ipar: 42 részvénytársaság	90,488.200	4,563.827	3,638.363
5. Vas- és gépipar: 27 részvénytársaság .	85,860.000	14,134.247	125.844
6. Bányaipar: 34 részvénytársaság . . .	97,905.200	14,113.855	3,331.748
7. Petroleumipar: 11 részvénytársaság .	44,975.000	3,049.444	859.729
8. Építőipar: 27 részvénytársaság . . .	31,256.500	4,978.592	671
9. Nyomdaipar: 16 részvénytársaság . .	9,505.950	1,177.925	267.141
10. Villamossági ipar: 16 részvénytársaság	43,062.000	5,620.209	201.476
11. Egyéb ipar: 104 részvénytársaság . .	87,318.341	4,684.525	6,120.410
Összesen: 281 részvénytársaság . .	563,982.691	57,057.368	7,543,826

Végül a vegyes társaságok: a szállodák (3) 2,488.000 K alaptőkével és 315.804 K nyereséggel; a fürdők (5) 3,260.000 K alaptőkével; körhelyiségek (6) 1,598.680 K alaptőkével; kereskedelmi társaságok (30) 21,944.560 K alaptőkével; hírlapok (15) 3,160.200 K alaptőkével; egyéb vállalat (27) 6,705.000 K alaptőkével.

(p. p.)

Belgium közgazdasági helyzete a háború előtt.

Dr. Curt Calmon: *Volkswirtschaftliche Betrachtungen über Belgien*. 1915. (Verlag für Fachliteratur G. m. b. H. Berlin.) (86 oldal.)

A nagy világháborúnak legelőször Európa leggazdagabb, legnagyobb gazdasági berendezésű országa esett áldozatul. Nem tudhatjuk ma még, hogy mi lesz Belgium sorsa a háború után, megtartja-e Németország vagy sem. Ha megtartja, úgy ipara egyszerre olyan hatalmas módon fog meggyarapodni, hogy messze maga mögött fogja hagyni Angliának iparát. Curt Calmon könyve elég érdekesen ismerteti Belgium gazdasági helyzetét a háború kitörése előtt.

Belgium 7 és fél millió lakosával és 2,945.104 km² területével a világ gazdasági nagyhatalmai között körülbelül az ötödik helyet foglalja el. Területe, a mely a legsűrűbben lakott része Európának (1911-ben 254 lakos jutott minden km.²-re), csaknem teljes mértékben ki van használva gazdasági szempontból. Virágzó mezőgazdasága mellett hatalmasan fellendült iparának köszönheti azt az általános jólétet, a melynek az ország lakossága egész a háború kitöréséig örvendett. Mezőgazdasági népessége, dacára az ország iparos voltának, évről-évre növekszik, míg a szomszédos Német- és Franciaországé csökken. 1895-ben 829.625

parasztüzemet számláltak össze, a melyek az egész megművelt földnek 49%-át (2,607.514 hektár) foglalták magukban. Különös, Európában csaknem egyedülálló jelenség, hogy ezeknek a birtokoknak 51%-át nem maguk a tulajdonosok, hanem bérlők művelték meg. A mezőgazdasági munkát legnagyobbbrészt asszonyok végzik. A munkabérek az ipari munkabérekhez viszonyítva nagyon csekélyek, a férfiaknál napi 2 frank, a nőknél napi 1 és fél frank körül ingadoznak. A földek megművelése a lehető legintenzívebb módon történik, ebben a tekintetben még Németországot is felülmulja Belgium. Legfontosabb termékei a buza, a rozs, az árpa, a zab és a burgonya. Ezekből a terméseredmény 1911-ben 1.000 tonnákban a következő volt: búza 428·5, rozs 618·8, árpa 96·8, zab 627·8, burgonya 2.747·0. Nagyon fontos mezőgazdasági természetvényei még ezenkívül a cukorrépa, a főzelékfélék és a gyümölcs, különösen a szőlő. Mezőgazdaságával ugyanazon magas színvonalon áll állattenyésztése is. Különösen lótenyésztése említésre méltó. 1911-ben 39,000.000 frank értékű lovat vittek ki külföldre, egyedül Németországba 12,000.000 frank értékben. Szarvasmarha-állománya 1912-ben 1,830.777 darab volt.

Természetesen mezőgazdaságánál sokkal fontosabb hatalmasan fejlett ipara, a mely leginkább óriás kiterjedésű széntelepeinek köszönheti nagyarányú fejlődését. Széntermelése rögtön Angliáé után következik. Nasse adatai és számításai szerint Belgium széntelepei 15—16 milliárd tonna szenet tartalmaznak, a mi azt jelenti, hogy a mostani átlagos évi termelés mellett még 7—800 évre lesz elegendő Belgium szénkészlete. A művelés alatt álló szénterületek még mindig növekedést mutatnak fel. 1911-ben a megművelt szénterületek 172.069 hektárnyi területet foglaltak el. — A termelés ugyanebben az évben 23,053.540 tonna volt 3,402.279.000 frank értékben (1904-ben 22,761.431 tonna volt a termelés). A szénbányászatban foglalkoztatott munkások száma 144.054 volt. Ezeknek átlagos évi jövedelme 1.353 frankot tett ki. Ezenkívül a bányászatnak fontosabb termékei a vasércz, a cinkércz és a mangán. Legfontosabb iparága az országnak a vasipar, a melyet nagy széngazdasága és a technika legújabb vívmányainak alkalmazása fejlesztett nagygyá. 1911-ben volt:

	Termelés tonnákban	Termelés értéke 1.000 frankban	Munkások száma
63 olvasztókemencze	2,046.280	133.664	4.687
153 vasmű	421.650	37.487	10.079
aczélművek	2,946.790	330.099	18.169

Czinktermelése harmadik helyen áll a czinktermelő országok sorában. 1911-ben üzemben volt 13 czinkmű és 494 czinkolvasztó, a me-

lyeknek 198.230 tonna termelése elérte a 124,009.000 frank értéket. Fontos továbbá ólomtermelése, valamint kőbányászata. 1558 kőbányája termelésének értéke 1911-ben 64,691.430 frankot tett ki. Az utolsó üzemszámítások felvétel szerint, a mely 1896-ban volt, 337.395 gazdasági üzemet számláltak össze. Az összehasonlító statisztika ezek közül csak 236.000 üzemre terjed ki. Ennek a statisztikának főbb adatai a következők:

	Uzem	Munkás
Egész kis ipar (munkás nélkül)	165.000 = 70·08%	— —
Kisipar (1—4 munkás)	54.500 = 24·09%	95.000 = 13·92%
Középipar (5—49) munkás)	14.800 = 5·12%	177.000 = 25·96%
Nagyipar (50—499) »	1.500 = 0·63%	250.000 = 36·66%
500 munkásnál többet foglalkoztató iparvállalat	200 = 0·08%	160.000 = 23·46%

Nem foglaltatnak bent azonban ezekben az adatokban az otthonmunkások, a melyeknek száma különösen a ruházati iparban és a fegyverkészítésben igen nagy. Így Lüttich 6 fegyvergyárában 6.000 munkás dolgozik, míg Lüttichben és környékén 15.000 ember dolgozik háziiparilag ugyanezen iparágban. Ennek a statisztikának az alapján 1896. év októberében 2,102.000 munkás kereste meg a kenyerét az iparból, még pedig 1,837.000 férfi és 265.000 nő. A munkások száma a fontosabb iparágakban így oszlott meg: textilipar 169.778 munkás (15·4%), ruházati iparban 137.966 munkás (12·5%), fémipar 134.333 munkás (12·1%), bányászat 128.313 munkás (11·7%), építőipar 93.577 munkás (8·5%), fa- és bútorigar 88.457 munkás (8·0%). Munkásainak jólétét Belgium kitűnő socialpolitikával igyekezett biztosítani. Munkástelepeket és házakat épített, valamint lehetővé tette nagyszabású vasuti politikájával, hogy a munkások a városokon kívül kis telket szerezhessenek. Ezt főleg nagyszerűen kiépített vasuti hálózatával és olcsó munkásjegyek kibocsátásával érte el. 1911-ben nagy vasutainak (a melyek két és három vágányra voltak építve) hossza 4.678 km. volt. Majdnem ugyanilyen hosszúak voltak vicinális vasutainak vonalai. Hajózása főleg pompás, egész modern kikötőire támaszkodik, a melyek közül a legnagyobb Antwerpen, mely a világ második kikötője, nála csak New-York nagyobb. Belső hajóforgalmát sűrű csatornahálózata segíti elő. Tengeri forgalmának, a melynek elenyészően csekély részét bonyolítják le saját hajói, köszönheti azt, hogy Antwerpen főpiacza a gyapotnak, kaucsuknak és gyémántnak. Saját hajóparkja 1912-ben 105 gőzösből és nagyszámú vitorlás hajóból és halászbárkákból állott.

Külkereskedelmi forgalma állandóan növekvőben van. 1912-ben behozatala 3·785·7 millió márka volt, kivitele 3·163·4 millió márka. A nemesérczek forgalmában 230·2 millió márkát tett ki a behozatal és 37·4

millió márkát a kivitel. Az átviteli kereskedelem 1912-ben 1974,3 millió márkát tett ki. Nem lesz érdektelen egy kimutatást közölni azokról a fő ipari és mezőgazdasági termékekről, a melyeket Belgium 1912-ben exportált:

	M i l l i ó	
	márka	kg.
Vas	11·8	199·0
Acél	10·3	108·6
Zink, feldolgozatlan	97·2	181·7
Ón	21·3	4·8
Réz	24·1	15·9
Nikkel	1·9	6·2
Ólom	26·1	74·3
Köszén	74·7	5.058·0
Brikett	504·8	623·4
Koksz	22·0	1.015·5
Czement	20·6	970·1
Lenolaj	11·4	16·8
Faárú	15·2	114·9
Papir	31·4	64·5
Czukor, nyers és finomított	45·8	158·2
Üvegárú	57·2	262·3
Tükörüveg	24·3	41·5
Csipke	7·0	0·6
Vászonárú	11·5	4·2
Gyapot	15·8	5·6
Gyufa	3·4	8·1
Fegyver	21·3	2·4
Tojás (millió darab)	10·5	140·3
Ló (ezer darab)	28·9	26·4

Belgiumnak az egyes államokkal való külkereskedelmi forgalmát az alábbi táblázat mutatja:

1912.	Behozatal	Kivitel
	m i l l i ó m á r k á	
Németország	569·5	816·1
Franciaország	735·6	609·3
Anglia	409·7	481·6
Egyesült-Államok	335·1	119·6
Holland	289·9	297·8
Argentína	248·4	75·1
Oroszország	220·5	67·6
Brit-India	202·2	32·7
Románia	162·8	14·4
Ausztrália	133·2	23·5
Belga Kongó	49·4	23·7
Olaszország	39·1	60·6
Ausztria	11·2	38·4
Spanyolország	42·7	35·8

Részletesebben foglalkozik a könyv II. fejezete a bankokkal. Ismerteti a bankügyet általánosságban, azután az egyes nagyobb bankok történetére és részletes tárgyalására tér ki, a mi részletesebb megbeszélésre — már csak a hely szűke miatt — sem méltatható. A harmadik fejezet a nagyobb ipari üzemeket ismerteti kerületek szerint, szintén főleg az egyes, nagyobb vállalatokra terjeszkedve ki. A negyedik fejezet Belgium nagy gyarmatának, Kongónak gazdasági helyzetét vázolja. Az egész könyv nagyjából világos képet ad arról, hogy milyen nagy értékek pusztultak el Belgiumban a háború alatt. Egyetlen hibája a könyvnek, hogy a statisztikai adatok kissé elavultak, de erről nem mindig tehet a szerző.

(p. p.)

Az adózás és a háború.

A *dr. Klug Emil* budapesti ügyvéd által szerkesztett *Aaó- és Illetékügyi Szemlének* most megjelent *Hadi-füzete* nagy érdekességgel tárgyalja az adózásnak a hadiállapottal összefüggő kiváló fontosságú kérdéseit. A legnagyobb figyelemben részesíti a *hadiadó* felvetett kérdését, a melyet *Hegedűs Loránt*, *Exner Kornél*, *Glücksthal Samu*, *Hantos Elemér*, *Szende Pál* és *Vas Ferencz* tárgyal egy cikkben. *Hegedűs Loránt* az új jövedelemadó törvénynek végrehajtását kívánja 20.000 koronás létminimummal, *Exner* a lakásadónak megfelelő korrektívumokkal való behozatalát, *Glücksthal* a jövedelemadó tényleges behozataláig a földadó régi 25%-os kulcsának visszaállítását sürgeti, *Hantos* a hadiadónak *jótekonysági-adó* jellegét hangsúlyozza, *Szende rendkívüli vagyoni adót* követel 250 millió koronás hozammal, esetleg a pótaxók kiépítését és fényüzési adók behozatalát, míg *Vas Ferencz* minden hadiadót, elvet és a kölcsönmivelletet tartja az egyetlen helyes eszköznek a hadviselés és hadsegélyezés költségeinek a megszerzésére. Cikket irt még a füzetbe *dr. Klug Emil* a német hadikölcsönről és hadikölcsön-pénztárakról és *Lukács Pál* a rozsna a háború folytán való kizárásáról az élesztőgyártásnál. A legújabb adó- és illetékügyi joggyakorlatnak ismertetésén felül érdekes közlemények foglaltatnak még a hadi füzetben a nemzeti és porosz hadikölcsönről, a háború folytán keletkezett adóhátrálékokról, a török kapituláció megszüntetéséről stb. A szemle és hadi-füzet külön is megrendelhető a Szemle kiadóhivatalában. (V., Falk Miksa-utca 7.)

A háború hatása az orosz iparra.

Az orosz kereskedelemügyi ministerium a háború megkezdése óta (július 20.) szeptember 1-ig terjedőleg statisztikai összeállítást közöl, a mely érdekes képet nyújt arról, hogy milyen hatással volt a háború az orosz gyáriparra. Ebből a statistikából azonban a lengyelországi adatok hiányzanak. A háború megkezdésekor 532 gyapotot feldolgozó gyár működött 487.000 munkással. Ezek közül 152 gyár 240.293 munkással megrövidítette az üzemét; 9 gyár 4.057 munkással teljesen beszüntette a munkát és 12 gyár 7.462 munkással fokozta termelését. A gyapjút feldolgozó 170 gyár közül, amelyekben 60.940 munkás dolgozott, 61 termelését nagy mértékben csökkenteni volt kénytelen, egyrészt anyag hiánya, másrészt megrendelés hiánya miatt. Ugyancsak főleg nyersanyaghiány miatt kénytelen volt 112 selyemgyár közül (29.657 munkással) 35, köztük a 33 legnagyobb üzem 21.515 munkással; termelését csökkenteni. A len- és jutafeldolgozó gyárak közül (75 gyár volt a háború elején 33.515 munkással) 17 gyár 9.770 munkással, főleg szén hiánya miatt, csökkentette üzemét. A 909 papír- és papíráru gyár közül (68.402 munkással) üzemét csökkentette 143 gyár 17.929 munkással, főleg megrendelések hiánya miatt. A fafeldolgozó 1.071 gyár (79.512 munkással) 110 (20.070 munkással) a munkaidőt lényegesen megrövidítette. A munkacsökkenés oka ebben az iparágban: pénzügyi nehézségek és munkáshiány. A fémipari 1.419 gyár (284.582 munkással) közül 268 (75.671 munkással) munkaidejét redukálta, főleg szén- és nyersanyaghiány miatt. Ásványi termékeket feldolgozó 1.077 gyára (154.174) közül 207 (66.483 munkással) termelését lényegesen csökkenteni volt kénytelen. Különösen sokat szenvedtek a pálinka- és sörgyárak, a minek az a szigorú rendelet is oka volt, a melylyel a katonaságnak eltiltották a szeszes italok élvezését. Legnagyobb kémiai gyáraik (58 gyár 42.741 munkással) nyersanyag hiánya miatt termelését erősen redukálta. A statistikát a „Handelsmuseum“ ismerteti.

(p. p.)

A németek által megszállott ellenséges területek vám- és adóviszonyai.

A német hivatalos „Deutscher Reichsanzeiger“ a német csapatok által megszállott ellenséges területek vám- és adóviszonyairól uralkodó tájékozatlanság elosztatása céljából a következő, igen érdekes felvilágosítást nyújtja: Az ellenséges területnek katonai megszállása még akkor sem jelenti annak a német vámterülethez való csatolását, ha ott

német közigazgatást is léptetnek életbe. Az ilyen megszállott területek a vámterülethez való viszonyukban mint vámkülföld tekintetnek. Azok az árúk, a melyek ilyen területekről a német vámterületre importáltak, vámkötelesek. A megszállott területekre vonatkozólag a kiviteli tilalmak is érvényben maradnak. Minden más tekintetben az orosz, belga vagy francia törvények maradnak érvényben, egészen addig, a míg azokat a törvényhozó erővel felruházott katonai vagy polgári hatóságok hatályon kívül nem helyezik. A mennyiben tehát a német hatóságok a vámtételeket meg nem változtatják, addig a Belgiumba bevitt árúk után a belga vámtarifa tételei fizetendők. Ugyancsak így van ez Orosz-Lengyelországban és Francziországban. Az a körülmény, hogy Belgiumban, Oroszországban és Francziországban a meghódított területekről a vámhivatalnokok elmenekültek és azoknak helyei átmenetileg még nem töltettek be, nem mentesít a bevitt árúk vámkötelezettsége alól. Ilyen esetekben a vámot utólag kell majd megfizetni, ha a vámhivatalok működését sikerült majd újra a régi kerékvágásba hozni.

(p. p.)

A Németbirodalom fegyverkezési költségei.

M. Erzberg: *Die Rüstungsausgaben des Deutschen Reichs.* (Finanzwirtschaftliche Zeitfragen 14. Heft. — Verlag von Ferdinand Enke, Stuttgart 1914. 73. oldal.)

Méltán megérdemli érdeklődésünket az a kérdés, hogy vajon mibe kerülhetett a mi nagy szövetségesünk kitünően felszerelt hadseregének előteremtése, a mely hadsereg keleten és nyugaton egyformán győzelmesen száll szembe a szövetségesek seregeivel. Érdeklődésünket fokozhatja az a körülmény, hogy az itt ismertetett könyv szerzője mint a birodalmi gyűlés tagja hosszú időn át referense volt a hadügyi bizottságnak és így igazán hozzáértő ember tolla ismerteti a nemzeti önvédelemnek azt a nagyszerű munkáját, a melyet Németország az utolsó négy évtized alatt kifejtett.

A tulajdonképeni birodalmi hadügyi kiadásokba nincsenek beszámítva az afrikai gyarmati csapatok, a kiacsau helyőrség költségei, valamint az úgynevezett „holt” hadügyi kiadások, mint pl. nyugdíjak, kamatok és törlesztések, holott ezek összege 1914-ben legalább 400 millió márkát tettek ki. Németország szárazföldi hadereje békében 661.000 közlegény, 110.000 altiszt és 32.000 tiszt. A hadügyi kiadások, a melyek ennek a hadseregnek fenntartására szolgálnak, két csoportba oszthatók: folytatólagos kiadásokra és olyanokra, a melyek csak egyszer eszközöltenek (ezek leginkább dologi beruházások: építkezések stb.). A folytató-

lagos kiadásai a birodalmi hadseregnek 1872. óta a következőképen alakultak:

	Összesen	Évi átlag
	millió márkákban	
1872—1880	2.802·08	311·34
1881—1890	3.542·82	354·28
1890—1900	4.807·26	480·73
1900—1906	3.518·72	586·45
1907—1914	6.095·40	761·93
1872—1914	20.766·28	494·35

Az egyszeri kiadások pedig:

1872—1888	1.021·18 millió márka.
1889—1898	436·61 » »
1899—1906	587·28 » »
1907—1914	1.588·00 » »
1872—1914	3.633·07 millió márka.

Ezenkívül 1889 óta mint rendkívüli kiadás külön elszámoltatott 1.518·78 millió márka. Összesen 1872-től 1914-ig a szárazföldi birodalmi hadsereg költségei 25.918·13 millió márkát tettek ki. A porosz hadi igazgatás 1914-ben 765 millió márka folytatólagos kiadást mutatott ki, a melynek főbb tötelei a következők: természetbeni ellátás 207·5 millió márka, a csapatok zsoldja 198·4 millió márka, a tüzérségi és fegyverkiadások 71·8 millió márka, helyőrségi igazgatás 68·6 millió márka, ruházás és felszerelés 48·3 millió márka, várak, műszaki csapatok és közlekedésügy 28·3 millió márka, lóbeszerzés 20·8 millió márka. Az egyszeri kiadásoknak 90—95%-a dologi kiadás, szállítások és építkezések minden neme. Ezeknek a dologi kiadásoknak legalább 95%-át magánvállalatok kapták. A flotta kiadásai egész más képet mutatnak. A szárazföldi hadseregnél a folytatólagos kiadások a túlnyomóak, míg a flottánál mindig új hajókat kell építeni. A folytatólagos és egyszeri, valamint rendkívüli tengerészeti kiadásokat a következő táblázat mutatja:

Egyszeri és rendkívüli kiadások millió márkákban		Folytatólagos kiadások millió márkákban	
1872—1888	324·65	1872—1880	174·14
1889—1897	307·32	1881—1890	341·06
1898—1906	903·08	1890—1900	578·41
1907—1914	1.037·40	1901—1906	584·22
1872—1914	3.549·45	1907—1914	1.331·60
		1872—1914	3.009·43

Összesen 42 év tengerészeti kiadásai 6.558·88 millió márkát tettek ki. A folytatólagos tengerészeti kiadások főbb tételei: karbantartás 66·99

millió márka, pénzzel való ellátása tengerészetnek 51·60 millió márka, a flottának és a műveknek karbantartása 41·92 millió márka, fegyverek és erősítések 26·76 millió márka. Az egész (szárazföldi és tengeri) hadsereg 1872-től 1914-ig 32.507·01 millió márkájába került a Németbirodalomnak, a mi 773·98 millió márka évi átlagnak felel meg.

Nyilvánvaló — mondja a szerző — hogy a fegyverkezési költségek hatalmas emelkedést mutatnak, de ez az emelkedés mindig arányban állt az ország gazdasági fejlődésével. Szerző szerint a gazdasági fejlődésről, ha nem is teljes, de megközelítő képet ad a külkereskedelmi forgalom.

Ezért összehasonlítja a külkereskedelmi forgalom emelkedését a fegyverkezési költségek emelkedésével. Ennek az összehasonlításnak eredményeképpen megállapítja, hogy a míg a külkereskedelem 147⁰/₀-kal emelkedett, addig a fegyverkezési költségek 187⁰/₀-kal. Ugyancsak összehasonlítja a fegyverkezési költségek emelkedését a takarékpénztárak betéteinek emelkedésével és arra a meglepő eredményre jut, hogy a betétek 1907—1914-ig 16.220 millió márkát tettek ki, míg a fegyverkezési költségek 948·38 millió márkát; az előbbiek emelkedése 40·7⁰/₀-nak felel meg, az utóbbiaké 38·8⁰/₀-nak. A mint ezek a számok is mutatják, a Németbirodalom gazdasági fejlődésével együtt fokozatosan nőnek a fegyverkezési költségek, vagyis a birodalom világpolitikai költségei. És ez szükséges is annak a nagy nemzeti vagyonnak a megvédésére, a melyet a német nép becsületes, szorgalmas munkával összegyűjtött. Nem szabad azt sem elfelejteni, hogy 40 évnek magas katonai terhei még mindig kevesebbet jelentenek, mint egy félévi győzelmes háború, nem is szólva egy elvesztett hadjáratról. (I. fejezet.)

Összehasonlításképen röviden ismerteti a többi nagyhatalom hadügyi költségeit is. Érdekes adatként kiemeljük azt az összehasonlítást, a melyet a hármasszövetség és a kettős szövetség (Franciaország és Oroszország) 1913. évi hadügyi költségeiről közöl a szerző:

Németország	1.008 millió márka
Osztrák-Magyar Monarchia	445 „ „
Olaszország	331 „ „
a hármasszövetség	1.784 millió márka.

Ezzel szemben:

Oroszország	1.254 millió márka
Franciaország	765 „ „
Összesen	2.019 millió márka.

Ha ehhez az utóbbihoz hozzá vesszük Anglia 1914. évi 1.646 millió márka hadügyi költségeit, úgy tiszta képet nyerünk arról, hogy milyen

hamis vád az, a melyet Németország szemére hánynak, hogy ő kergette bele a világot az utolsó évek őrült fegyverkezésébe. (II. fejezet.) Ezzel a kérdéssel különben részletesen is foglalkozik a III. fejezetben politikai szempontból. Erélyesen utasítja vissza ezt a hazug vádat és kézzel foghatóan bizonyítja be, hogy Németország fegyverkezésének egyedüli oka a hármass entente „bekerítő politikája“, a melylyel a Németbirodalom megfojtását akarta elérni. A következő IV. fejezet ugyan- csak politikai jelentőségű, a mennyiben a fegyverkezés nemzetközi csök- kentésének kérdésével foglalkozik, ismertetvén Németország erre vonat- kozó álláspontját. Közgazdasági szempontból annál érdekesebbek az ezután következő fejezetek. Az V. fejezete a munkának az állami hadi műveket ismerteti. A fegyverkezési szükségletek két módon szereztetnek be: állami gyárak és intézetektől, vagy a magán ipar révén. Az előb- biek főleg a hadsereg folytatólagos szükségleteinek fedezését célozzák, az utóbbiak az egyszeri nagyobb megrendeléseket effektuálják. Vannak azonban olyan tárgyak, a melyeket csakis állami gyárak állíthatnak elő, már csak azért is, nehogy a technikai titkok ez által az állam és a hadvezetőség kezéből kicsússzanak. Így például a gyalogság fegyver- és municzió-szükségletét kizárólag állami gyárak állítják elő stb. Az állam- nak mindig arra kell törekednie, hogy ne legyen egy gyárnak kiszol- gáltatva, hanem vagy állami gyár létesítése, vagy magán vállalatok létre- hozása által versenyt kell teremteni. A hadsereg technikai intézetei első- rangú vezetés alatt álló állami vállalatok. Háromféle katonai technikai intézményt különböztetnek meg: 1. gyalogsági technikai intézetek: gya- logsági szerkesztési iroda; municziógyár (Spandau); fegyvergyár (Span- dau, Danzig, Erfurt); 2. tüzérségi technikai intézetek: tüzérségi-szer- kesztési iroda; tüzérségi mű (Spandau, Danzig, Lippstadt, Strass- burg); labororium (Spandau, Siegburg); ágyúöntőde (Spandau); tölténygyár (Siegburg); puskaporgyár (Spandau, Hanau). 3. Végül felemlitendők a katonai kísérleti állomások. 1904-ben ezek a porosz- országi gyárak 16.826 munkást foglalkoztattak, a kiknek 20,352.650·24 márkát fizettek ki munkabér címén, Bajorország 3.421 munkást foglalkoztatott és 3,299.391·77 márka munkabért fizetett ki. Az állami tengerészeti művek tevékenysége kizárólag a hajóépítésre szorit- kozik. A hajóágyúk és municzió készítését teljesen a magániparnak engedte át az állam. 1904-ben 18.266 munkást foglalkoztattak az állami hadihajógyárakban és tengerészeti intézetekben. A kifizetett munkabér 22,843.716·03 márkát tett ki. A munkások száma 1911-ben már 24.291 volt. A munka szerzője, a ki a birodalmi gyűlésben a hadügyi bizott- ság referensi tisztségét töltötte be, az állami gyárak főelőnyeit a követke- zőkben sorolja fel: árszabályozás; az új találmányok tulságos magas

árának megakadályozása; az egyes czégek monopóliumának lehetetlenné tévése; közép és kis üzemeknek a hadügyi szállításokba való bevonása, a mitől az egyes nagy magán vállalatok irtóznak; az állami gyárak függetlensége; a fegyverek szerkezeteinek stb. titoktartása (gondoljunk csak a 42-es mozsarak által okozott meglepetésekre); az állami üzemek jobb felügyelete; a különböző gyárakban készített azonos tárgyak pontos megegyezése; pótalkatrészeknek szükség esetére nagyobb mennyiségben való készentartása, a mi magán vállalatoknak elviselhetetlen költségeket okozna; különleges feladatoknak, mint pl.: a katonai személyzet, különösen a tüzérség, technikai kiképzésének feladata, a mi magánvállalkozás keretében megvalósítható nem volna; a háború eseteére való elkészülés. Ezekkel az előnyökkel szemben megállapítja a szerző azt, hogy hazug ráfogás az, mintha az állam drágábban dolgozna, mint a magán cégek. Áttér ezután a munka a németországi magán fegyverkezési iparra (VI. fejezet), a melyről megállapítja, hogy ma első helyen áll a világon. A míg a 70-es években az új fegyverek rendelésének egy részét Ausztriának kellett átadni, most nemcsak hogy a saját szükségletét tudja fedezni, hanem a legtöbb külföldi hadseregnek is ő szállítja a fegyvereket. Fegyverkezési ipar alatt főleg az ágyú- és vaspánczélgyárakat szokták általában érteni, holott alig van ma már iparág, a mely ne lenne bevonva a hadseregszállítás körébe, így: az elektromos ipar, az építőipar, a textilipar, a bőripar, az egész hajó-építőipar, szén-, olaj- és kémiai ipar, valamint az orvosi szereket készítő ipar. Fontos jelenség Németországban, hogy talán egy olyan gyára sincs, a mely csak a hadseregnek szállítana és abból tartaná fenn üzemét. Éppen az a körülmény, hogy úgy hadi, mint béke-cikkeket készítenek, teszi lehetővé a hadi cikkek aránylag olcsóbb előállítását. A hadsereg részére dolgozó vállalatoknál nagy a hajlandóság kartell, trust és szindikátus alakítására. A legnagyobb kartell a fegyvergyáraké.

A fegyverkezési ipar általános államosítására vonatkozólag (VII. fejezet) szerző arra az álláspontra helyezkedik, hogy az a kívánság felületesen van felszínre dobva és még felületesebben okolják meg. Szerinte a fegyverkezési iparnak általános államosítása ma gazdasági okokból lehetetlen. Először is, mert akkor az iparágaknak sokkal nagyobb számát kellene az államnak úgyszólván kisajátítani, mint azt az államosítás szószólói hiszik. Azután pl. az ágyúgyárak csak akkor tudnak nyereséggel dolgozni, ha nagy tömegű „békeárúk“ állítanak elő. Más államok sem tették ezt meg. A német közgazdaságra pedig egyenes csapás volna ennek keresztülvitele, mert az állami gyárak nem exportálhatnak idegen országba, már pedig a mai ágyúgyárak óriási értékeket exportálnak. A

pénzügyi rizikó hallatlanul nagy lenne és végül igen fontos katonai okok is az államosítás ellen szólnak.

A fegyverkezési kiadások gazdaságosságának vizsgálásánál (VIII. fejezet) a kérdést két részre kell osztani, még pedig: 1. vajjon nem lesznek-e a fegyverkezési költségek olyan nyomasztók, hogy a nemzetet gazdasági és kulturális fejlődésében megakadályozzák?; 2. vajjon a törvényhozó testület által megszavazott költségek takarékosan kezeltetnek-e? Itt tehát egy szűkebb és egy tágabb értelemben vett gazdaságosságról van szó. Hogy milyen hatással vannak a fegyverkezési kiadások általában a gazdasági életre, arról némi képet nyújthat az összes kiadásoknak egymás mellé állítása:

	Millió márka	%-ban
Honvédelem	1.104	= 19·6 ⁰ / ₀
Beligazgatás	1.372	= 24·4 ⁰ / ₀
Állami adósságok és azok kezelése	955	= 16·9 ⁰ / ₀
Pénzügyi igazgatás	778	= 13·8 ⁰ / ₀
Vallás, iskola, tudomány, művészet	727	= 12·9 ⁰ / ₀
Igazságügy	255	= 4·5 ⁰ / ₀
Szegény-, beteg- és árvaügy . . .	151	= 2·7 ⁰ / ₀
Közegészségügy	150	= 2·6 ⁰ / ₀
Külügy	144	= 2·6 ⁰ / ₀

Ehhez hozzá kell még számítani a munkásbiztosítás költségeit, 626 millió márkát és akkor azt találjuk, hogy a honvédelmi kiadások az összes kiadásoknak alig 20⁰/₀-át teszik ki. A mi, tekintve a német nemzeti vagyon nagyságát (300—330 milliárd márka) és a nemzeti jövedelmet (40 milliárd márka) nem is olyan nagy összeg, mert — és ezt nagyon kiemeli a szerző — minden elkövetkezendő háborúban Németország léte vagy nemléte forog kockán s nemzeti jövedelemnek csak mintegy 5⁰/₀-át fordítják a nemzeti védelem költségeinek fedezésére. A mi a takarékoságot illeti, ott még meg lehetne takarítani néhány milliót. A magánvállalatoknak többet fizetnek, mint a mennyibe egyes cikkek állami gyárban való előállításuk kerül. Ennek igen különböző okai vannak. Foglalkozik még ez a rendkívül érdekes, nagy tudással és hozzáértéssel megírt munka a fegyverkezési ipar és a technikai haladás (IX. fejezet) és a fegyverkezés és pénzügyek (X. fejezet) kérdéseivel is. Előbbire vonatkozólag hangsúlyozni kívánjuk azt, hogy a katonai intézetekben elsőrangú laboratóriumokban állandóan folyik a kutatás munkája. A Krupp-gyár laboratóriuma például az aczél- és nyersanyagok analízálása szempontjából első helyen áll. A mi a pénzügyeket illeti, a fejlődés arra irányul, hogy az adók, a melyekből a hadügyi költségek kikerülnek, mindinkább a vagyonos osztályok vállaira nehezedjék.

Pereszlényi Pál.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1914. évi működése.

Társaságunk az 1914. év folyamán több kitünő tagját veszítette el. Ezek közül első helyen említjük igazgató-választmányunk tagját, dr. Hajdu László ministeri tanácsost, a Központi Statistikai Hivatal aligazgatóját, a ki meleg érdeklődéssel támogatta Társaságunk törekvéseit.

Elhunytak továbbá: Szentkirályi Kálmán közgazdasági író, Ullmann Emil és Elek Pál igazgatók, Kovács Sándor pénzügyi tiszviselő és dr. Szabó József ügyvéd.

Az elhunytak emlékét tisztelettel meg fogjuk őrizni.

Társaságunk pénzügyi helyzete az elmúlt időszakban ismét javulást mutat, a mint azt az idecsatolt zárszámadások igazolják. Különösen kiemelendő, hogy Társaságunk vagyona 1913. évről 1914. évre 24.000 koronáról 28.305·50 koronára emelkedett, jóllehet vagyonkimutatásunkban a 9.005·50 koronát kitevő tagdíjhátralékkal szemben 4.390 korona helyett 8.000 korona hátraléktartalékot állítottunk be.

Az 1914. évben 18 új tagot vettünk fel; 25 tag kilépett, illetve meghalt.

Az 1914. év folyamán Társaságunkban a következő előadások, illetve viták tartattak:

Február 12-én: Dr. Vargha Gyula min. tanácsos, elnök: Gazdasági erőnk kibontakozása.

Február 19-én: Dr. Gärtner Henrik gőzmalmi tiszviselő: A német gabonabeviteli jegyek rendszere.

Február 26-án: Beck Dénes bankigazgató: Az aranypénz jövője.

Márczius 19-én: Dr. Cséser Lajos állami gazdasági tanár: Újfalusi középosztály Erdélyben.

Márczius 26-án: Dr. Tomaschoff Albert, a párisi Crédit Lyonnais titkára: A francia nagybankok 1913-ban.

Junius 4-én: Dr. Ferenczi Imre székesfővárosi socialpolitikai szakelőadó: A munkanélküliek összeírása Budapesten és környékén.

A háború kitörése miatt az elnökség az 1914. évi őszi időnyre tervezett előadások megtartását elhalasztotta. Az 1915. év kezdetén Társaságunk azonban újra felveszi működését és különös figyelmet fog fordítani a háborúval kapcsolatos gazdasági és társadalmi kérdések tárgyalására.

Társaságunk kiadványait illetőleg jelentjük, hogy hivatalos közlönyünk, a *Közgazdasági Szemle* 1914-ben is az előirt terjedelemben, gazdag tartalommal megjelent; melléklete, a *Társadalomgazdaságtani Biblio-*

graphia a Fővárosi Könyvtár közreműködésével, a decimalis osztályozás alapján jelenik meg. A háborús viszonyok miatt beállott nyomdai nehézségek a Közgazdasági Szemlét is arra kényszerítették, hogy úgy, a mint a legtöbb tudományos folyóirat, kéthavonkénti kettős füzetekben jelenjen meg. A Közgazdasági Szemle a háború kitörése óta nagy gondot fordít arra, hogy a legfontosabb háborús közgazdasági adatokat és intézkedéseket feljegyezze, úgy hogy ezek majd fontos anyaggyűjteményt alkotnak.

Kiadványaink közül a mult évi jelentésünkben az 1914. évre jelzett *Tanulmányok a közgazdasági szakképzés köréből* című munka megjelenése több munkatársunk hadbavonulása következtében késedelmet szenvedett. E munka megjelenése azonban az 1915. év első negyedére máris biztosítva van. A *Közgazdasági Olvasókönyv* kiadását attól kell függővé tennünk, hogy e munka anyagi költségeinek fedezése lehetséges lesz-e, valamint attól, hogy a közreműködők mikor lesznek azon helyzetben, hogy a vállalt munkákat elvégezzék. Ezért erre vonatkozólag határozott terminust nem tűzhetünk ki; a *Közgazdasági Olvasókönyv* kiadását azonban továbbra is programmon tartjuk.

Jelentésünkhöz csatoljuk a zárszámadási munkálatainkat és a számvizsgáló bizottság jelentését, mely zárszámadásunkat, valamint vagyonskimutatásunkat tételenként megvizsgálta, a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találta és az elnökség részére a felmentés megadását ajánlja.

Ügyszintén idemellékeljük az 1915. évi költségvetés tervezetét és annak elfogadását kérjük.

Az alapszabályok 15. §-a, illetőleg 18. §-a értelmében az 1915. évre az elnöki állás betöltendő; továbbá az 1915—1917-ig terjedő három évi időtartamra az elnökség többi tagja (1 alelnök, 1 igazgató, 2 főtitkár, 1 pénztáros, 1 ellenőr, 1 ügyész) és az igazgató-választmány (50—70 tag) megválasztandó.

Az alapszabályok 9. §-a 3. pontja értelmében az 1915. évre öt számvizsgáló választandó.

Az eddig tanusított megtisztelő bizalomért hálás köszönetünket kifejezván, felkérjük a t. közgyűlést, hogy az igazgató-választmány jelentését tudomásul venni, a zárszámadásokat helyesnek elismerni, az elnökség részére a felmentést megadni, az 1915. évi költségvetést elfogadni és az új választásokat megejteni méltóztassék

Az igazgató-választmány

1914. évi december hó 17-én tartott üléséből.

I. A Magyar Közgazdasági Társaság tag- és tagdíjforgalma az 1914. évben.

A) Tagforgalom.

Taglétszám 1913. XII. 31-én		Törles halál vagy kilépés miatt	Átírás	Új belépés	Összesen	Taglétszám 1915. I. 1-én
Alapító tag	6	—	—	—	—	6
Fővárosi tag à 20 K . .	334	—26	—	+8	—18	316
Vidéki tag à 20 K . .	38	—3	—	+9	+6	44
Vidéki tag à 10 K . .	46	—8	—	—	—8	38
Az alapszabályok 5. §., illetve 7. §. 2. pontja szerinti tag		—	—	+1	+1	3
Összesen:		—37	—	+18	—19	407

B) Tagdíjforgalom.

Taglétszám 1914-ben	Előirányzat 1914-re	1914-ben befolyt tagdíjak
Alapító tag $6+0=6$	— K	Régi hátraléokra . 1537·50 K
Fővárosi tag à 20 K . $334+8=342$	6840 „	1914. évi tagdíjra 4542— „
Vidéki tag à 20 K . . $38+9=47$	940 „	1915. évi tagdíjra — „
Vidéki tag à 10 K . . $46+0=46$	460 „	Összesen : 6079·50 K
Az alapszabályok 5. §., illetve 7. §. 2. pontja szerinti tag $2+1=3$		Ismeretlentől . . 10— „
Összesen: 444		(6089·50 K)
	Össz.: 8360 K	

C) Tagdíjhátralék.

a.	b.	c.	d.	e.
Hátralék 1913. XII. 31-én	Előirányzat 1914-re	Hátralék- törlesztés 1914- ben (l. az I. jegyzéket)	Befizetés rég hátralékra	Befizetés, 1914. tagdíjra
7390	8360	665	1537.50	4542
Összesen : 15750		Összesen : 6744.50		
Külömbözet : 9005.50				

Régi hátralék:

$$[a - (c + d)] = [7390 - (665 + 1537·50)] = 5187·50$$

1914. évi hátralék:

$$[b - e] = [8360 - 4542] = 3818—$$

Hátralék 1914. XII. 31-én:

$$[(a + b) - (c + d + e)] = 9005·50$$

Mandello s. k., igazgató.

II. A Magyar Közgazdasági Társaság 1914. évi zárszámadása.

Tételszám		Bevétel	Összesen		Tételszám		Kiadás	Összesen	
			K	f				K	f
1	Befolyt tagsági díj	1537 50	6089	50	1	Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez . . .	4470	—	—
	Hátralékra	4542 —			2	Hozzájárulás a Társadalomgazdaságtani Biblio- graphiához	400	—	—
	1914. évi tagdíjra	10 —				Irodai, nyomdai és postaköltség	3000	—	—
2	Segélyek		6042	72	3	Irodai, nyomdai és postaköltség	1000	—	—
3	Kamat és nyereség		853	50	4	Kiadványok	250	—	—
	Kamat	426 23			5	Congressus	4850	—	—
	Szelvény	450 —			6	Értékpapírvásárlás (5000 K n. é. 1914. évi 6%-os államkölcsön)	12300	—	—
	Összesen	876 23			7	Pénztármaradvány 1914. évi XII. 31-én . . .			
	Költség banknál	22 73							
	Összesen	853 50							
4	Térítmény a költségsszámla javára		535	28					
	(1913 és 14. nyomdászámla kiegyenlítésére 607 79) (1914. irodai és postaköltség 1856 93)								
5	Térítmény a „kiadványok” számla javára . . .		1000	—					
6	Térítmény a „congressus” számla javára . . .		250	—					
7	Pénztármaradvány 1913. év XII. 31-én . . .		11499	—					
	Összesen		26270	—					
	Főösszeg		26270	—					

Budapesten, 1914. évi december hó 31-én.

Hoszpoltzky Alajos s. k., Huszár Gyula s. k., Mandello Gyula s. k., Baungarten Nándor s. k.,
 elnök. pénztárnok. igazgató ellenőr.

Ezen zárszámadást tételenként megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal összehasonlítván, helyesnek találtuk; miért is az elnökség részére a felmentvény megadását ajánljuk.
 Budapesten, 1915. évi január hó 10-én.

A számvizsgáló-bizottság:

Baross Géza s. k. Beck Dénes s. k. Schöber Béla s. k. Székely Ferencz s. k. Zsengery Manó s. k.

III. A Magyar Közgazdasági Társaság 1914. évi december 31-iki vagyonkimutatása.

52. köt. 5-6. sz.

Tételszám	Vagyon	Összesen		Tételszám	Teher	Összesen	
		K	f			K	f
1	Pénztármaradvány 1914. XII. hó 31-én	12300	—	1	Hátralék-tartalék	8000	—
2	Értékpapírok [névértékben] (ebből alapítványi tőke 2000)	15000	—	2	Egyleti vagyon : a) alapítványokban	2000	—
3	Hátralékos tagsági díj	9005	50		b) vagyontöbblet	26305	50
	Összesen	36305	50		Összesen	36305	50

Budapesten, 1914. évi december hó 31-én.

Hoszpótzky Alajos s. k., Huszár Gyula s. k., Mandello Gyula s. k., Baumgarten Nándor s. k.,
elnök. pénztárnok. igazgató. ellenőr.

Ezen vagyonkimutatást tételenként megvizsgáltuk és a vonatkozó okmányokkal és könyvekkel összehasonlítván, helyesnek találtuk.

Budapest, 1915. évi január hó 10-én.

51
A számvizsgáló-bizottság.

Baross Géza s. k. Beck Dénes s. k. Schóber Béla s. k. Székely Ferencz s. k. Zsengery Manó s. k.

IV. A Magyar Közgazdasági Társaság költségvetési előirányzata az 1915. évre.

Kiadás		Összeg		Bevétel		Összeg	
		kor.	fil.			kor.	fil.
1	Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez	4690	—	1	Pénztármaradvány 1914. XII. 31-én	12300	—
2	Hozzájárulás a Társadalomgazdaságtani Bibliographiához	400	—	2	Tagdíj	4600	—
3	Irodai, nyomdai és postaköltség	3000	—	3	Hátralék befolyásából . .	400	—
4	Kiadványok	1000	—	4	Segélyek	4000	—
5	Műegyetemi Közgazdasági Szeminárium könyvt.-nak	600	—	5	Kamat	790	—
Összes kiadás .		9690	—	Összes bevétel .		22090	—
				Előirányzott kiadás . . .		9690	—
				Várható több bevétel . .		12400	—

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának
1914. évi december hó 17-én tartott üléséből.

*Mandello s. k.,
igazgató.*

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgató-választmányi ülés.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató-választmánya 1914. év december hó 17-én Hoszpötzky Alajos ministeri tanácsos elnök elnöklése alatt ülést tartott.

Igazgató bemutatta az 1914. évi működésről szóló jelentést és az 1914. évi zárszámadást, mely tudomásul szolgált; továbbá az 1915. évi költségvetést, melyet az igazgató-választmány részletes tárgyalás alá vett és elfogadott.

Igazgató jelentést tett a Társaság 1915-ben tervezett munkaprogramjáról, a mely különösen a háborúval kapcsolatos gazdasági és társadalmi kérdésekre fog vonatkozni.

Igazgató bemutatta a „Közgazdasági Szemle“ szerkesztőjének jelentését az 1914. évről, melyet az igazgató-választmány helyesnek talált és tudomásul vett.

Az igazgató-választmány az 1915. évi közgyűlést 1915. évi február hó 25-én délután 6 órára tűzte ki. A közgyűlésen az alapszabályok 15. §-a, illetve 18. §-a értelmében az 1915. évre az elnöki állás betöltendő, továbbá az 1915–1917. három évig terjedő időtartamra az elnökség többi tagjainak (1 alelnök, 1 igazgató, 2 főtitkár, 1 pénztáros, 1 ellenőr és 1 ügyész és (az igazgató-választmány) 50–70 tag, összes állásai betöltendők.

Az alapszabályok 9. §-a értelmében az 1915. évre 5 számvizsgáló választandó.

Rendes tagokul felvételtek 1914. évi január hó 1-i hatálylyal: Móricz Miklós dr. Kassa, Hoszpötzky Ernő dr. Budapest, Goldziher Károly dr. Budapest, 1915. január 1-i hatálylyal: Schlesinger Károly dr. Budapest, Steiner József Budapest.

Közgyűlés.

A Magyar Közgazdasági Társaság évi rendes közgyűlését 1915. évi február hó 25-én, csütörtökön délután 6 órakor helyiségében (V., Mária-Valéria-utca 11., Magyar Folyam- és Tengerhajózási palota, I. emelet) tartja meg,

Napirend:

1. Elnöki megnyitó.
2. Az igazgató-választmány 1914. évi jelentése.
3. Számvizsgáló-bizottság jelentése az 1914. évi zárszámadásokról.
4. Az 1915. évi költségvetés megállapítása.

5. I. Az 1915. évre az elnök,

II. egy alelnök,

III. egy igazgató,

IV. két főtitkár,

V. egy pénztáros,

VI. egy ellenőr,

VII. egy ügyész,

VIII. hetven igazgató-választmányi tag,

Az 1915—17. időszakra.

IX. Az 1915. évre öt számvizsgáló-bizottsági tag megválasztása,

6. Indítványok. (Az alapszabályok 9. §-a értelmében a közgyűlés elé viendő indítványok legkésőbb három nappal a közgyűlés előtt az elnökséghez benyújtandók.)

Felolvasó ülés.

1915. évi január hó 19-én dr. Hegedüs Loránt orsz. képviselő, társaságunk igazgató-választmányának tagja, az országos hadsegélyző bizottság megbízásából felolvasást tartott: *A pénz philosophiája a háborúban* címmel, melyet nagy és előkelő közönség meleg érdeklődéssel hallgatott.

Hol biztosítsuk magunkat?

MAGYAR ÉLET- ÉS JÁRADÉKBIZTOSÍTÓ INTÉZET MINT SZÖVETKEZET

Budapest, VI. ker., Andrássy-út 8.
(saját ház.)

A szövetkezet elnöke: gróf Széchényi Aladár. Al-
elnöke: gróf Erdődy Tamás. Az igazgatóság: báró
Rudnyánszky József elnök, Dénes Tibor vezér-
igazgató, Forray Miklós, dr. Lévay Zsigmond

Az intézet orvosi vizsgálat nélkül is köt a leg-
... előnyösebb feltételek mellett biztosítást. ...

Az intézet szövetkezeti alapra lévén
fektetve, az össznyereség 70 száza-
léka a díjfizetések arányában a tagok
között felosztatik.

Az intézet az életbiztosítás összes
nemeit műveli, jutányos díjak és elő-
nyös feltételek mellett. Ajánlja külö-
nösen a halál esetre szóló biztosí-
tást, a család ellátására, a kölcsönös
biztosítást a házastársak részére, a
halál és elérés esetre szóló vegyes
biztosítást, kiházási és biztosítást
leányok részére, esetleg nevelési já-
radékkal kapcsolatban.

Ajánlja a nyugdíjbiztosítás külön-
böző nemeit, özvegyi nyugdíjat,
gyermeknevelési pótlékot és özvegyi
végkielégítést.

Az összes biztosítási módokatok-
nál a kívánságra a rokkantsági
kockázatot is elvállalja az intézet
olyként, hogy munkaképtelenség
esetén a biztosított a díj fizetése
aiól felmentetik.

Bővebb felvilágosítást készség-
gel ad az intézet igazgatósága.

**Tekintse meg
vételkötelezettség nélkül a**

„THE MONARCH VISIBLE“

**amerikai írógép
új 3. számú modeljét.**

Ismertetővel készséggel szolgál

„The Monarch Visible“ írógéptelep

Budapest, Semmelweis-u. 14. sz.

Referentiák:

Budapest székesfőv. tanácsa 81 Monarch írógépet alkalmaz.
Pesti magy. keresk. bank 70 Monarch írógépet alkalmaz.

∴ Zajtalan, rugalmas járást ∴
biztosít és az idegeket kíméli!

∴ Mindenütt kapható! ∴
Ügyeljünk a PALMA védjegyre!

1002

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank

Befizetett alaptőke 40 millió korona.

- I. bank-osztálya
vesz és elad mindennemű értékpapírokat, arany és ezüst-pénzmemeket és idegen bankjegyeket; kölcsönöket értékpapírokra; leszámítól váltókat és bevált szelvényeket; átvesz pénzbetéteket folyó- és check-számlára, betéti könyvecskére és pénztári jegyekre; hitelleveleket állít ki külföldre és minden tőzsdei megbízást helyben ép úgy, mint a külföld nagyobb pénzpiacain a legjutányosabban teljesít.

Fiók-üzletek:

Budapest belváros, Andrásy-út, Lipótváros-Szabadság-tér, Lipót-körút és Erzsébet-körút, Fiume, Pozsony, Kassa és Kolozsvárt.

- II. áru-osztálya
elfogad mindennemű terményeket és árukat a közforgalomnak átadott Budapest fővárosi és fiumei közraktáraiba, továbbá barcsi raktárba leendő beraktározásra; előleget ad azokra a legjutányosabb feltételek mellett és elvállalja azok bizományi vételét s eladását.

Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank
Budapest, V., Dorottya-utca 6. sz.

(Saját házában.)

1005

ASPIRATOR

**porszívó-
készülék**

porolás, kefézés nélkül eltávolítja a port szőnyegekből, ágyakból, butorokból, függönyökből stb. a nélkül, hogy porkavarodást okozna. A molyokat és álczáit elpusztítja. A tárgyakat kíméli.

Az 1908-as minták szerkezet és hatás dolgában kiváló.

Kérjen prospektust. Viszontelárusítóknak kitűnő kereset.

Nemzetközi Aspirator-Co.

MICHLMANN & NORTON
1011 Hamburg, Bergstrasse 25.

Magyar Takarékpénztárak Központi Jelzálogbankja, mint Részvénytársaság. Budapest, V., Tükör-utcza 4.

Alakult 1892. évi június hó 24-én. * Alaptőke teljesen befizetett 20,000,000 korona.

Elnök: **Mándy Lajos.** Vezérigazgató: **Leitner Zsigmond.**

A 4°/_o-os és 4¹/₂^o/_o-os adómentes záloglevelek 100, 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000, 10.000 koronás czimletekben, a 4¹/₂^o/_o-os adómentes községi kötvények 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czimletekben, a 4°/_o-os adómentes községi kötvények pedig 200, 500, 1.000, 2.000, 5.000 és 10.000 koronás czimletekben bocsátatnak ki. A kibocsátott záloglevelek és azok szelvényei az 1889: XXX. t.-cz. alapján adómentesek és a m. kir. pénzügyminister úr 60.246/93. és 33.967/96. sz. a. kelt rendelete folytán **az intézet záloglevelei**, valamint a m. kir. pénzügyminister úr 4.185/904. sz. a. kelt rendelete folytán az intézet **községi kötvényei óvadékképesek** és arra is alkalmasok, hogy azokban községek, testületek, alapítványok, nyilvános felügyelet alatt álló intézetek, továbbá gyámoltak pénzei, úgyszintén hitbizományi és letéti pénzek gyümölcsözőleg elhelyeztessenek és hogy üzleti és szolgálati biztosítékokra fordíttassanak. Az intézet 4¹/₂^o/_o-os záloglevelei a m. kir. honvédelmi ministerium, valamint a cs. és kir. közös hadügyministerium rendeletei értelmében házassági óvadék gyanánt elfogadandók. Az intézet kibocsátmányaira az Osztrák-Magyar Bank összes intézetei az érték 75°/_o erejéig kölcsönt nyújtanak. Az alapszabályok 86. §-a értelmében a záloglevelek és községi kötvények biztosítékul szolgálnak: 1. Az összes zálogok, pótdadók, községi jövedelmek és egyéb birtokjogok, melyek a társaság részére nyilvánkönyvilag le vannak kötve. 2. **Az engedményező pénzügyintézetek szavatossága és készfizetői kezessége.** Azon intézeteknek, melyek eddig a bankra kölcsönöket ruháztak át mintegy **260 millió korona** értékben és azok behajthatóságáért szavatosságot, készfizető kezességet vállaltak, összes alap- és tartaléktőkéje **250 millió koronát** meghalad. 3. A társulat részvénytőkéje 20,000,000 korona. 4. A tartalékalap. Ezenkívül az 1876: XXXVI. t.-cz. értelmében a záloglevelek külön biztosítékát képezi: 1. A záloglevelek és szelvények külön biztosítási alapja 9,000,000 korona. 2. Az összes lekötött jelzálogra az 1876: XXXVI. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések és zálogjogok, melyek alapján a záloglevelek kibocsátatnak, a záloglevelek összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem vezethető s azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés eseteit kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalában nem szerezhhetnek. *) — Az esedékes kamatszelvényeket minden levonás nélkül és jutalékmentesen beváltja **Budapestben:** Az intézet pénztára és a Wiener Bankverein magyarszági fióktelepe. **Bécsben:** A Wiener Bank-Verein. **Berlinben:** Deutsche Bank. **Brémában:** Bremer Filiale der Deutschen Bank, Bankhaus J. Schultze & Wolde. **Majna m. Frankfurtban:** Frankfurter Filiale der Deutschen Bank, Deutschen Vereinsbank. **Hamburgban:** Hamburger Filiale der Deutschen Bank. **Strassburgban:** Bank von Elsass und Lothringen, Herren C. Staeling, L. Valentin & C. **Münchenben:** Bayerische Filiale der Deutschen Bank. **Stuttgartban:** Württembergische Vereins-Bank. **Baselben:** Basler Handelsbank. **Zürichben:** Alfr. Schuppisser & Co, Vogel & Co. **Amsterdamban:** Gebr. Teixeira de Mattos

1001

*) A községi kötvényeknek az 1897. évi XXXII. t.-cz. értelmében külön biztosítékát képezi: 1. azon követelések, a melyek alapján a társaság községi kötvényeit kibocsátotta, az esetleg lekötött jelzálogok, pótdadók és községi jövedelmek, 2. a községi kötvények külön biztosítási alapja 8,000,000 korona, 3. az intézet követeléseit biztosító eredeti okmányokra rávezetett feljegyzés, valamint az esetleg lekötött jelzálogokra az 1897: XXXII. t.-cz. 17. §-a értelmében eszközölt azon telekkönyvi feljegyzés, hogy az illető követelések, melyek alapján községi kötvények bocsátottak ki, a községi kötvények összességének biztosítékául szolgálnak, azokra végrehajtás nem intézhető és azokra vonatkozólag a csőd folytán való értékesítés esetét kivéve, harmadik személyek jogokat egyáltalán nem szerezhhetnek.

RIMAMURÁNY-SALGÓ-TARJÁNI VASMŰ- RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

Épület vasgerendák, vasuti koosi- és hajóépítési tartányok, vasszerkezeti és gép-ídomvasak, valamint mindennemű kereskedelmi vasak, Bessemer-aczél, továbbá vasuti ozélokra való anyagok, nevezetesen sínek és sinkapcsoló szerek, koosi- és hintótengelyek, sodrony és sodronyszeggek, kereskedelmi és méretes lemezek, horganyozott és hullámlamezek, tetőlemez-zsindelyek, fehérlemezek, faszén, nyersvas, öntődei és kavar czélokra, **vasöntvények** stb. gyártás.

Árjegyzékek és mintalapok ingyen.

1003

Megrendelések csakis az
igazgatósághoz intézendők

BUDAPEST, NÁDOR-UTCZA 36.

S **CHEID · G · A ·**

Arany, ezüst, vakarék, ötvényező és választó
intézete és ékszeralkatrészek gyára

BUDAPEST VII., HOLLÓ-UTCZA 6. SZÁM

Telefon : 27—12. Sürgőnycím : „Affinerie-Budapest”

PLATINA lemez és sodronyalakban.
Tégelyek, csészék és mindenféle
laboratoriumi célokra szolgáló
platina eszközök.

RÉGI PLATINATÁRGYAK megvé-
tele, illetőleg átcserélése.

ARANY- ÉS EZÜSTÖTVÉNYEK
gyártása.

FINOM ARANY, EZÜST, ezüst-,
arany- és platina-sók.

GALVAN, ARANYOZÁSI, EZÜS-
TÖZÉSI, TÚZARANYOZÁSI,
NIKKELEZÉSI és rezezési mű-
terem.

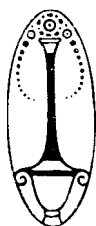
Mindennemű SAJTOLÁSOK, galé-
riák, chatonok, golyók, sport- és
alkalmi érmek verése.

ARANY ÉS EZÜST TŰZIPRÓBÁK
kivitele, valamint minden fajta
nemtelen fém, ásvány, vegyszer
analizálása.

VAKARÉK, KÖSZÖRÜLÉK, GAL-
VANTECHNIKAI ÉS FÉNY-
KÉPÉSZETI HÁTRALÉKOK,
továbbá arany, ezüst, aranyve-
gyülék, arany- és ezüstfonadé-
kok, érmek stb. kidolgozása és
bevétele a napi árfolyam szerint.

INDEX · VISIBLE

*A legjobb, legáttekinthetőbb,
legpontosabb czédula-katalogus rendszer.
Sokkal jobban áttekinthető, mint a fiókos-rendszer.
A kezelésben 10—60% időmegtakarítás.
Minden czédula vezérszava
állandóan látható.*

*Index Visible,
Inc. Times Building,
New-York.*

A Magyar Közgazdasági Társaság

kiadásában, illetve támogatásával a következő munkák jelentek meg:

Gazdaságpolitikai Tanulmányok. A Magyar Közgazdasági Társaság millenáris emlékkönyve. Budapest, 1896. Singer és Wolfner könyvkereskedése.

Közgazdasági Lexikon. Magyarország legkiválóbb szakembereinek közreműködésével szerkesztették: Halász Sándor dr. és Mandello Gyula dr. Három kötet. Budapest, 1898—1901. Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság. Ára a három kötött kötetnek 60 korona.

Társadalomtudományi és Gazdaságtörténeti Kutatások. Szerk. Mandello Gyula.

- I. Kováts Ferencz: *Nyugatmagyarország árúforgalma a XV. században.* Budapest, 1902. Politzer Zsigmond és Fia. Ára 5 korona.
 - II. Mandello Gyula: *Adalékok a középkori munkabérek történetéhez.* Budapest, 1903. Politzer Zsigmond és Fia. Ára 6 korona.
 - III. Heller Farkas: *A határhaszon elmélete.* Budapest, 1904. Politzer Zsigmond és Fia. Ára 5 korona.
 - IV. Kovács Gábor: *A népszedés elmélete.* Debreczen, 1908. Hegedüs és Sándor. Ára 6 korona.
-

Közgazdasági Füzetek. Kiadja a Magyar Közgazdasági Társaság.

- I. Matlekovits Sándor: *A vámpolitika mai helyzete.* Budapest, 1905. Politzer Zsigmond és Fia. Ára 1 K 60 f.
 - II. Halász Sándor: *Községi takarékpénztárak Magyarországon.* Budapest, 1905. Politzer Zsigmond és Fia. Ára 2 K 40 f.
-

*) **A Nemzetgazdasági Eszmék Története Magyarországon.** Irta: Kautz Gyula. Az 1868-iki eredeti kiadás változatlan lenyomata. Budapest, 1911. Pesti Könyvnyomda R.-T. 602 old. Ára 6 korona.

*) **Csonka munkásosztály az amerikai magyarság.** Irta: Hoffmann Géza cs. és kir. alkonzul. Budapest, 1911. Pesti Könyvnyomda R.-T. 410 oldal. Ára 5 korona.

A Drágaság. Írták: Bernát István, Bud János, Gärtner Henrik, Heller Farkas, Herzfeld Frigyes, Jankovich Béla, Katona Sándor, Tonelli Sándor, Vágó József, Varga Jenő, Varró István, Wolff Vilmos. A Magyar Közgazdasági Társaság kiadása. 1912. Pesti Könyvnyomda R.-T. 454 oldal. Ára 5 korona.

*) **A Magyar Közgazdasági Társaság tagjai és a Közgazdasági Szemle előfizetői a *) jelölt munkákat kedvezményes áron, 4—4 koronáért kaphatják a Pesti Könyvnyomda Részvény-Társaságnál.**

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PUBLIÉE TOUS LES MOIS AVEC LE CONCOURS DU COMITÉ
D'ÉCONOMIE POLITIQUE DE L'ACADÉMIE HONGROISE PAR LA
SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE.

DIRECTEUR

JULÉS MANDELLÓ

SOMMAIRE :

Ferenczi, I. : L'avenir économique
des blessés de la guerre 677

Schlesinger, K. : Politique des ban-
ques en temps de guerre 689

Goldziher, K. : Nouvelle littérature
sur la statistique des invalides .. 698

Varró, I. : Enseignement de l'écono-
mie politique aux hautes écoles .. 704

Annonces.

Notes et revues 770

Guerre et économie politique. (Sz.) —
Les sociétés anonymes à Budapest, (1909.)
(pp.) — Situation économique de la Bel-
gique avant la guerre. (pp.) — Les impôts
et la guerre. — L'influence de la guerre
sur l'industrie russe. (pp.) — Douanes et
impôts dans les territoires occupés par
l'Allemagne. (pp.) — Dépenses d'arme-
ment en Allemagne. (Pereszlényi) — La
Société Hongroise d'Économie Politique
en 1914. — Société Hongroise d'Économie
Politique.

BUDAPEST

SOCIÉTÉ ANONYME D'IMPRIMERIE DE PEST.

Rédaction et administration : V, Hold-utcza 7.

Abonnement annuel : Hongrie : 20 couronnes. — Union Postale : 25 couronnes.